Barbara W. Tuc

O OGLIN
INDEPART

Urgisitul secol

BARBARA W. TUCHMAN

O oglindă îndepărtată

Urgisitul secol XIV

Traducere, postfaţă: **Alexandru Vianu**

Editura Politică

Bucureşti

1988

Europa la 1200 Europa la 1400

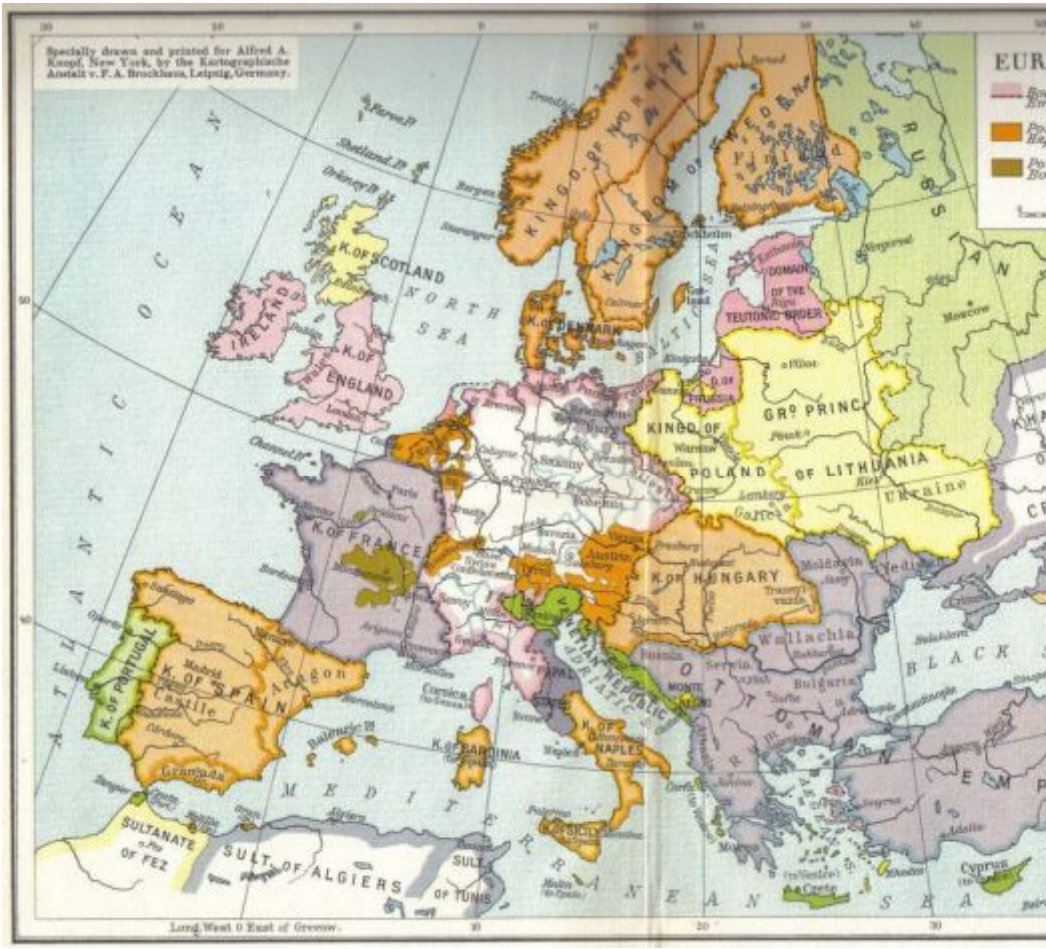

Europa la 1500

Cuvânt înainte

Perioada, protagonistul, întâmplările

Originea acestei cărţi a fost dorinţa de a afla care au fost efectele asupra societăţii ale celui mai distrugător dezastru din istoria scrisă – adică ale Morţii Negre din 1348–1350 care a omorât o treime din populaţia care trăia între India şi Islanda. Date fiind perspectivele timpului nostru, motivul interesului meu este evident. Răspunsul s-a dovedit evaziv deoarece secolul al XIV-lea a suferit atâtea „ciudate şi mari pericole şi adversităţi” (după cum spunea un contemporan), încât tulburările sale nu pot fi atribuite nici unei cauze; ele erau urmele copitelor mai multor călăreţi decât cei patru din viziunea Sfântului Ioan care deveniseră acum şapte – ciuma, războiul, birurile, brigandajul, proasta guvernare, răscoalele şi schisma din sânul Bisericii. Toate, în afară de ciumă, s-au ivit din cauza condiţiilor existente dinaintea Morţii Negre şi au continuat după ce se terminase perioada ciumei.

Deşi întrebarea mea iniţială n-a căpătat răspuns, interesul pentru însăşi această perioadă – o epocă violentă, frământată, plină de suferinţe, şi care se dezintegra, un timp, după cum credeau mulţi, a Satanei triumfătoare – a fost irezistibil şi după cum mi se pare, consolator într-o perioadă la fel de frământată. Dacă ultimele noastre două decenii de convingeri zdruncinate au fost o perioadă de nelinişte neobişnuită, ne consolăm aflând că specia umană a trăit şi timpuri mai grele.

În mod ciudat, „paralelele dintre fenomene” au fost aplicate de un alt istoric anilor de la începutul acestui secol. Comparând perioada de după Moartea Neagră cu cea de după primul război mondial, James Westfall Thompson a găsit aceleaşi racile: haos economic, nelinişte socială, preţuri ridicate, îmbogăţirea de pe urma războiului, morală depravată, stagnarea producţiei, inactivitate industrială, veselie frenetică, cheltuială smintită, lux, desfrâu, isterie socială şi religioasă, lăcomie, avariţie, proastă administrare, decăderea moravurilor. „Istoria nu se poate repeta niciodată” a spus Voltaire; „omul se repetă totdeauna”. Tucidide a făcut din acel principiu justificarea operei sale.

Caracterizat laconic de istoricul elveţian J. C. L. de Sismondi, secolul al XIV-lea a fost „un timp rău pentru omenire”. Până nu de mult, istoricii aveau tendinţa să antipatizeze şi să ocolească secolul deoarece nu era posibil să fie încadrat într-un prototip al progresului uman. După experienţele cumplitului secol XX, avem mai multă compasiune pentru o perioadă zbuciumată ale cărei reguli erau încălcate de presiunea unor evenimente potrivnice şi violente. Recunoaştem cu strângere de inimă semnele „unei perioade de chin când nu există sentimentul unui viitor asigurat”.

Intervalul de 600 de ani îngăduie conturarea distinctă a ceea, ce este semnificativ în caracterul omului. Oamenii din Evul Mediu au existat în condiţii mentale, morale şi fizice atât de diferite de ale noastre încât constituie o civilizaţie străină. Drept rezultat, acele trăsături de comportament pe care le recunoaştem ea familiare în mijlocul acestor împrejurări, străine nouă se dovedesc a fi constante ale naturii umane. Dacă insistăm asupra unei lecţii din istorie, ea este aici, asemeni celei descoperită de medievistul francez Édouard Perroy când scria o carte despre războiul de 100 de ani în timp ce căuta să scape de Gestapo în anii celui de-al doilea război mondial. „Unele moduri de comportare, scria el, unele reacţii împotriva destinului se luminează reciproc”.

Cei 50 de ani care au urmat după Moartea Neagră din 1348–1350 sunt sâmburele a ceea ce îmi pare a fi o perioadă istorică coerentă, durând aproximativ din 1300 până la 1450 plus câţiva ani. Pentru a opera cu dimensiuni lesne de mânuit, am ales viaţa unei anumite persoane ca vehicul al naraţiunii mele. În afară de interesul uman, aceasta are avantajul unei supuneri obligatorii la datele realităţii. Sunt obligată astfel să urmez împrejurările şi etapele unei vieţi reale din Evul Mediu, ducă unde vor ele să ducă, şi cred că ceea ce rezultă este o versiune mai adevărată a perioadei decât clacă mi-aş fi impus propriul plan.

Persoana în chestiune nu este un rege sau o regină, deoarece totul despre astfel de persoane este *ipso facto* excepţional şi, în afară de aceasta, lucrurile fiind mult prea folosite; niciun om de rând, deoarece viaţa oamenilor de rând în majoritatea cazurilor nu cuprindea paleta largă pe

care o doream; niciun cleric sau un sfânt, deoarece ei sunt în afara limitelor înţelegerii mele; nicio femeie, deoarece orice femeie din Evul Mediu a cărei viaţă a fost documentată în mod corespunzător nu ar fi tipică.

Alegerea s-a oprit astfel asupra unui membru al stării a doua – adică al nobilimii – şi a căzut pe Enguerrand de Goucy al VII-lea, ultimul dintr-o mare dinastie şi „cel mai experimentat şi mai dibaci din toţi cavalerii Franţei”. Viaţa lui din 1340 până în 1397, adică de la moartea mamei sale în timpul marii ciume, până la propriul lui sfârşif, care a survenit în acelaşi timp cu eşecul nemaipomenit al secolului, perioada aceasta, coincizând ca timp cu cea care mă interesa, părea menită pentru scopul meu.

Prin căsătoria cu cea mai mare dintre fiicele regelui Angliei, el avea o dublă vasalitate aruncând o punte între două ţări beligerante ceea ce extinse orizontul acţiunilor sale şi-i spori interesul carierei juca un rol de obicei major în orice dramă publică a locului şi timpului său şi avu înţelepciunea de a deveni ocrotitorul celui mai mare cronicar contemporan, Jean Froissart, fapt pentru care se ştie mai mult despre el decât ar fi fost altfel cazul. Are o singură imperfecţiune – că nu există niciun portret autentic al acestui personaj. Totuşi, are un avantaj care este o compensaţie pentru mine: cu excepţia unui singur scurt articol publicat în 1839, nimic nu s-a scris despre dânsul în engleză şi nu există nicio biografie oficială, demnă de încredere în franceză în afară de o teză de doctorat din 1890 aflată doar în manuscris. Îmi place să descopăr singură drumul.

Trebuie să rog cititorul să aibă răbdare până când va face cunoştinţă cu Enguerrand de Coucy, deoarece el poate fi cunoscut numai pe fundalul şi în mijlocul evenimentelor timpului său care sunt tratate în primele şase capitole. Enguerrand (pronunţat cu un „g” dur) şi-a pus pecetea pe istorie pentru prima dată la vârsta de 18 ani, în 1358, ceea ce nu se întâmplă până în capitolul 7.

Ajung acum la riscurile întreprinderii mele. Mai întâi sunt nesigure şi contradictorii unele date referitoare la evenimente istorice, cifre şi fapte. Datele ar putea părea plicticoase şi pedante pentru unii, însă ele sunt fundamentale, deoarece stabilesc ordinea – ceea ce precede şi ceea ce urmează – ducând astfel la înţelegerea cauzei şi efectului. Din păcate, este extrem de greu de stabilit cronologia medievală. Anul începea la Paşti, şi

fiindcă acesta cădea la orice dată între 22 martie şi 22 aprilie, s-a preferat în general o dată fixă respectiv la 25 martie. Trecerea la stilul nou s-a făcut în secolul al XVI-lea, însă nu a fost acceptată pretutindeni până în secolul al XVIII-lea, ceea ce lasă anul, a cărui evenimente din ianuarie, februarie şi martie aparţin de secolul al XIV-lea, o enigmă deschisă – complicată şi mai mult de folosirea anului de domnie (datând de la urcarea pe tron a regelui domnitor) în documentele oficiale engleze ale secolului al XIV-lea şi folosirea anului papal în alte cazuri. Mai mult, cronicarii nu şi-au datat un eveniment cu ziua lunii ci prin calendarul religios – vorbind, de exemplu, de două zile înainte de naşterea Fecioarei sau lunea după ziua Sfântului Ioan Botezătorul sau a treia duminică din Postul Mare. Rezultatul este că nu numai istoricul este încurcat, dar şi oamenii secolului al XIV-lea care rareori sunt de acord asupra datei unui eveniment.

Nici cifrele nu sunt de mai mică importanţă deoarece arată ce proporţie a populaţiei este implicată într-o situaţie dată. Exagerarea cronică a numerelor în Evul Mediu – al luptătorilor de exemplu, când sunt acceptate ca reale, a dus în trecut la o înţelegere greşită a războiului medieval ca analog al războiului modern, ceea ce nu corespunde realităţii în ceea ce priveşte mijloacele, metodele sau scopul. Trebuie presupus că în Evul Mediu cifrele privind forţele armate, numărul răniţilor dintr-o bătălie, al morţilor în timpul ciumei, mulţimile revoluţionare, procesiunile sau orice grupuri în masă sunt în general sporite cu câteva sute de procente. Aceasta datorită faptului că cifrele nu erau folosite de cronicari ca date ci ca procedeu al artei literare pentru a ului sau îngrozi pe cititori. Folosirea cifrelor romane ducea tot la lipsă de precizie şi la predilecţia pentru numerele rotunde. Cifrele erau acceptate fără discernământ şi erau repetate de generaţii succesive de istorici. Numai începând cu sfârşitul ultimului secol au început învăţaţii să reanalizeze documentele şi să găsească, de exemplu, puterea reală a unei forţe expediţionare din registrele casierilor. Totuşi, încă nu au căzut de acord. J. C. Russel stabileşte populaţia Franţei dinaintea ciumei la 21 milioane locuitori, Ferdinand Lot la 15 sau 16 milioane şi Édouard Perroy la 10–11 milioane. Mărimea populaţiei influenţează studiile în toate celelalte domenii – biruri, medie de vârstă, comerţul şi agricultura, foametea sau prosperitatea – şi există cifre stabilite

de autorităţi moderne care diferă cu 100%. Cifrele cronicarilor care par deformate, în mod evident apar în textul meu în ghilimele.

Discrepanţele dintre faptele presupuse s-au datorat deseori greşelilor din transmisia orală sau mai târziu prin citirea greşită a manuscrisului, ca atunci când doamna de Courcy, subiectul unui scandal internaţional, a fost luată de către un istoric din secolul al XIX-lea, dealtfel foarte atent, drept a doua soţia a lui Enguerrand de Coucy cu preţul, pentru un timp, de a crea confuzii autorului actual. Contele de Auxerre din bătălia de la Poitiers a fost prezentat de cronicarii englezi drept Aunser, Aussure, Soussiere, Usur, Waucerre şi de *Grandes Chroniques* ale Franţei drept Sancerre, un individ complet diferit. Enguerrand a fost scris Ingelram în Anglia. Nu este surprinzător că am considerat numele Canolles o variantă a numelui căpitanului brigand Arnaut de Cervole ca apoi să găsesc, când împrejurările refuzau să se potrivească, că era de fapt o variantă a lui Knowles sau Knollys, tot un celebru căpitan englez. Deşi minore, acest fel de dificultăţi pot fi enervante.

Isabeau de Bavaria, regina Franţei, este descrisă de un istoric ca o blondă înaltă şi de către un altul ca „o femeie micuţă, brunetă, vioaie”. Sultanul turc Baiazid, cunoscut de contemporanii săi ca îndrăzneţ, întreprinzător şi avid de război şi supranumit Fulgerul pentru rapiditatea loviturilor sale este descris de un istoric modem maghiar ca „efeminat, senzual, nehotărât şi oscilant”.

Se poate lua ca axiomatic faptul că orice afirmaţie a unui fapt din Evul Mediu poate fi (şi probabil va putea fi) contrazisă de o afirmaţie a versiunii opuse sau a uneia diferite. Femei erau mai multe deoarece bărbaţii erau ucişi în războaie, bărbaţi erau mai mulţi fiindcă femeile mureau la naştere. Oamenii de rând cunoşteau Biblia; oamenii de rând nu cunoşteau Biblia. Nobilii erau scutiţi de impozite; nu, ei nu erau scutiţi de impozite. Ţăranii francezi erau murdari şi miroseau urât şi se hrăneau cu pâine şi ceapă. Ţăranii francezi mâncau carne de porc, păsări şi vânat şi se îmbăiau des în băi publice săteşti. Lista s-ar putea continua la infinit.

Totuşi, contradicţiile fac parte din viaţă nu numai ca subiect al mărturiilor contradictorii. L-aş ruga pe cititor să se aştepte la contradicţii, nu la uniformitate. Niciun aspect al societăţii, niciun obicei, nicio tradiţie,

nicio mişcare sau dezvoltare nu este fără curenţi potrivnici. Ţăranii care mor de foame în colibe trăiesc alături de ţărani prosperi ce dorm în paturi cu saltea de puf. Copiii sunt neglijaţi şi copiii sunt iubiţi. Cavalerii vorbesc despre onoare şi devin briganzi. În mijlocul depopulării şi dezastrului, extravaganţa şi splendoarea nu au fost niciodată mai exagerate. Nicio epocă nu-i ordonată sau croită dintr-o singură bucată şi niciuna nu este mai pestriţă decât Evul Mediu.

Trebuie să ne mai aducem aminte că Evul Mediu îşi schimbă culoarea în funcţie de cine se uită la el. Prejudecăţile şi părerile istoricilor – tot aşa şi selectarea materialului – s-au schimbat considerabil în ultimii 600 de ani. În timpul celor trei secole de după secolul al XIV-lea istoria era virtual o genealogie a nobilimii, dedicată găsirii liniilor dinastice şi legăturilor de familie şi îmbibată de ideea că nobilul este o persoană superioară. Aceste lucrări incluzând o enormă cercetare de arhivă abundă în informaţii de interes mai mult decât dinastic, cum ar fi articolul lui Anselm despre seniorul gascon care a lăsat moştenire 100 de livre pentru zestrea fetelor sărace pe care le deflorase.

Revoluţia franceză marchează marea cotitură în urma căreia istoricii l-au considerat pe omul de rând drept erou, săracul ca ipso facto virtuos, nobilii şi regii ca monştrii ai nedreptăţii. Simeon Luce în istoria sa asupra Jacqueriei este unul din aceştia; tendenţios în textul interpretativ, însă unic în ceea ce priveşte cercetările şi de nepreţuit pentru documentaţie. Uriaşii secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea care au dezgropat şi au publicat sursele, au adnotat şi editat cronicile, au cules lucrările literare, au citit şi au rezumat munţi de predici, tratate, scrieri şi alt material primar, au furnizat baza pe care ne sprijinim noi cei veniţi mai târziu. Munca lor este acum suplimentată şi echilibrară de medieviştii moderni ai erei de după Marc Bloch care s-au ocupat mai mult de aspectele sociologice şi au dat la iveală amănunte riguroase despre viaţa de zi cu zi – de exemplu, numărul bucăţilor de anaforă vândute într-o anumită dioceză ca indicator al ritualului religios.

Cartea mea este îndatorată tuturor acestor grupuri începând cu primii cronicari. Înţeleg că nu mai este modern printre medieviştii din ziua de azi să te bazezi pe cronicari, dar pentru înţelegerea epocii şi concepţiilor ei, îi

găsesc indispensabili. Mai mult încă, forma lor este narativă şi aşa este şi a mea.

Cu toată această bogăţie există totuşi spaţii goale unde problema ce se ridică nu este informaţia contradictorie ci lipsa informaţiei. Pentru a umple golul trebuie să te foloseşti de ceea ce pare o explicaţie plauzibilă şi firească care explică numeroşii „probabil” şi „presupunând” din textul meu – supărători dar, în absenţa unei certitudini documentate, inevitabili.

Un risc mai mare, clădit în însăşi felul istoriei scrise, este supraîncărcarea negativului: supravieţuirea disproporţionată a părţilor rele – a răului, mizeriei, vrajbei, nedreptăţii. În istorie este la fel ca în ziare. Normalul nu constituie noutate. Istoria este făcută din documente care supravieţuiesc şi acestea se sprijină pe crize şi calamităţi, crime şi conduită proastă, deoarece aceste lucruri sunt subiectele strădaniei documentare – a proceselor juridice, tratatelor, denunţurilor moraliştilor, satirei literare, bulelor papale. Niciun papă n-a emis o bulă ca să aprobe ceva. Supraîncărcarea cu aspecte negative poate fi găsită la reformatorul religios Nicolas de Clamanges care, denunţând în 1401 pe prelaţii necorespunzători şi lumeşti spunea, că, fiind nerăbdător să facă o reformă, nu va discuta despre clericii buni deoarece „ei nu contează pe lângă oamenii perverşii”.

Dezastrul este rareori atât de răspândit cum pare a fi din relatările scrise. Faptul că este consemnat îl face să pară continuu şi omniprezent, în timp ce este mai probabil ca el să fi fost sporadic atât în timp cât şi în spaţiu, în afară de aceasta, persistenţa normalului este de obicei mai mare decât efectul tulburărilor, după cum o ştim din timpurile noastre. După ce absorbim noutăţile de azi ne aşteptam să înfruntăm o lume constând în întregime din greve, crime, căderi de la putere, întreruperi ale aprovizionării cu apă, tamponări de trenuri, şcoli închise, tâlhari, drogaţi, neonazişti şi siluitori. Adevărul este că poţi veni acasă seara – într-o zi norocoasă – fără să întâlneşti mai mult de unui sau două din aceste fenomene. Aceasta m-a dus la formularea legii Tuchman, după cum urmează: „Faptul că a fost înregistrat măreşte oricare fenomen deplorabil de cinci până la zece ori” / sau de câte ori cititorul doreşte.

Dificultatea pătrunderii, a intrării în mod autentic în valorile mentale şi emoţionale ale Evului Mediu este ultimul obstacol. Cred că principala

barieră este religia creştină cum era ea în acea vreme; matricea şi legea vieţii medievale, omniprezentă, într-adevăr obligatory. Principiul ei, susţinut cu tărie, că viaţa spiritului şi a lumii de apoi ar fi superioară celei de aici şi de acum, vieţii materiale de pe pământ este un principiu pe care lumea modernă nu-l împărtăşeşte, indiferent de cât de evlavioşi sunt creştinii de acum. Destrămarea acestui principiu şi înlocuirea lui cu credinţa în valoarea individului şi a unei vieţi active, nu neapărat îndreptată spre Dumnezeu, este de fapt ceea ce a creat lumea modernă şi a dus la sfârşitul Evului Mediu.

Ceea ce rezolvă problema este că societatea medievală în timp ce proclama renunţarea la viaţa simţurilor, nu renunţa la ea în practică şi nici la o parte din ea, mai puţin chiar însăşi Biserica. Mulţi au încercat, puţini au reuşit însă, în general, omenirea nu-i făcută pentru renunţare. N-a fost niciodată o vreme când se dădea mai multă atenţie banilor şi averii decât în secolul al XIV-lea şi interesul pentru problemele trupeşti a fost la fel ca în oricare alt timp. Omul intereselor economice şi omul senzual nu pot fi suprimaţi.

Distanţa dintre principiul fundamental al creştinismului medieval şi viaţa de fiecare zi este marea capcană a Evului Mediu. Este problema care străbate istoria lui Gibbon, pe care a tratat-o cu o uşurinţă delicat maliţioasă, ironizând de fiecare dată ceea ce-i părea ipocrizia idealului creştin faţă de funcţiile naturale ale omului. Nu cred, oricât de mare ar fi aprecierea mea faţă de maestru, că metoda lui Gibbon tratează în mod corespunzător problema. Omul însuşi a formulat imposibilul ideal creştin şi a încercat să-l respecte, chiar dacă nu să şi trăiască conform acestuia, mai mult de un mileniu. De aceea, el pare să reprezinte o necesitate, ceva mai vitală decât îngăduia iluminismul secolului al XVIII-lea a lui Gibbon sau ironiile lui elegante. Deşi recunosc existenţa acestuia, el implică o înclinare religioasă mai puternică decât a mea pentru a te identifica cu el.

Cavalerismul, ideea politică dominantă a clasei conducătoare, lasă un gol tot atât de mare între ideal şi practică ca şi religia. Idealul era o viziune a ordinii menţinută de clasa războinicilor şi formulată în imaginea Mesei Rotunde, forma perfectă a naturii. Cavalerii regelui Arthur s-au aventurat pentru sprijinirea dreptului feudal împotriva dragonilor, vrăjitorilor şi

ticăloşilor, stabilind ordinea într-o lume sălbatică. Astfel se presupunea, în teorie, că cei asemenea lor în viaţă slujeau ca apărători ai credinţei, susţinători ai dreptăţii, apărători ai celor oprimaţi. În practică, chiar ei erau asupritori şi în secolul al XIV-lea violenţa şi nelegiuirile oamenilor spadei deveniseră factorul major al dezordinii. Când golul dintre ideal şi real devine prea mare, sistemul se surpă. Legendele şi povestirile au reflectat totdeauna aceasta; în romanele arthuriene Masa Rotundă se clatină dinăuntrul ei. Sabia este aruncată din nou în lac; efortul începe din nou. Violent, destructiv, lacom, supus greşelii oricum ar fi, omul reţine viziunea sa de ordine şi îşi reia căutările.

Notă asupra banilor

Banii medievali proveneau iniţial din *libra* / livră sau liră / de argint pur din care erau bătuţi 240 de peni de argint, mai târziu 12 peni la un şiling sau un sous şi 20 de şilingi sau sous la o liră sau livră. Florinul, ducatul, francul, livra, scudul, marca şi lira engleză erau teoretic mai mult sau mai puţin echivalente lirei iniţiale, deşi greutatea şi conţinutul lor în aur era diferit. Cea mai apropiată de standard era moneda conţinând 3–5 grame de aur bătută la Florenţa / florinul / şi Veneţia /ducatul / pe la mijlocul secolului al XIII-lea. Cuvântul „aur” ataşat numelui monedei ca *franc d’or, ecu d’or sau mouton d’or* desemna o monedă adevărată. Când era exprimată numai prin numele banului sau în Franţa, ca livră în una din diversele forme – *parisis, tournois, bordelaise*, fiecere variind puţin ca valoare – banii respectivi reprezentau bani de contabilitate care existau numai pe hârtie.

Aruncându-se o privire asupra complicaţiilor problemei, cititorul nespecialist este sfătuit să nu-şi facă griji în legătură cu aceasta, deoarece numele monedelor şi banilor nu înseamnă de fapt nimic decât puterea de cumpărare. Din timp în timp, menţionând plata soldaţilor, salariile lucrătorilor cu ziua, preţul unui cal sau al unui plug, cheltuielile de trai ale unei familii burgheze, birurile pe fumuri şi taxele de vânzare, am încercat să leg cifrele monetare de valorile reale. N-am încercat să transform banii în echivalentul unora cum ar fi franci sau livre deoarece echivalenţa se schimba cum se schimba conţinutul de aur şi argint al monedelor; mai mult

încă, monedele veritabile şi banii de contabilitate sub acelaşi nume difereau ca valoare. De aceea am adoptat în fiecare caz pur şi simplu banii menţionaţi în document sau de către cronicar şi aş îndemna pe cititor pur şi simplu să se gândească la orice sumă dată pentru atâtea piese.

PARTEA ÎNTÂI

Capitolul 1

„Eu sunt baronul de Coucy”. Dinastia

Măreţ, înfricoşător pe vârful unui deal din Picardia, castelul Coucy domina eu cele cinci turnuri ale sale drumul spre Paris dinspre nord. Se punea însă întrebarea: ca păzitor sau ca adversar al monarhiei? Din mijlocul castelului se ridica o construcţie cilindrică uriaşă, de două ori mai înaltă decât cele patru turnuri din colţ. Acesta era donjonul sau cetatea centrală, cea mai mare din Europa, cea mai puternică de acest fel construită vreodată în Evul Mediu sau mai târziu. Cu un diametru de 27 de metri, o înălţime de 54 de metri, putând adăposti o mie de oameni în timpul unui asediu, donjonul proteja şi făcea să pară mai mici castelul de la baza lui, acoperişurile înghesuite ale oraşului, clopotniţa bisericii şi cele 30 de turnuleţe ale masivului zid care înconjura întregul complex de pe deal. Călătorii care veneau din orice direcţie puteau zări acest colos al puterii senioriale de la mare depărtare şi, apropiindu-se de el, simţeau veneraţia călătorului din ţările păgâne la vederea, pentru prima dată, a piramidelor.

Dornici de măreţie, constructorii au realizat interiorul donjonului în dimensiuni impresionante: treptele erau de 33–40 de cm, lăcaşurile ferestrelor, la 13 metri de la sol, ca şi cum ar fi trebuit să fie folosite de un neam de titani. Grinzile de piatră, măsurând 1, 82 m^3, nu erau mai puţin impresionante. Timp de peste 400 de ani dinastia reprezentată prin aceste construcţii manifestase acelaşi exces. Ambiţioşi, periculoşi, nu rareori feroci, neamul Coucy-ilor se înrădăcinase pe un promontoriu de pământ care parcă era lăsat de natură pentru ca ei să poată stăpâni. Vârful lor de deal supraveghea trecerea prin valea Ailette până la valea mai largă a Oisei. De aici ei i-au înfruntat pe regi, au jefuit Biserica, au plecat şi au murit în cruciade, au fost condamnaţi şi excomunicaţi pentru crime, şi-au mărit treptat domeniul, s-au căsătorit cu descendenţi regali şi au nutrit o mândrie care şi-a găsit expresie în strigătul lor de luptă: *„Coucy à la*

merveille!”. Stăpânind una din cele patru mari baronii ale Franţei, dispreţuiau titlurile senioriale şi au adoptat un motto plin de trufie.

„Rois ne suis,
Ne prince ne duc ne comte aussi
Je suis le sire de Coucy.
Nu sunt nici rege, nici prinţ,
nici duce sau conte;
Sunt stăpânul de la Coucy”.

Început în 1223, castelul era produsul aceleiaşi explozii arhitectonice care a înălţat catedralele grandioase şi care fusese declanşată tot în nordul Franţei. Patru din cele mai mari catedrale erau în construcţie în acelaşi timp cu castelul – la Laon, Reims, Amiens şi Beauvais, la o depărtare de 89 de km de Coucy. Deşi oriunde ridicarea unei catedrale dura între 59 şi 159 de ani, vastele lucrări de la Coucy, donjonul, turnurile, meterezele şi reţeaua subterană au fost terminate în 7 ani, un timp surprinzător de scurt, din voinţa unică, de neînfrânt, a lui Enguerrand de Coucy al III-lea.

Castelul acoperea un spaţiu de peste două pogoane. Turnurile din cele patru colţuri, înalte de 27 de metri, cu un diametru de 18, 5 metri, şi cele trei porţi ale castelului erau construite la acelaşi nivel cu marginea dealului, fornăind meterezele. Singura intrare în fortăreaţă era o poartă fortificată în partea interioară, lângă donjon, ocrotită de turnuri de observaţie, şanţ cu apă şi grilaj cu ţepi. Poarta se deschidea spre *place d’armes*, un spaţiu înconjurat de ziduri, de vreo şase pogoane, cuprinzând grajdurile şi alte acareturi, arena pentru turnire şi păşunea pentru caii cavalerilor. Dincolo de această îrnprejmuire, unde dealul se lărgea precum coada unui peşte, se întindea oraşul de vreo sută de case şi o biserică eu un turn pătrat. Trei porţi fortificate în zidul exterior care înconjura vârful dealului permiteau accesul spre lumea exterioară. În partea sudică, spre Soissons, dealul se pierdea într-o pantă abruptă, uşor de apărat; la nord, spre Laon, unde dealul se contopea cu podişul, un mare şanţ cu apă constituia încă o barieră. O scară în spirală, înlăuntrul zidurilor, cu o grosime de 7, 5 rn, făcea legătura între cele trei etaje ale donjonului. Printr-o deschizătură sau un „ochi” în acoperiş, repetată în tavanul boltit al fiecărui nivel, pătrundeau puţină lumină şi aer în această beznă, permiţând să se ridice arme şi provizii de la

etaj la etaj fără a fi nevoie să urci scările. În acelaşi fel se puteau da dintr-odată comenzi verbale întregii garnizoane. Puteau fi adunaţi cam 1200–1500 de oameni înarmaţi, care să audă ce se spunea de la etajul de mijloc. Donjonul avea bucătării „demne de Nero”, după afirmaţia unui contemporan şi un iaz de peşte cu apă de ploaie pe acoperiş; avea un rezervor de apă, cuptoare pentru pâine, pivniţe, cămări imense, cămine cu hornuri la fiecare etaj, latrine. Spre fiecare parte a castelului, spre curtea deschisă şi spre ieşirile secrete dinafara meterezelor duceau pasaje subterane boltite, prin care putea aproviziona o garnizoană asediată. Din vârful donjonului un observator vedea întreaga regiune până la pădurea Compiègne, la 40 km depărtare, ferind castelul de a fi luat prin surprindere. Ca proiect şi execuţie, fortăreaţa era aproape cea mai perfectă structură militară din Europa medievală – iar ca dimensiune, cea mai îndrăzneaţă.

Concepţia fundamentală de construcţie a unui castel exprima nu ideea de reşedinţă ci de apărare. Ca fortăreaţă, el era o emblemă a vieţii medievale, la fel de dominatoare ca şi crucea. În „Romanul Rozei” acest vast compendiu care este mult mai mult decât un roman cavaleresc, castelul care adăposteşte Trandafirul este structura centrală care trebuie asediată şi cucerită pentru împlinirea dorinţelor sexuale. În viaţa reală, structura castelului dovedea violenţa, riscul atacurilor, care au caracterizat istoria Evului Mediu. Predecesoarea castelului, *Vila romana*, fusese nefortificată, bazându-se pe legea romană şi pe legiunile romane pentru apărare.

După căderea imperiului, societatea medievală care se născuse, era un corp de părţi dezmembrate şi antagoniste ce nu se supuneau nici unei autorităţi centrale sau seculare. Numai Biserica oferea un principiu organizator, ceea ce explică succesul ei, deoarece societatea nu suportă anarhia.

Din cauza turbulenţei, autoritatea seculară centrală a început să se contopească cu monarhia dar, imediat ce puterea a devenit efectivă, a intrat în conflict cu Biserica, pe de o parte, şi cu baronii, pe de altă parte. Burghezii oraşelor îşi elaborau propria lor ordine şi îşi vindeau sprijinul baronilor, episcopilor sau regilor în schimbul hrisoavelor care stipulau autonomia „comunelor” libere. Prin asigurarea libertăţii pentru dezvoltarea

comerţului, hrisoavele au marcat ridicarea stării a treia orăşeneşti. Echilibrul politic dintre grupurile concurente era instabil deoarece regele nu avea sub comanda sa o forţă armată permanentă. El trebuia să se bazeze pe obligaţia feudală a vasalilor săi de a executa un serviciu militar limitat, mai târziu adăugându-se serviciul plătit. Conducerea era încă personală, derivând din feudă şi din jurământul de credinţă. La baza structurii politice nu stătea legătura dintre cetăţean şi stat ci aceea dintre vasal şi senior. Statul încă lupta să se nască.

Datorită aşezării sale în centrul Picardiei, domeniul Coucy, după cum recunoştea coroana, era „una din cheile regatului”. Ajungând aproape până în Flandra, la nord, şi până la Canalul Mânecii şi hotarele Normandiei, la vest, Picardia era principalul drum din nordul Franţei. Râurile sale duceau atât spre sud către Sena şi spre vest către Canal. Solul său fertil o făcea prima regiune agricolă a Franţei cu păşuni şi lanuri de cereale, îngrămădiri de păduri şi un loc bun de răspândire a satelor. Defrişarea, prima acţiune a civilizaţiei, începuse de pe vremea romanilor. La începutul secolului al XIV-lea, Picardia avea circa 250.000 de gospodării sau o populaţie de peste un milion care o făceau singura provincie a Franţei, în afară de Toulouse, mai populată în timpurile medievale decât în timpurile moderne. Era prosperă şi independentă, oraşele sale au fost primele care au câştigat hrisoave de comune.

În perioada obscură dintre legendă şi istorie, domeniul Coucy, la început o feudă a Bisericii, ar fi fost conferit sfântului Remi, primul episcop de Reims, de către Clovis, primul rege creştin al Francilor, cam pe la anul 500. După convertirea lui la creştinism de către Sf. Remi regele Clovis a dat domeniul Couey noului episcopat de Reims, înzestrând Biserica, cum s-ar spune, cu lucruri de ale lui Caesar, aşa cum împăratul Constantin a înzestrat Biserica de la Roma. Prin darul lui Constantin, creştinismul a fost oficial întemeiat dar şi fatalmente compromis. După cum a scris William Langland: „Când Sfânta Biserică a fost înzestrată din bunătatea lui Constantin cu pământ şi arende, titluri nobiliare şi servitori, romanii au auzit un înger strigând sus, deasupra lor: În această zi *dos ecclesiae* au băut venin şi toţi cei care au puterea lui Petru sunt otrăviţi pentru veşnicie”. Acel conflict între căutarea divinităţii şi ispita lucrurilor

pământeşti avea să devină problema centrală a Evului Mediu. Pretenţia Bisericii de-a avea conducerea spirituală nu putea fi niciodată făcută întru totul demnă de crezare tuturor credincioşilor, deoarece ea se baza pe bogăţie materială. Cu cât Biserica acumula mai multe averi, cu atât mai vizibilă şi mai tulburătoare devenea prăpastia; nu putea fi rezolvată vreodată ci, continua, secol de secol, să reînnoiască îndoiala şi nemulţumirea.

În vechile documente latine, Couey era numit Codiciacum sau Codiacum, probabil derivat din *Codex, codicis*, însemnând un trunchi de copac căruia i se tăiau ramurile ca cele pe care le foloseau Galii la construcţia palisadelor lor. Timp de patru secole în Evul întunecat locul a rămas în umbră. În 910–920 Hervé, arhiepiscopul de Reims, a construit primul castel primitiv şi capela de pe deal, înconjurate de un zid, ca apărare împotriva norvegienilor care invadau valea Oisei. Locuitorii din satele din vale, refugiindu-se în spatele zidurilor episcopului, au întemeiat oraşul de sus, care, mai târziu, a fost cunoscut sub numele Coucy-le-Château, deosebindu-se de Coueyla-Ville, din vale. În acele timpuri aspre, domeniul era mărul discordiei între baroni, arhiepiscopi şi regi, toţi la fel de războinici. Nevoia de apărare împotriva invadatorilor – maurii la sud, vikingii la nord – dezvoltase o clasă de războinici aprigi care se luptau între ei cu aceiaşi neîndurare şi sălbăticie ca şi împotriva duşmanilor din exterior. În 975 Oderic, arhiepiscopul din Reims, cedă domeniul unui personaj numit Comte d’Eudes, care deveni primul stăpân al castelului Couey. Nu se cunoaşte nimic despre el în afară de nume, dar, odată aşezat în vârful dealului, le-a transmis descendenţilor săi un caracter foarte puternic şi o pornire nestăpânită spre violenţă.

Primul act însemnat al dinastiei, mai curând religios, decât războinic, a fost întemeierea de către Aubry de Coucy a abaţiei benedictine de la Nogent, în 1059, la poalele dealului. Un astfel de gest, mult mai larg decât donaţia obişnuită pentru rugăciuni permanente, era destinat să arate importanţa donatorului şi să cumpere merite pentru a-şi asigura izbăvirea. Chiar dacă înzestrarea iniţială a fost slabă sau nu, după cum s-a plâns ranchinosul abate al mănăstirii, Guibert, în secolul următor, abaţia a prosperat şi, sprijinită de fonduri primite de la o serie de Coucy, le-a

supravieţuit tuturor.

Succesorul lui Aubry, Enguerrand I, era un om care avea la activul lui multe scandaluri, fiind şi obsedat sexual după spusele abatelui Guibert – el însuşi o victimă a sexualităţii refulate după cum mărturiseşte în ale lui *Confessions*. Cuprins de pasiune pentru Sybil, soţia unui nobil din Lorena, Enguerrand a reuşit, cu ajutorul unui episcop din Laon care-i era văr primar, să divorţeze de prima sa soţie Adele de Marle sub învinuirea de adulter. Se recăsătoreşte cu Sybil cu binecuvântarea Bisericii, în timp ce soţul el lipsea, fiind plecat la război şi în timp ce doamna era însărcinată, ca urmare a unei a treia legături amoroase. Se spunea că era uşuratică.

Din cauza acestei situaţii vicioase de familie, a apărut acel „lup feroce” – afirmaţia aparţine unui alt abate celebru, Suger de la St. Denis –, cel mai notoriu şi mai sălbatic dintre Coucy, Thomas de Marle, fiul Adelei repudiate. Urându-şi cumplit tatăl din cauza că-i pusese paternitatea la îndoială, Thomas a fost crescut ca să ia parte la interminabilul război început de soţul părăsit al Sybilei împotriva lui Enguerrand I. Aceste războaie personale erau duse de cavaleri cu o pătimaşă încântare şi cu o unică strategie ce consta în a încerca să-ţi ruinezi duşmanul ucigându-i sau mutilându-i cât mai mulţi ţărani şi distrugându-i cât mai multe recolte, vii, unelte, grajduri şi alte bunuri, reducându-i astfel sursele de venit. Ca rezultat, principala victimă a beligeranţilor erau ţăranii. Abatele Guibert afirmă că în timpul „războiului nebunesc” a lui Enguerrand I împotriva duşmanului său din Loraina, bărbaţilor prinşi li se scoteau ochii şi li se tăiau picioarele, aceşti oameni mutilaţi puţind fi încă văzuţi în timpul său, în zonă. Războaiele personale erau blestemul Europei, din care cauză, s-a crezut, au fost inventate cruciadele, pentru a asigura astfel teren de manifestare a patimilor agresive.

Când au venit marile apeluri din 1095 de a lua crucea şi a salva Sfântul Mormânt în Prima Cruciadă, atât Enguerrand I cât şi fiul lui, Thomas, s-au alăturat cruciaţilor, ducându-şi la Ierusalim ura dintre ei şi întorcându-se cu ea nediminuată. Blazonul Coucy provine dintr-o faptă eroică în timpul Cruciadei, deşi se mai discută încă dacă protagonistul a fost Enguerrand sau Thomas. Unul sau celălalt, împreună cu cinci însoţitori, fiind surprins de un grup de musulmani când era fără armură, şi-a scos mantia purpurie

brodată cu blană de veveriţă, a rupt-o în şase bucăţi pentru a face steaguri de recunoaştere şi astfel echipat, se spune, s-a aruncat asupra musulmanilor şi i-au pus pe fugă. În amintirea acestei fapte s-a adoptat ca blazon un scut cu şase benzi orizontale, ascuţite, roşu pe alb.

Proprietar al domeniilor Marle şi La Fere în calitate de moştenitor al mamei sale, Thomas le-a adăugat domeniului Coucy, la a cărui stăpânire a succedat în 1116. Neîmblânzit, şi-a urmat duşmănia şi actele de brigandaj îndreptate împotriva Bisericii, oraşului şi regelui, „diavolul ajutându-I” după cum afirmă abatele Suger. A luat cu forţa feude de la mănăstiri, a torturat prizonierii – spânzurând bărbaţi de testicule până ce acestea se rupeau din cauza greutăţii corpului –, a tăiat el însuşi gâtul a 30 de burghezi rebeli şi şi-a transformat castelele într-un „cuib de dragoni şi o peşteră de hoţi”. A fost excomunicat de către Biserică care i-a retras – în absenţă – investitura de cavaler şi a ordonat ca în fiecare duminică, în fiecare parohie din Picardia, să fie citită anatema dictată împotriva lui. Regele Ludovic al VI-lea a strâns o armată împotriva lui Thomas şi a reuşit să-l deposedeze de terenurile şi castelele furate. În sfârşit, Thomas nu era insensibil faţă de speranţa de-a fi izbăvit şi ferit de frica de iad care adusese Bisericii atâtea bogăţii de-a lungul secolelor. El a lăsat o generoasă moştenire Abaţiei din Nogent, a întemeiat o altă abaţie la Premontre, în apropiere, şi a murit de moarte bună în 1130. A fost căsătorit de 3 ori. Abatele Guibert l-a considerat „cel mai hain om din generaţia sa”.

Ceea ce l-a format pe un om ca Thomas de Marle nu au fost neapărat genele agresive sau ura lui faţă de tatăl său care pot fi întâlnite în orice secol, ci o violenţă intrată deja în obicei care înflorea datorită lipsei oricărui mijloc efectiv de îngrădire.

În timp ce în secolele al XII-lea şi al XIII-lea puterea politică se centraliza, energiile şi talentele Europei se adunau în unul din marile avânturi ale civilizaţiei. Stimulat de comerţ, a avut loc un avânt al artei, tehnologiei, construcţiilor, învăţământului, al călătoriilor pe uscat şi pe mare, al universităţilor, oraşelor, băncilor şi creditului, al fiecărei sfere care îmbogăţea viaţa şi lărgea orizontul. Acei 200 de ani au format Evul Mediu Târziu, o perioadă în care s-a inventat compasul şi ceasul mecanic, roata de tors şi războiul de ţesut cu pedală, moara de vânt şi moara de apă; o

perioadă în care Marco Polo a călătorit în China şi Toma d'Aquino a organizat învăţământul, când au fost întemeiate universităţile din Paris, Bologna, Padova şi Neapole, Oxford şi Cambridge, Salamanca, Valladolid, Montpellier şi Toulouse, când Giotto a redat în pictură sentimente umane, Roger Bacon a făcut cercetări în domeniul ştiinţei experimentale, Dante a creat marea sa reprezentare a soartei omeneşti şi a scris-o în limba maternă; o perioadă când religia era exprimată atât prin blândele predici ale Sf. Francisc cât şi prin cruzimea Inchiziţiei, când Cruciada Albigensiană[1] a înecat sudul Franţei în sânge şi masacre în numele credinţei, în timp ce catedralele îşi înălţau arcadă după arcadă ca un triumf al creativităţii, tehnologiei şi credinţei.

Ele nu erau construite cu sclavi. Deşi existau iobagi, drepturile şi datoriile lor erau stabilite prin tradiţie şi recunoaştere legală, iar munca în societatea medievală, spre deosebire de lumea antică, s-a făcut cu proprii săi membri.

După moartea lui Thomas, la Couey a urmat o perioadă de 60 de ani, cu stăpâni mai respectabili, prin
fiul şi nepotul lui, Enguerrand al II-lea şi Raoul I, care au colaborat cu coroana spre binele domeniului lor. Fiecare a participat la noile cruciade ale secolului al XII-lea şi ambii şi-au pierdut viaţa în Ţara Sfântă. În 1197 văduva lui Raoul, probabil silită de situaţia financiară precară impusă de această expediţie, a vândut comunităţii Coucy-le-Château hrisovul de acordare de libertăţi cu 140 de livre.

O astfel de democratizare, în măsura în care s-a făcut, nu era atât un pas pe drumul spre libertate – cum le plăcea istoricilor din secolul al XIX-lea să considere realizările omeneşti – cât un produs secundar inadvertent al pasiunii nobililor pentru război. Obligat să se echipeze, el şi suita lui, cu arme, armuri şi cai sănătoşi, toate costisitoare, cruciatul, dacă supravieţuia, de obicei venea acasă mai sărac decât plecase sau îşi lăsa proprietatea mai

---

[1] Catarii, adepţi ai unei secte religioase, maniheene erau adversari ai ierarhiei şi dogmelor catolice; în sudul Franţei sunt cunoscuţi sub numele de albigenzi, mulţi dintre ei provenind din împrejurimile oraşului Albi. De aici şi cruciada împotriva albigenzilor (1209–1229) ordonată de papa Inocenţiu al III-lea şi care se va încheia de fapt în 1224

săracă, mai ales că niciuna din cruciadele de după prima nu a fost victorioasă sau rentabilă. Singura scăpare, întrucât era de neconceput să se vândă pământul, era vânzarea privilegilor comunale sau transformarea zilelor de clacă şi a titlurilor de proprietar de iobagi într-o arendă în bani. În economia în dezvoltare a secolelor al XII-lea şi al XIII-lea, profiturile din comercializarea surplusului de produse agricole aduceau locuitorilor burgurilor şi ţăranilor banii lichizi pentru plata drepturilor şi libertăţilor.

În timpul lui Enguerrand al III-lea, numit „cel mare”, constructor al castelului renovat şi al donjonului, excesele familiei Coucy au apărut din nou. Senior din 1191 până în 1242, el construi şi renovă castele şi fortăreţe pe încă şase feude ale sale, în afară de Coucy, inclusiv una la St. Gobain, aproape tot atât de mare ca şi cea de la Coucy. Luă parte la măcelurile Cruciadei Albigensiene, luptă în toate războaiele din timpul lui şi, ca bunicul său Thomas, în unul împotriva diocezei de Reims, război care izbucnise dintr-o ceartă pentru drepturile feudale, A fost acuzat că i-ar fi prădat diocezei terenurile, i-ar fi tăiat copacii, i-ar fi luat satele, ar fi forţat uşile catedralei, ar fi pus *doyen*-ul în lanţuri şi i-ar fi aruncat pe canonici în mizerie.

Când, în 1218, arhiepiscopul de Reims s-a plâns papei, Enguerrand al III-lea a fost excomunicat şi s-a dat ordin ca toate serviciile religioase din dioceză să se întrerupă când apare el. O persoană pusă sub interdicţie era privată de împărtăşanie şi era osândită să ajungă în iad, până când nu se pocăia şi era absolvită de păcat. În cazurile majore, numai episcopul, sau în unele cazuri Papa, putea să ridice afurisenia. Atât timp cât era valabilă, preotul local trebuia să pronunţe blestemul asupra păcătosului de două sau trei ori pe an în faţa întregii parohii, în numele Tatălui, Fiului, Sfântului Duh, Fecioarei Maria şi a tuturor apostolilor şi sfinţilor în timp ce băteau clopotele pentru înmormântare, luminările erau stinse iar crucea şi cartea de rugăciuni erau puse pe pământ. Se presupunea că cel vinovat era rupt de toate legăturile sociale şi profesionale; inconvenientele rezultând din această regulă pentru toţi erau de aşa natură incât vecinii lui, fie că aruncau

---

prin distrugerea ultimei fortăreţe.

cu pietre spre casa lui sau recurgeau la alte mijloace pentru a-l aduce la pocăinţă, fie că ignorau afurisenia. În cazul lui Enguerrand al III-lea, încetarea tuturor serviciilor religioase era o osândă înfiorătoare pentru comunitate; aceasta l-a determinat să se decidă pentru izbăvire în 1219, pocăindu-se în prealabil. Ambiţiile lumeşti nu i-au fost însă înăbuşite deoarece continuă să construiască marele castel care şi-a aruncat umbra asupra Parisului.

Îndărătnicia sa de a construi era stimulată de speranţa într-o luptă cu suveranul său, deoarece în timpul cât Ludovic al IX-lea, viitorul Ludovic cel Sfânt, era minor, Enguerrand al III-lea a condus o ligă de baroni împotriva coroanei; după cum spun unii, ar fi aspirat chiar la tron. Moştenise sânge regesc prin mama sa, Alix de Dreux, o descendentă a lui Filip I. Donjonul său, proiectat ca să depăşească turnul regal de la Louvru, a fost considerat ca un gest de sfidare şi rea intenţie. Regenţa mamei copilului-rege a rezistat la ameninţare; seniorul de Coucy a rămas însă o forţă de care trebuia să se ţină seama. El însuşi îşi mări proprietăţile şi îşi întări poziţia peste graniţă prin căsătorii. Prima şi a treia soţie erau femei din familii nobiliare vecine care îi aduseseră alte domenii în Picardia, iar a doua sa soţie a fost Mahaut de Saxe, fiica lui Henry Leul, ducele de Saxonia, nepoata lui Henry al II-lea al Angliei şi al Eleonorei de Aquitainia, nepoata lui Richard Inimă de Leu şi sora lui Otto de Saxonia, ulterior suveranul „Sfântului imperiu roman” Fiica lui, de la una din aceste soţii, s-a căsătorit cu Alexandru al II-lea, regele Scoţiei.

La construcţia de la Coucy a folosit, conform marcajelor făcute de pietrari, cam 800 de pietrari, nenumărate care cu boi pentru a transporta pietrele din cariere până pe deal şi încă vreo 800 de diverşi meseriaşi cum ar fi tâmplari, lucrători pentru pus acoperişul, lucrători în fier şi plumb, zugravi şi cioplitori în lemn. Deasupra uşii donjonuiui a fost sculptat în basorelief statuia unui cavaler fără armură, în luptă cu un leu, simbolizând curajul cavaleresc. Atât pereţii castelului cât şi cei ai donjonuiui au fost decoraţi cu borduri pictate şi ghirlande de frunze neobişnuite, toate potrivite dimensiunilor structurii. Cămine cu fronton zidit în perete, au fost construite în fiecare parte a castelului. Spre deosebire de găurile din acoperiş aceste cămine erau un progres tehnologic al secolului al XI-lea

care, prin încălzirea fiecărei camere, i-au scos pe stăplni şi stăpâne din sala comună unde înainte mâncau împreună şi se adunau pentru a se încălzi şi au despărţit proprietarii de servitori. Nicio altă invenţie nu a adus mai mult progres în confort şi rafinament, deşi cu preţul formării unei prăpăstii sociale din ce în ce mai mari.

Înghesuită într-un colţ al etajului ai IX-lea era o mică cameră cu căminul ei propriu, poate un budoar pentru doamna de Coucy. Prin fereastră i se oferea doamnei a privelişte asupra văii unde se zărea, ici şi colo, câte un turn al vreunei biserici, profilându-se după un grup de copaci şi, la fel ca doamna de Shalott, ea putea vedea oamenii mergând şi venind pe drumul ce şerpuia în jos. Cu excepţia acestei camere minuscule, camerele locuite de senior şi familia sa erau mai puţin accesibile din afară în această parte a castelului.

În 1206 comunitatea de peste 100 de ani a cetăţenilor din Amiens, capitala mândră şi prosperă a Picardiei, şi-a procurat o bucată din capul lui Ioan Botezătorul. Ca lăcaş de păstrare a acestei relicve cei din Amiens s-au hotărât să construiască cea mai mare biserică din Franţa „mai înaltă ca toţi sfinţii, mai înaltă ca toţi regii”. După ce s-au strâns banii necesari, prin 1220, impunătoarea boltă a catedralei era în plină construcţie. În aceeaşi decadă, în afară de donjon, Enguerrand al III-lea a construit o grandioasă şi minunată capelă, mai mare ca Sainte Chapelle pe care urma s-o construiască Ludovic cel Sfânt la Paris, câţiva ani mai târziu. Boltită, aurită şi bogată în sculpturi şi culoare, capela strălucea atât de frumos prin vitraliile sale, încât cel mai mare colecţionar al secolului următor, Jean, duce de Berry, a încercat să le cumpere cu 12.000 de scuzi de aur.

Enguerrand al III-lea era acum senior de St. Gobain, de Assis, de Marle, de La Fere, de Folembray, de Montmirail, de Oisy, de Crevecoeur, de la Ferte-Aueoul şi La Ferte – Gauehe, viconte de Meaux, castelan de Combrai. Cu mult timp în urmă, în 1095 coroana redobândise suveranitatea asupra feudei Coucy de la Biserică; ea era acum sub suveranitatea directă a regelui şi seniorul prezenta omagiu numai persoanei regelui. În secolele al XII-lea şi al XIII-lea seniorul de Coucy, ca şi episcopul de Laon, îşi băteau propria monedă. Judecat după numărul de cavaleri pe care vasalii regali erau obligaţi să-i trimită la chemarea regelui, Coucy era în acel timp cea

mai mare baronie din regat, urmând după marile ducate şi comitate care, în afară de omagiul datorat regelui francez, erau virtual seniorii independente. După un document din 1216 domeniul Coucy poseda 30 de cavaleri în comparaţie cu 34 ai ducelui de Anjou, 36 ai ducelui de Bretania şi 47 ai contelui de Flandra.

În 1242, Enguerrand al III-lea a murit la vârsta de vreo 60 de ani când, în cădere de pe cal, vârful săbiei lui i-a străpuns corpul. Fiul cel mare şi succesorul său, Racul al II-lea a fost ucis curând după aceasta în bătălia din Egipt în timpul nefericitei cruciade a lui Ludovic cel Sfânt din 1248–50. El a fost urmat de fratele său, Enguerrand al IV-lea, un fel de Caligula medieval.

Capturând în pădurea lui trei tineri scutieri din Laon, echipaţi cu arcuri şi săgeţi dar fără câini de vânătoare pentru un vânat important, Enguerrand al IV-lea a ordonat executarea lor prin spânzurătoare fără niciun fel de judecată. Impunitatea în astfel de cazuri nu mai era un lucru de la sine înţeles, deoarece rege era Ludovic al IX-lea, un suveran a cărei autoritate era egalată de pietatea sa. Regele a ordonat ca Enguerrand al IV-lea să fie arestat dar nu de pairii săi ci de acei sergents ai curţii ca orice răufăcător şi să fie întemniţat în Louvru deşi, în semn de respect pentru rangul său, l-a scutit de lanţuri.

Chemat la judecată în 1256, Enguerrand al IV-lea a fost însoţit de cei mai mari pairi ai regelui, printre
alţii regele Navarrei, ducele de Burgundia, conţii de Bar şi Soissons, furioşi deoarece simţeau că li se pun la încercare prerogativele lor. Refuzând să se supună unei anchete deoarece socotea că-i afectează persoana, onoarea, rangul şi moştenirea nobilă, Enguerrand a cerut să fie judecat de către pairii săi şi să i se ofere o judecată prin luptă.

Ludovic al IX-lea a refuzat ferm, spunind că în ceea ce-i priveşte pe săraci, pe clerici şi „persoanele care merită mila noastră” judecata prin luptă ar fi nedreaptă. Conform obiceiului, cei care nu erau nobili puteau angaja un luptător în aceste cazuri, însă regele Ludovic considera metoda învechită. Într-o lungă şi crâncenă dispută, trebuind să facă faţă rezistenţei înverşunate a pairilor, el a ordonat ca Enguerrand al IV-lea să apară la judecată. A fost găsit vinovat şi deşi regele intenţiona să-l condamne la

moarte, s-a lăsat convins de către pairi să renunţe la pedeapsa capitală. Enguerrand a fost condamnat să plătească o amendă de 12.000 de livre din care o parte să fie folosită pentru slujbe continue pentru sufletele celor pe care-i spânzurase şi o alta să fie trimisă la Accra pentru a ajuta la apărarea Ţării Sfinte. A apărut astfel istoria juridică care mai târziu va fi citată ca factor de canonizare a regelui.

Bogăţiile domeniului Couey l-au repus pe Enguerrand în graţiile regelui când i-a împrumutat acestuia 15.000 de livre, în 1265, pentru a cumpăra ceea ce se credea a fi Adevărata Cruce. Astfel el continuă seria de nelegiuiri de-a lungul secolului al XIV-lea şi muri la vârsta înaintată de 75 de ani în 1311, fără moştenitori, deşi nu fără un testament. Lăsă 20 de sous (egal cu o livră) pe an leprozeriei din Coucy-la-Ville ca pensionarii ei „să se roage în fiecare an la capelă pentru păcatele noastre”. În acel timp 20 de sous reprezenta plata pe zi a unui cavaler sau a patru arcaşi, sau chiria pentru o căruţă cu 2 cai pentru 20 de zile sau, în mod teoretic plata unui ţăran angajat timp de 2 ani, aşa că se presupune că şi-a asigurat un număr rezonabil de rugăciuni, deşi poate nu destule pentru sufletul lui Enguerrand al IV-lea.

Când acest senior, după care nu plânse nimeni, muri fără moştenitori, deşi fusese căsătorit de două ori, dinastia trecu descendenţilor surorii sale Alix, care era căsătorită cu contele de Guânes. Fiul ei cel mai mare moşteni pământurile şi titlul Guânes, în timp ce al doilea fiu, Enguerrand al V-lea, deveni stăpân la Couey.

Crescut la curtea lui Alexandru al Scoţiei, unchiul său prin alianţă, el se căsători cu Catherine Lindsay de Balini, nepoata regelui şi păstră senioria numai timp de 10 ani, A fost urmat curând de fiul său Guillaume şi de nepotul lui, Enguerrand al VI-lea, care a moştenit domeniul în 1335 şi cinci ani mai târziu avea să devină tatăl lui Enguerrand ai VII-lea, ultimul dintre Couey şi subiectul acestei cărţi. Prin căsătorii ulterioare cu familii puternice din nordul Franţei şi din Flandra, familia Coucy continuă să lege alianţe de putere şi influenţă, să obţină terenuri, venituri şi o întreagă galerie de însemne heraldice. Ei aveau nu mai puţin de 12 blazoane: Boisgency, Hainault, Dreux, Saxonia, Montmirail, Roucy, Baliol, Ponthieu, Châtilion, St. Pol, Gueldres şi Flandra.

Coucy-ii şi-au menţinut un neasemuit simţ al rangului şi se purtau ca prinţi suverani. Ţineau curţi de judecată în stilul regal şi-şi organizau gospodăria folosind aceleaşi slujbe ca la curtea regelui: un contabil, un mare majordom, un administrator al crescătoriei de şoimi de vânătoare, un administrator al pădurilor şi apelor, un intendent al grajdurilor, şi maeştrii sau marii intendenţi ai bucătăriilor, brutăriilor, pivniţelor, fructelor (funcţie care se ocupa şi de condimente, torţele şi luminările pentru iluminat), mobilierului (inclusiv tapiseriile şi locuinţele în timpul călătoriilor). Un mare senior cu un astfel de rang mai folosea unul sau doi doctori, bărbieri, preoţi, pictori, muzicanţi, menestreli, secretari şi copişti, un astrolog, un bufon şi un pitic în afară de paji şi scutieri. Un vasal principal având funcţia de *châtelain* sau *garde du château* administra moşia. Cincizeci de cavaleri împreună cu scutierii, adjutanţii şi servitorii lor constituiau la Coucy o garnizoană permanentă de 500 de persoane.

Strălucirea exterioară era importantă ca o afirmare a rangului, necesitând o suită imensă îmbrăcată în uniforma seniorului, spectacole fastuoase, turnire, vânători, serbări şi mai presus de toate o mână largă la împărţirea darurilor şi la cheltuit, ceea ce se considera a fi însuşirea cea mai mult preamărită a unui nobil căci de pe urma ei trăia întreaga suită.

Condiţia de nobil provenea din naştere şi strămoşi, dar trebuia confirmată printr-o „viaţă trăită ca nobil”, adică prin sabie. O persoană era nobilă dacă era născută din părinţi şi bunici nobili şi descendenţa continua tot aşa până la primul călăreţ înarmat. În practică, regula era fragilă şi condiţia de nobil instabilă şi inexactă. Singurul criteriu era funcţia, şi anume, mânuirea armelor. Aceasta era funcţia atribuită de divinitate celei de-a doua din cele Trei Stări, fiecare având o sarcină dată pentru binele tuturor. Clerul trebuia să se roage pentru toţi oamenii, cavalerul să lupte pentru ei şi omul de rând să muncească ca toţi să aibă ce mânca.

Fiind cei mai apropiaţi de Dumnezeu, clericii erau primii. Erau împărţiţi în două ierarhii, mănăstirească şi seculară, cea de-a doua desemnând pe cei care îşi îndeplineau misiunea printre laici. Prezidând peste cele două ierarhii erau prelaţii – abaţii, episcopii şi arhiepiscopii care echivalau cu marii seniori seculari. Între prelaţi şi preoţii săraci, cei cu o educaţie precară, trăind cu un codru de pline şi o plată de mizerie, existau

puţine lucruri în comun. Starea a treia era chiar şi mai puţin omogenă, fiind împărţită în patroni şi lucrători şi cuprinzând întreaga gamă de mari magnaţi urbani, avocaţi şi doctori, meseriaşi calificaţi, lucrători cu ziua şi ţărani. Totuşi nobilii insistau ca toţi cei care nu erau nobili să fie strânşi laolaltă ca o seminţie comună. Un nobil de la curtea ultimului duce de Burgundia scria: „despre comercianţii şi lucrătorii din oraşe nu este necesară o descriere mai lungă deoarece, printre altele, această stare nu este capabilă să aibă mari însuşiri deoarece este o stare servilă”.

În teorie obiectul funcţiei nobilului nu era lupta de dragul luptei, ci apărarea celorlalte două stări şi menţinerea dreptăţii şi ordinii. El trebuia să protejeze poporul de asuprire, să combată tirania şi să cultive virtutea, adică calităţile mai înalte ale omenirii de care ţăranul ignorant se dovedea incapabil aşa cum considerau contemporanii săi din lumea creştină, chiar dacă nu fondatorul Creştinismului însuşi.

În calitatea lui de protector, nobilul era scutit de impozite pe cap de locuitor sau pe fumuri, deşi nu era scutit de ajutoare sau de impozitul pe sare. Totuşi, proporţional, acestea erau mai mari pentru cei săraci decât pentru cei bogaţi. Se considera că plata birurilor era înjositoare; braţul înarmat cu o sabie al cavalerului îşi aducea serviciile stării sale după cum rugăciunile aduceau servicii clerului şi îi scuteau de asemenea de impozite pe fumuri. Justificarea nobililor consta în faptul că-și „primejduiau corpul şi proprietatea în războaie”, dar în practică, regulile erau la fel de schimbătoare şi confuze ca norii de pe cer într-o zi înnourată, iar impozitele pentru cler, când era vorba să fie plătite pentru apărarea regatului, erau subiect de dispute aprige şi permanente.

Perceperea de impozite ca şi dobânda se bazau pe principii care erau prea puţin definite şi atât de încurcate de completări, scutiri şi aranjamente adhoc încât era imposibil să te bazezi pe o sumă fixă din venituri. Principiul de bază era ea, în condiţii obişnuite, „regele să trăiască pe cont propriu”, dar, dat fiind faptul că se întâmpla ca veniturile sale să nu fie suficiente pentru apărarea regatului sau pentru alte scopuri guvernamentale, supuşii lui puteau fi puşi la biruri pentru ca el „să aducă binele comun din bunurile comune” cum afirma Toma d’Aquino. Această obligaţie provenea de la principiul mai profund că „prinţii sunt instituiţi de

Dumnezeu nu pentru a-şi obţine propriile câştiguri ci, pentru binele întregului, popor”.

Un bărbat născut nobil îşi păstra sabia ca semn ai identităţii sale nu numai pentru a fi scutit de impozite ci şi pentru propria sa imagine. „Niciunul din noi n-a avut tată care să moară acasă”, spunea un cavaler din secolul al XIII-lea într-un *chanson de geste*; „toţi au murit în lupte”.

Locul nobilului era pe cal care-l urca deasupra celorlalţi bărbaţi. În orice limbă în afară de engleză, cuvântul pentru cavaler – *chevalier* în franceză – însemna om pe cal. Se afirmă că „un bărbat curajos urcat pe un cal bun poate face mai mult într-o oră de luptă decât 10 sau poate 100 de oameni pedeştri”. *Destrier* sau calul de război era crescut să fie „puternic, focos, rapid şi credincios” şi călărit numai în luptă. La drum, cavalerul călărea calul obişnuit, de rasă bună dar mai liniştit, în timp ce scutierul său îi ducea calul de luptă, destrier, la dreapta sa, de aici şi numele lui, de la *dexter*. Când îşi executa obligaţiile militare, calul şi cavalerul erau consideraţi inseparabili; fără cal cavalerul era un om obişnuit.

Lupta era încântarea lui. „Dacă aş fi deja cu un picior în rai”, exclama Garin li Loherains, eroul unui
chanson de geste „mi l-aş trage înapoi pentru a merge la luptă”.

Trubadurul Bertrand de Born, şi el un nobil, era mai explicit:

„Inima mi se umple de bucurie când văd
Castele puternice asediate, palisadele străpunse şi cucerite
Mulţi vasali căzuţi
Caii morţilor şi răniţilor fugind care încotro
Şi când se aruncă în luptă toţi bărbaţii de neam
Nu se gândesc decât la fărâmarea capetelor şi ciopârţirea membrelor.
Este mai bine să mori decât să fii învins şi să trăieşti.
Vă spun că nu am bucurie mai mare decât când aud strigătul:
„Înainte! Înainte!” din ambele părţi
Şi nechezatul cailor fără călăreţi!
Şi strigătele de „ajutor!”, „ajutor!”
Şi când văd atât pe cei mari cât şi pe cei mici
Cum cad în şanţuri şi pe iarbă
Şi văd pe cei morţi străpunşi de suliţe!
Seniori, ipotecaţi-vă domeniile, castelele, oraşele,
Dar nu renunţaţi niciodată la război!”

Dante l-a descris pe Bertrand în iad, ţinându-şi înaintea sa capul retezat ca pe o lanternă.

Nobilul avea dreptul să-şi exercite autoritatea asupra tuturor celor care nu erau nobili de pe teritoriul său, în afară de cler şi negustorii care erau cetăţenii unui oraş liber, datorită faptului că poseda pământ şi avea venituri. Autoritatea unui *grand seigneur* se extindea până la „justiţia înaltă„ adică dreptul de viaţă şi moarte, în timp ce autoritatea cavalerilor de rang mai mic era limitată la închisoare, biciuire şi alte pedepse ce ţineau de „justiţia minoră”. Baza şi justificarea acestei autorităţi rămâneau datoria de a proteja, conform jurământului seniorului faţă de vasalii săi, care era tot atât de obligatoriu în teorie cum era ai lor faţă de el – iar al lor era obligatoriu „numai atât timp cât seniorul îşi ţinea jurământul”. Structura politică medievală era un contract ideal prin care se ofereau servicii şi loialitate în schimbul protecţiei, justiţiei şi ordinii, în timp ce ţăranul datora produse şi muncă seniorului său, acesta în schimb datora serviciu de subaltern seniorului său mai înalt în grad sau suveranului, precum şi sfaturi în timp de pace şi serviciu militar în timp de război. În toate cazurile pământul era luat în consideraţie iar jurământul de omagiu, făcut şi acceptat, era pecetluirea angajamentului ambelor părţi, inclusiv al regilor.

Nu toţi nobilii erau *grands seigneurs* cum era Coucy. Un cavaler celibatar, posesor al unei singure moşii şi al unei mârţoage, împărtăşea acelaşi cult dar nu şi interesele unui mare senior. Nobilimea din Franţa se cifra la cca 200.000 de persoane, grupate în 40000–50.000 de familii care reprezentau ceva peste 1% din populaţie. Mai întâi marele ducat cu un venit de peste 10.000 de livre, apoi stăpânul unui castel mic cu 1–2 cavaleri ca vasali şi un venit de sub 500 de livre, şi în cele din urmă acel cavaler sărac de pe ultima treaptă care era stăplnul numai al câtorva clăcaşi şi a cărui feudă nu cuprindea decât o casă şi câteva loturi echivalente unei gospodării ţărăneşti; Acesta din urmă putea avea un venit de 25 de livre sau mai puţin cu care trebuia să-şi întreţină familia, servitorii şi echipamentul de cavaler care reprezentau mijloacele sale de trai. Îşi câştiga existenţa cu calul şi armele, depinzând de suzeranul său sau de oricine avea nevoie de serviciile sale.

Un scutier aparţinea nobilimii prin naştere, chiar dacă obţinea sau nu cordonul şi pintenii de cavaler însă deseori era necesar un proces juridic pentru a determina ce funcţiuni putea prelua un om de rang fără a pierde calitatea de nobil. Putea să vândă vin de la via sa, de exemplu? O întrebare delicată, deoarece regii îşi vindeau vinul în mod regulat. Într-un proces din 1393 pentru determinarea acestei chestiuni, o ordonanţă regală afirma cam ambiguu „Nu se potriveşte unui nobil să fie hangiu”. Conform unei alte judecăţi, un nobil putea primi autorizaţie de comerţ fără a-şi pierde rangul social. S-au cunoscut fii din taţi nobili „care trăiesc şi au trăit ca negustori de stofe, grâne, vin şi alte produse sau ca meseriaşi, blănari, cizmari sau croitori” însă aceste activităţi i-au făcut să piardă privilegiile unui nobil.

O explicaţie a problemei a fost dată de Honore Bonet, un cleric din secolul al XIV-lea care a făcut curajoasa încercare în cartea lui *Arborele bătăliilor*, de a prezenta codurile comportamentului militar. Motivul interzicerii activităţii comerciale, scria el, era împiedicarea cavalerului „de a avea motiv să renunţe la mânuirea armelor în favoarea bogăţiilor lumeşti”.

Ideea se referea din ce în ce mai mult la nobilii prin naştere, deoarece condiţia lor era de mult diluată prin înnobilarea altora din afara stării lor. Ca şi acordarea de hrisoave oraşelor, acordarea de feude oamenilor de rând care plăteau bine pentru această onoare era considerată de coroană a fi un mijloc avantajos de a obţine fonduri. Cei înnobilaţi erau oameni cu avere care acopereau nevoile regelui sau erau avocaţi şi notari, care începuseră prin sprijinirea regelui la diverse nivele ale administrării finanţelor sau justiţiei şi, treptat, odată cu complicarea funcţiilor de guvernare, au creat un grup de funcţionari civili profesionişti şi miniştri ai coroanei. Numiţi *noblesse de la robe* când au fost înnobilaţi, deosebindu-se de nobilimea de spadă, ei erau dispreţuiţi fiind consideraţi parveniţi de către nobilii tradiţionali care erau jigniţi că li s-a uzurpat dreptul de a fi sfetnici, pierdut, mai mult sau mai puţin din vina lor.

În consecinţă, însemnul heraldic, un semn exterior ancestral ce indica dreptul de a purta arme care, odată acordat unei familii, nu putea fi purtat de o altă familie – devenise aproape obiect de cult. Purtarea la turnire era cerută ca o dovadă a descendenţei nobile; la unele turnire trebuiau purtate

patru. Odată cu sporirea numărului celor care erau înnobilaţi, a sporit şi snobismul, astfel că într-o zi din mijlocul secolului al XV-lea un cavaler a intrat în arenă cu un alai de flamuri, purtând nu mai puţin de 32 de blazoane.

Datorită faptului că nobilii de sânge nu lăsau întotdeauna un moştenitor de sex masculin sau datorită decăderii într-o clasă inferioară şi prin pătrunderea înnobilaţilor, grupul nobilimii era mereu în schimbare chiar dacă starea era fixată. Ritmul de dispariţie a familiilor nobile fusese evaluat la 50% într-un secol şi durata medie a unei dinastii la trei până la şase generaţii pe o perioadă de 100–200 de ani. Un exemplu al procesului de decădere ne este oferit de o familie numită Clusel cu o mică feudă pe valea Loirei. În 1276 era condusă de un cavaler cu resurse prea mici pentru a se menţine înarmat şi care fu pus în faţa nevoii de a-şi lucra propriul pământ şi de a pune în funcţiune moara cu propriile mâini. Din cei trei nepoţi, care apar în documentele locale, unul era încă mic moşier, altul devenise paroh şi al treilea perceptor la stăpânul din regiune. După 85 de ani niciun membru al seminţiei nu mai era considerat, nobil. În cazul unui alt scutier numit Guichard Veri, care muri tânăr în 1287, familia se afla într-o condiţie precară. Guichard lăsă două paturi, trei pături, patru cearşafuri, 2 covoare, o masă, 3 bănci, 5 cuiere, 2 şunci şi o bucată de slănină în cămară, 5 butoaie goale în pivniţă, 1 tablă de şah, 1 coif şi 1 lance dar nicio spadă. Deşi n-avea deloc bani lichizi, lăsă prin testament soţiei sale 200 de livre plătibile în zece rate din veniturile sale de cca 60 de livre anual şi altă sumă în vederea întemeierii unei capele pentru sufletul său. A lăsat prin testament daruri pentru prieteni şi sărăci şi a absolvit pe arendaşii săi de plata impozitului pe doi ani, majoritatea acestora fiind deja în urmă cu plata. O astfel de familie într-o condiţie materială care de-abia se deosebea de cea a unui om de rând, va face eforturi să-şi menţină legăturile cu nobilimea, trimiţându-şi fiii ca scutieri astfel ca ei să poată avea acces la daruri şi gratificaţii sau în rândul oamenilor bisericii în speranţa de a le deschide unul din multiplele drumuri spre bogăţie.

Un cavaler scăpătat putea fi depăşit de un ţăran întreprinzător în ascensiune. Cumpărând sau moştenind libertatea, ţăranul prosper care-şi plătea arenda obişnuia să-şi sporească pământurile, să aibă arendaşii săi

abandonând treptat munca manuală servitorilor, să cumpere o feudă de la un senior sau de la Biserică. Învăţa să mânuiască armele, se căsătorea cu fiica unui mic moşier nevoiaş şi progresa încet până ce apărea el însuşi în registre ca *domicellus* sau ca scutier. Arendaşul din slujba seniorului avea posibilităţi mai mari să devină bogat şi dacă se făcea folositor era deseori recompensat cu o feudă, cu vasali şi arende, poate chiar cu un conac fortificat. El va începe să se îmbrace ca un nobil, să poarte sabie, să ţină câini şi şoimi, să călărească un cal de război, să aibă scut şi lance. Nimic nu i-a jignit mai mult pe nobili decât imitaţia hainelor şi manierelor lor de către parveniţi, subţiind astfel graniţele dintre structurile eterne ale societăţii. Hainele scumpe erau socotite prerogativele nobililor care trebuiau identificaţi prin modelele de îmbrăcăminte interzise celorlalţi, în efortul lor de a stabili acest principiu ca lege şi de a zădărnici „ca diverşi oameni să poarte veşminte exorbitante şi excesive depăşind starea lor socială”, s-au făcut cunoscute în mod regulat legi somptuare încercând a stabili ce fel de haine au dreptul să poarte oamenii şi cât de mult au dreptul să cheltuiască în acest scop. Prin proclamaţii citite de către strigători publici la curţile comitatelor şi în adunări publice s-au stabilit pentru fiecare rang şi nivel de venit stofele, culorile, bordurarea cu blană, ornamentele, bijuteriile ce pot fi folosite. Burghezilor li se interzicea să posede o caleaşcă sau să poarte hermină şi ţăranilor să poarte alte culori decât negru sau maron.

Florenţa permitea doctorilor şi magistraţilor să aibă privilegiul nobililor de a purta hermină, dar interzicea nevestelor de negustori să poarte rochii multicolore, în dungi sau în carouri, brocarduri, catifea imprimată şi materiale brodate cu argint şi aur. În Franţa, seniorii seculari cu venituri de 6.000 de livre sau mai mult aveau dreptul să comande patru costume pe an; cavalerii şi stegarii cu venituri de 3.000 de livre, 3 costume pe an, dintre care unul de vară. Un tânăr putea comanda numai unul pe an şi nicio *demoiselle* care nu era o *châtelaine* sau nu poseda un venit de 2000 de livre nu avea dreptul să comande mai mult de un costum pe an. În Anglia, în baza unei legi din 1363, un negustor cu un venit de 1.000 de livre avea dreptul la aceeaşi haină şi la aceleaşi feluri de mâncare ca şi un cavaler cu un venit de 500 de livre iar un negustor cu un venit de 200 de

livre la fel ca şi un cavaler cu un venit de 100 de livre. În acest caz averea dublă echivala cu calitatea de nobil. S-au făcut eforturi pentru a reglementa câte feluri de mâncare puteau fi servite, ce veşminte şi lenjerie puteau forma un trusou, câţi menestreli să cânte la o nuntă. În această febră de a fixa şi stabili identitatea, prostituatele trebuiau să poarte dungi sau să poarte veşmintele pe dos.

Servitorii care purtau, asemănător stăpânilor lor, pantofi cu vârf ascuţit şi mâneci largi erau sever admonestaţi, mai mult pentru pretenţiile lor, decât pentru faptul că mânecile intrau în ciorbă când serveau masa iar bordurile de blană se târau prin noroi...Exista atâta trufie printre oamenii de rând" scria cronicarul englez Henry Knighton „când se luau la întrecere unul cu altul în privinţa hainelor şi podoabelor, încât era greu să deosebeşti săracii de bogaţi, servitorul de stăpân sau un preot de alţi oameni".

Nobilii erau la fel de supăraţi din cauza banilor cheltuiţi de către oamenii de rând, deoarece vedeau că negustorii trăgeau mai multe foloase decât ei de pe urma acestora. Clerul considera că prin aceste cheltuieli banii se scurgeau în dauna bisericii şi le condamna din punct de vedere moral, afirmând că extravaganţa şi luxul erau prin ele însele vicioase şi dăunătoare virtuţii. În general, legile somptuoare au fost susţinute ca un mijloc de a pune frâu extravaganţei, de a încuraja cumpătarea în credinţa că, dacă poporul ar putea fi determinat să economisească bani, regelui i-ar fi posibil să-i obţină la nevoie. Gândirea economică nu îmbrăţişa ideea de a cheltui ca stimulent al economiei.

Legile somptuoare s-au dovedit ineficiente; după cum prerogativele modei ca şi consumul de băuturi spirtoase, într-un alt secol, au sfidat prohibiţia. Când funcţionarii oraşului Florenţa au urmărit femeile pe stradă ca le verifice rochiile şi au intrat în case pentru a căuta prin dulapuri, descoperirile lor au fost uneori spectaculoase: „mătase albă, brodată cu frunze de viţă şi struguri roşii, o pelerină cu trandafiri albi şi roşii pe un fond galben pal, o altă pelerină din material albastru cu crini albi, cu stele şi cercuri albe şi roşii, cu dungi albe şi galbene de-a curmezişul, căptuşită cu un material în dungi roşii", ce apărea aproape ca şi cum cel care-o purta încerca să vadă cât de departe era posibil să se meargă cu sfidarea.

Recunoaşterea marilor seniori cu multiple feude şi castele nu

constituia o problemă. Cu mantiile lor gofrate cu aur şi capele lor din catifea căptuşite cu hermină, turneele pestriţe pe care era brodat blazonul familiei sau monograma unei iubite, mâneciie atârnânde şi crestate, căptuşite cu materiale colorate, încălţările lor cu vârfuri lungi şi ascuţite din piele roşie de Cordoba, inelele şi mănuşile din piele de căprioară şi cordoanele cu clopoţei şi brelocuri, nenumăratele pălării, berete scoţiene bufante, bonete, glugi şi boruri din blană, ghirlandele de flori, turbane, acoperăminte de toate formele, bufante, plisate, dantelate sau încreţite printr-un buzunar lung numit liripipe – ei erau de neimitat.

La începutul secolului al XIV-lea Franţa era mai presus de toate ţările. Superioritatea sa în ceea ce priveşte cavalerismul, erudiţia şi devoţiunea creştină era ceva de la sine înţeles, iar ca susţinător tradiţional al Bisericii, monarhului ei i s-a acordat titlul de „Regele cel mai creştin". Poporul din regatul său se considera obiect ales al graţiei divine prin care Dumnezeu îşi exprima voinţa pe pământ. Povestea clasică franceză despre Prima Cruciadă a fost intitulată *Gesta Dei per Francos* (Dorinţele lui Dumnezeu înfăptuite de francezi). Graţia divină s-a confirmat în 1297 când la un sfert de secol după moartea sa, Ludovic al IX-lea, regele Franţei, care participase la două cruciade, a fost canonizat ca sfânt.

„Faima cavalerilor francezi" susţinea Giraldus Cambrensis în secolul al XII-lea, „domină lumea". Franţa era ţara „cavalerismului" unde nobilii germani neciopliţi veneau să înveţe bunele maniere şi bunul gust la curţile prinţilor francezi iar cavalerii şi suveranii din toată Europa se adunau la curtea regelui pentru a se delecta cu turnire, serbări şi aventuri galante. Şederea acolo, după cum afirmă Regele Ioan cel Orb al Boemiei căruia îi plăcea mai mult curtea regelui Franţei decât a lui, era „cea mai cavalerească din lume". Francezii descrişi de renumitul cavaler spaniol Don Pedro Nino, „sunt generoşi şi mari împărţitori de daruri". Ei ştiu cum să trateze pe străini în mod cuviincios, laudă faptele frumoase, sunt curtenitori şi graţioşi în vorbire şi „foarte veseli, dedându-se plăcerilor şi căutându-le". Le place dragostea, atât femeilor cât şi bărbaţilor, şi sunt mândri de aceasta".

Ca rezultat al cuceririlor făcute de normanzi şi al cruciadelor, franceza era vorbită ca a doua limbă maternă de către nobilimea din Anglia,

Flandra, din regatul Neapolelui şi Siciliei. Era folosită ca limbă de afaceri de către magnaţii flamanzi, de tribunalele din rămăşiţele regatului Ierusalim, de învăţaţii şi poeţii altor ţări. Marco Polo şi-a dictat *Călătoriile* în franceză, Sf. Francisc cânta cântece franceze, trubadurii străini îşi modelau povestirile, lor după *Chansons de geste* franceze. Când un învăţat veneţian şi-a tradus cronica oraşului său din latină în franceză, şi apoi în italiană, el explica alegerea sa pe motivul că „limba franceză este vorbită curent în toată lumea şi mai plăcută la auz decât orice altă limbă”.

Arhitectura catedralelor gotice a fost numită „stilul francez”; un arhitect, francez a fost invitat să proiecteze podul Londrei; Veneţia importa din Franţa păpuşi îmbrăcate după ultima modă, pentru a ţine pasul cu moda franceză; obiecte de fildeş franceze, minunat sculptate şi uşor transportabile, au pătruns până la capătul lumii creştine. Mai presus de toate, universitatea din Paris a sporit renumele capitalei franceze, depăşindu-le pe toate celelalte în ceea ce priveşte faima profesorilor săi şi prestigiul studiilor sale de teologie şi filosofie, deşi acestea erau închistate de doctrinele rigide ale scolasticii. La începutul secolului al XIV-lea corpul, profesoral, numără peste 500 de membri; studenţii ei, veniţi din toate ţările, erau prea numeroşi ca să mai poată fi număraţi. Acţiona ca un magnet faţă de marile inteligenţe: Toma D’Aquino din Italia a predat acolo în secolul al XIII-lea ca şi profesorul său Albertus Magnus din Germania, apoi rivalul său în filosofie, Duns Scotus din Scoţia şi în secolul următor cei doi gânditori politici, Marsilius din Padova şi călugărul englez franciscan William de Ockham. Datorită, universităţii sale, Parisul era „Atena Europei”; se spunea că zeiţa înţelepciunii după ce a părăsit Grecia şi apoi Roma, s-ar fi stabilit aici.

Carta de privilegii a universităţii datând din 1200 era mândria ei cea mai mare. Scutită de control civil, universitatea era la fel de trufaşă şi în ceea ce priveşte autoritatea ecleziastică fiind totdeauna în conflict cu episcopul şi cu papa. „Voi, profesorii Parisului, la catedralele voastre păreţi a crede că lumea ar trebui condusă după judecata voastră”, spunea furios nunţiul papal, Benedict Caetani, care urma să devină curând papa Bonifaciu al XVIII-lea. „Lumea ne este încredinţată nouă, nu vouă” le reamintea el. Neconvinsă, universitatea se considera o autoritate în teologie

ca şi papa, deşi concedând *Vicarului lui Hristos* acelaşi statut ca şi al ei accepta existenţa „celor două lumini ale lumii”.

În această ţară blagoslovită din lumea occidentală – moştenirea familiei Couey în 1335 era pe cât de bogată, pe atât de veche. Scăldat de Ailette, pământul familiei Couey era numit *Vallée d’Or* (Valea aurului) datorită bogăţiilor sale: lemnul, viile, recoltele de cereale, peştele din râuri. Minunata pădure de la St. Gobain acoperea mai mult de 7.000 de pogoane cu stejari, fagi, pini, mesteceni, sălcii, arini negri, plopi tremurători, cireşi sălbatici. Fiind ţara căprioarelor, lupilor, mistreţilor sălbatici, bâtlanilor şi multor altor păsări, era un paradis al vânătorii. Din dări, arende şi biruri de diverse feluri, din ce în ce mai mult transformate în bani, de la taxe pe poduri şi pentru folosirea morii stăpânului, a teascului de struguri şi a cuptoarelor de pâine, venitul anual al unei moşii de mărimea celei de la Couey se ridica la 5000–6.000 de livre.

Tot ceea ce formase domeniul celor trei trunchiuri de la Codiciacum încoace era simbolizat de marea platformă de piatră cu lei din faţa porţii castelului, unde vasalii veneau să prezinte arendele şi omagiul. Platforma stătea pe trei lei, *couchant*, unul devorând un copil, altul un câine şi al treilea stând, liniştit, între ei. Sus era un al patrulea leu aşezat în cea mai măiestoasă poziţie pe care sculptorul a izbutit să o redea; De trei ori pe an – la Paşti, Rusalii şi Crăciun – abatele din Nogent sau reprezentantul lui venea să prezinte omagiul pentru, pământul acordat iniţial călugărilor de către Aubry de Coucy, Ritualurile ceremoniei erau la fel de minuţioase şi complicate ca şi încoronarea de la Reims.

Călărind un cal murg (sau, după unele relatări, un palomino) cu coada şi urechile tăiate, reprezentantul abatelui ducea un bici, un sac cu grâu şi un coş umplut cu 120 de *rissole*. Acestea erau crochete în formă de semilună făcute din făină de secară, umplute cu carne de viţel prăjită în ulei. Urma un câine, tot cu coada şi urechile tăiate şi cu o *rissole* legată la gât. Reprezentantul învârtea de trei ori la intrarea în curte o cruce de piatră, pocnind din bici de fiecare dată, descăleca şi îngenunchea la platforma cu lei şi dacă fiecare detaliu al echipamentului şi al execuţiei era în regulă, i se permitea să înainteze. Urca atunci pe platformă, săruta leul şi depunea *rissole*, plus încă 12 pâini şi trei burdufuri cu vin ca omagiu. Baronul de

Coucy lua a treia parte din daruri, împărţea restul conetabililor şi magistraţilor şi pecetluia actul de omagiu cu un sigiliu reprezentând un abate cu mitră şi cu picioare de ţap.

Obiceiuri păgâne, barbare, feudale, creştine, strânse laolaltă dintr-un trecut îndepărtat, iată societatea medievală şi componentele stratificate ale ommlui occidental.

Capitolul 2

Secolul născut pentru nenorocire

Când se născu ultimul dintre Couey ţara lui era mai presus decât toate, dar secolul se găsea deja în ananghie. Chiar la începutul secolului al XIV-lea s-a instalat un frig puternic care avea să iniţieze seria nenorocirilor ce vor urma. Marea Baltică a îngheţat complet de două ori, în 1303 şi în 1306–1307; au urmat ani cu geruri mari, furtuni şi ploi, iar nivelul Mării Caspire s-a ridicat. Contemporanii nu puteau şti că era începutul a ceea ce s-a numit de atunci Mica Eră Glaciară, provocată de avansarea gheţarilor polari şi alpini şi care a durat până prin anii 1700. Nu ştiau nici că datorită schimbării climei se pierdea treptat comunicaţia cu Groenlanda iar aşezările norvegiene de acolo dispăreau, precum dispărea şi cultivarea cerealelor din Islanda, iar în Scandinavia recolta se redusese puternic. Dar ei puteau simţi vremea mai rece şi observa cu teamă rezultatul ei: un sezon mai scurt pentru cultura grânelor.

Aceasta însemna dezastru, deoarece creşterea populaţiei atinsese deja un nivel datorită căruia abia se mai putea face faţă nevoilor de hrană. Date fiind uneltele şi metodele timpului, exploatarea, terenului productiv ajunsese la limită. Fără irigaţii corespunzătoare şi îngrăşăminte nu era posibil de a se spori nici recoltele, nici să se facă solurile sărace mai productive. Comerţul nu dispunea de alte mijloace pentru transportul grânelor în vrac din regiunile cu surplus decât de cele pe apă. Oraşele mici şi cele mari din interiorul ţării trăiau din resurse locale şi când acestea se terminau, locuitorii mureau de foame.

În 1315, după ploi torenţiale care au fost comparate cu potopul biblic, recoltele au fost compromise în toată Europa şi foametea, călăreţul

întunecat al apocalipsului, a devenit familiară tuturor. Creşterea anterioară a populaţiei depăşea deja producţia agricolă, lăsând oamenii subnutriţi şi mai vulnerabili în faţa foametei şi a bolilor. Se răspândiseră zvonuri despre oameni care-şi mâncau proprii lor copii, despre săracii din Polonia care se hrăneau cu leşurile spânzuraţilor luate de pe spânzurătoare. În aceiaşi ani a fost o epidemie de disenterie. În anumite locuri foametea dădu înapoi în mod intermitent după marele val din 1315–16.

Acţiunile oamenilor, la fel ca şi schimbarea climei, au marcat secolul al XIV-lea născut pentru nenorocire: atentatul asupra papei ordonat de regele Franţei; mutarea sediului papei la Avignon; suprimarea Templierilor şi răscoala păstoraşilor. Cel mai important a fost un atentat asupra lui Bonifaciu al VIII-lea de către agenţii lui Filip al IV-lea, regele Franţei, numit cel Frumos. Cauza a fost disputa dintre autoritatea laică şi autoritatea papală ca urmare a impunerii ordonată de Filip asupra veniturilor clericale fără consimţământul papei. Ca răspuns, Bonifaciu al VIII-lea a emis bula *Clericis Laicos* în 1296, interzicând clerului să plătească vreun dregător laic. El a recunoscut în tendinţa sporită a prelaţilor de a ezita între loialitatea faţă de rege şi supunerea faţă de papă o ameninţare la adresa pretenţiei papei la guvernarea universală ca vicar al lui Hristos. În ciuda ostilităţilor înverşunate care au apărut din cauza lui Filip cel Frumos, Bonifaciu a emis într-o a doua bulă, *Unam Sanetam* din 1302, cea mai absolută afirmaţie făcută vreodată despre supremaţia papală: „Pentru mântuire este nevoie ca toate fiinţele umane să se supună pontifului de la Roma”.

Ca urmare, Filip a convocat un consiliu pentru a-l judeca pe papă sub învinuirea de erezie, blasfemie, omor, sodomie, simonie şi vrăjitorie (inclusiv însoţirea cu un spirit familiar sau un demon îndrăgit) şi că nu respecta zilele de post. În acelaşi timp, Bonifaciu a emis o bulă de excomunicare a regelui, obligându-l pe Filip să recurgă la forţă. La 7 septembrie 1303, agenţi ai regelui, ajutaţi de forţe armate italiene antipapale l-au prins pe papă la reşedinţa sa de vară, la Anagni, lângă Roma, cu intenţia de a o lua înaintea excomunicării şi de a-i duce cu forţa în faţa unui consiliu. După trei zile de tulburări, Bonifaciu a fost eliberat de cetăţenii din Anagni, dar şocul ultragiului se dovedi fatal şi într-o lună a

murit.

Atentatul asupra papei nu a raliat pe nimeni pentru cauza victimei şi faptul că nu s-a întâmplat astfel a constituit o schimbare. Universalitatea bisericii, care fusese visul medieval, a început să nu mai fie lesne acceptată. Pretenţia lui Bonifaciu al VIII-lea de a-i cuprinde pe toţi era depăşită înainte de a fi pusă în aplicare. Consecinţele indirecte ale „Crimei de la Anagni” au fost mutarea reşedinţei papale la Avignon şi în acest „exil babilonian” a început procesul de demoralizare.

Mutarea s-a efectuat când, sub influenţa lui Filip cel Frumos, s-a ales un papă francez sub numele de Clement al V-lea. El nu s-a dus la Roma pentru a-şi prelua scaunul, deoarece se temea în special de represaliile italienilor pentru felul cum fusese tratat Bonifaciu de către francezi, deşi italienii spuneau că nu venea la Roma din cauza unei amante franceze, frumoasa contesă de Perigord, fiica contelui de Foix. În 1309 Clement al V-lea se stabili la Avignon, în Provenţa, lângă gurile Ronului. Avignon se găsea în sfera franceză, deşi nu chiar în Franţa deoarece Provenţa era feudă a regatului Neapolelui şi Siciliei.

După aceasta, în timpul a şase papi francezi succesivi, Avignon a devenit un stat virtual laic cu pompă somptuoasă, de mare interes cultural şi de simonie nelimitată – adică vânzarea funcţiilor. Diminuată datorită mutării Sfântului Scaun din Roma şi privită în general ca o unealtă a Franţei, papalitatea a încercat să-şi ridice prestigiul şi puterea în termeni laici. Ea s-a concentrat asupra finanţelor, a organizării şi centralizării oricărui proces de guvernare papală care putea aduce un venit. În afară de venitul ecleziastic şi din birurile feudelor papale, orice slujbă, numire, fiecare angajare sau promovare, orice scutire de la reguli, orice sentinţă a Sinodului Curiei papale sau adjudecarea unei despăgubiri, orice iertare, indulgenţă sau izbăvire, orice avea sau însemna biserica, de la pălăria cardinalului, la relicva pelerinului, erau de vânzare. În afară de aceasta, papii luau şi o parte din darurile şi ofrandele aduse altarului. Au primit „obolul Sfântului Petru” din Anglia şi din alte regate. Vindeau în plus indulgenţe în ani jubiliari şi luau o taxă specială pentru cruciade care continuau să fie proclamate dar arareori părăseau ţara.

Avântul de odinioară scăzuse şi fervoarea pentru războiul sfânt

devenise pur verbală.

Veniturile bisericii provenite de la 100 de episcopii şi sute de mii de servicii mai mici erau pentru papă sursa de venit cea mai lucrativă. Papii rezervau din ce în ce mai multe venituri bisericeşti pentru puterea lor de numire, distrugând principiul electiv. Deoarece cel numit era deseori străin de dioceză sau vreun favorit al cardinalului, această practică a provocat nemulţumire în rândul clerului. Dacă se mai ţinea o alegere episcopală, papa percepea o taxă pentru confirmare. Spre a obţine venitul bisericesc conferit, un episcop sau abate mituia pe membrii Curiei ca să fie numit, plătea de la o treime până la întreg venitul pe primul an ca mită pentru numirea sa şi ştia că atunci când va muri, proprietatea sa personală va reveni papei şi orice alte obligaţii neachitate vor trebui plătite de către succesorul său.

Excomunicarea şi anatema, măsurile extreme ce le lua Biserica pentru erezie şi crime odioase, deoarece prin aceste pedepse un om „era despărţit de credinţă şi dat Satanei” erau folosite acum pentru a stoarce bani de la platnicii recalcitranţi. Într-un caz nu s-a permis înmormântarea creştinească a unui episcop până ce moştenitorii săi nu s-au obligat să-i plătească datoriile, spre scandalizarea diocezei care-l vedea pe episcopul lor zăcând neîmpărtăşit şi fără speranţă de mântuire. Abuzul puterii spirituale pentru astfel de scopuri a făcut ca excomunicarea să fie dispreţuită şi a scăzut respectul faţă de conducătorii clericali.

Cu bani se puteau cumpăra orice fel de dispense; legitimarea acelor copii care în majoritate erau ai preoţilor şi prelaţilor; împărţirea unui cadavru pentru obiceiul favorit de a-l îngropa în două sau mai multe locuri; aprobarea ca unele călugăriţe să aibă două servitoare; permisiunea pentru un evreu convertit de a-şi vizita părinţii neconvertiţi; căsătoria în cadrul gradului prohibit de rudenie (cu o diferenţiere a taxelor pentru gradul doi, trei şi patru de rudenie); comerţul cu lumea musulmană necredincioasă (cu o taxă pentru fiecare vapor, în funcţie de încărcătură); acceptarea mărfurilor furate până la o anumită valoare. Strângerea şi scoaterea tuturor acestor sume, manipulate îndeosebi de bancheri italieni, au făcut ca numărarea banilor lichizi să fie o imagine obişnuită în palatul papal. Totdeauna când intra acolo, spunea Alvar Pelayo, un funcţionar spaniol al

Curiei: „Am găsit misiţi şi clerici socotind banii care stăteau grămezi în faţa lor”.

Dispensa, care avea consecinţele cele mai serioase, era cea care permitea numirea unui candidat sub vârsta canonică de 25 de ani sau a unuia care n-a fost hirotonisit niciodată sau care n-a trecut niciodată examenul necesar de verificare a ştiinţei de carte.

Numirea unor clerici nepotriviţi sau indolenţi a devenit un abuz prin ea însăşi. Odată în Boemia, la începutul secolului ai XIV-Iea, un băiat de 7 ani a fost numit într-o parohie cu un venit anual de 25 de guldeni; altul a fost ridicat în trei funcţii ierarhice plătind de fiecare dată pentru o dispensă, deoarece nu avea acolo reşedinţa şi nu fusese hirotonisit. Fiii mai tineri din familii nobile erau numiţi în mod repetat ca arhiepiscopi la vâsta de 13, 20 sau 22 ani. Durata era scurtă, deoarece fiecare avansare necesita o altă plată.

Preoţii care nu ştiau să citească sau care din ignoranţă se bâlbâiau prosteşte în timpul slujbei de împărtăşanie erau un alt afront. Un episcop din Durham, în 1318, nu înţelegea şi nu putea pronunţa în latineşte şi după ce s-a luptat fără speranţă cu cuvântul *metropolitanus* la propria lui consacrare, a mormăit în limba lui maternă „Să pronunţăm acest cuvânt aşa cum este scris”. Mai târziu, când propunea candidaţi pentru sfintele ordine, a întâlnit cuvântul *aenigmate* şi de data aceasta înjură, sincer jignit „Pe Sf. Ludovic, nu a fost un om cuviincios cei care a scris acest cuvânt”! Clericii incapabili răspundeau descurajare, deoarece aceştia erau oamenii care aveau în grija lor sufletele laicilor şi trebuiau să fie intermediarii între om şi Dumnezeu. Scriind despre „oamenii incapabili şi ignoranţi” care-şi puteau cumpăra orice slujbă doreau de la administraţia papală, cronicarul Henry de Hereford a pătruns chiar în miezul acestei consternări: „Priviţi... situaţia periculoasă a celor daţi în grija lor și tremuraţi!”

Când practicile bisericeşti erau evaluate în bani, conţinutul lor religios se pierdea. Teoretic, iertarea păcatelor putea fi obţinută numai prin pocăinţă, însă penitenţa oferită de un asemenea pelerinaj la Roma sau Ierusalim avea puţină importanţă când vinovatul evalua costul călătoriei şi cumpăra o indulgenţă pentru echivalentul sumei.

Papii – după cum spunea Petrarca – „urmaşii săracilor pescari ai

Galileir” – erau acum „încărcaţi cu aur şi îmbrăcaţi în purpură”. Ioan al XXII-lea, un papă cu trăsăturile lui Midas care a păstorit de la 1318 la 1334 şi-a cumpărat pentru uzul propriu... 40 de bucăţi de stofă cu fir de aur de la Damasc pentru suma de 1278 de florini de aur şi a cheltuit chiar mai mult pentru blănuri, inclusiv pentru o pernă cu marginile din hermină. Veşmintele pentru alaiul său costau 7000–8.000 de florini pe an.

Urmaşii săi, Benedict al XII-lea şi Clement al VI-lea, construiră, în etape, marele palat papal de la Avignon pe o stâncă cu faţa spre Ron, o imensă şi nearmonioasă masă de acoperişuri şi turnuri fără un proiect coerent. Construit în stilul unui castel în jurul unor curţi interioare, cu creneluri şi ziduri groase de 4 în pentru apărare, palatul avea o mulţime de coşuri piramidale, care se ridicau de la bucătării, săli şi grădini pentru banchete, camere pentru bani, capele cu ferestre circulare, o baie cu aburi pentru papă încălzită de la un cazan, şi o poartă spre curtea publică unde se adunau credincioşii pentru a asista la încălecarea sfântului părinte pe măgarul său alb. Aici se plimbau maiestuoşii cardinali cu pălăriile lor largi şi roşii, „bogaţi, insolenţi şi lacomi” după afirmaţia lui Petrarca, luându-se la întrecere unul cu altul în ceea ce priveşte strălucirea veşmintelor. Era nevoie de 10 grajduri pentru cai şi încă 51 de case închiriate pentru a adăposti pe toţi servitorii.

Coridoarele palatului mişunau de notarii şi funcţionarii administraţiei papale, nunţii papali care plecau şi veneau din misiunile lor. Petiţionarii şi avocaţii lor aşteptau nerăbdători în anticamere, pelerinii se înghesuiau în curţi pentru a primi binecuvântarea pontificală, în timp ce prin săli se perindau rudele papei în brocarturi şi blănuri însoţite de cavalerii, scutierii şi servitorii lor. Grupul de chestori, uşieri, şambelani, capelani, intendenţi şi servitori număra circa 400 de oameni, toţi având asigurate locuinţă, masă, îmbrăcăminte şi salarii.

Pavimentele cu dale erau ornamentate cu desene florale, animale fantastice şi însemne heraldice complicate. Clement al VI-lea, un iubitor al luxului şi frumosului, care folosea 1800 de piei de hermină pentru garderoba sa personală, l-a adus pe Matteo Giovanetti şi alţi artişti din şcoala lui Simone Martini pentru a-i picta pereţii cu scene biblice. Cei patru pereţi ai biroului lui Clement erau însă, în totalitatea lor, acoperiţi cu

scene înfăţişând plăcerile unui nobil secular: vânătoare de cerbi, şoimi, livezi, grădini, iazuri cu peşti şi un grup de scăldători goi, ciudaţi care puteau fi ori femei ori copii, în funcţie de ochiul celui ce privea. Nu exista nicio temă religioasă.

La banchete, musafirii papei mâncau din farfurii de aur şi argint, stăteau lângă tapiserii flamande şi draperii de mătase. Recepţiile pentru prinţi şi emisari rivalizau în splendoare cu orice curte laică. Distracţiile, serbările, chiar şi turnirurile şi balurile reproduceau pe cele laice.

„Trăiesc în Babilonul Vestului” scria Petrarca prin anii 1340, „unde prelaţii petreceau la banchete desfrânate” călăreau pe cai albi „împodobiţi cu aur, hrăniţi cu aur, în curând potcoviţi cu aur dacă stăpânul nu va opri acest lux slugarnic”. Deşi el însuşi oarecum un cleric decăzut, Petrarca împărtăşea obiceiul clericilor de a denunţa cu putere îndoită orice nu-i convenea. Avignon a devenit pentru el „acel oraş dezgustător” deşi nu se ştie dacă din cauza corupţiei lumeşti sau a murdăriei fizice şi miasmelor străzilor înguste şi suprapopulate. Oraşul, ticsit cu negustori, meşteşugari, ambasadori, aventurieri, astrologi, hoţi, prostituate şi cu nu mai puţin de 43 de ramuri ale băncilor italiene (în 1327) nu avea amenajări la fel de bune ca ale palatului papal pentru scurgerea apelor reziduale. Palatul avea un turn ale cărui două etaje inferioare conţineau exclusiv latrine, prevăzute cu scaune de piatră, care erau deşertate într-o groapă săpată în pământ, aceasta fiind curăţată de apa provenind de la canalizările bucătăriei şi de la un curs subteran dirijat în acest scop. Totuşi, în oraş duhoarea l-a făcut pe ambasadorul din Aragón să leşine şi pe Petrarca să se mute la Vaucluse „pentru a-mi prelungi viaţa”.

Mai accesibil decât Roma, Avignon atrăgea vizitatori din toată Europa şi şuvoiul banilor a ajutat sprijinirea artiştilor, scriitorilor şi învăţaţilor, profesorilor de drept şi medicină, menestrelilor şi poeţilor. Chiar dacă era corupt, tot aşa era şi Mecena. Toţi îl criticau, dar toţi veneau la Avignon. Sf. Brigitta, o văduvă a unui nobil suedez care trăia la Roma şi deplângea păcatele timpului numea oraşul papal „un câmp plin de trufie, zgârcenie, desfrâu şi corupţie”. Dar corupţia are nevoie de doi oameni şi dacă papalitatea păcătuia, aceasta nu se făcea fără parteneri. În lumea reală, caracterizată de schimbarea echilibrului politic şi de nevoia constantă de

bani a fiecărui conducător papii şi regii aveau nevoie unii de alţii şi-şi făceau aranjamentele necesare. Făceau negoţ cu teritorii şi suveranităţi, soldaţi, alianţe, căsătorii şi împrumuturi. O metodă obişnuită era impunerea percepută pentru o cruciadă care permitea regelui să impună o taxă asupra venitului ecleziastic în fiecare ţară şi pe care curând a considerat-o ca un drept.

Şi clericii erau parteneri. Dacă prelaţii erau îmbrăcaţi luxos, rangurile mai mici nu puteau rămâne sobre mult timp. Au existat multe plângeri ca aceea a arhiepiscopului de Canterbury în 1342 în care se arăta cum clericii se îmbrăcau ca laicii, cu haine în carouri roşii şi verzi, haine scurte „cam sumare”, cu mâneci excesiv de largi, căptuşite cu blană sau mătase, cu glugi şi eşarfe de o „lungime uluitoare”, încălţări ascuţite, cu cordoane bătute în pietre scumpe de care atârnau pungi aurite. Mai rău, ignorând tonsura, ei purtau bărbi şi părul lung până la umeri, contrar regulei canonice spre „scandalizarea poporului”. Unii ţineau bufoni, câini şi şoimi, alţii plecau în străinătate însoţiţi de gărzi de onoare.

Nici simonia nu putea rămâne numai la păturile superioare. Dacă episcopii îşi Cumpărau slujbele cu preţul venitului pe un an, ei recuperau costul de la cei inferiori lor, astfel că se răspândi corupţia prin toată ierarhia, de la canonici la stareţi, la preoţi şi călugări, şi mai jos, la călugării cerşetori şi vânzătorul de indulgenţe. La acest nivel oamenii de rând se întâlneau cu materialismul bisericii şi nimeni nu era mai grosolan decât vânzătorul de indulgenţe.

Presupuşi a fi împuterniciţi de Biserică, vânzătorii de indulgenţe obişnuiau să vândă izbăvirea pentru orice păcat de la lăcomie la omucidere, să anuleze orice jurământ de castitate sau post, să anuleze orice pedeapsă pentru bani, din care cea mai mare parte o băgau ei în buzunar. Când erau împuterniciţi să strângă bani pentru o cruciadă, după cum afirmă Matteo Villani, obişnuiau să ia de la săraci în loc de bani „pânzeturi şi stofe de lână sau mobilier, grâne sau furaje... înşelând poporul. Astfel au vândut crucea”. Ceea ce vindeau era mântuirea şi profitau de nevoia şi credulitatea oamenilor pentru a-i înşela cu vânzarea acestor indulgenţe. Singurul personaj realmente detestabil din grupul de pelerini din Canterbury prezentat de Chaucer este vânzătorul de indulgenţe. Cu părul sârmos, cu

pielea spână, de eunuc, cu ochi strălucitori de iepure avea un mod odios de a-şi recunoaşte trucurile şi înşelăciunile comerţului său.

Clerul obişnuit detesta pe vânzătorul de indulgenţe pentru distrugerea acţiunilor de pocăinţă, pentru primejduirea sufletelor atât timp cât marfa lui era falsificată şi pentru că invadaseră teritoriul clerical, făcând colecte în zilele de sărbătoare, sau în timpul slujbelor de înmormântare sau a altor slujbe, pentru un onorariu care ar fi trebuit să fie încasat de paroh. Totuşi, sistemul îi permitea să acţioneze deoarece lua şi el o parte din câştig.

Păcatele monahilor şi ale călugărilor cerşetori erau şi mai tulburătoare, deoarece pretenţiile lor că sunt oamenii lui Dumnezeu erau încă şi mai mari. Li se dusese vestea ca seducători de femei. Vânzând blănuri şi cordoane fetelor şi nevestelor şi căţeluşi blânzi „pentru a obţine dragostea lor”, călugărul dintr-un poem din secolul al XIV-lea „a venit la doamna noastră când bunul soţ nu era acasă”.

În povestirile lui Boccaccio, în *fabliaux* din Franţa, în toată literatura populară a vremii, celibatul clerului este o glumă. Preoţii aveau amante sau erau în căutarea lor. „Un preot se culca cu o doamnă care era căsătorită cu un cavaler” începe foarte tranşant o povestire. În alta „preotul cu doamna sa s-au dus să se culce”. În mănăstirea de maici unde Piers Plowman era bucătar, sora Pernell, slujnica „unui preot”, „născu un copil la vremea cireşelor”. Călugării lui Boccaccio erau invariabil prinşi în situaţii neplăcute ca victime ale desfrânării lor. În viaţa adevărată păcătoşenia lor nu era nostimă ci ameninţătoare fiindcă atunci când un călugăr nu se putea menţine pur cum putea el să mântuie suflete? Acest sentiment al trădării explică de ce călugării erau atât de des obiectul unei vădite ostilităţi, câteodată chiar a unor atacuri corporale deoarece „nu se purtau cum ar fi trebuit să se poarte nişte călugări” după cum spunea o cronică din 1327.

Conform idealului Sfântului Francisc ei trebuiau să umble prin lume pentru a face bine, să meargă desculţi printre săraci şi printre cei aflaţi în afara legii, ducând dragostea creştinească celor mai umili, să cerşească pentru trai numai mâncare, niciodată bani. Printr-un paradox suprem, ordinul franciscan, bazat pe refuzul proprietăţii, a avut sprijinul şi donaţiile celor bogaţi deoarece puritatea lui părea să ofere garanţia sfinţeniei. La apropierea morţii, cavalerii şi doamnele nobile se îmbrăcau în rasa

franciscană, crezând că dacă vor muri şi vor fi îngropaţi în ea nu vor merge în iad.

Ordinul a căpătat pământuri şi bogăţii, şi-a clădit biserici şi mănăstiri, şi-a dezvoltat propria ierarhie – totul opus intenţiei întemeietorului său. Totuşi Sf. Francisc înţelesese care va fi evoluţia. Răspunzând unui novice care dorea să aibă o psaltire, el i-a spus: „Când vei avea o psaltire, vei vrea să mai ai şi un breviar şi când vei avea breviarul vei sta pe un scaun ca un mare prelat şi vei spune fratelui tău: frate, adu-mi breviarul!”

În unele ordine monahale, călugării aveau bani de buzunar şi fonduri proprii pe care le împrumutau cu dobândă. În altele, primeau o alocaţie de un galon de bere pe zi, mâncau carne, purtau bijuterii, veşminte cu bordură din blană şi angajau servitori care în unele mănăstiri depăşeau câteodată numărul călugărilor. Bucurându-se de favoarea bogaţilor, franciscanii le predicau şi luau masa cu ei, şi se angajau în case nobile în calitate de consilieri şi capelani. Unii mergeau desculţi printre săraci, după vechiul obicei şi erau respectaţi pentru aceasta, dar majoritatea purtau acum ghete de piele şi erau detestaţi.

Ca şi vânzătorul de indulgenţe, trăgeau sătenii pe sfoară, vânzându-le relicve care dovedeau o imaginaţie inspirată. Călugărul Cipolla a lui Boccaccio o vândut una din penele arhanghelului Gavril care spunea el, „îi căzuse în camera Fecioarei în timpul Bunei Vestiri”. Ca satiră, aceasta n-a depăşit dimensiunea faptelor unui călugăr adevărat care a vândut o bucată din tufişul de unde Dumnezeu a vorbit cu Moise. Unii vindeau copii de pe condica cerească de fapte bune care se presupunea că este păstrată în cer de către ordinul franciscanilor. Când a fost întrebat Wyclif la ce foloseau aceste pergamente, el răspunse: „Să acoperi borcanele de muştar”. Călugării erau un element al vieţii cotidiene, dispreţuiţi dar totuşi veneraţi şi temuţi deoarece s-ar fi putut, totuşi, să aibă cheia mântuirii.

Satira şi plângerile supravieţuiesc, deoarece sunt scrise. Ele ne lasă impresia unei Biserici atât de pătrunsă de venalitate şi ipocrizie încât pare tocmai bună de a fi dizolvată, însă o instituţie cu o atât de mare influenţă culturală şi cu rădăcini atât de adânci în structura societăţii nu se desfiinţează cu uşurinţă. Creştinismul a fost matricea vieţii medievale; chiar şi reţetele culinare indicau ca un ou să se fiarbă „atât timp cât spui

Psalmul 51”. Guverna naşterea, căsătoria şi moartea, dragostea şi îngurgitatul, stabilea regulile pentru drept şi medicină, furniza subiecte filosofiei şi ştiinţei. Să fii membru al Bisericii nu era o chestiune ce ţinea de bunul plac; era o obligaţie fără alternativă, ceea ce-i dădea o putere dificil de înlăturat.

Ca parte integrantă a vieţii, religia era supusă satirizării, dar, în acelaşi timp rămânea şi neatinsă de ea. În timpul Sărbătorii Proştilor, de Crăciun, fiecare rit şi articol al Bisericii oricât de sacru ar fi fost, era sărbătorit în bătaie de joc. Se alegea un *dominus festi* sau un domn al chefului dintre reprezentanţii clerului inferior – preoţi parohiali, subdiaconi, vicari şi corişti, majoritatea cu puţină învăţătură, prost plătiţi şi nedisciplinaţi al căror rol în acea zi era să întoarcă totul cu susul în jos. Ei îl instalau pe acesta ca papă, episcop sau abate al proştilor, începând cu ceremonia rasului în cap, însoţită de un limbaj deocheat şi gesturi dezmăţate; îl îmbrăcau în veşminte puse pe dos; jucau zaruri pe altar şi mâncau caltaboşi şi cârnaţi, în timp ce se ţinea o slujbă cu cuvinte fără sens; vânturau cădelniţe făcute din încălţări vechi, care emanau un „fum puturos”; oficiau diversele slujbe ale preotului purtând măşti animaliere, îmbrăcaţi în veşminte femeieşti sau de menestreli; cântau cântece obscene în balconul corului; urlau şi zbierau şi sunau din clopoţei, în timp ce „papa” pronunţa o binecuvântare în versuri triviale. La chemarea lui de a fi urmat, sub pedeapsa că le va rupe nădragii, toţi fugeau de la biserică pentru a mărşălui prin oraş, trăgându-l pe *dominus* într-o căruţă din care el împărţea indulgenţe, în timp ce oamenii din alaiul lui şuierau, cotcodăceau, glumeau şi gesticulau, Ei făceau pe spectatori să râdă de „faptele infame[c]”, parodiindu-i pe predicatori prin predici scabroase. Oameni goi duceau căruţe cu gunoi pe care-l aruncau spre mulţime. Inşi beţi şi oameni dănţuind însoţeau procesiunea. Toate acestea erau o satiră a ritualurilor prea familiare, plictisitoare şi deseori fără înţeles; o eliberare a „bădăranului de sub sutană”.

În viaţa de toate zilele Biserica era consolator, ocrotitor, doctor. Fecioara şi sfinţii patroni ofereau ajutor la necaz şi ocrotire împotriva răului şi a duşmanilor care apăreau în drumul fiecărui om. Breslele, oraşele şi slujbele, precum şi indivizii, aveau sfinţi patroni. Arcaşii şi arbaletierii îl

aveau pe Sf. Sebastián, martirul săgeţilor; brutarii, al căror steag purta o lopată argintie pentru pâine şi trei pâini roşii îl aveau pe Sf. Honore; marinarii îl aveau pe Sf. Nicolae cu cei trei copii pe care i-a salvat din mare; călătorii îl aveau pe Sf. Cristoph ducând pe copilul Iisus pe umărul lui; frăţiile caritabile alegeau de obicei pe Sf. Martin care-şi dăduse jumătate din pelerina sa unui sărac; fetele nemăritate o aveau pe Sf. Caterina care se presupunea că a fost foarte frumoasă. În plus, Sfântul patron era un însoţitor prin viaţă care vindeca rănile, alina suferinţele şi la nevoie putea face minuni. Chipul lui era întipărit pe steaguri şi purtat în timpul procesiunilor, sculptat la intrarea în primării şi capele şi purtat ca medalion la pălărie.

Înainte de toate, Fecioara Maria era sursa de alinare cea mai milostivă, cea mai demnă de încredere, plină de compătimire pentru fragilitatea omenească, nelinând seama de legi şi sentinţe, gata să vină în ajutor oricărui necăjit; în mijlocul tuturor nedreptăţilor, jignirilor şi relelor fără sens, ea era singura figură care nu te abandona niciodată. Ea eliberează, pe deţinut din temniţă, reînvie pe muritorul de foame cu lapte de la propriul ei sân. O ţărancă îşi duce fiul, care orbise din cauza unui spin în ochi, la biserica Sf. Denis, îngenunchează în faţa Sfintei Fecioare, spune un Ave Maria, face semnul crucii peste copil cu o relicvă sacră, unghia Mântuitorului şi, deodată spune cronicarul, „spinul cade, inflamaţia dispare şi mama bucuroasă se întoarce acasă cu fiul ei care nu mai este orb”.

Până şi un ucigaş înrăit are acces la ea. Indiferent de ce crimă a făptuit, chiar dacă toţi sunt împotriva lui, el nu este încă despărţit de Fecioara Maria. În „*Miracles of Notre Dame*” (Minunile Sfintei Fecioare), un ciclu de piese populare jucate în oraşe, Fecioara Maria salvează pe orice răufăcător care apelează la ea prin pocăinţă. O femeie acuzată de incest cu ginerele ei a angajat doi ucigaşi să-l omoare şi este pe punctul de a fi arsă pe rug. Ea se roagă Fecioarei Maria care apare imediat şi porunceşte focului să nu ardă. Convinşi că este o minune, magistraţii o eliberează pe femeia condamnată care, după ce-şi împarte bunurile şi banii la săraci, intră într-o mănăstire. Actul credinţei materializat în rugăciune era ceea ce conta. Nu dreptate primeai de la Biserică ci iertare.

Mai mult decât alinare. Biserica oferea răspunsuri. Fusese de aproape

o mie de ani instituţia centrală care dădea înţeles şi scop vieţii într-o lume capricioasă. Ea susţinea că viaţa omului pe pământ este trecătoare o călătorie pe drumul spre Dumnezeu şi spre Noul Ierusalim, „cealaltă casă a noastră”. Viaţa nu este nimic, scria Petrarca fratelui său, decât „o călătorie anevoioasă şi obositoare spre lăcaşul de veci care-l căutăm; sau, dacă neglijăm să ne mântuim, un drum la fel de neplăcut spre veşnica moarte”. Biserica era aceea care oferea mântuire ce putea fi atinsă numai prin ritualurile ei, cu îngăduinţa şi ajutorul preoţilor. „*Extra ecclesium nulla salus*” (Nicio mântuire în afara Bisericii) era regula.

Alternativa mântuirii era iadul şi chinurile veşnice, foarte realist imaginate în arta timpului. În iad damnaţii atârnau de limbile lor în copaci de foc, nepocăiţii ardeau în cazane, necredincioşii erau înecaţi în fum rău-mirositor. Cei răi cădeau în apele negre ale unui abis şi se scufundau până ta o adâncime proporţională cu păcatele lor: preacurvarii până la nări, persecutorii aproapelui lor până la sprâncene. Unii erau înghiţiţi de peşti monstruoşi alţii ronţăiţi de demoni, torturaţi de şerpi, foc sau gheaţă sau de pofta de a ajunge la fructe care nu puteau fi atinse de cei flămânzi. În iad oamenii erau goi, numai aveau nume şi erau uitaţi de toţi. Nu-i de mirare că mântuirea era atât de importantă şi Ziua Judecăţii de Apoi stăruia în mintea fiecăruia. Deasupra intrării tuturor catedralelor era cioplit un memento, arătându-i pe numeroşii păcătoşi legaţi cu frânghii şi duşi de diavoli către un cazan în flăcări, în timp ce îngerii conduceau pe cei puţini aleşi spre fericire în direcţie opusă. Nimeni nu se îndoia în Evul Mediu că cei mai mulţi vor fi damnaţi pe vecie. *Salvandorum paucitas, damnandorum multitudo* (puţini mântuiti, mulţi damnaţi) era principiul ferm menţinut de la Augustin la Aquinas. Noe şi familia sa au fost salvaţi pentru a arăta proporţia celor mântuiţi, de obicei unu la o mie sau chiar unu la zece mii. Indiferent de câţi erau aleşi, Biserica dădea tuturor speranţe. Mântuirea era totdeauna interzisă celor care nu credeau în Hristos, dar nu păcătoşilor, deoarece păcatul era inerent în viaţă, şi el putea fi anulat ori de câte ori era necesar prin pocăinţă şi izbăvire. „Întoarce-te din nou, întoarce-te din nou tu suflete păcătos” spunea un predicator din Collard „deoarece Dumnezeu cunoaşte greşelile tale şi nu te va părăsi! Întoarce-ţi faţa spre mine spune Dumnezeu şi eu te voi primi şi te voi ierta”.

Biserica oferea ceremonial şi demnitate vieţilor care aveau prea puţin din acestea. Era izvorul frumuseţii şi artei la care toţi aveau un oarecare acces şi mulţi reuşeau să le creeze. Să sculptezi falduri de piatră al unui veşmânt de apostol, să lipeşti cu infinită răbdare bucăţile strălucitoare de mozaic pentru a forma imaginea unor îngeri înaripaţi dintr-un cor ceresc, să stai în spaţiul impunător al navei unei catedrale, în mijlocul coloanelor care tot urcă spre o boltă aproape invizibilă şi să ştii că aceasta este lucrarea omului spre slava lui Dumnezeu, îl umplea de mândrie pe cel din urmă om şi putea face pe cel mai umil să devină artist.

Biserica şi nu ocârmuirea îi ocrotea pe neajutoraţii societăţii – nevoiaşi şi bolnavi, orfani şi ologi, lepro-şi, orbi, idioţi, prin îndoctrinarea laicilor în credinţa că pomenile le aduceau merite şi le deschidea calea spre rai. Bazat pe acest principiu, resortul milosteniei creştine era ajutorarea de sine prin ajutorarea aproapelui. Nobilii făceau zilnic pomeni în bani şi în bucate la poarta castelului tuturor care veneau acolo. Donaţii de pretutindeni ajungeau la spitale, beneficiarii favoriţi ai milosteniei creştine. Negustorii îşi cumpărau liniştea sufletească, tulburată de faptul că făceau afaceri necreştineşti cu profit, alocând regulat un procent pentru milostenie. Aceasta a intrat în registre sub numele lui Dumnezeu ca reprezentant al săracilor. O altă datorie creştinească era înzestrarea fetelor sărace pentru a se putea căsători precum în cazul unui senior gascon din secolul al XIV-lea care a lăsat 100 livre „acelora, pe care le-am deflorat, dacă pot fi găsite”.

Corporaţiile au acceptat îndatorirea de a-i ajuta pe săraci ca pe o obligaţie religioasă; statutele breslelor prevedeau economisirea unui penny pentru milostenie numit „banul lui Dumnezeu” din fiecare contract de vânzare sau cumpărare. Consiliile parohiale laice supravegheau menţinerea „Mesei săracilor” şi a unei bănci pentru pomeni. În zilele de sărbătoare se obişnuiau să fie invitaţi la masa sărbătorească 12 săraci iar în Joia Mare, spre pomenirea lui Hristos, primarul unui oraș sau altă personalitate obişnuia să spele picioarele unui cerşetor. Când Ludovic cel Sfânt conducea ceremonia, însoţitorul şi biograful său, sire de Joinville, refuza să participe, spunând că i-ar veni rău dacă ar atinge picioarele unui astfel de nemernic. Nu totdeauna era uşor să-i iubeşti pe cei săraci.

Clericii, în general, nu erau probabil mai desfrânaţi sau mai lacomi ori

mai puţin demni de încredere decât alţi oameni, însă din cauză că ei trebuiau să fie mai buni sau mai aproape de Dumnezeu decât ceilalţi, defectele lor atrăgeau mai mult atenţia. Dacă Clement al VI-lea iubea luxul, el era totuşi generos şi cu inima blândă. Dintre pelerinii de la Canterbury, Papa este la fel de blând şi demn de admiraţie pe cât este de urât Vânzătorul de iertăciuni, fiind totdeauna gata să meargă pe jos şi să viziteze cea mai îndepărtată şi mai săracă casă a parohiei, înfruntând furtuna sau ploaia.

Se ostenea, neîntinat, să-ndrume
Spre, cer, prin pilda, lui, mireana lume

Totuşi se ridica un val de nemulţumire. Perceptorii papali erau atacaţi şi bătuţi, chiar şi episcopii nu erau în siguranţă. În 1326, într-o reacţie anticlerieală, o bandă din Londra l-a decapitat pe episcop şi-i lăsă cadavrul gol în stradă. În 1338 doi „rectori ai bisericii” s-au aliat cu doi cavaleri şi cu „o mare mulţime de oameni de la sate” şi-l atacară pe episcopul de Constance, rănind grav mai mulţi membri ai suitei sale şi aruncându-l pe episcop în închisoare. Chiar şi printre oamenii Bisericii nemulţumirea lua forme grave. În Italia s-au ridicat *Fraticelli*, o sectă a ordinului franciscanilor, una din acele mişcări adepte ale sărăciei care tulburau deseori Biserica prin dorinţa de a o deposeda de donaţiile primite. Fraticelli sau Franciscanii spirituali susţineau că Hristos a trăit fără posesiuni materiale şi predicau o reîntoarcere la această stare ca adevărat singura „imitaţie” a lui Hristos.

Mişcările adepte ale sărăciei s-au dezvoltat din însăşi esenţa doctrinei creştine: renunţarea la lumea materială – ideea care a dus la marea ruptură de epoca clasică. Această idee susţinea că Dumnezeu era perfect pe când viaţa pe pământ era imperfectă, că lumea era în mod incurabil rea şi sfinţenia se putea obţine numai prin renunţarea la plăcerile lumeşti, la bunuri şi onoruri. Scopul postului şi celibatului, care-şi refuzau plăcerile acestei lumi de dragul răsplatei pe lumea cealaltă, era să obţii biruinţa asupra cărnii. Banii erau ceva rău, frumuseţea deşartă, ambele fiind trecătoare. Ambiţia era socotită mândrie, dorinţa de câştig – avariţie, poftele cărnii –desfrânare, goana după onoruri, chiar şi după cunoştinţe şi

frumuseţe – glorie deşartă. Atât timp cât acestea îi îndepărtau pe om de la căutarea vieţii spirituale, ele erau păcate. Idealul creştinesc era ascetic: renegarea omului senzual. Rezultatul a fost că sub dominaţia Bisericii, viaţa deveni o luptă continuă împotriva simţurilor şi o continuă luptă cu păcatul, explicând nevoia neclintită de izbăvire.

Au apărut în mod repetat secte mistice pentru a distruge toate rămăşiţele lumii materiale, în încercarea de a se apropia de Dumnezeu prin tăierea legăturilor pământeşti cu lumea proprietăţii. Încleştată de pământurile şi clădirile sale, Biserica putea să reacţioneze numai prin înfierarea sectelor ca fiind eretice. Insistenţa încăpăţânată cu care secta Fraticelli afirma sărăcia absolută a lui Hristos şi ai celor 12 apostoli nu era deloc convenabilă pentru papii de la Avignon care au condamnat în 1315 doctrina lor ca erezie „falsă şi pernicioasă” şi, când ei au refuzat să renunţe la convingerile lor, îi excomunicară împreună cu alte secte asociate în diverse perioade ale deceniului următor. Douăzeci şi şapte de membri ai unui grup cât se poate de îndărătnic al Franciscanilor spirituali din Provenţa au fost judecaţi de Inchiziţie şi patru din ei au fost arşi pe rug în 1313 la Marsilia.

Se ridica şi valul opoziţiei laice împotriva supremaţiei papale, atacând dreptul papei de a încorona pe împărat şi de a stabili pretenţiile statului faţă de Biserică. Papa încercă să excomunice acest spirit laic întruchipat în persoana celui mai îndrăzneţ exponent al lui, Marsilius din Padova, al cărui *Defensor Pacis* din 1324 a fost o declaraţie directă a supremaţiei statului. Doi ani mai târziu, logica luptei l-a făcut pe Ioan al XXII-lea să-l excomunice pe William din Ockham, franciscanul englez cunoscut pentru raţionamentul său viguros ca „invincibilul doctor”. Prezentând o filosofie numită „nominalism”. Ockham a deschis o uşă periculoasă către cunoaşterea intuitivă, directă a lumii fizice. Într-un anumit sens el a fost purtătorul de cuvânt al libertăţii intelectuale; papa şi-a dat seama de implicaţii, excomunicându-l. Ca răspuns la excomunicare, Ockham l-a învinuit pe Ioan al XXII-lea de 70 de greşeli şi 7 erezii.

Spiritul laic al omului de afaceri nu provoca Biserica, totuşi acţiona într-o contradicţie esenţială. Iniţiativa comercială, deşi deţinea deja un loc conducător, viola prin însăşi natura sa atitudinea creştinească de

împotrivire activă, faţă de comerţ. Se afirma că banii erau un rău, că după afirmaţiile Sf. Augustin „afacerile sunt ele însele un rău”, că în afara nevoilor stricte, câştigul peste minimul necesar traiului negustorului era apariţie, că faptul de a face bani din bani punând dobândă pe un împrumut era păcatul de cămătărie, că achiziţionarea de mărfuri en gros şi vânzarea lor fără vreo îmbunătăţire la un preţ cu amănuntul era imorală, condamnată de legea canonică şi că, pe scurt, dictonul Sfântului Jerome era hotărâtor: Un om care este negustor, nu poate fi iubit decât rareori sau niciodată de Dumnezeu (Homo mercator vix aut numquam potest Deo plăcere).

Prin urmare bancherul, negustorul, şi omul de afaceri trăiau zi de zi în păcat şi în contradicţie cu codul moral care se concentra pe „preţul meritat”. Aceasta se baza pe principiul că meseria trebuie să aducă fiecărui om necesarul de trai şi un beneficiu rezonabil. Dar nu mai mult. Preţurile ar trebui stabilite la un nivel „corect” însumând valoarea muncii adăugată la valoarea materiei prime. Pentru ca nimeni să nu câştige un avantaj asupra celuilalt, legea comercială interzicea inovaţiile în unelte şi tehnică, vânzarea sub un preţ stabilit, munca îndelungată la lumină artificială, folosirea de ucenici în plus sau a nevestei şi copiilor minori ca şi reclama pentru mărfuri sau lăudarea lor în detrimentul altora. Restricţiile asupra iniţiativei acţionau tocmai împotriva spiritului întreprinzător. Era renegarea omului pragmatic cu nişte consecinţe chiar mai nefaste decât renegarea omului senzual.

Nicio activitate economică, nu era mai de nestăpânit decât investiţia şi împrumutul cu dobândă a banilor; ele au constituit baza creşterii economiei capitaliste occidentale şi a formării averilor private. Erau înteme-
Iate pe păcatul de cămătărie. Nimic nu jignea mai mult gândirea medievală, nimic nu a încurcat şi nu a eludat mai mult legiuirile, nimic nu era un amestec mai mare de fapte de neîmpăcat ca teoria cămătăriei. Societatea avea nevoie de împrumuturi de bani în timp ce creştinismul le interzicea. Aceasta era dihotomia fundamentală, însă doctrina era atât de elastică încât „chiar oameni înţelepţi” nu erau siguri care-i înţelesul prevederilor ei. În scopuri practice cămătăria nu era considerată a fi perceperea unea dobânzi *per se* ci luarea unei dobânzi mai mari decât cea care se cuvenea. Aceasta a fost lăsată pe seama evreilor ca îndeletnicire murdară necesară societăţii şi

dacă ei n-ar fi existat, ar fi trebuit inventaţi. În timp ce teologii şi canonicii se certau necontenit şi încercau în zadar să hotărască dacă un procent de 10, 12, 15 sau 20 la sută este decent, bancherii continuau să împrumute şi să investească cu procentul cerut de fiecare situaţie în parte.

Negustorii plăteau amenzi în mod regulat pentru încălcarea legilor privitoare la meseria lor dar continuau ca şi înainte. Bogăţia Veneţiei şi Genevei a fost acumulată din comerţul eu păgânii din Siria şi Egipt, în ciuda interdicţiei papale. Se spune că înainte de secolul al XIV-lea, oamenii „cu greu îşi puteau închipui seiful negustorului fără imaginea diavolului pe capac”. Dacă şi negustorul vedea diavolul când îşi număra monedele, dacă trăia cu un sentiment de vină este greu de spus. Judecând după scrisorile sale, Francisco Datini, negustor din Prato, era un om profund frământat, însă temerile sale erau provocate mai mult de frica de a pierde decât de frica lui Dumnezeu. El putea, evident, să împace creştinismul cu afacerile, deoarece motto-ul de pe registrul său era „în numele lui Dumnezeu şi al câştigului”.

Împărţirea între bogaţi şi săraci s-a accentuat din ce în ce mai mult. Exercitând controlul asupra materiei prime şi a uneltelor de producţie, proprietarii puteau reduce salariile în sensul exploatării clasice. Săracii îi considerau acum duşmani – nu protectori, ci exploatatori – ca Dives, bogatul condamnat la focul Gheenei – lupi iar ei înşişi, miei. Săracii aveau simţul nedreptăţii şi negăsind un remediu, acesta se transforma în spirit de revoltă.

Teoria medievală avea în vedere ca seniorul sau conducătorul să ancheteze plângerile de asuprire ordonând reforma necesară pentru ca birurile să fie puse în mod egal atât pe bogaţi cât şi pe săraci. Însă această teorie nu mai corespundea realităţii ca şi alte idealuri medievale şi din această cauză, scria Philippe de Beaumanoir în 1280–83, „au fost acte de violenţă deoarece săracii nu vor să mai îndure dar nu ştiu cum să obţină dreptul lor decât răsculându-se şi luându-şi-l singur”. Ei formară asociaţii – relatează el – refuzând să lucreze „la un preţ atât de scăzut ca cel dinainte însă vor ridica preţul prin propria lor voinţă” şi vor da „anumite pedepse” celor care nu li se vor alătura. Aceasta i s-a părut lui Beaumonoir un act îngrozitor împotriva binelui comun „deoarece în interesul tuturor munca n-

ar trebui să se oprească”. El susţinea că astfel de persoane ar trebui arestate şi ţinute mult timp în închisoare şi după aceea să li se dea o amendă de 60 de sous fiecăruia, amenda tradiţională pentru tulburarea „liniştei publice”.

Frământările cele mai mari au avut loc printre ţesătorii şi postăvarii din Flandra, unde dezvoltarea economică fusese mai intensă. Industria textilă era în Evul Mediu ceea ce este industria automobilului astăzi şi Flandra era cuibul tensiunii şi antagonismelor generate în societatea urbană de către dezvoltarea capitalistă.

Odată cu asocierea pe baza meseriei comune, breasla meşterilor, calfelor şi ucenicilor s-a despărţit în antreprenori şi mâna de lucru angajată, despărţiţi prin ura de clasă. Breasla era acum o corporaţie condusă de patroni, în care muncitorii nu aveau cuvânt. Magnaţii, adică bogătaşii care s-au căsătorit cu femei din nobilime şi au cumpărat moşii la ţară pe lângă proprietatea lor de la oraş au devenit o clasă de patricieni care controla conducerea oraşelor şi o dirija în propriul lor interes. Ei au întemeiat biserici şi spitale, au construit marea Piaţă de postavuri, au pavat străzile şi au creeat sistemul de canalizare. Însă cea mai mare parte a cheltuielilor edilitare le obţineau din taxele pe vânzarea vinului, berii, turbei şi cerealelor, taxe care cădeau greu pe capul săracilor. Ei se favorizau unul pe altul, formând grupuri conducătoare ca cei Treizeci şi Nouă din Gant, numiţi pe viaţă şi funcţionând prin rotaţie anuală în trei grupuri de câte 13, sau cei 12 magistraţi din Arras care se schimbau între ei odată la 4 luni sau oligarhia celor 100 de pairi din Rouen, care numea primarul şi consilierii municipali în fiecare an. Burghezia mijlocie care făcea avere şi dorea să se ridice putea deseori pătrunde în monopol, însă meseriaşii, dispreţuiţi, ca „unghii albastre” şi vulnerabili la şomaj, nu aveau niciun drept politic.

În spatele strigătului de protest, mare parte din viaţa medievală era suportabilă deoarece era trăită în colectiv, într-un număr infinit de grupuri, ordine, asociaţii, confrerii, Niciodată n-a fost omul mai puţin singur. Chiar şi soţii dormeau deseori în compania servitorilor şi a copiilor lor. În afară de călugări şi sihastrii, singurătatea era necunoscută.

După cum nobilii aveau ordinele lor cavalereşti, omul de rând avea confreria sau frăţia meseriei lui sau a satului care-l înconjura în fiecare moment dificil al vieţii. Fiind de obicei compuse din 20–100 de membri,

aceste grupuri erau asociaţii pentru caritate şi servicii sociale precum şi pentru distracţii şi respectarea orânduielilor religioase în viaţa laică. Ele îi însoţeau pe membrii lor până la porţile oraşului când aceştia plecau în pelerinaj şi luau parte la înmormântarea lor când mureau. Dacă un om era condamnat la moarte, membrii confreriei îl însoţeau până la spânzurătoare. Dacă cineva se îneca cumva, cum s-a întâmplat odată la Bordeaux, ei i-au căutat corpul în Garonne timp de trei zile. Dacă murea nesolvabil, asociaţia acoperea cheltuielile pentru giulgiu şi înmormântare şi o sprijinea pe văduvă şi pe copii. Blănarii din Paris plăteau membrilor bolnavi câte 3 sous pe săptămână în timpul incapacităţii de muncă şi 3 sous pentru o săptămână de convalescenţă. Banii asociaţiei proveneau din taxele stabilite în funcţie de venit şi care trebuiau plătite săptămânal, lunar sau trimestrial.

Confreriile puneau în scenă piese religioase, furnizau muzica, actorii şi ajutoarele de scenă. Organizau concursuri, activităţi sportive, jocuri, dădeau premii şi invitau oratori sau predicatori în ocazii speciale. În zilele de sărbătoare, după ce presărau străzile cu flori, confreriile se alăturau procesiunilor, fiecare mărşăluind în propriile ei costume viu colorate, precedate de steagul şi de statuia sau portretul sfântului protector al fiecăreia. Membrii erau legaţi, prin rituri şi jurământ, în unele confrerii ei purtau măşti pentru a-şi ascunde identitatea, toţi fiind egali în cadrul grupului.

Când confreriile donau ferestre bisericilor sau când comandau picturi murale, bănci pentru cor sau cărţi de învăţătură, membrii lor aveau dreptul să se mândrească că sunt patronii artei întocmai ca şi nobilii şi magnaţii. Ei puteau lua sub oblăduire un spital, împărţind pomenişi hrană săracilor sau asumându-şi ocrotirea unor anumite categorii – ca atunci când băcanii din Paris au întreţinut pe orbi iar negustorii de postavuri i-au ajutat pe deţinuţii din închisorile oraşului. Confreriile ofereau un mod de viaţă intens sociabil, cu mângâierea şi strălucirea ce le implică câteodată sociabilitatea.

În 1320 mizeria săracilor de la sate în urma foametei a dus la izbucnirea unei mişcări ele masă neobişnuite, numită a păstoraşilor datorită faptului că a fost iniţiată de păstori. Deşi mai puţin dezrădăcinat decât săracii de la oraşe, ţăranul simţea asuprirea bogaţilor şi lupta mereu împotriva încercărilor seniorilor de a pune stăpânire printr-un mijloc sau

altul pe produsele sale sau să-şi însuşească mai mult din munca sa. Unele cazuri de la curţile feudale de prin 1250 arată că ţăranii refuzau în mod deliberat să are câmpul seniorului, să-i îmblăcească cerealele, să-i întoarcă finul sau să macine la moara lui. Opunându-se an de an, în ciuda amenzilor şi a pedepselor, ei nu recunoşteau şerbia, foloseau pământul fără consimtământ, se adunau în bande ca să-l atace pe conetabil sau să scape pe vreun ţăran de la închisoare.

Asuprirea ţăranului de către moşier a tulburat conştiinţa timpului şi a dat naştere la avertismente. „Voi nobilii sunteţi ca lupii furioşi” – scria Jacques de Yitry, un autor de predici şi de povestiri morale din secolul al XII-lea. „De aceea veţi urla în iad... voi care jupuiţi pe supuşii voştri şi trăiţi din sângele şi sudoarea săracilor”. Oricât strânge ţăranul într-un an „cavalerul, nobilul devorează într-o oră”. Ei pune biruri ilegale şi are pretenţii exagerate în bani. De Vitry i-a avertizat pe cei mari să nu-i batjocorească pe cei umili sau să le inspire ură, deoarece „dacă ei ne ajută, la fel de bine ne pot face rău. Voi ştiţi că mulţi şerbi şi-au ucis stăpânii sau le-au ars casele”.

O profeţie care circula în vremea foametei prezicea că săracii se vor ridica împotriva celor puternici, vor răsturna Biserica şi o oarecare mare monarhie şi după multă vărsare de sânge va apărea o nouă epocă de unire sub o singură cruce. Însoţită de zvonuri vagi despre o nouă cruciadă şi răspândită printre săraci de un călugăr renegat şi un preot răspopit, profeţia a antrenat „tot atât de brusc şi neprevăzut ca o furtună” ţăranii şi săracii dezrădăcinaţi din nordul Franţei într-o masă care mărşăluia spre sud către o îmbarcare imaginară spre Ţara Sfântă. Srângând aderenţi şi arme în drumul lor, ei au luat cu asalt castele şi abaţii, au incendiat primării şi registre de biruri, au deschis puşcării iar când au sosit în sud s-au aruncat asupra evreilor.

Datoriile ţăranilor la evrei, provenite de la împrumuturile făcute pentru a răzbi în timpurile grele sau pentru a-şi înlesni cumpărarea uneltelor sau a unui plug durau de multă vreme. Ţăranii crezuseră că datoriile fuseseră anulate când Filip cel Frumos i-a expulzat pe evrei în 1306, însă fiul său, Ludovic al V-lea, i-a adus înapoi cu condiţia să capete două treimi din datoriile recuperate. Accentuând o veche nemulţumire, acest lucru i-a făcut

pe păstoraşi, ajutaţi cu entuziasm de populaţie, să măcelărească aproape toţi evreii de la Bordeaux la Albi. În ciuda ordinului regal ca evreii să fie protejaţi, autorităţile locale n-au izbutit să împiedice atacurile şi în unele cazuri li s-au alăturat.

Că evreii erau consideraţi păgâni era o credinţă atât de adânc înrădăcinată de către Biserică încât persoanele cele mai credincioase erau şi cele mai înverşunate în antipatia lor, chiar şi Ludovic cel Sfânt. Dacă evreii erau păgâni, atunci uciderea şi jefuirea lor era lucru sfânt. Şi leproşii erau ţinta păstoraşilor pe baza teoriei că ei făcuseră cu evreii o înţelegere oribilă pentru a otrăvi fântânile. Persecuţia leproşilor s-a legiferat printr-o ordonanţă regală din 1321.

Punând în primejdie Avignon-ul, atacând preoţi, ameninţând să ia proprietăţile Bisericii, răscoala păstoraşilor a răspândit acea frică de răscoală ce îngheţa sângele celor privilegiaţi oricând apărea mulţimea. Excomunicaţi de către papa Ioan al XXII-lea, au fost înfrânti în cele din urmă când papa a interzis tuturor, sub pedeapsa cu moartea, să-i aprovizioneze cu hrană şi a aprobat folosirea forţei împotriva lor. Aceasta a fost suficient şi păstoraşii au sfârşit aşa cum vor sfârşi mai curând sau mai târziu toate răscoalele săracilor din Evul Mediu, cu leşuri atârnând de copaci.

La nenorocirea secolului niciun factor n-a provocat mai multă dezordine decât decalajul persistent între dezvoltarea statului şi cea a mijloacelor sale de finanţare. Deşi guvernarea centralizată se dezvolta, birurile se încasau potrivit concepţiei că ele reprezentau o măsură de urgentă care trebuia luată pe bază de consimţământ. Epuizând toate sursele de venituri, Filip cel Frumos s-a pus pe capul Templierilor în cel mai senzaţional episod al domniei sale. După cum credeau contemporanii săi, rezultatul a fost un blestem asupra ţării lor iar ceea pe un popor crede despre timpul lui devine un factor în istoria acestuia.

Nicio cădere nu era să fie atât de completă şi spectaculoasă ca a acestui ordin arogant al cavalerismului monastic. Format în timpul

cruciadelor ca să fie spada Bisericii în apărarea Țării Sfinte, Templierii[2] au pornit de la idealurile ascetismului şi sărăciei şi au ajuns la imense resurse şi o reţea internaţională de putere în afara obişnuitelor făgaşuri ale vasalităţii. Scutiţi de la început de impozite, ei au strâns averi ca bancheri ai Sfântului Scaun şi împrumutau bani cu dobânzi mai mici decât lombarzii şi evreii. Nu erau cunoscuţi a face fapte de caritate şi spre deosebire de cavalerii Sf. Ioan, nu sprijineau niciun spital. Cu 2000 de membri în Franţa şi cea mai mare trezorerie din nordul Europei, aveau cartierul general în Temple, formidabila lor fortăreaţă din Paris.

Nu numai averea ci şi existenţa lor ca un enclav virtual autonom impunea nimicirea Templierilor. Reputaţia lor sinistră, născută din secretul ritualurilor lor, a furnizat mijloacele. Năpustindu-se ca un tigru, Filip a ocupat Temple din Paris şi a ordonat arestarea tuturor Templierilor în aceeaşi noapte. Pentru a justifica confiscarea proprietăţii ordinului, erezia a fost principala învinuire, ca dovadă fiind aduse la lumină de către procurori toate superstiţiile oculte şi închipuirile îngrozitoare de vrăjitorie şi de venerare a diavolului pe care le putea imagina mintea celor din Evul Mediu. Templierii au fost acuzaţi de către martori mituiţi că se dedau la bestialităţi, că venerau idoli, negau împărtăşania, că şi-au vândut sufletul diavolului şi l-au adorat sub forma unei pisici uriaşe; că practicau sodomia între ei şi aveau relaţii cu demoni şi cu duhurile necurate; că cereau iniţiaţi pentru negarea lui Dumnezeu, a lui Hristos şi a Fecioarei Maria, ca să scuipe de trei ori, să urmeze şi să calce pe cruce şi să dea stareţului

---

[2] Ordinul Templierilor a fost înfiinţat la începutul secolului al XII-lea. După o sută de ani de la înfiinţarea sa, ordinul a devenit o reală putere internaţională. El media conflictele dintre nobilime şi diferitele curţi regale europene. Datorită unei reţele întinse de filiale, circa 5000 în secolul al XIII-lea, implantate cam peste tot în Europa şi Orientul Apropiat, Ordinul Templierilor asigura fondurile ce-i erau încredinţate spre păstrare şi, totodată, le transfera de la o ţară la alta; astfel, suma depusă la una din filialele principale putea fi retrasă pe baza unei simple chitanţe, prevăzute cu sigiliul ordinului, la o altă filială. Într-un anumit sens, ei au fost primii „agenţi de schimb” şi inventatorii cecului. Ulterior, templierii au negat crucificarea lui Hristos (vezi „The Holy Blood and the Holy Grail, Michael Baigent, Richard Leigh şi Henry Lincoln, Londra, 1982). Controversa asupra acestei probleme poate fi urmărită în următoarele lucrări: Winter P. On the Trial of Jesus, Berlin, 1961; Phips W. E. Was Jesus Married, New York, 1970; Phips W. E. The Sexuality of Jesus, New York, 1973. Joyce D. The Jesus Scroll, Londra, 1975.

ordinului „sărutul ruşinii” pe gură, penis şi buci. Se spunea că pentru a-şi întări hotărârea de a pune în aplicare toate aceste practici, ei beau un praf făcut din cenuşa propriilor lor copii nelegitimi ce decedaseră.

În viaţa medievală elementele de vrăjitorie, magie şi farmece erau acceptate, însă prin folosirea lor de către Filip pentru a dovedi erezia în timpul celor şapte ani ai proceselor Templierilor, ele au devenit înspăimântătoare. Mai târziu, învinuirea de magie neagră a devenit un mijloc obişnuit de doborâre a unui duşman şi o metodă favorită a Inchiziţiei pentru urmărirea ereticilor, în special a celor cu proprietăţi care meritau să fie confiscate. În următorii 35 de ani, inchiziţia a judecat 1.000 de persoane din Toulouse şi Carcassonne sub astfel de învinuiri şi a ars 600. Justiţia franceză a fost coruptă şi s-au pus bazele persecuţiilor fanatice ale vrăjitoriei din secolele următoare.

Filip l-a determinat pe primul papă din Avignon, Clement al V-lea, să autorizeze procesele Templierilor şi i-a supus la torturi atroce pentru a le smulge mărturisiri. Justiţia medievală avea scrupule în ceea ce priveşte ţinerea unor procese adecvate şi era grijulie să nu condamne fără dovada vinovăţiei, însă ea obţinea dovada mai curând prin mărturisiri decât prin evidenţa faptelor, iar mărturisirea se obţinea de obicei prin tortură. Templierii, majoritatea bătrâni, au fost traşi pe roată, li s-au strâns degetele în menghine, au fost lăsaţi să moară de foame, spânzuraţi cu greutăţi până li se desfăceau încheieturile; li s-au scos dinţii şi unghii-le, li s-au zdrobit oasele, li se ţineau picioarele deasupra flăcării, totdeauna existând pauze între „şedinţe” în timpul cărora „întrebarea” era pusă din nou, în fiecare zi, până ce se storcea mărturisirea sau până ce victima murea. Treizeci şi şase au murit în urma tratamentului; unii s-au sinucis. Zdrobiţi prin tortură, Marele Maestru, Jacques de Molay şi încă 122 de persoane au mărturisit că au scuipat pe cruce sau alte variante ale crimei puse în gura lor de către Inchiziţie. „Şi el a mărturisit că l-ar fi omorât pe însuşi Dumnezeu dacă i s-ar fi cerut-o” afirma un cronicar.

Procesul a continuat încet prin mânuirea abilă a jurisdicţiei de către papă, rege şi Inchiziţie, în timp ce victimele, ţinute în lanţuri şi înfometate, erau târâte în şi din temniţe pentru alte şi alte judecăţi şi umilinţi. Şaizeci şi şapte care au avut curajul să-şi retracteze mărturisirile au fost arşi de vii ca

eretici. În ciuda agitaţiei zadarnice a lui Clement al V-lea, ordinul Templierilor din Franţa şi toate ramurile sale din Anglia, Scoţia, Aragón, Castilia, Portugalia, Germania şi regatul Neapolului au fost desfiinţate în 1331–32 de către Conciliul din Vienne. Oficial proprietăţile ordinului au fost transferate cavalerilor Ospitalieri ai Sf. Ioan dar prezenţa lui Filip cel Frumos la dreapta papei la Vienne arată că avea şi el un amestec în acest aranjament. Într-adevăr, după aceea, cavalerii Sf. Ioan i-au plătit o sumă enormă ca datorie pe care el o pretindea de la Templieri.

Acesta n-a fost sfârşitul. În martie 1314, Marele Maestru, care fusese prietenul regelui şi naşul fiicei sale, a fost condus împreună cu principalul său locţiitor spre un eşafod ridicat în piaţeta din faţa catedralei Notre Dame din Paris, pentru a-şi reafirma mărturisirile şi a putea fi condamnaţi astfel la închisoare pe viaţă de către nunţii papali. În loc de aceasta, ei şi-au proclamat nevinovăţia lor şi a Ordinului în faţa mulţimii formate de nobili, clerici şi oameni de rând. Lipsit de ultima sa justificare, regele a ordonat ca ambii bărbaţi să fie arşi pe rug. În timp ce rugul ardea în ziua următoare, Jacques de Moiay şi-a proclamat din nou nevinovăţia şi a strigat tare că Dumnezeu îl va răzbuna. Conform tradiţiei care a apărut mai târziu, el a abătut un blestem asupra regelui şi asupra urmaşilor acestuia până la a treisprezecea generaţie şi prin ultimele cuvinte care s-au mai auzit înainte de a muri el i-a chemat pe Filip şi pe papa Clement în faţa judecăţii lui Dumnezeu peste un an. Într-adevăr, Clement a murit peste o lună, urmat, după şapte luni, în noiembrie, de Filip, mort la vârsta de 46 de ani, fără să fi fost bolnav sau să fi suferit vreun accident. Legenda despre blestemul Templierilor a luat amploare, cum se întâmplă cu cele mai multe dintre legende pentru a explica straniile coincidenţe de după eveniment. Simptomele suferinţei lui Filip pe patul morţii arătau o comoţie cerebrală, însă pentru contemporanii săi înspăimântaţi, cauza morţii era în mod indubitabil blestemul Templierilor, care s-a ridicat odată cu fumul din rugul funerar în lumina roşiatică a apusului de soare.

Ca şi când ar fi purtat blestemul asupra posterităţii lui Filip, dinastia Capeţiană s-a ofilit datorită destinului straniu al celor trei fii ai lui Filip cel Frumos. Urmând unul după altul, Ludovic al V-lea, Filip al V-lea şi Carol al IV-lea, au domnit mai puţin de şase ani fiecare şi au murit respectiv la

27, 28 şi 33 de ani, nelăsând niciunul un moştenitor de sex masculin, deşi în total au avut şase neveste. Ioana, fiica în vârstă de patru ani a celui mai mare dintre fraţi n-a fost luată în seamă de către unchiul ei care s-a încoronat ca Filip al V-lea.

După încoronare el a convocat o adunare de notabili din cele trei stări şi de la universitatea din Paris care au aprobat dreptul său, conform principiului, formulat cu acest prilej, că „o femeie nu urmează la tronul Franţei”. Astfel s-a născut memorabila Lege Salică care avea să creeze o piedică permanentă în faţa succesiunii femeilor la tron, ceea ce nu existase până atunci. Moartea ultimului dintre cei trei fraţi în 1328 a lăsat succesiunea liberă, ceea ce a dus la cel mai lung război – de până atunci – din istoria occidentală. Existau trei pretendenţi – un nepot de la fiică şi doi nepoţi de la frate ai lui Filip cel Frumos. Nepotul de la fiică era Eduard al III-lea al Angliei, în vârstă de 16 ani, fiul lui Isabel, fiica lui Filip cel Frumos, care fusese căsătorită cu Eduard al II-lea. Se credea că ea îi fusese complice amantului în asasinarea soţului ei, regele, şi că avea o influenţă nefastă asupra fiului ei. Pretenţia lui Isabel de a fi în descendenţă directă, susţinută viguros, nu a fost bine primită în Franţa, nu fiindcă venea de la o femeie ci pentru că femeia în chestiune era temută şi privită cu antipatie; în orice caz nimeni nu-l dorea pe regele Angliei pe tronul Franţei.

Ceilalţi doi pretendenţi, fiii unui frate şi respectiv ai unui frate vitreg al lui Filip cel Frumos erau Filip de Valois şi Filip de Evreux. Primul, un bărbat de 35 de ani, fiul unui tată ilustru, bine cunoscut la curte şi de nobilii Franţei era preferat şi a fost repede confirmat ca rege de către părinţii şi pairii Franţei, fără opoziţie deschisă. Cunoscut drept Filip al VI-lea, el a început dinastia Valois. Ambii săi rivali au acceptat alegerea formal, Eduard venind personal să dea mâna cu Filip al VI-lea drept mulţumire pentru ducatul de Guienne. Celălalt Filip a fost recompensat cu regatul Navarrei şi căsătoria cu Ioana care n-a urmat la tron.

Deşi Filip al VI-lea a întreţinut o curte cu mare pompă, el nu fusese crescut să devină rege şi îi lipsea ceva din caracterul regal. Simţea oarecare stinghereală în privinţa dreptului său la coroană, stinghereală amplificată de obiceiul contemporanilor săi de a-l numi *le roi trouve* (regele regăsit) ca şi cum ar fi fost descoperit într-un coş de papură. Sau poate îl ameninţau

drepturile ascunse ale verişoarelor lui. Era dominat de soţia sa „regina oloagă şi rea”, Jeanne de Bourgogne, o femeie pizmaşă, nici iubită, nici respectată, deşi era patroana artelor şi a tuturor învăţaţilor care veneau la curte. Foarte credincios, ca şi străbunicul său, Ludovic cel Sfânt, deşi nu tot atât de inteligent şi înzestrat cu aceeaşi voinţă puternică, Filip era frământat de problema intrării în rândul preafericiţilor; dacă sufletele celor binecuvântaţi văd faţa lui Dumnezeu imediat ce intră în rai sau dacă trebuie să aştepte până în ziua Judecăţii de Apoi.

Problema era într-adevăr importantă, deoarece demersurile sfinţilor în favoarea oamenilor erau eficiente numai dacă sfinţii fuseseră admişi în preajma lui Dumnezeu, Raclele conţinând moaştele sfinţilor erau venerate datorită credinţei poporului că un anumit sfânt avea posibilitatea de a interveni personal pe lângă Atotputernic, Filip al VI-lea i-a chemat pe teologi de două ori la el pentru a discuta chestiunea aceasta şi l-a apucat o „furie teribilă” când nunţiul papal trimis la Paris a exprimat îndoielile papei Ioan al XXII-lea asupra Beatificării. „Regele l-a admonestat sever şi l-a ameninţat să-l ardă ca pe un albigensian dacă nu-şi retrăgea afirmaţiile şi a mai spus că dacă papa într-adevăr avea asemenea păreri îl va considera un eretic”. Îngrijorat, Filip i-a scris papei că a nega Beatificarea însemna să distrugi credinţa în puterea Fecioarei Maria şi a sfinţilor. Din fericire pentru liniştea sufletească a regelui, printr-o hotărâre papală s-a stabilit, după cercetări amănunţite, că sufletele celor binecuvântaţi vin într-adevăr faţă în faţă cu Fiinţa Divină.

Domnia lui Filip a început bine şi regatul prospera. Trecuse efectul foametei şi al molimelor, semnele rele erau uitate, eterna nesupusă, Flandra, fusese recucerită de Franţa în urma campaniei victorioase din primul an de domnie a lui Filip. Relaţiile coroanei cu cinci din cele şase feude mari – Flandra, Burgundia, Bretania şi în sud Armagnac şi Foix – erau stabile, Numai Guienne (sau Aquitania) pe care o stăpâneau regii Angliei era socotită de regii Franţei o feudă a lor, şi constituia un izvor de conflicte permanenta Aici eforturile Angliei de a se extinde se loveau continuu de efortul Franţei de a recuceri feuda.

Când conflictul a ajuns la un punct culminant, în 1338 s-a făcut o căsătorie care i-a legat pe Coucy de o altă casă domnitoare, Habsburgii din

Austria, Din această unire avea să se nască Enguerrand al VII-lea. Căsătoria a fost aranjată de însuşi Filip al VI-lea care căuta aliaţi pentru viitoarea luptă cu Anglia. În 1337 Filip a denunţat confiscarea feudei Guienne la care Eduard al III-lea s-a declarat rege de drept al Franţei şi s-a pregătit de război. Pretenţia reînnoită a lui Eduard nu a fost un motiv serios de război, ci, mai mult, o scuză pentru a rezolva prin război un conflict fără sfârşit asupra suveranităţii Guiennei. În timp ce forţele engleze debarcau în Flandra pentru a se pregăti de asalt, ambele părţi căutau febril aliaţi în Ţările de Jos şi de partea cealaltă a Rinului.

Regele Filip era ocupat nu numai cu strângerea de aliaţi ci şi cu asigurarea loialităţii baroniei Coucy care avea un plasament strategic. Ca recompensă, el obţinu pentru Enguerrand al VI-lea mâna Ecaterinei de Austria, fiica ducelui Leopold I şi nepoata din partea mamei a tot atât de ilustrului Amadeus al V-lea, contele de Savoia. Membrii casei de Savoia cârmuiau în mod autonom regiunea care se întindea din Franţa până în Italia peste Alpi şi erau ei înşişi centrul unei reţele de căsătorii care-i legau de coroanele din toată Europa şi din afara ei. Una din cele şapte mătuşi ale Ecaterinei era soţia lui Andronic al III-lea Paleologul, împăratul Bizanţului.

Căsătoriile constituiau fundamentul relaţiilor internaţionale şi a relaţiilor între nobili, precum şi sursa principală de teritorii, suveranitate şi alianţe şi ocupaţia majoră a diplomaţiei medievale. Relaţiile între ţări şi conducători nu depindeau de frontierele comune său de interesul natural ci de legăturile dinastice şi legăturile imaginare de rudenie care puteau face pe un prinţ ungur moştenitorul tronului din Neapole şi pe un prinţ englez, un pretendent al Castiliei. La fiecare punct al războiului de ţesut, suveranii îşi vârau suveica, ducând firul unui fiu sau al unei fiice iar aceştia, zbârnâind înapoi şi înainte, ţeseau pânza artificială care creea la fel de multe preţenţii conflictuale şi ostilităţi ca şi legături. Valois din Franţa, Plantageneţii din Anglia, Luxemburgii din Boemia, Wittelsbach din Bavaria, Habsburgii din Austria, Visconţii din Milano, Casele de Navarra, Castilia şi Aragón, ducii din Bretania, conţii din Flandra, Hainault şi Savoia toţi erau prinşi într-un păienjeniş pentru ţesutul căruia două lucruri nu erau niciodată luate în consideraţie: sentimentele celor doi parteneri de

căsătorie şi interesele populaţiilor implicate.

Deşi Biserica cerea în teorie consimţământul liber al partenerilor de căsătorie şi „da”-ul era considerat esenţa doctrinei contractului de căsătorie făcut înaintea unui preot, în practică se omitea această cerinţă, câteodată cu rezultate nefericite. Împăratul Ludovic, căsătorind-o pe fiica sa înainte ca aceasta să poată vorbi, s-a oferit să vorbească în numele ei şi, mai târziu, s-a spus că a meritat pedeapsa lui Dumnezeu când ea a rămas mută pentru toată viaţa.

Cârmuitorii nu ţineau seama nici de interzicerea căsătoriei între rude, ale cărei riscuri erau bine cunoscute şi care era interzisă de Biserică până la gradul al patrulea, îşi aduceau aminte de interzicere numai când vroiau să desfacă o căsătorie care devenise inconvenabilă sau să se debaraseze de un soţ nepotrivit. Pentru o taxă sau o favoare politică proporţională cu rangul petiţionarului, Biserica era de acord, fie să ignore regula rudeniei pentru a permite căsătoria, fie să o invoce ca motiv de divorţ.

Pentru a negocia condiţiile financiare ale căsătoriei Habsburg-Coucy a fost nevoie de două tratate în 1337–38 între regele Franţei şi ducele de Austria. Ducele Leopold a dat fiicei sale o zestre de 40.000 de livre, în timp ce regele Filip i-a alocat ei şi progeniturii ei o rentă anuală de 2000 de livre din trezoreria regatului. Regele i-a dat un dar de 10.000 de livre lui Enguerrand al VI-lea, plus o promisiune de încă 10.000 pentru a-i achita datoriile. La rândul său, Enguerrand a promis să-i aloce nevestei sale 6.000 de livre şi ceea ce era de mare importanţă pentru rege, să-şi trimită vasalii în oastea regelui pentru apărarea regatului împotriva lui Eduard al Angliei.

La început, războiul nu se arăta primejdios deoarece Franţa era o putere dominantă în Europa, a cărei glorie militară în proprii săi ochi ca şi în ochii altora depăşea cu mult pe cea a Angliei sau a oricărei alte ţări şi a cărei populaţie de 21 de milioane de locuitori era de cinci ori mai mare decât aceea a Angliei, care se cifra puţin peste 4 milioane. Totuşi stăpânirea Aquitaniei şi alianţa cu Flandra îi asigurau lui Eduard două puncte de sprijin la frontierele Franţei şi dădeau mai multă forţă provocării care i-a adresat-o „lui Filip de Valois ce îşi spune regele Franţei”. Niciunul din ei nu-şi putea închipui că vor începe un război care va dura chiar după moartea lor, care îşi va avea propria lui existenţă, sfidând tratative, şi

armistiţii, că va continua în timpul vieţii fiilor lor şi a nepoţilor, strănepoţilor şi stră-strănepoţilor lor până la a cincea generaţie, că va provoca distrugerea ambelor părţi şi, deoarece daunele sale s-au răspândit în toată Europa, va deveni ultimul supliciu al sfârşitului Evului Mediu.

Enguerrand al VI-lea de-abia a avut timp să procreeze un copil, când în 1339, a fost chemat la război. La nord, englezii înaintau din Flandra şi o armată de 1500 de oameni înarmaţi asedia Castelul Oisy care aparţinea familiei Coucy. Apărarea vasalilor lui Enguerrand a fost atât de înflăcărată încât englezii au fost obligaţi să se retragă, chiar dacă conducătorul lor era sir John Chandos, care avea să devină cea mai notabilă figură militară din tabăra engleză. Ca răzbunare pentru că a fost respins, el a incendiat şi jefuit trei alte oraşe şi castele mici din domeniul Coucy. Între timp, Enguerrand al VI-lea s-a alăturat regelui pentru a apăra localitatea Tournai de la frontiera flamandă şi, în 1340, în timp ce se desfăşura o campanie lipsită de vigoare, s-a născut fiul său, al şaptelea şi ultimul Enguerrand.

Capitolul 3

Tinereţe şi cavalerism

Deşi era fără îndoială foarte preţuit de părinţii săi ca primul născut şi moştenitor al unei mari dinastii, copilul Enguerrand al VII-lea n-a fost obiectul adorat al răsfăţului şi tandreţei pe care copiii le inspiră de obicei. Dintre toate caracteristicile prin care Evul Mediu se deosebeşte de perioada modernă niciuna nu este atât de evidentă ca lipsa de interes faţă de copii. Manifestări sentimentale faţă de ei apar arareori în artă sau literatură sau în mărturiile documentare. Desigur, copilul Hristos este pictat deseori în braţele mamei sale dar înainte de mijlocul secolului al XIV-lea este înfăţişat în general ca fiind ţinut ţeapăn, departe de corp, de către o mamă care este distantă chiar când are un copil în braţe. Sau în alte părţi copilul sfânt stă singur pe pământ, înfăşat sau câteodată complet gol şi neacoperit în timp ce o mamă lipsită de zâmbet se uită la el cu o privire indiferentă. Despărţirea de copilul ei voia să indice divinitatea acestuia. Dacă o mamă obişnuită avea sentimente mai calde, mai intime, ele erau puţin exprimate în arta medievală deoarece aceea care simboliza maternitatea era în primul

rând Fecioara Maria.

În literatură, principalul rol al copiilor era să moară, de obicei înecaţi, sufocaţi sau abandonaţi într-o pădure din ordinul vreunui rege care se temea de vreo profeţie sau a vreunui soţ nebun care vroia să pună la încercare cât poate îndura o soţie. Femeile apar rar ca mame. În povestirile populare ele sunt iubite, codoaşe şi soţii adultere; în piesele de teatru, sfinte şi martire; în romanele cavalereşti, ţinte intangibile ale dragostei pătimaşe şi nepermise. Câteodată apare şi maternitatea, după cum spune un preot englez într-o predică, vrând să sublinieze morala că o mamă „cu un copil iarna... când oasele copilului sunt reci, ia paie sau ierburi şi-l înfăşoară să se încălzească”. Unele ilustraţii sau sculpturi în piatră înfăţişează părinţi care-şi învaţă copiii să meargă în picioare, o mamă ţărancă pieptănând sau despăduchind un copil aşezat cu capul în poala ei, o mamă mai elegantă din secolul al XIV-lea împletind cu patru andrele o hăinuţă de copil; există o relatare dintr-o viaţă de sfânt despre „frumuseţea copilăriei” iar în *Ancren Riwle* din secolul al XII-lea avem descrierea unei mame ţărănci jucându-se de-a v-aţi ascunselea cu copilul ei iar când el plânge după ea „îl întâmpină cu braţele deschise şi-l îmbrăţişează, şi-l sărută, şi-i şterge lacrimile”. Acestea sunt menţiuni izolate care pun în evidenţa şi mai mult spaţiile goale.

Ilustraţiile medievale ne prezintă oameni în timpul oricărei alte activităţi umane – făcând dragoste, murind, dormind, mâncând, în pat, în baie, rugându-se, vânând, dansând, arând, la jocuri şi în lupte, făcând comerţ, călătorind, citind, scriind – însă atât de rar împreună cu copiii, încât se pune întrebarea: De ce?

Dragostea maternă, ca şi dragostea trupească, este în general considerată prea firească ca să fie eradicabilă, dar probabil, în anumite condiţii nefavorabile ea se poate atrofia. Datorită mortalităţii infantile foarte ridicate din acea vreme, din trei copii se aprecia că doar unul sau doi supravieţuiau, dragostea pentru un copil mic era poate atât de nerăsplătită încât printr-un oarecare şiretlic al naturii, aşa după cum rozătoarele nu se înmulţesc în captivitate, ea era înăbuşită. Poate şi naşterile prea frecvente făceau ca progeniturile să fie mai puţin preţuite. Un copil se năştea, murea şi altul îi lua locul.

Nobilii şi burghezii înstăriţi aveau mai mulţi copii decât săracii deoarece se căsătoreau tineri şi deoarece, folosind doici, perioada de nefertilitate era scurtă. De asemenea ei reuşeau să aducă la maturitate mai mulţi, deseori până la şase-zece copii. Guillaume de Coucy, bunicul lui Enguerrand al VII-lea a crescut cinci fii şi cinci fiice; fiul său, Raoul, a crescut patru din fiecare. Nouă din cei doisprezece copii ai lui Eduard al III-lea şi ai reginei Filipa a Angliei au ajuns la maturitate. S-a estimat că o femeie de douăzeci de ani, putea avea o perioadă fertilă de 12 ani puţind da naştere unui copil viu – datorită copiilor născuţi morţi, avorturilor şi alăptării – la intervale destul de mari, de 30 de luni. În acest ritm, numărul mediu de naşteri într-o familie era de circa cinci din care jumătate supravieţuiau.

Ca orice altceva, şi copilăria se sustrage de la o generalizare categorică. Existau totuşi cântece de leagăn şi dragoste. Dumnezeu, în mila sa, scria Filip de Navarra, în secolul al XIII-lea, a dat copilului trei daruri: să iubească şi să recunoască persoana care-l alăptează la sân, să arate „bucurie şi dragoste” celor care se joacă cu el, să inspire dragoste şi tandreţe celor care-l cresc dintre care ultima este cea mai importantă, deoarece „fără ea copiii vor fi atât de murdari şi supărători şi mai târziu atât de răi şi capricioşi încât aproape că nu merită să te îngrijeşti de ei în copilărie”. Totuşi, Filip a aplicat o educaţie severă deoarece „puţini copii se prăpădesc din exces de severitate însă mulţi din cauză că li se permite prea mult”. Cărţile cu sfaturi pentru creşterea copiilor erau rare. Existau cărţi – adică manuscrise legate – cu norme de etichetă, cărţi de menaj, cu norme de comportament, cărţi pentru reparaţii casnice, chiar cărţi pentru învăţarea limbilor străine. Un cititor putea găsi sfaturi cum să se spele pe mâini şi să-şi curăţe unghiile înainte de un banchet, cum să mănânce chimen sau anason dacă îi miroase gura, să nu scuipe şi să nu se scobească în dinţi cu un cuţit, să nu-şi şteargă mâinile cu mânecile, să nu-şi şteargă nasul sau ochii cu faţa de masă. O femeie putea învăţa cum să facă cerneală, otravă pentru şoareci, nisip pentru clepsidre; cum să facă *hipocras* sau vin cu mirodenii, băutura favorită din Evul Mediu; cum să îngrijească păsările cântătoare din colivie şi cum să le facă să se înmulţească, cum să obţină referinţe pentru servitorii ei, cum să fie sigură

că aceştia sting luminările cu degetele sau suflând, „nu cu cămăşile lor”, cum să scoată petele de grăsime cu pene de găină muiate în apă fierbinte, cum să-l facă pe bărbat fericit făcând focul iarna fără să iasă fum şi să păstreze patul fără purici în timpul verii. O tânără căsătorită era sfătuită să postească, să dea de pomană şi să facă rugăciuni dimineaţa la prima bătaie a clopotului „înainte de a se culca din nou” şi să meargă cu demnitate şi modestie în public, nu „într-un mod neruşinat, rotindu-şi ochii, cu gâtul întins înainte ca un cerb în luptă şi uitându-se încoace şi încolo ca şi cum ar călări un cal nărăvaşi. Ea putea găsi cărţi despre administrarea moşiei pe durata în care soţul ei era plecat în război, cu sfaturi pentru întocmirea bugetelor, cărţi despre felul în care să reziste asediilor, despre legea posesiunilor şi legea feudală pentru ca drepturile soţului ei să nu fie încălcate.

Dar ea va găsi puţine cărţi pentru mame cu sfaturi pentru îngrijirea sugarului cum ar fi: alăptarea, legănarea, îmbăierea, înţărcarea, deşi acestea păreau să fi fost mai importante pentru supravieţuirea rasei decât creşterea păsărilor în colivii sau chiar confortul soţilor. Când se menţiona alăptarea ea era dată în linii generale pentru valoarea sa emoţională – cum apare în „Cartea despre natura lucrurilor” a lui Bartolomeu din Anglia, un enciclopedist din secolul al XIII-lea. În timpul alăptării mama „îşi iubeşte foarte mult copilul, îl îmbrăţişează, îl sărută, îl îngrijeşte şi are mare grijă de el”. Un doctor din aceeaşi perioadă, Aldobrandino din Siena, care practica medicina în Franţa, recomanda ca un copil să fie curăţat şi schimbat des, să i se facă două băi pe zi, să fie înţărcat cu un terci făcut din pâine cu miere şi lapte, să i se lase mult timp de joacă, să înveţe la şcoală nesilit, să i se lase suficient timp pentru somn şi recreere. Însă câte femei cunoşteau sau urmau aceste sfaturi este imposibil de spus.

În general, se pare că sugarii şi copiii mici supravieţuiau sau mureau în primii cinci sau şase ani. Ce efect psihologic putea să aibă acest fapt asupra caracterului oamenilor şi eventual asupra istoriei, se poate numai presupune. Probabil că relativa ariditate sentimentală a copilăriei în Evul Mediu s-ar datora atitudinii indiferente faţă de viaţă şi suferinţă a omului din Evul Mediu.

Totuşi, copiii aveau jucării: păpuşi şi căleşti–jucărie trase de şoareci,

cavaleri şi arme de lemn, mici animale din lut ars, mori de vânt, mingi, volane, catalige, scrâncioburi şi căluşei. Băieţii erau ca băieţaşii din toate timpurile „trăiau fără grijă”, cum susţine Bartolomeu din Anglia „plăcându-le numai jocul, netemându-se de nimic decât de bătaia cu nuiaua, totdeauna flămânzi şi din această cauză predispuşi la infirmităţi din cauza supraalimentării, dorind orice vedeau, râzând sau plângând uşor, neplăcându-le să fie spălaţi şi pieptănaţi de mamele lor şi murdărindu-se iar imediat”. Fetele se purtau mai bine, considera Bartolomeu şi erau mai iubite de mamele lor. Dacă copiii ajungeau la vârsta de şapte ani, ei intrau în viaţă mai mult sau mai puţin ca nişte adulţi în miniatură. Copilăria era deja terminată. Caracterul copilăros al comportamentului celor din Evul Mediu, cu incapacitatea lor marcată de a-şi stăpâni pornirile s-ar putea să se fi datorat pur şi simplu faptului că o mare parte din societatea activă era de fapt atât de tânără. S-a calculat că aproximativ jumătate din populaţie era sub 21 de ani iar o treime sub 14 ani.

Un băiat dintr-o familie nobilă era lăsat în grija femeilor până la 7 ani. Femeile îl învăţau cum să se poarte şi într-o oarecare măsură îl învăţau carte. Sf. Ana, patroana mamelor este pictată de obicei învăţând pe fiica ei, Fecioara Maria, cum să citească într-o carte. De la 8 la 14 ani, fiul nobilului era trimitea paj la castelul unui senior din vecinătate, după cum cei din clasele inferioare plecau la 7 sau 8 ani la o altă familie ca ucenici sau servitori. Serviciul personal nu era considerat degradant; seniorul era ajutat la baie sau la îmbrăcat de un paj sau chiar scutier, era servit la masă de acesta deşi era de viţă nobilă. În schimbul muncii, seniorul asigura şcoala gratuită pentru fiii pairilor săi. Băiatul învăţa să călărească, să lupte şi să vâneze cu şoimul, cele trei lucruri principale din viaţa unui nobil, să joace şah şi table, să cânte şi să danseze, să cânte la un instrument şi să compună, şi alte îndeletniciri artistice. Capelanul castelului sau un abate îi dădea educaţia religioasă şi-l învăţa primele noţiuni de citit şi scris, eventual, unele noţiuni din programul şcolii elementare care erau urmate de nenobili.

La 14 sau 15 ani, când devenea scutier, se intensifica antrenamentul pentru luptă. Învăţa să străpungă cu o lance un manechin aflat în mişcare, să mânuiască spada şi alte arme ucigătoare, să ştie regulile heraldice şi ale

turnirelor; ca scutier ducea calul de luptă al seniorului la bătălie şi-l ţinea când bătălia nu se dădea călare. Îl ajuta pe senesal în gospodărirea castelului, ţinea cheile, făcea pe curierul confidenţial, ducea punga şi lucrurile de valoare în timpul unei călătorii. Învăţătura ocupa un loc neînsemnat în acest program deşi un tânăr nobil, în funcţie de înclinaţiile sale, putea să acumuleze ceva cunoştinţe de geometrie, drept, retorică şi, în puţine cazuri, de latină.

Femeile nobile aveau mai multe cunoştinţe de latină şi în alte domenii decât bărbaţii deoarece, deşi fetele nu plecau de acasă la 7 ani ca băieţii, Biserica încuraja educaţia lor pentru ca ele să fie mai instruite pe tărâmul credinţei şi mai bine pregătite pentru o viaţă religioasă într-o mănăstire de maici în cazul când părinţii doreau ca ele să meargă la mănăstire şi ofereau Bisericii o înzestrare corespunzătoare. În afară de a scrie şi citi în franceză şi latină, ele mai învăţau muzică, astronomie, puţină medicină şi noţiuni de prim ajutor.

Ultimul Coucy a intrat într-o lume în care deplasarea era limitată la viteza unui om sau a unui cal, ştirile şi anunţurile se comunicau prin viu grai şi, pentru majoritatea oamenilor, lumina se termina odată cu apusul soarelui. Când se însera se sufla în cornuri sau se trăgeau clopotele ca semnal de stingere sau de „acoperire a focurilor” după care munca era interzisă deoarece un lucrător nu mai putea vedea ca să facă o treabă bună. Bogaţii aveau posibilitatea să-şi prelungească ziua cu torţe şi lumânări însă pentru alţii, noaptea era la fel de neagră, cum o lăsase natura, iar călătorul parcurgea distanţele prin întuneric. Boccaccio scria că „păsările, animalele sălbatice şi oamenii se puteau odihni în linişte. Frunzele necăzute atârnau de crengile copacilor şi nu sufla nicio boare de vânt. Numai stelele îi luminau calea”.

Florile, ce formau un element îndrăgit în viaţa de toate zilele, acopereau câmpurile şi pământul de sub copacii din pădure. Flori sălbatice şi de grădină erau împletite în cununi purtate de bărbaţi şi femei nobile, aşternute pe podea şi pe mese la banchete şi aruncate pe străzi înaintea procesiunilor regale. Maimuţele erau animale favorite. Existau pretutindeni cerşetori, majoritatea infirmi, orbi, bolnavi, cu malformaţii sau deghizaţi ca atare. Cei fără picioare se târau cu ajutorul unor cioturi de lemn. Femeile

erau considerate capcana diavolului, dar în acelaşi timp cultul Fecioarei Maria transforma femeia în obiectul central al dragostei şi adoraţiei. Doctorii erau admiraţi, avocaţii erau pretutindeni urâţi şi nimeni nu avea încredere în ei. Aburul încă nu era utilizat, sifilisul încă nu fusese adus, lepra încă bântuia, praful de puşcă începea să fie folosit deşi încă în mod ineficient. Cartofii, ceaiul, cafeaua şi tutunul erau necunoscute; vinul fierbinte cu plante aromatice era băutura favorită a celor care-şi puteau permite; oamenii de rând beau bere şi cidru.

Bărbaţii din clasele laice abandonaseră roba pentru pantalonii strânşi pe picior. Ei erau de obicei raşi deşi bărbile şi mustăţile când erau, când nu erau la modă. Cavalerii şi curtenii adoptaseră un fel de încălţări cu vârful exagerat de lung şi ascuţit numite *poulaines*; ele trebuiau deseori să fie legate în jurul gambei pentru a-i permite să meargă celui care le purta – şi tunici extrem de scurte care, conform lamentărilor unui cronicar, lăsau să se vadă bucile şi „alte părţi ale corpului care ar trebui ascunse”, provocând batjocura oamenilor de rând. Femeile foloseau produse cosmetice, îşi vopseau părul, îl smulgeau ca să-şi facă frunţile mai late, îşi smulgeau şi sprâncenele, deşi prin aceste practici ele comiteau păcatul deşertăciunii.

Roata norocului, coborându-i pe cei puternici şi (mai rar) ridicând pe cei de jos era imaginea predominantă a instabilităţii într-o lume nesigură. Progresul, material sau moral, al individului sau al societăţii nu era de aşteptat în timpul vieţii pe acest pământ, viaţă ale cărei condiţii erau imuabile. Individul îşi putea spori virtuţile prin propriile sale eforturi însă un progres al întregului nu era de aşteptat deeât odată cu A Doua Venire şi începutul unei noi ere.

Timpul, calendarul şi istoria erau socotite după Hristos. Facerea lumii era datată la 4484 de ani înainte de întemeierea Romei iar istoria modernă de la naşterea lui Hristos. Evenimentele istorice de atunci încolo au fost înregistrate în funcţie de domniile papilor începând cu cea a lui Sf. Petru, fixată la 42–67 de ani. Evenimentele curente au fost înregistrate în legătură cu sărbătorile religioase şi zilele sfinţilor. Anul începea în martie, luna, conform lui Chaucer, „în care a început lumea, când Dumnezeu l-a creat pe om”. Oficial începea la Paşti şi deoarece această sărbătoare nu avea o zi fixă, căzând undeva într-un răstimp de 30 de zile, datarea istorică era

imprecisă. Orele zilei erau numite după orele de rugăciune: *utrenia* în jurul miezului nopţii; *laudas* (slujba de dimineaţă) în jurul orei 3 a.m.; *prime*, prima oră de lumină, la răsărit sau cam pe la 6 a.m.; *vecernia* la ora 6 seara; şi *compline* (ultima slujbă) la culcare. Măsurarea, timpului se baza pe mişcările soarelui şi stelelor, orologiile naturii, care erau familiare şi observate atent. Cam în vremea când s-a născut Enguerrand al VII-lea, începea să se utilizeze ceasul mecanic în turnurile bisericilor şi în casele bogaţilor, oferind precizie şi toate posibilităţile sale pentru observaţia ştiinţifică.

Oamenii trăiau înconjuraţi de fenomene inexplicabile. Luminile pâlpâitoare ale gazului din mlaştini pu-
teau fi numai iele sau spiriduşi, licuricii erau sufletele copiilor morţi nebotezaţi. Supranaturalul era invocat când pământul se clătina şi se crăpa în timpul unui cutremur sau dacă un copac era aprins de un trăsnet. Furtunile erau prevestiri, moartea cauzată de un atac de cord sau alte boli năprasnice era lucrătura diavolului. Magia era prezentă în lume: demonii, zânele, vrăjitoarele, stafiile şi vampirii afectau şi mânuiau vieţile oamenilor; superstiţiile păgâne şi ritualurile erau prezente în popor, alături de preoţi şi împărtăşanie. Influenţa planetelor putea explica orice nu se putea explica în alt fel. Astronomia era ştiinţa cea mai nobilă şi astrologia, după Dumnezeu, cea care hotăra totul.

Alchimia sau căutarea pietrei filosofale, care ar fi transformat metalele în aur, era cea mai populară ştiinţă aplicată. La capătul acelui curcubeu se găseau şi panaceele pentru boli şi elixirul longevităţii. Minţile iscoditoare cercetau natura prin experienţe şi observaţii. Un învăţat de la Oxford a ţinut timp de şapte ani o evidenţă a stării timpului în perioada 1337–44 şi a observat că atunci când sunetul clopotelor se auzea mai clar sau la o distanţă mai mare de obicei era un semn de umiditate mărită şi o previziune de ploaie. Depresiunea şi anxietatea psihică erau recunoscute ca boală deşi simptomele depresiunii, disperarea sau melancolia şi letargia erau considerate de Biserică păcatul *accidia* sau al trândăviei. Se practica studierea prin triangulaţie şi un călugăr măsura cu un băţ de o anumită lungime înălţimea zidurilor şi turnurilor, stând aplecat cu burta lipită de ele. Ochelarii se foloseau încă de la începutul secolului dând posibilitatea

oamenilor în vârstă să citească în anii lor de pe urmă şi lungind viaţa de studiu a unui învăţat. Începuse fabricarea hârtiei ca material mai ieftin şi mai abundent decât pergamentul, astfel se puteau face mai multe exemplare şi se puteau răspândi mai uşor lucrările literare.

Energia provenea de la muşchii omului şi ai animalului, de la osia învârtită de vânt sau apă. Puterea lor acţiona mori pentru vopsit şi spălat, pentru tăiat lemne şi turnat fierul, presele pentru stors ulei, pentru treierat malţul de bere, pasta de lemn pentru hârtie şi colorantul pentru vopsele, acţiona vasele pivei pentru apretarea stofelor de lână, foalele furnalelor, ciocanele hidraulice pentru turnătorii şi roţile de la tocilele armurierilor. Morile sporiseră atât de mult folosirea fierului încât pădurile erau deja defrişate pentru a furniza combustibil fierăriilor. Ele măriseră atât de mult puterea omului încât papa Celestin al III-lea a introdus în anii 1190 plata unei taxe pentru morile de vânt. Alte unelte cum ar fi strungul, scoaba şi zăbala, roata de tors şi plugul cu roţi au sporit de asemenea forţa de producţie şi calificarea în ultimul secol.

Călătoria, „mama ştirilor”, aducea veşti din lume la castel şi în sat, în oraş şi la ţară. Pe drumurile desfundate, totdeauna fie prea prăfuite, fie prea noroioase, se perinda un şir fără sfârşit de pelerini şi negustori ambulanţi, negustori cu caravanele lor, episcopi în inspecţie, perceptori şi funcţionari regali, călugări şi vânzători de indulgenţe, învăţaţi ambulanţi, jongleuri şi predicatori, mesageri şi curieri care ţeseau o reţea de comunicaţie de la un oraş la altul. Marii seniori, ca cei din spiţa Coucy, bancherii, prelaţii, abaţiile, curţile de judecată, cârmuitorii oraşelor, regii îşi foloseau proprii mesageri. La mijlocul secolului, regele Angliei ţinea 12 mesageri care-l însoţeau tot timpul, gata mereu să pornească la drum. Erau plătiţi cu 3 peni pe zi când călătoreau şi primeau 4 şilingi şi 9 peni pe an pentru încălţări. Regele Franţei folosea până la 100 de mesageri, iar un grand seigneur, doi sau trei.

O călătorie călare acoperea în medie distanţa de 55–70 km pe zi, deşi varia mult în funcţie de împrejurări. Un mesager călare, fără să călărească în timpul nopţii putea parcurge 70–90 km pe zi şi cam jumătate din distanţă dacă mergea pe jos. În cazuri urgente, cu un cal bun şi pe un drum bun (ceea ce era rar) fără încărcătură, el putea face 25 km pe oră iar cu cai

de schimb 100 de km pe zi. Marile oraşe negustoreşti Veneţia şi Burges aveau serviciu de poştă regulată între ele, atât de bine organizat încât acoperea 1000–1200 de km în 7 zile. Caravanele făceau cam 15–20, 20–25 km pe zi; armatele, când înaintarea le era îngreunată din cauza căruţelor şi a pedestraşilor, parcurgeau câteodată nu mai mult de 14–15 km pe zi.

Lungimea Franţei din Flandra până în Navarra se socotea de obicei o călătorie de 20–22 de zile şi lăţimea, de pe coasta Bretaniei de la Lyon până la Ron, 16 zile. Călătorii ce se îndreptau spre Italia peste Alpi treceau de obicei prin pasul Mont Cenis, de la Chambery în teritoriul Savoiei până la Torino. Pasul era acoperit de zăpadă, din noiembrie până în mai, încât îţi trebuiau 5–7 zile să-l treci. Călătoria de la Paris până la Neapole pe această rută dura 5 săptămâni. Călătoria de la Londra la Lyon dura circa 18 zile şi de la Canterbury la Roma circa 30 zile în funcţie de traversarea Canalului care era imprevizibilă, deseori periculoasă, câteodată fatală şi dura uneori de la 3 zile la o lună. Un cavaler, sir Hervé de Leon a fost ţinut pe mare 15 zile de o furtună şi în afară de faptul că şi-a pierdut calul, a sosit atât de zdrobit şi slăbit, „încât nu şi-a mai revenit niciodată după aceea”. Nu era de mirare că atunci când pelerinii plecau pe mare spre Compostella sau mai departe „începea să-i părăsească curajul”.

În afara galerelor ce erau acţionate de vâslaşi, navele erau la cheremul vremii deşi se îmbunătăţise velatura şi cârma de la pupă oferea o direcţie mai bună. Se găseau deja hărţi şi scheme ale porturilor şi compasul permitea navelor să părăsească linia de coastă şi să-şi asume riscul de a transporta încărcăturile negustorilor în largul mării. Prin urmare, se foloseau pentru aceste călătorii nave mai mari care puteau transporta 500 de tone sau chiar mai mult, transportul cu şlepul pe râuri şi canale era mult mai ieftin decât cel care utiliza caravana chiar cu taxele impuse de seniorii locali la fiecare punct convenabil. De-a lungul Senei şi Garonnei aglomerate se percepeau taxe la câte 15 sau 17 kilometri.

Pentru drumuri scurte se foloseau căruţe şi docare ţărăneşti. Deoarece drumurile nu puteau fi străbătute de vehiculele cu roţi în timpul iernii şi nu exista niciun sistem de drumuri şi poduri laterale, caravana cu măgari rămânea principalul mijloc de transport. Pentru doamne şi bolnavi se foloseau căruţe cu coviltir trase de 3 sau 4 cai înhămaţi în tandem. Femeile

călăreau ca bărbaţii însă şaua pentru călărit într-o parte avea să apară înainte de sfârşitul secolului. Pentru un cavaler să călătorească într-o caleaşcă era împotriva principiilor cavalereşti şi niciodată, sub niciun motiv, nu călărea o iapă.

Călătorii poposeau înainte de căderea nopţii; cei din nobilime căutau adăpost la vreun castel sau mănăstire din apropiere unde erau primiţi înăuntru în timp ce majoritatea călătorilor obişnuiţi mergeau pe jos, inclusiv pelerinii, şi erau găzduiţi şi hrăniţi într-o casă de oaspeţi din afara porţilor. Ei aveau dreptul la adăpostire pentru o noapte la orice mănăstire şi nu puteau fi alungaţi decât dacă cereau adăpost pentru o a doua noapte. Hanurile erau pentru negustori şi alţi călători deşi, de obicei erau aglomerate, murdare şi pline de purici, aveau mai multe paturi într-o cameră şi călătorii dormeau doi sau chiar trei în pat (în Germania), cum relatează plin de dezgust poetul Deschamps, care fusese trimis acolo într-o misiune de către regele Franţei. Mai mult încă, se plângea el, nici paturile, nici mesele nu aveau schimburi curate, hangiul nu oferea mâncare la alegere, un călător prin Imperiu nu putea găsi nimic de băut decât bere; puricii, şobolanii şi şoarecii erau de neevitat şi oamenii din Boemia trăiau ca animalele.

În ciuda greutăţilor şi a duratei lungi de timp, oamenii călătoreau pe distanţe întinse într-un număr surprinzător de mare, de la Paris la Florenţa, din Flandra în Ungaria, de la Londra la Praga, din Boemia în Castilia, traversând mările, munţii şi râurile, mergând pe jos în China ca Marco Polo sau de trei ori la Ierusalim ca Târgoveaţa din Bath[3].

Care era zestrea spirituală a clasei lui Enguerrand, nivelul superior al societăţii laice? Mult înainte de Columb se ştia că lumea era un glob, un adevăr derivând din faptul că lumii medievale îi era familiară mişcarea stelelor care putea fi înţeleasă numai în condiţiile unui pământ sferic. În lucrarea sa *Image du Monde*, enciclopedia cel mai mult citită din acea vreme, clericul Gautier de Metz spune că un om ar avea posibilitatea să meargă în jurul lumii ca o muscă care face înconjurul unui măr. După el

---

[3] Personaj din „Povestirile din Canteburry” de Geoffrey Ckaucer.

pământul era atât de departe de stele încât dacă s-ar da drumul unei pietre de acolo i-ar trebui mai mult de 100 de ani să atingă globul pământesc, în timp ce unui om care ar călări 110 km pe zi fără oprire i-ar trebui 7157 de ani şi şase luni ca să ajungă la stele.

Oamenii îşi imaginau universul ţinut în braţe de Dumnezeu şi având în centru fiinţa umană. Se ştia că
luna era planeta cea mai apropiată, fără lumină proprie, că o eclipsă însemna trecerea lunii între pământ şi
soare, că ploaia era umezeala, scoasă din pământ de către soare, care se condensa sub formă de nori şi cădea înapoi ca ploaie; cu cât era mai scurtă durata între tunet şi fulger cu atât mai aproape era sursa.

Totuşi, ţări ca India, Persia şi altele încă mai îndepărtate, erau văzute printr-un văl de istorisiri fabuloase care dădeau la iveală arareori un sâmbure de adevăr; păduri atât de înalte încât ating norii, pigmei cu coarne care se deplasează în turme şi îmbătrânesc în 7 ani, brahmani sinucigaşi pe ruguri funerare, oameni cu cap de cline şi cu 6 degete la picioare, ciclopi cu un singur ochi şi un picior care merg la fel de repede ca vântul, „monoeeros”, care pot fi prinşi numai când dorm în poala unei fecioare, amazoane ale căror lacrimi sunt de argint, pantere care-şi fac operaţii cezariene cu ghearele lor, copaci ale căror frunze dau lână, şerpi lungi de 300 de picioare, şerpi cu pietre preţioase în loc de ochi, şerpi cărora le place atât de mult muzica încât din prudenţă îşi astupă o ureche cu coada.

Grădinile Edenului aveau şi ele o existenţă pământeană care deseori apărea pe hărţi, plasate fiind departe în est unde se credea că sunt rupte de restul lumii printr-un mare munte sau ocean, sau un zid de flăcări. În paradisul pământesc cresc tot felul de copaci şi flori divers colorate, cu 1.000 de parfumuri; ele nu se ofilesc niciodată şi au calităţi curative. Cântecele păsărilor se îngână cu foşnetul frunzelor pădurilor şi cu susurul izvoarelor ce curg pe stânci din pietre scumpe sau pe nisipuri mai strălucitoare decât argintul. Un palat cu coloane de cristal şi jasp aruncă o lumină minunată. În paradis nu-i nici vânt, nici ploaie, nici caniculă, nici ger; acolo nu intră boala, bătrâneţea, moartea sau grija. Vârful muntelui unde se află situat este atât de înalt încât atinge luna; ştiinţa însă preciza: aceasta ar fi imposibil, spune autorul din secolul al XIV-lea al lui

Polychronicon deoarece ar provoca o eclipsă.

Cu toate explicaţiile, pământul şi fenomenele sale erau pline de mister: ce se întâmplă cu focul când se stinge? De ce pielea omului este de mai multe culori? De ce întunecă razele soarelui pielea omului dar albeşte inul? Cum poate atârna pământul în aer când este atât de greu? Cum îşi fac drum sufletele spre lumea cealaltă? Unde stă sufletul? Ce provoacă nebunia? Oamenii medievali se simţeau înconjuraţi de enigme, totuşi datorită faptului că există Dumnezeu, ei erau gata să recunoască că sunt ascunse cauzele, că omul nu poate şti de ce lucrurile sunt aşa cum sunt; „sunt cum le vrea Dumnezeu”. Aceasta nu răspundea la întrebarea fără sfârşit: de ce îngăduie Dumnezeu răul, boala şi sărăcia? De ce nu l-a făcut pe om capabil să nu păcătuiască? De ce nu i-a asigurat numai raiul? Răspunsul, niciodată întru totul satisfăcător, era că Dumnezeu îi recunoştea Diavolului aria sa de acţiune, După Sf. Augustin, considerat izvorul autorităţii, toţi oamenii erau sub puterea Diavolului în virtutea păcatului originar; de aici şi nevoia de Biserică şi izbăvire.

Întrebările asupra comportamentului oamenilor îşi găseau răspunsul în cartea lui Sidrach, presupus a fi un descendent al lui Noe căruia Dumnezeu i-a dat darul cunoştinţelor universale, în ultimă instanţă strânse într-o carte de mai mulţi maeştri din Toledo, Ce limbă aude în inima sa un surdo-mut? Răspuns: cea a lui Adam, adică ebraica. Care este cel mai mare rău: crima, jaful sau atacul? Niciunul; sodomia este cel mai rău păcat. Se vor termina vreodată războaiele? Niciodată, până ce pământul nu devine rai. Originea războiului conform cronicarului din secolul al XIV-lea, Honore Bonet, se găseşte în războiul lui Lucifer împotriva lui Dumnezeu „deci nu-i nicio mirare că izbucnesc războaie şi bătălii în această lume când ele au existat mai întâi în cer”.

Educaţia, atât cât a ajuns până la Enguerrand, era bazată pe cele şapte „arte liberale”: gramatica, baza ştiinţei; logica, care deosebeşte adevărul de neadevăr; retorica, izvorul legilor; aritmetica, baza ordinii deoarece „fără cifre nu există nimic”; geometria, ştiinţa măsurătorii; astronomia, cea mai nobilă dintre ştiinţe deoarece este legată de Divinitate şi teologie; şi, în sfârşit, muzica. Medicina, deşi nu-i una din artele liberale era similară muzicii deoarece obiectul ei era armonia corpului omenesc,

Istoria avea un sfârşit şi se încadra în limite clare. Începea cu facerea lumii şi era programată să se termine cu a doua venire a lui Hristos care era speranţa omenirii obidite, urmată de Ziua Judecăţii de Apoi. În acest răstimp, omul nu era supus progresului social sau moral deoarece ţinta sa era lumea cealaltă, nu o viaţă mai bună în lumea aceasta. Aici era supus unei lupte continue împotriva lui însuşi în care el se putea bucura de un progres individual şi putea ieşi chiar victorios, însă o soartă colectivă mai bună va veni doar prin unirea finală cu Dumnezeu.

Omul obişnuit din rândurile laicilor primea cunoştinţele prin viu grai, prin predici publice, mistere şi prin recitarea de poeme narative, balade şi povestiri însă, în timpul vieţii lui Enguerrand, nobilii învăţaţi şi marea burghezie au început că citească mai mult deoarece existau mai multe manuscrise. Cărţile de cultură generală, majoritatea datând din secolul al XIII-lea şi scrise în (sau traduse din latină) franceză şi alte limbi pentru uzul laicului erau principalele lucrări ce puteau fi întâlnite în mod obişnuit timp de mai multe secole, în fiecare ţară. Un om din secolul al XIV-lea era familiarizat cu Biblia, romanele cavalereşti, cu bestiare, satire, cărţi de astronomie, geografie, istorie universală, istoria bisericii, retorică, drept, medicină, alchimie, vânătoare, vânătoare cu şoimi, lupte, muzică şi alte subiecte deosebite. Alegoria era concepţia diriguitoare. Orice fapt din Vechiul Testament era considerat că prefigurează în mod alegoric ce va veni în Noul Testament. Totul în natură ascundea un sens alegoric care se referea la un aspect al doctrinei creştine. Figurile alegorice – Lăcomia, Raţiunea, Curtoazia, Iubirea, Falsitatea, Facerea-de-Bine, Bun-Venitul, Zvonurile Rele – populau povestirile şi tratatele politice.

Epopeele marilor eroi, ale lui Brutus şi regelui Arthur, a „puternicei lupte” dintre Grecia şi Troia, ale lui Alexandru, Iulius Cezar, ale luptei lui Carol cel Mare şi Roland cu sarazinii şi a iubirii dintre Tristan şi Isolda, erau preferate în casele nobililor, deşi nu erau inaccesibile gustului claselor de jos. *Fabliaux* sau povestirile vieţii obişnuite, deocheate şi scatologice, erau spuse la curţile nobiliare ca şi în taverne. Menagier din Paris, un burghez bogat, contemporan cu Enguerrand al VII-lea, care a scris în 1392 la vârsta de 80 de ani o carte de sfaturi casnice şi morale pentru tânăra sa soţie citise sau avusese Biblia, *Legenda de aur*, *Vieţile sfinţilor* de Sf.

Jerome, lucrările Sf. Augustin, Sf. Grigore, ale lui Titus Livius, Cicero, *Romanul Rozei*, *Povestea Griseldei* de Petrarca şi alte titluri mai puţin familiare. Cavalerul Geoffroy de la Tour Landry, un contemporan ceva mai în vârstă al lui Enguerrand, care a scris în 1371 o carte cu povestiri povăţuitoare pentru fiicele sale, auzise de Sarah, Bathsheba şi Dalila ca şi de Elena din Troia, Hippolyta şi Didona. Dacă *Menagier* era prea venerabil ca să-l citească pe Ovidiu, poetul roman era însă bine cunoscut de alţii. Aristotel era baza filosofiei politice; Ptolemeu, baza filosofiei „naturale”, Hipocrat şi Galen, cea a medicinei.

Scriitorii contemporani au găsit repede un public. În timpul vieţii lui Dante, versurile sale erau declamate de fierari şi catârgii. Cincizeci de ani mai târziu, în 1373, creşterea interesului pentru opera sa a făcut ca senioria Florenţei, la cererea cetăţenilor, să organizeze un curs de un an de prelegeri publice asupra operei lui Dante pentru care se plătea suma de 100 de florini de aur ca plată unui conferenţiar care trebuia să vorbească în fiecare zi cu excepţia zilelor de sărbătoare. Persoana numită a fost Boccaccio, care scrisese prima biografie a lui Dante, şi copiase întreaga *Divina Comedie* şi i-o dăduse în dar lui Petrarca.

Într-un dicţionar biografic italian de la sfârşitul secolului, spaţiul cel mai mare i-a fost rezervat lui Iulius Cezar şi Hanibal; două pagini lui Dante; Arhimede, Aristotel, regele Arthur şi Attila, câte o pagină de fiecare; două coloane şi jumătate lui Petrarca, o coloană lui Boccaccio, menţiuni mai scurte lui Cimabue şi Giotto şi trei rânduri lui Marco Polo.

Pentru Enguerrand, cursul obişnuit al lucrurilor a fost întrerupt brusc la 7 ani când tatăl său a fost omorât în războiul împotriva englezilor, aproximativ în perioadă tragicei bătălii de la Crécy din 1348, dar nu este sigur dacă în timpul acestei bătălii sau a alteia.

Când o feudă care datora un număr important de luptători regelui era lăsată pe mâna unei văduve sau a unui moştenitor minor, chestiunea controlului era crucială mai ales acum când regatul era deja în război. Regele numi ca administratori ai baroniei Coucy în timpul minoratului lui Enguerrand pe şeful consiliului său, Jean de Nesles, senior de Offemont, un membru al vechii nobilimi şi pe o persoană din cercul intim al regelui, Matthieu de Roye, senior de Aunoy, maestrul archebuzierilor din Franţa, o

funcţie prin care exercita comanda asupra tuturor arcaşilor şi infanteriei. Amândoi erau seniori de Picardia, cu moşii nu departe de Coucy. Unchiul lui Enguerrand, Jean de Coucy, senior de Havraincourt a fost numit tutore sau sfătuitor. Mama sa, Ecaterina de Austria, aflată într-o situaţie expusă ambiţiilor prădalnice, a încheiat repede un acord cu numeroşii fraţi şi surori ai defunctului ei soţ, care în timpul vieţii lui ţinuse proprietatea în comun cu aceştia. Ei au fost confirmaţi ca posesori ai diverselor castele şi moşii iar Enguerrand al VII-lea, care n-avea nici fraţi, nici surori, a fost numit succesor al celei mai mari părţi a domeniului, inclusiv teritoriile Coucy, Marie, la Fere, Boissyen-Brie, Oisyen-Cambrésis, orașele și teritoriile dependente.

În 1348 sau 1349 mama lui Enguerrand s-a recăsătorit, probabil din voinţa ei sau a familiei sale, cu un austriac sau german cu numele de Conrad de Magdebourg (numit şi Hardeck). Din această căsătorie n-au rezultat copii; după un an, ea şi soţul ei vor muri fiind victimele marelui holocaust ce urma să cuprindă Europa şi să-l lase orfan peEnguerrand.

Se spune că Ecaterina s-a ocupat mult de educaţia fiului ei, dorind ca el să se distingă „în arte, litere şi ştiinţele care ţin de rangul său”, amintindu-i deseori despre „virtutea şi înalta reputaţie a strămoşilor săi”. Provenind dintr-o relatare despre Enguerrand de Coucy din secolul al XIV-lea, această afirmaţie ar putea fi genul de tribut care era plătit în acea vreme personajelor nobile: s-ar putea la fel de bine să aibă şi o bază reală. Totuşi, ca şi alte copilării din timpurile medievale, cea a lui Enguerrand este o foaie albă. Nu se ştie nimic de el până la 18 ani, în 1358, când apare deodată în paginile istoriei.

Se cunosc multe despre cavalerism, despre cultura care l-a nutrit. Mai mult decât un cod al comportamentului în război şi în dragoste, cavalerismul era un sistem moral, dominând întreaga viaţă a nobilului. Faptul că patru părţi din cinci erau o iluzie nu-l făcea mai puţin dominant. El s-a dezvoltat odată cu marile cruciade din secolul al XII-lea ca un cod care intenţiona să contopească spiritele războinice cu cele religioase şi oarecum să pună pe luptător în acord cu teoria creştină. Deoarece activităţile obişnuite ale unui cavaler erau la fel de contrare teoriei creştine ca şi cele ale unui negustor, era nevoie de un cod moral care să-i permită

Bisericii să tolereze războinicii cu conştiinţa împăcată şi războinicilor să-şi facă treaba liniştiţi din punct de vedere spiritual. Cu ajutorul gânditorilor benedictini a apărut un cod care, teoretic, punea spada cavalerului în slujba justiţiei, dreptăţii, milei, Bisericii, văduvei, orfanului şi asupritului. Erai făcut cavaler în numele Sfintei Treimi după o ceremonie de purificare, spovedanie şi împărtăşanie. De obicei un obiect care se considera că a aparţinut unui sfânt se prindea de mânerul săbiei cavalerului la depunerea jurământului, pentru ca, atingându-l, jurământul să fie primit în ceruri. Ramón Lull, celebrul preamăritor al cavalerismului, un contemporan al lui Ludovic cel Sfânt putea să afirme acum că „Dumnezeu şi cavalerismul sunt în bună înţelegere”.

Însă, la fel ca iniţiativa comercială, cavalerismul nu putea fi încorsetat de Biserică şi, străpungând vălurile pioase, el şi-a creat propriile sale principii. Îndrăzneala, acea combinaţie de curaj, putere şi îndemânare care l-a făcut pe cavaler un *preux*, era elementul essential. Onoarea şi loialitatea împreună cu curtoazia, desemnând comportarea care de atunci încolo s-a numit „cavalerească”, erau idealurile iar aşanumita „dragoste curteană”, geniul conducător. Desemnată să-l facă pe cavaler mai politicos şi să ridice tonusul societăţii, dragostea curteană cerea discipolului ei să fie într-o stare amoroasă cronică, conform teoriei că astfel el va fi mai curtenitor, mai vesel şi galant şi, în consecinţă, societatea va fi mai voioasă. Dărnicia era o calitate necesară. Un gentleman se distingea prin generozitate, prin daruri şi ospitalitate şi aceasta avea o valoare practică căci atrăgea alţi cavaleri care să lupte sub steagul şi generozitatea unui *grand seigneur*. Proslăvită de trubaduri şi cronicari care depindeau de ea, dărnicia ducea la cheltuieli nesocotite şi la falimente datorate nesăbuinţei.

Îndrăzneala nu era numai o vorbă goală deoarece rolul violenţei fizice necesita o robusteţe reală. Ca să lupţi călare sau pe jos, purţând o armură de 25–26 de kg, să te ciocneşti cu un adversar în plin galop în timp ce ţii orizontal o lance lungă de 5, 5 m, cam jumătate din lungimea unui stâlp de telegraf, să dai şi să primeşti lovituri cu sabia sau cu halebarda, care putea să taie capul sau un membru dintr-o lovitură, să petreci jumătate din viaţă în şa, pe orice vreme, timp de zile întregi, nu era treaba unui neputincios; greutăţile şi frica o însoţeau. „Cavalerii când sunt la război... îşi înăbuşă

frica pentru totdeauna” – scria însoţitorul şi biograful lui Don Pero Nino, „cavalerul necucerit” de la sfârşitul secolului al XIV-lea. „Ei se expun oricărui pericol, îşi oferă corpul aventurii, vieţii întru moarte. Pâine sau pesmeţi mucegăiţi, carne fiartă sau crudă; azi destulă mâncare iar mâine nimic, vin puţin sau deloc, apă dintr-un iaz sau dintr-un butoi, adăpostul unui cort sau a unor crengi, un pat tare, somn pe sponci, îmbrăcaţi în armură, îngreunaţi de fiare, cu duşmanul la o aruncătură de săgeată. „Ia seama! Cine-i acolo? La arme! La arme!”. La prima aţipeală, o alarmă; în zori, trompeta. „Pe cai! Pe cai! Adunarea! Adunarea!”. Iscoade, sentinele, străjuind zi şi noapte, luptând fără acoperire, veghe după veghe, misiune după misiune. „Iată-i că vin! Aici! Sunt mulţi. Nu, nu atât de mulţi cum s-a crezut. Pe aici! Pe acolo! Vino pe partea aceasta! împresoară-l! Veşti! Veşti! Se întorc răniţi, cu prizonieri. Nu, nu aduc pe nimeni înapoi. Să mergem! Să mergem! Nu cedaţi niciun petec de pământ! Înainte!”. Aceasta era meseria lor”.

Răni oribile făceau parte din meserie. Într-o luptă, Don Pero Nino a fost lovit de o săgeată care i-a prins beregata şi gâtul, însă el a continuat să lupte împotriva duşmanului de pe pod. „Câteva cioturi de lance erau însă înfipte în scutul lui şi aceasta îl deranja cel mai mult”. Săgeata unei arbalete „i-a străpuns nările cât se poate de dureros şi l-a ameţit dar această ameţeală n-a durat decât scurt timp”. A înaintat primind multe lovituri peste cap şi umeri „care câteodată nimereau săgeata înfiptă în nasul lui, provocându-i mari suferinţe”. Când oboseala a făcut ca bătălia să ia sfârşit, scutul lui Pero Nino „era rupt în bucăţi; lama săbiei lui avea zimţi ca un fierăstrău şi era pătată de sânge... armura era ruptă în mai multe locuri de vârfurile lăncilor dintre care unele intraseră în carne şi îl făcură să sângereze, deşi haina îi era foarte tare”. Îndrăzneala nu se cumpără uşor.

Loialitatea însemnând cuvântul dat, era punctul de sprijin al cavalerismului. Extrema însemnătate ce i se dădea data încă de pe vremea când o făgăduinţă între un senior şi un vasal era singura formă de guvernare. Un cavaler care-şi încălca jurământul era învinuit de „trădare” pentru că-şi trădase rangul de cavaler. Conceptul de loialitate nu excludea trădarea sau cea mai sfruntată înşelătorie atât timp cât nu se încălca vreun jurământ cavaleresc. Când un grup de cavaleri erau lăsaţi să treacă de

zidurile fortificate ale oraşului, declarându-se aliaţi şi apoi începeau să-i măcelărească pe apărători, evident că nu fuseseră violate rânduielile cavalereşti, deoarece nu se făcuse niciun jurământ locuitorilor.

Cavalerismul era considerat ca ordinul universal al tuturor cavalerilor creştini, o clasă transnaţională mânată de un singur ideal, cam în felul în care marxiştii i-au considerat mai târziu pe toţi muncitorii din întreaga lume. Era o breaslă militară în care, teoretic, toţi cavalerii erau fraţi, deşi Froissard îi excepta pe germani şi pe spanioli, care, după cum spunea el, erau prea inculţi ca să înţeleagă cavalerismul.

În exerciţiul funcţiunii sale, cavalerul trebuie să fie pregătit, după cum scria John din Salisbury „să-ţi verşi sângele pentru fraţii tăi” – el dând un sens universal cuvântului fraţi – „și dacă-i nevoie, să-ţi dai şi viaţa”. Mulţi erau astfel pregătiţi, deşi mai mult din plăcerea de a lupta decât din interes pentru o cauză. Regele Ioan cel Orb al Boemiei şi-a găsit moartea în acest fel. Iubea lupta în sine, fără să-l intereseze dacă conflictul era important. Nu pierdea nicio dispută din Europa şi lua parte la turnire, unde a primit – după cum se spunea – rana care l-a orbit. Pe de altă parte, supuşii lui susţineau că aceasta a fost pedeapsa lui Dumnezeu – nu pentru că a demolat vechea sinagogă din Praga, ci pentru că, găsind bani ascunşi sub temelie, a fost mânat de lăcomie şi de sfatul cavalerilor germani de a profana mormântul Sf. Adalbert din catedrala din Praga, drept pentru care sfântul l-a orbit.

Ca aliat al lui Filip al VI-lea, regele fără vedere a luptat împotriva englezilor în fruntea unei armate de 500 de cavaleri prin toată Picardia, totdeauna cu curaj şi în avangardă. La Crécy el i-a rugat pe cavaleri să-l ducă în mijlocul luptei pentru a mai putea lovi cu spada sa. Doisprezece dintre aceştia şi-au legat hăţurile cailor împreună şi, cu regele în frunte, se avântară în luptă, „atât de departe încât să nu se mai întoarcă”. Corpul i-a fost găsit a doua zi printre cavalerii săi, toţi omorâţi, cu caii încă legaţi unul de altul.

Lupta umplea nevoia nobililor de a face ceva, o cale de a-şi înfăptui străduinţele. Era înlocuitoarea muncii. Nobilul îşi umplea timpul său liber în principal cu vânătoarea, cu jocul de şah, table şi zaruri, cântece, dansuri, carnavaluri şi alte distracţii. În lungile seri de iarnă se ascultau recitările

epopeelor în versuri interminabile. Spada dădea nobilului o activitate cu un scop, una care-i putea aduce onoruri, poziţie socială şi, dacă era norocos, câştig. Dacă nu se găsea un conflict real, el căuta turnire, activitatea cea mai captivantă, cea mai scumpă, mai distrugătoare şi mai încântătoare a nobilimii şi paradoxal, cea mai dăunătoare pentru funcţia sa militară reală. Lupta în turnire îi canaliza îndemânarea şi interesul pentru o luptă din ce în ce mai formalizată, făcându-l să se gândească prea puţin la tactica şi strategia bătăliei adevărate.

Originar din Franţa şi numit de alţii „lupta franceză” („conflictus Gallicus”), turnirul a început fără reguli sau arene, ca o ciocnire stabilită de comun acord între două unităţi potrivnice. Deşi justificat ca exerciţiu de antrenament, ceea ce îl genera era pasiunea pentru luptă. Devenind mai regulate şi mai sofisticate, turnirurile luară două forme: lupte individuale sau lupte între grupuri de până la 40 de persoane de fiecare parte, fie *à plaisance* cu arme boante, fie *à outrance* cu arme adevărate în care caz participanţii puteau fi grav răniţi şi nu de puţine ori, omorâţi. Turnirurile au proliferat cu atât mai mult cu cât se micşora activitatea iniţială a nobilului. Datorită extinderii autorităţii monarhice nobilul trebuia să-şi protejeze feuda mai puţin în timp ce locul lui din jurul coroanei îl lua treptat o clasă de miniştri profesionişti. Cu cât avea mai puţin de făcut, cu atât mai multă energie cheltuia în turnire, reînviind în mod artificial rolul său.

Un turnir putea să dureze până la o săptămână şi cu ocazii speciale şi două săptămâni. În ziua deschiderii se făceau echipele şi se selecţionau participanţii, apoi urmau turnirele individuale, cele în grup, apoi o zi pentru odihnă, înainte de turnirul final, toate presărate cu serbări şi petreceri. Acestea erau marile evenimente sportive ale timpului, atrăgând mulţi spectatori, de la negustorii bogaţi la meşteşugari obişnuiţi, jongleri, vânzători de hrană, prostituate şi hoţi de buzunare. Participau de obicei cam 100 de cavaleri, fiecare însoţit de doi scutieri călare, un armurier şi şase servitori în livrea. Cavalerul trebuia bineînţeles să poarte armură pictată, strălucitoare, un coif crestat în valoare de 25–50 de livre, să aibă un cal de luptă de 25–100 de livre în afară de armăsarul său de drum, steaguri, harnaşament şi haine scumpe. Chiar dacă cheltuiala îl putea ruina, el avea posibilitatea să devină şi mai bogat deoarece învinsul în luptă trebuia să

plătească o răscumpărare iar câştigătorul primea calul şi armura rivalului său pe care le putea vinde înapoi învinsului sau altcuiva. Câştigul nu era recunoscut de cavalerism dar era prezent la turnire.

Din cauza cheltuielilor, violenţei şi trufiei, turnirele erau tot timpul condamnate de papi şi regi de la care storceau banii. În zadar. Când au fost condamnate de dominicani ca un circ păgân, nimeni n-a dat ascultare. Când formidabilul Sf. Bernard a tunat şi a fulgerat că toţi cei omorâţi în turnire vor merge în iad el a vorbit surzilor. Pe lângă faptul că primejduia familia şi pe arendaşi în mod inutil, moartea într-un turnir era considerată oficial de către Biserică păcatul sinuciderii, dar chiar şi ameninţarea cu excomunicarea nu avea niciun efect. Deşi Ludovic cel Sfânt a condamnat turnirele şi Filip cel Frumos le-a interzis în timpul războaielor sale, nimic nu a reuşit să le oprească permanent sau să reducă entuziasmul pentru ele.

Cu spectatorii din tribune îmbrăcaţi strălucitor, cu steaguri şi panglici fluturând, cu muzica trompetelor, parada combatanţilor, făcându-şi caii drapaţi să se ridice în două picioare şi să roadă căpestrele de aur, cu sclipirea harnaşamentului şi scuturilor, cu eşarfele aruncate de doamne favoriţilor lor, plecăciunea crainicilor în faţa prinţului care proclama regulile şi strigătul observatorilor care-şi anunţau campionii, turnirul era culmea mândriei şi încântării nobilimii faţă de propria sa vitejie şi frumuseţe.

Dacă turnirele erau o manifestare nemijlocită a cavalerismului, dragostea curteană era tărâmul său de vis. Dragostea curteană era înţeleasă de contemporanii ei ca dragoste de dragul dragostei, dragoste romantică, adevărată, dragoste fizică fără vreo legătură cu proprietatea sau familia, şi, în consecinţă, îndreptată spre soţia unui alt bărbat deoarece numai o astfel de legătură ilegală nu putea să aibă alt scop decât dragostea. (Dragostea pentru o fată era virtual exclusă deoarece aceasta ar fi ridicat probleme periculoase şi, în afară de aceasta, fetele din nobilime treceau de la copilărie la căsătorie fără un interval pentru idile). Faptul că dragostea curteană idealiza dragostea vinovată complica şi mai mult labirintul din viaţa oamenilor medievali. Aşa cum o concepea cavalerismul, viaţa sentimentală era trăită în afara căsătoriei deoarece dragostea era considerată incompatibilă cu căsătoria, ea nu era încurajată pentru a nu sta

în calea aranjamentelor dinastice.

Pentru a o justifica se considera că dragostea curteană înnobilează pe bărbat, că-i face mai bun în toate privinţele, că l-ar determina să devină un exemplu de bunătate, să facă totul pentru a-şi păstra onoarea, aşa încât dezonoarea să nu-l atingă niciodată pe el sau pe doamna pe care o iubea. La un nivel mai simplu, l-ar face să aibă dinţii şi unghiile curate, hainele bogate şi bine îngrijite, să poarte o conversaţie spirituală şi amuzantă, să aibă maniere curtenitoare faţă de toată lumea, înfrângându-şi aroganţa şi grosolănia şi niciodată să nu se certe în prezenţa unei doamne. Mai presus de orice, ea l-ar face mai îndrăzneţ, mai *preux* (viteaz); aceasta era premiza de bază. Ar căpăta mai mult curaj, ar avea mai multe victorii în turnire; s-ar întrece pe sine în curaj şi îndrăzneală, ar deveni, după cum spune Froissart „de două ori bărbat”. În lumina acestei teorii, poziţia femeii s-a îmbunătăţit, mai puţin de dragul ei cât datorită faptului că era inspiratoarea gloriei masculine, o funcţie mai înaltă decât aceea de a fi doar un obiect ai dragostei, să nască copii sau să aducă avere.

Dragostea curteană trecea de la veneraţie prin declaraţia de devoţiune pasionată, respingerea virtuoasă a cavalerului de către doamnă, reînnoirea jurămintelor de credinţă eternă, gemetele la apropierea morţii din cauza dorinţei neîmplinite, faptele eroice care câştigau inima doamnei, consumarea dragostei secrete urmată de aventuri nesfârşite – până la un deznodământ tragic. Cel mai cunoscut din toate romanele cavalereşti şi ultimul de acest fel a fost *Châtelain de Coucy* scris cam la naşterea lui Enguerrand al VII-lea în vremea în care dispărea *Chanson de geste*. Eroul lui nu a fost un seigneur de Coucy ci un *châtelain* din Renault, modelat după un poet ce trăise în secolul al XII-lea.

În legendă el se îndrăgosteşte nebuneşte de doamna de Fayel şi, printr-un număr enorm de peripeţii, care ocupă 8286 de versuri este ademenit în Cruciada a III-a de către soţul gelos, se acoperă de glorie şi, când este rănit mortal de o săgeată otrăvită, compune un ultim cântec şi o scrisoare de adio care urma să fie trimisă după moartea sa, într-o cutie, împreună cu inima-i îmbălsămată şi o buclă din părul iubitei. Dusă de un servitor credincios cutia este interceptată de soţ care porunceşte ca inima să fie fiartă şi să-i fie servită soţiei sale. Aflând ce mâncase, ea jură că nu va mai

pune nimic în gură şi moare în timp ce soţul pleacă într-un pelerinaj pe viaţă pentru a fi iertat pentru fapta sa.

„Melancolie amoroasă şi barbară”, aceste poveşti slăveau dragostea adulteră, considerată ca singura adevărată în timp ce în viaţa de toate zilele a aceleiaşi societăţi adulterul era o crimă, să nu mai vorbim că era un păcat. Dacă se afla, această dragoste dezonora femeia şi îl umplea de ruşine pe soţ, care era şi el cavaler. Se înţelege că el avea dreptul să ucidă atât soţia necredincioasă cât şi amantul.

Nimic nu se potriveşte cu acest chin. Îndeletnicirea veselă, încurajatoare, înnobilatoare se bazează pe păcat şi aduce dezonoarea pe care ar trebui s-o îndepărteze. Dragostea curteană a fost o încâlceală de fapte de neîmpăcat chiar mai mare decât cămătăria. Ea a rămas artificială, o convenţie literară, o fantezie (ca pornografia modernă), mai mult subiect de discuţie decât practică zilnică.

Realităţile erau mai normale. Aşa după cum îi descrie La Tour Landry, pe cavalerii îndrăgostiţi nu-i interesa peste măsură loialitatea şi *courtoisie*. El povesteşte cum, pe vremea când era tânăr, călătorind în străinătate cu prietenii lui, ei obişnuiau să ceară dragostea unei doamne şi dacă aceasta nu o accepta, încercau la alta, înşelându-le cu frumoase cuvinte de linguşire şi făcând jurăminte false „deoarece în orice loc obişnuiau să se distreze dacă aveau posibilitatea”. Multe femei erau înşelate de „marile jurăminte, dezgustătoare şi false pe care bărbaţii ipocriţi le fac femeilor”. El povesteşte cum trei doamne care îşi spuneau părerea despre iubiţii lor, descoperă că seniorul Jean le Maingre, senior de Boucicaut era favoritul tuturor, el făcându-le curte la toate şi spunând fiecăreia că pe ea o iubeşte cel mai mult. Când i-au arătat deschis ipocrizia, n-a fost de loc încurcat, spunând: „în momentul când vorbeam cu fiecare din voi, o iubeam cel mai mult pe cea cu care vorbeam şi eram sincer faţă de ea”.

La Tour Landry, un nobil cu avere care luptase în multe campanii, apare ca un om de casă care-şi iubea
cărţile şi căruia îi plăcea să stea în grădină şi să se bucure de cântecul sturzului în aprilie. Contrar obiceiurilor cavalerismului, el îşi iubea nevasta pe care o considera „clopoţelul şi floarea a tot ce era frumos şi bun” şi „eram atât de încântat de ea încât îi făceam cântece de dragoste, balade,

rondele şi diverse alte lucruri noi cum puteam mai bine”. El n-are o părere prea bună despre tema favorită a cavalerismului că dragostea curteană îi face pe cavaleri mai îndrăzneţi deoarece, deşi ei spun că fac totul pentru doamne, „în fapt o fac ca să câştige laude şi onoruri”. Nu este de acord nici cu dragostea de dragul dragostei, *par amours*, atât înainte, cât şi după căsătorie deoarece aceasta poate duce la felurite crime din care citează, ca exemplu, *Châtelain de Coucy*.

Aşa după cum sugerează un scandal spectaculos al timpului, răpirea contesei de Salisbury de către Eduard al III-lea, dragostea curteană era idealul cavalerismului cel mai puţin transpus în comportamentul de zi cu zi. Froissart care credea în cavalerism cum credea Sfântul Ludovic în Sfânta Treime a corectat povestea, probabil după investigaţii detaliate dar, mai degrabă din respect pentru stăpâna sa iubită, Filipa de Hainault, regina lui Eduard. El povesteşte numai că regele, vizitând castelul Salisbury după o bătălie în Scoţia din 1342, a fost „lovit în inimă de scânteia unei iubiri frumoase” pentru încântătoarea contesă. După ce ea a respins avansurile, se spune că Eduard s-a întrebat dacă trebuie să dea curs pasiunii sale vinovate în cuvinte care sunt o afirmare supremă a teoriei cavalereşti despre rolul dragostei: „Şi dacă ar fi mai îndrăgostit, aceasta ar fi foarte bine pentru el, pentru regatul său şi pentru toţi cavalerii şi scutierii săi deoarece ar fi mai mulţumit, mai vesel şi mai războinic, ar organiza mai multe turnire şi banchete ca înainte; ar fi mai capabil şi mai viguros în războaie, mai amabil şi mai încrezător în prietenii lui, mai înverşunat împotriva duşmanilor”.

După alt contemporan, Jean le Bel, care fusese el însuşi un cavaler lipsit de iluzii înainte de a fi hirotonisit şi de a deveni cronicar, treburile au decurs altfel. După ce-l trimise pe contele de Salisbury în Bretania ca pe Uriah, regele, a vizitat-o din nou pe contesă şi, fiind din nou refuzat, el a siluit-o „astupându-i gura cu aşa putere încât ea a scos numai două sau trei strigăte... şi a lăsat-o leşinată, cu sângele curgând din nas, din gură şi din alte părţi”. Eduard s-a întors la Londra foarte tulburat de ce făcuse şi buna doamnă „n-a mai avut nicio bucurie sau fericire atât de grea îi era inima”.

La întoarcerea soţului ei n-a mai vrut să se culce cu el şi când a fost întrebată de ce, ea i-a spus ce se întâmplase, „stând pe pat lângă el şi

plângând”. Contele, acum atât de dezonorat, gândindu-se la marea prietenie şi cinste dintre el şi rege, îi spuse soţiei că nu mai putea trăi în Anglia. S-a dus la curte, a renunţat la pământurile lui în faţa pairilor, dăruindu-i soţiei sale o moştenire care să-i ajungă toată viaţa şi apoi merse înaintea regelui, spunându-i în faţă: „M-ai dezonorat într-un mod infam şi m-ai aruncat în noroi” şi după aceea părăsi ţara spre supărarea şi mirarea nobilimii iar „regele a fost învinuit de toţi”.

Dacă ficţiunea cavalerismului a modelat într-o oarecare măsură comportamentul exterior, ea nu a transformat natura umană mai mult decât oricare alt model pe care şi l-a făcut omul pentru el însuşi. Povestirea lui Joinville despre cruciaţii de la Bamietta din 1249 îi arată pe cavalerii sub conducerea lui Ludovic cel Sfânt cufundaţi în brutalitate, blasfemie şi desfrâu.

Cavalerii teutoni în incursiunile lor armate împotriva băştinaşilor neconvertiţi din Lituania îi vânau pe ţărani pentru distracţie.

Totuşi, dacă codul nu era decât o mască a violenţei, lăcomiei şi senzualităţii, era totuşi un ideal la fel ca şi creştinismul, un ideal la care, ca de obicei, omul nu putea ajunge.

Capitolul 4

Război

Prima campanie a lui Eduard al III-lea în Franţa, oprită de armistiţiul din 1342 n-a fost concludentă şi
nu a avut rezultate strategice cu excepţia bătăliei navale din 1340 în apele Sluysului, portul oraşului Bruges. Aici, unde gurile râului Scheldt se lărgesc printre insulele ocrotitoare şi formează un mare port natural, francezii au adus tocmai din Genova şi Levant 200 de nave pentru o proiectată invazie a Angliei. Rezultatul bătăliei a fost o victorie engleză care a distrus flota franceză şi pentru moment a dat Angliei supremaţia Canalului. A fost câştigată în virtutea unei inovaţii militare care avea să devină izvorul înfrângerilor franceze.

Acesta era arcul mare derivat din cel galez şi perfecţionat sub Eduard I pentru a fi folosit împotriva scoţienilor din munţi. Cu o bătaie de 300 de

metri şi o rapiditate, în mâini îndemânatice, de 10–12 săgeţi pe minut în comparaţie cu două săgeţi trase cu arbaleta, arcul mare reprezenta un produs revoluţionar al forţei militare. Săgeata avea o lungime de 3 metri, cam jumătate din lungimea acestui arc formidabil şi nu greşea ţinta la 200 de metri. Deşi la bătaia maximă puterea de pătrundere era mai mică decât a arbaletei, ploaia de săgeţi din arcul mare zguduia şi demoraliza duşmanul. Pregătindu-se să înfrunte Franţa, Eduard a trebuit să acopere inegalitatea numerică printr-o superioritate în arme sau tactică. În 1337 el interzisese sub pedeapsa cu moartea orice sport în afară de tragerea cu arcul şi a anulat datoriile tuturor meşteşugarilor care făceau arcuri de tisă şi săgeţi pentru ele.

În acest timp, o altă nouă armă, puşca, intra în istorie, însă cu timiditate şi doar de probă fiind mult mai puţin eficientă decât arcul lung. Inventată cam prin 1325, primul *râbaud* sau *pot de fer* după cum o numeau francezii, era un mic tun de fier sub forma unei sticle care trăgea un bulon de fier cu un cap triunghiular. Când o forţă de atac franceză a jefuit şi a incendiat oraşul Southampton în 1338, la începutul războiului, ea a adus un ribaud încărcat cu 1, 5 kg de praf de puşcă şi 48 de buloane. Anul următor, francezii au fabricat mai multe ribaud-uri sub forma unor tuburi legate de o platformă cu roţi, cu gurile aliniate în aşa fel ca să poată fi aprinse deodată, însă s-au dovedit prea mici pentru a trage proiectile cu destulă forţă ca să producă avarii grave. Se spune că englezii, au folosit la Creey mici tunuri dar fără efect prea mare iar la asediul oraşului Calais acestea s-au dovedit fără putere, pentru zidurile de piatră ale cetăţii. Mai târziu, când au fost turnate în alamă sau cupru şi au fost mărite ca dimensiuni, s-au dovedit folositoare împotriva podurilor şi porţilor castelelor şi oraşelor, sau în apărarea acestora, însă zidurile de piatră au rezistat încă 100 de ani. Dificultăţile ivite la reîncărcare, din cauza înfundării pulberii, la introducerea proiectilului şi ţinerea gazului până ce avea suficientă forţă explozivă diminua în secolul al XIV-lea puterea de tragere.

În bătălia pe mare de la Sluys, avându-l pe Eduard în frunte, arcaşii cu arcuri lungi au dominat armamentul englez; o navă cu oameni înarmaţi era plasată între două nave cu arcaşi, iar în caz de nevoie existau şi nave cu arcaşi de rezervă. În acea epocă nu puterea navală hotăra o bătălie pe mare,

ci puterea soldaţilor şi arcaşilor de la bord. Ei operau de pe corăbii de 100–300 de tone cu punte înaltă, înzestrate cu platforme de luptă sau „castele” pentru arcaşi. Bătălia a fost „fioroasă şi teribil”, spune Froissart, „deoarece bătăliile pe mare sunt mai premejdioase şi mai înfricoşătoare decât luptele pe uscat, deoarece pe mare nu există retragere sau fugă. Sub atacul arcaşilor, francezii au fost aruncaţi de pe punte şi, urmăriţi de ghinion şi greşeală, au fost înfiinţi”.

Nimeni n-a îndrăznit să-i dezvăluie lui Filip al II-lea rezultatul bătăliei până ce bufonul lui n-a spus „Oh, englezii laşi, englezii laşi!” şi fiind întrebat de ce, el a răspuns „Ei n-au sărit peste bord ca bravii noştri francezi”. Evident că regele a înţeles poanta. Peştii au băut atâta sânge francez, se spunea după aceea, încât dacă Dumnezeu le-ar fi dat darul vorbirii, ei ar fi vorbit franţuzeşte.

Pentru moment, victoria engleză nu a dus la nimic, deoarece Eduard nu a izbutit să aducă destulă forţă armată pe uscat. Diferiţii lui aliaţi din Ţările de Jos, pe care şi i-a câştigat cu mari cheltuieli şi subsidii, se eschivau, neavând aceleaşi interese ca şi el. Chiar şi socrul său, contele William de Hainault a revenit la obişnuitul său ataşament faţă de Franţa. Cu forţele sale necorespunzătoare şi cu finanţele la pământ, Eduard a fost obligat să accepte oferta papei de a aranja încheierea unui armistiţiu. Se retrase dar numai *pour mieux sauter*.

Pentru ce lupta de fapt? Care era cauza reală a unui război care avea să se extindă într-un mod de neimaginat până la jumătatea secolului următor? Ca şi în majoritatea războaielor cauza era un amestec de ordin politic, economic şi psihologic. Eduard voia să obţină suveranitatea finală asupra Guiennei şi Gasconiei, acel colţ din sud-vestul Franţei, rămas din ducatul Aquilaine pe care căsătoria cu Eleanor de Aquitaine îl adusese strămoşului său Henric al II-lea cu cinci generaţii mai înainte. Regele Franţei îşi menţinea însă suveranitatea supremă sub formula *superioritas et resortum* care dădea locuitorilor dreptul de apel la suveranul ultim. Deoarece deciziile sale le erau mai mult ca sigur favorabile şi împotriva superiorului lor englez şi deoarece cetăţenii, cunoscând aceasta îşi exercitau dreptul frecvent, situaţia era un izvor de permanent conflict. Pentru englezi *superioritas et resortum* era

intolerabil din punct de vedere politic şi psihologic.

Situaţia era şi mai supărătoare din cauza importanţei pe care o avea Guienne pentru economia engleză. Cu văile sale fertile, coasta întinsă şi reţeaua de râuri navigabile toate ducând în portul principal Bordeaux, era cea mai mare exportatoare de vin din lume. Anglia importa vinul şi alte produse şi trimitea în schimb lână şi postav, luând la fiecare tranzacţie un procent bun din taxele de export, la Bordeaux, şi din taxele de import, în porturile engleze. Se făcea acelaşi comerţ înfloritor între Bordeaux şi Flandra, iscând invidia Franţei centrale. Pentru monarhia franceză capul de pod pe care-i aveau englezii în regat era inacceptabil. Timp de 200 de ani fiecare rege francez a încercat prin război să confişte, sau prin tratate, să recâştige Aquitaine. Cearta era veche şi adâncă şi putea isca un război din orice scânteie.

Eduard al III-lea avea 15 ani când s-a urcat pe tron în 1327, 25 de ani când a început războiul cu Franţa şi 34 ani în timpul celei de-a doua încercări în 1346. Bine clădit, viguros, cu păr lung, auriu, mustaţă şi barbă, expansiv şi regesc, vanituos, indulgent, binevoitor fără să-i fie însă străin ceea ce este mai rău în om, el era în deplinătatea puterilor sale. Fiind crescut în atmosfera de vrajbă care a înconjurat asasinarea favoriţilor părintelui său, detronarea şi uciderea tatălui şi răsturnarea şi spânzurarea amantului mamei, Mortimer, care luase puterea, el părea, atât cât ştie istoria, neatins de aceste evenimente tragice. Înţelegea politica în mod practic fără să posede un simţ mai larg al guvernării. Nu avea mari calităţi în afară de cele ale timpului său sau dinaintea timpului său însă strălucea în acele virtuţi care erau admirate la un rege din vremea sa: iubea plăcerea, lupta, gloria, vânătoarea, turnirele şi extravaganţa. O descriere a caracterului său conţine expresiile „farmec băieţesc” şi „anumite toane tinereşti” sugerând că şi regele Angliei manifesta semnele caracteristice tinereţii medievale.

Când Eduard şi-a lansat pretenţia de a fi regele de drept al Franţei, nu se ştia precis cât a luat-o în serios, dar ca o stratagemă, care îi oferea aparenţa unei cauze drepte, avea o valoare incomparabilă. De dorit în orice epocă, „un război drept” în secolul al XIV-lea era virtualmente o necesitate legală pentru rechiziţionarea ajutoarelor feudale în oameni şi bani. Era de

asemenea esenţial să-l ai pe Dumnezeu de partea ta deoarece războiul era considerat „în mod fundamental un apel la judecata Divină”. Un „război drept” trebuie să fie un război de politică publică declarat de suveran şi trebuia să aibă o cauză „dreaptă” –adică îndreptat împotriva unei „nedreptăţi sub forma unei crime sau greşeli din partea duşmanului”. După cum a fost formulat de Thomas D’Aquino, necesita şi un al treilea criteriu: buna intenţie din partea participanţilor dar cum se putea proba aceasta, marele tălmăcitor nu spunea. Mai convenabil încă decât ajutorul lui Dumnezeu era „dreptul la pradă de război”– în realitate jaful – care însoţea un război drept. Se baza pe teoria că duşmanul fiind „nedrept „nu avea drept la proprietate şi, deci, captura de război era recompensa pentru riscarea vieţii într-o cauză dreaptă.

Revendicarea coroanei Franţei prezenta o scuză de legalitate oricărui vasal din Franţa pe care Eduard ar fi izbutit să-l recruteze ca aliat. Dacă el şi nu Filip ar fi regele îndreptăţit al Franţei, vasalul era îndreptăţit să-şi transfere omagiul pe motivul că fusese pur şi simplu depus faţă de o persoană nepotrivită. În secolul al XIV-lea obligaţiile unui vasal erau încă faţă de o persoană, nu faţă de o naţiune şi marii seniori ai ducatelor şi comitatelor se simţeau liberi să încheie alianţe ca şi cum ar fi fost autonomi. Familia Harcourt din Normandia, ducele şi alţi seniori al Bretaniei făcură tocmai acest lucru din diverse motive. Pretenţia lui Eduard datorită originii mamei sale îi asigura singurele lucruri care-i făcea intenţia realizabilă: sprijin în interiorul Franţei, şi un cap de pod prietenos. Nu a trebuit să lupte niciodată pentru a pune picorul în Franţa. Această situaţie avea să dureze atât în Normandia cât şi în Bretania timp de 40 de ani iar pentru Calais, capturat după bătălia de la Crécy, avea să dureze până la sfârşitul Evului Mediu.

În Bretania, războiul s-a axat pe necontenita vrajbă între doi pretendenţi rivali la ducat şi între două părţi ale populaţiei, una sprijinită de Franţa şi cealaltă de Anglia. Drept rezultat, Franţa era mereu periclitată de accesul care i se dădea duşmanului. Coasta bretonă era deschisă navelor engleze, garnizoanele engleze erau pe teritoriul breton, nobilii bretoni erau aliaţi pe faţă cu Eduard. Bretania era Scoţia Franţei, înfuriată, celtică, stâncoasă, gata să se opună, să reziste şi să-i folosească pe englezi în

luptele sale împotriva suzeranului ei aşa cum îi foloseau scoţienii pe francezi în luptele lor. După cum spune Michelet, de-a lungul coastei lor stâncoase „se întâlnesc într-o ceartă eternă doi duşmani, uscatul şi marea, omul şi natura. Furtunile aruncă valuri monstruoase, înalte de 15, 18, 24 de metri a căror spumă ajunge la înălţimea clopotniţei unei biserici. „Natura este atroce aici; atroce este şi omul; ei par să se înţeleagă unul cu altul”.

Pretendenţii la cârmuirea ducatului erau doi extremişti neîndurători, un bărbat şi o femeie. În 1341 murise ultimul duce lăsând drept moştenitori rivali un frate vitreg, Jean Comte de Montfort şi o nepoată, Jeanne de Penthievre. Montfort era candidatul şi aliatul Angliei, în timp ce revendicările lui Jeanne erau susţinute de soţul ei, Charles de Blois, un nepot al lui Filip al VI-lea care deveni candidatul francez la ducat.

Dedicându-se studiului cărţilor încă de copil, Charles era un ascet de o pietate exagerată care căuta spiritualitatea prin chinuirea trupului. Ca şi Thomas a Becket, purta veşminte nespălate pline de păduchi; îşi punea pietricele în pantofi, dormea pe paie pe podea, lângă patul soţiei sale, iar după moartea sa s-a constatat că purta o cămaşă grosolană din păr de cal sub armură şi era legat cu sfori atât de strâns în jurul trupului încât nodurile îi intraseră în carne. Prin aceste practici un căutător al sfinţeniei arăta dispreţ pentru lume, înjosire de sine şi umilinţă, deşi de multe ori se făcea vinovat de o mândrie perversă pentru excesele sale. Charles se spovedea în fiecare seară pentru a nu merge la culcare în păcat. A făcut un copil din flori, Jehan de Blois, însă păcatele trupului nu trebuiau evitate ci numai să te căieşti pentru ele. Se purta respectuos cu cei umili, trata plângerile celor săraci cu bunătate şi dreptate şi nu punea biruri prea mari. Reputaţia sa de sfânt era atât de răspândită încât, atunci când a plecat desculţ prin zăpadă spre un loc sfânt din Bretania, oamenii i-au acoperit calea cu paie şi pături, însă el a luat-o pe alt drum pe unde i-au sângerat şi îngheţat picioarele, aşa că timp de săptămâni n-a fost în stare să meargă.

Pietatea lui nu l-a abătut de loc de la urmărirea feroce a scopului său: să pună stăpânire pe ducat. El şi-a expus revendicările sale la baza zidurilor cetăţii Nantes, punând maşinăriile de asediu să arunce în cetate capetele a 30 de partizani de-ai lui Montfort, căzuţi prizonieri. Asediul său asupra cetăţii Quimper a fost urmat de un masacru neîndurător a 2000 de locuitori

civili de toate vârstele şi de ambele sexe. Conform legilor marţiale din acea vreme cei asediaţi puteau să pună condiţii dacă s-ar fi predat, dar nu puteau să emită nicio pretenţie atunci când rezistau până la sfârşit, aşa că, probabil, Charles n-a simţit nicio remuşcare. Cu acest prilej, după ce a ales locul asaltului a fost avertizat că apele aveau să se umfle însă refuză să-şi schimbe hotărârea, spunând „Nu are Dumnezeu puterea şi asupra apelor?” Când oamenii lui au reuşit să cucerească cetatea înainte de a fi prinşi de inundaţie, poporul a crezut că era o minune datorită rugăciunii lui Charles.

Când Charles îl captură pe Jean de Montfort şi-l trimise ca prizonier lui Filip al VI-lea la Paris, cauza lui Montfort a fost preluată de strașnica sa soţie „cu un curaj de bărbat şi inima unui leu”. Călărind din oraş în oraş, ea strânse jurămintele partizanilor descurajaţi faţă de fiul ei de 3 ani, spunând: „Ei, domnilor, nu-l plângeţi pe stăpânul meu pe care l-aţi pierdut. El nu este decât un om” şi-i asigură că ea avea destule bogăţii pentru a susţine cauza. Aprovizionă şi întări garnizoanele, organiză rezistenţa, „plăti cu dărnicie şi dădu bucuroasă”, luă conducerea consiliilor, duse tratative diplomatice şi se exprimă în scrisori elocvente şi pline de graţie. Când Charles de Bois a asediat Hennebont ea a condus pe străzi rezistenţa, îmbrăcată în armură şi călare pe un cal de luptă, dând ordine soldaţilor sub o ploaie de săgeţi şi spunându-le femeilor să-şi taie poalele şi să care pe ziduri pietre şi oale cu smoală fierbinte pentru a le arunca asupra duşmanului. Într-o perioadă de acalmie din timpul luptei a condus un grup de cavaleri pe o poartă secretă şi, galopând pe un drum ocolit ca să cadă în spatele duşmanilor, le-a distrus jumătate din efectiv. Astfel Charles de Bois a fost nevoit să ridice asediul. A născocit şiretlicuri şi stratageme, a mânuit spada în lupte pe mare iar când soţul ei a evadat de la Louvru deghizat şi a murit după ce a ajuns în Bretania, ea a continuat să lupte pentru fiul ei.

În 1346, când Charles de Bois a fost în sfârşit prins de englezi şi dus într-o închisoare în Anglia, cauza lui a fost purtată cu aceeaşi dârzenie de soţia sa oloagă, Jeanne de Penthievre. Războiul nemilos continua. Cei doi principali protagonişti au avut o soartă grăitoare pentru timpul lor; nebunia şi sfinţenia. Loviturile şi intrigile, privaţiunile şi speranţele spulberate ale vieţii ei au fost prea mult pentru viteaza contesă de Montfort care, închisă în Anglia, înnebuni; Eduard îl luă pe fiul ei sub propria sa tutelă. Închisă şi

uitată în castelul din Tickhill ea avea să mai trăiască încă 30 de ani.

Charles de Bois, după nouă ani de detenţie avea să fie eliberat pe baza unei răscumpărări, după unii de 350.000, 400.000 sau 700.000 de scuzi. Deşi, în sfârşit, era gata să accepte condiţii, soţia lui refuză să-l lase să renunţe la revendicările sale, aşa că el începu din nou lupta şi, până la urmă, fu ucis pe câmpul de luptă. După aceea a fost canonizat, însă această canonizare a fost anulată de papa Grigore al XI-lea la cererea tânărului Jean de Montfort care se temea că bretonii îl vor considera un uzurpator dacă va învinge pe un sfânt.

În timp ce în Bretania se desfăşurau aceste fapte mari, o altfel de luptă era dusă pentru Flandra.

Comerţul şi situarea geografică făcea ca Flandra să aibă o miză crucială în conflictul anglo-francez. Oraşele sale erau cele mai importante centre comerciale din Europa secolului al XIV-lea, unde bancherii şi cămătarii italieni îşi aveau cartierele lor generale din nord, un indiciu cert de afaceri prospere. Profiturile provenite din industria textilă i-a îmbogăţit pe magnaţii burghezi care se scăldau într-un lux care a mirat-o pe regina Ioana, soţia lui Filip cel Frumos când a vizitat Bruges. „Credeam că voi fi singura regină, spunea ea, dar am mai găsit încă 800”.

Deşi era o feudă a Franţei, Flandra era legată de Anglia prin lână după cum Gasconia era legată prin vin. „Toate naţiunile lumii, scria mândru, Mathieu de la Westminster, se încălzesc cu lâna din Anglia, transformată în postav de către oamenii din Flandra”. Neîntrecut în Europa pentru culoare şi calitate, incluzând şi postav mai gros pentru uzul obişnuit, postavul din Flandra era vândut până în Orient şi repurtase un succes economic care făcea Flandra vulnerabilă la dezavantajele unei economii bazate pe o singură industrie. Sursa tuturor tulburărilor şi revoltelor din ultimii o sută de ani se găsea tocmai în această situaţie, precum şi în capul de pod pe care atât Anglia cât şi Franţa îl foloseau în înfruntarea lor pentru controlul regiunii.

Contele de Flandra, Louis de Nevers, şi nobilimea flamandă erau filofrancezi în timp ce negustorii, clasa muncitoare şi toţi cei ce depindeau de industria postavului se uitau spre Anglia în apărarea propriului lor interes, atunci când nu o făceau din sentiment. Legătura naturală şi feudală

cu Franţa predomina. Se făcea comerţ cu postav flamand în schimbul vinului francez, iar curtea contelui era organizată după modelul celei a Franţei. Nobilii se căsătoreau între ei, prelaţii francezi deţineau funcţii mari în Flandra, se folosea franceza pe scară largă, studenţii flamanzi mergeau la şcolile şi universităţile din Laon, Reims şi Paris.

La începutul secolului, oamenii de rând din Flandra care erau priviţi cu dispreţ, au dat o lovitură de neuitat cavalerismului francez. În 1302 cortegiul cavalerilor francezi în armuri splendide călăreau spre nord pentru a-i sprijini pe magnaţii urbani flamanzi în înăbuşirea unei revolte a lucrătorilor din Bruges. În ciocnirea de la Courtrai, pedestraşii şi arcaşii francezi erau pe punctul de a-i învinge pe lucrătorii flamanzi – prea curând. Cavalerii, dornici de atac şi temându-se să nu piardă laurii victoriei, au ordonat propriilor lor infanterişti să se retragă, făcându-i să rupă rândurile în derută. Scoţând strigăte de luptă şi călcându-şi proprii oameni într-o dezordine sălbatică, cavalerii au trecut la atac, ignorând canalele de sub picioarele lor. Caii s-au împiedicat şi au căzut, cavalerii au căzut în apă, al doilea val a căzut peste primul. Infanteria flamandă, înarmată cu suliţe, i-a tras în ţeapă ca pe nişte peşti şi, rezistând tuturor asalturilor i-a alungat pe cavaleri într-un masacru sângeros. După luptă, s-au adunat 700 de pinteni de aur de la cadavrele cavalerilor şi au fost
atârnaţi în biserică ca o amintire triumfătoare.

Pierderea unui număr atât de mare de nobili francezi a făcut ca reprezentanţii regali să cutreiere provinciile în căutarea burghezilor şi ţăranilor care voiau să plătească pentru înnobilare.

Cavalerii din Franţa n-au fost intimidaţi de înfrângerea suferită la Courtrai, nici nu s-a schimbat în vreun fel atitudinea lor dispreţuitoare pentru omul de rând înarmat. Bătălia a fost considerată un accident datorat circumstanţelor şi terenului, care nu s-ar mai putea repeta. În acest sens concluzia era corectă. Douăzeci şi cinci de ani mai târziu, într-o altă ciocnire şi altă revoltă, cavalerii s-au răzbunat teribil în lupta de la Cassel unde i-au măcelărit cu miile pe muncitorii şi pe ţăranii flamanzi. Totuşi, pintenii pierduţi la Courtrai prevesteau cu adevărat ascensiunea soldatului de rând înarmat cu suliţă şi o raţiune de a lupta şi erau un semn de rău augur pentru cavaleri care însă l-au ignorat.

După ce contele de Flandra a fost repus în drepturi de către armatele franceze, Filip al VI-lea a exercitat presiuni pentru strângerea relaţiilor şi izolarea Flandrei de Anglia. Împotriva acestei intenţii, oraşele industriale, conduse de Ghent s-au revoltat sub conducerea lui Jacob van Artevelde, una din cele mai dinamice figuri de burghezi din secolul al XIV-lea. Negustor ambiţios aparţinând clasei care dorea să ia puterea politică de la nobili, el îşi avea propriile sale ambiţii aristocratice. Cei doi fii ai săi îşi spuneau *messire* şi *chevalier* iar fiul său cel mai mare şi fiica sa erau căsătoriţi cu nobili. Câştigând control asupra insurecţiei, Artevelde a învins forţele contelui, l-a obligat să fugă în Franţa în 1339, lăsând ţara sub controlul lui Artevelde.

Între timp, Eduard în calitate de furnizor de lână al industriei flamande făcea presiuni pentru o alianţă care i-ar fi oferit o bază de unde să atace Franţa. Manufacturierii de postav flamanzi erau în favoarea alianţei cu Anglia şi Artevelde şi-a pus în joc averea. Obstacolul suveranităţii Franţei asupra Flandrei a fost trecut când Eduard şi-a asumat titlul de rege al Franţei. În această călitate el a semnat în 1340 un tratat cu Artevelde după victoria de la Sluys însă proiectul era inconsistent şi a durat numai atât timp cât i-a oferit lui Eduard un cap de pod după care Artevelde va fi distrus de propria sa ambiţie.

Artevelde era un om de acţiune brutal. Odată, când un cavaler flamand nu a fost de acord cu el, l-a aruncat la pământ cu o lovitură de pumn în prezenţa regelui Angliei. În afară de faptul că a folosit fonduri flamande pentru finanţarea războiului lui Eduard, el a rănit sentimentele de vasalitate ale flamanzilor. A propus ca fiul cel mare al regelui, Eduard, prinţul Ţării Galilor, mai târziu cunoscut ca prinţul Negru, să-l înlocuiască pe fiul cel mare al contelui de Flandra, Louis de Male, ca moştenitor şi viitor conducător al Flandrei. Aceasta a fost prea mult pentru bunele oraşe flamande. Ele l-au avertizat pe Artevelde că a-l dezmoşteni pe seniorul lor firesc în favoarea prinţului englez era „un lucru cu care nu vor fi niciodată de acord”. Mai mult, Papa, la presiunile regelui Filip, le excomunicase deja pentru că-l părăsiseră pe suveranul lor, provocând mari tulburări şi daune afacerilor. S-a iscat un resentiment împotriva lui Artevelde, combinat cu suspiciunea că a deturnat fonduri în folosul său. „Apoi toţi au început să

murmure împotriva lui Jacques” (Jacob) şi când călărea prin Ghent, „încrezându-se atât de mult în măreţia sa încât gândea că în curând îi va aduce la cheremul lui” o mulţime furioasă l-a urmat până acasă, cerându-i socoteala pentru toate veniturile Flandrei. Începu să se teamă şi când intră în casă închise repede porţile, uşile şi geamurile împotriva mulţimii care striga în stradă. Venind la fereastră, „foarte umil”, Artevelde a justificat cei nouă ani ai guvernării sale şi a făgăduit că va da un raport complet a doua zi dacă mulţimea se va împrăştia. „Atunci toţi au strigat într-un singur glas, vino jos la noi, nu ţine predici de sus, şi dă-ne socoteala despre marea vistierie a Flandrei”. Cuprins de spaimă Artevelde închise fereastra şi încercă să scape prin uşa din spate într-o biserică alăturată, dar mulţimea pe vreo 400 de oameni sparse uşile, îl înşfăcă şi-l omorî pe loc. Astfel, în iulie 1345, roata norocului îl răsturnă pe marele cârmuitor al Flandrei.

După aceea, reprezentanţii oraşelor flamande s-au dus în grabă în Anglia pentru a-l linişti pe regele Eduard care era cumplit de înfuriat din cauza evenimentului. Asigurându-l de alianţă, ei au propus o cale prin care descendenţii săi să poată încă moşteni Flandra fără să-l deposedeze pe stăpânul de drept. Să se căsătorească fiica cea mare a lui Eduard, Isabella, în vârstă de 13 ani la acea dată, cu băiatul de 14 ani al contelui de Flandra, Louis, care era în custodia comunelor, „aşa că de acum încolo comitatul Flandrei va fi în ultimă instanţă al copilului măriei tale”. Lui Eduard i-a plăcut mult aranjamentul, deşi nu-i plăcea viitorul mire din cauza loialităţii acestuia faţă de Franţa. Doi ani mai târziu, când Eduard a încercat să-l oblige să se căsătorească, fuga contelui, lăsând în urmă o prinţesă nemăritată, avea să aibă un efect indirect dar decisiv asupra vieţii lui Enguerrand de Coucy.

Puterea regelui Angliei în comparaţie cu aceea a regelui Franţei părea slabă contemporanilor săi; Villani îl numea „*il piccolo de l’Inghilterra*” (micul rege al Angliei). Este îndoielnic dacă el într-adevăr intenţiona să cucerească Franţa. Războaiele medievale din Europa nu erau îndreptate spre cuceriri strategice, ci mai curând spre luarea puterii dinastice prin pricinuirea câtor mai multe daune ca să-ţi dobori rivalul. Probabil că un scop asemănător avea şi Eduard şi, datorită bazei sale din Guienne şi punctelor de sprijin din Flandra şi din nordul Franţei, nu părea de

nerealizat.

Prima fază neizbutită fusese atât de costisitoare încât l-ar fi ruinat pe Eduard dacă ar fi suportat el costul; el însă a făcut în aşa fel încât alţii să se ruineze. Finanţase războiul prin împrumuturi date de marile firme bancare florentine, Bardi şi Peruzzi. După afirmaţiile lui Villani, sumele se ridicau la 600 000–900.000 de florini de aur datorate lui Bardi şi două treimi din acestea lui Peruzzi, acoperite din venitul ce urma să fie încasat din taxele pe lină. Când aceste taxe au adus prea puţin şi Eduard n-a avut cum înapoia datoria, companiile italiene şi-au epuizat fondurile, şi au dat faliment. Peruzzi a dat faliment în 1343, Bardi un an mai târziu şi căderea lor a antrenat falimentul unei a treia firme, Acciaiuioli. Capitalul a dispărut, prăvăliile şi atelierele s-au închis, salariile şi cumpărările au îngheţat. Când, prin ghinionul care părea să urmărească secolul al XIV-lea, dezastrul economic din Florenţa şi Siena a fost urmat în 1347, mai întâi de foamete apoi de ciumă, pentru poporul nefericit nu putea să pară decât că mânia lui Dumnezeu s-a abătut asupra sa.

Ca să ridici o armată pentru un al doilea asalt după ce ai eşuat cu primul ar fi fost imposibil fără consimţământul celor trei stări reprezentate în parlament. Banii erau esenţa problemei. Obţinerea banilor pentru a plăti costul unui război era pentru societatea secolului al XIV-lea mai dăunătoare decât distrugerea fizică pricinuită de războiul însuşi. Factorul predominant era că organizarea medievală din acea vreme trecuse la o economie predominant monetară. Forţele armate nu mai erau formate din recruţi încorporaţi slujind în baza obligaţiei vasalului şi care mergeau acasă după 40 de zile; ele erau trupe recrutate care făceau serviciu militar pentru bani. Cheltuiala în plus implicată de o armată plătită ridica costul războiului peste mijloacele obişnuite ale suveranului. Fără să-şi piardă pofta de război, statul, într-o fază incipientă de dezvoltare, nu elaborase încă o metodă regulată de a plăti pentru el. Când depăşea cheltuielile, suveranul recurgea la împrumuturi de la bancheri, oraşe sau oameni de afaceri pe care s-ar fi putut să nu le poată achita şi la metode chiar mai distrugătoare, de impunere arbitrară şi devalorizare monetară.

Mai precis de toate, războiul trebuia să se întreţină singur prin jaf. Prada şi răscumpărarea nu erau doar o recompensă, ci o necesitate de a

înlocui restanţele de plată a soldelor şi de a încuraja înrolările. Luarea de prizonieri pentru răscumpărare devenise o tranzacţie comercială. Deoarece regii puteau rareori să strângă fonduri suficiente dinainte, deoarece strângerea impozitelor era lentă, trupelor de campanie totdeauna li se plătea în avans. Într-o campanie prada luase locul casierului. Războiul cavaleresc, ca şi dragostea cavalerească, era, după cum afirmase Michelet despre întreaga epocă, *double et louche* (o frază provocatoare care putea însemna „dublă şi crucişă” sau „echivocă” sau „întunecoasă” în sensul de josnică). Scopul era una, iar practica alta. Cavalerii căutau războiul pentru glorie şi-l practicau pentru câştig.

În 1344 cele trei stări din parlament au fost informate de către Eduard despre încălcarea tratatului de către regele Franţei şi au fost rugate să-şi „spună părerea”. Sfatul lorzilor şi al comunelor a fost „de a sfârşi războiul fie prin luptă, fie printr-o pace onorabilă” şi, odată făcută Încercarea, să nu se abandoneze efortul din cauza scrisorilor şi rugăminţilor papei sau ale altcuiva „ci să se termine acesta prin sabie”. Clerul şi comunele au votat subsidii şi în 1345 parlamentul a autorizat pe rege să ceară tuturor moşierilor să slujească în persoană sau să trimită un înlocuitor sau echivalentul în bani. Un om cu un venit de 5 lire de pe urma terenului sau din arende trebuia să dea un arcaş, unul cu un venit de 10 lire dădea un suliţaş călare, cel cu 20 de lire dădea doi, cel cu un venit de peste 25 de lire un om înarmat, prin asta înţelegându-se de obicei un scutier sau un cavaler. Oraşele şi regiunile trebuiau să dea un număr dat de arcaşi şi întregul sistem avea să fie condus de prefecţi şi funcţionari districtuali.

Trebuiau rechiziţionate corăbii pentru a transporta oameni, cai şi hrană pentru ei. Ele mai transportau pietre de moară şi cuptoare, armurieri şi fierăriile lor şi alte materiale pentru a-i aproviziona pe arcaşi cu săgeţi. Majoritatea corăbiilor erau mici, de la 30 la 50 de tone, cu un catarg mare şi o velă dreptunghiulară, deşi unele ajungeau până la 200 de tone. O corabie mijlocie transporta 100–200 de oameni şi 80–100 de cai.

Pentru a completa rândurile pedestraşilor înrolaţi, se recrutau bărbaţi, promiţându-li-se prada, iertarea celor proscrişi, şi, prin exacerbarea sentimentului arrtifrancez provocat de raidurile franceze asupra oraşelor Southampton şi Portsmouth şi alte oraşe de pe coasta de sud. Asumarea de

către regele Eduard a titlului de rege al Franţei a fost proclamată poporului împreună cu mesaje despre dreptatea cauzei sale şi răutatea Franţei. Din cauza fricii permanente cauzate de o invazie franceză au fost plasate de-a lungul coastei semnale luminoase, grupuri de oameni înarmaţi, cai şi provizii, iar mici corăbii erau trase aproape de uscat sau pe ţărm – nu fără pierderi economice.

În iulie 1346 regele era gata pentru noua sa încercare, însoţit de cel mai în vârstă dintre fii, Eduard, de 15 ani, prinţul Ţării Galilor, a plecat spre Normandia cu 4.000 de oameni înarmaţi şi 10.000 de arcaşi, plus un număr de pedestraşi irlandezi şi galezi. (O altă forţă, trimisă mai de mult într-o expediţie mai îndelungată până la Bordeaux, angajase deja forţele franceze de-a lungul frontierelor Guiennei). Condusă de Godefrey d'Harcourt care fusese mazilit din Franţa, forţa expediţionară a regelui a debarcat pe Peninsula Cotentin unde d'Harcourt a promis prăzi bogate capturate din oraşele prospere şi lipsite de ziduri de apărare ale provinciei lui. Deşi „nu dorea nimic mai mult decât fapte de arme", după cum afirmă Froissart, el însuşi un alt exemplu de ipocrizie medievală, Eduard aparent salută promisiunea lui d'Harcourt că nu va întâmpina nicio rezistenţă deoarece ducele de Normandia şi cavalerii lui luptau cu englezii în Guienne, iar poporul din Normandia nu era obişnuit cu războiul.

Normandia s-a dovedit atât de profitabilă pentru englezi încât aceştia n-au avut nevoie să ia măsuri suplimentare împotriva gazdei lor; era atât de nepregătită pentru război încât locuitorii fugiră lăsându-şi casele „pline şi hambarele umplute cu cereale deoarece nu ştiau cum să le salveze şi să le păstreze... Înainte de aceasta, ei nu văzuseră războinici şi nici nu ştiau ce înseamnă război sau bătălie". La Caen, un oraş prosper şi fără ziduri de apărare, orăşenii şi un grup de cavaleri trimişi în apărarea lui, comandaţi de conetabil, contele de Eu, au opus o viguroasă apărare însă englezii, aducând trupe de rezervă, au învins. Conetabilul a fost capturat şi împreună cu alţi prizonieri şi cu căruţe pline de prăzi, trimis în Anglia spre a fi ţinut pentru o mare răscumpărare care avea să aibă urmări tragice. „Dând foc, jefuind şi lăsând în urmă prăpăd", englezii înaintaseră din oraş în oraş, adunând stofe scumpe, bijuterii, argintărie, mărfuri, vite, bărbaţi şi femei ca prizonieri.

Jefuirea Normandiei de către o armată condusă de însuşi regele Angliei a fost prototipul a tot ceea ce avea să urmeze. Organizaţi în trei corpuri sau „bătălii”, invadatorii „s-au năpustit, au stricat şi au jefuit fără milă” găsind atâta pradă încât „călăreau numai pe distanţe scurte şi în fiecare zi făceau popas între prânz şi ora trei”. Soldaţii nu dădeau socoteală regelui sau ofiţerilor săi de ceea ce luau; ei îşi păstrau prada pentru ei. În timp ce se deplasau de-a lungul unui mal al Senei către Paris, regele Filip, care se afla la Rouen fără să întreprindă vreo acţiune, i-a urmărit de pe cealaltă parte şi a intrat din nou în Paris pe când Eduard ajunse la Poissy, la 15 kilometri vest de oraş. Aici, în timp ce regele Angliei sărbătorea ziua Fecioarei Maria, la mijlocul lui august, îmbrăcat cu o mantie cu bordură din blană de hermină, armata sa dădea foc şi jefuia satele din jur. Flăcărie de la porţile lor i-a „stupefiat” pe cetăţenii Parisului – scria Jean de Venette „și eu care am scris aceasta am văzut toate aceste fapte deoarece ele puteau fi văzute de la Paris de oricine se urca pe o înălţime”.

Filip al VI-lea a lansat între timp *arriere-ban* sau recrutarea generală a tuturor celor în stare să poarte armă aflaţi în zone de conflict. Bazându-se pe principiul că toţi supuşii trebuiau să-şi dea viaţa pentru „apărarea ţării şi a coroanei”, recrutarea generală urma să se pună în practică numai dacă încorporarea nobililor nu era de ajuns pentru a respinge inamicul. Ca toate anunţurile publice, şi recrutarea generală a fost lansată prin crainici ce proclamau ordinul cu voce tare în târguri şi în piaţetele satelor. S-au trimis şi scrisori individuale către oraşe şi abaţii, cerându-se subsidiile obişnuite. Unele oraşe îşi plăteau încă serviciile prin corpuri de pedestraşi, adunaţi în grabă, neinstruiţi şi virtual inutili; alţii plăteau în bani ceea ce permitea angajarea mercenarilor mai experimentaţi.

Contingentele militare, care nu erau formate din nobili, erau furnizate de oraşe şi districte în funcţie de numărul fumurilor şi de relativa prosperitate sau sărăcie a comunităţii. În unele regiuni, fiecare 100 de fumuri trebuiau să plătească un soldat timp de un an. În regiuni mai sărace, obligaţia era de un soldat la 200 sau 300 de fumuri. La această proporţie numărul efectivelor nu era mare: de exemplu în 1337, Rouen a trimis 200 de oameni, Narbonne 150 de arbaletieri, Nîmes 95 de soldaţi înarmaţi. În lumina acestor cifre referile cronicarului la zeci de mii de oameni se

restrâng la o realitate mai modestă. Fiecare obligaţie a oraşelor, regiunilor, feudelor sau ariilor cu un statut special trebuia negociată separat, în proporţie diferită, pentru o durată diferită, şi pe baza unor drepturi şi privilegii diferite, provocând dispute interminabile. Seniorii ducatelor şi comitatelor şi marilor baronii cum era Coucy îşi plăteau proprii oameni din trezoreria lor, deşi, dacă războiul se prelungea ei trebuiau recompensaţi de rege.

Cavalerii şi scutierii din nobilime primeau sume fixe drept plată fără vreun regim special. Pentru un stegar (un senior care conducea pe alţi cavaleri sub steagul său), un cavaler care nu aparţinea nici unui ordin şi un scutier călare, plata era în anii 1340 – 20, 10 şi respectiv 6–7 sous pe zi. O problemă permanentă o ridica necesitatea ca seniorul să primească totul la valoarea şi calitatea pe care a plătit-o. În acest scop se ţinea periodic un *montre* sau o evidenţă, în general în fiecare lună, de către funcţionari care băgau de seamă ca un valet să nu fie socotit un *gentilhomme*, ca nişte cai sănătoşi să nu fie înlocuiţi cu mârţoage şi ca plăţile să fie făcute cinstit cu bani şi nu în natură. Într-o armată cu o structură flexibilă lipsea ierarhia comenzii. În afară de rege, care conducea în persoană, oficialii permanenţi erau conetabilul, un fel de şef administrativ al forţelor armate şi doi mareşali cu funcţie nedeterminată; altfel, hotărârile militare păreau să fi fost luate de conducătorii adunaţi în consilii.

Din cauză că trebuia îmbrăcată armura cu toate chingile şi cataramele sale, bătălia era un angajament mai mult sau mai puţin fix, stabilit prin logica apropierii poziţiilor de luptă ale combatanţilor. Inventarea armurii cu plăci la începutul, secolului al XIV-lea, suplimenta acum zalele prin care puteau trece săgeţile arbaletei. Deşi genurile de armură variau şi se schimbau de la un deceniu la altul, baza era armura din plăci constând dintr-o placă pentru piept, o fustă din verigi legate între ele şi piesele pentru braţe şi picioare, toate purtate peste o cămaşă lungă de zale şi o tunică de piele sau o tunică căptuşită sau o haină strânsă pe corp. Peste placă se purta un pieptar fără mâneci, brodat cu blazonul care-l indentifica pe cel ce-l purta. Zalele acopereau gâtul, coatele şi alte încheieturi; mănuşi din plăci legate între ele protejau mâinile. Coiful, la început deschis în faţă, avea acum şi un vizor protector prins în balamale demontabile la frunte sau

într-o parte. Cântărea 4–5, 5 kg, înăuntru era întuneric şi te sufocai deşi avea o deschizătură pentru ochi şi găuri pentru ventilaţie. Greutatea tuturor pieselor suplimentare de protecţie era oarecum compensată de un scut mai mic care dădea o libertate mai mare de acţiune.

„Un vierme cumplit într-o gogoaşă de fier” – după cum era numit într-o poezie anonimă, cavalerul călărea într-o şa care se ridica ca o creastă pe spinarea calului, cu picioarele în nişte scări foarte lungi încât stătea aproape în picioare şi putea da lovituri teribile dintr-o parte şi din alta cu oricare din armele sale. Începea lupta cu lancea, folosită pentru a dărâma duşmanul de pe cal, în timp ce o sabie care se mânuia cu ambele braţe îi atârna într-o parte a curelei şi un pumnal de 40 de cm în cealaltă parte. Mai avea la dispoziţie, fie legată de şa, fie cărată de scutierul său, o sabie mai lungă pe care s-o arunce ca pe o lance, o secure cu un vârf în spatele lamei curbate şi un buzdugan cu margini ascuţite şi crestate, o armă îndrăgită de episcopii şi abaţii războinici în baza teoriei că nu intra sub incidenţa regulei care interzicea clericilor „să lovească cu tăişul sabiei”. Calul de luptă care căra această povară era şi el îmbrăcat în armură care-i proteja botul, pieptul şi crupa şi era acoperit cu o învelitoare. Dacă îi era doborât calul, cavalerul, fiind tras în jos de greutatea armurii sale şi împiedicat de arme, scut şi pinteni, putea fi uşor capturat înainte de a izbuti să se ridice.

Tactica în Europa continentală consta pur şi simplu în cavalcada cavalerilor urmată de lupta corp la corp, câteodată precedate sau suplimentate de atacurile arcaşilor şi infanteriei dispreţuite de cavaleri. Totuşi, în războaiele scoţiene englezii constataseră că pedestraşii, echipaţi cu arcuri lungi şi instruiţi să menţină linia de bătaie în mod disciplinat, puteau respinge atacurile unor cavaleri călare, ţintind caii. O astfel de descoperire, într-adevăr folositoare, va avea precădere faţă de dispreţul de clasă. Dat fiind înfruntarea constantă dintre Franţa şi Anglia, francezii trebuie să fi văzut că se folosea arcul lung, evident fără să se gândească la implicaţiile ce le avea pentru ei înşişi. Cavalerii francezi refuzară să recunoască rolul important pe care-l jucau în război cei care nu erau nobili chiar dacă normanzii cuceriseră odinioară Anglia datorită arcaşului care a tras o săgeată în ochiul lui Harold.

Şi francezii foloseau arcaşi şi arbaletieri, de obicei grupuri plătite de

genovezi care-şi făcuseră o specialitate din arbaletă, dar când se înfuriau nu vroiau să dea arbaletei prilejul de a le răpi cavalerilor plăcerea de a-şi toci spadele în luptă. Cavalerii îşi menţineau părerea că lupta războinicilor trebuie să fie personală, corp la corp; proiectilele care se trimiteau de la distanţă erau dispreţuite. Conform unui cântec din secolul al XII-lea, primul arcaş fusese „un laş care n-a îndrăznit să se apropie de duşmanul său”. Totuşi, când au trebuit să lupte cu soldaţi de rând la Cassel, în 1328, francezii au oferit arhaletierilor lor posibilităţile tactice care au condus la acea victorie. Arbaleta, de lemn şi oţel, presupunând multă forţă musculară era încărcată de trăgător cu piciorul, astfel încât să fie fixată într-un dispozitiv de prindere de forma unei scări de călărie sau într-un cârlig, sau într-un mâner glisant prins de cureaua arcaşului; mai putea fi încărcată şi cu ajutorul unui complicat sistem de scripeţi. Trăgea cu săgeţi cu mare forţă de pătrundere, însă arcul era lent şi incomod de purtat. De obicei arbaletierul căra cam 50 de săgeţi cu el şi echipamentul său trebuia dus de o căruţă. Datorită bătăii sale lungi, arbaleta era de fapt mai folositoare în situaţii statice cum ar fi nimicirea apărătorilor de pe metereze într-un asediu, decât în bătălii deschise. Un atac al cavalerilor dispuşi să aibă nişte pierderi putea în general sparge linia arbaletierilor. Deşi când a fost inventată puterea sa mecanică fusese înspăimântătoare încât a fost interzisă de Biserică în 1139, arbaleta a continuat să fie folosită timp de 200 de ani fără să ameninţe dominaţia cavalerilor în zale.

Protejat de armură şi de mândria cavalerească, nobilul se credea invulnerabil şi invincibil şi dispreţuia din ce în ce mai mult pe pedestraş. El credea că pe oamenii de rând, întrucât nu făceau parte din cavalerie, nu te puteai bizui niciodată în război. Ca îngrijitori de cai, sau însoţitori de bagaje, furaj ori şi constructori de drumuri – echipamentul corpului de ingineri – ei erau necesari, însă ca soldaţi, îmbrăcaţi în tunici de piele şi înarmaţi cu sulițe şi coase, erau consideraţi o povară care într-o luptă aprigă „s-ar topi ca zăpada în soare”. Acesta nu era pur şi simplu snobism ci o reflectare a experienţei în absenţa antrenamentului. Evul Mediu nu avea echivalentul legiunii romane. Oraşele ţineau grupuri instruite ale poliţiei municipale însă se îndreptau pentru a completa contingentele lor pentru apărarea naţională spre drojdia societăţii care nu era bună de nimic

altceva. Abaţiile aveau altceva mai bun de făcut cu ţăranii lor decât să le folosească timpul pentru instrucţie militară. În orice epocă, diferenţa între o gloată şi o armată este instrucţia care nu se făcea
pedestraşilor recrutaţi prin *arriere-ban*. Dispreţuiţi ca ineficienţi, ei erau ineficienţi fiindcă erau dispreţuiţi.

La 26 august 1346, armatele engleză şi franceză s-au întâlrmt la Crécy în Picardia, la 30 de mile de coastă. Ca şi ciocnirea dintr-un alt august, în 1914, bătălia a deschis o eră de violenţă sporită şi de slăbise a autorităţii. Nu fusese planificată de învingători. Aflând de mulţimea care se strângea în jurul regelui francez ca răspuns la apelurile acestuia, Eduard n-a arătat nicio dorinţă de confruntare sau cel puţin nu înainte de a-şi asigura retragerea. Întorcându-se de la Paris, a mers spre nord-vest către coasta Canalului Mânecii, probabil în drum spre Flandra unde putea fi sigur de corăbiile sale. Dacă acesta-i era obiectivul, atunci era imposibil ca Eduard să devină astfel regele Franţei.

Prin marşuri forţate, armata franceză i-a ajuns din urmă pe englezi înainte de a ajunge la mare, dar nu înainte ca Eduard, înţelegând că va trebui să lupte, să-şi asigure o poziţie bună de apărare pe o colină întinsă lângă satul Crécy. Nobilii francezi erau atât de siguri pe ei înainte de luptă încât se întrebau pe cine vor lua prizonieri dintre duşmanii lor, a căror reputaţie, şi rezultate în luptă le cunoşteau din turnire. Numai regele Filip era nehotărât. „Trist şi îngrijorat”, părea să se teamă de altă trădare după necredinţa Bretaniei şi Harcourt-ului sau de vreun alt pericol ascuns.

Stabilindu-şi tabăra prea departe de duşmani în noaptea dinaintea luptei, trupele sale nu au ajuns la câmpul de bătălie decât la patru după masă, cu soarele în faţă dar în spatele inamicului. Arbaletierii erau obosiţi şi se plângeau după lungul marş şi corzile arcurilor le fuseseră udate de o furtună în timp ce arcaşii englezi îşi protejaseră corzile arcurilor, punându-le sub coifuri. Ce a urmat în tabăra franceză a fost un haos produs de îndrăzneală nesăbuită, ghinion, greşeli, indisciplină şi boala cronică a cavalerilor de a brava, dornici să-şi dovedească vitejia, fără a avea simţ tactic sau un plan organizat.

Sfătuit în ultimul moment de a amâna acţiunea până a doua zi, Filip a ordonat ca avangarda să se retragă iar ariergarda să-şi oprească înaintarea,

dar nu a fost ascultat. Fără să le dea arbaletierilor posibilitatea de a slăbi linia engleză, cavalerii s-au aruncat în luptă împotriva inamicului. Neputând să-şi atingă ţintele, aflate în afara razei de acţiune a armelor lor, şi străpunşi de săgeţile engleze, arbaletierii genovezi se retraseră, aruncându-şi arcurile. Văzându-i pe englezi, regele făcu feţe-feţe, „deoarece îi ura”, şi pierdu controlul situaţiei. Zărindu-i pe genovezi fugind, fie el, fie fratele său, contele de Alençon, strigă „Omoară-i pe aceşti nemernici care ne stau în cale” în timp ce cavalerii lui „în grabă şi dezordonaţi” îi loveau pe arcaşi pentru a-şi croi drum printre ei. Prin această teribilă învălmăşeală în propriile lor rânduri, francezii au lansat atac după atac asupra inamicului, însă linia disciplinată a arcaşilor englezi, căliţi de îndelungata practică pe care o cereau armele lor, a rezistat iar ei au semănat confuzie şi moarte prin proiectilele lor. Apoi cavalerii englezi au înaintat pe jos, precedaţi de arcaşi şi sprijiniţi de suliţaşi şi de cruzii galezi, înarmaţi cu pumnale lungi, care mergeau printre cei căzuţi şi-i ucideau. Prinţul Ţării Galilor lupta în fruntea unui grup în timp ce regele Eduard dădea ordine dintr-o moară de vânt de pe o colină. Încăierarea a continuat de la căderea întunericului până la miezul nopţii, când contele de Hainault îi spuse regelui Filip, care fusese rănit: „Sire, nu vă pierdeţi de bună voie” şi, luându-i caii de dârlogi, îl trase pe rege afară de pe câmpul de luptă. Cu un mai mult de cinci însoţitori regele călări prin noapte până la un castel ai cărui seneşal, chemat să deschidă porţile, ceru numele drumeţului. „Deschide repede poarta” spuse regele, „deoarece aceasta este soarta Franţei”.

Cam 4.000 de soldaţi din armata franceză zăceau morţi pe câmpul de luptă, poate chiar şi Enguerrand de Coucy al VI-lea. Printre cei căzuţi se găseau cele mai mari nume ale cavaleriei franceze şi aliate: contele de Alençon, fratele regelui, contele Ludovic de Nevers al Flandrei, conţii de St. Pol şi de Sancerre, ducele de Lorena, regele Majorcăi şi cel mai celebru dintre toţi, regele Ioan cel Orb al Boemiei a cărui panaş de cort format din trei pene de struţ cu motto-ul „*Ich dien*” a fost luat de prinţul Ţării Galilor şi adăugat titlului său de atunci. Carol de Boemia, fiul regelui orb şi viitorul împărat, mai puţin imprudent decât tatăl său, văzu ce se întâmplă şi fugi.

Nu lipsa de îndrăzneală îi învinse pe cavalerii francezi şi pe aliaţii lor. Ei luptară tot atât de vitejeşte ca şi englezii deoarece cavalerii erau cam la fel în toate ţările. Avantajul englezilor a fost folosirea şi a celorlalte categorii de luptători – cuţitarii galezi, suliţaşii şi înainte de toate, ţăranii liberi, care mânuiau arcurile lungi – alături de cavalerii în armură. Atât timp cât una dintre taberele în conflict se folosea de acest avantaj, în timp ce cealaltă îl neglija, sorţii războiului rămâneau neechilibraţi.

Lexiconul războiului medieval nu prevedea urmărirea în scopul strategic de a distruge forţele armate ale inamicului. Evident, oarecum mirat de victoria sa, Eduard n-a făcut niciun efort să meargă mai departe. Preocupat de bogăţiile cuceririi, englezii îşi petrecură ziua după bătălie urmărind şi identificând pe morţi, făcând înmormintări onorabile nobililor şi socotind răscumpărările prizonierilor. După aceea, în ciuda pretenţiei sale de a fi rege al Franţei, Eduard păru să nu mai fie interesat de Filip care se refugiase la Amiens. Ţinând drumul de-a lungul coastei, englezii mărşăluiră spre nord pentru a lua cu asalt Calais, portul vis-a-vis de Dover unde canalul este cel mai îngust. Aici, blocaţi de o apărare tenace se împotmoliră într-un asediu care avea să dureze un an.

Înfrângerea cavaleriei franceze şi probabil a celui mai puternic suveran din Europa a declanşat o serie de reacţii care aveau să devină mai grave cu timpul. Deşi nu a dus la răsturnarea monarhiei franceze, nici la capitularea ei, a creat o criză de încredere în guvernarea regală şi avea să producă un resentiment general când regele a trebuit să recurgă încă o dată la o impunere extraordinară. De la această dată a început şi o erodare a încrederii în capacitatea nobililor de a-şi exercita funcţiile.

Filip n-avea nici instinctul de conducător al lui Filip cel Frumos şi al lui Ludovic cel Sfânt, nici consilieri capabili să îmbunătăţească rânduielile militare şi financiare în aşa fel ca ele să corespundă noilor primejdii care se abătuseră asupra lor. Stările din provincie al căror consimţământ era necesar pentru noile biruri nu vroiau, ca majoritatea organelor reprezentative, să recunoască criza decât dacă le-ar fi ajuns cuţitul la os. Datorită unui sistem necorespunzător şi învechit, regele trebuia să găsească înlocuitori cum ar fi taxa pe vânzări – numită *maltote* deoarece era atât de detestată – sau taxa la fel nepopulară pe sare; sau altfel trebuia să

devalorizeze moneda. Adăugat la instabilitatea pretorilor, chiriilor, datoriilor şi creditelor, efectul acestui subterfugiu de impunere era de obicei dezastruos. „Şi în anul 1343 Filip de Valois a făcut ca 15 deniers să valoreze cât trei” – scria un cronicar fără alte comentarii.

De fiecare dată când erau chemaţi să voteze ajutoare, stările şi-au exprimat cu voce tare nemulţumirea faţă de abuzurile fiscale. Ori de câte ori acordau subsidii le condiţionau de reforme cu credinţa că o administrare mai bună de către oameni mai cinstiţi va da posibilitate regelui să trăiască din nou din propriile sale resurse.

După Crécy şi pierderea Calais-ului, s-au convocat în 1347 stările generale pentru a acoperi nevoia disperată de bani pentru apărare. Trebuiau refăcute forţele armate şi reconstruită flota împotriva pericolului unei noi invazii. Iritate de ruşinea înfrângerilor permanente, stările şi-au exprimat cu voce tare nemulţumirea faţă de guvernarea regală...Ar trebui să ştiţi, spuseră ele regelui, cum şi după care sfat aţi condus războaiele voastre şi cum, urmând sfaturi proaste, le-aţi pierdut pe toate şi n-aţi câştigat nimic”. Dacă ar fi avut sfătuitori buni, spuseră ele, niciun prinţ din lume „n-ar fi putut să vă facă rău vouă şi supuşilor voştri”. Stările îi reamintiră regelui cum se dusese la Crécy şi Calais „cu mulţi însoţitori, cu cheltuieli mari şi costuri mari (vorbitorii şi scriitorii din secolul al XIV-lea aveau o afinitate pentru afirmaţii duble) şi cum aţi fost tratat ruşinos şi aţi fost trimis înapoi cu dispreţ şi aţi fost obligat să acordaţi tot felul de armistiţii chiar şi atunci când duşmanul era în regatul vostru... Şi din cauza acestor sfaturi aţi fost dezonorat”. După această mustrare, stările recunoscând nevoia de apărare, au promis subsidii, dar în termeni echiveci.

În timpul asediului Calais-ului Eduard spera încă să cimenteze, o alianţă cu Flandra prin căsătoria fiicei lui eu tânărul conte Louis de Male. Moartea, la Creey a tatălui băiatului, contele Louis de Nevers, a înlăturat principalul obstacol. Însă Louis, în vârstă de 15 ani „care fusese educat printre bărbaţii nobili ai Franţei” n-a vrut să cadă de acord, spunând „că niciodată nu se va călători cu cea al cărei tată l-a omorât pe tatăl lui, chiar dacă ar primi jumătate din regatul Angliei”. Când flamanzii au văzut că stâpânul lor era „prea mult francez şi prost sfătuit” l-au închis într-o „temniţă decentă” până ce va fi fost de acord să accepte sfatul lor, ceea ce

l-a supărat foarte mult aşa că, după mai multe luni de închisoare, le dădu promisiunea cerută. Eliberat, i s-a permis să vâneze uu şoimul lângă fluviu dar sub o supraveghere atentă ca să n-o şteargă „aşa încât, nu putea să facă nici pipi fără ştirea lor”. În urma acestui tratament fu de acord să se căsătorească”.

La începutul: lui martie 1347, regele şi regina Angliei cu fiica lor Isabelle au venit din Calais în Flandra. Logodna a avut loc cu mare ceremonie, s-a semnat contractul de căsătorie, nunta a fost stabilită pentru prima săptămână a lui aprilie şi s-au pregătit daruri îmbelşugate, pentru părinţii regali. Ludovic continua să meargă la vânătoare cu şoimi pe malul fluviului în fiecare zi, prefăcându-se că este foarte bucuros de această căsătorie, încât flamanzii au slăbit, paza. L-au judecat însă greşit „deoarece curajul lui era tot francez”.

În aceeaşi săptămână când trebuia să aibă loc căsătoria a plecat călare, ca da obicei cu şoimarul lui. Trimiţându-şi şoimul după un bâtlan cu strigătul „Hoie! Hoie!” i-a urmat zborul până ce, la o oarecare distanţă „a dat pinteni calului şi a galopat mai departe”, oprindu-se doar dincolo de frontieră, în Franţa, unde s-a alăturat regelui Filip şi i-a spus cum scăpase „cu mare iscusinţă„ de căsătoria cu englezoaica. Regele a fost teribil de încântat şi aranjă în grabă căsătoria lui Louis cu Margareta de Brabant, fiica ducelui de Brabant, vecinul din est al Flandrei, care era un credincios aliat al Franţei. Insulta adusă regelui Angliei era mare şi, fără îndoială, chiar mai mare pentru mireasa de 15 ani. Sentimentele ei nu puteau fi alinate de un cântec scris în numele ei şi, după cum spune Jean de Venette, cântat peste tot în Franţa cu refrenul „*J’ai failli à celui à qui je estoie donnee par amour*” (l-am pierdut pe acela a cărui iubită trebuia să fiu). Patru ani mai târziu s-a răzbunat pe un alt mire, părăsindu-l aproape la uşa bisericii. Fie că aceste logodne nereuşite i-au creat gustul independenţei, fie că avea un caracter îndărătnic, Isabelle a Angliei era încă nemăritată când, 13 ani mai târziu, l-a cunoscut pe Enguerrand de Coucy al VII-lea.

Capturarea Calais-ului la câteva luni după eşecul căsătoriei flamande a fost singurul rezultat important al campaniei. Filip adunase o forţă de intervenţie şi pornise spre cetate însă stingherit de lipsa de bani şi de pierderile suferite la Crécy se întoarse fără să lupte. Aşteptând zadarnic

ajutorul care nu va veni niciodată, neavând hrană, siliţi să mănânce şobolani şi şoareci şi chiar excremente, cetăţenii Calais-ului au fost înfometaţi atât de mult încât trebuiră să se predea. De curând rănit, căpitanul lor, Jean de Vienne, cu capul gol şi ţinându-şi spada invers, în semn de supunere, ieşi călare pe poartă pentru a înmâna englezilor cheile oraşului. După el, desculţi şi în cămaşă, mergeau şase burghezi, cei mai bogaţi, cu ştreanguri de gât ceea ce însemna că învingătorul avea dreptul de a-i spânzura când voia. În timpul acestei scene sumbre, sub privirile supravieţuitorilor dezolaţi, cu ochii înfundaţi în orbite, s-a născut o cauză franceză: Recucerirea oraşului Calais.

Exasperat de rezistenţa prelungită care, contrar obiceiului medieval, a prelungit asediul o iarnă întreagă, Eduard era furios şi i-ar fi spânzurat pe cei şase burghezi dacă regina Filipa n-ar fi cerut îndurare pentru ei. Efortul epuizant din august 1346 până în august 1347 îi înăcrise trupele şi-i epuizase resursele. Trebuiau aduse din Anglia provizii, cai, arme şi întăriri unde rechiziţionarea grânelor şi vitelor a provocat privaţiuni iar mobilizarea corăbiilor a distrus comerţul reducând veniturile din taxa pe lână. S-a evaluat că în campania pentru Crecy–Calais a fost nevoie de 32.000 de combatanţi, plus echipajele corăbiilor şi toate trupele de serviciu necesare pentru asediu, în total 60000–80.000 de oameni. Finanţele-i fiind epuizate, Eduard n-a avut cum înainta după Victoria sa. Noul cap de pod din Franţa n-a dus la nimic decât la acceptarea unui armistiţiu până în aprilie 1351.

Dacă beligeranţii ar putea judeca la rece în timpul unui război, ceea ce rareori pot face, primii zece ani de luptă anglo-franceză le-ar fi arătat englezilor cât de neconcludente au fost victoriile lor; să câştigi în mod zdrobitor o bătălie navală şi o bătălie pe uscat, să obţii un punct de sprijin permanent pe coastă era încă departe de cucerirea Franţei sau a coroanei sale. Însă gustul de a jefui, minunatele produse şi bogatele răscumpărări curgând spre Anglia, gloria şi renumele victoriei de la Crécy trâmbiţate de crainici în locuri publice a aţâţat sângele englez. De partea cealaltă, francezii nu se vor mai opri din drumul spre ţinta lor, cum avea să consemneze Deschamps patruzeci de ani mai târziu: „Nicio pace până ce englezii nu vor da înapoi Calais”. Crécy şi Calais au făcut ca războiul să

meargă mai departe – dar nu încă – deoarece, în 1347, Europa era pe marginea celei mai ucigătoare catastrofe din istoria sa.

Capitolul 5

„Acesta-i sfârşitul lumii”: Moartea Neagră

După două luni de la căderea Calais-ului, în octombrie 1347, vasele comerciale genoveze intrară în portul Messina din Sicilia cu oameni morţi şi muribunzi la vâsle. Corăbiile veniseră din portul Caffa (azi Feodosia) de la Marea Neagră, în Crimeea, unde genovezii aveau o agenţie comercială. Marinarii morţi prezentau nişte umflături ciudate, negre, cam de mărimea unui ou sau a unui măr, la subsioară şi la stinghie. Din umflături curgea sânge şi puroi şi erau urmate de abcese şi pete negre răspândite pe piele provenite de la hemoragii interne. Cei bolnavi aveau dureri mari şi mureau repede la cinci zile după apariţia simptomelor. Odată cu răspândirea bolii, apărură alte simptome, febra şi sputa cu sânge, în loc de umflături şi buboaie. Victimele tuşeau şi transpirau abundent şi mureau chiar mai repede, după trei zile sau mai puţin, câteodată în 24 de ore. În ambele cazuri, tot ce ieşea din corp, respiraţia, transpiraţia, sângele din buboaie şi din plămâni, urina cu sânge şi excrementele cu sânge, miroseau urât. Simptomele fizice erau însoţite de depresiuni psihice şi înainte de a-şi da sfârşitul victimelor „li se citea moartea pe faţă”.

Boala era ciuma bubonică, prezentă în două forme, una care infecta sângele provocând buboaiele şi hemoragiile interne şi se răspândea prin contact: a doua, mai virulentă, de tip pneumococic, infecta plămânii şi se răspândea pe cale respiratorie. Prezenţa ambelor deodată provocă o mare mortalitate şi o mare viteză de contagiune. Boala era atât de ucigătoare încât se cunoşteau cazuri de persoane care mergeau la culcare sănătoşi şi mureau încă înainte de a se trezi, de doctori care contractau boala la patul bolnavului şi mureau înaintea pacientului. Se răspândea atât de repede de la unul la altul încât pentru un doctor francez, Simon de Covino, părea că o singură persoană bolnavă „putea infecta întreaga lume”. Malignitatea ciumei părea mai teribilă deoarece victimele ei nu cunoşteau nicio

profilaxie şi niciun remediu.

Suferinţa fizică produsă de boală şi aspectele ei misterioase, fatidice, au fost exprimate într-o lamentaţie galeză care vedea „moartea sosind în mijlocul nostru ca un fum negru, o nenorocire care doboară pe cei tineri, o fantomă venită de nicăieri care n-are nicio milă pentru obrazul frumos. Vai de pata de la subţioara mea! Clocoteşte, este îngrozitoare... o gâlcă care dă durere şi provoacă un strigăt puternic... o umflătură dureroasă... Arde îngrozitor ca un cărbune aprins... ceva chinuitor, de culoare cenuşie”. Erupţia ei este urâtă ca „seminţele de mazăre neagră, bucăţi sfărâmicioase de huilă... ornamentele timpurii ale morţii negre, tăciuni, ceva amestecat, o rană neagră ca o monedă de jumătate de peni, ca nişte mure...”

Se zvonea că o ciumă teribilă provenind din China şi răspândindu-se prin Tătărie (Asia Centrală), India, Persia, Mesopotamia, Siria, Egipt şi toată Asia Mică a ajuns în Europa în 1346. Se spunea că valul de moarte era atât de devastator încât toată India era depopulată, că întregi teritorii au fost acoperite de leşuri, că în alte regiuni nu mai rămăsese nimeni în viaţă. După calculul făcut de papa Clement al VI-lea la Avignon, totalul morţilor a atins cifra de 23840.000. Lipsind noţiunea de contagiune, nu s-a produs panică în Europa până ce corăbiile comerciale nu au adus ciuma neagră la Messina în timp ce alte corăbii infectate o duceau din Levant la Genova şi Veneţia.

Prin ianuarie 1348, ea pătrundea în Franţa prin Marsilia şi în Africa de nord prinTunis. Cărată de-a lungul coastelor şi râurilor navigabile cu corăbiile, se răspândi spre vest de Marsilia ajungând, prin porturile Languedoc în Spania, şi spre nord de-a lungul fluviului Ron, până la Avignon unde sosi în martie. A ajuns la Narbonne, Montpellier, Carcassone şi Toulouse între februarie şi mai, şi, în acelaşi timp, s-a răspândit în Italia de la Roma la Florenţa şi împrejurimile lor. Între iunie şi august, a ajuns la Bordeaux, Lyon şi Paris, s-a răspândit spre Burgundia şi Normandia şi traversă Canalul Mânecii, ajungind din Normandia în sudul Angliei. Din Italia, în aceeaşi vară, traversă Alpii în Elveţia şi a ajuns în Ungaria prin est.

În unele regiuni ciuma a făcut victime timp de patru–şase luni apoi a scăzut în intensitate. În oraşele mari, unde s-a cuibărit printre populaţia

aglomerată, a scăzut în timpul iernii ca apoi să reapară primăvara şi să facă ravagii încă şase luni.

În 1349 a apărut din nou la Paris, s-a răspândit în Picardia, Flandra, în Ţările de Jos şi din Anglia în Scoţia şi Irlanda, precum şi în Norvegia unde un vas fantomă cu o încărcătură de lână şi echipajul mort veni dinspre coastă şi eşuă lângă Bergen. De acolo ciuma trecu în Suedia, Danemarca, Prusia, Olanda până în Groenlanda. Lăsând o ciudată oază de imunitate în Boemia şi Rusia, neatacată până în 1351, ea trecuse prin toată Europa pe 1 a mijlocul anilor 1350. Deşi mortalitatea a fost eratică, ridicându-se în unele locuri de la o cincime la nouă zecimi din populaţie sau aproape la totala lichidare a populaţiei în alte locuri, cifra totală estimată de demografii moderni – pentru aria situându-se din India până în Islanda – se ridica cam la aceeaşi cifră pe care o estimase Froissart: „o treime din populaţia lumii a murit”. Evaluarea lui, una obişnuită în acea vreme, nu era o presupunere inspirată ci o cifră împrumutată de la Sf. Ioan pentru mortalitatea produsă de ciuma din Apocalips, îndreptarul favorit al întâmplărilor omeneşti din Evul Mediu.

Un sfert din Europa ar fi însemnat cam 20 de milioane de morţi. Nimeni nu ştie de fapt câţi au murit. Relatările contemporanilor erau impresii înfricoşate, nu un recensământ exact. În Avignon-ul aglomerat se spunea că mureau zilnic 400 de persoane; 7.000 de case golite de ciumă au fost închise, un singur cimitir a primit 11.000 de leşuri în şase săptămâni, se spunea că jumătate din locuitorii oraşului muriseră, inclusiv 9 cardinali şi 70 de prelaţi cu rang mai mic. Privind căruţele cu morţi care treceau necontenit, cronicarii s-au lăsat cuprinşi de febra firească a exagerărilor şi au ridicat numărul total de morţi de la Avignon la 62.000, sau chiar la 120.000, deşi populaţia totală era probabil mai mică de 5.000.

Când cimitirele au fost umplute, leşurile din Avignon au fost aruncate în Ron până ce s-au săpat gropi comune. La Londra în aceste gropi comune leşurile se adunau rânduri, rânduri, până ce au revărsat din gropi. Peste tot se spunea că bolnavii mureau prea repede ca viii să aibă timp să-i îngroape. Cadavrele erau târâte afară din casă şi lăsate în faţa uşii. Noi grămezi de leşuri apăreau în lumina dimineţii. În Florenţa morţii erau strânşi de Compagnia della Misericordia – întemeiată în 1244 pentru îngrijirea

bolnavilor – ai căror membri purtau robe roşii şi glugi care le acopereau faţa în afară de ochi. Când nu mai puteau face faţă, morţii putrezeau pe străzi, câteodată şi zile întregi. Când nu mai erau sicrie, leşurile erau puse pe scânduri, două sau trei deodată, pentru a fi transportate la cimitir sau la groapa comună. Familiile îşi aruncau propriile lor rude în groapa comună sau le îngropau în grabă sau atât de superficial „încât câinii îi trăgeau afară şi-i devorau”.

Cu cât se adunau mai mulţi morţi şi sporea frica de molipsire, oamenii mureau fără grijanie şi erau îngropaţi fără rugăciuni, o perspectivă care făcea îngrozitoare ultimele ore ale celor loviţi. Un episcop din Anglia a dat permisiunea laicilor de a-şi face slujbă unul altuia după cum făcuseră apostolii sau dacă nu-i niciun bărbat, să slujească chiar o femeie „şi dacă nu se găsea niciun preot pentru ultimul mir” atunci credinţa era suficientă. Clement al VI-lea a găsit necesar să ierte păcatele tuturor celor care muriseră de ciumă deoarece erau atât de mulţi care nu fuseseră asistaţi de preoţi. „Şi niciun clopot nu bătuse scria un cronicar din Siena „şi nimeni nu plânse indiferent de pierderea suferită deoarece aproape toţi se aşteptau la moarte... Şi oamenii spuneau şi credeau că „Acesta este sfârşitul lumii””.

La Paris, unde ciuma a durat tot anul 1349, mortalitatea a fost de 800 de oameni pe zi, la Pisa 500, la Viena 500–600. Numărul total al morţilor din Paris s-a ridicat la 50.000 sau jumătate din populaţie. Florenţa, slăbită de foametea din 1347, pierdu 3–4 cincimi din cetăţenii ei, Veneţia două treimi, Hamburg şi Bremen, deşi mai mici, aproape aceeaşi proporţie. Oraşele, centre de tranzit erau mai susceptibile să fie afectate decât satele, deşi dacă un sat era infectat, proporţia de morţi era tot atât de ridicată. La Givry, un sat prosper din Burgiundia, de 1200–1500 de oameni, registrul parohiei înregistrează 605 morţi în 14 săptămâni în comparaţie cu o medie de 30 de morţi pe an în deceniul precedent. În trei sate din Cambridgeshire, registrele moşiereşti arată o proporţie de mortalitate de 47% şi într-un caz, 70%. Când au plecat ultimii supravieţuitori, prea puţini să-şi mai ducă traiul, satul părăsit dispăru de pe hartă complet, lăsând doar nişte urme fantoma-
tice, acoperite cu iarbă care arătau unde trăiseră odată nişte muritori.

În locurile îngrădite cum ar fi mănăstirile şi puşcăriile, infectarea unei

persoane însemna infectarea tuturor, cum s-a întâmplat la mănăstirile franciscane din Careassone şi Marsilia unde toţi ocupanţii, fără excepţie, au murit. Din cei 140 de dominicani de la Montpellier numai şapte supravieţuiră. Fratele lui Petrarca, Gherardo, membru al unei mănăstiri carthusiene, îngropă pe stareţ şi pe 34 de călugări unul câte unul, câteodată câte trei pe zi, până ce rămase singur cu câinele lui şi fugi să caute un loc care să-l primească. Văzând cum mor toţi tovarăşii lor, oamenii din astfel de locuri nu puteau decât să se întrebe dacă ciudatul pericol care plana în aer nu fusese trimis pentru exterminarea rasei umane. În Kilkenny, Islanda, fratele John Clyn din ordinul Friars Minor, un alt călugăr rămas singur printre morţi, ţinu o evidenţă a ceea ce se întâmplase ca „lucrurile care trebuie ţinute minte să nu dispară cu timpul şi să piară din memoria celor care vin după noi”. Simţind că „întreaga lume, cum era, se găsea în ghearele Satanei” şi aşteptând ca şi pe el să-l viziteze moartea scrise: „Las pergament ca să se continue această scriere dacă din întâmplare vreun om va supravieţui şi vreunul din rasa lui Adam scapă de această ciumă şi continuă munca pe care am început-o”. După cum notează o altă mână, fratele John muri de ciumă dar a învins uitarea.

Cele mai mari oraşe din Europa cu populaţie în jur de 100.000 de locuitori erau Parisul, Florenţa, Veneţia şi Genova. Urmau cu mai mult de 50.000 de locuitori Ghent şi Bruges în Flandra, Milano, Bologna, Roma, Neapole, Palermo şi Köln. Londra avea sub 50.000, singurul oraş din Anglia, în afară de York, cu peste 10.000 de locuitori: La nivelul de 20000–50.000 erau Bordeaux, Toulouse, Montpeilier, Marsilia şi Lyon în Franţa, Barcelona, Sevilla şi Toledo în Spania, Siena, Pisa şi alte oraşe mai mici în Italia şi târgurile hanseatice din Imperiu. Ciuma făcu ravagii în toate omorând de la o treime la două treimi din locuitorii lor. Italia, cu o populaţie totală de 11 milioane, a suferit probabil cea mai mare pierdere. După falimentele bancare ale Florenţei, recoltele proaste şi tulburările lucrătorilor din 1346–47, revolta lui Cola di Rienzi care aruncă Roma în ghearele anarhiei, ciuma veni ca cea mai mare dintre aceste calamităţi. Ca şi cum lumea s-ar fi aflat într-adevăr în mâna Satanei, prima sa apariţie pe ţărmul Europei în 1348 a coincis cu un cutremur cumplit care şi-a croit un drum plin de ruine de la Neapole la Veneţia. Casele căzură, turnurile

bisericilor se prăbu-şiră, satele erau distruse, distrugerea ajungând până în Germania şi Grecia. Reacţia emoţională, umbrită de groază, a suferit un fel de atrofiere care a fost menţionată de cronicar după cum urmează: „Şi în aceste zile se făceau înmormântări fără tristeţe şi cununii fără prietenie”.

La Siena, unde muriseră de ciumă mai mult de jumătate din locuitori, lucrul la marea catedrală care trebuia să fie cea mai impunătoare din lume a fost abandonat şi niciodată reluat datorită pierderii lucrătorilor şi meşterilor zidari şi „desnădejdii şi supărării” supravieţuitorilor. Transeptul trunchiat al catedralei stă încă mărturie permanentă a drumului coasei morţii. Agnolo di Tura, un cronicar din Siena a scris despre frica de molipsire care îngheţa orice alt instinct. „Tatăl abandona copilul, soţia pe soţ, un frate pe altul” scria el, „deoarece această ciumă părea să lovească prin răsuflare şi privire. Şi astfel mureau. Şi nu găseai pe nimeni care să îngroape morţii pentru bani sau din prietenie. Şi eu, Agnolo di Tura, numit cel Gras, mi-am îngropat toţi cei cinci copii cu propriile mele mâini şi mulţi au făcut ca mine”.

Mulţi au fost cei care au relatat despre neomenie şi puţini cei care au privit-o în mod cumpătat deoarece ciuma nu era genul de calamitate care să inspire ajutorul reciproc. Din cauza silei care o producea şi a morţii pe care o aducea, oamenii nu se strângeau laolaltă în faţa nenorocirii comune ci toţi doreau să fugă unul de altul. „Magistraţii şi notarii refuzau să vină să facă testamentele muribunzilor” spunea un călugăr franciscan din Piazza, în Sicilia; ceea ce era încă şi mai rău „chiar şi preoţii nu veneau să asculte spovedaniile”. Un funcţionar al arhiepiscopului din Canterbury spunea acelaşi lucru de preoţii eneglezi care „fugeau din faţa datoriei de frica morţii”. Despre părinţi care-şi părăsiseră copiii şi copii care-şi părăsiseră părinţii se povesteşte în toată Europa, din Scoţia până în Rusia. Calamitatea răcise inimile oamenilor – scria Boccaccio în faimoasa sa poveste despre ciuma din Florenţa care slujeşte de introducere în Decameronul. „Un om ocolea pe celălalt, rudele se ţineau departe, fratele era părăsit de frate, deseori soţul era părăsit de nevastă: iar faptul cel mai cumplit şi aproape de necrezut, taţi şi mame erau găsiţi că-şi lăsaseră propriii copii în voia soartei, neîngrijiţi şi nevizitaţi ca şi cum ar fi fost străini”. Exagerarea şi pesimismul literar erau obişnuite în secolul al XIV-

lea, însă doctorul papei, Guy de Chauliac era un observator sobru, atent, care a relatat despre aceleaşi fenomene: „Un tată nu-şi vizita fiul, nici fiul nu-şi vizita tatăl. Caritatea murise”.

Totuşi, nu în întregime. După cronicarul Jean de Venette, la Paris maicile de la Hotel Dieu sau de la spitalul municipal „neavând frică de moarte, îngrijeau bolnavi cu toată delicateţea şi umilinţa”. Alte maici luau locul celor care mureau până ce majoritatea „de multe ori reînnoite prin moarte, se odihnesc acum în pace împăcate cu Hristos după cum cu umilinţă credem noi”.

Când ciuma a ajuns în nordul Franţei, în iulie 1348, s-a declanşat întâi în Normandia şi, ţinută în frâu de iarnă, i-a dat Picardiei un răgaz până în vara următoare. Steaguri negre era scoase pe turlele, bisericilor în satele cel mai rău lovite din Normandia în semn de doliu sau avertizare. „Şi în acea vreme” scria un călugăr din abaţia Fourcarment „mortalitatea era atât de mare printre oamenii din Normandia încât cei din Picardia râdeau de ei”. Aceeaşi reacţie răutăcioasă se spune că au avut-o şi scoţienii care fusese despărţiţi de englezi de imunitatea din timpul iernii. Încântaţi să afle despre boala care-i chinuia pe „meridionali” ei strângeau forţe pentru o invazie „râzând de duşmanii lor”. Înainte de-a porni, dezastrul se abătu şi asupra lor, făcându-i să se împrăştie datorită mortalităţii şi a panicii, răspândind molima în timp ce fugeau.

În Picardia în vara anului 1349, ciuma a pătruns în castelul Coucy unde a omorât pe mama lui Enguerrand, Ecaterina şi pe noul ei soţ. Dacă fiul ei de nouă ani a scăpat printr-un noroc, sau datorită faptului că locuia în altă parte la unul din tutorii lui, nu se ştie. În Amiensul vecin, muncitorii din tăbăcării profitând repede de pierderile în forţa de muncă se uniră pentru a negocia salarii mai mari. În alt loc, sătenii au fost văzuţi dansând în sunetul tobelor şi trompetelor şi când au fost întrebaţi care este motivul răspunseră că, văzându-i pe vecinii lor murind în fiecare zi, şi satul lor rămânând neatins s-au gândit că ar putea opri ciuma „prin veselia care este în noi. Iată de ce dansăm”. Mai la nord, la Tournai, la frontiera cu Flandra, Gilles li Muisis, abatele de la Sf. Martin, a ţinut una dintre evidenţele cele mai vii despre epidemie. El relata că clopotele de înmormântare bateau zi şi noapte deoarece clopotarii erau nerăbdători să-şi primească plata cât

timp mai era posibil. Cuprins de dangătele de înmormântare, oraşul a fost apucat de teamă, aşa că autorităţile au interzis trasul clopotelor şi purtatul culorii negre şi au limitat slujbele de înmormântare numai la două bocitoare. Majoritatea oraşelor au interzis dangătele de înmormântare şi le-au poruncit crainicilor să nu mai anunţe morţile. Siena a dat tuturor o amendă pentru purtarea hainelor de doliu în afară ce văduve.

Fuga era principala scăpare a celor care-şi permiteau să recurgă la acest mijloc sau care şi-o puteau organiza. Bogaţii fugeau la reşedinţele lor de la ţară precum tinerii patricieni din Florenţa ai lui Boccaccio care s-au instalat într-un palat pastoral „îndepărtat din toate părţile de drumuri” cu „fântâni cu apă rece şi pivniţe cu vinuri rare”. Săracii de la oraş mureau în vizuinele lor şi „numai duhoarea emanată de către leşuri îi înştiinţa pe vecini de, moartea lor”. Că săracii au fost mai loviţi ca bogaţii s-a observat clar în acea vreme, în nord şi în sud. Un cronicar scoţian, John din Fordun, afirma: „ciuma a atacat îndeosebi sărăcimea şi oamenii de rând – rareori pe magnaţi”. Simon de Covino din Montpellier a făcut aceeaşi observaţie. El o atribuia mizeriei, lipsurilor şi vieţii grele care-i făcea pe săraci mai predispuşi la îmbolnăvire, ceea ce constituia jumătate din adevăr. Contactul între oameni şi lipsa igienei a fost cealaltă jumătate nerecunoscută. S-a mai observat că tinerii mureau în proporţie mai mare decât cei în vârstă; Simon de Covino a comparat dispariţia tinerilor cu ofilirea florilor pe câmp.

La ţară, ţăranii cădeau morţi pe drum, pe câmp, în casele lor. Supravieţuitorii, din ce în ce mai neputincioşi, cădeau pradă deznădejdii, lăsând grâul copt, necosit şi vitele neîngrijite. Boi şi asini, oi şi capre, porci şi pui se sălbăticeau şi ca şi oamenii, mureau de ciumă, Oile englezeşti, cu lână preţioasă, pieriră în toată ţara. Cronicarul Henry Knighton, preot la abaţia din Leicester, a relatat că 5.000 de morţi zăceau pe un câmp, cadavrele atât de devastate de ciumă încât nicio fiară sălbatică, nicio pasăre nu se atingea de ele căci „răspândeau o duhoare îngrozitoare”. În Alpii austrieci coborâră lupii la oi şi apoi, „ca şi cum ar fi fost alarmaţi de vreun semn invizibil, s-au întors şi au fugit înapoi în pădure”. În Dalmaţia îndepărtată, lupi mai îndrăzneţi au coborât până într-un oraş lovit de ciumă şi i-au atacat pe supravieţuitori. Fără văcari, vitele

umblau dintr-un loc în altul şi mureau în tufişuri şi în şanţuri. Câinii şi pisicile aveau aceeaşi soartă.

Lipsa mâinii de lucru se arăta a fi îngrozitoare deoarece în secolul al XIV-lea oamenii depindeau de recolta anuală care le asigura hrana şi sămânţa pentru viitoarea recoltă. „Rămăseseră atât de puţini lucrători şi servitori” scria Knighton, „încât nimeni nu ştia încotro să se îndrepte pentru ajutor”. Sentimentul unui viitor nesigur a creat un fel de disperare demenţială. Un cronicar bavarez din Neuberg pe Dunăre, relata că „bărbaţi şi femei... umblau ca nebunii” şi-şi lăsau vitele slobode, „deoarece niciunul n-avea chef să se îngrijească de viitor”. Câmpurile rămaseră necultivate, sămânţa de primăvară nesemănată. Terenul defrişat s-a acoperit din nou cu bălării, digurile de apărare se măcinară, apa sărată inundă şi degradă şesurile. Cu atât de puţine braţe rămase să refacă o muncă de secole, oamenii credeau, după cum spune Walsingham „că niciodată lumea nu va mai izbuti să recâştige fosta ei prosperitate”.

Deşi mortalitatea era mai înaltă printre săracii anonimi, cei mari şi cunoscuţi mureau de asemenea. Regele Alfonso al XI-lea al Castiliei a fost singurul monarh care a murit de ciumă, însă vecinul său, regele Pedro din Aragón şi-a pierdut într-un răstimp de şase luni soţia, pe regina Leonora, pe fiica sa Marie şi o nepoată. Ioan Cantacuzino, împărat al Bizanţului, şi-a pierdut fiul. În Franţa, regina oloagă Jeanne şi nora ei, Bonne de Luxemburg, soţia moştenitorului tronului Franţei, au murit amândouă în 1349, în aceeaşi perioadă când a murit şi mama lui Enguerrand. Jeanne, regina Navarrei, fiica lui Ludovic al X-lea, a fost o altă victimă. Joanna, fiica a doua a lui Eduard al III-lea, care urma să se căsătorească cu Pedro, moştenitorul Castiliei, a murit la Bordeaux. Femeile păreau să fie mai vulnerabile decât bărbaţii poate că, fluid legate mai mult de casă, arau mai expuse pişcăturilor puricilor. Muri iubita lui Boceaccio, Fiammetta fiica nelegitimă a regelui Neapolelui, ca şi Laura, iubita reală sau imaginară a lui Petrarca. Adresându-se nouă, în viitor, Petrarca exclama: „Oh, fericită posteritate care nu va trece printr-o astfel de nenorocire fără margini şi va crede că mărturia noastră este o legend”!

Giovanni Villani, marele istoric al timpului său muri la 68 de ani, la Florenţa, în mijlocul unei propoziţiuni neterminate: „...e dure questo

pistolenza fine a...” (în mijlocul acestei ciume se sfârşi...). Marii pictori din Siena, fraţii Ambrogio şi Pietro Lorenzetti al căror nume nu va mai apare niciodată după 1348, au murit probabil de ciumă ca şi Andrea Pisano, arhitect şi sculptor din Florenţa. William din Ockham şi misticul englez Richard Rolle din Hampole, dispar din menţiunile de după 1349. Francisco Datini, negustor din Prato şi-a pierdut ambii părinţi şi doi fraţi vitregi. Moartea a lovit şi anumite grupuri de negustori din Londra. Toţi cei opt şefi ai Companiei Gravorilor, toţi cei şase conducători ai pălărierilor şi patru directori ai bijutierilor au murit înainte de iulie 1350. Sir John Pulteney, mai marele postăvarilor şi de patru ori primar al Londrei a căzut victimă ca şi Sir John Montgomery, guvernatorul din Calais.

Mortalitatea era fireşte mare printre clerici şi doctori datorită naturii profesiei lor. Din 24 de doctori din Veneţia, se spune că 20 şi-au pierdut viaţa în timpul ciumei, deşi conform altei relatări, se crede că unii au fugit sau s-au închis în casele lor. La Montpellier, unde se găsea cea mai înaintată şcoală medicală din Evul Mediu, doctorul Simon de Covino spunea că în ciuda marelui număr de doctori „de-abia unul din ei a scăpat”. La Avignon, Guy de Chauliac mărturisea că-şi vizita bolnavii numai de frica infamiei dar că „îmi era teamă tot timpul”. El pretinde că s-a molipsit de boală dar că s-a vindecat în urma propriului său tratament; dacă-i aşa, a fost unul din puţinii care s-au vindecat.

Mortalitatea printre clerici varia după rang. Deşi moartea unei treimi din cardinali reflectă aceeaşi proporţie general valabilă, aceasta s-a datorat probabil aglomerării lor la Avignon. În Anglia, într-o ordine stranie şi aproape sinistră au murit în august 1348 arhiepiscopul de Canterbury, John Stratford, succesorul său, numit în mai 1349, şi al doilea succesor – trei luni mai târziu, toţi trei în decurs de un an. În ciuda acestor capricii ale sorţii, rata de supravieţuire a prelaţilor era în general mai mare decât a clerului de jos. Printre episcopi mortalitatea a fost socotită la aproximativ unul la douăzeci. Pierderile printre preoţi, chiar dacă mulţi evitau să-şi îndeplinească cumplita datorie de a-i îngriji pe muribunzi, au fost cam aceleaşi cu ale întregii populaţii.

Funcţionarii guvernamentali, a căror dispariţie a contribuit la haosul general, în general nu au găsit un refugiu sigur. La Siena, murură patru din

cei nouă membri ai oligarhiei guvernamentale, în Franţa o treime din notarii regelui, la Bristol 15 din cei 52 de membri ai Consiliului Municipal sau aproape o treime. Şi strângerea impozitelor a suferit încât Filip al VI-lea nu a reuşit să încaseze decât o parte din subsidiile alocate lui de către stări în iarna lui 1347–43.

Ciuma a fost însoţită de fărădelegi şi desfrânare ca şi marea ciumă din 430 î.e.n. de la Atena, când, după spusele lui Tucidide, oamenii au devenit mai îndrăzneţi în a se deda plăcerilor: „Deoarece văzând cum cei bogaţi mureau într-o clipă şi cei care n-aveau nimic moşteneau proprietatea lor, ei au ajuns la concluzia că şi bogăţia şi viaţa erau la fel de trecătoare şi s-au hotărât să se bucure atât timp cât pot”. Comportamentul oamenilor este mereu acelaşi. Când Sf. Ioan a avut în Apocalips viziunea ciumei, ştia din vreo experienţă sau din memoria omenirii că cei care au supravieţuit „nu se căiau de ceea ce făceau... Nu se căiau nici pentru omorurile ce le comiteau, nici pentru vrăjitorii, nici pentru desfrâu, nici pentru furturi”.

Necunoaşterea cauzei mărea sentimentul de groază. Secolul ai XIV-lea n-avea habar de transmiţătorii reali, şobolanii şi puricii, probabil din cauza faptului că aceştia le erau atât de familiari. Puricii, deşi erau o belea casnică obişnuită nu sunt menţionaţi nici măcar o dată în scrierile despre ciumă iar şobolanii numai întâmplător, deşi folclorul îi asocia de obicei cu ciuma. Legenda lui Pied Piper s-a născut în urma unei epidemii din 1284. Bacilul ciumei, *Pasturella pestis*, n-a fost descoperit decât peste 500 de ani. Trăind în stomacul puricelui şi în sângele şobolanului care a fost gazda puricelului, bacilul în forma bubonică a fost transmis oamenilor şi animalelor prin muşcătura, fie a puricelui, fie a şobolanului. El a călătorit, datorită lui *Rattus rattus,* micul şobolan negru din Evul Mediu care trăia pe corăbii precum şi cu ajutorul şobolanului mai mare, numit şobolanuli brun sau de canal. Faptul care a precipitat transformarea bacilului din formă nevirulentă în formă virulentă nu se cunoaşte. Însă aceasta se crede acum că nu s-ar fi întâmplat în China, ci undeva în Asia Centrală şi că s-ar fi răspândit pe drumurile caravanelor. Originea chineză a fost o presupunere greşită a secolului al XIV-lea bazată pe relatările reale dar întârziate despre imensa mortalitate din Chiria din cauza secetei, foametei şi ciumei datată ulterior prin anii 1330, prea devreme ca să fie răspunzătoare de ciuma care

a apărut în India în 1346.

Duşmanul invizibil nu avea nume. Numită Moartea Neagră doar în timpul epidemiilor de mai târziu, în timpul primei epidemii era cunoscută pur şi simplu ca Ciuma sau Marea Mortalitate. Relatările din est, umflate de imaginaţie, povestesc despre furtuni ciudate şi „fire de foc” amestecate cu bucăţi imense de grindină care i-a „omorât aproape pe toţi” sau „o mare ploaie de foc” care a ars oamenii, animale, pietre, copaci, sate şi oraşe. Într-o altă versiune, „rafale puturoase de vânt” au adus infecţia în Europa „şi acum după cum bănuiesc unii vine de pe mare”. Observaţiile exacte în acest caz nu puteau face legătura logică cu corăbiile şi şobolanii, deoarece nu exista nicio idee despre molipsirea prin animale sau insecte.

A fost învinovăţit cutremurul că ar fi emanat fumuri sulfuroase şi putoare din centrul pământului sau ca dovadă a unei lupte titanice dintre planetele şi oceanele care a făcut ca apele să crească şi să se evapore până ce au murit peştii şi au stricat aerul. Toate aceste explicaţii porneau de la factorul comun oferit de aerul viciat, miasmele şi pâcla groasă şi puturoasă ce puteau fi găsite în fel de fel de agenţi naturali sau închipuiţi, de la lacurile stătătoare până la o conjunctură astrală malefică, de la uneltirile Satanei până la mânia lui Dumnezeu. Gândirea medicală, închistată în teoria influenţelor astrale, interpreta că aerul era transmiţătorul bolii, ignorând igiena sau purtătorii vizibili. Existenţa a doi purtători îngreuia găsirea pistei, cu atât mai mult cu cât puricele trăia şi călătorea independent de şobolan timp de o lună şi dacă era infectat de forma septicemică deosebit de virulentă a bacilului infecta pe oameni fără a se infecta din nou de la şobolan. Prezenţa simultană a formei pneumonice a bolii, care se transmitea într-adevăr prin aer, încurca problema
şi mai mult.

Misterul molipsirii era „cea mai îngrozitoare dintre toate spaimele” cum a scris un cleric flamand anonim din Avignon unei persoane din Bruges. Se mai cunoscuseră ciume şi înainte, de la ciuma din Atena (considerată a fi fost tifos) până la epidemia prelungită din secolul al VI-lea e.n., până la apariţii sporadice în secolele al XII-lea şi al XIII-lea dar ele n-au făcut ca lucrurile să fie mai bine înţelese. S-a observat repede că infectarea se făcea prin contact cu bolnavul sau cu casele, hainele sau

cadavrele celor loviţi de ciumă. Însă nu a fost înţeleasă. Gentile de Foligno, un doctor celebru din Perugia şi doctor în medicină la universităţile din Bologna şi Padua a fost aproape de ideea infectării respiratorii când a presupus că materialul otrăvitor se „transmitea prin aerul inspirat şi expirat”. Neavând nicio noţiune despre purtătorii microscopici el a trebuit să presupună că aerul era stricat de influenţele planetelor. Totuşi, planetele nu puteau explica permanenta stare de contagiune. Goana disperată după un răspuns a dat naştere la teoria că boala se transmitea prin priviri. Oamenii se îmbolnăveau – scria Guy de Chauliac – nu numai dacă rămâneau cu bolnavii ci „chiar numai uitându-se la ei”. 300 de ani mai târziu, Joshua Barnes, biograful din secolul ai XVII-lea al lui Eduard al III-lea scria că infecţia intrase în razele de lumină şi „lansa moarte din ochi”.

Doctorii care se luptau cu dovezile nu puteau să se desprindă de termenii astrologiei la care, credeau ei, era supusă întreaga fiziologie umană. Probabil datorită legăturii cu arabii, medicina era un aspect al vieţii medievale care nu era dirijat de doctrina creştină. Clericii detestau astrologia dar nu puteau îndepărta influenţa ei. Guy de Chauliac, pe rând doctorul a trei papi, practica medicina consultând zodiacul. Deşi *Cirurgia* lui a fost tratatul major de chirurgie al timpului său, deşi înţelegea rolul anesteziei făcută cu ajutorul sucului de opiu, mătrăgună sau cucută, el prescria totuşi sângerări şi purgative după mişcarea planetelor şi separa bolile cronice de cele acute pe baza faptului că unele erau sub influenţa soarelui iar celelalte sub influenţa lunii.

În octombrie 1348 Filip al VI-lea a cerut facultăţii de medicină a universităţii din Paris un raport asupra năpastei care părea să ameninţe supravieţuirea oamenilor. Cu teze, antiteze şi dovezi, doctorii o atribuiră unei triple conjuncţii a lui Saturn, Jupiter şi Marte la 40° de Vărsător, conjuncţie care se spunea că a avut loc la 20 martie 1345. Totuşi, ei recunoscură efecte „a căror cauză este ascunsă chiar celor mai luminate minţi”. Verdictul maeştrilor din Paris a devenit versiunea oficială. Împrumutată, copiată de scribi, dusă în străinătate, tradusă din latină în diverse limbi, a fost acceptată peste tot chiar de doctorii arabi din Cordoba şi Granada, fiind considerată răspunsul ştiinţific, sau cel puţin cel popular. Datorită interesului teribil iscat de acest subiect, traducerea broşurii despre

ciumă a stimulat folosirea limbilor naţionale. În această singură privinţă, viaţa a învins moartea.

Pentru ceilalţi oameni putea exista numai o singură explicaţie – mânia lui Dumnezeu. Planetele puteau să-i satisfacă pe doctorii învăţaţi, însă Dumnezeu era mai aproape de omul obişnuit. O nenorocire atât de rapidă şi necruţătoare fără nicio cauză vizibilă putea fi considerată numai ca o pedeapsă divină dată omenirii pentru păcatele sale. Ar putea fi chiar expresia ultimei dezamăgiri a lui Dumnezeu faţă de creaţia sa. Matteo Villani a comparat ciuma cu potopul ca scop final şi credea că el consemna „exterminarea omenirii”. Eforturile de a potoli mânia lui Dumnezeu au luat multe forme, ca atunci când autorităţile oraşului Rouen au poruncit ca tot ce ar putea supăra pe Dumnezeu cum ar fi jocurile de noroc, înjurăturile şi băutura să fie interzise. Mai frecvente erau procesiunile de căinţă, autorizate la început de către papă, unele durând până la trei zile, ajungând chiar la 2000 de persoane care însoţeau pretutindeni ciuma şi ajutau la răspândirea ei.

Desculţi, îmbrăcaţi în saci, cu cenuşă în cap, plângând, rugându-se, smulgându-şi părul, purtând lumânări şi moaşte, câteodată cu frânghii în jurul gâtului sau biciuindu-se, penitenţii treceau pe străzi, implorând mila Fecioarei şi a sfinţilor. Într-o ilustraţie impresionantă la cartea *Tres Riches Heures a ducelui de Berry*, papa este arătat într-o procesiune de căinţă, însoţit de patru cardinali îmbrăcaţi în purpură din cap până în picoare. El ridică braţele a implorare spre Îngerul de pe castelul Sant’ Angelo în timp ce preoţi în rase albe, purtând steaguri şi moaşte în lădiţe de aur se întorc să se uite spre unul dintre ei care, lovit de ciumă, cade la pământ, cu faţa contorsionată de groază. În spate, un călugăr îmbrăcat în cenuşiu cade lângă altă victimă, aflată deja la pământ în timp ce orăşenii se uită înspăimântaţi. (De fapt, ilustraţia reprezintă o ciumă din secolul al VI-lea din timpul papei Grigore cel Mare, dar cum artiştii medievali nu făceau nicio distincţie între trecut şi prezent, scena este arătată ca şi cum artistul ar fi văzut-o în secolul al XIV-lea). Când s-a văzut că aceste
procesiuni erau surse de infecţie, Clement al VI-lea a trebuit să le interzică.

La Messina unde a apărut ciuma prima dată, populaţia a rugat pe arhiepiscopul din Catania vecină să le împrumute moaştele sfintei Agatha.

Când catanienii refuzară să trimită moaştele, arhiepiscopul le-a cufundat în apă sfinţită, şi a luat apa cu el la Messina, unde a purtat-o într-o procesiune cu rugăciuni şi litanii, pe toate străzile. Demonicul, care împărţea Cosmosul medieval cu Dumnezeu, apăru ca „diavoli sub formă de câini” ca să îngrozească poporul. „Printre ei a apărut un câine negru cu o spadă în labe, scrâşnind din dinţi şi aruncându-se asupra lor, şi spărgând toate vasele de argint, lămpile şi sfeşnicile de pe altare, şi aruncându-le încoace şi încolo... Aşa că poporul din Mesina, îngrozit de această viziune rău-prevestitoare a fost copleşit de teamă”.

Aparenta absenţă a unei cauze pământeşti a dus la concluzia că ciuma era ceva supranatural şi funest. Scandinavii credeau că o Fecioară a Ciumei a ieşit din gura morţilor sub forma unei flăcări albastre şi s-a împrăştiat prin aer ca să infecteze casa alăturată. În Lituania se spunea că Fecioara flutura o eşarfă roşie pe la uşi sau ferestre ca să lase ciuma să intre. După cum spune legenda, un bărbat curajos a aşteptat dinadins, la fereastra deschisă, cu spada scoasă, şi la fluturarea eşarfei, a tăiat mâna Fecioarei. A murit din această cauză însă satul său a fost salvat şi eşarfa a fost păstrată ca o mărturie în biserica locală.

Dincolo de demoni şi superstiţie, până la urmă era tot mâna lui Dumnezeu. Papa a recunoscut-o într-o bulă din septembrie 1343 vorbind despre „ciuma cu care Dumnezeu a lovit poporul creştin”. Pentru împăratul Ioan Cantacuzino era evident că o boală atât de îngrozitoare, emanând o asemenea duhoare şi producând suferinţe atât de cumplite, şi în special, una care aducea atâta disperare victimelor ei înainte de a muri, nu era o ciumă „firească” dată omenirii ci „o pedeapsă din ceruri”. Pentru Piers Plowman „această ciumă a fost pentru ispăşirea păcatelor”.

Acceptarea generală a acestui punct de vedere a creat un larg sentiment de culpabilitate deoarece, dacă ciuma era o pedeapsă, trebuie să fi fost păcate îngrozitoare care au adus-o. Care erau păcatele de pe conştiinţele secolului al XIV-lea? În primul rând lăcomia, păcatul zgârceniei urmate de cămătărie, deşertăciunea lumească, adulter, blasfemie, ipocrizia, luxul, lipsa de credinţă. Giovani Villani, încercând să dea o explicaţie lanţului de calamităţi care căzuseră asupra Florenţei, a tras concluzia că era o răsplată pentru păcatul zgârceniei şi cămătăriei care

asupreau sărăcimea. Mila şi mânia provocate de situaţia săracilor, în special persecuţia ţărănimii în război, erau deseori exprimate de scriitorii timpului şi bineînţeles că erau pe conştiinţa secolului. Dedesubtul tuturor acestora era condiţia vieţii medievale în care aproape nu exista act sau gând, sexual, mercantil sau militar care să nu contravină preceptelor Bisericii. Chiar faptul de a nu posti sau de a nu merge la slujbă era un păcat. Rezultatul era acumularea unei vine tainice în sufletul lovit acum de ciumă.

Faptul că mortalitatea a fost acceptată ca pedeapsa lui Dumnezeu ar putea explica în parte lipsa de comentarii care a urmat Morţii Negre. Un cercetător a observat că în arhivele lui Perigord se menţionează de nenumărate ori războiul, însă ciuma doar de puţine ori. Froissart menţionează cumplita moarte numai o dată, Chaucer de-abia o pomeneşte în treacăt. Dacă mânia lui Dumnezeu era atât de mare încât dorea exterminarea omului, ea nu trebuia analizată mai amănunţit.

Atât în ceea ce priveşte tratamentul cât şi metodele de prevenire a epidemiei existau puţine remedii, incapabili să vindece ciuma, efortul principal al doctorilor era de a o ţine la distanţă îndeosebi prin arderea substanţelor aromatice pentru purificarea aerului. Sănătatea conducătorului creştinătăţii, papa Clement al VI-lea, era apărată prin această metodă, deşi dintr-un motiv nerecunoscut; doctorul lui Clement, Guy de Chauliac a poruncit ca în apartamentele papei să ardă două focuri imense şi-i ceru să stea între ele în căldura verii din Avignon. Acest tratament drastic a avut fără îndoială efect deoarece a îndepărtat puricii şi deoarece Chauliac l-a izolat pe papă în cameră. Poate picturile murale cu grădini, vânătoare şi alte bucurii lumeşti, executate la porunca lui Clement, i-au adus vreo alinare. Un papă trăind într-un mare lux şi cu „vicii senzuale”, Clement era însă şi un om de mare cultură, protectorul artelor şi ştiinţei care încuraja acum disecţia cadavrelor „pentru ca să se cunoască originea acestei boli”. Multe disecţii se făcuseră la Avignon şi la Florenţa unde autorităţile orăşeneşti plăteau pentru cadavre ca acestea să fie date în acest scop doctorilor.

Tratamentele doctorilor din secolul al XIV-lea variau de la cele empirice şi practice la cele magice, existând doar o mică diferenţă între

unele şi altele. Deşi medicina era oprită de Biserică să facă cercetări anatomice şi fiziologice şi să disece cadavrele, anatomia clasică a lui Galen, transmisă prin tratatele arabe, era menţinută prin lecţiile particulare de anatomie. Nevoia de cunoştinţe putea câteodată să sfideze Biserica; în 1340 la Montpellier s-a autorizat ţinerea, o dată la doi ani, a unui curs de anatomie care dura mai multe zile – un chirurg făcea disecţia unui cadavru în timp ce un doctor în medicină ţinea prelegerea.

Altfel, teoria umorilor, alături de astrologie, domina această profesiune. Toate temperamentele umane erau considerate ca aparţinând uneia sau alteia din cele patru umori – sanguină, flegmatică, colerică şi melancolică. În diverse permutaţii cu semnele zodiacului, fiecare din ele guvernând o anumită parte a corpului, umorile şi constelaţiile determinau temperatura şi umiditatea corpului şi proporţia masculinităţii şi feminităţii fiecărei persoane.

În ciuda tabelelor şi stelelor, a medicamentelor la fel de bune ca licorile vrăjitoarelor, doctorii dădeau o mare atenţie regimului, sănătăţii trupeşti şi comportării mintale. Nu le lipsea nici priceperea practică. Ei puteau pune la loc oasele rupte, să scoată dinţii şi să extragă pietrele din băşica udului, să îndepărteze cataracta de pe ochi cu un ac de argint şi să refacă o faţă mutilată cu grefe de piele de pe braţ. Considerau epilepsia şi apoplexia ca fiind nişte spasme ale creierului. Foloseau analiza urinei şi pulsul în punerea unui diagnostic, ştiau ce substanţe serveau ca laxative şi diuretice, aplicau un bandaj suspensor la hernie, un amestec de ulei, oţet şi sulf pentru dureri de dinţi şi rădăcină de bujor măcinată cu ulei de trandafir pentru dureri de cap.

Pentru bolile care depăşeau puterile lor, recurgeau la supranatural sau la compuşii complicaţi ai substanţelor minerale, vegetale şi animale. Tratamentele neplăcute ca şi cele scumpe aveau o valoare în plus. Herpesul era tratat prin spălatul capului cu urina de la un băiat, guta cu o cataplasmă din balegă de capră amestecată cu rozmarin şi miere. Alinarea suferinţelor pacientului era obiectivul lor – vindecarea fiind lăsată lui Dumnezeu – iar deseori sugestia psihologică era medicamentul. Pentru prevenirea ciupiturilor, un bolnav de vărsat de vânt era învelit de obicei în pânză roşie şi pus într-un pat cu perdele roşii. Când nu se puteau face operaţii, se apela

la Sfânta Fecioară sau la moaştele sfinţilor.

Cu mantiile lor purpurii sau roşii şi cu glugi căptuşite cu blană, doctorii erau persoane importante. Fiindu-le permis luxul prin legile somptuoare, ei purtau brâuri din fir de argint, mănuşi brodate şi, după relatarea furioasă a lui Petrarca, purtau cu îngâmfare pinteni de aur când veneau călare să-şi viziteze bolnavii, însoţiţi de un servitor. Soţiilor lor li se permiteau să cheltuiască mai mult pentru haine decât altor femei, probabil ca recunoaştere a marilor onorarii pe care doctorii le puteau cere. Nu toţi erau nişte mari învăţaţi. Doctorul lui Boccaccio, Simon, era un proctolog care avea pictată deasupra uşii sale o oală de noapte pentru a i se cunoaşte specialitatea.

În ceea ce priveşte ciuma, suferinzii erau trataţi prin diverse metode menite să scoată otrava sau infecţia din corp: prin sângerare, laxative sau clisme, prin deschiderea sau cauterizarea buboaielor sau aplicarea de cataplasme fierbinţi. Nimic din toate acestea nu era de vreun folos. Medicamentele variau de la pilule din corn de cerb pisate, mir sau şofran, la porţiuni de aur lichid. Se prescriau combinaţii de condimente rare şi perle sau smaralde pisate probabil pe baza teoriei, cunoscută medicinii moderne, că simţul valorii terapeutice pe care îl are pacientul este în raport cu cheltuiala.

Doctorii sfătuiau ca podelele să fie stropite, gura, mâinile şi nările să fie spălate cu oţet şi apă de trandafiri. Se recomanda o alimentaţie uşoară, evitarea enervărilor şi supărării în special la culcare, exerciţii uşoare şi îndepărtarea, oriunde era posibil, de mlaştini şi alte surse de aer umed şi rece. Când ieşeau, oamenii trebuiau să poarte pandative cu buline aromate făcute din compuşi exotici probabil mai mult ca un antidot împotriva mirosurilor ciumei decât împotriva molipsirii. Dimpotrivă, în credinţa ciudată că cei care intrau în latrine erau imuni, mulţi oameni frecventau latrinele publice în baza teoriei că mirosurile urâte sunt eficace.

În secolul al XIV-lea, canalizarea nu lipsea, deşi era departe de a fi corespunzătoare. Existau closete, haznale, ţevi de scurgere şi latrine publice deşi ele nu înlocuiau canalele colectoare. Castelele şi casele bogaţilor din oraşe aveau closete construite în nişte firide ieşite din zidul exterior cu o gaură la fund, permiţând depunerilor să cadă într-un râu sau

într-un şanţ de unde erau luate ulterior. Casele din oraş care erau departe de râuri aveau haznale în curtea din spate la o anumită distanţă de cea a vecinului. Deşi se presupune că erau construite în baza hotărârii municipalităţii, ele se scurgeau frecvent în fântâni şi în alte surse de apă. În afară de oalele de noapte, se interzicea să se deverseze în canalele colectoare de pe stradă conţinutul closetelor. Încălcarea hotărârilor municipale era mai degrabă răspunzătoare pentru străzile neigienice decât era tehnologia necorespunzătoare.

Unele abaţii şi mari castele, inclusiv Coucy, aveau clădiri separate pentru latrinele călugărilor sau garnizoanei. Donjonul de la Coucy avea latrine la fiecare din cele trei etaje ale sale. Scurgerea se făcea prin canale în şanţuri cu bolţi de piatră cu găuri de ventilaţie şi deschideri pentru evacuarea depunerilor sau în gropi subterane, mai târziu luate din greşeală de către cercetătorii unei perioade mai romantice drept pasaje secrete şi închisori subpământene. În baza unei concepţii despre arhitectura „nobilă”, secolul al XV-lea şi cele următoare preferau să ignore excreţiile omeneşti. Coucy avea probabil instalaţii sanitare mai bune decât Versailles.

În timpul ciumei, deoarece măturătorii de stradă şi gunoierii au murit, oraşele au devenit foarte murdare, sporind infecţia. Locuitorii unei străzi puteau închiria în comun o căruţă pentru a lua gunoiul însă nu mai aveau energie şi voinţă. Murdăria de pe străzi apare într-o scrisoare a lui Eduard al III-lea către primarul Londrei din 1349 în care regele se plânge că străzile şi uliţele Londrei sunt „murdare de excremente, umane şi aerul oraşului este otrăvit spre marea primejdie a trecătorilor, mai ales în timpul acestei boli infecţioase”. Departe de priveliştea zilnică a movilelor de cadavre, regele a poruncit ca străzile să fie curăţate „ca pe vremuri”.

Multe oraşe au luat măsuri ferme de carantină. Imediat ce Pisa şi Luca s-au molipsit, vecina lor Pistoia a interzis oricărui cetăţean al său care vizita sau făcea afaceri în oraşele afectate să se întoarcă acasă şi de asemeni a interzis importul lânii şi al pânzei. Dogele şi Consiliul Veneţiei au poruncit îngroparea cadavrelor pe insule la o adâncime de cel puţin cinci metri şi a organizat un serviciu de şlepuri care să le transporte. Polonia a stabilit la frontierele sale o carantină care a reuşit să le ofere o oarecare imunitate. Măsuri draconice au fost luate de despotul oraşului

Milano, arhiepiscopul Giovanni Viseonti, şeful celei mai neînfrânate familii domnitoare din secolul al XIV-lea. El porunci ca primele trei case în care se descoperea ciuma să fie demolate cu locuitorii în ele, îngropându-i pe cei sănătoşi, pe bolnavi şi pe morţi în acelaşi mormânt. Datorită promptitudinii sale sau nu, Milano a avut puţine pierderi. Un autocrat din Leicester, având ceva din temperamentul lui Visconti, a ars şi a ras de pe faţa pământului satul Noseley când a apărut acolo ciuma pentru a împiedica răspândirea ei până la conacul său. Evident că a reuşit, deoarece descendenţii săi direcţi mai trăiesc încă la Noseley Hall.

Sf. Roch, care murise în 1327, considerat a avea puteri de vindecare, a fost un sfânt asociat cu ciuma. Moştenind avere de tânăr, ca şi Sf. Francisc, el a împărţit-o săracilor şi spitatelor şi în timp ce se întorcea din pelerinajul său la Roma a dat peste o epidemie şi a rămas să-i ajute pe bolnavi. Molipsindu-se, s-a retras să moară singur în pădure, unde un câine îi aducea pâine în fiecare zi. „În acele timpuri triste” spune legenda sa „când realitatea era atât de sumbră şi oamenii atât de aspri, oamenii aveau milă pentru animale”. Sf. Roch se făcu bine şi apărând în zdrenţe ca un cerşetor, a fost luat drept spion şi aruncat în închisoare unde a murit, umplând celula cu o lumină stranie. Deoarece legenda lui s-a răspândit iar el a fost declarat sfânt, se credea că Dumnezeu va vindeca de ciumă pe cei care-i invocau numele. Şi cum aceasta nu s-a întâmplat s-a conside-
rat că, oamenii fiind prea păcătoşi, Dumnezeu avea într-adevăr de gând să-i nimicească. Cum scria Langland:

Dumnezeu este surd azi şi nu vrea să ne audă
Şi rugăciunile n-au putere să potolească ciuma.

Printr-o întorsătură cumplită se credea acum că Sf. Roch şi ceilalţi sfinţi erau o sursă a ciumei ca unelte ale mâniei lui Dumnezeu. „În timpul acelei cumplite morţi din anul 1348”, scria un profesor de drept, Bartolus din Sassoferrato, „potrivnicia lui Dumnezeu era mai mare ea potrivnicia omului”. Însă el greşea.

Ostilitatea oamenilor s-a manifestat împotriva evreilor. Sub acuzaţia că otrăveau fântânile cu intenţia de „a omorî şi a distruge întreaga creştinătate şi pentru a avea dominaţia întregii lumi”, linşările au început în primăvara

lui 1348 imediat după moartea primelor victime ale ciumei. Primele atacuri au apărut în Narbonne şi Carcassone unde evreii au fost târâţi afară din case şi aruncaţi în foc. Deşi fusese acceptată pedeapsa Divină ca sursă a ciumei, oamenii în nefericirea lor căutau încă agentul uman ca să-şi verse mânia asupra ciumei, mânie care nu putea fi vărsată asupra lui Dumnezeu. Evreul, străinul permanent, era ţinta cea mai vădită. El era străinul care se separase de bună voie de lumea creştină, pe care creştinii fuseseră învăţaţi de secole să-l urască, care era socotit a fi plin de rea voinţă împotriva tuturor creştinilor. Trăind într-un grup distinct, ai căror membri erau toţi de aceeaşi seminţie, pe o stradă sau într-un cartier separat, el era şi ţinta cea mai uşoară având o proprietate ce putea fi jefuită şi care constituia o ispită viitoare.

Acuzaţia de a fi otrăvit fântânile era la fel de veche ca şi ciuma din Atena când aceeaşi acuzaţie fusese adusă spartanilor şi la fel de recentă ca şi epidemia din 1320–21 când ea fusese adusă leproşilor. În acea vreme se credea că leproşii acţionaseră la instigarea evreilor şi a regelui musulman al Granadei într-o mare conspiraţie a oamenilor fără căpătâi împotriva creştinilor. În 1322 sute şi sute de leproşi au fost strânşi şi arşi în Franţa, iar evreii au fost sever pedepsiţi printr-o amendă oficială şi prin atacuri neoficiale. Când veni ciuma, acuzaţia împotriva evreilor a fost reactualizată:

„...râuri şi fântâni
Care erau limbezi şi curate
Ei le-au otrăvit în multe locuri”.

scria poetul francez al curţii, Guillaume de Machaut.

Duşmănia avea rădăcini vechi. Evreii deveniseră obiectul animozităţii populare deoarece Biserica timpurie, ca mlădiţă a iudaismului care se străduia să-şi înlocuiască părintele, trebuia să acţioneze tocmai în acest sens. Refuzul lor de a recunoaşte în Hristos pe Mântuitor şi refuzul lor încăpăţânat de a accepta noua lege a Evangheliei în locul legii mozaice îi făcură pe evrei să fie un permanent afront faţă de Biserica nou întemeiată, un pericol care trebuia ţinut departe de comunitatea creştină. Acesta a fost scopul edictelor, care-i privau pe evrei de drepturile lor civile, emise de

consiliile Bisericii timpurii în secolul al IV-lea imediat ce creştinismul deveni religia de stat. Despărţirea era un drum cu două sensuri deoarece pentru evrei creştinismul a fost la început o sectă dizidentă, apoi o apostazie cu care nu doreau să aibă nicio legătură.

În acel timp, teoria, sentimentele şi justificarea antisemitismului erau expuse în legea canonică codificată de concilii, în tiradele Sf. Ioan Chrysostom, patriarhul Antiohiei, care i-a denunţat pe evrei ca ucigaşi ai lui Hristos; în judecata Sfântului Augustin, care a declarat că evreii sunt nişte „proscrişi” deoarece n-au acceptat mântuirea adusă de Hristos. Răspândirea evreilor era privită ca o pedeapsă pentru necredinţa lor.

Perioada atacului efectiv a început în epoca cruciadelor când toate conflictele din interiorul cetăţilor din Europa erau strânse într-un singur fulger aruncat asupra necredincioşilor. În baza teoriei că şi „necredincioşii de acasă” trebuiau exterminaţi, marşul spre Palestina al cruciaţilor a fost marcat de masacre ale comunităţilor evreieşti. Cucerirea Sfântului Mormânt de către musulmani a fost pusă în seama „răutăţii evreilor” şi strigătul HEP! HEP! reprezentând *Hierosolyma est Perdita* (Ierusalimul este pierdut) a devenit îndemnul la ucidere. Omului îi este frică de cei pe care îi persecută: astfel evreii erau imaginaţi ca duşmani plini de ură faţă de rasa umană pe care intenţionau pe ascuns s-o distrugă.

Întrebării, dacă evreii aveau anumite drepturi umane în baza concepţiei generale că Dumnezeu a creat lumea pentru toţi oamenii inclusiv pentru necredincioşi, i se dădeau diverse răspunsuri de către diverşi gânditori. Biserica, oficial acorda nişte drepturi: evreii să nu fie condamnaţi fără judecată, să nu li se profaneze cimitirele şi sinagogile, să nu se jefuiască proprietatea lor fără ca cei care o fac să fie pedepsiţi. În practică aceasta însemna puţin deoarece nefiind consideraţi cetăţeni ai statului universal creştin, evreilor nu li se permitea să aducă acuzaţii împotriva creştinilor, nici mărturia evreilor nu putea trece peste cea a unui creştin. Starea lor legală era cea de şerbi ai regelui, deşi fără obligaţii reciproce din partea seniorului. Doctrina că evreii sunt obligaţi la sclavie perpetuă ca ucigaşi ai lui Hristos a fost anunţată de papa Inocenţiu al III-lea în 1205 şi l-a determinat pe Toma d’Aquino să tragă concluzia cu logică neînduplecată că „deoarece evreii sunt sclavii Bisericii, ea poate dispune de posesiunile

lor”. Erau complet vulnerabili din punct de vedere legal, politic şi fizic.

Şi-au menţinut un loc în societate deoarece, în calitate de cămătari, deţineau un rol esenţial în faţa nevoii continue de bani a regelui. Excluşi de bresle de la arte şi meserii ei fuseseră împinşi spre comerţul mărunt şi spre cămătărie, deşi, teoretic, erau opriţi să facă afaceri cu creştinii. Totuşi, teoria se supunea avantajului material şi evreii asigurau creştinilor o cale de a ocoli interdicţia de a folosi bani pentru a face bani pe care creştinii şi-o impuseseră singuri.

Deoarece erau oricum osândiţi la chinurile iadului, evreii puteau împrumuta cu o dobândă de 20% şi mai mult din care trezoreria regală lua cea mai mare parte. Câştigul adus coroanei era de fapt o formă de impozit indirect; ca instrumente ale sale, evreii preluau încă o parte din ura poporului. Ei erau în totalitate dependenţi de protecţia regelui, expuşi rechiziţionărilor, expulzărilor şi capriciilor regelui. Nobilii şi prelaţii urmau exemplul regelui, încredinţându-şi banii evreilor pentru a fi daţi cu împrumut şi a obţine profit maxim în timp ce abăteau resentimentul poporului asupra mijlocitorului. Pentru omul de rând evreii nu erau numai ucigaşii lui Hristos, ci monştri rapaci şi nemiloşi, simbolul noii forţe a banului ce schimba vechile căi şi destrăma vechile legături.

Deoarece în secolul al XII-lea şi al XIII-lea comerţul a sporit, sporind circulaţia banilor, poziţia evreilor s-a deteriorat fiindcă erau mai puţin necesari. Ei nu puteau negocia sumele mari de care puteau dispune băncile creştine cum era Bardi din Florenţa. Regii şi prinţii care aveau nevoie de sume din ce în ce mai mari apelau acum la lombarzi şi la negustorii bogaţi pentru împrumuturi şi slăbeau protecţia sau, când aveau nevoie de bani peşin, decretau expulzarea lor, le confiscau averile şi anulau datoriile ce le aveau la ei. În aceiaşi timp, odată cu apariţia Inchiziţiei în secolul al XIII-lea, intoleranţa religioasă a crescut şi s-a ajuns ca evreii să fie acuzaţi de crimă rituală şi forţaţi să poarte un semn distinctiv.

Convingerea că evreii executau crime rituale, victimele fiind creştini, probabil din nevoia de a reactualiza răstignirea, a apărut încă din secolul al XII-lea şi s-a transformat în credinţa că ei ţineau rituri secrete pentru a pângări ostia. Încurajată de predicatorii populari, s-a dezvoltat o mitologie a sângelui ca imagine fidelă a ritualului creştin de a bea sângele

Mânţuitorului. Se credea că evreii răpeau şi torturau copiii creştini al căror sânge îl beau în diverse scopuri sinistre începând cu „sadismul şi vrăjitoria” şi, fiind consideraţi fiinţe nenaturale, terminând cu nevoia de a bea sânge pentru a căpăta o înfăţişare omenească. Deşi amarnic respinsă de rabini şi condamnată de împărat şi papă, calomnia sângelui a pus stăpânire pe mintea poporului, răspândindu-se cu mai multă furie în Germania unde învinuirea de otrăvire a fântânilor a apărut tot în secolul al XII-lea. Calomnia sângelui a oferit subiectul povestirii lui Chaucer despre un copil martir, o povestire spusă de Stareţă. Pe baza calomniei sângelui mulţi evrei au fost învinuiţi, judecaţi şi arşi pe rug.

Datorită râvnei lui Ludovic cel Sfânt, al cărui ţel de viaţă era o cât mai mare strălucire şi împlinire a doctrinei creştine, viaţa evreilor din Franţa a devenit strictă şi îngrădită de restricţii din ce în ce mai mari. În 1240, la Paris, în timpul domniei lui, a avut loc faimosul proces al Talmudului pentru erezie şi blasfemie ce s-a sfârşit prin condamnări dinainte stabilite şi arderea a 24 de căruţe pline cu lucrări talmudice. Unul din opozanţi a fost rabinul Moses ben Jacob din Coucy, conducătorul spiritual al comunităţii evreieşti de nord

În timpul lui Enguerrand al III-lea.

Pe toată durata secolului, Biserica a înmulţit decretele menite să-i izoleze pe evrei de societatea creştină în baza teoriei că religia creştină era compromisă dacă aveai legături cu ei. Evreii nu aveau voie să folosească servitori creştini, să fie medici pentru creştini, să se căsătorească cu creştini, să vândă creştinilor făină, pâine, vin, ulei, încălţăminte sau orice alt obiect de îmbrăcăminte, să livreze sau să primească mărfuri, să construiască noi sinagogi, să deţină sau să pretindă pământ pentru neplata ipotecii. Meseriile de la care legiuirile breslelor îi opriseră erau ţesutul, prelucrarea metalelor, mineritul, croitoria, cizmăria, giuvaiergia, brutăria, morăritul, tâmplăria. Pentru a marca separarea lor, papa Inocenţiu al III-lea a decretat în 1215 purtarea unui semn distinctiv, de obicei sub forma unei roţi sau un petec circular de pâslă galbenă care trebuia să reprezinte o monedă. Câteodată verde sau roşu cu alb, el era purtat de ambele sexe, începând cu vârsta între 7 şi 14 ani. În lupta ei împotriva oricărei erezii şi a oricăror deosebiri de păreri, Biserica le-a impus în secolul al XIII-lea

musulmanilor, ereticilor, condamnaţilor, iar ca o ciudăţenie a doctrinei, prostituatelor, să poarte acelaşi semn. Mai târziu, pentru a-i deosebi pe evrei, acestora le-a fost adăugată o pălărie cu un vârf ţuguiat, care trebuia să-l reprezinte pe Diavol.

Expulzările şi persecuţiile au fost marcate de un factor constant – confiscarea averii evreilor. După cum scria cronicarul William din Newburgh despre masacrul din York în 1190, măcelul a fost mai puţin opera zelului religios decât a oamenilor îndrăzneţi şi lacomi care au acţionat „după lăcomia lor”. Mobilul era acelaşi: se cerea expulzarea oficială dictată de către oraşe sau regi. Când evreii au venit înapoi să se stabilească în sate, în oraşe comerciale şi în special în oraşe mari, ei au continuat să împrumute bani şi să facă comerţ cu amănuntul, au ţinut case de amanet, şi au găsit ocupaţii ca gropari şi au trăit strâns uniţi în cartiere evreieşti pentru a se proteja reciproc. În Provence, datorită contactului lor cu arabii din Spania şi din Africa de nord, ei erau învăţaţi şi doctori căutaţi. Însă dispăruse viaţa lor interioară viguroasă din timpul comunităţilor timpurii. Într-o perioadă explozivă agresiunea împotriva evreilor era întotdeauna iminentă.

Se înţelegea că Biserica „putea porni război împotriva lor în mod îndreptăţit” ca duşmani ai creştinătăţii.

În timpul supliciului produs de ciumă era uşor să le atribui evreilor rea-voinţă în ceea ce priveşte, otrăvirea fântânilor. În 1348 Clement al VI-lea a dat o bulă prin care se interzicea uciderea, jefuirea sau convertirea forţată a evreilor fără judecată. Bula a oprit atacurile în Avignon şi în statele papale dar a fost ignorată cu cât furia înainta spre nord. În majoritatea locurilor autorităţile încercară la început să-i protejeze pe evrei dar au trebuit să cedeze la presiunile maselor, nu fără să arunce un ochi jinduitor la confiscarea averilor evreieşti.

În Savoia, unde s-au ţinut primele procese oficiale în septembrie 1348, averile evreilor au fost confiscate în timp ce ei au fost ţinuţi în închisoare pentru investigarea învinuirilor. Alcătuite din mărturisiri smulse prin tortură după metoda medievală obişnuită, acuzaţiile au trasat imaginea unei conspiraţii evreieşti internaţionale provenind din Spania. Astfel s-a spus că mesageri din Toledo duceau otravă în pacheţele sau într-o „pungă de piele

strâns cusută” şi transmiteau, chipurile, instrucţiunile rabinilor de a turna otravă în fântâni şi izvoare şi se consultau cu coreligionarii lor în timpul unor întruniri secrete. Fiind găsiţi vinovaţi, acuzaţii au fost condamnaţi la moarte. Unsprezece evrei fură arşi de vii şi restul supuşi la o amendă de 180 de florini pe lună timp de 6 ani pentru permisiunea de a rămâne în Savoia.

Mărturisirile obţinute în Savoia, distribuite prin scrisori din oraş în oraş, au format baza unui val de acuzaţii şi atacuri în toată Alsacia, Elveţia şi Germania. La o întrunire a reprezentanţilor oraşelor alsaciene, membrii oligarhiei Strasbourg-ului au încercat să respingă acuzaţiile însă au fost copleşiţi de majoritatea populaţiei care a cerut reprimarea şi expulzarea evreilor. Persecuţiile Morţii Negre nu au fost toate izbucniri spontane ci acţiuni serios discutate înainte.

Papa Clement a încercat din nou să stăvilească nebunia într-o bulă din septembrie 1348 în care spunea că acei creştini care imputau evreilor ciuma fuseseră „înşelaţi de acel mincinos, Diavolul” şi că învinuirile de otrăvire a fântânilor şi masacrele care au urmat erau „un lucru groaznic”. El arătă că „printr-un misterios decret al lui Dumnezeu” ciuma afecta toate popoarele, inclusiv pe evrei, că făcea ravagii în locuri unde nu trăiau evrei şi că în altă parte ei erau victime ca oricare alţii; de aceea învinuirea că ei au provocat-o „nu era plauzibilă”. El îndemnă clerul să-i ia pe evrei sub protecţia lui cum s-a oferit şi el să facă în Avignon, însă vocea lui de-abia a fost auzită în mijlocul animozităţii locale.

La 9 ianuarie 1349, la Basel, evreii unei întregi comunităţi de mai multe sute de persoane au fost arşi într-o casă de lemn special construită în acest scop pe o insulă de pe Rin şi s-a votat un decret ca nici unui evreu să nu i se permită stabilirea la Basel timp de 200 de ani. La Strasbourg, consiliul municipal care se opunea persecuţiei a fost destituit prin votul breslelor şi a fost ales un altul care era gata să fie de acord cu voinţa poporului, în februarie 1349, înainte ca ciuma să ajungă în oraş, evreii din Strasbourg, în număr de 2000 au fost aduşi la cimitir unde toţi, în afară de cei care s-au convertit, au fost arşi pe ruguri pregătite special pentru ei.

În acea vreme altă voce se ridica împotriva evreilor. Apăruseră flagelanţii; implorând disperaţi mila lui Dumnezeu, mişcarea lor a izbucnit

într-o nebunie instantanee care s-a răspândit în întreaga Europă cu aceeaşi repeziciune ca şi ciuma. Autoflagelarea era menită să exprime căinţa şi să ispăşească păcatele tuturor. Ca formă de penitenţă pentru a-l face pe Dumnezeu să ierte păcatele, ea a apărut cu mult înaintea ciumei. Flagelanţii se considerau izbăvitori, care, reactualizând chinurile lui Hristos asupra propriilor lor trupuri şi, făcând sângele să curgă, vor ispăşi pentru răutatea omenească şi vor câştiga alţi sorţi pentru omenire.

În grupuri organizate de 200–300 de persoane şi câteodată chiar mai multe (cronicarii menţionează până la 1.000), ei mergeau din oraş în oraş, goi până la brâu, biciuindu-se cu bice din piele cu vârfuri ascuţite de fler, până la sângerare. În timp ce-l chemau pe Hristos şi pe Fecioara Maria cerând milă, şi-l implorau pe Dumnezeu „îndură-te de noi!”, oamenii care priveau plângeau şi gemeau. Aceste grupuri dădeau reprezentaţii de trei ori pe zi, de două ori în public, în piaţa din faţa bisericii şi a treia oară în particular. Organizaţi de un Maestru laic pe o perioadă stabilită, de obicei 33 $^{1}/_{2}$ zile ca să reprezinte anii lui Hristos pe pământ, participanţilor li se cerea să dea 4 pence pe zi pentru întreţinere sau o altă sumă fixă şi să-i jure supunere Maestrului. Li se interzicea să se scalde, să se bărbierească, să-şi schimbe hainele, să doarmă în paturi, să vorbească sau să aibă relaţii sexuale cu femeile fără permisiunea Maestrului. Evident că aceasta nu s-a respectat deoarece flagelanţii au fost acuzaţi mai târziu de orgii în care biciuirea era combinată cu relaţiile sexuale. Femeile însoţeau grupurile într-o coloană separată, constituind ariergarda. Dacă o femeie sau un preot intra în cercul ceremoniei, actul pocăinţii nu mai era valabil şi trebuia început din nou. Mişcarea era esenţialmente anticlericală deoarece spre deosebire de preoţime, flagelanţii luau asupra lor rolul de mijlocitor pe lângă Dumnezeu, pentru întreaga omenire.

Izbucnind acum în Germania, noul val avansă prin Ţările de Jos până în Flandra şi Picardia ajungând până la Reims. Sute de bande hoinăreau prin ţară, în fiecare săptămână, intrând în noi oraşe, exacerbând sentimente deja surescitate, recitând imnuri de tânguire şi pretinzând că dacă n-ar fi ei „toată creştinătatea ar pieri”. Locuitorii îi întâmpinau cu respect, trăgând clopotele, îi adăposteau în casele lor, aduceau copiii ca să fie vindecaţi, ba chiar să renască. Înmuiau pânze în sângele flagelanţilor pe care le apăsau

pe ochi şi le păstrau ca moaşte. Mulţi, inclusiv cavalerii şi doamnele, clerici, maici şi copii, se alăturau grupurilor. În curând flagelanţii vor colinda, purtând în faţa coloanei lor minunate steaguri din catifea şi pânză cusută cu fir de aur, confecţionate special pentru ei de femei entuziaste.

Fiind din ce în ce mai insolenţi, începură să se opună pe faţă Bisericii. Maeştrii îşi asumară dreptul să spovedească, să absolve de păcate sau să impună pocăinţă ceea ce nu numai că-i priva pe preoţi de banii ce-i primeau pentru aceste servicii dar era şi o sfidare la adresa autorităţii ecleziastice însăşi. Preoţii care interveneau împotriva lor erau ucişi cu pietre şi norodul era incitat să se alăture actelor de lapidare. Oponenţii erau denunţaţi ca scorpioni şi antihrişti. În unele cazuri, organizaţi de preoţi apostatici sau de disidenţi fanatici, flagelanţii puseră stăpânire pe biserici, întrerupseră slujbele, ridiculizară Eucharistul, jefuiră altarele şi pretinseră puterea pentru a alunga duhurile rele şi a reînvia morţii. Mişcarea, care a început ca o încercare, prin durerea provocată de autoflagelare, de salvare a lumii de la distrugere, se molipsi de setea de putere şi ţintea la preluarea puterii de la Biserică.

Începură să fie temuţi ca o sursă de agitaţie revoluţionară şi ca o ameninţare pentru clasa avută, laică şi ecleziastică. Împăratul Carol al IV-lea a cerut papei să suprime pe flagelanţi şi apelul lui a fost sporit de vocea nu mai puţin imperială a universităţii din Paris. Într-o astfel de vreme când lumea părea să fie pe marginea prăpastie, să faci ceva împotriva flagelanţilor care pretindeau că acţionează din inspiraţia divină nu era o hotărâre uşoară. Mai mulţi cardinali de la Avignon s-au opus măsurilor represive.

Între timp, flagelantii găsiseră o victimă mai bună. În orice oraş intrau, dădeau năvală în cartierul evreiesc, urmaţi de cetăţeni care urlau că vor răzbunare împotriva „otrăvitorilor de fântâni”. La Freiburg, Augsburg, Nürnberg, München, Konisberg, Regensburg şi alte centre, evreii au fost măcelăriţi într-o manieră care părea să urmărească soluţia finală. În martie 1349, la Worms, membrii comunităţii evreieşti formată din 400 de persoane, ca şi cei ai comunităţii din York, au recurs la o tradiţie veche şi s-au ars în casele lor mai curând decât să fie omorâţi de duşmanii lor. Comunitatea mai mare din Frankfurt-pe-Main a apucat pe aceeaşi cale în

iulie, dându-şi foc în casă, flăcările incendiind o parte a oraşului. La Köln, consiliul municipal repetă argumentul papei că evreii mureau de ciumă ca oricare alţii, însă flagelanţii strânseră o mare gloată „a celor care nu aveau nimic de pierdut„ şi n-au luat în seamă. La Mainz, care avea cea mai mare comunitate din Europa, membrii ei au trecut în sfârşit la apărare. Cu arme strânse dinainte, evreii omorâră 200 de indivizi din gloată, un act care a făcut ca evreu să fie măcelăriţi cu furie de orăşeni ca răzbunare pentru moartea creştinilor. Evreii luptară până ce fură depăşiţi; apoi, retrăgându-se în casele lor, şi-au dat foc. Se spune că au pierit şase mii la Mainz la 24 august 1349. Din cei 3.000 evrei din Erfurt niciunul n-a supravieţuit.

Exactitatea este rară în istorie şi cronicarii evrei, după moda medievală, poate au umflat cifrele. De obicei se salvau unii prin convertire iar unele grupuri de refugiaţi au găsit adăpost la Rupert Palatinatul şi la alţi prinţi. Ducele Albert al II-lea al Austriei, unchi de-al doilea al lui Enguerrand al VII-lea a fost unul din puţinii care a luat măsuri destul de eficace ca să-i protejeze pe evrei de la atacurile comise pe teritoriile sale. Ultimele pogromuri au avut loc la Anvers şi Bruxelles unde, în decembrie 1349, a fost exterminată întreaga comunitate evreiască.

După ce a trecut ciuma puţini evrei rămăseseră în Germania sau în Ţările de Jos.

Acum Biserica şi statul erau gata să-şi asume riscul de a-i suprima pe flagelanţi. Magistraţii porunciră ca porţile oraşelor să le fie închise; Clement al VI-lea a cerut într-o bulă din octombrie 1349 să fie împrăştiaţi şi arestaţi; universitatea din Paris le-a respins pretenţia inspiraţiei divine. Filip al VI-lea a interzis grabnic flagelarea în public sub pedeapsa cu moartea; conducătorii locali i-au urmărit pe „maeştrii greşelii”, prinzându-i, spânzurându-i şi decapitându-i. Flagelanţii s-au împrăştiat şi au fugit „dispărând tot atât de repede cum au venit”, scria Henry din Hereford, „ca fantomele nopţii sau ca nişte strigoi luaţi în batjocură”. Pe ici pe colo bandele mai apăreau, nesuprimate complet până în 1357.

Ca nişte stafii fără cămin, evreii se întorceau din Europa de est unde se refugiaseră cei expulzaţi. În 1354 au apărut la Erfurt doi evrei ca vizitatori şi apoi alţii, alăturându-li-se, au început o recolonizare trei ani mai târziu. În 1365 comunitatea număra 86 de fumuri impozabile şi încă un număr de

gospodării sărace sub nivelul impozabil. Aici şi în altă parte ei s-au întors ca să trăiască în comunităţi înfricoşate şi slăbite în condiţii mai rele şi de segregaţie mai mare decât înainte. Otrăvirea fântânilor şi masacrele au fixat imaginea rău-voitoare a evreului într-un stereotip. Deoarece evreii erau folositori, oraşele care legiferaseră starea de mazilire i-au invitat înapoi sau au permis reîntoarcerea lor însă i-au privat de alte drepturi. Au dispărut fostele contacte ale evreilor învăţaţi, doctori şi financiari „ai curţii” cu comunitatea neevreiască. Se terminase perioada înfloritoare a evreului medieval. Se ridicaseră, deşi nu încă fizic, zidurile ghettoului.

Care era situaţia oamenilor după ciumă? Epuizaţi de atâta moarte, suferinţe şi excesele morbide ale fricii şi urii ar fi trebuit să prezinte nişte efecte profunde însă nicio schimbare radicală nu s-a văzut imediat. Persistenţa normalului este puternică. În timp ce mureau de ciumă, locuitorii de la stăreţia Bruton din Anglia continuam să aducă dările lor în vite datorate lordului la moarte cu o astfel de regularitate încât stăreţia primi 50 de boi şi vaci în câteva luni. Schimbările sociale aveau să vină pe nesimţite odată cu trecerea timpului; au fost multe efecte, însă nu uniforme. Simon de Corvino credea că ciuma a avut un efect nefast asupra moralei „scăzând virtutea în întreaga lume”. Pe de altă parte, Gilles li Muisis crede că a intervenit o îmbunătăţire a moralei deoarece mulţi oameni care trăiau înainte în concubinaj se căsătoriră acum (ca rezultat al hotărârilor municipale) şi s-au împuţinat atât de mult jocurile de noroc şi înjurăturile încât fabricanţii de zaruri şi-au transformat produsele în mătănii.

A sporit fără îndoială proporţia căsătoriilor, deşi nu din dragoste. Atât de mulţi aventurieri au profitat de orfane pentru a obţine o zestre bogată încât oligarhia din Siena a interzis căsătoria orfanelor fără consimţământul rudelor acestora. În Anglia, Piers Plowman deplângea cazurile atâtor pairi care „de pe vremea ciumei” se căsătoriseră „din lăcomie şi împotriva sentimentului firesc”, având drept rezultat, „traiul, în vină şi supărare... gelozie, lipsă de bucurie şi certuri” – şi niciun copil. Ca moralist, lui Piers îi convenea ca astfel de căsătorii să nu aibă copii. Pe de altă parte, Jean de Veneţie spune că după ciumă, din asemenea căsătorii s-au născut mulţi gemeni şi chiar tripleţi şi că puţine femei erau sterpe. Poate şi el, la rândul

lui, a dat glas nevoii disperate de a crede că natura va acoperi pierderile şi, de fapt, bărbaţii şi femeile s-au căsătorit imediat după aceea într-un ritm neobişnuit.

Spre deosebire de zaruri care s-au transformat în mătănii, oamenii nu au devenit mai buni deşi, după afirmaţiile lui Matteo Villani, era de aşteptat ca experienţa oferită de mânia lui Dumnezeu să-i facă „mai buni, mai umili, mai virtuoşi şi mai catolici”. În loc de aceasta, „ei uitară trecutul ca şi cum n-ar fi fost şi se dedară unei vieţi mai dezordonate şi mai ruşinoase ca înainte”. Cu prea multă marfă în rafturi, pentru prea puţini cumpărători, la început preţurile au scăzut, iar supravieţuitorii se răsfăţau cheltuind. Săracii se mutară în case goale, dormeau în paturi şi mâncau din farfurii de argint. Ţăranii obţinură unelte şi vite rămase fără stăpân, chiar şi teascuri pentru vin, fierării sau mori rămase fără proprietari şi alte posesiuni pe care nu le avuseseră niciodată înainte. Comerţul scăzuse, însă bani erau mai mulţi deoarece erau mai puţini oameni care să dispună de suma aflată în circulaţie.

Comportarea a început să devină mai nepăsătoare şi aspră cum se întâmplă deseori după o perioadă de violenţă şi suferinţă. S-a spus că se datora parveniţilor şi noilor îmbogăţiţi care proveneau din păturile de jos. Siena şi-a reînnoit legea somptuoară în 1349 deoarece multe persoane pretindeau poziţii mai înalte decât cele de care aparţineau prin naştere sau ocupaţie. Însă, în general, cercetarea registrelor de impozite arată că proporţia socială a populaţiei a rămas cam aceeaşi, deşi era înjumătăţită.

Datorită deceselor fără testament, proprietăţilor fără moştenitori şi a disputelor privitoare la drepturile asupra pământului şi caselor, s-a iscat o avalanşă de litigii care a produs şi mai mult haos din lipsă de notari. Proprietăţile fără stăpâni erau luate, câteodată de intruşi, câteodată de Biserică. Fraudele şi extorcarea orfanilor de către tutorii lor deveniră scandaloase. La Orvieto au continuat să izbucnească încăierări; bande de briganzi fără căpătâi şi muritori de foame vagabondau prin sate şi jefuiau până aproape de porţile oraşului. Oamenii erau arestaţi pentru port de armă şi pentru acte de vandalism în special în podgorii. Comuna a trebuit să emită noi regulamente împotriva „unor anumiţi pungaşi, fii ai păcatului” care jefuiau şi ardeau prăvăliile negustorilor şi meseriaşilor şi de asemenea

împotriva prostituţiei aflată în creştere. La 12 martie 1350 comuna a amintit cetăţenilor de pedeapsa severă care se dădea pentru relaţii sexuale între creştini şi evrei: femeia vinovată va fi decapitată sau arsă de vie.

Educaţia suferea din cauza pierderilor din rândurile clericilor. După Jean de Venette, în Franţa „se găseau puţini în case, vile şi castele care erau în stare şi dispuşi să predea băieţilor noţiunile elementare” – o situaţie care a putut să fi influenţat şi viaţa lui Enguerrand al VII-lea. Pentru a completa locurile libere, Biserica a hirotonisit preoţi în serie, mulţi dintre ei bărbaţi care-şi pierduseră nevestele sau familiile în timpul ciumei şi se făceau preoţi pentru a-şi găsi un refugiu. Mulţi aveau puţină învăţătură „ca şi cum ar fi laici”, de-abia ştiau să citească, dar fără să înţeleagă. Preoţii care supravieţuiseră ciumei, declara arhiepiscopul de Canterbury, „se molipsiseră de o zgârcenie nepotolită”, cerând onorarii excesive şi neglijând sufletele.

Ca o tendinţă contrarie, educaţia era stimulată de grija pentru supravieţuirea învăţăturii ceea ce a dus la un interes sporit pentru întemeierea de universităţi. Mai ales, împăratul Carol al IV-lea, un intelectual, a intuit cauza „preţioaselor cunoştinţe pe care furia nebună a morţii pestilenţiale le-a înăbuşit în toate marile regate ale lumii”. El a întemeiat universitatea din Praga în anul ciumei, 1348, şi a emis aprobările imperiale pentru încă cinci universităţi, Orange, Perugia, Siena, Pavia şi Lucca – în următorii cinci ani. În aceşti cinci ani s-au întemeiat încă trei noi colegii la Cambridge – Trinity Hall şi Corpus Christi – deşi nu totdeauna mobilul a fost iubirea pentru învăţătură. Corpus Christi a fost întemeiat în 1352 deoarece onorariile pentru slujbele pentru morţi erau atât de mari după ciumă încât două bresle din Cambridge au hotărât să întemeieze un colegiu ai căror învăţăcei, în calitate de clerici, aveau să se roage pentru membrii decedaţi ai celor două bresle.

În aceste condiţii, educaţia nu înflorea pretutindeni. Scăderea numărului de studenţi la Oxford era deplânsă în predicile ţinute de profesori. La universitatea din Bologna, douăzeci de ani mai târziu, se jelea Petrarca (într-o serie de scrisori numite „Despre lucruri bătrâneşti”), unde odinioară „totul era vesel, nimic nu era mai liber în lume”, acum dacă mai rămăsese vreunul din toţi foştii mari conferenţiari şi în locul atâtor genii „o

neagră neştiinţă a cotropit oraşul”. Dar nu numai ciuma era de vină; războaiele şi alte tulburări şi-au lăsat amprentele lor.

Rezultatul imediat şi evident al Morţii Negre a fost, desigur, populaţia scăzută care datorită războaielor, brigandajului şi reapariţiei ciumei s-a micşorat chiar mai mult pe la sfârşitul secolului al XIV-lea. Ciuma a lăsat un blestem pentru secol sub forma bacilului său. Adăpostit de purtători, ea avea să izbucnească din nou de şase ori în următoarele şase decenii în diverse localităţi, la intervale diferite de la zece la cincisprezece ani. După ce a ucis majoritatea celor vulnerabili, cu o mortalitate mărită la copii în fazele mai avansate, în cele din urmă a cedat, lăsând Europa cu o populaţie redusă cu aproape 40% în 1380 şi cu aproape 50% la sfârşitul secolului. Oraşul Beziers din sudul Franţei care avea 14.000 de locuitori în 1304, avea doar 4.000 un secol mai târziu. Portul pescăresc Jonquieres lângă Marsilia care avea odată 354 de fumuri impozabile a fost redus la 135. Oraşele înfloritoare Carcassonne şi Montpellier au devenit nişte umbre ale fostei lor prosperităţi, ca şi Rouen, Arras, Laon şi Reims în nord. Dispariţia materialului de impozat a făcut pe conducători să mărească impozitele, provocând resentimente care aveau să explodeze în revolte repetate în deceniile viitoare.

Dacă ne referim la proprietarul funciar şi la ţăran, balanţa sărăcirii şi a îmbogăţirii datorată ciumei a favorizat în general pe ţăran, deşi ceea ce era adevărat într-un loc provoca deseori o reacţie egală şi opusă în altă parte. Valorile relative ale pământului şi mâinii de lucru se inversaseră. Ţăranii au văzut că rentele lor erau reduse şi chiar abandonate timp de unul sau mai mulţi ani de către proprietarul funciar care era disperat să-şi cultive pământul. Mai bine niciun venit decât să rămână în paragină pământul agricol. Dar terenurile cultivate s-au împuţinat oricum din cauza lipsei de mână de lucru. Arhivele abaţiei Ramsay din Anglia arată că la 30 ani după ciumă terenul semănat cu cereale era pe jumătate cât fusese înainte. Din cele cinci pluguri cât poseda abaţia în 1307, cu un secol mai târziu rămăsese numai unul şi din 28 de boi, rămăseseră 5.

Terenul deluros şi cel sărac era lăsat în paragină şi a devenit păşune pentru oi care cereau mai puţine braţe de muncă. Satele, depopulate şi incapabile să reziste la îngrădirea pământurilor pentru oi au fost părăsite

din ce în ce mai mult. Au dispărut haturile când terenurile au rămas necultivate. Dacă erau cerute de cineva care putea să le cultive, foştii proprietari sau moştenitorii lor nu puteau lua arendă. Moşierii sărăciţi din cauza acestor factori şi-au lăsat castelele şi moşiile în paragină şi au luat-o pe calea brigandajului care avea să devină blestemul deceniilor următoare.

Moartea a încetinit producţia, mărfurile au devenit puţine şi preţurile s-au ridicat. În Franţa, preţul la grâu s-a mărit de patru ori prin 1350. În acelaşi, timp, lipsa de mână de lucru a adus cea mai mare tulburare socială a ciumei – o cerere organizată pentru salarii mai mari. Ţăranii ca şi meşteşugarii, meseriaşii, funcţionarii şi preoţii au descoperit puterea lor din cauză că erau atât de puţini. La un an după ciumă, în nordul Franţei, muncitorii textilişti din St. Omer lângă Amiens obţinuseră trei măriri succesive de salarii. În cadrul
multor bresle artizanii făceau grevă pentru salarii mai mari şi ore mai puţine. Într-o epocă în care condiţiile sociale erau considerate a fi bine stabilite o astfel de acţiune era revoluţionară.

Reacţia conducătorilor a fost represiunea imediată. Făcând sforţări să menţină salariile la nivelul dinaintea ciumei” englezii au emis o hotărire în 1349 cerând tuturor să lucreze cu aceeaşi plată ca în 1347. Se stabiliseră penalizări pentru refuzul de a munci, pentru părăsirea unui loc de muncă spre a căuta unul mai bine plătit şi pentru plata salariilor mai mari de către patroni. Proclamată când parlamentul nu era întrunit, hotărârea a fost reemisă în 1351 ca statut al muncitorilor. Ea nu numai că înfiera muncitorii care cereau salarii mai mari dar în special pe cei care preferau mai curând să cerşească cuprinşi de lenevie decât să-şi câştige pâinea prin muncă”. Lenea muncitorului era o crimă împotriva societăţii deoarece sistemul medieval se baza pe obligaţia acestuia de a trudi. Statutul muncitorilor nu a fost pur şi simplu un vis reacţionar, ci un efort de a menţine sistemul. El prevedea ca fiecare persoană capabilă de muncă sub şaizeci de ani fără mijloace de trai să muncească pentru oricine o solicita; să nu se dea nicio pomană persoanelor apte de muncă; un şerb vagabond putea fi silit să muncească pentru oricine avea nevoie de el. Acest statut avea să slujească până în secolul al XX-lea ca bază a legilor „conspirative” împotriva mâinii de lucru în îndelungata luptă pentru împiedicarea sindicalizării.

Un statut francez mai realist din 1351, care se aplica numai regiunii Parisului, permitea o mărire a salariilor dar care să nu depăşească o treime din fostul nivel. Se fixară preţurile şi se reglementară, profiturile intermediarilor. Pentru sporirea producţiei s-a cerut breslelor să micşoreze restricţiile asupra numărului de ucenici şi să le scurteze perioada de ucenicie ca să devină mai repede meşteri.

În ambele ţări, statutele nu puteau fi aplicate după cum reiese din reînnoirea legilor cu penalizări sporite. Violările citate de parlamentul englez în 1352 arată că muncitorii cereau şi patronii plăteau salarii de două ori sau de trei ori mai mari decât în perioada dinaintea ciumei; în fiecare oraş s-au instalat instrumente de tortură pentru pedepsirea vinovaţilor. În 1300 închisoarea a înlocuit penalizările iar muncitorii care fugeau au fost declaraţi proscrişi. Dacă erau prinşi, trebuia să li se ardă cu fierul roşu pe frunte litera „F” de la „fugar” (sau eventual de la „falsity”). În anii 1360 s-au dat de două ori mai multe legi noi, ce au generat rezistenţa care urma să ajungă la apogeu în marea răscoală din 1381.

Sentimentul păcatului trezit de ciumă a încetat datorită indulgenţei totale oferite de Anul Jubiliar 1350 tuturor celor care în acel an făcuseră pelerinaj la Roma. Stabilit iniţial de Bonifaciu al VIII-lea în 1300, Jubileul era menit să acorde indulgenţe fără bani tuturor păcătoşilor care se pocăi au şi se spovedeau – adică, celor care îşi păţeau permite călătoria la Roma. Intenţia lui Bonifaciu a fost să sărbătorească Anul Jubiliar ca un centenar, dar primul jubileu avusese un asemenea succes, atrăgând spre Roma două milioane de vizitatori în cursul acelui an încât oraşul, sărăcit datorită mutării sediului papei la Avignon, l-a rugat pe Clement al VI-lea să scurteze totuşi intervalul la 50 de ani. Papa, pasionat de frescele sale vesele a acţionat în baza principiului că „un pontif trebuie să-şi facă supuşii fericiţi„. El a dat curs cererii Romei într-o bulă din 1343.

Important pentru Biserică era că papa Clement a formulat în aceeaşi bulă teoria indulgenţelor şi i-a fixat echivalentul funest în bani. El afirmă că sacrificiul sângelui lui Hristos împreună cu meritul adăugat de Fecioara Maria şi de sfinţi stabiliseră o vistierie inepuizabilă pentru folosirea indulgentelor. Vărsând nişte sume Bisericii, oricine putea cumpăra o acţiune la Vistieria Meritului. Ceea ce a câştigat Biserica în bani pierdu

până la urmă în respect.

În 1350 pelerinii se îmbulzeau pe drumurile Romei, înnoptând lângă focuri. Se spune că 5.000 de oameni intrau sau ieşeau din Roma în fiecare zi, îmbogăţind pe stăpânii caselor care le dădeau adăpost în ciuda lipsei de hrană şi furaje şi a stării jalnice a resurselor oraşului. Fără pontiful său, oraşul etern era sărac, cele trei basilici în ruină, São Paulo dărâmată de cutremur, palatul Lateran pe jumătate distrus. Molozul şi ruinele umpleau străzile, cele şapte coline erau tăcute şi pustii, capre umblau prin mănăstirile goale năpădite de buruieni. Priveliştea bisericilor fără acoperiş în bătaia vântului şi ploii, se plângea Petrarca, „ar isca mila şi într-o inimă de piatră”. Totuşi faimoasele moaşte de sfinţi au fost oferite cu dărnicie, iar cardinalul Anibaldo Ceccano, nunţiul papal pentru Jubileu, a împărţit un număr imens de absolviri de păcate şi indulgenţe mulţimilor ce doreau cu ardoare iertarea păcatelor. După afirmaţiile lui Villani, care se interesa îndeosebi de cifre, un milion de oameni au fost la Roma în timpul Postului Mare. Acest aflux sugerează fie o extraordinară nepăsare şi vigoare atât de curând după ciumă, fie o mare nevoie de izbăvire – sau, eventual, că participanţilor condiţiile nu le păreau atât de rele cum reiese din relatare.

Biserica ieşi din ciumă mai bogată, dacă nu mai nepopulară. Când o moarte fulgerătoare ameninţa pe fiecare, cu perspectiva de a-şi da obştescul sfârşit într-o stare de păcat, rezultatul a fost un puhoi de testamente în favoarea instituţiilor religioase. St. Germain l’Auxerrois din Paris a primit 49 de moşteniri în 9 luni în comparaţie cu 78 în cei 8 ani anteriori. În octombrie 1348 conciliul din Siena a suspendat alocaţiile anuale pentru instituţiile religioase de caritate timp de doi ani deoarece acestea erau „imens îmbogăţite şi într-adevăr, îngrăşate” din moşteniri. La Florenţa, asociaţia din Or San Michele a primit 350.000 de florini pentru a fi împărţiţi săracilor, deşi în acest caz mai marii asociaţiei au fost acuzaţi că au folosit banii în scopuri personale pe motivul că cei foarte săraci şi nevoiaşi erau morţi.

În timp ce Biserica aduna bani, au sporit atacurile împotriva clerului, stimulate în parte de flagelanţi şi în parte de refuzul preoţilor în timpul ciumei de a-şi îndeplini obligaţiile. Că mureau ca alţi oameni, li s-a iertat, dar că-i lăsau pe creştini să moară fără împărtăşanie sau că luau mai mulţi

bani pentru serviciile lor în timpul crizei, cum făceau mulţi, li s-a imputat cu vehemenţă. Chiar şi în timpul Jubileului, populaţia Romei, cuprinsă de un freamăt misterios de ostilitate, îşi bătu joc şi hărţui pe nunţiul cardinal. Odată, în timp ce călărea într-o procesiune, un ţintaş a tras asupra lui; s-a întors palid şi tremarând, cu o săgeată în pălărie. După aceea, călătorind numai cu un coif sub pălărie şi cu o zale sub haină, plecă la Neapole cât mai curând şi se spune că muri pe drum – otrăvit cu vin, după cum se afirmă.

În Anglia, unde anticlericalismul era endemic, în 1349, cetăţenii din Worcester sparseră porţile stăreţiei St. Mary de lângă catedrală, îi atacară pe călugări, „îl alungară pe stareţ cu arcuri şi săgeţi şi alte arme ofensive” şi încercară să dea foc clădirilor. În acelaşi an, la Yeovil când episcopul de Bath şi Welies ţinea o slujbă mulţumindu-i lui Dumnezeu că a trecut ciuma, a fost întrerupt de nişte „fii ai pierzaniei” care l-au asediat pe episcop şi pe enoriaşi în biserică toată noaptea până ce aceştia primiră ajutor.

Îmbogăţite prin moşteniri, ordinele călugăreşti stârneau o şi mai mare ostilitate, decât cea care de obicei se manifestase faţă de ei. Când Knighton a arătat că la Marsilia muriseră în total 150 de franciscani, el adăugă: „bene quidem” (un lucru bun) iar despre cei şapte din 16 călugări care supravieţuiseră la Maguelonne, a scris: „și aceasta era destul”. Călugării cerşetori nu erau iertaţi pentru că îmbrăţişaseră pe Mammon şi că „umblau după lucruri carnale şi pământeşti”.

Ciuma a accelerat nemulţumirea faţă de Biserică chiar în momentul când poporul simţea o nevoie şi mai mare de linişte spirituală. Trebuia să existe, vreun sens în experienţa înfiorătoare pe care Dumnezeu le-o dăduse. Dacă scopul era să-l dezbare pe om de felul său păcătos, el nu şi-a atins ţinta. S-a constatat că oamenii erau „mai răi ca înainte”, mai avari, mai hrăpăreţi, mai certăreţi, mai belicoşi şi aceasta nu se manifesta mai puternic decât în cadrul Bisericii însăşi. Clement al VI-lea, deşi nu era deloc un om cult, s-a ridicat împotriva prelaţilor săi într-o tiradă plină de mânie şi ruşine când aceştia i-au cerut printr-o petiţie din 1351 să desfiinţeze ordinele de călugări cerşetori. Papa a răspuns că dacă ar face aceasta: „Ce aţi putea predica poporului? Dacă aţi predica despre umilinţă voi sunteţi cei mai

mândri din lume, îmbuibaţi, încrezuţi şi iubitori de pompă. Dacă aţi vorbi de sărăcie, voi sunteţi atât de lacomi că toate bogăţiile din lume nu vă sunt suficiente. Dacă aţi vorbi despre castitate – dar să trecem aceasta sub tăcere deoarece Dumnezeu ştie ce face fiecare om şi câţi din voi vă satisfaceţi poftele”. Cu această tristă părere despre tovarăşii lui, şeful bisericii muri un an mai târziu.

„Când cei care au titlul de păstori joacă rolul de lupi”, spunea Lothar din Saxonia, „în grădina Bisericii creşte erezia”. În timp ce majoritatea oamenilor, fără îndoială, îşi urmau ca mai înainte calea plină de curaj, nemulţumirea faţă de Biserică a dat un imbold ereziei şi disidenţei tuturor celor care căutau pe Dumnezeu, prin secte mistice, tuturor mişcărilor pentru reformă care în ultimă instanţă aveau să destrame imperiul unităţii catolice.

Supraviețuitorii ciumei, coristatând că ciuma nici nu i-a distrus, nici nu i-a făcut mai buni, n-au putut descoperi niciun scop Divin în durerea pe care o înduraseră. Scopurile lui Dumnezeu erau de obicei misterioase dar această calamitate fusese prea groaznică ca să fie acceptată fără întrebări. Dacă un dezastru de o astfel de mărime, cel mai ucigător care s-a cunoscut vreodată, era doar un act lipsit ele sens din partea lui Dumnezeu sau poate chiar nici nu era mâna lui Dumnezeu, atunci absoluturile unei ordini fixe erau desfăcute din legăturile lor. Minţile care se luminaseră ca să primească aceste întrebări nu se mai puteau întoarce în întuneric. Odată ce oamenii întrezăreau posibilitatea schimbării într-o ordine considerată imuabilă, apare la orizont sfârşitui unei ere de supunere; urma apariţia conştiinţei individuale. În această privinţă Moartea Neagră poate a fost începutul nerecunoscut al omului modern.

Între timp ea a lăsat neîncredere, tensiune şi mâhnire. A accelerat schimbarea raporturilor de muncă pe moşii şi făcând aceasta, a desfăcut vechi legături. A adâncit antagonismul între bogaţi şi săraci şi a mărit discordia între oameni. Un eveniment care aduce mare nenorocire poate fi îndurat numai cu credinţa că el va aduce o lume mai bună. Când aceasta nu se întâmpâă, cum a fost după marele dezastru din 1914–18, dezamăgirea este adâncă şi se transformă în îndoială şi dezgust de sine. Prin crearea unui climat de pesimism, Moartea Neagră a echivalat cu primul război

mondial, deşi efectele psihologice au apărut de-abia după 50 de ani. Aceştia au fost cei 50 de ani ai tinereţii şi ai vieţii de adult a lui Enguerrand de Coucy.

Pe pereţii pictaţi de la Camposanto din Pisa există o stranie personificare a morţii datând din anii ciumei. Figura nu reprezintă scheletul convenţional ci o femeie băatrână, îmbrăcată în negru cu păr lung şi ochi sălbatici cărând o coasă cu lamă lată. Labele picioarelor i se termină în gheare în loc de degete. Zugrăvind triumful Morţii, fresca a fost pictată în sau în jur de 1350 de către Francesco Traini făcând parte dintr-o serie care cuprindea scene zugrăvind Judecata de Apoi şi Chinurile Iadului.

Acelaşi subiect, pictat în aceiaşi timp de profesorul lui Traini, Andrea Orcagna, în biserica Santa Croce din Florenţa, s-a pierdut, în afară de un fragment. Împreună, aceste fresce au marcat începutul pătrunderii Morţii în artă, fără a marca cultul care urma să-l formeze Moartea la sfârşitui secolului.

Moartea era de obicei reprezentată printr-un schelet cu clepsidră şi coasă, într-un giulgiu alb sau fără nimic pe el, rânjind la ironia destinului omului, reflectat în imaginea sa: toţi oamenii, de la cerşetor la împărat, de la prostituată la regină, de la funcţionarul în zdrenţe, la papă, trebuie să ajungă aici. Indiferent de sărăcia sau puterea din timpul vieţii, totul este deşertăciune, moartea făcându-i egali. Temporalul nu-i nimic, ceea ce contează este viaţa de apoi a sufletului.

În fresca lui Traini, Moartea se furişează prin aer spre un grup de nobili şi doamne lipsiţi de griji, tineri şi frumoşi care, precum modelele din povestirile lui Boccaccio conversează, flirtează şi se delectează cu jocul de cărţi şi muzică într-o livadă parfumată de portocali. Un sul de pergament îi avertizează că „niciun scut de înţelepciune sau bogăţie, de noblețe sau bravura” nu-i poate ocroti împotriva loviturilor celei care se apropie. „Ei s-au desfătat mai mult cu plăcerile lumii decât au ascultat de cele sfinte”. Într-o grămadă de cadavre din apropiere zac capete încoronate, un papă cu tiara, un cavaler, amestecaţi cu trupurile celor săraci în timp ce îngerii şi diavolii din cer îşi dispută figurile goale în miniatură care reprezintă sufletele lor. Un grup nenorocit de leproşi, ologi, cerşetori (reprezentat şi în fragmentul rămas a lui Orcagna), unul cu un nas mâncat, alţii fără picioare,

orbi, sau întinzând un ciot înfăşurat în cârpe în loc de mână imploră Moartea să-i izbăvească. Deasupra, pe un munte, ermiţi care duc o viaţă religioasă contemplativă aşteaptă Moartea în pace.

Dedesubt, într-o scenă de o vervă artistică extraordinară, o partidă de vânătoare compusă din prinţi şi doamne elegante călare dă cu groază peste trei sicrie deschise conţinând cadavre în diverse stadii de descompunere, unul încă îmbrăcat, unul pe jumătate putrezit şi unul, schelet. Vipere se târăsc peste oasele lor. Scena ilustrează „Cei trei vii şi cei trei morţi”, o legendă din secolul al XIII-lea care povesteşte întâlnirea dintre trei doamne şi trei cadavre în descompunere care le spun: „ce sunteţi voi, am fost şi noi. Ce suntem noi, veţi fi şi voi”. În fresca lui Traini, un cal simţind duhoarea morţii împietreşte de spaimă, cu gâtul întins şi cu nările dilatate; călăreţul duce o batistă la nas. Câinii de vânătoare se trag îndărăt, urlând îngroziţi. Bărbaţii şi femeile frumoase, îmbrăcaţi în mătăsuri, cu pălării moderne, privesc înspăimântaţi la ce vor deveni.

Capitolul 6

Bătălia de la Poitiers

De-abia ieşită din epidemia de ciumă, Franţa s-a îndreptat spre un dezastru militar care urma să dezlănţuie un potop de consecinţe nefaste şi să devină un eveniment determinant în viaţa lui Enguerrand de Coucy. Agentul extern a fost Anglia, însă cauza rezida în nesupuşenia clasei senioriale, consfinţită de un rege care excela prin incapacitatea sa de a conduce.

Ioan al V-lea, care l-a urmat pe tatăl său, Filip al VI-lea, în august 1350, putea să-i slujească lui Machiavelli drept model pentru un Anti-Principe. Lipsit de simţ politic şi nestăpânit, el nu a cumpănit niciodată în mod înţelept alternativele şi părea incapabil să analizeze dinainte consecinţele unei acţiuni. Deşi era curajos în bătălie, nu era de loc o mare căpetenie. Deşi nu era rău intenţionat, avea să provoace o nemulţumire care a fost pe punctul de a genera revolte şi de a determina pierderea a jumătate din regat în favoarea duşmanului. Chiar el însuşi era să piară, lăsând ţara fără conducător să întâmpine cel mai întunecat ceas al epocii. Cu

surprinzătoare îngăduinţă, supuşii lui l-au numit Jean le Bon (Ioan cel Bun), după cum s-a presupus, porecla fiind folosită în sensul de „risipitor” sau „nepăsător” sau de om cumsecade. Sau poate s-au referit la devotamentul lui Ioan faţă de onoarea cavalerească sau la generozitatea lui faţă de săraci ilustrată de faptul că odată a dat o pungă unei servitoare ale cărei găleţi cu lapte fuseseră răsturnate de câinii săi de vânătoare”.

A urcat pe tron cu intenţia de a răzbuna înfrângerile tatălui sau din ultimele decenii şi în prima zi a domniei sale i-a anunţat pe cei mai importanţi seniori din regatul său să fie pregătiţi să vină la chemarea lui când „va veni timpul”. Armistiţiul încheiat după căderea Calais-ului şi reînnoit în timpul ciumei trebuia să expire în aprilie 1351. Moştenind o visterie goală, Ioan n-avea bani ca să plătească o armată şi nu se putea mişca fără să-şi completeze din nou fondurile şi să-şi chivernisească resursele militare. Nevoia de a învăţa ceva din eşecurile de la Crécy şi Caiais nu i-a fost inutilă şi el bâjbâia în căutarea unor anumite idei pentru reforma militară.

Totuşi, prima sa acţiune, la trei luni după ce a devenit rege, a fost să-i execute pe conetabilul Franţei, contele de Eu şi pe cel de-al 16-lea conte de Guânes, văr de-al II-lea al lui Enguerrand al VII-lea, un om cu puternice relaţii şi „atât de curtenitor şi amabil în toate încât era iubit şi admirat de mari seniori, doamne şi domnişoare din lumea bună”. Prins de englezi la Caen în 1345, contele de Eu n-a reuşit să strângă răscumpărarea care i-o cerea regele Eduard. Când era vorba de prizonieri importanţi, Eduard nu se limita niciodată la principiul cavelerisrrmlui după care răscumpărarea unui cavaler trebuia stabilită la o cifră care să nu-l ruineze sau să depăşească venitul său pe un an. După patru ani de captivitate, contele de Eu şi-a redobândit libertatea probabil în schimbul cedării în favoarea lui Eduard a castelului său plasat într-o poziţie strategică şi al comitatului Guânes de lângă Caiais. Pe baza acestei bănuieli, Ioan a poruncit decapitarea lui la întoarcerea în Franţa fără proces sau vreo altă procedură publică. Regele a ascultat în linişte cererile prietenilor lui de Eu de a-i cruţa viaţa, nu le-a dat niciun răspuns, dar a jurat că „el nu va mai dormi vreodată atât timp cât contele de Guânes este în viaţă”; sau, după o altă versiune, a răspuns cu lacrimi în ochi „voi veţi avea trupul, noi vom avea capul lui”.

Ioan nu ar fi putut alege un mod mai bun de a-i înstrăina pe nobili, de al căror sprijin avea nevoie, decât să execute un nobil de rangul contelui de Eu şi cu mulţi prieteni, fără o explicaţie publică sau intentarea unui proces. Dacă Eu trădase într-adevăr (adevărul nu se cunoaşte) regele avea toate motivele să explice raţiunile actului său, însă Ioan fie că avea o voinţă prea puternică, fie că era prea tare de cap pentru a înţelege că ar fi fost de dorit să ai bune relaţii cu nobilimea.

Următorul său act a înrăutăţit lucrurile. El dădu funcţia de conetabil rudei şi favorilului său, Charles d'Espagne despre care se spunea că era obiectul „afecţiunii necinstite" a regelui şi că-l convinsese pe Ioan să-l asasineze pe contele de Eu pentru a prelua funcţia acestuia, în afară de prestigiul oferit de faptul de a fi conducătorul militar imediat după rege, funcţia de conetabil aducea câştiguri suplimentare obişnuite din misiunea de strângere a forţelor armate. Numirea în funcţie a lui Charles d'Espagne, care nu era popular în felul în care nu era niciun favorit al regelui, a sporit mânia nobililor consternaţi într-o vreme când regele avea destule motive să se teamă de tendinţele lor separatiste. Episodul a constituit o scindare a domniei într-un timp cinci ea avea nevoie cel mai mult de unitate.

Tatăl lui Ioan a fost de asemenea „*ung bien hastif homs*" (un bărbat foarte impulsiv) iar căsătoriile, timp de secole, cu verişoare primare i-au făcut instabili pe Valois. Jean nu a uitat stinghereala lui Filip în privinţa legitimităţii pretenţiei lui la coroană şi zelul cu care acesta a suspectat, nu fără motiv, trădarea. Dorinţa de răzbunare a luat-o de la mama lui, regina oloagă, care, deşi era pioasă şi făcea fapte bune, era considerată „o doamnă foarte crudă deoarece pe cine ura ea, mort era fără milă". Se spunea că ea a fost cea care l-a îndemnat pe soţul ei să facă acel gest care a adus atâta spaimă în vremea sa – executarea în 1343 a 15 seniori bretoni care erau prizonierii lui.

În timpul ostilităţilor din anii 1340, Ioan i-a asediat pe englezi, fără succes, timp de patru luni, refuzând, se spune, orice sfat, şi dovedindu-se încăpăţânat şi „greu de schimbat când avea o părere". Talentul său cel mai notabil era de a-şi satisface excepţionala sa lăcomie de bani. Împărtăşea interesul familiei Valois faţă de arte şi litere cei puţin atât cât să comande traducerea în limba franceză a Bibliei şi a operei istoricului roman Titus

Livius şi să ia cu el cărţi în campanii. Ca rege a ordonat pictorului curţii, Girard de Orleans, să-i decoreze taburetele de toaletă şi a strâns 239 de tapiserii făcute pentru folosinţa sa. Gustul său pentru lux cuprindea totul în afară de alegerea miniştrilor. Moştenise de la tatăl său şi păstrase în funcţie nişte miniştri obscuri, nici capabili, nici cinstiţi, care erau dispreţuiţi de nobili deoarece erau de origine comună şi urâţi de burghezi din cauza avariţiei şi venalităţii lor. Unul din ei, Simon de Buci, preşedintele parlamentului şi membru al Consiliului Secret „a sărit” de două ori peste cal. Robert de Lorris, şambelanul şi şeful conturilor a fost repus în funcţie după ce a reuşit să se salveze din faţa unei acuzaţii de trădare şi a uneia de delapidare. Prudent, Jean Poilevain, care a fost închis pentru fraudă, a obţinut o scrisoare de iertare înainte ca să fie judecat. Ca administratori ai finanţelor regelui, asemenea persoane erau o sursă permanentă de nemulţumire
faţă de regim.

Primul act administrativ important al lui Ioan a fost un serios efort spre o coeziune militară. Devenea evident că dreptul baronial de a se retrage după bunul plac de pe câmpul de luptă şi faptul că se răspundea în mod independent la chemarea regelui, diminua marile eforturi militare. Jumătate feudală, jumătate mercenară, nefiind încă naţională, adunătura ad hoc care era armata din secolul al XIV-lea era prea supusă intereselor particulare ale componenţilor ei ca să fie un instrument pe care te puteai bizui. Hotărârea regelui din aprilie 1351 a fost o încercare de a introduce, atât cât permiteau rânduielile cavalereşti, principii de dependenţă şi comandă.

Mărind plata pentru a acoperi inflaţia provocată de Moartea Neagră, hotărârea a confirmat faptul că funcţia războinicului devenea o profesiune a cavalerilor mai săraci, dacă nu pentru marii seniori. Onorariul a fost stabilit la 40 sous (2 livre) pe zi pentru un stegar, 20 sous pentru un cavaler, 10 – pentru un scutier, 5 – pentru un valet, 3 – pentru un pedestraş, 2 ½ pentru un purtător de armură şi alţi servitori.

Mai semnificativă a fost o clauză menită să îndrepte o greşeală gravă de pe câmpul de luptă medieval, dreptul la retragere independentă. Noua regulă prevedea ca fiecare om din armată să fie subordonat unui căpitan şi cerea un jurământ de la toţi combatanţii „de a nu părăsi compania

căpitanului lor” fără ordin – adică, să nu se retragă când doresc. Datorită faptului că un comandant se putea bizui atât de puţin pe forţa pe care intenţiona s-o desfăşoare, hotărârea cerea şi căpitanilor companiilor să-l anunţe pe şeful batalionului că vor fi prezenţi la următoarea bătălie.

Hotărârea s-a dovedit ineficientă mai ales din lipsa unui venit sigur pentru întreţinerea unei armate organizate.

Aprovizionarea se adăuga cheltuielilor făcute prin plata salariilor. În timp ce ţărănimea locală, plătită sau jefuită furniza de obicei hrana şi furaje pentru cai, o expediţie majoră, un asediu sau o flotă pe mare avea nevoie de o aprovizionare organizată – biscuiţi, carne, peşte afumat sau sărat, vin, ulei, ovăz şi fân pentru cai. Cavalerii mâncau de obicei pâine albă şi beau vin în fiecare zi. Soldatul obişnuit primea vin numai în zile de sărbătoare sau în timpul luptelor; altfel, el bea bere sau cidru şi mânca pâine de secară, mazăre, fasole. Peştele, brânza, uleiul de măsline, câteodată untul, sarea, oţetul, ceapa şi usturoiul figurau de asemenea în raţii. Păsările erau atât de mult consumate şi atât de uşor obţinute încât nici nu mai erau amintite. Zahărul, mierea, muştarul, condimentele şi migdalele erau păstrate pentru răniţi şi bolnavi şi pentru privilegiaţi. În timpul serviciului activ soldaţii nu posteau, dar li se distribuia peşte ca înlocuitor al cărnii în timpul celor 12 zile „slabe” dintr-o lună. Cu cât se permanentiza războiul, cum s-a întâmplat în secolul al XIV-lea, cu atât era nevoie de mai multă organizare şi bani.

Coroana înhăţa banii prin orice mijloace şi favoriza lucrul cel mai lipsit de scrupule: falsificarea monedei. Mai puţin evidentă decât ajutoarele şi subsidiile, ea nu necesita chemarea stărilor pentru consimţământ. Monedele încasate erau rebătute cu o proporţie mai mică de aur sau argint şi erau puse din nou în circulaţie la vechea lor valoare, diferenţa fiind reţinută de vistierie. Deoarece monedele care circulau zilnic erau afectate în acest fel, sistemul reducea salariile reale şi puterea reală de cumpărare a omului de rând, în timp ce bancherii, comercianţii şi nobilii a căror avere consta din mari monede de aur sau din vase de aur şi argint erau mai puţin afectaţi. În timpul lui Ioan al II-lea aceste înşelătorii erau atât de frecvente încât răsturnau toate valorile şi au reuşit să le dăuneze tuturor şi să-i înfurie pe toţi în afara de autorii lor şi de cei care puteau profita păstrându-şi aurul.

Abatele Gilles li Muisis din Tournai găsea misterul banilor chiar mai ascuns decât cel al ciumei, ceea ce i-a inspirat un vers celebru:

„Banii şi circulaţia lor sunt lucruri foarte ciudate.
Ei continuă să urce şi să coboare şi nimeni nu ştie de ce.
Când vrei să câştigi, pierzi oricât de mult ai încerca”.

În 1351, primul un al domniei lui Ioan, moneda a suferit 18 schimbări şi în cursul următorului deceniu
Încă 70.

Ideea regelui de a îmbunătăţi forţa militară avea să conducă, la întemeierea unui ordin cavaleresc după modelul cavalerilor Mesei Rotunde, aşa cum regele Eduard întemeiase recent Ordinul Jartierei. Ordinul Stelei al lui Ioan era menit să rivalizeze Jartiera, să reînvie prestigiul francez şi să sudeze loialitatea dezbinată a nobililor faţă de monarhia Valois.

Ordinele cavalereşti cu toată ostentctţia, ritualul şi jurămintele lor erau un mod de a încerca să se asigure un corp loial de sprijin militar pe care suveranul se putea bizui. De fapt, acesta era simbolul Jartierei, un inel care să lege cavalerii unul de altul şi toţi împreună să fie legaţi de rege ca şef al Ordinului. Anunţat la început cu mare tam-tam în 1344, Ordinul Jartierei era menit iniţial să cuprindă 300 de cavaleri încercaţi, începând cu cei mai merituoşi din regat. Când s-a înfiinţat oficial, cinci ani mai târziu, a fost redus la un cerc exclusivist de 28 de persoane, având pe Sf. Gheorghe drept patron şi mantii albastre cu fir auriu drept costum. Semnificativ era faptul că statutul Ordinului prevedea că niciun membru nu putea părăsi domeniul regelui fără autorizaţia lui. Purtarea jartierei la genunchi mai avea semnificaţia, aşa cum afirmă istoricul Ordinului „unui protest şi a unui îndemn pentru cavaleri să nu trădeze în mod laş (prin fuga de pe câmpul de luptă) curajul şi renumele care sunt sădite în statornicie şi mărinimie”. Până şi cavalerii de demult cunoşteau frica şi fuga.

Deoarece Ioan avea intenţia să includă, nu să excludă, el întemeie Ordinul Stelei pentru 50 de membri. Înfiinţat „în cinstirea lui Dumnezeu, a Fecioarei Maria, pentru creşterea cavalerismului şi ridicarea onoarei”, o dată pe an tot Ordinul urma să se întrunească la un banchet ceremonial la

care urmau să fie prezente blazoanele tuturor membrilor. Participanţii urmau să poarte o tunică albă, iar deasupra ei o haină roşie sau albă brodată cu o stea de aur, o pălărie roşie, un inel de email de o formă specială, ciorapi negri şi pantofi aurii. Urmau să desfăşoare un steag roşu bătut cu stele şi brodat cu imaginea Sfintei Fecioare.

La banchetul anual fiecare va trebui să povestească sub jurământ toate „aventurile pe care le-a avut în timpul anului, atât cele ruşinoase, cât şi cele onorabile”, iar scribii aveau să consemneze povestirile lor într-o carte. Ordinul va desemna pe cei trei prinţi, cei trei stegari şi trei cavaleri care în timpul anului au avut cele mai multe fapte de arme în război „deoarece nicio faptă de arme în timp de pace nu va fi luată în consideraţie”. Aceasta însemna nicio faptă în alt război decât cel declarat de suveran. La fel de semnificativă pentru intenţiile regelui a fost şi reapariţia jurământului cavalerilor de a nu se retrage, formulat mai ferm decât în hotărâre şi mai explicit decât cel al Ordinului Jartierei. Membrii Stelei trebuiau să jure că niciodată nu vor fugi de la locul bătăliei mai departe de patru *arpents* (cam 500 de metri) din proprie iniţiativă, „ci mai curând vor muri sau vor fi luaţi prizonieri”.

Deşi scopul ascuns al Ordinelor era practic, forma era deja nostalgică. Războiul se schimbase de la romanele cavalereşti ale secolului al XII-lea de unde cunoşteau bărbaţii legendele Mesei Rotunde din secolul al VI-lea, dacă aceasta a existat vreodată. Legendele au format cavalerismul ca principiu de ordine al clasei războinicilor, „fără de care lumea ar fi un lucru încurcat”. Însă căutarea Sfântului Graal nu era un îndreptar adecvat pentru tactici realiste.

Cea mai izbutită expresie militară a cavalerismului în ochii contemporanilor era faimoasa luptă a celor 30 din 1351. O acţiune generată de conflictul permanent din Bretania, ea a început cu provocarea la o luptă individuală lansată de Robert de Beaumanoir, un breton nobil din tabăra francezilor, rivalului său Bramborough din grupul anglo-breton. Când partizanii lor au cerut să lupte şi ei, s-a convenit să se lupte, câte 30 de fiecare parte. Se stabiliră condiţiile, s-a ales locul şi după ce participanţii luară parte la slujbă şi schimbară amabilităţi, lupta începu. Luptară sălbatic cu săbii, suliţi, pumnale şi topoare până ce patru din grupul francez şi doi

din cel englez fură omorâţi şi se hotărî o întrerupere. Sângerând şi epuizat, Beaumanoir ceru o băutură, rostind cele mai memorabile cuvinte ale epocii: „Bea-ţi sângele, Beaumanoir, şi setea îţi va trece!” Reluând încleştarea, combatanţii luptară, până ce partea franceză învinse şi toţi supravieţuitorii din ambele părţi fură răniţi. Bramborough şi încă opt din grupul lui au fost ucişi, ceilalţi luaţi prizonieri şi ţinuţi închişi pentru răscumpărare.

În timpul marilor discuţii provocate de această întâmplare, „unii susţineau că a fost un lucru prost, alţii că a fost o afacere foarte lăudabilă”, admiratorii predominând.

Lupta a fost cântată în versuri imortalizată în picturi, tapiserii şi, într-un monument ridicat pe locul luptei. Douăzeci de ani mai târziu, Froissart a observat un supravieţuitor cu cicatrici la masa lui Carol al V-lea unde era cinstit ca nimeni altul. El povesti cronicarului curios că datora marea favoare ce i-o acorda regele faptului că a fost unul din cei treizeci. Renumele şi cinstea pe care o câştigase lupta reflecta viziunea nostalgică a cavalerului asupra a ceea ce trebuia să fie o luptă. În timp ce practica războiului de distrugere şi jaf, el rămânea credincios imaginii sale de Sir Lancelot.

Cu dărnicie uluitoare, neţinând cont de finanţele sale epuizate, Ioan a lansat Ordinul Stelei la o ceremonie de inaugurare la 6 ianuarie 1352. El dărui toate robele şi a organizat un banchet strălucitor într-o sală ornată cu tapiţerii, draperii de aur şi catifea cu stele şi crini. Mobila era sculptată şi aurită. După o slujbă solemnă, festivitatea a devenit atât de furtunoasă încât a fost făcut ţăndări un potir de aur şi au fost furate nişte draperii. Pe când cavalerii chefuiau, englezii au cucerit castelul Guânes al cărui căpitan era plecat şi petrecea cu membrii Ordinului Stelei.

Spre propria lor ruină, membrii Ordinului Stelei au luat în serios jurământul de a nu fugi de la locul bătăliei. În 1352, în timpul războiului din Bretania, o forţă franceză condusă de mareşalul Guy de Nesle a fost prinsă în ambuscadă într-un loc numit Mauron de către o forţă anglo-bretonă având un număr aproape egal de soldaţi. Francezii ar fi putut să se salveze fugind însă erau legaţi prin jurământul lor de a nu se retrage. Deşi înconjuraţi, luptară până ce practic toţi au fost omorâţi sau capturaţi. Atât

de mulţi, morţi zăceau pe câmpul de bătaie încât corpul lui Guy de Nesle nu a fost recuperat decât după două zile. Şapte stegari şi 80 sau 90 de cavaleri francezi îşi pierdură viaţa fără a mai socoti pe cei capturaţi. Pierderea a fost atât de mare pentru Ordinul Stelei încât, împreună „cu marile neajunsuri şi ghinioane ce aveau să mai urmeze, va isca ruina acestei societăţi nobile”.

Carol, regele Navarrei, un tânăr de 20 de ani, nepot al lui Ludovic al X-lea şi-a văzut norocul în nenorocirile Franţei. Dacă urmărea într-adevăr coroana Franţei sau voia să se răzbune pentru relele care i se făcuseră sau pur şi simplu să provoace zâzanie ca Iago, este un mister pe care-l ascunde unul din cele mai complexe personaje ale secolului al XIV-lea. Mic şi subţirel, cu ochi strălucitori şi volubil la vorbă, era un tânăr fluşturatic, inteligent, fermecător, violent, şiret ca o vulpe, ambiţios ca Lucifer şi mai sincer decât Byron „nebun, rău şi periculos”. Vorbitor seducător şi elocvent, el putea să-şi convingă pairii sau să conducă mulţimea. Îşi permitea aceleaşi acte pătimaşe şi nestăpâmte ca Ioan şi alţi conducători dar spre deosebire de Ioan, era un complotist subtil, îndrăzneţ, absolut fără scrupule însă atât de nestatornic în scopurile sale încât putea să-şi distrugă propriul complot. Singura lui statornicie era ura. Este cunoscut în istorie drept Carol cel Rău.

Prin mama sa, fiica lui Ludovic al X-lea, Carol de Navarra descindea mai direct din ultimii Capeţieni decât Ioan al II-lea însă părinţii lui renunţaseră cu totul să revendice coroana când l-au recunoscut pe Filip al VI-lea. Ei au fost recompensaţi cu regatul Navarrei. Micuţul regat din Pirinei oferea fiului lor prea puţine posibilităţi dar, în calitatea de conte de Evreux, deţinea o mare feudă în Normandla de unde se putea exercita o influenţă. Aceasta a devenit principala sa bază de operaţii.

Era împins la acţiune din gelozie şi ură faţă de Charles d’Espagne, noul conetabil, căruia regele dintr-o favoare nechibzuită îi dăruise comitatul Angouleme care aparţinea casei de Navarra. După ce-l înfurie pe Carol de Navarra luându-i teritoriul, Ioan, temându-se de urmări, încercă să-l lege de el oferindu-i mâna fiicei sale de opt ani, Jeanne. Aproape imediat după aceea, îngroşă prima sa nedreptate reţinând zestrea fiicei sale ceea ce nu a avut darul să-l facă prieten cu noul său ginere.

Carol de Navarra a lovit în rege prin Charles d'Espagne. Neplăcându-i jumătăţile de măsură, puse pe cineva să-l asasineze, nu fără a socoti că mulţi nobili care-l urau de asemenea pe favoritul regelui se vor strânge în jurul bărbatului care l-a îndepărtat pe acesta. El nu-l ucise cu propriile mâini, ci cu ajutorul unui grup de acoliţi condus de fratele său, Filip de Navarra, la care se alăturase contele Jean d'Harcourt, doi fraţi
Harcourt şi alţi mari nobili normanzi.

Profitând de vizita conetabilului în Normandia în ianuarie 1354, intrară în camera unde acesta dormea gol (cum era obiceiul medieval) şi cu săbiile scoase, lucind în lumina torţelor, îl târâră afară din pat. În genunchi, în faţa lui Filip, cu mâinile ridicate, Charles d'Espagne imploră îndurare, spunrnd că „va fi sclavul lui, că se va răscumpără cu aur, că va ceda teritoriul pretins, că va pleca peste mări şi nu se va mai întoarce niciodată". Contele de Harcourd îl rugă pe Filip să aibă milă însă tânărul mânat de mânia şi ţelul fratelui său, n-a vrut s-asculte. Oamenii lui se aruncară asupra neajutoratului conetabil într-un mod atât de „miselese şi odios" încât îi lăsară corpul străpuns în 80 de locuri. Galopând spre locul unde aştepta Carol de Navarra, ei strigară: „S-a făcut! S-a făcut!"

„Ce s-a făcut? „întrebă el, şi ei răspunseră „Conetabilul este mort".

Îndrăzneala loviturii, atât de apropiate de persoana regelui, îl aduse imediat pe Carol de Navarra în frunte ca factor politic. Imediat regele declară confiscarea proprietăţilor sale din Normandia, dar aceasta a trebuit să se facă prin forţă.

Contemporanii lui Carol au pus fapta sa pe seama urii şi răzbunării dar oare era patimă sau calcul? Deşi
lipsa totală de înfrânare era caracteristică persoanelor născute să guverneze, izbucnirile bizare de violenţă deveneau din ce în ce mai frecvente în aceşti ani poate ca o moştenire a Morţii Negre şi a unui sentiment de nesiguranţă în faţa vieţii. În 1354 a izbucnit cu atâta furie unul din conflictele periodice dintre populaţia oraşului Oxford şi studenţii de la universitate, folosindu-se săbiile, pumnalele şi chiar arcurile şi săgeţile, încât s-a soldat eu masacrarea studenţilor şi închiderea universităţii până când regele luă măsuri pentru protejarea libertăţilor ei. În Italia, în 1350 când Francesco Ordelaffi, tiranul din Forli, cunoscut pentru

o *subitezza* sau impulsivitate îngrozitoare, a perseverat în apărare, până la ultima picătură ele sânge, a oraşului său împotriva Bisericii, fiul său Ludovico a îndrăznit să-i ceară să se predea. „Ori eşti un bastard, ori eşti un copil schimbat[4]„ urlă tatăl înfuriat şi în timp ce fiul se întorcea, scoase un pumnal şi „i-l împlântă în spate încât muri până la miezul nopţii”. Într-o furie, tot atât de nestăpânită, contele de Foix care era căsătorit cu sora lui Carol de Navarra, îi ucise pe singurul lui fiu legitim.

Evul Mediu se obişnuise de mult cu violenţa fizică, în secolul al X-lea fusese format un „Armistiţiu al lui Dumnezeu” spre a veni în întâmpinarea năzuinţei pentru ooarecare încetare a luptelor permanente. În timpul armistiţiului, se suspenda lupta în zilele de sărbătoare, duminicile şi de Paşti şi oamenilor de arme li se interzicea să le facă rău tuturor necombatanţilor – funcţionari, ţărani, negustori, meseriaşi şi chiar animale – şi trebuiau să fie protejate toate instituţiile religioase şi publice. Aceasta în teorie. În practică, ca şi alte precepte ale Bisericii, armistiţiul era o sită care nu putea reţine purtarea omenească.

În Anglia, din registrele reprezentanţilor procuraturii reieşea că omuciderile depăşeau cu mult accidentele în ceea ce priveşte cauza deceselor şi deseori asasinul scăpa de pedeapsă, obţinând favoarea clerului prin mituire sau prin relaţii corespunzătoare. Viaţa era plină de răniri corporale şi literatura le reflecta. Una din povestirile lui La Tour Landry scrisă pentru fiicele sale relatează despre o doamnă care a fugit cu un călugăr şi fiind găsită în pat cu el de către fraţii ei, aceştia „luară un cuţit şi îi tăiară călugărului testiculele, le aruncară în faţa doamnei şi o făcură să le mănânce, ca după aceea să-i lege pe amândoi, pe doamnă şi pe călugăr, într-un sac cu pietre grele şi să-i arunce într-un râu şi să-i înece”. O altă povestire, relatează despre un soţ care şi-a adus înapoi soţia de la părinţii ei unde fugise după o ceartă. În timp ce poposeau peste noapte într-un oraş, în drum spre casă, doamna a fost atacată de un „mare număr de tineri sălbatici şi cuprinşi de desfrânare” care „o siluiră în mod infam” făcând-o să moară de ruşine şi supărare. Soţul i-a tăiat corpul în 12 bucăţi, pe care le trimise

---

[4] Copil lăsat de elfi în schimbul celui răpit de ei (n. t.).

una câte una prietenilor ei cu câte o scrisoare aşa încât acestora să le fie ruşine că a fugit de la soţul ei şi de asemenea să-i facă să se răzbune pe cei care au violat-o. Prietenii s-au adunat imediat, împreună cu servitorii lor şi au descins în oraşul unde avusese loc violul şi omorâră pe toţi locuitorii lui.

Violenţa era oficială cât şi individuală. Tortura era îngăduită de Biserică şi folosită în mod regulat pentru demascarea ereziei de către Inchiziţie. Tortura şi pedepsele justiţiei civile constau din tăierea mâinilor şi urechilor, trasul pe roată, arderea pe rug, jupuirea şi ruperea în bucăţi. În viaţa de toate zilele, trecătorii vedeau criminali biciuiţi cu frânghii cu noduri sau legaţi cu un inel de fier în jurul gâtului. Ei treceau pe lângă cadavre, atârnând în spânzurători şi pe lângă capete tăiate şi bucăţi din trupuri trase în ţeapă pe zidurile oraşelor. În fiecare biserică vedeau picturi cu sfinţi care sufereau diverse suplicii atroce – cu săgeţi, suliţi, foc – sângerând de peste tot. Era nelipsită răstignirea cu cuiele, suliţele, spinii şi bicele ei şi cu mult sânge curgând. Sângele şi cruzimea erau omniprezente în arta creştină, într-adevăr esenţiale pentru ea deoarece Hristos devenise Mântuitorul şi sfinţii fuseseră sanctificaţi numai îndurând violenţa din partea semenilor lor.

În jocurile săteşti, jucătorii cu mâinile legate la spate concurau la omorârea unei pisici bătute în cuie de un stâlp lovind-o cu capetele lor până o omorau, cu riscul că animalul înnebunit de groază să le zgârie faţa sau să le scoată ochii cu ghearele. Trompetele sporeau starea de aţâţare. Sau un porc închis într-un ţarc mare era fugărit de oameni cu bâte spre încântarea spectatorilor până când era omorât. Obişnuiţi în propria lor viată cu greutăţile şi rănirile fizice, bărbaţii şi femeile medievale nu erau îngroziţi de spectacolul durerii ci mai curând se delectau cu el. Cetăţenii din Mons cumpărară un criminal condamnat la moarte de la un oraş învecinat ca să aibă plăcerea să-l vadă tăiat în bucăţi. Poate copilăria lipsită de tandreţe producea adulţi care nu-i apreciau pe alţii mai mult decât fuseseră ei apreciaţi în anii lor de formare.

Prin fapta sa revoltătoare, Carol de Navarra deveni o forţă de atracţie pentru un grup din ce în ce mai mare de nobili din nordul Franţei care erau pregătiţi pentru o mişcare de protest împotriva monarhiei Valois. Vechea stare de tensiune dintre baroni şi monarhie se reînnoise ca urmare a

represaliilor violente ale lui Filip şi Ioan împotriva nobililor pe care îi bănuiau de trădare şi a umilinţelor militare suferite la Crécy. Proprietarii funciari, afectaţi de fuga mâinii de lucru şi din cauza reducerii veniturilor de pe moşii, aveau tendinţa să pună pe socoteala coroanei multe din necazurile lor.

Erau ofensaţi din cauza presiunilor financiare ale regelui şi ale miniştrilor săi, pe care îi dispreţuiau şi cereau reforme şi mai multă autonomie locală. De la baza sa din Normandia, Carol putea deveni focarul unui grup ostil şi el trâmbiţa această intenţie ca un cocoş care cântă.

„Dumnezeu ştie că eu am fost acela care cu ajutorul lui l-am omorât pe Charles d'Espagne", scrise el într-o scrisoare către papa Inocenţiu al VI-lea. Ei descrise asasinarea conetabilului ca o reacţie îndreptăţită la afronturi şi ofense şi îşi exprimă credinţa faţă de Sfântul Scaun şi grija pentru sănătatea papei. Carol era gata acum să se ofere să fie agentul Angliei în schimbul sprijinului englez dat pentru a-şi menţine posesiunile normande şi pentru scopul său dorea să-l folosească pe papă ca intermediar. Într-o scrisoare către regele Eduard el scria că i--ar putea face atâta rău lui Ioan al II-lea cu ajutorul castelului şi oamenilor săi din Normandia „încât nu şi-ar reveni niciodată" şi ceru să-i fie trimise în ajutor forţele engleze din Bretania.

În acest an, 1354, viitorul destin al secolului era prins între presiunile făcute pentru pace şi altele pentru continuarea războiului. Papa Inocenţiu al VI-lea, care era bătrân şi bolnăvicios, încerca să realizeze imediat o împăcare deoarece îi auzea pe păgâni bătând la porţi. În 1353 turcii au ocupat Gallipoli, cheia Hellespontului şi astfel intrară în Europa. Energiile creştine trebuiau unite împotriva lor ceea ce ar fi fost cu neputinţă dacă Franţa şi Anglia îşi reînnoiau războiul.

Presaţi de papă şi de visteriile lor golite Eduard şi Ioan au început tratative pentru o pace permanentă pe care niciunul dintre ei n-o dorea. Eduard îşi folosise creditul care-l avea pe lângă poporul englez pentru un război ce nu putea fi şfârşit nici prin diplomaţie, nici prin luptă. Starea a treia engleză constată că războiul costa mai mult decât veniturile obţinute din prăzi. În 1352 Parlamentul limită puterile de rechiziţionare ale regelui. În aprilie 1354 când Camera Comunelor a fost întrebată de Lordul

Şambelan „Vreţi un tratat de pace permanent dacă se poate obţine?”, membrii au strigat în cor „Da! Da!”

Ioan, la rândul său, era cuprins de teamă unei înţelegeri între Carol de Navarra şi Anglia. Mijloacele de informare medievale transmiteau zvonurile despre conspiraţiile ginerelui său. Şi, deoarece Carol se împotrivea, regele nu avea cum să adune trupe şi impozite din Normandia. Obligat de o necesitate umilitoare, el trebui să-şi înăbuşe mânia, să anuleze confiscarea feudurilor normande ale lui Carol, să-l ierte pentru asasinarea lui Charles d’Espagne şi să-l invite la Paris pentru o ceremonie de împăcare. Carol veni deoarece în toată viaţa lui nu rezistase când i se oferise o alternativă şi poate din cauza faptului că la 22 de ani nu era atât de sigur pe el cum îi arătau faptele. Cu jurăminte, îmbrăţişări şi formule alese, prefăcătoria a avut loc în martie 1354, sentimentele pe care cele două personaje principale le aveau unul faţă de celălalt putând fi doar închipuite.

Anul era aproape să aducă pacea. Războiul era pe punctul de a se termina printr-un tratat în avantajul Angliei însă în ultimul minut Franţa a refuzat. Tot ce se obţinuse prin trei ani de parlamentari şi prin zelul pacifist al papei, n-a fost decât prelungirea anului de armistiţiu în timp ce hărţuiala a fost reluată. Din nou Carol de Navarra trata cu Eduard şi promise să se întâlnească cu englezii la Cherbourg pentru o campanie comună[5]. Speranţele papei Inocenţiu s-au spulberat la căderea tratatului de pace. Când i-a reproşat regelui Angliei că el a conspirat cu Carol de Navarra împotriva regelui Franţei, Eduard minţi tot atât de uşor ca şi conducătorii din timpuri mai recente. „Vorbind sincer şi jurând cu credinţă pe inima lui Dumnezeu” el negă învinuirea în scris „pe cuvântul unui rege”, deşi textul corespondenţei există.

În graba de a reîncepe războiul, el trâmbiţă perfidia franceză şi dreptatea cauzei sale în scrisori către arhiepiscopii de Canterbury şi York ce au fost citite în public de către crainici. Predicile ţinute din amvon au

---

[5] Acest pact, negociat prin trimisul Angliei la Avignon, se presupune a-i fi adus titlul de Carol cel Rău, deşi problema este controversată, alţii spunând că titlul îi fusese conferit de supuşii spanioli când avea 13 ani. De fapt titlul nu a fost contemporan şi nu apare în cronici până în secolul al XVI-lea.

răspândit povestea necazurilor sale. Eduard se pricepea la relaţii publice. S-au strâns fonduri printr-un mijloc sau altul, s-a obţinut consimţământul Parlamentului şi s-au adunat oameni, flota, şi provizii în primăvara şi vara lui 1355. Când în ziua Sfântului Ioan (24 iunie) armistiţiul a expirat fără a fi reînnoit, două forţe expediţionare erau gata să plece cu corăbiile, una spre Bordeaux sub conducerea Prinţului Negru, alta spre Normandia sub conducerea Ducelui de Lancaster, unde urma să se întâlnească cu Carol de Navarra.

Cu vânt bun în pânzele corăbiilor sale, prinţul Eduard a ajuns la Bordeaux după trei sau patru zile. Aduse cu el 1.000 de cavaleri, scutieri şi alţi soldaţi, 2000 de arcaşi şi un mare număr de pedestraşi galezi. Având acum 24 de ani, bine clădit, cu o mustaţă plină, moştenitorul regelui Eduard era un prinţ dur şi trufaş care avea să câştige un renume nemuritor, drept „Floarea cavalerismului”. Reputaţia i-a rămas fiindcă a avut norocul să moară înainte ca aceasta să fie pătată de răspunderile tronului. Francezii îl vedeau „crud” şi ca „cel mai mândru bărbat născut vreodată de o femeie”.

Obiectivul raidului din octombrie–noiembrie 1355 al prinţului, raid ce s-a extins până la 250 km est de Narbonne şi înapoi la Bordeaux, n-a fost cucerirea ci distrugerea şi jaful. Niciodată n-au cunoscut „faimoasele, frumoasele şi bogatele „pământuri Avmagnac o astfel de distrugere ca cea survenită în răstimpul acestor două luni. Distrugerea n-a fost făcută fără scop ci cu intenţia, ca şi terorismul militar din orice perioadă, de a pedepsi sau împiedica poporul de a se alătura duşmanului. Aliindu-se din nou cu francezii, locuitorii din Guienne au fost consideraţi răzvrătiţi împotriva regelui Angliei, pe care prinţul trebuia să-i pedepsească. O astfel de politică era sigur că provoca ostilitate m şi în jurul teritoriului pe care Anglia voia să-l ocupe însă prinţul, care nu avea nici mai multă, nici mai puţină imaginaţie decât oricare alt comandant, nu privea spre viitor. Cu aliaţii săi gasconi el strânsese o mare forţă de circa 9.000 de oameni, cuprinzând 1500 de lăncii (trei oameni – un cavaler şi doi ajutori la o lance), 2000 de arcaşi şi 3.000 de pedestraşi. El intenţiona să demonstreze puterea englezilor, să le arate seniorilor locali care le era interesul şi să distrugă potenţialul de război francez prin devastarea unei regiuni care

furniza regelui Franţei bogate venituri. Jaful avea să fie atât profit cât şi plată.

„Devastând şi pustiind ţara” cum arăta prinţul într-o descriere realistă dintr-o scrisoare către episcopul de Winchester „am ars Plaisance şi alte oraşe frumoase şi tot pământul din jur”. După ce au încărcat prada în căruţe, au strâns vitele, au tăiat porcii şi găinile, soldaţii au continuat să pustiască, dând foc la grânare şi la mori, la şuri şi stoguri de fin” spărgând butoaiele cu vin, tăind viile şi pomii fructiferi, stricând podurile şi continuând să înainteze. Trecând pe lângă Toulouse ei arseră Mont Giscar unde au maltratat şi au omorât mulţi bărbaţi, femei şi copii, care n-aveau habar de război. Timp de trei zile grupul a jefuit Carcassone fără să atace cetatea „și toată ziua a treia am rămas ca să ardem cetatea”. Acţiunea s-a repetat la Narbonne. Este ciudat că francezii n-au opus o rezistenţă organizată în ciuda prezentei mareșalului în Languedoc. În afară de faptul că i-a adăpostit pe oameni în interiorul zidurilor cetăţii acolo unde a fost posibil, Armagnac nu s-a opus englezilor cu excepţia unei mici încăierări pe când englezii se retrăgeau.

Aceasta s-a datorat probabil fricii ca vecinul său bogat şi duşmanul său de moarte, Gaston, conte de Foix, să nu-i cadă în spate. Autonomiile şi rivalităţile marilor seniori din sud au condus la nişte relaţii nesigure atât cu regele cât şi între ei. Numit „Gaston Phoebus” pentru frumuseţea şi părul lui auriu, Foix a ignorat chemarea lui Filip al VI-lea pentru apărarea regatului în anul luptei de la Crécy. Ulterior el a slujit ca locţiitor al regelui în Languedoc însă fiind implicat într-o ceartă cu regele Ioan a fost închis timp de 18 luni la Paris. Întors pe domeniul său în 1355, el făcu un fel de tranzacţie cu Prinţul Negru care-i cruţă pământiurile în timpul raidului, el rămânând neutru. Autonomia virtuală a acestor mari seniori slăbea mult puterea Franţei.

Compania prinţului s-a întors la sediul de iarnă de la Bordeaux încărcată cu covoare, draperii, bijuterii şi alte prăzi, dacă nu cu glorie. Unde era îndrăzneala, unde era curajul, unde era îndemânarea în luptă care făcea mândria unui războinic? Jefuirea şi omorârea unor civili neînarmaţi nu cereau curaj sau puterea arme-
lor şi cu atât mai puţin virtuţiile cavalereşti ale Mesei Rotunde sau

Jartierei. Chiar şi prinţul, principalul său aliat gascon, Captal de Buch[6], cel mai apropiat asociat şi sfătuitor, Sir John Chandos; ducii de Warwick şi Salisbury şi cel puţin încă trei din companie erau membri ai Ordinului Jartierei, meniţi să fie întruchipări ale mărinimiei. Dacă simţeau vreo discrepanţă între ideal şi practică când se duceau la culcare după o zi de măcelărire, nimeni nu ştie. Ei n-au lăsat niciun fel de indiciu în acest sens. Pentru a face cunoscut dreptul său de a pedepsi, prinţul a refuzat de două ori un preţ bun oferit de oraşe pentru a-şi cumpăra imunitatea faţă de jaf. Scrisorile sale exprimă numai un sentiment de împlinire satisfăcută. Raidul i-a îmbogăţit pe oamenii săi, a redus veniturile Franţei şi a dovedit oricărui gascon nehotărât că serviciul sub flamura sa aducea foloa-se. Totuşi, până şi Froissart, proslăvitorul lipsit de discernământ al cavalerismului, a trebuit să scrie „A fost o ocazie pentru milă”... În timp ce războiul continua, obişnuirea oamenilor înarmaţi cu cruzimea şi distrugerea ca practică acceptată, otrăvea secolul al XXV-lea.

Reţinută de vânturi potrivnice şi de retragerea subită a lui Carol de Navarra, forţa engleză cu destinaţia spre Normandia nu ridică ancora până la sfârşitul lui octombrie, când era deja târziu pentru o campanie în nord. Comandantul său, Henry, duce de Lancaster, numit „Tatăl soldaţilor” era războinicul cel mai distins al Angliei care nu lipsise de la nicio bătălie timp de 45 de ani. Era un veteran al războaielor scoţiene, al bătăliei de la Sluys, Calais şi toate campaniile din Franţa şi, când ţara lui era liniştită, conform tradiţiei cavalereşti, pleca pe cal să-şi folosească spada în alte părţi. Se alăturase regelui Castiliei într-o cruciadă împotriva maurilor din Algeria şi călători în Prusia pentru a se alătura cavalerilor teutoni în una din „cruciadele” lor armate pentru răspândirea creştinismului pe tărâmurile lituaniene păgâne.

Moştenitor al unor pământuri imense şi enorme averi, în 1351, Lancaster fu numit primul Duce Englez din afara familiei regale şi ca urmare clădi palatul de Savoia ca reşedinţă a sa la Londra. În 1352, când încă era în vigoare armistiţiul între Anglia şi Franţa a fost personajul

---

[6] Titlul derivă din latinescul *capitalis*, însemnând căpetenie (n. t.).

principal al unui eveniment remarcabil de la Paris. Întorcându-se din Prusia, se certase cu ducele Otto de Brunswick şi acceptă provocarea acestuia la luptă. Aceasta a fost convenită sub auspicii franceze. Dându-i-se un bilet de liberă trecere, escortat de un grup de nobili până la Paris, primit excelent de regele Ioan, ducele de Lancaster intră călare în arenă înaintea unui public strălucitor format din nobili francezi. Reputaţia sa se dovedi copleşitoare pentru adversarul său. Otto de Brunswick tremura atât de puternic pe calul său de luptă încât nu reuşi să-şi pună coiful, să mânuiască suliţa şi trebui să fie scos din arenă de prietenii săi şi să-şi retragă provocarea. Regele aplană situaţia printr-un frumos banchet la care îi împăcă pe cei doi adversari şi i oferi daruri bogate lui Lancaster în semn de bun rămas. Refuzându-le, ducele acceptă numai un spin din coroana Mântuitorului pe care la întoarcerea sa acasă îl dărui unei biserici universitare pe care o întemeiase la Leicester.

Pe cât de evlavios, pe atât de marţial, el scrise în franceză (încă limba curţii engleze) o carte religioasă numită *Livre des sainctes medicines* în care a folosit alegoria pentru a dezvălui rănile sufletului său – adică, păcatele sale – lui Hristos, Doctorul Divin. Fiecare parte a corpului avea o rană alegorică şi fiecare remediu un simbol religios potrivit. Deoarece ducele se examina pe sine însuşi, un *grand seigneur* din secolul al XIV-lea apare ca o persoană reală care îşi admiră vârfurile lungi şi ascuţite ale încălţărilor în scările de la şa; în timpul turnirelor îşi întinde picioarele pentru a fi observate de doamne; care îşi reproşează că şi-a întors capul de la suferinţele săracilor şi bolnavilor şi că a extorcat bani, pământuri şi alte proprietăţi, exercitând o influenţă nedreaptă asupra judecătorilor.

În invazia din 1355, în Franţa, Lancaster a fost însoţit de regele Eduard. Plecând spre Calais în loc de Cherbourg, ei acostară la 2 noiembrie, strânseră o armată de 3.000 de oameni înarmaţi, 2000 de arcaşi călare şi cam tot atâţia pedestraşi şi porniră ostentativ să-l provoace la luptă pe regele Franţei, făcând o incursiune prin Pas de Calais, Artois şi Picardia în drumul lor.

Regele Franţei a ordonat în luna mai „solemn şi public” *arriere-ban* sau mobilizarea generală pentru toţi bărbaţii între 18 şi 60 de ani chiar puţin înainte de a înceta armistiţiul. Poate datorită faptului că a avut un slab

ecou s-a repetat de mai multe ori în timpul verii la Paris şi în toate locurile importante ale regatului – „în special în Picardia” după spusele unui cronicar. Deoarece prin mobilizarea generală se recrutau persoane cu o valoare militară îndoielnică, monarhia a preferat să ceară mai curând echivalentul în bani pentru un anumit număr decât oameni înşişi şi încercă să stabilească un standard fizic pentru cei care slujeau şi să-i trimită pe ceilalţi acasă. Selectarea oamenilor pentru a forma o forţă de luptă dură un timp; de asemenea, fără îndoială, datorită nemulţumirilor din ultima vreme niciun nobil nu se zorea. Prin noiembrie, armata pe care o conducea Ioan în nord ca să-i întâlnească pe englezi era incompletă.

Enguerrand de Coucy al VII-lea avea 15 ani şi făcea parte din ea. Nu se relatează nimic despre ceea ce a făcut, doar faptul că era prezent printre „baronii din Picardia” în batalionul lui Moreau de Fiennes, un viitor mareşal al Franţei. Era într-o companie distinsă, cu tutorele lui, Mathieu de Roye, şeful halebardierilor, Geoffrey de Charny, cunoscut sub numele de „cavalerul perfect” şi mareşalul Arnoul d’Audrehem. Batalionul mai cuprindea burghezii din Paris şi Amiens.

Campania, care era prima experienţă de război al lui Enguerrand, nu a furnizat material pentru o legendă eroică. Armata franceză ajunse la Amiens la 5–7 noiembrie şi avansa spre nord spre St. Omer la 11 noiembrie trecând pe lângă englezi, pe partea stângă, iar englezii mărşăluiau în acelaşi timp spre Hesdin, în sud. Armatele se adulmecară, se învârtiră una în jurul celeilalte, fiecare rege făcând invitaţii celuilalt pentru lupta „corp la corp sau armată contra armată” după cuvintele lansate de Ioan – luptă pe care fiecare reuşea s-o refuze într-un limbaj colorat. Chiar dacă Ioan, după cum susţin cronicarii englezi, se temea să caute o luptă directă, nici Eduard nu era prea nerăbdător. Acţiunea militară majoră a lui Ioan a fost de a da foc şi a lua provizii din sate pentru a-i lipsi pe englezi de rezerve, dar aceasta pe spinarea populaţiei locale. Lăsată să întâmpine o iarnă fără hrană, jefuit de recoltele din greu obţinute, poporul şi-a simţit propria lui clasă de războinici nu ca pe nişte protectori ci ca jefuitori.

Politica lui Ioan de pârjolire a pământului i-a obligat pe englezi să se retragă spre coastă din lipsă de hrană, vin şi bere. Timp de patru zile, ei nu avură ce bea decât apă, ceea ce într-o vreme care depindea de vin sau bere

ca o componentă esenţială a alimentaţiei părea o moarte prin înfometare. Francezii au avut grijă ca prin scrisori şi bani să stimuleze o diversiune scoţiană. Ştirile despre o ameninţare venind dinspre frontiera scoţiană şi perspectiva unei ierni pe mare i-a determinat pe Eduard şi pe Lancaster să se îmbarce din nou după o campanie care n-a durat mai mult de 10 zile.

Acum Ioan se găsea în faţa nevoii de a obţine de la adunarea celor trei stări un ajutor pentru plata trupelor sale. Convocate de rege, stările din Langued oil – adică cele din nordul Franţei – s-au întâlnit la Paris în decembrie. Deoarece starea a treia plătea majoritatea birurilor, clerul şi nobilii fiind scutiţi, ea putea să hotărască ce ajutor să acorde şi întrucât îşi putea folosi influenţa cerând reforme şi privilegii, monarhia nu era niciodată prea fericită în aceste ocazii.

Oferta făcută de stările din 1355 a dezvăluit bogăţia resurselor franceze şi loialitatea naţională care se situa deasupra nemulţumirilor şi de asemenea o mare neîncredere în. guvernul regelui. Stările au fost de acord să întreţină timp de un an 30.000 de oameni înarmaţi la un cost estimativ de cinci milioane de livre cu condiţia ca fondurile să fie administrate nu de visteria regelui ci de un comitet al stărilor care vor plăti direct trupele. Banii urmau să fie strânşi printr-un impozit asupra tuturor stărilor precum şi dintr-un impozit pe sare la un preţ care trebuia mărit în următorul an dacă nu se strângea suma necesară. Noile tarife se ridicau la un impozit de 4% din veniturile bogaţilor, 5% din cele ale clasei de mijloc şi 10% din cele ale clasei de jos. O consecinţă a fost revolta „celui mic împotriva celui mare” în oraşul textilist Arras, din nordul Picardiei. Deşi a fost repede reprimată, ea a fost un semnal al tulburărilor viitoare.

Între timp, planurile neobosite ale lui Carol de Navarra au provocat o altă explozie. El încerca să-l convingă pe Carol, moştenitorul tronului Franţei, în vârstă de 18 ani, să fie împotriva tatălui său şi în acelaşi timp încuraja seniorii normanzi să refuze plata ajutoarelor pentru rege.

În aprilie 1356, moştenitorul tronului, în calitatea sa de duce de Normandia, petrecea cu Carol de Navarra şi cu cei mai mari nobili ai Normandiei la un banchet în Rouen când, deodată, uşile fură sparte şi regele cu coif pe cap, însoţit de o suită şi precedat de mareşalul de Audrehem cu sabia scoasă, dădu năvală înăuntru. „Să nu mişte nimeni că

altfel e mort!” strigă mareşalul curţii. Regele îl apucă pe Carol de Navarra numindu-l „trădător”, la care scutierul lui Carol, Colin Doublet, îşi scoase pumnalul într-un act de teribilă *lese majeste* şi-l ameninţă pe rege că i-l va împlânta în piept. Fără să dea înapoi, Ioan porunci gărzilor sale să „fie luaţi băiatul şi stăpânul său”. El însuşi îl opri atât de brutal pe Jean d’Harcourt încât îşi rupse pieptarul de la guler până la brâu, acuzându-l pe el şi pe ceilalţi care luaseră parte la asasinarea lui Charles d’Espagne, de trădare. Speriat, prinţul moştenitor îl rugă pe tatăl său să nu-l dezonoreze folosind violenţa împotriva musafirilor săi, însă regele îi spuse „tu nu ştii ce ştiu eu”; aceştia erau trădători înrăiţi ale căror crime au fost descoperite. Carol de Navarra ceru îndurare spunând că era victima unor zvonuri false însă regele porunci să fie arestat împreună cu ceilalţi în timp ce musafirii care mai rămăseseră fugiră „de groază sărind peste ziduri”.

În dimineaţa următoare, Jean d’Harcourt, Colin Doublet şi alţi doi nobili normanzi au fost duşi la spânzurătoare în două căruţe, vehicolul militar al condamnaţilor la moarte, însoţiţi de rege în persoană, îmbrăcat tot în armură ca şi cum ar fi aşteptat un atac. Lăsându-l evident nervii, Ioan opri deodată convoiul într-un câmp şi porunci ca prizonierii să fie decapitaţi pe loc. Nu le-a îngăduit să-i asiste niciun preot deoarece ca trădători ei trebuiau să moară fără să fie împărtăşiţi, în afară de Colin Doublet care fusese condamnat că ridicase arma împotriva regelui, deci nu pentru trădare. S-a căutat în grabă un călău căruia i-au trebuit şase lovituri pentru a tăia capul lui Harcourt. Cele patru corpuri, târâte spre spânzurătoare tot restul drumului fură spânzurate în lanţuri iar capetele trase în ţeapă unde au rămas timp de doi ani. Carol de Navarra a fost închis în Châtelet la Paris, iar moşiile sale din Normandia au fost din nou confiscate de rege.

Când galezul Fluellen din piesa lui Shakespeare, Henric al V-lea, vorbeşte despre „Mâniile, toanele, nemulţumirile şi indignările regelui şi fiind puţin ameţit la cap” poate l-a descris pe Ioan cel Bun. Principala victimă a regelui, Jean d’Harcourt avea trei fraţi şi nouă copii uniţi prin căsătorie cu o întreagă reţea de familii din nordul Franţei (o fiică s-a căsătorit după aceea cu Raoul de Coucy, unchiul lui Enguerrand al VII-lea). Regele a reuşit să înfurie toate aceste rude ale victimelor fără să-l

elimine pe adevăratul său duşman, Carol de Navarra. Prizonierul începu să fie simpatizat şi se compuseră cântece populare în cinstea lui.

„Afacerea Rouen” a îndeplinit exact ceea ce regele încerca să zădărnicească – redeschiderea Normandiei faţă de Anglia. Fratele lui Jean d’Harcourt, Godefrey, acelaşi care-l condusese pe Eduard al III-lea cu 10 ani înainte în Normandia şi, Filip, fratele lui Navarra, au cerut ajutorul englez pentru a-şi recupera moşiile şi când englezii debarcară în iulie 1356 la Cherbourg, amândoi aceşti seniori au depus jurământul de credinţă lui Eduard al III-lea, ca rege al Franţei. De la Cherbourg, englezii, sub conducerea ducelui de Lancaster, înaintară pentru a se uni cu Bretania chiar în momentul când prinţul Negru pornise din Bordeaux într-un nou raid înspre inima Franţei. Evenimentele se precipitau acum spre ciocnirea de la Poitiers.

Împreună cu englezii, gasconii şi întăririle de acasă, prinţul a înaintat spre nord cu o armată de circa 8.000 de oameni. Obiectivul său era mai degrabă să se unească cu Lancaster, să distrugă cât mai multe în drumul său şi să ia prăzi decât să cucerească oraşe, fortăreţe sau teritorii. Mărşăluind, luptând şi strângând prăzi, prinţul a ajuns la Loira cam pe 3 septembrie şi găsind podurile distruse, se întoarse spre vest către Tours unde află că o mare armată franceză înainta spre el. Mai află că Lancaster plecase din Normandia şi se grăbea să facă joncţiunea. Însă Loara era între ei şi ţara era împânzită de francezi înarmaţi. Oamenii lui, acum obosiţi din cauza numeroaselor lupte grele, erau încărcaţi eu prăzi. După patru zile de ezitare care l-au făcut să piardă un avans, prinţul se întoarse spre sud din nou cu intenţia clară să evite o luptă directă şi să-şi ducă cu bine prada la Bordeaux.

În nord, Ioan s-a îndreptat mai întâi împotriva forţei lui Lancaster din Normandia şi l-a blocat temporar înainte de a înfrunta ameninţarea din sud. Decretă o mare mobilizare în apărarea regatului pentru o înfruntare la Chartres în prima săptămână a lui septembrie. Impulsionaţi de prezenţa inamicului pe Loara, în centrul Franţei, nobilii au răspuns la chemare, indiferent de sentimentele ce le aveau faţă de rege. Veniră din Auvergne, Burgundia, Lorena, Hainault, Artois, Vermandois, Picardia, Bretania, Normandia. „Niciun cavaler

şi niciun scutier nu rămase acasă” scriau cronicarii; se adunase „toată floarea Franţei”.

Cu regele erau cei patru fii ai lui, între 14 şi 19 ani; noul conetabil, Gautier de Brienne care purta titlul de duce de Atena de la un fost ducat întemeiat pe vremea cruciadelor; cei doi mareşali; 26 de conţi şi duci, 334 de stegari şi aproape toţi seniorii mai mici. Era cea mai mare armată franceză a secolului – o „mare minune” – scria un cronicar englez, „niciuna ele mărimea ei nu fusese văzută vreodată, niciuna cu atâţia nobili înarmaţi”. Cifra reală, care ajunsese să varieze în spusele cronicarilor până la 80.000 de oameni a fost disputată interminabil şi până la urmă s-a ajuns la cifra de 16.000, aproape de două ori mai mare decât armata Prinţului Negru.

Armata franceză nu avea coeziune. Marii seniori au venit când au vrut, mulţi întârziară la întâlnire, fiecare cu grupul de 50, 100 sau 150 de oameni sub steagul lui şi cu propriul convoi de servitori şi bagaje, cu vase de aur şi argintărie ca să fie transformate în bani lichizi la nevoie. Prevederile ordonanţei din 1351 în ceea ce priveşte disciplina şi ordinea avusese puţin efect. Datorită unor certuri cauzate de nişte noi impozite, nu s-a mai putut conta pe sprijinul burghezilor şi oraşele şi-au retras contingentele. Pe de altă parte Froissart spune că Ioan a dat drumul forţelor burgheze când a trecut Loara, „ceea ce a fost o nebunie din partea lui şi din partea celor care l-au sfătuit”.

Cu toată forţa Franţei strânsă, Ioan era încredinţat că putea să-l oblige pe prinţ să se retragă înapoi în Aquitania, chiar până în Anglia. Între 8 şi 13 septembrie armata franceză a traversat Loara la Orleans, Blois şi alte puncte şi a înaintat spre sud în urmărirea anglo-gasconilor. La 12 septembrie, Prinţul Negru era la Montbazon, la 5 km sud de Tours unde a fost întâmpinat de un nunţiu papal care tot încercase să facă pace de la începutul anului. În afară de faptul că a scris regilor Franţei şi Angliei şi marilor nobili ai celor două ţări, îndemnându-i să înceapă tratative, papa trimisese pe cei doi cardinali în persoană ca să încerce să oprească ostilităţile.

Şeful celor doi era aristocratul cardinal Talleyrand de Perigord, un prelat *baldonzoso e superbo* (mândru şi trufaş) cum l-a numit Villani. Era

unul din fiii contelui de Perigord şi ai frumoasei contese despre care se spunea că fusese amanta papei Clement al V-lea. La şase ani, poate prea devreme ca să aibă o chemare religioasă, primise permisiunea papei de a primi tonsura clericală, prin urmare şi dreptul la venituri ecleziastice. Devenind episcop la 23 de ani, cardinal la 30, avea într-o perioadă sau alta nouă surse de venit în Anglia, la Londra, York, Lincoln şi Canterbury, ceea ce-l făcea principala ţintă a nemulţumirii englezilor.

Prinţul Eduard află de la cardinalul Talleyrand că regele Franţei spera să-l întâlnească şi se pregătea de o luptă aprigă la 14 septembrie şi că armata franceză se mărea zilnic odată cu sosirea a noi unităţi. Deşi prinţul nu era nerăbdător să rişte o bătălie cu o armată odihnită şi mai numeroasă, totuşi a refuzat propunerea lui Talleyrand de a negocia un armistiţiu poate pentru că avea prea multă încredere că va putea evita duşmanul. Francezii înaintau cu repeziciune, intenţionând să-l învăluie pe prinţ la Poitiers, unde aveau să treacă drumul spre Bordeaux tăindu-i retragerea. Timp de încă patru zile armatele continuam să mărşăluiască fără să se întâlnească, englezii cu un avans doar de 18 sau 20 de km, francezii urmindu-i îndeaproape.

La 17 septembrie la ferma numită La Chaboterie, la 5 km vest de Poitiers, un grup francez condus de Raoul de Coucy, senior de Montmirail, unchiul lui Enguerrand al VII-lea având faima de a fi unul din cei mai curajoşi cavaleri ai timpului său, zări o unitate engleză de recunoaştere şi din proprie iniţiativă au atacat-o din galopul cailor. Nu se ştie dacă Enguerrand era în acel grup sau dacă era cu armata. Domeniul Coucy îşi trimisese desigur contingentul său dacă acesta nu plecase cumva cu forţele din Normandia care se opuneau lui Lancaster. În ciocnirea care a avut loc, Raoul s-a avântat atât de departe încât l-a ajuns pe stegarul prinţului, luptând vitejeşte. La puternicul asalt al francezilor, anglo-gasconii au dat înapoi, dar în mod inexplicabil, deşi erau depăşiţi numeric, şi-au revenit şi i-au învins pe francezi. Mulţi au fost omorâţi şi Raoul capturat, deşi răscumpărat după aceea. Ca multe altele care s-au întâmplat la Poitiers rezultatul de la La Chaboterie este greu de explicat. Lacomi să primească răscumpărări de pe urma încăierării, anglo-gasconii şi-au urmărit duşmanii cu asemenea vigoare încât s-au îndepărtat vreo 13 km de tabără, având

încât prinţul, pentru a-şi strângi din nou forţele sale, trebui să se oprească unde era şi să ridice tabăra pentru noapte, deşi sufereau teribil din lipsă de apă.

În dimineaţa următoare, duminică, 13 septembrie în timp ce armata obosită a prinţului îşi relua marşul chiar lângă Poitiers, cercetaşii săi văzură de pe creasta unei coline sclipirea unor armuri şi fluturarea a mii de flamuri pe măsură ce apărea corpul principal francez. Dându-şi seama că a fost luat prin surprindere şi că lupta nu mai putea fi evitată, prinţul îşi conduse forţele spre locul cel mai favorabil pe care-l găsi, pe o pantă acoperită de pădure, mărginită de podgorii şi garduri vii şi de un pârâu ce şerpuia prin terenul mlăştinos. Dincolo de pârâu era un câmp larg traversat de un drum îngust. Locul se găsea cam la 8–9 km sud de Poitiers.

Încrezător în victorie datorită puterii sale superioare, regele Ioan a fost oprit să atace de cardinalul Ta-lleyrand care sosise cu o mare companie de clerici să-l roage să respecte „Armistiţiul lui Dumnezeu” din ziua de duminică până în dimineaţa următoare, dându-i astfel cardinalului încă o posibilitate de a media. La un consiliu de război ţinut în pavilionul din mătase purpurie al regelui, mareşalul de Audrehem şi alţi adepţi înflăcăraţi ai luptei, conştienţi de ameninţarea ducelui de Lancaster din spatele lor, au susţinut să nu se amâne lupta. Împotriva sfatului lor, regele a aceptat fatalmente rugămintea cardinalului pentru amânare. Propunerea lui Geoffrey de Charny pentru o luptă între două grupuri de câte 100 de luptători de fiecare parte a fost respinsă de tovarăşii săi pentru că excludea pe prea mulţi de la lupta, glorie şi răscumpărare. Dacă s-ar fi acceptat imediat lupta sau propunerea lui Charny, ar fi fost posibil ca rezultatul final să fie altul.

Când cardinalul Talieyrand se grăbi înapoi spre tabăra engleză constată că prinţul manifesta înţelegere acum, chiar nerăbdare de a aranja ceva care să-l scoată din primejdie cu onoare şi cu prăzile intacte. Eduard se oferi să elibereze fără răscumpărare pe toţi prizonierii pe care-i luase în timpul celor două campanii, să cedeze toate locurile pe care le ocupase şi să încheie un tratat de neagresiune pentru şapte ani în care timp îşi lua obligaţia să nu ridice armele împotriva regelui Franţei. După „*Chroniaue des Qautre Premiers Valois*” el s-a oferit chiar să cedeze Calais şi Guânes

deşi îi lipsea desigur autoritatea pentru o astfel de întreprindere. Concesiile sale extraordinare arată că îşi dădea seama de situaţia disperată şi că ar putea să moară de foame dacă francezii ar avea de gând să-l împresoare şi să-l asedieze. Or, ştiind că n-ar fi posibilă, o astfel de alternativă lipsită de glorie din partea francezilor, probabil că voia să câştige timp pentru a încheia pregătirea poziţiilor arcaşilor săi. Şi oamenii lui chiar asta au făcut în tot cursul zilei de tratative, conţinuând să sape tranşee şi să ridice palisade.

Regele Ioan a fost de acord să ia în consideraţie propunerea. Cardinalul Talleyrand şi clericii săi se tot duceau şi se întorceau pe măgarii lor iar cavalerii cei mai importanţi ai prinţului au venit la regele Ioan să negocieze în persoană. Aproape toate bătăliile din războiul interminabil, în afară de cea din Bretania, au fost precedate de eforturi de a le opri care n-au reuşit niciodată. Arogant în credinţa lui în victorie, Ioan acceptă oferta cu condiţia ca prinţul Ţării Galilor şi 100 din cavalerii săi să se predea ca prizonieri ai regelui Franţei. Prinţul refuză net o astfel de umilinţă deoarece între timp îşi întărise poziţia din pădure şi din spatele gardurilor vii. În timp ce Talleyrand îl mai ruga pe rege în numele lui Hristos să acepte cel puţin un armistiţiu până la Crăciun, ziua de tratative se terminase. Consiliul de război francez s-a întrunit din nou pentru a hotărî un plan de atac.

Mareşalul Clermont a propus blocada, exact de ce se temuse prinţul. El spuse că în locul nebuniei de a-i ataca pe englezi în poziţia lor strategică, francezii ar trebui să-şi ridice tabăra în jurul lor şi când englezii nu vor mai avea hrană „ei vor pleca de acolo”. Aceasta era calea cea mai înţeleaptă şi mai evidentă de urmat însă legile cavalerismului o interziceau. Întâmpinată cu dispreţ şi cu discuţii aprinse de mareşalul de Audrehem, propunerea lui Clermont fu respinsă. Trei cavaleri care plecaseră în recunoaştere pe lângă liniile engleze comunicară că singura cale de acces spre duşman era o cărare îngusta care nu permitea trecerea decât a patru călăreţi. În urma sfatului lui Sir William Douglas, un scoţian care avea experienţă în luptele cu englezii şi care era şeful tacticii regelui, s-a luat decizia riscantă ca principalul corp de armată să atace pe jos. Însă mai curând decât să se renunţe cu totul la şarja cavaleriei echipată cu armuri grele s-a hotărât ca atacul iniţial de spargere a liniei arcaşilor să se facă de

un grup de 300 de oameni de elită călare pe cei mai puternici şi mai rapizi cai de luptă. Toţi cei trei şefi militari, conetabilul şi cei doi mareşali au fost repartizaţi în mod nechibzuit acestui grup.

În dimineaţa zilei de luni, 19 septembrie, în zăngănit de arme şi sunet de trompete, armata franceză împărţită în cele trei batalioane obişnuite, era adunată în spatele avangardei călare. Batalioanele se desfăşurau unul după altul, probabil pentru atacuri succesive, însă erau împiedicate din cauza acestei poziţii să se ajute unul pe altul pe flancuri. Delfinul în vârstă de 19 ani, care nu mai luptase până atunci, era comandantul primului batalion; Filip de Orleans, fratele regelui, în vârstă de 20 de ani, tot un novice, comandă al doilea; regele însuşi comanda al treilea batalion. Era însoţit de o gardă personală formată din alţi 19 inşi îmbrăcaţi la fel ca el în armură neagră şi tunică albă, brodată cu fiori de crin. Aceasta era o precauţie binevenită chiar dacă nu era prea cavalerească deoarece într-o bătălie în care era angajat un suveran, duşmanul trebuia să facă totul pentru a-l captura.

„Pe jos! Pe jos!” porunci Ioan şi „porni el însuşi înaintea tuturor”. S-a spus că el luă hotărârea ca trupele să descalece pentru a reduce ocaziile ce s-ar ivi în interiorul forţelor sale dezbinate de a lua iniţiative individuale sau de a fugi. Criticii moderni – deoarece discuţia a continuat – au numit-o „nebunie sinucigaşă”; alţii au considerat-o ca singura hotărâre inteligentă şi fezabilă deoarece cavaleria nu se putea desfăşura *en masse* din cauza mlaştinilor, hăţişurilor şi şanţurilor.

Cavalerii descălecată, îşi scoaseră pintenii, îşi tăiară vârfurile ascuţite de la *poulaines* şi îşi scurtară lăncile până la o lungime de 5 picioare. *Oriflamme*, flamura purpurie în formă de limbă de viperă a regelui Franţei a fost dată lui Gtoffrey de Chamy, „cavalerul perfect” ca s-o poarte. Legenda spune că flamura provenea de la Charlemagne despre care se povestea că ar fi dus-o în Ţara Sfântă ca răspuns la profeţia unui înger că un cavaler înarmat cu o lance de aur, din vârful căreia vor ieşi flăcări „miraculoase”, va scăpa ţara de sarazini. Brodată cu flăcări aurii, de unde-i vine numele, flamura fusese adoptată de monarhie de la abaţia Sf. Denis împreună cu strigătul de luptă „Montjoie – St. Denis. Ca semnal de atac sau regrupare strigătul de luptă însemna credinţa faţă de un anumit senior.

În acea dimineaţă, regele anunţă că strigătul regal va fi al tuturor. „I-aţi blestemat pe englezi” strigă el rândurilor de cavaleri „şi de-abia aşteptaţi să vă măsuraţi spadele cu ei. Iată-i în prezenţa voastră! Aduceţi-vă aminte de răul care vi l-au făcut şi răzbunaţi-vă pentru pierderile şi suferinţele care le-au pricinuit Franţei. Vă promit că ne vom lupta cu ei, Dumnezeu fie cu noi!”

Prinţul Ţării Galilor desfăşură în faţă două batalioane pentru a se ajuta reciproc şi unul în spate, iar arcaşii plasaţi sub forma dinţilor de ferăstrău, erau împărţiţi printre cele trei batalioane. Cei patru duci – de Warwick şi de Oxford, de Suffolk şi de Salisbury – comandau cele două divizii frontale iar prinţul de Chandos ariergarda, dispunând şi de un corp de armată de rezervă format din 400 de oameni. Englezii aveau avantajul terenului şi un avantaj încă şi mai mare prin faptul că formau un corp închegat, cu experienţa a două campanii, instruiţi ca nişte profesionişti şi bizuindu-se pe o conducere şi o organizare mai bună. Englezii trebuiau să facă un plan amănunţit pentru expediţiile lor de peste mări şi să recruteze selectiv pe cei mai capabili şi mai puternici luptători.

Poate chiar şi acum, din cauza părerilor împărţite ale consilierilor lui, prinţul încă a încercat să-şi scoată armata spre drumul spre Bordeaux. „Deoarece în acea zi”, după cum spunea Chandos Herald, „nu dorea să lupte, vă spun adevărul, ci vroia cu tot dinadinsul să evite orice încleştare”. Deplasarea căruţelor în spatele colinei, dată la iveală de fluturarea flamurilor avangardei lor a fost văzută de mareşalul de Audrehem care strigă: „Ha! Urmăriţi-i! Atacaţi până nu-i pierdem pe englezi!”. Clermont, mai cumpătat, propunea încă o acţiune de încercuire, ceea ce a dus la o ceartă violentă între cei doi mareşali. Chiar în ajunul luptei, Audrehem îşi acuză colegul că-i „este teamă să se uite la ei”, şi că a provocat o întârziere care-i va face să piardă o zi, la care Clermont răspunse cu acelaşi fel de insulte „Ha, Marechal, sunteţi atât de îndrăzneţ încât calul dumneavoastră o să fie mereu cu botul la fundul calului meu!”. În această atmosferă încordată a fost lansat atacul cavaleriei din avangardă.

Prevenit de asalt, prinţul s-a oprit din drum, s-a regrupat, şi într-o cuvântare înflăcărată îi chemă pe cavaleri să lupte pentru pretenţia regelui lor la coroana Franţei, pentru marea onoare a victoriei, pentru prăzi bogate

şi glorie eternă. Le spuse să aibă credinţă în Dumnezeu şi să asculte de ordinele primite.

Atacând din flanc, escadronul lui Audrehem fu prins şi zdrobit sub ploaia de săgeţi ale arcaşilor în timp ce Clermont, însoţit de conetabil, lansă acel atac frontal în care avusese atât de puţină încredere şi fu respins sub ploaia de săgeţi atât de deasă încât întuneca cerul. Trăgând din poziţii adăpostite, protejaţi de cavaleri descălecaţi şi pedestraşi, arcaşii, la ordinul ducelui de Oxford, ţinteau crupa fără armură a cailor. Împiedicându-se şi căzând, caii se prăbuşeau sub călăreţii lor sau se trăgeau înapoi peste cei care veneau după ei „făcând mare măcel printre proprii lor stăpâni”. Era din nou nebunia de la Credy. Cavalerii căzuţi nu se mai puteau ridica sau nu-şi mai puteau ridica caii. În învălmăşeala care urmă, în mijlocul sunetelor de trompete, strigătelor de luptă, ţipetelor răniţilor şi nechezatului cailor, atât Clermont cât şi conetabilul fură omorâţi. Audrehem a fost capturat şi cea mai mare parte a cavalerilor au fost omorâţi sau luaţi prizonieri.

Batalionul Delfinului înainta deja pe jos în mijlocul prăpădului. Alături de Carol în primele rânduri se aflau cei doi fraţi ai săi, Ludovic, duce de Anjou, în vârstă de 17 ani şi Ioan în vârstă de 16 ani, viitorul duce de Berry. Prinşi în învălmăşeala creată de caii fără călăreţi şi de încleştarea furioasă mulţi soldaţi din batalion continuam să lupte sălbatic, corp la corp, înjunghiind cu lăncii scurtate şi hăcuind cu halebardele şi cu săbiile. Dar fără un conducător încercat, ci doar cu un băiat aflat în faţa unui prăpăd, unitatea începu să se retragă. Un strigăt de triumf din gâtlejurile duşmane anunţă capturarea stindardului Delfinului. Fie la porunca regelui care vroia să-şi salveze fiii, după cum s-a pretins mai târziu, fie în urma hotărârii celor patru seniori care formau garda prinţilor, cea mai mare parte a batalionului se retrase de pe câmpul de bătaie, demoralizând batalionul ducelui de Orleans. În loc de a veni cu forţe proaspete ca să nu le dea englezilor niciun răgaz care, în acel stadiu, putea să schimbe cursul luptei, batalionul lui Orleans se retrase, fugi fără să dea o lovitură, îşi luă caii care stăteau în aşteptare şi galopă spre oraş. „Înainte!”, strigă regele când văzu acest dezastru „deoarece vreau să recâştig ziua sau să mor pe câmpul de bătaie!”

Cu Oriflamme fluturând şi cu cel mai tânăr dintre fii, Filip, în vârstă de 14 ani, viitorul duce de Burgundia, lângă tatăl său, acest batalion, cel mai mare din cele trei batalioane, înaintă pe jos spre câmpul de bătaie însângerat. „Vai şi amar! Suntem pierduţi!” strigă un cavaler englez zărindu-i că vin, „Minţi, laş mizerabil!” tună prinţul. „Dacă huleşti astfel încât să spui că eu voi fi înfrânt cât timp trăiesc!”. Amândouă părţile căzură una asupra celeilalte cu forţa şi ferocitatea disperării. Deşi, după cum se spunea, rezultatul unei bătălii putea fi anticipat încă din momentul în care era trasă a şasea săgeată, acum, când arcaşii englezi îşi goliseră tolbele, rezultatul era incert, în pauza dinaintea unui alt asalt francez, arcaşii scoaseră săgeţile din răniţi şi morţi; alţii aruncau acum cu pietre şi luptau cu pumnalele. Dacă al treilea atac francez ar fi fost călare, este posibil ca, în această etapă a luptei, împotriva unui adversar epuizat, el să fi fost câştigător.

Bătălia dura de 7 ore, o masă de oameni formată din grupuri separate care se aruncau unul asupra altuia, uitând de orice formaţie. Doar prinţul şi Chandos aveau încă sub comandă rezervele pe colină. Arătând spre locul unde flutura Oriflamme, Chandos îl sfătui pe prinţ să atace unitatea regelui deoarece „Curajul nu-i va permite să fugă; el va cădea în mâinile noastre şi vom fi învingători”. Prin ceea ce s-a dovedit a fi o manevră decisivă, prinţul porunci aliatului său Captal de Buch, un gen de d’Artagnan, să atace cu un mic grup călare ariergarda franceză în timp ce, cu rezervele sale călare şi soldaţii valizi din propriul său batalion, făcu apel la ultimele puteri ale armatei sale pentru o ofensivă frontală. „Domnilor! Ascultaţi-mă! întru mila lui Dumnezeu, gândiţi-vă să loviţi! Înainte stegari, în numele lui Dumnezeu şi al Sfântului Gheorghe!”

Trompetele sale sunau şi ecoul lor, reflectat de zidurile de piatră ale Poitiers-ului, răsuna prin păduri „încât credeai că dealurile chemau văile şi că bubuia tunetul în nori”. Atacul englezilor, în totalitate sau parţial călare, se năpusti asupra unităţii regelui „ca mistreţul sălbatic din Cornwall”. Lupta atinse punctul culminant şi după cum scria Chandos Herald „nimeni nu era atât de puternic încât inima să nu-i fi fost îngrozită” „Păzea, tată, la dreapta! Fii atent la stânga” striga Filip în timp ce cădeau loviturile. Cavalerii se încleştau în lupte corp la corp, fiecare gândindu-se la propria

lui onoare. Atacaţi de trupele prinţului din faţă şi de călăreţii lui Captal din spate, francezii luptau cu o disperare feroce. Sângerând din mai multe răni, Geoffrey de Charny a fost doborât şi omorât pe când ţinea încă Oriflamme. Garda regelui, înconjurându-l se clătina sub loviturile asaltului. „Unii cu maţele ieşite, calcă pe propriile lor măruntaie, alţii îşi scuipă dinţii, altora, încă în picioare, li se laie braţele. Muribunzii se rostogolesc în sângele străinilor, corpurile căzute gem şi spiritele mândre, părăsindu-şi trupurile inerte, se tânguiesc oribil”. Leşurile se adună grămadă în jurul regelui care avea coiful spart şi sângera din două răni de pe faţă. „Predă-te, predă-te!” strigau voci „sau vei fi un om mort”. În mijlocul strigatelor răguşite şi disputelor violente pentru a-l prinde, un exilat francez, Denis de Morbecque, mazilit pentru omucidere şi acum aflat în slujba englezilor, înaintă şi spuse „Sire, sunt cavaler de Artois. Predă-te mie şi te voi conduce la prinţul Ţării Galilor”. Regele Ioan îi înmână mănuşa şi se predă.

Pierzându-şi regele, restul trupelor franceze s-au risipit, cei care au avut posibilitate fugind spre porţile oraşului Poitiers pentru a nu fi prinşi. Englezii şi gasconii de toate rangurile îi urmăriră sălbatic, lăcomia depăşind epuizarea şi luară prizonieri chiar sub zidurile oraşului. Unii francezi se întoarseră şi îi luară prizonieri pe urmăritori.

Înfrângerea nimici conducerea Franţei. În afară de rege, conetabil şi cei doi mareşali, precum şi de purtătorul lui Oriflamme care erau morţi sau fuseseră luaţi prizonieri, învingătorii au mai capturat pe un arhiepiscop, 192 războinic, 13 conţi, 5 viconti, 21 de baroni şi stegari şi cam 2000 de cavaleri, scutieri şi oameni înarmaţi înstăriţi, prea mulţi pentru a fi duşi în Anglia, majoritatea au fost eliberaţi cu condiţia să-şi aducă răscumpărarea la Bordeaux înainte de Crăciun.

Numărul morţilor, diferit în fiecare relatare, era de cel puţin câteva mii din care 2426 erau nobili. Faptul că numărul morţilor era egal sau depăşea numărul celor căzuţi prizonieri, stătea mărturie pentru lupta vitejească care avusese loc dar, din păcate pentru Franţa, cei care dădură bir cu fugiţii impresionară mai mult decât cei morţi care luptară. *Grand Chronique* admite deschis că batalioanele „fugiră în mod ruşinos şi laş” şi *Chronique Normande* conchide sumbru: „Numărul morţilor din această bătălie nu a

fost la fel de mare ca ruşinea”.

Acestea erau marile rămăşiţe ale armatei de la Poitiers. Cetăţenii care se uitau de pe zidurile cetăţii au fost martorii retragerii lipsite de glorie şi a fugii înfrigurate şi spusele lor s-au împrăştiat în toată Franţa. Retragerea batalionului Orleans nu poate fi explicată decât prin expresia de nemulţumire, aţâţată de rege, a nobililor. Desigur că în acea zi erau prezenţi mulţi care nu ar fi fost prea mâhniţi de nenorocirea monarhiei şi ar fi fost suficient strigătele a numai câţiva ca să provoace panica. Oricare ar fi fost cauza, efectul a adâncit şi răspândi neîncrederea în nobilime şi a slăbit încrederea în structura dată a societăţii.

Resentimentele poporului se manifestară imediat împotriva seniorilor care se întorceau să-şi ridice răscumpărările. Ei erau „atât de urâţi şi condamnaţi de commune” spunt Froissart, încât le era greu să obţină intrarea în oraşe şi câteodată chiar şi pe propriile lor moşii. Ţăranii dintr-un sat din Normandia care aparţinea baronului de Ferte-Fresnel, văzându-şi seniorul venind călare cu un singur scutier şi un valet şi fără săbie, strigară „Iată unul din trădătorii care au fugit de pe câmpul de bătaie!”. Se năpustiră asupra celor trei călăreţi, îl traseră pe senior de pe cal şi-l bătură. După câteva zile el se întoarse bine înarmat pentru a se răzbuna şi omorî un ţăran cu acest prilej. Deşi această izbucnire a fost repede înăbuşită ea a fost un semn de rău augur. Mulţi nobili au trebuit să înfrunte la întoarcere zeflemelele sau ostilitatea spontană şi avură dificultăţi la strângerea tradiţionalelor ajutoare menite să-l răscumpere pe senior. Pentru obţinerea fondurilor, mulţi au fost obligaţi să-şi vândă acareturile sau să-şi elibereze şerbii pe bani. Un produs secundar al bătăliei de la Poitiers au fost cavalerii ruinaţi.

Strigătul de „Trădător!” nu era numai o voce singulară ci o explicaţie încâlcită pe care o dădea poporul inexplicabilului. A fost strigătul etern al conspiraţiei, al pumnalului în spate. Cum ar fi putut altfel să fie surprins marele rege al Franţei şi mândra cavalerie franceză învinsă de o mână de „arcaşi şi briganzi”, dacă n-ar fi fost trădare? O polemică contemporană în versuri, numită „plângere faţă de lupta de la Poitieres” pretinde în mod explicit că:

Marea trădare pe care au ascuns-o timp îndelungat

A ieşit la iveală foarte clar în această armată.

Autorul, un cleric necunoscut, învinuieşte anumite persoane că „din cauza cupidităţii lor au vândut englezilor secretele consiliului regal” şi că în momentul în care au fost descoperite şi „au fost date afară din consiliu de către rege” ele au conspirat ca să-l distrugă pe rege şi pe copiii lui. Fuga acestor falşi bărbaţi „trădători, neloiali, infami şi sperjuri” a fost o trădare plănuită, prin ea nobilimea şi Franţa au fost dezonorate. Ei l-au renegat pe Dumnezeu, sunt oameni trufaşi şi lacomi:

Înfumuraţi şi cu îmbrăcăminte necinstită
Cu brâuri de aur şi penaje pe cap
Cu bărbi lungi de ţap, cum au doar jivinile.
Ei te asurzesc ca tunetul şi ca furtuna.

Barba despre care se plânge autorul fusese iniţial un semn de pocăinţă, dar, în ultima vreme se purta în furculiţă şi devenise ţinta satirei legată de fugă.

Autorul „plângerii” avea numai laude pentru Ioan al II-lea care luptase până la sfârşit alături de fiul lui cel mai mic. El deveni după părerea generală un erou. Deşi incapabil ca suveran şi căpitan, curajul său, subliniat cu pregnanţă de „micuţul fiu”, îl glorifică în ochii supuşilor săi şi dădu Franţei un punct de sprijin pentru restabilirea onoarei. În „plângere” se exprimă speranţa că Dumnezeu va trimite „oameni buni cu mari puteri” pentru a răzbun, înfrângerea şi pentru a-l aduce înapoi pe rege; ea se termină semnificativ:

Dacă va avea buni sfătuitori ei nu va uita
Să conducă pe Jacque Bonhomme[7] *şi întregul său popor*
Care nu fug de la luptă pentru a-şi salva viaţa!

După ce locuitorii Poitiers-ului îngropară morţii în afara oraşului, primarul proclamă doliu pentru regele căzut prizonier şi interzise toate sărbătorile şi serbările. În Languedoc, stările generale interziseră pentru un an, atât timp cât regele nu era eliberat, să se poarte aur, argint sau perle,

---

[7] Nume dat ţăranului francez în texte din secolul al XIV-lea (n. t.).

robe şi pălării împodobite sau festoane, precum şi distracţiile cu menestreli şi jongleri. Delfinul şi fraţii săi „deşi judecaţi nefavorabil în comparaţie cu tânărul Filip”, nu au fost incluşi printre nobilii blamaţi. La întoarcerea sa la Paris, Carol, copleşit de durere din cauza capturării tatălui său, regele, a fost primit cu cinste de către popor. După spusele lui Jean de Venette, ei simţeau că într-un fel el va aduce eliberarea regelui „şi că întreaga ţară a Franţei va fi salvată”.

De ce fuga? De ce înfrângerea? Pentru Villani din Italia teribilul eveniment părea „de necrezut”. Petrarca, aflând vestea la Milano, când se întorcea dintr-o călătorie, n-a fost mai puţin uimit; chiar şi englezii credeau că victoria lor este un miracol şi timp de generaţii le-a fost greu să o înţeleagă. Superioritatea numerică a francezilor a fost anulată din punct de vedere militar din cauza unei greşeli de comandă. După unii autori cei 2000 de arbaletieri genovezi nici n-au fost măcar folosiţi, deşi alţii susţin contrariul. Prin comparaţie ineficacitatea arcaşilor francezi de-a lungul secolului este o enigmă. Oraşele şi satele Franţei aveau companii de arcaşi care erau încurajaţi cu privilegii deosebite şi bărbaţii din Beauvaisis de lângă Picardia se considerau în meseria lor cei mai buni din lume. Totuşi, n-au fost niciodată folosiţi corespunzător în acţiuni combinate cu cavaleri şi pedestraşi deoarece cavalerii francezi erau prea trufaşi să împartă dominaţia câmpului de luptă cu oamenii din popor.

Separatismul din Normandia şi din Bretania, neputinţa de a rezista împotriva raidului Prinţului Negru în Languedoc, intrigile şi trădările lui Carol de Navarra erau factorii dezbinării care au dus la înfrângerea de la Poitiers. Dreptul la retragere independentă pe care au încercat să-l suprime Ordinul Stelei şi ordonanţa din 1351 nu a fost abandonat de nobili. Înfrângerea de la Poitiers a fost un triumf piric a independenţei baroniale.

Pentru englezi a fost şi o victorie a strategiei care a înlăturat dezavantajele create de oboseală şi numărul inferior de combatanţi. Prinţul dădea ordine care se executau şi, cu o conducere morală mai sigură decât cea a Lui Ioan şi cu conducători de batalioane de nădejde, putea controla cele ce se întâmplau. A stat pe locul de unde avea posibilitatea să vadă lupta şi mişcările, directe, a fost slujit de soldaţi experimentaţi şi căliţi şi a avut două atuuri esenţiale pentru a câştiga: lipsa oricărei posibilităţi de

retragere şi o voinţă care-i stimula pe soldaţi până în ultima, clipă a luptei. În calitate de comandant, după spusele lui Froissart, prinţul era „curajos şi crud ca un leu”.

Epuizat de luptă şi nerăbdător şă-şi ducă prizonierul regesc la loc sigur de unde nu putea fi salvat, prinţul n-a mai încercat să facă joncţiunea cu Lancaster ci se îndreptă imediat spre sud către Bordeaux, târând după el alte căruţe pline cu lucruri luxoase cum ar fi mantii îmblănite, bijuterii şi cărţi cu aluminuri din tabăra franceză. Lăsaţi la vatră de către Delfin după înfrângere, nobilii francezi s-au împrăştiat pe la domeniile lor pentru a le proteja; niciunul nu s-a raliat pentru a încerca salvarea regelui în lungul său drum de 250 de km până la Bordeaux. Cardinalii au încercat din nou să obţină pacea şi în timp ce se tratau condiţiile unui acord, englezii şi gasconii se angajară într-un comerţ masiv, cumpărând şi vânzând prizonieri şi părţile din răscumpărări, iscându-se certuri aprinse legate de cine a prins pe cine. S-au auzit plângeri că arcaşii ar fi ucis prea mulţi oameni pentru care ar fi fost posibil să se pretindă răscumpărări. Când prinţul a propus să-l ia pe rege ca prizonier în Anglia, gasconii furioşi au cerut o parte din răscumpărare şi au trebuit să fie calmaţi prin plata a 100.000 de florini, prima ofertă de 60.000 fiind respinsă de ei cu dispreţ.

Avându-l pe regele francez în mâinile lor, englezii puteau să impună o tranzacţie zdrobitoare. Deşi negociatorii francezi erau ei înşişi prizonieri şi Delfinul era încolţit de evenimentele din Paris, francezii se împotriviră grelelor condiţii propuse. Iarna trecu fără să se ajungă la un acord în afară de încheierea unui alt armistiţiu pe doi ani. În mai 1357, la 7 luni după bătălie, Prinţul Negru îl duse la Londra pe regele Ioan împreună cu fiul său şi cu alţi nobili căzuţi prizonieri în timp ce, după înfrângere, starea a treia puse stăpânire pe Paris.

Capitolul 7

Franţa decapitată:
Revolta burghezilor şi Jacqueria

Exasperată de mult timp de anarhia din finanţele regelui şi de venalitatea miniştrilor săi, starea a treia din Paris, după ce regele a căzut

prizonier, luă puterea pentru a încerca impunerea unei oarecare forme de conducere constituţională. Prilejul a fost oferit de convocarea stărilor generale cu scopul de a furniza bani pentru apărare în starea de criză în care se afla ţara. La scurt timp după întâlnirea din octombrie a celor 800 de delegaţi, la Paris, Delfinul, lipsit de experienţă, umilit şi speriat de înfrângerea de la Poitiers, trebui să anunţe rezultatul ruşinos al bătăliei şi să ceară stărilor ajutor pentru eliberarea regelui şi apărarea regatului. Burghezii, principalii creditori ai statului, constituiau jumătate din delegaţi şi ascultară cu răceală în timp ce cancelarul regelui Ioan, Pierre de la Foret, susţinea cererea. După ce au ales ei înşişi un comitet permanent (Comitetul celor optzeci), în care erau incluşi nobili şi clerici, celorlalţi spunându-li-se politicos să meargă acasă, stările erau pregătite să-i prezinte Delfinului propriile lor cereri. Cerură să discute cu el în particular, crezând că fără consilierii săi îl puteau intimida mai uşor.

Figura cea mai importantă, care urma să devină spiritul iniţiator al revoltei viitoare era starostele negustorilor, Etienne Marcel, un postăvar bogat a cărui funcţie era echivalentă cu a primarului Parisului. El fusese purtătorul de cuvânt al stărilor când, în 1355, acestea îşi manifestară nemulţumirea faţă de guvernul regal. Marcel îi reprezenta pe magnaţii comerţului din starea a treia producătorii şi oamenii de afaceri ai societăţii medievale care în decurs de 200 de ani căpătaseră o influenţă – practică, dacă nu legiferată – egală cu cea a marilor prelaţi şi nobili.

Prima sa cerere, formulată în numele stărilor a fost îndepărtarea a şapte din cei mai corupţi consilieri regali a căror proprietate trebuia confiscată şi cărora trebuia să li se interzică pentru totdeauna ocuparea unor funcţii publice. În locul lor trebuia numit de către stări un consiliu al celor douăzeci şi opt format din 12 nobili, doisprezece burghezi şi patru clerici; în acest caz stările ar fi fost de acord să plăţească nişte impozite ca ajutor de război. O condiţie finală, pe care ar fi fost mai bine s-o evite, era eliberarea din închisoare a lui Carol de Navarra.

Aveau nevoie de el deoarece puterea lui de a produce tulburări ar fi exercitat o presiune asupra Delfinului şi întrucât Navarra avea un aliat printre ei, un complotist ca şi el, care era eminenţa cenuşie a mişcării reformiste Acesta era Robert le Coq, episcop de Laon, un cleric de origine

burgheză cu o elocvenţă „periculoasă” care pe căile magistraturii ajunsese la favoruri şi funcţii înalte ca avocat al regelui sub Filip al VI-lea şi în Consiliul regal sub Ioan al II-lea. Deţinea o bibliotecă cu 76 de cărţi, mare pentru vremea aceea, din care 48 tratau despre dreptul civil şi canonic, fapt care reflecta preocuparea lui pentru problemele de guvernare, şi şapte erau culegeri de predici folosite ca modele ale artei oratorice. Stilul şi limbajul erau o preocupare medievală, Le Coq fiind un maestru al acestora. Numit episcop de Laon, el regiză concilierea dintre Ioan al II-lea şi Carol de Navarra prin ambiţiile căruia şi le vedea împlinite pe ale sale. Voia să devină cancelar şi-l ura atât pe rege pentru că nu-i dădea funcţia râvnită cât şi pe cancelarul care o deţinea.

Delfinul Carol, deşi părea slab, avea sub învelişul său bolnăvicios, o rezistenţă puternică şi o inteligenţă înnăscută care-i venea în ajutor în vremuri de restrişte. Palid şi slab, avea ochii mici şi înguşti, buze subţiri, un nas lung şi subţire şi un corp prost proporţionat. După înfăţişare era orice altceva decât un libertin deşi cei doi bastarzi pe care contemporanii îi atribuiau lui judecind după vârsta lor, trebuie să fi fost concepuţi când avea 15 sau 16 ani. Neavând nici gust, nici înclinaţii pentru acţiuni militare, îşi instrui în schimb mintea, ceea ce era folositor pentru a conduce, chiar dacă aceasta nu-i caracteriza pe cei din neamul Valois. De fapt, existau bârfe pe seama mamei lui (care avea 16 ani cinci s-a căsătorit cu Ioan care avea 13) care sugerau că fiul ei cel mare se putea să nu fi fost un Valois. De fapt, nu semăna cu Ioan în niciun fel.

Pentru moment, lăsat să apere coroana în mijlocul dezastrului, la sfatul consilierilor tatălui său, Carol respinse cererile stărilor şi le porunci să se dizolve. În acelaşi timp, ca măsură de precauţie plecă din Paris. Refuzând să se împrăştie, comitetul permanent s-a reunit la o zi după plecarea lui, în noiembrie 1356, şi ascultă cuvântul înflăcărat al lui Robert le Coq care demasca greşelile de conducere.ale regalităţii şi formula cereri şi mai mari pentru reformă. „Ruşine să-i fie celui care nu vorbeşte acum”, strigă el, „deoarece niciodată n-a fost un moment mai potrivit ca acesta”.

Cererea de a limita monarhia era acum formulată deschis. Ar fi putut fi

un Runnymede[8] francez dacă pretendenţii ar fi fost tot atât de strâns uniţi ca baronii englezi în 1215, însă în curând aveau să se separe în fracţiuni.

Nivelul superior al stării a treia, format din negustorii manufacturieri, avocaţi, funcţionari şi furnizori ai coroanei nu avea nimic în comun cu clasa muncitoare în afară de faptul că nici ei nu erau nobili. Depăşirea aqestei bariere era ţelul fiecărui magnat burghez. În drumul spre înnobilare şi obţinerea unei moşii, el îi concura pe nobili la haine, obiceiuri şi valori şi, ajungându-şi scopul, era scutit de impozite – un avantaj de loc neglijabil. Etienne Marcel avea un unchi care plătise cel mai mare impozit din Paris în 1313 şi al cărui fiu cumpără un titlu de nobil pentru 500 de livre. Socrul şi cumnatul lui Marcel, Pierre şi Martin des Essars, din Rouen, fiind de origine burgheză, deveniră bogaţi şi au fost înnobilaţi în serviciul lui Filip cel Frumos şi Filip al VI-lea. În calitate de reprezentanţi ai coroanei, ei şi cei de seama lor, aprovizionau casa regală, le procurau tapiseriile şi cărţile, cumpărau pentru ei bijuterii, materiale şi lucrări de artă, slujeau în calitate de consilieri şi cămătari şi deţineau funcţii lucrative ca trezorieri şi perceptori. Pierre avu posibilitatea să-i dea fetei lui, Marguerite, când s-a căsătorit cu Marcel, o zestre princiară de 3.000 de scuzi.

Nobilii şi clerul erau nemulţumiţi de favoarea regală acordată şi opulenţa permisă funcţionarilor aleşi dinafara rândurilor lor. Ei îi urau îndeosebi pe funcţionarii financiari „care călătoresc cu pompă şi fac averi mai mari decât ducii, şi-şi căsătoresc fiicele cu nobili şi cumpără terenurile de la cavalerii săraci pe care i-au înşelat şi sărăcit... şi îi numesc pe cei de seama lor în funcţii al căror număr creşte zi de zi la fel ca şi salariile cu care sunt plătite aceste funcţii”.

Între clasa funcţionarilor şi burghezia comercială din care făcea parte Marcel, nu era nicio afecţiune, deşi ei îşi împărţeau întreprinderile capitalismului. Când capitalismul a devenit fezabil prin tehnicele bancare şi de creditare, el deveni respectabil. Teoria societăţii neachizitive a căzut, iar acumularea bogăţiei şi-a pierdut din caracterul odios – din contra – a

---

[8] La Runnymede, baronii englezi susţinuţi de arhiepiscopul Langton au obţinut de la rege

devenit de invidiat. În *Renart le contrefait*, o satiră a timpului, burghezii bogaţi au cea mai bună stare dintre toţi: „Trăiesc ca nişte nobili, poartă veşminte senioriale, au şoimi şi ereţi, armăsari frumoşi şi cai de luptă. Când vasalii trebuie să meargă să se alăture armatei, burghezii rămân în paturile lor, când vasalii se duc ca să fie masacraţi în luptă, burghezii petrec pe malul râului”.

Aleşi de cetăţenii cei mai importanţi, starostele negustorilor şi colegii lui magistraţi deţineau toate funcţiile municipale obişnuite şi împărţeau sarcinile zilnice forţei poliţieneşti care era alcătuită din cetăţenii care-şi efectuau serviciul obligatoriu în unităţi de câte 10, 40 şi 50 de oameni Ajutat de patru adjuncţi şi un consiliu de 24 de clerici şi laici, starostele negustorilor trebuia să-şi înceapă lucrul la 7 dimineaţa în fiecare zi în afară de zilele de sărbătoare. Sediul său era la Châtelet care era şi închisoarea oraşului şi se găsea pe malul drept la intrarea pe Grand Pont, singurul pod care traversa fluviul spre Ile de la Cite. Lângă Châtelet se găsea primăria într-o piaţă mare, deschisă, numită Place de Greve, unde veneau cei fără lucru ca să fie angajaţi.

Oraşul pe care-l guverna Marcel acoperea-o suprafaţă care, după reperele actuale, se întindea aproximativ de la Grands Boulevards pe malul drept, până la grădinile Luxembourg pe malul stâng iar de la est la_vest, de la Bastilia până la Tuileries. Tot ce era dincolo de aceste hotare se numea *faubourg* sau regiune rurală. Centrul Parisului era Ile de la Cite în mijlocul Senei unde era catedrala Notre Dame, Hotel Dieu sau spitalul public şi palatul regal construit de Ludovic cel Sfânt. Malul drept care se extinsese dincolo de vechile ziduri era partea comercială cu industrie, pieţe publice, meşteşugari de lux şi reşedinţe bogate în timp ce malul stâng, cu o suprafaţă mult mai puţin populată, era dominat de universitate. Conform, unui studiu al impozitelor pe anul 1392, oraşul avea în acel timp 352 de străzi, unsprezece întretăieri de drumuri, 10 pieţe, 15 biserici şi 15.000 de contribuabili. Cincizeci de ani mai târziu, în timpul lui Marcel, populaţia după Moartea Neagră era probabil în jur de 75.000 de locuitori.

Magna Charta Libertatum (n. t).

Străzile principale erau pavate şi destul de largi ca să încapă două căruţe sau trăsuri în timp ce restul străzilor erau înguste, noroioase şi rău mirositoare cu un jgheab de scurgere la mijloc. Cetăţeanul obişnuit scăpa de obicei de gunoi punând în practică formula „totul în stradă” iar în cartierele claselor de jos la uşa fiecărei case zăcea deobicei o grămadă de gunoi. Locatarii caselor trebuiau să-şi ducă gunoaiele la gropile de gunoi şi li se amintea prin repetate ordonanţe să paveze şi să-şi mături scările de la intrare.

Aveau loc şi blocări de circulaţie pe străzile înguste când măgarii încărcaţi cu coşuri atârnând în ambele părţi se întâlneau cu vânzători ambulanţi cu tăvile lor sau cu hamali încovoiaţi sub saci de lână sau cărbuni. Şi firmele tavernelor agăţate pe stâlpi înalţi de fier aglomerau străzile. Firmele prăvăliilor erau gargantueşti, bune pentru a-i copleşi pe cumpărători deoarece vânzătorilor le era interzis să-i cheme pe cumpărători până ce aceştia nu părăseau prăvălia alăturată. Un dentist era reprezentat printr-o măsea de mărimea unui fotoliu, un mănuşar de o mănuşă ale cărei degete erau destul de mari ca să ţină fiecare câte un prunc în scutece.

Zgomotul firmelor bătute de vânt concura strigătele vânzătorilor ambulanţi, strigătele catârgiilor, tropăitul cailor şi anunţurile crainicilor. Parisul avea şase crainici şefi, numiţi de starostele negustorilor, fiecare cu un număr de ajutoare care erau trimise la răscruci de drumuri şi în pieţele diverselor cartiere pentru a anunţa decrete oficiale, impozite, târguri şi ceremonii, case de vânzare, copii pierduţi, căsătorii, înmormântări, naşteri şi botezuri. Când producţia de vinuri de pe viile regale era gata de vânzare, toate tavernele trebuiau să închidă în timp ce crainicii anunţau de două ori pe zi vinul regelui. Când se anunţau decesele, crainicii sunau din clopote în timp ce înaintau, strigând cu glas solemn „Treziţi-vă, voi cei care dormiţi, rugaţi pe Dumnezeu să vă ierte păcatele; morţii nu pot plânge; rugaţi-vă pentru sufletele lor în timp ce clopotele răsună pe aceste străzi”. Câinii vagabonzi lătrau când îi auzeau.

Fiecare meserie îşi avea cartierul ei – măcelarii şi tăbăcarii în jurul lui Châtelet, zarafii, bijutierii şi postăvarii pe Grand Pont, scribii, lumânărarii şi vânzătorii de pergament şi cerneală pe malul stâng, în jurul universităţii. În ateliere deschise lucrau brutari, săpunari, vânzători de peşte, pălărierii,

tâmplarii de mobilă fină, olarii, brodezele, spălătoresele, subspecialităţile din domeniul îmbrăcămintei şi a prelucrării metalelor. Sub clasa meşterilor erau lucrători cu ziua, hamalii şi servitorii. Numiţi după meseria sau locul lor de origină sau după vreo trăsătură personală îi putea chema Robert le Gros (cel gras), Raoul le Picard (din Picardia), Isabeau d'Outremer (de peste mări) şi Gautier Hors-du-sens (Valter cel nebun), în fiecare cartier existau băi publice, fie cu aburi, fie cu apă caldă. În relatarea din 1292 erau înşirate 26 de astfel de băi. Deşi erau considerate periculoase pentru moralitate, îndeosebi a femeilor, băile erau recunoscute ca o contribuţie la curăţenie, şi oraşul se străduia să nu le închidă în timpul unei ierni grele când combustibilul era scump. Băilor li se interzicea să primească prostituate, vagabonzi, leproşi sau indivizi dubioşi, sau să se deschidă înainte de ivirea zorilor din cauza pericolelor de pe străzi în timpul nopţii, însă când se crăpa de ziuă se auzea vocea crainicului:

Te chem să te scalzi, messire,
Şi să intri la aburi fără zăbavă
Apa noastră-i fierbinte şi asta nu-i minciună.

În calitate de capitală cu o mare universitate, Parisul era gazda unei hoarde turbulente de studenţi din toată Europa. Ei aveau un statut privilegiat care nu se supunea justiţiei locale ci numai regelui, şi, în consecinţă, de multe ori crimele şi dezordinile provocate de ei nu erau pedepsite. Trăiau în grupuri, plătind chirii mari pentru camere murdare în cartiere dubioase. Stăteau pe taburete în aule neîncălzite, luminate de două lumânări şi erau acuzaţi mereu de desfrâu, viol, jaf şi „toate celelalte enormităţi care-i displac lui Dumnezeu".

Deşi Oxford devenea din ce în ce mai mult un centru al interesului intelectual, universitatea din Paris era încă arbitrul teologic al Europei şi bibliotecile fiecărei facultăţi, unele cu aproape o mie de volume îi măreau gloria. La aceasta se adăuga frumoasa bibliotecă de la Notre Dame, cei 28 de vânzători de cărţi, fără a mai socoti standurile de cărţi în aer liber. Aici erau „livezi pline cu toate felurile de cărţi", scria un vizitator englez încântat, „Ce încântătoare plăcere ne-a umplut inimile când am vizitat Parisul, paradisul lumii!"

Apa se lua de la fântâni publice alimentate de apeducte, venind din colinele din nord-estul Parisului. În *faubourgurile* pline de mori de vânt, casele aveau terenuri pentru grădini şi vii, iar mănăstirile se aflau în mijlocul câmpurilor cultivate. Produsele agricole intrau în oraş pe fluviu şi erau expuse pe tarabe sau vândute de pe tăvile vânzătorilor ambulanţi. Cerşetorii stăteau la uşile bisericilor cerând pomeni, călugării cerşetori cereau pâine pentru ordinele lor sau pentru săracii din închisori, jongleurii făceau acrobaţii şi scamatorii în pieţe şi spuneau povestiri satirice şi balade despre întâmplări din ţările sarazinilor. Străzile străluceau de haine colorate. Roşu aprins, verde şi pestriţ, culorile cele mai scumpe, erau rezervate nobililor, prelaţilor şi magnaţilor. Clerul putea purta culori atât timp cât rasele lor erau lungi şi închise în nasturi. La apusul soarelui bătea clopotul pentru stingerea focurilor, munca înceta, prăvăliile se închideau, liniştea urma zgomotului. La ora opt bătea clopotul arătând oamenilor că trebuie să meargă la culcare, iar oraşul se scufunda în întuneric. Numai răscrucile de drumuri erau luminate cu o luminare sau un felinar pâlpâitor pus într-o nişă unde se găsea statueta Fecioarei Maria sau a sfântului patron al cartierului.

Duminica toate prăvăliile erau închise, toţi mergeau la biserică şi după aceea muncitorii se adunau în taverne în timp ce burghezii se plimbau în foburguri. În zilele de sărbătoare la Paris era obiceiul de a lua masa afară, în faţa uşii. Casele erau înalte şi înguste de tip caracteristic urban, clădite una lângă alta, câteodată cu o curte între jumătate din faţă şi spatele casei. Erau din buşteni, cu spaţiile din pereţi umplute cu argilă sau piatră, fiecare etaj fiind susţinut de o consolă. *Hotels*-urile nobililor şi magnaţilor mai păstrau unele elemente ale castelului fortificat cu turnuri conice şi ziduri înalte. Ca o concesie pentru viaţa urbană ele aveau ferestre mari cu geamuri de sticlă, cu deschidere spre curte şi foişoare cu multe turnuleţe ornamentale pe acoperiş de unde un supraveghetor avea posibilitatea de a privi în toate părţile. Blazonul proprietarului era sculptat deasupra uşii. Străzile nu aveau numele înscrise pe plăcuţe aşa că oamenii trebuiau să caute ore în şir pentru a găsi locul pe care-l doreau.

Interiorul reşedinţelor nobiliare era decorat cu fresce şi tapiserii însă mobila era puţină. Paturile care serveau atât ca scaune cât şi pentru dormit

erau obiectele cele mai importante. Existau puţine scaune; chiar şi regii şi papii primeau pe ambasadori stând pe paturi încărcate de draperii şi cuverturi complicate; altfel oamenii stăteau pe bănci. Torţe puse în fofeze de perete luminau camerele iar în zid erau construite cămine masive. Aceste hornuri de zid „după moda franceză”, cum erau numite în Italia, constituiau luxul cel mai mare al caselor clasei mijlocii. Singurele alte surse de căldură proveneau de la cuptor, focurile pentru gătit şi de la tigăile de încălzit paturile în timpul nopţii. Ca şi în cazul instalaţiilor sanitare, epoca părea să fi fost capabilă din punct de vedere tehnologic să asigure o încălzire mai bună decât a făcut-o, numai că omul este la fel de lipsit de raţiune în ceea ce priveşte confortul său ca şi în alte activităţi. Cuverturile de blană, hainele îmblănite sau mesade de blană purtate sub tunici şi robe înlocuiau sursele active de căldură. Blănurile de vidră, pisică, hermină, veveriţă şi vulpe erau mai ieftine decât stofele groase de lână; hermina şi jderul erau pentru bogaţi. .

Podelele erau acoperite vara cu ierburi şi buruieni mirositoare iar în alte perioade cu papură şi paie care se schimbau de patru ori pe an sau doar o dată pe an în casele mai sărace în care timp se umpleau de purici şi de miros urât din cauza murdăriei făcute de câini. Un negustor înstărit presăra violete şi alte flori pe duşumea înaintea vreunei petreceri şi îşi orna pereţii şi masa cu verdeaţă proaspătă, cumpărată la piaţă în dimineaţa aceea.

Erau puţine camere, servitorii dormeau unde puteau, intimitatea nu exista ceea ce probabil că mărea iritabilitatea. Dacă împiedica sau favoriza ispitele trupeşti rămâne o problemă deschisă. În Canterbury Tales de Chaucer cei doi studenţi de la Cambridge din povestirea lui Reeve le era lesne să se bucure de favorurile soţiei şi fiicei morarului deoarece dormeau în aceeaşi cameră cu familia. Chiar şi în case mai mari musafirii dormeau în aceeaşi cameră cu gazdele.

Astfel arăta starea a treia din Paris, de la cel mai sărac muncitor până la cel mai bogat magnat, pe care Marcel a încercat s-o mobilizeze în lupta sa împotriva Delfinului. Pentru a-l face să se supună, starostele negustorilor începu să folosească ameninţarea cu greve şi violenţă. Când Delfinul încercă să strângă bani printr-o nouă devalorizare a monedei, provocând furia Parisului, „starostele negustorilor porunci tuturor breslelor

şi meseriaşilor din întreg oraşul să înceteze lucrul şi să ia armele”. Obligat să anuleze edictele şi lăsat fără fonduri, Delfinul nu a avut altă posibilitate decât să convoace din nou Stările şi să se reîntoarcă la Paris pentru a se întâlni cu ele.

La această întrunire care dură o lună, din februarie până în martie 1357, toate reformele propuse, formulate în scris, au fost prezentate într-o Mare Ordonanţă cu 61 de articole, Magna Carta a Stării a Treia. Scrisă în franceză şi nu în latină ca şi cum ar fi vrut să sublinieze o nouă voinţă, Ordonanţa prezentă un ideal al „Guvernării Bune” ca şi cum cei care au alcătuit-o încercau să pună în practică viziunea minunată a lui Lorenzetti pictată cu câţiva ani înainte la Siena sub acel nume. În oraşul din pictură, cetăţenii îmbrăcaţi cu mantii în culori blânde îşi văd liniştiţi de treabă iar oamenii înarmaţi pe cai trec pe lângă ei cu înţelegere şi bunăvoinţă. Într-o perioadă de nebunie, Marea Ordonanţă încerca să aducă aceeaşi ordine şi decenţă.

Cei care au formulat Magna Carta n-au adus o nouă schemă de guvernare ci mai curând au prezentat o serie de corectări ale abuzurilor existente cuprinzând trei principii politice fundamentale. Acestea prevedeau că monarhia nu putea pune niciun bir care nu era votat de stări, că stările generale aveau dreptul să se adune periodic după voinţa lor şi că ele vor alege Marele Consiliu al celor treizeci şi şase, doisprezece din fiecare stare pentru a sfătui coroana.

S-a cerut din nou epurarea consilierilor regelui Ioan iar membrii noului Mare Consiliu „trebuiau să renunţe la obiceiul predecesorilor lor de a veni târziu la lucru şi de a munci foarte puţin”. Toţi funcţionarii trebuiau să fie la lucru „în fiecare zi, la răsăritul soarelui”; ei urmau să fie bine plătiţi dar nu vor fi plătiţi dacă nu veneau la lucru dimineaţa devreme. Moneda nu putea fi schimbată fără consimţământul Stărilor, se vor reduce cheltuielile pentru rege şi prinţi, se va grăbi soluţionarea cazurilor judiciare din parlament, judecătorii provinciali nu vor putea deţine două funcţii sau să se apuce de comerţ, recrutarea în armată se va face numai în condiţii anumite, nobilii nu vor putea părăsi ţara fără permisiune şi erau interzise cu hotărâre războaiele lor particulare. Se vor îndeplini de urgenţă acţiunile de justiţie şi caritate în favoarea săracilor, proprietatea lor nu va fi confiscată fără a li se

da o despăgubire corespunzătoare, iar căruţele lor nu vor fi niciodată luate pentru mai mult de o zi: s-a afirmat dreptul sătenilor de a se aduna şi a lua armele împotriva celor care se dedau la jaf şi la folosirea forţei. În sfârşit, stările se angajară să sporească impozitele atât cât să se poată plăti 30.000 de soldaţi timp de un an, însă banii trebuiau administraţi de stări nu prin coroană.

Opunându-se şi tărăgănind, Delfinul refuză să semneze ordonanţa până ce n-a fost băgat în sperieţi de metodele lui Marcel de a strânge mulţimile ieşite de la lucru în stradă, mulţimi care creşteau zi de zi şi erau încurajate să strige „La arme!”. S-a obţinut astfel semnătura Delfinului sub titlul de regent pe care stările l-au obligat să şi-l ia pentru a putea reprezenta monarhia. Noul Consiliu al celor treizeci şi şase a fost instalat în timp ce membrii consiliului destituit au plecat în grabă la Bordeaux pentru a-l informa pe regele Ioan. Cu puţin timp înainte de a fi transportat la Londra, regele a repudiat semnătura fiului său şi întreaga ordonanţă.

În vara anului 1357, nici Delfinul, nici consiliul n-au fost în stare să guverneze efectiv în timp ce ambii căutau ajutor de la provincii. Făcând o călătorie prin ţară ca să arate că regalitatea era încă viabilă, Carol avu mai mult succes decât Marcel. Când stările se întruniră din nou în aprilie, foarte puţini nobili fiind prezenţi, era limpede că nobilimea, nemulţumită de condiţiile Marii Ordonanţe, îşi ıetrăgea sprijinul. Mişcarea reformatoare era în dificultate. În afara Parisului prăbuşirea autorităţii însemna un dezastru.

Catalizatorul ei era brigandajul companiilor militare, brigandaj produs de ultimii 15 ani de război. Acestea erau companiile libere care „lasă suferinţă pe faţa pământului” şi aveau să devină spaima epocii. Erau compuse din englezi, galezi şi gasconi lăsaţi la vatră după bătălia de la Poitiers de către Prinţul Negru, soldaţi care nu mai erau plătiţi şi care, în campaniile prinţului, dădură de gustul vieţii uşoare şi a bogăţiilor obţinute prin jaf. Împreună cu mercenarii germani şi aventurierii din Hainault, ei se strânseră în grupuri de 20 până la 50 de indivizi în jurul unui căpitan şi se îndreptară spre nord pentru a opera în regiunea dintre Sena şi Loara, şi între Paris şi regiunea de coastă. După armistiţiul de la Bordeaux li se alăturară forţele lui Filip de Navarra, rămăşiţele armatei ducelui de Lancaster, precum şi căpitani şi soldaţi bretoni experimentaţi, maeştrii în

arta de a jefui o regiune. Refrenul cronicilor *arser et pilier* (să arzi şi să jefuieşti) îi urmăreşte pe cei de seama lor până la sfârşitul secolului.

Pierderea regelui şi a atâtor nobili le uşură situaţia. În anul de după armistiţiu numărul lor crescu, se uniră, se organizară, se răspândiră şi începură să opereze cu îndemânare din ce în ce mai mare. Punând stăpânire pe un castel, ei îl foloseau ca punct întărit de unde puteau stoarce tribut de la fiecare călător şi aveau posibilitatea de a face incursiuni prin sate. Spionau un oraş de la o depărtare de una sau două zile „şi mergeau pe căi ascunse zi şi noapte, intrau pe ascuns în oraş dimineaţa şi dădeau foc la câteva case; cei din oraş credeau că focul fusese pus de nişte războinici şi astfel fugeau din oraş; apoi aceşti briganzi spărgeau lăzi cu bani şi case, jefuiau şi luau ce apucau şi fugeau când îşi terminau treaba”.

Cereau răscumpărări pentru satele prospere şi le ardeau pe cele sărace, jefuiau abaţii şi mănăstiri, furau din şurile ţăranilor, omorau şi torturau pe cei care-şi ascundeau bunurile sau refuzau să dea răscumpărarea, necruţând nici pe preoţi sau pe bătrâni, violau fecioarele, maicile şi mamele, răpeau femei ca să le facă vivandiere şi bărbaţi, ca să-i transforme în servitor. Cuprinşi de patima răului ardeau cu furie recoltele şi uneltele agricole, tăiau arbori şi vii, distrugând totul pe unde treceau prin acţiuni care par explicabile doar ca o febră a vremurilor sau dacă le considerăm o exagerare a cronicarilor.

Companii de acest fel existaseră încă din secolul al XII-lea şi proliferaseră în special în Italia unde nobilimea mai urbană decât în altă parte, îşi lăsase din ce în ce mai mult meşteşugul armelor în grija mercenarilor. Conduşi de căpitani profesionişti, companiile formate câteodată din 2000–3.000 de persoane, erau alcătuite din exilaţi, proscrişi, aventurieri fără pământ sau falimentari, germani, burgunzi, italieni, unguri, catalani, provensali, flamanzi, francezi şi elveţieni, deseori excelent echipaţi, călare sau pe jos. La mijlocul secolului, căpitanul cel mai vestit era un stareţ renegat al cavalerilor Sf. Ioan numit Fra Monreale care avea un consiliu, secretari, contabili, judecători şi o spânzurătoare şi putea cere un preţ de 150.000 de florini de aur Veneţiei pentru a lupta împotriva celor din Milano. Numai în anul 1353 el extorca 50.000 de florini de la Rimini, 25.000 de la Florenţa şi câte 16.000 de la Paris şi Siena. Invitat la Roma de

revoluţionarul Cola din Rienzi care-i jinduia averea, Monreale, foarte încrezător, veni singur şi a fost prins, judecat ca tâlhar de drumul mare şi executat. Merse la butuc îmbrăcat splendid în catifea maro cu broderie de aur şi-l puse pe doctorul lui propriu să dirijeze toporul călăului. Nepocăit până la sfârşit, el declară că avusese dreptate „să-şi croiască drumul cu spada printr-o lume falsă şi mizerabilă”.

Aspectul cel mai dăunător al companiilor era că, în absenţa armatelor organizate, ele umpleau un gol şi
că fuseseră acceptate. Filip al VI-lea, auzind cât de eficient fusese modul în care un căpitan cunoscut numai sub numele de Bacon luase prin surprindere şi pusese stăpânire pe un castel, îi cumpără serviciile cu 20.000 de coroane şi-l numi comandantul gărzii „totdeauna călare, cu veşminte şi arme ca ale unui duce”. Un altul, numit Croquart, un „biet paj” în războaiele bretone, ajunse datorită îndrăznelii sale căpitan de briganzi cu o avere de 40.000 de coroane iar faima sa militară îl făcu să fie ales de partea engleză în grupul care va lua parte la Lupta Celor Treizeci. După aceea regele Ioan s-a oferit să-l facă cavaler, să-i dea o soţie bogată şi o rentă anuală de 2000 de livre dacă va intra în serviciul regelui. Preferind independenţa, Croquart refuză.

Formate mai mult din briganzi decât din mercenari, companiile din Franţa, deşi în cea mai mare parte erau alcătuite din englezi, i-au atras pe cavalerii francezi, ruinaţi din cauza răscumpărărilor din Bretania şi de la Poitiers, care acum luau parte la devastarea propriei lor ţări. Nobili mai mici cu veniturile împuţinate, fii mai tineri şi bastarzi, deveneau căpitani şi-şi găseau în companii un mijloc de trai, o cale spre a face avere, un mod de viaţă, o eliberare a agresiunii neobosite absorbită pe vremuri de cruciade.

Cel mai notoriu dintre francezi a fost Arnaut de Cervole, un nobil din Perigord, numit „Răspopitul” deoarece deţinuse odată o slujbă clericală. Rănit şi capturat la Poitiers, el fusese eliberat plătindu-şi răscumpărarea şi, la întoarcerea în Franţa, în lunile anarhice ale lui 1357 s-a declarat comandant al unei bande care se autointitula în mod sincer *Societa dell’acquisito*. În colaborare cu un senior din Provence numit Raimond des Baux, banda a devenit o armată de 2000 de oameni şi „Răspopitul” cel mai

mare răufăcător al timpului său. În cursul unui raid ce l-a făcut Cervole prin Provence în 1357, papa Inocenţiu al VI-lea s-a simţit atât de nesigur la Avignon încât a tratat cu anticipaţie imunitatea. Cervole a fost invitat la palatul papal „primit cât se poate de reverenţios ca şi cum ar. fi fost fiul regelui Franţei” şi, după ce a luat masa de mai multe ori cu papa şi cu cardinalii i s-a dat iertarea pentru toate păcatele sale – un lucru cerut în mod obişnuit de către companii – şi suma de 40.000 de scuzi pentru a părăsi regiunea.

Egalul său printre englezi a fost sir Robert Knollys, „omul zgârcit la vorbă” pe care Froissart îl considera „cel mai capabil şi mai îndemânatic soldat din toate companiile”. Şi el se ridicase în timpul războaielor bretone şi luptase cu Cei Treizeci, fiind făcut cavaler în aceleaşi condiţii. După ce a fost în slujba lui Lancaster, rămase să jefuiască Normandia cu atâta abilitate şi cruzime încât în anul 1357–58, strânse o pradă în valoare de 100.000 de coroane. În următorii ani, se stabili pe valea Loarei unde puse stăpânire pe 40 de caste-le, arse şi prădă regiunea de la Orleans la Vezelay. Într-un raid prin Berry şi Auvergne, compania sa lăsă în urmă oraşe devastate ale căror frontoane carbonizate erau cunoscute sub numele de „mitrele lui Knollys”. Numele lui genera atâta spaimă încât se spunea că într-un loc oamenii s-au aruncat în râu când au aflat că se apropie.

Informându-l pe regele Eduard că toate obiectivele pe care le capturase le pusese la dispoziţia regelui, Eduard – care era bucuros, ca şi alţi conducători, să se înfrupte din pradă – îl iertă pe Knollys pentru acţiunile care violau armistiţiul. În cele din urmă Knollys avea să devină un mare comandant şi să dobândească o faimă militară precum Chandos şi Prinţul Negru. În timpul armistiţiului sau la război, trecea de la brigandaj în serviciul coroanei fără să-şi schimbe stilul. La sfârşitul carierei sale se retrase cu „o bogăţie regală” şi mari moşii, devenind un binefăcător al bisericilor, întemeietor de azile pentru săraci şi ctitor de capele spre pomenirea numelui său. Francezii îl numeau sir Robert Canele, acela care „i-a adus grave prejudicii Franţei în tot timpul vieţii lui”.

În anarhia de după Poitiers, cavalerii şi briganzii îşi schimbau între ei rolurile, revărsând şi mai mult ura poporului asupra celor ce mânuiau spada, fără să capete neapărat o reputaţie proastă printre cei de seama lor.

„Tânărul, îndrăzneţul şi îndrăgostitul” Eustache d’Aubrecicourt, un cavaler din Hainault şi însoţitor al prinţul la Poitiers, devenit brigand, avu atâta elan şi succes material încât dobândi dragostea coptesei de Kent, rămasă văduvă, o nepoată a reginei Angliei, născută şi ea în Hainault. Contesa trimise cai, daruri şi scrisori pătimaşe care-l determinară să facă fapte şi mai îndrăzneţe, chiar dacă nu mai cavalereşti. Întronă o stăpânire sălbatică în Chamnagne şi într-o parte a Picardiei până ce a fost prins de cavalerii francezi care până la urmă îşi organizară apărarea. Lacomi ca şi el, ei îl eliberară pentru o răscumpărare de 22.000 de franci de aur astfel că, reîncepu mediat acţiunile războinice. Comandând 2000 de piraţi organiză un trafic cu castelele cucerite care erau revândute proprietarilor la preţuri avantajoase. Faptul că-şi folosea spada pentru jaf şi asasinat era întrucâtva de înţeles pentru secolul al XIV-lea şi nu era ceva dezonorant pentru Isabelle de Kent care avea să se căsătorească în 1360 cu eroul ei, devenit acum bogat.

Ca răspuns la plângerile Franţei că astfel companiile engleze violau armistiţiul, regele Eduard le porunci să se împrăştie însă poruncile lui nu erau luate în serios, şi nici nu aveau intenţia să fie luate. În timp ce încă se mai negociau condiţiile păcii, el era cât se poate de dispus să lase companiile sa facă presiuni asupra Franţei. Nu mai puţin dispus de a stârni tulburări se arăta a fi Carol de Navarra. Deşi încă la închisoare, el avea agenţi, inclusiv pe fratele său Filip, care acţiona în numele lui. Acolo unde armatele navarreze se uneau cu cele engleze ravagiile erau cele mai rele – probabil în mod deliberat, credeau unii, ca mijloc de a exercita presiuni pentru eliberarea lui Carol.

Pentru a se apăra împotriva companiilor satele îşi făcură din biserici fortăreţe, înconjurându-le cu tranşee, punând sentinele în clopotniţe şi strângând grămezi de pietre pentru a le arunca peste agresori...Sunetul clopotelor nu-I mai chema pe oameni pentru a lăuda pe Domnul ci pentru a se adăposti de duşman”. Familiile de ţărani care nu puteau ajunge la biserică îşi petreceau noaptea pe insulele de pe Loara împreună cu vitele lor sau în bărci ancorate în mijlocul fluviului. În Picardia se refugiau în tunele subterane provenite din mărirea grotelor rămase de pe vremea invaziilor normande. Cu o fântână în mijloc, orificii de aerisire deasupra şi

spaţii pe lângă pereţi pentru vite, tunelele puteau adăposti 20 sau 30 de oameni.

În timpul zilei oamenii de veghe priveau din clopotniţe pentru a vedea dacă bandiţii au plecat şi dacă oamenii puteau să se întoarcă la câmp. Familiile de la ţară se grăbeau să se refugieze în oraşe, călugării şi călugăriţele îşi lăsau mănăstirile, drumurile şi potecile nu erau sigure, tâlharii apăreau peste tot şi duşmanii se înmulţeau în toată ţara. „Ce pot să mai spun?” scrie Jean de Venette. „De aici înainte peste poporul francez se abătu suferinţa, nenorocirea şi primejdia din lipsa unei guvernări bune şi a unei apărări corespunzătoare”.

Simpatizant al stării a treia, Jean de Venette, era un stareţ carmelit şi şeful ordinului în anii 1360 în perioada în care şi-a scris cronica. El îl condamna pe regent care „nu găsea niciun remediu” şi pe nobili care „îi dispreţuiau şi îi urau pe toţi ceilalţi şi nu se gândeau la folosul reciproc al seniorului şi al supuşilor lui. Ei i-au supus şi jefuit pe ţărani şi pe locuitorii satelor. De fapt, l-au călcat în picioare, furând şi jefuind bunurile ţăranilor în timp ce regentul nici nu se gândea la situaţia lor grea”.

Nobilii mai erau de condamnat, cum spunea Jean de Venette, pentru discordia din sânul stărilor generale care făcuse ca stările să-şi părăsească misiunea pe care o începuseră. „De atunci încolo totul mergea prost cu regatul, iar statul era distrus. Întregul ţinut al Franţei se învălui în confuzie şi doliu ca într-un veşmânt pentru că n-avea un apărător sau un păzitor”.

O polemică latină numita „Povestire tragică despre situaţia grea a regatului Franţei” scrisă de un călugăr benedictin anonim este pătrunsă de mâhnire şi indignare. Ruşinat de Franţa, ce fusese mândră odinioară, care a permis ca regele să-i fie luat prizonier „în inima regatului” şi a lăsat ca duşmanii să-l ducă nestingherit în prizonierat pe pământ străin, el ridică problema concretă a disciplinei militare. „Unde aţi învăţat arta armelor? Cine v-au fost profesorii? În ce a constat ucenicia voastră?” întrebă pe cavaleri. „Aţi învăţat în timp ce vă aflaţi sub drapelul lui Venus, înfruptându-vă din lucruri dulci ca laptele, lăsându-vă pradă plăcerilor” – şi continuă în acelaşi mod până ce deodată, încheie cu o întrebare tranşantă: „Arta militară poate fi învăţată la jocuri şi vânătoare cum vă petreceţi voi tinereţea?”

Călugărul critică şi pe oamenii de rând „pentru care stomacul le este Dumnezeu şi care sunt sclavii femeilor lor” şi pe cler care este cel mai aspru admonestat dintre toţi. Oamenii Bisericii sunt scufundaţi în lux, voracitate, pompă, ambiţie, mânie, discordie, invidie, certuri, cămătărie şi saci cu argint şi aur. Virtuţile mor, viciile triumfă, cinstea piere, mila este înăbuşită, avariţia se răspândeşte, confuzia predomină, ordinea dispare.

Era aceasta o tiradă monastică tradiţională despre lume sau un pesimism mai adânc care începe să întunece a doua jumătate a secolului?

Eliberarea regelui Ioan încă nu era stabilită. Deşi îl trata pe captivul regal cu deosebită cinste, Eduard era hotărât să smulgă de pe urma triumfului său fiecare petec de pământ şi fiecare bănuţ pe care Franţa ar fi fost obligată să-l dea. Marele rege al Franţei, luat de pe câmpul de luptă de la Poitiers era o pradă extraordinară. Intrarea în Londra a regelui Ioan ca prizonier al Prinţului Negru în mai 1357 a dat prilejul la cea mai mare sărbătoare văzută vreodată în Anglia şi la „mari solemnităţi în toate bisericile”. Curiozitatea de a-l vedea pe regele Franţei era atât de mare încât alaiului i-au trebuit mai multe ore ca să traverseze drumul până la palatul Westminster. Fiind centrul atenţiei printre ceilalţi 13 prizonieri nobili, Ioan era îmbrăcat în negru „ca un arhidiacon sau ca un funcţionar secular” şi călărea un cal alb înalt, lângă prinţ, acesta fiind călare pe un cal de luptă mai mic, negru. Trecând pe lângă case la ferestrele cărora atârnau scuturi şi tapiserii capturate, peste pietre de pavaj, presărate cu petale de trandafiri, alaiul era însoţit de fanteziile unui spectacol măreţ care erau arta favorită a secolului al XIV-lea. De-a lungul traseului douăsprezece fete frumoase în douăsprezece cuşti aurite făcute de giuvaiergiii din Londra presărau flori de filigram de aur şi argint peste călăreţi.

Strălucirea nobililor prizonieri adăugă o distincţie cavalerească curţii engleze. Crăciunul, şi Anul Nou din prima iarnă au fost sărbătorite cu mare pompă, inclusiv cu un turnir splendid ţinut noaptea la lumina torţelor. Instalat la Savoy, noul palat al ducelui de Lancaster, Ioan avea posibilitatea de a primi vizitatori din Franţa şi să se bucure de toate plăcerile vieţii de la curte, deşi avea o gardă care-i împiedica evadarea sau încercările de a fi salvat. Languedoc trimise o delegaţie de nobili şi burghezi cu un dar de 10.000 de florini şi cu asigurarea că vieţile, bunurile şi averile lor erau

dedicate eliberării sale. Chiar şi Laon şi Amiens trimiseră bani. Mistica regalităţii îi poseda mai mult pe supuşii săi decât îl interesau pe rege responsabilităţile sale.

La această oră nenorocită pentru Franţa, registrele contabile ale regelui arată cheltuieli făcute pentru cai, câini şi şoimi, un joc de şah, o orgă, o harpă, un ceas, un armăsar murg, vânat şi carne de balenă de la Bruges, haine sofisticate pentru fiul său Filip şi pentru bufonul său favorit care primi mai multe pălării cu bordură de hermină, decorate cu aur şi perle. Ioan ţinea un astrolog şi un „rege al menestrelilor” cu orchestră, avea un cocoş de luptă, comanda cărţi frumos legate şi vindea caii şi vinul primit în dar din Languedoc. Succesul acestei întreprinderi îl făcu să importe mai mult, atât cai cât şi vin de la Toulouse pentru a le revinde cu profit. Citind registrele lui Ioan 500 de ani mai târziu, Jules Michelet, cel mai strălucit, dacă nu şi cel mai obiectiv, istoric francez spunea că-i fac rău.

Tratativele privind condiţiile răscumpărării regelui şi pentru un tratat de pace permanentă erau obstrucţionate de cererile exorbitante ale lui Eduard. El cerea cedarea definitivă a Guiennei, Calais şi toate fostele posesiuni ale Plantageneţilor în Franţa, plus o răscumpărare enormă de trei milioane de scuzi pentru Ioan. În schimb ei va renunţa să mai pretindă coroana Franţei. Sub presiunea delegaţilor papali, negocierile lâncezeau în timp ce reprezentanţii francezi se perpeleau într-una. Singura soluţie pe care n-o luaseră niciodată în consideraţie era să-l părăsească pe rege fără răscumpărare şi să plece acasă. Aceasta ar fi însemnat, în primul rând, imposibilitatea de a fi încheiat un tratat de pace, iar Franţa zdrobită trebuia să aibă pace. Ba mai mult, regele era un principiu al ordinii. De la domnia lui Ludovic cel Sfânt care a folosit autoritatea regală pentru eliminarea războaielor particulare, impunerea dreptăţii şi sistematizarea impozitelor, coroana ajunsese în ochii poporului să fie întruchiparea unei protecţii mai mari şi a legii însăşi. Toate regresele din timpul succesorilor lui nu pătaseră regalitatea şi poporul tânjea după Ioan, reprezentantul neglijent al regalităţii, ca şi cum ar fi fost Ludovic cel Sfânt.

Provinciile franceze crezând că puterea regală le era ultima resursă pentru apărare împotriva companiilor nu voiau ca monarhia să slăbească. În august 1357, Delfinul a fost îmboldit să-i recheme pe consilierii

destituiţi şi să-i informeze sfidător pe Marcel şi Consiliul celor treizeci şi şase că intenţiona să guverneze singur fără amestecul lor. Devenit un extremist din cauza zădărnicirii planurilor sale, Marcel acceptă un aliat complet incompatibil cu ţelul lui.

În cursul tulburărilor din noiembrie 1357, Carol de Navarra ieşi din închisoarea de lângă Cambrai în Picardia. Deşi se credea că evadarea sau eliberarea sa a fost rezultatul unui complot al partizanilor lui, în spatele ei se ascundeau mâna lui Marcel şi mintea lui Robert le Coq. Carol de Navarra avea să fie folosit ca o alternativă pentru tron împotriva dinastiei Valois. El intră în capitală „însoţit de un alai grandiose”, alcătuit din nobili din Picardia şi Normandia printre care „Monseigneur de Coussi”. La 17 ani, Enguerrand primise omagiul vasalilor săi fiind recunoscut drept seniorul lor. Probabil, împărtăşind sentimentele „anti-Valois”, ale multor nobili din nord, el fusese luat în alaiul lui Carol de Navarra deşi, cu un simţ politic remarcabil pe care avea să-l manifeste în întreaga lui viaţă, nu rămase acolo mult timp.

Cu minunată elocvenţă „presărată cu mult venin”, Carol de Navarra strânse o mulţime de parizieni, menţionând doar, fără să emită realmente, pretenţia sa la coroană, precizând totuşi că „ea este mai îndreptăţită decât pretenţia lui Eduard”. Provocările lui îl siliră pe Delfin să se întoarcă la Paris şi să recheme stările şi, în decurs de o lună după ce strânsese „2000” de soldaţi înarmaţi în fortăreaţa Luvrului, Delfinul se adresă şi el poporului. Trimiţând curieri prin tot oraşul pentru a-i strânge, el vorbi călare unei mulţimi adunate pe data de 11 ianuarie 1358, la Hale, câştigând-o imediat de partea lui. Adjunctul lui Marcel, care încercă să se facă auzit din opoziţie, a fost acoperit de strigăte şi tumult. Foarte susceptibil la cuvântul rostit, poporul reacţiona la oricare Marc Antonio şi asculta ore în şir predicile marilor predicatori ţinute în aer liber, fapt pe care îl considerau un fel de distracţie publică.

Alarmat de succesul Delfinului, Marcel recurge la un act de violenţă în stilul de neconfundat al lui Carol de Navarra, act considerat în general, după eveniment, a fi fost instigat chiar de acesta din urmă. Pretextul era moartea unui cetăţean numit Perrin Marc, care îl asasinase pe vistiernicul Delfinului şi care, la rândul său, a fost luat cu forţa din sanctuarul unei

biserici de către mareşalul Delfinului, şi spânzurat. Adunând 3.000 de meşteşugari şi meseriaşi înarmaţi şi purtând glugile roşu cu albastru ale partidului popular, Marcel se puse în fruntea lor şi merse la palatul regal. Regnaut d'Acy, unul din consilierii Delfinului, întâlnit pe stradă, a fost recunoscut şi întâmpinat cu strigăte: „La moarte!" înainte să poată fugi, a fost trântit la pământ de atâtea lovituri încât muri fără să scoată un sunet.

Ajungând la palat, Marcel urcă cu o parte din grupul său în camera Delfinului unde, prefăcându-se că-l protejează pe prinţ, oamenii lui se năpustiră asupra a doi mareşali ai Delfinului şi-i uciseră sub ochii lui. Unul era Jean de Clermont, fiul mareşalului ucis la Poitiers; el fusese cel care spărsese sanctuarul bisericii. Celălalt era Jean de Conflans, sire de Dampierre, un fost delegat la Stări care părăsise grupul reformist pentru Delfin. Toate cronicile anluminate ilustrează scena: săbiile ridicate ale oamenilor cu figuri sălbatic încruntate, Delfinul îngrozit ghemuit pe patul său, corpurile însângerate ale mareşalilor la picioarele lui.

Corpurile lor au fost aruncate în curtea palatului şi lăsate acolo pentru ca toţi să le vadă în timp ce Marcel alergă spre Place de Greve unde se adresă mulţimii de la o fereastră a primăriei, cerându-i să-i aprobe fapta. El spuse că făcuse aceasta spre binele regatului şi pentru îndepărtarea cavalerilor „făţarnici, răi şi trădători". Într-un singur glas mulţimea strigă că aprobă fapta şi că se alătură starostelui negustorilor „pe viaţă şi în moarte". Marcel se întoarse imediat la palat şi se înfăţişă Delfinului cu justificarea din totdeauna: „s-a făcut din voinţa poporului". Mai spuse că prinţul trebuie să fie unul cu poporul, încuviinţând actul şi iertând pe toţi ce l-au săvârşit.

„Mâhnit şi buimăcit", Delfinul citi avertismentul pe trupurile întinse pe dale. Îl rugă pe starostele negustorilor ca populaţia Parisului să-i arate prietenie aşa cum le arăta şi el parizienilor şi acceptă de la Marcel două lungimi de material roşu cu albastru ca să-şi facă glugi pentru el şi ofiţerii săi.

Teribilul atac îndreptat virtualmente asupra persoanei sale era menit să-l intimideze pe Delfin ca să accepte guvernarea Consiliului Stărilor. În loc de aceasta, îi întări voinţa sub înşelătoarea sa înfăţişare de slăbănog. Tot ce putea face în acel moment era să-şi trimită familia în siguranţă în

fortăreaţa vecină, Meaux de pe Marna, şi să plece din capitală la Senlis. Odată ce se folosise violenţa împotriva monarhiei şi împotriva nobilimii în persoana mareşalilor, conflictul avea să se transforme din luptă politică în luptă deschisă, cu o înclinare decisivă a balanţei de forţe. Asasinarea mareşalilor îl făcu pe Marcel să piardă şi ultimul sprijin pentru reformă ce-l avea printre nobili. Îi convinse că interesele lor erau alături de cele ale coroanei.

În mai 1358, o faptă a Delfinului regent precipită răscoala feroce a ţărănimii numită Jacqueria în care Enguerrand de Coucy, la 18 ani, avu un rol activ evident. Intenţionând să-l izoleze pe Marcel printr-o blocadă a Parisului, regentul porunci nobililor cu reşedinţe în văile unde se făcea comerţ de-a lungul apei să-şi fortifice şi să-şi aprovizioneze castelele. După o versiune, nobilii luară în acest scop bunurile ţăranilor lor provocând răscoala. După alt cronicar, Jacques-ii (adică ţăranii) se ridicară la instigarea lui Marcel care-i făcu să creadă că porunca regentului era îndreptată împotriva lor ca preludiu al noilor asupriri şi confiscări. Însă Jacques-ii aveau motivele lor. Ce era acest ţăran, care ţinea în spinare cele trei stări, acest Atlas încovoiat al lumii medievale care băga acum groaza în rândurile clasei senioriale? Cârn şi grosolan în tunica legată cu brâu şi pantalonii lungi, poate fi văzut în medalioane sculptate în piatră şi în pagini anluminate, reprezentând cele 12 luni, semănând boabe dintr-un sac legat de gât, cosind fân în picioarele goale, în căldura verii, îmbrăcat cu o bluză largă îşi o pălărie de paie, călcând strugurii cu picioarele în căzi din lemn, tunzând oile ţinute între genunchi, păzind turmele de porci în pădure, mergând prin zăpadă îmbrăcat într-o haină cu glugă din blană de oaie cu o legătură de lemne de foc în spinare, încălzindu-se în februarie în faţa unui foc într-o colibă joasă. Lângă el, la câmp, ţăranca leagă snopi; poartă o fustă prinsă la brâu pentru a-i lăsa libere picioarele şi e legată la cap cu o basma în loc de pălărie.

Ca oricare alt grup, ţăranii erau diferiţi din punct de vedere economic, de la săracii pe jumătate sălbăticiţi la proprietarul de pământ, cu pat şi saltea de puf, care avea posibilitatea de a strânge bani pentru a-şi primite fiul la universitate. Termenul general pentru ţăran era şerb sau *vilain* care primise o semnificaţie peiorativă deşi era derivat din inofensivul villa. Nu

chiar sclav, dar nici complet liber, şerbul aparţinea moşiei seniorrului său şi avea obligaţia să plătească arendă în bani sau în muncă pentru a folosi pământul şi, la rândul lui, să se bucure de protecţie şi dreptate. Un şerb era o persoană aflată în robie care aparţinea din naştere unui anume senior şi, pentru ca şi copiii lui să-l urmeze, în baza unei reguli numite *formariage* nu avea voie să se căsătorească în afara domeniului. Dacă murea fără copii, casa, uneltele şi orice posesiuni reveneau seniorrului în baza dreptului *morte-main*, pe baza teoriei că acestea îi fuseseră împrumutate şerbului pentru munca sa în timpul vieţii.

Iniţial, în afară de agricultură, el era obligat să facă orice fel de muncă necesară pe moşie – să repare drumuri, poduri şi şanţurile cu apă, să aducă lemne de foc, să aibă grijă de grajduri şi coteţe, să facă fierărie, să spele rufe, să toarcă, să ţese şi să practice şi alte meserii pentru castel. În secolul al XIV-lea, multe din acestea erau făcute de oameni angajaţi şi nevoile castelului erau acoperite prin cumpărăturile făcute la oraş şi la negustorii ambulanţi, rămânând ca marea majoritate a ţăranilor să plătească arendă în bani şi să presteze un anumit număr de zile muncă pe câmpurile seniorului.

În afară că plătea impozitul pe fum, zeciuiala şi ajutoarele pentru răscumpărarea seniorului, pentru a-l face cavaler pe fiul său şi pentru a-şi căsători fiica, ţăranul trebuia să plătească orice folosea: pentru măcinatul cerealelor la moara seniorului, coacerea pâinii în cuptorul seniorului, stoarcerea merelor în presa de cidru a seniorului, judecarea certurilor la tribunalul seniorului. La moartea lui, el datora *heriot*, adică ceda bunurile sale în favoarea seniorului.

Munca ce o presta în agricultură se făcea în baza unor reguli care-l favorizau pe senior, ale cărui câmpuri erau arate, semănate, fânul era cosit şi recoltele strânse şi în cazul furtunilor sau calamităţilor, recolta sa era strânsă înainte ca ţăranul să se îngrijească de a sa. El trebuia să ducă vitele sale la păscut şi să le aducă acasă mai curând prin câmpurile seniorului decât prin ale sale pentru ca seniorul să aibă şi bălegarul. Prin aceste taxe şi reglementări, surplusul economic revenea proprietarului funciar.

Sistemul era sprijinit de Biserică ale cărei interese erau mai legate de cei mari decât de cei umili. Biserica propovăduia că dacă nu munceşti pentru senior şi nu asculţi de legile lui vei primi pedeapsă veşnică în iad şi

că neplata zeciuielii îţi primejduieşte sufletul. Preotul exercita o presiune permanentă pentru plata zeciuielii în natură – cereale, ouă, o găină sau un porc şi spunea ţăranilor că acestea erau un impozit „datorat lui Dumnezeu”. Viaţa de toate zilele era condusă de administratorul seniorului ale cărui abuzuri şi extorcări erau o sursă continuă de nemulţumire. Administratorul putea percepe un impozit mai mare, păstrându-şi pentru el un procentaj sau să acuze un ţăran de furt şi să accepte de la el o taxă spre a-l elibera.

Arendele se socoteau în general în bani câştigaţi din munca plătită şi din vânzarea produselor agricole pe piaţă, în timpul recoltării se adunau bărbaţi şi femei la culesul strugurilor spre a câştiga câţiva bani în plus şi pentru câteva săptămâni de distracţie. Femeilor li se plătea jumătate din suma plătită bărbaţilor. Lucrul cel mai de temut era foametea iar lipsurile erau obişnuite din cauza transportului deficitar şi a recoltelor slabe datorate îngrăşămintelor puţine.

Posedarea unui plug care costa 10–12 livre şi a unui cal de 8–10 livre constituia linia de demarcaţie dintre un ţăran prosper şi unul care de-abia îşi trăgea.sufletul. Cei care erau prea săraci ca să-şi permită un plug, închiriau unul comunal sau arau pământul cu sapa şi hârleţul. Probabil că 75–80% nu aveau posibilitatea de a poseda un plug din care jumătate deţineau câţiva acri şi se bucurau de o oarecare siguranţă economică în timp ce restul trăia pe marginea subzistenţei, cultivând loturi minuscule şi mai câştigând ceva din munca plătită prestată la senior sau la vecini mai bogaţi. Cei mai săraci trăiau în mizerie mâncând pâine, ceapă şi puţine fructe, dormind pe paie, locuind fără mobilă într-o colibă cu o gaură în acoperiş pentru fum. Lipsiţi chiar de drepturile de posesiune ale unui şerb, ei formau noul proletariat agricol creat ca urmare a schimbării sistemului seniorial într-un sistem plătit.

Ce proporţie din ţărănime era înstărită şi ce proporţie săracă se socoteşte după bunurile lăsate moştenire. Deoarece săracii n-aveau nimic de lăsat, ei nu pot vorbi. Pentru nicio altă clasă nu este atât de evaziv faimosul ţel al istoricului „wie es wirklich war” (cum a fost într-adevăr). Orice afirmaţie asupra vieţii ţăranilor este urmată de o alta care o contrazice. S-a spus că „îmbăierea era un lucru obişnuit la clasele de jos... chiar şi satele mici aveau băile lor publice” totuşi contemporanii ţăranului

francez se plângeau fără încetare de murdăria şi mirosul lui urât. Deşi englezii din timpul acela par să fie de acord că ţăranul francez era mai sărac decât al lor şi comentează deseori despre mesele lui fără carne, în altă parte se spune că mânca cu regularitate carne de porc şi păsări la frigare. Mai mânca şi ouă, peşte sărat, brânză, slănină, mazăre, fasole, salată, ceapă, usturoi şi unele zarzavaturi cu foi cultivate în grădina sa, fructe conservate sau uscate pentru iarnă, pâine de secară, miere şi bere sau cidru.

Grupul de mijloc avea în afară de uneltele agricole, un pat pentru întreaga familie, bănci şi o masă în formă de capră, un scrin, un bufet, un dulap, oale de fier şi de cositor, ceşti şi ulcioare de lut, coşuri făcute în casă, găleţi şi ciubere de lemn. Ei locuiau în case din lemn fără etaj cu acoperiş de stuf şi pereţi din chirpici făcut din diverse amestecuri de lut, paie şi pietriş. Majoritatea acestor case aveau uşi olandeze ca să intre lumina şi să iasă fumul, unele aveau geamuri minuscule, cele mai bune aveau hornuri. Speranţa de viaţă era scurtă din cauza muncii peste măsură, riscurilor de tot felul şi bolilor cum ar fi dizenteria, tuberculoza, pneumonia, astmul, cariile dentare şi a acea îngrozitoare erupţie numită Focul Sfântului Anton care, din cauza constricţiei vaselor de sânge (neînţeleasă atunci), putea distruge un membru ca printr-un „foc ascuns” şi să-l reteze. În timpurile moderne boala a fost identificată în unele cazuri cu erizipelul şi în alte cazuri cu o otrăvire cu corn de secară datorată unei ciuperci din făina de secară ţinută peste iarnă.

Puţini ţărani prosperi puteau avea până la 60–80 de acri, cai de plug, hamuri de sfoară, oi, porci, vite, rezerve de lână, piei şi cânepă, rezerve de grâu, ovăz şi porumb, o barcă şi o plasă de pescuit în râu, o vie, o grămadă de lemne şi vase de aramă, sticlă şi argint. În cazul unui ţăran mai înstărit din Normandia casele aveau două paturi cu arcuri, un pat de lemn, trei mese, patru tigăi, două oale şi alte unelte pentru gătit, opt cearceafuri, două feţe de masă, un prosop sau un şervet, un felinar, două ciubere pentru tescuit struguri, două butoaie şi două butoiaşe, o căruţă, un plug, două grape, două sape, două coase, un hârleţ, o seceră, trei hamuri pentru cai şi un samar. Sunt menţionaţi ţărani bogaţi care dădeau fetelor lor o zestre de 50 de florini de aur, plus o mantie cu borduri din blană, o cuvertură din blană şi angajau 12 oameni pentru munca câmpului.

Mai reprezentativ pentru marea majoritate este ţăranul din povestea franceză *Merlin Merlot* care strigă „Vai, ce voi deveni eu care n-am nicio zi de răgaz? Nu cred că voi avea vreodată odihnă sau uşurare... Grea este ora când se naşte un şerb. Când se naşte, suferinţa se naşte odată cu el”. Copiii umblă flămânzi, întinzându-şi mâinile spre el după mâncare; nevasta îl ceartă pentru că nu face rost de mâncare. „Şi eu, nefericitul, sunt ca un cocoş în ploaie, cu capul ud, atârnându-mi, sau ca un câine bătut”.

O mare mâhnire avea ţăranul datorită dispreţului pe care îl aveau celelalte clase pentru el. Cu excepţia unor rare menţiuni de compătimire, majoritatea povestirilor şi baladelor îl prezintă agresiv, insolent, lacom, ursuz, suspicios, şmecher, nebărbierit, nespălat, urât, prost şi credul iar câteodată isteţ şi glumeţ; tot timpul nemulţumit, de obicei încornorat. În povestirile satirice se spunea că sufletul şerbului nu va găsi loc în paradis sau în altă parte deoarece demonii vor refuza să-l ducă din cauza mirosului urât. În *chansons de geste* el este dispreţuit deoarece nu poate lupta şi n-are arme, batjocorit pentru purtările şi moravurile sale şi chiar pentru mizeria sa. Numele de Jacques sau Jacques Bonhomme dat unui ţăran era folosit de nobili în derâdere, derivat din stiharul numit „jacque” pe care ţăranul îl purta ca armură protectoare în timpul războiului. Cavalerii îl vedeau ca o persoană cu instincte murdare care nu putea înţelege cuvântul „onoare” şi din care cauză era în stare de orice fel de înşelăciune şi incapabil de încredere. El ar fi trebuit să fie tratat decent, totuşi era acceptat proverbul „loveşte în rob şi el te va binecuvânta; binecuvântează un rob şi el te va lovi”.

Un pasaj extraordinar din povestirea *Le Despit au Vilain* emană ură cu o intensitate care pare să nu ţină numai de domeniul ficţiunii. „Spune-mi, seniorule, dacă vrei, cu ce drept sau în ce calitate mănâncă un rob carne de vită?... Şi gâşte din care are o mulţime? Asta supără pe Dumnezeu. Dumnezeu suferă din această cauză şi eu de asemeni. Deoarece ei sunt o adunătură jalnică, aceşti robi care mănâncă gâşte grase! Ar trebui să mănânce peşte? Mai bine lasă-i să mănânce scaieţi şi măceş, ţepi şi paie, fân duminica şi teci de mazăre în zilele de lucru. Ar trebui să stea treji şi să aibă totdeauna necazuri; aşa ar trebui să trăiască robii. Totuşi, în fiecare zi ei sunt sătui, se îmbată cu cele mai bune vinuri şi se îmbracă în haine

frumoase. Marea cheltuială a robilor revine la un cost ridicat şi aceasta este ceea ce distruge şi ruinează lumea. Ei sunt cei care strică bunăstarea comună. De la robi vine toată nefericirea. Ar trebui să mănânce carne? Mai curând ar trebui să mestece iarbă pe câmp împreună cu vitele şi să umble goi în patru labe...”. Aceste povestiri erau menite celor din clasele superioare. Este oare ceea ce vroiau ei să audă sau totul nu era decât o satiră la adresa atitudinii lor?

În teorie, truditorul pământului şi vitele sale erau ferite de jaf şi sabie. Nicio realitate a vieţii medievale nu-şi bătea mai mult joc de această teorie. Rânduielile cavalerismului nu se aplicau în afara grupului de cavaleri. Se povesteşte, că ţăranii erau răstigniţi, arşi de vii, târâţi de cai de către briganzi pentru a le stoarce banii. Erau predicatori care susţineau că ţăranul munceşte tot timpul pentru toţi, fiind covârşit de poveri şi care cereau mai multă bunătate dar tot ce puteau face era să sfătuiască victima să aibă răbdare, să fie ascultătoare şi să se resemneze.

În 1358 mizeria ţărănimii ajunsese la punctul culminant. Briganzii le luau din mână sămânţa, le furau animalele pentru a se hrăni, căruţele pentru a-şi căra prada, uneltele şi plugul pentru a-şi face arme din ele. Totuşi seniorii continuau să ceară taxe, impozite şi ajutoare suplimentare pentru marile răscumpărări „şi chiar pentru aceasta nu făceau mai nimic pentru a-şi proteja vasalii împotriva atacurilor”. Oamenii de rând „gemeau”, scria Jean de Venette, „şi vedeau cum sumele pe care cu greu le strânseseră pentru nevoile războiului erau risipite pe jocuri şi podoabe”. Le reproşau nobililor că nu-i foloseau în lupta împotriva duşmanului; nobilii nu mai erau de temut deoarece cavalerii îşi pierduseră prestigiul datorită înfrângerilor suferite de la Crécy încoace şi a laşităţii de la Poitiers. Mai presus de toate, ei vedeau complicitatea cavalerului la înfăptuirea fărădelegilor; acesta dacă nu avea cum plăti răscumpărarea cerută de brigand se înrola în compania lui pentru un an sau doi” „atât de uşor era să faci dintr-un cavaler un brigand”. Nu un plan de revoluţie,
ci simpla ură făcu să izbucnească Jacqueria.

La 28 mai 1358 în satul Sf. Leu de lângă Senlis de pe Oise, un grup de ţărani ţinură în cimitir după apusul soarelui o întrunire de protest. Ei îi condamnară pe nobili pentru nenorocirile lor şi pentru capturarea regelui

„care a tulburat toate minţile”. Ce au făcut cavalerii şi scutierii pentru eliberarea lui? Pentru ce altceva în afară de asuprirea ţăranilor săraci erau ei buni? „Regatul l-au umplut de ruşine şi i-au jefuit, şi ar fi un lucru bun să fie toţi distruşi”. Cei de faţă strigară „Este adevărat! Este adevărat! Ruşine să-i fie celui care stă deoparte!”

Fără să mai stea pe gânduri, înarmaţi numai cu pari şi cuţitele pe care unii le aveau la ei, un grup de vreo 100 de ţărani se năpustiră asupra celei mai apropiate moşii, sparseră porţile castelului, omorâră cavalerul, pe nevasta şi copiii lui şi arseră locul până în temelii. Apoi, după spusele lui Froissart, ale cărui relatări despre Jacquerie proveneau de la nobili şi preoţi „ei se duseră la un castel puternic, îl legară pe cavaler de un stâlp în timp ce pe nevastă şi pe fiică le siluiră mai mulţi sub ochii lui; apoi o omorâră pe nevastă care era însărcinată, apoi pe fiică şi pe toţi ceilalţi copii şi la urmă pe cavaler, apoi incendiară şi distruseră castelul”. Alte relatări spun că în acea noapte au fost omorâţi patru cavaleri şi cinci scutieri.

Răscoala se răspândi imediat, strângând adepţi în fiecare zi, care veneau cu torţe şi uscături aprinse pentru a ataca castele şi moşii. Aveau la ei coase, furci, securi şi orice alt obiect care putea fi folosit ca armă. Se spunea că până la urmă se strânseră cam 100.000 de oameni care atacară prin toată valea Oisei, Île-de-France şi în regiuni vecine cu Picardia şi Champagne, devastând „toată senioria Coucy, unde se făcură mari dezastre”. Până la terminarea răscoalei mai mult de „100” de castele şi reşedinţe senioriale din teritoriile Coucy şi Valois şi diecezele Laon, Soissons şi Senlis au fost jefuite şi arse şi mai mult de „60” în regiunile Beauvais şi Amiens.

Fără o apărare organizată, nobilii au fost cuprinşi de panică şi fugiră cu familiile lor în oraşele înconjurate de ziduri lăsându-şi casele şi toate bunurile. Jacques-ii continuau să ucidă şi să incendieze „fără milă, ca nişte câini turbaţi”. Froissart spune că „niciodată printre creştini şi nici măcar printre sarazini nu s-au comis atâtea nelegiuiri, ca cele înfăptuite de acea mulţime blestemată, nişte lucruri la care nicio fiinţă omenească nu ar îndrăzni să se gândească sau să se uite”. În exemplul pe care îl dă, luat din cronica lui Jean le Bel se relatează despre un cavaler pe care Jacques-ii „l-au omorât şi l-au fript în faţa soţiei şi copiilor lui. Apoi, după ce vreo 10

sau 12 o violară pe doamnă, o siliră să mănânce carnea soţului ei şi apoi o uciseră”. Repetată mereu în variantele ulterioare, această relatare a devenit baza povestirilor despre atrocităţi.

În acuzaţiile înregistrate după evenimente numărul persoanelor ucise se ridică la 30 (fără să includă cavalerul fript şi soţia sa), inclusiv o „iscoadă” căruia a se făcu proces înainte de a fi executată. Distrugerea şi jaful erai mai practice decât omorul. Un grup de răsculaţi se duse direct în poiata păsărilor, luă toate găinile care erau la îndemână, prinse crapii din iaz, luă vinul din pivniţe şi cireşele din livadă şi se puse pe chef pe cheltuiala nobilului. După ce insurgenţii se organizară, ei s-au aprovizionat din rezervele castelelor, dând foc la mobilă şi clădiri după care plecau mai departe. În regiunile unde ura faţă de cler era tot atât de mare ca ura pentru nobili, răsculaţii se războiră cu Biserica, călugării tremurau în mănăstirile lor, clerul secular fugi şi se refugie în oraşe.

S-a ridicat un conducător al ţărănimii în persoana lui Guillaume Karle sau Cale, descris ca un locuitor din Picardia, frumos şi puternic, cu elocvenţă înnăscută şi experienţă de război, lucru de care aveau nevoie cel mai mult răsculaţii Jacqueriei. El organiză un consiliu care emitea ordine ştampilate cu un sigiliu oficial şi numea căpitanii aleşi de fiecare localitate şi locotenenţii pentru escadroane de câte 10. Oamenii lui făceau săbii din coase şi cosoare şi improvizau armuri din piele tăbăcită. Cale adoptă „Montjoie!” ca strigăt de luptă şi comandă steaguri cu flori de crin prin care Jacques-ii doreau să arate că ei se ridicau la luptă împotriva nobililor, nu împotriva regelui.

Speranţa lui Cale era să câştige sprijinul oraşelor într-o acţiune comună împotriva nobililor; aici se întâlniră aceste două mişcări, ceaţărănească şi cea burgheză. Puţine oraşe din nord „nu erau împotriva gentilomi-
lor” după cum scrie călugărul de la St. Demis în cronica sa despre domniile lui Ioan al II-lea şi Carolal V-lea, deşi, în acelaşi timp, mulţi se temeau şi îi dispreţuiau pe ţăranii răsculaţi, Totuşi, burghezii mai mici văzură în răscoala ţăranilor un război obişnuit al celor care nu erau nobili împotriva nobililor şi clerului. Oraşe ca Senlis şi Beauvais unde domina grupul radical al glugilor roşii cu albastru erau solidare cu Jacques-ii, îi

aprovizionau cu hrană şi le deschideau porţile. Mulţi dintre cetăţenii din aceste oraşe se alăturaseră ţăranilor. La Beauvais, cu consimţământul primarului şi al magistraţilor au fost executaţi mai mulţi nobili pe care Jacques-ii îi trimiseseră acolo ca prizonieri. La Amiens se ţineau procese în care nobilii erau condamnaţi la moarte în contumacie.

Pe de altă parte, Compiègne care era obiectivul major al lui Cale refuză să predea nobilii care-şi găsiseră acolo refugiu, închise porţile şi îşi întări apărarea. La Caen, în Normandia, unde răscoala nu-şi găsi teren de manifestare, un agitator la Jacqueriei, cu un plug în miniatură prins la pălărie, colindă străzile încercând să recruteze simpatizanţi dar nimeni nu-l urmă şi mai târziu a fost ucis de trei orăşeni pe care-i insultase.

Din scrisorile de iertare de după răscoală, reiese că Jacques-ii au avut complici printre burghezi – măcelari, dogari, căruţaşi, sergenţi, funcţionari regali, preoţi şi alţi clerici, în special când era vorba de jaf. Chiar şi oameni instruiţi apar în indulgenţe dar dacă au fost împinşi de convingeri, prilejui de a jefui, entuziasm sau *force majeure* nu se ştie. Cavalerii, scutierii şi funcţionarii acuzaţi de a fi condus bande de ţărani au pretins totdeauna după aceea că fuseseră siliţi s-o facă pentru a-şi salva capul, ceea ce putea să fi fost adevărat deoarece Jacques-ii aveau mare nevoie de conducători militari.

Căpitanii lor se bucurau de puţină autoritate. La Verberie, un căpitan, care se întorcea dintr-o incursiune cu un scutier capturat şi cu familia acestuia, a fost înconjurat de cetăţenii care strigau că vor moartea scutierului. „Pentru Dumnezeu, domnilor” strigă căpitanul „nu faceţi aşa ceva fiindcă astfel veţi comite o crimă”. Pentru acest om asasinarea unui nobil constituia încă un lucru îngrozitor dar nu se poate spune acelaşi lucru despre mulţime care imediat crăpă în bucăţi capul scutierului.

În timp ce răscoala se extindea împotriva tuturor domeniilor nobiliare, când erau întrebaţi de ce făceau aceste lucruri, Jacques-ii răspundeau că „nu ştiau de ce dar că vedeau pe alţii făcând aceasta şi credeau că vor distruge astfel pe toţi aristocraţii şi nobilii din lume şi că nu va mai rămâne niciunul”. Nobilii presupuneau că ţăranii se gândeau într-adevăr la o lume fără nobili şi simţeau respiraţia fierbinte a morţii. Cuprinşi de acea groază pe care mulţimea o inspiră când răstoarnă autoritatea, ei trimiseră după

ajutoare la tovarăşii lor din Flandra, Hainault şi Brabant.

Într-un moment critic pentru Marcel, furia Jacqueriei îi oferi o armă suplimentară pe care o apucă într-o alegere fatală ce avea să-l coste pierderea sprijinului clasei avute. La instigarea lui, domeniile consilierilor regali deveniră ţinta unei bande a Jacqueriei organizate în împrejurimile Parisului sub comanda a doi negustori din capitală. Proprietăţile şambelanului regelui, Pierre d'Orgement, şi a celor doi delapidatori înveteraţi, Simon de Buci şi Robert de Lorris, au fost jefuite şi distruse. Intrând cu forţa în castelul Ermenonville, unul din multiplele favoruri regale acordate lui Robert de Lorris, un grup format din burghezi şi ţărani îl prinseră pe proprietar înăuntru. În genunchi, în faţa duşmanilor săi, el a fost silit să jure că reneagă „aristocraţia şi nobilimea" şi să jure loialitate faţă de comunele din Paris.

Compromis din cauza asasinatelor şi distrugerilor, Marcel încălecase un tigru. Următoarea ţintă a bandei din Paris era familia regală de la Meaux. Din ce în ce mai mulţi în marşul lor de-a lungul Marnei prin alăturarea cetelor de ţărani răsculaţi care veneau din multe locuri şi pe multe căi, grupul de ţărani şi burghezi numărând „9.000" de oameni ajunse la Meaux la 9 iunie „cu o mare dorinţă de a face rău". Perspectiva violurilor şi a crimelor îngrozea fortăreaţa numită Piaţa din Meaux unde soţia Delfinului, sora şi fiica lui în faşă, precum şi 300 de doamne şi copiii lor, erau păzite de un mic grup de seniori şi cavaleri. Primarul şi magistraţii din Meaux, care juraseră să nu permită „dezonorarea" familiei lui, se împrăştiară în faţa invadatorilor. Fie de teamă, fie ca bunvenit, cetăţenii deschiseră porţile şi puseră mese în stradă cu şervete, pâine, carne şi vin. Când se apropiau de oraş, Jacques-ii anunţau de obicei că vor o astfel de primire. Intrând în oraş, cumplita hoardă umplu străzile cu „strigăte de sălbăticie" în timp ce în fortăreaţă, spun cronicarii, doamnele tremurau de frică.

În acel moment, nişte cavaleri rătăcitori galopau spre a veni în ajutor. Era vorba despre acea pereche strălucitoare, Captal de Buch şi Gaston Phoebus, conte de Foix. Deşi unul datora credinţă Angliei şi celălalt Franţei, ei erau veri care călăreau spre casă venind dintr-o „cruciadă" în Prusia, unde fuseseră ca să-şi facă de lucru în timpul armistiţiului încheiat

după Poitiers. Niciunul nu era un prieten al casei Valois însă doamnele în pericol erau totdeauna cauza oricărui cavaler şi aceşti doi cavaleri din sud nu împărtăşeau paralizia iniţială a celor din nord ameninţaţi să fie măcelăriţi de către Jacquerie. Ei nu fuseseră implicaţi nici în ruşinea de la Poitiers. Aflând de primejdia de la Meaux, se grăbiră să vină în ajutorul celor primejduiţi cu o companie de 40 de lăncii (120 de oameni), ajungând la Piaţa din Meaux în aceeaşi zi când răsculaţii intrară în oraş. Legată de oraş cu un pod, fortăreaţa, înconjurată de ziduri şi turnuri, era situată pe o limbă de pământ între fluviu şi un canal.

În fruntea a 25 de cavaleri cu armuri strălucitoare, cu flamuri argintii şi de azur, etalând stele, crini şi lei culcaţi, Captal şi contele ieşiră prin grilajul cu ţepi pe pod. În acest spaţiu îngust unde nu se puteau strânge un număr mare de războinici, în mod neînţelept, oamenii de rând aleseră să dea lupta. Mânuind armele de pe cai, cavalerii îşi doborâră adversarii, călcându-i în picioare, aruncând cadavrele în apă, silind restul să se retragă de pe pod şi deschizând calea spre măcel. În ciuda unor grele lupte corp la corp, „bieţii robi prost înarmaţi” dădură înapoi în faţa lăncilor şi topoarelor războinicilor încercaţi şi în timp ce se retrăgeau îngroziţi, au fost masacraţi. Cavalerii şarjară, lovind cu furie şi omorându-i pe oamenii de rând ca pe animale până ce istoviră de atâta măcel.

„Mai multe mii” au fost omorâţi conform cifrelor imposibile ale cronicarilor ceea ce, totuşi, dă dovada unui impresionant număr de victime. Cei care scăpară cu fuga au fost urmăriţi, prinşi şi exterminaţi. Cavalerii au avut puţine pierderi, unul cu o săgeată trasă în ochi. Furia lor, crescând din ceea ce se hrănea, se dezlănţui drept răzbunare asupra oraşului care a fost jefuit şi incendiat. Au fost prădate case şi chiar biserici, în urma lor nerămânând nimic de valoare; primarul fu spânzurat, mulţi cetăţeni masacraţi, alţii închişi, alţii arşi în interiorul caselor lor. Meaux arse timp de două săptămâni şi a fost condamnat ulterior pentru *lese majeste* şi desfiinţat ca o comună independentă.

Meaux a fost momentul de cotitură. Prinzând curaj, nobilii francezi din regiune se alăturară la pustiirea ţinuturilor înconjurătoare, aducând mai multe daune Franţei, spunea Jean de Venette, decât îi aduseseră englezii. Urmă apoi înăbuşirea Jacqueriei şi odată cu ea, căderea lui Marcel.

Carol de Navarra conducea contra-acţiunea din Picardia şi regiunea Beauvais, împins la aceasta de nobilii din gruparea sa. Ei merseră la el şi-i spuseră că „dacă cei care se numesc Jacques mai continuă, ei vor desfiinţa clasele avute şi vor distruge totul”. Ca unul din marii nobili ai lumii el nu trebuie să suporte ca cei de seama lui să fie reduşi la nimic. Ştiind că ar putea câştiga coroana sau puterea numai cu sprijinul nobilimii, Carol s-a lăsat convins. Cu o armată de mai multe sute de oameni, din care făcea parte şi „baronul de Coussy”, el porni împotriva Jacques-ilor adunaţi la Clermont sub conducerea lui Guillaume Cale. Isteţ, Cale porunci armatei sale formată din mai multe mii de oameni să se retragă spre Paris pentru a avea sprijinul şi ajutorul oraşului, însă Jacque-ii, nerăbdători să lupte refuzară să-l asculte.

Atunci Cale îi desfăşură în cele trei batalioane tradiţionale din care două, conduse de arcaşi şi arbaletieri, erau staţionate în spatele unei linii de căruţe şi bagaje. Al treilea, format din 600 de călăreţi, de-abia mai ţinându-se în şa şi mulţi fără arme, era ţinut în rezervă.

Sunând din trompete şi scoţând strigăte de luptă, cu steaguri zdrenţuite fluturând, ţăranii înfruntară duşmanul. Surprins de această rezistenţă organizată, Carol de Navarra preferă viclenia şi înşelăciunea. Îl invită pe Cale la tratative şi în faţa invitaţiei unui rege, bunul simţ al lui Cale îl părăsi probabil. Considerându-se un adversar aflat în război căruia i se aplicau regulile cavalereşti, merse la tratative fără gardă, la care adversarul său regal şi nobil porunci să fie prins şi aruncat în lanţuri. Prinderea conducătorului lor cu atâta uşurinţă şi printr-o viclenie plină de dispreţ îi făcu pe ţăranii răsculaţi să piardă încrederea şi speranţa în reuşită. Când nobilii atacară, oamenii de rând căzură ca şi tovarăşii lor de la Meaux, fiind şi ei măcelăriţi. Numai câţiva care se aruncaseră în tufişuri scăpară de săbiile călăreţilor. Satele încercuite îi predară pe fugari nobililor. Continuând atacul în altă parte a regiunii, Carol de Navarra şi grupul său masacrară încă „3.000” de ţărani, plus 300 pe care-i arseră de vii într-o mănăstire unde se ascunsesem. Pentru a-şi desăvârşi victoria, Carol de Navarra îl decapita pe Gauillaume Cale după ce, în bătaie de joc, îl încoronase ca rege al Jacque-ilor cu o coroană de fier înroşită în foc.

În timp ce represiunea sălbatică se deplasa spre nord, reieşi că noul ei conducător era Enguerrand de Coucy ale cărui domenii fuseseră în centrul furtunii. Jacque-ii n-au mai avut cum să se replieze, spune Froissart, deoarece „tânărul baron de Coucy strânse un mare număr de gentilomi, care îi nimiciră oriunde îi găsiră, fără milă sau îndurare”. Că un om atât de tânăr ar fi luat conducerea dovedeşte o puternică personalitate dar din acest episod nu se poate afla nimic mai mult. Chronique Normande şi alte relatări îl mai menţionează vânându-i pe ţărani prin cătune şi sate şi spânzurându-i de copaci în timp ce vecinul său, contele de Roussi, îi spânzura de uşile caselor lor. Suma a ceea ce se cunoaşte este stabilită de autoritatea secolului al XIX-lea, Pere Denifle: „Mai ales Enguerrand al VII-lea, tânărul senior de Coucy a fost acela care în fruntea nobililor din baronia sa sfârşi exterminarea Jaeques-ilor”.

Învioraţi de baia de sânge de la Meaux, nobilii din acea regiune puseră capăt Jacqueriei între Sena şi Marna. „Ei se aruncară asupra cătunelor şi satelor, dându-le foc şi urmărindu-i pe sărmanii ţărani în case, pe câmpuri, prin vii şi păduri pentru a-i măcelări”. Până la 24 iunie 1358 „20.000” de ţărani răsculaţi fuseseră ucişi iar satele pustiite.

Răscoala inutilă se sfârşise, durând, în ciuda întinsei umbre pe care o lăsase, mai puţin de o lună din care două săptămâni fuseseră represiuni. Nu se câştigase nimic, nimic nu se schimbase, numai mai multă moarte. Ca şi oricare altă insurecţie a secolului, ea a fost înăbuşită prin puterea oţelului, imediat ce guvernanţii şi-au venit în fire, prin avantajul omului călare şi din cauza inferioritătii psihologice a insurgenţilor. Fără să ţină seama de consecinţe, moşierii care deja sufereau din cauza lipsei de mână de lucru după ciumă, au lăsat ca răzbunarea să treacă înaintea intereselor proprii.

În următoarea lună, lupta din Paris ajunse în toi şi se sfârşi. Imediat după Poitiers, Marcel îi puse pe oameni la treabă lărgind zidurile, întărind porţile, săpând şanţuri şi umplându-le cu apă, ridicând bariere. Complet încercuită şi fortificată, capitala era cheia puterii. Regentul cu nobilii încercau să intre prin perimetrul de la Vincennes până la periferie; Marcel care pierduse din vedere orice scop în afară de a-l birui pe regent plănuia să predea capitala lui Carol de Navarra; acesta, care era ca un ţipar, trata cu ambele părţi şi era în legătură cu forţele navarreze şi cu cele engleze din

afara zidurilor.

La o întrunire de masă, convocată de Marcel pentru Carol de Navarra în Place de Greve, Carol spuse mulţimii că „ar fi fost regele Franţei dacă mama lui ar fi fost bărbat”. Grupe de demonstranţi tocmiţi strigau „Navarra! Navarra!”. În timp ce majoritatea rămase tăcută, şocată de neloialitate, a fost ales cu aclamaţii căpitanul Parisului. Faptul că a acceptat funcţia de partea poporului îi îndepărtă, pe mulţi dintre adepţii săi nobili deoarece ei nu doreau să fie „împotriva celor avuţi”. Probabil că atunci Enguerrand de Coucy se retrase din gruparea navarreză deoarece curând după aceea apăru în opoziţie.

Şi sub Marcel se crăpa pământul ca gheaţa pe un râu. Conivenţa sa cu Jacques-ii sperie multe „oraşe bune” şi mai grav, provocă nemulţumirea marii burghezii din oraşul lui. În haosul, lipsurile şi dezorganizarea înregistrate de comerţ, ei se îndreptară spre regent ca singurul centru în nevoia lor disperată de autoritate. Şi Parisul se despărţi în fracţiuni furioase, unii luptând cu Marcel până la capăt, unii pentru înscăunarea lui Navarra, unii pentru admiterea regentului, toţi puşi pe foc de ura faţă de englezii care devastau suburbiile oraşului, comiţând zilnic atrocităţi. Lipsit de sprijin, Marcel a fost silit să recurgă la forţa armată. La 22 iulie, în timpul unei acţiuni care-i făcu pe toţi să se întoarcă împotriva lui, îi permise lui Carol de Navarra să aducă în oraş un grup de soldaţi englezi. Parizienii, aţâţaţi şi înarmaţi, se năpustiră asupra lor cu asemenea putere încât englezii trebuiră să fie închişi în fortăreaţa Luvrului pentru a fi protejaţi.

Între timp, burghezii prosperi se temeau că, dacă regentul reuşea să ia oraşul cu forţa, când de fapt oraşul ar fi trebuit să se predea, toţi cetăţenii fără deosebire vor fi pedepsiţi şi jefuiţi. Incapabili să-l silească pe Marcel să predea oraşul, ei se hotărâră să scape de el pe baza teoriei că „era mai bine să ucizi decât să fii ucis”. În mijlocul intrigilor, duşmanilor şi a evenimentelor inexplicabile, cetăţenii erau uşor de păcălit cu zvonuri că starostele negustorilor trădează.

La 31 iulie, când Marcel apăru la Porte St. Denis şi porunci gărzilor să dea cheile porţii ofiţerilor regelui Navarrei, se produse deznodământul. Gărzile refuzară strigând că oraşul fusese trădat. Armele scânteiară şi un

postăvar numit Jean Maillart, în mod evident pregătit dinainte, desfăşură steagul regal, încălecă pe calul său şi scoase strigătul de luptă al regelui: „Montjoie – St. Denis!”. Mulţimile preluară strigătul, se dădură alarme amestecate şi se auzi zăngănit de arme. Marcel apăru apoi la Porte St. Antoine unde ceru iar cheile şi fu întâmpinat cu acelaşi refuz de un anume Pierre des Essars, un burghez înnobilai şi văr prin căsătorie atât cu Maillart cât şi cu Marcel. Năpuslindu-se asupra lui Marcel, gărzile de la St. Antoine îl doborâră iar când ridicară armele pătate de sânge şi îmbulzeala se mai rări, corpul lui Etienne Marcel zăcea mort, călcat în picioare pe stradă.

Doi dintre însoţitorii lui au fost de asemenea ucişi, iar alţii dezbrăcaţi, bătuţi şi lăsaţi goi sub ziduri. „Apoi poporul se grăbi să găsească şi alţii pe care să-i trateze la fel”. Mai mulţi partizani ai lui Marcel au fost ucişi şi lăsaţi dezbrăcaţi în stradă. În timp ce Carol de Navarra reuşi să scape spre St. Denis, fracţiunea regalistă luă puterea şi după două zile, la 2 august 1358, deschise porţile pentru regent.

El proclamă imediat o iertare pentru cetăţenii oraşului în afara colaboratorilor apropiaţi ai lui Marcel şi ai lui Carol de Navarra care au fost executaţi sau exilaţi iar averile lor confiscate şi date oamenilor regentului. Însă spiritul glugilor albastre-roşii rămase destul de puternic ca să provoace demonstraţii serioase atunci când au fost arestaţi alţi adepţi ai lui Marcel. Situaţia era tulbure şi periculoasă. La 10 august, regentul emise o amnistie generală şi porunci nobililor şi ţăranilor să se ierte reciproc, încât să se poată cultiva pământul şi să se strângă recolta. Se făcea simţită exterminarea Jacques-ilor.

Odată, cu moartea lui Marcel, mişcarea reformistă eşuă; perspectiva „Guvernări Bune” avea să rămână doar o perspectivă. După Artevelde şi Rienzi, Marcel era al treilea conducător al unei răscoale burgheze într-o perioadă de 12 ani care era omorât de proprii lui adepţi. În general, poporul francez nu era pregătit pentru efortul de a limita monarhia. Locuitorii Franţei puneau toate necazurile lor – impozitele mari, guvernarea necinstită, moneda devalorizată, înfrângerile militare, banditismul companiilor, starea de decădere a regatului – pe seama consilierilor proşti ai coroanei şi pe nobilii laşi, nu pe seama regelui care luptase curajos la Poitiers sau chiar pe seama Delfinului. Nu s-a ivit nicio mişcare politică

care să ducă mai departe cauza lui Marcel. Dreptul stărilor generale de a se întruni la cererea lor a fost pierdut, prevederile Marii Ordonanţe anulate în mare măsură, deşi nu în totalitate. Coroana era liberă pentru perioada absolutismului regal.

Deşi regentul stăpânea Parisul, el era înconjurat de duşmani. De la St. Denis, Carol de Navarra îşi anunţă în mod deschis împotrivirea sa şi îşi reînnoi alianţa cu regele Eduard. „Foarte supărător şi crud”, războiul nedeclarat al companiilor navarreze şi engleze s-a intensificat, grupuri individuale se contraatacau, ţara era pradă bătăliilor şi incursiunilor locale, a asedierii şi incendierii castelelor şi satelor. Prins în mijlocul acestor nenorociri „tânărul baron de Coucy îşi păzea cu grijă castelul şi teritoriul”, cu ajutorul a doi războinici redutabili. Unul era fostul tutore, Matthieu de Roye, care silise odată o întreagă companie de 300 de englezi să se predea. Celălalt era administratorul domeniului Coucy, „un cavaler crud şi curajos”, numit Chanoine de Robersart care „era mai temut de englezi şi de navarrezi decât oricare altul deoarece îi fugări de „multe ori”.

Acţiunea personală a lui Enguerrand a fost să distrugă castelul episcopului Robert le Coq care încerca să atragă Laon-u1 în tabăra lui Carol de Navarra. Amănunte nu se cunosc în afară de faptul că baronului de Coucy „nu-i plăcea numitul episcop”. Altfel, plătind soldele soldaţilor lui şi nepermiţând nici unuia să rămână în afara zidurilor, îi ţinea pe briganzi la respect, deşi aceştia reuşiseră să captureze castelul vecin al contelui de Roussi, „provocând mari lipsuri” în regiune. Din cauza pământurilor necultivate şi a satelor distruse lipsurile se extindeau în Franţa.

Capitolul 8

Ostatic în Anglia

În tot acest răstimp eforturile făcute la Londra pentru încheierea unui tratat permanent de pace au eşuat. Când francezii se împotriviră condiţiilor unui acord la care se ajunsese în 1358, Eduard a răspuns prin sporirea cererilor lui. În martie 1359, când armistiţiul era pe sfârşite, regele Ioan cedă, dând jumătate din regat pentru eliberarea lui. Prin tratatul de la

Londra el ceda virtual toată partea de vest a Franţei de la Calais la Pirinei şi a fost de acord cu o catastrofală răscumpărare, mărită acum, de 4 milioane de scuzi de aur, plătibilă în rate, garantată de predarea a 40 de ostatici regali şi nobili printre care se număra şi Enguerrand de Coucy. În cazul în care teritoriile cedate nu erau transferate, Eduard îşi asuma dreptul de a trimite forţe armate în Franţa al căror cost avea să fie suportat de regele francez.

Deşi Franţa dorea cu disperare pacea, când condiţiile au „fost făcute, cunoscute, se revărsă un val de ruşine şi furie. Devenit matur în anii întunecaţi de după Poitiers, Delfinul învăţase conducerea mai bine decât tatăl său. Nici el, nici Consiliul nu erau dispuşi să accepte termenii la care se învoise regele Franţei. Trebuind să facă faţă unei alternative îngrozitoare, să accepte tratatul sau reizbucnirea războiului, ei convocară stările generale şi le cerură „celor mai nobili şi mai înţelepţiavând puteri depline, să reprezinte comunele.

În acest ceas sumbru, unul dintre cele mai întunecate din istoria Franţei, puţinii delegaţi care avură curajul să vină la Paris pe drumuri înţesate de bandiţi, îşi luară rolul în serios. Când li se citi textul tratatului de la Londra, la 19 mai, deliberară scurt timp şi dădură Delfinului răspunsul fără să se certe. De data aceasta era laconic „Ei spuseră că tratatul displăcea întregului popor al Franţei fiind intolerabil şi de aceea ei porunceau să se pornească război împotriva Angliei”.

Eduard se pregăti să facă un efort suprem pentru a-şi desăvârşi victoria. El invocă drept cauză „perfidia” franceză în respingerea tratatului, stabilind astfel bazele unui „război drept” şi permiţând episcopilor să ofere indulgenţe pentru a sprijini recrutarea. Hotărât să adune o forţă expediţionară căreia să nu-i lipsească nimic spre a învinge, petrecu toată vara pentru strângerea celor necesare. S-a format un imens convoi de 1100 de corăbii care transportau 11.000 – 12.000 de oameni şi mai mult de 3.000 de cai (un număr egal de cai aşteptând la Calais), cu 1.000 de căruţe şi câteva căruţe cu patru cai pentru caravana de bagaje, plus corturi, fierării, râşniţe manuale, potcoave şi cuie, arcuri şi săgeţi, arme şi armuri, vase de bucătărie, rezerve de vin şi hrană, bărci de piele pentru pescuitul în râuri, iar pentru vânătoare 30 de şoimari cu şoimi, 60 de perechi de câini de

vânătoare şi 60 de ereţi.

Când regele se îmbarcă, luând cu el pe cei patru fii mai mari era sfârşitul lui octombrie şi trebuia să se pregătească pentru o campanie de iarnă. Conform întregii experienţe militare, inclusiv după experienţa sa, aceasta era o situaţie nefastă pentru o forţă armată acţionând departe de baza ei de acasă însă entuziasmul marilor pregătiri este greu de stăvilit şi Eduard avea mare încredere într-o victorie rapidă datorată faptului că poseda multe garnizoane în Franţa.

Sorţii de izbândă ai Angliei erau mai mari decât oricând. Un rege dinamic atrăsese ajutorul unui grup extraordinar de soldaţi capabili – Chandos, Knollys, sir Walter Manny, sir Hugh Calveley, Captal de Buch şi, nu în ultimul rând, prinţul Ţării Galilor – un astfel de grup „pe care stelele prin influenţa lor nu-l produc decât o singură dată”. Succesul putea fi atins. „O femeie care nu avea lucruri jefuite din Franţa” scria cronicarul Walsingham, „veşminte, blănuri, cuverturi, vase de argint şi pânză de in, nu era luată în seamă”. Fierberea a atins punctul culminant în 1380 când regele Eduard a plecat cu corăbiile să înfrunte un atac spaniol. În august, la bordul corăbiei „Thomas”, după cum este descris de Froissart, regele, cu un pieptar de catifea şi o căciulă de castor „care-i şedea bine” stătea la teugă, bucurându-se de discuţii şi cântece împreună cu prinţul şi un grup de nobili. „După cum ni s-a spus de către cei prezenţi, în acea zi regele era foarte vesel, cum nu fusese vreodată în viaţa lui şi porunci menestrelilor să-i cânte un dans din Almain pe care-l prezentase nu de mult sir John Chandos”. El îi porunci lui Chandos să danseze şi să cânte cu menestrelii „ceea ce îl încânta foarte mult”, în timp ce, din când în când, îşi arunca privirile în sus la omul de veghe de pe catarg care se uita după spanioli. Nu-i nevoie să mai spunem că atunci când au fost zăriţi, fură înfruntaţi şi învinşi confirmând lauda lui Eduard că el este „Stăpânul Mării”.

În 1359 englezii plecară de la Calais spre Reims unde Eduard intenţiona să fie încoronat rege al Franţei. Târând după el un convoi enorm cu bagaje de care se spunea că acoperă nouă kilometri, ei traversară Picardia în trei coloane separate de marş pentru a avea posibilitatea de a strânge din mai multe părţi prăzi dar chiar şi aşa găsiră provizii puţine într-o ţară deja devastată de briganzi. Caii mureau de foame, pasul devenea mai

încet, ploaia cădea în fiecare zi, se înainta numai cu 11-12 kilometri pe zi. Lucrul cel mai rău din toate era că Eduard nu-şi putea atinge ţelul său de a da o bătălie decisivă. Englezii înaintau printr-un gol creat în mod deliberat. Nicio armată strălucitoare nu-i veni în întâmpinare. Francezii îşi concentrau apărarea în oraşe şi castele fortificate care puteau rezista atacurilor.

Evitarea unei bătălii deschise – strategia care avea să salveze Franţa – apăru, ca majoritatea inovaţiilor militare, din înfrângeri, din viclenie şi puţine mijloace. Persoana care a întrezărit ce era nevoie în această situaţie a fost regentul, un conducător care asculta de necesitate, nu de glorie.

Faţă de cumnatul său ostil din Navarra, poziţia regentului se îmbunătăţise deoarece, în august, Carol de Navarra abandonase alianţa cu Eduard şi într-o altă ceremonie de împăcare promise să fie „un prieten bun al regelui Franţei, al regentului şi regatului”. Deşi promisiunea lui părea să fie inspirată în mare parte de Dumnezeu, regele Navarrei nu putea trăi fără a complota şi în câteva luni se angajă într-un nou plan pentru a-l îndepărta pe Delfin.

Eduard ajunse la Reims în prima săptămână a lui decembrie, aşteptându-se probabil ca oraşul să-i dea drumul înăuntru după înaintarea sa victorioasă. Avertizat de intenţia lui Eduard, Reims-ul îşi întărise zidurile în timpul unei pregătiri îndelungate şi închise porţile cu încăpăţânare, silindu-i pe englezi la un asediu. Francezii goliseră satele de tot ceea ce putea sluji inamicului şi demolaseră clădirile care-l puteau adăposti. La porţile Reims-ului, Eduard văzu arzând sub ochii lui mănăstirea St. Thierry pe care intenţionase s-o facă cartierul său general. Privaţi de provizii, aşa cum fuseseră privaţi de luptă, vlăguiţi de frig şi foame, englezii au fost siliţi să ridice asediul după 40 de zile. Se îndreptară spre sud, spre bogata Burgundie, prădând şi distrugând timp de două luni până ce Eduard se lăsă mituit cu suma de 200.000 de montoni de aur de către ducele de atunci al Burgundiei, Filip de Rouvre.

Pe când se îndrepta spre Paris în martie, Eduard află cu furie şi jurăminte de răzbunare de o incursiune franceză devastatoare asupra oraşului Winchelsea, pe coasta sudică a Angliei. Obiectivul ei final era salvarea regelui Ioan ceea ce ar fi scutit Franţa de o răscumpărare

ruinătoare. După cum fusese plănuită iniţial, incursiunea avea şi scopul de a-i speria pe englezi „printr-o demonstraţie că francezii vor rămâne acolo”, şi a-i face să-şi retragă armatele din Franţa pentru autoapărare. Costurile fură majorate de către cele mai mari oraşe. Un îndrăzneţ căpitan de vas numit Enguerrand Ringois din Abbeville, renumit pentru curajul şi caracterul său neîmblânzit la asediul Calais-ului, a fost ales în calitate de comandant naval. Forţele terestre numărând 2000 de cavaleri, arcaşi şi pedestraşi din Picardia şi Normandia sufereau de obişnuita lipsă de comandă unică. Ele erau conduse de un triumvirat de nobili care nu se înţelegeau între ei. Pierre des Essars,
bărbatul care-l înlăturase pe Etienne Marcel, conducea un corp de voluntari parizieni.

Datorită zvonurilor privitoare la atac, Ioan a fost mutat la 1 martie de la Lincolnshire într-un castel mai aproape de Londra şi după aceea chiar în turnul Londrei. În ciuda acţiunilor de recunoaştere făcute pe coastă, francezii derutaţi de false informaţii, debarcară pe coasta de sud la 15 martie. Cucerind Winchelsea fără dificultate nu făcură niciun efort să-şi întărească poziţia, ci se dedară ca de obicei la prădăciuni, crime şi violuri, inclusiv la masacrarea unui grup de cetăţeni care asistau la o slujbă într-o biserică. În timp ce se dădu alarma prin sate, francezii jefuiră oraşul vecin Rye, apoi înfruntară şi respinseră o armată strânsă în grabă de 1200 de englezi care veniră împotriva lor. Temându-se de forte mai mari hotărâră să nu mai facă „demonstraţia că vor rămâne acolo” şi întorcându-se după o invazie de 48 de ore la capul de pod, se reîmbarcară la lumina oraşului în flăcări.

Anglia fu cuprinsă de panică în urma ştirilor că duşmanul „călărea în toată ţara, omorând, dând foc, distrugând şi făcând alte fărădelegi” şi că se pot aştepta la mai rău „dacă nu vor fi înfruntaţi repede şi bărbăteşte”. Deşi aceasta s-a dovedit că nu mai era necesar, panica lăsă o teamă persistentă de invazie care avea să exercite anumite limitări asupra acţiunilor viitoare împotriva Franţei. Astfel, incursiunea curajos plănuită şi prost condusă nu reuşi nimic altceva decât să provoace furie şi represalii din partea lui Eduard, descoperind că francezii puteau acţiona tot atât de mârşav în regatul său, precum o făceau englezii în Franţa.

Încercuind Parisul la începutul lui aprilie, englezii trimiseră crainici pentru a-i provoca pe apărători la luptă, însă Delfinul, bazându-se pe fortificaţiile consolidate de Marcel, interzise orice reacţie. După o săptămâna de incendieri şi omoruri în afara zidurilor care nu-i determinară pe francezi să iasă la luptă. Eduard plecă derutat, la fel ca după Reims, dar nu încă pregătit să renunţe. Luă drumul spre Chartres, nu spre coastă. În ultimele două luni nunţi papali făcuseră naveta între Delfin şi englezi încercând să redeschidă negocierile, totdeauna blocate de refuzul lui Eduard de a reduce cererile sale. Chiar şi Delfinul trimisese soli cu propuneri de pace. Văzând „cum regatul nu putea suporta timp îndelungat marea nenorocire şi sărăcie” pe care le aduceau englezii „deoarece se pierdeau în toate părţile arendele seniorilor şi bisericilor”, Delfinul şi consiliul său au propus să se rezolve problema în baza acordului din 1358 încheiat înainte ca Eduard să-şi fi majorat pretenţiile. Ducele de Lancaster îi sfătui pe Eduard să accepte propunerile deoarece, dacă stăruia, regele ar fi trebuit să poarte război „toate zilele care i-au mai rămas” şi ar putea „să piardă într-o zi acele lucruri pentru care ne-au trebuit 20 de ani să le câstigăm”.

Mânia cerului îl sprijini pe duce. Luni, la 13 aprilie, într-o „zi întunecată şi îngrozitoare”, cu ceaţă şi un frig pătrunzător, în timp ce armata îşi făcuse tabăra în apropiere de Chartres, se iscă o furtună cu grindină care izbi cu forţa unui ciclon, urmată de o rupere de nori, ploaia fiind foarte rece. Au fost omorâţi de grindină oameni şi cai, corturile rupte de vânt, convoiul de bagaje târât în noroi şi torente. Mulţi oameni muriră din cauza frigului îngrozitor „şi mulţi numiră acea zi Lunea Neagră”. În jumătate de oră armata lui Eduard suferi pierderi care n-ar fi fost posibil să fie produse de mâini omeneşti şi care nu aveau cum să nu fie considerate drept un semn ceresc. Lunea Neagră puse în evidentă toate greşelile campaniei de şase luni – vulnerabilitatea armatei engleze, neputinţa de a da o bătălie decisivă, incapacitatea de a cuceri un oraş fortificat sau o capitală, vaga intuiţie, pe care o avusese într-un fel Lancaster, că Franţa nu putea fi cucerită prin jaf, nici prin asediu, oraş cu oraş, fortăreaţă cu fortăreaţă. În cele din urmă, aceasta a fost cauza ce a condamnat acest război să dureze 100 de ani – faptul că exceptând întâmplarea care a făcut ca un rege să fie

luat prizonier la Poitiers, armatele medievale nu aveau mijloace să obţină un rezultat decisiv şi mai puţin încă, capitularea necondiţionată.

Ţinând cont de semnul ceresc şi de sfatul lui Lancaster, Eduard numi nişte reprezentanţi care să negocieze pacea, cu francezii în baza unor termeni revizuiţi. Ei se întâlniră în micul sat Bretigny la vreo patru kilometri depărtare de Chartres unde în sfârşit se puse capăt războiului de 20 de ani – după cum părea atunci.

Semnat la 8 mai 1360, tratatul de la Bretigny cuprindea un labirint de detalii juridice şi teritoriale în 39 de articole, cinci scrisori de confirmare şi o întreagă frazeologie tot atât de eternă ca şi avocaţia. În esenţă era o întoarcere la tratatul iniţial din 1358. Răscumpărarea regelui Ioan se cifra din nou la 3 milioane de scuzi de aur şi pretenţiile teritoriale excesive ale lui Eduard au fost abandonate, recunoscând astfel că ultima sa campanie fusese un eşec. Însă se confirma cesiunea Guiennei şi a Calais-ului fără omagiu, regelui Eduard, plus transferul altor teritorii, oraşe, porturi şi castele între Loara şi Pirinei şi din regiunea Calais, reprezentând în total o treime din Franţa, cel mai mare câstig înregistrat în Europa occidentală până la acea dată. Regele Eduard renunţa la coroana Franţei şi la toate pretenţiile teritoriale netrecute în tratat.

Pentru a asigura îndeplinirea tratatului se reînnoi prevederea privitoare la cei 40 de ostatici, reprezentând cele mai importante figuri din regat, incluzând din nou pe Enguerrand de Coucy. Ca stăpân al celui mai mare bastion din nordul Franţei şi un centru de rezistenţă contra englezilor, el a fost ales în mod deliberat cu speranţa că se va menţine mai bine pacea dacă astfel de oameni vor fi ţinuţi ostatici.

Grupul era condus de cei patru „*Fleurs-de-Lys*” sau prinţi regali şi anume, cei doi fii ai regelui, Ludovic şi Ioan (viitorul duce de Anjou şi de Berry), fratele lui, ducele de Orleans şi cumnatul Delfinului, Ludovic al II-lea, duce de Bourbon. Conţii de Artois, de Eu, de Longueville, de Alençon, de Blois, de Sf. Pol, de Harcourt, de Grandpre, de Braisne şi alţi *grands seigneurs* şi luptători renumiţi inclusiv Matthieu de Roye, fostul tutore ale lui Coucy – completau lista. Regele Ioan urma să fie adus până la Calais unde avea să rămână până ce se va plătit suma de 600.000 de scuzi din răscumpărarea lui şi se va fi trecut la un transfer preliminar al teritoriilor.

Va fi apoi eliberat împreună cu zece prizonieri de la Poitiers şi înlocuit cu 40 de ostatici din starea a treia – adevărata sursă de bani – patru din Paris şi doi din fiecare din celelalte 18 oraşe. După care se va transfera suveranitatea oraşelor şi castelelor şi se va plăti restul din răscumpărare în şase rate de câte 400.000, la interval de şase luni, fiind eliberaţi la fiecare rată şi o cincime din ostatici.

Tratatul de la Bretigny a fost „încheiat prea uşor spre adânca mâhnire şi marele prejudiciu al regatului Franţei”, conform judecăţii cronicarului anonim al lucrării Quatre Valois de care nu se ştie nimic decât că era cetăţean al Rouen-ului. Au fost cedate fortăreţe şi oraşe bune – scria el, care nu puteau fi uşor cucerite” ceea ce era destul de adevărat, însă se găsi o scuză pentru tratat prin faptul că trebuia eliberat regele.

Înlăturarea bandelor de briganzi din Franţa era o necesitate şi mai stringentă. Într-o anexă a tratatului, Eduard interzicea cu pedeapsa cu exilarea orice act împotriva păcii înfăptuit de către soldaţii englezi, însă această prevedere nu era sprijinită de nicio intenţie fermă şi nu aducea Franţei o curmare a acestei stări de lucruri. De fapt, tratatul de la Bretigny a deschis perioada de înflorire a bandelor deoarece un număr mare de soldaţi recent lăsaţi la vatră acţionau în grupuri, numite *Tard-Venus* (Noii veniţi), călcând pe urmele predecesorilor lor şi treptat sporiră rândurile armatelor mercenare.

Se făcură eforturi extreme pentru a strânge banii pentru răscumpărare. Oraşele, comitatele şi domeniile nobiliare îşi fixară ele însele cotele, printre care şi casa Coucy, contribuind cu 27500 de franci. La Paris şi în împrejurimi se percepu o taxă pe vânzări de 12 peni la lira sterlină, plătibilă de către nobili şi cler şi de „toate persoanele care aveau posibilitatea de a plăti”. Când veniturile erau mici se recurgea la evrei, ei au fost invitaţi să se întoarcă, acordându-li-se drept de şedere pentru 20 de ani pentru care urmau să plătească 20 florini pe persoană la reinstalare şi şapte florini pe an după aceea.

Chiar şi Ioan îşi dădu fiica Isabelie, în vârstă de 11 ani, în căsătorie unui fiu de 9 ani al unei familii bogate şi extravagante din Milano, Visconti, în schimbul sumei de 600.000 de florini de aur. Alianţa regelui Franţei cu un tiran italian provocă aproape tot atâta uimire ca înfrângerea

de la Poitiers. Pentru a obţine prinţesa, Galeazzo Visconti, tatăl mirelui oferi jumătate din sumă în bani lichizi şi jumătate în schimbul unei zestre în teritorii. Căsătoria trebuia să aibă loc în iulie, imediat după logodnă, aşa cum se obişnuia, dar a trebuit să fie amânată când prinţesa se îmbolnăvi. Câtă îngrijorare trebuie să fi fost la patul de suferinţe al fiicei de care depindea atâta aur!

În acest timp apăru din nou ciuma în Savoia şi Lombardia, o primă manifestare a recidivei majore din anul următor. După ce se retraseră în vilele de la ţară pentru lunile de vară, în timp ce la Milano oamenii mureau cu miile şi cadavrele putrezeau în case sigilate, fraţii Visconti s-au întors când ciuma se domolise şi trimiseră în toată Italia după bijuterii, mătăsuri şi veşmintele cele mai splendide în vederea nunţii. Musafirii fură asiguraţi că va fi cea mai măreaţă nuntă văzută vreodată în Lombardia. Prinţesa franceză, însănătoşită, a fost trimisă la Milano prin Savoia, neţinându-se seama de riscuri, şi căsătorită la mijlocul lui octombrie cu festivităţi etalând un lux; „imperial” care au durat trei zile. Cu această ocazie sosiră în oraş 1.000 de invitaţi cu servitorii lor. Spectacolul opulent care-l dădu familia Visconti – şi plătit de supuşii lor – sublinia ceea ce era considerat a fi în mare măsură o umilinţă pentru Franţa. Matteo Viliani, gândindu-se la măreţia coroanei Franţei a scris: „Cine şi-ar putea închipui că purtătorul acelei coroane este la aşa strâmtoare încât să-şi vândă carne din carnea sa la licitaţie?” Soarta fiicei regelui îi părea „într-adevăr un semn al nefericirii din rândurile omeneşti”.

Între timp regele Ioan aştepta din iulie la Calais ca ostatic al englezilor împreună cu fiul lui cel mai mic, numit acum Filip cel îndrăzneţ. Porecla viitorului duce de Burgundia i-a fost dată la un banchet oferit de regele Eduard pentru prizonierii de la Poitiers în cursul căruia tânărul prinţ sări de la masă furios şi-l lovi pe majordom strigând: „Unde ai învăţat să-l serveşti pe regele Angliei înaintea regelui Franţei când sunt la aceeaşi masă?”. „Într-adevăr, vere”, comentă Eduard, „tu eşti Filip cel îndrăzneţi. În 1361, la moartea lui Filip de Rouvre, regele Ioan preluă ducatul Burgundiei pentru fiul lui cel mai mic; ducatul va deveni o moştenire fatidică.

La 24 octombrie 1360 o primă plată a 400.000 de scuzi din răscumpărarea lui Ioan, strânsă în special din nord, a fost dată englezilor la

Calais. Aurul lui Visconti era atât de implicat în tranzacţii financiare complexe, zestre şi schimburi între Ioan şi Galeazzo încât pare că n-a contribuit la răscumpărare. Deşi mai puţin decât suma prevăzută, cei 400.000 au fost acceptaţi şi tratatul de pace ratificat oficial, cu unele modificări, sub numele de tratatul de la Calais. Semnătura lui Enguerrand de Coucy ca unul din ostaticii principali era adăugată la document. După ce a jurat împreună cu Eduard să menţină pacea permanent conform condiţiilor tratatului, cei doi regi se despărţiră şi Ioan se întoarse în sfârşit, după patru ani de prizonierat, în ţara sa pustiită.

La patru zile după eliberarea sa, la 30 octombrie, grupul de ostatici francezi a plecat spre Anglia. Unii aveau să rămână aici 10 ani, alţii aveau să se întoarcă după doi sau trei ani, câţiva vor muri în exil. Printre destinele lor diferite, cel al lui Enguerrand avea să fie unic: el avea să devină ginerele regelui Angliei.

Nemurirea călătorea cu el peste Canal. Pe aceeaşi corabie sau pe o alta din convoi, un tânăr funcţionar dintr-o familie burgheză din Valenciennes în Hainault pleca spre Anglia pentru a prezenta o relatare pe care o scrisese despre bătălia de la Poitiers reginei Filipa a Angliei, concetăţeana sa, în speranţa de a obţine patronajul ei. Pe nume Jean Froissart, în vârstă de 22 sau 23 de ani, el reuşi să-i fie pe plac reginei şi cu încurajarea ei începu să culeagă material pentru cronica care avea să-l facă un Herodot al timpului său. Un admirator conştient al cavalerismului, el scrisese cu intenţia ca „aventurile, onorabile şi nobile şi faptele de arme din timpul războaielor dintre Franţa şi Anglia să fie înregistrate şi întipărite într-o memorie veşnică”. Cu toate limitele ei, nicio cronică nu este mai completă şi mai vie. Imortalizaţi în „memoria eternă” pe care Froissart o construise pentru ei, nobilii timpului său călăresc veşnic strălucitori, avari, curajoşi, cruzi. Dacă, după cum se plângea Walter Scott, Froissart avea „extrem de puţină simpatie” pentru „omul de rând”, aceasta era o condiţie a epocii.

Convoiul care transporta ostaticii conţinea o concentraţie extraordinară de figuri de primă mână ale zilei. Printre ei era un alt observator care avea să confere nemurire. Subiectul lui Geoffrey Chaucer era umanitatea iar toţi cei din societatea secolului al XIV-lea – în afară de straturile cele mai de jos – orizontul său de investigaţie. În vârstă de 20 de ani în acea vreme,

născut în acelaşi an cu Enguerrand de Coucy, el însoţise armata engleză în Franţa ca membru al grupului care îl însoţea pe cel de-al doilea fiu al regelui. Lionel, duce de Clarence. În timpul unei acţiuni de jefuire dincolo de Reims, el a fost capturat de francezi şi răscumpărat de regele Eduard pentru 16 lire sterline care, în comparaţie cu 6 lire, 13 şilingi şi 4 peni plătiţi pentru calul mort al lordului Andrew Lutterall şi cele 2 lire plătite pentru un arcaş era un preţ destul de bun. Nicio mărturie documentară nu atestă că Chaucer se afla în grupul care se întorcea în Anglia, întrucât însă ducele de Clarence a plecat cu ostaticii, este mai mult ca probabil ca şi Chaucer, fiind un membru al suitei sale să-l fi însoţit.

Enguerrand de Coucy avea să-l cunoască pe Chaucer şi să devină prietenul şi protectorul lui Froissart deşi nu există nicio mărturie care să arate dacă cei trei tineri s-au întâlnit sau nu în timpul călătoriei. Totuşi, la câtva timp după aceea, în timp ce observa pe toţi cei care ar fi putut constitui un material pentru istoria sa, Froissart îl observă pe viitorul său protector. La o festivitate de la curte, în Anglia, înaintea banchetului, el observă cum „tânărul senior de Coucy strălucea la dans şi cântat ori de câte ori îi venea rândul. Se bucura de favoarea atât a francezilor cât şi a englezilor deoarece tot ce vroia să facă, făcea bine şi cu graţie şi toţi îl lăudau pentru manierele agreabile cu care se adresa tuturor”. Enguerrand excela în acele însuşiri pe care un tânăr nobil trebuia să le arate, şi nu este surprinzător că atrăgea atenţia.

Căutarea aventurilor sub semnul lui Marte şi Venus trebuia să fie preocuparea unui tânăr cavaler: „Dacă te distingi la arme”, cum spune zeul dragostei în Roman de la Rose, „vei fi de zece ori iubit. Dacă ai o voce bună, nu găsi niciun pretext să nu cânţi deoarece cântecul frumos aduce bucurie”. Dansul şi cântatul din fluier şi la harpă îl ajută pe un amant să ajungă la inima iubitei. El trebuie de asemenea să aibă mâinile, unghiile şi dinţii curaţi, să-şi încheie mânecile, să-şi pieptene părul dar să nu folosească fard sau ruj care nu se potrivesc nici femeilor. El trebuie să se îmbrace frumos în pas cu moda, să poarte încălţări noi şi să aibă grijă ca ele să se potrivească atât de bine încât „oamenii de rând să discute cum i-ai putut încălţa şi pe unde ai intrat în ei”. Ar trebui să-şi mai pună o ghirlandă de flori care costă puţin.

Nu se ştie cât de mult se conforma Enguerrand acestui ideal deoarece nu există niciun portret de-al lui, ceea ce nu-i ceva ieşit din comun deoarece arta portretului se practica rar şi atunci numai pentru regi. Secolul al XIV-lea pare să se fi interesat de înfăţişarea individuală şi de trăsăturile de caracter numai în cazul figurilor de conducători sau a unor excepţii ocazionale, cum a fost Bertrand du Guesclin. Ceilalţi oameni nu sunt diferenţiaţi de cronicari şi ilustratori şi au devenit personalităţi numai prin faptele lor. Pentru Enguerrand de Coucy există două indicii asupra înfăţişării sale: una, că era înalt şi puternic, silueta sa fiind descrisă sub o ploaie de lovituri în ultima sa bătălie; celălalt, că ar fi avut părul negru, iar la maturitate, o înfăţişare saturniană, aşa cum apare într-un portret pictat la mai mult de 200 de ani după moartea sa. Deoarece portretul a fost comandat de o mănăstire celestină pe care o întemeiase Enguerrand, trebuie să fi existat anumite indicii asupra înfăţişării ctitorului pentru a-l edifica pe artist dar se poate tot aşa de bine ca faţa pictată să fie imaginară.

Cea mai vie descriere dintre toate nu face referiri concrete la Enguerrand de Coucy, însă, prin cântecele şi dansul său, ţinuta elegantă pe cal, farmecul şi talentele sale de amant este imposibil să nu-l vezi pe tânărul Enguerrand de Coucy în persoana scutierului din Povestirile din Canterbury. Dar nu se poate spune că Chaucer, care a văzut cavaleri şi scutieri în fiecare zi în timpul şederii sale la curte, l-a avut în mod special pe Enguerrand în minte când a făcut portretul scânteietor din prolog. Totuşi i se potriveşte:

Iubeţ şi ucenic de cavaler,
Cu părul cârlionţi ca scos din fiare
Vreo douăzeci de ani avea, îmi pare.
De stat, nici hăt prea nalt, dar nici prea mic,
Sprinţar nevoie mare, şi voinic.
O vreme colindat-a tot în şa
Prin Flandra şi Picardia şi Artois
Şi vrednic s-a purtat – în scurt răgaz –
Cu gând să crească-n ochii dragei breaz.
Şi înflorat era, că o altiţî,
Cu dalb de crin şi roş de garofiţă...
Din fluier sau din ghiers zicea cu har:
Senin era ca luna lui Florar.

Giubeică scurtă-avea, cu mâneci late,
Şi falnic sta în şa, mai tras spre spate,
În toate-i era fapta celibie;
Ştia juca şi zugrăvi şi scrie.
De noapte nu dormea el mai de loc.

(trad. Dan Duţescu)

Conduşi" de cei patru „crini", de Anjou, de Berry, de Orleans şi de Bourbon, ostaticii îmbrăcaţi în mătăsuri şi cu culori pestriţe „înzorzonate ca o câmpie cu flori" nu aduseseră mai puţină splendoare în Anglia decât prizonierii de la Poitiers pe care-i înlocuiau. Li se ceru să trăiască pe cheltuiala lor – considerabilă în cazul ducelui de Orleans care avea 16 servitori cu el şi în total o suită de peste 60 de persoane. Banchetele, menestrelii şi darurile în bijuterii aveau menirea să-i distreze; ostaticii se mişcau liber, vânau, dansau şi se plimbau. Cavalerii, francezi şi englezi erau mândri să se trateze reciproc în mod curtenitor, în momentul în care cădeau prizonieri chiar dacă răscumpărarea era mare – în contrast cu germanii care după spusele dispreţuitoare ale lui Froissart îşi aruncau prizonierii „în lanţuri ca pe hoţi şi criminali pentru a stoarce o răscumpărare mai mare".

Enguerrand de Coucy nu se simţea străin în Anglia. Familia sa avea acolo proprietăţi funciare moştenite de la străbunica lui, Catherine de Baliol, deşi acestea fuseseră confiscate de către regele Eduard în timpul războiului şi predate ca recompensă generoasă celui care-l prinsese pe regele Scoţiei.

Englezii şi francezii, la fel ca englezii şi americanii mai târziu, aveau aceeaşi cultură şi, printre nobili, aceeaşi limbă, moştenire a cuceririi normande. Cam în perioada în care au sosit ostaticii, folosirea limbii franceze de către clasele superioare începu să fie înlocuită cu limba naţională folosită de oamenii de rând. Înainte de Moartea Neagră, franceza era limba de la curte, a parlamentului şi a tribunalelor. Poate chiar şi regele Eduard nu vorbea engleza curent. Franceza se preda în şcoli, spre nemulţumirea burghezilor ai căror copii, conform unei plângeri din 1340, „sunt obligaţi să renunţe la folosirea propriei lor limbi, un lucru ne mai

întâlnit în nicio altă ţară”. Când mulţi clerici care ştiau să predea franceza dispărură în urma Morţii Negre, copiii din şcolile elementară începură să-şi înveţe lecţiile în engleză – atât în folosul cât şi spre paguba lor, după părerea lui John din Trevisa. Ei învăţau gramatica mai repede ca înainte, scria el, însă lipsindu-le franceza, erau dezavantajaţi când „trebuiau să traverseze marea şi să lucreze în ţări străine”.

Din cauză că era o insulă şi-şi dezvoltase de timpuriu o putere parlamentară, Anglia avea o coeziune mai mare decât Franţa, un simţ naţional mai dezvoltat, sporit de o împotrivire crescândă faţă de papă. Primind răscumpărări pentru doi regi, Ioan al Franţei şi David al Scoţiei, victorioasă în luptă şi câştigând teritorii, Anglia dobândise un avantaj asupra lui William Cuceritorul printr-o schimbare de situaţie. Totuşi, în spatele mândriei, gloriei şi a şuvoiului de bani, efectele războiului rodeau ţara.

Jefuitorii Franţei aduseră cu ei obiceiul brigandajului. Mulţi din forţele de invazie erau proscrişi şi criminali care intraseră în armată pentru că li se promisese iertarea. Alţii, deveniră proscrişi şi violenţi prin practicile zilnice din Franţa, care acolo erau permise. Întorcându-se acasă, unii se organizară în bande imitând pe tovarăşii lor din Franţa, „Aliniaţi ca pentru război”, ei jefuiau şi atacau călători, luau prizonieri, ocupau sate pentru răscumpărări, omorau, mutilau şi răspândeau teroare. Un statut din 1382 cerea celor din justiţie să strângă informaţii „asupra tuturor celor care fuseseră jefuitori şi hoţi peste mări şi se întoarseră acum pentru a vagabonda nevrând să lucreze cum erau obişnuiţi s-o facă”.

În primăvara lui 1361, la 12 ani după ciumă, temutele umflături negre apărură din nou în Franţa şi Anglia, provocând „o mare mortalitate din cauza decesurilor rapide”. Una dintre primele victime fu regina Franţei, a doua soţie a lui Ioan care muri în septembrie 1360 la începutul epidemiei principale. *Pestis Secunda*, numită câteodată „moartea copiilor”, luă mari proporţii în special în rândurile tinerilor care nu aveau imunitatea dobândită din epidemia anterioară şi, după spusele lui John din Reading, „lovi în special sexul masculine”. Moartea în rândurile tinerilor în timpul celei de A Doua Ciume a determinat o scădere a natalităţii, epoca fiind bântuită de un sentiment al degenerării. În dorinţa de a procrea, după cum

relatează Polychronicon, femeile din Anglia „luau orice fel de soţi, străini, debili şi imbecili şi se împerecheau fără ruşine cu bărbaţi care nu erau de rangul lor”.

Deoarece forma pneumonică era absentă sau neînsemnată, proporţia deceselor a fost mai mică decât cea din timpul primei epidemii, deşi tot atât de neregulat răspândită. La Paris mureau zilnic de la 70 la 80 de persoane; la Argenteuil, la câţiva kilometri mai încolo, unde Oise se uneşte cu Sena, numărul fumurilor se reduse de la 1700 la 50. Flandra şi Picardia suferiră pierderi mari, iar Avignon pierderi spectaculoase. Ciuma se răspândi prin cartierele sale sufocante şi neigienice ca flăcările prin paie. Între martie şi iulie 1360 se spune că au murit 17.000 de oameni.

Deşi mai puţin ucigătoare, A Doua Ciumă a fost mai îngrozitoare decât prima prin simplul fapt al reapariţiei ei. După ea oamenii trăiră cu frica, de multe ori justificată, a unei noi epidemii, exact cum trăiau cu frica întoarcerii briganzilor. În orice moment puteau apărea fie fantoma care „se ridică ca un fum negru în mijlocul nostru”, fie călăreţii cu coifuri de oţel, cu moartea şi ruina călcându-le pe urme. Un sentiment al dezastrului iminent cuprinse cea de-a doua jumătate a secolului, sentiment exprimat în profeţii vestind pieirea şi apocalipsul.

Cea mai cunoscută dintre ele era „Tribulaţia” lui Jean de la Roquetaillade, un călugăr franciscan închis la Avignon, deoarece predica împotriva prelaţilor şi prinţilor corupţi. Ca şi Jean de Venette simpatiza cu asupriţii împotriva celor puternici, laici sau clerici. Din celula sa, în 1356, anul bătăliei de la Poitiers, el prezise decăderea Franţei şi profetizase că toată creştinătatea va trece prin timpuri grele: vor predomina tiranii şi hoţii; cei de jos se vor ridica împotriva celor mari care „vor fi omorâţi în mod crud de către oamenii de rând”; multe femei vor fi „pângărite şi vor rămâne văduve” iar „mândria şi luxul lor vor dispărea”; sarazinii şi tătarii vor invada regatele latinilor; conducătorii şi popoarele, ultragiate de luxul şi trufia clerului vor încerca să deposedeze Biserica de proprietăţile ei; nobilii şi prinţii vor fi daţi jos din funcţiile lor şi vor suferi nenorociri de necrezut; va apărea antihristul care va răspândi doctrine false; cea mai mare parte din omenire şi toţi păcătoşii înrăiţi vor fi nimiciţi de furtuni, inundaţii şi boli, pregătindu-se drumul spre reînnoire.

Acestea erau preocupările şi adevăratele căutări ale timpului. Ca majoritatea prezicătorilor medievali, Roquetaillade anunţase totuşi prăpădul ca preludiul unei lumi mai bune. În viziunea sa, Biserică purificată prin suferinţă, pedepse şi sărăcie adevărată, va fi refăcută, papa va deveni un mare reformator, regele Franţei împotriva tuturor uzanţelor va fi ales împărat al „Sfântului Imperiu Roman” şi va guverna ca cel mai sfânt monarh de la începuturile timpului. El şi papa îi vor alunga pe sarazini şi tătari din Europa, îi vor converti pe musulmani, evreii şi alţi necredincioşi, vor distruge erezia, vor cuceri lumea pentru Biserica universală şi înainte de a muri vor înscăuna domnia păcii care va dura o mie de ani până în Ziua de Apoi şi până la sfârşit.

Ostaticii n-au scăpat de ciumă, o victimă de rang înalt fiind contele Guy de St. Pol, un cavaler cu o înaltă virtute, „foarte devotat şi milos faţă de săraci” care avea oroare de desfrâul şi de corupţia lumii, ţinea postul cu stricteţe şi-şi păstrase fecioria până în momentul în care acceptă să se căsătorească. Ostaticii burghezi din Paris, Rouen şi din mai multe oraşe căzură de asemenea victime ale ciumei. Marele duce de Lancaster, probabil cel mai bogat om din regat nu era imun; şi el muri de ciumă, lăsându-şi titlul şi vastele moşteniri ginerelui său John de Gaunt, al treilea fiu al regelui Eduard. Cum şi unde fură găzduiţi ostaticii şi dacă curtoazia cavalerească le-a permis să se adăpostească la ţară nu fost relatat. În 1357, la opt ani după prima ciumă, populaţia Londrei care fusese micşorată cu o treime încă nu se refăcuse; deşi neaglomerată, starea sanitară a Londrei lăsa încă de dorit, ceea ce-i făcea pe edili să dea ordonanţe repetate cerând cetăţenilor să păstreze curăţenia în faţa casei. Deşi golirea oalelor de noapte în stradă era interzisă prin lege, de multe ori conţinutul lor sau deşeurile menajere erau aruncate pe fereastră, nimerind mai mult sau mai puţin, în şanţurile de canalizare prin care trecea un curent de apă. Grajdurile pentru cai şi vite, coteţele de găini, de porci, erau înăuntrul zidurilor sau în afara lor, provocând multe neplăceri din cauza bălegarului care se aduna în mormane. Cam în această perioadă consilierii municipali ai Londrei organizară un sistem de „guno-
Ieri” angajaţi pentru a căra gunoiul în căruţe basculante sau pe bărci de gunoi pe Tamisa.

Pentru ostatici perspectivele nu erau lipsite de griji. Speranţele lor de a se întoarce în ţară depindeau de
plăţile regulate ale răscumpărării care deja erau întârziate. Din cauza ciumei, strângerea banilor a fost încetinită şi era oricum greu de adunat ceva după ravagiile bandelor de briganzi. Cazul localităţii Buxeaul, un oraş din Burgundia a fost caracteristic. Conform unei ordonanţe regale din 1361, ciuma şi masacrele reduseseră cele 50–60 de fumuri la 10 şi acestea „fuseseră jefuite şi ruinate de duşmanii noştri aşa că le rămânea puţin, sau chiar nimic din care cauză unii dintre locuitori au părăsit oraşul şi încă îl părăsesc zi de zi”; din această cauză, dacă li s-ar cere supravieţuitorilor să plătească impozitele obişnuite, „ar trebui să fugă şi să părăsească oraşul şi să devină cerşetori”; de aceea se hotărî ca oraşul să plătească un impozit pe an în loc de două şi să fie scutit de taxa de înmormântare.

Ruina bisericilor jefuite de duşman constituia un subiect permanent de apeluri către episcopi. Nu se pot aprinde lumânări la slujbe deoarece bate vântul prin ferestrele care n-au geamuri; pereţii sunt ameninţaţi de distrugere din lipsă de fonduri; acoperişurile sunt găurite, ploaia cade pe altar. Stareţii şi stareţele rătăcesc în căutarea hranei, prelaţi care ar fi roşit de ruşine să apară în public fără o suită de călăreţi şi servitori „sunt siliţi acum să umble pe jos cu umilinţă, urmaţi doar de un singur călugăr sau vaiet şi hrănindu-se cu hrana cea mai sărăcăcioasă”. Universităţile nu mai aveau studenţi şi deci nu mai aveau onorarii. Montpellier se declară „lipsit de conferenţiari şi auditori deoarece în aşanumitul studium unde locuiau înainte 1.000 de studenţi, azi se găsesc de-abia vreo 200”.

În ochii uimiţi ai lui Petrarca, trimis de Galeazzo Visconti să-l felicite pe regele Ioan pentru eliberarea lui, Franţa era „o movilă de ruine”. Petrarca se văita în permanenţă şi-şi ducea fiecare nemulţumirea la extrem fie că era vorba de lăcomia doctorilor, de mirosurile din Avignon sau de decăderea papalităţii. Dar chiar dacă a exagerat, relatarea sa despre Franţa cum o văzuse în ianuarie 1381 era destul de tragică...Peste tot domneşte singurătatea, dezolarea şi mizeria; câmpurile sunt pustii, casele ruinate şi părăsite afară de cele din oraşele înconjurate de ziduri; peste tot vezi urmele fatale ale englezilor şi cicatricele îngrozitoare încă sângerânde lăsate de spadele lor”. În Parisul regelui, „devastat până la porţile lui...

până şi Sena curge tristă ca şi cum ar simţi marea mâhnire şi plânge, tremurând pentru soarta întregii ţări”.

Petrarca îi dărui regelui două inele din partea lui Galeazzo, unul cu un rubin imens şi celălalt luat de pe mâna lui Ioan la Poitiers, pe care într-un fel, Galeazzo îl răscumpărase. După aceea citi în faţa curţii o oraţie latină privitoare la textul biblic despre întoarcerea lui Manassa din Babilon cu referiri elocvente la schimbările soartei aşa cum s-a dovedit a fi miraculoasa întoarcere a lui Ioan din captivitate. Petrarca a scris într-o voluminoasă corespondenţă din care a păstrat cu grija copii, că regele şi prinţul „şi-au aţintit ochii asupra mea” cu mare interes şi că simţise cum, mai ales discuţia despre soartă, a atras atenţia Delfinului „un tânăr cu o inteligenţă arzătoare”.

Nenorocirile personale, în afară de cele ale ţării sale se abătură asupra Delfinului. În octombrie 1360, Jeanne.fiica sa, în vârstă de 3 ani, şi sora ei mai mică, Bonne singurii lui copii, au murit una după alta în decurs de două săptămâni, nu se ştie însă dacă au murit de ciumă la fel ca şi regina. La înmormântare, Delfinul era „atât de necăjit cum nu fusese niciodată”. Şi el fusese atins de o boală care i-a provocat căderea părului şi unghiilor şi-l slăbise „ca un băţ”. Gurile rele spuneau că acestea erau efectele otrăvii pe care i-o dăduse Carol de Navarra, ceea ce putea să fie adevărat deoarece acestea sunt simptomele otrăvirii cu arsenic. Regele Navarrei devenise din nou duşman. În decembrie 1359, pe când englezii erau la Reims, temându-se poate că Eduard avea să câştige într-adevăr coroana, el complotă o lovitură de stat. Oameni înarmaţi trebuiau să intre în Paris prin mai multe porţi, apoi să se unească pentru a pune mâna pe Luvru, să-l omoare pe Delfin şi pe consilierii săi, şi, în cele din urmă, să se răspândească prin oraş pentru a cuceri punctele strategice înainte ca parizienii să se poată organiza. Ţelul lui final era ca de obicei misterios. Delfinul află despre complot, relaţiile dintre el şi Carol de Navarra se rupseră, între ei rămânând aceeaşi duşmănie ca şi înainte.

Nu numai plata răscumpărării dar şi cedarea teritoriilor influenţa soarta ostaticilor. După cum spune cro
nicarul, suveranitatea a fost cedată mult prea uşor la Bretigny, neţinându-se cont de faptul că teritoriile de pe hârtie reprezentau în realitate oameni. Se

întâmplase ceva cu aceşti oameni în două decenii de război. Locuitorii portului maritim la Rochelle îl implorară pe rege să nu-i abandoneze spunând că preferă să plătească impozit până la jumătate din averea lor în fiecare an decât să se supună guvernării engleze. „Poate ne supunem englezilor cu vorba” spuneau ei „dar niciodată cu inima”. Plângând, locuitorii din Cahors deplângeau faptul că regele îi lăsase orfani. Micul oraş St. Romain de Tarn refuză să-i primească pe reprezentanţii englezi, deşi în ziua următoare trâmiseră în silă soli într-un loc învecinat pentru a le duce jurământul de omagiu.

Pentru toţi concetăţenii lui care-i puneau pe englezi în aceeaşi categorie cu briganzii şi-i urau cu deznădejde în sufletele lor, Enguerrand, Ringois din Abbeville, comandantul naval al raidului de la Winchelsea vorbi prin faptele sale. Ca cetăţean al unui oraş cedat, el refuză să depună jurământul de credinţă regelui Angliei. Înfruntând toate ameninţările, a fost trimis în Anglia, ţinut în închisoare fără să aibă drept la judecată sau la vizitele prietenilor şi în cele din urmă a fost dus pe stâncile din Dover unde i se dădu alternativa; fie să depună jurământul, fie să moară zdrobit de stâncile scăldate de valurile mării. Ringois se aruncă în mare.

Termenii Tratatului de la Bretigny erau la fel de învechiţi ca şi pretenţia papei Bonifaciu ca papalitatea să se bucure de supremaţie totală. Era prea târziu să cedezi provincii din Franţa ca nişte simple feude; în mod imperceptibil locuitorii începeau să simtă că sunt francezi. Între un proces istoric şi recunoaşterea lui de către guvernanţi este un drum lung, plin de capcane.

Soarta ostaticilor era dependentă de această situaţie. Cu plata răscumpărării rămasă în urmă şi cu tulburările provocate de cedarea teritoriilor, exilul lor se profila înainte fără nicio lumină la orizont. Ei nu erau înapoiaţi într-un număr fix, o dată la şase luni, după cum se stabilise, nici nu erau înlocuiţi deoarece se găseau puţini care erau dispuşi să vină în Anglia şi Eduard ridica obiecţii la numele propuse. În noiembrie 1362, cei patru duci nerăbdători, care se aşteptaseră să fie eliberaţi cu un an înainte, negociară un tratat separat cu Eduard prin care promiteau să dea 200.000 de florini şi încă nişte teritorii aparţinând ducelui de Orleans în schimbul libertăţii lor şi a încă şase ostatici. Ei urmau să rămână la Calais până se

făcea plata. Totdeauna dispus să mai ia ceva în plus, Eduard era gata să-i lase să plece în aceste condiţii, însă regele Ioan refuză cu insistenţă să-şi dea consimţământul dacă nu erau eliberaţi vărul său, contele de Alençon, contele de Auvergne şi baronul de Coucy, în locul a trei nobili numiţi de către „crini”. Întrucât cei ceruţi de Ioan erau nobili cu rang mai mare decât ceilalţi trei, Eduard la rândul său refuză. Urmă un schimb de scrisori, ducii trimiseră apeluri urgente şi mâniate, în sfârşit, regele Ioan, care între timp părăsise ţara sa nefericită şi plecase la Avignon, îşi pierdu interesul şi cedă. Drept rezultat, Enguerrand de Coucy rămase în Anglia. Mai mult ca oricând, după plecarea ducilor regali, el deveni ţinta interesului lui Eduard şi al fiicei sale.

Evenimentele luară o întorsătură surprinzătoare când însuşi regele Ioan pentru a cărui eliberare ţara sacrificase atât de mult, se reîntoarse, de bună voie, în captivitate, în Anglia. Motivele acestui monarh ciudat nu prea sunt înţelese după 600 de ani; numai succesiunea evenimentelor este limpede.

Recâştigând tronul, primul pas făcut de regele Ioan pentru a-i înfrunta pe cei care făceau tulburări în ţară se dovedi un Poitiers în miniatură. Pentru a stăvili „Marea companie” a acelor Tard-Venus care făceau ravagii în centrul Franţei, el angajă pe unul de-ai lor, „răspopitul” Arnaut de Cervole şi, în plus, trimise o mică armată regală de 200 de cavaleri şi 400 de arcaşi sub comanda contelui de Tancarville, locotenent al regiunii şi pe vestitul Jacques de Bourbon, conte de la Marche, un strănepot al lui Ludovic cel Sfânt care salvase viaţa regelui Filip la Crécy. Ambii fuseseră răniţi şi luaţi prizonieri la Poitiers fără să li se diminueze niciun pic pofta de luptă. La 6 aprilie 1362, împotriva sfatului dat de Arnaut de Cervole, cei doi cavaleri curajoşi comandară un atac la Brignais, o înălţime ocupată de Tard-Venus lângă Lyon. Briganzii dădură drumul unei avalanşe de pietre peste armata regelui, zdrobind coifurile şi armurile, doborând caii şi stăvilind atacul cum făcuseră englezii la Poitiers. Apoi, pe jos, cu lăncii scurtate, îşi desăvârşiră treaba. Jacques de Bourbon, fiul său cel mare şi nepotul au fost ucişi iar contele de Tancarville şi mulţi alţi nobili bogaţi prinşi şi ţinuţi pentru răscumpărare. Briganzii nu se folosiră altfel de victoria lor decât că au continuat brigandajul. Lyon cumpără artilerie, îşi întări zidurile şi menţinu sentinele cu felinare în timpul nopţii; ţinutul

suferea ca mai înainte.

Reacţia regelui în faţa înfrângerii de la Brignais a fost să plece la Avignon unde avea să stea aproape un an. În mijlocul haosului militar şi a atâtor nenorociri ale regatului său, scopul său era de a relua cruciada care se întrerupsese cu 20 de ani înainte din cauza războiului anglo-francez. Deşi nu era în stare nici să-şi ocrotească ţara, nici să strângă răscumpărarea, nici să-i răscumpere pe cei 50–60 ostatici care stăteau în exil pentru el, se simţi dator să reînvie jurământul neîndeplinit al tatălui său de a lua crucea. Froissart consideră că Ioan era mânat de un motiv realist, vrând să scoată din regat cu ajutorul cruciadei bandele jefuitoare dar adăugă în mod ciudat că „îşi păstră acest scop şi intenţie în sinea sa”. Poate Ioan credea cu adevărat că o cruciadă era misiunea potrivită pentru „cel mai creştin rege”, poate că o vedea ca o compensaţie pentru recentele umilinţe, poate nenorocirile Franţei îl copleşeau şi vroia să-şi găsească o scuză pentru a pleca.

Regele mai intenţiona să alipească Franţei teritoriul Proventei – care cuprindea şi Avignon – căsătorind-o pe contesa de Provenţa, Ioana, regina Neapolelui, cea mai complicată moştenitoare a secolului. La jumătatea unei vieţi conjugale active era, la acea dată, de două ori văduvă, o dată cum se credea, prin propria-i voinţă. Deoarece Neapole era o feudă a papalităţii, căsătoria ei trebuia aprobată de papă. Se aştepta ca Inocenţiu al VI-lea, fiind francez, să fie înţelegător.

Celălalt proiect al lui Ioan, cruciada, era ţelul suprem al acestui papă zelos şi pios care de dragul ei încercase stăruitor să facă pace între Franţa şi Anglia. Doborât de zece ani de discordie şi străduinţe pentru a stârpi mondenitatea prelaţilor şi, la sfârşit, de ciumă şi briganzi, Inocenţiu muri în septembrie 1362 în timp ce Ioan era în drum spre Avignon. Succesorul său, Urban al V-lea, deşi tot francez din naştere, văzu în alipirea Provenţei la Franţa o ameninţare pentru independenţa papei şi nu a fost de acord cu căsătoria. Însă el susţinu, cruciada, sprijinit în mod activ de regele titular al Ierusalimului Pierre de Lusignan, rege al Ciprului, care sosise la Avignon pentru a o iniţia.

Regatul Latin al Ierusalimului din acea vreme nu era mai mult decât o amintire; ultimii colonişti europeni din Siria se retrăseseră în Cipru şi acum

europenii veneau numai pentru comerţ. Când înflori comerţul cu musulmanii, zelul pentru a-i masacra scăzu. Războiul sfânt pierduse din forţa sa de ameninţare odată cu scăderea unităţii europene, cu folosirea prea frecventă a cruciadei împotriva ereticilor interni şi, în ultima vreme, odată cu reducerea populaţiei din cauza ciumei. Creştinătatea se temea de necredincios şi de eretic, ca figuri ce constituiau ameninţări autentice. Cruciada mai avea încă propăvăduitorii săi devotaţi dar, ca orice avânt obişnuit, zelul ei scăzuse. Pentru Biserică ea devenise în mare parte un mijloc de a strânge bani; pentru nobili şi regi tradiţia supravieţuia ca parte a codului cavaleresc şi acum primise un nou imbold prin ameninţarea turcilor de la ţărmurile Europei. Dificultatea consta în faptul că acum cruciada suferea de pe urma aceloraşi nevoi ca şi statul: nemaifiind compusă din voluntari care se autofinanţau, îi trebuiau o armată plătită şi bani pentru a o plăti.

Regele Ciprului şi cel al Franţei şi-au petrecut toată iarna şi primăvara la Avignon, discutând posibilităţile cu papa. În Vinerea Mare se proclamă cruciada. Ioan a fost numit căpitan general şi luă crucea împreună cu contele de Tancarville şi alţi participanţi la recenta luptă de la Brignais. Acesta constitui punctul culminant al acţiunii. Când a fost vizitat de regele Ciprului, regele Eduard se scuză „cu graţie şi înţelepciune”. Nereuşind să stârnească un interes mai mare la alte curţi europene, regele Ciprului s-a văzut silit să amâne deocamdată cruciada.

Proiectele sale eşuând la Avignon, Ioan a fost obligat să înfrunte necazurile de acasă. Călări prin regatul său năpăstuit în pas de voie, ajungând la Paris în iulie 1363. Aici află că regentul şi consiliul respinseseră tratatul dintre ostatici şi Eduard pe motivul că se ceda prea mult. Şi mai rău încă, ducele de Anjou fugise, călcându-şi cuvântul. Proaspăt căsătorit, înainte de a merge ostatic el se dusese la Boulogne să se întâlnească cu soţia lui de care se spunea că era foarte îndrăgostit, şi refuză să se întoarcă la Calais. Ioan a considerat fapta fiului său ca o „încălcare” a onoarei coroanei. Întârzierea plăţi răscumpărării, împreună cu anularea tratatului „ostaticilor” la care îşi dăduse consimţământul, şi neîndeplinirea altor cesiuni, au adus prejudicii onoarei sale şi după cum a pretins, nu-i rămase altă cale decât să se reîntoarcă în captivitate.

Chiar şi pentru secolul al XIV-lea acest raţionament părea exagerat faţă de realităţile politice. Consiliul lui Ioan, prelaţii şi baronii Franţei „tare îl sfătuiră să facă contrariul” şi-i spuseră că planul său era „o mare nebunie”, însă el insistă spunând că, dacă „buna credinţă şi onoarea ar fi izgonite din lume, ele ar fi găsite totuşi în inimile şi cuvintele prinţilor”. Plecă la o săptămână după Crăciun, traversând canalul în mijlocul iernii.

Plecarea lui îi ului pe contemporanii săi. Jean de Venette, care nu-i iubea nici pe regi nici pe nobili, sugeră că ar fi plecat pentru „causa joci” (din plăcere). Istoricii i-au găsit tot felul de scuze: s-ar fi întors pentru a înlătura războiul sau, bizuindu-se pe relaţiile sale personale, să-l convingă pe Eduard să reducă răscumpărarea sau să-l convingă să întrerupă ostilităţile pe care le reîncepuse regele Navarrei. Dacă acestea i-au fost motivele, niciunul nu s-a îndeplinit. Dacă onoarea l-a dus înapoi, unde era atunci regalitatea? Ce-i datora el regatului care avea nevoie de suveranul său, cetăţenilor care erau storşi de ultimul bănuţ pentru a-i plăti răscumpărarea, memoriei lui Ringois din Abbeville? Cine poate spune ce l-a făcut pe Ioan să se întoarcă? Poate nu era niciun motiv medieval ci tragedia umană a unui bărbat care, ştiindu-se nepotrivit sarcinii pentru care fusese născut, căuta pasivitatea obligatorie a închisorii.

Sosi la Londra în ianuarie 1364, a fost salutat cu numeroase serbări şi procesiuni, se îmbolnăvi de o „boală necunoscută” în martie şi muri în aprilie, la 45 de ani. Eduard îi organiză un serviciu funerar cu mare pompă la catedrala Sf. Paul în timpul căruia se consumară 4.000 de făclii lungi de 4, 5 m şi 3.000 de luminări, fiecare cântărind 4, 5 kg, După aceea, corpul său a fost dus în Franţa pentru a fi înmormântat la basilica regală de la Sf. Denis. Regele Ioan îşi găsise liniştea eternă a mormântului.

Se mai datorau un milion de florini pentru răscumpărare, ostaticii nefiind eliberaţi. Unii se folosiră de biletele de liberă trecere care li se dădeau din când în când şi nu s-au mai întors, în ciuda apelurilor repetate. Unii şi-au răscumpărat libertatea de la Eduard cu părţi din teritoriile lor. Alţii dispăruseră pur şi simplu, într-un fel sau altul. Fratele mai mic al lui Anjou, Jean, duce de Berry, acţionă atât de viclean şi găsi atâtea pretexte în timpul perioadelor cât era plecat încât îşi păstrase atât libertatea cât şi onoarea. Pe de altă parte, Matthieu de Roye, poate din cauza faptului că

reputaţia sa de bun luptător îl făcea să fie bine păzit, era încă ostatic după doisprezece ani. Enguerrand de Couey avea să fie eliberat în împrejurări deosebite în 1365.

Capitolul 9

Enguerrand şi Isabella

Isabella a Angliei, al doilea copil şi cea mai mare fiică a regelui Eduard şi a reginei Filipa era favorita tatălui ei a cărui diplomaţie matrimonială în ceea ce o privea dăduse greş de cinci ori. De la ultimul eşec când avea 19 ani, i se permise să trăiască independent; era o prinţesă căreia i se îngăduiau multe, încăpăţânată şi foarte cheltuitoare, care împlinise 33 de ani în 1365, cu opt ani mai în vârstă decât Enguerrand de Coucy.

Prunc fiind dormise într-un leagăn aurit, căptuşit cu tafta şi împodobit cu o cuvertură făcută din 670 de piei deşi era născută în iunie. O croitoreasă îi făcu pruncului hăinuţe din mătase de Lucea cu patru rânduri de „garniture” cu margini din blană pentru a le purta la *relevailles* ale mamei sale, sau la prima festivitate de după naştere. Pentru această ocazie, regina purta o robă din catifea roşie şi purpurie tivită cu perle şi primi curtea într-un pat luxos acoperit cu o cuvertură gigantică din catifea verde măsurând şapte şi jumătate pe opt ells[9] şi brodată cu tritoni şi sirene ţinând blazoanele Angliei şi Hainault. Toate doamnele de onoare şi întreaga ei suită, de la cancelar şi trezorier, până la fata de la bucătărie purtau haine noi, comandate special pentru această ocazie. Ostentaţia era datoria prinţilor.

Primele trei progenituri regale – Eduard, Isabella şi Ioana aveau propriul lor personal administrativ şi proprii lor capelani, muzicanţi, un guvernant şi o guvernantă de viţă nobilă, trei domnişoare de onoare pentru Isabella şi două pentru Ioana, un grup de scutieri, cămăraşi şi majordomi, un bucătar şef, servitori la bucătărie, valeţi de cameră, sacagii, purtători de

---

[9] Dacă era ell-ul flamand de 58 cm., cuvertura măsura 31/32 m. dacă era ell-ul englez de

lumînări, hamali, grăjdări şi alţi servitori. Mâncau în vase de argint, dormeau în paturi tapisate cu mătase şi aveau mantii din material stacojiu şi gri cu marginile din blană, cu nasturi de aur, cusuţi cu fir de argint. Garderoba lor se completa cu haine noi cu ocazia festivităţilor de stat şi la Crăciun, la Paşti şi la Ziua Tuturor Sfinţilor când toţi cei care-şi puteau permite purtau haine noi. Când Isabella şi Ioana călăreau pe caii lor de paradă de la Londra la Westminster, fiecare dus de frâu de un valet, alături mergeau îrnpărţitorii ior de pomeni care dădeau pomeni săracilor şi prizonierilor de la Newgate. Pentru a participa la un turnir când împliniseră zece şi respectiv nouă ani, timp de nouă zile au fost angajaţi optsprezece lucrători pentru a le broda mantiile sub supravegherea purtătorului armurii regelui, folosindu-se cu această ocazie 3, 300 kg de foiţe de aur. Viaţa materială a secolului al XIV-lea a fost înregistrată de către contabili harnici până la cea mai mică tranzacţie, pe suluri de pergament.

La vârsta de doisprezece ani, situaţia de favorită a Isabellei era marcată de faptul că avea şapte doamne de onoare în comparaţie cu Ioana care avea numai trei. Se spune că toate cele şapte doamne de onoare plus Isabella au sosit la Canterbury în 1349 pentru un turnir în timpul Morţii Negre, purtând măşti probabil ca să nu se molipsească deşi nu au fost de folos doamnei ei favorite, Lady de Throxford, care se îmbolnăvi şi muri. În mod curios, în ciuda ciumei, curtea a ţinut în 1349, ca de obicei, ceremonialul complicat al Ordinului Jartierei, la turnire şi festivităţi fiind prezente regina, Isabella şi 300 de doamne. Doamnele, membre ale Ordinului Jartierei, purtau aceleaşi mantii ca bărbaţii, pe care erau brodate însemnele albastre şi argintii şi motto-ul Ordinului; mantiile le primeau în fiecare an iar costul lor era suportat de rege.

Când Isabella avea trei ani, regele a intenţionat să o căsătorească cu Pedro, fiul regelui Castiliei, însă negocierile au eşuat poate spre norocul ei. deoarece plănuitul mire avea să-şi câştige mai târziu renumele neplăcut de Pedro cel Crud. Înlocuind-o pe sora sa, Ioana era pe punctul de a se căsători cu acest prinţ când muri de ciumă la Bordeaux în 1348. Căsătoria

---

40 cm. dimensiunea ar fi avut 80/90 m.

Isabellei cu fiul ducelui de Brabant nu s-a efectuat din cauza înrudirii apropiate şi pe când papa reflecta asupra acordării dispensei, ea a fost promisă în căsătorie şovăitorului Ludovic al Flandrei care dădu însă bir cu fugiţii înainte de a ajunge în faţa altarului. Doi ani mai târziu, regele Eduard nu reuşi să încheie un contract matrimonial cu Carol al IV-lea al Boemiei, împăratul ales dar încă neconsacrat, văduv pe atunci.

Apoi veni episodul în care Isabella îşi luă revanşa, în 1351 când avea 19 ani, regele anunţă apropiata ei căsătorie cu Bérard de Albret, fiul lui Bernard-Ezi, baron de Albret, un mare senior din Gasconia şi locotenentul principal al lui Eduard în regiunea aceea. Dacă alegerea fusese făcută de rege sau de fiică nu se poate şti. Fără a fi o familie domnitoare, de Albret erau un clan numeros şi puternic, prestând omagiu atât Angliei cât şi Franţei, a cărei prietenie Eduard era dispus s-o păstreze. În anul logodnei el îi dădu lui Bernard-Ezi o alocaţie de 1.000 de lire sterline, aducându-şi aminte de fidelitatea sa în faţa „ameninţărilor şi linguşirilor regelui Franţei”.

Deşi căsătoria celei mai mari fiice a regelui cu baronul de Albret nu reprezenta un triumf diplomatic, era avantajoasă într-o perioadă când Eduard făcea tot posibilul să-şi întărească poziţia în Guienne. El menţionă în anunţul de căsătorie dorinţa sa „de a-i inspira seniorului Albret şi urmaşilor săi un ataşament mai strâns faţă de casa noastră regală şi a-i lega mai strâns de noi” – exact acelaşi scop care avea să reapară în cazul Coucy. În acelaşi timp, regele părea că ezită s-o lase pe Isabella să plece, descriind-o ca „pe scumpa noastră fiică mai mare pe care am iubit-o cu mare afecţiune”. Oferindu-i o zestre în valoare de 4.000 de mărci şi un venit anual de 1.000 de lire sterline, el adăugă prevederea neobişnuită – aproape un imbold de a o face să se răzgândească – că în cazul în care ceva va împiedica căsătoria, sumele nu se vor întoarce la rege ci vor rămâne ale ei.

Pentru a o duce pe prinţesă şi suita sa de cavaleri şi doamne la Bordeaux se comandară cinci corăbii prin metoda directă de a acorda unui ofiţer al regelui împuternicirea de a opri cinci corăbii potrivite în „toate porturile şi în toate locurile, de la gurile Tamisiei spre vest. Trusoul miresei cuprindea printre altele o mantie de mătase indiană căptuşită cu hermină şi

brodată peste tot cu frunze, turturele, urşi şi alte motive lucrate în argint şi aur. Pentru altă robă de catifea roşu închis, broderia minuţioasă, la modă în acea vreme necesitase munca a 20 de bărbaţi şi 9 femei timp de 13 zile. Ca daruri, Isabella aducea 119 coroniţe făcute din mătase împletită cu perle deasupra cărora, prins pe o bandă de catifea verde lucrată cu flori şi frunze, era un Agnus Dei din aur. Dar aceste minunate podoabe nu vor fi purtate niciodată sau, cel puţin, nu aşa cum fusese iniţial destinate. Ajunsă la ţărm, Isabella se răzgândi şi se întoarse acasă. Fusese dorinţa ei sau fusese părăsită? Sau ezitarea de a accepta un rang inferior? Sau poate amintirea morţii surorii sale în călătoria ei de nuntă spre Bordeaux? Sau fusese întreaga afacere o viclenie pentru a obţine venituri şi noi veşminte?

Se spune că Bérard de Albret a fost atât de afectat de fuga miresei încât renunţă la moştenire în favoarea fratelui său mai mic şi-şi puse rasa legată cu sfoară a călugărilor franciscani. Totuşi, după alte mărturii el se căsători cu o fată de nobil din St. Bazeille, primi în 1370 nişte teritorii de la regele Franţei şi adoptă un blazon ciudat cu capul lui Midas sprijinit de doi lei – care sugerează camăta, inversul sărăciei franciscanilor.

Deloc stânjenit de îndărătnicia Isabellei, tatăl ei continuă să-i ofere feude şi venituri, moşii, castele, stăreţii, epitropii, ferme şi daruri în bijuterii costisitoare. Cheltuielile ei continuam să depăşească valoarea darurilor sale. Când cumpăra catarame de argint pe credit întârzia cu plata salariilor servitorilor, îşi amaneta bijuteriile până la valoarea de 1.000 de mărci; regele îi plăti datoriile în 1353, când avea 26 de ani, îi asigură un venit regulat de încă 1.000 de lire sterline pe an care a fost plătit atât timp cât a trăit el. După 6 ani regele îi dădu epitropia unui minor bogat, Edmund Mortimer, duce de March, pe care Isabella o vându înapoi mamei ducelui pentru încă 1.000 de lire sterline pe an cu stipularea fermă că dacă plăţile trimestriale vor întârzia doar cu o zi, se va plăti dublu în acel trimestru drept penalizare.

Când în timpul celor cinci ani ai şederii lui Enguerrand de Coucy în Anglia începu să se intereseze Isabella de el nu se spune nicăieri, însă referitor la alegerea ei cronicarul Ranulph Higden scria că „ea voia să se logodească numai din dragoste”. S-ar putea ca după toţi aceşti ani de libertate, să se fi îndrăgostit într-adevăr sau la sugestia tatălui ei, a fost

destul de dispusă, chiar mulţumită să se căsătorească cu un senior francez tânăr, bogat, atrăgător, de viţă veche şi având mari moşii. Eduard era foarte încântat de această partidă şi poate că a fost iniţiatorul ei. Deţinând o poziţie puternică în Franţa la graniţele Picardiei, fireşte că el ar fi dorit să pună teritoriile dincolo de Calais în mâini aliate şi să anihileze, în. cazul unor noi ostilităţi, un adversar francez puternic. El încă mai vroia să câştige loialitatea marilor nobili francezi, mai ales fiindcă discuţiile cu privire la cedarea teritoriilor franceze continuau. Fie că voia să-l câştige de partea lui pe Enguerrand, fie că prinsese simpatie pentru el, Eduard l-a pus din nou, încă din 1363, în posesia pământurilor din Yorkshire, Lancashire, Westmorland şi Cumberland, pe care Enguerrand le moştenise de la străbunica lui.

Ce gândea Enguerrand despre căsătoria sa nu se ştie. Datorita faptului că între suveranul său şi viitorul său socru se încheiase pacea acum nu era implicat niciun conflict de loialitate. Camaraderia cavalerismului îi unea încă pe nobili printr-o legătură transnaţională care apărea imediat ce se termina duşmănia vremelnică din timpul unui război. Avantajele materiale ale acestei partide care-i reda libertatea, îi aducea bani şi putere, erau evidente. Ce gândea el·despre doamna căreia nu i se prea potrivea roiul neprihănitei fecioare care devine soţie supusă era o altă problemă.

Viaţa Isabellei ca femeie liberă la o curte unde domnea desfrâul cu greu ar fi putut rămâne nepătată sau ferită. Doamnele de la curte nu manifestau reticenţă. Ioana, contesa văduvă de Olanda, numită Frumoasa din Kent cu care se căsători Prinţul Negru în 1361 era considerată „cea mai frumoasă doamnă din tot regatul Angliei” şi „cea mai iubăreaţă”. Purta veşminte îndrăzneţe şi extravagante, copiate după rochiile „bunelor prietene ale briganzilor din Languedoc”. La turnire, spre indignarea spectatorilor, veneau deseori grupuri de doamne care trezeau îndoieli, ele fiind „cele mai măreţe şi mai încântătoare dar nu cele mai bune din regat” îmbrăcate în „frumoase haine bărbăteşti ca şi cum ar fi participat la turnir purtând tunici despicate, în culori pestriţe, cape scurte şi pumnale vârâte în teci, călare pe cai semeţi de curse şi de luptă, ele manifestau o „zburdălnicie deşănţată” şi „nici nu se temeau de Dumnezeu, nici nu roşeau în faţa dispreţului mulţimii”.

Nicio faptă a femeilor nu era mai sever condamnată decât obiceiul de a-şi pensa sprâncenele şi a-şi smulge fire de păr pentru a-şi lăţi fruntea. Dintr-o anumită privinţă se considera a fi o faptă imorală poate pentru că schimba ce lăsase Dumnezeu. Se spunea că demonii în purgatoriu pedepseau această practică prin înfigerea „unor ace fierbinţi” în fiecare loc unde fusese un fir de păr. Când un pustnic se sculă speriat dintr-un vis în care o doamnă suferea un astfel de tratament un înger îl consolă, spunându-i: „A meritat-o!”

După cum le satirizează Jean de Meung prin gura Duennei din *Roman de la Rose*, preocupările doamnelor din secolele al XIII-lea şi al XIV-lea nu erau specifice doar Evului Mediu. Dacă avea gât şi sâni frumoşi doamna purta un decolteu; pentru a-şi da culoare în obraji ea folosea zilnic pomezi dar pe ascuns pentru ca iubitul ei să nu ştie; dacă-şi dădea seama că-i mirosea gura nu vorbea prea aproape de ceilalţi; trebuia să râdă drăguţ şi să plângă graţios, să mănânce şi să bea cuviincios şi să aibă grijă să nu se îmbete sau să adoarmă la masă. Să meargă la biserică, la nunţi şi petreceri, îmbrăcată în cele mai bune haine ca s-o vadă lumea şi să-şi câştige un bun renume, ridicându-şi rochia pentru a-şi arăta piciorul fin şi deschizându-şi mantia ca o coadă de păun pentru a-şi scoate la iveală frumoasa siluetă. Ea trebuie să arunce mreje tuturor bărbaţilor pentru a-l prinde pe unul şi dacă prindea mai mulţi, trebuia să aibă grijă ca ei să nu se întâlnească. Nu trebuia să iubească niciodată pe un om sărac deoarece nu obţinea nimic de la el şi ar fi putut să fie tentată să-i dea ea ceva; nici nu trebuia să iubească un străin deoarece acesta putea să aibă o inimă hoinară, exceptând, bineînţeles, cazul în care îi oferea bani sau bijuterii. În timp ce se prefăcea că este câştigată numai de dragoste, ea trebuia să accepte daruri pentru ea şi pentru servitorii, camerista, sora şi mama ei deoarece mai multe mâini strâng o pradă mai bogată şi-l pot constrânge pe iubitul ei să-i scoată veşmintele sau alte obiecte de la amanetare.

Poate că insistenţa asupra banilor este exagerată de autor însă satira ascunde un sâmbure de adevăr. În cazul Isabellei, banii au jucat un rol esenţial. Se spunea că avea totdeauna în suita sa doi sau trei bijutieri, şapte sau opt brodeuri, doi sau trei tocilari şi doi sau trei blănari care-i stăteau în permanenţă la dispoziţie. Dacă Isabella avusese vreo dragoste până la

vârsta de 33 de ani, nu există mărturie scrisă deşi nu este de neînchipuit. Fata de 17 ani de viţă nobilă, care l-a sedus pe bătrâiorul, gutosul Guillaume de Machaut pentru a-şi dobândi faima că iubitul ei era acel celebru poet şi muzician, se spune că fusese Agnes de Navarra, sora lui Carol cel Rău. Oricine ar fi fost, ea a insistat ca Machaut să facă publică legătura lor în cântece şi poezii şi într-un lung poem, obscen şi stânjenitor numit *Livre du Voir Dit* (Poveste adevărată). Ea-l tachina şi-l săruta pe poetul năucit şi-i dădu mica cheie de aur de la clavette sau centura de castitate care-i păzea „preţioasa comoară”. Tot timpul, după cum află el mai târziu, ea îşi delecta cercul ei de tineri povestindu-le cum evolua aventura lor, bătându-şi joc de iubitul ei, cum îşi bătuse joc de Boccaccio amanta sa, Fiammetta, fiica bastardă a regelui Neapolelui.

Fetele, ca şi băieţii din Evul Mediu, deveneau adulţi pe la 15 ani. Căsătoria se consuma de obicei la 14 ani sau mai târziu deşi în cazul nobililor se putea încheia în mod legal în fragedă pruncie sau în copilărie. O altă tânără, eroina de cincisprezece ani din poemul lui Deschamps „*Suis-je belle?*” inspirată în mod evident de Agnes de Navarra deţinea de asemenea cheia la „comoara ei” deşi acesta reprezenta probabil un ecou literar mai curând decât un fapt real. Centura de castitate, care este amintită deseori ca şi când ar fi fost un lucru obişnuit, nu prea pare să fi avut un corespondent real în Evul Mediu şi a fost probabil mai mult o concepţie literară decât un articol folosit în mod obişnuit. Crezându-se că derivă de la practica musulmană a infibulării se spune că ar fi fost adusă în Europa împreună cu alte obiecte de lux în timpul cruciadelor. Există un model real însă nicio mărturie scrisă nu apare până la Renaştere sau mai târziu. Ca instrument al unui înverşunat instinct de posedare masculin, centura de castitate le afecta pe femeile medievale mai puţin decât pe urmaşele lor.

Domnişoara delicioasă a lui Deschamps îşi arată farmecele în fiecare strofă – gură dulce, roşie, ochi verzi, sprâncene elegante, bărbie rotundă, gât alb, sâni pietroşi, coapse şi picioare bine făcute, şolduri fine şi un frumos „cui de Paris” – fiecare fiind urmat de refrenul „Suis-je, suis-je, suis-je belle?” (Sunt, sunt, sunt frumoasă?). Ea este imaginea fetei iubăreţe plăsmuită de mintea unui bărbat; Agnes şi Fiammetta probabil au existat în realitate, deşi ambele sunt cunoscute cum sunt virtual toate femeile

medievale, numai din pana bărbaţilor. Rar întâlnim o relatare a unei femei despre ea însăşi. Îndurerata Héloïse din secolul al XII-lea şi feminista Christine de Pisan pe la sfârşitul secolului al XIV-lea vorbesc deschis şi ambele cu amărăciune dar acest lucru nu trebuie considerat neapărat o regulă. La indivizi, ca şi la naţiuni, mulţimea este trecută sub tăcere, ceea ce tinde să deformeze datele istorice.

Din cauza lipsei de intimitate în viaţa medievală, probabil că se putea ascunde cu greu comportamentul sexual unei fete nemăritate fie ea nobilă sau de rând. Intenţia cavalerului La Tour Landry de a face educaţie morală fiicelor sale rămase fără mamă prin povestirile sale pline de senzualitate nu trebuie luată ad litteram, dar este interesant de menţionat că aceasta i-a slujit drept pretext. Cartea sa vorbeşte despre desfrâu, preacurvie şi viol cu exemple oferite de fiicele lui Lot, incestul Tamarei şi alte cazuri mai apropiate; de pildă o doamnă îndrăgostită de un scutier, dorind să petreacă cu amantul ei, îi spuse soţului că a jurat să facă diverse pelerinaje aşa încât acesta s-o lase să plece, sau o altă doamnă, căreia un cavaler îi spusese că, dacă ar fi înţeleaptă şi bună nu „ar veni în camerele bărbaţilor noaptea pe întuneric, fără luminare şi nici n-ar îmbrăţişa şi săruta bărbaţii în patul ei”. Viaţa la castel era evident frivolă. Cavalerii şi doamnele stăteau până târziu „cântând, jucând, glumind şi făcând o astfel de gălăgie că nu auzeau nici măcar tunetul” şi când „unul din bărbaţi băga mâna sub fustele vreunei doamne „braţul îi era rupt de soţul înfuriat”.

Distracţia nu consta numai în recitarea anostelor epopei ale adulterului cavaleresc. Acele *fabliaux* comice şi grosolane în cuplete ritmate, satirice, obscene, deseori crude şi groteşti ca şi povestirile deochiate din orice perioadă, erau spuse pentru a stârni râsul nobililor cât şi al burghezilor. Deseori scrise de poeţii curţii sub forma unor parodii la adresa romanelor cavereşti, ele tratau chestiunile amoroase într-un chip foarte lumesc şi recitarea sau citirea lor cu voce tare era binevoită atât la castel cât şi în oraş, în taverne, probabil şi la mănăstiri.

Poate că Isabella ascultase la curtea mamei sale din Hainault povestirile lui Jean de Condé, poet contemporan cu ea. Stilul său este ilustrat de o poveste despre un joc, de a spune adevărul, interpretat la curte înainte de un turnir. Un cavaler, întrebat de regină dacă are vreun copil este

silit să spună „nu”, şi într-adevăr nu „arăta ca un bărbat care ar putea să-i placă amantei când o ţine goală în braţele sale. Deoarece barba lui era... ceva mai deasă decât puful pe care doamnele îl au în anumite locuri”. Regina îi spune că nu se îndoieşte de cuvântul lui „deoarece se vede uşor după cum e finul dacă furca a fost bună de ceva”. La rândul său, cavalerul o întreabă: „Doamnă, răspunde-mi fără să mă înşeli. Ai păr între picioare?” Când ea răspunde „nu am deloc” el comentează: „într-adevăr, te cred doamnă, iarba nu creşte pe o cărare bătătorită”.

Situaţia caracteristică din fabliaux este aceea de bărbat încornorat cu unele variante în care în locul soţului, este înşelat sau umilit un amant necorespunzător.

Deşi în povestiri soţii şi amanţii sunt de toate felurile, de la cei simpatici până la cei dezgustători, femeile sunt invariabil cele care înşală: nestatornice, fără scrupule, certăreţe, cârcotaşe, desfrânate, fără ruşine deşi nu au neapărat toate aceste vicii deodată. În ciuda caracterului lor mai realist, fabliaux nu înfăţişau viaţa adevărată mai mult decât romanele, însă duşmănia faţă de femei reflectă o atitudine obişnuită care era imitată după aceea a Bisericii.

Femeia era rivala Bisericii, ispita, nebunia, obstacolul în calea sfinţeniei, capcana Diavolului. În *Speculum* de Vincent de Beauvais, cel mai mare enciclopedist al secolului al XIII-lea şi favorit al lui Ludovic cel Sfânt, femeia era „o bestie nepotolită, o grijă necontenită, un război continuu, o ruină zilnică, un lăcaş al furtunii”, şi în sfârşit, „o piedică în calea credinţei”. Vincent era un dominican din ordinul sever din care proveneau inchizitorii, ceea ce poate explica exagerările sale însă, în general, predicatorii nu erau mai prejos. Ei condamnau femeile pe de o parte fiindcă erau sclavele deşertăciunii şi a modei, pentru coafurile monstruoase şi pentru „provocarea lascivă şi carnală” a veşmintelor lor iar pe de altă parte, pentru că erau prea harnice, prea ocupate cu copiii şi gospodăria, prea legate de pământ pentru a se gândi la cele sfinte.

Teologia fiind treaba bărbaţilor, păcatul originar era pus pe seama femeii. Adam nu a pierdut paradisul în urma sfatului unei femei? Din toate ideile omenirii, situarea sexului pe acelaşi plan cu păcatul a produs cele mai mari necazuri. În Facerea Lumii, păcatul originar era neascultarea de

Dumnezeu prin alegerea cunoaşterii binelui şi răului şi ca atare, povestea căderii din rai era o explicaţie dată chinurilor şi a nenorocirilor condiţiei umane. În teologia creştină, prin Sf. Pavel, păcatul originar conferea o vină permanentă omenirii pe care Hristos se oferise să o mântuie. Contextul său sexual fusese pe larg formulat de Sfântul Augustin ale cărui frământări spirituale au opus dogma creştină celui mai puternic instinct al omului. În mod paradoxal, refuzul de a se lăsa pradă acestui instinct deveni o sursă de ispită, dând Bisericii putere şi superiorritate în timp ce adepţii lui erau într-o dilemă perpetuă.

„Vai, vai dragostea eternă este păcat!” striga târgoveaţa din Bath[10]. Ce vremuri de nelinişte şi vină sunt condensate în această lamentaţie succintă chiar dacă vorbitoarea nu pare să fi fost prea incomodată de ceea ce se plângea. Într-adevăr, prin ea, se punea în gura unei femei proslăvirea cea mai sinceră a sexului întâlnită în acest secol. Mai mult decât în timpuri mai târzii, în Evul Mediu sexualitatea femeilor era recunoscută şi datoria maritală era considerată reciprocă. Teologii se plecau înaintea dictonului Sf. Pavel „Lăsaţi ca soţul să-i dea soţiei ce-i datorează şi la fel femeia să-i dea bărbatului ce-i datorează„ însă ei insistau ca scopul să fie procreerea nu plăcerea.

Despărţirea senzualului de procreator ca şi cum s-ar aşeza între aceste două noţiuni o sabie înroşită în foc era o altă poruncă temerară contrară obiceiurilor omeneşti. Creştinismul îmbrăţişa idei care nu erau niciodată în limita posibilului. Adoptase principiul lui Augustin că Dumnezeu şi natura au pus plăcere în actul sexual „cu scopul de a-l îndemna pe om de a face acest act” pentru perpetuarea speciei şi proslăvirea lui Dumnezeu. Augustin hotărî că folosirea împerecherii pentru plăcerea pe care o oferă şi nu în scopul stabilit de natură era un păcat împotriva naturii şi ca urmare împotriva lui Dumnezeu, creatorul naturii. Celibatul şi fecioria rămâneau stările preferate deoarece permiteau dragostea totală pentru Dumnezeu, „mirele sufletului”.

Lupta împotriva poftelor trupeşti nu-i afecta pe mulţi; alţii însă erau

---

[10] Povestirea târgoveţei din Bath face parte din Povestirile din Canterbury de Geoffrey

chinuiţi de ea toată viaţa. Nu-l împiedicase pe Aucassin de a prefera iadul raiului „dacă aş putea-o avea lângă mine pe dulcea mea Nicolette”. Nu a împiedicat nici crearea lucrării Roman de la Rose, monumentala carte de căpătâi a dragostei, în două părţi scrise la distanţă de 50 ani una de alta, în timpul secolului al XIII-le. Începută în tradiţia curteană de către un autor, lucrarea a fost transformată într-o versiune cinică şi lumească de către un altul. La finalul celor 21780 de rânduri de alegorie elaborată, amantul o câştigă pe Roză într-o descriere amănunţită a deschiderii mugurelul, răsfirării petalelor, el picurând „nişte sămânţă chiar în mijloc” şi „cercetând caliciul până la adâncimile sale cele mai intime”.

Pe de altă parte, Petrarca, după ce timp de douăzeci de ani o cântă în versuri pe Laura, dar având şi doi copii nelegitimi cu o alta, reuşi pe la 40 de ani „deşi mă mai ţineau puterile şi pasiunea era încă puternică” să se debaraseze de proastele obiceiuri ale unui temperament înflăcărat de „care avea oroare din adâncul sufletului”.

Deşi încă supuse unor „serioase şi frecvente tentaţii” se obişnui să-şi mărturisească toate păcatele, să se roage de şapte ori pe zi şi „să se teamă mai mult decât de moarte de legăturile cu femeile fără de care credeam odată că nu pot trăi”. Trebuia doar să-şi aducă aminte „ce este într-adevăr femeia”, îi scria el fratelui său, călugărul, pentru ca dorinţa să-i dispară şi să-şi recapete liniştea, întrebarea „Ce este într-adevăr femeia” se referea la doctrina clericală, care considera înşelătoare frumuseţea femeii, ascunzându-i falsitatea şi depravarea fizică. „Oriunde este frumuseţe”, avertizau predicatorii, „acolo sălăşluieşte şi multă indecenţă sub piele”.

Depravarea femeilor se observa de obicei la sfârşitul vieţii când bărbatul începea să se gândească la infern şi, în orice caz, dorinţa sa sexuală scădea. Ca poet, Deschamps, începu pe un ton optimist şi sfârşi cu o tiradă împotriva femeilor, intitulată *Miroir de Mariage* în care căsătoria apare ca o obligaţie dureroasă pentru soţ însoţită de suferinţă, necazuri şi gelozie. Prin 12.000 de versuri el înfăţişează obişnuitele acuzaţii aduse femeii de către cler – destrăbălată, certăreaţă, capricioasă, cheltuitoare,

---

Chaucer (Nota trad.).

contradictorie, vorbăreaţă şi atât de pretenţioasă încât îl epuizează pe soţ cu dorinţele ei amoroase. Deoarece în altă parte, Deschamps se descrie ca un bărbat cu o căsătorie fericită, această lamentaţie reprezenta căinţa sa, odată cu apropierea sfârşitului, pentru că s-a bucurat de femei şi de plăcerile timpului.

Doctrina se încurca în numărul infinit de fire ale realităţilor sexuale. Întrucât căsătoria era sfântă atunci cum putea fi un păcat plăcerea sexuală din cadrul relaţiilor conjugale? Dacă bucuria era un păcat ce putea fi iertat, la ce punct devenea concupiscentă sau dorinţă nemăsurată, ceea ce reprezenta un păcat de moarte? A da naştere unui copil în afara căsătoriei, deşi un lucru creator, era un mai mare păcat decât a face dragoste de plăcere în cadrul căsătoriei? Era o căsătorie castă sau virgină, deşi neprocreatoare, mai sfântă decât relaţiile sexuale maritale? Ce se întâmpla dacă soţul se culca cu soţia lui când ea era însărcinată? Sau după menopauză, când scopul nu mai era procrearea? Sau, fiind atras de altă femeie, se culca cu soţia lui pentru „a-şi astâmpăra” dorinţa ilicită; adică comitea un păcat ca să evite altul? Sau pleca în cruciadă fără consimţământul, soţiei sale sau fără a o lua cu el, ceea ce era antiprocreator, dar totuşi în interesul Bisericii? Aceste întrebări îi preocupau probabil mai mult pe dialecticieni decât pe oamenii de rând.

Ca şi cămătăria, viaţa sexuală sfida certitudinea doctrinei cu excepţia principiului că orice practică sexuală contrară orânduielilor şi scopurilor „date de natură” era un păcat. Termenul generic era sodomia şi el desemna nu numai homosexualitatea şi toate perversiunile sexuale, ci orice folosire, cu partener de acelaşi sex sau de sex opus, a orificiului „nepotrivit” sau a poziţiei „nepotrivite” sau ejacularea după metoda lui Onan sau masturbarea sau relaţiile sexuale cu animale. Toate constituiau sodomie care, prin pervertirea naturii, era o revoltă împotriva lui Dumnezeu şi de aceea considerată „cel mai mare păcat” din categoria desfrâului.

Căsătoria era legătura dintre sexe care capta cel mai mare interes. Mai mult ca oricare altul este subiectul care-i frământa pe pelerinii de la Canterbury şi tema dominată a povestirilor este cine, soţul sau soţia, este stăpânul în casă? În viaţa reală chestiunea supunerii ocupă un loc dominant în manualul de comportare alcătuit de Menagier din Paris pentru soţia sa de

15 ani. Ea trebuia să asculte de poruncile soţului ei şi să acţioneze după voia lui mai curând decât după a ei deoarece „voia lui trebuie să fie pe primul plan”. Ea nu trebuie să fie arogantă sau să-l contrazică, mai ales în public, deoarece „este porunca lui Dumnezeu ca femeile să se supună bărbatului... şi prin ascultare o femeie înţeleaptă câştigă dragostea soţului ei şi până la urmă obţine de la el tot ce vrea”. Ea trebuie să-l sfătuiască subtil şi precaut împotriva nebuniilor lui dar niciodată să nu-l cicălească „deoarece inimii unui bărbat îi vine greu să fie îndreptată de dominaţia şi stăpânirea unei femei[11].

Menagier, de asemeni La Tour Landry, citează exemple din care se vede ce soartă îngrozitoare aveau soţiile care-şi cicăleau şi criticau bărbaţii; de pildă un soţ, certat aspru de soţia lui în public „se supără şi o aruncă la pământ cu un pumn”, apoi o lovi cu piciorul în faţă şi-i rupse nasul desfigurând-o pentru totdeauna ca să „nu-şi mai arate faţa de ruşine”. Aceasta îi fu răsplata „pentru vorbele rele pe care era obişnuită să le spună soţului ei”.

Se pune atât accent pe ascultare şi supunere încât se sugerează că erau mai obişnuite calităţile opuse.

Mânia era atribuită în Evul Mediu femeilor şi deseori păcatul mâniei era zugrăvit ca o femeie călare pe un mistreţ deşi restul de şapte vicii erau, în general, personificate de bărbaţi. Dacă în concepţia laică despre femeia medievală aceasta era privită ca o gaiţă şi o scorpie era poate din cauză că singurul ei refugiu împotriva supunerii faţă de bărbat îl constituia cearta, o condiţie codificată, ca orice altceva, de Toma d’Aquino, El argumenta că pentru buna rânduială din familia umană unii trebuie conduşi de alţii „mai înţelepţi decât ei”; de aceea femeia, care era mai plăpândă atât în ceea ce priveşte „tăria sufletului cât şi puterea trupului” era „din fire supusă bărbatului la care raţiunea predomină”. Tatăl, considera Toma d’Aquino, trebuie să fie mai iubit decât mama şi copilul îi era mai îndatorat deoarece

---

[11] într-un manuscris cu anluminuri din secolul al XIV-lea, Mândria era reprezentată de un cavaler călare pe un leu. Invidia de un călugăr pe un câine, Trândăvia de un ţăran pe un măgar, Zgârcenia de un negustor pe un bursuc, Lăcomia la mâncare de un tânăr pe un lup, Mânia de o femeie pe un mistreţ şi Luxul (în loc de obişnuitul Desfrâu) de o femeie pe o

la concepere el avea rolul „activ” în timp ce al mamei era doar „pasiv şi material”. Sf. Thomas recunoştea faptul că pentru creşterea copilului era nevoie de grija mamei care să-l hrănească dar cu atât mai mult era nevoie de tată în calitate de „îndrumător şi păzitor sub a cărui îngrijire copilul se dezvoltă bine atât sufleteşte cât şi trupeşte”. Astfel dacă femeile se purtau ca nişte scorpii în timpul lui Toma d’Aquino nu-i deloc surprinzător.

Honore Bonet puse întrebarea dacă o regină putea judeca pe un cavaler când ea conducea regatul în absenţa regelui. Nu, răspunse el, deoarece „este clar că bărbatul este mult mai nobil decât femeia şi are merite mai mari” aşa că o femeie nu poate judeca pe un bărbat, cu atât mai mult cu cât „un supus nu-şi poate judeca stăpânul”. Nu se explică cum putea conduce regina regatul în asemenea condiţii.

Modelul perfect al supunerii a fost răbdătoarea Griselda a cărei suferinţă produsă de încercările crude la care o supusese soţul îi impresionă atât ele mult pe autorii bărbaţi încât istoria ei a fost povestită de patru ori pe la mijlocul secolului al XIV-lea, prima dată de Boccaccio, apoi în latină de Petrarca, în engleză de Chaucer în Povestea Călugărului şi în franceză de Menagier. Griselda acceptă fără să protesteze vestea pe care i-o dă soţul ei, că i se vor lua toţi copiii pentru a fi ucişi, apoi şi vestea propriei sale repudieri şi a presupusului divorţ. După ce totul se dovedeşte că a fost doar o punere la încercare a ei, se împacă de bună voie cu autorul odios al caznelor la care fusese supusă.

Menagier, un om bun la inimă, considera că povestea „arată o prea mare cruzime (pentru mintea mea) şi de neînţeles”, şi era sigur „că niciodată nu se întâmplase astfel”. Totuşi, crezu de cuviinţă să-i spună soţiei sale povestea pentru ca ea „să ştie cum să vorbească faţă de ceilalţi”. Doamnele medievale se distrau cu poveşti, jocuri de cuvinte şi ghicitori şi o nevastă tânără, bine cresqută, trebuia să fie în cunoştinţă de cauză pentru a discuta despre josnicia Griseldei şi înspăimântătorul ei soţ. Până la urmă şi lui Chaucer i-a fost ruşine de poveste şi în strofa finală s-a grăbit să sfătuiască soţiile nobile:

---

capră.

„Nu-l teme, nici nu-i face închinare.
Căci chiar şi za de poartă ferecată,
Săgeata limbii sale-nţepătoare
Şi-n piept, şi-n gură poate să-i străbată;
Fă-l zuliar pe soţ, să-l vezi cum vine
Ca prepeliţa-n ierburi tupilată”[12]

Căsătoria din dragoste, în ciuda formulelor romantice cavalereşti era încă un scop care trebuia atins mai curând după decât înainte de a se încheia căsătoria. Aceasta cădea în sarcina soţiei deoarece era datoria ei să câştige dragostea soţului şi să „dobândească în această lume acea tihnă care ar putea exista într-o căsnicie”, acordându-i o atenţie permanentă, îngrijindu-l, fiind amabilă, docilă, răbdătoare şi necicălitoare. Toate sfaturile înţelepte ale lui Menagier în legătură cu acest subiect pot fi exprimate printr-unul singur: „Niciun bărbat nu poate fi mai bine fermecat decât să-i dai ceea ce-i place”. Dacă starea a treia pe care o reprezintă punea un accent mai mare pe căsătoria din dragoste decât nobilii, se datora fără îndoială faptului că, fiind mai mult împreună, era de dorit ca relaţiile dintre soţul şi soţia burghezi să fie bune. În Anglia, mulţumirea conjugală era răsplătită prin premiul Dunmow Flitch – o bucată de costiţă afumată acordată oricărei perechi care reuşea să ajungă la Dunmow în Essex, după un an de la căsătorie, şi jura cinstit că nu se certaseră niciodată, că nu regretau căsătoria şi că ar face-o din nou dacă ar avea ocazia.

Deşi cultul dragostei curtene îmbunătăţea probabil poziţia socială a doamnelor nobile, adoraţia ferventă a Fecioarei Maria, care devenise în acelaşi timp un cult, în general influenţa puţin statutul femeii. Femeile erau criticate pentru bârfă şi trăncăneală, că cerşeau înţelegere, că erau cochete, sentimentale, cu prea multă imaginaţie şi prea îngăduitoare cu studenţii vagabonzi şi alţi cerşetori. Ele erau certate pentru că se foiau în biserică, stropindu-se cu apă sfinţită de fiecare dată, că spuneau rugăciunile cu voce tare, îngenunchind la fiecare sfânt, fiind atente la orice altceva în afară de predică. Se spunea că maicile din mănăstire erau melancolice şi irascibile

---

[12] Geoffrey Chaucer, Poveştile din Canterbury, vol. II, Bucureşti, 1964, p. 145, în româneşte de Dan Duţescu.

„ca şi câinii care stau prea mult în lanţ”. Pentru unele mănăstirea era un refugiu departe de lume, pentru altele, ale căror familii le ofereau ca daruri Bisericii – soarta; o chestiune de alegere pentru un număr mic de femei cu o chemare religioasă însă deschise în general numai pentru cele care aduceau o zestre bogată mănăstirii.

Mărturiile oferite de impozitele pe cap de locuitor şi pe fumuri arată că mortalitatea la femei era mai mare decât la bărbaţi între 20 şi 40 de and probabil din cauza naşterilor şi a vulnerabilităţii mai mare faţă de boală. După 40 de ani mortalitatea era mai mare la bărbaţi şi femeile „odată devenite văduve”, puteau alege dacă să se căsătorească sau nu.

În viaţa de toate zilele, atât femeile nobile cât şi celelalte erau egale ca menire dacă nu şi ca statut. Ţărăncile aveau posibilitatea de a lua pământ în arendă şi în această calitate aduceau aceleaşi servicii ca şi bărbaţii deşi câştigau mai puţin pentru aceeaşi muncă. Gospodăriile ţărăneşti depindeau de câştigurile lor. În cadrul breslelor, femeile deţineau monopolul anumitor meserii, de obicei torsul şi fabricarea berii şi a unor meserii legate de alimentaţie şi textile. Unele meserii excludeau femeile cu excepţia soţiei şi fiicei meseriaşului respectiv; în altele, ele lucrau la fel ca bărbaţii. Administrarea gospodăriei unui negustor – a casei sale din oraş, a moşiei de la ţară, a afacerilor când era plecat – plus obligaţiile materne îi ofereau soţiei acestuia orice altceva decât o viaţă uşoară. Ea supraveghea cusutul, ţesutul, prepararea berii, confecţionarea luminărilor, târguielile, pomenile, supraveghea servitorii din casă şi din curte, îndeplinea nişte practici medicale şi chirurgicale, ţinea contabilitatea şi ca *femme sole* putea conduce o afacere separată.

Unele femei erau profesoare sau doctori chiar fără diplomă. La Paris, în 1322, o anumită Jacoba Felicie a fost dată în judecată de facultatea de medicină a Universităţii pentru că practica fără să aibă diplomă sau permisiunea rectorului. Un martor depuse mărturie că „auzise că este mai înţeleaptă în arta chirurgiei şi a medicinii decât cel mai mare doctor sau chirurg din Paris”. La Universitatea din Bologna prin anii 1360, preda Novella d’Andrea, o femeie atât de renumită pentru frumuseţea ei încât ţinea cursurile cu un văl pe faţă ca studenţii să nu fie distraşi de la învăţătură. Totuşi nu se spune nimic despre capacitatea ei profesională.

Castelana trebuia deseori să se descurce singură când soţul ei era ocupat în altă parte, după cum se întâmpla de regulă, deoarece în secolul al XIV-lea luptele nu se mai terminau. Dacă nu era plecat la luptă sau chemat de rege, era ţinut captiv pe undeva pentru răscumpărare. În acest caz, soţia lui trebuia să-i ţină locul, să ia hotărâri şi să-şi asume conducerea şi multe procedau astfel, nu numai Jeanne de Montfort. Marcia Ordelaffi, lăsată să apere Cesena în timp ce aprigul ei soţ (cel care şi-a înjunghiat fiul) apăra un alt oraş împotriva forţelor papale, refuză să negocieze în ciuda unor atacuri repetate, a ruinării zidurilor, a avalanşei de pietre aruncate zi şi noapte de dispozitivele de asediere şi a rugăminţilor tatălui ei de a se preda. Suspectând pe consilierul ei că ar fi aranjat în secret capitularea, porunci să fie arestat şi decapitat. Numai când îi spuseseră cavalerii că prin căderea oraşului n-ar scăpa nimeni de la moarte, ei fiind hotărâţi să capituleze cu sau fără consimţământul ei, s-a declarat de acord să negocieze, cu condiţia ca ea să poarte tratativele. Făcu aceasta cu atâta abilitate încât obţinu cale liberă pentru ea, familia şi servitorii ei precum şi pentru soldaţii care o sprijiniseră. Se spunea că se temea numai de furia, soţului ei – nu fără motiv, deoarece, cu toată curtoazia lor, era cunoscut că seniorii la fel ca şi burghezii, îşi băteau nevestele. Un exemplu de brutalitate deosebită este oferit de contele de Armagnac care a fost acuzat că-i rupsese nevestei sale oasele şi că o ţinuse închisă pentru a-i smulge o proprietate.

Statutul femeii în secolul al XIV-lea a avut un reprezentant feminin de seamă în persoana Cristinei de Pisan, singura femeie medievală după cât se ştie, care şi-a câştigat existenţa prin scris. Născută în 1364, era fiica lui Thomas de Pisan, un medic-astrolog licenţiat la Universitatea din Bologna care fusese chemat la Paris în 1365 de către noul rege, Carol al V-lea şi rămăsese în serviciul lui. Tatăl ei o învăţase latina, filosofia şi o familiarizase cu diverse ramuri ale ştiinţei, neobişnuite pentru educaţia unei femei. La 15 ani se căsători cu Etienne Castel din Picardia, unul din secretarii regelui. Zece ani mai târziu rămase singură cu trei copii, soţul „în floarea vârstei”, şi tatăl ei au murit la interval de câţiva ani, unul după altul. Fără mijloace de existenţă sau rude, se apucă de scris pentru a-şi câştiga patronajul care de atunci înainte trebuia să-i asigure mijloacele de trai. Începu cu poezie, exprimând în balade şi rondeluri fericirea ei ca soţie şi

plângându-şi necazurile de văduvă. Deşi formele erau convenţionale, stilul era personal:

Nimeni nu ştie ce îndură inima mea
Pentru a-şi ascunde suferinţa când nu găsesc îndurare.
Cu cât este mai mică compătimirea din partea
prietenilor meii, cu atât mai multe lacrimi.
Nu arăt toată durerea mea
Ci râd deşi ar trebui mai curând să plâng
Şi-mi scriu cântecele fără rimă şi ritm
Pentru a-mi ascunde sufletul.

Nota tânguitoare (sau poate mai multă compătimire decât pretindea Cristina) a deschis pungile nobililor şi prinţilor – al căror statut era reflectat de patronajul artelor – şi-i dădură Cristinei posibilitatea să întreprindă studii pentru un număr de lucrări didactice în proză, multe din ele adoptate sau traduse din alţi autori, cum se proceda în mod obişnuit în acea vreme. Niciun subiect nu-i era străin; a scris un volum mare despre arta războiului bazat pe celebra lucrare în latină *De re militari* a lui Vegetius; un roman mitologic; un tratat pentru educarea femeilor şi o biografie a lui Carol al V-lea care rămâne o lucrare importantă şi originală. Originalitatea ei este evidentă când scrie despre propriul ei sex ca în *La Cite des dames* care are ca subiect viaţa femeilor celebre din istorie. Deşi tradusă din cartea lui Boccaccio *de Claris mulieribus*, Cristina îşi aduce propria sa contribuţie în prolog, unde se plânge ruşinată „de ce sunt toţi bărbaţii de aceeaşi părere în a atribui femeilor răutatea” şi de ce „noi trebuie să fim mai rele decât bărbaţii când am fost şi noi create de Dumnezeu”. Într-o viziune uimitoare, trei figuri feminine încoronate Dreptatea, Credinţa, şi Mila îi apar ca să-i spună că aceste păreri ale filosofilor nu sunt obiecte de credinţă „ci ceţurile greşelii şi autoamăgirii”. Ele le enumeră pe femeile celebre din istorie – Ceres, întemeietoarea agriculturii; Drachne, initiatoarea torsului şi ţesutului, şi diverse eroine ale legendelor homerice, Vechiului Testament şi ale martirologiei creştine.

Într-un strigăt pătimaş de protest de la sfârşitul secolului, Cristina se întreabă din nou în *Epistola către Dumnezeul iubirii* de ce femeile, atât de stimate şi cinstite odinioară în Franţa sunt acum insultate şi atacate nu

numai de cei ignoranţi şi de oamenii de rând, ci şi de nobili şi clerici.

„Epistola” este o replică dată satirei răutăcioase la adresa femeilor din continuarea lui Jean de Meung la *Roman de la Rose*, cea mai populară carte a epocii. Scriitor profesionist, licenţiat în litere la Universitatea din Paris, Jean de Meung, a fost Jonathan Swift al epocii sale, satirizând convenţiile artificiale ale religiei, filosofiei şi în special cavalerismului şi principala temă, dragostea curteană. Eroii săi sunt natura şi sentimentele obişnuite, iar secăturile, Falsa Aparenţă (ipocrizie şi Abstinenţa Silită (castitatea obligatorie) care sunt personificate de călugării cerşetori. Ca şi clericii care le condamnau pe femei pentru dorinţele bărbaţilor, Jean de Meung, ca bărbat, învinovăţea femeile pentru îndepărtarea omenirii de ideal. Deoarece dragostea curteană era o glorificare falsă a femeilor, el personifica prin femei falsitatea şi ipocrizia ei. Imaginea lui Meung despre o femeie: intrigantă, fardată, mercantilă, desfrânată era pur şi simplu, reversul dragostei curtene oferit de fantezia masculină. După cum arată Cristina bărbaţii erau cei care scriau cărţile. Protestul ei avea să provoace o dezbatere zgomotoasă între potrivnicii şi apărătorii lui Jean de Meung şi una din cele mai mari controverse intelectuale de la sfârşitul secolului. Între timp flautul ei melancolic răsuna încă în poezie.

Se împlineşte azi o lună
De când mi-a plecat iubitul
Inima mea e tristă şi tăcută;
Azi se împlineşte luna.
„Adio”, spuse el, „eu plec”.
De atunci el nu-mi mai vorbeşte
Şi a trecut deja o lună.

Aşa după cum indică exemplarele elegante care s-au păstrat, cărţile ei erau foarte cerute de nobilii bogaţi. La vârsta de 54 de ani se retrase într-o mănăstire din cauza mâhnirii care i-o producea decăderea Franţei. Mai trăi încă 11 ani în care a scris un poem de laudă închinat persoanei pe care posteritatea o va situa deasupra tuturor celorlalte din vremea ei – o altă femeie, Ioana d’Arc.

Fixate în tiparele naturii feminine, tipare concepute pentru ele de bărbaţi, nu era o întâmplare că femeile apăreau desori printre misticii

isterici. În plânsul necontrolat al englezoaicei Margery Kempe există o suferinţă care vorbeşte în numele multora. Ea începu să plângă în timpul unui pelerinaj la Ierusalim când „i-a fost aşa de milă văzând locul suferinţelor Mântuitorului nostru”. După aceea, accesele ei de „plâns şi urletele”, tăvălelile pe pământ au continuat încă mulţi ani, o dată pe lună sau pe săptămână, uneori o dată sau de mai multe ori pe zi, alte ori, în biserică sau pe stradă, în camera ei sau pe câmp. Vederea unui crucifix putea să-i declanşeze crizele „sau dacă vedea un om ori un animal cu o rană, sau dacă un bărbat bătea un copil în faţa ei, ori dacă vedea sau auzea că un cal sau un alt animal era bătut cu biciul, ea îşi imagina că vede cum era bătut sau rănit Mântuitorul”. Încerca „să se abţină cât mai mult pentru ca oamenii să n-o audă şi să fie astfel tulburaţi, deoarece unii spuneau că fusese atinsă de un duh rău sau că băuse prea mult vin. Unii o blestemau, alţii i-ar fi dorit să se afle pe mare într-o barcă fără fund”. Margery Kempe era desigur o persoană incomodă ca toţi cei care nu pot ascunde durerile vieţii.

La 27 iulie 1365 la Castelul Windsor, Isabella a Angliei şi Enguerrand de Coucy s-au căsătorit cu mare pompă. Cu această ocazie cântară cei mai buni menestreli din regat. Mireasa strălucea de bijuterii, primite în dar de nuntă de la tatăl, mama şi fraţii săi, care valorau 2370 de lire 13 şilingi şi 4 peni. Zestrea ei, mărită considerabil cu ceea ce căpătase când urma să se căsătorească cu D’Albert, era o alocaţie anuală de 4.000 de lire. Darul regelui pentru Enguerrand era la fel de valoros; el a fost eliberat fără a i se cere răscumpărare.

Patru luni mai târziu, în noiembrie, perechea primi permisiunea scrisă a regelui de a pleca în Franţa, dată cu oarecare reticenţă aşa după cum arată scrisoarea care se referă la o rugăminte repetată „de a merge în Franţa pentru a-ţi vizita pământurile, posesiunile şi moşiile”. Isabella fiind deja însărcinată, regele îi promitea că toţi copiii, fie băieţi, fie fete, născuţi în străinătate vor putea moşteni pământuri în Anglia şi vor fi consideraţi „complet naturalizaţi ca şi cum ar fi fost născuţi în regat”.

În dangătul puternic al clopotelor care au fost trase pentru a-i face pe sfinţi să uşureze chinurile naşterii, în aprilie 1366, se născu la Coucy o fetiţă. A fost botezată Marie. După o lună, Isabella cu soţul şi copilul

plecară din nou în Anglia. O doamnă de rang, aflată într-o stare delicată, obişnuia să călătorească pe perne, într-o trăsură acoperită, cu mobila, lenjeria de pat, vesela, oalele de gătit, vinul şi servitorii ei care mergeau înainte pentru a pregăti locuinţele şi pentru a aranja tapiseriile şi draperiile de la paturi. Chiar şi având acest confort, traversarea Canalului şi obositoarea călătorie de pe uscat, cu un nou-născut, par ciudate şi le putem considera fie o grabă nesocotită, fie un dor disperat de acasă. În tot timpul căsniciei ei, Isabella nu a prins niciodată rădăcini la Coucy-le-Chateau şi pleca în grabă la curtea tatălui ei ori de câte ori soţul îi pleca în vreo expediţie. Poate că era nefericită în acel castel impunător cu ziduri groase de pe piatră, sau nu se simţea în largul ei în Franţa, sau poate mai curând nu putea trăi fără atmosfera pe care o cunoscuse la curtea regelui în tinereţea sa.

Hotărârea lui Eduard de a anexa cât mai ferm posibil domeniul Coucy Angliei, s-a pus în aplicare imediat după întoarcerea lui Enguerrand şi a soţiei sale. La 11 mai 1366, cancelarul informă în prezenţa lui Eduard nobilii şi comunele din parlament „că regele îşi căsătorise fiica, Isabella, cu seniorul de Coucy care avea moşii întinse în Anglia şi în altă parte, şi pentru că era atât de înrudit cu el, s-ar cădea ca regele să-i acorde o cinste şi un titlu mai mare şi să-l facă duce după care ceru sfatul şi asentimentul”. Lorzii şi comunele consimţiră, lăsind regelui alegerea pământurilor şi a titlului conferit. Enguerrand primi ducatul Bedfordului rămas vacant, cu un venit de 300 de mărci pe an şi în documentele engleze Enguerrand apare după aceasta sub numele de Ingelrom[13], duce de Bedford. Pentru a întregi onorurile, fu primit în Ordinul Jartierei.

În acelaşi timp, Isabella mai primi încă 200 de lire sterline pe an care, în curând, dispărură în sacul fără fund al cheltuielilor sale. Pare să fi fost unul din acei oameni pentru care cheltuirea banilor este o manie deoarece, după câteva luni de la întoarcerea ei, regele plăti 130 de lire 15 şilingi şi 4

---

[13] Judecând după diversele pronunţii ale numelor proprii, de pe ambele părţi ale Canalului, pronunţia în limba populară trebuie să fi fost reciproc neinteligibilă: Stareţa lui Chaucer vorbea franceza:

Cum o învăţau la Stratford cu dichis

peni spre a acoperi datoriile ei făcute la negustori pentru mătase şi catifea, tafta, lame, panglici şi pânzeturi şi alte 60 de lire pentru a recupera un inel de aur pe care îl amanetase.

Înainte de Paştele din 1367, care căzuse la 18 aprilie, se născu în Anglia a doua fiică a lui Enguerrand, la un an după prima. Botezată Filipa după bunica ei, regina, ea primi de la bunicii ei regali un serviciu de argint complicat, compus din 6 cupe aurite şi gravate, 6 ceşti, 4 căni de apă, 4 platouri, 24 de farfurii, solniţe şi linguri în valoare totală de 239 de lire sterline 18 şilingi şi 3 peni.

Pentru a-şi mări averea, Enguerrand cumpără echivalentul unui ducat din Franţa, ajutat fiind de mâna deloc dezinteresată a socrului său. Ostatic ca şi el şi vecin din Franţa, Guy de Blois şi de Chatillon, conte de Soissons, nepot atât al lui Filip al VI-lea cât şi al lui Carol de Blois al Bretaniei, în ciuda familiei şi a relaţiilor sale, nu fusese în stare până la acea dată să-şi răscumpere libertatea. Ca preţ al eliberării sale se căzuse la învoială ca, având consimţământul regelui Carol al Franţei, el să cedeze comitatul său din Soissons lui Eduard care, la rândul său, îl făcu cadou lui Enguerrand de Coucy în locul celor 4.000 de lire sterline care trebuia să le dea Isabellei ca zestre. Marile domenii Coucy şi Soissons ce constituiau o bună parte a Picardiei erau unite acum în mâinile ginerelui regelui Eduard al Angliei. Cu un titlu teritorial ce diminua austeritatea mândră de odinioară a blazonului Coucy, Enguerrand era acum conte de Soissons şi cu acest titlu se întoarse în Franţa, în iulie 1367, împreună cu soţia şi fiicele sale.

Capitolul 10

Fii ai fărădelegii

În cei şapte ani pe care Coucy i-a petrecut în Anglia, prăpădul iscat de bandele libere care se extinseseră în toată Franţa, Savoia, Lombardia şi domeniile papei devenise un fapt de îngrijorare majoră pentru Europa. Nefiind un fenomen trecător, nicio forţă externă, bandele deveniseră o

---

Căci nu ştia frânceasca din Paris. (trad. Dan Duţescu).

parte a vieţii de zi cu zi, o parte a societăţii însăşi, folosite şi încuviinţate de conducătorii ei, chiar dacă aceştia luptau ca să le lichideze. Ele rodeau societatea dinăuntru ca şi Erysichthon, „cel care mânca pământul”, care, distrugând copacii din livada sacră a zeiţei Demeter a fost blestemat de aceasta să aibă o poftă de nesăturat şi până la urmă s-a autodevorat pentru a-şi astâmpăra foamea.

Disciplina şi organizarea făceau ca bandele să fie mai eficiente ca forţe de luptă decât cavalerii ce căutau glorie şi care nu cunoşteau principiul de conducere prin ordine. Guvernanţii le foloseau, de exemplu Amadeus al VI-lea, conte de Savoia a făcut un contract cu unul din cei mai înrăiţi dintre căpitani pentru a zdrobi partizanii unuia din adversarii săi prin folosirea terorismului în domeniul acestuia. Fie că erau angajaţi, fie că trăiau de pe urma aventurilor, răsplata lor era jaful. Traiul prin sabie deveni subordonat mijloacelor sale, mijloacele deveniră scopul; climatul secolului al XIV-lea a fost dominat de triumful brutal al celor fără de lege.

În Franţa în timpul cedării teritoriilor, în ciuda ordinelor reînnoite ale regelui Eduard, multe bande refuzară să se supună ordinului de demobilizare sau să-şi evacueze fortăreţele. Eliberate de angajamentul unui serviciu regulat, ca albinele dintr-un stup spart, creară mici stupi în jurul unui anumit căpitan şi se alăturară armatei acelor *Tard Venus*. Trăind de pe urma profiturilor obţinute din angajamentele lor de mercenari şi a acţiunilor de brigandaj, se răspândiră atrăgând în rândurile lor pe cei care se dedau repede la fărădelegi atunci când contractul social se destramă. În timp ce membrii lor de rând preveneau din scăpătaţii oraşelor şi satelor şi dintre proscrişii tuturor meseriilor – inclusiv ai Bisericii – conducătorii proveneau din seniori de vază pentru care câştigurile prin sabie erau irezistibile sau dintre cavalerii ruinaţi pe care înseşi bandele îi dezrădăcinaseră. Nefiind în stare să trăiască de pe urma pământuriior devastate, ei se alăturau mai degrabă mercenarilor decât să ducă o viaţă fără luptă. „Neînfricaţi în orice fel de cruzime” după cum scrisese Papa în excomunicarea sa din 1364, ei li se păreau oamenilor fără apărare ca o altă ciumă, atribuită mişcării planetelor sau pedepsei lui Dumnezeu.

În Franţa erau numiţi *ecorcheurs* (cei care luau pielea) sau *routiers* (tâlhari de drumul mare), în Italia *condottieri* de la *condotta* sau contract

care fixa termenii angajării lor ca mercenari. Ei storceau un venit sistematic de la oraşele care puteau cădea victime atacurilor lor, în formă de *appatis*, un tribut impus unui oraş pentru ca acesta să nu fie atacat, tribut ale cărui condiţii erau stipulate în scris de către funcţionari. Ei atrăgeau în serviciul lor notari, avocaţi şi bancheri pentru a le conduce afacerile, precum şi funcţionari, fierari, tăbăcari, dogari, măcelari, chirurgi, preoţi, croitori, spălătorese, prostituate şi deseori chiar propriile lor neveste legitime. Făceau afaceri prin agenţii lor obişnuiţi care le vindeau prăzile cu excepţia unor anumite arme şi obiecte de lux pe care doreau să le păstreze, cum ar fi bijuterii şi haine femeieşti sau oţel pentru spade şi într-un caz, pene de struţ şi căciuli de castor. Făceau parte din structura societăţii. Când, în 1364, a fost ocupată Burgundia de „răspopitul" Arnaut de Cervole, tânărul duce Filip îl trată cu respect ca pe sfătuitorul şi musafirul lui şi i-a dat un castel şi mai mulţi ostatici nobili ca garanţie până ce strângea suma de 2500 franci de aur care-i trebuiau pentru a-şi răscumpăra plecarea. Pentru a strânge suma, Filip recurse la obişnuitul expedient de a pune biruri asupra supuşilor săi, un alt motiv de nemulţumire împotriva seniorilor.

Bertucat de Albret, din aceeaşi familie cu mirele respins de Isabella, unul din marii nobili renumiţi, era mai mult *pillard* decât senior. Mulţi ani mai târziu, la bătrâneţe, el ofta după zilele „când săream pe negustorii bogaţi din Toulouse sau La Riolle sau Bergerac. Niciodată nu trecea o zi fără să ne aducă o pradă spre îmbogăţirea şi înveselirea noastră". Prietenul şi concetăţeanul lui gascon, Séguin de Badefol, numit adeseori „regele tâlharilor" înlocui cele trei pălării de pe blazonul tatălui său cu cinci blazanţi sau monede de aur arătându-şi astfel interesul său major. Aimerigot Marcel, care după 30 de ani petrecuţi ca brigand avea să sfârşească pe eşafod, se lăuda cu prăzile sale: mătăsuri din Bruxelles, piei furate din târguri, condimente provenite din Bruges, stofe bogate din Damasc şi Alexandria. „Toate erau ale noastre sau răscumpărate după voinţa noastră... Ţăranii din Auvergne ne-au aprovizionat la castel aducând grâu, făină, pâine proaspătă, fân pentru cai, vin bun, carne de vită şi oaie, miei graşi şi păsări. Eram aprovizionaţi ca regii. Şi când treceam călare ţara tremura în faţa noastră".

Ura poporului atribuia bandelor toate crimele de la mâncarea cărnii în Postul Paştilor până la comiterea atrocităţilor asupra femeilor însărcinate care provocau moartea copiilor nenăscuţi şi nebotezaţi. Trei sferturi din Franţa căzuse pradă lor, îndeosebi regiunea viticolă din Burgundia, Normandia, Champagne şi Languedoc. Oraşele înconjurate de ziduri puteau rezista, abătând violenţa asupra regiunilor rurale care deseori erau devastate, creând o populaţie de vagabonzi, de ţărani dezrădăcinaţi, meseriaşi în căutare de lucru, preoţi fără parohii.

Bandele nu iertau bisericile: „Fără frică de Dumnezeu „scria Inocenţiu al VI-lea într-o scrisoare pastorală din 1380 „fiii fărădelegilor... inventează şi distrug bisericile, le fură cărţile, potirele, crucile, relicvele şi vasele de ritual divin care devin prada lor”. Bisericile unde au avut loc vărsări de sânge în luptă erau considerate profanate şi interzise pentru slujbe până ce treceau printr-un lung proces birocratic de reconciliere. Totuşi, birurile papale continuau şi cei care trebuiau să strângă dările deseori sărăceau şi plecau, nu rareori pentru a se alătura persecutorilor lor. „Vezi ce grav a devenit”, se văita Inocenţiu în aceeaşi scrisoare „când cei însărcinaţi cu graţia divină... participă la jafuri şi furturi, chiar la vărsarea de singe”.

Deoarece clerul şi cavalerii se alăturaseră fiilor fărădelegii, omul de rând simţea că trăieşte într-o epocă de jaf şi că nu avea puterea s-o înfrâneze. „Chiar dacă însuşi Dumnezeu ar fi soldat, el ar fi un tâlhar” spunea cavalerul englez Talbot.

Mai dăinuia încă o înfrânare: dezlegarea de păcate era o necesitate. Frica de a muri fără ea era atât de înrădăcinată încât se credea că nălucile erau sufletele celor nespovediţi care se întorseseră să caute iertarea pentru păcatele făcute în timpul vieţii. Indiferent cât de mult se depărtaseră briganzii de alte reguli, ei insistau măcar asupra formulei dacă nu asupra substanţei iertării. În teorie, cel care murea într-un „război drept” mergea direct în rai dacă se căise de păcatele sale, însă un cavaler care se făcea vinovat de jaf trebuia să dovedească faptul că s-a căit, restituind câştigurile sale. Fără să pretindă că luptă într-un „război drept”, fără să fie dispuşi să înapoieze lucrurile furate, briganzii erau mulţumiţi dacă storceau iertarea prin forţă ca un sac cu aur. Când negociau răscumpărările sau eliberarea captivilor lor, chiar şi a acelor pe care-i mutilaseră sau torturaseră, ei

obişnuiau să pună condiţia ca victimele, dacă vroiau să fie eliberate, să ceară iertarea pentru ei sau ca Papa să ridice excomunicarea.

Succesorul lui Inocenţiu, Urban al V-lea, emise două bule de excomunicare în 1364, *Cogit Nos* şi *Miserabilis Nonullorum* care ar fi trebuit să interzică orice colaborare cu briganzii sau aprovizionarea lor şi care oferea iertare totală tuturor celor care mureau luptând împotriva lor. Deşi această afurisenie îi deranjă pe briganzi, ea nu le micşoră numărul.

Un profesionist important aflat printre *Tard Venus*, unul pe care Coucy avea să-l întâlnească în luptă, era Sir John Hawkood care a fost menţionat pentru prima dată ca un conducător al unei bande ce a asediat Avignon-ul în 1361. Provenea din acea stirpe din care se trăgeau mulţi briganzi. Al doilea fiu al unui moşier mărunt şi tăbăcar de meserie, plecă de acasă când fratele lui mai mare moşteni moşia şi 10 lire, şase cai şi o căruţă, lăsând pe fratele mai mic fără pământ, doar cu 20 de lire şi 10 şilingi. Înrolat în armata engleză din Franţa prin anii 1350 Hawkwood era „încă un cavaler sărac care nu câştigase nimic în afară de pintenii lui” când se alăturase grupului Tard Venus după tratatul de la Bretigny. Pe atunci avea 35 de ani. Pe vremea când era atras de aurul papal şi părăsi Avignon-ul pentru a se îndrepta spre Italia, el comanda Compania Albă formată din 3500 de oameni călare şi 2000 de pedestraşi ale căror steaguri, tunici albe şi platoşe strălucitoare dăduseră numele companiei. La prima lor apariţie în Lombardia, răspândiră teroare prin furia şi desfrâul lor şi, odată cu trecerea timpului, „nimic nu era mai îngrozitor de auzit ca numele de englez”. Câştigară reputaţia de *perfidi e scelleratissimi* (perfizi şi extrem de răi) deşi se admite că „nu-şi prăjeau şi mutilau victimele ca ungurii”.

Angajaţi de unul sau altul dintre oraşele-stat italiene în războaiele lor cronice, Hawkwood avu posibilitatea în curând să ceară un preţ foarte mare pentru serviciile sale. Oricât de crude erau metodele lui – şi ele inspirară zicala „un englez italienizat este încarnarea diavolului” – el nu-şi petrecea timpul numai cu brigandajul ci îşi angaja compania oricărei puteri care putea plăti, de partea oricui, în orice război. Luptă pentru Pisa împotriva Florenţei şi invers, pentru forţele papale împotriva lui Visconti şi invers, şi, după ce-l părăsi pe Visconti, în mod foarte corect, dădu înapoi lui Galeazzo castelele pe care Compania Albă le cucerise. Războiul constituia pentru

Hawkwood o afacere, cu condiţia ca angajamentele sale să-l scutească de a lupta împotriva regelui Angliei. După 35 de ani muri în Italia, bogat şi celebru. A fost îngropat în catedrala din Florenţa şi comemorat prin fresca ecvestră a lui Uccello aflată deasupra uşii de la intrare. În anul morţii sale mândria naţională îl reclamă; la cererea personală a lui Richard al II-lea, corpu-i neînsufleţit a fost dus în Anglia pentru a fi înmofmântat în oraşul său natal.

În Italia companiile erau folosite ca armate oficiale în războaie publice. În Franţa ele nu puteau fi controlate. Singura contraforţă efectivă ar fi fost o armată permanentă care încă nu intra în considerentele statului, nici în posibilităţile lui financiare. Singura strategie posibilă împotriva companiilor era să le plăteşti ca să meargă în altă parte. Deoarece regele Ungariei cerea ajutor împotriva turcilor în 1365, Papa, împăratul şi regele Franţei şi-au concentrat eforturile pentru a înlătura ameninţarea printr-o cruciadă.

Persoana numită de fostul regent, acum regele Carol al V-lea, pentru a conduce cruciada a fost un nou căpitan. Un bărbat ciudat tot atât de aspru ca şi numele său breton, care pentru francezi era când de Clequin, când Kaisquin sau Clesquy până ce faima îl stabili la Bertrand du Guesclin. Cu un nas turtit, o piele întunecată, scund şi îndesat „nu era nimeni atât de urât de la Rennes la Dinant”. Aşa începe epopeea în versuri a lui Cuyelier menită să creeze un erou francez care să rivalizeze cu panegiricul Prinţului Negru făcut de Chandos Herald. „Părinţii săi îl urau atât de mult încât în sufletul lor deseori i-ar fi dorit moartea. Obişnuiau să-i zică Ticălosul, Nebunul sau Măscăriciul. Fiind un copil răutăcios, era dispreţuit de scutierii şi servitorii care îl neglijau „. Părinţii făceau parte din nobilimea săracă. Sălbatica lor progenitură, nestricată de turnire, învaţă să lupte în războiul de gherilă din Bretania în serviciul lui Charles de Blois, căpătând îndemânare în folosirea ambuscadelor şi a vicleşugului, a deghizării, a spionilor, şi mesagerilor secreţi, a norilor de fum pentru a acoperi mişcările armatei, în folosirea mitei în bani şi vin, torturii şi a uciderii prizonierilor şi a atacurilor prin surprindere lansate în timpul „Armistiţiului lui Dumnezeu„. Era pe cât de întreprinzător pe atât de lipsit de scrupule, feroce cu spada însă totdeauna gata să folosească o stratagemă; dur, viclean

şi neîndurător ca orice *ecorcheur*.

Născut între 1315 şi 1320 nu a devenit cavaler până la vârsta de 35 de ani şi şi-a câştigat faimă locală în apărarea oraşului Rennes. Capturarea îndrăzneaţă a unei fortăreţe de la navarrezi, la care a fost martor şi Regentul, marcă începutul carierei sale în serviciul regelui. Deşi Carol al V-lea nu era el însuşi un luptător, el avea scopuri militare. În toţi anii de după Tratatul de la Bretigny, singurul lui ţel secret şi precumpănitor era să zădărnicească renunţarea la teritorii care ar fi dezmembrat regatul. Neavând nicio intenţie de a conduce o armată în luptă ştia că avea nevoie de un conducător militar şi îl găsi în persoana acestui „mistreţ în armură”, primul comandant francez care putea fi comparat cu Prinţul Negru sau Sir John Chandos.

În 1384, primul an al domniei lui Carol, Du Guesclin îi conduse pe francezi spre victorie, apoi spre înfrângere, în două bătălii istorice. În prima, la Cocherel în Normandia, împotriva armatei lui Carol de Navarra, forţele care s-au încleştat au fost mici dar rezultatul important, căci a dus la înlăturarea pericolului permanent pe care îl constituia Carol de Navarra pentru Paris. Bătălia a fost încă şi mai importantă deoarece a dus la capturarea vărului lui Carol de Navarra, Captal de Buch, pe care Carol îl eliberă ulterior fără să ceară răscumpărare în speranţa că va câştiga de partea franceză pe acest centru al tulburărilor. A doua bătălie, care a avut loc după cinci luni, la Auray, pe stâncoasa coastă bretonă a fost decisivă pentru războiul din Bretania. Carol de Blois, candidatul francez la ducat a fost ucis şi Du Guesclin luat prizonier. Aceasta a fost ultima încleştare dintre ducii rivali de Bretania lăsându-l pe candidatul englez, Jean de Montfort în posesia ducatului, deşi, în baza condiţiilor Tratatului de la Bretigny, ducatul rămase feudă franceză. De fapt, înfrângerea a fost transformată de Carol la V-lea într-o sursă de avantaje. Cu ajutorul unei pensii imense o convinse pe văduva lui Carol de Blois să renunţe la pretenţiile ei, terminânci astfel războiul şi procesul de slăbire a puterii Franţei. Carol al V-lea prefera să nu lupte acolo unde avea posibilitatea să cumpere.

Du Guesclin, după ce a fost răscumpărat, nu căzu în dizgraţie. Astrologia şi profeţiile lui Merlin îi preziseseră înălţarea în rang, ceea ce

probabil îi plăcu lui Carol care, cu toată viclenia sa, era devotat astrologiei, ca şi Du Guesclin de altfel. În afară de faptul că avea la îndemână un astrolog în toate campaniile sale, Bertrand mai era şi căsătorit cu unul, o doamnă instruită în acest domeniu şi cunoscută pentru puterile sale oculte. Interesul regelui era mai ştiinţific. Ca majoritatea conducătorilor el avea un astrolog al curţii care-l sfătuia când era timpul potrivit pentru acţiuni militare şi care îndeplinea misiuni confidenţiale. În afară de aceasta, Carol ordonase traducerea lucrărilor astrologice şi întemeiase un colegiu de astrologie la Universitatea din Paris pe care-l înzestră cu bibliotecă, instrumente şi burse din fondurile regale.

În 1365 cheamă la curte pe Thomas de Pisano, un doctor în astrologie de la Universitatea din Bologna a cărei mari imaginaţii, chiar puţin riscante, probabil că-i convenea regelui deoarece îi dădea un salariu de 100 de franci pe lună. Se prea poate ca bolile permanente ale lui Carol să se fi datorat întrucâtva unui medicament conţinând mercur care i l-a preparat Thomas şi pentru care doctorul a fost mult învinuit. Nestrămutat, Thomas continuă un experiment, „unic şi inefabil”, al cărui obiectiv era de a-i scoate pe englezi din Franţa. Din plumb şi cositor modelă forme scobite de bărbaţi, le umplu cu pământ luat din centrul şi din cele patru colţuri ale Franţei, scrise numele regelui Eduard sau ale unuia din căpitanii săi pe frunţile lor şi, când constelaţiile fură în poziţie adecvată, i-a îngropat cu faţa în jos în timp ce rostea vrăji care să ducă la expulzarea definitivă, la anihilarea şi îngroparea numitului rege, numiţilor căpitani şi tuturor partizanilor acestora.

Când se puse problema de a fi înlăturate companiile, o metodă mai practică a fost o cruciadă în Ungaria. Împăratul Carol al IV-lea, nerăbdător să-i respingă pe turci, veni el însuşi la Avignon cu oferta de a suporta cheltuielile campaniei garantând că din veniturile provenite din Boemia vor fi plătiţi mercenarii timp de trei ani. Apariţia sa la slujbă, în ziua de Rusalii, Urban al V-lea, împăratul şi Papa stând unul lângă altul în pace pentru prima dată de când lumea îşi aducea aminte, aruncă o rază de speranţă asupra acestui eveniment. Urban anunţă că dările primite de clerul francez vor fi date regelui Franţei spre a-i da posibilitatea să-şi plătească partea sa în această acţiune. În ciuda banilor şi a paradisului promis – se va

ridica excomunicarea celor care iau parte la cruciadă – mercenarii priveau perspectiva de a lupta în Ungaria cu cel mai mare dispreţ, întrebând „de ce trebuie să poarte război atât de departe?” însă împinşi de puterea sentimentului şi dat fiind faptul că Arnaut de Cervole, unul de-al lor, a fost numit comandant în locul lui Du Guesclin, unii au fost convinşi să plece. În vara anului 1365 mai multe corpuri de armată porniră din diverse locuri spre a se întâlni în Lorena, în cadrul Imperiului.

Restul a fost un fiasco. Reputaţia îngrozitoare a briganzilor făcu ca populaţia din Alsacia să opună o rezistenţă disperată. În ciuda asigurărilor date de Arnaut că nu avea nicio intenţie duşmănoasă ci dorea numai să-şi adape caii în Rin, cetăţenii din Strasbourg refuzară să-i lase să treacă podul şi împăratul a fost obligat de supuşii lui să apară cu armata pentru a le bara drumul. Mai mult decât rezistenţa poporului, şovăiala însăşi a companiilor le făcu să se întoarcă după o lună. Între timp o nouă acţiune le chema în Spania.

Războiul anglo-francez nu se terminase de fapt la Bretigny; se mutase în Spania unde avea loc lupta pentru coroană dintre Pedro cel Crud, regele Castiliei, a cărui asuprire iscase o revoltă şi fratele său nelegitim, Don Enrique del Trastamare, cel mai mare dintre cei zece bastarzi ai tatălui său şi conducătorul opoziţiei. Acest diferent afectase echilibrul de forţe din jurul regiunilor Languedoc, Aquitania şi Navarra. Deoarece Pedro era sprijinit de englezi şi, mai mult încă, o abandonase şi chiar se spune că ar fi ucis-o pe soţia lui, care era soră cu regina Franţei, şi întrucât Don Enrique era protejatul francezilor, urcarea sa pe tron plasând un aliat pe un tron important, febra luptei îi cuprinse pe foştii oponenţi. Ba mai mult, Don Pedro era duşman al Papei care-l excomunicase pentru că a refuzat să vină la Avignon spre a răspunde învinuirilor aduse pentru comportare necorespunzătoare.

Arena de luptă din Spania oferea, sub masca unei cruciade împotriva maurilor din Granada, un debuşeu ideal şi poate un mormânt pentru companii. Du Guesclin, în calitate de conducător, convinsese 25 de căpitani ai celor mai periculoase companii inclusiv pe Hugh de Calveley şi Eustache d’Aubrecicourt şi alţii care fuseseră adversarii săi la Auray, să-l urmeze în Spania. Se promisese o plată mare, însă oamenii din companii

nu aveau nicio intenţie de a trece Pirineii, fără a primii bani peşin. Confruntarea prin care aceşti bani au fost obţinuţi, menţionată în epopeea lui Cuvelier, este un microcosmos al secolului al XIV-lea, deşi se spusese despre Cuvelier că „tirania versificării îi lasă puţin timp liber pentru exactitate”.

Mergând spre Avignon, în loc de a merge direct în Spania, companiile şi-au ridicat tabăra la Villeneuve peste Ron, la o aruncătură de băţ de palatul papal. Papa trimise un cardinal înfricoşat pentru a le spune că „eu care am puterea lui Dumnezeu şi a tuturor sfinţilor, îngerilor şi arhanghelilor voi excomunica pe întreaga companie dacă nu pleacă de aici fără întârziere”. Întâmpinat cu amabilitate de Du Guesclin şi „de cavalerul învăţat, înţelept şi prudent”, Mareşalul de Audrehem, veteran de la Poitiers, cardinalul a fost întrebat dacă adusese nişte bani; plin de tact, el răspunse că fusese trimis spre a afla scopul venirii lor la Avignon.

„Domnule” răspunse d’Audrehem, „aveţi în faţa dumneavoastră oameni care timp de zece ani au comis multe fapte rele în regatul Franţei, care sunt acum în drum spre a lupta cu necredincioşii din Granada”, şi ai căror conducători îi conduc acolo „pentru a nu se mai întoarce în Franţa”. Înainte de a pleca, toţi aveau nevoie de iertare, de aceea Sfântul Părinte a fost rugat „de a ne ierta de toate păcatele şi de a ne scăpa de pedeapsă pentru crimele grozave pe care toţi le-am făcut începând din copilărie şi, în plus, să ne dea pentru călătoria noastră 200.000 de franci”.

„Schimbându-se la faţă”, cardinalul răspunse că, deşi numărul lor era mare, el credea că va fi posibil să le asigure iertarea, dar nu şi banii. „Domnule” interveni repede Bertrand „trebuie să avem tot ce a cerut Mareşalul pentru că, vă repet, sunt mulţi aici cărora puţin le pasă de iertarea păcatelor; ar dori mai curând banii”. Adăugind că „îi ducem acolo unde pot jefui pe drept fără să facă vreun rău poporului creştin”, el spuse că, dacă cererile lor nu vor fi îndeplinite, oamenii nu vor mai putea fi stăpâniţi şi, cu cât vor aştepta mai mult, cu atât va fi mai rău pentru Villeneuve.

Înapoindu-se în grabă peste pod, cardinalul îi transmise mai întâi Papei rugămintea companiilor de a fi iertate de păcate spunând că adusese mărturisirea crimelor lor. „Ei au... comis tot răul ce se poate face şi mai

mult decât se putea spune; aşa că cer îndurarea şi iertarea lui Dumnezeu şi iertarea din partea voastră”.

„O vor avea” răspunse Papa fără şovăire „cu condiţia să plece imediat din ţară”. Apoi, i se prezentă şi cererea lor pentru 200.000 de franci. De la fereastra sa Urban vedea oameni înarmaţi care luau cu forţa vite, găini, gâşte, pâine albă, şi orice puteau căra cu ei. Convocând un consiliu pentru a se sfătui cum să facă rost de bani, Papa adoptă sugestia ca banii să fie strânşi dintr-un impozit plătit de burghezia din Avignon „pentru ca să nu se reducă comorile lui Dumnezeu”. Când banii strânşi astfel fură aduşi lui Du Guesclin de către starostele negustorilor dim Avignon împreună cu iertările semnate şi pecetluite, Du Guesclin întrebă dacă proveneau din vistieria Papei. Spunându-i-se că fuseseră strânşi din contribuţiile comunelor din Avignon, el condamnă zgârcenia Sfintei Biserici „foarte ireverenţios” şi jură că nu va accepta niciun ban care nu va proveni de la cler; toţi banii trebuiau daţi înapoi poporului care-i plătise, „Domnule”, spuse starostele negustorilor, „Dumnezeu să-ţi dea o viaţă fericită, oamenii săraci se vor bucura foarte mult”. Banii au fost înapoiaţi oamenilor şi înlocuiţi cu 200.000 de franci din vistieria papală, sumă pe care Papa şi-o recuperă repede punând un impozit asupra clerului din Franţa.

Şi în Anglia se formau imagini deformate în special de către Chandos Herald care proslăvea domnia Prinţului Negru din Aquitania drept „şapte ani de bucurie, pace şi plăcere”, când, de fapt, era invers. Aroganţa şi extravaganţa Prinţului stârneau furia şi resentimentele supuşilor săi gasconi şi genera o apropiere faţă de Franţa. Mână largă, prinţul era indiferent la orice echilibru între venituri şi cheltuieli. El umplea golul prin impozite care afectau loialitatea şi credinţa pe care trebuiau să le promoveze ca vicerege. „De la începutul lumii niciodată o casă nu a fost ţinută atât de frumos şi onorabil”. El hrănea „mai mult de 80 de cavaleri şi de patru ori mai mulţi scutieri” – cam 400 de oameni – la masa lui în fiecare zi, avea o suită uriaşă de scutieri, paji, valeţi, intendenţi, funcţionari, şoimari şi vânători; dădea banchete, organiza partide de vânătoare şi turnire şi nu se lăsa slujit decât de un cavaler cu pinteni de aur. Soţia sa, frumoasa Ioana, o întrecea pe cumnata ei, Isabella, în ceea ce priveşte ţesăturile somptuoase, blănurile, bijuteriile, aurul şi emailul. Domnia Prinţului a fost marcată după

cum povesteşte Chandos Herald entuziasmat, de „largheţe, ţeluri ambiţioase, bun simţ, moderaţie, dreptate, înţelepciune, echitate şi reţinere”. În afară de primele două, Prinţul nu avea niciuna din aceste calităţi.

Războinicii lui Du Guesclin plecară spre Spania unde luptară atât de bine încât Don Pedro fugi, Don Enrique fu încoronat rege iar companiile, dintre care prea puţine îşi găsiră un mormânt, se reîntoarseră mult prea curând în Franţa. Totuşi, interesele Angliei făcură ca lupta să reînceapă. Don Pedro apelă la Prinţul Negru care, împins de nerăbdare de a merge la război pentru a se acoperi de glorie, îi îmbrăţişează cauza. El mai era mânat şi de nevoia de a rupe o alianţă franco-castiliană care, datorită flotei puternice a Spaniei, ameninţa comunicaţiile engleze cu Aquitania şi sporea permanenta frică a englezilor de invazie. Ca totdeauna, finanţele şi-au spus cuvântul. Don Pedro jură să plătească toate cheltuielile când îşi va fi recucerit tronul iar Prinţul Negru, deşi sfătuit să nu se bizuie pe un om pătat de atâtea rele, refuză să renunţe la bătălie. Sprijinit din nou de Du Guesclin şi de companiile franceze, Don Enrique reîncepu războiul în 1367 răsturnând rezultatul.

În bătălia de la Najera în aprilie 1367, englezii câştigară o victorie celebră în analele medievale iar francezii suferiră încă o înfrângere care, nu numai că le submină renumele, dar şi supremaţia militară. Don Enrique fusese sfătuit de Du Guesclin şi de mareşalul de Audrehem să nu rişte o bătălie deschisă împotriva Prinţului şi a „celor mai buni luptători de pe faţa pământului”, ci mai curând să le taie aprovizionarea şi „să-i flămânzească fără să dea o lovitură” – acelaşi sfat pe care îl ignorară francezii la Poitier. Din diverse motive ce ţineau de teren, vreme şi de faptul că aceasta ar fi părut nedemn pentru noul însoţitor spaniol al regelui, sfatul a fost considerat ca neacceptabil iar rezultatul catastrofal. Don Enrique fugi, Don Pedro a fost repus pe tron şi Bertrand Du Guesclin luat a doua oară prizonier. Deşi dorea să-l ţină prizonier, Prinţul se lăsă păcălit de zeflemeaua făcută de Bertrand că îl ţinea „din frică” şi a fost de acord să-l elibereze cu o răscumpărare de 100.000 de franci.

Dacă la Najera se pierdu gloria, înfrângerea, ca şi cea de la Auray, a adus şi avantaje deoarece în Franţa se întoarseră numai rămăşiţe ale

companiilor. Pentru aceasta, Du Guesclin căpătă credit aşa că, după cum avea să scrie Desehamps, toate rugăciunile poporului de rând au fost făcute pentru el. Altă uşurare o simţiră francezii la moartea conducătorului bandiţilor, Séguin de Badefol şi a „Răspopitului” – primul, otrăvit la masă de Carol de Navarra pentru a nu trebui să-l plătească, şi al doilea, asasinat de proprii lui acoliţi. Totuşi, răgazul a fost scurt. Când Don Pedro, după cum se prezisese, nu-şi achită datoriile, Prinţul Negru, ca urmare a presiunilor trupelor neplătite, „îi încurajă tacit” să se strecoare din nou în Franţa pentru a se aproviziona de acolo prin mijloace violente. Cu puţini luptători dar antrenate în luptă şi formidabil de puternice, bandele anglo-saxone îşi croiră drum spre Champagne şi Picardia „unde făcură atâtea pagube şi acte josnice încât provocară mari tulburări”.

Pentru Prinţ, gloria de la Najera se transformă într-un dezavantaj; pentru el victoria era partea de sus a roţii norocului – tot restul era însă în jos. Mândria sa îi îndepărtă pe gasconi deoarece „el nu aprecia pe niciun cavaler, nici pe vreun burger, nici pe soţia burgerului, nici poporul de rând”. Când în 1367–68 transferă povara datoriilor lui Don Pedro pe umerii poporului din Guienne sub forma unui impozit anual pe fumuri, seniorii gasconi se răsculară şi reluară negocierile cu Carol al V-lea pentru a presta din nou jurământ Franţei.

În mâinile regelui Franţei se afla acum o cauză şi un instrument pentru a răsturna Tratatul de la Bretigny.

Capitolul 11

Vălul de aur

Astfel arăta Franţa când s-a întors Enguerrand de Coucy în 1387. Domeniul său, judecând după o măsură importantă pe care a luat-o în anul următor, suferea din cauza lipsei de mână de lucru care, după Moartea Neagră, îi afecta pe toţi moşierii. Picardia, aflată de la bun început în drumul penetraţiei engleze, suferise nu numai din cauza invadatorilor ci şi din cauza Jacqueriei şi a ravagiilor făcute de anglo-navarezi. Decât să plătească impozite repetate care urmau după înfrângerile francezilor, ţăranii preferau să fugă în teritoriul imperial învecinat, în Hainault şi peste

Meuse.

Pentru a păstra mâna de lucru pe domenii, măsura pe care Coucy a adoptat-o, deşi cam cu întârziere, a fost eliberarea şerbilor sau a ţăranilor şi sătenilor care nu erau liberi, de pe domeniul său. Uricul său recunoştea că ei plecau din „ură împotriva şerbiei”, pentru „a trăi în altă parte, în alte locuri, eliberându-se fără permisiunea noastră şi devenind liberi când doreau”. (Un şerb, care ajungea pe un teritoriu dincolo de limitele domeniului seniorului său, unde stătea un an, era considerat liber), în afară de uricul dat pentru Coucy-le-Château în 1197, teritoriul Coucy a întârziat mult cu abolirea şerhiei probabil datorită prosperităţii anterioare. Încă înainte de Moartea Neagră, ţăranii liberi formau deja majoritatea în Franţa. Abolirea a survenit mai puţin din raţiuni morale privind relele generate de şerbie ci mai degrabă ca mijloc de a putea strânge bani din arende. Deşi munca plătită a arendaşilor liberi era mai scumpă decât munca neplătită a şerbilor, cheltuielile nu erau formate doar din arende şi, în afară de aceasta, arendaşii nu trebuiau hrăniţi în timpul lucrului ceea ce se ridica la o sumă importantă.

Uricul lui Coucy din august 1368 luă forma unei acordări colective a libertăţii pentru 22 de oraşe şi sate din baronia sa în schimbul unor arende şi venituri concrete obţinute de la fiecare, „în veci pentru noi şi urmaşii noştrii”. Sumele se cifrau între 18 livre pentru Tessly, 24 de sous pentru Fresnes (sate care există încă, ca majoritatea celor citate) şi 18 pence de suflet pentru Courson. Textul, deşi redactat într-un stil bombastic de către avocaţi, oferă o imagine limpede şi precisă a dreptului de posesiune medieval spre deosebire de încâlceala care a devenit acest subiect după aceea.

„Conform obiceiului şi uzanţei” se spune în text, toate persoanele care trăiesc în baronia Coucy „sunt bărbaţii şi femeile noastre prin *morte-main* şi *formariage*” în afară de clerici şi nobili sau alţii „care ţin de noi prin jurământ şi omagiu”. Din cauza multora care au plecat „pământul nostru în mare parte, a fost lăsat în paragină, nelucrat, şi s-a transformat în ţelină din care cauză şi-a pierdut mult din valoare”. În trecut, locuitorii ceruseră libertatea de la părintele lui Coucy, oferindu-i anumite venituri permanente „din care dragul şi iubitul nostru părinte al cărui suflet este la Dumnezeu

găsi că ar fi spre avantajul lui să anuleze numitul obicei, acceptând avantajul ce i se oferea”; dar, înainte ca să le poată îndeplini cererea, îşi dăduse obştescul sfârşit. Ştiind toate acestea, fiind major şi intrând în toate drepturile de stăpânire ale pământurilor sale, şi fiindcă aceeaşi rugăminte i s-a făcut şi lui, oferindu-i-se „plată mai avantajoasă şi mai onorabilă decât sunt şi pot fi în viitor numitele *morte-mains* şi *formariage*”; şi deoarece eliberaţi fiind din robie „vor fi mai mulţi oameni şi pământul va fi cultivat şi nu se va transforma în pârloagă şi în consecinţă va fi mai valoros pentru noi şi pentru urmaşii noştri”; de aceea să se ştie că „discutând mult despre aceste chestiuni şi cunoscând drepturile şi avantajele noastre, noi distrugem şi anulăm... şi eliberăm de toate *morte-mains* şi *formariages*, pe toţi şi pentru totdeauna, fie cler sau orice altă stare, fără a menţine robia sau puterea de a reînnoi robia acum sau în viitor de către noi sau urmaşii noştri, nici de către oricare altă persoană”. Arenda şi venitul ce se vor primi vor fi adăugate „moştenirii, feudei şi baroniei noastre pe care le deţinem de la rege” care va fi rugat să aprobe şi să confirme fapta aceasta. După trei luni a fost primită confirmarea regelui.

Proprietarii funciari, în. special cei mai puţin prosperi cu proprietăţi prea mici ca să le permită venituri suplimentare, suferiseră din punct de vedere economic mai mult decât ţărănimea de pe urma dezastrelor din ultimii 20 de ani. Mâna de lucru pierdută în urma ciumei nu a putut să fie înlocuită deoarece oamenii liberi nu puteau să fie transformaţi din nou în şerbi. Trebuia să fie reconstruite morile, grânarele, fabricile de bere, şoproanele şi alte acareturi pe socoteala proprietarului funciar. Cheltuielile datorate cumpărărilor şi a întreţinerii ca prizonier în două decenii de bătălii pierdute chiar dacă erau trecute în contul oraşelor şi ţăranilor constituiau o scurgere a veniturilor deşi Coucy, pe care soarta l-a favorizat totdeauna, nu suferi din această cauză. În afară de faptul că nu plăti răscumpărarea, primi, în iunie 1368, 1.000 de franci de la regele Franţei ca să-şi acopere cheltuielile ce le avusese ca ostatic şi să-şi repare pagubele provocate de război pe domeniul său. Şi Carol al V-lea se dădea bine pe lângă seniorul de la Coucy şi Soissons.

Dacă legăturile dintre senior şi supuşii săi au fost slăbite prin trecerea la o bază plătită, venitul din arende oferi nobililor mai bogaţi mai multe

bunuri şi înlesniri precum şi o libertate mai mare de reşedinţă. Ei construiseră mari *hôtels* în Paris şi făcură investiţii în oraşe. Centrul atracţiei era acum noua reşedinţă a regelui, numită St. Pol, un grup de clădiri transformate într-un palat cu şapte grădini şi o livadă de cireşi pe partea estică a oraşului lângă actuala Place de la Bastille. Douăsprezece galerii uneau clădirile şi curţile; plante ornamentale decorau grădinile, se ţineau lei în menajerii şi privighetori şi turturele în voliere.

Carol a domnit într-o perioadă de dezastre însă, în toate timpurile de acest fel, rămân locuri neatinse, pline de frumuseţe şi joc, muzică, dans, iubire şi muncă. În vreme ce, în timpul zilei, norii de fum şi, în timpul nopţii, lumina flăcărilor indică oraşele ce ard, cerul deasupra regiunilor din vecinătate este senin; dacă într-un loc se aud ţipetele victimelor torturate în altul bancherii îşi numără galbenii şi ţăranii ară cu boii liniştiţi. Dezastrul dintr-o perioadă dată nu-i afectează pe toţi oamenii, tot timpul, şi, deşi efectul său este cumulativ, durează până ce regresul pe care-l aduce cu sine devine evident.

Pe domeniul Coucy, bărbaţii şi femeile vânau cu câini şi şoimi; duceau un erete favorit prins de încheietura mâinii oriunde mergeau – la biserică, la tribunal, la masă. Cu această ocazie se serveau prăjituri uriaşe din care se eliberau păsări, vii pentru a fi prinse de şoimii cărora li se dădea drumul în sala banchetului. În foişorul castelului unde flutura steagul seniorului, stătea un paznic cu un corn pentru a semnala dacă se apropia vreun străin. Mai sufla din corn pentru a da deşteptarea la răsăritul soarelui sau la cântatul cocoşului după care capelanul intona rugăciunea de dimineaţă, urmată de slujba din capelă. Seara, menestrelii cântau la lăută şi harpă, din tobe şi ţambale, din fluiere de trestie, cimpoaie, şi trompete. În timpul înfloririi muzicii laice în secolul al XIV-lea, se foloseau deja 36 de instrumente diferite. Dacă nu era programat niciun spectacol după masa de seară, adunarea se întreţinea cu cântece şi conversaţie, povestiri despre vânătoarea din timpul zilei, „lucruri graţioase” despre iubire şi jocuri verbale. Într-unul din jocuri participanţii scriau versuri mai mult sau mai puţin nepoliticoase pe mici suluri de pergament, care erau trecute din mână în mână şi, când erau citite cu glas tare, probabil că scoteau la iveală caracterul cititorului.

În asemenea seri, marilor seniori le plăcea să păstreze vechiul obicei de a lumina încăperile cu făclii ţinute de servitori, în locul sfeşnicelor de perete, deoarece în acest fel se satisfăcea simţul grandorii. Îşi construiau „nebuniile” din care cele mai complicate au fost farsele mecanice proiectate de contele Robert de Artois la castelul de la Hesdin. Statuile din grădina lui împroşcau cu apă pe vizitatori când treceau pe lângă ele sau cârâiau cuvinte ca papagalii; o trapă îl proiecta pe trecător pe o saltea de pene de dedesupt; o cameră, când deschideai uşa, producea ploaie, zăpadă sau tunete; nişte ţevi la o anumită presiune „udau pe doamne de” jos în sus”. Când castelul trecu în proprietatea lui Filip de Burgundia, instalaţiile erau ţinute în funcţiune de un artist ce-şi avea reşedinţa acolo.

În Plcardia, pentru mai multă veselie se ţinea în iulie şi august festivalul lebedelor când se adunau toate trei stările pentru a prinde tinerele lebede care încă nu puteau zbura. Conduşi de preoţi, urmaţi în ordine de nobili, burghezi şi oamenii de rând, ieşeau cu toţii în bărci însoţiţi de muzică şi lumini. Era interzis ca participanţii să-şi ucidă prada. Folosite numai ca sport, aceste urmăriri ţineau mai multe zile în timpul cărora aveau loc şi alte festivităţi.

Deoarece viaţa era dusă în colectiv, ea era foarte sociabilă şi dependentă de forme ceremonioase precis stabilite, de aici şi accentul care se punea pe comportarea curtenitoare şi pe unghiile curate. Spălatul mâinilor era frecvent, atât înainte cât şi după mese, chiar dacă se foloseau cuţitele, lingurile şi furculiţele, care, deşi se întâlneau rar, nu erau necunoscute. Se aducea fiecărui nobil un vas iar la intrarea în sala de banchete era un spălător unde îşi puteau spăla mâiniie mai multe persoane deodată la nişte jgheaburi cu apă după care îşi ştergeau mâiniie cu un prosop. Pentru baia seniorului şi a doamnei, care se făcea regulat, se aducea apă fierbinte într-un ciubăr de lemn, în dormitor, în care cel care se îmbăia stătea şi se înmuia sau, în cazul unei personalităţi ilustre, aceasta se îmbăia într-o cadă în grădină, arătând foarte fercheş sub îngrijirile drăgăstoase a trei doamne. Pentru cei de rang inferior exista în general o cameră de baie lângă bucătărie.

De obicei toată lumea beneficia de două mese pe zi, prânzul la 10 dimineaţa şi cina la căderea serii. Nu exista micul dejun, poate doar o

bucată de pâine uscată şi un pahar de vin şi chiar acest lucru era un lux. Îmbrăcămintea elegantă nu a fost înlăturată cu toate legile somptuoare care încercau îndeosebi să pună sub interdicţie încălţările ascuţite. Chiar atunci când li se umplea vârful pentru a sta în sus sau se lega de genunchi cu lănţişoare de aur şi argint, *poulaine* producea un mers săltăreţ care friza ridicolul. Totuşi, clasa superioară rămase ataşată acestei frivolităţi, încălţămintea devenind din ce în ce mai elegantă, croită câteodată din catifea cusută cu perle sau din piele cu încrustaţii de aur sau în culori diferite pentru fiecare picior. Tunicile de vânătoare pentru doamne erau împodobite cu clopoţei şi mai aveau clopoţei atârnaţi şi de curele care erau un articol important de îmbrăcăminte datorită întregului echipament pe care-l duceau: pungă, chei, carte de rugăciuni, mătănii, relicvariu, mănuşi, pandativ cu alifii aromate, foarfeci şi cutiuţă cu cele necesare pentru cusut. Se purtau jupoane şi pantaloni de pânză fină; blănurile erau omniprezente când era frig. În trusoul nefericitei Blanche de Bourbon care făcu greşeala de a se căsători cu Pedro cel Crud existau 11794 de piei de veveriţă, majoritatea fiind importate din Scandinavia.

La biserică, deseori nobilii plecau imediat ce se termina slujba, „abia apucând să spună Tatăl Nostru între zidurile bisericii „. Alţii, mai credincioşi, duceau cu ei altare portabile când călătoreau şi dădeau pomenile pe care i le impuseră duhovnicii lor drept pocăinţă, deşi pomenile, în total, nu se ridicau nici pe departe la sumele cheltuite pentru veşminte sau vânătoare. Credincioşi sau nu, toţi aveau şi duceau cu ei Cărţile Orelor, obiectele religioase caracteristice ale nobilului din secolul al XIV-lea. Aceste cărţi făcute la comandă, cu rugăciuni personale inserate printre rugăciunile zilnice şi printre psalmi de penitenţă, erau minunat ilustrate şi nu numai cu povestiri din Biblie şi din vieţile sfinţilor. Pe margini paginile erau pline de imagini burleşti; aici se desfăşura tot umorul, fantezia şi satira Evului Mediu. Bufoni şi diavoli se încolăcesc pe viţe de vie, iepuri luptă cu soldaţi, câini dresaţi îşi arată iscusinţa, textele sacre sunt însoţite de creaturi fantastice cu coadă lungă, călugări cu fundul gol se caţără pe turnuri, capete cu tonsură apar pe corpuri de balauri. Preoţi cu picioare de ţap, maimuţe, menestreli, flori, păsări, castele, demoni desfrânaţi şi animale fantastice se înfăşoară pe pagini într-o ciudată

tovărăşie cu rugăciunile sfinte.

Deseori în practica religioasă sacrul se amestecă cu profanul. Când avea loc slujba pentru conducători, se plângea un episcop, aceştia îşi ţineau şi audienţe „ocupându-se de alte lucruri şi nefiind atenţi la slujbă şi nici nu-şi spuneau rugăciunile”. Împărtăşania celebrată în timpul slujbei, când cel care se împărtăşea, luând din trupul şi sângele lui Hristos, se presupunea că ia parte la sacrificiul mântuitor al crucii, bucurându-se de graţia Divină, era ritualul principal al creştinismului şi condiţia necesară pentru mântuire. Învăluită de metafizica transsubstanţializării, acest ritual era puţin înţeles de laicul obişnuit, cu excepţia puterilor magice care se credea că sălăşluiesc în hostia sfinţită. Pusă pe foi de varză în grădină, ea îndepărta insectele iar o dată când a fost introdusă într-un stup a făcut ca pioasele albine să construiască în jurul ei o întreagă capelă de ceară cu ferestre, arcade, clopotniţă şi un altar pe care albinele puneau cuminicătura sfântă.

Chiar şi aşa, împărtăşania şi spovedania care se presupunea că trebuie făcută în fiecare duminică şi cu ocazia fiecărei sărbători, în medie dacă erau practicate ceva mai des decât o dată pe an, la Paşti. Fiind întrebat de ce nu merge la slujbă, atât de importantă pentru mântuirea sufletului, cu cavaler răspunse: „N-am ştiut; eu credeam că preoţii îşi fac slujba pentru danii”. S-a evaluat că în nordul Franţei cam 10% din populaţie respecta datinele, 10% le neglija şi restul le respecta din când în eând. Totuşi, în momentul morţii, oamenii nu aveau de ales: ei se spovedeau, dădeau înapoi ceea ce luaseră, plăteau pentru rugăciuni, pentru sufletul lor şi deseori îşi privau familiile lăsând moştenire averile lor locurilor sfinte, capelelor, mănăstirilor, călugărilor şi plătind pentru pelerinaje prin împuterniciţi.

Regele Carol era un zelos credincios, conform biografului său care-l preamărea, Christine de Pisan, fiica lui Thomas astrologul. Îşi făcea cruce când se trezea iar primele cuvinte care le rostea erau rugăciuni către Dumnezeu. Când era pieptănat şi îmbrăcat i se aducea breviarul şi recita canoanele cu capelanul său, lua parte, în capela sa, la slujba de la ora 8 dimineaţa, intonând „cântece melodioase”, şi la celelalte slujbe în oratoriul său personal, Apoi primea în audienţă „tot felul de oameni, bogaţi şi săraci, doamne şi domnişoare, văduve şi mulţi alţii”. La date fixe, prezida şedinţele Consiliului referitoare la problemele de stat. Îşi rânduia viaţa cu

„regularitate majestoasă” pentru a arăta că demnitatea coroanei trebuie menţinută prin ordine solemnă. După masa de prânz, asculta menestrelii care cântau melodios „pentru a bucura spiritul” şi apoi, timp de două ore, primea ambasadori, prinţi şi cavaleri, deseori atât de mulţi încât „în marea sală de-abia te puteai întoarce”. Asculta veştile despre bătălii şi întâmplări, noutăţi despre alte ţări, semna scrisori şi documente, împărţea sarcini, dădea şi primea daruri. După o oră de odihnă îşi petrecea timpul cu regina şi cu copiii – I se născuse un fiu moştenitor în 1368 iar după aceea un al doilea fiu şi două fiice – vara îşi vizita grădinile, iarna citea şi studia, discuta cu intimii lui până la cină şi, după distracţiile de seară, se retrăgea. Postea o zi pe săptămână şi citea Biblia de la cap la coadă în fiecare an.

Indiferent de adevărata lui paternitate, Carol avea în întregime pasiunea familiei Valois pentru bogăţii şi lux. El transformase deja Vincennes într-un palat de vară şi în curând avea să construiască sau să dobândească încă trei sau patru palate. Îl angajase pe celebrul bucătar Taillevent care servea lebădă şi păuni fripţi la masă ca şi când aceştia erau vii – cu pene, cu ciocuri şi picioare aurite, aşezaţi în mediile lor de viaţă reconstituite din zahăr şi paste făinoase vopsite. Colecţiona obiecte preţioase şi avea relicvarii bătute în pietre scumpe unde păstra o bucată din toiagul lui Moise, vârful craniului lui Ioan Botezătorul, o sticluţă de lapte a Fecioarei Maria, veşmintele zdrenţuite ale lui Hristos şi bucăţele din diverse obiecte folosite la răstignire, inclusiv cununa de spini şi un fragment din adevărata cruce pe care le ţinea în capela regală. La moartea sa, avea 47 de coroane de aur cu pietre scumpe şi 63 de seturi complete de podoabe bisericeşti, cuprinzând veşminte, altare portative, potire, liturghiere şi crucifixuri de aur.

În vârstă de 38 de ani în 1368, cu doi ani mai mare decât Enguerrand de Coucy, regele era palid, slab şi grav, cu nas lung şi strâmb, ochi reci, buze subţiri, păr de culoarea nisipului şi îşi controla cu grijă sentimentele. Trecut printr-o şcoală grea, învăţase să-şi ţină gândurile pentru sine astfel că era acuzat de a fi dibaci şi ascuns. Îi trecuseră durerile de cap, de dinţi, dispepsia şi alte suferinţe pe care le avusese în timpul regenţei, însă mai suferea de o boală – poate de gută – la mâna sau braţul drept, de fistule şi abcese misterioase la braţul stâng, probabil din cauza tuberculozei, dar care

se credeau a fi rezultatul încercării lui Carol de Navarra de a-l otrăvi în 1358. Un doctor învăţat de la Praga trimis de către unchiul său, împăratul, îl trată dar îl avertiză că, dacă abcesul va înceta să supureze, Carol va muri după 15 zile; în care timp el va avea răgaz să-şi aranjeze afacerile şi să aibă grijă de sufletul lui. Din această cauză, regele trăia mereu sub presiune.

Având o minte cercetătoare, interesat de cauză şi efect, de filosofie, ştiinţă şi literatură, el fondă una din marile biblioteci ale timpului său care a fost instalată la Luvru unde îşi avea a doua reşedinţă. Camerele bibliotecii erau lambrisate cu panele de chiparos sculptat şi ornamentat, vitraliile erau prevăzute cu plase de fier împotriva „păsărilor şi a altor animale” şi toată noaptea era aprinsă o lampă de argint pentru ca regele să poată citi la orice oră. Nu-l interesa numai cunoaşterea, ci şi răspândirea ei. Îl angaja pe Nicolas Oresme, un consilier învăţat, cu o minte riguroasă şi luminată, pentru a explica în cuvinte simple teoria mijloacelor de plată stabile; acest gen de conducere statală îi aduse titlul de Carol cel înţelept. Porunci să se facă traduceri în franceză din Titus Livius, Aristotel şi din lucrarea lui Augustin „*Oraşul lui Dumnezeu*” „pentru utilitatea publică a regatului şi a întregii creştinătăţi”. Poseda mulţi alţi clasici, lucrări ale părinţilor bisericii şi tratate ştiinţifice arabe în traducere franceză. Biblioteca era eclectică, conţinând de la lucrări de Euclid, Ovidiu, Seneca până la lucrările de John de Salisbury, *Le roman de la rose* şi cea mai populară operă a timpului, *Călătoriile* lui Sir John Mandeville. Conţinea diversele enciclopedii de cunoştinţe universale ale secolului al XIII-lea, o colecţie de lucrări despre cruciade, astrologie şi astronomie, 47 de romane cavalereşti, unele despre regele Arthur, coduri, comentarii şi gramatici, lucrări de filosofie, teologie, poezie contemporană şi satiră” – în total, conform unui inventar din 1373, peste 2000 de volume, de fapt nucleul Bibliotecii Naţionale a Franţei. Când i s-a reproşat că pierde prea mult timp cu cărţile şi învăţaţii săi, Carol a răspuns „Atâta timp cât cunoştinţele sunt onorate în această ţară, ea va prospera”.

Toţi cei trei fraţi ai lui erau nişte lacomi inveteraţi: Ludovic de Anjou, cel mai mare dintre ei, vrând bani şi un regat; Jean de Berry, lucrări de artă; Filip de Burgundia, puterea. Înalt, robust şi blond ca şi tatăl lui, Ludovic de Anjou era încăpăţânat, vanitos şi mânat de o ambiţie nestăpânită. Jean de

Berry, senzual şi dornic de plăceri, era un mare colecţionar a cărui faţă pătrată şi comună, nas turtit şi trup îndesat nu se potriveau deloc cu iubirea pentru artă. Filip de Burgundia avea trăsăturile grosolane ale lui Jean de Berry însă o mai mare inteligenţă şi o mândrie nemăsurată. Toţi îşi puneau interesele proprii înaintea celor ale regatului, toţi se dedau la o extravaganţă epatantă pentru a-şi etala şi mări prestigiul şi fiecare avea să creeze sub patronajul lui opere de artă unice în felul lor: seria de tapiserii cu Apocalipsul comandate de Ludovic de Anjou; *Tres Riches Heures* şi *Belles Heures* anluminate pentru Jean de Berry de către fraţii Limbourg; statuile Fântânii lui Moise şi Bocitoarele sculptate de Claus Sluter pentru Filip de Burgundia.

Niciodată nu a fost etalată mai mult grandoarea princiară decât în cele două ocazii din 1368–69, la care a luat parte şi Enguerrand de Coucy. Cumnatul lui, Lionel, duce de Clarence, văduv şi tată la 29 de ani, veni la Paris în aprilie 1368, în drum spre Milano unde avea să se căsătorească cu Violante Visconti, fiica lui Galeazzo[14] în vârstă de 13 ani. Însoţit de o suită de 457 de persoane şi 1280 de cai (poate o parte era pentru cadouri) a fost găzduit într-un apartament special decorat pentru el la Luvru. Sora lui, doamna de Coucy şi Enguerrand veniră la Paris pentru a-l întâmpina şi a lua parte la festivităţile şi la onorurile cu care regele şi fraţii lui îl copleşiră timp de două zile pe fostul lor duşman.

Alt musafir de vază a fost vărul lui Enguerrand şi unchiul miresei, Amadeus al VI-lea de Savoia, numit „Contele Verde”, deoarece la 19 ani, când obţinuse titlul de cavaler apăruse într-o serie de turnire purtând panaşe verzi, o tunică verde de mătase peste armură, colţare verzi pentru cal şi fu urmat de 11 cavaleri, toţi îmbrăcaţi în verde, toţi conduşi în arenă de o doamnă în verde, ducând calul luptătorului ei de un frâu verde. Nimeni nu-l întrecea pe Amadeus în ceea ce priveşte ostentaţia. În timp ce era la Paris, unde prăvăliile îşi etalau cele mai bune mărfuri pentru această ocazie, Contele Verde făcu cumpărături cu nemiluita comandând coliere, cuţite, ghete, pantofi, panaşe, pinteni şi pălării de pai. Dădu regelui o

---

[14] Numele lui era Giovanni sau Gian Galeazzo, însă se foloseşte forma prescurtată pentru

„capelă” din rubine şi perle mari în valoare de 1.000 de florini şi-i oferi 3 franci de aur lui Guillaume de Machaut pentru un poem. Luă acasă, pentru soţia sa, patru bucăţi de stofă de Reims în valoare de 60 de franci şi o *jaquette* căptuşită cu 1200 de piei de veveriţă.

În timpul vizitei lui Clarence avură loc prânzuri şi cine, dansuri şi jocuri la St. Pol şi Luvru şi un banchet sofisticat care l-a costat pe ducele de Burgundia 1556 de livre. Au fost servite tot felul de mâncăruri din vânat, peşte şi carne de pasăre. Întâlnim patruzeci de reţete de mâncăruri din peşte şi treizeci de reţete de friptură. La plecarea lui Clarence regele îi dădu daruri lui şi suitei sale evaluate la, 20.000” de florini, ceea ce făcea parte dintr-un obicei de a dărui care, în afară de faptul că indica statutul celui care dăruia, era folositor pentru cel care primea pentru că astfel avea posibilitatea să-şi transforme darurile în bani, amanetându-le.

Culmea ostentaţiei va fi întâlnită la Milano. Deoarece cumpărase o fiică a regelui Franţei pentru fiul său şi acum cumpărase un fiu al regelui Angliei pentru fiica sa, Galeazzo Visconti repurtase un dublu triumf şi încă o minune care să sporească renumele Viperelor din Milano, numiţi astfel după însemnul familiei; un şarpe care înghite o figură omenească care se zbate, probabil un sarazin. Doi Visconti au domnit împreună în Lombardia – Galeazzo şi fratele său Bernabò. Obiceiul de a ucide, cruzimea, zgârcenia, guvernarea eficientă alternând cu despotismul sălbatic, respectul pentru cunoaştere şi încurajarea artelor, desfrâul dus până la maniile sexuale, au caracterizat pe unul sau altul dintre reprezentanţii familiei. Lucchino un strămoş apropiat fusese omorât de soţia sa care, după o mare orgie pe un şlep fluvial în care timp avusese mai mulţi iubiţi deodată inclusiv pe dogele Veneţiei şi pe propriul ei nepot, Galeazzo – a hotărât să-şi omoare soţul pentru a preîntâmpina intenţia lui de a o ucide. Desfrâul lui Matteo, cel mai mare dintre fraţii lui Bernabò şi Galeazzo era atât de mare încât periclita regimul şi a fost lichidat de fraţii săi în 1355, la un an de la urcarea lor pe tron, „murind ca un câine fără spovedanie”.

Războiul cu papalitatea, de la care luară Bologna şi alte domenii ale

---

a-l deosebi de fiul lui, Gian Galeazzo cel tânăr.

Sfântului Scaun, era principala activitate a lui Visconti. Când a fost excomunicat de Papă în timpul războiului, Bernabò îl obligă pe nunţiul papal care adusese bula de excomunicare să o mănânce împreună cu panglica de mătase şi sigiliile de plumb. Se presupunea că el ordonase arderea pe rug a patru călugăriţe şi prăjirea de viu a unui călugăr augustin într-o cuşcă de fier din motive necunoscute dacă nu cumva era vorba tot de răutatea sa faţă de Biserică.

Lacom, viclean, crud şi feroce, mânat de accese paroxistice de furie şi de un umor macabru, Bernabò era o întruchipare a aristocratului neînfrânat. Dacă vreunul din cei 500 de câini de vânătoare nu era pe deplin sănătos, poruncea ca toţi îngrijitorii şi braconierii să fie spânzuraţi. *Quaresima*, cele 40 de zile de tortură, atribuită lui Bernabò şi fratelui său, emisă ca edict la urcarea lor pe tron era un catalog atât de sinistru încât te făcea să speri că era menit doar să înspăimânte, mai curând decât să fie utilizat cu adevărat. Se presupunea că *strappado*, roata, scaunul de tortură, jupuirea de viu, scoaterea ochilor, tăierea părţilor feţei şi a membrelor unul câte unul, precum şi alternarea unei zile de tortură cu una de odihnă va aduce moartea „trădătorilor” şi a duşmanilor ce fuseseră condamnaţi.

În viaţa particulară Bernabò se deda „desfrâului într-un mod încât casa lui părea a fi mai mult haremul unui sultan decât locuinţa unui prinţ creştin”. Avu 17 copii cu soţia sa, Regina, şi încă mai mulţi copii nelegitimi cu diverse amante. Se spunea că soţia sa era singura persoană care îl putea oarecum potoli în timpul acceselor sale de nebunie Când Bernabò trecea călare pe stradă, toţi cetăţenii trebuiau să îngenuncheze; obişnuia deseori să spună că este Dumnezeu pe Pământ, Papă şi împărat pe domeniul său.

Bernabò domni la Milano, iar fratele său Galeazzo în vechiul oraş Pavia, la vreo treizeci de kilometri depărtare. Cele peste 100 de turnuri care întunecau străzile înguste ale Paviei erau mărturia luptei neîncetate dintre oraşele italiene. Marele castel al lui Galeazzo, terminat în 1386, a fost construit lipit de zidul de nord al oraşului, cu vederea spre grădini şi spre terenurile fertile. Numit de către cronicarul Corio cu mândrie patriotică „primul palat al universului” şi de un admirator ulterior „cel mai frumos aşezământ din Europa”, era construit din cărămidă roşie făcută din lut

lombard şi avea 100 de ferestre care dădeau într-o curte minunată. Petrarca, care era de opt ani „podoaba” curţii Visconti, a descris coroana lui de turnuri „ridicându-se până la nori”, unde „dintr-o parte se vedea creasta înzăpezită a Alpilor şi de pe cealaltă parte Apeninii împăduriţi”. Vara, familia avea astfel posibilitatea de a lua masa într-un balcon cu vedere spre şanţul cu apă, bucurindu-se de priveliştea apei, a grădinilor şi a pădurilor pline de vânat.

Un tiran mai puţin melodramatic decât fratele lui, Galeazzo era sobru în obiceiurile sale personale şi devotat soţiei sale, „buna şi blânda” Blanche de Savoia. El îşi purta lung părul roşcat, prins în cozi sau lăsat liber sau „câteodată căzut pe umeri într-o plasă de mătase sau împletit cu flori”. Suferea grozav de gută – „boala bogaţilor” – cum era numită de contele de Flandra care era şi el suferind de pe urma ei.

Căsătoria lui Lionel al Angliei cu Violante Visconti trebuia să aibă loc la Milano, cel mai important oraş al Lombardiei şi rivalul continental al Veneţiei şi Genovei. Ca centru comercial situat la poalele Alpilor, el dominase nordul Italiei timp de 1.000 de ani. Minunăţiile sale înregistrate de un călugăr din secolul trecut, cuprindeau 6.000 de fântâni cu apă de băut, 300 de cuptoare publice, zece spitale din care cele mari mari puteau adăposti 1.000 de bolnavi, câte doi într-un pat, 1500 de avocaţi, 40 de copişti de documente, 10.000 de călugări din toate ordinele şi 100 de armurieri care confecţionau celebrele armuri milaneze. Pe la mijlocul secolului al XIV-lea Milano era mereu pomenit în cadrul obiceiului general de a deplânge decadenţa prezentului în comparaţie cu zilele simple de odinioară. Bărbaţii erau criticaţi pentru moda extravagantă, mai ales pentru hainele strâmte „după moda spaniolă”, pentru pintenii monstruoşi ca ai tătarilor şi podoabele cu perle după moda franţuzească. Femeile erau criticate pentru coafurile cârlionţate şi rochiile cu decolteuri adânci.

Se spune că Milano avea atât de multe prostituate încât Bàrnabo le puse impozit pe venit pentru a plăti întreţinerea zidurilor oraşului.

La sosirea la Milano, Lionel a fost însoţit, în afară de suita sa, de încă 1500 de mercenari din Compania Albă care trecuseră din serviciul Papei în cel al lui Viscoliţi. Optzeci de doamne îmbrăcate toate la fel – după cum se obişnuia la mari ocazii – în rochii purpurii cu broderie de aur, cu mâneci

albe şi cordoane de aur şi 60 de cavaleri şi scutieri călări, toţi îmbrăcaţi la fel, îl întâmpinară pe mire. În afară de zestrea pentru fiica sa, care era atât de mare încât au fost necesari doi ani de negocieri, Galeazzo suportă cheltuielile de 10.000 de florini pe lună, timp de cinci luni şi jumătate pentru mire şi suita sa.

Uluitorul banchet de nuntă, organizat în aer liber, în iunie, tăie răsuflarea la toţi. Scopul său evident a fost de a arăta „dărnicia ducelui Galeas, întreaga sa mulţumire faţă de această căsătorie şi mulţimea lăzilor sale cu bani”. Treizeci de feluri de mâncare din carne de peşte alternară cu prezentarea darurilor după fiecare fel. Sub îndrumarea fratelui miresei, Gian Galeazzo cel tânăr, care avea acum 17 ani şi era tatăl unei fetiţe de 2 ani, se împărţiră darurile suitei lui Lionel, fiecăruia după rang. Darurile constau din zale scumpe, coifuri cu panaşe, armuri pentru cai, tunici brodate cu pietre preţioase, câini de vânătoare cu zgarde din catifea” şoimi cu clopoţei de argint, sticle cu cele mai fine sorturi de vin, stofă din purpură şi aur, mantii cu marginea din blană de hermină şi perle, 76 de cai, din care şase minunaţi cai de paradă cu cioltare din catifea verde cu ciucuri roşii, şase cai mari de luptă, cu cioltare din catifea roşie şi rozete din aur şi încă doi, de o rasă excepţională, numiţi Leul şi Episcopul; de asemenea şase *alaunts* sau câini de luptă, puternici şi fioroşi, folosiţi câteodată cu cazane cu smoală fierbinte legate de spinare, şi 12 boi graşi, splendizi.

Carnea şi peştele, toate aurite[15], se însoţeau; purcei de lapte cu raci, iepuri cu ştiucă, un viţel întreg cu păstrăvi, prepelişe şi potârnichi tot cu păstrăvi, raţe şi bâtlani cu crapi, carne de vită şi clapon cu sturion, carne de viţel şi de clapon cu crapi în sos de lămâie, plăcintele cu carne de vită şi cu brânză împreună cu plăcintele cu carne de ţipar, piftie şi peşte în aspic, piftie cu mreană şi printre alte feluri, friptură de căprioară, de ied, păun pe varză, fasole verde cu limbă de vită marinată, brânză, smântână, cireşe şi alte fructe. S-a spus că mâncarea rămasă de la masă şi din care se înfruptau de obicei servitorii era de ajuns să hrănească 1.000 de oameni. Printre cei care luară parte la festin a fost şi Petrarca, un musafir de onoare pus la

---

[15] Cu o pastă făcută din gălbenuş de ou, şofran şi făină, uneori amestecate chiar cu foiţe de

masa principală, şi Froissart, şi Chaucer deşi este îndoielnic, dacă cei doi tineri necunoscuţi au fost prezentaţi celebrului italian.

Niciodată nu s-a întors roata norocului atât de brusc; niciodată vanitatea n-a fost mai pedepsită. După patru luni, când încă era în Italia, ducele de Clarence muri de o „febră „nediagnosticată care a fost suspectată drept otrăvire deşi, întrucât distrugea influenta alianţă pe care Galeazzo o cumpărase la un preţ enorm, cauza putea să fie mai curând efectul întârziat al tuturor acelor bucate aurite mâncate în căldura verii din Lombardia. Nici Violante n-a avut o soartă mai fericită. S-a recăsătorit cu un sadic, pe jumătate nebun, marchizul de Montferrat în vârstă de 17 ani, care se deda la strangularea băieţilor servitori, cu propriile lui mâini. După moartea lui năprasnică, se căsători cu un văr primar, unul din fiii lui Bernabò care sfârşi cumplit de mâna fratelui ei. Muri la 31 de ani, fiind văduvă a treia oară.

La 12 luni după căsătoria din familia Visconti, Enguerrand de Coucy a fost trimis ca emisar al regelui la o nuntă care avea o şi mai mare semnificaţie politică, şi la fel de mare pompă. Carol al V-lea printr-o manevră iscusită îl îndepărtă pe regele Angliei şi o câştigă pentru fratele lui, Filip de Burgundia, pe aceeaşi moştenitoare pe care regele Eduard o voia pentru fiul lui, Edmund. Ea era Marguerite de Flandra, fiica şi moştenitoarea lui Louis de Male, conte de Flandra, cel care fugise odinioară de proiectata căsătorie cu Isabella. Eduard dusese cu răbdare tratative pentru această doamnă de mare perspectivă timp de cinci ani, fiind chiar pe punctul de a ceda Calais şi 170.000 de livre tatălui ei. Deoarece viitorii soţi erau rude de gradul patru, ca aproape toate persoanele princiare din Europa, se cerea o dispensă de la Papă. Hotărât să menţină Anglia despărţită de Flandra, Carol exploată avantajele unui Papă francez. Urban al V-lea refuză dispensa lui Edmund şi Margueritei şi, după o perioadă potrivită, o acordă lui Filip şi Margueritei care erau rude de acelaşi grad. Unirea Burgundiei cu Flandra, o lovitură atât de mare dată de Franţa, purta germenele unei naşteri monstruoase deoarece ea crease un stat care avea să

---

aur.

se lupte cu părintele lui, oferind în secolul următor Angliei prilejul de a se răzbuna în etapa cea mai întunecată a războiului.

Pentru a satisface pasiunea Margueritei pentru bijuterii, ducele de Burgundia trimise în toată Europa după diamante, rubine şi smaralde şi cumpără de la Coucy mândria colecţiei, un colier de perle pentru suma de 11.000 de livre. Înaintea sosirii lui Filip la Ghent pentru nuntă, au fost trimise trei cuiere enorme cu obiecte preţioase. Ducele depuse toate eforturile ca să-i câştige şi să-i impresioneze pe flamanzi prin daruri şi serbări pentru nobili şi burghezi, procesiuni şi turnire, prin întâmpinarea musafirilor la frontiere şi apoi escortarea lor în uniforme comandate special pentru această ocazie. Pentru Filip, ostentaţia avea sens politic, făcea parte din procesul de clădire a unui stat prin prestigiu. Şi el era totdeauna superb îmbrăcat, purtând o pălărie cu pene de struţ, fazan şi de „pasăre de India” şi o alta cu panglici de aur şi damasc adusă din Italia. Bărbat cu temperament energic, petrecea zile întregi la vânătoare, dormind deseori în pădure, juca tenis şi era cel mai neobosit călător al epocii, mergând dintr-un loc în altul cam de 100 de ori pe an. Multe din călătoriile lui erau pelerinaje şi ducea cu el un relicvariu portabil şi mătănii. Mergea la slujbă aproape tot atât de des ca regele, medita singur ca şi regele în propriul său oratoriu şi nu scăpa prilejul să atragă atenţia asupra darurilor sale. După căsătorie, dărui statuii Fecioarei din Catedrala din Tournai, o robă şi o mantie de aur căptuşită cu hermină şi brodată minunat cu blazonul lui şi cel al soţiei sale.

Intrând călare în Ghent, care strălucea de culoare şi răsuna de sunetul clopotelor, nobilii se adunară pentru nuntă. Froissart relatează că „îndeosebi bunul baron de Coucy era acela care avea purtarea cea mai aleasă la o festivitate şi ştia ca nimeni altul cum să se poarte şi pentru aceasta îl trimisese regele”. Puţin câte puţin se conturează imaginea unei personalităţi frapante care se evidenţia printre pairi din punctul de vedere al manierelor şi înfăţişării.

Sumele pe care bogaţii îşi permiteau să le cheltuiască în asemenea ocazii într-o perioadă de dezastre repetate par inexplicabile, nu atât în ceea ce priveşte motivul, cât în ceea ce priveşte mijloacele. De unde proveneau toţi aceşti bani care să întreţină luxul în mijlocul ruinei, declinului şi a veniturilor scăzute pe care le obţineau moşiile şi oraşele depopulate? Mai

întâi monedele nu erau vulnerabile la ciumă ca viaţa omului; ele nu dispărură şi chiar dacă fuseseră furate de briganzi, ele reintrară în circulaţie. La o populaţie redusă, sumele de bani lichizi erau proporţional mai mari. Poate că şi în ciula mortalităţii provocate de ciumă, capacitatea de a produce bunuri şi de a presta servicii nu fusese redusă deoarece la începutul secolului existase un surplus de populaţie. Proporţional cu bogaţii care supraviețuiseră, bunurile şi serviciile se prea poate să fi sporit în realitate.

Ostentaţia şi fastul folosite pentru a înălţa imaginea conducătorului deasupra pairilor săi şi de a stârni admiraţie şi veneraţia poporului era obiceiul tradiţional al prinţilor. Dar acum, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, erau duse la extrem ca şi cum ar fi vrut să sfideze incertitudinea din ce în ce mai mare a vieţii. Consumul vădit deveni exces frenetic, un văl aurit peste Moartea Neagră şi bătăliile pierdute, o dorinţă disperată de a arăta că sunt norocoşi într-o perioadă de nenorociri iminente.

Sentimentul de a trăi într-o perioadă de dezastre se exprima în artă pe accentul mai mare care se punea pe dramele şi sentimentele umane. Fecioara suferă mai mult din cauza morţii fiului ei; pe altarul din Narbonne, pictat în acea vreme, ea este arătată leşinând în braţele sprijinitorilor ei. Într-o altă versiune de Rohan Master, toată suferinţa oamenilor buimăciţi este concentrată pe faţa apostolului Ioan care, în timp ce o sprijină pe mama leşinată la piciorul crucii, întoarce nişte ochi plini de suferinţă spre Dumnezeu ca şi cum l-ar întreba: „Cum de ai lăsat să se întâmple aceasta?”

Boccaccio simţi apropierea umbrelor şi trecu de la *Decameronul* optimist şi plin de bunăvoie la satira acidă despre femei numită *Il Corbaccio* (Cioara). Femeia care odinioară dădea farmecul povestirilor sale apare acum ca o harpie lacomă, preocupată numai de haine şi iubiţi, dispusă, în desfrânarea ei, să se împerecheze cu servitorul sau cu negrul etiopian. După Cioara el alese o altă temă deprimantă; soarta schimbătoare a unor mari figuri ale istoriei care din mândrie şi nebunie ajunseseră de la fericire şi măreţie la mizerie.

„Aşa sunt timpurile, prietene, în care trăim” – scria Petrarca într-o scrisoare către Boccaccio din 1366. „Pământul” scria el, „este poate

depopulat de oameni adevăraţi dar nu a fost niciodată mai dens populat cu vicii şi creaturi ale viciului”.

Pesimismul era starea normală a Evului Mediu, deoarece era de la sine înţeles că omul se năştea blestemat şi avea nevoie de izbăvire dar deveni mai răspândit în a doua jumătate a secolului iar speculaţia” despre venirea Anti-Hristului deveni mai răspândită. Se credea că existau *speculatores* sau iscoade care aşteptau semnele ce vor indica că vine „sfârşitul lumii”.

Sfârşitul era aşteptat atât cu spaimă cât şi cu speranţă deoarece Anti-Hristul va fi în sfârşit învins la Armageddon, aducând domnia lui Hristos şi o epocă nouă.

Capitolul 12

Dublu jurământ ele credinţă

În timp ce evenimentele se precipitau spre reînceperea războiului între Franţa şi Anglia, Enguerrand era prins, prin căsătoria sa cu o englezoaică, între două jurăminte de credinţă. Nu putea nici să ridice armele împotriva socrului său, căruia îi datora credinţă pentru pământurile sale din Anglia, nici să lupte, pe de altă parte, împotriva seniorului său de drept, regele Franţei.

Regele Carol insista asupra problemei suveranităţii ridicată de seniorii gasconi. Făcând eforturi pentru a pregăti o justificare elaborata a reluării ostilităţilor, regele ceru consultaţii juridice de la eminenţi jurişti ai Universităţilor din Bologna, Montpellier, Toulouse şi Orleans care, deloc surprinzător, dădură răspunsuri favorabile. Acoperit de lege, Carol îl convocă pe Prinţul Negru la Paris ca să dea socoteală pentru plângerile făcute împotriva lui. „Privindu-i fioros” pe mesageri, Prinţul răspunse că va veni bucuros „dar vă asigur că vom purta coifuri pe cap şi ne vor însoţi 60.000 de oameni”. Carol îl proclamă imediat un vasal neloial, anulă Tratatul de la Bretigny şi declară război în mai 1389.

Din această cauză, seniorii care aveau pământuri în ambele regate „erau foarte îngrijoraţi... şi, îndeosebi, seniorul Coucy, deoarece îl afecta foarte mult”. În situaţia stânjenitoare în care era obligat să depună jurământ de credinţă la doi seniori care erau pe picior de război, un vasal, conform

lui Bonet, trebuia să-şi facă serviciul militar seniorului căruia i-a jurat credinţă prima dată şi să trimită un înlocuitor celuilalt senior – o soluţie ingenioasă însă costisitoare. Enguerrand de Coucy nu putea fi obligat de regele Eduard să lupte împotriva seniorului său de drept însă, era destul de limpede că, dacă va lupta de partea Franţei, marile sale moşii pe care le deţinea ca duce de Bedford şi, poate, cele ale Isabellei, ar fi fost confiscate.

Primul său plan a fost să plece pentru a pune stăpânire pe o moştenire a Hapsburgilor de la mama lui, moştenire care se găsea dincolo de munţii Jura, de partea elveţiană a Alsaciei şi care fusese reţinută de verii lui, Albert al III-lea şi Leopold al III-lea, duci de Austria. Deşi pretenţia lui Enguerrand de Coucy fusese controversată şi împrejurările sunt confuze, el nu avea nicio îndoială asupra dreptului său. Sigiliul său din 1369 reprezintă un scut împărţit în patru cu însemnele lui şi ale Austriei, tot la fel cum îşi pusese Eduard însemnele sale alături de cele ale Franţei ca să-şi arate pretenţia sa la coroana Franţei. Minuscula figură de pe sigiliu, abia atingând o înălţime de 4 cm, exprima prin atitudinea ei neobişnuită aceeaşi trufie ca şi motto-ul familiei Coucy. Spre deosebire de sigiliul tipic al unui nobil, care de regulă înfăţişează un cayaler galopând cu spada ridicată, figura lui Enguerrand de Coucy, austeră şi fermă, stă ţeapănă în armură, cu viziera trasă, ţinând în mâna dreaptă o lance sprijinită de pământ şi în mâna stângă un scut. O astfel de figură, stând în picioare, era rar folosită şi implica regenţă sau descendenţă regală şi apărea în timpul lui Enguerrand de Coucy pe însemnele ducilor de Anjou, de Berry şi de Bourbon. Într-o formă sau alta, câteodată cu panaş de pene atingându-i umerii, figura dreaptă şi imobilă, a rămas pe sigiliul lui Enguerrand de Coucy în tot timpul vieţii lui.

Cu un mic grup de cavaleri şi cu oameni înarmaţi din Picardia, Bretania şi Normandia, Enguerrand de Coucy intră în Alsacia, în teritoriul imperial, în septembrie 1369. Cam în acelaşi timp, Isabella se întoarse în Anglia cu fiicele ei, fie pentru a-şi proteja veniturile, fie pentru faptul că mama ei era pe moarte, la Windsor, fie din ambele motive. Moartea bunei regine Filipa, în august 1369, a avut un efect istoric deoarece îl determină pe Froissart să se întoarcă în Franţa la protectorii lui francezi – dintre care unul avea să fie Coucy – şi la un punct de vedere francez în cronicile sale.

În Alsacia, Enguerrand de Coucy încheie un contract la preţul de 21.000 de franci cu contele de Montbeliard pentru a-l ajuta împotriva ducilor de Hapsburg. Într-un manifest citit în oraşele Strasbourg şi Colmar, declară că nu are nicio intenţie ostilă împotriva lor şi ridică problema moştenirii sale. După aceasta nu mai există mărturii, dar este limpede faptul că proiectul a eşuat. Unii spun că ducii de Austria au recrutat un duşman puternic al lui Montbeliard ca să-i imobilizeze armatele, alţii spun că Enguerrand de Coucy a fost urgent chemat la 30 septembrie de Carol al V-lea, care avea nevoie de el în războiul împotriva Angliei. Silit să ia o hotărâre, a izbutit cu siguranţă să găsească o scuză acceptabilă faţă de rege pentru a-şi justifica neutralitatea şi de acum înainte dispare iar timp de doi ani. Cu excepţia unei singure menţiuni, nu se mai pomneşte nimic despre el.

Această unică referire îl arată la Praga, de unde datează un document din 14 ianuarie 1370 prin care acordă o rentă anuală de 40 de mărci sterline obţinute din venitul său din Anglia seneşalului său, Chanoine de Robersart. O călătorie la Praga ar fi fost un gest firesc pentru a folosi influenţa împăratului asupra Hapsburgilor în favoarea moştenirii sale. Froissart va spune mai târziu că „deseori” Enguerrand se plânsese împăratului în ceea ce priveşte drepturile sale şi acesta îi dădu dreptatea însă declarase că nu-i poate „constrânge pe cei din Austria deoarece sunt puternici în ţara lui, având mulţi soldaţi buni”.

După un hiatus documentar de 22 de luni, următoarea mărturie îl arată pe Enguerrand de Coucy în Savoia unde, din noiembrie 1371, a fost angajat activ împreună cu vărul său Contele Verde împotriva furnizării neobosite de elemente duşmane de către Savoia, în 1372–73 ambii luptau în Italia în serviciul Papei împotriva lui Visconti.

De la căderea Imperiului Roman, puterea se deplasase în afara graniţelor Italiei, lăsând un haos politic într-o ţară cu o mare bogăţie culturală. Oraşele Italiei înfloreau din punct de vedere artistic şi comercial, agricultura ei se dezvoltase mai mult decât în alte părţi, bancherii săi acumulaseră capital şi deţineau monopolul finanţelor în Europa, însă permanenta luptă dintre fracţiuni şi lupta pentru putere între papalitate şi imperiu, dintre guelfi şi ghibelini adusese Italia în epoca despoţilor, din

dorinţa de a fi instaurată ordinea.

Oraşele-state, odinioară părinţii autonomiei republicane, intraseră pe mâna unor Can Grandes, Malatestas, Visconti care guvernau fără vreun drept, numai prin forţă. Servilă faţă de tirani – cu excepţia Veneţiei care-şi menţinea oligarhia sa independentă şi a Florenţei, cu senioria sa – Italia era comparată de Dante cu un sclav şi un bordel. Niciun popor nu vorbea mai mult de unitate şi unitate naţională, şi avea mai puţin din ambele, decât italienii.

În parte ca rezultat al acestor condiţii, condoitieri străini au găsit un, loc propice în Italia. Nefiind legaţi de niciun jurământ, slujind pentru câştig şi nu din loialitate faţă de vreun senior, purtau războaiele în avantajul lor şi le prelungeau cât puteau mai mult, în timp ce populaţia nefericită suferea efectele. Negustorii şi pelerinii, trebuiau să-şi angajeze gărzi înarmate. Porţile oraşelor erau închise în timpul nopţii. Starețul unei mănăstiri de lângă Siena îşi muta toate bunurile de două sau trei ori pe an într-un oraş înconjurat de ziduri „de frica acestor companii”. Un negustor din Florenţa, trecând printr-un sat în munte ocupat de briganzi, a fost atacat şi, deşi strigă după ajutor şi tot satul îl auzi, nimeni nu îndrăzni să-i sară în ajutor.

Chiar atunci când drumurile sunt periculoase şi atacurile obişnuite, viaţa de zi cu zi se desfăşoară cu aceeaşi stăruinţă cu care cresc buruienile. Marile republici maritime, Veneţia şi Genova, încă aduceau în Europa mărfuri din est, sistemul bancar şi de credit italian încheia încă afaceri, ţesătorii din Florenţa, armurierii din Milano, sticlarii din Veneţia, artizanii din Toscana încă îşi făceau meseria sub acoperişuri din olane roşii.

La mijlocul secolului al XIV-lea, esenţa situaţiei politice din Italia era efortul disperat al Papei de la Avignon să menţină controlul asupra bazei sale vremelnice din Statele Papale. A guverna această mare fâşie din mijlocul Italiei, dincolo de graniţele ţării era de fapt imposibil, încercarea provoacă o serie de războaie feroce, vărsări de sânge şi masacre, impozite oprimante, guvernatori duşmăniţi şi urâţi şi o continuă creştere a ostilităţii faţă de papalitate în propria sa ţară.

Efortul de a recuceri Statele Papale a dus inevitabil la o ciocnire cu tendinţele expansioniste ale oraşului. Milano aflat sub guvernarea lui Visconti, care cucerise Bologna, un fief papal, în 1355, şi ameninţa să

devină puterea dominantă în Italia. Când armatele papale au reuşit să recâştige Bologna, Bernabò Visconti într-un acces de furie îl sili pe un preot să arunce anatema asupra Papei din vârful unui turn. Respingând cu totul ajutoritatea papală, puse stăpânire pe proprietatea ecleziastică, sili pe arhiepiscopul din Milano să îngenuncheze în faţa lui, le interzise supuşilor săi să plătească taxele pentru Biserică, să ceară indulgenţe sau să aibă în vreun fel de a face cu administraţia pontificală, refuză să accepte preoţi numiţi de Papă pe domeniul său, rupse şi călcă în nicioare scrisorile Papei. Atunci când nu dădu curs unei convocări la Avignon spre a fi condamnat pentru desfrâu, cruzime şi „ură diabolică” faţă de Biserică, Urban al V-lea îl excomunică ca eretic în 1363 şi predică, făcând unul din gesturile cele mai inutile ale secolului, o cruciadă împotriva lui. Ostili faţă de papalitatea din Avignon pentru purtările ei lumeşti, rapacitate şi chiar pentru faptul că îşi avea reşedinţa în Franţa, italienii nu-l considerau pe Urban decât o unealtă a Franţei şi nu dădură atenţie chemării lui.

Pe numele adevărat Guillaume de Grimoard, născut într-o familie nobilă din Lariguedoc, Urban era un credincios sincer, un fost călugăr benedictin care dorea într-adevăr să restabilească încrederea în Biserică şi să reînvie prestigiul papalităţii. Reduse nenumăratele beneficii, ridică nivelul de cultură al preoţilor, luă măsuri ferme împotriva cămătăriei, simoniei şi concubinajului la care se pretau preoţii, interzise purtarea încălţărilor ascuţite în administraţia pontificală şi nu încercă să câştige afecţiunea Colegiului Cardinalilor. Înainte de alegerea sa, el nu fusese unul de ai lor ci un simplu abate la Sf. Victor din Marsilia. Faptul că reuşise să treacă de candidaţi de rang mai înalt, inclusiv de ambiţiosul Talleyrand de Perigord s-a datorat numai incapacităţii cardinalilor de a cădea de acord asupra unuia dintre ai lor, însă poporul a crezut că aceasta fusese voia lui Dumnezeu. Petrarca, urmărindu-şi tema favorită, considera că numai „Spiritul Divin” reuşise să-i determine pe astfel de oameni, cum sunt cardinalii, să-şi înăbuşe propria lor invidie şi ambiţie şi să deschidă drumul alegerii unui Papă care ar fi dorit să mute sediul papal din nou la Roma.

Urban ar fi făcut-o de îndată ce ar fi avut controlul ferm asupra patrimoniului catedralei Sf. Petru. Printre credincioşii de pretutindeni, dorinţa ca Papa să se întoarcă la Roma era expresia dorinţei lor pentru

purificarea Bisericii. Dacă Papa împărtăşea acest sentiment, el recunoştea de asemeni că întoarcerea la Roma era singurul mijloc de a-i controla pe credincioşi şi înţelegea necesitatea de a sfârşi odată cu ceea ce tot restul Europei considera a fi vasalitate faţă de Franţa. Cu cât rămânea mai mult papalitatea la Avignon, cu atât mai mult îi slăbea autoritatea şi îi scădea prestigiul în Italia şi în Anglia. Cu toate obiecţiile violente ale cardinalilor şi cu toată rezistenţa regelui Franţei, Urban era hotărât să mute sediul înapoi la Roma.

În Italia, Bernabò nu era singurul duşman al preoţilor. Francesco Ordelaffi, despotul din Forli, reacţionă la excomunicare prin arderea în piaţă a păpuşilor de paie care îi reprezentau pe cardinali. Chiar şi Florenţa, deşi aliată din când în când cu papalitatea din nevoia de a se apăra împotriva oraşului Milano, era anticlericală şi antipapală în spirit. Cronicarul florentin, Franco Sachetti, scuză groaznica mutilare a unui preot de către Ordelaffi pe motivul că a acţionat împins de păcatul avariţiei, considerând că ar fi un lucru bun pentru societate dacă toţi preoţii ar fi trataţi în acelaşi fel.

În Anglia era o zicală: „Papa a devenit francez şi Hristos englez”. Englezii erau din ce în ce mai supăraţi că Papa numea străini pentru încasarea veniturilor bisericeşti engleze, în acest fel banii englezi ieşind din ţară. Datorită spiritului lor de independenţă din ce în ce mai puternic, fără a-şi da seama, ei se îndreptau deja spre o Biserică a Angliei.

În aprilie 1367, Urban înfăptui marea mutare, plecând din Marsilia în vaietele cardinalilor care se spune că strigau în gura mare „Oh, Papă nenorocit! Oh, frate fără de Dumnezeu! Unde-şi duce fii?” Ca şi cum i-ar fi dus în exil în loc de a-i salva de exil.

Temându-se să-şi abandoneze prosperitatea din Avignon pentru insecuritatea şi ruina Romei, îl însoţiră la început numai cinci din colegiu. Cea mai mare parte a imensei structuri administrative a fost lăsată la Avignon.

Prima escală a lui Urban a fost la Leghorn, unde Giovanni Agnello, dogele Pisei, un suveran „odios şi tiranic” veni în întâmpinarea lui însoţit de Sir John Hawkwood şi 1.000 din soldaţii lui în zale strălucitoare. La vederea acestora, Papa începu să tremure şi refuză să debarce. Nu era un

semn bun pentru întoarcerea în Oraşul Etern.

Spiritul rău al secolului al XIV-lea a dominat întoarcerea la Roma. Sfântul Părinte izbuti să intre în capitala creştinătăţii, acum un oraş în dezordine, numai după ce strânse o armată şi o escortă impunătoare de nobili italieni. Dependentă odinioară de imensele afaceri ale curţii papale, Roma nu avea un comerţ înfloritor pe care să se sprijine aşa cum avea Florenţa sau Veneţia. În absenţa papalităţii, oraşul fu cuprins de sărăcie şi dezordine; numărul populaţiei oscila înainte de Moartea Neagră între 50.000 şi 20.000 de locuitori; monumentele clasice, ruinate de cutremure sau neglijenţă, erau devastate; în bisericile abandonate erau ţinute vite, străzile erau murdare şi pline de băltoace. Roma n-avea poeţi ca Dante şi Petrarca, „un doctor de neînvins” ca Ockham, n-avea universitate ca Parisul sau Bologna şi ateliere înfloritoare de pictură şi sculptură. Avea o sfântă celebră; Brigitta de Suedia, care era bună şi blajină cu toată lumea, fiind însă o denunţătoare pătimaşă a corupţiei stăpânirii.

În 1308, sosirea împăratului în Lombardia ca să facă cauză comună cu Papa împotriva lui Visconti, părea să fie de bun augur. Eforturile sale nu au fost încununate de succes şi duşmăniile şi rivalităţile fură reluate. Vechiul ţel de reunificare cu Biserica de Răsărit părea realizabil în 1369 când împăratul bizantin Ioan al V-lea Paleologuî veni la Roma să-l întâlnească pe Urban în cadrul unei ceremonii desfăşurate în catedrala Sf. Petru. Spera să obţină ajutorul Vestului împotriva turcilor în schimbul unirii cu Biserica romană, însă şi acest proiect căzu întrucât cele două Biserici nu căzură de acord asupra ritualului.

Hăituit de noile revolte din Statele Papale, ameninţat de masarea trupelor lui Bernabò în Toscana, înfrânt şi deziluzionat, Urban se întoarse la Avignon în septembrie 1370. În Roma pustie, Brigitta de Suedia prezise moartea sa timpurie pentru că o trădase pe Mama Bisericilor. Urban muri după 2 luni, ca şi regele Ioan, de o boală nespecificată. Poate că numele ei era disperare.

Ca să se pună în siguranţă, cardinalii au ales drept succesor un francez autentic dintr-o mare familie baronală, fostul cardinal Pierre Roger de Beaufort, care-şi luă numele de Papa Grigore al XI-lea. Era un preot pios şi modest în vârstă de 41 de ani, necăjit de o boală cronică care-i „dădea mari

dureri”, o persoană considerată a fi lipsită de spiritul necesar pentru a înfrunta pericolele Romei. Deşi era nepotul celebrului Clement al VI-lea care l-a făcut cardinal la 19 ani, Grigore nu avea purtările senior ale ale unchiului său, nici prestigiul lui şi nicio tărie de caracter deosebită. Totuşi cardinalii scăpaseră din vedere că o funcţie supremă poate avea uneori un efect transformator.

De îndată ce a fost înscăunat, Grigore, ca şi predecesorul său, simţi atracţia Romei atât în chemările credincioşilor cât şi în nevoia politică de a părăsi Avignon-ul şi a muta papalitatea acasă la ea. Şovăitor şi nedecis din fire ar fi preferat o viaţă liniştită însă ca Pontif Suprem avea simţul datoriei. Totuşi, nu era posibil să se mute în Italia până ce Statele Papale nu erau puse la adăpost de atacurile lui Visconti. În acest scop, Urban organizase o Ligă Papală formată din diverse puteri care să declare război oraşului Milano, ligă pe care Grigore o moştenea acum. În 1371, când Bernabò ocupă alte domenii ale Sfântului Scaun, acţiunea deveni absolut necesară.

În acelaşi an, Amadeus de Savoia, Contele Verde, intră în Piemont, unde teritoriul său se învecina cu Milano, pentru a declanşa un război local împotriva unuia dintre vasalii săi. Era însoţit de vărul său, Enguerrand de Coucy, pe care-l numi Locotenent General pentru Piemont.

Enguerrand traversă Alpii acoperiţi de zăpadă cu un grup de 100 de lăncieri între noiembrie şi martie, în iarna lui 1371–72. Deşi în secolul al XX-lea ele sunt de netrecut iarna, trecătorile alpine erau străbătute în toate anotimpurile de călătorii medievali cu ajutorul muntenilor savoiarzi folosiţi ca ghizi. Oamenii din Evul Mediu se temeau mai puţin de accidentele fizice decât urmaşii lor mai comozi. Cărările erau marcate şi de-a lungul crestelor erau legate funii de către călugări din arhondariile locale sau de sătenii care erau scutiţi de impozit pentru serviciile lor. Aceştia mânau şirurile de asini încărcaţi şi trăgeau pe călători pe *ramasse*, o saltea aspră făcută din crengi legate la capete cu o funie. Călătorii purtau glugi, pălării sau capişoane croite ca nişte măşti. Un cardinal cu suita sa şi 120 de cai au fost văzuţi trecând munţii într-un noiembrie, caii având ochii închişi din cauza zăpezii îngheţate. Cadavrele călătorilor care fuseseră surprinşi de viscol sau care nu reuşiseră să ajungă la un refugiu la căderea nopţii erau

îndepărtate cu regularitate, primăvara, de către călăuze.

De pe înălţimile lor transalpine conţii de Savoia exercitau un control foarte eficace asupra păsurilor. Contele Verde, Amadeus al VI-lea, era un prinţ întreprinzător cu o voinţă puternică al cărui tată era fratele bunicii din partea rnamei lui Enguerrand de Coucy. Al 17-lea în dinastia lui, cumnat cu regina Franţei, întemeietorul a două ordine de cavaleri, conducătorul cruciadei care i-a alungat pe turci din Gallipoli în 1385 şi l-a repus pe tron pe împăratul bizantin. Amadeus îi dispreţuia pe mercenari ca fiind nişte „nemernici”, nişte „nulităţi” –totuşi îi angaja. Câteodată nu se dădea în lături în a-i mitui pentru a-şi abandona contractele anterioare. Îl angajă pe temutul şi crudul Anachino Baumgarten cu compania sa germane-ungară de 1200 de lăncieri, 600 de briganîi şi 300 de arcaşi pentru operaţiunile din Piemont în 1371 împotriva marchizului de Saluzzo. În faţa acestei ameninţări, Saluzzo îi ceru ajutor lui Bernabò Visconti care-i trimise întăriri.

În acest moment Enguerrand de Coucy intră în Piemont în calitate de conducător al campaniei savoiarde. Bun tactician, se spune că Enguerrand a „devastat” teritoriul lui Saluzzo şi îi ceru lui Amadeus alţi soldaţi pentru a pustii şi mai mult ţara. Aceste tactici menite să determine pe inamic să se predea, au reuşit rapid. Cucerirea de către Enguerrand de Coucy a trei oraşe şi asedierea unui al patrulea declanşă contraofensiva lui Bernabò în numele aliatului lui. Ca răspuns, Amadeus se alătură Ligii Papale care era împotriva lui Visconti, spre marea durere a surorii sale Blanche căsătorită cu Galeazzo Visconti. Ca răsplată pentru cei 1.000 de lăncieri pe care Amadeus a promis să-i angajeze pe socoteala lui, Papa îl numi Căpitan General al forţelor Ligii care operau în vestul Lcmbardiei.

În lupta care urmă, părţile erau prinse într-o sumedenie de legături mai importante pentru ele decât pentru posteritate. Legaţi prin căsătorii, relaţii de vasalitate sau tratate de o parte sau de altă parte, beligeranţii făceau şi desfăceau alianţe ca nişte piese de şah într-un joc gigantic, ceea ce explică motivele lipsite de temei ale luptei. Războiul mai era condiţionat şi de folosirea mercenarilor care, nefiind legaţi de niciun jurământ de credinţă treceau peste noapte de partea adversă, chiar cu o mai mare uşurinţă deeât cei care-i angajau. La început Seniorul din Mantua fuesese membru al

Ligii, apoi îi abandonă pe Papă ca să se alăture lui Bernabò. Sir John Hawkwood a fost la început în slujba lui Bernabò, apoi trecu de partea Ligii. Marchizul de Montferrat, asediat de Galeazzo, se căsători după aceea cu fiica acestuia, văduva Violante. Amadeus şi Galeazzo, duşmani uniţi prin devotamentul lor comun faţă de Blanche, se simţiră mai ameninţaţi de Bernabò decât unul faţă de celălalt şi până la urmă ajunseseră la o înţelegere. Războiul în care era angajat Enguerrand de Coucy în Lombardia pentru următorii doi ani era o gaură de şarpe.

La Asti, ţinta campaniei savoiarde, Coucy avu de înfruntat în august 1372 Compania Albă a lui Sir John Hawkwood, ce era în slujba lui Visconti. Fiecare din oamenii lui Hawkwood, după spusele lui Villani, era slujit de unul sau doi paji care-i lustruiau armura atât de bine încât „strălucea ca o oglindă şi-i dădea astfel o înfăţişare şi mai îngrozitoarei în luptă, caii lor erau ţinuţi de paji în timp ce pedestraşii luptau unul lângă altul în cerc, fiecare lance era aţintită în jos, fiind ţinută de doi oameni...Inaintând încet şi scoţând strigăte puternice era foarte greu să le străpungi rândurile. Totuşi, adaugă Villani, aveau mai mult succes în raidurile de noapte întreprinse asupra satelor decât în luptă deschisă şi când reuşeau „se datora mai mult laşităţii oamenilor noştri” decât curajului sau calităţilor morale ale companiei.

Chinuit de gută şi lipsit de gustul luptei, Galeazzo îşi trimise fiul în vârstă de 21 de ani să conducă asediul oraşului Asti. Numit Conte de Vertu de la titlul obţinut prin căsătoria sa din copilărie cu Isabelle de France, Gian Galeazzo era înalt şi bine clădit, cu păr roşcat, semănând cu tatăl său în ceea ce priveşte frumuseţea deşi, pe majoritatea observatorilor calităţile sale intelectuale îi impresionau mai mult decât cele fizice. Singurul copil al unor părinţi iubitori, iniţiat în arta guvernării dar neîncercat în război, tânărul Visconti, la rândul lui, tatăl a trei copii, era însoţit de doi păzitori care aveau ordin de la tatăl şi mama sa să-l apere ca să nu fie omorit sau luat prizonier ceea ce, după cum spuneau ei, „se întâmplă des în război”. Prea grijulii, păzitorii îl împiedicară pe Hawkwood să dea un asalt frontal aşa cum ar fi dorit, ceea ce l-a făcut, în exasperarea lui, să-şi dărâme cortul şi să părăsească tabăra. Ca urmare, savoiarzii au eliberat oraşul. Când Bernabò drept pedeapsă, îi plăti lui Hawkwood numai jumătate din suma

promisă, acesta trecu în tabăra Papei. Puţin după aceea, Baumgarten, mercenarul savoiard, trecu de partea lui Visconti.

Ridicarea asediului oraşului Asti chiar dacă n-a fost pentru savoiarzi o victorie militară strălucită, deschise calea spre Milano. Gian Galeazzo, întorcându-se fără glorie din prima sa campanie de război, se întoarse în Pavia tocmai la timp pentru a fi de faţă la moartea soţiei sale în vârstă de 23 de ani, Isabelle de France. Ea muri la naşterea celui de al patrulea copil, un fiu care-i supravieţui numai şapte luni. Rolul lui Enguerrand la Asti, deşi nu a fost consemnat în cronică, trebuie să fi fost important şi eventual decisiv într-un anumit fel deoarece Papa îşi însărcină imediat nunţiul, cardinalul de la Sf. Eustaţiu, „să încheie contracte, tratate, alianţe şi acorduri cu Enguerrand, baronul de Coucy, în numele Bisericii” cu scopul de a-i oferi comanda trupelor papale pe care cardinalul le conducea spre Lombardia. S-a autorizat o primă plată către Coucy de 5893 de florini printr-un bancher din Fioreiâţa „să fie primiţi în mână”, cu condiţia ca, în căzul în care Coucy nu reuşea să îndeplinească strict condiţiile acordului cu cardinalul, el va trebui să ramburseze suma de 6.000 de florini trezoreriei papale.

La 20 de florini pentru un lăncier pe lună, salariul obişnuit al mercenarului, suma indică faptul că forţa armată dată baronului de Coucy număra 300 de lăncieri faţă de 1.000 cât îi promisese iniţial Papa. Trei sute de lăncieri formau o companie obişnuită în contractele din timpul acela, compania putând avea între 60 sau 70 până la 1.000 de lăncieri, trei călăreţi, plus arcaşi călare, pedestraşi şi servitori.

În decembrie Papa îl numi oficial pe Enguerrand de Coucy în funcţia de Căpitan General al companiei papale din Lombardia împotriva „fiilor damnaţi”. Numirea arăta neliniştea lui Grigore faţă de Amadeus care se angajase să înainteze spre Milano de la vest, însă se afla încă în Piemont apărându-şi propriul teritoriu împotriva forţelor lui Visconti. Misiunea baronului de Coucy era să se alăture lui Hawkwood, aflat acum în slujba Papei, care se retrăsese din Bologna după ce şi-a schimbat stăpinii şi începuse deja să avanseze din nou spre vest cu speranţa să împresoare Milano. Enguerrand urma să plece odată cu el pentru a face joncţiunea cu Amadeus care urma să încheie împresurarea.

În februarie 1373 Amadeus intră în sfârşit pe teritoriul milanez, încheind un pact de neutralitate cu Galeazzo. Se simţea mâna surorii sale, Bianche, care se străduise să pună capăt acestei nefericite situaţii prin care pământurile soţului ei erau devastate de fratele ei. În acordul lor, Amadeus promitea să nu se atingă de teritoriul lui Galeazzo în schimbul promisiunii lui Galeazzo de a nu-i da ajutor lui Bernabò împotriva lui. Astfel, Galeazzo ieşi pe jumătate din război, lasându-i lui Amadeus mână liberă să meargă împotriva lui Bernabò fără să-i fie frică că este atacat pe la spate.

Prin ianuarie 1373 baronul de Goucy făcuse joncţiunea cu Hawkwood, undeva la est de Parma, de unde continuară să înainteze spre Milano. La 26 februarie, tocmai când se apropiau de ţintă, Papa, printr-o surprinzătoare schimbare, îi porunci lui Enguerrand de Goucy să le dea fraţilor Visconti liberă trecere pentru ca aceştia să poată veni la Avignon înainte de sfirşitul lui martie.

Grigore a fost păcălit de o ofertă a fraţilor Visconti de a negocia, care era un şiretlic al lui Bernabò de a câştiga timp pentru a-şi aduna forţele. În timp ce încă se bucura de capitularea anticipată a duşmanilor lui, Grigore îi scrise lui Enguerrand de Goucy să acţioneze „curajos şi energic pentru a apăra interesele Bisericii în Italia” mulţumindu-i pentru acel lucru neobişnuit, „loialitatea sa totală”. După două zile, descoperind că a fost înşelat de Visconti, Papa îşi exprimă durerea şi surprinderea că baronul de Goucy „acceptase propuneri de pace de la duşmanii Bisericii”. I se porunci să nu mai asculte de nicio altă propunere de acest fel ci să-şi ducă misiunea mai departe. Papa era hotărât „să nu negocieze vreodată”, în scrisorile adresate tuturor celor în cauză, Grigore ceru să se acţioneze mai energic pentru a efectua joncţiunea.

După ce traversară Padul în aprilie, Enguerrand de Coucy şi Hawkwood ajunseră în oraşul Montichiari la circa 60 de km est de Milano. Între timp, Amadeus încercuise Milano pe la nord şi după o lungă pauză, probabil provocată de agenţii lui Bernabò, care-i otrăviseră proviziile, se apropie până la aproximativ 70 de kilometri de forţele lui Coucy şi Hawkwood; aici se opri, evident pentru a-şi pregăti o poziţie defensivă împotriva celor 1.000 de lăncieri aflaţi sub conducerea ginerelui lui Bernabò, ducele de Bavaria, care se zvonea că se apropie.

Între cele două armate ale Papei, Bernabò construise stăvilare pe râul Qglio care puteau fi deschise ca să inunde câmpia, împiedicând astfel trecerea inamicului. Ceruse întăriri de la Galeazzo pentru a zădărnici încercuirea iminentă şi „a-i răsplăti cinstit” pe baronul de Coucy şi pe Giovanni Acuto, cum era poreclit Hawkwood. Deşi nu-i era îngăduit să lupte împotriva cumnatului lui, din Savoia, Galeazzo se consideră liber să acţioneze împotriva celeilalte armate a duşmanului, adică împotriva lui Enguerrand de Coucy şi Hawkwood. Îşi trimise fiul în fruntea unei armate formate din lombarzi şi mercenari de-ai lui Baumgarten, numărând peste 1.000 de lăncieri, plus arcaşi şi mulţi pedestraşi. Gian Galeazzo care era informat despre puterea şi itinerariul inamicului de către seniorul de Mantua, înaintă cu încredere ştiind că are superioritate numerică.

La Montichiari, forţa Coucy-Hawkwood număra 600 de lăncieri şi 700 de arcaşi în afară de o infanterie ţărănească strânsă în grabă, acei *provisionati*. Văzând că este depăşit numericeşte Enguerrand de Coucy, se spune, i-ar fi înmânat lui Hawkwood bastonul de comandant pe motivul că are mai multă experienţă şi cunoaşte mai bine războaiele italiene, însă cursul evenimentelor sprijină o altă versiune – că el a lansat atacul cu *furia francesca* pentru care concetăţenii lui erau bine cunoscuţi. Când armatele s-au întâlnit, soldaţii „s-au încleştat atât de puternic încât era mare minune să scapi”. Respins cu pierderi grele, Enguerrand de Coucy ar fi fost învins dacă n-ar fi fost Hawkwood care, după Froissart, „veni în ajutorul lui cu 500 de oameni deoarece seniorul Coucy se căsătorise cu fiica regelui Angliei şi nu din alt motiv”. Deşi au fost învinşi, ei au reuşit să se retragă pe vârful colinei în timp ce mercenarii lui Visconti, crezând că au câştigat victoria, se apucară de prădat, ca de obicei. Oamenii din companii erau totdeauna greu de stăpânt. Gian Galeazzo nu avea experienţă iar lui Baumgarten fie că nu-i păsa, fie că nu era de faţă. El nu este menţionat în relatările despre bătălie.

Profitând de ocazie, baronul de Coucy şi Hawkwood se regrupară şi se aruncară asupra lui Gian Galeazzo. Căzut de pe cal, fără lance, fără coif, a fost salvat numai datorită luptei curajoase a soldaţilor milanezi care-i acoperiră fuga de pe câmpul de bătaie, dar care însă au fost învinşi înainte ca mercenarii să se poată realinia. Printr-o răsturnare de situaţie tot atât de

surprinzătoare ca la Poitiers, forţa papală inferioară triumfă şi luă de pe câmpul de luptă steagurile lui Visconti şi 200 de prizonieri, inclusiv 30 de nobili lombarzi de rang înalt, buni pentru răscumpărări bogate. Papa declară că victoria a fost un miracol şi ştirea despre ea, fiind rapid transmisă în Franţa, îl făcu pe Enguerrand de Coucy celebru dintr-odată. În mica lume din vremea sa, celebritatea se câştiga uşor; mai importante erau învăţămintele ei. Coucy nu s-a mai aruncat niciodată în acele atacuri nesăbuite pentru care cavalerii francezi, în general, aveau o mare afinitate.

Din punct de vedere militar, lupta de la Montichiari avu o mică influenţă. Nu a dus la nicio joncţiune cu Savoia deoarece armata lui Coucy-Hawkwood, însângerată şi istovită, consideră că era imprudent să încerce o ruptură a forţelor inamice şi, în loc de aceasta, se retrase spre marea dezamăgire a Papei. Acesta a tot insistat să facă joncţiunea cu Savoia pentru a-l zdrobi pe Bernabò, acel „Fiu al Diavolului”. I-a promis lui Hawkwood că banii vor fi plătiţi în curând şi îl acoperi pe baronul de Coucy cu laude pentru „judecata sa cumpătată şi loială, cinstea remarcabilă şi binecunoscuta-i chibzuinţă”. Recunoscând „prin proba experienţei, marea dumitale hotărâre şi clarviziune”, Papa îi reînnoi în iunie titlul de Căpitan-General. Hawkwood, a cărui companie reprezenta baza forţelor, nu era omul care să lupte fără să fie plătit; oamenii lui, neprimind soldele, se răzvrătiră. Trecând prin Mantua, se dedară la prădăciuni şi hoţii în rândurile populaţiei încât mai marele oraşului se plânse Papei care, la rândul lui, îl imploră pe Coucy să împiedice „forţele Bisericii” să mai comită alte jafuri. Primejdia, dacă nu cumva ironia, de a-i folosi pe briganzi pentru a restabili autoritatea papală devenise evidentă.

Printr-o luptă curajoasă într-o trecătoare îngustă, contele de Savoia se smulse din poziţia sa, începu să avanseze şi se alătură baronului de Coucy şi Hawkwood la Bologna, de unde, în iulie toţi împreună, avansară din nou spre vest. La Modena, mercenarii provocară iar furia cetăţenilor iar Papa aproape cu lacrimi în ochi îl rugă pe Coucy să-i potolească, mai ales că Modena făcea parte din Liga Papală. Ajungând la Piacenza în august 1373, forţele papale asediară oraşul dar efortul rămase fără efect deoarece Amadeus se îmbolnăvi. Din acest moment, din cauza nurilor umflate de ploi, asalturilor trupelor lui Bernabò şi a lipsei generale de entuziasm,

ofensiva s-a destrămat.

În calitate de căpitan al unei forţe complet dezorganizate şi compromise, Enguerrand de Couey nu întrezărea vreun viitor în războiul papal. Motivând că nu-şi văzuse de mult soţia şi copiii, că lipsise de la moşie şi că trebuie să se ocupe de afacerile sale în ţara lui sfârtecată de război, ceru o învoire pentru a se întoarce în Franţa. Binevoitor, Papa i-o acordă la 23 ianuarie 1374 împreună cu laude pentru loialitatea, devoţiunea, hotărârea, „marea cinste” şi alte virtuţi ale lui Couey „cu care aţi fost înzestrat de Atotputernicul”. Crezând că acesta abandona cauza, măgulirile poate aveau drept scop să acopere neplata serviciilor deoarece banii care i se datorau nu i-au fost plătiţi din visteria papei decât mulţi ani mai târziu.

Plecarea lui a fost poate grăbită şi de reapariţia în Italia şi în sudul Franţei a Morţii Negre în 1373–74. Sub influenţa ei, efortul militar a lui Grigore se micşoră. Descurajat de boală, Amadeus încheie o pace separată cu Galeazzo şi îl abandonă pe Papă, menţinându-şi interesele în Piemont. La rândul său, Galeazzo, fiindu-i teamă că politica lui Bernabò ar duce la distrugere, era de asemenea gata să se despartă de fratele lui. Se spune că Bernabò a fost atât de înfuriat de împăcarea cu Savoia încât încercă să-şi asasineze cumnata sa, Blanche, considerată agent al Savoiei. Silit să facă pace cu Papa pentru moment, el îşi asigură condiţii favorabile printr-un tratat din iunie 1374, mituindu-i pe consilierii Papei. Nicio tabără n-a reuşit să obţină ceva în război, deoarece niciun combatant, în afară de Papă – care nu putea să-şi impună voinţa – nu luptase pentru ceva fundamental. Războiul este o afacere prea costisitoare şi neplăcută pentru a putea fi susţinut cu succes fără o cauză.

Lui Gian Galeazzo i-a fost de-ajuns acest de-al doilea eşec. El nu mai prelua niciodată comanda trupelor
În luptă. Un om de stat abil, care avea să aducă imperiul Visconti pe culmile puterii, Gian Galeazzo rămase un bărbat melancolie, dezamăgit probabil din cauză că nu putea guverna fără înşelătorie şi violenţă şi întristat de tragediile familiare. După pierderea soţiei şi a pruncului său, îi muri fiul cel mare la vârsta de 10 ani, şi al doilea la vârsta de 13 ani rămânându-i numai o fiică care nici ea n-avea să scape de o soartă

nefericită.

La a treia apariţie a ciumei, molima a fost mai strict controlată, chiar dacă n-a fost mai bine înţeleasă. În timp ce făcea ravagii la Milano, Bernabò porunci ca toate victimele să fie scoase din oraş şi să fie lăsate pe câmp să moară sau să se însănătoşească. Orice persoană care îngrijise un ciumat trebuia să stea într-o carantină strictă timp de zece zile, preoţii să-i anunţe unei comisii speciale, sub pedeapsa cu moartea, pe enoriaşii care prezentau simptomele bolii; oricine aducea boala în oraş era pasibil de pedeapsa cu moartea şi confiscarea averii. Veneţia nu primea vreo corabie care era suspectă de a fi infectată însă, datorită puricilor şi şobolanilor, de care încă nu se ştia nimic, precauţiile, deşi bâjbâiau în direcţia bună, nu au reuşit să împiedice răspândirea bolii. La Piacenză unde se terminase războiul lui Coucy, muri jumătate din populaţie, şi la Pisa, unde ciuma dură doi ani, se spune că a omorât patru cincimi din copii. Cea mai celebră moarte a fost cea a lui Petrarca în 1374, la vârsta de 70 de ani; poetul nu muri de ciumă ci îşi găsi liniştit sfârşitul într-un fotoliu, cu capul şi mâinile sprijinite pe un teanc de cărţi. Vechiul lui prieten, Boccaccio, nefericit şi bolnav, îl urmă la un an.

În Renania, fără vreo legătură cu ciuma, apăru o nouă isterie sub forma unei manii a dansului. Dacă a apărut din cauza mizeriei sau a lipsei de adăposturi cauzată de inundaţiile provocate de Rin în acel an, sau dacă a fost simptomul spontan al unor timpuri tulburi, istoria nu ştie, dar participanţii nu aveau nicio îndoială. Erau convinşi că erau posedaţi de demoni. Strângându-se în cercuri pe străzi şi în biserici, dansau ore în şir, sărind şi strigând, chemând demonii pe nume, cerându-le să sfârşească chinul lor sau ţipând în gura mare că văd imaginea lui Hristos şi a Fecioarei şi cum cerurile se deschid. Epuizaţi, cădeau la pământ, rostogolindu-se şi gemând, ca şi cum ar fi fost cuprinşi de agonie. Pe măsură ce această isterie se răspândi în Olanda şi Flandra, dansatorii apărură cu ghirlande în păr şi se mişcau în grup dintr-un loc în altul precum flagelanţii, Erau îndeosebi săraci – ţărani, meşteşugari, servitori şi cerşetori, un mare număr de femei, în special nemăritate. După dans urmau deseori orgii însă principala preocupare era exorcizarea diavolilor. Oamenii simţeau o prezenţă demonică în agonia acelor vremuri şi în mintea lor

nimic nu arăta mai limpede mâna Satanei în societate decât moda de a purta pantofi ascuţiţi ce erau de atâtea ori înfieraţi în predici. Uşoara notă de nebunie pe care o conţinea această frivolitate era transformată în mintea oamenilor de rând în semnul Diavolului.

Dansatorii erau animaţi de ostilitate faţă de cler şi flagelanţi. În nerăbdarea lor de a suprima aceste manifestări de nebunie care-i ameninţau, preoţii efectuau tot felul de acţiuni de exorcizare. Nebunia dispăru după un an, deşi avea să apară din când în când în următoarele două secole. Oricare ar fi fost cauza; ea demonstra o supunere crescândă faţă de supranatural pe care o remarcă şi Papa. În august 1374, el anunţă dreptul Inchiziţiei de a interveni în procesele pentru vrăjitorie, considerată de atunci un delict penal. Deoarece vrăjitoria se făcea cu ajutorul demonilor, Grigore a hotărât să fie pusă sub jurisdicţia Bisericii.

Când se întoarse acasă, Enguerrand de Coucy își găsi țara de baştină câştigând, pentru prima dată în 30 de ani, superioritate în război. Franţa avea acum un rege care, deşi nu era căpitan, era un conducător iscusit, având un scop definit – recuperarea teritoriilor cedate. În perioada în care Enguerrand de Coucy a fost în Italia, Anglia pierduse majoritatea acestor teritorii şi pe trei dintre ostaşii ei cei mai buni: Sir John Chandos, Captal de Buch şi Prinţul Negru. Dacă Enguerrand ar fi fost activ în această perioadă de înviorare a ţării sale în loc să fie neutralizat prin mariajul său englez, el ar fi avut un rol de mare importanţă care, altfel, a fost preluat de Du Guesclin. Carol al V-lea, al cărui efort constant era de a obţine ajutor de la marii baroni de ai căror sprijin depindea, făcu o încercare specială de a şi-l apropia. Titlul de baron de Coucy, se spunea în acea vreme, era considerat „tot atât de înalt precum cel de rege sau prinţ”.

La întoarcerea sa, Enguerrand a fost chemat direct de rege care-l sărbători şi se interesă în amănunt
despre războiul papal. De la Paris, Enguerrand plecă acasă ca să se întâlnească cu soţia, lui „şi, dacă a avut loc o întâlnire deosebită, aveau şi destule motive”, spunea Froissart, „deoarece nu se văzuseră de mult timp”. Reunirea soţilor a fost urmată de marile onoruri făcute lui Enguerrand de Coucy în noiembrie 1374, când Carol al Vdea îl numi mareşal al Franţei, trimiţând un cavaler sub flamura regală pentru a-i înmâna însemnele

funcţiei. Constrâns încă de dublul său jurământ, Coucy se simţi obligat să refuze bastonul. Totuşi, regele îi acordă o rentă anuală de 6.000 de franci la 4 august 1374 din care, în noiembrie, primi o primă rată de 1.000 de franci.

Departe de a-i păta numele, plecarea lui Enguerrand de Coucy din Franţa, în loc să ia parte la război, şi apoi continua sa neutralitate au fost considerate de ambele părţi ca o expresie a onoarei sale şi i-au slujit la protejarea moşiilor de atacul englezilor. În timpul raidului lui Knollys prin Picardia din 1370 „pământurile seniorului de Coucy au fost lăsate în pace şi nimănui, bărbat sau femeie, nu i se făcea vreun rău dacă spunea că e de pe domeniul Coucy”. Dacă fuseseră jefuiţi înainte de a li se cunoaşte identitatea, li se restituia suma îndoit. Un cavaler francez, Chevalier de Chin, profită cam necavalereşte de această binecunoscută imunitate, purtând un steag cu blazonul lui Coucy într-o încăierare din Picardia în 1373. O mare uimire îi cuprinse pe englezi la vederea steagului. „Cum este posibil – se întrebară ei – ca seniorul Coucy să trimită oameni împotriva noastră când ar trebui să fie prietenul nostru?” însă încrederea în cinstea lui era atât de mare încât nu au luat în seamă steagul şi s-au abţinut să întreprindă represalii împotriva domeniilor lui, „nici să pună foc, sau să facă vreo stricăciune acolo”.

Strategia plănuită de Carol era să evite o luptă majoră în timp ce întreprindea acţiuni militare sporadice împotriva fiecărui punct vulnerabil, făcând presiuni cât se poate de mari asupra Aquitaniei. Pentru a recâştiga Castilia din nou ca aliată, îl trimise iar pe Du Guesclin în Spania în 1369 şi obţinu un rezultat spectaculos. Într-o „mare şi cruntă bătălie „lângă Toledo cei doi fraţi vitregi, don Enrique şi regele Pedro, luptară corp la corp, folosind lovituri teribile de secure „fiecare scoţând strigătul lui de luptă” până ce Pedro a fost învins şi luat prizonier. Froissart preferă totdeauna versiunile nobile, însă după spusele unui cronicar spaniol, poate mai bine informat, captura s-a făcut mai puţin onorabil. Înconjurat, prins în cursă într-un castel, Pedro îi făcu o ofertă lui Du Guesclin de şase domenii şi 200.000 de dubloni de aur pentru a-l lăsa să plece. Simulând că acceptă, Bertrand îl scoase pe rege în secret şi apoi, deodată, îl predă lui Enrique. Faţă în faţă cu fratele său, Pedro „puse mâna pe cuţit şi l-ar fi ucis pe dată” dacă un cavaler francez vigilent nu l-ar fi prins de picior şi nu l-ar fi trântit

jos, la care Enrique îl ucise cu o lovitură de pumnal şi îşi redobândi coroana.

Pentru Franţa, rezultatul a fost o întregire de nepreţuit a puterii sale maritime prin puterea maritimă a Castiliei iar pentru Anglia o teamă reînnoită de o invazie care-i micşora eforturile sale peste mări. După aceea pentru Anglia ghinioanele se ţinură lanţ. Prinţul Negru se îmbolnăvi de dizenterie contagioasă care se răspândi printre englezi şi gasconi şi, în cazul lui, printr-o crudă ironie, duse la hidrofizie. Cu membrele umflate, „era doborât de o atât de mare infirmitate a corpului incit, de-abia se putea ţine în şa” şi, devenind mai greoi şi mai vlăguit trebui să stea în pat. Pentru omul de acţiune şi de o mândrie nemăsurată ce trebuia să fie exemplu în luptă, era înnebunitor să se trezească infirm la 38 de ani din cauza unei boli umilitoare, cu atât mai mult cu cât situaţia se deteriora. Prinţul fu cuprins de furie. Înainte ca lucrurile să ajungă la un punct tragic, se ivi un alt ghinion.

Animaţi de sentimente naţionale, nobilii francezi răspundeau la chemarea coroanei, dând înapoi castelele transferate, formând mici grupări armate de 20, 50 sau 100 de soldaţi pentru a recupera oraşe şi puncte strategice din teritoriile cedate. Într-o astfel de încăierare, la începutul lui 1370, la Lussac, între Poitiers şi Limoges, Sir John Chandos, seneşalul regiunii, cu o companie de circa 300 de oameni se ciocni cu o forţă franceză lângă un pod peste râul Vienne. Descălecând, ca să lupte pe jos, merse să se întâlnească cu duşmanii „cu steagul lângă el, compania în jurul lui, cu blazonul pe piept... şi cu sabia în mână”. Alunecând pe pământul umed de rouă, căzu şi o spadă duşmană îl răni pe partea ochiului orb, astfel că nu observă la timp lovitura. Sabia îi străpunse capul. Dintr-un motiv inexplicabil nu-şi închisese vizorul coifului. Cuprinşi de o furie extremă, oamenii lui” îi învinseră pe duşmani şi, după atâta încăierare şi vărsare de sânge, izbucniră în lacrimi cu acea uşurinţă a simţămintelor medievale. Strângându-se în jurul corpului neînsufleţit al conducătorului lor, „plânseră jalnic... îşi frânseră mâinile şi se traseră de păr” strigând „Ah, Sir John Chandos, floare a cavalerilor, blestemat fie sabia care te-a aruncat în braţele morţii!” Chandos muri a doua zi şi englezii din Guienne spuseră „că au pierdut totul de această parte a mării”.

Ca arhitect şi tactician al victoriilor englezilor la Crécy, Poitiers şi Najera, Chandos a fost cel mai mare comandant din tabăra sa, dacă nu cumva al ambelor tabere. Deşi francezii s-au bucurat de pierderea suferită de duşmanul lor, au fost unii „cavaleri nobili şi curajoşi” care au socotit-o o pierdere comună dintr-un motiv interesant. Chandos, spuseră ei, era „atât de înţelept şi de inventiv” iar regele Angliei avea atâta încredere în el încât ar fi găsit nişte mijloace „ca să aducă pacea între regatele Angliei şi Franţei”. Chiar şi cavalerii jinduiau după pace.

Câteva luni după aceea, Prinţul Negru ajunse la ultimul său act de război. Teritoriile îi alunecau din mâini, înghiţite de grupările armate de sub conducerea ducelui de Anjou, energicul locotenent al regelui în Languedoc şi de alte forţe conduse de Du Guesclin. În august 1370, politica lui Carol de negocieri paşnice cu oraşele şi nobilii îi aduse Limoges al cărui episcop, deşi depusese jurământ de credinţă Prinţului Negru, se lăsă uşor cumpărat de ducele de Berry, locotenent al regiunii centrale. Pentru o scutire timp de 10 ani de la plata accizelor, magistraţii şi cetăţenii au fost bucuroşi să treacă de partea regelui Carol. Limoges ridică flamura cu flori de crin deasupra porţilor sale şi după ceremonia respectivă, ducele de Berry plecă, lăsând o mică garnizoană de 100 de lăncieri, prea mică ca să prevină ce avea să urmeze.

Înfuriat de „trădare” şi jurând să facă oraşul să plătească scump pentru aceasta, Prinţul Negru s-a hotărât să dea un exemplu pentru a împiedica alte acte de trădare. Comandând de pe o lectică, atacă Limoges cu o armată puternică, unde se aflau şi doi din fraţii săi, plus elita cavalerilor. Porunci să se sape tunele sub ziduri, armându-le cu stâlpi de lemn care, când au fost aprinşi, făcură ca zidurile să cadă. Năpustindu-se prin spărturi, soldaţii blocară ieşirile oraşului şi trecură la masacrarea locuitorilor indiferent de vârstă sau sex. Urlând de groază, oamenii căzură în genunchi înaintea lecticii prinţului pentru a cere îndurare însă el „era atât de mânat de ură încât nu-i luă în seamă”. În ciuda ordinului lui ca nimeni să nu fie cruţat, au fost luate în captivitate unele personaje importante care aveau posibilitatea să-şi plătească răscumpărarea inclusiv episcopul căruia Prinţul îi aruncă „o privire fioroasă”, jurând că-i taie capul. Totuşi, printr-o înţelegere încheiată cu fratele Prinţului, John de Gaunt, episcopul fugi la

Avignon, ducând cu el îngrozitoarea poveste.

Cavalerii care au fost martori sau au participat la măcel nu se deosebeau mult de cei care plânseră jalnic lângă Chandos, însă reversul simţămintelor facile, în secolul al XIV-lea, era o insensibilitate generală în faţa spectacolului durerii şi morţii. Chandos a fost bocit pentru că era unul de-al lor în timp ce victimele de la Limoges nu erau cavaleri. În afară de aceasta, viaţa nu avea mare preţ căci, ce era trupul la urma urmei decât un stârv şi existenţa pe pământ doar o oprire în drumul spre viaţa veşnică?

Drept pedeapsă, Limoges a fost prădat şi incendiat iar fortificaţiile rase de pe faţa pământului. Deşi povestea sângeroasă, care s-a răspândit în toată Franţa, a speriat fără îndoială opoziţia pentru moment, după un timp, a întreţinut ura faţă de englezi, ură care avea s-o aducă la Orleans pe Ioana d'Arc, 50 de ani mai târziu.

Cariera eroului s-a terminat cu nişte represalii la Limoges. Prea bolnav ca să guverneze, Prinţul predă conducerea Aquitaniei lui John de Gaunt; în aceeaşi perioadă îi muri fiul cel mare, Eduard, în vârstă de şase ani. În ianuarie 1371, părăsi Bordeaux pentru a nu se mai întoarce acolo niciodată. Cu soţia şi cu cel de-al doilea fiu al său, Richard, se întoarse acasă unde timp de şase ani trăi viaţa chinuită a unui invalid.

Deoarece Franţa avea acum iniţiativa, strategia militară a Angliei a fost de astă dată mai ales negativă. Obiectivul raidului sălbatic al lui Knollys prin nordul Franţei în 1370 era să provoace cât mai multe daune pentru a reţine forţele franceze departe de Aquitania. Forţele sale jefuiau satele şi dădeau foc recoltelor de grâu însă nu puteau să cucerească locurile fortificate sau să angajeze o luptă frontală. Fără perspectiva unor răscumpărări sau a gloriei, cavalerii săi deveneau din ce în ce mai nemulţumiţi pe măsură ce se apropiau de Paris, totuşi, ameninţarea lor era suficient de alarmantă ca să determine numirea lui Du Guesclin, în octombrie, în funcţia de conetabil.

Faptul că a fost luat de patru ori prizonier denotă fie că era un războinic impetuos, fie că era incapabil, însă Bertrand nu a fost un comandant care se năpustea în neştire de tipul lui Raoul de Coucy. Dimpotrivă, era precaut şi şiret şi un adept al războiului de uzură, de fapt calităţi pentru care l-a ales Carol. Prima sa faptă a fost de a încheia un pact

separat cu un breton formidabil, Oliver Clisson, un individ cu un singur ochi, numit „Măcelarul „după obiceiul de a reteza în luptă braţe şi picioare. Echipa bretonă şi sprijinitorii ei îl hăituiră pe Knollys şi când compania lui s-a scindat din cauza dezertării unor cavaleri nemulţumiţi, o învinse într-o luptă pe Loara inferioară. Lovind ici şi colo, sau cumpărând căpetenii engleze, forţele lui Du Guesclin au eliberat bucată cu bucată teritoriile cedate.

Avantajul crucial a fost câştigat pe mare în iunie 1372 prin înfrângerea unui convoi englez lângă La Rochelle de către castilieni. Vasele engleze aduceau oameni şi cai pentru a întări Aquitania şi – în special – 20.000 de lire sterline pentru plata soldaţilor, sumă care se spunea că era suficientă pentru a întreţine 3.000 de combatanţi timp de un an. Informat de spionii lui despre această expediţie, Carol apelă la alianţa lui cu regele Enrique. Galioanele castiliene de 200 de tone acţionate de 180 de vâsiaşi liberi, nu ocnaşi, puteau fi manevrate mai uşor decât vasele de comerţ engleze cu velatură pătrată care nu aveau posibilitatea de a naviga decât când bătea vântul. Spaniolii au fost comandaţi de un amiral de meserie, Ambrosio Boccanegra, al cărui tată fusese amiralul lui Don Pedro. Însă, inspirat, trecu de cealaltă parte la momentul potrivit. Comandantul englez era ducele de Pembroke, un ginere al regelui Eduard, în vârstă de 25 de ani, cu o reputaţie morală proastă şi fără experienţă navală. Intrând în golf, navele lui au fost blocate de castilieni care le stropiră pânzele şi punţile cu ulei şi le incendiară cu ajutorul săgeţilor aprinse. De pe pupe sau „castele”, mai înalte decât cele ale duşmanului, ei aruncară pietre peste arcaşii englezi. După o luptă de două zile, vasele engleze au fost incendiate şi scufundate. Printre alte pierderi se număra şi vasul care transporta banii.

Pierderea banilor slăbi poziţia Angliei în Aquitania, poziţie care depindea de plata trupelor. Supremaţia castiliană asupra mării ameninţa comunicaţiile cu Bordeaux şi, mai rău încă, deschise calea incursiunilor franceze pe ţărmurile engleze. Gândindu-se tocmai la aceasta, Carol îşi dezvolta o bază navală şi îşi construia un şantier naval la Rouen de unde cele mai mari vase puteau naviga în susul Senei odată cu fluxul. Decât să aştepte să fie atacat acasă, regele Eduard care îmbătrânise, având acum 60 de ani, jură să plece el însuşi peste mări „cu o astfel de forţă încât avea

curajul să se lupte cu întreaga putere a Franţei”.

Adunându-şi o altă flotă prin metoda obişnuită de „a reţine” vasele comerciale cu stăpânii şi echipajele lor, şi luându-l cu el pe Prinţul Negru, suferind, şi pe John de Gaunt, regele Eduard plecă cu o mare forţă armată, la sfârşitul lui august 1372, să înfrunte pe castilieni dar a fost învins de vremea nefavorabilă. Vânturile potrivnice care bătură timp de nouă săptămâni i-au întors din drum flota sau i-au ţinut-o în port în repetate rânduri, până când anotimpul a devenit prea întârziat pentru a-i permite să plece. Regele trebui să renunţe la întreprinderea sa cu preţul unor enorme cheltuieli şi pierderi reprezentând provizii şi echipament, plata şi întreţinerea marinarilor şi soldaţilor, întreruperea comerţului, prejudiciile economice aduse armatorilor şi, nu în ultimul rând, nemulţumirea crescândă faţă de război.

Tehnologia medievală putea să ridice minuni ale arhitecturii la o înălţime de 60 de metri, să construiască mecanismul complicat al unui război de ţesut însă nu putea să proiecteze o velatură şi un tangon care să îndrepte pânzele după direcţia vântului. Războiul, comerţul şi istoria sunt create prin astfel de accidente ale minţii omeneşti.

Eşecul naval a determinat indirect tragica soartă a celui de al treilea mare soldat al Angliei, Captal de Buch. În timp ce flota lui Eduard se afla în dificultate, francezii recucereau La Rochelle şi împrejurimile. În timpul acestor lupte, Captal căzu prizonier. A fost prins noaptea de un grup franco-castilian sub comanda lui Owen de Wales, un protejat al Franţei care pretindea că este adevăratul prinţ al Ţării Galilor. Deşi Captal luptă din răsputeri la lumina torţelor, el a fost învins. Contrar obiceiului cavaleresc, Carol îl ţinu în închisoare în Temple la Paris, fără a se bucura de privilegiul răscumpărării. Soarta lui Captal provocă mirare şi nedumerire printre cavaleri.

Pentru Carol al V-lea scopul politic era mai important decât cultul cavalerismului. El nu-i iertase niciodată lui Captal că îl abandonase după bătălia de la Cocherel, în 1364, când Captal s-a aliat întâi cu francezii drept răsplată pentru veniturile mari pe care i le acordase Carol şi apoi trecuse din nou de partea englezilor. Sufleteşte era devotat tovarăşului său de arme, Prinţul Negru, şi când războiul reîncepu în 1369, repudie omagiul

său faţă de regele Franţei, dădu înapoi proprietăţile, şi se alătură englezilor. Carol era hotărât acum să-l ţină în afara operaţiunilor militare.

Deşi Eduard s-a oferit să trimită în schimbul lui trei sau patru prizonieri francezi a căror răscumpărare se ridica la 10.000 de franci, Carol refuză ca neînfricatul gascon să fie răscumpărat, chiar dacă el salvase soţia şi familia lui Carol la Meaux. În timp ce Captal lâncezea în captivitate, nobilii francezi îl implorau pe rege să nu-l lase pe un cavaler curajos să moară în închisoare însă Carol le spuse că acesta este un războinic puternic care, dacă ar fi liber să lupte din nou, ar recuceri multe locuri. De aceea el l-ar elibera numai dacă ar trece de partea „franceză”, ceea ce Captal refuză. Fiind din nou rugat de un grup al cărui purtător de cuvânt era acum Enguerrand de Coucy, regele reflectă puţin şi întrebă ce ar trebui să facă. Coucy răspunse „Sire, dacă l-aţi pune să jure că niciodată nu va ridica armele împotriva francezilor, l-aţi putea elibera şi ar fi spre cinstea voastră”.

„O vom face, dacă el va vrea” îl asigură regele, însă Captal, slab şi sleit de puteri, spuse că „nu va face niciodată un astfel de jurământ chiar dacă ar fi să moară în închisoare”. Facând această alegere, ca niciodată să nu mai vadă spada, calul sau libertatea, a fost cuprins de disperare, numai voi să mănânce şi să bea, şi muri după patru ani de detenţie în 1376.

După expediţia nereuşită a lui Eduard, englezii mai făcură o încercare. Au strâns o nouă armată care număra probabil cam 4000–5.000 de oameni deşi cronicarii menţionau „10.000” şi „15.000”. Condusă de John de Gaunt, duce de Lancaster, fără participarea tatălui sau fratelui său mai mare, amândoi acum inapţi pentru război, armata traversă Canalul, la Calais, în iulie 1373, cu scopul de a se îndrepta în marş spre Aquitania. A fost cel mai ciudat şi mai lung marş al războiului.

Deşi se presupunea că vor o luptă decisivă în care englezii erau de obicei mai buni, Lancaster n-a apucat-o direct spre sud unde l-ar fi întâlnit în drum pe Du Gueslin cu armata sa. În loc de aceasta, aleseră drumul cel lung ce înconjura Parisul, lansându-se în incursiuni de jefuire prin Champagne şi Burgundia, de-a lungul înălţimilor centrale din Auvergne şi, în cele din urmă, după cinci luni şi aproape 3.000 de km parcurşi, ajunseră în Aquitania. Probabil că faimoasa ofensivă, chiar dacă indirectă, era

menită să răspândească distrugerea ca şi ofensiva lui Knollys şi, în plus, de a-i împiedica pe francezi să organizeze o eventuală invazie a Angliei. Poate Lancaster dorea pur şi simplu o ocazie mai largă pentru a găsi aventuri cavalereşti şi pradă spre a plăti astfel ceea ce statul nu reuşea.

Mărşăluind 12 sau 15 km pe zi, în cele trei formaţiuni de marş obişnuite, englezii se dedau 1 a prădăciuni pentru a provoca, prin plângerile locuitorilor, lupta cavalerilor francezi. Această tactică eşuă datorită interzicerii stricte dictate de Carol şi a faptului că populaţia era încurajată să se ascundă în oraşele fortificate. Marşul lui Lancaster s-a prelungit până în perioada frigului şi al ploilor de toamnă; proviziile se sfârşiră, caii pieriră de foame, nevoile se transformară în lipsuri şi lipsurile într-o indigenţă acută. Oamenii ducelui de Burgundia, mergând pe urmele armatei, îi nimiceau pe soldaţii rămaşi în urmă; datorită rezistenţei locale englezii suferiră mai multe pierderi, în sud, Du Guesclin punând ambuscade. Noiembrie îi găsi pe platoul deschis, bătut de vânturi de lângă Auvergne; cavalerii fără cai mergeau pe jos, unii îşi aruncaseră armura ruginită, alţii au fost văzuţi cum îşi cerşeau plinea la intrarea în Aquitania. Din armata vlăguită care se târa spre Bordeaux în timpul Crăciunului, jumătate din oameni şi aproape toţi caii pieriseră. Rămăseseră destui ca să menţină vechea Aquitanie, redusă acum la frontierele sale iniţiale dar prea puţini pentru a recâştiga ceea ce fusese pierdut. Pe la 1374, tratatul de la Bretigny fusese anulat. Cu excepţia portului Calais, Anglia nu mai rămăsese decât cu ce avusese înainte de Crécy. Englezii nu aveau posibilitatea de a deţine teritorii fără mijloacele financiare pentru a întreţine o armată în afara ţării şi, odată cu izbucnirea războiului, nici nu aveau cum păstra regiunile cedate a căror populaţie devenise ostilă. Nici superioritatea militară nu era în stare de a învinge un adversar care refuza o luptă decisive. În august 1374 regele Eduard declară că este gata să încheie un armistiţiu.

Venise timpul pentru ambele părţi. Carol al V-lea, folosindu-şi mintea, şi Du Guesclin, prin tacticile sale neortodoxe s-au unit pentru a făuri o strategie bazată pe recunoaşterea posibilului – antiteza directă a luptei pentru onoare, principiul de bază al cavalerismului. Deşi cronicarii şi propagandiştii contemporani încercau să facă din Du Guesclin „Al zecelea

merituos” şi Cavalerul Perfect, iar biograful lui Carol, Christine de Pisan, îl elogia pe rege pentru orice în afară de contribuţia sa reală, adevărul este că tocmai calităţile necavalereşti ale acestor două personalităţi puternice au salvat Franţa de la ruină. Carol şi-a atins scopul său militar însă cu preţul unei ţări devastate şi epuizate. După o oarecare amânare, el a fost de acord să trimită, soli la Bruges pentru, tratative de pace.

Capitolul 13

Războiul lui Enguerrand de Coucy

La Bruges nu s-a ajuns la niciun tratat de pace deoarece englezii erau hotărâţi să-şi păstreze posesiunile din Franţa sub propria lor suveranitate în timp ce Carol al V-lea era şi el hotărât să recâştige suveranitatea asupra Guiennei, cedată la Bretigny. Avocaţii săi susţinură că cedarea suveranităţii nu avusese nicio justificare deoarece ea viola jurământul sacru de omagiu, prin urmare Prinţul Negru şi regele Angliei s-au făcut vinovaţi de răzvrătire ce putea fi comparată cu aceea a lui Lucifer împotriva lui Dumnezeu. Deşi aceasta satisfăcea grija de o viaţă a lui Carol de a prezenta un caz juridic, englezii nu au fost impresionaţi. Pentru a evita eşuarea totală a negocierilor care fuseseră purtate cu mari cheltuieli şi fast de către ducele de Burgundia şi Lancaster (Burgundia primi 5.000 de franci pe lună pentru cheltuieli) s-a căzut de acord asupra unui armistiţiu pe un an începând cu iunie 1375, tratativele urmând să fie reluate în noiembrie.

Lăsate fără activitate prin armistiţiu, companiile din Franţa reîncepură să jefuiască poporul pe care-l eliberaseră de curând. Cu mai puţin de un an înainte, în ianuarie 1374, guvernul regal încercase printr-o ordonanţă să pună unităţile sub control. Ordonanţa prevedea un sistem de companii autorizate, cu plată fixă, sub conducerea căpitanilor numiţi de coroană cărora li se cerea să se lase de prădăciuni şi erau făcuţi răspunzători pentru purtarea oamenilor lor, în caz contrar fiind pedepsiţi. A fost o încercare lăudabilă însă campaniile libere se dovediră prea mult parte dintr-un sistem militar ca să fie desfiinţate sau îmblânzite. Brigandajul lor continuă.

„Foarte necăjit” din această cauză, regele se consultă cu consilierii săi asupra a ceea ce avea de făcut. Ei „îşi aduseră aminte de baronul de

Couey”. El urma să devină un alt Pied Piper care ar fi avut posibilitatea de a scoate briganzii din Franţa într-un război dincolo de hotare. Un război al său.

Procesul baronului de Coucy împotriva ducilor de Austria şi hotărârea lui de a-l continua erau bine cunoscute. În acest fel, el putea servi Franţa nestingherit de legăturile sale cu Anglia. Bureau de la Riviere şi Jean de Mercier, şambelanul şi vistiernicul regelui îi făcură propunerea că, dacă lua în serviciul său companiile a vreo 25 de căpitani din diverse părţi ale Franţei şi le-ar conduce împotriva ducilor de Hapsburg, regele i-ar da 60.000 de livre pentru plata lor şi ar plăti costul campaniei. El ar trebui să-i înlăture îndeosebi pe îndărătnicii bretoni, acoliţii lui Du Guesclin şi Clisson care comiseseră jafuri cumplite după terminarea oficială a războiului.

Experienţa lui Enguerrand de Coucy cu mercenarii din Lombardia i-a fost suficientă pentru a-i arăta pe-
ricolele unei asemenea campanii chiar dacă servea enorm scopului său. Avea acum 35 de ani, era destul de bogat ca să împrumute bani în acel an ducelui de Berry însă nu atât de bogat să finanţeze o campanie împotriva Hapsburgilor din propriile sale mijloace. A fost de acord să-l scape pe rege de briganzi. Printre căpitanii care au fost recrutaţi sub steagul lui Coucy erau fratele conetabilului, Olivier du Guesclin care ocupase şi devastase pământurile ducelui de Berry şi vărul său Sylvestre Budes, şeful unei companii bretone care fusese o adevărată năpastă pentru papa şi oraşul Avignon unde jefuise chiar şi grâul trimis de rege pentru a salva populaţia de foamete în 1375. Papa implorase, negociase, plătise şi excomunicase în zadar. Plătea acum bretonilor 5.000 de franci şi a fost de acord să revoce excomunicarea dacă aceştia ar fi mers cu Coucy. Se răspândi „mare groază” prin toată Burgundia când plecară spre nord de-a lungul malului stâng al Ronului; curierii relatau despre înaintarea lor, oraşele şi satele îşi trimiteau crainici să caute ajutor. Ca nişte lăcuste, bretonii, la care se alăturau alte companii, trecură prin Champagne în iulie, străbătură Lorena în august, şi Alsacia, care făceau parte din domeniul Hapshurgilor în cadrul Imperiului în septembrie.

Cavalerii din Picardia, Artois, Vermandois şi Hainault veniră cu

scutierii lor şi cu soldaţii pentru a se „prezenta cu onoare” la acţiunea lui Coucy. „Onoare” însemna în lexiconul cavalerismului lupta împotriva altor cavaleri, în cazul acesta, împotriva austriecilor. Elasticitatea gândirii omeneşti permitea onoarei să nu fie afectată de faptul că se însoţea cu mercenarii şi briganzii. Printre recruţi erau Raoul de Coucy, unchiul lui Enguerrand, viconţii de Meaux şi de Aunay, alţi *seigneurs* şi nu în ultimul rând celebrul şi energicul războinic Owen de Wales. Fiul unui tată executat de regele Angliei, Owen fusese crescut la curtea lui Filip al VI-lea. Îndrăzneţ, trufaş, cutezător şi războinic, luptase la Poitiers, în războaiele din Lombardia din anii 1360, pentru şi împotriva ducilor de Bar în Lorena, ca lăncier independent în Spania, şi cu Du Guesclin în campaniile din anii 1379 în timpul cărora renunţase la conducerea unei incursiuni navale pe Insulele Channel pentru a-l captura pe Captal de Buch.

În 1375, Owen se întorcea de curând de la asediul reuşit ăl oraşului St. Sauver-le-Vicomte pe coasta Normandiei unde pentru prima dată se folosiseră tunurile cu un efect notabil. Patruzeci de „maşini” mari şi mici, care aruncau ghiulele din fier şi piele precum şi pietre, nu reuşiră să dărâme zidurile însă îi hăituiră atât de mult pe apărători încât aceştia n-au mai avut posibilitatea să continue rezistenţa. „Ei erau atât de bombardaţi de către maşini încât nu îndrăzneau să meargă în oraş sau în afara castelului ci stăteau în turnuri”. Chiar şi acolo o ghiulea pătrunse într-o cameră unde zăcea bolnav un căpitan englez; se rostogoli în jurul zidurilor de mai multe ori ca şi cum chiar „trăsnetul intrase în cameră”, convingându-l pe căpitan că i-a sunat ceasul, după care sparse podeaua şi căzu în camera de dedesubt.

În baza contractului cu Enguerrand de Coucy din 14 octombrie 1375, teribilul Owen urma să conducă 400 de oameni cu o plată de 400 de franci pe lună, plus încă 100 de franci pentru locotenentul său, Owen ap Rhys. Nu putea fi subordonat nici unui alt căpitan şi nu avea voie să încheie nicio alianţă până ce nu avea să fie eliberat de angajamentul său în timp ce Couey, la rândul său, nu va încheia nicio pace fără acordul lui Owen. Orice oraş sau fortăreaţă cucerită de Owen urma să fie cedată baronului de Couey însă el avea dreptul să-şi păstreze prada şi acei prizonieri care valorau sub 200 de franci ca răscumpărare. De la cei cu răscumpărări mai mari,

Enguerrand de Couey urma să primească o şesime din valoare şi, în cazul când ar fi fost capturat însuşi ducele de Austria, Owen trebuia să-l predea baronului de Couey în schimbul a 10.000 de franci.

Acţiunea deveni o mare tentaţie pentru spadele neobosite atrăgând 100 de cavaleri din Ordinul Teutonilor. De-abia se uscase cerneala de pe documentul armistiţiului de la Bruges că au şi sosit cavalerii englezi la întâlnire, atraşi de faptul că la conducere se afla ginerele regelui Angliei. Bine înarmaţi, pe cai frumoşi cu frâie de argint, purtând platoşe, coifuri strălucitoare şi tunici lungi, bogate, englezii în număr de „6.000”, împrumutară înfricoşătoarea lor reputaţie întregii armate a lui Couey cu rezultatul că adversarii aveau să-i identifice pe toţi combatanţii ei cu denumirea de *Engländer*.

Numărul total, deşi incert se aprecia la 40, 50, 60 sau chiar 100.000 de oameni. Evaluat după numărul
căpitanilor era probabil în jur de 10.000, comparabil cu armata condusă de Du Guesclin în Spania. O cronică alsaciană menţionează 16.000 de cavaleri, „cu coifuri şi glugi”. Toţi observatorii menţionează coifurile ascuţite şi mantiile groase cu glugi purtate împotriva frigului, denumite *Gügler* (de la cuvântul german-elveţian pentru glugă sau vârf) care dădură numele războiului cunoscut sub numele de războiul glugilor.

Înainte de a pleca, Enguerrand de Couey se îngriji de viitorul sufletului său în caz că avea să moară. Conform rangului său, plăti abaţiei din Nogent-sous-Coucy să se facă două slujbe „în fiecare zi şi pentru totdeauna” pentru el, strămoşii şi urmaşii lui. Instrucţiunile lui, ca mai toate de acest fel, erau clare şi amănunţite, nelăsând nimic la voia întâmplării. Rugăciunile trebuiau făcute în faţa icoanei Fecioarei Maria în capela deja menită să fie locul pentru mormântul lui şi al soţiei sale. Au fost alocate 100 de lire pe an pentru întreţinerea călugărilor şi nevoile serviciului divin. Banii urmau să fie luaţi din arendele „permanente” şi din acele „*taille*” datorate baronului de Coucy de către anumite oraşe, stabilite cu exactitate, 50 livre de la unul, 45 de livre şi 10 sons de la altul, 4 livre şi 10 sous de la al treilea. Ca şi contemporanii săi, Enguerrand se baza pe o lume veşnică, fără schimbări. El a mai donat călugărilor din Nogent, pentru propria lor folosinţă, dreptul de pescuit în râul Ailette pe o anumită distanţă de la Rue

de Brasse la Pont St. Mardi.

Solidă şi veşnică, moştenirea baronului de Coucy nu manifesta urgenţa unor donatori. Captal de Buch, într-un testament din 1369, anul în care abandonă jurământul de credinţă pentru Franţa, a simţit evident nevoia consfinţirii imediate. El lăsă 40.000 de scuzi de aur. pentru 50.000 de slujbe, toate să fie ţinute într-un an după moartea sa plus lumânări care să fie aprinse permanent şi alte danii.

Aceşti bani pentru liturghii care trebuiau ţinute pe perioade de la 30 sau 50 de ani sau pe veşnicie şi în care erau pomenite de obicei şi rudele donatorului, asigurau locuri de muncă pentru cler şi venituri pentru biserici. Preoţii care nu aveau alte atribuţii, puteau să-şi asigure existenţa din aceste danii şi să ducă, după cum se considera în mod obişnuit – o viaţă de trândăvie şi desfrâu. Prinţesa Ţării Galilor întreţinea trei preoţi a căror singură datorie era de a spunea rugăciuni pentru soţul ei decedat.

Deşi forţele sale jefuiau Alsacia de 6 săptămâni, din octombrie şi noiembrie, Enguerrand de Coucy încă nu preluase comanda. Întârzierea lui este prima enigmă printre multe altele ce nu pot fi dezlegate din acest război ciudat purtat în timpul iernii, din cauza informaţiilor care lipsesc şi a aspectelor contradictorii din relatări. A amânat în mod deliberat pentru a istovi şi mai mult companiile slăbite din cauza vitregiilor iernii? Faptul că în 1365 şi Du Guesclin nu şi-a început marşul peste Pirinei până în decembrie poate fi un indiciu; însă Enguerrand avea intenţia limpede de a lupta până la capăt cu vărul mamei sale, Leopold, nu numai să ducă companiile după potcoave de cai morţi peste, munţii Jura şi să-şi piardă oamenii în zăpezile de pe munţi.

La sfârşitul lui septembrie el scrisese ducelui de Brabant, vicar imperial în Alsacia, aducându-i la cunoştinţă intenţia sa de a cere Brisgau, Sundgau şi micul comitat Ferrette şi primise asigurarea că nu se va întreprinde nicio acţiune din partea Imperiului pentru a se împiedica încercările sale de a obţine dreptate. Apoi, spre a găsi o justificare pentru un război drept şi pentru a se distinge de un căpitan oarecare de mercenari, Enguerrand de Coucy a mai scris oraşelor Strasbourg şi Colmar din Alsacia afirmând că nu le ameninţă cu nimic, arătând numai revendicările sale faţă de vărul lui, şi le îndemnă să nu se alarmeze, ci să-l ajute să-şi

obţină drepturile. Se oferi să le explice mai pe larg cauza sa dacă o doreau. Aceasta nu mai cerea niciun răspuns deoarece companiile făceau deja cele mai cumplite fărădelegi sub zidurile oraşului.

Dacă strigătul de groază din cronicile locale este o mărturie, atunci niciodată n-a fost un măcel mai mare decât în Alsacia. Patruzeci de sate din Sundgau au fost jefuite şi distruse, 100 de locuitori din Wattwiller omorâţi fără milă, bărbaţi şi femei au fost puşi să-i slugărească pe briganzi, mănăstirea franciscană din Thann incendiată până în temelii, mănăstirea Schoenensteinbach atât de distrusă încât a fost părăsită şi terenurile ei au rămas nelucrate timp de 20 de ani. Companiile stabiliră tributul lor obişnuit pe care bogaţii îl plătiră în bani, cai şi stofe frumoase iar săracii în încălţăminte, potcoave şi cuie. Când a fost întrebat ce scop avea campania lor, unii căpitani răspunseră că au venit pentru, 60.000 de florini, 60 de armăsari de luptă şi 60 de veşminte de aur”. Episcopul şi magistraţii din Strasbourg plătiră 3.000 de florini pentru ca oraşul să nu fie atacat. Un grup de săteni care reuşiră să omoare 20 de duşmani încartiruiţi în localitatea lor, au fost supuşi la asemenea cruzimi ca pedeapsă încât îndrăzneala se transformă în disperare şi sătenii fugiră, părăsindu-şi casele.

La început, căpitanii din slujba baronului de Coucy încercară să menţină disciplina şi unii trimiteau la spânzurătoare aproape în fiecare zi soldaţi dedaţi la fărădelegi pentru a se opri dezordinea. Pedepsirea violentă a oamenilor obişnuiţi cu forţa nelegiuită nu reuşea să înfrâneze violenţa.

În faţa invaziei, Leopold adoptă aceeaşi strategie ca cea adoptată de Carol al V-lea: porunci alsacienilor să distrugă tot ce putea să ajute la adăpostirea sau hrănirea duşmanului şi să se retragă cu bunurile şi proviziile lor în oraşele şi castelele înconjurate de ziduri. Ca şi Carol, el porunci fortificarea oraşelor şi castelelor capabile de apărare, distrugerea altora şi incendierea satelor din afara zidurilor. Pe hârtie asemenea porunci sunt uşor de îndeplinit; în practică, pentru un ţăran ar fi fost un chin cumplit să distrugă sau să vadă că i se distruge produsul muncii sale, bruma de avut care-i asigura viaţa pentru încă un an. În ce măsură s-au aplicat într-adevăr aceste măsuri drastice este greu de spus.

Lipsindu-i oastea necesară pentru a o înfrunta pe aceea a baronului de Couey, Leopold se retrase în fortăreaţa Breisach peste Rin, bazându-se pe

faptul că va provoca rezistenţa elveţienilor care vor respinge inamicul şi nu-l vor lăsa să înainteze. El avea motive dureroase să cunoască capacitatea de luptă a supuşilor săi elveţieni.

Fie reală, fie legendară, sfidarea lui Wilhelm Tell faţă de epistatul Gassler la începutul secolului personifica lupta împotriva tiraniei hapsburgice. De două ori în următorii 60 de ani elveţienii îi umiliră pe cavalerii hapsburgici. La Morgarten şi Laupen în 1315 şi 1339 victoriile soldatului pedestru asupra cavalerului călare au rămas celebre în istoria militară. La Morgarten în cantonul împădurit Schwyz, elveţienii, ascunşi deasupra unei trecători din munţi, aruncară bolovani şi trunchiuri de copaci peste cavalerii care treceau prin defileul îngust şi apoi se năpustiră asupra forţelor cuprinse de panică omorându-i pe cavaleri ca pe „nişte oi într-un ţarc”. Au fost nemiloşi deoarece nu aşteptau răscumpărări şi ieşiră învingători de pe câmpul de luptă deoarece ei, şi nu duşmanii lor, aleseseră unde să lupte. Cavalerii dădură vina pe teren pentru înfrângerea suferită şi, de fapt, dezavantajul cavaleriei în munţi, unde nu era posibil să ataci, a fost un element nu mai puţin important decât spiritul sfidător al cantoanelor, datorită căruia elveţienii şi-au dobândit în cele din urmă independenţa.

La Laupen, pe o colină deschisă, nu mai poate fi invocată scuza că terenul a fost cauza înfrângerii suferite.

Acolo, recruţii din Berna, la care s-au alăturat munteni din Cantoanele Forestiere înaintară sub comanda unui cavaler din partea locului şi-şi ocupară poziţia pe o colină care urma să fie urcată de cavalerii hapsburgi. În încleştare, elveţienii, deşi înconjuraţi, formară o falangă sub formă de „arici” care rămase pe loc şi rezistă atacului, în timp ce îi obligară pe cavaleri la o luptă corp la corp, lovindu-i cu halebardele – o combinaţie de secure şi suliţă – rezervele lor îi atacară pe la spate pe nobili şi-i răpuseră. De pe câmp au fost strânse 70 de coifuri şi 27 de flamuri ale nobililor. Deşi trecuse o generaţie de atunci, poate că Güglerii fuseseră puşi în gardă.

Elveţienii reacţionară fără entuziasm la chemările lui Leopold de a organiza apărarea împotriva lui Enguerrand de Coucy. Îi urau pe Hapsburgi mai mult decât se temeau de invadatori. Cele trei Cantoane Forestiere din centrul ţării refuzară să întreprindă vreo acţiune. Conduşi de Schwyz, cel mai îndrăzneţ din cele trei cantoane, patronismul naţiunii

viitoare, ei spuseră că n-au niciun interes să se sacrifice pentru apărarea teritoriului lui Leopold împotriva baronului de Coucy care nu-i jignise niciodată. Ei vor rămâne „spectatori ai acestui război” cu excepţia cazului în care vor trebui să se apere împotriva învingătorului dacă ar fi mers prea departe. Totuşi, Zurich împreună cu Berna, Lucerna şi Solothurn au fost de acord să apere Aargau, regiunea de lângă Alsacia de-a lungul râului Aar, deoarece le atingea frontierele şi era „drumul” lor.

În ziua sfântului Martin, la 11 noiembrie, sau în jurul acestei date, Enguerrand de Coucy sosi în Alsacia cu 1500 de oameni pentru a prelua comanda. Până atunci, odată eu apropierea iernii, regiunea fusese pustiită încât nu se mai găseau provizii şi furaje. În acest moment, în relatări apare o deformare a evenimentelor care, provenind de la Froissart care avea să afle multe despre peripeţiile lui Enguerrand din gura acestuia, este inexplicabilă. După spusele lui Froissart, nişte comandanţi răzvrătiţi convocară o adunare ca să-l acuze pe baron că i-a înşelat. „Cum vine asta?” strigară ei. – „Acesta este ducatul Austriei? Baronul de Coucy ne-a spus că este cea mai bogată ţară din lume şi o găsim săracă. Ne-a înşelat. Dacă am trece Rinul nu ne-am mai întoarce niciodată căci am fi omoriţî sau capturaţi de duşmanii noştri germani care sunt oameni fără milă. Să ne întoarcem în Franţa şi blestemat să fie acela care mai înaintează!”

Bănuind că este pe punctul de a fi trădat, Enguerrand le vorbi blând, spunând „Domnilor, aţi luat banii
şi aurul meu, pentru care sunt foarte îndatorat regelui Franţei, şi sunteţi obligaţi prin jurământ şi prin credinţă să vă achitaţi loial de această îndatorire. Altfel voi fi cel mai dezonorat bărbat din lume”. Însă companiile refuzară să se mişte, pretextând că Rinul este prea larg pentru a fi traversat fără corăbii, că nu cunoşteau drumurile de dincolo şi că „nimeni n-ar trebui să scoată soldaţii în afara graniţelor unei ţări bogate cum aţi făcut dumneavoastră”.

Rinul, care face un cot în unghi drept la Basle, nu ar fi trebuit de fapt să fie trecut pentru a intra în Aargau. Dar în mintea oamenilor de rând din vremea aceea el părea larg, deşi nu era precis localizat. Pentru mercenari lumea în care călătoreau era tot la fel de puţin cunoscută ca şi scopurile politice pentru care erau folosiţi. Enguerrand de Coucy încercă să-i

convingă că, odată ce vor traversa munţii întunecaţi pe care-i vedeau înaintea lor, vor găsi pământuri bune, dar fără folos. Într-un mesaj trimis din partea lui Leopold i se oferea lui Enguerrand unul din teritoriile pe care le ceruse, comitatul Ferrette cu un venit de 20.000 de franci pe an, însă oferta fu respinsă deoarece Coucy şi sfetnicii săi o considerară prea mică.

În versiunea lui Froissart, descoperind că oamenii lui nu vor să meargă mai departe, baronul a fost „foarte dezamăgit” şi „sfătuindu-se cu sine însuşi ca un cavaler înţelept şi clarvăzător” s-a gândit că mercenarii ar fi putut tot aşa de bine să-l vândă ducelui de Austria în locul plăţii promise „şi dacă va fi predat germanilor, nu va fi niciodată eliberat”. După ce se sfătui cu prietenii lui, hotărî că era mai bine să se întoarcă în Franţa. Plecă în taină, noaptea, numai cu doi însoţitori, „deghizat”, şi de-abia după ce a călătorit două zile, fiind departe de pericol, cei mai apropiaţi prieteni ai săi au aflat de plecarea lui. Când ajunse în Franţa, regele şi fraţii săi au fost „foarte uimiţi deoarece îl credeau în Austria şi li se păru că văd trei stafii”. Cerându-i-se să povestească ce s-a îmâmplat, baronului de Coucy nu-i fu greu să explice toată afacerea „deoarece era un vorbitor elocvent şi avea o scuză reală”. El povesti regelui şi ducilor tot ceea ce se întâmplase „pentru ca să se vadă că el avea dreptate iar companiile erau de condamnat”.

Faptul că nimic asemănător nu s-a întâmplat, ilustrează ce fel de relatări circulau în Evul Mediu. Enguerrand de Coucy şi companiile sale au înaintat într-adevăr spre Aargau, părăsind Alsacia în ziua de Sf. Ecaterina, la 25 noiembrie, şi ajunseră la Basle, unde se învârtiră în jurul oraşului vreo trei zile într-o demonstraţie de forţă, probabil pentru a descuraja orice opoziţie faţă de înaintarea lor peste munţii Jura. Se spune că episcopul de Basle le dădu liberă trecere din ură faţă de Berna.

Când se apropiară se văzu că întunecimea purpurie a munţilor Jura era dată de pinii care acopereau un lanţ de înălţimi joase ce nu treceau de nivelul copacilor. Mergând de-a lungul unui torent care curgea spre Franţa în direcţie opusă, soldaţii cu glugi trecură peste creste, forţară trecătorile la Hauenstein şi Blasthal, coborâră printre cătunele din vale, prădând şi distrugând în drumul lor până ce ajunseră la Aar, un afluent larg al Rinului care marca graniţa Aargaului. Întâmpinând slabă rezistenţă deoarece seniorii din regiune fugiseră înaintea sosirii invadatorilor să se refugieze la

Leopold, cucerură castelele şi vechiul pod de lemn din Olten.

Convocaţi urgent de Leopold, locuitorii Bernei plecară să-i întâmpine. pe duşmani, însă văzându-i pe nobili că-şi părăsesc domeniile se întoarseră dezgustaţi acasă, înfricoşaţi, toţi locuitorii din Aargau abandonară armele şi satele spre a se refugia în oraş, lăsându-i pe Gügleri stăpâni pe regiune. Înfuriat de neascul-
tarea locuitorilor din Berna, Leopold pustii fără milă totul în faţa duşmanului. Oamenii lui incendiară câmpurile şi recoltele, tăiară pomii şi lăsară o nenorocire atât de mare încât locuitorii satelor mici cu greu reuşiră să lupte în acea iarnă împotriva lupilor. Poporul înrăit îşi bătea joc de austriecii care „locuiau dincolo de Rin, siguri ca într-un cufăr”. Îl acuzară pe contele Rudolph de Nidau şi pe alţi seniori din partea locului că ar fi dat drumul torentului care devastase cantoanele.

Soldaţii lui Enguerrand de Coucy au luat ce au mai găsit. Împărţindu-se în trei grupuri se răspândiră din ce în ce mai adânc în Aargau deoarece îi mâna foamea şi jaful. Enguerrand îşi stabili cartierul general la mai puţin de 15 km est de râu în abaţia St. Urbain, ce avea în spate nişte dealuri acoperite de brazi şi în faţă o pajişte largă. După relatările abaţiei, el rămase acolo 18 zile. Cele mai importante oraşe din Aargau fuseseră puse zălog pentru partea neplătită din zestrea mamei sale. Dacă ar fi putut să cucerească aceste oraşe, şi-ar fi îndeplinit obiectivul dar fărâmiţarea forţelor sale şi tăria zidurilor făcu acest lucru nerealizabil. Nu a avut mai mult succes decât a avut Eduard în Franţa. Chiar şi micul oraş Büren din valea Aarului rezistă la un asediu pe care baronul de Coucy îl conduse personal, deşi seniorul său, contele de Nidau, îşi primi pedeapsa pentru duplicitatea lui, fiind omorât de o săgeată inamică când îşi scoase capul pe fereastră.

În frigul din decembrie, companiile umblând să jefuiască în grupuri mici ajunseră până la hotarele oraşului Zürich şi Lucerna. Dispersarea lor le făcu vulnerabile în timp ce crimele comise provocară riposta elveţienilor. În Sehwyz, lângă lacul Sempach, în districtul muntos Entlibuch, o ţărănime curajoasă, mândra de vechile ei privilegii, strânse un corp de armată format din mai multe sute de oameni. Animaţi de exemplul lor, tinerii din Lucerna, împotriva poruncilor, au trecut noaptea peste ziduri

pentru a li se alătura împreună cu alţii din oraşele învecinate. La 19 decembrie, grupul, numărând cam 600 de oameni, încercui orăşelul Buttisholz, unde erau încartiruiţi vreo „3.000” de Gügleri. Elveţienii atacară, omorâră 300, şi-i arseră pe alţii de vii în biserica unde se refugiaseră. Ceilalţi au fost puşi pe fugă. Triumfători, oamenii din Entlibueh, cu arme şi trofee capturate, s-au întors înapoi în munţi. Văzându-i trecând, un nobil care nu luptase, striga în bătaie de joc din castelul său către un muntean călare pe un cal de luptă şi purtând coiful şi platoşa unui cavaler omorât: „Nobile domn de sânge nobil, trebuie ca oamenii de rând să poarte asemenea arme?”. Cel din Entlibuch replică: „Domnule, în ziua de azi sângele nobililor şi al cailor este atât de amestecat încât nu-i mai putem deosebi pe unul de altul”·. Pe locul luptei s-a ridicat un monument comemorând *Niederlage der Gügler*.

Berna, oraşul Ursului, prinse curaj la auzul acestei veşti. În şase zile s-a strâns o oaste formată din locuitori ai Bernei şi ai oraşelor învecinate, inclusiv Nidau şi Laupen, sub conducerea magistratului şef al Bernei. În noaptea de Crăciun, această oaste luă prin surprindere o companie de bretoni la Jens, la 40 de km depărtare, omorând încă 300 de Gügieri, înregistrând pierderi mici de partea lor din moment ce au putut să atace din nou în noaptea următoare.

De data aceasta, obiectivul era abaţia din Fraubrunnen unde era încartiruit un duşman important, Owen de Wales, cu o mare companie. Ducând steagul cu Ursul, cetăţenii merseră în noaptea de 26, printr-un frig puternic şi încercuiră abaţia înainte de apariţia zorilor. Scoţând strigăte puternice, incendiară cu torţe clădirile şi se năpustiră asupra „englezilor” adormiţi, omorând pe mulţi înainte de a se trezi. Ceilalţi săriră la arme într-o apărare disperată; mănăstirea, care odinioară era obişnuită cu o linişte profundă, răsuna de strigăte şi de zăngănitul armelor, adversarii luptau „ochi pentru ochi şi lovitură pentru lovitură”, toate clădirile erau cuprinse de fum şi flăcări, Owen îşi rotea spada eu „furie sălbatică”, conducătorul bernezilor, Hannes Riedler, a fost omorât, însă oamenii lui îi puseră pe Gügieri pe fugă. „Şi cei care fugiră au fost omorâţi, iar cei care rămaseră, arşi”. Owen scăpă, dar trupele sale au înregistrat 800 de morţi. Şi elveţienii suferiră mari pierderi însă supravieţuitorii s-au întors glorioşi la Berna.

Printre steagurile care sunt încă expuse în oraş este i unul roşu cu alb, pătat şi rupt care se spune că a aparţinut lui Coucy[16]. A fost el personal la Fraubrunnen? Prezenţa sa nu este nicăieri menţionată, dar nu este imposibil.

Berna decretă o distribuire anuală de pomeni pentru a mulţumi lui Dumnezeu; cântecele şi cronicile au sărbătorit victoria asupra temutelor companii care i-au hăituit atât de mult pe creştini. Baladele povesteau cum „cavalerul Cussin veni să cucerească castelul şi oraşul” cu „40.000 de lăncieri cu pălăriile lor ascuţite”, cum „credea că întreaga ţară este a lui şi şi-a adus neamurile din Anglia pentru a-l ajuta cu puterea şi bunurile lor”; cum „ducele Yfo din Wales veni cu coiful său de aur”; cum episcopul de Basle a trădat, promiţând să-i slujească pe Gügleri şi cum, în sfârşit, când ducele Yfo veni la Fraubrunnen:

Ursul urlă „Nu-mi vei scăpa!
Te voi omorî, te voi înjunghia şi te voi arde”.
În Anglia şi în Franţa toate văduvele strigară
„Vai mie!”
Nimeni nu va mai înfrunta vreodată Berna.

Pentru posteritate, rolul lui Coucy a fost menţionat în cuvinte mai cumpătate, chiar dacă inexact, scrise în latină pe un stâlp de piatră ridicat la Fraubrunnen:

Căutând din nou zestrea iubitei soţii
Pe care fratele austriac i-o dăduse, Coucy,
conducătorul englez,
Conduse peste mări steagurile unor puternice cohorte –
Un cavaler care atacă pământuri străine, departe,
În acest loc, pe această coamă de munte,
poporul din Berna
A distrus tabăra duşmanului şi omorî mulţi
oameni
În acest război nedrept.

---

[16] Muzeul de istorie din Berna descrie steagul ca o reproducere din secolul al XV-lea a originalului. Bernard Aucien sugerează că este posibil să fi fost capturat în 1388 când elveţienii recuceriră Nidau, ce fusese cedat lui Enguerrand de Coucy la terminarea campaniei din Aargau.

Astfel fie ca Atotputernicul Dumnezeu
Să ocrotească Ursul de (atacurile) deschise
şi de stratagemele ascunse
Ale duşmanului.

În aceste cântece şi memoriale de luptă răsună vocea mândriei şi încrederii deşteptate. Luptele de la Buttisholz, Jens şi Fraubrunnen, purtate în săptămâna Crăciunului din 1375, deşi nu i-au distrus pe Gügleri, au fost mai însemnate ca semnificaţie decât ca amploare. Ele au dat un nou avânt luptei elveţienilor împotriva Hapsburglior şi au condus-o la bătălia decisivă de la Sempach în Schwyz, 11 ani mai târziu, în care Leopold avea să fie omorât şi supremaţia Hapsburgilor asupra cantoanelor aproape îndepărtată, deşi abia peste un secol confederaţia şi-a câştigat definitiv independenţa. Acţionând ca un catalizator, expediţia lui Enguerrand de Coucy a jucat un rol fericit în formarea unei naţiuni, aşa cum s-a întâmpiat cu masacrul Prinţului Negru de la Limoges. Dar dacă încăierările pe care le-a provocat au confirmat capacitatea de luptă a oamenilor de rând când îşi apărau propria lor cauză, lecţia nu a fost folosită de alţii în afară de elveţieni şi, într-o oarecare măsură, de flamanzi. Celelalte încercări, de exemplu Jacqueria, din repetatele lupte civile din secolul al XIV-lea au fost înăbuşite.

După Fraubrunnen, Enguerrand de Coucy s-a văzut silit să se întoarcă în Franţa. În faţa refuzului lui Leopold de a lupta, el nu avea cum să-şi recâştige moştenirea, nici nu mai putea lăsa companiile într-o ţară pustiită, pe o vreme rece, demoralizate în urma înfrângerilor provocate de rezistenţa populaţiei. Ca şi Eduard, ca şi Lancaster, ca şi oricare alt invadator al timpului său, el pornise să lupte în altă ţară fără să-şi asigure o aprovizionare continuă şi, în consecinţă, nici rezultatele n-au fost altele. Repetarea mohorâtă a istoriei n-a fost niciodată mai evidentă decât în războiul Güglerilor. Obişnuinţa joacă un mare rol mai ales când schimbările se produc lent, după cum se întâmpla în Evul Mediu.

Întoarcerea prin Alsacia în ianuarie a fost marcată de foame şi frig. Oamenii cădeau pe drum sau dezertau, caii înfometaţi erau lăsaţi să moară, harnaşamentele şi armurile, abandonate în drum. Cei puternici au continuat

să prade. Oraşele îşi închiseră porţile împotriva devastatorilor şi, într-un caz, cu ajutorul Fecioarei Maria, adăugară umilinţa unei alte înfrângeri. Cetăţenii din Altkirch, hotărâţi să lupte împotriva unei companii de Gügleri care se pregătea de un atac aşteptau pe ziduri semnalul de începere a luptei când cerul se ilumină deodată de nişte lumini vii asemenea aurorii boreale. Convinşi că patronul lor, Sfânta Fecioară îşi arăta sprijinul, cetăţenii încurajaţi trecură la ofensivă. Având un efect tot atât de puternic, dar în sens opus, asupra inamicului, intervenţia cerească răspândi consternare şi-i puse pe Gügleri pe fugă.

La Wattwiller, la o depărtare de o zi călare de castelul lui Leopold de la Breisach, la 13 ianuarie, a fost semnat un tratat între baronul de Coucy şi ducii de Austria prin care ei îi cedau feudul contelui de Nidau, decedat, inclusiv oraşul Büren în schimbul renunţării la alte pretenţii. Nu se ştie dacă baronul de Coucy în drumul său spre Franţa mai reprezenta încă o ameninţare pentru a smulge această înţelegere sau dacă acest lucru fusese negociat dinainte ca preţ al plecării lui. În orice caz, el nu plecă acasă cu mâinile goale 17. Companiile trebuiră să înfrunte frigul din ianuarie şi februarie. Coucy reuşise să-i ţină departe de Franţa timp de aproape şase luni, mai mult decât Du Guesclin care-i dusese în Spania în 1365.

În februarie, regele Carol îl numi imediat pe Coucy împreună cu mareşalul Sancerre şi Olivier de Clisson şi pe mai mulţi cavaleri care luptaseră alături de Gügleri, să comande operaţiunile împotriva foştilor lor asociaţi, care reluaseră jafurile în Champagne. Baronul de Coucy, „cavaler de înalt rang şi alţi doi cavaleri neaparţinând nici unui ordin, şi şapte scutieri din suita lui” precum şi mareşalul Sancerre urmau să aibă fiecare câte 200 de soldaţi iar Clisson 100, plătiţi de rege, pentru a merge „împotriva mai multor companii care de-abia s-au întors de la hotarele Germaniei”. Au avut succes. Prin martie, companiile bretone apărură de-a lungul Ronului şi, în mai, au fost angajate de Papă pentru războiul reînceput în Italia.

Conferinţa de pace anglo-franceză de la Bruges, convocată din nou în

---

17 Conform surselor elveţiene, cesiunea nu s-a efectuat decât după 10 ani când Leopold a

decembrie 1375, la care luară parte duci, cardinali, conetabilul Du Guesclin şi alte figuri ilustre, dezbătu mai multe probleme, a fost ocazia mai multor manifestări, turnire, serbări şi banchete, şi atrase chiar mai multă lume decât negocierile anterioare până ce o oarecare epidemie întrerupse plăcerile. Disputa asupra teritoriilor şi asupra suveranităţii deveni mai complicată prin cererea lui Carol ca Eduard să suporte daunele provocate de război. Nu s-a ajuns la niciun acord cu excepţia prelungirii armistiţiului pentru încă un an. Din nou Carol, nerăbdător acum să aibă o „pace bună", îşi aduse aminte de baronul de Coucy ale cărui legături cu Anglia „îi conveneau pentru a negocia pacea între cei doi regi".

În timpul expediţiei lui Enguerrand de Coucy împotriva Austrie, neobosita Isabella plecase ca de obicei acasă în Anglia, părăsind Franţa cu câteva luni înaintea soţului ei. Judecind după diverse cadouri, alocaţii şi subsidii pe care i le-a dăruit cu generozitate regele Eduard, ea încă mai exercita o influenţă asupra tatălui ei. Îndrăgostit lulea, el era supus influenţei unei amante frumoase şi vulgare, Alice Perrers, căreia îi dăruise robele şi bijuteriile reginei defuncte, şi care trecea prin Londra în drum spre vreun turnir într-o caleaşcă triumfală sub numele de „Doamna soarelui". În timpul vizitei sale anterioare, Isabella nu locuise la curte cu acea care o înlocuise pe mama ei. De data aceasta însă scrupulele ei au fost învinse de afecţiunea filială sau poate se aştepta la alte daruri. Regele îi plăti datoriile, cheltuielile şi salariile servitorilor şi a graţiat pe trei criminali pentru care ea intervenise, inclusiv pe" unul condamnat pentru „tulburarea liniştei" atunci când a ucis pe servitorul unui alt cetăţean. Izvoarele nu arată de ce o interesase aceste cazuri. „Chiar regele îi dădu cu mâna lui" o mantie din purpură, croită în stilul mantiilor Ordinului Jartierei, „cu glugă şi mâneci căptuşite cu blană, cu margini de hermină[u]; o altă mantie, dăruită de Sfântul Gheorghe, iar la Crăciun, o mantie din catifea cu hermină pentru ea, şi una pentru fiica ei, Filipa (Marie, ca moştenitoare a domenului Coucy, rămase în Franţa).

Ca nepoată a regelui Eduard, Filipa în vârstă de 8 ani, era un personaj

---

cerut sprijinul lui Coucy împotriva elveţienilor în lupta care a dus la Sempach.

distinct. Fusese logodită de la vârsta de patru ani cu Robert de Vere, al nouălea duce de Oxford, pe atunci în vârstă de 10 ani şi ca urmare a acestei alianţe, ea purta titlul de contesă de Oxford şi împărţea cu mama ei roadele mărinimiei monarhului aflat la apusul vieţii. De Anul Nou, Eduard îi dădu Isabellei un set complet de obiecte de cult şi două şei, una din catifea roşie brodată cu violete de aur şi una decorată cu sori de aur şi cupru. Vâna în ţinuturile Windsorului, trăgea cu arcul în compania a 12 doamne, care primiseră de la rege câte un arc cu ornamente, şi, fără îndoială, se întoarse în Franţa fără prea mare tragere de inimă în ianuarie 1376, când Coucy reveni din Aargau. Prin aprilie era pregătită să se întoarcă din nou acasă. În acea lună, baronul de Coucy ceru regelui Franţei permisiunea de a vizita Anglia cu soţia sa.

De la întoarcerea sa din Aargau, prietenii lui Enguerrand îl tot îndemnau să devină pe de-a-ntregul francez. După spusele lui Froissart, ei susţineau că nu trebuia neapărat să-şi piardă pământurile din Anglia dacă ar fi avut de ales, deoarece regele Angliei nu putea să-i ceară să renunţe la domeniul său mult mai mare din Franţa, mai ales că era francez „cu numele, prin sânge, blazon şi origine”. Deoarece ştia că este stimat de regele Franţei, şi-i era recunoscător acestuia pentru că finanţase expediţia din Austria şi, fără îndoială, întrucât nu dorea, în cazul unui nou război, să rămână într-o stare de neutralitate forţată şi dificilă, Enguerrand de Coucy era pe punctul de a lua o hotărâre. Însă cu ocazia vizitei sale următoare spera mai întâi să soluţioneze în mod clar chestiunea pământurilor sale din Anglia şi a veniturilor. Soţia sa engleză, din cauza ataşamentului ei trainic faţă de Anglia, s-ar fi opus energic renunţării la ţara ei. Totuşi, alegerea exista limpede
În mintea soţului ei când acceptă noua numire.

„Şi văzând că era privit ca unul din cei mai înţelepţi şi mai prudenţi dintre nobili... în care nu puteai găsi mai multă bunătate şi credinţă, i se spune: „Baron de Coucy, este în intenţia regelui şi a consiliului lui de a vă considera unul de-ai noştri, aparţinând Franţei şi astfel ne puteţi ajuta şi sfătui în tratativele cu englezii. De aceea vă rugăm să faceţi această călătorie în secret şi cu înţelepciune, aşa după cum ştiţi că trebuie făcută, şi să aflaţi de la regele Angliei şi de la Consiliul lui în ce condiţii se poate

încheia pacea între ei şi noi”. Şi astfel se grăbi să plece în această călătorie”.

Capitolul 14

Dezordinea din Anglia

Enguerrand de Coucy sosi în Anglia în aprilie 1376 chiar în momentul când nemulţumirea ajunsese la maximum prin prima acuzare adusă vreodată în Parlament miniştrilor coroanei. În sesiunea istorică numită Bunul Parlament, monarhia descoperi că dispăruse complet încrederea poporului într-un guvern care nici nu putea câştiga, nici nu putea termina războiul”.

Eşecul de a încheia pacea la Bruges exacerbase resentimentele poporului faţă de funcţionarii regali corupţi, faţă de un război care nu aducea niciun profit, faţă de o proastă conducere militară şi risipirea sau delapidarea banilor proveniţi din impozitele plătite de popor. Erau aceleaşi racile care cu douăzeci de ani înainte generaseră provocarea monarhiei de către starea a treia din Franţa. Starea a treia găsi acelaşi prilej de a se face simţită când coroana engleză a avut nevoie de noi subsidii spre a se pregăti pentru eventualul sfârşit al armistiţiului de un an. Parlamentul era convocat pentru aprilie şi când se adunară membrii, Londra răsună de „un puternic murmur al poporului”.

Baronul şi doamna de Coucy, care fuseseră întâmpinaţi „cu bucurie” la sosirea lor la curte, se treziră în mijlocul furiei şi crizei care înconjurau familia regală şi care îl vizau mai ales pe fratele Isahellei, John de Gaunt, cunoscut sub numele de ducele de Lancaster. În locul prinţului bolnav şi al regelui senil, el era figura cheie în guvernul regal care era învinovăţit acum pentru toate relele.

Şaptezeci şi patru de cavaleri din comitate şi 60 de burghezi din oraşe constituiau Comunele Bunului Parlament. Acţionând cu un oarecare ajutor din partea lorzilor, ei cerură satisfacerea a 146 de revendicări înainte ca să consimtă la noi subsidii. Principala lor cerere a fost destituirea miniştrilor venali şi înlăturarea amantei regelui pe care o acuzau de venalitate şi vrăjitorie. În plus, doreau Parlament anual, alegerea, nu numirea membrilor

şi o lungă listă de restricţii impuse practicilor arbitrare şi proastei guvernări. Două din cele mai mari plângeri nu erau la adresa guvernului, ci a abuzurilor ierarhici unei Biserici străine şi a cererilor unei clase muncitoare care devenise nesupusă şi turbulentă. Şi aceste probleme aveau o mare însemnătate: una avea să ducă la ruperea definitivă de Roma şi cealaltă, mult mai repede, la răscoala ţăranilor.

Anglia, puternică şi triumfătoare pe care o cunoscuse Enguerrand de Coucy după Poitiers, devenise nemulţumită. Mândria născută în urma cuceririlor şi a bogăţiei obţinută din răscumpărări dispăruse ca fumul, energia şi încrederea clocotitoare se transformaseră în vrajbă şi frivolitate, imperiul lărgit se fărâmiţase, flota engleză fusese alungată în mod umilitor din Canal, scoţienii războinici de la hotare erau mai nesupuşi ca niciodată. Eroii Angliei – Henry de Lancaster, Chandos, Prinţul de Wales – erau morţi sau pe moarte; buna regină fusese înlocuită de o femeie stricată care se credea că-l domina pe rege, deşteptându-i poftele trupeşti prin nişte vrăji făcute de un călugăr. Exuberantul Eduard de odinioară, care fusese martorul victoriei de la Creey, era acum un bătrân infatuat şi senil, „nu cu mai multă minte decât un băiat de 8 ani”. Succesele se transformaseră în pierderi, fiecare pierdere fiind însoţită de întreruperea comerţului şi de noi biruri. O domnie de 50 de ani, dominată de războaie nesfârşite se apropia de sfârşit sub impresia din ce în ce mai puternică că se făcuseră eforturi zadarnice şi se guvernase prost.

Şi Anglia se molipsise de fărădelegile care erau răspândite pe întregul continent. Soldaţii, care se întorseseră cu obiceiul, dar nu şi cu roadele jafului, formară mici bande şi trăiau din jafuri, sau deveneau servitori ai lorzilor sau cavalerilor care, întorşi acasă, îşi găsiseră domeniile sărăcite din cauza Morţii Negre. O întreagă generaţie, din vremea jefuirii oraşului Caen, cu ocazia primei debarcări a lui Eduard, până la raidul din Aargau, se obişnuise cu brigandajul şi acasă apela cu uşurinţă la el. Într-o plângere adresată Parlamentului se arăta că grupuri de pedestraşi şi arcaşi, uneori sub conducerea unui cavaler, „merg călare prin diversele părţi ale Angliei”, ocupă moşii şi pământuri, siluiesc femei şi fete şi le duc în comitate străine, „îi bat, şi-i mutilează, şi-i omoară pe bărbaţi pentru că aceştia vor să-şi păstreze nevestele şi bunurile”, îi ţin prizonieri pentru răscumpărare şi

„câteodată se înfăţişează înaintea judecătorilor într-o postură ameninţătoare pentru a-i intimida şi a-i face să nu aplice legea”. Provocau dezordini şi „crime îngrozitoare”, regatul trecând prin mari suferinţe „spre marea durere şi chinul poporului”. Justiţia regală a făcut eforturi serioase pentru a-i stăpâni deoarece forţa militară a regelui depindea de aceiaşi nobili care erau răspunzători pentru dezordini.

Degradarea justiţiei a fost o cauză majoră a furiei Comunelor. În Viziunea lui *Piers Plowman* (Plugarul), apărută prima dată în 1377, figura Păcii, care face o plângere împotriva Răului personificat de un funcţionar al regelui care-i luase caii şi cerealele, se plânge că nu poate să-l aducă în faţa justiţiei pe funcţionarul respectiv pentru că „el ţine oameni care să mi-i omoare pe ai mei”. Sporeau fărădelegile comise împotriva persoanelor particulare. „Spune-mi” întreba episcopul de Rochester, un simpatizant al Comunelor „de ce în Anglia rămân nepedepsite atâtea furturi când în alte ţări ucigaşii şi hoţii sunt de obicei spânzuraţi? În Anglia, ţara este inundată de crime şi oamenii se dedau iute la vărsări de sânge”.

Numărul ţăranilor liberi care deveneau proscrişi a crescut deoarece cererile lor pentru venituri mai mari, ca rezultat al depopulării, i-a adus în conflict permanent cu legea, Statutul Muncitorilor într-o lume care credea în situaţii imuabile, prevedea încă salariile dinaintea ciumei, neţinând seama de realităţile cererii şi ofertei. Din cauză că nu puteau fi aplicate prevederile cu privire la părăsirea unui loc de muncă pentru altul mai bun, penalizările erau din ce în ce mai mari. Cei care încălcaţi aceste prevederi şi nu puteau fi prinşi erau scoşi în afara legii – şi deveneau proscrişi prin verdict. Ţăranii liberi luară calea vieţii nomade părăsindu-şi casele aşa că statutul nu putea fi aplicat împotriva lor, ei umblând din loc în loc, căutând lucru cu ziua pentru o plată bună oriunde puteau găsi, încâlcind relaţiile sociale, fiind mereu în vrajbă cu autorităţile ca Robin Hood cu şeriful din Nottingham.

În acea perioadă legenda lui Robin Hood căpătă mare popularitate în popor, chiar dacă nu în rândul boiernaşilor de ţară şi a negustorilor bogaţi ai Comunelor. Aceştia se plângeau că „din mare răutate” muncitorii cu ziua şi servitorii pleacă când vor şi că, „dacă stăpânii le reproşează că nu-şi fac treaba bine sau se oferă să le plătească conform statutului, ei pleacă imediat

din serviciul lor şi de pe domeniu... şi trăiesc o viaţă păcătoasă furând de la săracii din sate în grupuri de doi sau trei”.

Pentru a-i ţine pe moşii seniorii le făcură multe concesii, în timp ce oraşele îi întâmpinau cu bunăvoinţă pe hoinari pentru a acoperi lipsa de meşteşugari. În felul acesta deveniră agresivi şi independenţi. Erau cât se poate de nemulţumiţi şi răzvrătiţi şi, după spusele lui Langland, pretenţioşi la mâncare atunci când afacerile lor prosperau, „Ei nu catadicsesc să mai mănânce legume vechi de o zi, berea de un peni nu le mai convine, nicio bucată de slănină” ci preferă carne proaspătă fiartă şi peşte prăjit, „fierbinte pentru răceala din burta lor”. Alăturându-se şerbilor şi meşteşugarilor, învăţară tactica asocierii şi a grevelor, se uneau împotriva patronilor, îşi dădeau bani pentru „apărare reciprocă” şi „se adună în bande mari şi cad de acord ca prin această Confederaţie fiecare să-l ajute pe celălalt pentru a se opune cu străşnicie seniorilor”. Se forma o generaţie dispusă să se revolte împotriva asupririi.

Reapariţia Morţii Negre în 1374–75, aceeaşi epidemie care grăbi plecarea lui Enguerrand de Coucy din Lombardia, micşoră şi mai mult numărul fumurilor şi reduse banii luaţi pe biruri. Izbucnirile repetate ale ciumei începură să aibă un efect cumulativ asupra descreşterii populaţiei ca şi asupra perspectivelor din ce în ce mai sumbre ale secolului. Dintr-un registru de impozite pe cap de locuitor din 1379 reiese că patru Sate din Gloucestershire nu plăteau nimic; în Norfolk, cu şase secole mai târziu cinci bisericuţe la distanţă de o zi una de alta stăteau pustii în mijlocul satelor abandonate în secolul al XIV-lea. Totuşi, ca şi mai înainte, mortalitatea era eratică şi nu lipseau fii mai mici, rude sărace şi arendaşi fără pământ care erau dispuşi să preia proprietăţile părăsite şi să cultive pământul.

Tulburările religioase înceţoşau de asemenea minţile oamenilor şi îşi găsiră un reprezentant în persoana unui teolog şi predicator de la Oxford, John Wyclif. Văzut prin telescopul istoriei el a fost cel mai de seamă englez al timpului său. Materialismul Bisericii şi obiceiurile lumeşti ale reprezentanţilor ei constituiau obiect de nemulţumire pentru întreaga Europă însă ele erau mai ascuţite în Anglia prin adversitatea faţă de papalitatea străină. Ca şi în altă parte în Europa, exista o mare dorinţă de a

spiritualiza Biserica şi a curăţa calea spre Dumnezeu de toţi banii, taxele, daniile şi ofrandele care-o blocau, La Wyclif tendinţele politice şi spirituale ale protestantismului englez fuzionară într-o filosofie şi un program.

Profesor la Balliol, la vârsta de 36 de ani, Wyclif stimula anticlericalismul şi atrase atenţia prin predicile sale entuziasmate. În disputa dintre autoritatea seculară şi cea spirituală, duse mai departe ideile periculoase ale lui Marsilius din Padua şi William din Ockham şi deveni partizanul luptei englezilor împotriva supremaţiei legii papale asupra curţilor regale şi împotriva plăţii tributului către papalitate. În calitate de capelan al regelui în 1360 formulă nişte idei foarte atrăgătoare pentru guvern în ceea ce priveşte relaţiile dintre Biserică şi stat. În 1374 el a fost trimisul regelui în încercarea de a se ajunge la o înţelegere cu Papa.

În anul în care Enguerrand de Coucy vizită Anglia, Wyclif îşi batea, metaforic, teza sa în cuie pe uşă sub forma unui tratat, *De civili Dominio* (Despre autoritatea civilă) care nu propunea nimic mai mult decât deposedarea Bisericii de proprietatea funciară şi excluderea clerului de la guvernarea laică. El susţinea că întreaga autoritate venea de la Dumnezeu şi, în chestiunile pământeşti, aparţinea numai puterilor civile, Printr-un raţionament logic şi o polemică aprinsă plină de referiri la „ordinele puturoase” ale călugărilor şi la „diavolii încoronaţi” ai ierarhiei bisericeşti, teoriile sale aveau să-l conducă în curând la propunerea radicală de a se desfiinţa rolul preoţimii ca mediator necesar între om şi Dumnezeu.

Marea realizare a lui Wyclif a fost să exprime atât interesul naţional cât şi sentimentele populare. Timp de decenii, Parlamentul se plânsese cu amărăciune că veniturile sunt scoase din Anglia de deţinători străini ai unor mari avuţii, cum era trufaşul cardinal Talleyrand de Perigord. Se spunea că sumele scoase erau de două ori mai mari decât cele ale coroanei iar proprietatea Bisericii din Anglia era evaluată la o treime din totalul terenurilor din regat. Vânzarea scrisorilor papale de autoritate de către impostori era un mare abuz proliferat printr-un comerţ regulat cu peceţi falsificate. Imunitatea clerului faţă de justiţia civilă era o altă cauză de nemulţumire. Mai mult ca orice, oamenii nu erau de acord cu faptul că preoţii nu se comportau în mod corespunzător. Când un preot avea

posibilitatea de a cumpăra de la autoritatea dioeezică permisiunea de a avea o concubină, cum ar putea fi el mai aproape de Dumnezeu decât un păcătos obişnuit? Neîncrederea faţă de preoţi era atât de mare încât, atunci când un om mărturisea că a comis un adulter, confesorul nu avea voie să întrebe numele partenerei ca nu cumva să profite personal de slăbiciunea acesteia.

Venalitatea dacă nu chiar desfrânarea parohului se datora faptului că era prost plătit ceea ce îi determina să-şi vândă serviciile; chiar şi împărtăşania putea fi amânată până când cel ce se împărtăşea nu venea cu un plocon ceea ce făcea ca ritualul să ajungă de tot râsul. Se spunea că Iuda îl vânduse pe Iisus pentru 30 de arginţi; acum preoţii o făceau în fiecare zi pentru un peni. Frivolitatea era o altă cauză de nemulţumire: vicarii aflaţi la balcon în timpul slujbei erau certaţi de episcopii lor că lăsau ceara luminărilor să picure în capul celor de jos, sau că făceau un spectacol „detestabil” din serviciul Divin, „cu scopul de a stârni râsul şi poate pentru a genera discordie”. Clerici cu obiceiuri lumeşti au fost admonestaţi în 1387 pentru că purtau tunici scurte, strâmte, cu mâneci lungi, căptuşite cu blană sau mătase, inele şi cordoane scumpe, pungi brodate, pumnale care semănau cu nişte spade, ghete colorate şi chiar acel semn al diavolului, încălţări cu vârful ascuţit şi întors.

Marii prelaţi din familii nobile trăiau în acelaşi mod seniorial ca pairii laici, îmbrăcându-şi suita în uniformă şi călătorind cu scutieri, funcţionari, şoimari, rândaşi, mesageri, paji, servitori la bucătărie, căruţaşi şi hamali. Mila dispăruse la ei, scria Langland; odinioară episcopii Sfintei Biserici împărţeau bogăţia lui Hristos săracilor şi nevoiaşilor „însă acum Zgârcenia ţine cheia”; odinioară Caritatea se găsea în „sutana unui călugăr, dar aceasta se întâmpla pe vremea când trăia Sf. Francisc”. Poetul contemporan lui, John Gower, vorbind „în numele tuturor creştinilor” îi denunţa pe preoţii absenteişti, pe episcopii care, la marele lor venit, mai adăugau şi mita ce o luau de la bogaţii care comiteau adulter, pe cardinalii aroganţi cu pălăriile lor roşii „ca nişte trandafiri roşii deschişi spre soare, însă acel roşu este culoarea mândriei ce a păcătuit”.

Când, după denunţarea acestor preoţi, Wyclif ajunse în situaţia de a nega însuşi rolul preotului în procesul de mântuire, el avea să lovească în temelia Bisericii şi în interpretarea ei dată rolului lui Hristos. Din acest

moment el înainta inevitabil spre erezia negării transsubstanţierii deoarece, fără putere miraculoasă, preotul nu putea transforma pâinea şi vinul în trupul şi sângele lui Hristos.

De aici urma restul: inutilitatea Papei, respingerea excomunicării, a spovedaniei, pelerinajului, venerării relicvelor şi sfinţilor, indulgenţelor, diplomelor de merit. Toate aveau să fie atacate de pana lui Wyclif.

În locul lor, el oferea Biblia în engleză, tradusă de discipolii săi, care avea să aducă religia în popor într-o formă pe care acesta o putea pricepe fără necesitatea unui preot şi bâlbâiala sa de neînţeles în latină. Niciun alt act al vreunui reformator religios n-avea să lovească atât de drastic în instituţia Bisericii creştine care data de o mie de ani, dar aceasta avea să se întâmple abia peste câţiva ani. În anii ’70, mişcarea de sciziune numită Lollardy, de la un cuvânt aplicat misticii flamande, însemnând „cel care mormăie”, pregătea terenul. Deşi Lollardy câştigase teren mai ales printre oamenii de rând şi clerul inferior, ea s-a extins şi printre cavaleri şi câţiva mari nobili care erau nemulţumiţi de faptul că puterea politică era deţinută de cler, Ducele de Salisbury scoase toate statuile de sfinţi din capela sa, ceea ce-i atrase titlul de „batjocoritorul chipurilor, zeflemitorul celor sfinte”, şi au mai fost şi alţii, numiţi „cavaleri cu pălării”, care au refuzat să se descopere când era purtată ostia pe stradă.

Ideile lui Wyclif şi nevoile coroanei se potriveau ca spada în teacă, ceea ce explică ciudata alianţă care-
1 făcu protejatul lui John de Gaunt. Teoria sa de „secularizare”, care susţinea că nobilii puteau să pună stăpânire din nou pe pământurile pe care strămoşii lor le lăsaseră moştenire Bisericii, puse o bază doctrinală dorinţei lui Gaunt de a jefui bogata instituţie ecleziastică. Ceea ce Henric al VIII-lea a reuşit să facă după un secol şi jumătate, John ele Gaunt avea deja în gând încă în anul 1376. Între timp, pierderea teritoriilor din Frănţa, pentru care erau făcuţi răspunzători cancelarul clerical, William de Wykeham, episcop de Winchester, şi colegii lui clerici, servi pentru a-i scoate pe aceştia din guvern, Lorzii din Parlament au hotărât în 1371 ca numai laicii „care puteau răspunde pentru faptele lor rele în tribunalele regelui” puteau deţine de atunci înainte funcţia de cancelar, vistiernic, ministru de finanţe şi secretar ai consiliului de coroană.

Curentul potrivnic din Franţa nu a fost stăvilit de schimbare. Negustorii şi proprietarii de pământ nu erau mulţumiţi când vedeau că banii strânşi de la ei prin biruri erau risipiţi în *horribles expenses et incredibiles* ale ducelui de Lancaster şi ale suitei sale la Bruges. Trimişii şi-au pierdut timpul – conform călugărului din Sf. Albans, Thomas Walsingham, care îl ura pe Lancaster din cauza politicii sale anticlericale – „într-un desfrâu... chefuind şi dansând”, ceea ce a costat 20.000 de lire sterline. Deşi lucrarea lui Walsingham *Chronicon Angliae* este dominată de animozitate, rămâne totuşi de nepreţuit pentru informaţia vie despre nişte vremuri tulburi.

Loialitatea poporului a fost greu pusă la încercare şi din cauza rechiziţiilor, adică dreptul regelui, când călătorea, să se aprovizioneze de pe o fâşie de teritoriu de câţiva kilometri, de ambele părţi ale drumului şi, de asemeni, să rechiziţioneze alimente pentru nevoile armatei. Cei care rechiziţionau „înşfacă oameni şi cai aflaţi la muncile câmpului...” aşa că „oamenii se vaită şi murmură” la apropierea regelui. Ce fusese o pacoste în timpul războiului, deveni o tiranie economică. Nobilii care răspândeau de organizarea militară profitau de contractele de război ca şi cei care rechiziţionau pentru rege precum şi funcţionarii care făceau plăţi din fondurile vistieriei. Oraşele de coastă sufereau din cauza încartiruirii trupelor în timp ce aşteptau să fie transportate peste mare. Comerţul se micşoră datorită posibilităţilor mici de transport, răscumpărările nu mai curgeau într-un râu de aur pentru a alimenta economia iar cele existente erau reţinute de coroană pentru plata trupelor şi pentru eliberarea prizonierilor englezi. Ratele din răscumpărarea regelui Ioan acoperiră numai trei cincimi din suma totală când, la reînceperea războiului, regele Carol a oprit plata şi, într-adevăr, ceru restituirea banilor drept despăgubiri. Anglia acum sărăcea, nu se îmbogăţea, de pe urma războiului.

Când s-a întrunit Parlamentul în 1378, Comunele, care existau numai ca un organism adhoc în scopul de a aproba birurile, se adunară în scopuri politice. Mai întâi, ele căutară să se întărească unându-se cu lorzii care reprezentau Parlamentul permanent şi cuprindeau o puternică fracţiune anti-Lancaster dispusă să-l provoace pe duce. Un consiliu de 12 persoane constând din patru episccpi, patru duci şi patru baroni s-a format dintre

lorzi pentru a acţiona împreună cu Comunele. Conducătorul laic al grupului era tânărui duce de March, care era căsătorit cu Filipa, fiica fratelui mai mare a lui Lancaster, defunctul duce de Clarence. Ea urma la tron după muribundul Prinţ Negru şi fiul său de 9 ani, Richard. În consecinţă soţul ei considera că are motive să se teamă de ducele de Lancaster care se credea că pusese gând rău coroanei.

Într-adevăr, Lancaster pusese ochii pe o coroană dar aceasta era coroana Castiliei prin dreptul pe care i-l oferea căsătoria cu o fiică a defunctului Pedro cel Crud. El îşi spunea deja regele Castiliei – sau Monsieur d'Espagne – şi probabil nu avea intenţii serioase de a uzurpa drepturile nepotului său; ceea ce voia era să termine războiul cu Franţa pentru a mobiliza forţele Angliei spre a câştiga tronul Spaniei. Ca preşedinte al Consiliului regal, el era adevăratul şef al guvernului; îşi dirija tatăl, regele, aliindu-se cu Alice Perrers, şi îşi câştigă o reputaţie de libertin deoarece întreţinea făţiş o amantă, Katherine Swynford, văduva unui cavaler ucis în Aquitania, cu care se căsători mai târziu, astfel luând fiinţă neamul Tudorilor. Locuia în splendidul palat Savoya pe malul Tamisei, beneficiind de terasele şi grădinile sale de trandafiri, de minunata colecţie de bijuterii şi de restul moştenirii rămasă de la tatăl primei sale soţii, primul duce de Lancaster; pe scurt, avea toate atributele puterii şi toate bogăţiile pentru a fi nepopular şi era considerat îndeobşte un ticălos. Reputaţia sa, ca şi a fratelui său mai mare, de a fi un cavaler virtuos, era probabil exagerată.

Neliniştea poporului la convocarea Parlamentului deveni şi mai mare prin sosirea prinţului de Wales, care s-a deplasat la Westminster de la moşia sa, pentru a participa la sesiune. Scopul său, în umbra morţii, era să obţină asigurarea de la lorzi şi Comune că-i vor jura credinţă fiului lui, însă oamenii credeau că venise să sprijine Comunele împotriva fratelui său, ducele, de ale cărui ambiţii se credea că se teme.

De fapt, temperamentul arogant al prinţului nu era de natură să accepte amestecul în treburile monarhiei însă ceea ce contează nu este atât realitatea în sine ci ceea ce oamenii îşi închipuie a fi realitatea. Deoarece oponenţii din Parlament îl credeau pe prinţ drept sprijinitorul lor, ei au dobândit siguranţă şi putere prin prezenţa lui.

Adunarea tumultoasă a fost ţinută la Westminster, Comunele întrunindu-se în naosul catedralei iar lorzii în Camera Albă a palatului de alături. În calitate de duce de Bedford, Enguerrand de Coucy ar fi putut să-şi ia locul printre lorzi la ceremonia de deschidere, la 28 aprilie, însă nu există nicio mărturie că ar fi făcut-o.

Trecând la ofensivă, Comunele au ales pentru prima dată în istoria lor un vorbitor în persoana unui cavaler din Herefordshire, Sir Peter de la Mare, care nu accidental fusese seneşal al ducelui de March. Momentele critice îi descoperă totdeauna pe oamenii de care au nevoie; Sir Peter se dovedi un om de curaj, perseverent şi, după părerea lui Walsingham, „un spirit ridicat de către Dumnezeul în numele întregii Camere, el aduse învinuiri de încălcare a legii împotriva a doi miniştri ai regelui, lordul Latimer, şambelanul şi Sir Richard Lyons, un negustor bogat şi membru al Consiliului regal care era agentul principal al regelui pe lângă comunitatea comercială şi de asemeni împotriva lui Alice Perrers care, se spune, „primea anual până la 3.000 de lire sterline din vistieria regelui. Regatul ar profita foarte mult dacă ea ar fi înlăturată”.

Latimer era un nobil de seamă, cavaler al Ordinului Jartierei, veteran de la Creey şi Auray, participant la lungul marş al lui Lancaster, fost conetabil de Dover şi guvernator al Cinque Ports. El şi Lyon au fost acuzaţi de vorbitor că au acumulat averi imense prin tertipuri şi fraude, inclusiv că au acceptat de la rege 20.000 de lire sterline pentru un împrumut de 20.000 de mărci, o marcă valorând două treimi dintr-o liră.

Unul câte unul, membrii Comunelor, vorbind pe rând de la o tribună din mijlocul Camerei, adăugară învinuirile şi plângerile lor. Consilierii regelui, au spus ei, se îmbogăţiră prin sărăcirea naţiunii; ei îl înşelaseră pe rege şi-i risipiseră veniturile, ceea ce a avut ca rezultat cereri repetate de noi subsidii. Poporul era prea sărac şi slăbit pentru a mai suporta şi alte biruri. Parlamentul să discute mai bine cum ar putea regele să ducă războiul din propriile sale resurse.

Înfuriat de îndrăzneala acelora pe care-i numea „aceşti josnici cavaleri”, Lancaster îi ameninţă în particular că-i „va înfricoşa într-atât încât să nu mă mai provoace”. A fost avertizat de către un sfetnic că acum Comunele „au încurajarea prinţului, fratele vostru” şi sprijinul londonezilor

care nu vor permite să li se facă vreun rău. Aşteptând momentul potrivit, ducele se înfăţişă Comunelor în ziua următoare cu o mână atât de amabilă încât membrii îl priviră cu uimire însă ei nu au renunţat la acuzaţiile pe care le-au formulat împotriva lui Latimer şi Lyons. Chemară ca martori pe doi foşti vistiernici şi alte persoane oficiale, cerură să se controleze conturile publice şi continuară procedurile ca la un proces oficial. După ce au fost ascultate toate mărturiile, Comunele strigară în cor: „Lord Duce, puteţi vedea şi auzi că lordul Latimer şi Richard Lyons s-au dedat la înşelătorii în propriul lor avantaj, din care cauză cerem despăgubiri şi satisfacţie!”

Când Latimer ceru să ştie de către cine şi de către ce autoritate a fost acuzat, Sir Peter de la Mare îi dădu răspunsul care rămase în istorie: „Comunele constituind un corp comun îşi vor menţine toate învinuirile în comun”. Printr-o singură lovitură, el crease mijloacele constituţionale pentru punerea sub acuzare şi înlăturarea miniştrilor. Lyons se gândi să dejoace aceste planuri, trimiţându-i Prinţului Negru o mită de 1.000 de lire sterline ascunse într-un butoi cu nisetru. Prinţul trimise banii înapoi, însă regele, cu cinism, acceptă o mită similară, spunând în glumă că-şi lua înapoi ce-i aparţinea.

Parlamentul găsi că învinuirile erau întemeiate. Cei doi miniştri puşi sub acuzaţie şi patru subalterni, inclusiv ginerele lui Latimer, lord Nevill, intendent al regelui, au fost consideraţi vinovaţi, destituiţi din funcţie şi condamnaţi la amenzi şi la închisoare, deşi Latimer a fost în scurt timp eliberat pe cauţiune, plătită de un grup de prieteni de-ai lui. Chiar şi Alice Perrers a fost înlăturată sub învinuirea că se amestecă în treburile justiţiei stând alături de judecători şi influenţându-le hotărârile în favoarea prietenilor ei. Îndurerat, regele trebui să încuviinţeze ca ea să fie mazilită de la curte.

Cererile pentru reformă au fost acceptate în numele regelui de John de Gaunt care considera că deocamdată nu avea suficient sprijin din partea lorzilor pentru a proceda altfel. În afară de Parlamentele anuale, Comunele cerură ca membrii să fie aleşi de către „oamenii mai buni” ai comitatelor, şi să nu fie numiţi de către şerif. Cererea ca Statutul lucrătorilor să intre în vigoare, cu prevederea ca acei care îl încalcă să fie arestaţi şi pedepsiţi,

reflecta creşterea conflictului dintre patroni şi muncitori. De asemeni împotrivirea crescândă faţă de Papă reieşea din cererea ca perceptorii de biruri papale să fie înlăturaţi şi să se interzică exportul de bani. Nu se făcu nicio cerere pentru pace deoarece Comunele credeau că recentele nenorociri provocate de război se datorează conducerii incompetente şi corupte pe care ei o înlocuiau acum.

Pentru a-l ţine în frâu pe John de Gaunt – sau cum apare în fabula lui Langland – pentru „a pune clopoţei pisicii" – şi pentru a menţine reformele după autodizolvarea Parlamentului, a fost numit un nou consiliu din nouă lorzi şi prelaţi, din care făceau parte fostul cancelar, William de Wykeham şi arhiepiscopul de Canterbury, Simon de Sudbury, un personaj destul de şters care nu era de stirpe nobilă. Tinereţea Consiliului purta pecetea vârstei tinere la care oamenii îşi exercitau puterea, în afara de Wykeham şi Sudbury, şase din cei şapte membri, inclusiv William Courtenay, episcop de Londra, aveau sub 34 de ani, doi din aceştia sub 30 şi unul, ducele de March, 25. Adversarul lor, marele duce de Lancaster avea 36 de ani, născut în acelaşi an cu Goucy.

Tocmai când Parlamentul atinsese punctul culminant al realizărilor sale, Prinţul intră într-o fază gravă
a bolii sale, complicată de dizenterie. Era atât de slăbit încât leşină de mai multe ori şi se crezu că şi-a dat
duhul. Camerele sale se umplură de doctori şi chirurgi, de urmaşii săi care plângeau şi oftau, de membrii familiei regale care veneau să-şi ia ultimul bun rămas. Sora lui, Isabella, şi baronul de Coucy veniră la patul suferindului pentru a vărsa lacrimi. Veni şi John de Gaunt şi cei doi fraţi mai tineri, Edmund de Langley, viitorul duce de York, o persoană lipsită de merite şi Thomas Woodstock, un bărbat nesuferit, violent şi nenorocos. Trist supravieţuitor, regele sosi în mijlocul „marilor jeliri" şi „nimeni nu putu să-şi stăpânească lacrimile în aceste împrejurări, văzând jalea regelui care îşi lua rămas bun de la fiul său pentru totdeauna", al cincilea din cei cinci copii care a murit înaintea lui"[18].

---

[18] Ceilalţi au fost Lionel, mort în Italia, Joanna în timpul ciumei şi două fiice, Margaret,

Uşile camerei Prinţului au fost deschise pentru ca vechii săi camarazi şi toţi cei care-l slujiseră să poată fi martori la trecerea sa în nefiinţă şi „toţi suspinau din inimă şi plângeau sincer” şi el le spuse tuturor „vă las fiului meu care este foarte tânăr şi vă rog să-l slujiţi cu credinţă cum m-aţi slujit pe mine”. El ceru regelui şi lui Lancaster să jure că-l vor sprijini, ceea ce aceştia făcură fără rezerve; toţi ducii, baronii şi cavalerii jurară la fel şi „din cauza jeluirilor, suspinelor, şi plânsului, era un mare vacarm”.

Cu o zi înaintea sfârşitului, s-a împlinit şi ultima dorinţă a Prinţului, adăugându-se la aranjamentele amănunţite deja făcute. Deşi moartea era doar zborul sufletului din închisoarea trupului, era însoţită de obicei de cea mai mare preocupare pentru testament, înmormântare, monumente funerare şi pentru toate celelalte chestiuni privind rămăşiţele pământeşti ca şi cum îngrijorarea faţă de ceea ce urma să vină adâncea şovăiala de a părăsi această lume. Instrucţiunile date de prinţ erau neobişnuit de amănunţite: aşternuturile de pat, inclusiv tapiseriile brodate cu faptele lui Saladin erau lăsate fiului lui, fiecare cal de luptă era oferit unei anumite persoane, procesiunea funerară era plănuită până la ultima trompetă, efigia de pe mormânt, într-o ciudată ambivalenţă, trebuia să-l arate „complet înarmat în viitoarea luptei... faţa noastră să fie blândă şi coiful nostru de leopard pus sub cap”.

Episcopii care erau de faţă i-au cerut muribundului să ceară iertare lui Dumnezeu şi tuturor celor pe care i-a jignit. El refuză într-o ultimă manifestare de aroganţă, apoi simţind că i se apropie moartea, îşi lipi palmele una de alta şi se rugă lui Dumnezeu pentru iertare. Însă nu putea suporta umilinţa. Când Sir Richard Sturdy, un cavaler lollard care fusese printre cei destituiţi de la Curtea regelui de către Parlamentul Bun şi care într-un anumit moment îl înfruntase pe prinţ, veni „să facă pace”, Prinţul spuse cu amărăciune, „Vino Richard, vino şi uită-te la ce ai dorit de mult să vezi”. Când Sturdy îşi reafirmă bunăvoinţa, prinţul răspunse „Dumnezeu să te răsplătească după faptele tale. Lasă-mă, să nu te mai văd niciodată”. Rugat de duhovnicii lui să nu moară fără a ierta, el tăcu şi numai când

---

căsătorită cu ducele de Pembroke şi Mary, căsătorită cu ducele de Bretania.

aceştia insistară, mormăi în sfârşit „Te iert”. După câteva ore, la 8 iunie 1376, muri în vârstă de 46 ani.

Ca duce de Bedford şi membru al familiei, Coucy mergea călare în cortegiul funerar lung de o milă, regele Eduard şi fraţii prinţului aflându-se în spatele dricului tras de 12 cai. La mormântul de la Canterbury, unde Prinţul dori să fie înmormântat au fost înscrise versurile în franceză despre tema tradiţională a caracterului trecător al puterii pe Pământ: cum în timpul vieţii răposatul fusese un mare nobil, avusese pământuri, case, bogăţii, argint şi aur, dar acum, lipsit de toate, cu frumuseţea dusă, şi carnea pustiită, zace singur, amintindu-i trecătorului:

Aşa cum eşti, am fost şi eu cândva
Cum sunt acum, vei fi şi tu.

Protejată de armură, efigia vorbeşte altfel; din atât cât se poate vedea din faţa acoperită de o mustaţă stufoasă şi un coif închis, nu transpare nicio licărire de umilinţă creştină.

Lăsată între un rege tremurând de bătrâneţe şi un moştenitor copil, numai cu regentul Lancaster, urât de popor, la cârmă, naţiunea a fost cuprinsă de mâhnire, intensificată de frică. Într-un timp când înfrângerile pe mare au reînviat teama de invazia franceză, englezii se simţiră privaţi de ocrotitorul lor „deoarece atât timp cât trăia”, scria Walsingham, „nu se temeau de nicio invazie a inamicului”. Dacă Prinţul ar fi trăit şi ar fi fost sănătos, el ar fi putut să înlăture necazurile care aveau să se producă sub un rege copil, însă nu ar fi avut posibilitatea de a opri tulburările sociale şi nici să obţină victoria. Deşi Walsingham i-a reproşat „moartea ta prea timpurie”, poate că moartea sa n-a fost prea timpurie deoarece, spre deosebire de tatăl său, Prinţul muri când era încă considerat erou. Froissart l-a numit, „Floarea Cavaleriei din toată lumea” şi cronicarul celor *Quatre Premiers Valois* îl considera ca „unul din cei mai mari cavaleri din lume, având un renume mai mare decât al tuturor bărbaţilor”, Carol al V-lea ţinu un recviem pentru fostul său duşman la Sainte Chapelle, la care a luat parte el însuşi precum şi vârfurile nobilimii franceze.

Ce admira toată lumea la Prinţul Negru? Cavalerii se simţeau mândri de el, deoarece reprezenta propria lor imagine; masacrul de la Limoges nu

însemna nimic pentru ei. Poporul Angliei îl plânse pentru minunata capturare a unui rege la Poitiers şi pentru celelalte cuceriri care i-au adus măreţie. Deşi celebra victorie din Spania se dovedise efemeră, stăpânirea sa din Aquitania se prăbuşise iar vitejia sa pălise din cauza bolii, el reprezenta alegerea sentimentală pe care o face un popor pentru a-şi satisface dorinţa de a avea un conducător.

Moartea Prinţului a marcat schimbarea norocoasă în favoarea lui John de Gaunt. Când încă era în sesiune, Parlamentul îşi luă precauţia ca băiatul Richard să fie prezentat în persoană pentru a fi confirmat ca moştenitor de drept. Acestea fiind făcute, memorabila sesiune se închise la 10 iulie, durând 74 de zile, cea mai lungă sesiune a unui Parlament de până atunci. Înfăptuirile lui spectaculoase dispărură în momentul când membrii Parlamentului s-au împrăştiat. Neavând o organizare permanentă sau mijloace autonome de a se aduna din nou, Comunele încetară să mai existe ca un organism, îndată ce membrii lor plecară în comitate şi în oraşe. Reformele sale nu fuseseră recunoscute ca statute şi, ca şi reformele Marii Ordonanţe Franceze, au fost anulate pur şi simplu de mâna care luă puterea efectiv. Prin favoruri sau ameninţări, Lancaster neutraliză pe lorzii din fruntea opoziţiei cu excepţia ducelui de March care a fost obligat să-şi dea demisia din funcţia de mareşal. Locul său a fost luat de aliatul său de odinioară, Sir Henry Percy, care se alătură ducelui.

Lipsa unui principiu politic al lorzilor a fost cheia acestei înfrângeri. Lancaster declară nevalidă întreaga sesiune a Parlamentului, îl repuse în drepturi pe lordul Latimer şi pe asociaţii săi, destitui noul Consiliu, rechemă pe cel vechi, arestă şi întemniţă fără proces pe Sir Peter de la Mare iar când episcopul William din Wykeham încercă să protesteze, a fost exilat de la curte şi i se luară proprietăţile seculare. Când Lancaster o aduse înapoi pe Alice Perrers ca să aibă din nou influenţă asupra regelui, episcopii care fuseseră de partea Comunelor „rămaseră ca nişte câini muţi care nu puteau lătra”.

În afară de punerea sub acuzare, activitatea Parlamentului Bun nu lăsă nicio urmă constituţională. Totuşi, exprimând cu atâta tărie, şi pentru scurt timp eu efect, voinţa clasei de mijloc, rolul Comunelor a impresionat naţiunea şi i-a oferit o lecţie de acţiune politică care prinse rădăcini.

Martor al frământărilor din Anglia, baronul de Coucy se întoarse în Franţa în vara sau toamna lui 1376. Din cauza crizei din timpul vizitei sale, probabil că n-a obţinut o declaraţie clară a condiţiilor de pace pe care Anglia era dispusă să le accepte, dar probabil a adus cu el mărturii despre o naţiune scindată şi vulnerabilă. Froissart spune că l-a sfătuit pe Carol al V-lea să nu aştepte ca regele Angliei să-i ofere o ocazie de luptă când se va termina armistiţiul ci să pătrundă pe propriul său teritoriu deoarece „englezii nu au fost niciodată atât de slabi şi atât de uşor de învins acasă”.

Înainte de plecarea lui Enguerrand de Coucy în Anglia, regele Eduard se îmbolnăvi de o boală grea şi „toţi doctorii lui erau disperaţi şi nu ştiau cum să-l trateze şi ce medicamente să-i dea”. Deşi îşi reveni spontan, se apropia clar sfârşitul domniei sale şi, odată cu el, momentul în care Enguerrand de Coucy avea să ia o hotărâre. Dacă Isabella s-a întors cu el în Franţa, sau dacă rămase cu tatăl ei care era pe ducă, nu se ştie. Din respect pentru socrul său, de data aceasta, Enguerrand de Coucy nu întreprinse nicio acţiune deschisă şi, îndată ce sosi, acceptă să plece într-o misiune diplomatică la contele de Flandra în interesul Franţei, împotriva Angliei. De acum Enguerrand de Coucy era membru al Consiliului regal, numit desigur de Carol al V-lea pentru perspicacitatea şi diplomaţia lui. Regele era din ce în ce mai îngrijorat de maladia psihică a reginei Ioana de care se îmbolnăvise în 1373 „aşa că-şi pierdu mintea şi memoria”. După multe rugăciuni şi pelerinaje făcute de soţul ei, care-i era devotat, ea îşi recăpătă sănătatea şi fu numită, în cazul morţii regelui, tutorele Delfinului. Avea să fie sprijinită de un Consiliu de regenţă compus din 50 de membri: prelaţi, miniştri ai coroanei şi din Parlament şi 10 din „cei mai notabili şi avuţi” burghezi din Paris. În serviciul permanent al reginei vor fi 12 membri ai Consiliului. Ca membru al Consiliului, Enguerrand primea o leafă anuală de 1.000 de franci în afară de cei 500 de franci pe lună din alocaţia sa anuală de 6.000 de franci. Cam în această perioadă fiica sa, Marie, moştenitoarea domeniului lui, intră la curtea reginei care se obligă să aibă grijă de educaţia ei, cum avea şi de cea a Delfinului, a fraţilor şi surorilor lui. În aprilie 1377, registrele arată o plată de 2000 de franci făcută baronului de Coucy care urma să fie scăzută din alocaţia sa pentru a înzestra numeroasele sale castele cu halebarde în cazul reînceperii

războiului.

Încercând încă să înlăture cea din ultimă nenorocire, Carol îl delega din nou pe Enguerrand de Coucy ca diplomat pentru redeschiderea negocierilor cu Anglia, de data aceasta fără participarea ducilor regali spre a-şi economisi banii care i-ar fi cerut prezenţa lor costisitoare. În timpul următoarelor şase luni, din ianuarie până în iunie 1377, negocierile s-au ţinut la Boulogne, Calais şi la jumătatea drumului, la Montreuil, pe coastă. Ca singurul nobil laic dintr-un grup de miniştri, Enguerrand de Coucy îi avea colegi pe Bureau de la Riviere, şambelanul, împreună cu doi miniştri ecleziastici, episcopii de Laon şi Bayeux şi diverşi membri ai Consiliului.

Trimişii englezi, reprezentând adepţi atât ai lui Lancaster cât şi ai Prinţului defunct, erau bărbaţi pe care Enguerrand îi cunoştea probabil din recenta sa vizită în Anglia, dacă nu chiar dinainte. Variind de la o întrunire la alta, din delegaţia engleză mai făceau parte tutorele moştenitorului tronului, Sir Guichard d'Angle, un gascon galant şi admirat, vechi camarad de arme al Prinţului Negru, cavalerul lollard Sir Richard Stury, pe care Lancaster îl repusese în funcţie; lordul Thomas Percy, un veteran al războaielor franceze şi frate al lui Sir Henry Percy; ducele de Salisbury şi, în sfârşit, un slujbaş de încredere al Curţii din anturajul lui Lancaster, Geoffrey Ghaucer.

Numit recent într-un post important şi bine plătit, de controlor la Vama Lânii din portul Londrei, Chaucer era un slujbaş civil norocos a cărui viaţă de poet înflorise printr-o uimitoare rupere de tradiţie; în 1369 el scrisese un lung poem despre dragostea curteană *The Book of the Duchess* (Cartea ducesei), nu în franceza care s-ar fi potrivit subiectului şi publicului, ci în engleza neliterară şi încă instabilă. Deşi cunoştea bine franceza din care tradusese Le Roman de la Rose, ceva din ambianţa timpului său îl făcu pe Chaucer să scrie în limba contemporanului său, slab şi fără un ban, clericul hoinar Langland, care-şi spunea „Will cel Lung".

Spre deosebire de Langland, Chaucer avea alocat zilnic de la rege o cană cu vin şi era căsătorit cu sora lui Katherine Swymford, Filipa, o rubedenie care îi adusese pe amândoi în anturajul ducelui. Cartea Ducesei era o elegie graţioasă închinată primei soţii a lui Gaunt, Blanche, o doamnă îndrăgită care murise la 27 ani după ce născuse 7 copii. Deşi faptul că

alesese să scrie în engleză era considerat ciudat, autorul nu-şi pierdu popularitatea din această cauză. În 1373 el fu trimis într-o misiune diplomatică în Italia pentru a negocia un tratat comercial cu dogele Genovei şi a încheia „afaceri secrete” în Florenţa. Era anul când, în Florenţa, Boccaccio îşi ţinea conferinţele despre Dante. Chaucer se întoarse cu un nou material, însă epopeea sa *Troilus şi Cressida*, adaptată după Boccaccio a trebuit să aştepte, în timp ce el era trimis să trateze pacea cu Franţa.

Deseori poeţii şi scriitorii erau folosiţi ca ambasadori, deoarece talentul lor retoric dădea distincţia necesară cuvântărilor elaborate necesare în asemenea ocazii. Petrarca a fost trimisul lui Visconti sau cel puţin figura strălucită a misiunii, Boccacio negociase pentru Florenţa cu Papa iar poetul Deschamps a acţionat în numele lui Carol al V-lea şi a urmaşului său. Diplomaţia era o procedură ceremonioasă, necesitând multe cuvinte, ce acorda o mare atenţie detaliilor juridice şi problemelor legate de onoare, acesta fiind poate unul dintre motivele pentru care de atâtea ori nu se reuşea să se ajungă la un acord.

Convorbirile prelungite din 1377 l-au familiarizat pe Coucy cu miezul complexelor relaţii dintre Anglia şi Franţa. Au fost luate în discuţie oferte, contraoferte şi tranzacţii încâlcite referitoare la Scoţia, Castilia, Calais, o plănuită nouă dinastie pentru Aquitania prin persoana unui fiu al lui Eduard al III-lea, care ar fi renunţat la legăturile sale cu Anglia sau, dacă nu s-ar fi putut realiza acest lucru, o împărţire sau un schimb de domenii la fel de complicat ca un joc de beţişoare. Ca întotdeauna de când începuse războiul, nunţii papali depuseră eforturi intense pentru mediere. Deşi francezii deţineau avantajul, englezii, din slăbiciune şi nehotărâre, nu puteau fi convinşi să accepte vreun acord, chiar şi plănuita căsătorie dintre prinţul Richard şi Marie, fiica de 7 ani a regelui Carol.

Primele negocieri s-au terminat fără să se înregistreze vreun progres şi tratativele se amânară pentru o lună. Armistiţiul, care trebuia să expire la 1 aprilie, a fost prelungit cu o lună pentru a înlesni reluarea tratativelor. Trimişii au negociat cu seriozitate în şedinţe de lungă durată. Care a fost rolul lui Enguerrand de Coucy şi care cel al lui Chaucer? spusele lor nu s-au păstrat; nu s-a întocmit niciun raport deoarece discuţiile, îndeosebi cele

referitoare la căsătorie, au fost secrete. Instrucţiunile lui Carol către trimişii săi afirmau că „Regele nu doreşte ca propunerea de căsătorie să vină din partea lui, dar dacă englezii o menţionează, să ascultaţi ce spun şi apoi să-l anunţaţi pe rege”.

Francezii au oferit multe propuneri, inclusiv titlul de proprietate asupra a 12 oraşe din Aquitania (pe care Anglia deja le deţinea), dacă Eduard va retroceda Calais şi tot ce luase din Picardia; sau aceasta, spuneau ei, „sau nimic altceva”. Încăpăţânaţi, englezii refuzară, crezând că, atât timp cât aveau un cap de pod în nordul Franţei se puteau încă întoarce să redobândească ceea ce pierduseră.

În timpul convorbirilor situaţia internă a Angliei suferi o nouă criză. Lancaster înăbuşise nemulţumirile englezilor dar era departe de a le rezolva. Un Parlament nou, cu suficienţi membri numiţi de Duce ca să-l aleagă pe majordomul lor drept purtător de cuvânt, acordă subsidii în ianuarie fără să se împotrivească. Episcopii nu erau atât de docili şi ţinta lor era Wyclif. El nu ajunsese încă să nege împărtăşania şi calitatea de preot dar afirmaţiile sale despre dominaţia civilă şi secularizarea averilor constituiau o suficientă erezie. Deşi cererea sa de a stăvili abuzurile clericilor şi poziţia sa antipapală găseau sprijin printre clerici, ei nu aveau de gând să aştepte pasiv să li se secularizeze averile. Arhiepiscopul Sudbury şi episcopul Courtenay din Londra îl convocară pe Wyclif în februarie spre a da socoteală pentru predicile sale eretice. Lupta neîncetată de veacuri între coroană şi Biserică izbucni din nou printr-o dispută zgomotoasă la Catedrala Sf. Paul.

Lancaster spera să-i discrediteze pe episcopi cu ajutorul laicilor. El numi patru profesori de teologie pentru apărarea lui Wyclif şi plecă el însuşi, însoţit de mareşalul Sir Ilenry Percy şi suita lor înarmată, pentru a asista la audierile de la Sf. Paul. Catedrala era plină de o mulţime de cetăţeni nemulţumiţi, supăraţi de zvonurile că Lancaster plănuia să extindă jurisdicţia mareşalului asupra dreptului tradiţional al oraşului de a menţine ordinea publică. Episcopul Courtenay era popular în rândul londonezilor, dar nu şi ducele. Mânia spori şi mai mult când o gardă armată dădu la o parte lumea pentru a face loc ducelui şi mareşalului. Urmă apoi o ceartă atunci când Courtenay refuză cererea ducelui de a-i aduce un scaun lui

Wyclif. Tânărul şi vigurosul episcop, el însuşi fiu de duce şi un urmaş al lui Eduard I, nu voia să primească ordine în propria lui incintă.

„Te voi face să cazi în genunchi, tu şi toţi ceilalţi episcopi” urlă Lancaster. Mulţimea fu cuprinsă de agitaţie şi începu să strige ameninţări. Lancaster a avertizat că va aresta pe cei care fac dezordine; Courtenay îi spuse că, dacă o va face în catedrală, va fi excomunicat. „Încă puţin”, a fost auzit ducele mormăind, „şi voi pune să fii târât de păr afară din biserică”. Furia mulţimii explodă, ducele şi mareşalul considerară că ar fi mai bine să se retragă, Wyclif nici nu vorbise încă. Lancaster reuşi să întrerupă audierile, aşa după cum îşi propusese însă cu preţul de a-şi atrage şi mai mult mânia poporului împotriva lui, nu împotriva episcopilor.

Londra fierbea, iar la vestea că Percy arestase pe un cetăţean pe motiv că-l calomniase pe duce, răbufni. Se strânse o ceată care se năpusti spre Palatul Savoy şi în drumul ei tăbărî asupra unui preot care vorbea insultător despre Peter de la Mare şi-l omorî în bătaie, după cum ceata lui Marcel, orbită de furie omorâse o victimă nefericită cu douăzeci de ani în urmă. Avertizaţi, în timp ce se ospătau cu stridii la palatul Savoy, Lancaster şi Percy fugiră cu o barcă pe Tamisa pentru a se ascunde în saloanele prinţesei de Wales şi ale fiului ei unde nimeni n-ar fi îndrăznit să-i atace. Între timp, episcopul Courtenay, avertizat şi el, şi temându-se de un dezastru de care ar fi fost posibil să fie învinuit, se grăbi să meargă la palatul Savoy şi reuşi să liniştească mulţimea.

După ce a îndurat fuga şi umilinţa, Lancaster ceru ca autoritatea sa să fie restabilită printr-o scuză oficială din partea oraşului. Prinţesa îi rugă pe cetăţeni să se împace cu ducele de dragul ei; a fost invocată suveranitatea regelui; autorităţile din Londra cerură eliberarea lui Peter de la Mare, ca preţ al scuzei lor; clerul recâştigă funcţiile de cancelar şi vistiernic. Dezbinarea se adânci şi statul era în continuare sfâşiat din această cauză.

În tulburările de la catedrala Sf. Paul, cazul lui Wyclif nu fusese dezbătut. Prelaţii englezi, prinşi între interesul clericilor şi sentimentul naţional, se poate să fi fost mulţumiţi să lase lucrurile în suspensie, însă papalitatea nu dorea aceasta. În mai, Grigpre al XI-lea emise cinci bule adresate episcopatului englez, regelui şi Universităţii Oxford, condamnând erorile lui Wyclif şi cerând să fie arestat. Orice discuţie despre doctrinele

sale eretice trebuia suprimată şi toţi cei care ie susţineau urmau să fie destituiţi. Un alt motiv primejdios se adăugă celorlalte surse de conflict. Noul Parlament se împotrivea cu tărie Papei; regele, vorbind de şoimi şi vânătoare, în loc de a se ocupa de nevoile usgente ale sufletului său, era pe moarte. Pentru moment, în timp ce Anglia aştepta neliniştită schimbarea domniei, episcopii lăsară în suspensie acţiunea împotriva lui Wyclif.

În Franţa, negociatorii ţinură o ultimă şedinţă în mai, la Montreuil, în vechiul castel ale cărui metereze vestice dădeau spre mare. Luară parte cancelarii ambelor ţări, Pierre de Orgement pentru Franţa şi episcopul de la catedrala Sf. David pentru Anglia. Se discutară îndelung condiţiile într-o şedinţă deschisă în care Carol ar fi dorit ca propunerea sa finală să fie supusă discuţiei în mod oficial şi să primească un răspuns ferm. Dar nu-l primi. Deşi generoasă în ceea ce priveşte posesiunile pe care le lăsa în mâinile englezilor, oferta sa afirma suveranitatea asupra oricărei părţi din teritoriul Franţei şi insista asupra oraşului Calais. Respingerea ofertei a fost prezentată printr-o manevră de eschivare, englezii spunând că le lipseşte autoritatea finală şi că trebuie să supună condiţiile spre aprobare regelui lor. După cum s-a dovedit în scurt timp, este probabil ca în acest moment francezii să fi început deja pregătirile pentru o acţiune beligerantă, în vreme ce discuţiile luau sfârşit, tânăra prinţesă Marie muri la Paris, astfel că propunerea de căsătorie căzu. Negocierile au fost întrerupte fără să se stabilească un loc sau o dată pentru o altă întâlnire şi fără prelungirea armistiţiului.

Când trimişii englezi au ajuns acasă, regele Eduard muri la 23 iunie, în penultima zi a armistiţiului. Sărbătorirea jubileului domniei sale trecu aproape neobservată şi nici moartea sa nu atrase mai multă atenţie. Muri părăsit de oamenii puterii, inclusiv de Alice Perrers de care se spunea că-i luase regelui inelele de pe degete înainte de plecarea ei. Pe tron urcă un copil de 10 ani, iniţind o perioadă de sciziune ce avea să prelungească nenorocirile până în secolul următor şi să confirme avertismentul lui Langland din Sfânta Scriptură: „Vai de acea ţară care are un copil drept rege”.

Isabella de Coucy, chemată în aprilie din Franţa de către curieri „pentru chestiuni extrem de urgente[19], s-a aflat la căpătâiul tatălui ei când acesta muri. Puţin înaintea sfârşitului, ea trimise curieri la Coucy cu noutăţi şi „chestiuni importante” ce trebuiau rezolvate. La 26 iunie, chiar înainte de înmormântarea tatălui ei, ea ceru şi primi permisiunea de a se întoarce în Franţa, evident pentru a discuta lucruri importante.

Problema care se punea pentru Coucy nu era legată pur şi simplu de jurământ, ea era agravată de marile
venituri, de legăturile de rudenie de mare importanţă la acea dată şi de jurământul depus în cadrul Ordinului Jartierei. Nu era uşor să te lepezi de credinţă, rudenie şi calitatea de membru al unui ordin. Alţi lorzi, cum era Captal de Buch şi Clisson îşi transferaseră jurământul de loialitatea dintr-o parte în alta însă, în general, ei erau gasconi, bretoni sau din Hainault, nu se simţeau francezi sau englezi la origine. Seneşalul lui Coucy, viteazul Chanoine de Robersart, se făcu englez în timp ce era în Anglia împreună cu Enguerrand de Coucy în anii 1360. După ce-i jurase credinţă lui Eduard al III-lea, el se întoarse fără probleme cu armata lui Lancaster pentru a devasta Picardia pe care cu câţiva ani înainte o apărase cu atâta ardoare. Totuşi, el era născut în Hainault[20].

Enguerrand de Coucy nu putea juca un rol important în afacerile ţării sale dacă rămânea neutru ca mai înainte. Nu numai că era nevoie să treacă de partea cuiva; el fără îndoială chiar dorea acest lucru. Sentimentul naţional sporise în timpul redresării Franţei. Scriitorii se mândreau cu numeroasele oraşe din Picardia, Normandia şi Aquitania recucerite de Carol al V-lea. „Nici Roland, nici Arthur, nici Oliver” exclamă cavalerul din *Songe du Vergier*, o alegorie politică din 1376 „n-au făcut asemenea fapte de arme cum a-ţi făcut voi cu înţelepciunea, puterea şi rugăciunile voastre!” (şi autorul ar fi putut adăuga, cu folosirea convingătoare a banilor de către Carol). „Când v-aţi urcat pe tron, coarnele şi mândria duşmanilor

---

[19] Nu este complet limpede dacă fuseseră trimişi curieri la ea în Franţa sau de către ea din Anglia soţului ei în Franţa.

[20] Robersart se stabili în Anglia cu trei fii şi întemeie o seminţie care se termină după 200 de ani cu Amy Robsart, nefericita soţie a favoritului reginei Elisabeta, Robert Duciley,

voştri ajunseseră la cer. Mulţumită lui Dumnezeu, voi le-aţi retezat coarnele şi i-aţi umilit profund”.

Datorită polarităţii războiului se dezvoltă spiritul naţional francez în detrimentul Angliei. Într-un dialog între un soldat francez şi unul englez scris prin 1370 de viitorul cardinal Pierre d’Ailly, englezul declară că cel puţin Normandia ar trebui să aparţină Angliei şi că au toate drepturile în această privinţă. „Ţine-ţi gura!” strigă francezul. „Nu-i adevărat. Nu poţi stăpâni nimic de partea aceasta a mării decât prin tiranie; marea este şi trebuie să fie hotarul vostru”. Aceasta era o idee nouă. Omagiul şi căsătoriile dinastice erau încă o formă de loialitate însă ţara devenea factorul determinant. Un nobil francez ca Harcourt nu se mai putea alătura englezilor, aflându-se în fruntea unei invazii a ţării sale de baştină. Enguerrand de Coucy nu mai putea să se menţină în expectativă în ceea ce priveşte jurământul său de credinţă făcut peste Canal.

La două luni după moartea regelui Eduard, Enguerrand înaintă o cerere lui Richard al II-lea de renunţare oficială la „tot ce vă datorez ca omagiu şi credinţă”. Datată 26 august 1377 şi prezentată lui Richard de către mai mulţi lorzi şi scutieri trimişi de baronul de Coucy pentru a fi martori la ceremonia înmânării ei, scrisoarea revoca „alianţa”, pe care a avut-o cu „mult cinstitul şi temutul stăpân şi tată, regele de curând răposat (de care să aibă milă Dumnezeu)” şi continua:

> *„S-a întâmplat ca acum să se işte un război între stăpânul şi suveranul meu natural, de o parte, şi voi, de cealaltă parte” din care cauză sunt mai nenorocit decât dacă s-ar fi întâmplat orice altceva în această lume şi aş vrea ca situaţia să poată fi îndreptată însă stăpânul meu mi-a poruncit să-l slujesc pe el şi să mă achit de datoria mea, aşa după cum sunt obligat s-o fac; pe care, după cum ştiţi, nu pot să nu-l ascult; aşa că am să-l slujesc cât pot mai bine, aşa cum trebuie s-o fac.*
>
> *De aceea, onorate şi puternice stăpân, pentru ca*

---

duce de Leicester.

nimeni să nu vorbească în vreun fel sau să spună ceva împotriva mea sau împotriva onoarei mele, vă aduc la cunoştinţă cele de mai sus şi vă înapoiez ceea ce deţin, de la voi ca omagiu sau credinţă.

Şi de asemeni, mult cinstite Sire, cinstitul meu stăpân şi tată numit mai sus a fost mulţumit să mă alăture celei mai nobile societăţi şi Ordinului Jartierei; astfel vă rog ca voi, nobil şi puternic lord, să numiţi în locul meu pe oricine doriţi şi prin aceasta să-mi acceptaţi retragerea”.

Jurământul dublu de credinţă era anulat. Devenind „un francez bun şi adevărat”, baronul de Coucy îşi alesese naţionalitatea deşi cuvântul încă nu exista. Un singur lucru era remarcabil în privinţa acestei alegeri: el se despărţi de soţia lui şi domeniile engleze, precum şi de jurământul de credinţă. S-a spus în general că s-a simţit obligat să se despartă de ea pentru a fi liber să aleagă Franţa dar aceasta ar fi fost necesar numai dacă Isabella ar fi refuzat să accepte pierderea moşiilor lor din Anglia. După renunţarea la jurământul de credinţă, proprietăţile puteau fi confiscate. Luând în consideraţie tot ceea ce se ştie despre Isabelia, se pare că acesta a fost factorul determinant. Extravaganţa sa exagerată, dependenţa patologică faţă de casă şi de privilegiile pe care i le acorda tatăl ei – privilegiile care spera să le obţină acum de la fraţii şi nepotul el – faptul că se simţea nesigură în Franţa face să se presupună că despărţirea a fost hotărârea ei, indiferent dacă a fost sau nu şi cea a soţului.

Ce simţea baronul de Coucy pentru soţia lui vanitoasă, răsfăţată, egoistă şi voluntară – dragoste, ură sau indiferenţă, nu reiese din nicio mărturisire. Judecând după cele cunoscute în legătură cu temperamentul ei – istoria consemnează puţine lucruri despre ea – nu era o femeie iubitoare din familia Plantagenet. În orice caz, se întoarse şi rămase în Anglia cu fiica ei mai mică, Filipa, care trăise totdeauna acolo. Toate moşiile engleze ale soţului ei „conacele, cătunele, onorurile, domeniile, oraşele, terenurile, arendele, animalele, nutreţul, bunurile şi iobagii” au fost confiscate şi în mod precaut trecute unei epitropii organizate pentru Isabelia, constând din arhiepiscopul de York, doi episcopi şi patru alţi reprezentanţi. Deoarece femeilor nu li se interzicea să posede avere, acest aranjament arată că frăţii

ei nu aveau încredere în ea. Se prevedea ca veniturile să-i fie plătite de către epitropi „atât timp cât rămâne în Anglia”.

Stătutul ei incert, nefiind nici soţie, nici văduvă, dură numai doi ani. În aprilie 1379 muri în condiţii necunoscute, la vârsta de 47 de ani. Toate moşiile lui Enguerrand de Coucy din Anglia rămaseră în cele din urmă fiicei lui, Filipa.

Francezii reîncepură ostilităţile imediat ce expiră armistiţiul. Aliaţi cu flota spaniolă, lansară o serie de raiduri pe coasta sudică a Angliei chiar înainte de a afla de vestea morţii regelui Eduard. Într-un efort de a menţine acel eveniment secret faţă de duşmanii lor în timpul transferului puterii, englezii „închiseră toate trecerile regatului, nelăsând pe nimeni să iasă din regat. A fost o operaţiune de anvergură, însă toate acestea se dovediră inutile – deoarece francezii porniseră deja ostilităţile

Sub comanda amiralului Jean de Vienne, francezii şi spaniolii debarcară la Rye, opus oraşului Boulogne, la 29 iunie şi îl supuseră unor sălbăticii timp de 24 de ore – incendiară, prădară, uciseră bărbaţi, femei şi copii, târând fete la corăbii, imitând în mod deliberat tratarea sălbatică a oraşelor din Franţa de către englezi. A fost distrusă de un incendiu o biserică, o „minunată frumuseţe” (după spusele lui Walsingham). În ciuda insistenţei unui grup de cavaleri francezi de a menţine Rye ca o bază permanentă – un fel de Calais în Anglia – amiralul refuză. Francezii nu intenţionau să ocupe ci să distrugă, să provoace teroare pentru a-i face pe englezi să accepte un tratat de pace şi să împiedice întărirea oraşului Calais pe care francezii plănuiau să-l atace.

Întâmpinând puţină rezistenţă, francezii continuară operaţiunile militare în josul coastei de sud, atacând Folkestone, Portsmouth, Weymouth, Plymouth, Dartmouth şi pătrunseră 16 km în interior pentru a incendia Lewes unde au înfrânt şi au măcelărit un grup de 200 de apărători conduşi de stareţul local şi de doi cavaleri. Francezii au plecat, dar s-au întors după o lună pentru a devasta insula Wight lângă Southampton. Frica englezilor, provenind dintr-o groază atavică faţă de raidurile daneze şi de cuceritorii normanzi, se transformase într-o realitate îngrozitoare.

Slaba apărare nu se datora unui simţ fals de siguranţă. Acestea erau aceleaşi oraşe, atacate de francezi în raidurile anterioare. Mai mult încă, în

ultimele şase luni, în timp ce armistiţiul se apropia de sfârşit, decretele regelui vorbeau despre spectrul invaziei franceze, însă în aceste vremuri tulburi au fost luate puţine măsura de apărare. Când sosiră invadatorii, soarta oraşelor nu stârni prea mult eforturile ocrotitoare ale nobililor. Sir John Arundel, un cavaler care a fost dezonorat mai târziu, apără cu succes Hampton cu 400 de lăncieri, dar numai atunci când cetăţenii îi plătiră suma pe care o ceruse.

Când a fost în primejdie castelul lui Lancaster din Pevensey de pe coasta Sussex-ului, Walsingham, veşnicul lui duşman, afirmă că ducele a refuzat să trimită apărători, remarcând sec, „Lăsaţi-i pe francezi să-l incendieze. Sunt destul de bogat pentru a-l reconstrui”. Remarca pare inventată şi, ca atare, emană aceeaşi ranchiună faţă de nobili ca şi remarca unui alt cronicar, Jean de Venette, şi din acelaşi motiv: neputinţa cavalerilor de a apăra pământul şi populaţia împotriva duşmanilor lor.

Capitolul 15

Împăratul la Paris

Cel mai spectaculos eveniment, dacă nu cel mai însemnat al deceniului, din Franţa, a fost vizita la Paris a împăratului „Sfântului Imperiu Roman”, Carol al IV-lea, din decembrie 1377 până în ianuarie 1378. Coucy a fost din nou chemat, ca şi la căsătoria ducelui de Burgundia, pentru a imprima prin remarcabila sa prezenţă eleganţă şi splendoare alaiului de nobili strânşi ca să-l însoţească pe vizitator. În strălucirea bijuteriilor cu prilejul acestor procesiuni fastuoase, domnia lui Carol al IV-lea ajunse la zenit. Publicul era plin de veneraţie şi de recunoştinţă pentru splendidele ceremonii şi însemnătatea propagandistică pe care o aveau pentru prestigiul familiei Valois probabil că egala cheltuielile incalculabile.

Deşi Carol al V-lea reprezenta a treia generaţie de Valois pe tron, el încă nu se simţea eliberat de neliniştea referitoare la legimitatea titlului său, mai ales din cauza îndoielilor pe care le avea despre propria sa paternitate. Din motive personale şi de stat, făcea eforturi constante pentru a spori demnitatea coroanei. Din punct de vedere politic scopul pentru care aranjase vizita era de a izola Anglia prin strângerea legăturilor cu unchiul

lui, împăratul; mai avea de discutat şi problema referitoare la cedări de teritorii şi aranjamente matrimoniale. Din punct de vedere sentimental, legăturile de rudenie erau importante pentru el, deşi ştia că unchiul lui era calculat şi alunecos când era pus la încercare. Mai presus de orice, voia să aibă o ocazie pentru
a organiza ceremonii publice grandioase care erau atât de importante domniilor în Evul Mediu.

În teorie, împăratul „Sfântului Imperiu Roman” exercita o influenţă laică asemănătoare conducerii spirituale a Papei asupra comunităţii universale. Deşi vestigiile prestigiului imperial se păstraseră, nici teoria, nici titlul nu mai corespundeau cu realitatea. Suveranitatea imperială în Italia era aproape o ficţiune, scădea la marginea vestică a imperiului în Hainault, Olanda şi Luxemburg şi se retrăgea în est în faţa spiritului naţional în creştere din Boemia, Ungaria şi Polonia. Nucleul ei era o federaţie întâmplătoare de principate, ducate, oraşe, ligi, marcgrafe, arhiepiscopii şi comitate germane, sub suveranităţi fluctuante şi suprapuse. Hapsburgii şi Luxemburgii, Hohenstauferii, Hohenzollernii, Wittelsbachii şi Wettinii se prădau unul pe altul în războaie fără sfârşit; *Ritter* sau cavalerul îşi ducea traiul prădându-i pe negustori; fiecare oraş credea că prosperitatea lui depindea de ruina rivalului său; în oraşe, negustorii şi breslele se luptau care să conducă; nemulţumirile unei ţărănimi exploatate ardeau mocnit şi, periodic, izbucneau răscoale. Imperiul n-avea o coeziune politică, nu avea o capitală, nicio lege comună, nici finanţe sau funcţionari comuni. Era relicva unui ideal dispărut.

Teoretic, în calitate de conducător laic al comunităţii creştine, împăratul era un suveran ales provenind în mod obişnuit dintre conducătorii din familia Luxemburg din Boemia. Legăturile familiei lui Carol al IV-lea cu Franţa, căminul preferat al tatălui său, Ioan cel Orb, erau strânse. Fusese crescut la curtea Franţei de la vârsta de şapte ani, se căsătorise cu o soră de-a lui Filip al VI-lea iar propria sa soră, Bonne, fusese căsătorită cu fiul lui Filip, Ioan al II-lea. Deşi uşor cocoşat şi cu o piele măslinie, fusese un bărbat chipeş în tinereţe, cu păr lung şi negru, o barbă neagră şi ochi negri, strălucitori. În vârstă de 61 de ani, a băgat în pământ trei neveste, s-a căsătorit a patra oară şi-şi căsători 7 sau 8 copii,

intrând într-o reţea complicată de dinastii ungare, bavareze şi hapsburgice. Aparent afabil şi blând, era rapid şi ferm când lua hotărâri, însă frământat, niciodată calm. Împletea nuiele de salcie în timp ce asculta aparent distrat pe petiţionari sau sfetnici şi apoi dădea fiecăruia un răspuns „plin de înţelepciune”. Vorbea şi scria în cehă, franceză, italiană, germană şi latină, toate la fel de bine.

Carol al IV-lea era destul de iscusit ca să-şi dea seama că Imperiul său nu era cel al lui Carol cel Mare. Grija lui majoră era regatul Boemiei al cărui teritoriu îl mări şi îl dezvoltă din punct de vedere cultural, încât a fost supranumit „Tatăl ţării sale”. El însuşi reprezenta tendinţele naţionaliste care făceau ca titlul său imperial să fie depăşit.

În timp ce se pregătea primirea împăratului, Enguerrand de Coucy intră în războiul împotriva Angliei; nu pe teritoriul său natal în Picardia, ci în Languedoc, împotriva gasconilor sub conducerea ducelui de Anjou, guvernator al Languedocului. Ca şi Lancaster, tot un frate al regelui, Anjou era mânat de ambiţia de a obţine pentru el însuşi o coroană. Alăturându-se lui, Enguerrand de Coucy făuri legătura care în câţiva ani avea să-l atragă în nefericita luptă pe care o va duce Anjou pentru coroana Neapolelui.

După două luni de asediu şi încăierări în Gasconia, baronul de Coucy se întoarse la Paris pentru a sluji în escorta care avea să-l însoţească pe împărat. Grupul care urma să-l salute în Cambrai, la frontiera cu Hainault cuprindea, în afară de baronul de Coucy, cei doi consilieri importanţi ai regelui, Riviere şi Mercier, şi mulţi nobili, cavaleri şi scutieri, în total 300 de călăreţi strălucitori. La 22 decembrie, la o leghe distanţă de oraş, îi întâmpină pe oaspeţii care înaintau. Două sute dintre cetăţenii şi clericii cei mai de vază din Cambrai, conduşi de episcop, i-au însoţit călare în timp ce oaspeţii treceau printre rânduri de arcaşi şi oameni de rând aflaţi la porţile oraşului. Împăratul îmbrăcat într-o mantie de blană pe un cal cenuşiu, împreună cu fiul lui cel mai mare, Venceslav, Rege al Romanilor, a fost escortat în oraş unde descălecă cu oarecare greutate, fiind bolnav de gută, şi a fost însoţit de episcop în biserică pentru a rosti rugăciunile.

Principalul scop al venirii sale, spuse el seniorilor francezi după cină, era să-l viziteze pe regele Carol, pe regină şi pe copiii lor pe care dorea să-i vadă „mai mult decât pe orice alte fiinţă din lume”. După ce-şi va fi

îndeplinit această dorinţă şi le va fi prezentat pe fiul său, va muri liniştit oricând va voi Dumnezeu. Într-adevăr împăratul era în ultimul său an de viaţă şi simţind poate apropierea morţii aşa cum li se întâmpla oamenilor într-o vreme când existau puţine leacuri sau tratamente, el întreprinse această călătorie obositoare mai mult din dorinţa de a vizita din nou Parisul tinereţii sale decât pentru avantaje politice.

În fiecare oraş în drumul său prin Picardia şi Île-de-France, îl întâmpinară ceremonios delegaţii şi-i oferiră daruri constând din carne, peşte, pâine, vinuri şi căruţe întregi cu fân şi ovăz, plătite de rege. De fiecare dată împăratul avea grijă să spună că este musafir într-un oraş al regelui Franţei, în timp ce gazdele sale făcură tot posibilul să nu se tragă clopotele sau să aibă loc alte ritualuri care ar fi însemnat supremaţia imperială. Alegerea unui cal cenuşiu de către împărat a fost un gest făcut cu scopul de a marca deosebirea faţă de intrarea într-un oraş al imperiului când împăratul călărea de obicei pe un cal alb. Accentul, care s-a pus de către cronica franceză autorizată, pe aceste chestiuni de protocol arată că problema îl interesa mult pe regele francez. Carol al V-lea dorea să prezinte vizita ca pe o vitrină pentru pretenţia sa că duce un război drept, însă nu vroia să-şi lase poporul sub impresia că împăratul este vreun senior suprem sau un monarh universal. Serbările şi festivităţile minuţioase pe care le organizase oglindeau marea importanţă pe care o dădea acestei vizite. În cronica semioficială a domniei sale, au fost dedicate vizitei nu mai puţin de 80 de pagini.

La Compiègne, lângă Paris, împăratul a fost întâmpinat de ducele de Bourbon, fratele reginei, cu o suită îmbrăcată în livrele noi, alb cu albastru. În Senlis l-au întâmpinat ducele de Berry, ducele de Burgundia şi arhiepiscopul de Sens cu o suită de 500 de oameni, toti îmbrăcaţi la fel, în gri şi negru, cavalerii în catifea iar scutierii în mătase de aceeaşi culoare. Martorii acestui spectacol vor fi răspândit vestea despre grandoarea evenimentului însă eroul său nefericit, a cărui gută se agravă, trebui să renunţe la un banchet şi să meargă restul drumului în litiera Delfinului, trasă de doi măgari şi de doi cai.

La abaţia St. Denis, l-au aşteptat pe împărat trei arhiepiscopi, zece episcopi şi întregul Consiliu regal cu ocazia vizitei la mausoleul regal,

unde a trebuit să fie ridicat din litieră şi cărat în biserică pentru a se ruga cu credinţă la mormântul Sfântului Ludovic. Spunând că „doreşte nespus” să vadă faimoasa comoară şi relicvele Sfântului Denis, împăratului i se arată corpul mumificat al sfântului care, ucis prin decapitare pe colina Montmartre (de atunci purtându-i numele), a mers cu capul în mâini până la locul unde puse capul jos şi întemeie abaţia. Împăratul privi timp îndelungat la relicve şi la coroana cu pietre scumpe a Sfântului Ludovic, la mormintele regale în special cel al lui Filip al VI-lea, fostul său cumnat.

Intrarea sa în Paris, pentru care regele plănuise să-i ofere un cal negru de luptă, trebui să fie făcută în litiera reginei. Garda starostelui negustorilor şi 2000 de negustori, magistraţi şi cetăţeni ai Parisului, toţi călare şi îmbrăcaţi în uniforme alb şi violet aşteptau să-l conducă la întâlnirea cu regele. Cu gută sau fără, această ceremonie trebuia să se desfăşoare călare. Urcat în şa, împăratul, alături de fiul lui, aştepta parada care se îndrepta spre el dinspre vechiul palat de pe Ile de la Cite. De o generaţie încoace nu mai fusese martor Parisul la o astfel de procesiune regească. S-a avut o grijă deosebită ca, în ciuda marii mulţimi, toţi să poată vedea. La fiecare intersecţie erau plasate gărzi cu buzdugane şi spade şi, avertizaţi de crainici cu o zi înainte, cetăţenilor li se interzisese să traverseze Rue St. Denis. S-au ridicat bariere pe drumuri şi sergenţii au primit ordine precise pe unde şi când puteau sau nu trece pietonii sau călăreţii.

Mai întâi veni mareşalul Sancerre şi garda sa, fiecare membru al gărzii purtând două spade şi pălărie încreţită, urmat de trompeţii regelui, fluturând flamuri strălucitoare, atârnate de trompetele lor de argint. Cei patru duci – de Berry, Burgundia, Bourbon şi ducele de Var, soţul sorei regelui şi viitorul socru al Mariei de Coucy – călăreau doi câte doi, urmaţi de 12 conţi, inclusiv de Coucy în calitatea sa de conte de Soissons, şi de un lung şir de prelaţi nobili, judecători, consilieri şi funcţionari ai casei regale, fiecare grup îmbrăcat conform funcţiei. Şambelanii purtau veşminte de catifeasau mătase în două nuanţe de roşu, intendenţii erau îmbrăcaţi în haine de catifea azurie şi brun-roşcat, rândaşii armurierilor regelui erau în damasc albastru, uşierii în albastru cu roşu, majordomii în mătase alb şi brun roşcat, bucătarii în tunici de mătase căptuşite cu blană, având nasturi din perle, valeţii de cameră îmbrăcaţi în negru cu dungi albe şi gri,

paharnicii în roşu
cu dungi maro.

La sfârşit, venea regele costeliv, cu nasul lung, călare pe un cal alb şi purtând o mantie purpurie, căptuşită cu blană şi o pălărie cu cioc „după moda veche”. Procesiunea era atât de lungă încât i-au trebuit jumătate de oră ca să iasă din palat şi, din cauza mulţimii, a durat chiar mai mult până când cei doi suverani s-au întâlnit faţă în faţă. Amândoi şi-au scos pălăriile când s-au întâlnit. Având grijă să nu atingă picioarele dureroase ale unchiului lui, Carol se aşeză între împărat şi Venceslav şi astfel se înapoiară toţi trei, prin oraş, la palat.

Aşezat într-un scaun drapat în aur în curtea unde odată, starostele negustorilor, Marcel, aruncase corpurile mareşalilor ucişi, împăratul ascultă un cuvânt de bun venit spus de gazda sa, şi după aceea, în camerele lor „îşi scoaseră pălăriile şi discutară cu mare prietenie şi bucurie că s-au întâlnit”. În următoarele zile au avut loc banchete, conferinţe, înmânări de daruri de către giuvaiergii din Paris, slujbe, prezentarea relicvelor din Sainte Chapelle, atât de bogat împodobită şi luminată încât „era o minune s-o vezi”. Între timp, suveranii avură întrevederi particulare, una durând 3 ore, „chiar fără prezenţa cancelarului” după cum consemnă grijuliu cronicarul cancelarului „şi ce şi-au spus nimeni nu ştie”.

Banchetele oficiale foloseau toate resursele secolului al XIV-lea pentru a-i delecta şi a-i ghiftui pe oaspeţi. Erau atâţia purtători de făclii care stăteau ca nişte luminări vii lângă coloanele marii săli de piatră încât „puteai vedea tot aşa de bine ca la lumina zilei”. Au fost servite atât de multe mâncăruri încât „erau prea multe ca să le poţi enumera” şi, într-adevăr, prea multe pentru suferindul musafir de onoare. Regele poruncise patru feluri cuprinzând fiecare câte douăzeci de mâncăruri însă elimină cu multă abilitate una din zece mâncăruri pentru a reduce timpul cât trebuia să stea la masă împăratul. După cum se prezenta situaţia, el trebuia să se înfrupte din vreo 60 de soiuri de mâncare cum ar fi friptura de clapon şi potârniche, civet de iepure, carne şi peşte în aspic, plăcinte cu carne de ciocirlie şi pateuri cu măduvioare de vită, tobă şi cârnaţi, mreană şi orez cu cimbru, antreuri din carne de lebădă, păun, buhai de baltă şi bâtlan, plăcinte din vânat şi păsări mici, peşte de apă dulce şi de mare cu sos de

„culoarea florii de piersic” nagâţi cu praz alb, rate şi purceluşi umpluţi, ţipari, fasole prăjită – terminând cu pişcoturi, pere, fructe zaharisite, moşmoni, miez de
nucă şi vin cu mirodenii.

Serviciul pentru 800 de persoane era atât de bine pus la punct la banchetul din 6 ianuarie încât mesele pentru cei de rang inferior şi cei de rang înalt erau servite în acelaşi timp, având aceleaşi feluri de mâncare, toate mâncărurile fiind puse pe tăvi de aur şi argint. Capetele încoronate şi musafirii de rangul cel mai înalt stăteau la 5 mese şi o estradă, fiecare sub un baldachin dintr-o ţesătură de aur. Împăratul, regele şi arhiepiscopul de Reims stăteau la o masă de marmură în centru. Feţele de masă erau din pânză de aur brodată cu fiori de crin, şi aceeaşi pânză decora coloanele şi ferestrele. Pereţii erau acoperiţi de tapiţerii. Enguerrand de Coucy a stat cu ducele de Bourbon la masa Delfinului în vârstă de 9 ani „pentru a-i ţine tovărăşie şi să-l păzească de mulţime”. Tânăra Marie de Coucy era printre „marile doamne” din suita reginei. La gustarea servită după ce au fost ascultaţi menestreli, ducele de Berry şi fratele său, ducele de Burgundia, îi oferiră regelui şi împăratului vin cu mirodenii dar, dacă o făcură călare, cum era deseori obiceiul la nobilii care serveau, cronicarul nu ne spune. În timpul unei vizite anterioare a împăratului, la contele de Savola, în 1365, nobili călare au servit platouri cu mâncare puse în vârful lăncilor, prevăzute în acest scop cu cârlige. Oricât ar fi fost de limitat din punct de vedere moral, cavalerismul cerea o puternică încheietură a mâinii.

Pentru punctul culminant al serbării, toţi cei 800 de musafiri trecură în sala Parlamentului unde spectacolul care li s-a prezentat, reprezentând cucerirea Ierusalimului în prima cruciadă, era un triumf al artei scenice, artă în care excela secolul al XIV-lea. După cum mărturiseşte Chaucer în Povestea lui Franklin, la banchete se putea aduce în sală apă, se puteau pune corăbii să plutească pe valuri, să apară lei, flori să răsară pe pajişte, să crească viţa de vie şi să dispară un castel care părea făcut din piatră, sau „aşa-i păru celui care privea”. La un banchet dat în vremea lui Enguerrand de Coucy de un oarecare Viddom de Chartres, tavanul pictat ca un cer se deschise pentru a lăsa cina să coboare pe nişte maşinării care semănau cu norii, maşinării care ridicară din nou vasele după ce fuseseră golite.

Desertul a fost însoţit de o furtună artificială care dură jumătate de oră, în care timp au căzut şuvoaie de apă parfumată şi grindină de dulciuri.

În miracolele şi misterele medievale puse în scenă pentru mulţime, efectul dorit era realismul. Un sistem de greutăţi şi scripete îl ridicau pe Iisus din mormânt şi-l urcau în tavanul care imita norii. Apăreau îngeri şi diavoli prin trape, iadul îşi deschidea şi îşi închidea gura monstruoasă, iar potopul lui Noe inunda scena din butoaie răsturnate din culise în timp ce butoaiele umplute cu pietre erau învârtile de cricuri pentru a imita tunetul. Când Ioan Botezătorul era decapitat, actorul era înlocuit cu atâta dibăcie cu un fals cadavru şi un cap vărsând sânge de bou încât publicul striga de emoţie. Actorii, care-l jucau pe Iisus, rămâneau câteodată legaţi de cruce recitând versuri timp de 3 ore.

Mai bine decât orice altceva, scena oglindea viaţa medievală. Derivând din piesele liturgice ce se jucau la uşa bisericilor, drama părăsise biserica pentru stradă unde era prezentată de bresle sau confrerii pe platforme pe roţi. Piesele erau jucate din oraş în oraş, atrăgând toate categoriile sociale – călugări şi studenţi, cavaleri şi doamne, seniorul local stând pe un scaun în rândul întâi. Pentru un spectacol mai important, crainicii informau publicul cu o zi înainte. Subiectul era religios însă modalitatea de exprimare era laică, menită să distreze. Orice mister al povestirii creştine şi misterul central al Mântuirii prin naşterea şi moartea lui Hristos erau prezentaţi concret în termenii vieţii de zi cu zi – termeni ireverenţioşi, cruzi şi obsceni. Păstorii care vegheau peste noapte erau înfăţişaţi ca hoţi de oi, patosul din sacrificiul lui Isaac era jucat pe de-a întregul. Zbieretele de măgar imitate de actor dinăuntrul pielii de măgar şi baligile scăpate de sub coada ridicată stârneau urlete de încântare chiar dacă măgarul îl ducea pe Iisus la Ierusalim.

Erau mult apreciate scenele erotice şi sadice din siluirea Dianei, cele care-l înfăţişau pe Noe gol şi beat, descrierea păcatelor sodomiţilor sau scenele care îi arătau pe bătrâni uitându-se pe furiş la Susanna precum şi tot felul de scene în care se înfăţişa carnea sfâşiată în martiriile sfinţilor. Se prezentau cu regularitate scene de tortură de un realism revoltător ca şi cum vremurile violente ar fi întreţinut plăcerea violenţei. Scena în care Nero spinteca burta mamei sale să vadă de unde a venit, era interpretată cu

ajutorul unor maţe însângerate – date de măcelarul din localitate – care se revărsau din victimă. *Schadenfreude* (bucurie răutăcioasă în faţa suferinţei altuia) nu era caracteristică Evului Mediu, dar apăruse după ciumă şi după calamităţile succesive şi îşi găsise expresia în scenele groaznice de tortură de pe cruce, în care erau înfăţişaţi soldaţi scuipându-l pe Mântuitorul omenirii.

Într-o epocă de nelinişte, *Miracolele Sfintei Fecioare*, o serie de piese care-şi aveau originea în a doua jumătate a secolului, arătau ce alinare aducea credinţa în divina atotputernicie. Chiar şi cel mai nenorocit sărac sau ticălos toată mizeria şi nedreptatea puteau fi izbăvite prin intervenţia miraculoasă a Sfintei Fecioare. Figura cea mai vulnerabilă a societăţii, o femeie sedusă şi părăsită sau acuzată pe nedrept de crimă, constituia de obicei figura centrală. Într-o piesă, o femeie stearpă ale cărei rugăciuni către Fecioară îi aduseseră în sfârşit un fiu, este epuizată de chinurile naşterii şi adoarme în timp ce-şi scaldă copilul. Când pruncul se îneacă în cadă, mama este acuzată că şi-a omorât copilul şi condamnată la rug. Ca răspuns la rugăciunile soţului ei, Fecioara Maria coboară din cer pentru a-i alina suferinţa şi când mama, pe punctul de a fi arsă, se roagă să fie lăsată să se mai uite o dată la copil, acesta îşi recapătă viaţa în braţele ei.

Pasiuni vinovate, soţi necredincioşi, durerile facerii, maici frivole şi stareţe însărcinate, regine adultere, copii care îşi găsesc o moarte crudă furnizau subiectele. Cardinali trufaşi, hangii, studenţi revoltaţi, cavaleri, lemnari, moaşe, proştii satelor – toată umanitatea – erau personajele. Fecioara îi împăca şi-i ierta pe toţi, chiar şi pe mama unui papă care se umflă atâta în pene încât se crede mai ceva decât Maica lui Dumnezeu. După o pedeapsă meritată, şi ea primeşte iertarea.

În piese, Dumnezeu era costumat într-o robă albă, poartă perucă şi barbă aurie, faţa-i tot aurie, aşa cum sunt şi aripile îngerilor; Irod avea o barbă neagră şi veşminte de sarazin, diavolii şi demonii purtau măşti înfiorătoare, coarne, cozi spintecate şi costume strânse pe corp cu păr de cal. Deseori alergau prin public pentru a-i pişcă şi a-i speria pe spectatori.

Apocalipsul, mereu în mintea oamenilor, era pus în scenă prezentându-se Ziua Judecăţii de Apoi şi Chinurile Iadului când Hristos se pogoară pe pământ ca să-i aducă în rai pe Adam şi pe profeţi. Antihristul apare la

timpul potrivit fixat conform tradiţie la 3 ani şi jumătate înaintea Judecăţii de Apoi. Născut de o femeie din Babilon, sedusă de Satana, şi instruit în toate artele demonice, el capătă o astfel de putere încât regi şi cardinali îi jură credinţă până ce este învins la Armageddon odată cu triumful Binelui asupra Răului. Cei mâhtuiţi sunt despărţiţi de damnaţi şi îngerii îşi varsă mânia.

Un predicator lollard din Anglia, căutând să justifice teatrul din secolul al XIV-lea, spunea că bărbaţii şi femeile care vedeau patimile lui Hristos şi ale sfinţilor săi vor fi cuprinşi de „milă şi credinţă, vărsând lacrimi amare, nu-l vor dispreţul pe Dumnezeu ci îl vor venera”. Văzând cum Diavolul îi mâna pe oameni spre desfrânare şi trufie şi-i făcea slujitorii lui pentru a-i duce în iad, ei vor fi convertiţi la o „viaţă cinstită”; prin urmare interpretarea miracolelor „îl face pe om să aibă credinţă, nu să se pervertească”. Poate neconvins de propriile sale argumente, predicatorul adăuga în mod chibzuit că oamenii trebuie să se bucure de momente de recreere şi că era mai bine, sau cel puţin mai puţin dăunător, ca ei să urmărească interpretarea miracolelor decât a altor „pozne”.

Asediul Ierusalimului interpretat în faţa împăratului se abătu de la subiectele anterioare şi pentru prima dată a fost pus în scenă un eveniment istoric. Minunile tehnice şi verva bătăliei ce se desfăşura pe scenă tăiau răsuflarea. Corabia cruciaţilor, cu catarge, vele şi flamuri fluturânde a fost împinsă în sală atât „de încet şi uşor” încât părea că pluteşte pe apă. Din corabie au ieşit cavaleri, purtând însemnele heraldice corecte chiar dacă nu veşmintele care se purtau cu 300 de ani înainte, pentru a ataca crenelurile reconstruite ale Ierusalimului. Dintr-un turn musulman pictat, un muezin îşi îngână rugăciunea sa tânguitoare. Sarazini cu turbane îşi fluturau iataganele, cruciaţii erau aruncaţi de pe scări, privitorii se uitau cu mirare, mişcaţi de frumuseţea şi frământarea spectacolului, fiind cuprinşi de entuziasm pentru o nouă cruciadă – care într-adevăr, era scopul spectacolului. Propovăduitorul principal al cruciadei, Philippe de Mezieres, era foarte admirat de rege, care-l numise membru al Consiliului regal şi tutore al fiului, său. Ziua următoare aduse o altă minune. O ambarcaţiune special construită, amenajată ca o reşedinţă, cu săli, camere, cămine şi paturi trebuia să ducă societatea regelui doi km pe fluviu până la noul palat

al Luvrului. Împăratul era vizibil impresionat. Carol i-a arătat reconstrucţiile prin care transformase vechea fortăreaţă, într-un „adevărat palat regal” – ferestre şi scări largi, capele, grădini, fresce, camere lambrisate precum şi o armurerie originală unde se făceau arcuri şi femeile puneau pene la săgeţi.

După masă i se arătară împăratului facultăţile Universităţii, iar acesta răspunse în latină la cuvântul de bun venit rostit de rectorul Universităţii.

Scopul final al lui Carol, glorificarea cauzei sale împotriva Angliei a fost atins a doua zi la o adunare de stat la care au participat 50 de membri ai suitei imperiale şi cam aceiaşi număr de personalităţi de seamă franceze – duci regali, prelaţi, pairi, inclusiv Coucy, cavaleri şi membri ai Consiliului. După spusele cronicarului, regele era îndreptăţit prin „minciunile pe care englezii le răspândeau în Germania”, însă el căuta mai ales o justificare finală. El voia să-i prezinte unchiului lui, poate ca părinte, concesiile ce le făcuse de dragul păcii şi să-l lase pe el să judece dacă erau suficiente.

Carol vorbi două ore, arătând că vrajba era veche de secole începând de la Eleanor de Aquitania şi până la tratatul de la Bretigny şi repetând formulările juridice încurcate în baza cărora se anulase tratatul şi începuse din nou războiul în 1369. Dacă cuvântarea a fost un tur de forţă, marcat de argumentaţia juridică şi istorică, răspunsul împăratului a fost o capodoperă de formulări preţioase. El vorbi despre loialitate şi rudenie, despre profunzimea devotamentului său, al fiului şi supuşilor săi care îi îndreptăţea să fie consideraţi apărătorii onoarei regelui şi ai regatului, a fraţilor şi copiilor săi, numindu-i de fapt „aliaţi”. Totuşi, la o analiză atentă substanţa discursului era confuză. Până la urmă discursul şi întreaga vizită nu aduse nicio alianţă concretă, dar poate Carol al Franţei dorise doar efectul impresionant al cuvintelor.

El nu se opri să facă alte gesturi de curtoazie şi să ofere daruri, schimbând cu împăratul cadouri constând
din potire smălţuite şi pumnale cu rubine, diamante, safire şi perle. Carol considera că splendoarea princiară era cel mai bine reprezentată prin bijuterii, tapiserii şi arta giuvaiergiului. Unchiul său nu se sfii să ceară o Carte a Orelor şi când Carol îi dădu să aleagă între două, una mare şi una

mică împăratul le păstră pe amândouă. Şi sentimentele îşi spuseră cuvântul când împăratul o vizită pe regină şi pe mama ei, regina mamă, ducesa de Bourbon, a cărei soră, Beatrice fusese prima sa soţie. Lacrimile au curs şuvoi la evocarea amintirilor comune deşi Beatrice era moartă de 30 de ani şi locul ei fusese ocupat de atunci de alte trei neveste. În ultima zi a avut loc o petrecere pastorală la Vincennes unde regele îşi construise la marginea nobilei păduri de pe malurile fluviului un conac, numit Beaute-sur-Marne. Mobilat luxos şi confortabil, cu minunate tapiserii, având o orgă flamandă şi turturelele gângurind în curte, era proslăvit de poetul Deschamps drept „cel mai plăcut şi mai agreabil din toate locurile, vesel şi minunat pentru o viaţă voioasă”.

Plecând prin Reims, împăratul a fost însoţit până la frontierele regatului de Coucy şi de un grup de nobili. Grăbită poate de oboseala produsă de atâtea ceremonii, moartea sa interveni după zece luni, în noiembrie 1378.

Memorabila vizită chiar dacă n-a avut un efect practic, a onorat coroana Franţei şi i-a sporit prestigiul. Deşi nu se definiseră puterile regelui şi nu se stabilise autoritatea Consiliului iar instituţiile guvernului regal emu totdeauna fluctuante, atitudinea lui Carol al V-lea faţă de rolul coroanei era fermă: regalitatea depindea de voinţa regelui. Suveranul nu era deasupra legii; mai curând, datoria lui era să menţină legea, deoarece Dumnezeu nu-i primea pe tirani în Paradis. În teorie, consfinţirea deriva din consimţământul celor guvernaţi, deoarece regii şi prinţii, aşa cum un mare teolog, Jean Gerson avea să-i amintească urmaşului lui Carol, „fuseseră creaţi la început prin consimţământul comun al tuturor”. După cum bine ştia Carol, cultul monarhiei era baza consimţământului dat de popor. El alimenta acest cult în mod deliberat în timp ce era primul care arăta că puterea se putea exercita „din cabinet”, indiferent dacă lua el personal conducerea pe câmpul de bătălie.

În apogeul strălucitor al anului 1378, Franţa nu era imună în faţa tulburărilor. Izbucnise din nou războiul în Bretania şi Normandia; Carol de Navarra, la fel de veninos ca totdeauna în cei douăzeci de ani, încheiase din nou o alianţă periculoasă cu Anglia; sporiră erezia şi vrăjitoria, dovedind ca nevoile nu erau satisfăcute de Biserică.

Cu toată dominaţia ei, n-a existat niciodată vreo perioadă când Bisericii să nu i se opună pe undeva rezistenţă prin disidenţă. În hărţuitul secol al XIV-lea, când Dumnezeu părea să fie ostil omului sau ascuns după numărarea monezilor pe care o făcea clerul, şi după vânzarea indulgenţelor, niciodată nu fusese mai mare nevoia de a comunica cu Dumnezeu şi niciodată mai puţin satisfăcută de trimişii săi pe pământ. O Biserică preocupată de războiul din Lombardia, de veniturile din Avignon şi de necesităţile lumeşti de a-şi menţine poziţia, nu slujea nevoilor poporului. Mişcarea călugărilor reprezentase ultimul efort de a face o reformă dinăuntru iar când şi aceştia au cedat la momeala înzestrărilor, cei ce umblau după alinare spirituală au început s-o caute din ce în ce mai mult în afara Bisericii, în sectele mistice.

Begharzii sau fraţii Spiritului Liber, care susţineau că se află într-o stare de graţie fără ajutorul preotului sau a împărtăşaniei, răspândiră nu numai dezordine doctrinală dar şi civilă. Una din sectele care propovăduiau sărăcia şi care se ridicau mereu împotriva Bisericii, begharzii se dezvoltaseră de mai bine de un secol în Germania, Ţările de Jos şi în nordul Franţei, câteodată diminuându-şi activitatea sau existând ilegal din cauza persecuţiilor, însă reapărând în secolul al XIV-lea datorită obiceiurilor lumeşti ale papalităţii din Avignon şi ale ordinelor călugărilor cerşetori. Deoarece membrii sectei Spiritului Liber credeau că Dumnezeu este în ei înşişi şi nu în Biserică, şi se considerau într-o stare de perfecţiune, neatinşi de păcat, ei se simţeau liberi să facă toate lucrurile care în mod obişnuit erau interzise oamenilor de rând. Sexualitatea şi proprietatea erau în capul listei. Practicau liber relaţiile sexuale şi adulterul şi erau acuzaţi că făceau dragoste în grup în reşedinţele lor comune. Încurajau nuditatea pentru a demonstra absenţa păcatului şi a ruşinii. În calitate de „cerşetori sfinţi” Fraţii pretindeau dreptul de a folosi şi a lua ceea ce le plăcea, fie găinile unei precupeţe sau să mănânce într-o tavernă fără să plătească. Aceasta includea şi dreptul, datorită imanenţei lui Dumnezeu, de a ucide pe oricine care încerca să se amestece cu forţa în treburile lor.

Dacă obiceiurile Fraţilor Spiritului Liber deveniră mai puţin pure decât preceptele lor, motivaţia era totuşi religioasă. Ei căutau mântuirea

personală nu dreptatea socială. Ereziile medievale erau legate de Dumnezeu, nu de om. Sărăcia era îmbrăţişată nu numai pentru a-l imita pe Hristos şi pe apostoli, ci ca un contrast deliberat faţă de zgârcenia care-i pervertea pe oamenii bogaţi. Disidenţa nu era o negare a religiei, ci un exces de pietate în căutarea unui creştinism mai curat. Biserica a definit-o ca erezie fiindcă recunoştea în renunţarea mistică la proprietate aceeaşi ameninţare ca şi în secularizarea lui Wyclif.

Îmbrăcaţi într-un fel de sutane călugăreşti, voit zdrenţuite, Fraţii Spiritului Liber ţopăiau prin oraşe ca vrăbiile, predicând, cerşind, întrerupând slujbele religioase, bătându-şi joc de călugări şi preoţi. Proveniţi din rândurile funcţionarilor, studenţilor, clericilor nemulţumiţi şi din clasa avută, în special femeile, se exprimau clar şi erau de obicei oameni cu carte. Femeile, din cauza frustrărilor şi în căutarea extazului, erau cele mai proeminente figuri printre mistici. Aveau o sectă a lor, Beguines, un ordin laic care avea propriile reguli religioase în ceea ce priveşte faptele bune, şi când mănăstirile de maici nu aveau loc, ofereau adăpost femeilor nemăritate şi văduvelor sau, după cum scria un episcop criticând ordinul Béguines, o retragere din „*constrângerea legăturilor maritale*”. Cele care deveneau membre ale sectei depuneau un jurământ de credinţă faţă de Dumnezeu în prezenţa unui paroh sau altui cleric, însă mişcarea nu a fost niciodată interzisă de Biserică. În timpul întrunirilor de pe stradă, membrii sectei citeau Biblia tradusă în franceză.

În timp ce Fraţii Spiritului Liber admiteau ambele sexe, cele două doctrine majore ale sale au fost scrise şi formulate de femei; una, o figură obscură, cunoscută numai sub numele de Schwester Katrei, cealaltă, pe nume Marguerite Porete care a scris *Oglinda sufletelor libere* şi a fost excomunicată şi arsă împreună cu cartea sa în 1310. Urmând-o, fiica unui negustor bogat din Bruxelles, cunoscută sub numele de Bloemardine, atrase discipoli înflăcăraţi prin predicile sale. În 1372, mişcarea a fost condamnată de Inchiziţie, cărţile ei arse la Paris, în Place de Greve, iar conducătoarea unui grup francez, Jeanne Dabenton, a fost arsă pe rug împreună cu cadavrul unui bărbat din aceeaşi sectă care murise în închisoare. Ca şi erezia Franciscanilor Spirituali, secta Spiritelor Libere dăinui şi se răspândi în ciuda Inchiziţiei.

Apocalipsul plutea în aer. Ducele de Anjou, aflat pe punctul de a autoriza în 1376 procurarea unui cadavru pentru disecţie la facultatea de medicină din Montpellier, observă că populaţia era atât de redusă din cauza epidemiilor şi războaielor, încât „ea va scădea şi mai mult şi lumea va dispărea”. Sub influenţa unor evenimente nefaste şi capricioase spiritele surescitate se îndreptară spre magie şi lucruri supranaturale.

Inchizitorul Franţei, întrebându-l pe Papă în 1374 dacă ar trebui să-i ia în seamă pe vrăjitori, a fost autorizat de Grigore al XI-lea să-i urmărească îndeaproape. De la începutul secolului, papalitatea considera că cei care recurgeau la supranatural trebuiau pedepsiţi. Aşa s-a întâmplat în special în timpul domniei lui Ioan al XII-lea. Într-o serie de bule din anii 1320, Papa Ioan îi punea pe vrăjitori pe aceeaşi treaptă cu ereticii şi autoriza pedepsirea lor ca atare, deoarece încheiaseră „un pact cu Satana”, părăsindu-l pe Dumnezeu şi căutând ajutorul Diavolului. El porunci să fie căutate şi arse cărţile lor de magie. În ciuda neliniştei sale, au fost puţine procese până în a doua jumătate a secolului, când vrăjitoria şi legăturile sale cu demonologia luară avânt, opunându-li-se noi eforturi de a le reprima. În 1366 conciliul din Chartres porunci să se arunce anatema asupra vrăjitorilor în fiecare duminică în toate parohiile.

Demonologia şi magia neagră erau opusul ereziei, nefiind mai evlavioase decât Biserica, ci de-a dreptul hulitoare, căutând unirea cu Diavolul nu cu Dumnezeu. Adepţii riturilor lor îl venerau pe Lucifer, înfăţişat ca regele cerului şi credeau că el şi ceilalţi îngeri alungaţi din rai vor recuceri cerul în timp ce arhanghelul Mihail şi adepţii lui le vor lua locul în iad. Un pact cu Diavolul oferea bucurie fără căinţă, plăceri trupeşti, bogăţii şi ambiţii pământeşti. Dacă preţul era focul veşnic din iad, aceasta îi aştepta oricum pe mulţi în Ziua Judecăţii de Apoi. Deşi veche şi indigenă, demonologia n-a fost niciodată mai mult decât o aberaţie, însă atât timp cât oferea un răspuns alternativ, era considerată periculoasă de Biserică.

Problema era să se facă o deosebire între puterile magice diabolice şi cele legale. Vrăjitorii respectabili pretindeau că figurile lor de ceară, sau plumb căpătau putere prin botez sau exorcizare, că misterele lor erau sfinţite prin ţinerea slujbei, că era invocat Dumnezeu pentru a-i obliga pe demoni să se supună – într-adevăr, că puterile dumnezeieşti emanau din

arta lor, dovadă fiind îndeplinirea dorinţelor. Teologii nu acceptau astfel de pretenţii. Chiar dacă era vorba numai de a recâştiga un iubit care a plecat sau de vindecarea unei vaci bolnave, vrăjitorii îşi ofereau sprijinul în afara obişnuitelor căi oferite de rugăciuni, preoţi şi sfinţi. Timpurile devenind din ce în ce mai întunecate, toate practicile magice şi vrăjitoreşti începură să fie considerate ca un contract făcut cu Satana.

Femeile se dedau la vrăjitorie pentru aceleaşi motive pentru care se dedau la misticism. În 1390, la Paris, o femeie al cărei iubit o părăsise, a fost judecată pentru că din răzbunare a recurs la puterile magice ale altei femei pentru a-l face impotent pe bărbatul respectiv. Ambele au fost arse pe rug. În anul următor încă alte două femei au fost condamnate pentru *maleficiam* sau pentru că au făcut rău. Deoarece mărturisirile din timpul proceselor pentru vrăjitorie erau smulse sub tortură, ele aveau tendinţa de a reflecta acuzaţiile smulse de procurori privitoare la puterea diabolică şi, întrucât acuzaţii erau probabil maniaci sau fanatici sau dezechilibraţi într-un fel, ei nu ezitau să pretindă că deţin puterile ce li se imputau. Admiteau că se însoţeau cu demonii şi că făceau pacte cu Diavolul, pentru desfrâu sau răzbunare, că practicau rituri diabolice şi zburau în timpul nopţii pentru a se împerecheat cu Diavolul, luând înfăţişarea unei monstruoase pisici negre sau a unui ţap cu ochii arzători sau a unui uriaş cu pielea, neagră, cu un falus imens şi cu ochii ca de cărbuni aprinşi. Diavolul era un satir gotic eu coarne şi copite, cu dinţi şi gheare înfiorătoare, mirosind a pucioasă, şi câteodată având urechi de măgar. Aceste descrieri se născuseră atât din mintea procurorilor cât şi din halucinaţiile acuzaţilor şi împreună au pus bazele furiei împotriva vrăjitoriei ce avea să se dezlănţuie în secolul următor.

Vocea limpede a bunului simţ se făcu auzită prin gura consilierului pentru filosofie a regelui, Nicolas Oresme, care dispreţuia atât astrologia cât şi vrăjitoria. Un bărbat cu spirit ştiinţific, deşi episcop, era matematician, astronom şi traducătorul *Politicii* şi *Eticii* lui Aristotel. Una din cărţile sale începea cu propoziţia „Pământul este rotund ca o minge„ şi a postulat o teorie a rotaţiei Pământului. Respingând puterile atribuite vrăjitorilor, el nega faptul că ei ar fi avut posibilitatea de a-i invoca pe demoni, deşi nu excludea existenţa demonilor. Nu toate lucrurile, scria el,

pot fi explicate prin cauze naturale; unele minuni sau schimbări extraordinare ale soartei pot fi opera îngerilor sau demonilor însă prefera să caute o explicaţie naturală şi raţională. El a arătat că magicienii erau adepţii folosirii mijloacelor ajutătoare pentru a favoriza iluziile – întunericul, oglinzile, leacurile, vazele şi fumul care ar oferi posibilitatea de a provoca viziuni. Era posibil ca baza iluziilor să fie o stare de spirit anormală produsă de zilele de post sau de fenomene înfricoşătoare. Fiind un om care-şi depăşea timpul său, Oresme sugera că sursa demonilor şi a nălucilor putea fi boala melancoliei. El preciză de asemenea că probele în favoarea vrăjitoriei erau provenite din mărturii obţinute în urma torturii şi multe minuni erau născocite de clerici spre a obţine ofrande mai mari pentru bisericile lor.

Oresme dovedeşte cât de fragilă este generalizarea. El este tratat cu mare stimă de acelaşi rege în a cărui slujbă astrologul Thomas din Pisano modela figuri de ceară pentru a-i distruge pe englezi.

Spiritul ştiinţific nu putea înlătura sentimentul unei influenţe rele asupra timpurilor. Pe când secolul intra în ultimul lui pătrar, realitatea, puterea demonilor şi vrăjitorilor deveneau credinţă obişnuită. Facultatea de teologie a Universităţii din Paris, într-un conclav solemn de la sfârşitul secolului a declarat că greşelile şi relele vechi, aproape uitate, apăreau cu o vigoare reînnoită pentru a îmbolnăvi societatea. Ei întocmiră o declaraţie în 23 de puncte pentru a dezaproba, nu puterea mafiei negre, ci legalitatea ei. Nu mai puţin vehement, respinseră incredulitatea acelora care puneau la îndoială existenţa şi activitatea demonilor.

Ca întotdeauna, lucrurile neortodoxe făceau o vâlvă disproporţionată. Deşi din ce în ce mai însemnate, erezia şi vrăjitoria nu constituiau un etalon.

În 1378 adevăratul pericol pentru Biserică provenea dinlăuntrul ei.

Capitolul 16

Schisma papală

În Italia, războiul pentru controlul Statelor Papale s-a reluat de la sine în 1375. În perioada păcii temporare ura italienilor împotriva mercenarilor

papalităţii şi a nunţilor papali francezi nu s-a stins, ci a sporit. Agenţii papei de la Avignon cârmuiau cu acelaşi dispreţ pe care-l aveau guvernatorii coloniali faţă de băştinaşi. Nepotul abatelui de Montmayeur, nunţiul papal din Perugia, îndrăgind-o pe soţia unui gentilom perugian intră în camera ei cu gând s-o siluiască; doamna, căutând să scape prin fereastră îşi pierdu echilibrul, căzu în stradă şi muri. Ca răspuns la o delegaţie de cetăţeni furioşi, care cerură dreptate împotriva nepotului lui, abatele spuse nepăsător „Qui donc! (Şi ce dacă!). Credeţi că toţi francezii sunt eunuci?”. Povestea se răspândi din oraş în oraş, alimentând opoziţia în fruntea căreia era acum Florenţa.

Întemeierea unui puternic stat papal la frontierele sale era simţită de Florenţa ca o ameninţare, care devenise şi mai mare prin incursiunea lui Hawkwood în Toscana în timpul în care papa nu-l plătise. Siliţi să-l cumpere la preţul imens de 130.000 de florini, florentinii crezură că el fusese încurajat de către papă să pornească împotriva lor. Orientarea antipapală domina politica florentinilor producând o exacerbare violentă a luptei permanente dintre familiile Guelf şi Ghibellin. Descrisă ulterior de către un guvernator francez al Genovei, această veche vrajbă îi făcea pe italieni să se strângă reciproc de gât datorită unea duşmănii neghioabe pe care o moşteniseră.

> *Deoarece fără vreo dispută asupra pământului sau senioriei, ei doar îşi spun „Tu eşti un Guelf, eu sunt un Ghibellin, noi trebuie să ne urâm” şi numai pentru acest motiv, şi necunoscând un altul, se omoară şi se rănesc unul pe altul în fiecare zi ca nişte câini, atât taţii cât şi fiii, şi aşa an după an, răutatea continuă şi nu există nicio dreptate ca să-i pună capăt. Şi de aici apar despoţii acestei ţări, aleşi de popor, fără motiv sau drepturi legale. Îndată ce un partid predomină un alt partid şi este mai puternic, cei care se văd la putere strigă: „Trăiască cutare şi cutare” şi „Moarte cutăruia sau cutăruia!” şi astfel ei aleg pe unul din ai lor şi-şi omoară adversarul dacă acesta nu scapă cu fuga. Şi când celălalt partid recucereşte puterea, face la fel şi, în furia poporului, de care să ne păzească Dumnezeu,*

totul este sfâşiat.

Până acum, opoziţia poporului faţă de gruparea Papei, reprezentată prin Guelfi nu atinsese încă punctul în care să se ridice armele împotriva Bisericii. Când, în timpul unei lipse de alimente în 1374–75, nunţii papali interziseseră exportul cerealelor din Statele Papale în Florenţa, războiul stătea gata să izbucnească. Sub lozinca Libertas, scrisă cu aur pe un steag roşu, Florenţa organiză a revoltă împotriva Statelor Papale în 1375 şi formă o ligă împotriva papalităţii la care se alăturară Milano, Bolognia, Perugia, Lucca, Genova şi toate celelalte puteri care aveau ambiţii teritoriale în Statele Papale.

Unui cronicar i se păru că aceste timpuri par să fie sub stăpânirea unei planete care aduce răzmeriţă şi vrajbă. Într-o mănăstire augustină lângă Siena, menţionă el, „călugării îşi uciseră stareţul cu un cuţit” şi într-o abaţie din vecinătate, după o luptă „şase fraţi fură scoşi afară”. Din cauza certurilor între carthusieni, şeful ordinului veni şi-i mută pe toţi în alte locuri. „Nu se întâmplau lucruri mai bune şi între rude de sânge... Toată lumea se lupta. În Siena nimeni nu-şi ţinea cuvântul, poporul nu era de acord cu conducătorii lui şi nu era de acord cu nimeni şi într-adevăr întreaga lume era o vale a umbrelor”.

Revolta a creat teren de acţiune unui individ destinat să fie catalizatorul unor noi nenorociri. Robert de Geneva, nunţiul papal din Italia era un cardinal de 34 de ani care nu se dădea înapoi de la nimic pentru a recâştiga controlul asupra patrimoniului papal. Unul din fraţii contelui de Genova, urmaş al lui Ludovic al VII-lea şi văr al lui Carol al V-lea, rudă cu conţii de Savoia şi cu jumătate din casele suverane ale Europei, el împărtăşea aceeaşi lipsă de complexe caracteristică atâtor prinţi. Era olog şi saşiu dar era descris fie bondoc fie gras, fie frumos şi bine făcut, în funcţie de partizanii din viitoarea schismă. Impunător şi autoritar, avea o voce răsunătoare, elocvent în vorbire şi scris, cultivat, ştiind să citească în mai multe limbi, se purta faţă de oameni cu rafinament şi măiestrie.

Pentru a recuceri Statele Papale, el îl convinse pe Grigore al XI-lea să-i angajeze pe bretoni, cei mai răi din bandele mercenare, ceea ce oferea în plus avantajul înlăturării lor din vecinătatea Avignon-ului. Trecând Alpii în Lombardia în mai 1376, răspândiră groaza în toată Italia cu săbiile lor

sfinţite şi binecuvântate de nunţiul cardinal. Totuşi nu reuşiră să ia Bolognia, cheia Statelor Papale şi suferiră mai multe înfrângeri din partea florentinilor, spre mânia celor care i-au angajat. Cu furia unui cuceritor rănit în orgoliu, cardinalul Robert hotărî să dea un exemplu de atrocitate şi găsi ocazia la Cesena, un oraş de lângă coasta de est, dintre Ravenna şi Rimini. Când bretonii, care erau încartiruiţi acolo luară alimente fără să le plătească, provocară o răscoală armată a cetăţenilor. Jurând solemn pe pălăria sa de cardinal că va fi îndurător, cardinalul Robert convinse pe oameni din Cesena să depună armele şi le câştigă încrederea, cerând 50 de ostatici pe care-i eliberă imediat ca dovadă a bunăvoinţei sale. Apoi, chemându-şi mercenarii, inclusiv pe Hawkwood, dintr-un oraş apropiat, porunci un masacru general pentru „a face dreptate”. Întâmpinând nişte proteste, strigă „*Sangue et sangue*! (Sânge şi iar sânge)” asta fiind ceea ce înţelegea el prin dreptate.

Şi a fost ascultat. Timp de trei zile şi trei nopţi, începând din 3 februarie 1377, în timp ce porţile oraşului erau închise, soldaţii măcelăriră. „Toate pieţele erau pline cu morţi”. Încercând să scape, sute de oameni se înecară în şanţurile dimprejurul zidurilor, respinşi de săbiile neobosite. Femeile au fost siluite, se fixară răscumpărări pentru copii, jefuirea urmă măcelului, operele de artă au fost distruse, atelierele pustiite „şi ce nu putea fi cărat, ei incendiară, stricară sau împrăştiară pe jos”. Numărul morţilor a fost între 2500–6500. Din oraşul jefuit fugiră cerşind spre Rimini 8.000 de oameni. Chiar după o generaţie, publicul încă tremura la auzul acestei poveşti de groază spusă de marele predicator Bernardino din Siena.

„Ca să nu fie considerat complet infam” se spune că Hawkwood ar fi trimis cu bine 1.000 de femei la Rimini şi le permise câtorva bărbaţi să scape. Se mai spune că ar fi spintecat în două o maică pentru care luptau doi dintre soldaţii săi. Totuşi, în general, avea o dorinţă mai mare de a câştiga bani decât de a ucide şi la puţin timp după masacrul de la Cesena, îl părăsi pe Papă, care întârzia cu plata, pentru nişte contracte mai avantajoase, oferite de Florenţa şi Milano. Pentru a-l angaja permanent pe marele mercenar. Bernabò Visconti îi dădu în căsătorie lui Hawkwood pe una din fiicele sale nelegitime, făcută cu una din amantele sale favorite, şi-i oferi o zestre de 10.000 de florini. Resursele politice ale unui prinţ cu 36 de

copii în viaţă erau suficiente.

Hawkwood a trăit ultimele două decenii din viaţa sa în cinste şi bogăţie fiind ales căpitan al Florenţei de către Seniorie, plătit pentru serviciile sale sau pentru imunitate împotriva atacurilor lui aproape de către toate statele-cetăţi din Italia de nord şi centrală. El lăsă moştenire Italiei exemplul unui jaf reuşit pentru a-i inspira pe *condottierii* italieni – Jacopo del Verme, Malatesta, Colleoni, Sforza – care aveau să-i înlocuiască în curând pe căpitănii străini.

Robert de Geneva care deveni pentru Italia „Omul sângelui” şi „Măcelarul Cesenei” n-a încercat niciodată să-şi scuze sau să caute o justificare pentru acţiunile sale. Din punctul lui de vedere, cetăţenii erau nişte răzvrătiţi aşa cum erau cei din Limoges pentru Prinţul Negru. Vestea că el a recurs la teroare se răspândi în toată Italia şi nu mări autoritatea Bisericii. „Oamenii nu mai cred în Papă sau în cardinal”, scria un cronicar din Bologna despre masacru „deoarece acestea sunt lucruri care te fac să-ţi pierzi credinţa”.

Între timp, Florenţa fu excomunicată de Papă, care fi invită pe cei care nu erau din Florenţa să distrugă comerţul proscrişilor. Caravanele ei puteau fi sechestrate, datoriile nu trebuiau plătite, clienţii nu trebuiau să-şi respecte contractele. Florenţa a trecut la represalii prin exproprierea averilor ecleziastice şi-i sili pe preoţi să ţină bisericile deschise în ciuda interzicerii Papei. Sentimentele poporului erau atât de stârnite încât Comitetul celor Opt care conducea strategia a fost supranumit Opt Sfinţi şi conflictul cu Papa începu să fie cunoscut în analele italiene ca Războiul celor Opt Sfinţi.

În acest timp, ambele părţi aveau motive să vrea să se sfârşească războiul. În afara efectelor drastice asupra comerţului florentin, excomunicarea a avut un efect separatist asupra ligii. Era imposibil să ţii unite timp îndelungat statele-oraşe cu multiplele lor rivalităţi. De asemenea era imposibil ca Papa să menţină controlul asupra Statelor Papale de la Avignon şi apăru alt pericol când Florenţa îi făcu oferte Romei să se alăture ligii. Grigore a înţeles, ca şi predecesorul lui, că papalitatea trebuia să se întoarcă acasă. O voce de lângă el dădu şi mai multă forţă acestei necesităţi.

Din iunie 1376 Ecaterina de Siena, care urma să fie canonizată la un secol după moartea ei, şi în cele din urmă făcută sfânta patroană a Italiei împreună cu Francisc de Assisi, veni la Avignon şi îl sfătui pe Papă să înceapă reforma Bisericii, întorcându-se la Sfântul Scaun. Încă de la vârsta de 39 de ani avea adepţi înflăcăraţi şi o voce răsunătoare, fiind respectată pentru transele şi extazele ei şi pentru faptul că, aşa după cum pretindea, primise în timpul unui extaz, după împărtăşanie, stigmatele celor cinci răni ale lui Hristos pe mâini, picioare şi piept. Deşi toate acestea puteau fi văzute numai de ea, renumele ei era atât de mare încât Florenţa o numi ambasador pentru a trata împăcarea cu Papa şi ridicarea excomunicării. Ecaterina considera că are o misiune mai importantă, anume apostolatul în favoarea întregii omeniri prin unirea sa totală cu Dumnezeu şi Iisus şi printr-o purificare şi reînnoire a Bisericii. Autoritatea ei era vocea lui Dumnezeu care-i vorbea direct şi care s-a păstrat în Dialogurile dictate discipolilor-secretari, despre care ei credeau că fuseseră „date de Dumnezeu-tatăl, vorbind minţii celei mai slăvite şi sfinte fecioare. Ecaterina de Siena... ea fiind în transă în acel timp şi auzind într-adevăr ce-i spunea Dumnezeu”.

La baza transelor erau posturile negre şi lipsa de somn. Cu cât aceste practici erau mai dure, cu atât o persoană se desprindea de viaţa materială. (După La Tour Landry „Să mănânci o dată pe zi înseamnă să duci viaţa unui înger; de două ori pe zi, viaţa obişnuită a unui bărbat şi a unei femei; mai mult de atât, viaţa unui animal). Ecaterina, după cum se spunea, se hrănea doar cu nişte lăptuci crude şi dacă era silită să mănânce, îşi întorcea capul şi scuipa ce mestecase sau vomita aşa încât nici urmă de mâncare sau lichid să nu rămână în stomac. Practicase ascetismul de la vârsta de şapte ani, când avu primele viziuni şi poate nu este întâmplător faptul că era cea mai mică din 23 de copii. De atunci, se izolă cu încăpăţânare de agitaţia lumească a unei familii numeroase din casa unui vopsitor şi-şi dedică fecioria ei lui Hristos.

Extazele unirii erau foarte reale pentru Ecaterina, cum erau şi pentru alte multe femei, care scăpaseră de sclavia căsătoriei, intrând în viaţa religioasă. Ecaterina scria că Hristos i-a confirmat logodna „nu cu un inel de argint, ci cu un inel din carnea sa sfântă deoarece când a fost circumcis,

tocmai un astfel de inel a fost scos din trupul său sfânt”. Învăţată să citească la 20 de ani de către o călugăriţă dominicană dintr-o familie nobilă, Ecaterina a citit de multe ori Cântarea Cântărilor, repetând în rugăciunile ei suspinul miresei „Dacă m-ar săruta cu sărutul gurii sale” şi a fost răsplătită când îi apăru Iisus şi-i dădu „o sărutare după care fu cuprinsă de o dulceaţă de nespus”. După îndelungatele sale rugăciuni pentru a pătrunde „credinţa perfectă” şi pentru a deveni un mijloc de salvare a sufletelor rătăcite, Iisus o făcu mireasa lui într-o ceremonie iniţiată de Sfânta Fecioară şi la care participară Sfântul Ioan, Sfântul Pavel şi Sfântul Dominic, cu muzică din harpa lui David.

Ca membru terţiar, sau membru aflat în afara mănăstirii, a ordinului dominicanilor, Ecaterina s-a dedicat îngrijirii omenirii, căutând prizonieri, săraci şi bolnavi, având grijă de victimele ciumei din 1374 printre care se aflau doi fraţi şi opt nepoţi şi nepoate ale ei care îşi găsiră moartea. Într-un caz extrem, ea a supt puroiul dintr-o rană canceroasă a unui pacient dintr-un spital ca şi cum ar fi îndeplinit gestul mistic prin care se lua contact direct cu rănile lui Hristos, gest ce era considerat o sursă a experienţei spirituale.

Misticul german Johannes Tauler, un contemporan al Ecaterinei spunea că trebuia „să-ţi pui gura pe rănile răstignitului”. Sângele care curgea din rănile făcute de spini, de flagelare, îi obsedau pe fanaticii religioşi. Era o baie sfântă pentru a te spăla de păcate. Mântuirea o găseai bându-l, spălându-ţi sufletul cu el. Tauler era atât de obsedat de acest subiect încât a simţit că trebuie să fi fost prezent la faţa locului. El calculă numărul de lovituri de bici şi ştiu că Iisus fusese legat atât de strâns de stâlp încât sângele ţâşni de sub unghiile sale, că fusese biciut pe spate şi apoi pe piept până ce deveni numai o rană. În revelaţiile sale, Sf. Brigitta îi văzu urmele însângerate pe când păşea şi cum, în momentul încoronării cu spini, „ochii, urechile şi barba lui erau pline de sânge, falca căzută, gura deschisă, limba umflată şi însângerată. Stomacul îi era atât de tras încât
Îi atingea spinarea ca şi cum n-ar fi avut intestine”.

Ecaterina vorbea rareori de Hristos, logodnicul ei, fără să amintească de sânge – „Sângele Mielului”, „cheile sângelui”, „sângele plin de divinitatea veşnică”, „bând sângele inimii lui Iisus”. *Sangue* era în orice

proprozi̧ie; *sangue şi dolce* (sânge şi dulce) erau cuvintele ei favorite. Cuvintele-i curgeau într-un torent fără nevoia de-a fi păstrate în scris. Chiar şi duhovnicul ei credincios, Raymond de Capua, un nobil cultivat şi un viitor General al Ordinului Dominicanilor, adormea câteodată la şirul de cuvinte. Că s-a păstrat atât de mult din spusele Ecaterinei, s-a datorat capacităţii uimitoare a scribilor medievali de a consemna cuvânt cu cuvânt cuvintările prolixe ale timpului. De obicei, se repeta de mai multe ori ce se spunea pentru ca ascultătorul să aibă timp să înţeleagă. Informaţiile şi învăţătura se asimilau cel mai mult prin ascultarea crainicilor, predicilor, oraţiilor şi citirii cu glas tare şi, din acest motiv, scribii dinaintea perioadei tiparului, au fost instruiţi să noteze cuvântul spus cum nu vor mai fi niciodată de atunci încolo.

După ce se răspândi vestea viziunilor şi postului Ecaterinei, oamenii veniră să o vadă în transă. Între perioadele de extaz, ea aplana certurile şi convertea ticăloşi notorii la căinţă şi credinţă cu un bun simţ pământesc şi inimos. Deveni celebră şi îşi făcu discipoli care o venerau şi faţă de care se simţea ca o mamă, chemându-i la ea, după cum spunea ea „cum o mamă îşi cheamă copilul la sânul ei”. La rândul lor, ei o numeau *Mamma*. Începând cu 1370 ea luă parte din ce în ce mai mult la viaţa publică, dând sfaturi politice şi spirituale în scrisori exuberante conducătorilor, prelaţilor, consilierilor municipali şi persoanelor individuale.

Influenţa ei consta în absoluta ei convingere că voinţa sa şi a lui Dumnezeu erau una şi aceeaşi: „Fă voia lui Dumnezeu şi a mea!” îi ceru lui Carol al V-lea într-o scrisoare în care propunea iniţierea unei cruciade. Papei i-a scris pe acelaşi ton „Poruncesc... să porneşti la luptă împotriva păgânilor!” în afară de reformă, „dulcea sfântă cruciadă” era tema ei preferată. Chiar Grigore, în toate scrisorile pontificatului său, era un susţinător al cruciadei nu numai pentru un război defensiv împotriva turcilor ci şi ca un mijloc de împăcare a Franţei cu Anglia şi de a-i scoate pe mercenari din Europa. În timp ce Ecaterina pleda pentru pace acasă, strigând „Vai, vai pace de dragul lui Dumnezeu...” ea îi implora cu aceeaşi patimă pe toţi potentaţii să facă război cu păgânii. Pentru ea cruciada avea în ea însăşi o exaltantă valoare religioasă. Era opera creştinismului întru preamărirea lui Dumnezeu şi cu cât erau mai zeloşi susţinătorii ei, cum era

Ecaterina şi Filip de Mezieres, cu atât mai arzătoare erau chemările lor la luptă.

„Fii bărbat, părinte, scoală-te!... Nu fi nepăsător” îl dojeni ea pe papă. Şi Hawkwood era îndemnat să se ridice împotriva duşmanilor lui Hristos în loc de a arunca Italia în mizerie şi ruină. Într-o scrisoare adresată lui „Messer Giovanni condottiere”, înmânată personal de părintele Raymond, ea scria: „De aceea te rog frumos, deoarece îţi place atât de mult războiul şi lupta, să nu mai faci război împotriva creştinilor, deoarece îl supără pe Dumnezeu. Mai degrabă, îi spunea ea, ar lupta împotriva turcilor, aşa încât „din slujitorul şi soldatul diavolului ai putea deveni un cavaler adevărat”.

Povaţa favorită a Ecaterinei era „Fii bărbat!”. În rugăciunile ei, Fecioara Maria nu apărea aproape deloc, toată pasiunea Ecaterinei fiind îndreptată spre Fiu. Totuşi, în chestiunile lumeşti ea făcea deseori apel la influenţa feminină, nescriindu-i lui Bernabò Vdsconti, ci autoritarei lui soţii, Regina; nu regelui Ungariei ci influentei sale mame, Elisabeta de Polonia. Pe ducele de Anjou, pe care-i vroia conducătorul cruciadei, îl rugă ca el (dintre toţi oamenii) să dispreţuiască plăcerile şi deşertăciunile acestei lumi, să se unească cu crucea întru dragostea pentru Iisus şi să pornească un război sfânt. Când îi vizită personal pe el şi pe ducesă, ducele, care printre alte ambiţii o avea şi pe aceea de a conduce cruciada, acceptă misiunea.

La Avignon o apăsa atmosfera de lascivitate şi „duhoarea păcatului” precum şi curiozitatea marilor doamne care-i înţepau trupul pentru a-i încerca transele după împărtăşanie, ba încă îi străpungeau piciorul cu un ac lung. Papei, căruia îi spunea în mod familiar „dulcele meu părinte” (*dolce babbo*) îi prezenta toate temele care o frământau în scrisori interminabile şi în timpul audienţelor publice şi particulare în care Raymond de Capua avea rol de interpret întrucât Ecaterina vorbea într-un dialect toscan iar papa în latină. Îi cerea papei să înceapă reforma prin numirea unor preoţi valoroşi, să facă pace în Italia, nu cu armele, ci prin îndrumare şi iertare, să se întoarcă la Roma, nu cu o gardă înarmată şi zăngănit de spade, ci având crucea în mână ca Mielul lui Dumnezeu „deoarece îmi pare că Dumnezeu pregăteşte transformarea lupilor furioşi în mieluşei... şi ţi-i voi aduce umili la sânul tău... Oh, părinte, pace în numele lui Dumnezeu!”

Toată suferinţa îndurată din cauza „lupilor furioşi” ai timpului răzbătea prin vocea ei precum şi marea dorinţă pentru o reformă religioasă. Pentru majoritatea oamenilor reforma însemna uşurare faţă de dările ecleziastice. În 1372 în Germania perceptorii papali fură prinşi, mutilaţi, închişi, unii din ei strangulaţi iar clerul din Köln, Bonn şi Mainz hotărî să nu plătească nici a zecea parte din ceea ce cerea Grigore al VI-lea. În parohiile ruinate de mercenari, taxele îi aduseră pe preoţi la sărăcie. Mulţi părăsiră satele, lipsindu-le de împărtăşanie şi slujbă iar bisericile goale se degradau sau erau folosite ca şuri. Unii preoţi îşi suplineau plata prea sărăcăcioasă, devenind cârciumari sau geambaşi sau apucându-se de alte munci care nu erau permise
clerului pe motiv că erau *inhonesta*.

În ceea ce priveşte rangurile mai înalte, prelaţii erau absorbiţi de avere şi de funcţii lumeşti şi neglijau grija pentru dioceză. Deoarece Biserica putea oferi unor oameni ambiţioşi putere şi bogăţii, aceştia se interesau mai mult de recompensa materială decât de cea spirituală. „Frica de Dumnezeu a dispărut” se lamenta, la Roma, Brigitta „şi în locul ei este un sac cu bani fără fund”. Toate cele 10 porunci, spunea ea, se reduc la una: „Adu banii!”

Conştientă de eşecurile ei, Biserica emitea o poruncă după alta prin care condamna îmbrăcămintea profană, concubinajul, lipsa de zel, însă era legată de lucrurile Cezarului şi nu putea face o reformă de la rădăcină fără să distrugă interesele sale legitime. Devenise dependentă de sistemul financiar dezvoltat în timpul exilului de la Avignon şi, deşi toată lumea recunoştea că era nevoie de reformă, ierarhia, prin natura lucrurilor, se împotrivea. Chiar şi Ecaterina într-un moment de luciditate şi-a dat seama că reforma nu putea veni dinăuntru. „Nu plânge acum”, spuse ea părintelui Raymond când el izbucni în plâns din cauza unui nou scandal în care era implicată Biserica, „pentru că vei mai avea încă de plâns” când în viitor nu numai laicii dar şi clericii se vor ridica împotriva Bisericii. De îndată ce papa va încerca să facă o reformă, spuse ea, prelaţii se vor opune şi Biserica „va fi împărţită ca şi cum ar fi fost lovită de ciuma ereziei”.

Ecaterina n-a fost niciodată eretică, niciodată dezamăgită, niciodată neascultătoare. Biserica, papalitatea, preoţii, Ordinul Dominicanilor au fost căminul ei, iar sanctitatea lor – temeiul ei. Ea dojenea doar dinăuntru.

Trezirea la realitate care s-a produs în rândurile clerului însuşi i-a creat pe marii eretici, Wyclif şi, în următoarea generaţie, pe Jan Hus.

Apelurile Ecaterinei îi dădură lui Grigore al VI-lea puterea să se opună presiunilor exercitate de regele Franţei şi de către cardinali împotriva întoarcerii sediului papei la Roma. Carol al V-lea insista că „Roma este oriunde se află papa” şi-şi trimise fraţii, ducii de Anjou şi Burgundia, să încerce să-l convingă pe papă să nu se mute la Roma. Prin acelaşi efort, cardinalii aduceau argumente împotriva mutării la Roma tocmai când regii Franţei şi Angliei „atâta vreme despărţiţi de un război care distruge întreaga lume” duceau tratative de pace care necesitau ajutorul papei. Grigore era de neclintit, în ciuda unor presentimente sumbre, el credea că numai prin prezenţa sa va putea fi păstrată Roma pentru papalitate şi când Roma a promis supunere dacă papa s-ar fi întors, el nu a mai putut amâna.

Răsturnând toate aşteptările privitoare la originea sa franceză şi a sănătăţii sale şubrede, el plecă spre Roma în septembrie 1376 în ciuda unei furtuni îngrozitoare care îi avarie corăbiile ca şi cum ar fi fost un avertisment. În ultimul moment, bătrânul său tată, contele Guillaume de Beaufort, se aruncă în genunchi înaintea fiului lui, rugându-l să rămână. Grigore păşi peste tatăl său, murmurând versetul din psalmi „Este scris că vei călca peste alţii şi vei zdrobi biserica”. Unul din episcopii lui, care a călătorit pe uscat, scria „Oh, Dumnezeule, de s-ar mişca munţii şi ne-ar tăia drumul”.

Din cauza nesiguranţei regiunii, nu s-a intrat în Roma decât în ianuarie 1377 iar 15 luni mai târziu, în martie 1378, Grigore muri în acest timp se zbătu cu aceeaşi neputinţă ca şi predecesorul lui, Urban al V-lea, în marasmul politic din Italia. Copleşit de greutăţi, pisat neîncetat de cardinalii francezi să se întoarcă la Avignon, se spune că ar fi acceptat, însă simţind apropierea morţii, aşteptă în mod deliberat să-şi dea sfârşitul la Roma, pentru ca alegerea unui nou papă să aibă loc acolo şi astfel să se menţină sediul papei unde îi era locul. Intenţia sa merituoasă precipită criza care va clătina din temelii Biserica medievală.

Schisma nu avea nimic de a face cu doctrina sau cu controversele religioase. Şaisprezece cardinali erau prezenţi la Roma pentru conclav din care unul era spaniol, patru italieni şi 11 erau împărţiţi între două grupări

franceze ostile, Limousinii şi Gallicanii. Deoarece nicio grupare franceză nu vroia să aleagă un papă din cealaltă, avu loc o dezbatere agitată asupra voturilor în care cel mai activ, chiar înainte de moartea lui Grigore, a fost Robert de Geneva, conducătorul Gallicanilor. Când majoritatea necesară de două treimi nu a fost atinsă pentru niciunul din cardinali, se ajunse la un compromis, propunându-se un candidat dinafară care să asigure ca nicio parte franceză să nu iasă victorioasă în detrimentul celeilalte. El era Bartolomeo Prignano, arhiepiscop de Bari şi vicecancelar al Curiei, un napolitan de origine obscură, scund, îndesat, oacheş, muncitor şi aparent modest. Datorită unui serviciu îndelungat la Avignon, el era considerat un protejat maleabil de către ambele grupuri franceze. Deşi era un adversar puternic al simoniei şi corupţiei, cu temperamentul iute al italianului din sud, cardinalii considerau că, fiindu-le inferior din punct de vedere social, putea fi condus şi, mai presus de toate, îl vor putea influenţa să se întoarcă la Avignon.

La moartea lui Grigore, cetăţenii Romei, văzând în sfârşit că au o ocazie să termine cu domnia papilor francezi, au trimis o delegaţie de cetăţeni de vază la Vatican pentru a grăbi alegerea unui „bărbat merituos al naţiei italiene mai precis un cetăţean al Romei. Colegiul avea doi romani, cardinalul Tebaldeschi de la Sf. Petru, „un om bun şi evlavios”, însă bătrân şi infirm şi cardinalul Orsini, considerat prea tânăr şi fără experienţă. Amândoi erau nedoriţi de colegii lor tocmai pentru că erau din Roma.

Aşteptându-se la tulburări din această cauză, cardinalii francezi se mutară cu toate obiectele de valoare, argintărie, bijuterii, bani, cărţi, precum şi cu vistieria papei în castelul Sant’ Angelo şi cerură măsuri de securitate din partea oraşului ca să se asigure ordinea publică şi ei să fie la adăpost de violenţă şi insulte. Nelăsându-se în voia soartei, cardinalul Robert de Geneva îşi îmbrăcă o zale; cardinalul spaniol Pedro de Luna îşi dictă testamentul, Deoarece cardinalii nu făcură nicio făgăduinţă că vor alege un roman, se răspândi zvonul că un papă manipulat de francezi vrea să mute sediul papalităţii din nou la Avignon. Irascibilitatea publică spori şi se strânseră mulţimi ameninţătoare în timp ce cardinalii înconjuraţi „de mulţi soldaţi puternici şi de nobili războinici”, intrară în Vatican pentru conclav. Sub ferestre auziră populaţia strigând *„Romano lo vo*lemo!”

(Vrem un roman!). *Romano! Romano!”* Apăru spectrul morţii lui Cola di Rienzi şi Jacob van Artevelde, linşaţi de mulţime,

Temându-se pentru viaţa lor, cardinalii se apucară să pună suferindului cardinal Tebaldeschi mitra, în ciuda protestelor lui, ca să fie arătat stând pe tron ca papă ales iar între timp colegii lui să iasă din Vatican şi să se refugieze în nişte locuri fortificate în afara oraşului, în vreme ce clopotele răsunau în mijlocul îmbulzelii şi confuziei, se zvoni că a fost o păcăleală. Ţipetele mulţimii se transformaseră în „*Non le volemo*!” şi „Moarte cardinalilor!” Se traseră spadele şi oamenii beţi, care intraseră în pivniţele papale, deveniră agresivi şi turbulenţi”.

În ziua următoare, 9 aprilie, cardinalii anunţară alegerea arhiepiscopului de Bari sub numele de Urban al VI-lea şi, cu o gardă puternică, îl escortară pe un cal alb printre „feţe mânioase” în drumul său tradiţional spre palatul Lateran. Vestea alegerii şi întronării a fost transmisă celor şase cardinali rămaşi la Avignon fără să se menţioneze că s-ar fi putut ca alegerea să fie invalidată datorită intimidărilor. Dimpotrivă, în primele săptămâni ale noii domnii, cardinalii tratară pontificatul lui Urban ca un fapt împlinit, bombardându-l cu cereri pentru prebende şi pentru promovarea rudelor lor.

Puterea papală, acordându-i autoritate asupra cardinalilor de origine nobilă, i se ridică lui Urban la cap. Dintr-un slujbaş mărunt, complet nepregătit pentru scaunul papal, el a fost transformat peste noapte într-un implacabil biciuitor al simoniei, mânat mai puţin de un zel religios cât de ură şi ranchiună faţă de privilegiaţi.

Îi mustră pe cardinali în mod public pentru absenteism, lux şi viaţă lascivă, le interzise să deţină sau să vândă indulgenţe numeroase, le interzise să accepte alocaţii, daruri în bani şi alte favoruri din surse seculare, îi porunci vistiernicului să nu le plătească obişnuita jumătate din venitul obţinut din prebendă ci să o folosească pentru restaurarea bisericilor din Roma. Şi mai rău încă, porunci acestor prinţi ai Bisericii să se limiteze la un singur fel de mâncare.

Îi mustră fără tact sau demnitate, înroşindu-se la faţă şi răguşind de furie. Îi întrerupea cu invective grosolane şi strigăte: „Prostii!” şi „Ţine-ţi gura!”. Îl numi pe cardinalul Orsini *sotus* (idiot) şi se porni să-l lovească pe

cardinalul Limoges dar a fost oprit de Robert de Geneva care-l trase înapoi, strigând „Sfinte părinte, Sfinte părinte, ce faci?”; îl acuză pe cardinalul de Amiens, atunci când acesta mediase între Franţa şi Anglia, că a acceptat bani de la ambele părţi şi că a prelungit discordia pentru a-şi umple buzunarele, făcându-l pe acel cardinal să se ridice în picioare şi cu o „îndrăzneală de nedescris” să-l numească pe Sanctitatea sa „mincinos”.

Mânat de caracterul său impetuos, Urban se amestecă în afacerile seculare ale Neapolelui şi anunţă că regatul era prost guvernat căci conducătorul, regina Ioana, era o femeie, şi ameninţă s-o ducă la mănăstire sau s-o detroneze pentru că nu a plătit datoriile Neapolelui ca feudă papală. Această dispută gratuită pe care o continuă cu înverşunare avea să creeze o bază pentru inamicii săi.

Sentimentele persoanelor care l-au ridicat pe Urban deasupra propriilor lor capete, nu pot fi descrise în mod corespunzător. Unii credeau că delirul puterii îl făcuse pe papă *furiosus et melancholicus* – pe scurt, nebun. Accesele de furie şi insultele se mai puteau suporta, nu însă şi faptul că papa se atingea de venituri şi privilegii. Când Urban refuză net să se întoarcă la Avignon după cum era aranjat, izbucni criza. Decât să încerce să aplice, cum se întâmplase odată cu un papă nedisciplinat, jumătăţi de măsură prin care să i se ceară să semneze „capitulaţiile” de la autoritatea sa, cardinalii hotărâră pur şi simplu să-l îndepărteze. Deoarece nu exista nicio procedură de înlăturare a unui papă, planul lor a fost să anuleze alegerile pe motiv că fuseseră ţinute sub presiunea mulţimii violente. Fără îndoială că fuseseră îngroziţi când l-au ales pe Urban, dar tot atât de limpede era că hotărâseră să-l aleagă înainte de a se exprima vreo ameninţare.

Primele aluzii la o alegere nevalidată au fost făcute în iulie 1378 şi cardinalii începură să strângă sprijin militar prin ducele de Fondi, un nobil din regatul Neapolelui. Între timp, cetăţenii Romei şi forţele lor armate se raliară cu Urban care-şi câştigase sprijinul lor prin refuzul lui de a merge la Avignon. Îşi întări poziţia, încheind pace cu Florenţa şi ridicând interdictul spre marea bucurie a poporului. Mesagerul său care purta ramura de măslin îl făcu imediat pe Papă popular în mijlocul florentinilor. Se formară linii de demarcaţie. Păziţi de mercenarii bretoni ai lui Sylvestre Budes, care fusese

împreună cu Coucy în Elveţia, cardinalii ieşiră din Roma înclreptându-se spre reşedinţa de vară a papei, la Anagni. Aici, la 9 august emiseră o declaraţie către întreaga creştinătate, pronunţând alegerea lui Urban nulă şi neavenită pe motivul că a fost făcută „cu frica pentru vieţile lor”, în larma „vocilor tumultoase şi îngrozitoare”. După ce au declarat că Sfântul Scaun este vacant, respinseră cu anticipaţie orice arbitrare de către un conciliu ecumenic pe motivul că numai papa putea convoca un consiliu. În alt manifest, aruncară anatema asupra lui Urban considerându-l „antihrist, diavol, apostat, tiran, escroc, ales prin forţă”.

Repudierea unui papă era un act atât de important încât este imposibil de presupus că într-un fel cardinalii se gândeau la o schismă. Ei acţionară mai curând mânaţi de credinţa că prin retragerea tuturor din Curie l-ar putea sili pe Urban să-şi dea demisia sau, în cel mai rău caz, să-l înlăture prin forţa armelor. Într-o încercare a puterii forţelor papale, compania lui Budes, ce constituia braţul lor înarmat, învinsese deja o grupare a sprijinitorilor romani ai papei într-o încăierare din luna iulie.

Cardinalii făcură întâi demersuri pentru a-şi asigura sprijinul lui Carol al V-lea. Toate informaţiile primite de regele Franţei au atârnat greu împotriva lui Urban şi, în orice caz, interesele sale politice erau îndreptate împotriva papei. La 11 septembrie el convocă un consiliu de prelaţi şi doctori în drept şi teologie pentru a-i asculta pe trimişii cardinalilor. După două zile de deliberare, consiliul îl sfătui pe rege, apreciind la rece situaţia, să se abţină să ia o hotărâre pripită într-o direcţie sau alta în privinţa unui caz „atât de important, periculos şi dubios”. Chiar dacă aceasta însemna o încercare de eschivare, era şi o precauţie binevenită pe care Carol însă nu o urmă. Deşi nu întreprinse nimic pe faţă, evenimentele ulterioare arată că el trebuie să fi trimis cardinalilor asigurarea că-i va sprijini – cea mai mare eroare politică din viaţa sa.

După alte pregătiri şi eforturi juridice de a obţine aprobarea de la Universitatea din Paris, care nu mai venea, cardinalii se îndreptară spre Fondi, pe teritoriul Neapolelui şi în timpul unui conclav din 20 septembrie au ales dintre ei un alt papă. Căutând în împrejurările date un om puternic şi hotărât, făcură o alegere incredibilă.

Persoana aleasă, întronată şi încoronată, sub numele de Clement al

VII-lea a fost Robert de Geneva, „Măcelarul din Cesena”.

Alegerea unui anti-papă putea să ducă la disensiuni şi interesele papalităţii ar fi putut să dicteze o alegere cât se poate de acceptabilă pentru italieni. Ca să alegi omul cel mai de temut şi mai urât din toată Italia sugerează o aroganţă a puterii aproape tot atât de nebunească ca şi comportarea lui Urban. Poate că în această perioadă a secolului al XIV-lea lumea nu era în toate minţile. Dacă interesul propriu este criteriul sănătăţii mentale, atunci, după concluzia lui Michelet, „nicio epocă n-a fost mai nebună”. Dominat de francezi, Colegiul Cardinalilor nu era preocupat de sentimentele italienilor; era atât de speriat de pierderea veniturilor în numele reformei că până şi trei[21] cardinali italieni şi-au dat în mod tacit consimţământul lor la vot. Acesta a fost produsul finit al exilului la Avignon. Numai un materialism şi un cinism profund ar fi putut permite plasarea lui Robert de Geneva în scaunul Sfântului Petru. Plângerile reformatorilor nu puteau avea o dovadă
mai grăitoare.

„Oh, oameni nefericiţi!” striga Ecaterina, dând glas reacţiei italiene, „voi care trebuia să vă hrăniţi la sânul Bisericii, să fiţi ca nişte flori în grădina ei, să împrăştiaţi o dulce mireasmă, să fiţi ca nişte coloane de susţinere a Vicarului lui Hristos şi a corăbiei sale, ca nişte lumânări pentru luminarea lumii şi răspândirea credinţei... voi, care eraţi îngeri pe pământ, v-aţi vândut diavolului... din ce pricină? Otrava egoismului distruge lumea”. Chiar dacă imaginile ei sunt cam confuze, ele sunt şi o măsură a veneraţiei ce o simţea pentru mai marii Bisericii şi corespunzător cu aceasta, sentimentul trădării. Cu bunul simţ înnăscut care deseori râzbătea din declamaţiile sale, Ecaterina nu credea afirmaţia cardinalilor că Urban fusese ales prin constrângere.

Departe de a-şi da demisia, Urban înfiinţa într-o săptămână un colegiu de cardinali complet nou şi angajă o companie de mercenari sub conducerea unuia dintre cei mai însemnaţi condottieri italieni, Alberigo da Barbiano pentru a-şi menţine scaunul prin forţa armelor. Războiul

---

[21] Al patrulea, bătrânul cardinal Tebaldeschi, murise.

împotriva schismaticilor îi oferi Ecaterinei o nouă cauză sfântă. „Acum este timpul pentru noi martiri” îl încurajă pe Urban. „Tu eşti primul care ţi-ai dat sângele; ce mare este fructul pe care-l vei primi!” Şi, iniţial, aşa se şi dovedi. Într-o bătălie împotriva forţelor adversarului său, comandate de Sylvestre Budes şi contele Montjoie, nepotul lui Clement, forţele lui Urban au fost victorioase. Recuceriră castelul Sant’ Angelo şi-i luară prizonieri pe cei doi căpitani inamici. Prin urmare Clement trebui să fugă din Roma şi să se ascundă la Ioana de Neapole. Populaţia era totuşi atât de ostilă încât striga: „Moarte Antihristului! Moarte lui Clement şi cardinalilor săi! Moarte reginei dacă-i ocroteşte!” încât a fost obligat să plece. Nefiind în siguranţă nicăieri în Italia, se întoarse însoţit de cardinali la Avignon, în aprilie 1379.

Cu un papă şi un colegiu de cardinali la Roma şi cu un alt papă şi un alt colegiu la Avignon, schisma era acum un fapt cumplit. Avea să devină a patra calamitate – după război, ciumă şi Companiile Libere – a unui secol zbuciumat. După alegerea de la Fondi, fiecare putere suverană se dădu de partea cuiva, deseori creindu-se disensiuni între conducător şi cler sau între cler şi popor. Carol al V-lea îl recunoscu oficial pe Clement în noiembrie 1378 şi emise o proclamaţie care interzicea supunerea faţă de Urban, a oricărui cleric sau laic, în graniţele regatului său. Nu a fost de acord ca disputa să fie rezolvată printr-un conciliu ecumenic aşa cum ceruse Universitatea din Paris, deoarece nu dorea nicio soluţie care s-ar fi dovedit potrivnică intereselor Franţei. Foarte tulburată, Universitatea a fost silită să se conformeze.

Anglia, potrivnică în mod obişnuit Franţei şi unui papă francez, rămase loială lui Urban; Scoţia, desigur, se dădu de cealaltă parte. Deşi un feud al Franţei, Flandra rămase în mare parte urbanistă, deoarece contele de Flandra urma o politică proengleză în război. Împăratul Carol al IV-lea muri la timp pentru a fi scutit de a lua o hotărâre însă fiul şi urmaşul lui, Venceslav, care foarte recent petrecuse copios la Paris, se declară pentru Urban şi cea mai mare parte a imperiului îl urmă, cu excepţia unor regiuni ca Hainault şi Brabant, strâns legate de Franţa. Poziţia luată de noul împărat, urmat de Ungaria, Polonia şi Scandinavia a fost o amarnică dezamăgire pentru Carol al V-lea, care crezuse că hotărârea lui va atrage pe

alţi suverani de partea sa, izolându-l pe Urban şi silindu-l să-şi dea demisia.

Vechiul aliat al lui Carol, Don Enrique, regele Castiliei, muri şi el înainte de a se ralia cuiva iar fiul lui. Juan I, deşi îndemnat de Carol al V-lea să-l sprijine pe Clement, preferă să menţină „neutralitatea „spunând că, deşi este credincios alianţei cu Franţa, el nu poate acţiona împotriva conştiinţei supuşilor săi. Oamenii de rând, nobilimea, clericii, învăţaţii, scria el, toţi erau urbanişti. „Ce guvern, o înţeleptule prinţ” îl întreba pe Carol, „a reuşit să iasă triumfător în faţa conştiinţei publice susţinute de raţiune? Ce pedepse sunt la îndemână pentru a subjuga un suflet liber?”. În timpul unei domnii în care obişnuita dezordine spaniolă se înrăutăţise şi mai mult, Juan I dădea din când în când, semnele unei gândiri serioase privitoare la relaţiile între conducător şi supus. Din păcate, Carol demonstra deja că putea într-adevăr amăgi „conştiinţa publică sprijinită pe raţiune”. Neutralitatea faţă de schismă în care şi Pedro al IV-lea de Aragón încercă să se retragă a fost iluzorie. Presiunile politice îi siliră pe ambii regi spanioli şi, în cele din urmă, şi Portugalia să opteze
pentru Clement.

Acţiunile lui Urban, după repudierea sa, deveniră şi mai sălbatice, iraţionale şi nestăpânite ca înainte. El o excomunică pe Ioana de Neapole pentru sprijinul ei dat lui Clement şi o declară detronată în favoarea unuia din multele ei neamuri care jinduiau un tron, Carol de Durazzo. Prin această măsură, Urban implică papalitatea într-un conflict neîndurător. Se certă cu Ecaterina de Siena în privinţa acestui subiect şi când ea muri imediat după aceea în 1380, prin înfometare voită, el pierdu cel mai călduros sprijin. Făcu diverse manevre pentru a-l avansa pe un nepot incapabil, Francisco Prignano, şi când Carol de Durazzo refuză să-i acorde anumite favoruri nepotului, Urban recurse la arme. Fiind asediat de Carol de Durazzo, papa urcă de patru ori pe zi pe metereze pentru a-i excomunica pe asediatori. Chiar dacă nu fusese nebun înainte, provocarea cardinalilor îl scoase acum complet din minţi.

Izolându-se din ce în ce mai mult din cauza sălbăticiei şi dorinţei sale de răzbunare, doi din cardinalii lui Urban l-au părăsit pentru Clement, însă majoritatea îşi dădeau seama că nu au altă cale decât să rămână cu Urban mai curând decât să se întoarcă în Franţa. Împovăraţi cu un papă nebun, ei

plănuiră un fel de consiliu de regenţă care să conducă în locul lui, iar Urban să fie ţinut sub o tutelă protectoare. Urban află de complot şi-i arestă pe cei şase cardinali care luară parte la el. Martorii spun că în timp ce erau torturaţi ca să li se smulgă mărturisirea conspiraţiei, Urban se plimba în sus şi în jos pe sub ferestre, citindu-şi breviarul cu voce tare în timp ce asculta ţipetele victimelor; cinci fură executaţi pentru conspiraţie. Al şaselea, un cardinal englez, pe nume Adam Easton, cruţat la intervenţia lui Richard al II-lea, supravieţui şi povesti cele întâmplate. Cu trecerea anilor, Urban deveni tot atât de urât şi hulit ca şi rivalul său. Cu astfel de bărbaţi care pretindeau că se află la conducerea Sfintei Biserici părea că Dumnezeu avea motive temeinice să se căiască de Casa lui de pe pământ.

Dintre toate „ciudatele rele şi potrivnicii” prezise a se întâmpla în secolul al XIV-lea, efectul schismei asupra opinei publice a fost printre cele mai dăunătoare. Când fiecare papă îl excomunica pe cel care-l urma pe celălalt, cine putea fi sigur de mântuire? Fiecare creştin era în pericol să fie osândit de unul sau de celălalt papă, nefiind sigur că papa căruia i-a dat ascultare era cel adevărat, I se putea spune poporului că împărtăşania primită din mâinile preotului lor nu era valabilă fiindcă fusese binecuvântată de „celălalt papă”, sau că
mirul pentru botez nu era sfinţit, deoarece fusese binecuvântat de un episcop „schismatici în regiunile în liti-
giu se puteau numi doi episeopi, fiecare ţinând slujbe şi proclamând ritualul celuilalt un sacrilegiu. Aceeaşi ordine religioasă în diverse ţări ar fi putut împărţi jurământul de credinţă, mănăstirile având doi stareţi concurenţi şi abaţiile să fie sfâşiate de certuri. În Flandra, când rivalităţile politice şi economice au făcut ca un oraş să se alieze cu francezii, aflaţi sub cârmuirea lui Clement, cei care erau adepţii lui Urban, temându-se să trăiască sub antihrist, îşi părăsiră casele, prăvăliile şi meseriile pentru a se muta întroo dioceză cu credinţa „adevărată”.

Deşi schisma n-a fost provocată de o chestiune religioasă, odată ce a devenit un fapt împlinit, partizanii erau despărţiţi de aceeaşi ură ca aceea care a marcat războaiele religioase ulterioare. Lui Honore Bonet din Franţa, Urban îi părea steaua călătoare căreia i se dăduse cheia „abisului fără fund” din viziunea Sfântului Ioan a Apocalipsului. „Fumul dintr-un

horn mare”, ridicându-se din abis ca să întunece soarele, era schisma care întuneca papalitatea. „Lăcustele şi scorpionii „ce-l însoţeau erau „romanii trădători” care, terorizând conclavul favorizează o alegere falsă.

Deoarece venitul papal era împărţit în două, efectul financiar al schismei a fost catastrofal. Pentru a menţine fâecare papă, simonia s-a dublat, indulgenţele şi promovările erau vândute sub presiune, sporiră taxele pentru dispensele spirituale de toate felurile, precum şi taxele pentru orice document cerut de Curie. Vânzarea indulgenţelor, sămânţa Reformării deveni importantă din punct de vedere financiar. În loc de reformă, se înmulţiră abuzurile, prin aceasta subminându-se credinţa. Când murea un episcop sau un abate francez, după cum povesteşte călugărul de la St. Denis care a scris *Cronica domniei lui Carol al VI-lea*, perceptorii din Avignon coborau ca nişte vulturi pentru a-i căra bunurile şi mobilele sub pretextul că rămăsese în urmă cu plata taxelor bisericeşti. „Peste tot, slujirea lui Dumnezeu era neglijată, credinţa scăzu, regatul a fost stors de bani şi clericii pribegeau dintr-un loc în altul copleşiţi de mizerie”.

Nunţii ambilor papi nu mai căutau şă facă pace între Franţa şi Anglia, ci acţionau deschis în favoarea unei părţi sau alta deoarece fiecare căuta sprijin militar, ca să-şi elimine rivalul. Între timp, insultele pe care şi le aduceau reciproc şi lupta lor fără conţinut peste trupul Bisericii au degradat creştinismul. Biserica era trasă ba într-o parte, ba în alta, spunea călugărul de la Sf. Denis, „ca o prostituată surprinsă la locul desfrâului”. Ea deveni „subiect de satiră şi obiect de batjocură pentru toate popoarele lumii şi i se făceau cântece în fiecare zi”.

Mai mult ca oricine, Carol al V-lea era răspunzător deoarece permisese schismei să prindă rădăcini, deoarece Clement n-ar fi avut o bază fără sprijinul Franţei. El îşi recunoscu datoria imediat ce deveni papă, acordându-i regelui o treime din taxele percepute de la clerul din Franţa. Până la urmă, alegerea făcută de Carol avea să strice tot ceea ce făcuse el pentru redresarea Franţei. Gândindu-se să redobândească o papalitate franceză sub influenţă franceză, el a presupus că poate fi impus candidatul lui. Deşi supranumit cel înţelept, nu era imun la boala profesională a conducătorilor: supraestimarea capacităţilor lor de a controla evenimentele.

Nimeni nu era un mai fervent partizan al lui Clement decât fratele

regelui, ducele de Anjou, din cauza propriei sale ambiţii. În momentul când ducele află de alegerea lui Clement, el o proclamă pe toate străzile din Toulouse, ţinându-se o slujbă în catedrală şi un Te Deum în toate bisericile. Vorbind despre noul papă ca de „o rudă apropiată”, „un urmaş ca şi mine a Casei de Franţa”, el porunci să se dea ascultare noului papă. În Languedoc trimise bani cardinalilor şi emisari pentru a căuta sprijin la Florenţa, Milano şi Neapole. Când Clement suferi o înfrângere din partea forţelor lui Urban şi pierdu Italia, el se adresă ducelui de Anjou pentru a-i cere ajutor militar. Preţul cerut de duce a fost un regat.

Printr-un acord încheiat între ei, confirmat printr-o bulă din 17 aprilie 1379, ducele urma să recucerească Statele Papale din Italia şi să păstreze cea mai mare parte din ele (cu excepţia Romei şi Neapolelui) care ar fi format Regatul Adrei, numit astfel după Marea Adriatică, pe malurile căreia s-ar fi situat. Traversând Apeninii, regatul urma să cuprindă Ferrara, Bologna, Ravenna, Romagna, marchizatul de Dueano şi ducatul de Spoleto. Trebuia să fie un feud al Sfântului Scaun plătind o sumă anuală papei de 40.000 de franci; o dată la trei ani, ducele de Anjou urma să-i dea papei un cal alb ca semn al vasalităţii. Bula prevedea în mod expres că Adria şi Neapole nu se vor uni niciodată sub un singur conducător. I se dădeau ducelui doi ani pentru a strânge bani şi forţe, dar dacă în două luni de la împlinirea celor doi ani el nu va fi întreprins o expediţie în Italia sau nu va fi trimis „un general capabil” în locul lui, acordul se anula.

Adria era un regat care putea exista doar în imaginaţie. Dacă în toate luptele lor forţele papale n-au reuşit niciodată să recâştige dominaţia asupra patrimoniului, nu era niciun motiv să se presupună că un prinţ francez va reuşi acolo unde ele n-au izbutit. Însă supraestimarea puterii sale afectă politica franceză din ce în ce mai mult; posibilitatea unei soluţii se întrevedea din ce în ce mai puţin. Între timp, era necesar de urgenţă ajutorul ducelui de Anjou pentru a o menţine pe tronul Neapolelui pe Ioana, singura bază a lui Clement în Italia. Ca să aibă un interes întemeiat pentru a veni în apărarea ei, ducele fu numit – în calitatea sa de văr îndepărtat – moştenitorul reginei care nu avea copii. Numind pe aceeaşi persoană viitor rege al Neapolelui şi rege prezumtiv al Adriei, Clement aranjă exact singura domnie pe care o interzisese, dar poate că nu se

aştepta ca ducele să le obţină vreodată pe amândouă. Având acum perspectiva Neapolelui, destinul ducelui era legat de Italia unde îl va atrage în curând şi pe Coucy.

Ca francezii să fie atraşi de partea lui Clement, odată ce politica regelui îi era deja favorabilă, era nevoie de mai mult decât o simplă ordonanţă. Din aprilie până în mai 1379 se ţinură o serie de adunări publice la Paris, pentru a convinge notabilităţile şi cetăţenii de invaliditatea alegerii lui Urban. Cardinalul de Limoges, cel care fusese aproape pălmuit de Urban, veni personal ca să spună tot ce se întâmplase şi se jură cu mâna pe inimă, luând ca martori ai sincerităţii sale pe Dumnezeu, pe îngeri şi pe sfinţi că Urban a fost votat de către cardinali „cu frica morţii”. El spuse că, dimpotrivă, Clement a fost ales în condiţii corespunzătoare unor alegeri pentru un veritabil pontif. După el, Carol al V-lea se ridică şi spuse că trebuie să înceteze toate scrupulele de conştiinţă privitoare la acceptarea lui Clement, deoarece era limpede că un bărbat cu o astfel de autoritate şi înţelepciune cum este cardinalul de Limoges nu „şi-ar pedepsi sufletul de dragul iubirii sau urii faţă de un om în viaţă”. La alte adunări, alţi cardinali confirmară sub jurământ versiunea alegerii papei sub ameninţare,

S-a obţinut consimţământul formal de la un grup impunător, adunat la Château de Vincennes la 7 mai, în prezenţa regelui, a lui Anjou şi a baronului de Coucy aflaţi printre alţi nobili importanţi, miniştri, prelaţi şi profesori de teologie. După ce fiecare cardinal a fost rugat de rege să declare pe conştiinţa lui tot ce ştia în legătură cu acele întâmplări ca să alunge toate îndoielile din minţile suspicioase şi să le „întărească credinţa”, adunarea cu frica ascunsă în multe inimi, a votat unanim în favoarea noului papă. După o săptămână se ţinu o mare ceremonie în piaţa Notre Dame unde, pe o estradă special ridicată pentru această ocazie, patru cardinali, susţinuţi de ducele de Anjou, îl oficializară pe Clement al VII-lea şi-i declarară schismatici pe toţi cei care refuzau să-i dea ascultare.

Universitatea din Paris rămase neînduplecată. Profesorii de teologie, mai puţin afectaţi de compromisurile funcţiilor lumeşti, nu se plecau aşa uşor ca episcopii. Pentru ei, urmaşul Sfântului Petru era o chestiune serioasă. Sub presiunile extreme venite din partea coroanei, îl acceptară formal pe Clement la 30 mai, însă recunoaşterea a fost lipisită de

entuziasm, neunanimă şi va fi precursoarea unor tulburări. Doi ani mai târziu, după moartea lui Carol al V-lea, toate facultăţile votară o rezoluţie în favoarea unui Conciliu General care să pună capăt schismei şi apelară la coroană ca să-l convoace. Deşi autoritatea de convocare era nesigură, până acum s-au ţinut 15 concilii de acest fel în istoria Bisericii pentru a rezolva probleme grave ale doctrinei. Apelul Universităţii din 1381, prezentat de un profesor de teologie, Jean Rousse, era adresat în primul rând urechilor ostile ale ducelui de Anjou, pe atunci regent. Ca să dea un exemplu înfricoşător pentru a pune capăt unor astfel de discuţii el porunci ea Rousse să fie arestat şi închis la Châtelet. Insulta adusă clerului şi Universităţii stârni un scandal care nu se domoli nici când Rousse a fost eliberat cu condiţia pusă de ducele de Anjou de a nu se mai discuta despre vreun conciliu sau despre alegerea unui papă.

Izolaţi şi dezamăgiţi, doctori proeminenţi în teologie au fugit la Roma ca să se alăture lui Urban. Mai plecau şi alţii. Studenţii şi facultăţile din Ţările urbaniste, nemaiputând rămâne sub Clement, plecară la universităţile din Italia, din Imperiu şi de la Oxford. „Soarele erudiţiei” din Franţa, spunea un profesor refugiat „a suferit o eclipsă”. În acea perioadă începu declinul Universităţii din Paris în calitatea sa de centru cosmopolit.

În Anglia, schisma îl aduse pe Wyclif în faţa cotiturii care a condus la protestantism. La început, el l-a aclamat pe Urban ca reformator însă odată cu creşterea flagrantă a abuzurilor financiare a celor doi papi, el ajunse să-i considere pe amândoi ca antihrişti şi schisma drept sfârşitul firesc al unei papalităţi corupte. El credea că, din momentul în care Biserica a admis ca penitenţa să fie înlocuită de o sumă de bani, nu putea apare decât răul. Pierzând speranţa ca după schismă să se înfăptuiască vreo reformă din interior, el ajunse în 1379 la o concluzie radicală: deoarece Biserica era incapabilă să se reformeze singură, ea trebuia să fie trecută sub supraveghere seculară. El îl vedea acum pe rege ca Vicarul lui Dumnezeu pe pământ de la care episcopii îşi luau autoritatea şi prin care statul, ca păzitor al Bisericii, ar putea impune reforma. Mergând dincolo de abuzurile Bisericii pentru a ataca teoria, Wyclif era pregătit acum să măture întreaga suprastructură ecleziastică – papalitatea, ierarhia, ordinele. După ce a respins autoritatea divină a Bisericii, ajunse acum să-i respingă

şi esenţa – puterea sacramentelor – în special cea a împărtăşaniei.

Într-o erezie ce ajunsese la punctul culminant, el transferă mântuirea prin intermediul Biserii, la individ: „Fiecare om care va fi damnat să fie din propria sa vină şi fiecare om care va fi mântuit să fie datorită propriilor sale merite”. Pe nesimţite, se contura aici începutul lumii moderne. Când predicase secularizarea averilor bisericeşti, Wyclif avusese prieteni puternici dar când respinse sistemul sacerdotal, patronii săi, temindu-se de erezie şi de iad, se retraseră. În 1381, un consiliu format din 12 doctori ai Universităţii de la Oxford aveau să declare neortodoxe opt din tezele sale iar alte 14, eretice, şi îi vor interzice să conferenţieze sau să predice. Deşi vocea i-a fost înăbuşită, opera sa se făcu cunoscută prin răspândirea Bibliei în engleză.

Întreaga Scriptură conţinând cam trei sferturi de milion de cuvinte a fost tradusă din latină de Wyclif şi discipolii săi lollarzi într-o tentativă periculoasă de deschidere a unei căi directe spre Dumnezeu, trecând peste preot. În viitor, datorită reacţiei violente, după răscoala ţăranilor, când mişcarea lollardă a fost distrusă ca izvor al subversiunii şi când, numai faptul de a poseda o Biblie în engleză putea să condamne pe un om pentru erezie, copierea multor exemplare ale Bibliei în engleză era o faptă de risc şi curaj. Având în vedere că mai există încă 175 de exemplare, şi numărul celor care trebuie să fi fost distruse în timpul persecuţiei şi al celor pierdute de-a lungul secolelor, probabil că multe sute fuseseră copiate de mână, în secret şi cu migală. Wyclif muri în 1384 şi curentul protestatar intră în ilegalitate, deoarece persecuţia se intensifica. Când Jan Hus a fost ars pe rug pentru erezie de către coneiliul din Constanţa în 1415, s-a poruncit ca oasele lui Wyclif să fie dezgropate şi arse în acelaşi timp. Chiar străpunsă de schismă, Biserica avea încă supremaţia. Structurile vechi şi renumite se macină lent în interior în timp ce faţada dăinuie.

Cu Europa polarizată între doi papi şi cu Biserica politizată de către lupta rivalilor pentru obţinerea sprijinului secular, schisma era din ce în ce mai greu de înlăturat, cu cât treceau anii. Toţi gânditorii îşi dădeau seama că ea dăuna societăţii şi încercau să găsească mijloacele de reunificare, dar în timpul schismei, ca şi la război, ostilităţile întreţineau ruptura. Conciliul ecumenic, susţinut de Universitatea din Paris şi de multe persoane

individuale, era soluţia evidentă. Totuşi, considerat o provocare la adresa supremaţiei lor, ambii papi îl respinseră cu fermitate. Odioasa dezbinare din cadrul creştinismului avea să dureze 40 de ani. Aşa după cum spunea o zicală populară de la sfârşitul secolului, de la începutul schismei nimeni n-a intrat în Paradis.

PARTEA A DOUA

Capitolul 17

Ascensiunea lui Enguerrand de Coucy

Fiind încă o dată „de-a-ntregul francez”, Enguerrand de Coucy era mâna dreaptă a regelui în eforturile pe care le făcea o domnie pe sfârşite. Deşi avea numai 41 de ani, Carol al V-lea simţea că timpul îl presează.

În februarie 1378 regina sa, Ioana de Bourbon, care era de aceeaşi vârstă ca şi el, muri de febră puerperală după naşterea unei fiice, Ecaterina. După trei săptămâni, ultima supraviețuitoare din cele cinci fiice muri, rămânând din cei 8 copii numai doi fii şi noul născut. Regele „jeli mult şi minunat” moartea soţiei sale „şi o plânseră încă mulţi alţi oameni buni, deoarece regina şi cu el se iubeau cum se iubesc soţii loiali”.

După o lună muri şi Papa Grigore al VI-lea de care regele Carol era strâns legat – precipitând astfel schisma – moarte urmată în noiembrie de cea a unchiului său, împăratul, şi puţin după aceea de moartea vechiului său aliat, regele Enrique al Castiliei. În toate aceste pierderi, Carol nu putea decât să vadă umbra propriului său sfârşit care se apropia şi o dată cu ea necesitatea imperioasă de a-şi lăsa regatul întreg şi în pace înainte de a trece el însuşi în nefiinţă. În acest scop, el trebuia să închidă cele trei porţi primejdioase reprezentate de trădările în lanţ ale lui Carol de Navarra, de alianţa ducelui de Bretania cu Anglia şi de însăşi continuarea războiului cu Anglia. Teritoriul strategic al lui Enguerrand de Coucy, talentul său militar şi diplomatic şi acea evidentă încredere pe care Grigore al VI-lea o găsise notabilă – îl făcu punctul de sprijin al eforturilor regelui. Prima sa sarcină era de a purta o campanie pentru îndepărtarea lui Carol de Navarra din Normandia o dată pentru totdeauna.

Aflând că regele Navarrei tratase din nou în mod secret redeschiderea Normandiei pentru englezi, Carol al V-lea jură să-și alunge vasalul necredincios din toate oraşele şi castelele pe care le poseda acolo. Legalitatea era la îndemână în persoana celor doi fii ai lui Navarra în

numele cărora puteau fi preluate feudele navarreze din Normandia. Deoarece mama lor, sora regelui, era moartă, Carol al V-lea putea pretinde să le fie tutore printr-un argument care nu admitea nicio discuţie: amândoi erau în acea vreme sub tutela lui, la curtea Franţei. De ce tatăl lor admise acest lucru nu este clar, doar dacă nu intenţiona să aibă prin aceasta un camuflaj care să inducă în eroare asupra negocierilor sale cu Anglia. Mărturia legală a trădării lui Navarra apăru atunci când şambelanul său, Jacques de Rue, sosi la Paris, cu scrisori pentru cei doi fii ai săi. La interogatoriu, De Rue mărturisi – fără tortură, după cum regele avu grijă să afirme într-o cronică autorizată – cum Carol de Navarra plănuia să-l otrăvească pe regele Franţei imediat după Paşti, printr-un intendent de la brutăria regală. Profitând de dezordinea care ar fi urmat şi de succesiunea la tron a unui minor, el ar fi început ostilităţile ocupând bazele franceze de-a lungul Senei, în timp ce englezii ar fi debarcat în Normandia.

Această poveste era uşor de crezut, căci se referea la un prinţ care atentase deja la viaţa celuilalt cumnat al său, contele de Foix, într-o melodramă încărcată de strălucirea înfricoşătoare a secolului al XlV-lea. Contele se căsătorise cu uşuratica Agnes, sora lui Navarra, dar fiind un bărbat cu „patimi impetuoase” nu se lăsase de galanterii, ceea ce a avut ca rezultat plecarea lui Agnes la fratele ei. Cumnaţii erau deja certaţi din cauza unor bani. Când fiul lui Agnes în vârstă de 15 ani, Gaston, veni s-o roage să se întoarcă, ea refuză, dacă rugămintea nu venea de la soţul ei. Atunci Carol de Navarra îi dădu nepotului său un săculeţ cu pulbere să-l ducă acasă, spunându-i că aceasta îl va determina pe tatăl său să se împace, dar că trebuie să-l ţină secret, altminteri nu va avea efect. Când Gaston se întoarse la Foix, săculeţul cu pulbere fu descoperit de fratele său bastard, Yvain, care îl arătă contelui; acesta îl dădu unuia din câinii săi care pieri îndată, aşa după cum era de aşteptat. Reţinându-se să nu-l omoare pe loc pe fiul şi moştenitorul său legitim, contele îl încuie, în timp ce toată suita care mersese cu el în Navarra, fu nepusă cercetărilor şi 15 din ei executaţi. Între timp Gaston, înţelegând că unchiul său conspirase ca să-l facă să comită un paricid, se lăsă pradă disperării şi începu să refuze orice mâncare. Fiind informat despre această situaţie în timp ce-şi tăia unghiile cu un cuţit, contele de Foix se repezi în celula fiului lui, îl luă de gât, spunându-i: „Ha,

trădătoruie, de ce nu mănânci?” şi din întâmplare ti tăie jugulara cu cuţitul pe care-l mai avea încă în mână. Băiatul căzu într-o parte fără glas şi, rana dovedindu-se fatală, muri în aceeaşi zi. Încă un păcat de moarte se adăugă la palmaresul deja încărcat al lui Carol de Navarra.

Confirmarea „crimelor şi trădării” lui Navarra împotriva regelui Franţei veni când i se luă codul corespondenţei sale cifrate de la un al doilea sfetnic arestat, Pierre du Chartre. Toate probele culese şi mărturisirile semnate ale celor doi sfetnici au fost citite în timpul procesului lor oficial, condus cu cea mai mare solemnitate în faţa unei mari adunări de magistraţi, clerici, notari, negustori şi vizitatori ai Parisului. Fiind condamnaţi la moarte, ambii sfetnici au fost executaţi, corpurile fără cap au fost spânzurate, iar membrele tăiate, bătute la principalele porţi ale Parisului. Se stabili astfel o dovadă publică pentru a justifica transferul jurământului supuşilor normanzi ai lui Carol de Navarra către fiul lui.

Campania din Normandia era deja în curs. La prima ştire despre trădarea lui Carol de Navarra, regele strânsese o armată la Rouen şi „trimise urgent după contele de Coucy şi contele de Rivière”, pe care-i puse la comandă sub conducerea ducelui de Burgundia. Temându-se de debarcările engleze, el îi instrui să cucerească oraşele şi castelele Navarrei, îndeosebi pe cele mai apropiate de coastă, cât mai repede cu putinţă, fie cu forţa, fie prin tratative. Contele de la Riviere, şambelanul regelui, cu care Enguerrand de Coucy avea să fie atât de strâns asociat în această campanie şi după aceea, aparţinea grupului de sfetnici, burghezi născuţi, numiţi în râs Marmosets de către fraţii regelui, făcând aluzie la micile statui groteşti de piatră care se zăreau pe cornişele şi coloanele bisericilor lor era însă un funcţionar curtenitor şi amabil, foarte stimat de Carol al V-lea, care-i dăduse puterea de guvernare în Consiliul de regenţă pe care-l constituise în cazul că ar fi murit în timp ce Delfinul era încă minor.

Combinaţia Coucy-Riviere reflectă strategia militară şi politică care urma să fie folosită. Asediul împotriva oraşelor fortificate era de durată şi costisitor. Pentru o rapidă cucerire totul depindea de o predare negociată, însă aceasta se putea obţine numai printr-o demonstraţie de forţă credibilă şi în majoritatea cazurilor, printr-o luptă iniţială. Pentru a spori impresia de forţă, au fost aduşi şi cei doi fii ai lui Carol de Navarra, „pentru a arăta

întregii ţări că războiul se face în numele acestor doi copii, pentru moştenirea lor”.

Bayeux, un oraş frumos şi puternic la baza peninsulei Cotentin, unde se putea aştepta o debarcare engleză (la 15 km de un viitor loc de debarcare, numit mai târziu Omaha Beach), a fost primul obiectiv major. Aducându-şi forţele lor până sub ziduri şi prezentându-l pe tânărul moştenitor Navarra ca seniorul de drept, baronul de Coucy şi contele de Riviere avertizează pe cetăţeni „cu un limbaj impresionant” că, dacă oraşul ar fi luat prin asalt, „ei toţi ar fi măcelăriţi şi locul ar fi repopulat cu o altă serie de locuitori”. În ambele cazuri căpitanii garnizoanelor navarreze puteau fi învinuiţi de trădare faţă de prinţul lor sau dezonoraţi dacă s-ar fi predat fără să se apere; ei nu aveau acelaşi motiv de a se preda ca cetăţenii oraşului, deoarece căpitanii se închideau în general în fortăreaţă dacă asediatorii reuşeau să intre în oraş, scăpând astfel de măcelul şi jaful pe care-l avea de îndurat populaţia; de aceea, ei preferau să rişte un asediu decât să se predea.

La Bayeux, garnizoana era mai puternică. Influenţaţi de drepturile fiilor lui Carol de Navarra şi de insistenţele episcopului lor, oamenii din oraş cerură un armistiţiu de trei zile pentru a negocia condiţiile, o afacere întotdeauna complicată care trebuia scrisă cu copii semnate şi parafate, înmânate fiecărei părţi. După ce aceasta luă sfârşit, baronul de Coucy şi contele de Riviere intrară în oraş pentru a-l lua în primire în numele regelui Franţei. După înlocuirea magistraţilor cu oameni de-ai lor şi lăsând acolo o garnizoană pentru a preveni rebeliunea, ei înaintară către peninsulă, spre următoarea bază. Se luară oraşele şi castelele unul după altul, bombardate „atât cu arme cât şi cu cuvinte” fără a se pierde timpul, deşi nu fără măsuri active de asediere, năruind ziduri şi purtând în continuare lupte aprige, cu oameni ucişi şi răniţi de ambele părţi. Deoarece se grăbeau, baronul de Coucy şi contele de Riviere acordau condiţii favorabile şi permiteau partizanilor hotărâţi ai lui Carol de Navarra să plece dacă aceasta le era voia. Colaborind efectiv cu contele, baronul dădu dovadă de o capacitate asemănătoare celei a regelui de a-și urmări la rece scopurile politice, baronul fiind însă şi un om de acţiune.

Carol de Navarra, atacat la sud de către regele Castiliei, nu era prezent

şi, din cauza unor vânturi potrivnice, sosiră numai câţiva dintre aliaţii săi englezi. Un grup reuşi să ocupe Cherbourg, însă era blocat înăuntru de un asediu al francezilor. În altă parte, căpitanii navarrezi trebuiră să înfrunte alte grele încercări deoarece, dacă ar fi ales rezistenţa, ei se puteau aştepta la puţin sprijin în timp ce, dacă s-ar fi predat, Normandia ar fi fost pierdută pentru regele Navarrei. Evreux, inima posesiunilor lui normande, cu una din cele mai puternice garnizoane şi o populaţie loială, îi pregăti lui Coucy şi Riviere cea mai grea luptă. „În fiecare zi ei atacau” şi încercuiră oraşul atât de strâns încât a fost obligat să capituleze. Căderea localităţii Evreux îl incintă pe rege care veni la Rouen pentru a saluta pe victorioşii care „izbândiseră atât de bine”. Numai Cherbourg, pe care englezii îl puteau aproviziona pe mare, rezistă la mai multe asedii, comandate în diferite perioade de către Du Guesclin şi Enguerrand de Coucy, şi rămase în mâinile englezilor.

Cu această excepţie, la sfârşitul lui 1378, Carol de Navarra îşi pierduse toate moşiile din Normandia. Zidurile şi fortificaţiile au fost dărâmate aşa încât bazele sale să nu mai poată fi folosite de inamicii Franţei. În sud, senioria Montpellier, ultima sa posesiune în Franţa, i-a fost luată de către ducele de Anjou. Anihilat, în sfârşit, după 30 de ani de continuu complot, Carol de Navarra a fost lăsat să trăiască timp de 10 ani în sărăcie şi fără prieteni în regatul său muntos atât de mic. pentru sufletul său. Şi astfel Satana va fi fost închis într-un ţarc de oi!

La episoadele campaniei din Normandia luară parte cavaleri vestiţi care aveau să fie camarazii baronului de Coucy în viitoarele lui aventuri, printre care fratele răposatei regine şi binevoitorul, deşi nu remarcabilul Louis, duce de Bourbon; de asemenea, energicul, de curând amiral, Jean de Vienne şi, cel mai important, Olivier de Clisson cel Chior, care aduse o companie bretonă în ajutorul baronului la asediul cetăţii Evreux.

Poate că în această perioadă, sau altădată, aceste două personalităţi diferite se uniră într-o camaraderie de arme, în care partenerii stabileau printr-un aranjament oficial condiţii de ajutor reciproc şi împărţirea egală a profiturilor şi răscumpărărilor.

Olivier de Clisson provenea dintr-o familie turbulentă, bine plasată în ambele părţi în Bretama. Tatăl lui, descoperit a fi dus tratative cu Eduard al

III-lea, a fost decapitat de Filip al VI-lea care poruncise arestarea lui în mijlocul unui turnir, aruncarea lui în închisoare şi ducerea lui la eşafod aproape gol, fără să i se facă proces. Se spune că soţia victimei ar îi dus capul lui de la Paris în Bretania pentru a-l arăta fiului ei de 7 ani şi a-l pune să jure răzbunare şi ură veşnică faţă de Franţa. Apoi, într-o corabie deschisă, dusă de furtună şi murind de foame, ea fugi în Anglia unde Eduard, care făcea toate eforturile pentru a câştiga loialitatea bretonilor, o copleşi pe ea şi pe fiul ei cu favoruri şi proprietăţi.

Olivier fusese crescut la curtea engleză împreună cu tânărul Jean de Montfort, ducele său; gelozia şi antipatia dintre ei era reciprocă. Deşi avea manierele unui nobil îngâmfat, sporite de o părere prea bună despre el, Olivier de Clisson era numit câteodată „bădăranul” din cauza limbajului său grosolan. Urmărindu-şi jurământul de răzbunare, el luptă împotriva francezilor cu ferocitate de necrezut la Reims, Auray, Cocherel şi Najera, în Spania. Mânuia un topor cu două cozi cu atâta putere încât se spunea că „nimeni care a primit de la el o lovitură nu s-a mai scula”, deşi nu reuşise să abată arma duşmanului care i-a tăiat coiful şi i-a scos ochiul. În cursul războiului din Bretania, Montfort îl înfurie pe Olivier de Clisson, favorizându-l pe Sir John Chandos şi când îi dădu lui Chandos un oraş şi un castel, Clisson îl atacă pe duce cu furie îngrozitoare, asaltă şi dărâmă castelul care-i era sortit lui Chandos, folosind pietrele pentru a-l reconstrui pe al său.

Carol al V-lea îi dăduse înapoi terenurile confiscate de la tatăl lui şi-l copleşi cu daruri, chiar trimiţându-i vânat, „ca unui prieten”. Fie din cauza acestor persuasiuni materiale, fie, după cum susţinea Oliver, din cauza aroganţei englezilor faţă de francezi pe care el nu o mai putea suporta, el se făcu din nou francez în 1369 şi-şi îndreptă ferocitatea împotriva foştilor lui asociaţi. Aceasta ajunse la o culme când află că scutierul său, rănit şi capturat de englezi, fusese omorât ca prizonier când se descoperi că aparţinea lui Clisson. Olivier făcu un mare jurământ „ca niciodată, pe Maica Domnului să nu dea adăpost unui englez fie dimineaţa, fie seara, în tot timpul anului”. A doua zi, deşi nu avea maşini de asediu, el atacă o bază engleză cu o asemenea furie şi o cuceri printr-un asemenea măcel că nu rămaseră decât 15 apărători în viaţă. După ce-i închise într-o cameră din

turn, Olivier porunci să fie eliberaţi unul câte unul şi pe măsură ce fiecare ieşea pe uşă îi tăia capul cu o singură lovitură de topor şi astfel, cu 15 capete la picioarele lui îşi răzbună scutierul.

Calculatul baron de Coucy şi sălbaticul breton se completau probabil unul pe altul deoarece, conform biografului lui Olivier de Clisson, aceşti doi mari baroni „rămaseră totdeauna într-o perfectă armonie”. În acest timp Coucy tocmai pierduse în împrejurări revoltătoare pe camaradul lui din campania din Elveţia, Owen de Wales. Pe când Enguerrand era în Normandia, Owen conducea asediul de la Mortagne de pe coasta Atlanticului la gura Girondei. Sculându-se devreme într-o dimineaţă frumoasă şi limpede el se aşeză pe un butuc în cămaşă şi mantie uitându-se la castel şi la împrejurimi cum îi era obiceiul în timp ce scutierul lui galez, James Lambe, îi pieptăna părul. Acesta fusese luat de curând în serviciul lui, deoarece era un compatriot care îi adusese veşti din ţara lui de baştină şi-i spuse „cum toată Ţara Galilor ar dori să-l aibă stăpân”. Stând în spatele stăpânului lui în acea dimineaţă liniştită, James Lambe împlântă un pumnal în corpul lui Owen, „înjunghiindu-l atât de adânc încât căzu mort pe loc”.

Mâna asasinului fusese desigur angajată de englezi, probabil să îndepărteze un focar de agitaţie la frontiera galeză sau, după cum au crezut contemporanii, ca represalii pentru mizerabila moarte în puşcărie a lui Captai de Huch, capturat iniţial de Owen. Dacă aşa a fost, atunci a fost o lovitură surprinzător de dezonorantă asupra unui om neînarmat, după cum a recunoscut şi căpitanul englez din oraşul asediat, Montague, căruia Lambe i-a raportat fapta. „El dădu din cap, îl privi şi spuse – Ah, l-ai ucis... Chiar dacă fapta aceasta este în avantajul nostru... noi o vom condamna mai curând decât o vom lăuda”. De partea franceză, Carol al V-lea, deşi foarte supărat, nu regretă chiar întru totul îndepărtarea lui Owen, un corsar cu fapte ticăloase. Uciderea lui reflectă un nou fel de animozitate apărută datorită războiului. Asasinatul printre cavaleri a fost o inovaţie a secolului al XlV-lea.

La jumătatea campaniei din Normandia, Enguerrand de Coucy fusese trimis să întărească apărarea la frontiera cu Flandra unde ameninţau noi pericole. Contele de Flandra, a cărui loialitate faţă de Franţa în timpul adolescenţei fusese atât de puternică încât fugise de Isabella, începuse de

mult să-i favorizeze pe englezi din interese economice. El apăru ca o ameninţare când oferi azil ducelui de Bretania care refuzase vasalitatea franceză şi se alăturase englezilor. Regele Carol hotărî acum să scape de problema Bretaniei o dată pentru totdeauna, confiscând ducatul Montfort pe motivul „crimei” împotriva suveranului său. În credinţa că toţi nobilii bretoni erau profrancezi, el plănui să unească ducatul cu coroana Franţei sub conducerea rivalului ducelui de Montfort, Jeanne de Penthievre, însă, în loc să suprime cuibul de viespi breton, el reuşi numai să-l stârnească.

În decembrie 1378, la un tribunal ceremonial, unde era prezent şi regele, „maiestatea sa regală”, ducele de Montfort a fost judecat în faţa pairilor regatului – în absentia, deorece nu răspunse la convocare. Cei 12 pairi laici şi 12 pairi ecleziastici ai Franţei erau un organism elastic în care diverşi baroni de Coucy au figurat câteodată iar alteori nu. Froissart se referă concret la Enguerrand al VII-lea ca „pair al Franţei”, cu această ocazie, el fiind unul din cei patru baroni aşezaţi pe „fleur de lys” împreună cu pairii de sânge regesc şi 18 prelaţi, inclusiv patru abaţi „cu mitră”. Uşierul regelui, după ce-l chemă pe ducele de Montfort de trei ori – la intrarea în cameră, la Masa de Marmură în curte şi la poarta palatului – raportă că „el nu este aici”. Procurorul citi apoi acuzarea, enumerând „trădările, crimele, injuriile şi ofensele” ducelui, inclusiv uciderea preotului trimis ca să-l convoace. (După modelul lui Visconti, Jean de Montfort porunci ca mesagerul să fie înecat în râu, cu scrisoarea de convocare legată de gât). După o argumentare juridică, de o lungime enormă, a drepturilor şi pretenţiilor la ducat, titlul de Montfort a fost declarat nul şi regele anunţă unirea Bretaniei cu Franţa.

Greşeala lui Carol a ieşit imediat în evidenţă prin izbucnirea unei revolte în ducatul cu spirit independent, chiar în sânul partidului profrancez. Cearta fără sfârşit a reînviat şi, cum ducele de Montfort era de conivenţă cu contele Flandrei şi amândoi cu Anglia, Carol se temu de posibilitatea unei noi invazii prin frontiera nordică. În această situaţie domeniul Coucy care păzea poarta spre nord deveni centrul atenţiei.

În februarie 1379 regele îşi trimise vistiernicul, Jean le Mercier, şi un funcţionar cu titlul de Vizitator General al Proprietăţii Regale” să examineze baronia Coucy cu instrucţiuni „de a se uita şi raporta asupra

domeniului numitului senior”. În martie, după primirea raportului, Carol se duse el însuşi într-o călătorie de o săptămână până la Coucy-le-Château şi la alte castele şi oraşe ale domeniului. Fiind evident bolnav, regele se uită din litiera sa la „vesela vânătoare de cerbi”, organizată în cinstea sa.

De va fi fost şi Enguerrand de faţă pentru a saluta pe suveran nu este trecut nicăieri şi faptul că nu a fost menţionat sugerează că era în nord unde strângea forţe pentru apărare sau în Normandia la asediul Cherbourg-ului.

Totuşi, regele a fost însoţit de poetul curţii, Eustache Deschamps, care imediat scrise o baladă, preamărind minunăţiile baroniei. Un maestru al acrobaţiei verbale a versului francez din timpul său, totuşi în străfundul sufletului un realist şi un satiric, Deschamps se descria pe el însuşi ca „regele urâţeniei”, cu piele de mistreţ şi faţă de maimuţă. El intrase în serviciul regelui ca simplu mesager fiind de origine umilă, avansând la rangul de maestru de ceremonii, intendent şi châtelain al proprietăţilor regale şi în următoarea domnie, administratorul apelor şi pădurilor şi, în cele din urmă, General des finances. Dispus să facă versuri pentru orice ocazie – un total de 1675 balade, 661 rondele, 80 virelais, 14 poeme lirice şi alte diverse piese – el descrise acum în versuri „bastioanele oamenilor de curaj” reprezentate de multiplele castele de la St. Gobain, St. Lambert şi La Fere, parcurile de la Folembray, minunata moşie St. Aubin, vânătoarea de bâtlani cu şoimi, faimosul donjon.

Cine vrea să cunoască o ţară de încântare
Unde este inima regatului Franţei
Cu o puternică fortăreaţă minunat de puternică,
Păduri înalte şi lacuri cu dulce plaisance
Cântece de păsări, cu parcuri aranjate ca pentru dans,
Trebuie să-şi îndrepte paşii spre Coucy.
Acolo va găsi le nonpareille

De unde vine exclamaţia „Coucy a la merveille!”

S-a presupus că intenţia lui Carol era de a cumpăra eventual domeniul Coucy, punând coroana să controleze cea mai mare fortăreaţă din nord. Cumpărarea marilor feude avea precedente; chiar şi Coucy achiziţionase astfel indirect Soissons. Totuşi, cum ar fi fost recompensat corespunzător pentru o moşie atât de mare şi de ce i-ar fi satisfăcut dorinţa regelui rămâne

ceva neelucidat. Faptul că nu avea un fiu şi numai o singură moştenitoare, cealaltă fiind irevocabil engleză, ar putea fi o explicaţie.

Între timp se negocia căsătoria Mariei, singura moştenitoare a baroniei. La 13 ani ea era una din cele trei candidate, împreună cu Yolande de Bar, o nepoată a regelui şi Ecaterina de Geneva, o soră a Papei Clement, pentru fiul regelui Aragónului, rămas văduv de curând. Asemenea locuri nu erau lăsate libere pentru mult timp. La opt zile după moartea soţiei sale, prinţul spaniol trimise soli la Coucy, ducelui de Anjou, ca unchi al Yolandei şi contelui de Geneva, cu instrucţiuni să aranjeze chestiunea cât mai curând posibil cu una din cele trei. Când fu aleasă Yolande, Marie se căsători mai târziu cu fratele Yolandei, Henri de Bar, cel mai mare fiu al ducelui de Bar şi al Mariei de Franţa, sora lui Carol al V-lea. Alianţa cu moştenitorul unui mare ducat la frontiera cu Lorena menţinu înaltul nivel al legăturilor matrimoniale ale baronului de Coucy.

Enguerrand a fost influenţat fie de această nouă legătură regală fie de mândria că avusese un astfel de succes în Normandia. Cert este că el înfiinţă propriul său ordin cavaleresc numit, în marele stil al familiei Coucy, „Ordinul coroanei”. După cum arată Deschamps, care proslăvi ordinul într-un poem, Coroana trebuia să simbolizeze nu numai grandoarea şi puterea dar şi demnitatea, virtutea şi înalta conduită care-l înconjoară pe un rege.

Punctele cercului său erau cele „12 flori ale autorităţii”: credinţa, virtutea, moderaţia, iubirea de Dumnezeu, prudenţa, adevărul, cinstea, puterea, îndurarea, caritatea, loialitatea şi largheţea „strălucind peste toate cele de dedesubt”. După 1379 sigiliile lui Coucy arată un fundal de mici coroniţe şi o figură în picioare ţinând o coroană – acum cu o semnificaţie incertă – răsturnată. Oricât era de elevat ca nume, Ordinul era democrat ca spirit: admitea doamne domnişoare şi scutieri ca membri.

În 1379 Isabelle de Coucy muri în Anglia lăsându-l pe Enguerrand liber să se recăsătorească. Mai puţin grăbit ca prinţul de Aragón sau prea ocupat de alte afaceri mai urgente, el nu o înlocui timp de şapte ani. Din vizita regelui nu ieşi nimic în legătură cu baronia lui Coucy, însă interesul coroanei rămase activ.

Noua domnie din Anglia nu schimbă norocul englezilor în război.

Uşoara supremaţie a lui Eduard al III-lea asupra Canalului a fost pierdută datorită alianţei continue a lui Carol cu puterea maritimă a Castiliei şi datorită construirii de nave franceze. Când o forţă condusă de ducele de Lancaster reuşi, în sfârşit, să debarce lângă Sf. Malo în Bretania, situaţia Cherbourgului se inversă. Deţinut de francezi, St. Malo sfidă asediul şi îl obosi pe duce până ce acesta plecă acasă. „Şi comunele din Anglia începură să murmure împotriva nobililor, spunând că nu făcuseră nimic bun în acest sezon”. Războiul nereuşit a urnit mai mult decât murmure. În timp ce Lancaster era respins în Bretania, corăbiile comerciale ale englezilor erau hărţuite şi capturate fără vreo piedică sau pericol de către piraţi francezi şi scoţieni. Când negustorii se plânseră, nobilii şi prelaţii din Consiliul regelui răspunseră doar că Lancaster şi flota lui erau răspunzători de apărare.

La aceasta, un bogat consilier municipal şi viitor primar al Londrei, John Philpot, starostele companiei băcanilor, strânse o forţă particulară de nave cu 1.000 de marinari şi soldaţi şi porniră să lupte cu piraţii din care mai mulţi au fost capturaţi împreună cu corăbiile lor. Când, după o întâmpinare triumfală la Londra, el a fost convocat în Consiliu pentru a da socoteală de ce acţionase fără permisiunea regelui, răspunsul lui furios reflecta exasperarea crescândă a stării a treia în legătură cu felul lamentabil de a acţiona a stării a doua. El îşi cheltuise banii şi riscase viaţa oamenilor lui, spuse Philpot, nu ca să aducă ruşine nobililor sau să câştige faimă cavalerească, ci „din milă pentru mizeria poporului şi ţării care dintr-un regat nobil şi stăpânitor peste alte naţiuni a fost expus la ravagiile celei mai ticăloase ruini din cauza indolenţei voastre. Deoarece n-aţi vrut să ridicaţi o mână în apărarea ei, m-am expus pe mine şi averea mea pentru siguranţa şi eliberarea ţării noastre”. Chiar dacă Philpot şi negustorii lui aveau mai întâi grijă de siguranţa şi eliberarea comerţului lor, învinuirile lui aduse apărătorilor ţării erau totuşi valabile. Cu nereuşite de ambele părţi implicate în război, amândouă ţări doreau pacea. Reluarea ostilităţilor în Bretania contrabalansase pentru Franţa succesul ei în Normandia iar schisma ridică temperatura ostilităţii pretutindeni. Dându-şi seama că sănătatea îl lăsa, Carol al V-lea nu dorea să lase certurile cu Bretania şi Anglia ca o povară pentru fiul său. Discuţiile după moartea regelui Eduard

se terminaseră fără rezultat şi, evident, cu sentimente de ură. Pentru a evita dezbaterile reciproc iritante s-a propus să se convoace o altă viitoare încercare de pace dar, separată; englezii la Calais, iar francezii la circa 30 km depărtare, la St. Omer, iar arhiepiscopul de Rouen să medieze între ele. Amânat de schismă, acest plan a fost adoptat pentru a se reîncepe tratativele în septembrie 1379.

Seniorii de Coucy, de Riviere şi de Mercier cu încă unul sau doi alţi cavaleri erau plenipotenţiarii la aceste tratative şi delegaţi şi la întâlnirea cu contele de Flandra la Arras, în speranţa de a-l convinge să medieze un aranjament cu ducele de Bretania. Înainte de a putea realiza ceva, contele a fost ocupat cu o revoltă locală care nu a putut fi reprimată şi care avea să arunce Flandra într-un război civil ruinător, implicând fiecare fracţiune.

Revolta oamenilor din Gand nu avu nicio legătură cu insurecţia lucrătorilor care pusese stăpânire pe Florenţa anul precedent. Deşi separate şi spontane, evenimentele din cele două oraşe ale postavului iniţiară un vârtej al luptei de clasă timp de cinci ani, fiind cauzate atât de mizeria acumulată a clasei muncitoare cât şi de noua putere rezultată din dezastrele Morţii Negre. În Florenţa, Flandra, Languedoc, Paris, Anglia, înapoi în Flandra şi în nordul Franţei, insurecţiile s-au succedat una după alta, fără vreo legătură vizibilă cu excepţia ultimei faze. Unele au fost urbane, altele rurale; unele au apărut din disperare, altele din putere; toate însă au fost precipitate de un singur factor: birurile grele.

La Gand, unde ţesătorii erau cei mai puternici, contele provocă tulburări când puse o taxă pe oraş ca să plătească pentru un turnir. Conduşi de strigătul unui negustor supărat că banii din biruri nu trebuie aruncaţi „pe nebuniile prinţilor şi pentru întreţinerea actorilor şi bufonilor”, cetăţenii refuzară să plătească. Contele, bazându-se pe rivalitatea comercială a oraşelor, îşi asigură sprijinul oraşului Bruges prin promisiunea de a construi un canal care să-l unească cu marea, spre avantajul comerţului lui şi în detrimentul oraşului Gand. Când 500 de spălători începură munca la canal pentru a abate râul Lys, Gandul îşi trimise miliţia la atac şi din acest moment conflictul se mări ca divizarea celulelor. Despre suferinţele îngrozitoare care începură acum pentru Flandra, Froissart scrise „ce vor spune cei ce citesc aceasta sau o aud decât cu este treaba Diavolului?”

La capătul opus al Franţei, în acelaşi timp, revolta izbucni în Languedoc unde foametea, asuprirea, războiul şi birurile lăsaseră o dâră de cruntă mizerie sub stăpânirea aspră a ducelui de Anjou. Nerăbdător, îndrăzneţ şi forţând de obicei evenimentele, ducele exercita virtual puterea suverană asupra unei regiuni care acoperea un sfert de regat. El risipea toate veniturile înghiţite fără să facă distincţie între ceea ce îi era destinat lui şi ceea ce era destinat apărării Languedoc-ului sau regatului. Pentru a compensa numărul mai scăzut de vetre, ca rezultat al ciumei, el mări dările pe fum în fiecare an, fără ca poporul să obţină o apărare mai bună. Mai intrau încă în văile sale companii de bandiţi, care sileau satele să plătească pentru a nu fi prădate. În 1378 se adăugară biruri pe consum în afară de acelea pe vânzări, acestea fiind cât se poate de împovărătoare pentru săraci. Când perceptorii începură sa facă percheziţii în case ca agenţii Inchiziţiei, furia se adăugă mizeriei.

„Cum putem trăi astfel?” strigau grupuri de protestatari în timp ce se adunau în faţa statuii Fecioarei Maria pentru a-i implora ajutorul. „Cum ne putem hrăni pe noi şi pe copiii noştri când nu putem plăti birurile pe care ni le-au pus bogaţii pentru huzurul lor?” Revoltele şi dezordinea s-au răspândit şi s-au transformat într-o răscoală în iulie 1379 când Consiliul ducelui de Anjou puse un nou bir greu de 12 franci pe vatră fără a convoca stările, cerând, chipurile, asentimentul consiliilor municipale. Ducele lipsea atunci, ducând război în Bretania. Furia supuşilor săi prea împovăraţi izbucni cu extraordinară violenţă împotriva întregii autorităţi: funcţionari regali, nobili şi marea burghezie a consiliilor municipale pe care oamenii de rând îi făceau răspunzători pentru noul bir. „Omorâţi, omorâţi pe toţi bogaţii!” era strigătul de care avea să pomenească mai apoi seniorul de Clermont. El relata că „seniorii şi alţi oameni buni de la ţară şi oraş fugeau de frica morţii” şi de cealaltă frică inspirată de orice revoltă”, „că dacă această insolenţă infamă a oamenilor de rând nu va fi înăbuşită puternic, rele şi mai mari vor urma”.

La Le Puy, Nimes, Clermont şi alte oraşe, oamenii formară grupuri înarmate, prădară casele bogate, omorâră funcţionari şi comiseră acte de sălbăticie – ba chiar, după cum se relata „spintecară trupuri cu cuţitele şi mâncară ca nişte animale carnea oamenilor botezaţi”. În octombrie revolta

atinse punctul culminant la Montpellier când au fost ucişi cinci consilieri ai ducelui de Anjou şi alţi optzeci masacraţi. Insurgenţii trimiseră emisari pentru a organiza o revoltă generală însă neavând o bază industrială solidă şi tradiţiile luptei flamanzilor, revolta se aprinse repede şi fu repede înăbuşită. Clement al VII-lea, care depindea de controlul ducelui asupra Languedoc-ului pentru sprijin, îl trimise imediat, pe cardinalul Albano de fel din Languedoc pentru a-i linişti pe oameni şi a-i avertiza despre teribila pedeapsă pentru lese-majeste. Deja înfricoşaţi de rebeliunea lor, conducătorii s-au lăsat convinşi să se supună îndurării regelui.

Soarta Montpellierului a fost dramatizată în mod deliberat pentru a avea un efect punitiv. În ziua întoarcerii, în ianuarie, a ducelui de Anjou, trecu prin poarta oraşului o procesiune de cetăţeni în vârstă de peste 44 ani condusă de către cardinal împreună cu funcţionarii supravieţuitori, ecleziastici, călugări, profesori şi studenţi de la universitate. Aliniaţi pe cele două părţi ale drumului ei căzură în genunchi strigând „îndurare!”, în timp ce ducele şi oamenii lui în armură trecură pe lângă ei. De-a lungul drumului stăteau magistraţi în robe fără mantii, pălării sau brâuri, femei în rochii neîmpodobite, cetăţeni cu funii legate în jurul gâtului şi în sfârşit toţi copiii sub 4 ani, fiecare grup căzând în genunchi pe rând pentru a striga „îndurare!” Au fost înmânate cu umilinţă cheile de la porţile oraşului şi gongul marelui clopot. În timpul următoarelor două zile, la porunca ducelui, armele au fost predate şi clădirile principale date soldaţilor lui.

Apoi, de pe o platformă ridicată în piaţa principală, ducele anunţă sentinţa firească: 600 de oameni condamnaţi la moarte – o treime prin spânzurătoare, o treime prin decapitare, o treime arşi pe rug, toată averea lor confiscată, iar copiii lor condamnaţi pentru totdeauna la şerbie. Urma să se confişte jumătate din averea celorlalţi cetăţeni şi să se pună o amendă de 6.000 de franci, plus trebuie plătite cheltuielile ce le avusese ducele din cauza răscoalei. Zidurile şi porţile oraşului urmau să fie distruse, universitatea urma să-şi piardă toate drepturile, averea şi arhiva.

Un strigăt puternic însoţi sentinţa, cardinalul şi prelaţii cerură „cu dragoste” îndurare pentru popor, membrii universităţii plânseră, femeile şi copiii îngenuncheară şi plânseră. În ziua următoare se anunţă o sentinţă redusă, ce comuta aproape toate pedepsele. Întregul spectacol avu efect.

Într-o scrisoare a lui Carol al V-lea către cardinal, datată cu două luni înainte, regele afirma intenţia sa de a fi îndurător, însă arăta că puterea de pedepsire a coroanei avea nevoie de o lecţie.

Evenimentele din Languedoc au avut un rezultat cu largi implicaţii: arătându-i nenorocirea supuşilor săi, ele îl lăsară pe rege cu o conştiinţă încărcată care putea avea uriaşe consecinţe pentru un om din Evul Mediu aflat pe patul de moarte. Pentru moment, conştient de zgârcenia dar şi asupririle fratelui său, ca şi de nepopularitatea pe care o aruncau asupra coroanei, Carol reduse birul pe fumuri şi îi retrase ducelui de Anjou funcţia de guvernator general al Languedoc-ului. Din nefericire, înlocuitorul său, după un interimat sub Du Guesclin, a fost ducele de Valmy, a cărui conducere caracterizată prin strângere de averi, nediluată de niciun simţ politic, se dovedi mai rapace decât cea a fratelui său.

În aprilie 1379, Engerrand de Coucy şi Riviere, cu câţiva noi colegi, se duseră încă o dată în căutarea păcii la nişte tratative la Boulogne. Ei erau împuterniciţi să facă noi concesii de teritorii şi suveranitate şi să ofere din nou o căsătorie în persoana fetiţei lui Carol, Catherine, cu Richard al II-lea. În cele şase întâlniri din ultimii cinci ani, mirajul păcii îşi bătuse joc de căutătorii ei. În aceeaşi perioadă, în afară de succesul francez în Normandie continuarea războiului n-a adus niciun avantaj pentru niciuna din părţi ci, mai degrabă, din cauza creşterii fiscalităţilor şi a suspiciunii, războiul era şi mai greu de sfârşit.

Englezii veniră la tratative cu păreri împărţite, pe de o parte să încerce ce se putea câştiga prin diplomaţie, pe de altă parte să menţină nişte operaţiuni militare în curs în timp ce pregăteau un alt asalt. Rebeliunea ducelui de Montfort le dădură un alt prilej de a reintra în Franţa ca să recâştige teritoriile pe care le considerau ale lor. De la respingerea de către Carol a tratatului de la Bretigny şi urmările avute, ei i-au urât pe francezi pentru că i-au deposedat în mod fals şi nedrept, după cum credeau ei, de proprietatea lor. Apărarea compatrioţilor lor putea să scârţâie dar, în luptele din afara ţării, unde se ofereau prăzi, nu le lipsea voinţa de luptă, le lipseau numai banii. Fiind epuizate toate celelalte mijloace se strânseră fonduri pentru o expediţie în Bretania prin impunerea în 1379 unui alt bir pe cap de locuitor, un nou instrument menit să afecteze şi clerul şi ţăranii cu venituri

mai mici decât înainte. Calculat, cu obişnuita aproximaţie în privinţa numărului populaţiei, să aducă 50.000 de lire sterline, el a adus numai 20.000, toate investite într-o flotă comandată de Sir John Arundel.

Întârziat până în iarnă din lipsă de vânt şi apoi de ameninţarea unui raid francez, Arundel îşi luă în primire flota sa la Southampton pentru a împiedica o debarcare a duşmanului şi, în timp ce era acolo, să-şi conducă forţele fără să fie reperat de inamic. În afară de faptul că a prădat regiunea, el şi-a încartiruit soldaţii şi arcaşii într-o mănăstire, permiţându-le să violeze maicile şi nişte văduve sărace care trăiau acolo şi să le ducă apoi pe corăbii. Arundel era cel care ceruse bani înainte de a apăra oraşele de pe coasta de sud împotriva raidurilor franceze timpurii. Dacă îl credem pe Walsingham, el îşi folosea banii tot atât de ostentativ ca şi brutalitatea sa. Se spune că s-a îmbarcat cu o garderobă de 52 de costume brodate cu aur, cu cai şi echipament în valoare de 7.000 de lire sterline.

Plecând în decembrie, convoiul său a fost prins de o furtună violentă în timpul căreia porunci ca femeile răpite să fie aruncate peste bord pentru a uşura corabia, maltrată echipajul şi, doborându-l pe timonier, eşuă pe stâncile de pe coasta irlandeză. Se pierdură 25 de corăbii cu tot echipamentul şi rămaseră numai 7 supravieţuitori. Arundel luat de valuri a fost găsit trei zile mai târziu. Oprită de furtună, restul flotei nu traversă niciodată Canalul, iar banii din biruri au fost pierduţi.

Deja, în 1378, Comunele se plânseseră de scurgerea banilor într-un război în care nu mai vedeau vreun interes naţional. Deşi războiul asigura afaceri şi o existenţă multora în afară de nobili, Comunele protestară că era afacerea regelui şi că a cheltuit 46.000 de lire sterline pentru menţinerea oraşelor Calais, Cherbourg, Brest şi altele pentru care în niciun caz Comunele n-ar trebui puse să plătească biruri”. Guvernul răspunse că menţinerea acestor „punţi” peste mări constituia salvgardarea regatului, altfel n-am avea niciodată odihnă sau pace din partea duşmanilor noştri, deoarece atunci ar împinge războiul până în pragurile caselor noastre, doamne fereşte”. Argumentul nu prea convinse oraşele de pe coastă care continuară să sufere din cauza războiului împins până în pragurile lor prin raidurile sălbatice ale francezilor şi castilienilor. În august 1380 chiar şi Londra avea să tremure când o îndrăzneaţă forţă castiliană navigă 30 de km

pe Tamisa în sus pentru a prăda Gravesend lăsându-l în flăcări.

Ca răspuns pentru Comune, Consiliul regal susţinu că bazele din Franţa îi ofereau regelui „porţi şi intrări spre duşmani pentru a-i lovi când regele va fi gata să acţioneze”. Era o afirmaţie revelatoare a intenţiilor grupării războinice condusă de unchiul cel mai tânăr al noului rege, ducele de Buckingham. Un tânăr de 25 ani, mândru, fioros, intolerant, el era versiunea târzie a lui Bertrand de Born din secolul al XII-lea care i-a îndemnat odată cu atâta patimă pe cavalerii săi: „Să nu renunţaţi niciodată la război!”

În martie 1380, englezii îşi reînnoiră promisiunile de a-l ajuta pe Montfort, însă îndeplinirea acestora a fost subminată, în timp ce la Boulogne se încerca alternativa păcii. La aceste discuţii baronul de Coucy şi ceilalţi trimişi oferiră noi cesiuni şi ajustări, ca şi întregul comitat Angouleme ca zestre pentru Ecaterina, însă englezii rămaseră bănuitori. Ei credeau că oferta francezilor era o şiretenie pentru a-i împiedica să vină în ajutorul lui Montfort. Însă esenţial era faptul că englezii se codeau să facă pace având pur şi simplu dorinţa de a continua lupta, reintărită acum din cauza schismei.

Papa Urban, încă nu complet nebun, exercită toate presiunile pentru a împiedica căsătoria lui Richard cu o prinţesă franceză şi a încuraja căsătoria cu sora lui Venceslav, Ana de Boemia, care ar fi unit Anglia cu imperiul într-o axă urbanistă. Când exista numai un singur papă, Anglia era antipapală, însă existenţa a doi papi făcea necesară a lua partea unuia dintre ei. Sfetnicii lui Richard respinseră căsătoria franceză, negocierile au fost întrerupte şi, după doi ani, regele Angliei se căsători cu Ana de Boemia. Şi ca o ironie pentru Carol, schisma, pe care chiar el o provocase, a fost aceea care împiedică scopul său de a face pace. „Toată inteligenţa acestei lumi” scria Langland într-un epitaf:

„Nu poate aduce pacea între Papă şi duşmanii lui
Nici între doi regi creştini nu se poate face pace
Pentru ca popoarele lor să profite”.

Carol nu izbuti să aranjeze lucrurile nici în Bretania. Baronul de Coucy şi alţii au fost trimişi în mai multe misiuni, evident în căutarea unei

formule şi, o adunare bretonă ale celor trei stări ceru iertare pentru ducele lor, însă Carol nu avea deloc încredere în el ca să-l repună în drepturi. Nici ducele de Montfort nu vroia pace cu suveranul care i-a confiscat ducatul. Pentru alţii, îndeosebi pentru Du Guesclin, situaţia era o încurcătură de loialităţi conflictuale. Ezitând să lupte împotriva compatrioţilor săi bretoni şi supus unei campanii de bârfe din partea duşmanilor săi de la curte, Du Guesclin părăsi Bretania pentru a conduce o campanie împotriva companiilor libere din Auvergne. Aici, în timp ce asedia un castel, el se îmbolnăvi şi muri în iulie 1330. În timp ce avea loc înmormântarea sa în mausoleul regal la St. Denis cu onoruri „ca şi cum ar fi fost un fiu de rege”, era pe drum deja o expediţie engleză sub conducerea lui Buckingham. Cu duşmanul la doi paşi şi cu război sau tulburări în Bretania şi Flandra, Franţa era fără conetabil.

La şedinţele de urgenţă ale consiliilor care trebuiau să decidă succesorul lui Du Guesclin, Enguerrand de Coucy şi Olivier de Glisson au fost candidaţii principali. Datorită „marei faime” căpătate în Normandia şi a „marei stime” pe care i-o arăta regele, lui Enguerrand i se oferi cea mai înaltă şi mai avantajoasă funcţie laică a regatului.

Ca principal ofiţer militar, conetabilul era deasupra prinţilor regali; un atac asupra persoanei sale era considerat o crimă de lese-majeste. El răspundea de coeziunea forţelor armate şi de comanda tactică când regele nu lua parte la luptă. Având control asupra recrutării, instalării, aprovizionării şi toate celelalte aranjamente de război, ocaziile sale de a-şi mări averea erau imense. Dacă regele nu participa, flamura conetabilului flutura deasupra oraşelor capturate; teoretic, toată prada îi aparţinea în afară de bani şi prizonieri care-i erau rezervaţi regelui şi de artilerie, rezervată şefului arbaletierilor. În afară de un salariu fix de 2000 de franci pe lună, atât pe timp de pace cât şi pe timp de război, la izbucnirea ostilităţilor i se mai plătea o sumă egală cu plata pe o zi a tuturor soldaţilor angajaţi. Chiar dacă aceşti bani erau meniţi pentru cheltuieli militare, ei ofereau celui care-i primea un domeniu larg de acţiune. Şi, în afară de profituri, funcţia de conetabil, odată cu prelungirea războiului, devenise un post real.

Din motive care rămân necunoscute, baronul de Coucy refuză funcţia.

Motivul care-l dădu regelui a fost acela că, pentru a conduce Bretania, conetabilul trebuie să fie cineva cunoscut de către bretoni – cum ar fi Clisson, a cărui numire o sugeră Coucy. Scuza lui pare neconvingătoare. Problema Bretaniei era crucială; totuşi, ca fost cumnat al ducelui de Montfort, Enguerrand ar fi rezolvat-o mai degrabă decât Olivier de Clisson, duşmanul de moarte al lui Montfort. Şi Coucy şi Montfort fuseseră căsătoriţi cu fiicele lui Eduard al III-lea şi, deşi ambele soţii au trecut în moarte, această legătură stabilise o relaţie importantă în Evul Mediu şi, de fapt, ea a determinat alegerea baronului de Coucy ca mediator în următoarea domnie; ceva lipseşte din explicaţia baronului. Este improbabil ca el, la fel ca Papa lui Dante, să invoce ca refuz „lipsa de popularitate” dintr-un simţ al incompetenţei pentru acea sarcină. Modestia nu era o trăsătură a familiei

Coucy, ca şi Enguerrand al VII-lea, judecând după sigiliile lui din Ordinul coroanei, avea o părere foarte bună despre sine. El acceptă fără ezitare toate celelalte numiri – în bătălii, diplomaţie, misiuni secrete, război extern, guvernare internă – care plouară asupra lui, inclusiv ultima care avea să-l coste viaţa. Era unul din nobilii siliţi de complicaţiile crescânde ale afacerilor publice să devină om de stat, şi nu doar luptător călare. Rangul baronului de Coucy, curajul şi importanţa teritorială i-ar fi garantat comanda militară în orice caz, însă alte calităţi îl făceau indispensabil coroanei. Inteligenţa, tactul, calităţile retorice şi o încăpăţânare marcantă deveniseră mai utile decât tradiţionala impetuozitate necugetată a cavalerului cu coif de fier.

De ce refuză, atunci, funcţia de conetabil? Faptul că mareşalul Sancerre, căruia i-a fost oferită după aceea, refuză de asemeni, sugerează un motiv comun amândurora şi poate legat de sănătatea şubredă a regelui. De fapt, Carol al V-lea muri după două luni şi umbra morţii probabil că deja se vedea. Cu Delfinul minor şi cu perspectiva regenţei celor trei fraţi ai regelui – rapaci, ambiţioşi şi ostili unul faţă de altul – era posibil ca funcţia de conetabil să fi părut periculoasă din punct de vedere politic pentru cel ce o ocupa. Baronul de Coucy putea pierde mai mult decât ar fi câştigat. Spre deosebire de Olivier de Clisson, care avea să accepte postul, el evita să-şi facă duşmani şi nici nu avea nevoie de această funcţie pentru

putere şi poziţie, având mari terenuri şi o veche origine.

După refuzul lui, regele îl numi căpitan general al Picardiei şi îi dădu oraşul, castelul şi senioria de la Mortaigne la frontiera nordică dintre Tournai şi Valenciennes pentru a asigura ca acest punct îndepărtat să fie ţinut în mâini puternice. El a fost numit şi în Consiliul de regenţă al Delfinului, pentru care regele Carol îşi făcea tot mai multe griji de la moartea reginei. Datorită faptului că ducii regali erau împotriva lui Olivier de Clisson, funcţia de conetabil a fost lăsată vacantă pentru moment.

În ziua când baronul de Coucy preluă comanda Picardiei, la 19 iulie 1380, ducele de Buckingham debarca la Calais. Cu o forţă cunoscută din statele de plată că număra 5060 de oameni, începu un marş de jaf prin regiunea de care răspundea acum Coucy. Pentru a strânge fonduri pentru expediţie, coroana engleză recursese la un impozit pe cler şi o taxă de export pe lână şi piei, dar banii nefiind încă strânşi, regele trebui să amaneteze bijuteriile coroanei pentru suma de 10.000 de lire sterline, care erau de ajuns numai pentru început. După aceea soldaţii urmau să fie plătiţi din jafurile din drumul lor. Deoarece pierderile navale reduseseră numărul corăbiilor, forţa expediţionară trebui să traverseze marea „puţin câte puţin”, având nevoie de două săptămâni pentru ca întreaga forţă să termine o traversare de una sau două zile a Canalului strâmt de la Calais. Drumul pe mare mai lung, direct spre Bretania a fost anulat.

Raidul lui Thomas de Buckingham avea să se dovedească o replică a celui de acum şapte ani al lui Lancaster – o lansare cu bună ştiinţă în privaţiuni, foamete şi acţiuni până la urmă inutile.

Obiectivul strategic era să aducă sprijin lui Jean de Montfort în Bretania şi să recâştige bazele engleze de acolo. Totuşi, Buckingham, ca şi Lancaster înaintea lui, în loc să meargă direct spre obiectivul său, ocoli mult spre est prin Champagne şi Burgundia în căutarea luptei şi prăzii. Deoarece aceleaşi tactici au dat aceleaşi rezultate ca mai înainte, se pune întrebarea: de ce această perseverare nebunească?

Chiar persoana lui Thomas de Buckingham ne dă o parte din răspuns. Agresiv şi nemilos prin temperament şi „extrem de semeţ” în maniere ca şi fratele lui, Prinţul Negru, Buckingham îi reproşa lui Lancaster arogarea puterii şi se vedea pe sine ducând mai departe curajul şi gloria tatălui şi

fratelui său mai mare. Englezii încă mai aveau impresia că trăiau în era triumfală a victoriilor de la Poitiers şi Najera. „Englezii”, spunea Olivier de Clisson după ce i-a părăsit, „sunt atât de mândri de ei şi au avut atât de multe zile bune (de război) încât cred că nu pot pierde”.

Soldatul cel mai experimentat al Angliei, Sir Robert Knollys şi alţi cavaleri celebri cum ar fi lord Thomas Bercy şi Sir Hugh Calveley, îl însoţiră pe Thomas de Buckingham în Franţa. Ce-i atraseră pe ei şi pe bărbaţii mai tineri era prilejul de a-şi încrucişa săbiile pentru faimă şi profituri şi pentru orice pierdere ce puteau s-o aducă Franţei. Pentru cavalerii săraci, scutieri şi oameni liberi, războiul era mijloc de trai; după cum spunea Buckingham, „ei pot trăi mai bine în timp de război decât în timp de pace deoarece când stau liniştiţi, nu au niciun avantaj”. Majoritatea cavalerilor mergeau la război „pentru a avansa”, după cum spuneau. Scopul strategic naţional nu le era în gând, iar Bretania constituia cu greu o scuză.

Cu o forţă compusă din jumătate soldaţi şi jumătate arcaşi, englezii călăriră prin Artois şi nordul Picardiei, ţinând strâns rândurile de frica unui atac francez. „Vor avea o luptă înainte de a termina marşul” îi asigură Coucy pe cavalerii francezi care îi aduseră informaţii despre ruta duşmanului, deşi ştia prea bine că luptele erau interzise de rege. Carol al V-lea nu se abătea de la filosofia lui de război. Nefiind un luptător el însuşi, nu era împiedicat de propria sa mândrie să-şi folosească experienţa dobândită şi nici nu ezita să rănească mândria cavalerilor aducându-le aminte de vechi înfrângeri. Iniţierea lui în ale războiului în acea groaznică zi de la Poitiers lăsase urme adânci.

Dacă o mistică a succesului îi învăluia pe englezi în convingerea că „ei nu puteau pierde”, Carol suferea din cauza unei psihologii contrare. În urma importantelor lupte de la începutul războiului, el ajunse la concluzia că forţele armate nu se puteau conduce în mod sigur şi că războiul era prea important pentru a fi lăsat în voia luptei.

De la cartierul general de la Peronne pe Somme, baronul de Coucy emise o convocare generală pentru toţi cavalerii şi scutierii din Artois şi Picardia. Documentele îl arată mergând dintr-un loc în altul, la Hesdin, Arras, Abbeville şi St. Quentin, trecând trupele în revistă şi desfăşurând

unităţi pentru apărarea oraşelor „deoarece avea grijă să nu fie nicio pierdere din cauza neglijenţei sale”. Nu se cunoaşte cât de mult era de acord baronul de Coucy cu politica regelui. El îndeplinea ordinele de evitare a luptei în timp ce urmărea marşul lui Buckingham, chiar dacă acesta lăsa în urmă un şir de sate arzânde, până şi în domeniul său. Anumite acţiuni însă arată că şi el împărtăşea nerăbdarea cavalerilor de a ieşi din agonia abţinerii.

Grupuri de cavaleri francezi se ţineau în apropierea liniei de marş a englezilor pentru a împiedica jaful şi această apropiere deschidea ocazii tentante pentru luptă. Deşi o relatare îi descrie pe francezi ca immobilis quasi lapis (nemişcaţi ca nişte stânci) încăierările nu se puteau evita şi din acestea ei nu câştigau onoruri. Într-un caz, într-o luptă care dură o oră şi a fost purtată călare şi pe jos, englezii luară 18 prizonieri dintr-un grup francez de 30 de oameni; în altul francezii, văzând că duşmanul este mai puternic, sunară retragerea şi fugiră. „Caii simţiră pintenii şi aceşti seniori găsiră deschise porţile (oraşului lor) dar nu înainte ca 15 să fie capturaţi”. Un alt grup de 30 de englezi „căutând să facă nişte fapte de arme” porniră în zori dar nu-şi atinseră scopul lor principal când le scăpă un grup de semori francezi importanţi. „Dumnezeule”, strigară ei, „ce bogăţii ar fi devenit ale noastre dacă i-am fi prins, deoarece ei ar fi plătit 40.000 franci”.

După ce regiunea rurală a fost secătuită, englezii cerură hrană de la oraşe sub ameninţarea atacului. Refuzaţi de Reims, sigur în spatele zidurilor lui, se răzbunară incendiind într-o săptămână 60 de sate din împrejurimi.

Descoperind mai multe mii de oi ascunse în nişte şanţuri în afara zidurilor oraşului, englezii trimiseră oameni să le mâne afară sub acoperirea arcaşilor care traseră cu atâta iscusinţă încât niciunul din Reims nu îndrăzni să se aventureze afară sau măcar să apară pe bastioane. Fiind din nou ameninţaţi de către englezi că li se vor arde lanurile cu grâne coapte, cetăţenii le livrară acum 16 încărcături cu pâine şi vin.

În acest fel, Buckingham înaintă spre Bretania unde se strânseseră 2000 de cavaleri şi scutieri pentru a

Încălca restricţia regelui şi a lupta. Erau prezenţi nobilii cei mai mari ai

regatului – ducele de Bourbon, baronul de Coucy, ducele de Bar, contele de Eu, amiralul Jean de Vienne sub conducerea lui Filip cel îndrăzneţ, duce de Burgundia. Armaţi din cap până în picioare, cu securea într-o mână, ducele, într-o dispoziţie războinică, îşi trecu în revistă forţele.

Crainici călări chemau la luptă şi îndemnau la fapte de vitejie. Totuşi, regele interzise din camera lui luptele dacă francezii nu se găseau în superioritate decisivă. Ducele de Burgundia n-a îndrăznit să sfideze dorinţa lui, însă restricţiile se întrerupseră când a fost ucis un scutier englez într-o ciocnire. Ca răspuns la provocarea duşmanului, un grup de cavaleri, inclusiv baronul de Coucy, îi angajă pe englezi într-o luptă grea în afara porii lor oraşului Troyes. Rezultatul n-a fost concludent, Buckingham continuă înaintarea, francezii îl urmăriră, rugându-l pe rege să nu lase pe duşman să le lunece printre degete. Carol răspunse numai „lăsaţi-i în pace, ei singuri se vor distruge”.

Pe Loara, francezii aveau avantajul numeric. Coucy şi tovarăşii lui erau hotărâţi, „chiar dacă regele vrea sau nu vrea”, să înceapă lupta înainte ca englezii să traverseze Sarthe în Bretania. Între timp Carol, ducând tratative în timp ce armatele mărşăluiau, convinse oraşul Nantes, cheia Bretaniei şi pro-franceză, să nu dea drumul englezilor şi să declare loialitate francezilor fără să-l aminlească pe Montfort. În prima săptămână a lui septembrie, englezii trecură Sarthe şi în acea săptămână regele se îmbolnăvi pentru ultima oară. Secreţia din abcesul de la braţ se uscă, anunţând moartea; doctorii şi pacientul se resemnară. Transportat cu litiera la castelul său favorit de la Beaute pe Marna, Carol trimise după fraţii şi cumnatul lui – în afară de Anjou pe care spera să-l ţină la distanţă de vistieria regală – şi se pregăti să dea ultimele dispoziţii pentru călătoria sufletului său.

Filip cel îndrăzneţ se grăbi spre Paris, la fel şi baronul de Coucy datorită responsabilităţii sale ca membru al Consiliului de Regenţă. Ducele de Anjou, care era ţinut la curent cu evenimentele de către partizanii lui din Paris, veni din Languedoc, indiferent că era binevenit sau nu.

Regele suferi din punct de vedere fizic în ultimele sale zile, însă chinul mental era mai mare. Două lucruri apăsau pe conştiinţa sa: rolul său în schismă şi legalitatea discutabilă a birurilor sale. El transformase plăţile

temporare făcute de stări în 10 ani de biruri continue şi, deşi le folosise pentru apărarea regatului şi pentru „binele public”, el umpluse cu ocazia asta şi cuferele regale şi cumpără jurământul nobililor cu banii daţi de popor ca biruri. Cum îi va răspunde lui Dumnezeu? El a ridicat Franţa dintr-un „maldăr de ruine”; a anulat – cu excepţia Calais-ului – cuceririle englezilor din timpul domniei tatălui şi bunicului lui; l-a dezrădăcinat pentru totdeauna pe Navarra din Normandia; şi, dacă pacea i-a scăpat din mână, el a justificat, printr-o urmărire continuă a scopului naţional, loialitatea tuturor celor care se simţeau francezi în momentele cruciale. Însă nu cumpărase el renaşterea ţării cu preţul mizeriei poporului? Răscoala din Languedoc a arătat preţul şi Carol îşi dădea seama, din rapoartele perceptorilor, de murmurele mânioase care se apropiau. Asuprirea supuşilor a avut efect asupra soartei sufletului său, deoarece birurile ilegale ale unui suveran puteau stârni mânia lui Dumnezeu şi plângerile celor nedreptăţiţi îl vor urma până la Judecata de Apoi. În timpul său, autorul necunoscut al alegoriei Songe du Vergier (Visul pădurarului) îi numea tirani pe toţi prinţii care împovărau pe supuşii lor cu „biruri imposibil de suportat”, şi teologii avertizau pe conducători că ar trebui să anuleze toate dările şi să restituie totul celor mici şi celor mari dacă sperau în mântuire. Această speranţă i-a dictat regelui ultima sa faptă.

Cu câteva ore înainte de a muri, complet îmbrăcat şi aşezat într-un şezlong în faţa unui grup neliniştit de prelaţi, seniori şi sfetnici reprezentând cele trei stări, regele cu o voce slabă vorbi mai întâi despre schismă. Într-o apărare tulbure şi încâlcită, el insista că a căutat să urmeze „în această chestiune şi în toate celelalte drumul cel mai sigur”, că, „dacă vreodată se va zvoni că au acţionat cardinalii la inspiraţia Demonului, să fiţi siguri că alegerea mea n-a fost dictată de nicio consideraţie de rudenie, ci numai de afirmaţiile acelor cardinali şi la sfatul prelaţilor, clericilor şi sfetnicilor”; în sfârşit, că el ar fi ascultat de decizia unui Conciliu General al Bisericii şi că „Dumnezeu nu-mi va putea reproşa dacă în ignoranţa mea am acţionat împotriva unei hotărâri viitoare a Bisericii”. Era declaraţia unui om foarte îngrijorat.

În Evul Mediu, călătorul tremurător în pragul morţii simţea de multe ori nevoia de a renega ce făcuse în viaţă, fiindcă veni vorba de biruri,

suveranul cel mai conştient al vremii sale renegă exercitarea regalităţii. El anunţă termenii unei ordonanţe de a „desfiinţa şi a radia” dările pe fumuri „de acum încolo şi este plăcerea, dorinţa şi porunca noastră ca ele să nu mai existe în regatul nostru şi ca de acum încolo poporul şi supuşii noştri să nu le mai plătească ci să fie descărcaţi de ele”.

Alte biruri indirecte existau, însă birul pe fumuri era birul fundamental pe proprietate pe care se baza sistemul financiar. Ca să decretezi ca el „să nu mai existe” însemna să înşeli poporul şi să-ţi privezi pe urmaşi – presupunând că decretul urma să fie pus în practică – de mijloacele de guvernare. Fapta lui Carol nu era o aberaţie. Se cunosc şi alţi suverani înaintea lui care au desfiinţat birurile şi au restituit dările luate ilegal, iar donatorii, de pe patul de moarte, făceau restituiri şi înfiinţau fundaţii care, dacă ar fi fost îndeplinite, ar fi dus familia la faliment. Carol strânsese o avere imensă pentru fiul lui, însă la 1380 teoria că regele putea trăi din propria sa avere era o ficţiune. O poziţie financiară sigură şi regulată, după cum ştia Carol bine, era cea mai mare necesitate a guvernului. În frigurile morţii, nevoile sufletului său erau mai mari.

Regele primi ultimul mir, dădu în grija fraţilor lui pe fiul său de 12 ani şi le ceru cu limbă de moarte să ridice birurile: „Desfiinţaţi-le cât mai repede cu putinţă”. de la Riviere, îngenunchind şi plângând la marginea patului, îl îmbrăţişă pe rege; camera a fost golită de mulţimea care plângea pentru ca ultimele clipe să le petreacă în linişte. Muri la 6 septembrie 1380 şi ultima sa ordonanţă a fost făcută publică în ziua următoare. S-a creat o situaţie explozivă între bucuria poporului şi sentimentele potrivnice ale fraţilor defunctului rege.

În aceeaşi lună, în Bretania, Buckingham avu parte de un bunvenit ambiguu. Jean de Montfort, a cărui întreagă viaţă se petrecuse cântărind duşmanii, în intrigi, lupte, certuri şi încheind tratate cu toţi, era recunoscut ca un om cu două feţe. Carol fiind mort, Montfort era dispus să facă pace cu noul rege şi deschise negocieri cu francezii şi, în acelaşi timp, semnă o serie de jurăminte cu Buckingham pentru a asedia împreună Nantes. Întrucât nobilii bretoni se codeau să sprijine un atac împotriva concetăţenilor lor, seniorul lor se hotărî să aleagă Franţa. Enguerrand de Coucy, fiind în favoarea unei împăcări cu Bretania, a fost unul dintre

negociatorii care au încheiat un tratat cu Montfort, în ianuarie 1381. Buckingham, ţinut la curent de către aliatul său, găsi oraşele şi castelele închise pentru el şi cu proviziile retrase între ziduri. Armata sa răvăşită pribegi din loc în loc în timpul lunilor de iarnă, deseori neavând ce mânca şi unde se adăposti, în sfârşit, Montfort, spunându-i să plece, el şi camarazii săi se îmbarcară spre Anglia, în martie 1381. În afară de câţiva cavaleri, de răscumpărări şi de nişte roade ale jafului culese de pe drum, Buckingham şi tovarăşii săi n-au atins niciun scop militar „spre marele necaz al lui şi al întregii naţiuni engleze”.

Ambele naţiuni conduse de regi-copii sufereau de pe urma conducerii unor unchi ambiţioşi care, nepurtând coroană, exercitau puterea fără nicio răspundere. Războiul se îndepărta; tensiunea internă era pe punctul de a izbucni.

Capitolul 18

Viermii pământului împotriva leilor

Un lucrător la moartea regelui. „Ar fi fost mai bine pentru noi dacă ar fi murit acum 10 ani!” Lasă-l să meargă la dracu’! A trăit destul!” se strigă. Câteva luni după moartea regelui, Franţa era zguduită de revolta clasei muncitoare, revoltă care trecuse deja prin Florenţa şi Flandra. În afara birurilor împovărătoare, imboldul l-a dat o ură crescândă a săracilor împotriva bogaţilor şi o cerere conştientă a clasei lucrătorilor pentru drepturi mai mari. Concentrarea averilor sporise în secolul al XIV-lea şi numărul săracilor crescu în timp ce catastrofele secolului aruncaseră un număr mare de oameni în mizerie şi sărăcie. Săracii au putut fi ţinuţi în frâu atât timp cât se menţinuse subsistenţa minimă prin caritate, însă situaţia s-a schimbat când populaţiile urbane crescură în urma războiului şi ciumei şi au fost cuprinse de o nouă agresivitate după ciumă.

În timp ce stăpânii deveneau mai bogaţi, muncitorii ajunseseră la nivelul lucrătorilor cu ziua, cu puţine perspective de avansare. Calitatea de membru a breslelor era închisă pentru calfele obişnuite şi rezervată în baza unor cerinţe complicate şi a unor onorarii pentru fii şi rudele clasei meşterilor. În multe meserii lucrul se dădea la muncitori acasă, deseori

femeilor şi copiilor a căror angajare era interzisă în bresle, iar salariile erau mici. Sărbătorile icligioase obligatorii, care erau cam 120–150 pe an, micşorau câştigurile. Deşi li se interzicea să facă greve şi în unele oraşe să se întrunească, lucrătorii formară asociaţii din propria lor iniţiativă pentru mărirea salariilor. Ei aveau propriile lor taxe şi vistierii şi legături peste graniţă prin care se
puteau obţine pentru membrii lor locuri de muncă şi locuinţe şi care, fără îndoială, slujeau de canale de agitaţie.

Conştiinţa de clasă – „poporul” – sporea. Hristos era deseori zugrăvit ca un om din popor şi reprezentat în fresce şi sculpturi înconjurat de uneltele unui meseriaş sau ţăran – ciocan, cuţit, topor şi darac de lână – în loc de a fi înconjurat de instrumentele răstignirii. La Florenţa muncitorii îşi spuneau: il popolo di Dio. „Viva il popolo!” era strigătul de revoltă al Ciompilor în 1378. Ca cel mai mare centru industrial al timpului, Florenţa era locul firesc de pornire al insurecţiei.

Ciompii erau pătura cea mai de jos a muncitorilor neafiliaţi la nicio breslă încă, deşi revolta le purta numele, erau implicaţi în această răscoală meşteşugarii de toate nivelele şi gradele. Ei lucrau cu salarii fixe, deseori sub nivelul subzistenţei, 16–18 ore pe zi şi salariul lor putea fi reţinut pentru a acoperi pierderea sau deteriorarea materiei prime. Alianţa Bisericii cu cei mari apare destul de limpede într-o scrisoare pastorală a unui episcop care declara că torcătorii puteau fi excomunicaţi pentru risipirea linii. Muncitorii puteau fi bătuţi cu biciul sau închişi şi scoşi de pe lista celor apţi de muncă sau li se putea tăia mâna dacă se împotriveau patronilor. Agitatorii care-şi asumau dreptul de a organiza pe muncitori puteau fi spânzuraţi şi în 1345 zece muncitori la darac fuseseră condamnaţi la moarte pentru această vină.

În răscoala din 1378, după un val de violenţă prin oraş, muncitorii fugiră în sus pe scările palatului Senioriei pentru a-şi prezenta cererile. Ei cereau acces liber la bresle, dreptul de a-şi organiza sindicate, reforma sistemului de amenzi şi pedepse şi, cât se poate de semnificativ, dreptul „de a participa în guvernarea oraşului”. Într-o epocă fără arme sau gaze lacrimogene, o mulţime de răzvrătiţi inspira imediat groaza. Deşi primăria avea mijloace suficiente de apărare, Signoria era reprezentată de „bărbaţi

speriaţi” care au capitulat. Muncitorii instalară o nouă conducere bazată pe reprezentarea lucrătorilor cu ziua în bresle. Ea a durat 41 zile până când începu să se fărâmiţeze din cauza tensiunilor interne şi a contraofensivelor din partea magnaţilor. Reformele obţinute în timpul revoltei s-au erodat încet şi pe la 1382 breslele mai importante îşi recâştigară controlul dacă nu şi încrederea. De atunci încolo, frica de o altă izbucnire proletară a contribuit la declinul guvernului republican şi la ascensiunea familiei Medici ca familie conducătoare dominantă.

Ţesătorii din Gand au menţinut puterea pentru mai mult timp. La Ypres şi Bruges revolta iniţială fusese înăbuşită de către contele de Flandra cu o răzbunare îngrozitoare, prin rug şi spânzurătoare. Însă cei din Gand, prin asedii, armistiţii, trădări şi represalii brutale de ambele purţi, menţinuseră războiul lor în ciuda blocadei şi a înfometării. Lupta oraşului Gand n-a fost de fapt o luptă de clasă, deşi a fost considerată ca atare. A fost mai curând o apărare încăpăţânată a autonomiei oraşului împotriva contelui, încrucişată cu lupta fracţiunilor sociale şi religioase. A fost un complex de rivalităţi între oraşe, între meserii şi între diversele nivele în cadrul unei meserii. Ţesătorii asupreau pe piuarii din clasele inferioare cu aceeaşi duşmănie pe care o îndreptau împotriva contelui.

În Franţa, promisiunea regelui pe patul de moarte de desfiinţare a birurilor stârni o febră de nerăbdare pentru a o pune în aplicare. Mânia stârnită din cauza birurilor puse mereu în numele luptei împotriva englezilor se transformă într-o izbucnire violentă. Buckingham trecea prin ţară fără să i se opună rezistenţă şi poporul îşi vedea banii dispărând, după cum se părea, pe nimic. De fapt, ca rezultat al fondurilor cheltuite de Carol al V-lea pentru o apărare mai bună, oraşele şi castelele puteau să reziste mai bine în faţa inamicului decât în anii nefericiţi de după Poitiers. Însă aceasta nu uşura povara de pe umerii clasei celei mai impozabile şi nici resentimenul oraşelor independente, care trebuiau să plătească pentru ceea ce era considerată să fie afacerea regelui. Sentimentul era de aşa natură încât Laon refuză să-şi deschidă porţile lui Coucy în calitate de căpitan general al Picardiei şi de asemeni refuză să-i trimită o companie de 30 arcaşi pe care o ceruse. Oraşele Picardiei se sustraseră de la alte plăţi. La St. Quentin şi Compiègne, mulţimile se răsculară, arseră cancelariile unde

se strângeau birurile, atacară pe perceptori şi-i alungară în afara oraşului.

La Paris, guvernul era pe jumătate paralizat de lupta pentru putere din jurul tronului. Ca unchiul cel mai în vârstă, ducele de Anjou deţinea titlul de regent şi-l folosi pentru a smulge cât mai mult din vistierie în scopul de a obţine regatul care-l ademenea din Italia. Cunoscând obiceiurile prădătoare ale fraţilor săi, defunctul rege aranjase ca regenţa să ia sfârşit când fiul lui avea să împlinească 14 ani, însă el murise cu doi ani prea devreme. El îl numise pe fratele său ducele de Burgundia şi pe fratele soţiei lui, ducele de Bourbon, ca tutori ai fiului lui. Cu ducele de Anjou ca regent, ei urmau să guverneze cu un Consiliu de 12 membri. Bourbon care nu avea ambiţii şi se ţinea departe de intrigi era cunoscut sub numele de „ducele cel bun” spre a-l deosebi de unchii din partea tatălui, însă el avea mai puţină influenţă decât ei nefiind de viţă regească.

Traşi în două părţi de interesele lor separate – ducele de Burgundia în Flandra, ducele de Anjou în Italia, contele de Berry cu pasiunea colecţiilor – unchii paterni nu aveau niciun interes comun pentru integritatea regatului. Singura lor coeziune era dorinţa de a-i înlătura pe miniştrii defunctului rege de la putere. Între timp, în mijlocul neînţelegerilor lor, ei găsiră timp să-şi împartă minunata sa bibliotecă de 1.000 de volume. Ducele de Anjou luă 32 de cărţi alese cu grijă, legate în mătase şi email şi cu catarame de aur, printre cele mai frumoase din colecţie, inclusiv una intitulată Guvernarea prinţilor.

Clisson a fost numit conetabil şi se grăbi încoronarea pentru a întări autoritatea regimului. O scenă dezonorantă întunecă ceremonia sacră a monarhiei de la 4 noiembrie. La masa banchetului, ducii de Anjou şi de Burgundia care se detestau reciproc se angajară într-o luptă fizică pentru locul de onoare de lângă noul rege. În mijlocul tumultului partizanilor şi consternarea prelaţilor se convocă în grabă un consiliu care se pronunţă în favoarea ducelui de Burgundia ca prim pair al Franţei; la care ducele de Anjou apucă totuşi scaunul, din care fu dat la o parte de Filip cel îndrăzneţ, care se aşeză în locul lui. Domnia începu cu aceste triste manifestări.

Suveranul Carol al VI-lea era un băiat de 12 ani, frumos şi binefăcut, înalt şi blond ca bunicul său, cu o faţă inexpresivă, oglinda unui suflet lipsit de profunzime. „Armele strălucitoare şi lustruite îl mulţumeau mai

mult decât toate bijuteriile din lume”, şi adora ritualurile cavalerismului. Acestea nu se manifestară din plin decât la banchetul încoronării când baronul de Coucy, Clisson şi amiralul de Vienne, călărind magnific pe cai cu îmbrăcăminte de aur care atârna până la pământ, serveau mâncărurile regelui călare. Pentru a conferi cel mai mare éclat intrară călare în sala de mese. Cu ocazia încoronării regelui în Paris se ţinură trei zile de festivităţi splendide în pieţe împodobite cu tapiserii, unde răsunau cântecele menestrelilor. „Noi minunăţii” sub formă de fântâni artificiale din care curgea lapte, vin şi apă curată, au fost construite pentru a uimi poporul.

Ele nu erau de ajuns. Convocarea celor trei stări la 14 noiembrie pentru a găsi un alt bir în locul birului pe fumuri spori îngrijorarea publică din cauza perspectivei unui nou impozit. Grupuri agitate de meşteşugari discutau pe stradă despre necazurile lor, se ţinură întruniri secrete noaptea, adunări pentru a denunţa guvernul, poporul era stârnit din cauza unei dorinţe arzătoare de a obţine libertatea şi pentru a se elibera de jugul subsidiilor.

Când cancelarul, Miles de Dormans, episcop de Beauvais, informă stările că regele avea nevoie de ajutor de la popor, surveni explozia previzibilă. O mulţime de oameni de rând se repezi asupra unei întâlniri a negustorilor care, deşi se opuneau ajutoarelor, nu erau pregătiţi să forţeze situaţia.

„Ştiţi voi, cetăţeni, cât sunteţi de dispreţuiţi!” strigă un cârpaci în timp ce ţinea o cuvântare în faţa partizanilor săi. Toată amărăciunea celui mic împotriva celui mare era exprimată în denunţarea pe care a făcut-o „lăcomiei fără de sfârşit a seniorilor” care „ar lua de la voi, dacă ar putea, chiar şi lumina zilei”. Ei strivesc poporul cu dările lor, mai mari în fiecare an. „Ei nu vor ca noi să respirăm sau să vorbim sau să avem feţe omeneşti sau să ne amestecăm cu ei în locuri publice... Aceşti oameni cărora le aducem omagiu cu forţa şi care se hrănesc din averea noastră nu au alt gând decât să strălucească în aur şi bijuterii, să clădească palate superbe şi să inventeze noi biruri pentru a asupri oraşul”. El dezvălui cu dispreţ laşitatea negustorilor, amintind, în comparaţie, de cetăţenii viteji ai Gandului care, chiar în acel moment, puseseră mâna pe arme împotriva contelui lor nemaisuportând birurile.

Dacă elocinţa cârpaciului a fost parţial înfrumuseţată de pana călugărului de la St. Denis care o consemnă, aceasta arată simpatia multor cronicari monastici faţă de suferinţa poporului. În faimoasa sa prezicere, călugărul Jean de Hoquetaillade a văzut venind ziua când, „viermii din pământ vor devora cu cruzime pe lei, leoparzi şi lupi... şi oamenii de rând vor distruge pe toţi tiranii şi trădătorii”.

Pentru cârpaci şi cei 300 de tovarăşi ai săi, ziua aceea venise. Strigând şi agitând cuţitele, îl siliră pe starostele negustorilor să ducă cererea lor de desfiinţare a birurilor ducelui de Anjou şi cancelarului. La Masa de Marmură din curtea palatului, starostele pledă pentru ridicarea „poverii de nesuportat”. Cu strigăte îngrozitoare, mulţimea îi confirmă vorbele, jurând că nu vor mai plăti şi că preferă „să moară de o mie de ori decât să mai suporte o astfel de dezonoare şi ruşine”. Aceste cuvinte neaşteptate apar frecvent în proteste ca şi cum ar vrea să adauge demnitatea formulărilor cavalereşti. Săracii, nu mai puţin ca cei mari, simţeau nevoia să se comporte în chip nobil.

Ducele, cu cuvinte blânde şi alinătoare, de milă pentru săraci, promise să obţină a doua zi consimţământul regelui pentru desfiinţarea birurilor. În timpul nopţii, poporul ascultă sfaturi periculoase incitând la contestarea suveranităţii nobililor şi oamenilor Bisericii. Potrivit cronicarului de la St. Denis, ei crezură „că guvernul va fi mai bine condus de ei decât de seniorii lor fireşti”. Nu se ştie dacă acest sentiment revoluţionar era într-adevăr în mintea poporului sau cronicarul se temea doar c-ar exista, dar cu siguranţă el plutea în aer.

Când guvernul înfricoşat confirmă a doua zi desfiinţarea birurilor, uşurarea a fost mult prea rapidă. Într-o frenezie a triumfului şi a mâniei nedescărcate, poporul se repezi să-i jefuiască şi să-i atace pe evrei, acea parte a societăţii asupra căreia cei săraci puteau să-şi verse furia în siguranţă. Se spune că atacul era instigat de anumiţi nobili din mulţime care văzură astfel un mod de a scăpa de datorii. În timp ce o parte din mulţime fugea, prin oraş ca să pună mâna pe seifurile cu birurile şi să distrugă registrele, cea mai mare parte, cu participarea nobililor, tuna şi fulgera prin cartierul evresc cu strigătele Noel! Noel! (referindu-se la ziua de naştere a lui Hristos). Sparseră uşi, prădară bunuri şi documente, luară

obiecte de valoare, fugăriră evreii pe străzi, îi aruncară în râu pe cei pe care-i prindeau şi luară o mulţime de copii spre a-i boteza. Majoritatea evreilor căutară refugiu în donjoanele de la Châtelet însă, după măcel, se găsiră 10 cadavre, inclusiv cel al unui rabin. Pogromurile se întinseră spre Chartres, Senlis şi alte oraşe. Ca simptom al unei societăţi frământate, persecuţiile continuară şi în următorul deceniu, până ce coroana a fost silită să decreteze o altă expulzare a evreilor din 1394.

Pentru moment, nevoia de bani a coroanei a dictat efortul de a-i lua pe evrei sub protecţia regelui, prin Huiques Aubriot, şeful poliţiei din Paris. Aubriot, o persoană arţăgoasă şi un libertin notoriu, trimise crainici care cereau să se dea înapoi tot ce fusese furat de la evrei, inclusiv copii răpiţi. „Foarte puţini au executat ordinul”, şi smulgerea de către şeful poliţiei a sufletelor de la botezul creştin urma să fie una din învinuirile ce i s-au adus atunci când a fost înlăturat.

Printr-un edict din 16 noiembrie, guvernul, după cum promisese, desfiinţă „de acum înainte şi pentru totdeauna luate birurile, dările pentru Biserică, gabelles, din cauza cărora supuşii noştri sunt foarte mâhniţi, scutindu-i de toate ajutoarele şi subsidiile care au fost impuse pentru numitele războaie de la predecesorul nostru, regele Filip, până azi”. Această lovitură de sinucidere fiscală reflectă mai curând o panică momentană decât o intenţie serioasă. În afară de Carol al V-lea, în secolul al XIV-lea majoritatea conducătorilor au guvernat după impulsul momentului.

În căutarea altor bani, guvernul a apelat imediat la adunările din provincie pentru ajutoare voluntare în general, dar cu rezultate slabe. La adunarea stărilor din Normandia, când unul din membrii a propus să se voteze un ajutor, mulţi au strigat într-un singur glas „Nimic! Nimic!”. La Kouen şi Amiens, toţi oamenii „au fost într-o singură voinţă” împotrivă. „Pe Dumnezeu, nu se va vota niciodată!” strigă un orator burghez la o întrunire de protest la târgul de porci din Sens. Părerea generală era că averea regelui era suficientă pentru nevoile lui şi că banii în plus vor merge numai pe extravaganţele nobililor. Deşi unele regiuni votară ajutorul, convocarea stărilor din provincii n-a făcut decât să răspândească discuţiile şi să işte împotriviri. Interesele împărţite în cadrul celor trei stări au

complicat lupta. Burghezul mărunt căuta să se smulgă de sub oligarhia conducătoare a negustorilor şi meşterilor din bresle şi ambele părţi foloseau agitaţia sporită a clasei muncitoare pentru propriile lor scopuri. Exista o pulbere inflamabilă în rândurile nefericite ale ţăranilor necalificaţi şi deposedaţi, mânaţi în oraşe de către războaie şi care au creat un rezervor de mânie şi mizerie.

Structura ministerială a defunctului rege ca şi cea financiară a fost curând rezolvată de eforturile unchilor de a-i îndepărta pe sfetnicii săi. Bureau de la Riviere, pe care Carol al V-lea îl iubise şi dorise ca acesta să fie îngropat la picioarele lui, a fost acuzat de trădare de către un purtător de cuvânt al ducilor, însă salvat când Clisson îşi aruncă mănuşa în prezenţa întregii curţi şi nimeni nu îndrăzni să accepte provocarea. Fiindu-i teamă de represalii, Riviere se retrase din funcţie, Orgement şi Mercier au fost în cele din urmă daţi afară, iar un altul dintre foştii sfetnici, Jean de la Grange, cardinalul de Amiens, îşi găsi motiv să plece.

La Grange nu era simpatizat de tânărul rege, care fusese împins de duşmanii cardinalului să creadă că acesta ar fi sub influenţa demonilor. Odată, pe când Carol avea 10 ani, şi-a făcut cruce la apropierea cardinalului, strigând „Fugi de diavol! Scoate afară diavolul!” spre marea supărare a acestui prinţ al Bisericii. Aflând că tânărul rege la urcarea pe tron spusese unui prieten „Acum este momentul să ne răzbunăm pe acest preot”, cardinalul la Grange îşi puse averea la adăpost şi fugi la Avignon, de unde nu s-a mai întors niciodată.

Căderea senzaţională a şefului poliţiei din Paris contribui la sentimentul că autoritatea se prăbuşea. Aubriot era un bărbat de vreo 60 de ani care-şi câştigase favoarea lui Filip de Burgundia prin banchete extravagante şi cadouri, şi favoarea burgheziei prin construcţia primelor canale şi repararea zidurilor şi podurilor. Însă el a fost dus la distrugere de către cler pe care-l insultase deschis şi de către Universitate pe care o dispreţuia, numind-o „pepiniera de popi”, ale cărei privilegii le combătuse şi pe ai cărei membrii îi arestase sub fel de fel de pretexte. Se spunea că avea două temniţe la Châtelet, rezervate numai pentru învăţaţi şi clerici. La înmormântarea lui Carol al V-lea, când Aubriot refuză să lase Universitatea să meargă în faţa procesiunii, izbucni o încăierare furioasă între agenţii

şefului poliţiei şi învăţaţi, terminându-se cu rănirea multor membri ai Universităţii, 36 dintre ei fiind aruncaţi în închisoare. „Ah, această gloată!” exclamă Aubriot, „îmi pare rău că nu li s-a întâmplat ceva mai rău”.

Intervenţia lui Aubriot în cazul evreilor dădu Universităţi ocazia de răzbunare. Acuzat de erezie, sodomie şi că este un fals creştin, mai concret că „profanează sfinţenia botezului dând înapoi copii evrei”, a fost adus în faţa judecăţii episcopului din Paris în mai 1381. În afara învinuirilor că ar fi exprimat dispreţ pentru eucharist, că nu se împărtăşea la Sărbătoarea de Paşti şi că nu respecta clerul, era „acuzat că şi-a neglijat virtuoasa soţie, cumpărând fecioare şi că a recurs la vrăjitorie pentru ca patimile sale să triumfe”, că a închis bărbaţi pentru a rămâne cu soţiile acestora, că a coabitat bestial cu femeile, împotriva naturii, şi că a avut relaţii trupeşti cu evrei.

Condamnat la moarte, însă graţiat datorită influenţei ducelui de Burgundia, el a fost expus pe o estradă de lemn în faţa catedralei unde, în genunchi şi fără pălărie, a fost obligat să ceară iertare şi să făgăduiască un dar în lumânări pentru copii-evrei botezaţi pe care i-a dat înapoi părinţilor. Iertat de episcop şi de rectorul Universităţii, a fost condamnat apoi la pocăinţă veşnică în închisoare, numai cu pâine şi apă. Îndepărtarea sa, contribuind la slăbirea guvernului, dădu poporului din Paris prilejuri mai bune de a se răscula.

În timpul acestor întâmplări neplăcute, baronul de Coucy rămase în Consiliul regal în termen buni cu ducii, fiecare din ei dorind sprijinul lui. Prima acţiune a lui Anjou, ca regent, a fost să confirme la 27 septembrie că Mortaigne de pe Canal va fi posesiunea pe viaţă a lui Enguerrand de Coucy, fiindu-i dată de către fostul rege. În afară de o mare moşie, baronul avea şi o putere de atracţie personală şi calitatea de a nu-şi face duşmani. În marele joc „cine este la putere şi cine nu”, el putea totdeauna să colaboreze cu oricine deţinea puterea, poate datorită sofisticatei politici, câştigate în împrejurările căsătoriei sale. După încheierea tratatului de pace cu ducele de Bretania în ianuarie 1381, el a fost trimis din nou ca ambasador la englezi, la Montreuil, pentru a negocia o dispută asupra condiţiilor armistiţiului. Mai târziu documentele îl arată plătind spioni pentru a primi informaţii despre Calais, Guânes şi alte fortăreţe engleze. În timp ce era

însărcinat cu apărarea frontierei, el a fost în luna mai la Paris pentru a-l sfătui pe Anjou în legătură cu proiectele acestuia din Italia.

Dorind un regat, Anjou avea nevoie de bani. Informat despre comoara depusă de Carol al V-lea la Melun pentru a fi folosită de fiul lui, Anjou puse mâna pe ea prin ameninţarea că va executa pe paznicul fondului. Totuşi, călugărul de la St. Denis nu garantează pentru povestea lui, deoarece „nu se ştie niciodată adevărul despre aceste lucruri care au loc în umbră”. Oricât ar fi obţinut Anjou, nu era de ajuns. El continuă să facă presiuni pentru ajutoare în tot cursul anului 1381, obţinând ici-colo câte un dar, însă întâmpinând în general o rezistenţă ursuză.

În timp ce Franţa mocnea, revolta adevărată izbucni în luna iunie 1381, în Anglia; o revoltă nu a orăşenilor ci a ţăranilor. Într-o ţară a cărei economie era mai mult rurală, ţăranii erau clasa socială care avea greutate. Cel de-al treilea bir pe cap de locuitor în patru ani, care îi cuprindea pe toţi ce-i trecuţi de 15 ani, a fost agentul care a grăbit revolta. Votat în noiembrie 1380 de un Parlament servil pentru a finanţa ambiţiile lui Lancaster în Spania, strângerea birurilor aduse numai două treimi din suma proiectată, aceasta şi din cauză că perceptorii erau uşor de mituit, omiţând unele familii sau falsificând numărul membrilor lor. Deveni necesară o a doua colectare a birurilor, care era de aşteptat să aducă tulburări dar lorzii, prelaţii şi unchii regelui din guvernul lui Richard nu au luat în seamă plângerile privind nesupunerea ţăranilor. Astfel îşi abătură asupra lor cea mai înfiorătoare provocare a secolului.

La sfârşitul lui mai, satele din Essex de pe coasta de răsărit, chiar deasupra Londrei, refuzară să plătească; opoziţia s-a răspândit, cu anumite dovezi de plănuire, şi izbucni cu violenţă în Kent, comitatul alăturat, la sud de Tamisa. Ţăranii amestecaţi cu răzeşii din războaiele din Franţa s-au înarmat cu spade ruginite, coase, topoare şi arbalete înnegrite de vreme şi luară cu asalt un castel în care un şerb fugit fusese închis. Alegându-l pe Wat Tyler, un leader respectat şi veteran al războaielor, conducătorul lor principal, ei luară Canterbury, siliră primarul să jure credinţă „regelui Richard şi comunelor” şi eliberară din închisoarea arhiepiscopului pe ideologul mişcării, John Ball. Acesta era un preot cerşetor, învăţat şi fanatic, care colinda ţara de douăzeci de ani, deseori închis de autorităţi

pentru profeţiile împotriva Bisericii şi statului şi predicând doctrine egalitariste radicale.

Deşi birul pe cap de locuitor fusese scânteia, focul cel mare era şerbia şi lipsa drepturilor legale şi politice. Şerbii nu-şi puteau da în judecată seniorul, nimeni nu vorbea pentru ei în Parlament, erau legaţi de îndatoriri de şerbie pe care nu le puteau încălca decât obţinând cu forţa schimbarea ordinei stabilite. Aceasta a fost cauza insurecţiei şi a marşului asupra capitalei, care a început la Canterbury.

În timp ce locuitorii din Kent înaintau spre Londra, parcurgând cei 100 de km în două zile, rebelii din Essex au mers spre sud pentru a-i întâlni. Abaţiile şi mănăstirile din drum erau un motiv în plus de animozitate, deoarece ele acceptau cu greu comutarea în bani a muncii. În oraşe, meşteşugarii şi micii comercianţi, împărtăşind ura celor mici împotriva celor mari, dădură ajutor şi hrană ţăranilor. În timp ce zvonul răscoalei se răspândi şi în alte comil ate, dezordinile şi răzmieriţele se lărgiră.

„Mulţimea înnebunită” în marşul ei din Kent şi Essex deschise închisori, jefui moşii şi dădu foc registrelor. Unii proprietari funciari şi funcţionari care erau urâţi în mod special au fost omorâţi şi capetele lor purtate peste tot, înfipte în nişte pari. Alţii, de frica morţii, fugiră să se ascundă în aceleaşi păduri unde şerbii proscrişi adeseori se ascundeau de ei.

Unii lorzi au fost siliţi de rebeli să-i însoţească „cu sau fără voia lor”, fie pentru a le arăta cum se comandă, fie ca să dea impresia că participă şi pătura avută.

În acelaşi timp, purtătorii de cuvânt ai ţăranilor jurară să omoare „pe toţi avocaţii şi slujitorii regelui pe care-i găseau”. Neavându-l la îndemână pe rege, apărătorul lor imaginar, toate oficialităţile erau duşmanii lor – şerifi, pădurari, perceptori, judecători, stareţi, lorzi, episcopi şi duci –, dar mai ales oamenii legii, deoarece legea era închisoarea şerbilor. Nu întâmplător, şeful justiţiei din Anglia, Sir John Cavendish, a fost printre primele lor victime împreună cu mulţi funcţionari şi juraţi. Se spune că toate casele avocaţilor din drumul lor au fost distruse.

Dacă Jacqueria, cu 23 ani mai înainte, fusese o explozie fără program, acum revolta ţăranilor izbucni din ideea de libertate care se dezvolta. Deşi

liberi din punct de vedere teoretic, şerbii cereau desfiinţarea vechilor obligaţii, dreptul de a comuta serviciile în arendă, eliberarea de toate restricţiile acumulate în ultimii treizeci de ani, prevăzute în Statutul lucrătorilor cu ziua din dorinţa de a ţine pe loc mâna de lucru. Ei îi ascultaseră atât pe preoţii lollarzi şi pe predicatorii seculari mişcaţi de relele timpului cât şi de teoriile egalitariste ale lui John Ball. „Treburile nu pot merge bine în Anglia”, era tema acestuia, „până când toate lucrurile nu vor fi ale tuturor; când nu vor fi nici vasali, nici lorzi, când lorzii nu vor fi mai stăpâni decât noi... Nu ne tragem toţi din aceiaşi părinţi, Adam şi Eva?”

Spiritul lui Wyclif, care îndrăznise să nege autoritatea cea mai înrădăcinată a timpului, se răspândise. Ce se întâmplase în ultimii 30 de ani ca urmare a ciumei, războiului, asupririi şi incompetenţei era o slăbire a acceptării sistemului, o neîncredere în guvern şi în conducătorii laici şi ecleziastici, un sentiment tot mai puternic că autoritatea putea fi sfidată, că, de fapt o schimbare era posibilă. Autoritatea morală nu poate fi mai puternică decât recunoaşterea ei. Întrucât oficialităţile erau venale – după cum şi cei săraci îşi dădeau seama, deoarece membrii consiliilor de impozite se lăsau mituiţi – războinicii, un blestem, iar Biserica asupritoare, dorinţa de schimbare căpătă putere.

Această dorinţă era încurajată de criticile severe aduse celor puternici de către predicatori. „Turnirele celor bogaţi”, spuneau ei, „sunt mâhnirea celor săraci”. Ei denunţau cu regularitate pe „prinţii cei răi”, pe „falşii executori care sporesc grijile văduvelor”, „pe ecleziasticii ticăloşi, care dau cel mai prost exemplu poporului” şi înainte de toate pe nobilii care golesc pungile celor săraci prin extravaganţa lor şi îi dispreţuiesc pentru „originea lor umilă sau murdăria corpului lor”, pentru corpul sau membrele lor deformate, pentru îngustimea spiritului sau neîndemânarea lor, susţinând că nu sunt demni de a vorbi cu ei fiind plini de mândrie pentru strămoşii, bogăţia, nobleţea, felul lor plăcut de a fi, tăria fizică, puterea, copiii lor şi comorile – „mândru ca înfăţişare, mândru la vorbă... mândru la mers, stat în picioare şi stat pe o laviţă”. Toţi vor fi duşi în iad în Ziua Judecăţii de Apoi.

În acea zi de mânie, spunea călugărul dominican John Bromyard în

cuvinte care se adresau direct ţăranului, bogaţii vor avea în jurul gâtului lor boii, oile şi animalele de povară pe care le-au luat fără să le plătească. „Săracul cel drept”, promitea un călugăr franciscan, „se va ridica împotriva bogatului crud în Ziua Judecăţii de Apoi şi-l va acuza de faptele sale de pe pământ. Ha! ha! vor spune ceilalţi, foarte speriaţi. Aceştia sunt oamenii pe care i-am dispreţuit. Uitaţi-vă cât sunt de cinstiţi – ei sunt printre fiii lui Dumnezeu! Ce mai înseamnă bogăţiile şi mândria pentru noi care acum suntem decăzuţi?” Dacă cei slabi sunt într-adevăr fiii lui Dumnezeu (chiar dacă şi ei erau certaţi de predicatori pentru lăcomie, înşelăciune şi necuviinţă), de ce să aştepte drepturile lor până la Ziua Judecăţii? Dacă toţi oamenii au aceeaşi origine de la Adam şi Eva, de ce unii să fie ţinuţi şerbi din tată în fiu? Dacă toţi sunt egali în moarte, după cum mereu se sublinia în Evul Mediu, faptul că oamenii nu erau egali pe pământ nu contravenea voinţei lui Dumnezeu?

Atingând punctul culminant în împrejurimile Londrei, revolta ţăranilor era pe punctul de a învinge guvernul. Nu se luase nicio măsură împotriva mulţimii care se apropia, pe de o parte datorită dispreţului pentru toţi Will-ii, Cobb-ii şi Jack-ii şi toţi mitocanii cu unghiile murdare, pe de altă parte din cauza conducerii mediocre şi lipsei de resurse imediate. Lancaster era plecat la frontiera scoţiană, Buckingham era în Ţara Galilor şi singura forţă armată organizată se îmbarca deja la Plymouth pentru a pleca în Spania sub comanda celui de al treilea frate, Edmund de Cambridge. În afară de 500 sau 600 de soldaţi din suita regelui, coroana n-avea nicio poliţie sau miliţie; cetăţenii Londrei nu erau de nădejde, deoarece mulţi simpatizau sau erau de conivenţă cu rebelii. În afara zidurilor îşi făcuseră tabăra 2000 de ţărani care cereau să vorbească cu regele. Deşi promiteau siguranţă pentru persoana regelui, ei cereau capetele arhiepiscopului Sudbury şi al lui Sir Robert Hailes, cancelarul şi vistiernicul, pe care îi considerau răspunzători pentru birul pe cap de locuitor şi, în plus, capul „arhitrădătorului” John de Gaunt, simbolul guvernării proaste şi a pierderii războiului.

John Ball le vorbise vehement, cerându-le să se scuture de jugul pe care-l purtau de atâta vreme, să-i extermine pe toţi marii seniori, judecători şi avocaţi şi să câştige pentru toţi oamenii libertate, rang şi putere egală.

Ţinând sfat, guvernul nu a izbutit să găsească nicio altă soluţie decât să negocieze. Richard al II-lea, un băiat blond de 14 ani, însoţit de cavalerii săi a ieşit călare în întâmpinarea insurgenţilor ca să audă cererile lor: desfiinţarea birului pe cap de locuitor şi a tuturor lanţurilor şerbiei, micşorarea plăţii de patru penny pe acru, folosirea liberă a pădurilor, abolirea legilor pentru vânat – toate acestea urmând să fie confirmate în nişte charte pecetluite de rege. Tot ce au cerut răsculaţii le-a fost acordat în speranţa că se vor împrăştia şi vor merge acasă. Între timp, partizanii deschiseseră porţile şi podurile oraşului unui grup condus de Wat Tyler care puse stăpânire pe Turnul Londrei şi ucise pe arhiepiscopul de Sudbury şi pe Sir Robert Hailes. Opriţi de Gaunt, ei se aruncară asupra palatului lui Savoy, şi-l distruseră prin foc şi dărâmare, conform ordinului lui Wat Tyler că nu trebuia prădat, ci distrus. Butoaiele cu praf de puşcă găsite acolo au fost aruncate în foc, tapiseriile rupte, bijuteriile zdrobite cu topoarele. Temple, centrul juridic cu toate faptele şi registrele sale, de asemenea distrus. Urmă uciderea; lombarzii şi flamanzii (urâţi pur şi simplu pentru că erau străini), magnaţi, funcţionari şi „trădători” (cum ar fi bogatul negustor Sir Richard Lyons, care fusese acuzat de Bunul Parlament şi repus în funcţie de Lancaster), fugăriţi şi omorâţi.

În succesiunea haotică a evenimentelor, numai Richard se învârtea într-un cerc magic de cinstire a persoanei regelui. Călare pe un cal de luptă, în faţa ţăranilor, un băiat încântător, îmbrăcat în purpură brodată cu leoparzii regeşti, purtând o coroană şi ţinând un baston de aur, graţios, zâmbitor şi câştigând încredere datorită ascendentului său asupra mulţimii, el acordă hrisoave scrise şi împărţite pe loc de către 30 funcţionari. Pe această bază, multe grupuri de ţărani plecară crezând în rege ca ocrotitorul lor.

În timp ce la Londra, Sir Robert Knollys, ministrul de război strângea urgent forţe armate, Wat Tyler, însetat de sânge şi biruinţe, îndemna pe aliaţii săi la masacrarea clasei conducătoare şi la cucerirea Londrei. El nu mai era mulţumit cu hrisoavele acordate, bănuind că ele nu au niciun temei şi ştiind că pentru el nu va exista iertare. Unica soluţie era să meargă mai departe pentru a lua puterea. După spusele lui Walsingham, el se lăuda că după patru zile „toate legile Angliei vor ieşi din gura lui”. Se întoarse la

tabăra de la Smithfield pentru o nouă întâlnire cu regele, unde îi prezentă o nouă serie de cereri inacceptabile care sugerau că scopul lor era doar să fie respinse dând astfel un pretext pentru a-l captura pe Richard în persoană: urma ca toate inegalităţile de rang şi stare să fie desfiinţate, toţi oamenii să fie egali în faţa regelui, Biserica să fie deposedată de toate averile şi acestea să fie împărţite între comune. Anglia să aibă numai un singur episcop şi restul ierarhiei să fie desfiinţată. Regele promise totul în baza „regalităţii coroanei sale”. Relatările despre următoarele nomente sunt atât de diferite, depinzând de preferinţele epocii, încât faptele rămân enigmatice pentru totdeauna. Se pare că Tyler începu o ceartă cu un scutier din suita regelui, scoase un pumnal şi într-o clipă a fost doborât de spada scurtă a lui William Walworth, primarul Londrei.

Totul se transformă în învălmăşeală şi nebunie. Ţăranii scoaseră arcurile lor; zburară câteva săgeţi. Richard, cu un calm extraordinar, poruncind ca nimeni să nu-l însoţească, se duse călare singur în faţa răsculaţilor: „Domnilor, ce cereţi? Eu sunt căpitanul vostru. Sunt regele vostru. I, iniştiţi-vă!” În timp ce vorbea, oştirea lui Knollys, convocată în grabă, înconjură tabăra; oşteni îmbrăcaţi în zale, cu vizoarele coifurilor trase în jos, cu armele strălucind. Zăpăciţi şi fără conducător, ţăranii erau intimidaţi, iar capul lui Wat Tyler înfipt într-o lance îi făcu să se piardă definitiv cu firea, ca Jacqueria la moartea lui Guillaume Cale.

Poruncindu-li-se să depună armele şi asigurându-i că vor fi iertaţi dacă se împrăştie, ei se îndreptară spre casele lor. Conducătorii, inclusiv John Ball, au fost spânzuraţi şi răscoala din alte ţinuturi ale Angliei înăbuşită – cu destulă brutalitate, chiar dacă nu cu acelaşi masacru sălbatic ca în Franţa, după Jacquerie. Cu excepţia unor răbufniri pe ici pe colo, răscoala engleză se termină şi ea într-o lună, învinsă mai mult prin înşelăciune decât prin forţă. Iertările date în numele regelui au fost revocate fără niciun scrupul şi hrisoavele anulate de un Parlament al stăpânilor de moşii pe motivul că fuseseră emise sub ameninţare. Unei delegaţii de la Essex, care a venit să-i amintească regelui de promisiunea lui de a lichida şerbia, Richard îi răspunde „Şerbi sunteţi, şi şerbi veţi rămâne”.

Opiniile autocraţilor rămân deseori în urma evenimentelor. Forţele economice conduceau deja spre abolirea şerbiei şi înlocuirea plăţii în

natură prin plata în bani continuă în ciuda înăbuşirii răscoalei, până ce ţăranul lipsit de libertate dispăru treptat. Dacă răscoala a grăbit sau a încetinit procesul nu se ştie, însă rezultatul imediat a întreţinut automulţumirea în clasa domnitoare, începând cu regele. Probabil că, îmbătat de succes, Richard a căpătat toate instinctele absolutismului în afară de puterea de a linişti pe adversarii săi şi avea să sfârşească ca victimă mă a unuia dintre ei. Militarii nu vedeau nicio necesitate de ameliorare; Biserica era împotriva reformei. Alarmată de doctrinele egalitariste ale lollarzilor, clasa privilegiată s-a întors împotriva lor. În lucrarea sa, „Corupţia Evului”, Gower îi denunţă pe aceştia drept instigatorii separării dintre Biserică şi stat, trimişi în lume de Satana. Mişcarea lollardă a fost interzisă, amânând pentru multă vreme separarea protestantă.

În aceste „zile de mânie şi de chin, zile de calamitate şi nenoricire”, răscoala oamenilor care trudeau li se păru multora încă o încercare plină de suferinţă, fiind un semn, ca şi Moartea Neagră, al mâniei lui Dumnezeu. Un poet anonim, asociind răscoala ţăranilor unui cutremur de pământ care avusese loc în 1382 şi ciumei, a tras concluzia că:

Moneda calpală şi birurile prevestesc marea răzbunare şi ruină
Ce trebuie amintită pentru păcatele făptuite

Chiar şi raidurile franceze de pe coasta engleză puteau fi luate, după cum a sugerat călugărul Walsingham, ca exemplu că Dumnezeu „i-a pus pe oameni să se pocăiască cu ajutorul unor astfel de grozăvii”.

Văzută în aceşti termeni, răscoala n-a adus nicio transformare politică. „Omul nu se poate schimba” scria un florentin care ţinea un jurnal în acea vreme, „Dumnezeu a vrut să plătim pentru păcatele noastre”.

Nu se ştie ce impact a avut răscoala din Anglia asupra răspândirii sentimentului revoluţionar. Cu sau fără ea, războiul şi demonul său însoţitor, birurile, ar fi constituit suficiente motive de nemulţumire. Totuşi, războiul reuşea să dea de lucru şi să ofere bani – armurierilor, căruţaşilor, negustorilor de cereale, brutarilor, crescătorilor de cai şi multor altor meserii pe lângă arcaşi, pedestraşi şi servitorii din armată. Contemporanii păstrează tăcerea asupra războiului ca stimulent economic, Însă vorbesc

mult despre povara lui inegală asupra săracilor. „Ar trebui să fie un principiu stabilit”, scria Villani, „ca pentru război să nu se plătească din pungile săracilor ci mai curând să se ia de la cei cărora le aparţine puterea”.

Acesta nu era un principiu recunoscut de ducele de Anjou, a cărui lăcomie de bani a provocat un nou val al răscoalei în Franţa, începând cu februarie 1382. Proiectata sa moştenire a regatului Neapolelui tocmai fusese periclitată de înlăturarea reginei Ioana de către un rival, împotriva părerii lui Coucy care a fost convocat din nou din Picardia pentru consultaţii, Anjou avea intenţia să ducă o armată în Italia. La o întâlnire cu starostele negustorilor şi cu principalii burghezi, din ianuarie 1382, se pare că a stors consimţământul pentru o nouă taxă asupra vânzărilor la vin, sare şi alte mărfuri. Temându-se de reacţia populară, edictul a fost emis în secret şi oferta pentru postul lucrativ de perceptor ţinută în spatele uşilor închise de la Châtelet. Mulţi veniră să ofere bani pentru post, însă ezitară să o facă în mod public. Tot atât de nepăsătoare, curtea rămase la Vincennes în afara zidurilor.

Când unii negustorii şi călătorii răspândiră vestea noii taxe, un strigăt de mânie se făcu auzit în timpul răzmeriţelor de la Laon, Amiens, Reims, Orléans şi Rouen, ca şi la Paris. Ca purtător de cuvânt al burgheziei din capitală, Jean de Mares, un avocat în vârstă, respectat şi bun orator, care slujise sub toţi regii începând cu Filip al VI-lea, încercă zadarnic să-l convingă pe ducele de Anjou să revoce ordinul. Prăvăliaşii închiseră uşile în nasul perceptorilor care veniră să evalueze marfa; cetăţenii puseră mâna pe arme, sunară clopotele de alarmă şi dădură năvală în bisericile confiscate. Se credea că agitaţia era încurajată de exemplul englezilor” şi chiar de „scrisorile şi mesajele de la flamanzi”. Totuşi, nu era o acţiune chibzuită şi unitară, şi numai teama clasei conducătoare o făcea să pară astfel.

Răzmeriţele deveniră violente la sfârşitul lui februarie în Rouen, capitala Normandiei. Aici taxa pe vin îi făcea pe viticultorii importanţi, care doreau să stârnească rezistenţa populară fără ca ei să se compromită, să conspire. Astfel aţâţară pe meşteşugari şi pe muncitorii săraci din postăvării, arătându-le ruşinea de a se supune taxei, în timp ce le împărţeau gratuit vin. La strigătele de „Haro!” împotriva guvernului, „Haro!”

împotriva perceptorilor (un strigăt necunoscut care semnifică răscoală) un grup de 100 de postăvari beţi se repeziră la primărie pentru a trage clopotele de alarmă. Astfel începu celebra Halles. Adunând adepţi, postăvarii prădară casele bogaţilor, sparseră lăzile cu bani, aruncară mobilierul în stradă, sparseră geamurile şi butoaiele cu vin şi, după ce se săturară de băut, lăsară să curgă conţinutul. Au fost atacaţi toţi cămătarii, evrei şi casele tuturor foştilor primari îu timp ce clopotul bătu toată noaptea. Bogaţii fugiră la mănăstiri pentru a se ascunde şi câţiva funcţionari venali şi perceptori fură omorâţi. Starostele postăvarilor, un individ neghiob şi gras, numit din această pricină Jean le Cras, a fost pus fără voia lui să conducă mulţimea şi dus pe străzi pe un tron, compromiţând marea burghezie în ciuda eforturilor acesteia de a rămâne în spatele scenei.

Răsculaţii, la care se alăturaseră şi mulţi din clasa mai înaltă, atacară abaţia de la St. Ouen, urâtă din cauza marilor sale domenii şi a privilegiilor ce le avea oraşul. Uşile au fost sparte cu topoare, registrele şi cărţile sfinte arse şi abatele silit să semneze anularea tuturor datoriilor oraşului. Faptul că aceste documente au fost formulate în termeni legali confirmă rolul marii burghezii în această afacere. După aceea, într-o adunare solemnă şi mai puţin sobră din piaţă, mulţimea ceru „regelui” cel gras să-i declare „scutiţi de jugul birurilor”, în timp ce „râdeau şi-şi clătinau capetele la un asemenea spectacol”.

Temându-se de pedeapsa regelui, marea burghezie trimise delegaţi la Vincennes pentru a cere iertare. Consiliul regal, temându-se la rândul lui că răscoala se va întinde şi în alte oraşe, îl sfătui pe regele-copil să-şi ascundă mânia şi „să-şi liniştească poporul care a fost foarte revolta”„. Cu etalarea corespunzătoare a aurei sacre a regalităţii, Carol al VI-lea a fost trimis la Rouen, unde conducătorii oraşului, evident nervoşi din cauza agitaţiei pe care au dezlănţuit-o, promiseră ajutoare în bani în schimbul iertării regelui. Sub liniştirea temporară, lupta rămase nehotărâtă şi mânia din ambele părţi aşteptă o nouă ocazie.

În acelaşi moment în care Rouen fusese îngenuncheat, se ridică Parisul. Nimeni nu avusese curajul încă să proclame noua taxă în public până ce un crainic, oferindu-i-se o recompensă, merse în piaţă şi, atrăgând

atenţia tuturor prin anunţarea unei recompense pentru restituirea tăvii de aur furată de la palat, anunţă apoi noua taxă după care, dând pinteni calului, plecă în galop. În timp ce vestea se răspândea cu repeziciune, oamenii înfuriaţi se strânseră în grupuri jurând că nu vor plăti niciodată şi complotând o rezistenţă. Agitatorii fiind arestaţi, se constată că erau hamali, căldărari, lumânărari, patiseri, tocilari, croitori de glugi – micii meşteşugari, artizanii şi servitorii Parisului. În dimineaţa următoare, pe 1 martie, când un perceptor a fost văzut cerând plata de la o vânzătoare de flori din Les Halles, precupeţii tăbărâră asupra lui şi-i uciseră.

Într-o clipă, Parisul a fost cuprins de vacarm. Oamenii fugeau prin cartiere strigând vecinilor să pună mâna pe arme „pentru libertatea ţării” şi aţâţându-i cu strigăte şi ameninţări fioroase, „Dacă nu vă înarmaţi ca noi”, strigă unul, „vă vom ucide aici în propria voastră casă!”. Apoi într-un „tumult teribil”, mulţimea pătrunse în incinta primăriei din Place de Greve, unde puse mâna pe 3.000 de toporişti cu cozi lungi folosite de obicei de poliţie. Prevăzute cu capete cilindrice de plumb şi mânuite cu ambele mâini, acestea fuseseră păstrate de Hugues Auriot în caz de nevoie împotriva englezilor şi acum dădeau numele lor insurgenţilor, care de atunci au fost numiţi maillotini.

Astfel înarmaţi, ei inspirară şi mai multă teamă. În timp ce insurgenţii erau absorbiţi cu ocuparea malului drept al Senei, nobilii, prelaţii şi slujbaşii, umplându-şi în grabă bunurile în căruţe, fugiră la Vincennes. Mai târziu, maillotinii închiseră porţile, puseră lanţuri pe străzi paznici care să blocheze exodul bogaţilor, chiar aducându-i înapoi pe unii pe care-i prinseseră. Ei îi urmăresc pe notari, jurişti şi pe oricine avea legătură cu birurile, intrară în biserici pentru a-i trage afară pe perceptori, apucară pe unul din altarul de la St. Jacques unde, de groază, se cramponase de o statuie a Sfintei Fecioare şi-i tăiară gâtul. Pretutindeni erau arse registrele şi, ca întotdeauna, cartierul evreilor prădat. Fă-te creştină sau te vom ucide!”, se porunci unei evreice...Ea spuse că mai curând moare, povesti un martor ocular, „astfel că o uciseră şi o jefuiră”. Din nou evreii căutară adăpost la Châtelet, însă au fost alungaţi de slujbaşii care se temeau de maillotini. Din aproape 30 de persoane omorâte în prima zi, jumătate erau evrei. Marea burghezie nu dorea numai să înăbuşe răscoala, ci şi s-o

folosească pentru a sili coroana să acorde concesii. Ei mobilizară rapid o miliţie pentru a rezista atât maillotinilor cât şi intervenţiei armate a regelui. Au fost postate escadroane la intersecţii şi trimişi cercetaşi în turnurile biserilor pentru a observa apropierea soldaţilor. „Curând deveniră atât de puternici”, scria Buonacoso Pitti, un bancher florentin din Paris, încât maillotini îi ascultară, aceasta având ca rezultat că burghezii au avut posibilitatea de a-i folosi pe răsculaţii înarmaţi în propria lor luptă împotriva coroanei.

Urmând la un atât de scurt timp după evenimentele diu Rouen, răscoala din Paris adânci teama unei noi revolte. Curtea hotărî să negocieze. Baronul de Coucy, cunoscut pentru talentul şi puterea lui de convingere, a fost trimis împreună cu ducele de Burgundia şi la Porte St. Antoine pentru a asculta cererile insurgenţilor. Jean de Mares fu mediatorul. Parizienii insistară asupra desfiinţării tuturor birurilor de la încoronare, plus amnistia pentru toate acţiunile de revoltă şi eliberarea a patru burghezi arestaţi mai devreme fiindcă incitaseră spiritele împotriva taxei lui Anjou. Negociatorii regali, înainte de a se întoarce cu un răspuns, acordară libertatea celor patru prizonieri ca un gest de potolire a spiritelor – cu rezultate contradictorii. Fără să aştepte să audă mai multe, mulţimea se năpusti spre Châtelet şi asupra altor închisori, deschizând toate celulele şi temniţele, eliberând deţinuţii atât de vlăguiţi, încât trebuiră să fie duşi în camerele de spital de la Hotel Dieu. Toate dosarele cu procese şi condamnări au fost arse. Cel mai celebru prizonier din Paris, Hugues Aubriot, era printre cei eliberaţi. Suit pe un „mic cal”, fostul şef al poliţiei a fost escortat până acasă de către maillotini care-l rugară să devină conducătorul lor. În fiecare răscoală se simţea aceeaşi nevoie şi se făcea acelaşi efort de a convinge sau de a sili pe cineva din „clasa conducătoare” să-şi asume conducerea şi a da ordine. Aubriot n-a vrut să ia parte la aceasta. În timpul nopţii, pe când insurgenţii de desfătau cu „mâncarea, băutura şi desfrâul”, el reuşi să părăsească Parisul şi, când dimineaţa constatară că nu mai era acolo, se auzi un strigăt că oraşul a fost trădat.

Burghezia cerea insistent o soluţie, îngrijorată ca „imprudenţa năvalnică a oamenilor de jos să nu se întoarcă în detrimentul oamenilor cu avere”. Gata să supună Parisul prin orice mijloace, coroana acceptă totul în

afară de iertarea celor vinovaţi de pătrunderea în Châtelet – însă intenţia sa n-a fost mai cinstită decât cea a lui Richard al II-lea. Când primiră scrisorile de la rege prin care se confirma acordul, conducătorii burghezi observară alarmaţi că termenii scrisorilor erau ambigui, iar documentul, în loc să fie pecetluit cu ceară verde pe mătase, era pecetluit cu ceară roşie pe pergament, negându-se astfel calitatea de document perpetuu.

În ciuda furiei populare din cauza acestei duplicităţi, curtea se menţinu pe poziţie. Se constată că în alte oraşe unde izbucnise revolta, aceasta nu acţiona unită ci independent, fiind astfel înăbuşită pe plan local. Forţa armată se strângea la Vincennes răspândind frica de pedeapsă la Paris. Curtea a avut astfel cum sili pe conducătorii oraşului să predea 40 de instigatori la revoltă, din care 14 fură executaţi în public spre marea indignare a populaţiei. După cum relatează călugărul de la St. Denis, alţii fură înecaţi în râu în secret din porunca regelui. Câştigând teren, ducii trimiseră pe rege înapoi la Rouen, la 29 martie, pentru a impune represaliile care fuseseră suspendate. Într-un spectacol penibil de bucurie forţată la apropierea regelui, poporul în haine de sărbătoare albastre şi verzi era aliniat ca să ceară clemenţa în mod organizat, strigând „Noel, Noel, vive le Roi!”, ceea ce nu-i conveni ducelui de Burgundia. Pentru a face atmosfera propice unor amenzi mari, el porunci soldaţilor lui să călărească printre oameni cu spadele scoase spunându-le „să ceară mai curând îndurare, la hart au col” (cu o fume de gât), subliniind dreptul regelui de a-i spânzura sau a-i ierta după vrerea lui.

Au fost vândute toate tacâmurile de argint şi de aur ale confréries (confreriilor) ca şi sfeşnicele şi cădelniţele, pentru a face un dar în bani regelui şi ducelui. Regalitatea nu a fost potolită. În ciuda iertării iniţiale, 12 dintre maculaţi au fost executaţi, clopotul de alarmă dat jos, lanţurile care închideau străzile ridicate, se impuseră amenzi, carta de libertăţi a Rouen-ului se revocă şi administraţia lui trecu de la breslele independente la un administrator regal. Intimidaţi de exemplu, stările din Normandia votară o taxă pe vânzări şi pe sare şi o taxă pe venit. Înăbuşind răscoala, coroana găsise o cale de a-şi umple vistieria şi, mai semnificativ, un prilej de a anula cartele oraşelor şi de a-şi extinde puterea regală.

Mânia Parisului era încă departe de a fi înăbuşită şi evenimentele

periculoase din Gand au sporit teama că o revoltă generală, chiar dacă nu se declanşase încă, era totuşi posibilă. Strigătul de solidaritate „Vive Gant! Vive Paris no mere!” se auzea prin oraşe, de la frontiera flamandă până la Loara.

La Gand, apărură din nou Glugile albe din vremea lui Iacob van Artevelde. S-a organizat o miliţie şi s-a găsit un căpitan în persoana fiului lui Artevelde, Filip, un om mic de statură, cu ochi ageri, cu o energie agresivă şi de o „elocvenţă insinuantă”, ales în mare măsură pentru nimbul numelui lui. Silit de împrejurări, mai degrabă decât de preferinţă, de a depinde de oamenii de rând, el porunci ca toate clasele să fie audiate în consiliu, „atât săracii cât şi bogaţii”, şi toţi să fie hrăniţi la fel. Deoarece 10.000 de persoane nu mâncaseră pâine de două săptămâni, el sili abaţiile să-şi împartă proviziile de cereale şi pe negustori să vândă la preţuri fixate. Prin tradiţie, mişcările din Flandra plasaseră pe conte, nobili, magnaţii urbani şi bresle în tabere adverse, însă de data aceasta ei începură să vadă în răscoala continuă din Gand viziunea roşie a revoluţiei şi strânseră rândurile sub comanda contelui pentru a o înăbuşi.

Silit de foamete, oraşul a fost de acord să discute în aprilie 1312. Contele, încrezător în puterea sa, ceru ca locuitorii Gandului de la 15 la 60 de ani să vină cu capetele goale, în cămaşă cu funii de gât până la jumătatea drumului, la Bruges, unde va hotărî câţi vor fi iertaţi şi câţi vor fi condamnaţi la moarte. La o adunare în piaţa, orăşenilor înfometaţi li se comunicară aceste condiţii prin delegaţii lor şi li se oferiră trei căi de acţiune – să se predea, să flămânzească sau să lupte. Se alese a treia cale. O armată de 5.000 din cei mai pregătiţi pentru luptă a fost mobilizată şi lansată împotriva Brugesului, cartierul general al oştirii contelui. Rezultatul a fost una din cele mai uimitoare răsturnări de situaţie ale secolului.

Miliţia din Bruges, nu mai puţin încrezătoare în privinţa foştilor ei rivali decât contele, chefui în timpul nopţii şi porni în zori, pe 5 mai, strigând şi cântând într-o dezordine de oameni beţi. În zadar contele şi cavalerii săi încercară să-i reţină pentru a se regrupa, şi a înainta în ordine. O rafală de pietre şi de ghiulele de fier urmate de un atac al locuitorilor Gandului îi culcară la pământ. Nu a fost posibil să se oprească panica şi fuga, şi se pare că şi cavalerii flamanzi au fost târâţi în retragere. Louis de

Male, contele, rămase fără cal şi, în ciuda eforturilor de a-şi aduna forţele după căderea întunericului, la lumina felinarelor, scăpă de capturare numai schimbându-şi hainele cu valetul său şi, fugind pe jos, găsi refugiu în coliba unei femei sărmane. „Mă cunoşti – întrebă el – Oh, da, monseniore, deseori am cerşit la porţile voastre”. Găsit de unul din cavalerii lui, el ceru un cal şi, dându-i-se nedemna iapă a unui ţăran, plecă fără şa, călare, spre Lille, o călătorie mai puţin fericită decât atunci când, cu mult timp în urmă, fugise de căsătoria sa cu Isabelle.

Gandul a fost aprovizionat şi i se alăturară în triumful lui alte oraşe cu strigătul „Toţi numai unul!”. După ce puse stăpânire pe Bruges şi luă 500 din cei mai notabili burghezi ca ostatici, Philip van Artevelde se declară regent al Flandrei. Toate oraşele se supuseră domniei sale „şi acolo el numi alţi primari şi consilieri municipali şi făcu alte legi”. El adoptă fastul unui nobil: trompetele îi anunţau venirea, un steguleţ de lance cu trei pălării de argint brodate pe el îl precedau pe străzi, la uşa lui cântau menestreli, Se îmbrăca în purpuriu şi blănuri şi hermină şi mânca din argintăria contelui luată ca pradă.

Încă o dată, ca în timpul tatălui său, erau în joc intensele Angliei şi Franţei. Louis de Male solicită ajutorul francez prin ginerele şi moştenitorul lui, ducele de Burgundia. Artevelde oferi alianţă Angliei. Comunele engleze îi susţinură de dragul comerţului cu lână şi deoarece flamanzii, ca şi ei, erau în schismă de partea lui Urban.

Papa Urban declară drept cruciadă o expediţie în ajutorul Flandrei, ceea ce însemna că dările clericale puteau fi folosite la aceasta. În ciuda acestui avantaj, nobilimea engleză a ezitat să se alieze cu rebelii şi, în timp ce ea ezita, scăpă prilejul cu totul.

În aprilie, ducele de Anjou plecă în Italia, strângând mulţi bani prin orice mijloace pentru a recruta 9.000 de oameni şi făcându-şi rost de corturi şi de echipamentul „cel mai somptuos pe care l-a avut vreodată un senior”. Coroana avu mai puţin succes când ceru un nou ajutor de la Paris. În acel timp, regele era la Meaux pe Marna. Sperând că se va ajunge la o înţelegere dacă reconcilia Parisul prin prezenţa sa, consiliul hotărî să-l trimită pe banului de Coucy să negocieze cu parizienii, „deoarece el era mai bine să-i manevreze decât oricare altul”.

Însoţit numai de membrii suitei sale, „Coucy intră în oraşul ostil unde pare să fi fost bine primit. Merse la reşedinţa sa recent achiziţionată, un hotel lângă Place de Greve[22]. Convocând anumiţi conducători pentru o conferinţă, el le reproşă „cu înţelepţiune şi prudenţă” actul lor ticălos de a ucide slujbaşi ai regelui şi a deschide închisorile. Pentru aceasta, regele ar putea să-i facă să plătească scump dacă ar vrea, dar el nu doreşte să facă acest lucru, deoarece iubeşte Parisul fiind locul naşterii sale şi pentru că, fiind capitala regalului, „nu dorea să-i nimicească pe locuitorii săi bine intenţionaţi”. Coucy spuse că venise să aplaneze cearta dintre cetăţeni şi suveranul lor şi că îl va ruga pe rege şi pe unchii lui „să aibă îndurare şi să-i ierte pentru faptele lor rele”.

Cetăţenii răspunseră că nu doreau să facă război împotriva regelui însă că trebuie ca birurile să fie anulate cel puţin în ceea ce priveşte Parisul. Dacă vor fi scutiţi ei sunt gata să-l sprijine pe rege „în orice alt fel”. Profitând de ocazie, baronul de Coucy întrebă „în ce fel? Ei răspunseră că vor plăti anumite sume în fiecare săptămână unui perceptor ales pentru întreţinerea soldaţi lor. Când Coucy întrebă ce sumă ar plăti, ei răspunseră „O sumă asupra căreia vom cădea de acord”.

Coucy reuşi „prin vorbe frumoase” să obţină un dar preliminar de 12.000 de franci cu condiţia unei iertări Aceasta a fost acceptată de către rege, însă condiţiile pentru reîntoarcerea sa la Paris arătau nervozitatea curţii; poporul trebuia să depună armele, să deschidă porţile, să desfacă lanţurile de la drumuri în timpul nopţii atâta timp cât regele era în oraş şi să trimită şase sau şapte notabili la Meaux ca ostatici. Supuse unei adunări la Paris, condiţiile au fost respinse cu mânie de maillotini care ceruri cu ameninţări şi blesteme ca negustorii să se alăture poziţiei lor. Cu cea mai mare şovăială, şase burghezi duseră refuzul la Meaux, sub presiunea mâniei poporului după cum declarară curţii. Guvernul hotărî să folosească forţa. Au fost trimişi soldaţii care să ocupe podurile în amonte pentru a tăia

---

[22] Hotelul, numit Rieulet sau Nieulet în unele manuscrise contemporane, era plasat în Rue St. Jean-en-Greve, care nu mai există azi şi care se întindea de la actualul Hotel de Viile până la Rue de Rivoli. Reşedinţa apare ca fiind vândută lui Raoul de Coucy „conseiller du roi” în 1379, probabil cu numele greşit în loc de Enngeerand, care se referea la ea într-o

aprovizionarea cu alimente a oraşului în timp ce alţii fură lăsaţi liberi să prade fàubourgurile, făcând asemenea excese „ca şi cum ar fi fost duşmani”. Pregătindu-se de atac împotriva Parisului, nobilii strânseră căruţe goale pentru „a-şi căra prăzile din acel oraş dacă se oferea ocazia”. Parizienii ridicară lanţurile pe străzi, distribuiră arme şi puseră străji pe ziduri.

Grupuri moderate de ambele părţi, cel condus de Enguerrand de Coucy pentru coroană şi de Jean de Marès pentru oraş, mai negociau încă o înţelegere. Elocvenţa şi influenţa lor combinată câştigară consimţământul poporului de a plăti un bir de 80.000 de franci, care urmau să fie strânşi de proprii lor oameni şi distribuiţi direct trupelor din serviciul activ, fără ca banii să fie atinşi de unchii regelui sau de vistiernici. Parisul urma să primească în schimb o iertare generală şi promisiunea scrisă a regelui că ajutoarele nu vor fi folosite ca precedent pentru noi biruri şi că regele nu va purta ranchiună Parisului în viitor. Dacă mai rămânea încă încrederea în iertarea regelui, aceasta se datora calităţii de sfinţenie a unui om uns şi a nevoii profunde de a-l considera – contrar maillotinilor – drept ocrotitorul poporului.

În acest moment se produse şi victoria uimitoare a oraşului Gand asupra contelui de Flandra, înspăimântând clasa avută şi dându-i curţii un motiv urgent de a se împăca cu Parisul. Cu ducele de Anjou plecat în Italia şi Valmry trimis ca guvernator al Languedocului, ducele de Burgundia era stăpân pe situaţie şi scopul său dominant era acum să folosească forţa franceză pentru a-şi recăpăta moştenirea din Flandra. S-a încheiat în grabă o înţelegere cu Parisul.

Regele reintră în capitală numai pentru o zi, spre marea neplăcere a cetăţenilor. La Rouen revolta izbucni din nou când perceptorii îşi plasară birourile în Sala clerului, însă mişcarea a fost repede înăbuşită de guvernatorul regal cu ajutorul unei galere înarmate aflată pe fluviu. Şi sudul Franţei era în fierbere, bântuit de bande de ţărani sărăciţi şi vagabonzi. Călugărul de la St. Denis îi numeşte les désespérés şi creve-de-

---

cartă din 1390 ca ‚notre hostel a Paris”.

faim (disperaţii şi înfometaţi), însă pe plan local erau numiţi Tuchins. Unii spun că numele derivă de la tuechien (ucigaşii de câini), însemnând oamenii care trăiau într-o asemenea mizerie încât mâncau câini ca în timpul foametei; alţii, că derivă din touche, însemnând în dialectul local maquis sau hăţişuri unde sărăciţii îşi găseau un refugiu.

Tuchins, în bande de 20, 60 sau 100 de persoane organizară un război de guerilă împotriva societăţii în munţii din Auvergne, precum şi în sud. Ei jefuiau clerul – urât pentru că era scutit de biruri –, puneau ambuscade călătorilor, prindeau seniori pentru răscumpărare, atacând pe toţi cei care, se spunea, nu aveau mâini bătătorite. Ca şi Mafia din Sicilia, ei apărură din cauza mizeriei pentru ai prăda pe bogaţi dar, organizându-se, au fost folosiţi de bogaţi în disputele locale şi brigandaj. Oraşele şi seniorii îi angajau în războaiele lor împotriva slujbaşilor coroanei care erau porecliţi „mâncătorii”. Tulburările din Languedoc aveau să atingă forţa unei insurecţii în anul următor.

În timpul tuturor acestor rele, clasa superioară simţi curentul sporit al subversiunii. Se spunea că rebelii din Meiziers în Languedoc complotau uciderea tuturor cetăţenilor care aveau mai mult de 100 de livre, în timp ce 10 dintre complotişti plănuiră să-şi omoare nevestele şi să se căsătorească cu cele mai bogate şi frumoase văduve ale victimelor lor. Ţăranii englezi apăreau unui cronicar „ca nişte câini turbaţi, ca nişte bacante dansând prin ţară”. Ciompii erau „ticăloşi, răufăcători, hoţi... oameni inutili de joasă condiţie... murdari şi jerpeliţi”, iar maillotini erau priviţi ca fraţii lor. Se credea că ţesătorii din Gand aveau intenţia să-i extermine pe toţi oamenii „buni” începând cu vârsta de şase ani.

Se considera de aceea că izvorul întregii subversiuni, focarul primejdiei, era la Gand.

Conştienţi de tot ceea ce putea influenţa rezultatul, francezii s-au pregătit pentru o ofensivă puternică, în Flandra. Erau implicate răscoala clasei de jos împotriva celei de sus, pericolul unei alianţe engleze cu Artevelde, jurământul ostil al Flandrei faţă de cauza papei Urban în schismă. Enguerrand de Coucy era printre primii care au fost desemnaţi armatei, alăturându-i-se o suită de alţi trei baroni, „10 seniori, 37 de scutieri şi 10 arcaşi, numărul lor crescând mai târziu la 63 de scutieri şi 30

de arcaşi”. Vărul său, Raoul, Bastard de Coucy, fiul unchiului său Aubert, era mâna lui dreaptă deşi înrolat ca scutier.

În atmosfera mohorâtă, de-abia după şase luni s-a reuşit a se strânge o forţă corespunzătoare şi bine echipată iar marşul lor începu de-abia în noiembrie. Mulţi îl sfătuiră să nu pornească în pragul iernii, însă nerăbdarea de a o lua înaintea englezilor zori acţiunea, în zile ploioase şi cu frig muşcător. Puterea armatei, al cărei număr variază în documente cu cifre de până la 5.000, număra probabil cam 2000 – destul de mare spre a necesita pedestraşi pentru a tăia tufişuri şi copaci, lărgind linia de marş.

Regele, acum în vârstă de 14 ani, călări alături de armată însoţit de unchii lui, ducii de Burgundia, Bourbon şi Berry şi de cei mai de seamă seniori ai Franţei, Clisson, Saucerre, Coucy, amiralul de Vienne, conţii de la Marche, de Eux, de Blois, de Harcourt şi mulţi seniori şi scutieri notabili. Steagul purpuriu Oriflamme, păstrat pentru situaţii de urgenţă sau în războaie împotriva păgânilor era purtat pentru prima dată de la bătălia de la Poitiers pentru a sublinia caracterul de război sfânt – situaţie cam delicată, deoarece, dacă duşmanul era urbanist, urbanist era şi aliatul regelui Ludovic, din Londra. Nepopular din cauza afacerilor sale cu Anglia, Ludovic a fost tratat rece în tot timpul campaniei.

În spatele armatei era un zid de ostilitate. Oraşele şi populaţia franceză, simpatizanţi ai Gandului, reţineau sau împiedicau aprovizionarea şi continuau să refuze plata ajutoarelor. Ducele de Burgundia, dacă nu şi regele, era înfierat cu voce tare. La Paris, maillotinii jurau pe toporiştele lor că se vor opune perceptorilor. Ei începură să fabrice coifuri şi arme în timpul nopţii şi, complotară să ia Luvrul şi marile hotele din Paris pentru ca să nu poată fi folosite ca bastioane împotriva lor. Totuşi, ei au fost stânjeniţi în acţiunea lor de sfatul lui Nicolas de Flamant, un negustor de postavuri care fusese condamnat cu Etienne Marcel în uciderea a doi mareşali în trecut. El îi sfătui să aştepte până se va vedea dacă oamnii din Gand vor predomina; atunci ar fi momentul potrivit. În acelaşi timp, comunele se ridicară la Orléans, Muis, Châtons, Reims, Rouen, exprimându-şi asemenea sentimente încât ai fi zis că „diavolul a intrat în capul lor pentru a-i omorî pe toţi nobilii”.

Ajungând la râul Lys, la frontiera cu Flandra, armata prinţului găsi

podul care făcea legătura cu Comines distrus de inamic şi toate bărcile luate. Malurile râului erau mlăştinoase şi miloase, 900 de flamanzi aşteptau pe cealaltă parte sub comanda locotenentului lui Artevelde, Peter van der Bossche, stând cu o toporişcă în mână. Coucy recomandase traversarea mai la est, spre Tournai, pentru a fi în legătură cu proviziile de la Hainaul. Olivier de Clisson insistase să se ia ruta cea mai directă şi era acum foarte tulburat, recunoscând că ar fi trebuit să urmeze sfatul lui Enguerrand de Coucy.

În timp ce erau trimişi cercetaşi pentru a aduce lemne sau leaţuri de gard spre a repara podul, un grup de cavaleri a fost condus spre trei bărci scufundate, care au fost ridicate şi trase cu frânghii spre ambele maluri într-un loc ascuns de flamanzi. Cu acest mijloc, un grup aventurios de câte 9 cavaleri şi scutieri, fu trecut peste râu, în timp ce forţa principală distrase atenţia flamanzilor cu tiruri de arbalete şi „bombarde” sau de mici tunuri portabile. Temându-se să nu fie descoperiţi, dar totuşi hotărâţi „să câştige faimă ca soldaţi curajoşi”, îndrăzneţii aventurieri împreună cu mareşalul Sancerre, au continuat să traverseze râul până ce 400 de oameni trecură pe partea cealaltă. Niciunui paj nu i se permise să-i însoţească. Hotărând să cucerească Comines imediat, ei îşi încheiară armurile, ridicară flamurile şi mărşăluiră în formaţie de luptă, spre îngrijorarea extremă a conetabilului al cărui „sânge începu să tremure de frică pentru ei”, „Ah, pe sfântul Ives, pe sfântul Gheorghe, pe Maica Domnului, ce văd acolo? Aha, Rohan, Aha, Beaumanoir, Aha, Rochefort, Lavalle, Malestroit” strigă Clisson, numind fiecare flamură pe care o recunoştea. „Ce văd? Văd floarea armatei noastre depăşite ca număr! mai curând aş fi vrut să mor decât să văd aceasta... Pentru ce sunt conetabilul Franţei dacă fără sfatul meu v-aţi lansat în această aventură?

Dacă pierdeţi, vina va fi pusă asupra mea şi se va spune că eu v-am trimis acolo”. El declară că toţi care doreau ar trebui acum să se alăture forţei de pe celălalt mal şi dădu porunci mânioase să se grăbească reparaţia podului. Din cauză că se lăsa întunericul, flamanzilor li se porunci să nu atace şi francezii se opriră pentru acelaşi motiv. Neadăpostiţi, pe un vânt rece, cu picioarele în noroi şi cu ploaia şiroindu-le pe coifuri, rămaseră în armuri toată noaptea, ţinându-şi moralul ridicat, aşteptând atacul.

În zorii zilei, ambele părţi înaintară, francezii scoţând strigătele de luptă ale multor seniori care lipseau, ca sa se creadă că sunt în număr mai mare. Olivier de Clisson suferi din nou puternice accese de îngrijorare, deplângându-şi neputinţa de a trece cu toată armata. Când lupta începu, lungile suliţe franceze cu vârfuri de oţel de Bordeaux depăşiră armele flamanzilor, străpunseră zalele lor subţiri şi îi dovediră. Peter van den Bossche fu doborât, rănit la cap şi umăr, dar fu dus la adăpost, în timp ce flamanzii luptau cu disperare şi clopotele din sate sunau pentru ajutor, francezii terminară reparaţia podului. Armata lui Olivier căzu ca un trăsnet, îi puse pe fugă pe apărători şi încheie cucerirea Cominesului. Flamanzii au fost fugăriţi şi omorâţi pe străzi, pe câmpuri, în mori şi mănăstiri unde căutaseră adăpost, şi în oraşele învecinate. Într-o clipită jefuitorii scotociră regiunea şi găsiră pradă bogată deoarece – având încredere în Lys –, flamanzii nu-şi duseseră bunurile sau vitele în oraşele fortificate.

La intrarea regelui în Comines, marea burghezie din Ypres şi din oraşele învecinate îi răsturnară pe guvernatorii lui Artevelde şi trimiseră delegaţii la francezi cu dorinţa de predare. Doisprezece notabili din Ypres, îngenuncheară în faţa lui Carol al VI-lea, se oferiră să-i cedeze oraşul definitiv în schimbul unei ocupaţii paşnice. Regele s-a declarat mulţumit să accepte la preţul de 40.000 de franci. Malines, Cassel, Dunkirk şi alte nouă oraşe se învoiră să se predea pentru 60.000 de franci. Deşi se presupune că astfel oraşele erau scutite de jaf, a fost imposibil ca bretonii să fie ţinuţi în frâu. Decât să se încurce cu blănuri, stofe şi vase, ei vândură ieftin prada populaţiei din Lille şi Tournai, „sinchisindu-se numai de argint şi aur”.

Afacerile, ca un şacal, călcau pe urmele războiului.

La Gand, vreo 100 km spre nord, Filip von Artevelde invocă pe toţi bărbaţii din vecinătate care erau capabili să poarte arme, asigurându-i că vor învinge pe regele francez şi vor obţine suveranitatea, independenţa pentru Flandra. De luni de zile trimişii lui insistau pe lângă englezi însă, deşi venise un crainic cu condiţiile unui tratat, nu i-a urmat nicio corabie plină cu soldaţi. Chiar de astfel, el avea un alt aliat: se apropia iarna. Dacă şi-ar fi întărit poziţia şi ar fi aşteptat în defensivă, el ar fi reuşit să lase pe seama iernii şi a lipsurilor înfrângerea Invadatorilor. Însă ameninţarea unei răscoale interne din partea grupării contelui, care ar fi avut posibilitatea de

a preda Bruges francezilor, îl sili pe Artevelde să acţioneze chiar dacă îi mai avea ca ostateci pe cetăţenii de vază ai Bruges-ului. Poate nu a fost împins de frică, el de o prea mare încredere; poate pur şi simplu a calculat greşit.

Înarmată cu măciuci şi bastoane cu vârfuri de fier, cu cuţite mari la brâu şi cu coifuri de fier, a fost adunată o armată formidabilă de „40.000 sau 5.000” de flamanzi (în realitate probabil sub 20.000) din care 9.000 din Gand, pe care Filip se baza cel mai mult.

Purtând steagurile oraşelor şi meseriilor, ei merseră spre sud pentru a se întâlni cu duşmanul. Cercetaşii raportară francezilor apropierea lor; aceştia luară poziţie între colină şi oraşul Roosebeke la câţiva km de Passchendaele, unde istoria avea să mai consemneze o vărsare de sânge în 1916. Ca partizan al lui Urban, Louis de Male a fost silit de francezi să-şi retragă divizia din ordinea de bălaie, ca să nu fie nevoit să lupte alături de un eretic şi nchismatic.

Armata regelui aştepta nerăbdătoare bătălia în ploaie şi frig, „deoarece nu se simţeau bine să stea afară pe astfel de vreme”.

La ultimul consiliu de război în ajunul luptei, a fost luată o hotărâre extraordinară: Olivier de Clisson să-şi dea demisia din funcţia sa în ziua bătăliei pentru a ca alături de rege şi să fie înlocuit cu baronul de Coucy în calitate de conetabil. Foarte agitat şi susţinând că va fi considerat de către armată un laş, Clisson îl rugă pe rege să revină asupra acestei hotărâri. Băiatul, încurcat după o lunga tăcere consimţi, „deoarece tu vezi mai de parte decât mine sau decât cei care au propus-o de la început”.

Ce se ascundea după această propunere nu este scris în cronici, singura explicaţie este îngrijorarea pe care a avut-o Clisson la Lys. Pentru un bărbat care putea tăia 15 capete fără să clipească, aceasta reflecta o tensiune neobişnuită care trebuie să-i fi convins pe colegii lui tot atât de neliniştiţi să recurgă la Coucy şi la acel expedient extrem, de a-l schimba pe conetabil la mijlocul armatei lui. A câştiga sau a pierde prin luptă împotriva altor cavaleri nu aduce schimbări fundamentale, însă în această luptă, nobilii simţeau că însuşi ordinul lor era periclitat. Sentimentul este reflectat de Froissart în mai multe variante ale afirmaţiei sale că dacă regele francez şi „nobilii cavaleri” ar fi fost înfrânţi în Flandra, toţi nobilii,

ar fi fost „morţi şi pierduţi în Franţa” şi „comunele s-ar fi răsculat în diverse ţări pentru a distruge toată nobilimea”.

În ajunul bătăliei, Artevelde înclina spre o acţiune defensivă şi porunci să se stea pe loc în faţa duşmanului. El avea avantajul terenului, ocupând o poziţie bună pe colină şi crezu că, în nerăbdarea şi stânjeneala lor, francezii vor deveni nesăbuiţi sau neglijenţi, sau chiai vor face stânga împrejur. El era însă dominat de bărbaţi care încă se mândreau cu victoria lor asupra contelui la Bruges şi nerăbdători să lupte. Acceptând hotărârea acestora, Artevelde porunci armatei să nu cruţe pe nimeni şi să nu ia niciun prizonier decât pe rege, „deoarece el este doar un copil care acţionează după cum i se spune. Îl vom aduce la Gand şi-l vom învăţa flamanda”; cât priveşte tactica, el ordonă ca oamenii să stea totdeauna în corp compact, „pentru ca nimeni să nu le poată străpunge rândurile”, şi pentru o coeziune mai mare să-şi ţină armele intercalate. Ei urmau să zăpăcească duşmanul cu un tir puternic de arbalete şi de bombarde, folosite Bruges şi după aceea, înaintind umăr la umăr, să învingă linia franceză prin simpla greutate şi putere a rândurilor lor.

În încordarea nopţii de dinaintea luptei, sentinelele flamande raportară despre strigăte şi zornăit de arme de la tabăra franceză, ca şi cum duşmanul s-ar fi pregătit pentru un atac nocturn. Alţii crezură că erau „diavolii din iad care alergau şi dansau în locul unde urma să fie bătălia datorită prăzii bogate pe care o aşteptau acolo”.

În dimineaţa lui 29 noiembrie 1382, două jumătăţi ostile ale societăţii se îndreptară una către alta într-o ceaţă „atât de groasă încât era aproape noapte”. Cu caii în spate, francezii înaintară pe jos, şi contrar obiceiului, în linişte, fără strigăte de luptă, cu ochii scrutând întunericul. Coborând dealul în ordine cu bastoanele ridicate, flamanzii le apărură ca o pădure mişcătoare. Ei deschiseră atacul cu un tir masiv al arbaletelor şi bombardelor, apoi atacară cu bastoanele coborâte şi cu forţa unor mistreţi înfuriaţi”. Planul francezilor era ca batalionului regelui condus de conetabil să stea în centru, în timp ce două aripi puternice, din care una comandată de Bourbon şi Coucy – îl vor înconjura pe duşman din ambele părţi. Sub puterea şarjei flamande centrul francez cedă; în învălmăşeală, batalionul lui Bourbon-Coucy a fost delocat. „Vezi, vere, strigă Bourbon (după spusele

biografului său contemporan) nu putem înainta să-i atacăm pe duşmani decât printre rândurile conetabilului nostru”.

„Monseigneur, adevăr grăiţi” răspunse baronul de Coucy care se crede că făcu un plan pe loc. „Şi-mi pare că dacă am înainta ca o aripă a batalionului regelui şi am cuceri colina am avea o zi întreagă pentru luptă după placul lui Dumnezeu”.

„Bunule văr, acesta-i un sfat bun” a fost de acord ducele de Bourbon şi astfel, după cum este scrisă istoria militară a secolului al XIV-lea, ei urcară colina şi-l surprinseră pe inamic din spate cu îngrozitoare lovituri de lance, topor şi spadă şi „oricine îl văzu pe baronul de Coucy croindu-şi drum prin mulţime şi lovindu-i pe flamanzi, tăind şi omorând, îşi va aminti totdeauna de un cavaler curajos”. În răstimpul oferit de această luptă, batalionul conetabilului îşi reveni şi se întoarse la luptă împreună cu cealaltă aripă. Topoare grele şi măciuci taiară coifurile flamande cu un zgomot „tot atât de mare de parcă toţi armurierii din Bruxelles şi Paris ar fi lucrat împreună”. Strânşi şi mai tare de francezi, flamanzii se înghesuiră atât de mult unul într-altul încât rândurile din interior nu puteau ridica armele; chiar şi să respire le veni greu neputând nici să lovească nici să strige.

În timp ce lănciile franceze străpungeau şi topoarele hăcuiau trupurile, multora dintre cei ucişi lipsindu-le coiful şi platoşa, morţii se adunau în movile. Pedestraşii francezi, pătrunzând printre duşmani, uciseră pe cei căzuţi cu pumnalele, „cu un mai multă îndurare decât dacă ar fi fost câini”. Sub atacul aripii Bourbon-Coucy, ariergarda flamandă se întoarse şi fugi, aruncându-şi armele în timp ce fugeau. Filip de Artevelde, luptând în primele rânduri, încercă să-i replieze însă, din poziţia în care se afla, nu avea cum să comande eficient. Îi lipsea siguranţa Prinţului Negru la Poitiers pentru a menţine controlul de pe vârful unui deal asupra bătăliei. Târât înapoi de masa soldaţilor, fu călcat în picioare şi omorât sub picioarele propriei sale armate, ca şi stegarul său, o femeie supranumită Marea Margot.

Bourbon şi Coucy, încălecând pe cai, îşi conduseră batalionul în urmărirea fugarilor şi, într-o luptă fioroasă, 3.000 de flamanzi adunaţi într-o pădure pentru o ultimă apărare au fost distruşi. Prăpădul era total. În timp ce batalionul lor urmărise şi omorâse orice picior duşman până la Courtrai,

Coucy şi Bourbon se întoarseră călare la Roosebeke, unde regele „îi întâmpină voios şi lăudă pe Dumnezeu pentru victoria pe care, prin eforturile lor, le-o dăduse”. Lupta se terminase în două ore. Multe trupuri flamande au fost găsite fără răni, zdrobite de propriii lor tovarăşi dar atâtea alte mii au fost ucise de armele franceze încât „pământul era plin de sânge”. Numărul celor care „nu erau dreptcredincioşi” era relatat în cifre fantastice, însă s-a căzut în general de acord că puţini din armata flamandă supravieţuiseră. Bune numai să fie „prada câinilor şi corbiloe”, leşurile au fost lăsate neîngropate, aşa încât încă multe zile după aceea duhoarea de pe câmpul de luptă era insuportabilă.

În timp ce era dezbrăcat de armură în pavilionul purpuriu, regele îşi exprimă dorinţa să-l vadă pe Artevelde viu sau mort. Pentru o recompensă de 100 de franci a fost găsit trupul lui care, dus în faţa învingătorilor, aceştia se uitară un timp la el în linişte.

Regele îi dădu cu piciorul, „călcându-l ca pe un şerb”. Apoi a fost scos afară şi „spânzurat de un copac”. Imaginea lui Artevelde a fost mai târziu ţesută într-o tapiserie zugrăvind bătălia, pe care o comandase ducele de Burgundia folosind-o ca pe un covor, deoarece îi plăcea să calce pe oamenii de rând care înceraseră să răstoarne ordinea hotărâtă.

Jefuirea oraşului Courtrai a fost neîndurătoare, ca răzbunare pentru înfrângerea din „bătălia pintenilor” cu 80 de ani înainte. Cetăţenii fugiră în zadar în pivniţe şi biserici să scape de soldaţi; erau târâţi înapoi în stradă şi omorâţi. Louis de Male ceru iertare, în genunchi, pentru oraş, însă nu a fost luat în seamă. Fiecare casă a fost jefuită şi chiar şi nobilii oraşului şi copiii lor luaţi pentru răscumpărare. Ducele de Burgundia, cu un ochi demn de un Valois pentru lucrurile cele mai bune, demontă ceasul catedralei, cel mai frumos din Flandra, şi il transportă cu carul cu boi la Dijon (unde se află şi în ziua de azi). Când plecă regele, din ordinul său s-a dat foc oraşului Courtrai, „astfel încât să se ştie de acum încolo că a fost acolo regele Franţei”. S-a crezut că Olivier de Clisson, redevenit feroce, a avut un amestec în această poruncă.

Întreaga victorie a avut o singură explicaţie majoră. Gand, obiectivul principal, nu a fost cucerit niciodată, ba primele veşti despre înfrângerea armatei lor, oamenii erau descumpăniţi şi disperaţi, aşa încât, dacă

francezii ar fi venit la porţile lor în zilele următoare bătăliei, „ei le-ar fi dat drumul fără nicio rezistenţă”. Însă războiul medieval avea tendinţa de a rata la mică distanţă obiectivul politic. Obosiţi de frig şi ploaie, preocupaţi de profit şi răzbunare, imediat după victoria de la Roosebeke şi crezând că Gandul se va preda la cerere, francezii nu merseră în nord.

Peter van den Bossche, în ciuda rănilor sale, porunci să fie dus la Gand şi ridică moralul oraşului, susţinând că războiul încă nu se terminase, că francezii nu vor veni iarna şi, cu noi oameni, în alt anotimp „vom face mai mult decât am făcut vreodată”, chiar fără ajutorul englezilor. Imediat ce auziră de înfrângerea flamanzilor, englezii întrerupseră negocierile şi „nu au fost prea supăraţi de rezultat”. Dacă s-ar fi întâmplat altfel, ei s-ar fi temut că „marea trufie a oamenilor de rând” ar fi încurajat o nouă răscoală în ţara lor. După aceea, când francezii încercară o nouă discuţie, Gandul „tot atât de dur şi de mândru” ca şi cum ar fi fost victorios, refuză cu hotărâre să se supună contelui de Flandra, ci numai suzeranităţii directe a regelui Franţei. Contele şi, în special, Filip de Burgundia, moştenitorul aparent, respinseră această cerere. În acea perioadă, la sfârşitul lui decembrie era prea târziu să începi un asediu. Autoritatea fiind restabilită în restul Flandrei, deşi nu reuşiseră s-o alieze papei Clement, francezii erau gata să meargă acasă. Aveau treburi de rezolvat în Paris.

În prima săptămână a lui ianuarie 1333, armata regelui se opri în afara Parisului şi trimise după şeful poliţiei şi magistraţi pentru a-şi asigura supunerea capitalei. Cu forţe armate la îndemână şi întărită de victoria de la Roosebeke, coroana avea autoritate mai mare decât cu un an înainte şi era gata s-o folosească. Companii bretone şi normande au fost desfăşurate într-un semicerc în jurul Parisului, fiind gata de a jefui. O imensă armată de parizieni, într-o demonstraţie disperată de forţă pe care o pregătiseră de mult, ieşi afară înarmată cu halebarde, scuturi şi ciocane şi se puse în formaţie de luptă dincolo de Montmartre. Cu grijă, coroana trimise o delegaţie, incluzând conetabilul şi pe Coucy, pentru a le lăuda puterea şi a-i întreba de ce erau atât de mult puşi pe luptă. Oamenii de rând răspunseră că doreau ca regele să vadă puterea lor pe care el, fiind foarte tânăr, n-o văzuse niciodată. Li se porunci ferm să se întoarcă şi să lase armele dacă doreau ca regele să intre în Paris. Stăpâniţi de rezultatul de la Roosebeke,

moralul lor nu se potrivea cu demonstraţia de forţă pe care o făcuseră; ei se întoarseră fără să se opună. Armata regelui a fost totuşi anunţată să apară pregătită ca pentru război şi nu pentru pace – adică, în armură – pentru intrarea în Paris.

Coucy şi mareşalul Sancerre au fost trimişi să deschidă accesul în oraşe scoţând imensele lui porţi din ţâţâni şi îndepărtând lanţurile de pe străzi. Porţile au fost aruncate pe străzi pentru ca regele să treacă cu calul peste ele – „pentru a călca în picioare mândria oraşului”, după cum recunoscu cu tristeţe călugărul de la St. Denis. Printre cetăţeni se iscă alarmă şi mânie şi se puseră sentinele în timpul nopţii spunând „Nu va fi încă pace. Regele a distrus şi a jefuit Ţara Flandrei şi va face acelaşi lucru şi aici”. Pentru a împiedica tulburările, crainicii anunţară poporului că nu se va face niciun rău şi nu se va jefui. În ziua intrării, burghezii, reprezentaţi de starostele negustorilor, magistraţii şi 500 de notabili înaintară în haine de sărbătoare cu rugămintea rituală pentru iertare. În timp ce îngenuncheau, regele şi nobilii printre ei şi Coucy, flancaţi de soldaţi cu lăncile ridicate, intrară în oraş călare prin porţile doborâte.

La toate podurile au fost puşi imediat soldaţi, precum şi în pieţele unde obişnuiau oamenii să se adune.

Toate casele unde urmau să fie cazaţi soldaţii trebuiră să ţină porţile deschise. Tuturor celor care posedau arme li se porunci să le aducă într-un sac la Luvru de unde au fost duse la Vincennes.

Începură imediat arestările, fiind îndeosebi vizate personalităţile burgheze în care coroana recunoştea pe adevăraţii adversari. Jean de Mares şi Nicolas de Flammt au fost printre cei 300 de cetăţeni bogaţi arestaţi. Au fost executaţi imediat doi negustori, un postăvar şi un bijutier şi încă 13 după o săptămână. Nicolas de Flammt, cruţat în 1356, merse acum la butuc. Toţi burghezii care slujiseră în miliţia oraşului în timpul răscoalei au fost chemaţi unul după altul înaintea consiliului pmtru a li se da amenzi mari. Liber să se răzbune, guvernul regelui continuă să dea sentinţe, amenzi şi să execute în următoarele şase săptămâni. „Ei tăiară capete”, consemnă Menagier de Paris, chiar şi „trei şi patru deodată”, în total mai mult de 100, nemai socotindu-i pe cei executaţi în alte oraşe răsculate. Pecetluirea cuceririi a fost reimpunerea unei taxe pe vânzări de 12 pence la

livră pe toată marfa plus una pe vin şi sare – aceeaşi taxă care provocase răscoala maillotinilor şi cea pe care parizienii refuzaseră s-o plătească cu un an înainte. O săptămână mai târziu, în faţa unei adunări complete a clasei conducătoare din oraş a fost citită ordonanţa regelui care revoca privilegiile şi drepturile Parisului. Dreptul mândru de autoguvernare şi cartele de libertăţi, câştigate cu greu de oraşe de-a lungul Evului Mediu târziu dispărură, fiind anulate de guvernul central[23]. Meseriile principale au fost private de autonomie, ca la Rouen, şi supuse de atunci încolo inspectorilor numiţi de şeful politiei Parisului. Escadroanele poliţiei, care mai înainte erau menţinute de starostele negustorilor, au fost desfiinţate şi apărarea Parisului trecu în mâinile regelui. Au fost interzise adunările confreriilor ca germeni ai tulburărilor şi toate adunările publice cu excepţia celor ale Bisericii. Participanţii la întâlniri nelegale urmau să fie trataţi ca „rebeli şi neascultători” şi erau pasibili de pe deapsa cu moartea şi confiscarea averii.

Urmă procesul lui Jean de Mares. El nu părăsise Parisul ca ceilalţi notabili, amintea călugărul de la St. Denis, ci mai mult de un an potolise şi moderase furia poporului încercând să medieze între curte şi oraş. Din această cauză era urât de duci. Au fost aduşi o serie de informatori, ca să susţină învinuirea că el îi sfătuise pe răsculaţi să pună mâna pe arme. Judecat, a fost condamnat la moarte, dezbrăcat de robă şi glugă şi dus într-o căruţă cu încă 12 condamnaţi la locul execuţiei de la Las Halles. Pus deasupra celorlalţi în căruţă „pentru a fi văzut de toată lumea”, el strigă mulţimii adunate pe străzi: „Unde sunt cei care mă condamnă? Să iasă înainte, să justifice condamnarea mea dacă pot”. Poporului îi fu milă de el dar niciunul nu îndrăzni să vorbească.

Când călăul i-a spus să ceară îndurare de la rege ca să fie iertat pentru crimele lui, Mares răspunse că nu făcuse nimic pentru care să ceară iertare „ci numai de la Dumnezeu voi cere îndurare şi mă voi ruga umil să mă ierte pentru păcatele mele”. După cuvintele de adio adresate oamenilor care plângeau, se lăsă pe mâna călăului.

---

[23] La Paris, rangurile de staroste al negustorilor şi cele de magistraţi au fost suprimate şi

Coroana convocă o adunare uriaşă în curtea Mesei de Marmură la 1 martie, aniversarea răscoalei maillotin-ilor. Din fiecare casă din Paris trebui să asiste câte o persoană cu capul descoperit. Carol al VI-lea, însoţit de unchii săi şi de consiliu stătea pe o platformă în timp ce Pierre d'Orgement, în calitate de cancelar, citi în numele regelui o acuzaţie brutală a tuturor crimelor comise de poporul Parisului de la moartea lui Carol al V-lea. După ce vorbi de execuţii, strigă cu o voce înfiorătoare „Nu s-a terminat încă!" Poporul îşi ştia rolul. Se ridicară vaiete de frică din mulţime. Cu hainele şi părul în dezordine, soţiile bărbaţilor închişi întinseră mâinile spre rege, implorându-l cu lacrimi în ochi să aibă îndurare. Unchii trufaşi şi fratele mai tânăr al regelui, Ludovic, îngenuncheară cerând să-i cruţe mai curând de pedeapsa civilă decât de cea penală – civil însemnând amenzi. D'Orgement anunţă că regele, ascultând de bunătatea lui înnăscută şi de rugăminţile rudelor sale, consimpte să dea o iertare generală, revocabilă dacă parizienii ar lua-o iar pe căi greşite. Condamnaţii la moarte vor fi eliberaţi din închisoare şi vor fi iertaţi nu însă şi de plata amenzilor. Unii oameni cu averi mari plătiră amenzi egale cu valoarea tuturor bunurilor lor: bani, bunuri şi pământ, ajungând astfel la ruină.

Se luară aceleaşi măsuri drastice la Amiens, a cărui veche cartă a fost revocată; la Laon, Beauvais, Orléans şi alte oraşe. Sumele imense strânse ca amenzi se ridicară la 400.000 de franci, de la Paris, şi o cifră comparabilă din provincii. O mare parte merse la unchi, îmbogăţindu-i, pentru plata conetabilului şi a altor slujbaşi ai clerului care nu primiseră salariu de doi ani şi pentru a-i despăgubi pe nobili, inclusiv pe Enguerrand de Coucy, pentru cheltuielile făcute cu campania din Flandra.

Coucy primi 13200 de franci şi o garanţie pentru o treime din dările percepute pe domeniile lui pentru a acoperi cheltuielile destinate fortificării oraşelor şi castelelor sale.

În mod ciudat, având în vedere rolul lui la îndepărtarea porţilor, Enguerrand de Coucy lăsă o impresie bună în Paris. Se relata o zicală din

---

funcţiile lor preluate de coroană.

popor că „baronul de Coucy nu s-a temut să-l mustre pe rege şi să-i spună că dacă distrugea propria lui ţară va ajunge să mânuiască cazmaua muncitorului”. Profeţia, descriindu-l pe rege prestând o treabă de ţăran, impresionă mulţimea, urmând să aibă o viaţă lungă şi curioasă.

Autoritatea leilor a fost restabilită complet. Parisul nu mai avu un staroste al negustorilor încă 30 de ani; Rouen nu-şi recăpătă niciodată libertăţile ce le avusese înainte de Harelle. Acolo unde revolta câştigase un control momentan, aceasta s-a datorat lipsei unor forţe organizate ale ordinii publice. Statul nu avea niciun plan de măsuri pentru a înfrunta revoluţia deşi, prin contrast, rolul represiunii era tot atât de formalizat ca un rit ceremonial.

Cu excepţia Gandului, răscoala armată nu a izbutit să aibă stabilitate deoarece nici ea nu avea un plan pregătit şi rânduriie sale erau împărţite. Săracii asigurau forţa explozivă, însă curând deveniră agentul clasei negustorilor ale cărei interese nu erau ale lor. Oraşele nu-şi atinseră scopul deoarece se duşmăneau între ele. Gand şi-a continuat lupta încă doi ani, până ce, la moartea lui Louis de Male, libertăţile sale au fost restabilite de ducele de Burgundia pentru a-şi consolida moştenirea. În alte părţi libertăţile comunale şi autonomia au fost pierdute sau reduse. Procesul care acţionase în timpul revoltei lui Etienne Marcel continuă: în măsura în care oraşele pierdură, monarhia câştigă, în timp ce, prin sprijin financiar, coroana îşi mărea numărul partenerilor din nobilime.

După furtună, clasa de jos a fost considerată şi mai periculoasă, şi mai suspectă. A fost recunoscută mai curând ca o parte dinamică a societăţii decât una pasivă – de unii cu teamă, de alţii cu simpatie. „De aceea cei nevinovaţi trebuie să moară de foamea cu care aceşti lupi mari îşi umplu burta în fiecare zi” scria Deschamps, „Acest grăunte, acest spic, ce este el decât sângele şi oasele poporului sărac care a arat pământul? De aceea spiritul lor cere lui Dumnezeu răzbunare. Vai de seniori, vai de consileri şi de toţi cei care ne mână astfel şi vai de toţi cei care fac parte din grupul lor, deoarece nimeni n-are grijă decât să-şi umple punga”.

Valul revoltelor trecu, lăsând puţină schimbare în starea clasei muncitoare. În balanţa istoriei, inerţia cântăreşte mai mult decât schimbarea. Trebuiau să treacă 400 ani pentru ca urmaşii maillotinilor să

cucerească Bastilia.

Capitolul 19

Ispita din Italia

Ispita unui cap de pod în Italia exercita aceeaşi atracţie pentru francezi cum exercita asupra englezilor cea a unui cap de pod în Franţa.

De când ducele de Anjou trecuse Alpii în 1382 revendicarea angevină a regatului Neapolelui atrase Franţa spre sud, creând obişnuinţa unei intervenţii care avea să persiste timp de 500 de ani. Modelul ei e fost stabilit la început, când expediţia lui Anjou evu ghinion aproape imediat, şi trimisese de mai multe ori după întăriri în cursul anului 1383, sub conducerea baronului de Coucy.

Angevinii domniseră în regatul Neapolelui şi Siciliei de când Carol de Anjou, fratele mai mic al lui Ludovic cel Sfânt fusese pus pe tron în 1266 prin influenţa papei. Sicilia fost înghiţită de Aragón la sfârşitul secolului, însă dinastia Angevinilor menţinuse cea mai mare parte a teritoriului, acoperind întreaga jumătate inferioară a Italiei, la sud de Roma, cel mai mare domeniu al peninsulei[24].

Cu un comerţ şi o cultură înfloritoare, regatul Neapolului se bucurase de domnia unui monarh cult, regele Robert, „noul Solomon”, la care veni Petrarca pentru a-i cere asentimentul în literatură. Urmă Boccaccio, deoarece prefera să locuiască în „fericitul, paşnicul, generosul şi minunatul Neapole cu singurul lui monarh” decât în Florenţa sa natală, republicană, „devorată de nenumărate griji”.

Robert îşi construi palatul Castel Nuovo pe marginea apei, înspre neasemuitul golf al Neapolelui unde veneau corăbii din Genova, Spania şi din Provenţa pentru a face comerţ. Nobilii şi negustorii îşi construirii şi ei palazzi, aducând artişti toscani pentru a le acoperi cu fresce şi sculpturi. Cu legi drepte şi monedă stabilă, drumuri sigure, hanuri pentru negustorii călători, festivităţi, turnire, muzică şi poezie, domnia lui Robert care luă sfârşit în 1343, avea să fie asemuită cu Paradisul. Cetăţenii puteau călători

---

[24] Numele de Sicilia rămase legat de regatul Neapolelui, provocând confuzia care trebuie

fără arme prin Calabria şi Apulia „cu excepţia unui băţ de lemn pentru a se apăru de câini”.

Nenorocirea secolului al XlV-lea coborî asupra lor după moartea bunului rege Robert. Talentele lui Robert reapărură în nepoata şi urmaşa sa Ioana, ale cărei patru încercări nefericite de a susţine succesiunea feminină prin căsătorie aduseră tulburări care culminară prin schismă. Conflictul dintre papi a transformat Neapoli într-un câmp de bătaie. Când Ioana optă pentru Clement şi, la instigarea lui, îl numi pe ducele de Anjou moştenitorul ei, furiosul Urban o declară detronată, ca eretică şi schismatică, şi încorună pe un alt descendent angevin, Carol, duce de Durazzo, ca rege de drept al Neapolelul. Provenind dintr-un obscur principat albanez, acest prinţ luă tronul sub numele de Carol al III-lea.

Un bărbat de statură mică, cu păr blond şi despre care se spune că seamănă cu Robert în ceea ce priveşte curajul şi blândeţea precum şi în ceea ce priveşte dragostea de învăţătură, Carol de Durazzo nu lasă ca firea lui blândă să-i ostoiască lupta sa împotriva Ioanei. După două luni, îi învinsese armata, se stabili în castelul Nuovo şi o închise pe regină în speranţa de a o constrânge să-l numească pe el ca moştenitor şi astfel să-şi legitimeze cucerirea. Primul ţel al oricărei lovituri de stat este să creeze aparenţa unei legitimităţi. Când Ioana refuză să-l recunoască şi ducele de Anjou intră în Italia pentru a-l veni în ajutor, Carol nu ezită. El porunci ca regina să fie strangulată în închisoare şi corpul ei expus în catedrală timp de 6 zile înainte de înmormântare pentru ca să nu existe dubii în legătură cu moartea ei.

Anjou veni prin Avignon, unde fu încoronat la rândul său ca rege al Neapolelui, Siciliei şi Ierusalimului, inclusiv al Provenţei de către Papa Clement iar rivalul său, Carol de Durazzo, a fost excomunicat în acelaşi timp. În ciuda puterii sale de convingere, Anjou nu fusese în stare să strângă în timpul insurecţiilor destule fonduri pentru a-i ajunge până la Neapole şi încercase în zadar să convingă consiliul regal să-i finanţeze incursiunea ca un război naţional. Acum, ca suveran al Provenţei, bătu

---

respinsă în mod hotărât ca nefondată.

cantităţi imense de monede şi-şi îmbogăţi trupele lăsându-le libere să prade pe noii săi supuşi, sub pretextul pedepsirii pentru recenta lor răscoală. El mai luă bani şi forţe de la Papa Clement în timp ce expediţiei sale i se alătură acel nobil energic, Amedeo, Contele Verde de Savoia, care aduse 1100 de lăncieri pentru care Anjou trebuia să plătească 20.000 de ducaţi pe lună.

Întărit şi conducând o armată de 15.000 de oameni „plini de pradă”, Anjou trecu în Lombardia urmat de 300 de măgari de povară şi nenumărate căruţe cu bagaje. Echipamentul Contelui Verde cuprindea un enorm cort verde ornamentat cu 12 scuturi cu blazonul Savoiei în roşu şi alb, o mantie de mătase de culoarea smaraldului, brodată cu un model roşu şi alb, 12 harnaşamente toate verzi şi încă patru ornamentate cu „noduri ungureşti” pentru suita sa apropiată precum şi încălţări, glugi şi tunici verzi pentru paji.

Când, înainte de a pleca, unii dintre baronii săi aduseră obiecţii împotriva acestei aventuri invocând diverse motive, el îi făcu să tacă, spunând, cu o previziune nefericită: „Voi îndeplini ceea ce am promis chiar dacă aceasta va însemna moartea mea”. Mulţi seniori notabili se alăturară stindardului său „din dragoste pentru curajul şi generozitatea pe care o admirau la el”.

La Milano, averea lui Visconti completă cea mai mare parte din fondurile ducelui de Anjou, cum o făcuse şi la răscumpărarea tatălui său în schimbul aceloraşi bunuri. Fiul lui Anjou în vârrtă de 7 ani, Louis, a fost propus să se logodească cu fiica lui Bernabò, Lucia. Pentru perspectiva ca fiica lui să fie viitoarea regină a Neapolelui, Bernabò plăti 50.000 de florini – echivalentul venitului anual a aproape 100 de familii burgheze[25] – plus o altă sumă de la Gian Galeazzo. Anjou folosea orice mijloc pentru a strânge fonduri necesare pompei unui rege în drum spre regatul său.

Purtând coifuri cu panaşe şi încărcat de daruri şi onoruri, el, Amadeo

---

[25] În 1388, Giovanni de Mussi din Piacenza afirma că o gospodărie de nouă persoane cu doi cai avea nevoie de 300 de florini pe an. În 1415 un bogat cetăţean italian, cheltui 574 florini pentru nuntă. Un meşteşugar bine plătit cam în acelaşi timp câştiga aproximativ 18 florini pe an.

şi cavalerii lor părăsiră Milano cu pompă, urmaţi de un atât de mare număr de bărbaţi şi căruţe „ca şi cum ar fi fost o armată a lui Xerxes”. Se îndreptară spre est, pe drumul greu spre coasta Adriaticei deoarece Florenţa, care era atât împotriva lui Anjou cât şi a lui Durazzo, nu dorea încurcătura – şi nici jaful – presupuse de trecerea lor şi strânsese 6.000 de oamenii pentru a bloca drumul prin Toscana. Conform călugării lui de la St. Denis – care, ca şi călugărul Walsinghain, avea un dinte împotriva ducilor jefuitori – Anjou şi nobilii săi se lăudau că datorită lor crinii Franţei vor răspândi până departe „parfumul dulce al gloriei”. În timp ce călăreau, ei îşi proslăveau aventura cu cântece şi versuri şi „povestiri fabuloase” despre curajul francezilor.

Deşi ducele de Anjou îşi exprima intenţia de „a sprijini soarta Bisericii cu ajutorul forţei cavalerismului” – adică prin forţa armelor – el nu îndreptă această forţă împotriva lui Urban. Părăsind coasta la Ancona pentru o a trece Apeninii la începutul lui septembrie, el ocoli drumul spre Roma, deşi cu puţină îndrăzneală ar fi izbuti să cucerească oraşul la acea vreme. Agenţii aduseseră ştirea potrivit căreia Compania Albă a lui Hawkwood făgăduită pentru apărarea lui Urban, fusese oprită de Florenţa pentru ocrotirea oraşului. În loc de aceasta, împotriva sfatului lui Amadeo de Savoia, ducele de Anjou luă drumul spre Neapole şi, în timp ce armata trecea prin defileuri şi peste chei, printre vârfuri „care atingeau cerul” o nenorocire se abătu asupra lor. Briganzii de la munte, împinşi din spate de Neapole, atacară caravana cu provizii şi ariergarda care însoţea vistieria, astfel încât ducele de Anjou ajunse la Caserta, la o zi depărtau de Neapole, mult mai sărac decât cum plecase. Recunoaşterea prealabilă a terenului nu făcea parte din strategiile războaielor medievale, deoarece nu făcea parte din turnire. Ciocnirea era totul.

Venise şi noiembrie. Intrând în teritoriul napolitan Anjou se opri pentru o săptămână la Aquila pentru a lua parte la ceremonii de bunvenit oferite de partizanii cauzei sale. Întârzierea din timpul călătoriei sale îi lăsă timp lui Hawkwood, pus de Florenţa să vină în ajutorul adversarului lui Anjou. Trebuind să ia o hotărâre răpidă, Anjou îi trimise provocarea tradiţională lui Durazzo cerând data şi locul luptei. Carol al III-lea se dovedi derutant. Fortificat în Castel Nuovo, el îl lăsă pe ducele de Anjou să

aştepte şi să-şi epuizeze resursele până ce ar fi fost posibil să fie învins cu uşurinţă şi să i se ia înapoi toate teritoriile ocupate între timp. Declarând că este foarte bucuros să accepte provocarea ducelui de Anjou, Carol îl făcu să înainteze, silindu-l să cheltuiască şi să facă marşuri obositoare spre o luptă care dispărea pe măsură ce se apropia.

Tot mai îngrijorat odată cu venirea Crăciunului, Anjou făcu un testament, iar Amadeo, pierzând speranţa într-o victorie, propuse o pace negociată. În schimbul renunţării de către Anjou la pretenţia sa asupra Neapolelui, Carol de Durazzo trebuia să renunţe la Provenţa şi să-i dea ducelui de Anjou cale liberă spre coastă ca să se întoarcă în Franţa. Carol al III-lea respinse condiţiile. Se căzu de acord să aibă loc o luptă între câte zece luptători de fiecare parte şi, ca de fiecare dată, când miza era prea importantă, această luptă nu avu loc.

În februarie 1383 apăru o epidemie printre soldaţi când erau în munţi deasupra Neapolelui, făcând numeroase victime printre care şi Amadeo de Savoia, mort la vârsta de 49 de ani. Pe 1 martie, plecată de un an din ţinutul zăpezilor Savoiei, splendida carieră verde a prinţului luă sfârşit. Chemat urgent, Anjou plânse amarnic la patul lui de moarte.

Înfrântă şi flămândă, armata angevină se retrase spre călcâiul Italiei. Tot ce rămase din comoara regească a fost folosit pentru cumpărarea hranei. Vesela de aur şi argint a ducelui de Anjou aduse bani puţini şi chiar şi coroana sa nupţială pe care o adusese pentru încoronare trebui să fie vândută. Minunata sa cămaşă de zale, brodată cu aur, purtată peste armură a fost de asemenea vândută şi el purtă în locul ei o simplă tunică cu irişi, pictaţi în galben. În loc de cărnurile şi pateurile fine cu care era obişnuit, a mâncat tocană de iepure şi pâine de orz. Odată cu trecerea lunilor, animalele de povară înfometate nu mai putură trage, iar caii de luptă „în loc să tropăie pe pământ şi să necheze cu mândrie, lâncezeau cu capetele lăsate ca nişte animale obişnuite”.

De când părăsise Parisul, ducele de Anjou bombardase consiliul cu scrisori şi soli pentru ca acesta să-şi îndeplinească promisiunea de a finanţa o altă campanie împotriva Neapolelui sub comanda lui Enguerrand de Coucy. Pe când se mai afla la Avignon el îndemă pe reprezentantul său de la Paris, Pierre Gerard, să facă tot posibilul pentru a-l angaja pe baronul de

Coucy. Urma să nu i se plătească niciun ban până ce nu se angaja în scris să i se alăture ducelui de Anjou, însă Gerard era instruit „ca totdeauna să se poarte cât se poate de delicat cu acest senior”. Papa Clement sprijini cererile ducelui în faţa coroanei, spunând că există „superbe” daruri din diverse părţi ale Italiei şi promisiuni de succes, şi-şi exprimă adânca sa mâhnire faţă de refuzul consiliului francez să ajute o acţiune de care depindea sănătatea Bisericii. Totuşi, ducele a fost lăsat în suspensie în anul de după lupta de la Roosebeke. Coroana a fost în măsură să-şi îndeplinească promisiunea de-abia după înăbuşirea răscoalei din Paris, când şi-a umplut din nou vistieria cu amenzi. Între timp Amadeo murise, iar „armata lui Xerxes” lâncezea în mizerie la Bari.

Baronul de Coucy era dispus şi nerăbdător să meargă în ajutorul ducelui de Anjou. Se consulta permanent la Paris cu cancelarul lui Anjou, episcopul Jean Le Fevre, şi-l întrebă de mai multe ori dacă Le Fevre obţinuse un răspuns pozitiv de la rege. În sfârşit, în aprilie 1383, consiliul aprobă suma de 190.000 de franci pentru Anjou, din care 80.000 reprezentau ajutoare strânse din propriile lui posesiuni. Chiar în acel moment Anglia, într-un ultim acces al setei de război, lansă o altă invazie. Toate energiile au fost îndreptate spre a o înfrunta şi, din ordinul ducelui de Burgundia, tuturor soldaţilor le-a fost interzis să părăsească regatul. Expediţia lui Enguerrand de Coucy căzu. Se organiză într-adevăr o armată însă nu pentru Italia, ci, încă o dată, pentru Flandra, unde englezii luaseră Dunkerque.

Condus de Henry Despenser, episcop de Norwich, raidul englez era fructul încercărilor lui Urban de a face o „cruciadă” împotriva Franţei schismatice. Aceasta începu cu un scandal şi avea să se termine cu un fiasco. Răul moral făcut prestigiului papei în Anglia prin metodele finanţării „cruciadei” a avut o importanţă mai mare decât orice ar fi câştigat papalitatea, chiar dacă raidul întreprins ar fi avut succes. Călugărilor, ca reprezentanţi papali, li se dădură „indulgenţe miraculoase” şi alte puteri de a vinde sau, mai rău, de a refuza iertarea „dacă oamenii nu plăteau conform capacităţii şi situaţiei lor”. Chiar şi împărtăşania nu era dată enoriaşilor care refuzau să ofere ceva pentru cruciadă. Se strânseră aur, argint, bijuterii şi bani, îndeosebi, conform lui Knighton, „de la

doamne şi alte femei... Astfel a fost smulsă din mâinile femeilor comoara secretă a regatului”. Începură din nou proteste şi fu evocat unul din ultimele pamflete ale lui Wyclif, „împotriva războaielor clericale”. Predicatorii lollarzi denunţară pe „aceşti prelaţi lumeşti... căpitani principali şi forţe ale bătăliilor Satanei pentru a exila viaţa bună şi caritate”„. Din cauza naturii false a iertării spuneau ei „nicio gură nu poate spune cât de multe suflete merg în iad din cauza acestor căpitani blestemaţi şi a jurisdicţiilor şi blamărilor acestor anarhişti”.

Norwich era un prelat nu numai marţial dar şi un războinic activ. Deşi era episcop, el a fost descris de Walsingham ca „tânăr, neînfrânat şi insolent... neînzestrat nici cu învăţătură, nici cu discreţie, fără experienţă, în a păstra sau în a acorda prietenie”. Când strânsese destule fonduri şi forţe şi aproximativ 5.000 de oameni, aliaţii săi din Gand au fost deja înfrânţi. Totuşi, el reuşi, după ce debarcă la Calais, să ia repede Gravelines, Dunkerque şi Bourbourg de pe coasta flamandă. După ce institui asediu la Ypres fără succes, îşi îndreptă atenţia spre Picardia, apărată atunci de Coucy în calitate de căpitan general. Norwich se retrase fără luptă când jumătate din forţa sa, sub conducerea veteranului Sir Hugh Calveley, refuză să-l urmeze mai departe. Deoarece câmpul era ocupat de o armată mult superioară, Norwich se închise rapid în Bourbourg în timp de Calveley porni spre Calais. „Pe credinţa mea” spuse acel căpitan veteran cu dezgust, „am făcut o campanie cât se poate de ruşinoasă; niciuna atât de slabă sau atât de dezonorantă n-a pornit vreodată din Anglia”. Acesta era rezultatul, spunea el, dacă te încrezi în „acest episcop de Norwich care a vrut să zboare înainte de a avea aripi”.

O imensă armată franceză începu în august un asediu al Bourbourgului, în timpul căruia cavalerii francezi se distrau, se întâlneau cu cavaleri străini la turnire şi festivităţi, totul făcându-se cu splendoare competitivă şi fapte de curaj menite „să sporească faima vechii lor nobilimi”. În timpul acestor activităţi, Coucy făcu o demonstraţie impresionantă, în special pentru stilul său ecvestru. Călare pe un cal minunat şi conducând alţi câţiva purtând harnaşamente cu însemnele heraldice aparţinând casei sale, „el călări dintr-o parte în alta în modul cel mai graţios spre încântarea tuturor celor care-l văzură, şi toţi îl lăudară şi-l

cinstiră pentru înfăţişarea lui măreaţă şi pentru prestanţa sa”. Patru luni trecură în modul cel mai plăcut în faţa oraşului Bourbourg, într-o cu totul altă dispoziţie decât cea din timpul luptei împotriva oamenilor de rând cu un an înainte. Francezii nu manifestară o mare nerăbdare de a ataca şi, cum iarna se apropia, încheiară afacerea printr-o mediere şireată a ducelui de Bretania. Norwich a fost mituit şi se duse acasă la pagubă şi dezonoare. Faima militară a englezilor, deja în declin de zece ani, scăzu şi mai mult, dându-le moraliştilor ocazia unui text împotriva nedreptăţilor şi asupririlor exercitate de oamenii spadei. „Mâna lui Dumnezeu este împotriva lor” spunea Thomas Brinton, episcop de Rochester „deoarece mâna lor este împotriva lui Dumnezeu”.

Deşi beligeranţii nu aveau cum să ştie, invazia lui Norwich a fost menită să fie ultima din acel secol, deşi nu şi a războiului. Luptele se împuţinară fără să aducă vreo înţelegere între Anglia şi Franţa. Ca de obicei, începură discuţii după asediul Bourbourgului, însă nu s-a ajuns la nimic mai bun decât la încheierea unui armistiţiu de nouă luni, semnat în ianuarie 1384. De data aceasta, baronul de, Coucy n-a mai fost unul din negociatori deoarece era angajat într-un război personal în numele viitoarei lui rude, ducele de Bar, viitorul socru al fiicei sale. De aceea a fost celebrată în noiembrie căsătoria lui Marie cu Henri de Bar.

În tot acest timp, ducesa de Anjou şi cancelarul soţului ei, Jean Le Fevre, implorau consiliul să dea ajutorul promis. Situaţia ducelui era acum mai grea ca niciodată, deoarece fusese jefuit de unul din proprii săi nobili de 80 000–100.000 de franci strânşi pentru el de către soţia sa (sau după alte versiuni, împrumutaţi de la Visconti). Hoţul, care zece ani mai târziu avea să comită o altă crimă cu consecinţe istorice, era Pierre de Craon, un cavaler de origine nobilă şi cu mari moşii care-l însoţise pe duce în Italia. Trimis de ducele de Anjou să aducă banii, Craon se întoarse prin Veneţia unde cheltui cea mai mare parte din ei la petreceri extravagante, jocuri de noroc şi desfrâu, probabil din dorinţa de a-şi etala un stil demn de suveranul pe care-l reprezenta. Apoi păstră ce mai rămase şi nu se mai întoarse la duce. Aşa ceva ar părea de necrezut numai dacă cineva, interesat de eşecul lui Anjou şi destul de puternic pentru a-l ocroti pe Craon ca să nu fie judecat, nu l-ar fi pus să facă aceasta. Persoana n-ar

putea fi decât ducele de Burgundia dar presupunerea că ar fi mers atât de departe încât să-şi ruineze fratele pare exagerată. Totuşi, când Craon se întoarse în Franţa, el scăpă de pedeapsă datorită protecţiei ducelui de Burgundia cu a cărui soţie era înrudit.

Onoarea Franţei în ochii regelui şi a consiliului nu permitea ca Anjou să stea pe loc, nici să dea satisfacţie prea mare Papei Urban. În primăvara lui 1384, după ce se încheiase armistiţiul cu Anglia şi după ce Burgundia intră în posesiunea Flandrei, la moartea socrului său, se lansă în sfârşit campania de salvare a lui Coucy. Era deja târziu pentru a-l salva pe Anjou, însă Coucy nu era un căpitan care să zboare înainte de a avea aripi. În duelul armelor şi spiritului care era pe punctul de a-l purta în inima Italiei, el se arătă abil, responsabil şi talentat cu acea magică facultate de a ieşi neînvins din dezastrul înconjurător.

Încă mai înainte de a pleca, el institui, cum făcuse şi înainte de campania din Elveţia, o slujbă zilnică permanentă pentru el şi urmaşii lui, de data aceasta la abaţia St. Médard, lângă Soissons, asigurându-i o dublă acoperire. Pentru expediţia sa coroana îi oferi 78.000 de franci, din care 8.000 fuseseră daţi înapoi de Papă, 4.000 daţi lui Enguerrand de Coucy în compensaţie pentru neplata ajutoarelor promise în anul anterior. El strânse o armată evaluată la 1500 de lăncieri, ridicându-se, împreună cu pedestraşii şi arcaşii la un total de 9.000 de oameni. Miles de Dormans, fostul cancelar, care fusese nerăbdător să plece cu un an înainte se alătură cu 200 de lăncieri. Majoritatea armatei era evident formată din mercenari, parţial recrutaţi la Avignon unde se duse mai întâi baronul de Coucy, pentru consultaţii cu Clement.

În iulie, el trecu Alpii prin Mont Cenis, fiind împuternicit să încheie căsătoria prin procură a fiului lui Anjou cu fiica lui Bernabò. Un mesaj de la Bernabò îl invită să intre în Milano cu 200 din cei mai de seamă tovarăşi ai săi pe care Coucy, fie pentru fast, fie din precauţie, le mări numărul la 600. Întâmpinat „cu multă bucurie” de Bernabò în afara porţilor, ei intrară în oraş împreună, „însă numărul oamenilor era aşa de mare încât rupseră podul”. Acesta pare să fi fost singurul faux-pas al baronului de Coucy, care nu l-a distras de la ceremoniile opulente şi de la înmânarea zilnică a cadourilor în timpul vizitei ce a durat două săptămâni.

Două săptămâni nu era prea mult pentru a-şi face drum prin labirintul rivalităţilor din Italia. Relaţiile reciproce dintre Veneţia, Genova, Milano, Piemont, Florenţa, dintre fel de fel de despoţi şi comunele din nordul Italiei se schimbau permanent. Imediat ce o putere se alătura alteia împotriva unei a treia în avantajul de moment, toate alianţele şi feudele îşi schimbau partenerii ca într-un dans trecento. Veneţia se duşmănea cu Genova, Milano învrăjbea pe una împotriva ceileilalte şi se duşmănea cu Florenţa şi cu mai multe principate din Piemont. Florenţa se duşmănea cu vecina ei, Siena, Pisa şi Lucea şi formau diverse ligi împotriva lui Milano, politica Papei făcea ca toată lumea să tremure.

Primul risc al lui Enguerrand de Coucy consta în gelozia reciprocă dintre Bernabò şi melancolicul său nepot, Gian Galeazzo, care domnea acum în Pavia de la moartea tatălui său în 1378. Subtil, discret şi înşe-lător de blând, Gian Galeazzo cultiva în mod public timiditatea şi o voinţă ascunsă, tot atât de puternică şi fără principii ca şi cea a lui Bernabò. Mai târziu, când avea să fie mai bine cunoscut, Francesco Carrara din Padua spuse despre el: „îl cunosc pe Gian Galeazzo. Nici onoarea, nici mila, nici credinţa jurată nu l-au făcut vreodată să facă o faptă dezinteresată. Dacă uneori caută ce este bun, este pentru că interesul lui o cere deoarece nu are simţ moral. Bunătatea, ca şi ura sau mânia, sunt pentru el o chestiune de calcul”. Ca adversar, părerea lui Carrara fireşte că era duşmănoasă dar nu neapărat nevalabilă, caracterul pe care-l atribuia lui Gian Galeazzo anticipa, cu mai mult de un secol, prinţul lui Machiavelli.

Gian Galeazzo lua în nume de rău şi se temea de amestecul lui Bernabò în anterioarele sale relaţii cu familia regală franceză.

„Bernabò face noi alianţe cu Franţa” îl avertiză mama lui. „Dacă se înrudeşte, el va atenta la suveranitatea ta”. Având un singur copil faţă de ţarcul plin al lui Bernabò, Gian Galeazzo nu se putea măsura cu unchiul său la alianţe. Dacă nu se putea măsura cu el, el izbuti să-l îndepărteze, o alternativă rece care din acel moment – după cum s-a recunoscut mai târziu – începu să i se înfiripe în minte.

Între timp, el a plătit liniştit partea sa de subsidii pentru Anjou şi se pregăti să-l întâmpine pe Enguerrand la Pavia. Trecuseră zece ani de la ultima lor întâlnire la Montichiari care confirmase dezgustul lui Gian

Galeazzo pentru luptă încât nu se mai duse niciodată pe câmpul de bătaie. Însă baronul nu apăru la Pavia pentru a reînnoi cunoştinţa, probabil pentru că Bernabò nu a dorit ca nepotul lui să se întâlnească cu trimisul francez.

În nordul Italiei a fost o agitaţie intensă când se auzi ştirea despre sosirea lui Enguerrand de Coucy. Siena trimise în secret soli la Milano pentru a negocia primirea sprijinului împotriva Florenţei. Florenţa trimise soli pentru a-l despărţi pe Coucy de Toscana cu cuvinte amabile şi declaraţii de prietenie.

Diplomaţia florentină era condusă de cancelarul permanent, Coluccio Salutati, un învăţat cultivat care-şi putea întocmi corespondenţa străină într-o retorică latină elegantă, care reflectă încrederea în republică. Continuarea ocupării funcţiei sale, care era echivalentă cu cea de administrator şef, îi dădea mare influenţă, şi faptul că numirea lui fusese reînnoită în mod regulat timp de 30 de ani este dovada – dată fiind tulburările din politica florentină – că era un om cu o abilitate politică remarcabilă, nemai vorbind de calmul său. Inima lui aparţinea literaturii şi noului umanism, însă în afaceri era eficient, harnic, învăţat şi blând, admirat pentru integritatea şi stilul lui. După părerea lui Gian Galeazzo, un document statal emis de Salutati cântărea cât 1.000 de călăreţi în balanţa politică. Acesta era adversarul lui Enguerrand de Coucy.

Ca răspuns la salutările florentinilor, baronul de Coucy fu surprinzător de amabil. „Ne-am întâlnit”, spune raportul scris probabil de Salutati, „cu îmbrăţişări şi salutări pline de bucurie şi el ne vorbi încurajator şi paşnic. El nu ne numi prieteni şi fraţi ci chiar părinţii şi stăpânii lui... Nu numai că ne-a promis să se abţină de la ostilitate împotriva noastră, dar ne asigură că ne va sprijini cu armata sa în treburile noastre”. Baronul de Coucy evident învăţase felul de a vorbi al italienilor. El îi asigură pe florentini că temerile lor sunt imaginare şi promise să se limiteze strict numai la o cale de trecere. Ei îi acceptară asigurările, probabil nu atât pentru că aveau încredere în ele, cât pentru că, Hawkwood fiind la Neapole, nu aveau o forţă armată capabilă
să-i bareze drumul. Neutri dar bănuitori, ei strânseră o companie de 4.000 de ţărani şi oameni de rând pentru a păzi drumul.

Pornind în august, baronul de Coucy trecu Apeninii şi intră în ţara

„miracolului toscan „prin vest. Chiparoşi se ridicau spre cerul albastru, pe pante creşteau vii şi măslini argintii. Printre dealuri, pe vârfurile cărora se găseau castele sau sate se mişcau încet boi, într-un peisaj care a rămas acelaşi timp de 2000 de ani. Armata franceză pătrunde brutal, înaintând altfel decât în felul paşnic pe care-l promise baronul de Coucy. Spre a lor *stupor şi dolor* (stupoare şi durere), după cum se plânseră florentinii după aceea regelui Franţei cu amărăciune, ei aflară că „în sufletul lui el nu a fost faţă de noi cum s-a prefăcut a fi la suprafaţă”. În parte ca formă de intimidare pentru a reaminti Florenţei să rămână neutră, în parte pentru a plăti şi a-l aproviziona pe mercenari, Enguerrand de Coucy puse un tribut pe oraşe, prădă satele, luă chiar castele. Florenţa trimise soli strigând „Pace! Pace!” şi oferind daruri bogate şi alte asigurări de neutralitate dacă va ocoli teritoriul florentin. Coucy continuă să răspundă consolator, însă forţa odată folosită deveni repede jaf, greu de stăpânit.

„Ei nu numai că au furat gâşte şi găini, prădară porumbarele şi plecară cu oi, berbeci şi vite”, conform unei plângeri florentine, „dar se năpustiră de fapt asupra zidurilor şi caselor noastre, lipsite de apărare ca şi cum ar fi fost în război cu noi. Luară captivi şi-i torturară şi-i siliră să plătească răscumpărări. Ei uciseră bărbaţi şi femei în mod crud şi incendiară casele goale”.

Pe măsură ce Coucy avansa, Florenţa află cu dezamăgire că acesta ţinea legături cu seniorii exilaţi din Arezzo, un oraş muntos, vechi şi important la 100 km spre sud-est, pe care florentinii îl râvneau şi se pregăteau să-l anexeze. Istoria lui data din vremea etruscilor, faimoasa lui olărie cu smalţ roşu din vremea romanilor; din ciorchinele de turnuri cu foişoare şi balcoane, Sf. Francisc din pictura lui Giotto exorciza demonii zburători. În cearta dintre familiile Guelfilor şi Ghibelinilor, familia sa domnitoare, Tarlati, seniori de Pietramala au fost detronaţi în 1380, şi partea câştigătoare, prea slabă ca să menţină controlul, ceru ajutorul lui Carol de Durazzo. El sau agenţii săi tratară Arezzo ca pe un oraş cucerit, îl supuseră jafului obişnuit şi amenzilor încât locuitorii au început să privească mai favorabil spre Florenţa. După negocieri complexe, Florenţa aproape că semnase un aranjament să cumpere oraşul de la Durazzo când intervenţia lui Coucy ameninţă să le dărâme toate speranţele. Ei aflară că

seniorii exilaţi din Pietramala se oferiseră să-l sprijine la capturarea oraşului şi că el încheiase un tratat cu ei în acest scop. Obiectivul lui Enguerrand de Coucy era să obţină un punct de sprijin pentru cauza angevină şi o poziţie de unde ar fi avut cum exercita presiuni asupra Florenţei pentru a-l aproviziona. Dacă ar fi atras împotriva lui compania lui Hawkwood din Neapole, forţele care se opuneau lui Anjou ar fi slăbit.

Începu acum un duel între Coucy şi Florenţa. Atingându-şi ţinta, Enguerrand de Coucy făcu cereri mai mari şi dădu mai puţine asigurări. Ca răspuns la un nou protest al florentinilor împotriva jafului făcut de soldaţii lui, el dădu vina pe faptul că locuitorii s-au opus şi cu aroganţă rece ceru un tribut de 25.000 de florini de la Florenţa şi 20.000 de la Siena. Signoria se adună cu îngrijorare; unii susţineau să se plătească, alţii să se refuze. Unii propuneau o plată simbolică pentru a menţine faţada prieteniei şi a preveni un asalt al soldaţilor lui Coucy. În timp ce trimitea soli cu diverse propuneri, Florenţa îl avertiză pe Jacopo Carraciolo, guvernatorul din Arezzo care era plătit de ei, să-şi întărească zidurile, să fie pregătit să aprovizioneze întăririle florentine când acestea ar apărea şi să se aştepte la atac, pe 18 septembrie. Cu contribuţii generoase din partea magnaţilor burghezi, ei începură să adune o forţă armată.

Timp de o săptămână, în timp ce aşteptă răspunsul la cererile lui, Coucy rămase în apropiere fără să înainteze. Siena îi plăti 7.000 de florini, Florenţa, fără să explice refuzul, nu-i plăti nimic. Ca şi cum ar fi fost mulţumit, Enguerrand îşi reluă marşul însă, în loc să plece spre Arezzo, se îndreptă spre sud, spre Cortona. Această schimbare de direcţie se dovedi a fi un vicleşug pentru a slăbi vigilenţa lui Carraciolo. În noaptea de 28 spre 29 septembrie, baronul de Coucy se întoarse spre Arezzo şi când ajunse la porţile oraşului îşi împărţi trupele în două grupuri. Unul îl trimise să asalteze zidurile cu mare zgomot şi strigăte în timp ce el conduse grupul cel mai puternic cu cei mai buni cavaleri în linişte spre poarta San Clemente, pe partea cealaltă. Doborând porţile, francezii intrară strigând „Trăiască regele Ludovic şi baronul de Coucy! Moarte Guelfilor şi ducelui de Durazzo!” Soldaţii lui Carraciolo se năpustiră să-i întâmpine şi strigăte de luptă şi zăngănit de arme umplură oraşul, se dădură lupte pe toate străzile şi în jurul vechiului amfiteatru până ce apărătorii cedară în faţa

unei armate mai numeroase şi se retraseră în cetate. Seniorii de la Pietramala se întoarseră acasă în triumf şi, în timp ce Arezzo era din nou jefuit, baronul de Coucy revendică oraşul în numele regelui Ludovic al Neaoolelui, Siciliei şi Ierusalimului.

În acel moment, Ludovic de Anjou era deja mort de nouă zile. Timp de un an şi jumătate lâncezise în călcâiul Italiei fără alte semne ale regalităţii decât titlul în timp ce armata sa se risipise şi se împuţinase iar unii care avură posibilitatea se îmbarcară spre casă. Având controlul asupra oraşului Bari şi alte oraşe de pe coasta Adriaticii, el ar fi avut cum să se aprovizioneze pe mare, neputând fi atât de nevoiaş cum a fost zugrăvit de cronicarii monastici cărora le plăcea să vorbească pe larg despre tema căderii din cauza vanităţii. Era însă imobilizat din lipsă de bani. Cavalerii lui sărăciţi călăreau pe măgari sau mergeau pe jos „pentru a grăbi ziua luptei”, dar nu puteau găsi decât încăierări ocazionale. În septembrie 1384, Anjou răci foarte tare după ce-şi sleise forţele împotriva jefuitorilor din armata sa. Febra crescu şi, simţind că i se apropie sfârşitul, ducele, ca şi fratele lui, Carol al V-lea, şi-a făcut testamentul chiar în ultima zi a vieţii sale. Muribundul părea să ştie totdeauna când îi suna ceasul, fără îndoială fiindcă nu se aştepta la vindecare şi unele simptome erau recunoscute ca fiind cele fatale. Cum era posibil ca ei să fie atât de des în măsură să-şi dicteze testamentul sau codicilurile este mai greu de explicat, numai dacă nu cumva moartea era un ritual organizat, cu mulţi participanţi care asistau. Patima pentru cucerire nefiindu-i micşorată, Anjou îl ruga în testamentul lui pe Papa Clement să aibă grijă ca fiul lui, Ludovic al II-lea, să-l urmeze la tronul Neapolelui şi Carol al VI-lea „să ridice spada incomparabilei sale puteri” pentru a o răzbuna pe regina Ioana. Îl numi pe baronul de Coucy ca vicerege pentru a continua campania, cu condiţia ca el să nu poată fi îndepărtat decât la ordinul ducesei de Anjou, ordin confirmat de rege, ducii de Burgundia şi Berry. Muri la 20 septembrie în castelul din Bari într-o cameră care dădea spre mare. În timp ce corpul său, într-un coşciug de plumb era îmbarcat cu destinaţia Franţa pentru înmormântare şi forţele sale se destrămară, Carol de Durazzo ţinu slujbe funerare corespunzătoare rangului defunctului său rival şi îmbrăcă toată curtea în doliu.

Moartea ducelui de Anjou încă nu era cunoscută pe Arno, când

Florenţa află cu surprindere că Arezzo fusese capturat de Coucy. Balia sau Consiliul celor zece, numit în timpuri de criză, se adună în grabă. Au fost trimise scrisori şi ambasadori la Genova, Bologna, Padua, Perugia, Verona, Neapole şi chiar la Milano, cerându-li-se tuturor să se alăture Florenţei într-o ligă împotriva invadatorului a cărui prezenţă se spunea că primejduia toată Italia. A fost chemată compania lui Hawkwood de la Neapole şi Papa Urban rugat să impună o dare specială asupra clerului, pentru a se strânge fonduri spre a-i alunga pe „schismatici” din Italia şi a zădărnici triumful Anti-Papei. În mijlocul agitaţiei sosiră ştiri prin Veneţia că pretendentul francez la Neapole murise. Florenţa jubilă şi dublă pregătirile pentru a-l înconjura pe ducele de Coucy în Arrezo.

Nedându-şi seama de furtuna din jurul lui şi neştiind nici de moartea ducelui de Anjou, Enguerrand era încântat să informeze Signoria despre capturarea lui Arezzo, neîndoindu-se, scria el, că vor fi încântaţi să afle despre un asemenea eveniment atât de fericit pentru partizanii regelui Ludovic. Cu mai mare încântare încă, Signoria răspunse „ilustrului senior şi cel mai drag prieten” pentru a-l informa cu „mare durere” că Anjou a murit şi că mai mulţi dintre importanţii săi însoţitori apăruseră deja la Veneţia în drumul lor spre casă. Bineînţeles baronul nu crezu, bănuind o viclenie a florentinilor pentru a-l descuraja.

Pentru a-i impresiona pe locuitori se instală în stil mare şi se puse să câştige adepţi pentru pretendentul angevin, dând mese şi primind cu generozitate pe toţi cei care declarau că sunt partizani ai cauzei sale. Însă, în timp ce asedia cetatea, îşi dădu seama curând că era înconjurat, dacă nu chiar asediat, de o forţă florentină la nord şi de fostul său camarad de arme, Sir John Hawkwood, la sud. În această conjunctură, scopul campaniei sale se prăbuşi când ajunse la el confirmarea faptului că ducele de Anjou era mort.

Baronul de Coucy se trezi izolat în centrul Italiei, cu nicio şansă de scăpare şi niciun motiv de a rezista. Problema lui era mai degrabă de a se salva. Ca să se cramponeze de Arezzo de dragul cauzei angevine pentru a asculta de voinţa ducelui de Anjou ar fi fost corect, însă ar fi însemnat pierzania. Nişte mesaje de la câţiva din adepţii lui Anjou îi cerură să intre în regatul Neapolelui şi să fie guvernatorul lor, însă Coucy nu era tipul

prostesc de cavaler-erou care să meargă spre dezastru fără să se gândească sau să-l accepte cu curaj dar fără minte când dezastrul survenea. El avea intenţia să folosească capturarea lui Arezzo pentru a se salva fără a pierde prestigiul pentru cauza angevină şi să-şi recupereze costul campaniei în acelaşi timp.

Siena, care refuzase să se alăture ligii floretine, a fost salvatorul lui. El oferi Arezzo spre vânzare Sienei pentru 20.000 de florini, ştiind că rivalitatea va sili Florenţa să ofere un preţ mai bun inclusiv un permis de liberă trecere prin Toscana. Florenţa nu dobândise prea mare sprijin pentru ligă din cauză că celelalte state se temeau că ea o va folosi pentru extinderea ei. Bernabò, având interes într-o alianţă cu Franţa, sfătuise să se recâştige Arezzo mai curând cu bani decât cu forţa şi avertiză Florenţa că regele Franţei şi unchii lui ar putea face represalii mari asupra negustorilor şi bancherilor florentini în cazul în care Coucy ar fi atacat.

Şi Florenţa ştia când să folosească discreţia în locul curajului. Prin baronul de Coucy, perspectiva de a dobândi Arezzo apăruse din nou. Se făcură propuneri pentru predarea lui Carraciolo, guvernatorul oraşului, inclusiv se oferiră bani pentru plata salariilor restante ale soldaţilor lui. Având perspectiva plăţii pe care o crezuseră pierdută, oamenii lui Carraciolo făcură cunoscut şefului lor că erau gata să abandoneze o rezistenţă inutilă. În consecinţă, el a fost de acord să se predea cu condiţia ca Florenţa să-i dea o recompensă pentru daunele suferite în timpul apărării oraşului. În perioada cavalerismului nicio luptă nu era fără bani.

Deoarece Florenţa se pregătise să folosească armele împotriva lui Enguerrand de Coucy, contrar promisiunii ei de a rămâne neutră, ea era îngrijorată că Franţa ar putea trece la represalii. Pentru a le preveni, Signoria trimise lui Carol al VI-lea o istorisire voluminoasă despre faptele rele ale lui Coucy: jaful şi nedreptăţile, cererile de tribut, negocierea cu rebelii (Pietramala) pe teritoriul florentin. Cu mâhnire, scrisoarea arăta cum, după ce manifestase intenţii paşnice, Coucy acţionase cu ostilitate ca un duşman, cum „noi, chiar dacă suntem neobişnuiţi cu vorbe înşelătoare, i-am ghicit planurile” şi ne-a întristat că „un bărbat atât de nobil şi distins, în special de sânge galic, a cărui virtute firească este mărinimia, şi-a permis să inventeze minciuni şi să pună capcane”; cum, în credinţa că nu ar putea

reprezenta de fapt pe regele Franţei printr-o astfel de purtare „am pregătit o armată să răspundem cu forţă la forţă”; cum, în sfârşit „scriem aceasta cu mare durere şi amărăciune pentru ca să ştiţi că acţiunile noastre sunt justificate.

Punând acestea la dosar, republica ajunge la un aranjament amabil cu baronul prin două tratate separate, bine întocmite, din 5 noiembrie. În primul, Enguerrand de Coucy, dornic să recunoască şi să recompenseze afecţiunea, devoţiunea şi respectul arătat întotdeauna, de republica Florenţa faţă de casa regală a Franţei, cedează pentru totdeauna Arezzo, zidurile, fortăreaţa, casele, mobilierul, locuitorii, drepturile şi privilegiile sale Florenţei. Nu s-a făcut nicio menţiune de consideraţie, pentru ca tratatul să pară un act pur politic al lui Coucy în interesul angevin, împotriva lui Durazzo. El puse condiţia ca Pietramala să fie repuşi în proprietăţile lor, Florenţa să rămână neutră faţă de Neapole, trimişii şi mesagerii francezi spre Neapole să aibă liberă trecere cu dreptul de a cumpăra provizii iar el şi oamenii lui să aibă aceleaşi condiţii la întoarcerea în Franţa.

Suma asupra căreia s-a căzut de acord în al doilea tratat era dublă faţă de cea cerută Sienei. Având în vedere marile cheltuieli pe care le-a avut baronul de Coucy când a luat oraşul Arezzo şi având în vedere că traversase teritoriul florentin „fără să aducă daune” (Florenţa era flexibilă în aceste chestiuni) şi intenţiona să plece în acelaşi fel, republica era de acord să-i plătească 40.000 florini, din care trei pătrimi urmau să fie plătiţi imediat înaintea cedării oraşului şi restul de 10.000, fie la Bologna, Pisa sau Florenţa, după dorinţa lui, la două săptămâni de la evacuarea oraşului Arezzo. Dispunând generos de averea cetăţenilor, francezii puteau lua cu ei orice puteau duce în ziua plecării.

Pentru felul în care a păstrat aparenţele şi şi-a atins scopurile dorite, înţelegerea a fost o capodoperă diplomatică. Păgubaşii au fost Durazzo, care a fost silit să accepte un fapt împlinit, Pietramala care, aşteptându-se să preia iar puterea, erau furioşi, şi poporul din Arezzo pe care nimeni nu-l despăgubi. Ca răzbunare, în ziua plecării, Pietramala prinse într-o ambuscadă un grup de francezi care strângeau diverse lucruri şi-i atraseră pe alţii „în casele lor oferindu-le hrană şi apoi îi uciseră”. Baronul de Coucy ceru imediat ca Florenţa să-i pedepsească pe vinovaţi pentru a

dovedi că astfel de ostilităţi „vă sunt foarte neplăcute şi că prietenia dintre noi rămâne fermă”. Florenţa îşi exprimă regretul şi, în loc să acţioneze, oferi o denunţare artistică a acelor „detestabili Pietramala. Se spune că numele lor de familie, Tarlati, deriva dintr-un cuvânt însemnând „lemn putred mâncat de carii”, în timp ce numele Pietramala, derivând din pietra care înseamnă piatră, li se potrivea de asemeni, „deoarece sunt tari şi de neclintit în crimele lor”. Cu aceste observaţii colorate se termină duelul dintre Florenţa şi Enguerrand de Coucy.

Se îndeplniră obligaţiile reciproce. Florenţa plăti 30.000 de florini pe 15 şi 17 noiembrie, Carraciolo se predă pe 18, Coucy evacuă Arezzo pe 20 noiembrie. Evitând populaţia ostilă pe care ar fi întâlnit-o, mergând pe drumul pe care venise, el traversă munţii şi se întoarse de-a lungul pantei de est spre Bologna, postând unităţi de ariergardă pe drum pentru a semnala apariţia întoarcerii vreunui cuceritor. La Bologna, el primi de Crăciun ultima plată, complet. Intră din nou în Avignon în ianuarie 1385, adăugind traversarea Alpilor în mijlocul iernii unei reputaţii fără pată.

Darul lui Enguerrand de Coucy, neobişnuit pentru timpul lui, era recunoaşterea realităţilor, dacă privim felul în care a condus el o forţă expediţionară în comparaţie cu conducerea lui Anjou. Urmărirea cuceririi Neapolelui, deşi judecată aspru de critici după ce evenimentele s-au produs, nu era neapărat menită catastrofei. Ducele de Anjou avea aceeaşi şansă ca şi adversarul lui şi un motiv mai bun. Ce l-a învins a fost întârzierea, conducerea slabă şi pierderea timpului şi resurselor pe ceremonii care-i arătau regalitatea înainte să posede aceasta. Dacă ar fi condus o înaintare rapidă şi spartană cu toate energiile şi resursele aplicate la obiectiv, poate rezultatul ar fi fost altul. Însă „dacă” cere o atitudine modernă în Evul Mediu.

Daunele sociale n-au constat în eşec şi în acţiunea care a fost costisitoare. Costul războiului era otrava secolului al XIV-lea.

Fondurile date de coroană şi de ducele de Anjou însuşi, fără să mai amintim suma furată de Pierre de Craon, fuseseră stoarse de la poporul Franţei pentru o cauză care, în niciun caz nu îi putea fi de folos în prezent sau în viitor. Acest fapt n-a rămas neobservat, nici n-a liniştit poporul. Auzind de moartea ducelui de Anjou, un croitor din Orléans, numit

Guillaume de Jupponier, când „era doborât de alcool” izbucni într-o tiradă în care s-a auzit vocea clasei sale, care se auzea atât de rar. „Pentru ce s-a dus acolo, acest duce de Anjou, acolo unde s-a dus? A jefuit şi a furat şi a dus bani în Italia spre a cuceri o altă ţară. E mort şi blestemat, şi regele Ludovic cel Sfânt de asemenea, ca şi alţii. Murdărie, ăsta-i un rege! Nu avem alt rege decât pe Dumnezeu. Credeţi că tot ce au este dobândit pe căi cinstite? Îmi pun biruri şi iar biruri şi îi doare că nu pot lua tot ce avem. De ce să ia de la mine ce câştig cu acul? Aş vrea mai curând să moară regele şi toţi regii decât fiul meu să se înţepe la degetul cel mic”.

Cuvintele croitorului exprimau „ce alţii nu îndrăzneau să spună”. După ce a fost arestat şi închis, el a fost iertat de guvernatorul Orléans-ului.

Văduva ducelui de Anjou, născută Marie de Bretania, o fiică a sfântului însă nemilosului Carol de Blois, şi a soţiei sale nesupuse, urmări coroana Neapolelui în numele fiului ei, Ludovic al II-lea, nu aceeaşi stăruinţă energică cu care urmăriseră părinţii ei ducatul de Bretania, şi fără rezultate mai bune. Într-o competiţie cu Carol de Durazzo şi fiul lui, care a durat toată viaţa, Ludovic al II-lea n-a avut mai mult succes decât tatăl său. În timp ce Neapole trecu sub dominaţia Aragónului şi apoi a Bourbonilor spanioli, angevinii au perseverat cu pretenţia lor timp de două secole, cu toată perseverenţa nedescurajată a regalităţii în urmărirea unei coroane care nu putea fi atinsă.

Celălalt scop francez în Italia – de a impune pe Clement prin forţă – deşi nu a fost încercat niciodată de ducele de Anjou, nu era abandonat. Mai curând deveni o şi mai mare obsesie. Între timp, nebunia îi întunecă mintea Papei Urban în timpul unei certe fatale cu Carol de Durazzo şi fu alungat din Neapole. Folosind mercenari, făcu un mare tărăboi în toată Italia prin dispute neîncetate, fiind asediat şi asediind, captiv şi salvat, împrăştiind anateme şi excomunicări, târând după el pe cei şase cardinali prizonieri pe care-i acuzase că ar fi vrut să-l excomunice. Când unul din caii lor se ologi, Urban porunci ca nefericitul cardinal să fie omorât şi corpul lui lăsat neîngropat la marginea drumului. După aceea execută patru din cei cinci rămaşi. Nu se poate spune că el cinsti Biserica de la Roma.

Pierre de Craon se întoarse în Franţa după moartea lui Anjou, dispunând de o avere considerabilă. În timp ce noii lui camarazi, rămăşiţe

ale armatei ducelui de Anjou cerşiră în drumul lor pe jos din Italia, el apăru la curte cu o suită magnifică, provocând indignare...Ha! Trădător ipocrit” strigă ducele de Berry, văzându-l intrând în consiliu – „ticălos şi neloial, meriţi să fii omorât! Tu eşti cel care ai provocat moartea fratelui meu. Prindeţi-l şi să se facă dreptate!” Nimeni n-a îndrăznit să îndeplinească porunca, de frica legăturii lui Craon cu ducele de Burgundia. Craon continuă să rămână o prezenţă decorativă la curtea lui Carol al VI-lea şi să scape pentru multă vreme de un proces implacabil intentat de ducesa de Anjou şi fiul ei, deşi în cele din urmă i se porunci să plătească 100.000 franci. Culmea ironiei, după ce a scăpat nevătămat din Italia, Coucy căzu de pe cal la Avignon şi se răni serios la un picior. Probabil că era o fractură multiplă, destul de gravă căci a trebuit să stea la pat timp de patru luni. Ca vicerege al lui Anjou, el îşi luă răspunderea pentru zdrenţăroşii veterani care se întorceau de la Bari, împărţind fonduri şi mediind certuri. La sosirea văduvei ducelui de Anjou pentru a anunţa pretenţiile fiului ei la Provenţa, el o vizită de mai multe ori (probabil că într-o litieră), o sfătui în chestiunea lui Pierre de Craon şi „o consolă cât putu mai bine”. În timpul acestor vizite se prea poate să se fi întâlnit şi să fi discutat cu autorul unuia din cele mai mari comentarii ale secolului al XlV-lea.

Honore Bonet, stareţ benedictin din Salon în Provenţa, avea o oarecare funcţie la curtea ducelui de Anjou şi trăia la Avignon prin anii 1382–1386, în timp ce îşi scria observaţiile asupra genului de acţiuni în care Coucy era principalul personaj.

„Arborele bătăliilor” era o analiză a legilor şi obiceiurilor războiului şi inevitabil, a efectelor lui morale şi sociale. Scopul scrierii cărţii sale, spunea Bonet, era să găsească un răspuns la „marile tulburări şi la fărădelegile fioroase” ale timpului. Concluzia lui era sinceră. Pusă în forma unei întrebări – „Dacă poate fi această lume prin firea ei fără conflicte şi în pace?” – răspunsul lui era: „Nu, nici într-un caz nu poate fi altfel”.

„La începutul cărţii mele fac un copac al plângerii”, scria el, pe care se pot vedea trei lucruri: suferinţa care n-a mai fost vreodată „a schismei”, marea disensiune dintre prinţi şi regii creştini; şi „marea mâhnire şi discordie” între comunităţi. Bonet a analizat multe chestiuni practice şi morale – dacă un om, fiind prins în timp ce are un permis de liberă trecere,

cel care i-a garantat trecerea este obligat să-l răscumpere cu banii săi; dacă un bărbat ar trebui să prefere moartea în locul fugii de la locul bătăliei; care erau drepturile de plată ale cavalerilor, inclusiv cazul când erau bolnavi sau când nu luptau; care erau regulile spolierii. În fiecare comentariu ideea sa dominantă era că războiul nu trebuie să dăuneze celor care nu fac război, în timp ce fiecare exemplu din timpul său arată contrariul...îl doare inima să vadă şi să audă ce mizerie aduce muncitorilor săraci... datorită cărora, sub Dumnezeu, Papa şi toţi regii şi seniorii din lume au carnea şi băutura şi îmbrăcămintea. „Ca răspuns la această întrebare dacă este admisibil să iei prizonieri „pe negustorii, pe truditorii pământului şi pe păstorii" duşmanului, răspunsul era nu". Toţi fermierii şi plugarii cu boii lor când îşi fac meseria" şi orice asin, catâr sau cal înhămat la un plug trebuie să aibă imunitate „datorită muncii pe care o fac". Motivul era fundamental: siguranţa muncitorului şi a animalelor sale este în avantajul tuturor deoarece el lucrează pentru toţi.

Bonet a reflectat dezamăgirea sporită faţă de „marea mâhnire şi discordie" provocată de violarea zilnică a acestui principiu. Călugări ca el şi poeţi ca Deschamps deplângeau deschis etica războaielor, nu pentru că ei ar fi fost mai sensibili decât alţi oameni ci deoarece erau logici şi obişnuiţi să pună ideile în scris. Fără nicio iluzie despre cavalerism, Bonet scrise că unii cavaleri erau îndrăzneţi din dorinţa de glorie, alţii de frică, alţii din „lăcomia de a câştiga bogăţii şi fără niciun alt motiv". Când apăru în 1387 lucrarea sa „Arborele bătăliilor", dedicată lui Carol al VI-lea, el nu avu de suferit de pe urma adevărurilor ei. Dimpotrivă, fu invitat la curte şi i se dădură alocaţii şi posturi. Ca şi alţi profeţi, soarta lui a fost să fie cinstit şi apoi – tratat cu indiferenţă.

Capitolul 20

O a doua cucerire normandă

În timp ce Enguerrand de Coucy era încă la Avignon, datorită talentelor sale diplomatice a fost însărcinat cu delicata misiune de a-l informa pe Papa Clement despre alianţa maritală a regelui Franţei cu o casă de pe partea cealaltă a schismei. Mireasa în perspectivă era Elizabeta de

Bavaria – sau Isabeau, după cum a devenit cunoscută prin echivalentul francez al numelui ei – o membră a dinastiei Wittelsbach şi nepoată a lui Bernabò Visconti. Bavaria, ca şi toate statele germane, îi dădeau ascultare lui Urban, spre dezamăgirea amară a lui Carol al V-lea. Totuşi, o căsătorie cu o germană era importantă pentru a da regelui greutate împotriva Angliei, în special de când Richard al II-lea negocia căsătoria sa cu Ana de Boemia, fiica defunctului împărat.

Bavaria era cel mai puternic şi înfloritor stat german şi Wittelsbach cea mai bogată din cele trei familii – celelalte fiind Hapsburg şi Luxemburg – care în diferite perioade a ocupat tronul imperial. O alianţă cu Wittelsbach era atât de dorită încât Bernabò Visconti îşi căsători nu mai puţin de patru din copiii lui cu descendenţi ai acestei case. Taddea, al doilea din aceşti copii, aducând o zestre de 100.000 de ducaţi de aur, se căsători cu ducele Ştefan al III-lea al Bavariei care, deşi a domnit împreună cu doi fraţi, poseda peste măsură toate calităţile unui autocrat. Nepăsător, cheltuitor, lăudăros, afemeiat, nepotolit în lipsa vreunui turnir sau război, el se potrivea bine cu fiica lui Visconti şi, când ea muri după 12 ani de căsătorie, sora ei Maddalena, cu o altă zestre de 100.000 de ducaţi îi luă locul. Isabeau, produsul primei căsătorii era în 1385 o nemţoaică drăguţă, plinuţă, în vârstă de 15 ani, menită să aibă o soartă sinistră.

Problema căsătoriei cu Carol al VI-lea a fost abordată pentru prima dată când unchiul ei, ducele Frederick venit să ia parte la plăcerile cavalerilor francezi, la asediul Bourbourgului. Află astfel că, o condiţie pentru viitoarea mireasă de a se logodi cu regele Franţei era să fie examinată în pielea goală de către doamnele de la curte spre a determina dacă este bine făcută pentru a avea copii. Transmisă irascibilului ei frate, propunerea a fost respinsă cu indignare. Şi ce se întâmplă dacă-i trimisă înapoi? întrebă ducele Ştefan şi dădu la o parte coroana oferită. Totuşi, alianţa a fost urmărită cu tact de către unchiul lui, Albert de Bavaria, domnitorul Hainault-ului-Olanda şi de către ducele de Burgundia cu ocazia celebrei nunţi duble a fiilor şi fiicelor lor. A fost obţinut consimţământul lui Ştefan, căzându-se de acord ca Isabeau să fie trimisă în Franţa sub pretextul unui pelerinaj, deşi Ştefan îl avertiză pe fratele lui care urma s-o însoţească, că dacă o va aduce înapoi „Nu vei avea un duşman mai mare

decât pe mine”.

Zvonurile despre căsătoria plănuită provocară cea mai senzaţională lovitură a timpului când ajunseră la Milano – înlăturarea lui Bernabò de către nepotul lui, aşa-zis liniştit şi retras, Gian Galeazzo. Politica matrimonială a lui Bernabò care lezase în ultimul timp suveranitatea lui Gian Galeazzo datorită faptului că Bernabò avea obiceiul să dea ca zestre teritorii ale familiei Visconti sau veniturile de pe ele, la care nepotul avea aceleaşi drepturi – fără să-l consulte. Perspectiva ca nepoata lui Bernabò să ajungă pe tronul Franţei şi o altă perspectivă ca fiica lui Bernabò, Lucia, să ajungă pe tronul Neapolelui ameninţa să suprime sprijinul francez dat lui Gian Galeazzo.

Lucia reapăru când ducesa de Anjou, care nu încetase o clipă să-şi sâcâie rudele franceze să mai încerce o dată în privinţa Neapolelui, a reuşit să obţină o promisiune de probă „în favoarea” încercării şi, în consecinţă, trimise după Lucia pentru a încheia căsătoria prin procură cu fiul ei. Acest concurs de împrejurări îl împinse pe Gian Galeazzo la acţiune.

În mai 1385 el trimise un mesaj unchiului său spunând că este pe punctul de a face un pelerinaj la Madona del Monte lângă Lago Maggiore şi că ar fi bucuros să-l întâlnească în afara Milanului. Propunerea lui părea destul de firească deoarece Gian Galeazzo, deşi „cu o minte subtilă şi cu maniere înţelepte”, era foarte credincios, purtând mătănii şi fiind însoţit de călugări oriunde se ducea, îngrijindu-se de penitenţă şi pelerinaje. În afară de asta el se mai baza şi pe astrologi spre a-i alege momentele propice pentru hotărârile lui şi odată, refuză să discute o problemă diplomatică într-un anumit moment deoarece, după cum scrise corespondentului său „Respect astrologia în toate afacerile mele”. Aceste gusturi şi frica aparentă de unchiul lui, manifestată prin dublarea gărzii sale şi prin ordinul ca toată mâncarea să-i fie gustată, îl făcu pe Bernabò să-l dispreţuiască. Când un curtean, bănuitor la mesajul lui Gian Galeazzo, îl avertiză asupra unui eventual complot, Bernabò l-a luat peste picior. „N-ai minte. Îţi spun că-l cunosc pe nepotul meu”. La 76 ani, după o carieră de tiran, avea prea multă încredere în sine şi era nepăsător. Planul lui Gian Galeazzo a depins tocmai de acest fapt.

Bernabò se duse la întâlnire în afara porţilor cu doi din fiii lui, însă

fără altă protecţie. Gian Galeazzo, însoţit de o gardă personală numeroasă descăleca, îl îmbrăţişa pe unchiul lui şi, în timp ce-l ţinea strâns, strigă o poruncă în germană la care unul din generalii săi, condotierul Jacopo del Herme, îi tăie lui Bernabò cureaua de care era prinsă spada, în timp ce un altul, strigând „Eşti prizonier”, îi smulse bastonul funcţiei şi îl luă în pază. Forţele lui Gian Galeazzo galopară imediat prin Milano şi ocupară punctele cele mai puternice. Datorită guvernării rezonabile a oraşului Pavia, populaţia a fost dispusă să-l primească cu bucurie ca pe un eliberator şi-l salută cu aclamaţii „Viva il conte!” urmate de primul lor gând la înlăturarea tiranului: „Jos cu birurile!” Pentru a-şi uşura trecerea, Gian Galeazzo permise mulţimii să jefuiască palatul lui Bernabò şi să ardă registrele cu biruri. El reduse birurile ca una din primele sale măsuri şi-şi completă suma din mormanul de aur al lui Bernabò. Legitimitatea sau aparenţa legitimităţii a fost împăcată prin convocarea unui Mare Consiliu care să-l însărcineze pe Galeazzo cu guvernarea oficială şi prin trimiterea unei copii legale cu crimele lui Bernabò tuturor statelor şi conducătorilor.

Statul milanez, avea acum un singur conducător, care avea să-şi extindă puterea şi mai mult odată cu trecerea timpului. Fiii lui Bernabò au fost neutralizaţi, unul prin închisoare pe viaţă, altul datorită propriei sale nimicnicii şi, printr-o pensie viageră, cel de al treilea, mezinul. Oraşele Lombardiei se supuseră fără să se opună iar tiranul fu închis în fortăreaţa de la Trezzo, unde muri în decembrie al aceluiaşi an, probabil otrăvit din ordinul uzurpatorului. Bernabò a fost înmormântat la Milano cu onoruri, deşi fără bastonul funcţiei sale, iar statuia sa ecvestră, făcută deja la comanda lui, a fost ridicată după cum plănuise.

Căderea modernului Tarquinus[26] a surprins lumea, ecourile ei ajungând până în Povestirile din Canterbury unde este povestită în „povestea călugărului” cum „Nepotul de frate chiar făcutu-l-a în temniţă să moară”. Fără să fie cea mai neînsemnată dintre consecinţe faptul avea să sădească în inima superficială însă implacabilă a lui Isabeau de Bavaria o

---

[26] Tarquinius Superbus (sec. VI î.e.n.) ultimul dintre cei şapte regi legendari ai Romei, înlăturat de la putere de o răscoală populară condusă de Lucius Iunius Brutus, care a proclamat republica.

dorinţă neînduplecată de răzbunare împotriva lui Gian Galeazzo, care a detronat, dacă nu chiar ucis, pe bunicul pe care fără îndoială nu-l cunoscuse niciodată. Deoarece uzurpatorul avea să devină una din figurile majore ale Europei iar ea regină a Franţei, rezultatele erau grave şi cu importante consecinţe.

La 17 ani, Carol al VI-lea era un tânăr înflăcărat, nestatornic care călărise de 9 ori în competiţiile turnirelor date în onoarea dublei nunţi a familiei de Burgundia. Pofta sa războinică fusese încurajată de unchii săi de dragul războiului purtat în propriile lor interese. Din punct de vedere fizic „natura părea să fi fost darnică” cu el. De o înălţime peste medie, robust, cu părul blond purtat graţios până la umeri, neglijent şi excesiv de generos, dând oricui şi tuturor, indiferent de ce se găsea în vistierie, îi lipsea statornicia şi seriozitatea. Se spune că pe când avea 13 ani, în timpul unei vânători, fusese prins un cerb care purta o zgardă de aur cu inscripţia: „*Caesar hoc mihi donavit!”* în caractere vechi. Spunându-i-se că cerbul trebuie să fi fost în pădure de pe vremea lui Iulius Cezar „sau un alt împărat;”, băiatul rege fu atât de încântat încât porunci ca toată argintăria şi celelalte obiecte regale să fie gravate cu un cerb purtând o zgardă în formă de coroană. Nu mai puţin înflăcărat în amor, conform călugărului de la St. Denis, el era victima „apetitului carnal”. Instabilitatea tremura sub aparenţa sănătăţii. Regina Ioana, mama lui, a suferit în 1373 o criză de nebunie. Moştenirea lui era o reţea de căsătorii între rude, iar toate surorile lui, afară de una, muriseră înaintea majoratului.

Diferitele mătuşi şi unchi insistară, la somptuoasa dublă nuntă a fiului şi fiicei ducelui de Burgundia, de la Cambrai în aprilie 1385, asupra farmecului lui Isabeau şi asupra deliciilor căsătoriei. Ca prinţ cu pretenţii, Filip intenţiona ca ceremonia să le întreacă pe toate celelalte. El împrumută bijuteriile coraanei de la Carol al VI-lea, aduse alte tapiserii şi cai speciali de turnir de la Paris, comandă livrele special făcute pentru această ocazie din catifea roşie şi verde (cele mai scumpe culori), confecţiona pentru toate doamnele rochii din lame de aur şi aduse 1.000 de lăncii pentru turnir. Au fost obţinute în duplicat dispensele papei pentru înrudire, una de la fiecare pică deoarece căsătoriile avură loc în timpul schismei. Au fost împărţite daruri în tot cursul festivităţilor care durară cinci zile, iar costul lor a fost

dublu decât cel al hainelor. Costul total a fost de 112.000 de livre, egal cu un sfert din venitul statului flamand-burgund într-o vreme de profunde nemulţumiri şi nevoi sociale.

Isabeau ajunse în Franţa în iulie, după ce a fost iniţiată timp de patru săptămâni la curtea rudelor sale Wittelsbach din Hainault, în îmbrăcămintea, eticheta şi cochetăria franceză. Întâlnirea cu Carol avu loc la Amiens unde se mutase curtea franceză datorită noului război cu Flandra. În febra emoţiei regele sosi pe 13 iulie, în aceeaşi zi în care baronul de Coucy sosi de la Avignon „în grabă mare cu veşti de la Papă”, deşi nu se spune ce veşti. Nedormit şi agitat, Carol tot întreba „Când o voi vedea?” şi, când o văzu, se îndrăgosti imediat, uitându-se la fetiţa germană cu admiraţie şi ardoare. Întrebat dacă va deveni regina Franţei, el răspunse cu putere „Pe legea mea, da!”

Isabeau nu înţelegea nimic din ce se spunea deoarece lecţiile ei de franceză păreau că n-au învăţat-o nimic, cu excepţia câtorva cuvinte vorbite cu un pronunţat accent german. Totuşi, purtările ei erau atrăgătoare şi nerăbdarea lui Carol a fost atât de mare încât nunta sa făcu în grabă pe 17 iulie, o mulţime de glume făcându-se pe seama tinerei perechi înfocate. „Şi dacă, spunea Froissart, şi-au petrecut noaptea cu mare plăcere, este uşor de crezut”. Nicio căsătorie atât de nerăbdător dorită n-avea să sfârşească atât de trist, în nebunie, desfrâu şi ură.

După Venus, urmă Marte. Chiar înainte ca armistiţiul cu Anglia să expire în octombrie, scoţienii trimiseră soli să ceară ca o forţă franceză să li se alăture” ca să facă în Anglia o gaură atât de mare, ca niciodată să nu-şi revină”. Mândria Franţei întâmpină cu bucurie ocazia de a se arăta nu numai destul de puternică să respingă atacul dar şi dispusă să ia ofensiva. Era momentul să li se arate englezilor că nu pot fi mereu agresori ci „trebuie să se obişnuiască să fie atacaţi” – în propria lor ţară, după cum sugeră Enguerrand de Coucy lui Carol al V-lea. Filip cel Viteaz, persoana care guverna efectiv, aranjă ca amiralul Vienne, „un cavaler valoros şi cu pasiunea gloriei”, să ducă o forţă expedifionară în Scoţia şi să pregătească terenul pentru a-i urma o forţă mai mare care va fi condusă de Clisson, Sancerre şi baronul de Coucy. Apoi, împreună cu scoţienii, ei vor „pătrunde cu îndrăzneală” dincolo de graniţă.

Comandând 80 de cavaleri şi o forţă totală de 1500 de oameni plătiţi în avans pentru şase luni, Jean de Vienne traversă Canalul la începutul lui 1385, aducând un „dar” de 50.000 de franci de aur regelui Scoţiei şi 50 de armuri complete, inclusiv lănci şi scuturi, pentru nobilii lui. Trimişii scoţieni cerură într-adevăr francezilor să aducă echipament pentru a înarma 1.000 de scoţieni, fapt care ar fi fost o avertizare, însă realităţile din Scoţia se dovediră a fi o surpriză neplăcută. Castelele erau goale şi întunecoase, cu condiţii primitive într-un climat îngrozitor. Colibele umede din piatră ale căpeteniilor de clanuri erau şi mai rele, neavând ferestre sau hornuri, pline de fum de turbă şi miros de bălegar. Locatarii lor erau angajaţi în vendete fără sfârşit, grupuri organizate furau vite, neveste, trădau şi omorau. N-aveau fier ca să-şi potcovească caii, nici piele pentru şei sau hamuri, care înainte se importau gata-făcute din Flandra.

Obişnuiţi cu „săli cu tapiserii, castele bune şi paturi moi”, francezii se întrebau „De ce am venit încoace?”,N-am ştiut până acum ce înseamnă sărăcia”. Nici gazdele nu erau mai mulţumite de oaspeţii lor. Reproşau cavalerilor francezi că le plăcea luxul şi-i întâmpinară cu răceală, în loc de a merge la luptă deschisă cu flamurile fluturând, scoţienii îşi retraseră forţele când aflară că înainta o armată engleză numeroasă.

Abătută din drum datorită unei noi revolte în Flandra, armata franceză de întărire nu mai veni. În timpul lâncezirii forţate, înflăcărarea războinică a amiralului de Vienne, frustată fiind, se transformă în iubire; se lăsă prins într-o dragoste vinovată cu o verişoară a regelui scoţian, ceea ce înfurie pe gazde, „astfel încât amiralul era în pericol de moarte”. Dacă ultima ceartă a fost din cauza acestui fapt sau pentru că scoţienii insistară ca francezii să-şi plătească şederea, cert este că amiralul angajă rapid nişte corăbii şi plecă.

Între timp, grupul din Gand, condus de succesorul lui Arţevelde, Francis Ackerman, cucerise Damme, portul Bruges-ului, la gura râului Scheldt, unde trebuiau lansate întăririle franceze pentru Scoţia. Atacul a fost iniţiat de englezi, care sufereau din cauza obişnuitelor zvonuri privind o invazie franceză. O armată franceză, aducându-l pe rege direct din patul nupţial, se îndreptă spre nord pentru a asedia Damme şi, deşi armata suferea cumplit din cauza căldurii, arcaşilor englezi, şi a unei epidemii de ciumă ea recuceri oraşul după un asediu de şase săptămâni.

Pedeapsa a fost sălbatică, mai ales din partea burgunzilor care incendiară şi distruseră tot până la porţile Gandului. Mulţi prizonieri luaţi pentru răscumpărare fură omorâţi spre a servi de exemplu. Unul din ei îi avertiză pe călăi în faţa butucului: „regele poate omorî oameni cu inima puternică” dar, deşi el extermină pe toţi flamanzii, „osemintele lor se vor ridica din nou să lupte împotriva lui”. Aluzia îl viza pe ducele de Burgundia, având în vedere că suferinţa propriilor săi supuşi nu era în interesul lui. Se încheie în decembrie o înţelegere de pace fără alte penalizări sau amenzi la Tournai şi se făcură după aceea eforturi pentru a restabili comerţul Flandrei. Însă răul făcut în timpul acelor zeci de ani de certuri nu a putut fi înlăturat; marea epocă a prosperităţii flamande trecuse.

Stimulată probabil de toate nunţile din jur, căsătoria lui Coucy în vârstă de 46 de ani cu o fată cam cu 30 de ani mai mică ca el avu loc în februarie 1386. Mireasa era Isabelle, fiica ducelui de Lorena, „o foarte frumoasă domnişoară dintr-o familie nobilă a casei de Blois”. Ea fusese avută în vedere ca mireasă pentru rege în timpul cât Ştefan de Bavaria se arătase recalcitrant şi era descrisă a fi „de vârsta regelui sau foarte apropiată ca vârstă”, ceea ce însemna că avea 16–18 ani. Carol aproape că fusese „de acord” cu această partidă, până ce se reînnoi propunerea bavareză.

Se ştie puţin despre a doua Isabelle de Coucy cu excepţia faptului că, după căsătorie, Enguerrand întreprinsese un vast program de renovări ale castelului din care se poate deduce (deşi nu e obligatoriu) că a făcut-o pentru a mulţumi pe o tânără şi frumoasă mireasă.

După căsătorie, se adăugă castelului o nouă aripă în partea de nord-vest aproape tot atât de grandioasă ca şi faimosul donjon, împreună cu multe îmbunătăţiri casnice[27]. Noua aripă cuprindea o mare sală de banchete de 15 pe 60 în numită Salle de Preux sau Sala celor nouă celebrităţi, eroii istoriei cei mai admiraţi în Evul Mediu. Ei erau trei antici – Hector,

---

[27] Printr-un noroc, registrele domestice de la Coucy-le-Château pentru anii 1386–87 rămaseră neatinse destulă vreme pentru ca un anticar local, Lucien Broche, să publice un raport asupra lor în 1905–1909. Originalele au dispărut în timpul primului război mondial, când Picardia a suferit mari distrugeri.

Alexandru cel Mare şi Iulius Cezar; trei evrei biblici – Joshua, regele David şi Iuda Macabeul; trei creştini – regele Arthur, Charlemagne şi cruciatul Godfrey de Bouillon.

O altă sală de 12 pe 24 în era destinată celebrităţilor feminine: Hippolyta, Semiramida, Pentesilea şi alte regine legendare. Fiecare sală avea un cămin imens la fiecare capăt, un tavan înalt boltit şi ferestre largi arcuite care lăsau să pătrundă fâşii groase de lumină, altfel decât îngustele crăpături din celelalte ziduri. De pe o estradă ridicată în Salle de Preux, marile personaje cu doamnele lor, separate de mulţime, puteau urmări dansuri şi spectacole. În spatele estradei stătea rândul celor două celebrităţi în basorelief, „sculptate atât de frumos”, scria un admirator „că dacă n-aş fi văzut cu ochii mei n-aş fi crezut niciodată că de fapt sculpta în piatră atât de perfect frunze, fructe, şi alte forme delicate”.

Printre alte adăugiri mai era şi un cămin pentru boudoir-ul doamnei, prins acum într-un unghi între noua şi vechea aripă; un teren interior de tenis cu un tavan de lemn sculptat; un nou grajd în curtea inferioară; parapetele lungeau terasele; un spaţiu cu două arcade sub terasă pentru a se ţine lemn de foc; o rigplă cu latrine „Pentru a face loc restauratorilor, Bonniface şi Guedon să stea întinşi”; un rezervor de apă de 3 pe 6 m şi adânc de 5 în care alimenta cu apă bucătăriile prin patru mari conducte de piatră. Au fost instalate noi tavane de lemn în donjon, acoperişurile reparate în tot castelul, curăţate acrotarele şi rigolele şi au fost reparate ferestrele din camera de sus „pe care maimuţa doamnei de Coucy le stricase”. Au fost angajaţi meşteşugari de diverse meserii – un rotar ca să micşoreze trăsura adusă din Lorena de noua doamnă Coucy, trăsură care era prea lungă pentru porţi şi a trebuit micşorată cu 30, 5 cm; sculptori în lemn pentru a lambrisa tavanele din camera notarului şi capela şi camera de toaletă a baronului de Coucy şi pentru a mări masa de banchete pentru noua sală; lăcătuşi pentru a înlocui vechile chei, lacăte, bolţuri şi balamale, îndeosebi pentru a face un nou lacăt la caseta din capela seniorului; instalatori pentru a repara chiuvetele din bucătărie şi ţevile de evacuare; pictori de la Paris pentru a decora pereţii şi „a matlasa din nou glugile alb cu roşu ale uniformei lui Coucy”. O mare parte din pământul nearendat, cum apare în registre, era ocupat cu via, în care trebuiau investiţi mulţi

bani la sădirea, cultivarea şi recoltarea ei şi care aducea un venit considerabil seniorului. Alte cheltuieli se făceau cu salariile administratorilor, perceptorilor, daniilor pentru capelanii celor două capele, pentru conservarea peştelui, completarea şeptelului, tăierea lemnelor, cositul şi strânsul fânului, pentru hainele şi echipamentul seniorului şi ale suitei sale. Călătoriile lui Enguerrand de Coucy la Soissons şi în alte locuri îl arătau în general însoţit de circa 80 de cavaleri călare, scutieri şi servitori şi un astronom, Maître Guillaume de Verdun, pentru a-i îndeplini „anumite nevoi”.

A doua căsătorie ca şi prima nu a fost prea prolifică, lucru care s-ar putea datora fie relaţiilor maritale ale baronului de Coucy, sau, pur şi simplu absenţelor lui îndelungate. Nu se născu niciun fiu care să ducă mai departe dinastia şi să menţină marea baronie ci numai o fiică. Numită Isabelle după mama ei, ea se căsători în cele din urmă cu al doilea fiu al ducelui de Burgundia. La o dată necunoscută, probabil câţiva ani mai târziu, se născu în sfârşit mult doritul fiu al lui Enguerrand – în afara căsătoriei. Numit Perceval şi cunoscut sub numele de Bastardul din Coucy, el se căsători abia în 1419, ceea ce sugerează că a fost fructul unei legături târzii; identitatea mamei nu se cunoaşte. Poate să fi fost o rivală a soţiei lui Coucy sau o Înlocuitoare a ei în timpul misiunii sale în sud ca locotenent general al Guiennei. În mod evident, această femeie a fost de oarecare importanţă în viaţa baronului, sau el se mândrea pur şi simplu că are un fiu sau poate ambele, deoarece personal recunoscu paternitatea şi-l înzestră pe Perceval cu senioria Aubermont, feudă a domeniului La Fere. De atunci încolo Bastardul se putea numi Seigneur de Coucy şi Seigneur d’Aubermont.

În anul căsătoriilor, 1385–88, baronul de Coucy participă, la Dijon, la căsătoria rudei sale hapsburgice şi recentul său duşman, ducele Albert al III-lea cu o fiică a lui Filip cel Viteaz. Acesta a fost anul victoriei istorice de la Sempach când suliţaşii elveţieni îi înfrânseră pe Hapsburgi şi s-ar putea ca prezenţa lui Enguerrand de Coucy la Dijon pentru căsătorie să fi avut vreo legătură cu dorinţa Hapsburgilor de a căpăta sprijinul lui. În orice caz, cearta cu familia mamei sale se pare că se terminase.

„Totdeauna sfârşeau prin a se înţelege”, scria descoperitorul

documentului.

Eşecul din Scoţia nu i-a descurajat pe francezi de a face planuri de ofensivă. Dimpotrivă, planul era acum extins la o invazie completă a Angliei, o adevărată infiltrare, probabil ca o a doua cucerire normandă. Exista o grupare numeroasă care credea că numai o victorie militară a francezilor ar putea sfârşi războiul asigurând supremaţia Papei Clement. În afară de aceasta, se ştia că Anglia era în mare discordie şi că nobilimea nu mai era unită pentru a sprijini pe rege, ci profund dezbinată. Ducele de Burgundia a fost iniţial promotorul planului de invazie, însă când s-a luat hotărârea, în aprilie 1386, consiliul regal îl votă în unanimitate. Mulţi erau cei care-l slujiseră pe Carol al V-lea, însă simţul lui de stăpânire a „artei posibilului” dispăruse. Din „mormanul de ruine” de după Poitiers, Carol învăţase disciplina ajustării ambiţiilor la posibilităţi; domnia fiului său avea să se dezvețe de ea cât mai repede cu putinţă. O fobie de grandeur, sau doar acele „fantezii ale omnipotenţei” care definesc megalomania, cuprinse Franţa pe măsură ce un secol nebun se apropia de sfârşit. „Sunteţi cel mai mare rege în viaţă cu cel mai mare număr de supuşi” îi spunea ducele de Burgundia nepotului său „şi m-am gândit de multe ori de ce nu trecem odată în Anglia să zdrobim marea trufie a acestor englezi şi să facem ca această acţiune să fie veşnic pomenită”. Când, la puţin timp după Paşti, ducele de Lancaster părăsi Anglia cu o mare forţă de 200 de corăbii pentru a cuceri tronul Castiliei, Franţei i se oferi ocazia. Ştirile despre mişcările fiecăruia se aflau prin pescarii francezi şi englezi care, ignorând ostilităţile, îşi veneau reciproc în ajutor pe mare şi făceau schimb de peşte prins, lăsând comunicaţia prin Canal deschisă.

Flota de invazie franceză trebuia să fie cea mai mare „de când Dumnezeu făcuse lumea”. Armata iniţială pe care Clisson şi Coucy trebuia s-o conducă în Scoţia urma să fie forţa de invazie, umflată până la proporţii înfricoşătoare. Cronicarii scriu că erau 40.000 de cavaleri şi scutieri, 50.000 de cai, 60.000 de pedestraşi, cifre care erau menite să fie mai mult impresionante decât reale. Pregătirile pentru compania din Scoţia erau în curs înaintea întreruperii flamande şi au fost reluate cu şi mai mare elan. Ca totdeauna, banii erau pe primul plan. Se pusese deja o taxă pe vânzări de 5% plus 25% la băuturi în tot regatul pentru campania din Scoţia,

strângându-se astfel 202.000 de livre. Această taxă fu reînnoită deoarece niciodată nu aducea destui bani.

Se cumpărară sau închiriară corăbii din toate părţile Europei, din Prusia până în Castilia, în timp ce şantierele navale franceze lucrau zi şi noapte. Cele 600 de corăbii strânse cu un an înainte au fost mai mult decât dublate şi priveliştea pe care o ofereau la gura râului Scheldt era „cea mai măreaţă din câte fuseseră văzute vreodată”. Buonaccorso Pitti, nelipsitul florentin, văzu 1200 de corăbii din care erau vase de luptă cu un „castel” pentru arcaşi. Nobilii francezi, bazându-se pe recuperarea cheltuielilor din jaf şi răscumpărări în Anglia, nu precupeţiră nimic pentru splendoarea prorelor aurite, a catargelor argintate şi velelor dungate cu material aurit şi mătase. Amiralul de Vienne comandă un artist flamand, Pierre de Lis, pentru a-i vopsi în roşu vasul amiral, împodobit cu blazonul său. Corabia neagră a lui Filip de Burgundia era decorată cu blazoanele tuturor posesiunilor sale şi avea drapele de mătase cu deviza sa îndrăzneaţă: „Il me tarde”, însemnând aproximativ „Nu aştept”, repetată cu aur pe pânza principală. Corabia lui de Coucy „una din cele mai somptuoase din flotă... foarte mare şi bogat ornată”, avu o soartă nefericită pe Sena unde era ancorată, fiind prinsă cu încă alte două corăbii într-un raid îndrăzneţ în susul fluviului întreprins de către un amiral portughez care acţiona ca aliat al ducelui de Lancaster.

Baronul de Coucy nu era imun la aroganţa timpului. Pecetea sa, pusă pe o chitanţă din octombrie 1386 pentru plăţile legate de flota de invazie, poartă blazonul său împreună cu leopardul regal al Angliei. Evident că se simţea îndreptăţit să emită revendicări în Anglia, probabil datorită fiicei sale, Filipa, verişoară primară a regelui Angliei. Contingentul lui Coucy din armata de invazie număra 5 cavaleri, 64 de scutieri şi 30 de arcaşi.

Golfurile şi estuarele largi ale râului Scheldt asigurau un imens adăpost pentru armada, cu comunicaţii pe uscat şi pe mare ca şi pe canalele interioare spre Bruges. Zi de zi veneau provizii – 2000 de butoaie cu biscuiţi, cherestea pentru confecţionarea căruţelor uriaşe, râşniţe portabile pentru a măcina grâul, ghiulele de fier şi piatră de la Reims, frânghii, luminări, felinare, saltele şi rogojini, urinare, vase de bărbierit, căzi de spălat rufe, pasarele pentru cai, lopeţi, cazmale şi ciocane. Slujbaşii scriau

tot timpul comenzi, agenţi de cumpărare scotociră Normandia şi Picardia, Olanda şi Zeelanda ajungând până în Germania şi Spania pentru provizii – pentru grâu ca să facă 2000 de tone de biscuiţi, carne sărată de porc şi slănină, macrouri afumate, somn, ţipari şi heringi uscaţi, mazăre şi fasole uscată, ceapă, sare, 1.000 de butoaie (sau patru milioane de litri) de vin francez şi 857 de butoaie de vin din Grecia, Portugalia, Lepanto şi Ţările Române. Ducele de Burgundia comandă 101 vite, 447 de oi, 224 de şunci, 500 de găini grase, claponi, gâşte, ghimber, piper, şofran, scorţişoară şi cuişoare, 900 kg de migdale, 200 de zahăr, 400 de orez, 300 de orz, 94 de butoaie cu ulei de măsline, 400 de calupuri de brânză de Brie şi 144 de Chauny. Au fost adunate spade, lănci, halebarde, armuri, coifuri „cu vizoare moderne”, scuturi, drapele, panaşe, 200.000 de săgeţi, 1.000 de livre de praf de puşcă, 138 de ghiulele de piatră, 500 de berbeci pentru corăbii, catapulte şi aruncătoare de flăcări. Armurierii ciocăneau şi lustruiau, brodeurii lucrau la drapele, brutarii coceau biscuiţi, proviziile erau numărate la livrare, împachetate, depozitate, şi încărcate în cale. Radele erau pline cu vase de transport, vase comerciale spaniole, şlepuri, galere şi galioane.

Dintre toate pregătirile, cea mai uimitoare a fost oraşul demontabil de lemn pentru a adăposti invadatorii la debarcare. O tabără imensă cu un loc pentru fiecare căpitan şi compania sa, era virtualmente un Calais artificial ce trebuia trecut peste Canal. Dimensiunile sale simbolizau fantezia omnipotenţei. Trebuia să aibă o circumferinţă de 14, 4 km şi o suprafaţă de 1.000 pogoane înconjurată de un zid de lemn înalt de 6 m, întărit cu turnuri la intervale de 25–55 m.

Casele, barăcile, grajdurile şi pieţele unde companiile veneau să se aprovizioneze trebuiau aşezate de-a lungul unor străzi şi pieţe aranjate în prealabil. William Cuceritorul adusese în Anglia cu 300 ani în urmă un fort demontabil în ajutorul debarcării sale şi de atunci de multe ori se folosiseră astfel de dispozitive, însă niciunul atât de îndrăzneţ ca dimensiune şi concepţie nu fusese încercat în trecut. Fabricat în Normandia prin munca a 5.000 de tăietori de lemne şi tâmplari, supravegheat de o echipă de arhitecţi, urma să fie împachetat şi îmbarcat pe bucăţele, proiectate în aşa fel încât asamblarea să se facă la destinaţie, de necrezut, în trei ore. În

scopuri militare secolul al XIV-lea, ca şi secolul al XX-lea, stăpânea o tehnologie mai sofisticată decât capacitatea mintală şi morală care îndruma folosirea ei.

La Scheldt portul era plin de nobili, funcţionari, meşteşugari şi servitori de toate rangurile, care toţi trebuiau adăpostiţi şi plătiţi. Strălucirea absentului conte de Savoia era înlocuită de cea a fiului său, Amadeus al VII-lea, numit Contele Roşu, care ştia să înveselească pe toată lumea, fie el de origine umilă, mijlocie sau înaltă şi nu alunga pe nimeni de la masa lui fără să-i dea de mâncare. Eustache Deschamps era şi el prezent, scriind cu încredere:

„A ta va fi ţara Angliei:
Unde a fost odată o cucerire normandă,
Inima vitează va pleca din nou în război”.

Toţi seniorii de vază ai Franţei erau prezenţi, cu excepţia ducelui de Berry a cărui întârziere provoca nelinişte.

Sporea nerăbdarea de a se îmbarca. Nobilii stăteau la Bruges „pentru a se simţi mai bine” şi călăreau la Sluys, unde stătea regele, o dată la câteva zile pentru a afla dacă se hotărâse ziua plecării. Răspunsul era totdeauna mâine sau săptămâna viitoare sau când se ridică ceaţa sau când vine ducele de Berry. Masa de oameni îngrămădită pe acea suprafaţă devenea neliniştită şi dezordonată. Mulţi, inclusiv cavalerii mai săraci şi scutierii, nu primeau plata şi costul vieţii creştea deoarece populaţia locală ridicase preţurile.

Cavalerii se plângeau că de-abia se putea cumpăra cu patru franci ceea ce înainte se cumpăra cu 1 franc. Flamanzii erau morocănoşi şi certăreţi „deoarece oamenii de rând le purtau pică francezilor în sinea lor pentru bătălia de la Roosebeke”. Îşi spuneau unul altuia, „De ce dracu’ nu trece regele Franţei în Anglia? Nu suntem destul de săraci?”, deşi admiteau că „francezii nu ne fac mai săraci”.

Toate scuzele pentru amânare se rezumau la una – aşteptarea ducelui de Berry. Faptul că nu sosea era un semn că spiritul invaziei nu era de fapt unanim, că existau dubii şi se luptau în spatele scenei interese contrare, că grupul care dorea pacea, reprezentat de Berry, se opunea grupului pentru

război.

Ducele de Berry era prea absorbit de achiziţionări şi de artă ca să aibă interes pentru război. El trăia pentru averi, nu pentru glorie. Avea două reşedinţe la Paris, Hotel de Nesle şi o alta lângă Temple, şi-şi construi sau cumpără în total 17 castele în ducatele sale Berry şi Auvergne. Le umplu cu ceasuri, monede, emailuri, mozaicuri, cărţi anluminate, instrumente muzicale, tapiserii, statui, tripticuri pictate cu scene strălucitoare pe fond auriu înrămate cu pietre scumpe, vase şi linguri de aur, cruci cu pietre scumpe şi casete pentru relicve, relicve şi curiozităţi. Poseda unul din dinţii lui Charlemagne, o bucată din mantia Sfântului Ilie, cupa lui Hristos de la Cina cea de taină, picături din laptele Fecioarei, o bună parte din părul şi dinţii ei încât putea să şi dăruiască, pământ din diverse locuri biblice, dinţii unui cetaceu arctic, spini de la un porc spinos, un dinte molar al unui uriaş şi destule veşminte cu franjuri de aur ca să îmbrace toţi canonicii a trei catedrale. Agenţii îl ţineau la curent cu toate curiozităţile şi când cineva îi spuse că lângă Lyon au fost dezgropate în 1378 „oasele unui uriaş”, el autoriză imediat cumpărarea. Ţinea lebede şi urşi vii, o menajerie cu maimuţe şi dromaderi şi pomi fructiferi rari în grădină. Obişnuia să mănânce căpşuni cu beţişoare montate în aur şi argint şi citea la lumina luminărilor puse în şase sfeşnice de fildeş sculptat.

Ca majoritatea seniorilor bogaţi, avea o bibliotecă cu lucrări clasice şi moderne; comandă traduceri din latină, cumpără romane de la librarii din Paris şi-şi legă cărţile în legături preţioase, unele în catifea roşie cu încuietori de aur. El comandă unor iluminatori faimoşi cel puţin 20 de cărţi ale orelor, printre care două capodopere: Grandes Heures şi Très Riches Heures. Plăcerea lui era să i se ilustreze scenele şi portretele favorite, inclusiv pe al său. Cărţile de rugăciuni erau ornamentate cu oraşe şi castele cu multe turnuri delicate, aşezări rurale, cavaleri şi doamne în grădină, la vânătoare şi în sala de banchete, îmbrăcaţi în veşminte foarte elegante. Chiar şi ducele apare, îmbrăcat de obicei în albastrul pur al cerului, culoare atât de preţioasă încât două oale cu pigmentul acestei culori erau trecute într-un inventar al „comorilor” ducelui de Berry.

Ducele introduse în bisericile lui recent inventatele orgi cu pedală şi cumpără o jachetă nouă cu patru livre pentru cornetistul său, care cânta atât

de frumos, încât să poată executa un solo înaintea lui Carol al V-lea. I se măcina praf de aur şi perle ca laxativ şi, în perioadele de repaus când i se luase sânge pentru a-i uşura efectele lăcomiei şi a unei tendinţe apoplectice, juca zaruri, jocul lui preferat; într-o partidă îşi riscă mătăniile de coral pentru 40 de franci. Însoţit de lebedele, urşii şi tapiseriile sale se muta dintr-un castel în altul, ducând lucrări de artă pe jumătate terminate într-un loc pentru a fi terminate de alţii în alt loc, luând parte la procesiuni şi pelerinaje locale, vizitând mănăstiri, luând parte la culesul viei toamna şi trimiţându-i ducesei odată în iunie mazăre nouă, cireşe şi 78 de pere coapte. Ţinea câini, căutând mereu alţii, indiferent de câţi avea, şi când auzea de o varietate neobişnuită a unui ogar în Scoţia, obţinu un permis de liberă trecere de la Richard al II-lea pentru patru curieri călare care să facă dus-întors călătoria spre a-i aduce o pereche. Fondurile pentru a-şi satisface gusturile erau stoarse de la populaţia din Auvergne şi din Languedoc, unde a fost guvernator, prin cele mai grele biruri din Franţa timpului său, semănând ura şi mizeria care au dus la revolta din Montpellier şi rechemarea lui. Cel mai mult a profitat de pe urma pedepsirii răscoalei Tuchinilor din 1383, când era din nou guvernator în locul lui Anjou. El nu dădu condamnări la moarte pentru conducătorii ei ci vându iertări şi impuse asupra comunelor o amendă enormă de 800.000 franci de aur, de patru ori mai mare decât putuse strânge Languedocul pentru răscumpărarea lui Ioan al II-lea. Urma să fie plătită printr-un bir fără precedent de 24 de franci de fum. Nepotolit şi neschimbat, ducele de Berry avea să continue să cheltuiască timp de 30 de ani până ce-şi va ruina toate domeniile pentru a-şi acoperi cheltuielile, şi muri insolvabil în 1416 la vârsta de 76 de ani.

Pe vremea când era aşteptat la Scheldt, avea 46 de ani, era vanituos, iubitor de plăceri, încăpăţânat, o pradă pentru paraziţi, mediocru ca inteligenţă şi spirit, salvat de la vulgaritate numai prin dragostea sa faţă de frumos. Poate că această pasiune de o viaţă era o reacţie faţă de trăsăturile sale urâte şi grosolane pe care le accentua în mod pervers; faţa cu nas turtit apare pe vase, peceţi, camee, tapiserii, panelele altarelor, vitralii, cărţile orelor. Conform unui vers popular, ducele dorea să se înconjoare „numai de nasuri turtite la curtea sa”. Ducele de Berry nu apăru la Scheldt până la 14 octombrie. Zilele se scurtau şi deveneau mai reci, canalul mai agitat.

Între timp, la mijlocul lui septembrie, dezastrul lovi oraşul de lemn. Încărcat pe 72 vase, el era în drum de la Rouen spre Scheldt, când convoiul a fost atacat de o escadră engleză în largul portului Calais şi trei dintre vasele franceze au fost capturate împreună cu şeful tâmplarilor care răspundea de construcţie. Prea mari ca să poată intra în portul Calais, două dintre vase au fost remorcate spre Anglia şi secţiunile oraşului expuse la Londra spre groaza şi bucuria englezilor. Pentru franœzi pierderea a fost o prevestire.

Călugărul de la St. Denis, niciodată în dificultate când era vorba de semne rele, relată despre stoluri de corbi purtând cărbuni aprinşi pe care îi puneau pe şuri acoperite cu stuf, precum şi despre una din acele teribile furtuni, care apar în mod regulat în toate momentele întunecate ale cronicii sale şi care în acest caz, scoase din rădăcini cei mai înalţi copaci şi distruse o biserică printr-un trăsnet. În ziua când ducele de Berry sosi în sfârşit, elementele naturale „probabil mâniate de întârziere” aruncară marea într-un vacarm şi ridicară valuri „ca munţii de înalte” care scuturară corăbiile, fiind urmate de asemenea ploi încât părea că Dumnezeu a trimis un nou potop. Multe provizii care încă nu erau încărcate au fost distruse.

Trecură trei săptămâni fără nicio acţiune. În noiembrie căpitanii a 15 vase de invazie prezentară o listă cu motivele pentru care îmbarcarea la acea dată nu mai era posibilă. „Marea este cu adevărat blestemată; nopţile sunt prea lungi; prea întunecate, prea reci, prea ploioase, prea cu valuri mari; avem nevoie de lună plină; avem nevoie de vânt; pământurile Angliei sunt prea periculoase, porturile sunt nesigure; avem prea multe corăbii vechi, prea multe corăbii mici, ne temem că vasele mici pot fi scufundate de marile corăbii...” Toate acestea fac aluzie la justificarea unei decizii deja luate.

Imensa acţiune cu toate investiţiile în corăbii, arme, oameni, bani şi provizii a fost revocată, cel puţin pe timpul iernii. Marea armată se dezintegră şi plecă, proviziile perisabile au fost vândute flamanzilor la subpreţ, rămăşiţele oraşului demontabil date de rege ducelui de Burgundia, care le folosi la construcţii în propriul său domeniu. Dincolo de Canal, englezii jubilau.

Că ducele de Berry „n-avea nicio intenţie să plece în Anglia” şi nu

dorea ca expediţia să se urnească din loc era cunoscut în acel timp. De ambele părţi spori dorinţa pentru o pace negociată, deşi în fiecare ţară exista şi grupul prorăzboinic. Îndeosebi negustorii doreau să se termine acest „război inutil”, şi mulţi care recunoscură că el nu ducea nicăieri cereau pacea ca un pas spre terminarea schismei şi unirea a doi mari regi creştini împotriva turcilor. Indiferent dacă Berry s-a gândit sau nu în acest sens, era desigur îngrijorat de banii absorbiţi de război şi fusese în legătură cu ducele de Lancaster, care ar fi dorit ca ţara lui să facă pace cu Franţa pentru a fi liber să-şi urmărească ambiţiile sale în Castilia. Sub pretextul unor discuţii pentru pace, ducele de Berry şi ducele de Lancaster se întâlniseră pe la începutul anului, întâlnire din care ambii ieşiră mulţumiţi şi, un an mai târziu, Berry, ca văduv, negocia căsătoria cu fiica lui Lancaster, deşi aceasta nu s-a finalizat.

Filip cel Viteaz, chiar cu riscul de a lăsa regatul pe seama fratelui său ar fi avut posibilitatea să plece fără el dacă voinţa lui s-ar fi potrivit cu motto-ul care flutura pe catargul său. Însă se temea că, dacă pleca, ar fi fost posibil să izbucnească o nouă răscoală în Flandra. Drapelele proclamând „Nu aştept” au fost date jos dar el aşteptă totuşi. În acelaşi timp şi consiliul regal îşi arătă îndoiala în privinţa succesorului. Mult înainte de semnele rele cu corbii incendiatori şi furtunile care smulg copacii, un raport de la Avignon amintea „marea discuţie dacă regele va invada sau nu Anglia”.

Adevăratul fapt determinant a fost probabil reţinerea pe care o avea în faţa apei. Traversarea Canalului era un lucru nesigur, oricum cu atât mai rău când erai obligat să navighezi împotriva „teribilului vânt de vest” al acelui anotimp. Înainte de toate, se contura un ţărm ostil de cealaltă parte. În faţa acestei primejdii, invadatori potenţiali, după ce au făcut pregătiri tot atât de grandioase ca cele din 1386, s-au întors – ca Napoleon sau Hitler. În tot timpul războiului din secolul al XIV-lea, englezii aveau capete de pod aliate în Flandra, Normandia sau Bretania sau chiar propriile lor porturi la Calais şi Bordeaux. Lipsindu-i acest avantaj, Franţa nu întreprinse niciodată mai mult decât raiduri de pedepsire fără a încerca să cucerească teren. Nicio invazie, în ambele direcţii, a vreunui cap, de pod ostil, care să reuşească, nu s-a întreprins între 1066 şi 1944.

Dacă teama era un motiv, ea nu a fost recunoscută. Invazia era

considerată numai amânată până în anul următor, când urma să se întreprindă o versiune mai mică sub comanda conetabilului şi a baronului de Coucy. În martie 1387, Carol al VI-lea făcu o vizită ceremonială la Coucy-le-Château, în parte pentru a discuta despre planuri, după cum arată documentul rămas şi care se referă la proviziile pentru „o armată” cu care baronul de Coucy urma să plece în Anglia. Fără îndoială că şi vizita regelui urmărea interesul coroanei pentru domeniul Coucy. De data aceasta niciun poet al curţii n-a consemnat evenimentul, însă o infracţiune măruntă comisă în cursul vizitei a dat la iveală una din scrisorile regale de iertare care sunt ferestre spre viaţa săracilor.

Un oarecare Baudet Lefevre, „un om sărac cu mulţi copii”, luă de la castel două tăvi de cositor folosite pentru a-i servi regelui masa, le ascunse sub tunică şi se duse la un han din oraş unde a fost văzut de un sergent al „dragului şi iubitului nostru văr, baronul de Coucy”, care-l întrebă „Ce faci aici?” Baudet răspunse „Mă încălzesc”. În timp ce vorbea, sergentul văzu tăvile şi-l arestă. Fu dus la închisoare la castel, unde se constată că mai luase şi o tavă de argint aurită gravată cu însemnele regelui. „Ar fi murit în închisoare, însă deoarece am fost imploraţi cu umilinţă să-i dăm iertarea şi să-l graţiem deoarece numitul Baudet a dus totdeauna o viaţă cinstită, fără să vorbească ce nu trebuie şi fără să fi comis vreo altă faptă rea ne bucură să-i acordăm graţia şi îndurarea noastră”, şi să achităm, eliberăm şi să-l iertăm pe petiţionar, acum şi în viitor prin „graţia şi autoritatea noastră regală” de toate jignirile, amenzile, pedeapsa civilă şi penală pe care le-ar fi îndurat şi a-i restitui lui şi bunei lui soţii toate bunurile şi să facem cunoscute acestea tuturor funcţionarilor juridici din regiune şi locţiitorilor sau succesorilor lor acum şi în viitor”.

Că toate acestea erau cerute în numele regelui pentru furtul a trei tăvi – şi cuvântul furt nu este folosit în document – sugerează, dincolo de o simplă prolixitate, grija de a-l arăta pe rege ca ocrotitor al celor săraci.

În mai, la două luni după vizita regelui, Enguerrand de Coucy luă parte la o întâlnire a Consiliului regal cu amiralul de Vienne, Guy de la Tremoille reprezentând Burgundia, Jean le Mercier, ministrul regelui şi alţii pentru a conferi despre noua invazie a Angliei. Conform călugărului de la St. Denis, plecarea „ruşinoasă” a regelui şi nobililor de la Scheldt a

lăsat o impresie dureroasă asupra tuturor francezilor, astfel că s-a simţit nevoia să se şteargă impresia dându-se o lovitură puternică Angliei şi „să se comită acolo toate excesele unui duşman asupra altui duşman”. Planul de cucerire se transformase evident în ceva mai aproape de un fel de raid.

Expediţia urma să fie împărţită în două: o parte comandată de conetabil care să plece din Bretania şi cealaltă, comandată de amiral, Enguerrand de Coucy şi contele Waleran de St. Pol, care să plece din Harfleur, în Normandia. Obiectivul lor era Dover. Trebuiau să ia 6.000 de soldaţi, 2000 de arbaletieri, 6.000 de „alţi războinici”, destulă hrană pentru trei luni, inclusiv fân şi ovăz pentru cai şi armuri în stare bună. Intenţiile erau desigur reale, deoarece în iunie la Soissons pe Aisne un vas al lui de Coucy a fost încărcat cu alimente, vase, ustensile de bucătărie, lenjerie de pat, arme şi corturi care trebuiau livrate la Rouen. Seniorii de Coucy, de Vienne şi alţii erau la Harfleur în timpul acesta. Raidurile pe coasta de la Calais, conduse de focosul Sir Harry Percy, numit „repezitul”, nu reuşiră să împiedice pregătirile deoarece Percy atacă spre nord, în direcţia greşită. Se fixă ziua plecării, toate proviziile fură încărcate, toţi oamenii primiră salariile pentru 15 zile şi „călătoria era atât de înaintată încât s-a crezut că nimic nu poate s-o zădărnicească”. Uneltind cât se poate de bine pentru a interveni, englezii îşi găsiră omul de data aceasta în conspiratorul cronic, Jean de Montfort, duce de Bretania. Pentru a determina unde era Montfort într-un anumit moment, având în vedere că el încerca să-şi menţină echilibrul între Anglia şi Franţa, îţi trebuia măiestria unui vrăjitor. Deoarece în fiecare ţară se formară grupuri politice opuse, problema sa deveni mai complicată şi sforile mai încurcate. Nu-i de mirare că, după cum se spunea, el era un suveran căruia îi dădeau uşor lacrimile.

Unul din sentimentele sale constante era ura pentru concetăţeanul şi supusul lui, Olivier de Clisson, conetabil al Franţei. Sentimentul, care era reciproc, nu-l împiedică pe Montfort să facă un tratat cu Clisson în 1381 prin care „luând în consideraţie perfecta dragoste şi afinitate pe care o avem pentru dragul şi iubitul nostru văr şi vasal, Messire Olivier, Seigneur de Clisson, conetabil al Franţei... promitem să fim un stăpân bun, sincer şi binevoitor pentru numitul senior şi să-i păzim onoarea şi condiţia persoanei sale”. Olivier promise loialitate reciprocă ca vasal. Dragostea şi afinitatea

lui Jean de Montfort se transformă în furie clocotitoare când Olivier de Clisson aranjă o căsătorie între fiica sa şi Jean de Penthievre, fiul defunctului rival al lui Montfort, Charles de Blois, şi acum moştenitor al ducatului, în acea vreme Jean de Montfort neavând fii.

Prin diverse presiuni şi oferte, Anglia insistă asupra ducelui de Bretania de a întreprinde o acţiune pentru a împiedica invazia franceză. În acelaşi timp, el era implicat şi cu ducii de Burgundia şi de Berry. Ca văr al ducesei de Burgundia, el era legat de soţul ei prin spiritul de castă care însoţea automat înrudirea prin căsătorie. În mai 1387 el încheie un tratat personal cu ducele de Berry. Un interes comun împărtăşit cu ambii fraţi era ostilitatea împotriva conetabilului.

După cum prevăzuse baronul de Coucy, funcţia de conetabil făcea duşmani, între care veneau în mod firesc în primul rând unchii regelui. Orice ocupant al funcţiei era o figură a cărei putere avea posibilitatea de a ameninţa puterea lor, şi personalitatea lui Clisson stimula antagonismul încă şi mai mult din cauza averii lui. El avea un venit de 24.000 de franci pe an de pe urma funcţiei de conetabil, achiziţionând feude, construindu-şi un palat la Paris şi împrumutând tuturor bani: regelui, ducesei de Anjou, ducelui de Berry, lui Bureau de la Riviere şi 7500 de florini papei în 1384. Când datornicii întârziau cu restituirea, ca de obicei, el îşi putea îngădui să prelungească împrumutul şi să aibă un profit mai mare din gajuri şi dobândă.

În iunie 1387, războinicul chior a fost prins de Montfort într-o lovitură tot atât de senzaţională şi foarte asemănătoare cu atacul asupra lui Bernabò, deşi nu atât de perfectă. Montfort convocă un parlament la Vannes la care erau obligaţi să ia parte toţi nobilii bretoni. În timpul discuţiilor, el îl trată pe Olivier de Clisson cu cea mai mare amabilitate şi după aceea îl chemă la masă şi-l invită cu anturajul lui să-i viziteze noul castel Hermine de lângă Vannes. Afabil, Montfort conduse pe oaspeţii săi prin toată clădirea, vizitară pivniţele pentru a gusta vinurile şi ajungând la intrarea donjonului spuse: „Messire Olivier, nu cunosc pe partea aceasta a mării pe niciunul care să ştie mai multe despre fortificaţii ca voi; de aceea vă rog să urcaţi scara şi să vă daţi părerea asupra construcţiei turnului şi, dacă există greşeli, voi porunci să fie îndreptate conform sfatului vostru”.

„Cu dragă inimă, Monseigneur” răspunse Clisson, „vă voi urma”.

„Nu, domnule, mergeţi singur” răspunse ducele, spunând că, în timp ce conetabilul va inspecta, el se întreţine cu baronul de Laval, cumnatul lui Clisson. Deşi Olivier de Clisson n-avea niciun motiv să se încreadă în gazda lui el se bază pe faptul că era musafir. Urcă deci scara şi, în momentul când intră în sala de la primul etaj, un corp de soldaţi l-au prins şi l-au închis, punându-i trei lanţuri grele în timp ce în tot castelul alţi oameni închideau uşile şi porţile cu zgomot.

La acest sunet, „sângele lui Laval îi îngheţă în vine” şi se uită la duce care „se înverzi ca o frunză”. „Pentru Dumnezeu, monseigneur”, strigă Laval, „ce faceţi? Să nu-i faceţi rău cumnatului meu, conetabilul!”

„Urcă-te pe cal şi pleacă de aici” îi răspunse Montfort, „Ştiu eu ce trebuie să fac”. Laval refuză să plece fără conetabil. În acel moment altcineva din grupul lui Clisson, Jean de Beaumanoir, veni în grabă. Montfort, care-l ura şi pe acesta, îşi scoase pumnalul şi repezindu-se la el ca apucat, strigă „Beaumanoir, vrei să fii ca stăpânul tău?” Beaumanoir spuse că ar fi o onoare pentru el. „Vrei să fii ca el?” strigă ducele furios şi când Beaumanoir răspunse că da, Montfort strigă „Ei bine, atunci îţi voi scoate un ochi!” Cu o mână tremurătoare ţinu pumnalul în faţa ochilor lui, însă nu putu să-l împlânte. „Pleacă! Pleacă!” strigă răguşit. „Nu vei avea o soartă nici mai bună nici mai rea ca el” şi porunci oamenilor lui să-l târască pe Beaumanoir într-o celulă a închisorii unde-l puseră, de asemenea în lanţuri.

Laval rămase alături de duce toată noaptea. Încercând prin rugăminţi să-l convingă să nu fie omorât Clisson de trei ori Jean de Montfort porunci să i se taie capul sau să-l lege într-un sac şi să-l înece şi de două ori gărzile îi scoaseră conetabilului lanţurile pentru a executa ordinul. De fiecare dată Laval, în genunchi, reuşi în ultimul moment să-l convingă pe ducele cuprins de frământări, amintindu-i cum el şi Clisson fuseseră crescuţi împreună, cum luptase Clisson la Auray pentru cauza lui, cum dacă-l omora, după ce l-a invitat la masă şi la castelul lui ca musafir, „niciun prinţ nu va fi mai dezonorat ca voi... detestat şi urât de toată lumea”. Dacă l-ar ţine pe Olivier de Clisson numai pentru răscumpărare, ar putea câştiga sume mari şi oraşe şi castele, pentru care chiar Laval se punea chezaş.

La această propunere, Jean de Montfort în sfârşit reacţionă. N-avea nevoie de nicio garanţie, nici de garant, ei de 100.000 de franci bani gheaţă, şi să predea locţiitorilor lui două oraşe şi trei castele, inclusiv Josselin, casa lui Clisson, pentru ca să fie eliberat conetabilul. Olivier de Clisson nu avu de ales, trebui să semneze condiţiile şi să rămână încarcerat în timp ce Beaumanoir a fost trimis să strângă banii. „Şi dacă aş spune că asemenea lucruri s-au petrecut şi n-aş spune deschis totul”, a scris Froissart, „ar fi o cronică dar nu o istorie”.

Întrucât îngrijorarea faţă de dispariţia conetabilului s-a răspândit cu repeziciune, s-a crezut în mare parte că fusese omorât şi s-a presupus imediat că întreaga expediţie în Anglia era „pierdută şi distrusă”. La Harfleur, Coucy, Vienne şi St. Pol crezură de cuviinţă să nu continue expediţia fără Olivier de Clisson, chiar după ce s-a aflat că el era în viaţă. Fapta teribilă a ducelui stăruia în toate minţile şi insulta la adresa regelui, reprezentată de capturarea conetabilului, devenise prioritară faţă de o o act de război împotriva Angliei. Expediţia cu toate vasele, proviziile şi războinicii ei a fost abandonată ca înainte şi cu o atât de mare uşurinţă încât se pune întrebarea dacă nu cumva întreruperea fusese binevenită. Dacă lovitura era menită să împiedice invazia, a fost un succes total, dar nu şi pentru Jean de Montfort căruia îi lipsea voinţa de granit a lui Gian Galeazzo.

Ca şi schisma din sânul Bisericii, ca şi brigandajul cavalerilor, ca şi comportamentul lumesc al călugărilor, actul lui Montfort distrugea principii fundamentale. A stârnit consternare. Cavalerii şi scutierii îşi spuneau unul altuia îngrijoraţi „Nimeni nu mai trebuie să se încreadă în vreun prinţ de când ducele i-a înşelat pe aceşti nobili”. Ce va spune regele francez? Desigur niciodată nu a existat un caz atât de ruşinos în Bretania sau în altă parte. Dacă un cavaler sărac ar fi făcut o astfel de faptă, ar fi fost dezonorat pentru totdeauna. În cine să se încreadă un om dacă nu în seniorul lui? Şi acest senior ar trebui să-l susţină şi să-i facă dreptate!” La eliberarea sa, Clisson, cu numai doi paji, galopă direct spre Paris cu o astfel de furie ca să capete satisfacţie, încât se spune că a făcut 150 de km. Într-o zi şi a ajuns în capitală după 48 de ore. Regele, simţind că onoarea lui este legată de cea a conetabilului său, era nerăbdător să ia măsuri, însă unchii

lui, care încă îl tutelau, nu erau chiar atât de nerăbdători. Ei păreau să fie indiferenţi faţă de pierderile lui Clisson, spunându-i că ar fi trebuit să fi fost mai prevăzător când a acceptat invitaţia ducelui de Bretania, în special în ajunul îmbarcării spre Anglia, şi potoliră toate propunerile de acţiune războinică împotriva ducelui. Din această cauză, apăru în guvern o disensiune între unchii regelui pe de o parte, şi conetabilul – sprijinit de Coucy, Vienne, Riviere, Mercier şi fratele mai mic al regelui – pe de altă parte. Seniorul de Coucy susţinea că regele trebuie să ia cunoştinţă şi să-i ceară lui Jean de Montfort să restituie ce a luat. Unchii, deja geloşi pe influenţa lui Olivier de Clisson asupra regelui şi pe relaţiile sale strânse cu baronul de Coucy şi contele de Riviere, nu doriră nicio acţiune majoră care să-i sporească prestigiul. În mijlocul crizei apăru o nouă criză.

Un tânăr exhibiţionist turbulent, ducele de Guelders, îi trimise prin soli lui Carol al VI-lea o surprinzătoare şi insolentă provocare, anunţând că este aliatul lui Richard al II-lea şi de aceea un duşman pregătit să „vă sfideze pe voi care vă numiţi regele Franţei”. Scrisoarea lui era adresată pur şi simplu lui Carol de Valois. Acest gest de fanfaronadă al unui mărunt prinţ german, conducătorul unui teritoriu îngust între Meuse şi Rin, uimi curtea deşi avea o explicaţie. Ducele de Guelders acceptase de curând plata pentru a se declara vasalul regelui Angliei şi provocarea sa adusă regelui, fără îndoială inspirată de englezi, erra menită să producă necazuri.

Carol era încântat de ocazia cavalerească. Îl umplu pe sol cu daruri şi aşteptă cu nerăbdare să răspândească gloria numelui său într-o luptă personală, „văzând noi şi îndepărtate ţări”. Trebuind să facă faţă la două provocări deodată, cea a Bretaniei în vest şi a lui Guelders la est, Consiliul dezbătu multă vreme calea ce o avea de urmat. Unii se gândiseră să considere gestul lui Guelders ca pură „fanfaronadă” şi să-l ignore, însă din nou baronul de Coucy se referi la demnitatea nu atât a coroanei cât a nobililor. El susţinu cu tărie în Consiliu că dacă regele suportă ca astfel de insulte să treacă nerăzbunate, ţările străine i-ar desconsidera pe nobilii francezi deoarece ei sunt sfetnicii regelui şi au jurat să-i păzească onoarea. Probabil că s-a gândit că Franţa trebuia să facă ceva după ce a abandonat de două ori atacul împotriva Angliei. Faptul că el însuşi părea să sufere din cauza acestei provocări i-a impresionat pe ascultători şi ei au fost de acord

că „el înțelege pe germani mai bine ca oricare altul din cauza disputelor lui cu ducii de Austria”.

De data aceasta Coucy era aliatul lui Filip cel Viteaz, care sprijinea puternic o campanie împotriva lui Guelders în propriul său interes. Între Flandra şi Guelders se întindea ducatul Brabant în ale cărui afaceri Filip, cu gândul la expansiune, era profund implicat.

Încurajând entuziasmul regelui, el angajă Franța în războiul cu Guelders, însă consiliul insistă să se clarifice întâi chestiunea cu Bretania deoarece, spuseră ei, dacă regele şi nobilii lui ar merge să se lupte cu Guelders, Montfort ar putea deschide calea englezilor.

Contele de Riviere şi amiralul de Vienne, trimişi să trateze cu Jean de Montfort, întâmpinară un refuz ursuz de a se supune. Ducele a spus numai că nu-i părea rău de nimic din ceea ce a făcut conetabilului, decât de un singur lucru: că l-a lăsat să plece viu. Nici nu acceptă el săceară scuze pentru că a capturat un musafir, „deoarece un bărbat trebuie să-şi surprindă inamicul unde, poate”. Urmară mai multe luni de tărăgănări şi frământări în toate grupările în timp ce Enguerrand de Coucy insista în Consiliu la fiecare întârziere. Anul se termină fără să aducă vreo schimbare, dar luând cu el pe fostul provocator de necazuri, vipera zbârcită, Carol de Navarra,

După o ultimă încercare de otrăvire, de data aceasta a ducilor de Burgundia şi de Berry, Carol de Navarra muri în împrejurări îngrozitoare. Bolnav şi îmbătrânit înainte de vreme, la 56 de ani, era chinuit de friguri şi frisoane şi, la recomandarea doctorilor, dormea învelit peste noapte în pânză îmbibată în rachiu pentru a-i încălzi trupul şi a-l face să transpire. Pentru ca pânza să stea pe loc, feşele fură cusute ca un fel de giulgiu şi se aprinseră într-o noapte de la lumânarea valetului, când acesta se aplecase să taie o aţă. Carol de Navarra urla de durere pe când feşele îmbibate cu rachiu ardeau în jurul corpului lui; mai trăi două săptămâni fără ca doctorii să poată să-i aline groznicele dureri.

În anul următor consiliul hotărî să-l trimită la Montfort pe Coucy, ca fost cumnat, pentru a-l îndupleca. Se considera că nimeni altcineva nu i-ar fi mai agreabil lui Jean de Montfort, nici „cu o greutate mai mare”; cu el se vor mai duce contele de Rivière şi Jean de Vienne, constituind o misiune de „trei seniori foarte inteligenţi”. Anunţat că sosesc, Montfort înțelese din

prezenţa baronului de Coucy ce greutate avea problema. Îl salută cu afecţiune, îi propuse să meargă la vânătoare, îl conduse până în camera lui, „sporovăind şi discutând despre multe chestiuni indiferente cum fac seniorii care nu s-au văzut de multă vreme”. Când se ajunse la problema în cauză, nici chiar faimoasa putere de convingere a lui Coucy, nici „cuvintele frumoase şi blânde” nu-l mişcară. Stătu la o fereastră şi se uită afară în linişte, timp îndelungat, apoi se întoarse şi spuse: „Cum se poate hrăni o iubire dacă nu mai este nimic decât ură?”, şi repetă că-i părea rău numai că-l lăsase pe Olivier de Clisson în viaţă.

Au fost necesare două vizite şi argumentele cele mai rezonabile şi mai elocvente ale lui Enguerrand de Coucy şi aluziile cele mai pline de tact asupra poziţiei slabe a lui Jean de Montfort – deoarece avea puţin sprijin de la supuşii săi – pentru a îndeplini acest obiectiv. După ce l-a convins pe Montfort să dea înapoi lui Clisson castelele, a fost trimis din nou să obţină restituirea tuturor banilor şi, cel mai greu din toate, să-l împingă, să-l linguşească şi să-l tragă pe duce la Paris pentru judecată. Dorind cu disperare să-l evite pe Clisson, Montfort prezentă o mie de scuze, însă cu ajutorul ducelui de Burgundia, dornic acum să se ajungă la o înţelegere, el a fost convins. Pentru ca să nu-i fie teamă că va fi asasinat, Coucy îl convinse să meargă până la Blois unde îl vor întâmpina unchii regelui. Cu liberă trecere de la rege, păzit de propria sa oaste de „200 de oameni, Jean de Montfort se aventură în susul Loarei într-o flotilă de şase vase şi, în iunie 1383 ajunse în cele din urmă la porţile Luvrului. Restituirea averii lui Olivier de Clisson şi iertarea din partea regelui erau deja pecetluite cu obişnuita formulă de reconciliere în care ducele şi conetabilul jurau să fie „bun şi loial” suveran şi respectiv vasal şi, uitându-se unul la celălalt, băură din aceeaşi cupă în semn de „dragoste şi pace”.

În semn de apreciere, Coucy primi de la rege o Biblie franceză şi de la istorie, prin Froissart, un tribut memorabil. „Şi am cunoscut patru seniori care erau cei mai amuzanţi din toţi pe care i-am cunoscut, ei erau ducele de Brabant, Contele de Foix, contele de Savoia şi, în special, seniorul de Coucy, pentru că el era cel mai curtenitor şi mai convingător senior din toată creştinătatea... cu cele mai bune obiceiuri. Aceasta a fost faima pe care a avut-o printre toţi seniorii şi doamnele din Franţa, Anglia, Germania

şi Lombardia şi în toate locurile unde era cunoscut, deoarece în vremea sa călătorise mult şi văzuse o mare parte din lume, şi mai avea o înclinaţie firească spre politețe”.

Cu aceste talente, Coucy l-a îngenuncheat pe cel mai turbulent vasal, după Carol de Navarra.

Capitolul 21

Iluzia se destramă

Dublul eşec al invaziei franceze în Anglia şi, în tabăra engleză, eşecurile succesive ale raidurilor ducilor de Buckingham şi de Norwick dădură la iveală falsitatea pretenţiilor cavalereşti. La aceasta s-a adăugat şi jignirea adusă cavalerilor austrieci, care au fost măcelăriţi în 1385 de către elveţieni, oameni de rând, la Sempach într-o bătălie care a inversat verdictul de la Roosebeke.

Austriecii, aşteptându-se să repete masacrul francez al „ticăloşilor” din clasa nerăzboinică, descălecaseră ca să lupte pe jos cum făcuseră francezii în Flandra. Însă elveţienii erau flexibili şi rapizi în mişcări, tocmai opusul liniei strânse care a provocat înfrângerea flamanzilor. Când soarta se întoarse împotriva austriecilor, rezervele lor călare fugiră de pe câmpul de bătaie fără să se angajeze în luptă, aşa cum făcuse batalionul ducelui de Orléans la Poitiers. Din cei 900 de oameni ai avangărzii, zăceau pe câmpul de bătaie la sfârşitul luptei aproape 700 de cadavre, inclusiv cel al ducelui Leopold.

Ce le lipsea cavalerilor de la sfârşitul secolului al XIV-lea era inovaţia. Neîndepărtându-se de la forma tradiţională ei puneau puţin sau de loc preţ pe tactica de luptă. Când toţi cei din nobilime erau luptători prin funcţie, profesionalismul nu era mai mare ci mai mic. Cavalerismul nu-şi dădea seama că era în declin, sau dacă-şi dădea seama se ţinea şi mai pătimaş de forma exterioară şi de riturile strălucitoare pentru a se convinge că ficţiunea era încă realitate. Observatorii din afară, totuşi, deveneau din ce în ce mai critici cu cât ficţiunea devenea din ce în ce mai neplauzibilă. Trecuseră deja 50 de ani de la începutul războiului cu Anglia şi 50 de ani de război distrugător nu puteau să nu diminueze prestigiul unei clase de

războinici care nu putea nici câştiga, nici face pace, ci doar să aducă necazuri şi mizerie poporului. Deschamps îşi bătu joc în mod deschis de aventura din Scoţia într-o lungă baladă cu refrenul „Acum nu eşti pe Grand Pont din Paris”:

„Tu, care eşti gătit ca un mire
Tu, care vorbeşti atât de frumos când eşti în Franţa
Despre faptele pe care le vei face,
Te duci să cucereşti ce-ai pierdut:
Ce-i aceea?
Faima care atât de mult timp
A cinstit ţara ta.
Dacă încerci să o recucereşti în bătălie
Arată-ţi vitejia, nu hainele fanteziste...
Nu eşti acum pe Grand Pont din Paris”.

Nici Mezieres, scriindu-şi al său Songe du vieil Pelerin în 1388, nu-şi reţinu dispreţul, cum nici Honore Bonet nu şi-a reţinut reproşurile. Deoarece cavalerii au câştigat o victorie „prin mâna lui Dumnezeu la Roosebeke împotriva unei mulţimi de scărmănători şi ţesători, sunt vanitoşi şi se cred egalii strămoşilor lor, regele Arthur Charlemagne şi Godefrey de Bouillon. Din toate regulile războiului scrise de asirieni, evrei, romani, greci şi toţi creştinii, aceşti cavaleri francezi nu deţin nicio zecime, deşi ei cred că nu sunt cavaleri în lume mai curajoşi ca ei”.

Hainele la modă ale nobililor, gustul lor pentru lux, dormitoarele separate unde se închideau până la prânz, paturile moi, băile parfumate şi tot confortul din timpul campaniei erau citate ca mărturie a vieţii dulci pe care o duceau cavalerii. După cum Jean Gerson, cancelar al Universităţii, remarca sarcastic câţiva ani mai târziu, romanii din antichitate „nu-şi purtau cu ei trei sau patru cai de povară şi care pline cu haine, bijuterii, covoare, încălţări, pantaloni şi corturi duble. Ei nu purtau cu ei sobe de fier au alamă pentru a-şi coace plăcintele”.

Mai mult decât paturile moi şi înfumurarea, eşecul moral al cavalerismului provoca o vie consternare. În locul trubadurilor glorificând cavalerul ideal şi dragostea ideală în epopei romantice, moraliştii deplângeau acum în satire şi alegorii, ca şi în tratate didactice, ceea ce a

devenit cavalerul – jefuitor şi agresor mai curând decât apărător al dreptăţii. În a doua jumătate a secolului nu se mai compuneau chansons de gestes şi, în acelaşi timp, dispăruseră acele fabliaux desfrânate. Cauza nu trebuie să fi fost atât, de mult decăderea idealului cât o decădere misterioasă a spiritului literar. Viciile, nebuniile şi ciudatele dezordini ale timpului cereau moralizare, deşi, în chip ironic, glorificarea cavalerismului de către Froissart în propria sa imagine este cea care durează.

În Italia, plângerile aveau altă sursă: cavalerismul era separat de nobilime. „Cu câţiva ani în urmă”, se lamenta Franco Sacchetti la sfirşitul secolului, „brutarii, torcătorii, cămătarii, zarafii şi excrocii deveneau cavaleri. De ce are nevoie un funcţionar oficial să fie cavaler când e trimis să conducă un oarecare orăşel de provincie?... Cum ai decăzut, nefericită demnitate! Din lunga listă de obligaţii cavalerişti, pe care din ele o îndeplinesc aceşti cavaleri ai noştri? Aş vrea să vorbesc despre aceste lucruri pentru ca cititorul să vadă că a murit cavalerismul”.

Dacă tonul lui Sacchetti era nemulţumit, el era împărtăşit de mase largi. Cu regatele Franţei şi Angliei conduse de minori şi pradă dezbinării, cu noul împărat Venceslav care se dovedi a fi un beţiv şi o brută, cu Biserica împărţită între doi papi, fiecare cât se poate de departe de sfinţenie, nicio strălucire a clasei conducătoare nu putea acoperi mânjirea ei. Baronul de Coucy avea dreptate în ce priveşte pierderea prestigiului, chiar dacă remediul său urma să înrăutăţească lucrurile.

Campania împotriva Guelders-ului din septembrie–octombrie 1388, dovedi că haosul era o boală militară mult înainte ca să fi fost creat cuvântul. Se făcură mobilizări pentru expediţie la o scară care depăşea toate proporţiile faţă de o cauză atât de măruntă sau eventualele câştiguri. Datorită relaţiilor sale din Bar şi Lorena, care erau în drum, şi cunoaşterii terenului, Enguerrand de Coucy a fost desemnat să recruteze pe seniorii din regiune şi să organizeze campania. Ruta preferată era prin Brabant, însă oraşele şi nobilii acestui ducat atraseră atenţia că nu vor admite niciodată trecerea unei armate franceze, deoarece ar aduce mai multe daune moşiilor lor, „decât dacă ar fi duşmanul în ţară”.

Se luă o hotărâre de forţă majoră, şi anume aceea de a merge direct prin pădurea întunecată şi ameninţătoare din Ardeni pe unde, după cum

remarcă Froissart cu îngrozită inexactitate, „nu trecuse niciodată vreun călător”.

Pentru aceasta era nevoie de a trimite cercetaşi care să găsească drumul, urmaţi de o forţă de 2500 oameni pentru a face un drum, o sarcină aproape la fel de dificilă ca şi oraşul demontabil. Costul a fost acoperit de o taxă triplă pe sare şi vânzări pentru un scop greu de acceptat ca „apărare a regatului”. Poate că din această cauză i se ceruse baronului de Coucy să recruteze în numele său, ca şi cum mai curând ar fi fost vorba de o altă expediţie împotriva Hapsburgilor, decât în numele regelui.

Condusă de Enguerrand de Coucy, o avangardă de 1.000 de lăncieri începu marşul, urmată de rege şi de corpul principal cu „12.000” de căruţe pentru bagaje, neţinând seama şi de animalele de povară. În timp ce era pe drum, Coucy a fost detaşat pe neaşteptate într-o misiune la Avignon pentru un scop neînregistrat dar probabil în legătură cu planul care continua să-i obsedeze pe francezi de a cuceri Roma pentru Clement. El se întoarse – „spre marea bucurie a întregii armate” – într-o lună, ceea ce, considerând că parcursese aproape 800 km numai dus, a însemnat o călătorie deosebit de rapidă.

La Guelders au fost puţine bătălii şi nicio glorie. Campania se transformă în negocieri, corturile erau ude din cauza ploilor de vară, proviziile se stricară din cauza umezelii, alimente erau puţine în ciuda unei ţări bogate. Întoarcerea, după ce onoarea fusese satisfăcută printr-o scuză negociată a ducelui de Guelders, a fost îngrozitoare, sub o ploaie necontenită. Drumurile erau noroioase, caii se împiedicau de buşteni şi pietre alunecoase, oamenii se înecau în râurile umflate de ploi iar carele cu pradă au fost luate de apă. Cavalerii, scutierii şi marii seniori se întoarseră fără mândrie sau vreun avantaj, mulţi dintre ei bolnavi şi epuizaţi, şi condamnându-l pe ducele de Burgundia, pentru ale cărui ambiţii în Brabant îl făceau, în mod corect, răspunzător. Seniorului de Coucy pare să nu i se fi adus vreo vină, cum nu i se adusese niciodată, nici cu ocazia revoltei din Paris. De la începutul domniei, guvernarea unchilor dusese ţara la ruină din cauza cheltuielilor făcute pentru nişte proiecte grandioase care sfârşiră cu nimic. Odată cu Guelders-ul, încrederea în ei luă sfârşit. Faptul că se ştia că se guvernează prost reiese din semnele rele şi incidentele puse în scris de

către un cronicar scrupulos cum era călugărul de la St. Denis.

În timp ce se aduna armata pentru Guelders, relatează el, un sihastru făcu tot drumul din Provenţa pentru a spune regelui şi unchilor lui că un înger îl trimisese să-i avertizeze că trebuie să se poarte mai blând cu supuşii lor şi să le uşureze povara birurilor şi subsidiilor. Nobilii de la curte îşi bătură joc de sihastru pentru sărăcia lui şi rămaseră surzi la sfatul lui şi, deşi tânărul rege îl trată cu blândețe şi se arătă dispus să-l asculte, unchii regelui îl trimiseră înapoi şi triplară birurile.

Satira lui Deschamps deveni mai caustică după campania din Guelders la care participase personal şi se îmbolnăvise, ca şi ceilalţi, de un „curent intestinal”. Militarii nu-şi găsesc cel mai bun prieten în persoana unui corespondent de război care suferă de dizenterie. De-a lungul mai multor balade, tema lui Deschamps nu este decât o comparaţie nefavorabilă cu cavalerii din trecut. Ei căpătaseră îndrăzneală printr-o îndelungată ucenicie şi antrenament, călărind distanţe mari, antrenându-se în lupta corp la corp şi la aruncarea pietrelor, urcarea pe scări pe fortărețe şi lupta cu spada şi scutul. Acum tinerii îşi bat joc de antrenament şi-i numesc pe cei care vor să-i instruiască nişte laşi. Ei îşi petrec tinereţea cu mâncatul şi băutura, cheltuind şi împrumutând bani, „lustruindu-se ca fildeşul... toţi nişte paladini”. Ei dorm până târziu în aşternuturi albe, cer vin când se trezesc, mănâncă prepelițe şi claponi graşi, îşi piaptănă părul, nu ştiu nimic despre administrarea moşiilor, şi nu au altă grijă decât strângerea banilor. Sunt aroganţi, necredincioşi, slăbiţi din cauza lăcomiei şi desfrâului şi nepotriviţi pentru meseria armelor, „cea mai grea din lume”.

Condamnându-i pe de o parte pentru moliciune şi indolenţă, Deschamps pe de altă parte îi critică aspru pentru nepăsare, imprudenţă şi judecată proastă. În lucrarea sa Lay de Vaillance, ei nu ascultă de ordine, nu pun sentinele de noapte sau cercetaşi, nu acoperă pe cei din prima linie, lasă ca proviziile şi căruţele să fie capturate. „Când lipsea pâinea într-o zi sau ploua dimineaţa, ei strigau „Armata va muri de foame”„ şi „când lăsau ca proviziile să se strice pe pământ, ei voiau să se întoarcă”. Pornesc iarna, atacă nepăsători în anotimp nepotrivit, niciodată nu ascultă sfatul celor mai în vârstă până nu-i ameninţă pericolul, se plâng cu voce tare când au necazuri şi se lasă înfrânţi. „Din cauza nepăsărilor nebuneşti, asemenea

armate trebuie dispreţuite”.

Deschamps critică, însă nu este un susţinător al schimbărilor fundamentale sau al infuziei de sânge proaspăt în nobilime. El simpatizează burghezia, deplânge nedreptatea faţă de ţăran şi scrie balade proslăvindu-i pe Robin şi Margot de la ţară pentru dragostea lor pentru Franţa, însă denunţă pe ţăranii care vor să devină scutieri şi să se îndepărteze de la munca câmpului.

„Astfel de potlogari trebuie aduşi în faţa justiţiei şi făcuţi să rămână în clasa lor”.

Toată societatea este înfăţişată coruptă în lucrarea lui Mezieres, Visul bătrânului pelerin. Ca şi lucrarea lui Langland, Viziunea plugarului Piers, este un ghid alegoric al necazurilor epocii şi, în plus, o rugăminte pentru „reformarea întregii lumi, întregului creştinism şi îndeosebi a regatului Franţei”. Pelerinul Dorinţă Arzătoare şi sora lui, Buna Speranţă, călătoresc prin lume pentru a vedea dacă omenirea este pregătită pentru întoarcerea Reginei Adevărului cu slujitoarele ei Pacea, Îndurarea şi Dreptatea, absente de multă vreme de pe pământ. Mesajul lui Mezieres era urgent, conştiinţa relelor fapte, profundă, pronosticul său cât se poate de sumbru.

Parcă drept răspuns, Carol al VI-lea îi înlătură pe unchii săi când împlini 20 de ani şi-şi asumă completa suveranitate îndată ce s-a întors de la Guelders în 1388. Cardinalul de Laon, cu rangul de prelat, propuse moţiunea la o adunare a Consiliului. Câteva zile mai târziu, el se îmbolnăvi şi muri, „scăpând de furia şi ura unchilor regelui” bănuiţi că l-au otrăvit.

Mai târziu, Olivier de Clisson s-a lăudat în faţa unui trimis englez că el a fost acela care l-a făcut pe Carol al V-lea „rege şi stăpân al regatului său şi scoase guvernarea din mâinile unchilor lui”.

În afară de duşmănia personală a lui Clisson, în acel timp Coucy şi alţii din consiliu erau nerăbdători să ridice de pe coroană şi de pe umerii lor povara nepopularităţii ducilor. Totuşi, persoana cea mai interesată era fratele mai mic al regelui, mai deştept, mai dinamic şi moştenitor prezumtiv, Ludovic, duce de Touraine, care va deveni mai cunoscut în curând sub titlul de ducele de Orléans.

Începând cu 1389, Ludovic de Orléans îl înlocui pe ducele de Burgundia în Consiliul regal şi, pentru tot restul vieţii sale scurte şi pline

de evenimente, deja pe jumătate trăită, urma să joace un rol major în afacerile franceze, legate îndeosebi de Coucy. Un chipeş căutător de plăceri, slujitor „devotat al lui Venus” căruia îi plăcea compania „dansatoarelor, linguşitorilor şi oamenilor libertini”, el era de asemenea bigot şi obişnuia să se retragă timp de două sau trei zile la mănăstirea Celestine al cărui sediu de la Paris (pe actualul Quai des Célestines) fusese ctitorit de către tatăl său în 1363. Un ordin de penitenţă frecventat şi de Philippe de Mezieres, care fusese tutorele prinţilor regali, celestinii respectau regulile extrem de severe de abstinenţă menite să uşureze concentrarea asupra eternităţii şi asupra dispariţiei trupului. Ludovic era foarte influenţat de Mezieres, pe care-l numi executorul lui. Evident că a învăţat mai mult de la el decât fratele lui, deoarece se spunea că era singurul membru al familiei regale care înţelegea latina diplomatică. Pe de o parte era un învăţat, pe de altă parte era un pasionat jucător de şah şi tenis, precum şi de zaruri şi cărţi. Juca cu majordomul, cu paharnicul şi sculptorul său iar tenis juca cu nobilii şi pierdea sume de până la 2000 de franci aur.

Ludovic era la fel de rapace şi dornic de putere ca şi unchii săi, pe care-i înlătură pentru a face loc ambiţiei sale. Vrajba, pe care o începu atunci, avea să se termine 19 ani mai târziu prin asasinarea sa de către vărul său, Jean, fiu şi urmaş al ducelui de Burgundia şi avea să despartă Franţa de Burgundia şi să deschidă calea englezilor. Spre sfârşitul vieţii sale el adoptă Carnal, o glugă de cleric sau o mantie de cavaler cu o semnificaţie ciudată; în acel timp se spunea că reprezintă Camal sau Combien de mal, însemnând cât de mult rău se face în aceste zile. Vlăstar al ultimei generaţii a secolului, Ludovic, deşi se lăsa în voia plăcerilor, vedea lumea din care făcea parte în culori sumbre. Un vers din acel timp îl descrie ca

Îngrijorat, chiar trist, deşi frumos;
El părea prea melancolic pentru unul
A cărui inimă era tare ca oţelul.

Baronul de Coucy, deşi implicat în înlăturarea ducilor, menţinu, totuşi, casa sa deschisă pentru Filip cel Viteaz şi fiul acestuia, Contele de Nevers, imediat după aceea. Relatările ducelui arată că el şi fiul lui au cinat şi

dormit la castel pe 8 decembrie, „pe cheltuiala lui Monseigneur de Coucy” şi că, în timpul vizitei, el îi dădu doamnei de Coucy un inel cu diamante şi o broşă cu safire şi perle pentru fetiţa ei. Baronul de Coucy merita oricând să fie cultivat.

Consiliul reorganizat făcu un efort serios de a pune capăt autocraţiei ducilor şi a restabili sistemul administrativ al lui Carol al V-lea. Marmoseţii – Riviere, Mercier şi alţii – recăpătară autoritatea, birocraţia protejaţilor unchilor a fost înlăturată, fură numiţi cinci împuterniciţi pentru a descoperi cele mai mari abuzuri, a înlătura funcţionarii corupţi şi a-i înlocui prin „oameni buni”. Ca un pas spre reconciliere cu burghezia Parisului, se înfiinţează din nou funcţia de şef al poliţiei Parisului, şi unele vechi funcţii şi privilegii municipale, deşi nu toate. Se luară, sau cel puţin au fost formulate măsuri de a îmbunătăţi canalizarea şi a limita numărul cerşetorilor de meserie, ale căror cârje, legături pe ochi, răni purulente şi cioturi erau înlăturate în fiecare noapte într-un cartier, cunoscut din cauza transformărilor ce aveau loc acolo drept Curtea Miracolelor.

A fost recunoscută, într-o serie de ordonanţe care tratau reformele financiare şi juridice, problema centrală a finanţării guvernului. Anularea scutirii de impozite a Universităţii a fost una din măsurile încercate de Riviere şi Mercier fără bune rezultate, deoarece le aduse puternica duşmănie a Universităţii alături de cea a ducilor.

În acelaşi timp, în Anglia, avea loc o dramă fatală pe care a pregătit-o regele împotriva unchilor şi împotriva altor adversari. Figura centrală era soţul Filipei de Coucy, Robert de Vere, al nouălea duce de Oxford, cel maiapropiat sfetnic şi prieten al regelui Richard. Adus la curte încă pe vremea când era un băiat, în virtutea căsătoriei sale cu Filipa, Oxford căpătă o influentă dominantă asupra lui Richard, care era cu cinci ani mai mic ca el şi fără tată. El „îl conducea pe rege cum îi plăcea” şi, „dacă spunea că negru este alb, Richard nu-l contrazicea... Totul se făcea prin el şi nimic nu se făcea fără el”.

La 21 de ani, subţirel, cu păr blond, faţă palidă, cu o piele care se înroşea uşor, regele era „aspru şi gângăvit în vorbire”; îmbrăcat splendid, potrivnic războiului, repezit cu servitorii lui, arogant şi capricios. Mândria sa de Plantagenet, combinată cu influenţa lui Oxford, formaseră un suveran

inconsecvent şi voluntar care punea biruri exorbitante pentru a-şi plăti luxul. Înainte de căderea sa, care termină domnia Plantageneţilor, el inventă batista, înregistrată în registrele casei sale ca „mici bucăţi (de pânză) pentru a fi date regelui ca să le ducă în mână şi să-şi şteargă nasul”.

Guvernarea prin favoriţi înclină spre exercitarea arbitrară a puterii, care în orice caz era tendinţa firească a lui Richard. El îl făcuse pe Oxford cavaler al Ordinului Jartierei şi, la 21 de ani, membru al Consiliului Privat, copleşindu-l cu daruri – pământuri, castele, epitropii, seniorii, venituri – şi o funcţie ereditară de şerif care aparţinea familiei soţiei lui Buckingham. Acesta nu era un lucru înţelept, dar dacă autocraţii ar acţiona totdeauna înţelept ei n-ar furniza istoriei lecţii moralizatoare. Buckingham cel nemilos, acum duce de Rochester, nu avea nevoie de o altă provocare pentru a-şi urî nepotul, pe care-l dispreţuia pentru reţinerea sa de a continua războiul. Atrăgând pe duşmanii lui Oxford, ducele de Gloucester deveni focarul grupării de opoziţie care dorea să ia puterea din mâna favoritului regelui.

Lupta ajunse la culme când Richard, cu ocazia unei rebeliuni în Irlanda, creă pentru Oxford titlul fără precedent de marchiz de Dublin şi, în consecinţă, duce de Irlanda, fiind superior celorlalţi duci. I se dădură puteri regale pentru a înăbuşi rebeliunea, însă în loc să meargă în Irlanda, lucru care cel puţin ar fi dat nobililor satisfacţia de a-l scoate din scenă, Oxford a fost cuprins de dragoste pentru una din doamnele de onoare a soţiei lui Richard. Pasiunea lui pentru această doamnă originară din Boemia era atât de mare încât se hotărî să divorţeze de Filipa pentru a se căsători cu ea, înfuriind astfel unchii regali ai Filipei, ducii de Lancaster, Gloucester şi York. În ciuda insultei aduse familiei regale, Richard era prea hipnotizat de Oxford pentru a nu-şi da „consimţământul în mod nepotrivit şi cu păcat”, luând chiar parte la repudierea propriei sale verişoare. Oxford trimise la Roma o cerere de divorţ, bazată pe o „falsă mărturie”; Richard îl imploră pe Papa Urban să-i dea răspuns favorabil iar Papa nu simţi nicio remuşcare să fie de acord, de vreme ce Filipa era de partea lui Clement.

Froissart spuse despre felul cum o trată Oxford pe soţia sa că a fost „principalul lucru care i-a luat onoarea”. Chiar şi mama lui s-a alăturat condamnării generale, şi arătă acest lucru luând-o pe Filipa să locuiască cu

ea. Probabil mai curând faptul că Filipa avea sânge regesc şi nepopularitatea lui Oxford decât indignarea morală provocară toată această dezaprobare. Deşi căsătoria era considerată un sacrament, divorţul era frecvent şi dacă ştiai ce sfori să tragi, se obţinea uşor. În *Plugarul Piers* se spune că toţi avocaţii „fac şi desfac căsătorii pentru bani”, Iar predicatorii se plângeau că un bărbat poate să scape de soţia lui dându-i judecătorului un palton de blană. În teorie, divorţul nu exista, totuşi, tribunalele Evului Mediu erau pline de procese de divorţ. Indiferent de teorie, divorţul era un fapt de viaţă, un element permanent în marele dezacord dintre teoria şi practica medievală.

Un grup de lorzi, cunoscuţi datorită naturii acţiunii lor ca lorzi apelanţi, prezentară, în noiembrie 1387, un apel oficial împotriva earl-ului de Oxford şi a altor patru consilieri din grupul regelui. Când ei numiră o comisie de guvernare condusă de Gloucester, împuternicit cu atribute de regent, Richard şi Oxford strânseră o armată pentru a asigura suveranitatea regelui prin forţa armelor. Conflictul ajunse la apogeu în aşa-zisa „Bătălie de la podul Radcol”; înfruntând forţe superioare, Oxford scăpă intrând în apă călare, după ce-şi aruncă o parte din armură, şi dispărând apoi la galop în întuneric. Luă o corabie care pleca în Flandra, unde avusese grijă să-şi depună o mare sumă de bani la bancherii lombarzi din Bruges.

O lună mai târziu, în februarie 1388, într-o şedinţă cunoscută sub numele de Parlamentul nemilos, i se aduseră lui Oxford şi cancelarului, Michael de la Pole, conte de Suffolk, care scăpase de asemenea, învinuirea de trădare. Au fost învinuiţi că au conspirat să-l domine pe rege, să-i elimine consilierii potriviţi, să-l asasineze pe ducele de Gloucester, să sărăcească coroana prin acordare de favoruri lor şi rudelor lor, că nu au ţinut seama de Parlament şi că au dat Calais înapoi regelui Franţei în schimbul ajutorului împotriva propriilor lor adversari. Parlamentul îl condamnă în contumacie pe Oxford şi Suffolk la spânzurătoare ca trădători. Alţi trei care nu scăpaseră – ministrul justiţiei, primarul Londrei şi fostul tutore al lui Hichard, Sir Simon Burley – au fost executaţi. Richard rămăse umilit şi înstrăinat de prietenul pe care nu avea să-l mai vadă niciodată. Înjosirea unui rege şi lăsarea lui pe tron avea pericolele ei. Richard avea să se răzbune.

Împotriva opoziţiei vehemente a lui Enguerrand de Coucy, Oxford a fost invitat în Franţa în 1388, argumentâdu-se că ar fi avantajos să obţină informaţii de la el despre certurile din Anglia. Poate că într-adevăr Oxford făcuse propuneri pentru Calais. Deşi baronul de Coucy „îl ura din adâncul inimii”, el a fost obligat să fie de acord, Oxford veni, fu primit la curte şi distrat cum se cuvine, însă Coucy nu avu linişte până ce, cu sprijinul lui Clisson, Riviere şi Mercier nu-l făcu pe rege să-l expulzeze din Franţa pe cel care îi dezonorase fiica. S-a găsit o reşedinţa lui Oxford în Brabant, unde în 1392 a fost omorât la o vânătoare de mistreţi la vârsta de 30 de ani. Regele Richard porunci să i se aducă trupul în Anglia pentru a-l înmormântat şi, în timpul unei ceremonii frumoase, chiar dacă izolate, privi mâhnit la faţa îmbălsămată şi puse un inel în degetul marelui provocator de necazuri. Între timp, divorţul fiind anulat, Filipa rămase în mod legal contesă de Oxford.

Un favor acordat baronului de Coucy în acea vreme stă mărturie cicatricelor lăsate de ciumă şi război în ultimele decenii. În noiembrie 1388 a fost numit Grand Bouteiller (mare majordom) al Franţei, echivalentul seneşalului şef sau intendent domestic al coroanei. În acelaşi timp i s-a acordat privilegiul de a ţine două târguri anuale de câte 3 zile fiecare, fiind permisă vânzarea tuturor mărfurile scutite de taxe. Textul prin care a acordat acest privileg spune că oraşul lui Enguerrand de Coucy a suferit de trei ori „de pe urma focurilor răului, care s-au abătut asupra numitului oraş din cauza lipsei lucrătorilor ce au murit în timpul marii ciume. Şi de asemenea, din cauza războaielor dinainte, locuitorii şi comunitatea numitului oraş, castelul şi pământurile lui Coucy sărăciseră atât de mult, scăzuse numărul oamenilor, caselor, moşiilor, arendelor şi veniturilor şi a tuturor celorlalte bunuri şi averi încât numitul oraş era în pericol de a rămâne pustiu şi de nelocuit iar viile, câmpurile şi celelalte terenuri să înţelenească”.

Intenţia acordării acestui privilegiu, care a urmat unui studiu asupra baroniei redactat în timpul vizitei regelui la Coucy cu un an înainte era, evident, atât în interesul regelui cât şi al seniorului de Coucy, pentru a restabili un domeniu extrem de important. În document baronia este descrisă ca o „cheie şi o graniţă” a regatului, cu frontiere care ajung până la

Flandra şi imperiu, iar castelul, ca „unul din cele mai notabile şi mai frumoase ale ţinutului. Lăsând „numitul oraş şi castel pustiite şi nelocuite ar fi, posibil să apară multe pericole, daune şi neplăceri ireparabile dacă aceasta s-ar întâmpla”. Faptul că acordarea acestui privilegiu urma imediat după transferul puterii grupului dominat de Maimoseţi, Clison şi chiar Coucy, nu era o coincidenţă. De la acea dată încolo, Coucy sluji ca prim-preşedinte laic la *Chambre des Comntes*, un post asociat cu funcţia de *bouteiller* care, iniţial, se ocupa de veniturile şi conturile regale. Deşi nu pare să fi primit salariu pentru această funcţie, el continuă să primească o alocaţie anuală de la coroană. Domeniul lui, mult extins datorită multiplelor achiziţii şi cuprinzând acum 50 de oraşe şi sate, părea să fie destul de mare pentru a depăşi averile în declin ale proprietarilor funciari mai mici.

Picardia, regiunea sa de baştină, de atâtea ori aflată în drumul invaziei, era „bătută şi pedepsită” scria Mézieres, și el originar din Picardia, „și azi nu mai este înfloritoare”. Din locurile ajunse în mizerie, ultimii ţărani fugiră în alte regiuni astfel că, „în prezent”, conform unei plângeri din 1388, „nu pot fi găsiţi oameni pentru a lucra sau cultiva pământul”. Semnele unui secol de nenorocire – populaţie scăzută, comerţ diminuat, sate părăsite, abaţii ruinate – erau pretutindeni în Franţa, ceea ce era suficient pentru a crea un climat de pesimism. În Normandia, unele comune se reduceau la două sau trei vetre; în dioceza Bayeux fuseseră abandonate mai multe oraşe începând cu 1370, de asemeni mai multe parohii din Bretania. Comerţul din Châlons, pe Marna, se redusese de la 30.000 de bucăţi de stofă pe an la 800. În regiunea Parisului, conform unei ordonanţe din 1388, „multe şosele importante şi vechi poduri, uliţe şi drumuri” fuseseră lăsate paragină, inundate de curente de apă, năpădite de iarbă, mărăcini şi copaci iar altele, devenite de netrecut, abandonate cu totul. Aceleaşi exemple puteau fi găsite şi în sud.

Schisma adusese și daune fizice pe lângă cele spirituale, ca atunci când unei abaţii benedictine, incendiată deja de două ori de către companii, i-au fost suprimate veniturile moşiilor din Flandra şi cheltui atâţia bani pe avocaţi în diverse dispute încât Papa a fost silit să-i reducă impozitul de la 200 livre la 40 pentru o perioadă 25 de ani. Alte abaţii, jefuite de companii

sau depopulate de ciumă căzură pradă indisciplinei şi dezordinei şi, în unele cazuri, nu au mai fost folosite iar pământurile se înţeleniră. Veniturile reduse şi costurile ridicate sărăciră pe mulţi proprietari de pământuri, ceea ce-i făcu să pună noi biruri şi să intenteze noi taxe pentru lucrătorii lor.

Când această măsură grăbi fuga de pe moşii, nobilii încercară să o împiedice prin confiscarea bunurilor şi prin alte penalizări care sporiră ostilitatea ţăranilor.

Adunate laolaltă, faptele decăderii lasă o impresie foarte puternică. În viaţa reală, fiecare epocă are perioadele sale luminoase şi întunecate. La sfârşitul secolului, celebrul cavaler spaniol, Don Pero Nino, într-o vizită în Franţa, ne-a lăsat o imagine a vieţii nobilimii tot atât de încântătoare şi de bucolică în realitate pe cât era deseori reprezentată în tapiserii şi în cărţile orelor. Castelul Serifontaine, pe care-l vizită, era situat pe malurile unui râu din Normandia şi era probabil la fel de bogat „ca şi cum ar fi fost la Paris”. În jurul lui erau livezi şi grădini splendide şi un iaz cu peşte din care în fiecare zi, când erau deschise conductele, puteai să prinzi destul peşte pentru a hrăni 300 de oameni. Gazda, mai în vârstă şi bolnăvicioasă, însă plăcută, Reynaud de Trie, succesorul lui Vienne ca amiral al Franţei, avea 40 sau 50 de câini de vânătoare, 20 de cai de toate felurile pentru folosinţa lui personală, păduri pline cu vânat, mare şi mic, şoimi folosiţi la vânătoare pe lângă râu şi ca soţie, cea mai frumoasă doamnă pe atunci din Franţa”. Ea pare să se fi bucurat de privilegii deosebite.

Această doamnă „avea propria sa locuinţă nobilă, separată de cea a amiralului”, deşi era legată cu un podeţ, şi era servită de 10 domnişoare nobile cu veşminte bogata care n-aveau altă datorie decât să se distreze şi s-o amuza pe doamnă, deoarece ea mai avea încă multe servitoare. Dimineaţa, ea şi domnişoarele mergeau într-un crâng, fiecare având o carte a orelor şi mătănii, şi îşi spuneau rugăciunile şezând izolate una de alta, fără să vorbească până ce nu terminau. Întorcându-se la castel, culegând violete şi alte flori în drumul lor, ele ascultau slujba de dimineaţă în capelă, după care mâncau ciocârlii şi pui fripţi din vase de argint, având ca băutură vin. După aceea, ele călăreau pe şei frumoase împreună cu cavaleri şi scutieri, făceau în plimbarea lor cununi de flori şi cântau „poeme lirice

(lais), rondele, balade şi cântece de tot felul pe care francezii le compun”, armonizându-şi vocile „diferite şi bine cultivate”.

La principala masă a zilei servită în sala castelului fiecare cavaler stătea lângă o doamnă şi „orice bărbat care cu măsură şi curtoazie putea vorbi de arme şi de dragostei era sigur... că va fi ascultat şi i se va răspunde după dorinţă”. În timpul mesei copioase şi după aceea, pentru dansul cavalerilor cu doamnele cântau menestreli, dansul dura o oră şi se termina cu un sărut. Se serveau condimente şi vin după care urma siesta, apoi societatea se ridica şi mergea la vânătoare cu şoimi pe râu. Acolo „vedeai măiestrie sportivă, câini înotând, tobe bătând, nade fluturând şi doamnele şi domnii distrându-se cum nu se poate descrie”. Coborând pe o pajişte, li se serveau fripturi reci de potârnichi şi fructe şi, în timp ce mâncau şi beau, făceau cununi din ierburi şi se întorceau la castel cântând.

Seara luau cina, jucau popice sau dansau la lumina făcliilor „până noaptea târziu”, sau câteodată stăpâna casei, plictisită poate de atâtea plăceri, „pleca pe jos să caute distracţii în sat”. După alte fructe şi vin, societatea se ducea la culcare. Şi în timpul declinului Romei existaseră probabil locuri cu bogăţie şi încântare şi zile senine unde niciodată nu pătrundea necazul. Parisul era altă afacere. Deschamps descrie o petrecere gălăgioasă, la o dată nespecificată, care începuse cu o masă la reşedinţa ducelui de Berry, Hotel de Nesle, şi sfârşise printr-un joc de zaruri într-o tavernă. Musafirii erau Enguerrand de Coucy şi cei trei duci – de Berry, Burgundia şi Bourbon – precum şi „mai mulţi lombarzi cumsecade” şi cavaleri şi scutieri al căror obicei de a bea şi juca în locurile frecventate de oamenii de rând i-a inspirat poetului un lung pamflet plicticos împotriva jocurilor de noroc.

Din nefericire, baronul de Coucy figurează şi într-o lamentaţie plină de duh asupra cheliei, în care Deschamps cere să se introducă din nou la curte obiceiul de a-şi acoperi capul pentru a cruţa complexele celor cheli, printre care se enumeră pe el şi încă 12 mari seniori, inclusiv baronul de Coucy. Dacă chelia este singura trăsătură a fizicului său care ajunge la posteritate, înseamnă că este o tristă păcăleală a istoriei, chiar dacă cei la fel ca el erau de rang mare. Contele de St. Pol, baronul de Hangest, Guillaume de Bordes, purtătorul Oriflammei la Bourbourg şi alţi mari cavaleri şi slujitori

distinşi ai fostului rege se numărau printre „cheloşi”. Mai puţin norocoşi erau aşa-zişii cheveux reboursés, adică cei cu puţin păr care trebuiau să poarte la ei piepteni şi oglinzi pentru a-şi ţine cele câteva fire peste locurile goale. Pare uimitor faptul că a purta capul descoperit, îndeobşte un semn de ruşine, putea să devină oricând un capriciu – dacă nu era adoptat cu un fel de antişoc de către filfizonii timpului în dorinţa lor, pe care o deplângea predicatorul John Bromyard, „de a inventa o nouă sclivisire pentru ca oamenii să se poată minuna din nou când îi vor privi”.

Deschamps se ocupa de oameni aşa cum erau, nu cum ar fi trebuit să fie. Versurile sale sunt populate de codoşi, vrăjitori, călugări, critici, avocaţi, perceptori, prostituate, prelaţi, pungaşi, proxeneţi şi o varietate de femei respingătoare, bătrâne şi urâte. Cu cât îmbătrânea, viziunea lui deveni mai acidă, poate datorită diverselor sale suferinţe, inclusiv durerile de dinţi – „cele mai crude suferinţe”... El recomanda ca regim pentru păstrarea sănătăţii să bei vin roşu cu apă, să te abţii de la băuturi cu mirodenii, varză, cărnuri tari, fructe, castane, unt şi smântână şi sosuri cu ceapă şi usturoi, să te îmbraci călduros iarna şi uşor vara, să faci mişcare şi să nu dormi niciodată pe burtă.

Deşi şi-a exprimat întotdeauna indignarea faţă de nedreptatea socială, Deschamps a privit cu un ochi critic specia umană care, deşi înzestrată cu raţiune, preferă nebunia. Păcatele epocii pe care le condamna cel mai tare erau lipsa de pietate ce provoca neascultare faţă de Dumnezeu, mândria care generează toate celelalte vicii, sodomia, păcatul „nefiresc”, vrăjitoria şi dragostea de bani. Sub noua domnie, deşi avea un post de maître d’hôtel la Ludovic de Orléans, el se simţi înlocuit la curte cu tinerii favoriţi şi eleganţi, cu un curaj îndoielnic, obiceiuri echivoce şi credinţă nesigură. Critica sa adusă vieţii de la curte este la fel ca aceea adusă guvernării celei mai înalte din orice perioadă; era criticată ipocrizia, linguşirea, minciuna, mituirea şi înşelăciunea; el arăta că acolo unde domnea calomnia şi cupiditatea, lipsea bunul simţ, adevărul nu îndrăznea să apară şi pentru supravieţuire trebuia să fii surd, orb şi mut.

După 50 de ani, scopul războiului se estompase şi oamenii abia îşi mai aminteau cauza lui. Deşi ducele de Gloucester şi „mistreţii” Angliei erau tot atât de războinici ca înainte, ei nu reuşiră să strângă fondurile pentru o

altă expediţie. În Franţa, invazia nereuşită a Angliei făcu ca dorinţa de agresiune să dispară. Creştea sentimentul antirăzboinic, chiar dacă în cazul lui Mezieres era în interesul întoarcerii ostilităţilor împotriva necredincioşilor. „De 50 de ani toată creştinătatea este tulburată de ambiţia voastră de a mai câştiga puţin teren. Dacă această chestiune este dreaptă sau nedreaptă nu se mai ştie de mult şi toţi credincioşii trebuie făcuţi acum răspunzători pentru vărsarea sângelui atâtor creştini”. Adunarea creştinilor într-o cruciadă nu era considerată de un om ca Mézieres drept război ci folosirea spadei întru slava lui I Dumnezeu.

După şase luni de discuţii se încheie, în iunie 1389, un armistiţiu de trei ani însă nu o înţelegere definitivă, cu prevederi complicate pentru negocierea fiecărui transfer de teritoriu sau suveranitate în cazul unei dispute. Fiind restabilite comunicaţiile, Coucy avu acum posibilitatea să trimită un mesager Filipei în Anglia „datorită marii lui dorinţe de a cunoaşte precis situaţia ei”. El a fost numit căpitan al Guiennei pentru a supraveghea armistiţiul în sud şi a păzi şi apăra ţara de la Dordogne până la mare, inclusiv Auvergne şi Limousin.

Ştirea despre pace a fost primită de către oamenii simpli cu scepticism şi cu o ciudată reînviere a profeţiei, atribuită odată lui Coucy, despre rege şi lopata sa. Cetăţenii din Bois–Gribaut din Limousin începură discuţiile cu privire la ştirea despre armistiţiu adusă de un burghez din satul lor, la întoarcerea lui de la Paris. Unii nu au fost impresionaţi, spunând că în curând se va porni din nou împotriva Angliei. Un sărman cioban numit Marţial le Vérit, despre care se spune că fusese ţinut în închisoare de către englezi în mare mizerie, şi-a exprimat o părere mai subversivă, pentru care a fost arestat mai lârziu: „Să nu credeţi. Nu veţi vedea pacea niciodată. Cât despre mine, n-o cred deoarece regele a distrus şi a jefuit Flandra cum a făcut şi cu Parisul. Şi ce-i mai rău, seniorul de Coucy i-a adus o lopată şi i-a spus că acum după ce a distrus ţara va trebui s-o folosească”. Evident că zicala a lovit la ţintă.

Baronul de Coucy apăru ca un simbol de alt gen într-o provocare, adresată lui înainte ca armistiţiul să fie semnat, de Thomas Mowbray, duce de Nottingham şi viitor duce de Norfolk, unul dintre lorzii apelanţi pe care Richard îi linguşise numindu-l duce-mareşal al Angliei pe viaţă. Coucy

apărea acestui tânăr de 23 de ani drept chintesenţa cavalerismului; a-l întâlni în luptă însemna să înveţi îndrăzneala şi să cucereşti onoarea. Când pietatea şi virtutea, presupusele izvoare ale comportării cavalereşti, erau evidente prin absenţa lor, mantia onoarei şi curajului era căutată cu mai mare înfrigurare. Fiinţele umane de orice vârstă au nevoie să fie mulţumite de ele însele; timpurile rele ale istoriei vin atunci când nu o pot face.

Ca „bărbat de onoare, curaj, cavalerism şi mare renume cum este cunoscut în multe locuri onorabile”, Coucy a fost provocat de Nottingham să fixeze o zi şi un loc pentru un turnir în care se vor înfrunta pe jos cu lancea, spada, pumnalul şi securea. El urma să trimită, pecetluit cu pecetea sa, „un permis de liberă trecere bun şi loial” de la regele său şi, dacă ar fi fost ales Calais drept loc al turnirului, Nottingham ar fi trimis la rândul său un permis de liberă trecere de la regele lui. El a propus ca lupta să aibă loc în faţa „atâtor persoane pentru câte domnia voastră şi cu mine suntem gata să asigurăm permise de liberă trecere şi locuinţă”. Nu-i înregistrat nicăieri răspunsul său sau că s-ar fi ţinut un astfel de turnir. Acesta fie că nu l-a interesat pe baronul de Coucy, fie că nu a dorit să se angajeze în timp ce armistiţiul era încă în vigoare.

Lipsit de glorie, Nottingham acceptă faimoasa provocare de la St. Ingelbert în anul următor, când cutezătorul Boucicaut şi doi camarazi, supăraţi de lăudăroşenia englezilor după armistiţiu, se oferiră să lupte sub orice formă împotriva tuturor celor dispuşi timp de 40 de zile. A fost sfătuit să se abţină de a începe din nou o ceartă atât de curând după armistiţiu „pentru mofturile tinerilor cavaleri sălbatici” iar prietenii îi sfătuiră pe cei trei că ar fi peste puterile lor. Boucicaut nu era omul care să fie mânat de prudenţă. Prima lui luptă a fost la Roosebeke când avea 16 ani, unde un uriaş flamand, bătându-şi joc de tinereţea lui şi de înălţimea sa mică, îi spuse să se întoarcă în braţele mamei sale. Scoţându-şi pumnalul, Boucicaut îl împlântă între coastele omului cu vorbele „Copiii din ţara ta joacă astfel de jocuri?” El şi camarazii lui au susţinut lupta de la St. Ingelbert cu mare curaj, iar Boucicaut avea să devină mareşal al Franţei şi să ia parte la ultima aventură a lui Coucy.

Dorinţa arzătoare a lui Nottingham de a lupta urma să aibă un sfârşit mai întunecat. Zece ani mai târziu, pe când el era duce de Norfolk, ea avea

să-l mâne către duelul istoric cu Bolingbroke care a grăbit căderea lui Richard al II-lea. Exilat împreună cu adversarul lui după duel, Nottingham avea să moară în exil după un an.

Mutându-se din loc în loc, vizitând, cercetând, întrebând, Jean Froissart veni la Paris în luna când s-a semnat armistiţiul pentru a vizita „*le gentil Sire de Coucy... unul dintre seniorii şi ocrotitorii mei*”. În cei douăzeci de ani de la moartea ocrotitoarei sale, regina Filipa a Angliei, Froissart avusese un oarecare sprijin de la împăratul Venceslav şi obţinuse o rentă clericală prin patronajul lui Guy de Châtillon, conte de Blois, fără nicio altă îndatorire decât să-şi continue istorisirea. Când Guy de Blois dădu faliment, baronul de Coucy îl propuse pe Froissart pentru o funcţie de canonic la Lille, care încă nu se materializase. Între timp:

„Bunul senior de Coucy
Deseori mi-a umplut pumnul
Cu (o pungă de) florini cu pecete roşie”[28]

În timp ce beneficiarul ocrotirii este la rândul său generos cu complimentele, cele ale lui Froissart pentru Coucy par mai mult decât pur convenţionale; ele se adaugă unui ins distinct.

„Gentil” era un cuvânt care se aplica îndeobşte oricărui nobil important şi bine văzut, însemnând nu mai mult decât că ea sau el era de viţă nobilă; Coucy este însă şi „subtil”, „prudent” şi îndeosebi „imaginatif”, sau „fort imaginatif”, însemnând inteligent, prevăzător sau departe-văzător, iar atotcuprinzătorul „sage” sau „tres-sage”, care ar însemna înţelept, cu bun-simţ, precaut, raţional, discret, judicios, rece, sobru, cumpătat, bine crescut, statornic, virtuos sau probabil una au toate din acestea. El este de asemeni descris ca „cointe”, însemnând elegant în purtări şi veşminte, amabil, curtenitor, curajos – un compendiu al atributelor cavalerismului.

Cartea întâi din Cronicile lui Froissart, în care se recunoaşte imediat că

---

[28] Originalul „Ma Sauvent le poing fouci / De beaux florins a reuige escaille” este neclar, însă s-ar putea referi la faptul că monedele cu valoare bună, neroase sau ciupite, erau deseori puse într-o pungă legată la gură şi sigilată cu ceară colorată, în acest caz „pecete roşie”.

proslăveşte cavalerismul, apăruse în 1370, fiind în curând foarte cerută. Cea mai veche copie a manuscrisului Cărţii Întâi, păstrată în prezent de Biblioteca Regală a Belgiei, poartă blazonul baronului de Coucy.

Copierea multiplă a manuscriselor nu mai era monopolul călugărilor singuratici în chiliile lor, ci ocupaţia scribilor profesionişti care aveau propriile lor bresle. Licenţiaţi la Paris la Universitate, probabil pentru a asigura texte exacte, scribii erau spaima autorilor în viaţă care se plângeau cu amărăciune de întârzierile şi erorile copiştilor. „Necazul şi descurajarea” pe care le suferă un scriitor, se văita Petrarca, erau de nedescris.

„Ignoranţa, lenea şi aroganţa acestor indivizi” era atât de mare încât, atunci când un scriitor le dă lucrarea sa, el nu ştie niciodată ce schimbări va găsi în ea când o va căpăta înapoi.

Apariţia unui public burghez în secolul al XlV-lea şi sporirea producţiei de hârtie au creat un public cititor mai larg decât nobilii care cunoscuseră literatura din recitări şi din lectura cu voce tare în castelele lor. Pătura neguţătorilor, obişnuită datorită ocupaţiei ei cu cititul şi cu scrisul, era dispusă să citească cărţi de toate felurile: versuri, istorie, romanţuri, călătorii, povestiri obscene, alegorii şi lucrări religioase. A poseda cărţi devenise semnul unui om cultivat. Deoarece magnaţii şi noii îmbogăţiţi imitau manierele, idealurile şi îmbrăcămintea nobilimii, cronicile cavalerismului erau la mare modă.

Care erau cărţile pe care le poseda Enguerrand al VII-lea în afară de cronicile lui Froissart nu se ştie, cu excepţia celor trecute în lista arhivelor regale date lui în dar de către rege. În afară de Biblia franceză de la Facerea Lumii până la Psalmi, pe care a primit-o pentru serviciile aduse cu ocazia supunerii ducelui de Bretania, în 1390, el primi romanul Regele Peppin şi soţia sa Bertha Picior-Mare şi Gestes de Charlemagne, în versuri, „bine înscrise pe trei coloane pe pagină, într-un volum foarte mare”, care aparţinuse reginei şi pe care „regele o luă de la ea şi i-o dădu lui Monsieur de Coucy”.

Froissart sosi la Paris din sud unde-şi vizitase un alt ocrotitor, contele de Foix, şi fusese primit de papă la Avignon. El luase parte şi la nunta ducelui de Berry cu o mireasă de 12 ani, nuntă ce fusese o ocazie pentru comentarii neruşinate. Dornic să afle astfel de veşti din prima mână, Coucy

îl invită pe Froissart să-l însoţească într-o călătorie la feuda sa din Mortagne. Călărind împreună, ei se informară reciproc, Coucy spunându-i cronicarului ce ştia despre discuţiile duse pentru armistiţiu iar Froissart fiind plin de veşti despre gazda sa strălucitoare de la Foix. Contele de Foix, care avea tutela miresei ducelui de Berry, se părea că avusese mari avantaje de pe urma înflăcărării ducelui; el a tărăgănat tratativele de căsătorie până ce ducele de Berry, în nerăbdarea sa, a fost de acord să plătească 30.000 de franci pentru a acoperi cheltuielile făcute cu fata cât timp a fost pupila lui Foix.

Punând neîncetat întrebări, Froissart a avut posibilitatea de a scoate de la contele de Foix o viziune contemporană asupra secolului al XIV-lea, văzută de pe poziţia unui privilegiat. Istoria propriei sale vieţi, spuse Caston Phoebus, va fi mai căutată decât oricare alta deoarece „în aceşti 50 de ani fuseseră mai multe fapte de arme şi mai multe minuni în lume decât în 300 ani”. Pentru el, efervescenţa timpurilor era incitantă; nu avea presimţiri rele. În mijlocul evenimentelor nu există perpectivă.

Nicio presimţire rea legată de cavalerism nu a jucat vreun rol în sărbătorirea frenetică a conferirii titlului de cavaler lui Ludovic al II-lea de Anjou în vârstă de 12 ani şi a fratelui său de 10 ani. În cele 4 zile ale ceremoniei în care au avut loc festivităţi prea seculare în abaţia regală de la St. Denis, Franţa secolului al XlV-lea a retrăit decadenţa Romei şi într-adevăr, ridicarea băieţilor la rang de cavaleri nu era prea departe de gestul împăratului care l-a făcut consul pe calul său. Marea pompă a acestui eveniment şi alegerea lui St. Denis ca loc de ceremonie erau menite să incite entuziasmul pentru recuperarea regatului Neapolelui de către Angevini. Se făcuseră schimbări radicale în incinta abaţiei pentru a fi posibil să se organizeze turnire, dansuri şi banchete.

Slujbele religioase făcură loc ciocăniturilor tâmplarilor şi unui du-te-vino al muncitorilor cu materialele lor. După ritualul scăldării şi rugăciunilor, cei doi prinţişori, îmbrăcaţi în mantii îmblănite, căptuşite cu mătase roşie, lungi până la podea, au fost însoţiţi la altar de scutieri ţinând de vârf săbii scoase din teacă cu pinteni de aur care atârnau de mâner. În entuziasmul său pentru formele cavalereşti, Carol al VI-lea reînvie ritualuri străvechi care nu se mai foloseau încă de pe vremea tatălui său şi fuseseră

atât de uitate încât spectatorii „au considerat totul ca foarte ciudat şi extraordinar” şi întrebară ce înseamnă aceste rituri. Aceeaşi nostalgie a fost reînviată în turnirul de a doua zi, când cavalerii în armuri lucitoare erau conduşi în arenă de doamne nobile „pentru a imita galanteria celebrităţilor străvechi”. Fiecare dintre doamne scoase la rândul ei din sân o panglică de mătase colorată pentru a-şi desemna cavalerul. După turnirele din fiecare zi, cei ce petreceau „transformară noaptea în zi” cu dansuri, baluri mascate, mâncăruri, beţii şi, conform indignatului călugăr de la St. Denis, „libertinaj şi adulter”. Cavalerismul reprezentat de cei doi mici prinţi pe jumătate uitaţi, nu a înregistrat vreun progres notabil.

În cursul anului 1389 cheltuielile guvernului au continuat să se ridice la sume tot atât de mari ca pe vremea guvernării unchilor regelui, deşi scopul lui era mai curând civil decât militar. Culmea a constituit-o intrarea ceremonioasă a lui Isabeau de Bavaria în Paris pentru încoronarea ei ca regină, un eveniment de o splendoare spectaculoasă şi minunăţii fără seamăn oferite distracţiei publice. Deşi costul lui contrazicea bunele intenţii ale noului guvern, spectacolul era el însuşi o fermă de guvernare în acelaşi sens ca şi circul roman. Ce înseamnă un guvern decât un aranjament prin care cei mulţi acceptă autoritatea celor puţini? Circurile şi ceremoniile sunt menite să încurajeze această acceptare; ele fie că reuşesc, fie că îndeplinesc contrariul deoarece costă prea mult.

O parte din strălucirea reginei a fost eclipsată de Valentina Visconti, noua soţie a lui Ludovic d’Orléans care sosi chiar la timp pentru eveniment. De la căsătoria ei prin procură cu Ludovic în 1387, cei doi ani care trecuseră fuseseră ceruţi de tatăl ei, Gian Galeazzo, pentru a-i strânge o dotă fără precedent de jumătate de milion de franci aur, plus Asti şi alte teritorii în Piemont. Valentina era singurul copil care-i rămăsese, la care ţinea atât de mult încât părăsi Pavia pentru a nu fi prezent la plecarea ei, „şi aceasta deoarece nu-şi putea lua rămas bun de la ea fără să izbucnească în lacrimi”. Ca fiică a soţiei sale moarte, Isabelle de Franţa – şi astfel verişoară primară cu Ludovic d’Orléans – Valentina crescuse într-un cămin pe care tatăl ei îl făcuse: „un adăpost al celebrităţilor, al celor mai mari învăţaţi şi artişti pe care-i cinstea foarte mult”. Ea vorbea curent latina, franceza, şi germana şi îşi aduse cu ea în Franţa cărţile şi harpa. O mie trei

sute de cavaleri o conduseră peste Alpi, trusoul ei poate fi dedus de la o robă brodată cu 2500 perle şi stropită cu diamante; viitorul său cămin alături de Ludovic era pardosit cu piele de Aragón şi cu draperii de catifea roşiatică brodate cu trandafiri şi arbalete. Registrele gospodăriei arată că cearceafurile de mătase erau cadou de Anul Nou şi costaseră 400 de franci, însă tot luxul nu a reuşit să împiedice ca tristeţea să copleşească această căsătorie.

În marea zi a intrării reginei, procesiunea a mers de-a lungul străzii St. Denis, principalul bulevard care ducea la Châtelet şi la Grand Pont peste Sena. Era o zi a doamnelor, ducese şi mari doamne fiind purtate în litiere bogat ornamentate şi însoţite de ambele părţi de nobili seniori. Coucy o însoţea pe fiica lui Marie şi pe soacra ei, ducesa de Bar, în timp ce soţia lui mergea într-o litieră. Hainele şi giuvaierurile doamnelor erau capodopere ale artei croitorilor şi bijutierilor, deoarece regele dorea ca aceasta să depăşească toate celelalte ceremonii. El poruncise să fie consultate arhivele de la St. Denis asupra detaliilor Încoronărilor reginelor din trecut. Ducele de Burgundia, totdeauna îmbrăcat splendid, nu avea nevoie de ajutor; el purta o jiletcă de catifea brodată cu 40 de oi şi 40 de lebede, fiecare cu un clopoţel de perle în jurul gâtului.

De-a lungul bulevardului se înşirau 1200 de burghezi conduşi de şeful poliţiei, îmbrăcaţi în verde pe o parte a drumului şi în roşu aprins pe cealaltă parte. Se strânsese o asemenea mulţime pentru a privi „încât aveai impresia că se adunase toată omenirea acolo”. Pe case şi la ferestre de-a lungul străzii St. Denis erau atârnate mătăsuri şi tapiserii şi strada însăşi era acoperită cu ţesături fine, „atât de multe de parcă n-ar fi costat nimic”.

Intrând în Paris prin Porte St. Denis, alaiul trecu pe sub un cer paradisiac făcut din material întins peste poartă, plin de stele, sub care copii îmbrăcaţi ca nişte îngeri cântau dulce. Lângă drum era o fântână din care ţâşnea vin roşu şi alb, servit de fete cântând melodios, în cupe de aur; apoi exista o estradă în faţa bisericii St. Trinité, pe care se juca Pas Saladin, o dramă a celei de-a treia cruciade; apoi un alt firmament plin de stele „cu figura lui Dumnezeu aşezat maiestuos”, apoi „o poartă a paradisului” din care au coborât doi îngeri cu o coroană de aur şi pietre scumpe pe care o puseră pe capul reginei cu un cântec potrivit; apoi un loc închis cu perdele

în dreptul Simţului Jacques, în care se cânta la orgă. La Châtelet a fost ridicat un minunat simulacru de castel şi de câmp cu pomi, ca scenă a unei piese dramatizând „Patul Dreptăţii”. Tema ei era credinţa populară favorită că regele era investit cu atributele regalităţii pentru a menţine dreptatea în favoarea celui mic împotriva celui mare. În mijlocul unei agitaţii de păsări şi animale, 12 fete cu săbiile scoase apărau Cerbul alb împotriva Leului şi Vulturului.

Au fost văzute şi admirate atâtea minunăţii încât se făcuse seară până când procesiunea a trecut podul spre Notre Dame şi spre toiul paradei. Pe o sârmă legată de turnul de la Notre Dame până la cea mai înaltă clădire de pe Pont St. Michel stătea în echilibru un acrobat cu două lumânări aprinse în mâini. „Cântând, el merse pe sârmă de-a lungul întregii străzi pentru ca toţi cei care-l vedeau să se minuneze de ce putea fi”. Cu lumânările încă arzând, el a fost văzut de întreg Parisul şi încă de la două mile din afara lui. Întoarcerea alaiului de la catedrală în timpul nopţii a fost luminată de 500 de făclii.

Încoronarea şi celelalte festivităţi au abundat în lame de aur, hermină, catifele, mătăsuri, coroane, bijuterii şi toată strălucirea splendidă care îi orbeşte pe privitori. Se ţinu un mare banchet în aceeaşi sală în care-l primise Carol al V-lea pe împărat, urmat de un spectacol asemănător, (folosind probabil aceeaşi recuzită.) arătând căderea Troiei, cu castele şi vapoare care se mişcau pe roţi. La masa înaltă cu regele şi regina erau aşezaţi numai prelaţii şi opt doamne, inclusiv doamna de Coucy şi ducesa de Bar. Regele purta coroana lui de aur şi mantia de purpură îmblănită cu hermină care, gândindu-ne că era august, dădea dreptate sfatului lui Deschamps de a se purta haine uşoare în timpul verii. Era o asemenea înghesuială şi căldură în sală încât regina, care era însărcinată în şapte luni, după ce trecu prin aceste cinci zile de ceremonii continue la mijlocul lui august aproape că leşină, iar doamna de Coucy chiar leşină iar una dintre mesele unde stăteau doamnele a fost răsturnată de oamenii care se înghesuiau. Se sparseră geamurile pentru a lăsa să intre aerul, însă regina şi multe doamne se retraseră în camerele lor.

Vremea caldă afectă şi turnirurile; caii ridicau atâta praf încât cavalerii erau nemulţumiţi; însă baronul de Coucy „străluci” ca de obicei. Regele

porunci să se arunce 200 butoaie cu apă peste praf, „totuşi şi a doua zi mai era încă destul praf şi chiar prea mult”.

Patruzeci din burghezii de seamă ai Parisului îi dădură regelui şi reginei daruri în bijuterii şi vase de aur iu speranţa că vor scădea birurile. Duse de doi oameni îmbrăcaţi ca înţelepţii antichităţii, darurile erau închise într-o litieră acoperită cu o mătase subţire prin care se putea vedea scânteierea bijuteriilor şi strălucirea aurului. Această prezentare plină de imaginaţie fu mai puţin convingătoare decât se prevăzuse. Două luni mai târziu, când regele plecă într-o călătorie în sud pentru a-şi etala suveranitatea nou dobândită în faţa poporului şi a căuta i-l uşureze de asupriri, birurile au fost sporite la Paris îndată ce plecă pentru a plăti cheltuielile intrării reginei şi pentru noua călătorie, care la rândul ei se dovedi atât du somptuoasă încât duse nu la reducerea birurilor ci la sporirea lor. Printr-o manipulare a valutei pentru a sprijini acoperirea cheltuielilor, s-a interzis la Paris circulaţia micilor monede de argint de 4 şi 12 peni, care erau banii gheaţă obişnuiţi, ai poporului, privându-i astfel pe săraci timp de două săptămâni de mijloace pentru a-şi cumpăra hrană de la piaţă. Cine poate spune dacă două săptămâni de foame şi furie au cântărit mai greu în balanţă decât viziunea miraculoasă a ocrobatului pe sârmă lui şi fântânile din care curgea vin?

Capitolul 22

Asediul Barbariei

Baronul de Coucy împlini 50 de ani în 1390. El era acum, în anturajul regal, seniorul principal în afară de fratele regelui şi unchiul matern, om de nădejde atât pentru misiuni politice cât şi pentru comandă militară. Avea poziţii oficiale în calitate de căpitan general al regiunilor Auvergne şi Guienne şi membru al Consiliului regal, însă aventurile sale în al 50-lea an al vieţii l-au dus mult dincolo de aceste funcţii.

Când, în septembrie 1389, Carol al VI-lea porni cu fratele său Ludovic şi unchiul său ducele de Bourbon să se întâlnească cu Papa la Avignon şi să-şi etaleze regalitatea în Languedoc, Enguerrand de Coucy comandă escorta regală. Scopul călătoriei a fost în primul rând să găsească împreună

cu Papa Clement un mijloc de a recâştiga unicul control al papalităţii şi, în al doilea rând, să îmbunătăţească relaţiile coroanei în Languedoc, relaţii stricate de asupririle ducelui de Berry. Delegaţiile din sud îi spuseseră regelui, în genunchi şi cu lacrimi în ochi, despre „tirania zdrobitoare” şi „birurile intolerable” ale funcţionarilor lui Berry. Dacă regele nu lua măsuri, spuneau ei, cei 40.000 de oameni din Languedoc care fugiseră deja în Aragón vor fi urmaţi de mulţi alţii.

Acum că era armistiţiu cu Anglia, Carol a fost sfătuit de contele de Riviere şi de Mercier să facă această călătorie pentru a afla cum erau conduşi supuşii lui şi să se facă mai iubit de ei de dragul fondurilor „de care avea mare nevoie”. La 22 de ani, vârsta la care tatăl lui era deja un domnitor matur, Carol al VI-lea era un tânăr superficial, cheltuind ce nu avea într-o mare de largheţe. Eforturile vistieriei de a stăvili scurgerea, scriind în dreptul numelui primitorului „A primit prea mult” sau „Trebuie să dea înapoi”, erau zadarnice.

Ducii de Burgundia şi de Berry au fost foarte jigniţi când regele îi informă că nu-l vor însoţi în călătorie; ei trebuiau să rămână pe moşiile lor. Ştiind că porunca era iniţiată de Riviere şi Mercier şi că regele urmează să-i „ancheteze” pe cei care guvernează Languedoc, ei se consultară reciproc şi au fost de acord că trebuie să „disimuleze acest afront”, însă că va veni timpul „când cei care l-au sfătuit o vor plăti”. Atât timp cât vor rămâne uniţi, îşi spuseră unul altuia, alţii „nu ne pot face niciun rău deoarece noi suntem personajele cele mai mari ale Franţei”. Astfel era limbajul acestor doi duci, scrie Froissart fără să roşească.

De la Lyon, regele şi societatea sa îşi continuară călătoria spre Avignon cu vasul pe Ron, o formă mai conifortabilă de călătorie decât călare. În asemenea călătorii, suita regală obişnuia să umple mai multe nave, printre care una cu o cameră care conţinea două cămine pentru rege şi altele cu bucătării şi birouri şi o cantitate de argintărie şi bijuterii, pentru a le amaneta spre a obţine banii gheaţă eventual necesari. Călătoria lui Carol în jos pe Ronul tumultuos trebuie să fi avut multe opriri pentru a-l face cunoscut în oraşele din drum, deoarece călătoria a durat nouă zile. Primirile organizate nu se deosebeau prea mult atunci faţă de cele din zilele noastre. O mie de copii îmbrăcaţi în culorile regale au fost plasaţi pe

platforme de lemn pentru a flutura steguleţe şi „să aclame în onoarea regelui în timp ce va trece pe lângă ei”.

Pe 30 octombrie, îmbrăcat în purpură şi hermină, Carol îşi făcu intrarea în palatul papal unde a fost întâmpinat de Clement şi de 26 de cardinali şi poftit la un splendid banchet cu întreaga sa companie. El îi dădu în dar papei un veşmânt de catifea albastră, brodat cu perle într-un desen cu îngeri, crini şi stele. Cu punga goală sau nu, „el dorea să se vorbească de el chiar şi în ţări străine pentru splendoarea pe care o etala”.

Fără o situaţie sigură în afara sprijinului francez, papalitatea lui Clement ar fi dispărut ca fumul şi schisma dezastruoasă s-ar fi sfârşit dacă francezii ar fi dorit-o. Însă ei n-au dorit-o. Dacă este rar printre indivizi ca ei să-şi recunoască greşelile şi să elimine pierderile, această recunoaştere este de-a dreptul necunoscută printre state. Statele funcţionează numai în termenii pe care cei care au controlul lor consideră c-ar fi putere sau ambiţie personală, şi ambele poartă ochelari de cal. A-l impune pe Clement în Italia printr-o politică de putere sau forţa armelor n-a fost niciodată posibil. Urban de la Roma, nebun sau nu, şi după aceea urmaşul său, era cel care avea sprijinul popular ca adevăratul papă. Ignorând evidenţa şi diferenţa dintre ţel şi mijloace, francezii urmăriră scopul lor cu o insistenţă oarbă care atinge aproape frivolitatea. În timpul întrevederilor cu Clement, Carol al VI-lea şi sfetnicii săi propuseră să-i deschidă drumul spre Roma şi să-l sprijine pentru a câştiga controlul asupra Italiei, instalându-l pe Ludovic d’Orléans la nord într-o reînviere a regatului tulbure al Adriei, şi pe Ludovic al II-lea de Anjou în regatul de asemenea neatins al Neapolelui şi Siciliei, în sud. În acest scop, lui Ludovic al II-lea, adus la Avignon de neobosita-i mamă, i se făcu o încoronare măreaţă ca rege al Neapolelui şi Siciliei (incluzând Ierusalimul). Baronul de Coucy, ales din nou pentru rafinamentul şi strălucirea sa cu aceste ocazii, execută călare ceremonia servirii micului rege, împreună cu contele de Geneva, fratele papei Clement.

De-abia se terminaseră aceste aranjamente când se primi ştirea că papa roman, Urban cel Groaznic, murise de trei săptămâni şi că locul lui a fost luat în grabă şi în secret, de un cardinal napolitan, Piero Romacelli, sub numele de Bonifaciu al IX-lea. Roma, nu mai puţin ca Avignonul, nu era

dispusă să renunţe la pretenţia ei în favoarea unei soluţii negociate.

Neavând nicio şansă de a profita de moartea lui Urban, francezii şi Clement căzură de acord să urmărească problema înlăturării lui Bonifaciu. Carol al VI-lea promise că la întoarecerea sa în Franţa el nu „se va ocupa de altceva, până ce nu va restabili unitatea Bisericii”.

Activităţi mai uşuratice îl angajară pe rege în timp ce se hotărau aceste chestiuni. El şi fratele său Ludovic, împreună cu tânărul Amadeus de Savoia, fiul defunctului conte Verde, „fiind tineri şi frivoli” îşi petrecură toate nopţile în cântece şi dansuri cu doamnele din Avignon, care-l lăudară călduros pe rege pentru cadourile oferite. Fratele papei acţionă ca maestru de chefuri.

Distracţia cea mai memorabilă a fost un concurs literar pe un subiect de dragoste curteană, şi anume dacă cea mai mare satisfacţie o aduce fidelitatea sau nestatornicia. Inclus într-un grup de poezii numit *Cent Ballades*, ideea simpozionului se născuse între patru tineri cavaleri înflăcăraţi, inclusiv Boucicaut şi contele de Eu, văr al regelui, care fuseseră împreună în timpul unei recente incursiuni în Ţara Sfântă. În timp ce erau închişi temporar la Damasc, cei patru îşi trecură timpul cu o dezbatere în versuri, şi când se întoarseră prin Veneţia, tocmai la timp ca să se alăture societăţii din Avignon, provocară pe nobilii lor prieteni şi prinţi să dea răspunsuri.

Ludovic de Orléans compuse o baladă ca şi Guy de Tremoille, Jean de Bucy, un adept de-al lui Coucy şi un alt bastard de-al lui numit Aubert. El fusese fostul scutier al lui Enguerrand şi văr primar, un fiu al fratelui tatălui lui, legitimizat mai târziu de Carol al VI-lea după moartea lui Enguerrand. Nu se ştie nimic de el afară de laptul că Deschamps îl descrie ca fiind unul din „persecutorii” lui, într-un grup căruia îi place mult prea mult vinul. Deşi prietenii şi adepţii lui Enguerrand intrară în concurs, el nu intră, lucru prea puţin important pentru personalitatea sa.

Înainte de inventarea tiparului literatura era gustată, ca muzica de cameră, în grupuri. Ascultătorii celor *Cent Ballades* putură auzi astfel pledoaria pentru fidelitate făcută în numele unui cavaler mai în vârstă reprezentându-l pe Hutin de Vermeilles, un ins real, cunoscut pentru loialitate în dragoste şi respect pentru femei. Argumentul lui Hutin este cel

tradiţional, că dragostea credincioasă depăşeşte „delectarea trupului” deoarece îl face pe iubit mai bun, mai curtenitor faţă de toate femeile şi sporeşte curajul războinicului în dorinţa de a bucura inima iubitei cale. Dragostea îl face mai îndrăzneţ în asedii, raiduri, ambuscade, în avangardă sau apărare, în pelerinajele la Ierusalim sau cruciadele împotriva turcilor. Pe de altă parte, argumentele pentru infidelitate au fost pledate în numele unei femei numită la Guignarde, accentuând bucuriile promiscuităţii şi pericolele relaţiilor serioase. „Toţi iubiţii” sunt apoi chemaţi să judece disputa.

Deşi majoritatea versificatorilor nobili se declară pentru Hutin şi lioialitate, unii sunt ambigui. Ducele de Berry, care tocmai se căsătorise cu mireasa lui de 12 ani, se felicită că „a scăpat de dragoste” şi recomandă să se vorbească despre fidelitate şi să se practice infidelitatea.

Acelaşi ton este adoptat şi de Bastardul din Coucy, care respiră devoţiune pasionată şi dragoste veşnică în fiecare din stanţele sale, însă le termină pe toate cu refrenul

Aussi dist on, mais il n’en sera riens.[29]

Balada lui este cea mai cinică din toate. Dintre celelalte, unele sunt candide, unele satirice, unele ambivalenţe, câteva serioase, însă niciuna nu exprimă ceva simţit profund, cum ar fi exprimat dacă subiectul ar fi fost cavalerismul. Dragostea curteană este doar un joc obişnuit, nu un ideal bine motivat de care să se agaţe oamenii cu disperare şi pentru care, ca şi cavalerii care au primit provocarea de la St. Ingelbert, să-şi rişte viaţa.

Plecând mai departe în Languedoc, Carol al VI-lea şi curtea sa trecură cu alai mare prin Nîmes, Montpellier, Narbonne până la Toulouse, pe străzi bogat împodobite „încât era o minune să-i vezi”. Îl întâmpinară oameni din toate grupurile şi clasele, fiecare în veşminte potrivite, şi se puseră mese la care poporul putea mânca şi bea. Cămara regelui a fost aprovizionată de supuşii lui; într-un oraş el primi o turmă de oi şi 12 boi graşi, precum şi 12 cai de vânătoare cu clopoţei de argint. Între timp, miniştrii lui se interesară despre condiţiile de trai, porunciră reforme şi desfiinţară cele mai mari

---

[29] Aşa se spune, dar nu se ajunge la nimic.

biruri.

Intervenţia regală puse în scenă cel mai grandios gest al ei la Beziers, când l-a pedepsit pe principalul funcţionar al ducelui de Berry, nepopularul Bétizac. Investigaţiile secrete ale miniştrilor regelui dezvăluiră multe „acte atroce şi asemenea extorcări încât toată ţara striga împotriva lui”. Când a fost arestat şi interogat, Betizac insistă că toţi banii, cam trei milioane de franci, fuseseră plătiţi corect ducelui de Berry şi contabilizaţi. Când fu arestat, documentele lui confirmară spusele sale. Comportarea lui părea să fie pasibilă de pedeapsă cu moartea deoarece, după cum arătau unii anchetatori, „Ce putea face el dacă sumele au fost cheltuite cu extravaganţă... deoarece acest duce de Berry este cel mai lacom om în viaţă”. Alţii nu erau de acord, spunând că Betizac sărăcise atât de rău poporul „încât sângele din aceste sărmane fiinţe strigă împotriva lui”. Ar fi trebuit să protesteze împotriva ducelui sau, dacă n-ar fi reuşit să-l înfrâneze, trebuia să-l informeze pe rege şi Consiliul regal.

Ştirea despre arestarea lui Betizac aduse un torent de plângeri care arătau cât era de urât de popor şi, în acelaşi timp, aduse scrisori trufaşe de la Berry, care confirmau că tot ce făcuse Betizac, fusese făcut la poruncile lui. Deşi regele dori ca guvernatorul să fie condamnat la moarte, Consiliul nu găsi motive juridice pentru aceasta, de vreme ce superiorul lui, ducele de Berry, fusese numit de coroană.

Problema a fost rezolvată cu viclenie. Betizac a fost informat în particular că va fi în mod sigur condamnat la moarte şi că singura lui speranţă era să se declare eretic. Dacă făcea aceasta, el va fi transferat Bisericii şi trimis la Avignon pentru judecată, unde nimeni nu va îndrăzni să-l condamne, datorită dependenţei papei de ducele de Berry, cel mai puternic şi mai zelos dintre sprijinitorii lui. Crezând ce i s-a spus, „deoarece cei cărora le este viaţa în pericol au mintea cam rătăcită”, Betizac făcu aşa cum fusese sfătuit. El recunoscu vina sa constând din greşeli de credinţă, în faţa episcopului din Beziers, care, conform practicilor bisericeşti cu ereticii care au mărturisit, îl predă imediat forţelor civile pentru execuţie. Târât la rug în piaţa publică, legat cu frânghie şi cu lanţuri de gât şi burduşit cu nuiele, Betizac a fost ars şi oasele lui spânzurate, spre bucuria populaţiei. Lui Berry i se luă funcţia de locotenent

al Languedocului, fiind înlocuit de o echipă de reformatori regali. Poporul din provincie îl aclamă pe tânărul rege pentru dreptatea sa şi votă un ajutor de 300.000 de franci.

La Toulouse, regele se întâlni cu ambasadori de la Genova care-i aduceau o propunere pentru „o acţiune mare şi nobilă” împotriva regatului berber din Tunisia. Ei îi voiau pe cavalerii francezi să conducă o campanie de suprinare a piraţilor barbari care, cu sprijinul neoficial al sultanului lor, hărţuiau comerţul genovez, făceau incursiuni de jaf în Sicilia şi în insulele meditaraneene; şi-i vindeau pe creştinii capturaţi în pieţele lor ca sclavi. Presupunând că Franţa, de când cu armistiţiul cu Anglia, terminase cu neliniştea, genovezii credeau că „neavând nimic, de făcut, cavalerii ei ar fi bucuroşi să se alăture acestei acţiuni războinice”. Obiectivul propus era Mahdia[30], baza principală a piraţilor şi cel mai bun post pe coasta Tunisiei. Cu acest important punct de sprijin în mâinile creştinilor, îi spuseră ambasadorii lui Carol, puterea regilor berberi ar fi zdrobită şi ar putea fi distruşi sau convertiţi. Genova se oferi să pună la dispoziţie flota necesară, proviziile, arcaşii şi pedestraşii în schimbul forţei de luptă franceze – numai cavaleri şi scutieri, fără servitori – conduşi de un prinţ al familiei regale pentru a asigura o angajare autentică.

Oferindu-i pe necredincioşi drept duşmani, propunerea a fost îmbrăcată în toată aureola unei cruciade şi înecată în linguşeli. Pentru faptele ei istorice împotriva păgânilor, spuseră ambasadorii, numele Franţei era temut până în India, destul pentru a opri pe turci şi sarazini[31]. Păgânii, avertizară ei, domină Asia şi Africa, ei intraseră în Europa, ameninţă Constantinopol, înspăimântă Ungaria, ocupă Granada. Însă sprijinită de Genova, o campanie franceză ar fi scurtă şi gloria de lungă durată. „Un lucru bun pentru suveranitatea voastră”, îi spuseră ei lui Carol, „deoarece voi sunteţi cel mai mare rege între creştini şi aveţi atâta renume”.

Proiectul era conceput de acel „foarte subtil bărbat” Antoniotto

---

[30] Numită „Africa” sau „Auffrique” de europenii din acea vreme şi câteodată confundată de ei cu Cartagina, anticul Tunis.

[31] Sarazin era un termen folosit fără discriminare pentru toţi musulmanii, fie ei berberi, arabi, mauri sau turci.

Adorno, doge de Genova, a cărui asuprire crease o grupare de opoziţie printre supuşii lui. El spera să-și îndulcească amenințarea, sprijinind iniţiativele comerciale ale republicii, câştigând în acelaşi timp un aliat puternic în caz de nevoie. Cavalerii francezi erau încântaţi de perspectivă, miniştrii însă erau precauţi. Neavând o pace permanentă cu Anglia, ei nu au fost de acord cu trimiterea forţei franceze în afara ţării, iar chestiunea conducerii ar fi iscat gelozii. Trebuind să aştepte până la noi consultări, genovezii au trebuit să meargă acasă fără să primească un răspuns.

În timp ce era la Toulouse baronul de Coucy se alătură suitei regelui la o vânătoare, din care aproape că a rezultat portretul lui atât de necesar spre a fi lăsat istoriei. Vânătorii se rătăciră într-o pădure la căderea nopţii. Intrând din ce în ce mai adânc în păienjenişul întunecos, ei nu şi-au găsit drumul până ce regele se jură că, dacă scapă de acest pericol, va dărui contravaloarea calului său capelei Notre Dame de Bonne Esperance, de la mănăstirea Carmes din Toulouse. Ca răspuns, lumina străpunse cerul, se văzu o cărare şi în ziua următoare regele îşi îndeplini jurământul, comemorat mai târziu printr-o frescă în mănăstire, conţinând singura reprezentare contemporană cunoscută a lui Enguerrand de Coucy. Din nefericire, chipul nu se vede. În copiile care au supravieţuit demolării mănăstirii în 1808, el este zărit între şapte nobili din suita regelui, fiecare identificat prin blazon. Aceştia sunt Ludovic de Orléans, ducele de Bourbon, Henri de Navarra, Olivier de Clisson, Filip de Eu, Henri de Bar şi, în sfârşit, Enguerrand de Coucy, singurul a cărui faţă este întoarsă ca şi cum şi-ar bate joc de posteritate în mod deliberat.

Puţin după aceea, a plecat probabil în Spania ca să aranjeze cu regele şi regina de Aragón căsătoria fiicei lor Yolande, de 8 ani, cu Ludovic al II-lea de Anjou. Relatarea lui Froissart despre această misiune, care era menită să câştige un aliat în obţinerea coroanei Neapolelui de către angevini, este o încâlceală fără ieşire despre ce ar fi fost posibil sau nu să se întâmple. El afirmă că baronul de Cloucy însoţi pe Anjou la o căsătorie adevărată care de fapt nu avu loc decât în 1400 şi plasează scena în mijlocul multor altor discrepanţe de timp şi loc. Totuşi, s-a încheiat într-adevăr un contract de căsătorie în 1390 şi baronul de Coucy ar fi fost desigur cel ales pentru a negocia.

De la moartea soţului ei, ducesa de Anjou i-a căutat cu insistenţă influenţa pentru a o ajuta în cauza sa, mai mult încă, Coucy era înrudit prin căsătorie şi bine cunoscut de regina Aragónului, care fusese Yolande de Bar, sora ginerelui lui. El fusese reprezentantul la căsătoria anterioară a tânărului Ludovic cu fiica lui Bernabò Visconti, care a fost anulată când Bernabò căzu de la putere. În versiunea lui Froissart, ducesa de Anjou îl rugă pe seniorul de Coucy să-l însoţească pe fiul ei în Spania şi „el a fost de acord cu bucurie” să întreprindă călătoria. Ludovic, în vârstă de 12 ani, îşi luă rămas bun de la papă şi de la mama lui în hohote de plâns, deoarece „inimile lor li se frângeau din cauza despărţirii şi nu era sigur când se vor mai vedea din nou”. Coucy împreună cu suita lui plecară călare la Barcelona – 400 km sau mai mult de la Avignon, sau 300 de la Toulouse – şi la sosirea lor, regina Aragónului a fost „cât se poate de mulţumită să-l vadă pe baronul de Coucy” şi-i mulţumi tânărului de Anjou că l-a adus, spunind că „toate vor fi mai bune din această cauză”.

Toate sunt destul de fireşti deşi probabil că nu s-au întâmplat; negura vremii s-a aşternut peste fapte.

Dacă într-adevăr Coucy s-a dus în Spania, el ar fi văzut o ţară aflată într-o situaţie explozivă. În Peninsula de sub Pirinei ajunseseră acum ecourile revoltelor care trecuseră prin Europa cu 10 ani înainte. Îndelungatele războaie civile dintre Pedro cel Crud şi fratele sau vitreg Enrique târâseră după ele valul inevitabil de jafuri, asupriri şi biruri. Antagonismele sociale şi-au găsit refularea în prigoana împotriva evreilor care, în istorie, devin cu regularitate un microcosmos a relelor mari ale lumii.

În Spania, rolul lor a fost mai proeminent şi s-au bucurat de o mai mare prosperitate decât în altă parte. Pedro cel Crud îi întrebuinţase pe scară largă ca sfetnici şi agenţi, în afară de faptul că avea o amantă evreică. Preferinţa lui îi oferi lui Enrique un temei pentru acuzaţiile sale, până ce Enrique ieşi victorios. Apoi şi el folosi serviciile financiare ale evreilor.

Ura poporului era aţâţată de instigatori care sporeau teama că influenţa evreilor creştea şi cereau anularea datoriilor faţă de ucigaşii lui Hristos. Având un motiv religios, teama economică se poate transforma în furie. Un arhidiacon fanatic, Ferran Martinez, predică o versiune a soluţiei finale a

lui Hitler. În 1391 începu uciderea, luarea averii şi convertirea forţată a evreilor, şi acest gust pentru violenţă se transformă curând în insurecţie împotriva clerului şi clasei avute, culminând cu patru zile de teroare la Barcelona. Ocrotirea evreilor a fost denunţată de populaţie ca trădare faţă de creştinism. Treptat, conducătorii îşi redobândiră poziţiile, însă agresiunea împotriva evreilor fusese prea evidentă şi dăunătoare din punct de vedere fizic ca să fie reparată. Ei au devenit vulnerabili, iar Spania va permite expulzarea finală după o sută de ani.

Coucy apare din nou la Toulouse la 5 ianuarie 1390 şi la 28 ianuarie la Avignon, unde participă la audierile în favoarea canonizării unui sfânt francez. Candidatul era Pierre de Luxembourg, de viţă nobilă, un tânăr de înaltă sfinţenie şi de familie mare, decedat de curând, la vârsta de 17 ani, a cărui numire era menită să ridice poziţia papei de la Avignon. Legitimitatea lui Clement nu putea fi pusă la îndoială dacă Dumnezeu ar fi primit în anturajul său pe un sfânt. Numele lui Pierre a fost propus sub cele mai înalte auspicii, prima dată de către ducesa de Anjou în 1335, apoi de către noul cancelar al Universităţii din Paris, Pierre d'Ailly, în numele regelui.

Fiul castului şi piosului conte Guy de St. Pol, care murise de ciumă ca ostatic în Anglia, şi al lui Jeanne de Luxembourg din aceeaşi familie cu defunctul împărat Carol al IV-lea, Pierre rămăsese orfan la trei ani şi renunţase cam devreme la cele trupeşti printr-un jurământ de castitate permanentă făcut la şase ani. Se spunea că-i impusese acelaşi jurământ şi sorei lui de 12 ani şi că-i reproşase fratelui său că a râs, pe motivul că în evanghelie scrie că Iisus a plâns dar nu a râs. La opt ani era deja un ascet, exagerat de înalt, cu pieptul scobit, care fusese trimis să studieze la Paris, unde practica postul şi autoflagelarea şi ceru să intre în austerul ordin al celestinilor, la modă în vremea aceea. Deoarece tutorii nu i-au permis, el vizita frecvent ordinul pentru a se hrăni numai cu pâine şi apă şi a dormi pe pământul gol, complet îmbrăcat, păstrându-şi brâul şi pantofii pentru a fi gata, fără să piardă timp, pentru rugăciunile de la miezul nopţii.

Pietatea sa remarcabilă combinată cu originea nobilă îi aduse numirea în funcţie de canonic la 9 ani, ca arhidiacon câţiva ani mai târziu, ca episcop de Metz la 15 ani şi cardinal la 16 ani. Roba roşie nu-i descurajă

austeritatea şi rugăciunile singuratice. Viaţa lui „nu a fost altceva decât umilinţă” şi „fugi totdeauna de vanitate şi prisosurile lumii”. El petrecea cea mai mare parte a zilei şi nopţii în rugăciuni solitare sau punându-şi pe hârtie păcatele într-un carnet la lumina luminării şi spovedindu-se de două ori pe zi capelanului său. Nerăbdarea lui, ca şi limbuţia Ecaterinei din Siena, era câteodată prea mult pentru capelan, care din când în când se făcea că doarme când auzea ca Pierre bate la uşă în mijlocul nopţii.

Cardinalul-copil dobândi facultatea de a vindeca în mod miraculos: se spunea că a salvat-o pe ducesa de Bourbon de durerile facerii, care durau de două săptămâni, vindecase rănile lui Guy de Tremoille, căpătate în timpul unui turnir, înviase pe un intendent al ducelui de Bourbon care fusese lovit de trăsnet şi, în afara acestui cerc destul de limitat, redase sănătatea unui lucrător sărac care fusese torturat de briganzi. Când muri în 1387 din cauza epuizării şi a rigorilor pe care şi le impusese, a fost înmormântat conform dorinţei sale în cimitirul săracilor din Avignon, unde mormântul îi deveni loc de pelerinaj zilnic al săracilor şi bolnavilor, făcând „mari minuni”. Regi şi nobili, inclusiv baronul de Coucy, trimiseră daruri bogate şi lămpi de argint iar Froissart, care niciodată nu scăpa nimic, veni să observe mulţimile la mormât.

Pentru a avea probe de necontestat pentru canonizare, audierile asupra meritelor lui Pierre durară şase luni şi se luă mărturie de la 72 de martori despre 285 de aspecte diferite. Ca al optulea martor în prima săptămână, Coucy depuse mărturie spunând cum, când Pierre s-a dus să ia în primire episcopatul, ceruse soldaţii fratelui său, contele Waleran de Pol pentru a-i îndepărta pe clericii urbanişti care deţineau proprietatea episcopală. Când Waleran ceru să fie plătit din veniturile episcopatului, Pierre spuse că mai curând ar muri decât să încheie vreo înţelegere pe baza pământurilor Bisericii, după care se iscă o astfel de discordie între fraţi încât chiar Coucy trebui să ia în păstrare proprietatea Bisericii până ce s-ar fi ajuns la o înţelegere. El adăugă că-l cunoaşte pe Pierre din copilărie, când se minuna de pietatea sa, şi că n-a văzut vreodată în Avignon un tânăr atât de virtuos.

Toţi martorii nu au fost de ajuns. Fie că lipsa de sfinţenie a lui Clement a dat înapoi în faţa unei chestiuni de sfinţenie sau că el a ezitat din alte motive, cert este că el lăsă procesul în suspensie iar reputaţia sa ca

antipapă făcu ca acesta să nu fie reluat decât peste 140 ani. Pierre de Luxembourg a fost în cele din urmă beatificat, însă nu canonizat, în 1527.

În compania regelui şi a curţii, Coucy se întoarse la Paris prin Dijon, unde ducele de Burgundia era gata să „se prefacă” – cum făcea în toate – într-o manieră măreaţă pentru a intra din nou în graţie. Se scrisese o întreagă carte despre festivităţile, veşmintele, banchetele, turnirele, darurile şi cheltuielile pentru această ocazie, însă în mijlocul nenorocirilor din secolul al XlV-lea aceste extravaganţe reapar atât de regulat încât uimirea dispare.

Menite să etaleze un statut politic, aceste festivităţi trebuie să fi constituit un stimulent economic. Pentru vizita regelui în Burgundia primiseră comenzi pentru mărfuri şi servicii croitori, brodeuri, bijutieri, armurieri şi toate meseriile. Numai ducele comandă 320 de lănci noi, pentru a le da concurenţilor. Toate oraşele din Burgundia care urmau să fie vizitate de rege în drumul lui primiră fonduri pentru a curăţa şi împodobi şi chiar pentru a repara străzile şi pieţele. Chiar Dijon, cu pădurea lui de turnuri şi clopotniţe şi hornuri prevăzute cu grilaje de fier pentru a nu lăsa berzele să-şi facă cuib, uliţele sale strâmte şi întortochiate şi tavernele rău famate, trebui să înceapă curăţenia, îndepărtând murdăria lăsată de animale. Printre arcadele sale întunecate de lemn hoinăreau în voie câini, pisici, porci şi oi, porcii în mod special lăsând miros şi murdărie. Mâncători lacomi, gălăgioşi şi „nesociabili”, ci erau subiectul permanentelor plângeri pentru că muşcau şi, într-un caz, au mâncat un copil, motiv pentru care animalul vinovat a fost executat prin spânzurare. Regulamentele care interziceau ţinerea porcilor în oraş şi aruncarea murdăriei lor în râu nu prea aveau efect.

Deoarece nu exista o sală suficient de mare ca să încapă toţi oaspeţii a fost comandat un cort gigantic, confecţionat din 30100 de coţi de material, pentru a acoperi curtea palatului. După eveniment, materialul a fost tăiat şi vândut pe bucăţi. Cantitatea de ţesături folosită pentru draperiile din satin albastru care au fost atârnate în toate camerele ducale, pentru 300 de rochii de mătase şi damasc destinate doamnelor participante şi pentru tot atâtea jiletci din catifea pestriţă şi satin pentru cavaleri, trebuie să fi golit Flandra. Câte croitorese au fost angajate pentru a broda draperiile, cu deviza ducelui

„Il me tarde” împletită cu iniţialele soţiei sale pe un fundal cu turturele azurii agăţate într-o pădure de portocali şi lămâi? câţi tâmplari şi muncitori au găsit de lucru la răzuitul pereţilor, la tăiatul copacilor, nivelatul terenului şi construcţia tribunelor acoperite pentru trei zile de turnire în luna februarie? Când numai gazda avea treizeci de cai de luptă pentru festivităţi, este de presupus că numărul total ar fi necesitat o armată de rândaşi şi grăjdari. Spre oraş se îmbulziră jongleri, actori de miracole, acrobaţi şi dresori pentru a distra poporul în timp ce nobilii participau la turnire.

Enguerrand de Coucy, chiar şi la 50 de ani, a fost un câştigător, sau poate chiar câştigătorul turnirului, primind o cataramă de perle cu safire de la ducesă ca recompensă, în schimbul de daruri pentru rămas bun (şi se ţinea cont cu scrupulozitate de cât costa fiecare dar) ducele de Burgundia îl depăşi pe rege, dându-i un cadou mai scump decât cel pe care regele il dădu ducesei. Ceremoniile se terminară cu cântece şi dansuri ale doamnelor şi domnişoarelor „din dragoste pentru rege, pentru ducele de Touraine (Orléans), ducele de Bourbon şi baronul de Coucy”.

Curând după întoarcerea lui Carol la Paris, promisiunea lui de a nu se gândi la nimic decât la reunificarea Bisericii a fost lăsată de o parte în favoarea acţiunii atrăgătoare a Genovei împotriva regatului Barbariei. Era o aventură gata pregătită, fără a necesita manevre politice serioase ca cele cerute de cauza papală. Cruciada, chiar dacă avea puţin de a face cu crucea, dădea prestigiu participanţilor, fără a mai aminti *Privilegium crucis* care permitea un moratoriu asupra datoriilor lor şi imunitate faţă de justiţie. În timp ce „focul curajului înflăcăra toate inimile” se observară unele precauţii. Consiliul limită numărul cavalerilor care puteau părăsi ţara la 1500 şi niciunul nu avea dreptul de a pleca fără aprobarea regelui. Toţi care se înrolau trebuiau să-şi cumpere echipamentul cu banii lor şi nu aveau voie să ia oameni în afara domeniului lor.

Ludovic de Orléans, intenţionând să devină el, în locul unchiului său, ducele de Burgundia, cel mai important bărbat din regat, dorea comanda şi îi copleşi cu daruri pe nobilii influenţi în speranţa s-o obţină. Unchiul lui exercita destulă influenţă pentru ca el să n-o capete, pe motivul tinereţii şi lipsei sale de experienţă, punând astfel şi mai multe paie pe foc. Ducele de

Burgundia avea prea multe interese de rezolvat acasă ca să vrea să părăsească ţara; Berry nu era în graţii şi nici nu era un războinic. Ducele de Bourbon, nerăbdător să-şi găsească gloria pe urmele lui Ludovic cel Sfânt care murise pe ţărmurile Tunisiei în ultima lui cruciadă, a fost deci ales, avându-l pe baronul de Coucy ca adjunct la comandă.

Printr-un gest de mare prinţ, Coucy ctitori o biserică şi o mănăstire înainte de plecare. Deoarece viaţa religioasă era recunoscută ca superioară celei seculare, întemeierea unei instituţii religioase era o cale în plus de a se bucura de binecuvântarea Bisericii. În afară de aceasta, după cum spusese ducele de Burgundia când întemeiase o mănăstire carthusiană[32] la Champmol în 1385, „pentru izbăvirea sufletului nimic nu e mai potrivit decât rugăciunile călugărilor pioşi”.

Baronul de Coucy alese ordinul celestinilor, a căror austeritate extremă îi făcuseră, paradoxal, favoriţii unei nobilimi subjugată patimilor lumeşti. Era această preferinţă într-adevăr un paradox, sau era o nelinişte spirituală şi o nevoie de pocăinţă într-o viaţă atât de deosebită faţă de principiile pe care le mărturisea? Dualitatea vieţii sub credinţa creştină se manifesta în graba cu care Ludovic de Orléans se îndepărta de bogăţii şi de plăceri, ca şi de intrigile politice pentru a merge la privegherile dure şi reci dintr-o mănăstire celestină. Prin împărtăşirea austeritaţilor monacale scăpa de dezgustul faţă de sine. Chiar şi contele de Foix, un materialist încăpăţânat care cunoştea mânia, vanitatea şi alte păcate îşi compuse propria sa carte de rugăciuni în care recunoştea marea suferinţă care vine de la a crede că „Dumnezeu nu mai există şi ca binele şi răul provin din firea lucrurilor fără ca Dumnezeu să intervină. După aceea vine moartea, moartea trupului şi a sufletului”.

Oricâtă mângâiere ar putea da credinţa creştină ea este contrabalansată de neliniştea pe care o naşte. În această nelinişte, spre sfârşitul vieţii sale, Chaucer în „envoy”-ul său la povestirea parohului era îndemnat să-şi „revoce” operele vieţii sale – *Povestirile din Canterbury*, *Troilus şi Cressida*, *Cartea Ducesei* şi toate poemele care nu erau pioase – şi să-l

---

[32] Carthusian, un călugăr sau o călugăriţă dintr-un ordin foarte strict din o mânăstire aflată

roage pe Hristos să-l ierte că a scris aceste „deşertăciuni lumeşti... pentru ca să fiu unul din cei care în Ziua Judecăţii vor fi izbăviţi”. Creştinismul deţinea într-adevăr o putere tragică dacă, pentru a se izbăvi, un om îşi renega propria sa creaţie.

Fondatorul din secolul al XIII-lea al ordinului celestinilor îşi alesese de tânăr o viaţă de schimnic într-o peşteră pentru a se devota lui Dumnezeu în timp ce ajunsese la completa renunţare de sine şi la tot ce însemna viaţă. El petrecuse 16 ore pe zi în rugăciuni, purtând o cămaşă din păr, hrănindu-se cu foi de varză şi apă în timpul a şase „posturi mari” într-un an, fiecare de 40 de zile. Atrăgând discipoli şi devenind celebru, el ajunse să fie ales ca Papa Celestin al V-lea; apoi cu pocăinţă amarnică şi într-un gest unic pentru papalitate, renunţă la pontificat pentru a se întoarce la chinuirea de sine şi căutarea lui Dumnezeu. Ordinul care-i poartă numele, fiind din ce în ce mai mult în graţiile papilor şi regilor, a fost scutit de taxe bisericeşti şi autorizat să dea timp de 200 de ani indulgenţe persoanelor care într-adevăr se căiau şi vizitau mănăstirile sale în zilele de sărbătoare.

Nu există mărturii că Enguerrand de Coucy ar fi avut obiceiul să viziteze ordinul şi niciuna care să sugereze că era un om cu spiritul tulburat. După toate probabilităţile, alegerea sa nu reflecta vreo nelinişte împovărătoare ci faptul că, cu cât austeritatea practicată de călugării celestini era mai mare, cu atât era mai mare siguranţa izbăvirii ocrotitorilor lor.

Hrisovul său, datat 26 aprilie 1390, se deschide cu siguranţa de sine caracteristică familiei Coucy: „Ţinând cont că pelerinajul şi bunurile lumeşti ale acestei vieţi trecătoare sunt date celor care pot şi ştiu cum să le folosească şi să le sporească spre a păstra avuţie pentru Dumnezeu care ne-a împrumutat aceste bunuri” şi în scopul rugăciunilor permanente pentru el, soţia lui actuală, strămoşii şi urmaşii lui şi toţi cavalerii şi doamnele acestui ordin al coroanei, el hotărăşte şi ctitoreşte o mănăstire pentru 12 călugări ai ordinului celestin pe proprietatea sa, la Villeneuve, pe malurile râului Aisne, dincolo de Soissons.

---

la Chartreuse în Franţa, ctitorită în 1084 de către Sf. Bruno (Nota trad.).

El acordă mănăstirii 400 de livre venit anual, venit asigurat ordinului menţionat printr-o mare varietate de garanţii legale. Şi ori de câte ori venitul este mai mic de 400 de livre, el specifică cum poate fi obţinută suma aşa încât călugării „să posede în tihnă acele venituri fără frică de ipotecare din partea noastră sau a urmaşilor noştri”. În orice dispută viitoare, călugării să aibă „sfatul, sprijinul şi ajutor din partea noastră şi a juriştilor, a sfetnicilor şi servitorilor noştri, ca şi cum ar fi disputa noastră”. Celestinii aveau evident un avocat isteţ care lucrase la această donaţie, sau Enguerrand de Coucy îşi dăduse mare silinţă în această încercare permanentă a donatorilor de a depăşi viitorul.

Ctitoria mănăstirii îl preocupă încă mulţi ani. Când clădirile încă nu fuseseră terminate după un anumit timp, el mai adăugă 200 de livre venit anual pentru a o termina. Şi mai târziu dărui celestinilor un mare conac la Soissons care aparţinea confreriei arcaşilor pentru ca şi călugării să aibă un loc de adăpost în timp de război şi să-şi poată continua viaţa monastică; aceasta, judecând după un alt dar, devenise şi mai confortabilă. Informat că nu mai aveau călugării vin – predecesorii lor trăiseră şi fără el – Enguerrand aranjă să li se cumpere o vie destul de mare pentru a le asigura o cantitate anuală suficientă.

Din cauză că nu semnase hirsovul pentru această danie înintea morţii sale, via urma să devină una din numeroasele revendicări ale mănăstirii, într-o dispută aprigă împotriva urmaşilor.

Cei mai nobili din regat se adunară pentru o acţiune împotriva berberilor, alăturându-li-se cavaleri din Hainnult şi Flandra, precum şi un grup englez de la Calais condus de fiul nelegitim al lui Lancaster, John Beaufort, duce de Somerset, întemeietorul dinastiei Tudorilor. Clisson, conetabilul, rămase ca să păzească ţara şi să nu-i lase adversarului, ducele de Burgundia, mână liberă. Altfel grupul cuprindea, în afară de Bourbon şi Coucy, toate numele mari: amiralul de Vienne; contele de Eu, a cărui faimă se datora rangului familiei; Jean d’Harcourt al VII-lea; Philippe de Bar, fratele ginerelui baronului de Coucy; Geoffrey Boucicaut, fratele şi mai celebrului Jean; Yvain, fiu neligitim al contelui de Foix, şi un gascon notabil pe nume Soudic de la Trau, „unul din cavalerii curajoşi ai lumii”.

Regele îl finanţă pe ducele de Bourbon cu 12.000 de franci şi împărţi

mai mult de 20.000 între ceilalţi seniori. Ducele împrumută alţi 20.000 de la Ludovic de Orléans, garantaţi de veniturile de pe moşiile sale. Enguerrand de Coucy, căruia tocmai i se plătiseră 6.000 de franci de către coroană pentru a-şi acoperi cheltuielile făcute la Avignon şi Languedoc şi împrumutase încă 10.000 de la Ludovic de Orléans, era „mai bine sprijinit decât oricare altul”, în afară de Bourbon. El şi contele de Eu mai aduseră cu ei încă 200 de cavaleri. Papa Clement dădu o indulgenţă generală care era generoasă, ţinând seama că fusese părăsită propria sa cauză, şi poate prea generos chiar de vreme ce fusese vorba să fie acordată numai unei cruciade pentru recucerirea Ierusalimului. Într-adevăr, cu excepţia Ierusalimului, conform cinstitului Bonet, războiul, „n-ar trebui făcut împotriva păgânilor” deoarece Dumnezeu a făcut lumea pentru toţi şi „nu putem şi nu ar trebui să constrângem sau să silim pe păgâni să primească botezul sau credinţa sfântă”.

Grupul francez se întâlni cu vasele de transport genoveze la Marsilia, de unde plecară spre Genova pentru a lua provizii, arcaşi şi pedestraşi, precum şi pe cavalerii străini. Numărul cavalerilor şi scutierilor se ridica la 1400–1500 şi forţa totală era probabil de 5.000, fără a ţine seama probabil de cei 1.000 de marinari pentru cele 40 de galere şi 20 de corăbii de marfă. Ducele de Bourbon, baronul de Coucy, contele de Eu şi curajosul Soudic debarcară pe uscat pentru a fi primiţi de dogele Genovei care le dădu în dar siropuri, condimente, prune de Damasc şi „alte licori bune pentru boli”. Aceasta n-a însemnat că nu au fost prea puţine provizii. Bourbon trebuia să mai livreze 200 de butoaie cu vin, 200 de bucăţi de slănină şi 2000 de găini pentru bolnavi şi răniţi. Din cauza spaţiului restrâns, mulţi cai nu au putut fi transportaţi; pentru a economisi întreţinerea lor, aceştia trebuiră să fie vânduţi la mai puţin de jumătate din valoarea lor. În ultimul moment, s-a iscat o mare încurcătură în ceea ce priveşte binecuvântarea ce trebuia dată flotei, deoarece Genova şi Franţa recunoscuseră papi diferiţi. Din cauza războiului, aliaţii trebuiră să facă o punte peste schismă. Până la urmă doi preoţi oficiară, reprezentând ambii papi.

Fiind depăşite aceste greutăţi, impunătoarea armată care se pregătea să plece la 1 iulie 1390 a fost un spectacol fascinant şi, mult după aceea, un subiect favorit al acelora care ilustrau cărţile. Nu mai e nevoie să-l numim

pe înluminatorul care a scris: „Ce minunat lucru este să vezi această flotă sau flamurile ce poartă blazoanele diferiţilor seniori scânteind în soare şi fluturând în vânt, şi să auzi, când muzicanţii suflă în goarne şi trompete, sunetele acelor voci care se duc şi răsună peste mare”.

Avură parte de ghinion aproape imediat, când o furtună furioasă pe Elba împrăştie flota şi provocă o întârziere de nouă zile până ce flota se strânse din nou la punctul de întâlnire în Malta. În ultima săptămână a lui iulie flota porni spre Mahdia, situată pe curbura de jos a coastei de nord a Africii, la 160 km sud-est de Tunis. Oraşul înconjurat de ziduri se afla în centru şi era punctul cel mai înalt al unei peninsule înguste, lungă de 1, 6 km, portul ei, bine fortificat fiind apărat de un lanţ şi de tunuri înzestrate cu dispozitive de aruncat pietre.

Invadatorii hotărâră să trimită pe mal un grup de debarcare sub conducerea lui Enguerrand de Coucy, care să constituie avangarda şi să distragă atenţia inamicului în timp ce grupul principal trebuia să debarce a doua zi. Cu tânărul şi iritabilul conte de Eu ca adjunct, grupul lui Coucy format din 600–800 de soldaţi, sprijiniţi de arcaşii genovezi, porni în ambarcaţiuni cu vâsle. În timp ce vâslaşii îşi cufundară vâslele în marea liniştită, apele, luând parte la jalnica eroare cu mult înainte ca ea să fie comisă, „păreau să fie încântate să-i poarte pe aceşti creştini pe ţinuturile păgânilor”. Bărcile de debarcare duceau de obicei până la 20 de cai, ai căror călăreţi urcau în şa cât mai erau încă la bord şi apoi cu coiful pe cap şi lancea în mână, debarcau prin nişte uşi largi de la pupă, şarjau spre inamic şi, dacă erau urmăriţi, veneau călare înapoi la bordul vasului lor care era dus de vâslaşi înapoi în larg.

Baronul de Coucy a fost primul pe ţărm şi-şi conduse grupul în formaţie de luptă pentru a întâmpina atacul. Nimeni nu veni. Avertizaţi de invazie şi crezând că forţa lui era inferioară celei a creştinilor, sultanul berber Abou-el-Abbas hotărâse să-i lase să debarce fără să rişte o bătălie. După aceea, evitând o bătălie decisivă, el i-ar fi lăsat pe invadatori să-şi uzeze forţele în faţa zidurilor de piatră în soarele de august, în timp ce ei i-ar fi hărţuit prin atacuri rapide până ce epuizarea, căldura, lipsa proviziilor şi imposibilitatea de a aduce întăriri i-ar fi înfrânt. A fost aceeaşi strategie pe care Carol al V-lea a folosit-o împotriva englezilor şi care de atunci a

slujit de multe ori la o bună apărare.

Încrezători în victoria asupra păgânilor dispreţuiţi, cruţiaţii îşi stabiliră tabăra cu corturi viu colorate în faţa zidurilor oraşului, în centru fiind pavilionul ducelui de Bourbon ce arbora flamura cu crini, iar arbaletierii genovezi pe flancuri. Ei puteau să facă o blocadă pe mare şi pe uscat a oraşului Mahdia, însă oraşul depozitase ceva provizii şi avea acces la apă dulce prin canale subterane. În formă de triunghi, oraşul avea o mare populaţie şi o garnizoană de 6.000 de oameni, probabil în locuinţe subterane. Ştiind că dacă ar fi căzut Mahdia, creştinii ar trece nestingheriţi la cucerirea Tunisiei, sultanul întărise apărarea Mahdiei în toate punctele şi ceruse ajutorul regilor din vecinătate pentru a strânge o armată în interiorul ţării.

Timp de trei zile, nicio mişcare nu întrerupse pregătirile de asediu ale invadatorilor până ce, în a treia seară, berberii ieşiră din fortăreaţă scoţând strigăte înfricoşătoare. Datorită unui sistem de alarmă organizat de sentinelele din jurul taberei creştine ei au fost respinşi, lăsând în urmă 300 de morţi. Oraşul îşi reluă rezistenţa sa tăcută în timp ce creştinii, pentru a-i împiedica pe călăreţi sa revină, ridicară o barieră înaltă de 1, 20 în din stâlpi, legată cu frânghii, cu vâsle şi lănci încrucişate servind drept camuflaj pentru arcaşii şi sentinelele postate una la 35 m.

De la distanţă, sunetul de tobe şi trâmbiţe anunţă apropierea armatei de eliberare a sarazinilor, care se ridica la 40.000 de oameni. Făcându-şi tabăra în spatele oraşului, ei nu se aventurară într-o ofensivă majoră ci se rezumară la câteva raiduri pe cai iuţi, aruncându-se asupra creştinilor când soarele era mai puternic, silindu-i să lupte în armurile lor grele. Europenii fură „aproape fripţi” înăuntrul oţelului lor, spre deosebire de berberi care purtau platoşe din material matlasat sau din piele. Dacă erau urmăriţi se împrăştiau rapid, numai pentru a se regrupa din nou şi a urmări inamicul care, împovărat de armuri, suferi mari pierderi. În următoarele şase săptămâni încăierările continuară aproape în fiecare zi, şi, câteodată în timpul nopţii.

Corăbiile genoveze aprovizionară tabăra creştină pe mare cu provizii din Sicilia şi Calabria, însă livrările erau neregulate, provocând perioade de lipsuri. Vinul greu importat de genovezi provoca letargie. Căldura şi setea,

rănile, febra şi bolile din cauza apei proaste – aceleaşi condiţii, cu excepţia ciumei, ca în timpul cruciadei Sfântului Ludovic – se abătură asupra asediatorilor. Norii de insecte ca şi inaccesibilitatea oraşului îi deprima pe asediatori. Încercară să raţionalizeze proviziile şi să se încurajeze reciproc. Baronul de Coucy îndeosebi, conform loialului Froissart, „se îngriji de bunăstarea cavalerilor şi scutierilor mai săraci, în timp ce ducele de Bourbon era nepăsător şi stătea cu picioarele unul peste altul în faţa pavilionului său, cerându-le la toţi să i se adreseze printr-o a treia persoană cu multe ploconeli, nepăsându-i dacă acei cavaleri mai mărunţi erau în încurcătură. Baronul de Coucy, dimpotrivă, îi ajută. Era amabil cu toţi şi se purta mai curtenitor decât ducele de Bourbon, care niciodată nu vorbea cu cavalerii şi scutierii străini în maniera agreabilă a baronului de Coucy”.

Neaducând cu ei berbeci pentru a străpunge zidurile, asediatorii începură construcţia unui imens turn de asalt pe roţi. Avea trei etaje, pentru a depăşi zidurile Mahdiei şi cu o suprafaţă de $1^{2\ mp}$. Între timp apărătorii, suferind din cauza blocadei, trimiseră soli pentru negocieri. Conduşi în faţa lui Bourbon şi a lui Coucy, care ascultară atenţi traducerea făcută de genovezi, solii întrebară de ce au venit cavalerii francezi şi englezi să facă război cu ei care nu le făcuseră niciun rău. Spuseră că îi necăjeau numai pe genovezi, ceea ce era firesc între vecini, pentru că aşa fusese obiceiul ca „să luăm unul de la altul tot ce se poate”.

Răspunsul necesita o mare grijă, spre a servi un exemplu bun pentru un război drept. Bourbon şi Coucy se consultară cu 12 din seniorii de seamă şi, presupunând evident că necredincioşii nu ştiau acest lucru, răspunseră că au venit să facă război cu sarazinii deoarece erau păgâni „fără un crez al lor”, ceea ce îi făcea dintr-odată duşmani, şi de asemenea ca să-şi răzbune strămoşii „pentru că l-au răstignit şi omorât pe fiul Domnului, numit Iisus Hristos”.

„La acest răspuns, sarazinii nu făcură decât să râdă, spunând că evreii l-au răstignit pe Iisus Hristos şi nu ei”. Discuţiile se terminară aici.

În continuare un berber şi un creştin, întâlnindu-se în afara zidurilor, începură o dispută – probabil nu în mod spontan deoarece berberii căutau o cale de a face prizonieri – în legătură cu religiile lor. Berberul propuse ca disputa să fie rezolvată prin înfruntarea a 10 luptători de ambele părţi.

Răspunzând pe loc, se prezentară zece cruciaţi, inclusiv Guy şi Guillaume de Tremoille, Geoffrey Boucicaut şi doi cavaleri englezi, în timp ce tabăra fremăta de emoţie în aşteptarea evenimentului. Numai baronul de Coucy nu era de acord.

„Ţineţi-vă gura, voi care niciodată nu ţineţi seama de consecinţe” spuse el. „Nu văd niciun avantaj în această luptă”. Presupunând că sarazinii nu trimit cavaleri ci numai simpli paji, ce onoare sau avantaj s-ar câştiga dacă ar fi învinşi? Presupunând că provocarea este o capcană pentru a captura cavaleri creştini ca prizonieri, din care până acum nu au luat niciunul? O astfel de luptă n-ar putea cuceri Mahdia, oricare ar fi rezultatul. Mai mult încă, o înfruntare, mai ales cu un inamic cu care nu eşti familiarizat, n-ar trebui acceptată niciodată fără o deliberare, nici fără autorizarea Consiliului superior şi fără a se cunoaşte identitatea completă a adversarului cu nume şi prenume, rang şi blazon. Coucy îi admonestă pe luptători pentru indisciplină, şi pentru că nu s-au supus unei comenzii superioare care ar trebui să fie precumpănitoare în armată. Prin această concepţie, el îi depăşea pe compatrioţii lui.

Deşi sfatul lui câştigă mulţi adepţi, alţii îi sprijiniră pe contele de Eu şi pe Philippe de Bar, care insistară că provocarea fiind acceptară, nu se mai puteau retrage şi că lupta trebuia să urmeze. Conduşi de Geoffrey Boucicaut care în „mândria lui nereţinută” se oferi să lupte cu 20 de oameni împotriva a 40, luptătorii porniră călare în armura lor la timpul şi locul fixat. O mulţime de camarazi îi însoţiră, numărul lor mărindu-se până în momentul când toţi cei apţi au fost prezenţi la locul luptei lăsând tabăra păzită numai de bolnavi, sub conducerea lui Coucy. Văzând un număr atât de mare, berberii preferară să nu apară.

Cu intenţia de a preveni încăierarea, fără îndoială la sfatul lui de Coucy, ducele de Bourbon se grăbeşte pe măgarul lui, trezindu-se înconjurat de mai multe mii de războinici aţâţaţi. Temându-se că nu va fi ascultat dacă ordonă retragerea, el decise să se lase în voia soartei. Începând cu un atac asupra taberei duşmane, bătălia se desfăşoară cu furie sălbatică. Creştinii pricinuiesc răni dar nu pot distruge armata sarazină mult superioară şi, sufocându-se în armuri, au la rându-le multe pierderi. Sunt scăldaţi în sudoare, gâfâind cu gura căscată şi cu nările dilatate,

devoraţi de sete. Răniţii îşi dau sufletul în braţele camarazilor lor, cei epuizaţi cad la pământ nemişcaţi. Aproape de înserare, chiar şi contele de Eu le spuse să se retragă pe motivul că, dacă sarazinii vor ataca tabăra „acolo nu-i nimeni decât baronul de Coucy cu câţiva oameni bolnavi; ar putea fi toţi pierduţi” şi tabăra ocupata.

Relatările diferă foarte mult în ceea ce priveşte răniţii: după biograful lui Bourbon, doi cavaleri şi patru scutieri; după Froissart nu mai puţin de 60, multora dintre ei dându-le numele. Oricare ar fi numărul, ei au fost pierduţi într-o luptă fără sens.

Frustarea se amesteca cu mizeriile fizice ale unul asediu care dura de două luni fără rezultat. Se auzeau voci care cereau ridicarea asediului. Cârtitorii spuneau că prin mici încăierări nu se va putea cuceri niciodată oraşul. Pentru fiecare duşman omorât, 10 îi luau locul deoarece sarazinii erau în ţara lor. Se apropia iarna cu nopţi lungi şi reci şi se ivi bănuiala că genovezii, „care sunt oameni grosolani şi trădători”, ar putea dezerta, plecând peste noapte cu corăbiile lor. Îngrijoraţi din cauza lungii perioade fără comerţ, genovezii într-adevăr deveniră neliniştiţi. Ei spuseră că se aşteptaseră ca francezii ia Mahdia în două săptămâni însă, după cum mergeau lucrurile, ei nu vor cuceri vreodată oraşul, necum Tunisia, nici anul acesta sau anul viitor. În mijlocul acestor îndoieli şi nemulţumiri se convocă un consiliu de război, care a fost de acord să se facă un ultim efort pentru a lua Mahdia cu asalt.

Ziua a marcat un măcel. Rezistenta armatei sarazinilor condusă de fiii sultanului era intensă. Garnizoana Mahdiei, luptând „cu certitudinea unei recompense glorioase pe lumea cealaltă” aruncă de pe ziduri o ploaie de săgeţi, pietre şi ulei încins care reuşiră să distrugă marele turn de asalt al cruciaţilor. Soldaţii care se urcară pe scări până pe marginea zidurilor au fost rostogoliţi înapoi. În ciuda celor mai puternice asalturi care aproape că ocupară una din cele trei porţi ale oraşului, Mahdia nu putu fi ocupată. Armata de luptă berberă a fost respinsă, însă, ca adesea în Franţa, oraşul cu ziduri rezistă.

Ulterior, ambele părţi au fost dispuse să termine ostililăţile. Berberii asediaţi, suportând invazia şi blocada, nu aveau niciun avantaj să prelungească războiul pe pământul lor. Cu armele şi tacticile lor mai uşoare

ei nu puteau să se aştepte la o victorie decisivă pe câmpul de luptă. Instigatorii genovezi ai acţiunii erau mai mult decât gata pentru retragere. În timp ce negociau condiţiile cu berberii, invadatorii ridicară tabăra. Drapelele strălucitoare au fost date jos, corturile împăturite, retragerea spre corăbii se făcu la nouă săptămâni după debarcare.

„Deoarece ai fost primul care ai debarcat, bunule vere” îi spuse ducele de Bourbon baronului de Coucy, „eu vreau să fiu ultimul care se îmbarcă” – o alegere mai puţin exigentă.

Tratatul încheiat de genovezi asigură nişte condiţii pe care francezii le declarară onorabile, permiţându-le să plece cu capul în sus, chiar dacă fără victorie. Într-adevăr, în timpul ultimului consiliu convocat pentru discutarea condiţiilor ei se convinseră pe ei înşişi că făcuseră un lucru bun. Ca să menţii un asediu timp de două luni Împotriva regilor sarazini şi a unui oraş puternic, spuse Soudic de la Trau, era un lucru „tot atât de onorabil ca şi cum aş fi fost în trei bătălii”. Alţi vorbitori îi adoptară bucuroşi ideea şi toţi, inclusiv baronul de Coucy, au fost de acord să accepte condiţiile.

O altă acţiune, a patra de la eşecul din Scoţia, se terminase în zadar nu din lipsă de voinţă sau curaj sau capacitate de luptă, ci din cauza preluării impetuoase a unei sarcini nepractice din punct de vedere militar. Cavalerii cunoşteau tăria zidurilor împotriva oamenilor, problemele asediului pentru asediatori, riscurile aprovizionării peste mare, tot aşa de bine ca interiorul coifului lor. Ei ar fi avut posibilitatea să cunoască condiţiile din Africa de nord din debandada celor două cruciade ale lui Ludovic cel Sfânt, indiferent de timpul care se scursese; 120 de ani în urmă era ca ieri în ceea ce priveşte schimbările ce se aşteptau. Neglijenţa militară avea o scuză totuşi. Într-o perioadă cu comunicaţii proaste, informaţiile anticipate lipseau de obicei. Putea foarte bine să nu se bănuiască fortificaţia puternică a oraşului Mahdia. Necunoaşterea duşmanului era o stare a timpului, dispreţul pentru acest duşman, o stare a mentalităţii sale.

Froissart susţinea că i-au spus cavalerii după aceea „Dacă baronul de Coucy ar fi fost comandant, rezultatul ar fi fost altul”. Aceasta-i improbabil. Cu toate că lipsa unui comandament unic a influenţat rezultatul, ceea ce în principal a dăunat în asediul Barbariei a fost lipsa

unui interes vital. Când acesta a existat, când interesele au fost importante, cum a fost redresarea Franţei sub Carol al VI-lea, s-a impus o strategie compatibilă cu obiectivul propus, iar nesocotinţa şi lipsa de prevedere au fost înlăturate. Pentru francezi campania tunisiană a fost doar o aventură cavalerească cu un pretext religios. Ceea ce îi îmboldea pe cavaleri la război era dorinţa de a face fapte de vitejie, sporită de zelul religios, nicidecum atingerea unui scop politic prin forţa armelor. Ei se preocupau de acţiune nu de scop şi din această cauză scopul era atât de rar atins.

În Franţa, unde nu se primise nicio ştire despre soarta expediţiei, se ţineau slujbe pentru a pogorî mila Domnului asupra cruciaţilor care luptau pentru credinţă. Carol al VI-lea a vizitat Coucy-le-Château în septembrie poate pentru a o linişti pe tânăra doamnă de Coucy sau poate pentru a inspecta din nou o proprietate râvnită de coroană şi care putea rămâne curând fără stăpân. Bucuria a fost mare când au venit veşti despre întoarcerea cruciaţilor la Genova, la mijlocul lunii octombrie.

Unii dintre cei bolnavi au murit acolo, alţii şi-au revenit lent după suferinţele îndurate. După traversarea Alpilor în timpul iernii, au mai trecut şase luni până ce ducele de Bourbon şi baronul de Coucy au ajuns la Paris, urmaţi la intervale de timp de însoţitorii lor.

Intervalele şi distanţele au ascuns adevărul. Cu toate că s-au întors fără pradă, răscumpărări sau prizonieri ei au fost aclamaţi, ca şi cum ar fi fost victorioşi (după cum au fost aclamaţi şi inamicii lor în palatele musulmane). Nu existau corespondenţi străini în Tunisia, care să raporteze despre campanie şi nici ziare în Franţa care să publice dezamăgirile acestei acţiuni. Pierderile în morţi şi dispăruţi care s-au ridicat la 274 de cavaleri şi scutieri sau cam 20% din forţa expediţionară n-au produs o impresie negativă; aceste pierderi erau obişnuite. Până la urmă, Franţa a fost admirată pentru această acţiune şi de Genova deoarece prezenţa francezilor ca aliaţi ai Genevei în această luptă i-a alarmat îndeajuns pe berberi ca să-i determine să-şi reducă actele piraterești.

Nerăbdător să asculte despre toate cele ce s-au petrecut, regele Carol a ascultat relatările ducelui de Bourbon şi baronului de Coucy şi a multor altora. Câtuşi de puţin descurajat de povestirile lor, el a declarat că de îndată ce se va putea încheia pace cu Anglia, el va pleca bucuros sub

binecuvântarea Bisericii cu o armată regală pentru a înălţa credinţa creştină şi a-i nimici pe păgâni”. Printre participanţi amintirile dureroase şi acţiunile zadarnice s-au şters şi când, după câţiva ani, a fost propovăduită o nouă cruciadă împotriva turcilor, atitudinea lor faţă de inamic a rămas neschimbată şi entuziasmul netulburat.

Capitolul 23

Într-un codru întunecos

Nedescurajaţi de rezultatul echivoc din Berberia regele Franţei şi Consiliul s-au îndreptat fără răgaz spre o aventură formidabilă: terminarea schismei prin forţa armelor. Planul unui marş spri Roma pentru a-l înlătura pe papa Bonifaciu şi a-l instala pe papa Clement a fost numit *Voie de Fait* sau Calea Forţei; o cale opusă Căii Abdicării, adică a abdicării voluntare, mutuale, a papilor după cum susţinea Universitatea. Marşul prin Italia şi luarea Romei prin forţă era o întreprindere tot atât de nerealistă ca şi invazia Angliei, dovedită atât de recent ca fiind peste puterile Franţei însă politicienii nu au arătat nicio ezitare. Consiliul regal a luat hotărârea la sfârşitul lui noiembrie, la câteva zile după întoarcerea baronului de Coucy şi ducelui de Bourbon din Tunisia.

Planul a fost prezentat regelui ca un preludiu al cruciadei. Miniştrii i-au spus că el nu ar putea porni cu conştiinţa curată sub semnul crucii împotriva turcilor până ce nu era reunificată Biserica. „Nu ne putem imagina nimic mai frumos, nici mai rezonabil pentru noi decât să mergeţi la Roma şi să nimiciţi cu forţa armelor pe acest antipapă Bonifaciu. Nimic nu vi s-ar potrivi mai bine. Putem nădăjdui că acest antipapă şi cardinalii lui, când vor înţelege că veniţi împotriva lor cu o armată puternică se vor supune milei voastre”. După această mare izbândă, perspectiva strălucitoare de a înainta până la Ierusalim era la îndemână.

Când ar putea porni? întrebă regele înflăcărat. El fusese crescut sub influenta arzătoare a lui Mezibres care umpluse curtea regală cu propaganda lui despre cruciadă ea mijloc de salvare a societăţii şi ca salvare a Franţei.

Sfetnicii lui Carol i-au spus că poate începe imediat campania şi planul

s-a pus de îndată în mişcare. Trebuia inclusă toată casa regală, chiar şi ducele de Bretania a fost invitat deoarece „nu credeau că este prudent să fie lăsat acasă”. El a prezis în mod supărător că acţiunea proiectată „se va termina în vorbe”.

S-a căzut de acord asupra unei forţe armate imense de 12.000 de lăncieri, cu plecarea de la punctul de adunare din Lyon după patru luni, deci în martie 1391. Recele şi fratele său trebuiau să conducă 4.000 de lăncieri, ducii de Burgundia, Berry şi conetabilul câte 2000 fiecare, ducele de Bourbon şi baronul de Coucy câte 1.000; toţi trebuiau să primească plata anticipat pe trei luni. Birurile necesare pentru organizarea unei asemenea armate şi întreţinerea ei par să fi fost tratate cu uşurinţă; finanţarea aventurii a fost tot atât de nerealistă ca şi Calea Forţei însăşi. Când s-a întrunit Consiliul pentru a autoriza birurile, semnul de rău augur apărut sub forma unei furtuni îngrozitoare, i-a făcut pe membrii Consiliului să ezite. A fost oare un semn al lui Dumnezeu împotriva impunerii unor noi dări asupra unui popor deja supraîmpovărat?

Vocea Universităţii s-a pronunat împotriva *Voie de Fait* mai explicit decât tunetele şi fulgerele. Într-o predică uimitoare de 12 ore ţinută în faţa regelui şi a Curţii la 6 ianuarie 1391, Jean Gerson, un tânăr învăţat având deja faimă de predicator şi-a exprimat opoziţia. Având 27 de ani şi doi ani până la doctoratul lui în teologie, Gerson era protejatul rectorului, Pierre d’Ailly, căruia avea să-i urmeze în curând la vârsta de 31 de ani. O dată cu intensificarea schismei, el avea să devină apărătorul cel mai important al supremaţiei unui Conciliu bisericesc asupra papei şi cel mai remarcabil teolog francez al epocii sale.

Gerson era un om care nu putea fi supus clasificării şi generalizării. Mistic în credinţă, el era raţional în practică. Ca iubitor al căii de mijloc, el nu avea încredere în excesele altor mistici şi vizionări; ca om al Bisericii, era atât conformist cât şi nonconformist. Umanist în idei, el s-a opus cu brutalitate primilor umanişti francezi în marea dezbatere despre *Roman de la Rose*. Deşi nu-i plăceau vizionarii, îndeosebi femei, el avea să devină în ultimul său an de viaţă unul din cei doi teologi dispuşi să garanteze autenticitatea vocilor Ioanei d’Arc. Aceasta nu din cauză că ar fi fost un liberal în sensul modern al noţiunii, ci pentru că a înţeles intensitatea

credinţei ei religioase. El a fost un compendiu şi o oglindă a ideilor şi influenţelor intelectuale ale epocii sale.

În vremurile mai vechi, ar fi fost un călugăr, dar în ultima sută de ani, universitatea preluase de la mănăstire activitatea principală de a transmite cunoştinţele trecutului şi de a le continua în prezent. Intrând la Universitatea din Paris la vârsta de 14 ani, Gerson a constatat apoi că teologia şi filosofia erau petrificate în silogismele aride ale scolasticii. În marea epocă a lui Aquino, scolastica preluase sarcina de a răspunde la toate întrebările despre credinţă prin raţiune şi logică însă raţiunea s-a dovedit incapabilă de a da explicaţii asupra lui Dumnezeu şi a universului şi efortul s-a diminuat lăsând numai carapacea tare a unei argumentări prin logică practicată, după cum spunea Petraraca cu dezgust, de „copiii cu cap de mistreţ”. Când aceştia începeau să „scuipe silogisme”, sfatul lui Petrarca era să o iei la sănătoasa. Gerson, ca şi alţii din timpul său atât de frământat, jinduia după ceva mai plin de sens pentru suflet şi a găsit alternativa în credinţa mistică şi în comuniunea directă cu Dumnezeu.

El a crezut că societatea poate fi regenerată numai printr-o reînnoire şi aprofundare a credinţei în care „curiozitatea zadarnică” nu avea loc. „Cunoaşterea lui Dumnezeu este mai bine dobândită printr-un sentiment de căinţă decât prin cercetare intelectuală”. El a adoptat aceeaşi concepţie şi despre supranatural, afirmând existenta demonilor şi fiind în dezacord cu acei care nu credeau în ei din lipsă de credinţă şi din cauza „infestării cu raţiune”. Totuşi Gerson nu a putut ţine raţiunea să nu intervină. El a luat în derâdere superstiţiile magice şi ale astrologilor şi a recomandat examinarea atentă a viziunilor înainte de a li se da crezare.

Nu a fost de acord cu Biblia în limba natală, totuşi, ca poet, profesor şi orator, a scris multe din predicile şi tratatele sale în franceză pentru a putea transmite semnificaţiile lor oamenilor simpli şi tinerilor. Educatorii medievali pierdeau în genere mult timp compunând predici pentru copii. Gerson era interesat îndeosebi în educarea copiilor şi, în mod neobişnuit, îi considera persoane distincte de adulţi. Într-un tratat pentru şcoli bisericeşti el a arătat că este nevoie să se ţină o lampă aprinsă în dormitorul copiilor mai mici pentru a le servi ca simbol al credinţei şi a le da lumină, când se sculau noaptea pentru „nevoile fireşti”. El a avertizat că reformarea

Bisericii trebuia să înceapă cu educaţia corectă a copiilor şi că reforma colegiilor să înceapă cu reformarea şcolilor elementare.

A recomandat confesorilor să insufle copiilor un simţământ al păcatului în ceea ce priveşte obiceiurile lor sexuale pentru ca ei să recunoască nevoia de căinţă. Masturbarea, chiar fără ejaculare „era un păcat care îi răpea copilului virginitatea mai mult chiar decât faptul că la aceeaşi vârstă s-ar culca cu o femeie”. Absenţa sentimentelor de culpabilitate, a păcatului la copii era o situaţie ce trebuia schimbată. Ei nu trebuiau să audă discuţii triviale sau să li se îngăduie să se sărute sau să se mângâie sau să doarmă în acelaşi pat cu copiii de alt sex şi nici măcar cu adulţii de acelaşi sex. Gerson a avut şase surori, toate nemăritate şi fecioare. Probabil că o puternică influenţă familială şi-a pus amprenta asupra personalităţii sale.

Problema sexuală a fost un factor care l-a determinat pe Gerson să respingă violent romanul lui Jean de Meung, *Roman de la Rose*.

Preamărirea dragostei carnale de către Meung, înclinaţiile lui anticlericale, scepticismul său de liber cugetător, toate erau erezii pentru Gerson. Când Christine de Pisan l-a atacat pe Jean de Meung în 1399 în *Epistola către Dumnezeul iubirii*, Gerson a sprijinit-o cu toată pasiunea incendiatorului de cărţi. El a denunţat Roman de la Rose ca dăunător şi imoral. Romanul degrada femeile şi făcea viciul atrăgător. Dacă ar fi avut singurul exemplar existent, spunea el, şi ar valora 1.000 de livre, el nu ar ezita să-l dea pradă flăcărilor. „În foc oameni buni, în foc”.

Admiratorii lui Meung au sărit în apărarea lui în scrisori deschise către Christine şi Gerson. Apărătorii, Jean de Montreuil, Gontier şi Pierre Col erau clerici şi învăţaţi aflaţi în slujba secretariatului coroanei. Împreună cu profesorii ce aveau aceeaşi părere, ei au fost printre acei care au ales altă cale decât a lui Gerson ca reacţie la răspunsurile prăfuite ale scolasticii. Cu credinţa lor în raţiunea umană şi admiterea instinctelor fireşti, ei recunoşteau spiritul laic. În acest sens erau umanişti deşi nu erau preocupaţi de cercetările clasice ale mişcării umaniste din Florenţa. Ceea ce admirau la Meung era gândirea lui liberă şi atacul îndrăzneţ împotriva formulelor şablon. Printre anumiţi oameni învăţaţi şi luminaţi susţinea Jean de Montreuil, Roman de la Rose era atât de important încât mai curând se

puteau lipsi de cămăşi decât de această carte...Cu cât studiez mai mult seriozitatea misterelor şi misterul seriozităţii acestei profunde şi celebre opere cu atât sunt mai uimit de dezacordul dumneavoastră”.

Deşi înflăcărată, această exprimare nu era neobişnuită. Pierre Col a fost mai curajos apărând senzualitatea care îl ofensa atât de mult pe Gerson. El afirma despre cântecul lui Solomon că el proslăvea dragostea pentru fiica faraonului, nu pentru Biserică, că vulva femeii reprezentată de trandafir era considerată sacră după evanghelia Sf. Luca, şi că însăşi Gerson se va îndrăgosti într-o zi cum li s-a întâmplat multor teologi.

Discuţia s-a extins. Christine a răspuns cu *Le Dit de la Rose* şi Gerson cu magistralul eseu *Tractatus contra romantium de Rosa* în care figuri alegorice îşi exprimă plângerile împotriva lui Jean de Meung în faţa „curţii sfinte a creştinătăţii” şi el este condamnat ca atare. Deşi Gerson a avut ultimul cuvânt, el nu a izbutit să distrugă interesul faţă de această carte. A continuat să fie citită până în secolul al XVI-lea, supravieţuind chiar unei încercări pioase de a-i „moraliza” imaginile în care trandafirul a fost transformat într-o alegorie pentru Iisus.

În timp ce Gerson rămânea în cadrul instituţiei bisericeşti, căutarea credinţei îi atrăgea pe alţii în afara ei, spre mişcări care se depărtau de religia instituţională. Oamenii căutau în comunitatea laică un înlocuitor al ritualurilor cuprinse de rutină şi corupţie. Credinţa era cu atât mai necesară acum când se părea că drumul a fost pierdut într-o pădure întunecoasă unde totul era confuzie şi spaimă.

Daunele aduse de schismă s-au adâncit. Ambii papi erau absorbiţi de manifestări extravagante de dragul prestigiului şi de căutarea sumelor de bani, din ce în ce mai mari, pentru a face faţă acestor extravaganţe. Papa Bonifaciu de la Roma lua dobândă şi vindea prebendele, câteodată revânzând acelaşi post unor persoane care ofereau mai mult. Vindea dreptul de a deţine 10–12 prebende în acelaşi timp. Clement al VII-lea obţinea împrumuturi şi subsidii „voluntare” şi multiplica birurile ecleziastice până ce episcopii în 1392 au refuzat să mai plătească şi au afişat protestul lor pe uşile palatului papal de la Avignon. Depinzând de Franţa, trecea taxele bisericeşti în numele coroanei, şi, în multiplele dispute care au iscat din această cauză el a luat partea coroanei împotriva clerului.

Nu avea nicio măsură a nevoilor sale; a trebuit să împrumute de la cămătari şi să amaneteze odoarele sacre. La moartea sa, se spune că însăşi tiara papală era amanetată.

În interiorul imperiului schisma nu a avut un efect separator prea mare deoarece condiţiile erau deja atât de haotice încât nu puteau deveni mai rele. Carol al IV-lea îşi luase precauţia ca fiul lui cel mai mare, Venceslav să fie încoronat ca rege al Boemiei şi să fie numit împărat. O dată cu titlul obţinut înainte de vreme, nu au sosit însă şi înţelegerea şi unitatea. Aceasta nu era de mirare deoarece Carol a împărţit guvernarea teritoriilor imperiale între cei doi fraţi ai lui Venceslav, un unchi şi un văr. Deseori interesele lor nu coincideau; casele rivale de Wittelsbach şi Hapsburg erau ostile, cele 20 şi ceva de principate erau nesupuse, oraşele care se luptau pentru a-şi menţine privilegiile au format ligi împotriva nobililor. Nu se puteau strânge birurile pentru exercitarea guvernării centrale din cauza anarhiei şi autoritatea împăratului era prea superficială pentru a controla situaţia.

Venceslav al IV-lea avea 18 ani când s-a urcat pe tron în 1378, la puţin timp după ce şi-a însoţit tatăl în vizita memorabilă la Paris.

Deşi iniţiat în ale guvernării de către tatăl său, bine educat şi cunoscând latina, franceza, germana şi ceha îi lipsea tăria de a fi stăpân pe situaţie. În ciuda eforturilor ale de a stabili un echilibru de forţe, permanentele războaie între grupuri şi clase sociale, dintre oraşe şi prinţi, între mica şi marea nobilime, între germani şi cehi, ligi împotriva altor ligi, au creat o reţea de disensiuni care au fâşiat suveranitatea şi l-au distrus pe suveran.

O figură tragică, ruinată, Venceslav apare în cronici ca un fel de Caliban, jumătate măscărici, jumătate vicios o imagine compusă din jumătăţi de adevăruri şi legendă reflectând animozităţile dintre diversele grupuri de inamici ai lui. Deoarece domnia lui a fost cauza revoltei husite împotriva Bisericii şi a ridicării naţionalismului ceh ostil faţă de germani, Venceslav a suferit postum atât din partea cronicarilor clerici cât şi a celor germani. Avantajul nejustificat al cuvântului scris triumfă până la sfârşit. Însă chiar dacă se exagerează, poveştile despre Venceslav sunt prea multe de acelaşi gen pentru a nu conţine un sâmbure de adevăr.

Descris de către partizanii lui ca un bărbat frumos şi manierat el apare,

în genere, mai mult ca un „mistreţ sălbatec” care umblă noaptea într-o companie ticăloasă, intră în casele orăşenilor pentru a le silui nevestele, care şi-a închis propria nevastă într-o casă de toleranţă şi a prăjit un bucătar pentru că îi servise o mâncare arsă. După aceste versiuni, el a fost procreat de către un cârpaci, s-a născut diform (provocând moartea mamei la naşterea sa), a murdărit apa de botez şi a pătat altarul din cauza transpiraţiei abundente când a fost încoronat la vârsta de doi ani – toate semnele, deşi probabil ex post facto, ale unei domnii nelegiuite. Era fericit numai când vâna, petrecând luni întregi în pădure vânând animale de vizuină şi neglijând domnia, preferind tovărăşia pădurarilor şi însoţitorilor de vânătoare pe care îi înnobila, spre mânia baronilor. Eforturile sale iniţiale de a menţine dreptatea şi a impune ordinea s-au soldat cu un eşec; şi-a făcut numai duşmani prin favorizarea unei fracţiuni în dauna alteia, iar erorile sale de judecată i-au dat un simţământ de incompetenţă. Incapabil să urmeze o politică constantă a fugit de probleme şi şi-a găsit refugiul în vânătoare şi băutură. Deşi era ceva obişnuit în Germania pentru un bărbat din orice rang al societăţii să bea până cădea sub masă, Venceslav a devenit un alcoolic inveterat. El deveni din ce în ce mai irascibil, furios şi indolent. Ca suveran stătea la Praga şi îşi neglija restul imperiului. Era cuprins adesea de accese de sălbăticie când se credea că „şi-a pierdut controlul raţiunii”. Ca şi cum ar fi fost oglinda stăpânului său, se spune că unul din câinii de vânătoare care îl urma peste tot a atacat-o şi a omorât-o pe prima lui nevastă, Ioana de Bavaria – deşi conform altor izvoare, ea a murit de ciumă lăsând în urmă un bărbat disperat, prea îndurerat sau eventual prea beat ca să asiste la înmormântare. Evident nu atât de respingător pe cât a fost descris mai târziu, el s-a căsătorit cu altă prinţesă bavareză, despre care se spune că era foarte frumoasă şi că ţinea foarte mult la ea. Nu la fel de mult îl îndrăgea şi Biserica, ai căror preoţi i-a pus la stâlpul infamiei împreună cu concubinele lor. În timpul domniei lui a avut loc faimosul pogrom din 1389 când un preot, care conducea o procesiune prin cartierul evreilor din Praga, a fost lovit de o piatră aruncată de către un copil de evreu, i-a pus pe orăşeni să măcelărească 3.000 de oameni din comunitatea evreiască. Când supravieţuitorii au cerut dreptatea de la rege, Venceslav a declarat că evreii şi-au meritat pedeapsa şi i-a amendat pe

supravieţuitori, nu pe făptaşi.

Conflictul său, rămas celebru, a fost cu Biserică şi s-a terminat prin canonizarea victimei sale. Cauza rezida în lupta obişnuită a autorităţii laice împotriva celei ecleziastice. Duşmănia a atins punctul culminant în 1393 când arhiepiscopul de Praga a poruncit vicarului său general, Ioan din Pomuk să confirme alegerea unui abate ales de călugări împotriva candidatului preferat de rege. Venceslav furios îl aruncă pe arhiepiscop, pe vicarul general şi încă doi prelaţi în închisoare, apoi, după eliberarea arhiepiscopului, i-a torturat pe ceilalţi ca să le smulgă o mărturisire despre nişte planuri clericale ostile. Înnebunit de tăcerea lor, se spune că a apucat o torţă în mână ca să i-o pună victimei pe picioare. Înfricoşat de ceea ce a făcut, el s-a oferit apoi să le dăruiască viaţa în schimbul făgăduielii sub jurământ că nu vor povesti despre torturarea lor. Când Ioan din Pomuk s-a dovedit a fi prea slăbit pentru a semna jurământul, Venceslav, într-un acces de furie, spre a distruge orice mărturie, a poruncit ca Ioan să fie legat de mâini şi de picioare şi aruncat de pe un pod în Moldau. Ioan din Pomuk a fost ulterior canonizat ca martir şi făcut sfântul patron al tuturor podurilor.

Necazurile regelui au continuat în 1390. Era beat mai tot timpul însă nu într-atât să nu-şi mărească posesiunile Boemiei în dauna marilor nobili. În consecinţă, a reuşit să-i unească împotriva lui timp de ajuns de îndelungat pentru a le da posibilitatea să-l dea jos din tronul împărătesc în 1400, deşi a rămas în continuare regele Boemiei.

Dificultăţile lui Venceslav nu au fost numai personale sau temperamentale. Ele au fost o sinteză a secolului său. Şi el s-a rătăcit în pădurea întunecoasă a timpului său. Ca şi Ioan al II-lea al Franţei, s-a născut pentru o domnie prea grea pentru el într-o epocă când prea multe mergeau anapoda. Ca şi domnia, Biserica din ţara sa nu a reuşit în misiunea ei şi a dat naştere la cea mai puternică mişcare pentru reformă din Europa. Luându-şi doctrina de la Wyclif şi luându-şi numele de la Jan Hus care a fost ars pe rug ca eretic în 1415, răscoala husită a deschis calea către Reformare, 160 de ani mai târziu. Ea a grăbit şi sfârşitul lui Venceslav care a murit din cauza unei apoplexii în 1419.

În Franţa atmosfera febrilă s-a arătat în 1389 când o controversă nepătimaşă asupra concepţiei imaculate a Fecioarei a făcut să fie acuzaţi

călugării dominicani, ca evreii în timpul ciumei, că au otrăvit râurile poate chiar şi fântânile. S-a întâmplat că un dominican, Jean de Montson, a răspândit opinia că Fecioara a fost concepută în păcatul originar. El a fost condamnat de Universitatea din Paris care susţinea părerea contrară, franciscană, a concepţiei imaculate. Când Montson a apelat la papa Clement, d'Ailly şi Gerson au plecat la Avignon să ceară aprobarea oficială a părerii lor. Clement era în dilemă. Concepţia lui Montson era aceea a ortodoxiei anterioare aprobată de Toma d'Aquino. Dacă Clement ar fi denunţat propria lui ortodoxie, ar fi fost atacat de rivalul lui de la Roma. Dacă o susţinea el ar fi contrazis Universitatea şi ar fi stârnit mânia populară în Franţa. În toiul acestei situaţii, dominicanii erau ameninţaţi. Temându-se pentru viaţa lui, Montson a mers la Roma, lăsându-l pe Clement să se declare pentru concepţia imaculată.

În timp ce devoţiunea pentru Fecioară mai putea stârni încă astfel de sentimente la sfârşitul secolului, necredinţa şi lipsa de respect erau ceva obişnuit dacă plângerile clericilor şi ale predicatorilor reflectă adevărul. Ocupaţia normală a clericilor era critica la adresa laicilor însă acum volumul acestei critici creştea. Mulţi oameni „nu cred în nimic mai înalt decât acoperişul casei lor" se lamenta viitorul sfânt Bernardino de Siena. Colegul său, călugărul Walsingham a povestit că anumiţi baroni din Anglia cred „că nu există Dumnezeu şi neagă sfânta împărtăşanie a altarului şi învierea după moarte şi consideră că aşa cum moare un animal de povară, astfel este şi sfârşitul omului". La mărturiile de pierdere a credinţei se mai poate adăuga succesiunea de testamente şi donaţii făcute altarelor, capelelor, mănăstirilor, sihaştrilor şi sumele pentru rugăciuni şi pelerinaje prin intermediari. Unii dintre cei care au trăit în necredinţă în timpul vieţii îşi încercau norocul când se apropia sfârşitul.

Folosirea prea frecventă a excomunicării pentru nepredicarea împărtăşaniei sau nerespectarea zilelor de post, atât de deplânsă de Gerson şi de alţi reformatori era o mărturie a scăderii credinţei religioase. Bisericile erau goale şi poporul participa în mică măsură scria Nicolas de Clamanges în voluminosul lui tratat *de Ruina et Reparatione Ecclesiae* (Ruina şi Reforma Bisericii). După el, tinerii veneau rar la biserică în afara zilelor de sărbătoare şi atunci numai ca să vadă feţele vopsite şi rochiile

decoltate ale doamnelor şi spectacolul coafurilor lor, „imense turnuri cu coarne ornate cu perle”. Oamenii ţineau posturile în ajun de sărbătoare fără să se roage, cu cântece şi dansuri lascive în timp ce preoţii jucau zaruri şi priveau la cele ce se petreceau. Gerson deplângea aceeaşi indiferenţă: oamenii plecau din biserică în mijlocul slujbelor pentru a trage o dușcă şi când „aud clopotele anuntând binecuvântarea, ei aleargă înapoi în biserică ca nişte tauri”. Jocul de cărţi, scria el, înjurăturile şi blasfemia se practică în timpul celor mai sfinte sărbători şi s-au desenat imagini obscene în biserică, corupând pe tineri. Pelerinajele erau prilejuri pentru desfrâu, adulter şi plăceri profane. În unele cazuri lipsa de respect era un subprodus al unei religii care făcea atât de mult parte din viaţa zilnică încât era tratată cu o prea mare familiaritate. Corul reprobării de la sfârşitul secolului indica însă un element crescând de dezgust. „Oamenii dormeau cu nepăsare şi închideau ochii în faţa scandalului” se plângea călugărul de la Sf. Denis. „Era pierdere de timp să discuţi despre căile de reformare a Bisericii”.

Totuşi indiferenţa, ca vidul din natură, nu este o stare naturală a treburilor umane. În acel timp s-a ridicat o mişcare cucernică în micile târguri ale nordului Olandei, între mlaştinile dezolante şi luncile de la gurile Rinului – ca şi cum numai un colţ îndepărtat al Europei învrăjbite a putut găsi proaspetei pietăţi un loc să răsară. Deoarece membrii ei trăiau în comun, au ajuns cunoscuţi de către vecinii lor ca Fraţii Vieţii Comune, deşi ei îşi spuneau simplu „credincioşii”. Scopul lor era de a găsi o uniune directă cu Dumnezeu şi, prin predici şi fapte bune să creeze o societate laică preacucernică. Ei nu au fost extremişti ca vechii Fraţi ai Spiritului Liber ci, după cum spuneau ei, „oameni credincioşi care încearcă să trăiască în lume”, înţelegând că lumea laică era deosebită de cea monahală.

Gerard Groote, fondatorul mişcării, era fiul unui comerciant prosper de stofe din Deventer, Olanda. Născut în acelaşi an ca şi Coucy, el şi-a petrecut o tinerele desfrânată ca student la drept şi teologie la Universitatea din Paris, unde s-a iniţiat în magie şi medicină şi a făcut dragoste cu femei „în fiecare codru verde şi pe fiecare munte”. Considerând disputele învăţaţilor „nefolositoare” şi pline de „discordie”, părăsi Universitatea şi după o carieră ca pastor în Utrecht şi Köln s-a convertit dându-şi proprietatea din Deventer în scopuri de binefacere şi continuând să predice

evanghelia izvorâtă dintr-un „sâmbure interior de devoţiune” mai curând decât din botez şi împărtăşanie.

Zelul, talentul său retoric şi o personalitate impresionantă au atras mulţimi de ascultători, care câteodată nu mai încăpeau în biserici. Veneau să asculte oameni de la mari depărtări. Purtând o veche pelerină cenuşie şi haine peticite, târând după el un butoiaş cu cărţi cu ajutorul cărora respingea criticile după o predică, Groote îndemna la dragoste pentru aproapele tău şi pentru Dumnezeu, înlăturarea viciului şi respectarea poruncilor lui Hristos. Deplângând corupţia şi prezicând apropiata cădere a Bisericii, el predica preoţilor în latină iar laicilor în limba maternă. Un discipol îi nota cuvintele şi altul mergea înainte pentru a afişa o viitoare predică pe uşile bisericilor din oraşul următor. Se strângeau grupuri de entuziaşti pentru a-i adopta principiile şi se uneau treptat pentru a le practica, locuind împreună însă în case segregate după sex.

Asocierea era voluntară fără să fie nevoie să depui jurământul care era esenţial la ordinele obişnuite, obligând pe membrii la o viaţă despărţită de lume. În baza regulilor din *Devotia Moderna* a lui Groote, membrii trebuiau să trăiască în sărăcie şi curăţenie însă, în loc să cerşească precum călugării, trebuiau să-şi câştige existenţa cu învăţatul copiilor şi cu două ocupaţii care nu erau supuse breslelor, copierea manuscriselor şi gătitul. Groote credea că munca „era minunat de necesară pentru omenire pentru a purifica mintea omului”, deşi nu cea din comerţ. „Munca fizică este sfântă, însă afacerile sunt periculoase”.

Când muri de o boală în 1384, numărul caselor cu adepţii lui din Olanda şi Renania trecea de o sută, cele cu femei fiind de trei ori mai multe decât cele cu bărbaţi.

Accentul pus de comunităţi pe devoţiunea individuală şi chiar existenţa lor fără vreun jurământ sau o regulă oficială erau în ele însele o critică adusă ordinelor autorizate. Religia voluntară care se îndruma singură a fost mai periculoasă pentru Biserică decât orice număr de necredincioşi. Înainte de a muri, lui Groote i se interzisese să mai predice de către episcopul din Utrecht. Când alţi oameni ai Bisericii încercară după aceea să suprime mişcarea, adepţii ei îşi apărară cu vigoare şi cu succes principiile. La Conciliul din Constanţa din 1415 Gerson, deşi lui personal

nu-i plăceau aceste doctrine, îi apără pe adepţii lui Groote împotriva învinuirilor de erezie. Comunităţile lor supravieţuiră deoarece exista un climat de simpatie în favoarea lor, şi nu numai printre laici. La doi ani după moartea lui Groote, Fraţii îşi întemeiară prima lor mănăstire oficială împreună cu Ordinul augustinilor, deşi tot fără jurământ. Cu toate că a rămas mică şi limitată, mişcarea avea să ofere în curând, prin *Imitarea lui Hristos* de Thomas a Kempis, cartea religioasă cea mai citită în catolicism după Biblie.

În 1380, în micul oraş Kempen la sud de Deventer, se născu un băiat de ţăran al unei mame evident învăţate care ţinea o şcoală pentru copiii cei mai mici ai oraşului. La 12 ani, Thomas din Kempen – sau a Kempis cum a fost numit ulterior – intră într-o şcoală a mişcării Viaţa în comun la Deventer, trăi şi studie împreună cu discipolii ei şi apoi intră într-o mănăstire augustină asociată unde rămase pentru restul celor 91 de ani ai săi. Iubind cărţile şi colţurile liniştite, el compilă spusele şi predicile lui Groote şi ale discipolilor acestuia într-o rapsodie lungă pe tema lumii ca amăgire şi a împărăţiei lui Dumnezeu care există în tine însuţi; că viaţa spirituală interioară este pregătirea pentru viaţa veşnică. Ceea ce repeta la nesfârşit, prin neîncetate variante şi admonestări, era că viaţa simţurilor nu are nicio valoare, că bogăţiile, plăcerile şi puterile lumii – pe care oamenii le doresc cel mai mult şi rar le obţin – nu le sunt bune la nimic oricum şi că ele sunt numai un obstacol în calea vieţii veşnice; că drumul spre izbăvire constă în renunţarea la dorinţele pământeşti şi în lupta continuă împotriva păcatului pentru a face loc dragostei pentru Dumnezeu; că omul se naşte „cu o înclinaţie spre rău” pe care trebuie să o înfrângă pentru a fi izbăvit; că binele este în ce faci iar nu în ce ştii – „Mai curând m-aş căi decât să ştiu cum să-l definesc”; că numai cei săraci cu duhul au pace – „este mai sigur să fii supus decât să ai puterea”, că a dori ceva înseamnă „să fii imediat neliniştit”; că omul nu este decât un pelerin prin viaţă, lumea este un exil, eşti acasă numai cu Dumnezeu.

Nimic din toate acestea nu erau noi sau deosebite. Imitarea lui Hristos era ceea ce se spunea, o imitare a mesajului lui Hristos, o consolare pentru cei umili care formează majoritatea omenirii, o asigurare a promisiunii că răsplata va veni după aceea. Mult timp după ce a apărut cartea lui Thomas

se cunoştea atât de puţin despre autorul ei încât se presupuse de către unii că Jean Gerson era Bacon ascuns în spatele acestui obscur Shakespeare nordic.

În 1391 apelul lui Gerson împotriva căii prin forţă reţinu atenţia curţii de la cei mici până la cei mari. Amintindu-şi cum îi pândise temniţa pe predecesorii lui, el îşi urmări argumentul cu un oarecare risc dar, fiind născut în Burgundia, el obţinuse ca ducele să-i fie protector, ceea ce probabil a făcut ca predica să poată fi ţinută. El îndemnă coroana să abandoneze Voie de Fait cu „bătăliile ei îndoielnice şi cu vărsare de sânge”, recomandând mai curând recurgerea la rugăciune şi procesiuni de căinţă. Printr-o dojană discretă el deplânse că Universitatea păstra tăcerea asupra subiectului unui Conciliu al Bisericii, „deoarece nu am nicio îndoială că dacă aţi fi fost mai bine informaţi despre ce dorea să vă spună fiica voastră foarte umilă şi devotată, Universitatea din Paris, despre această chestiune, aţi fi ascultat-o cu bunăvoinţă şi mult bine ar fi ieşit din aceasta”.

El sugeră cu îndrăzneală că bunăstarea papalităţii depindea de cea a comunităţii creştine, ca un întreg, şi că ar fi „de netolerat” dacă Sfântul Scaun, instituit pentru binele Bisericii, ar deveni instrumentul gravei sale dăunări. El aminti de Ludovic cel Sfânt, Charlemagne, Roland şi Olivier şi de Maccabei pentru a-l determina pe Carol al VI-lea să şteargă pata schismei, o sarcină pe care Gerson nu ezită s-o declare mai importantă decât o cruciadă împotriva Islamului. „Ce-i mai măreţ decât unitatea creştinătăţii? Cine poate deţine mai bine această unitate decât cel mai creştin rege?”

O intervenţie mai realistă decât cea a lui Gerson blocă pentru moment Voie de Fait. Franţa nu putea merge să facă război în Italia fără alianţa sau cel puţin fără neutralitatea binevoitoare a Florenţei şi Milanului, o perspectivă vădit împiedicată de faptul că acestea erau în război una cu alta. Fiecare avea apărători rivali în Franţa. Milano era reprezentată de Valentina Visconti, soţia lui Ludovic de Orléans.

Ludovic viza să obţină regatul promis al Adriei, care încă aştepta să fie desprins din Statele papale în schimbul ajutorului francez. Visul depindea de accesul la bogăţia Milanului şi de participarea socrului lui Ludovic în

Voie de Fait. Interesele lui Gian Galeazzo erau duplicitare. El era de acord ca regatul Adriei să fie în mâini prietenești – adică în mâna francezilor – în timp ce se temea să lase ca Franța să devină o putere în Italia. El dorea o alianță împotriva Florenței însă nu dorea să opteze deschis pentru Clement sau să se angajeze în Voie de Fait. Cârmuind printre aceste primejdii, el trebui să zădărnicească planurile ligii florentine împotriva lui și să dejoace aranjamentele diverșilor fii și rude ale lui Bernabò care îi doreau distrugerea.

Se răspândise vestea la Neapole că regele Franței și antipapa Clement vor veni la Roma cu o mare armată pentru a reunifica Biserica. Clement era atât de sigur de acest program încât comandase altare portabile, șei de călărie, samare, pături și tot echipamentul necesar unei deplasări majore. Foarte alarmat, papa Bonifaciu îi rugă pe englezi să-i oprească pe francezi. Aceasta s-a făcut nu printr-o amenințare de război ci printr-o ofertă de pace. În februarie 1391 veniră în Franța ambasadori englezi aducând o ofertă de negociere a unui tratat definitiv. Baronul de Coucy și contele de Riviere ati fost delegați să trateze cu englezii, să cineze cu ei și „să le țină companie”. Ca o probă a intențiilor lor serioase, ambasadorii spuseră că unchii regelui Richard, Lancaster și războinicul Gloucester, vor reprezenta Anglia la discuții. Franța nu avea cum să refuze ocazia ce i se oferea, chiar dacă aceasta însemna să amâne Voie de Fait care, bineînțeles, era scopul Angliei. Discuțiile au fost fixate pentru sfârșitul lui iunie și marșul spre Roma rămase în suspensie.

Când iunie veni, englezii, atingându-și scopul inițial, ezitară să facă pace. La rugămintea lor, discuțiile au fost amânate pentru încă nouă luni, până în martie viitor. Adevărul era că părerile sfetnicilor englezi erau foarte împărțite. Regele Richard și cei doi unchi ai săi mai în vârstă, Lancaster și York, doreau pacea în timp ce neîndurătorul Thomas de Gloucester se opunea cu neînduplecare. În generația de după perioada când tatăl lui luptase cu Franța fără prea mult elan, simțul camaraderiei cavalerești scăzuse. Gloucester, fiul cel mai mic, era neclintit în convingerea sa că francezii erau perfizi și înșelători și că, prin legi viclene și vorbire ambiguă, ademeniseră pe englezi să nu mai recunoască cuceririle confirmate în tratatul de la Brétigny. El refuză să facă pace până ce nu i se

vor da înapoi „toate cetăţile, oraşele, pământurile şi senioriile” pe care le luaseră prin prefăcătorie, nemaiamintind şi de cei 1400.000 de franci datoraţi pentru răscumpărarea regelui Ioan.

Adevăratul motiv pentru atitudinea lui era mai profund. Ducele de Gloucester şi baronii din gruparea lui se opuneau păcii deoarece credeau că războiul era ocupaţia lor. În spatele lor se aflau cavalerii mai săraci, scutierii şi arcaşii Angliei care, nefiind interesaţi dacă au sau nu dreptate, aveau „chef de război deoarece acesta fusese mijlocul lor de existenţă”.

În acest moment vechiul aliat al Angliei, ducele de Bretania, dornic de ceartă ca întotdeauna, reîncepu deodată disputa lui cu Franţa. Descotorosindu-se de loialitatea de vasal, deveni din ce în ce mai agresiv şi mai încrezut, bătând monedă cu propria sa imagine şi asumându-şi şi alte drepturi de suveranitate independentă. Francezii erau nerăbdători să-l aducă la supunere înaintea datei discuţiilor cu englezii, ştiind că altfel flancul lor neacoperit îi va pune într-o poziţie dezavantajoasă. Coucy, una din puţinele persoane acceptate de irascibilul duce, îi aranjă o întâlnire cu regele şi cu Consiliul la Tours. Montfort veni pe Loara urmat de o suită de 1500 de cavaleri şi scutieri, într-un convoi de cinci corăbii înarmate cu tunuri; timp de trei luni, din octombrie până în decembrie 1391 se tergiversă încercarea. Când alunecos, când intransigent, Montfort nu a fost convins să accepte condiţiile. Ca ultimă soluţie se propuse ca fiica regelui, Jeanne, de-abia în vârstă de un an, să se căsătorească cu fiul lui Montfort, ca unic mijloc de a anexa Bretania. Aceeaşi soluţie eşuase nu de mult cu Carol de Navarra. Fără prea multă amabilitate, după ce încheie ce pusese la cale, Montfort plecă acasă „păstrându-şi întreaga ură”.

În timp ce era la Tours, Coucy a fost prins într-o afacere care avea să constituie o ironie amară, chiar dacă postumă, pentru el. S-a întâmplat ca singurul fiu şi moştenitor al contelui Guy de Blois să moară, lăsând o moşie enormă fără moştenitori dinastici. Dorinţa de acaparare fără limite a lui Ludovic de Orléans se îndreptă imediat spre această proprietate, care se întindea între domeniile lui din Touraine şi Orléans. El, regele şi Coucy plecară călare împreună din Tours-ul învecinat să-l viziteze pe tatăl care îşi pierduse fiul şi care era totodată falit. Contele Guy fusese ostatecul din Anglia care, ca să-şi răscumpere libertatea, îşi transferase proprietatea din

Soissons lui Coucy prin regele Eduard. Cheltuind fără măsură, îşi risipise marea avere; mâncând şi bând prea mult ajunsese, atât el cât şi nevasta lui, să fie „atât de graşi” încât el nu mai putea urca în şa şi trebuia dus la vânătoare în litieră. Supus unor accese de mânie, odată omorâse cu pumnalul pe un cavaler, cum pare să fi fost obiceiul în secolul al XIV-lea. Acum era bătrân, bolnav şi fără copii, înconjurat de roiuri de moştenitori prezumtivi certăreţi. Baronul de Coucy avea mare influenţă asupra contelui Guy, în afara faptului că mai avea un drept asupra proprietăţii lui derivând din banii pe care-i mai avea de încasat din tranzacţia de la Soissons. Ca „un grand traitteur” (un negociator desăvârşit), el a fost ales de ambele părţi pentru a evalua moşia şi a aranja vânzarea ei lui Ludovic de Orléans. Vânzarea unei proprietăţi dinastice pe bani era considerată o ruşine. Dacă Coucy ezită să acţioneze în această problemă – şi nu avem nicio mărturie că a ezitat – el a fost generos, aproape prea generos recompensat de Ludovic pentru serviciile sale. Când reuşi să reducă preţul cerut de Blois, de 200.000 de franci pentru pământurile sale din Hainault, cu 50% sau 25%, Ludovic îi plăti lui diferenţa. În acelaşi timp, Ludovic îi achită lui Coucy datoria de 10.000 de florini împrumutată pentru campania din Tunisia „drept consideraţie pentru vărul nostru care ne-a făcut multe şi mari servicii”. Pentru întreaga moşie Blois, Ludovic plăti 400.000 de franci din zestrea soţiei sale, devenind astfel proprietar teritorial la nivelul unchilor lui.

Lui Froissart, care fusese în serviciul lui Guy de Blois înaintea vremurilor când era cu punga goală, îi scăpă aprecierea aspră şi cam surprinzătoare că „Baronul de Coucy a avut o mare vină în toată povestea aceasta”. Poate se referea la faptul că nu trebuia Coucy să facă bani dintr-o tranzacţie pe care Froissart o considera josnică. Cel care venerează o castă are câteodată idealuri mai înalte decât membrii săi. Ca ultimă ironie, şi domeniul lui Coucy după moartea lui avea să aibă soarta proprietăţii din Blois şi să cadă în mâinile lui Orléans.

Rar acasă, dacă era vreodată, baronul de Coucy îşi reluă îndatoririle ca Locotenent general în Auvergne şi Guienne în ianuarie 1392 şi veni în nord din nou în martie pentru a-l însoţi pe rege la marile negocieri de la Amiens. Ca semn bun, chiar înainte de negocieri, lui Carol şi Isabeau li se născu un

fiu, cel de al cincilea copil, dintre care cei doi mai mari erau deja morţi. Parisul sărbători evenimentul cu mare emoţie în sunet de clopote şi cu focuri arzând în pieţe publice. Oamenii umplură bisericile să mulţumească lui Dumnezeu pentru Delfin şi după aceea au cântat şi au dansat pe străzi unde mese încărcate cu vin şi mâncare fuseseră puse de către nobilele doamne şi burghezii bogaţi. Cel care le dădu prilej de bucurie avea să moară la vârsta de 9 ani, după cum aveau să moară încă patru fii; supravieţui numai o progenitură plăpândă care deveni Delfinul neputincios, încoronat în cele din urmă sub numele de Carol al VII-lea de către Ioana d'Arc.

Au fost luate măsuri excepţionale să nu se işte certuri între francezi şi englezi care să întrerupă discuţiile. Consiliul porunci supuşilor francezi să se abţină, ameninţându-i cu pedeapsa cu moartea, de la toate insultele şi observaţiile provocatoare, sau de la provocări şi chiar discuţii despre luptă. Nimeni n-avea voie să iasă noaptea fără o făclie; orice valet sau paj care provoca o ceartă într-o tavernă era condamnat la moarte. Patru companii de câte 1.000 de sentinele urmau să stea de strajă zi şi noapte pentru a împiedica adunările mari care puteau produce tulburări. Dacă suna clopotul de incendiu, ei nu trebuiau să se mişte de la posturile lor ci să lase companiile de pompieri să răspundă la alarmă. Englezii urmau să fie primiţi cu „mari onoruri", trataţi cu cea mai mare curtoazie şi ospătaţi pe gratis. Hangiii nu trebuiau să le ceară bani ci să dea conturile lor vistieriei regale pentru a fi plătiţi.

Aceste precauţii exprimau dorinţa francezilor, mai puţin de a face pace *per se*, cât pentru o înţelegere care le-ar deschide drumul spre Voie de Fait şi spre cruciadă. De partea engleză, ducii de Lancaster şi York arătau acelaşi sentiment, însă absenţa lui Gloucester lăsa un gol care nu prevestea nimic bun. Ca recunoaştere a influenţei baronului de Coucy, ducii englezi aduseseră cu ei pe fiica lui, Filipa, fără îndoială sperând ca aceasta să câştige sprijinul lui pentru condiţiile lor. Filipa îşi exprimase dorinţa arzătoare să-şi vadă tatăl pe care de-abia îl cunoştea şi baronul de Coucy era foarte bucuros s-o întâlnească. Fiica lui „călători în bună stare, însă ca o văduvă care a avut puţine bucurii în timpul căsătoriei ei".

În prezenţa lui Carol, aşezat pe tron, discuţiile se deschiseră de Paşti

cu cea mai mare ceremonie şi grandoare, ca şi cum acestea aveau să sprijine marea povară a rezultatului tratativelor. Lancaster îngenunche de trei ori în timp ce se apropia de tron în ritualul omagiului şi a fost întâmpinat de rege cu cuvinte afectuoase şi de către ducii de Burgundia şi Berry cu sărutul păcii. Strălucirea ducelui de Burgundia n-a fost niciodată mai minunată. Purta catifea neagră, brodată pe mâneca stângă cu 22 de trandafiri făcuţi din safire şi rubine înconjurate cu perle. În altă zi era îmbrăcat într-o robă de catifea purpurie brodată pe fiecare parte cu un urs de argint a cărui zgardă, bot şi lesă sclipeau de pietre scumpe. Marii seniori francezi, inclusiv baronul de Coucy, dădură câte un banchet pentru englezi în serile următoare, la care se schimbară galanterii cavalereşti şi se reînnoiră vechi cunoştinţe.

Toate precauţiile, mesele gratuite şi luxul înconjurător nu au fost de ajuns pentru a obţine pace. Discuţiile durară două săptămâni, însă ambele părţi ştiură că era de prisos. Cererea englezilor ca francezii să plătească mai mult de un milion de franci din răscumpărarea lui Ioan a fost contracarată de cererea francezilor ca englezii să plătească despăgubiri de trei milioane pentru daune de război pe pământul lor. Ei merseră atât de departe încât după ce ceruseră înapoi Calais, se mulţumeau şi cu raderea oraşului şi a zidurilor sale de pe suprafaţa pământului, pentru a face locul inutilizabil. Englezii refuzară, considerând că atât timp cât deţineau Calais „purtau cheia spre Franţa la cingătoare”. Şi suveranitatea Aquitaniei a fost dezbătută, ca întotdeauna. Chiar când francezii se oferiră în sfârşit să plătească ce mai datorau din răscumpărarea lui Ioan şi să garanteze o posesiune paşnică, dacă nu suveranitatea Aquitaniei, în schimbul distrugerii oraşului Calais, englezii se abţinură. Nu erau siguri dacă doreau pacea. Când Carol le prezentă cauza cruciadei ei spuseră, ca de atâtea ori mai înainte, că nu aveau puteri depline să încheie un tratat definitiv ci că vor raporta regelui lor. Încă una din nenumăratele tratative de pace eşuă. Încă o dată a fost prelungit armistiţiul pentru încă un an. Ce greu se termina un război.

Fie din supărare, fie din cauze naturale, regele Carol se îmbolnăvi în timpul tratativelor, având febră mare şi stări de delir. Dus de la Amiens în mediul liniştit al palatului episcopal de la Beauvais unde a fost îngrijit

atent, îşi reveni curând şi prin luna iunie reluă vânătoarea şi celelalte distracţii ale sale. Ciudata şi neaşteptata boală nu a fost considerată un semn rău prevestitor, deşi ar fi putut fi.

Capitolul 24

Dans macabru

Istoria n-a demonstrat niciodată mai crud vulnerabilitatea unei naţiuni faţă de persoana şefului ei de stat decât în nenorocirea abătută asupra Franţei începând cu 1392.

Împrejurările care au dus la criză au apărut în timpul unei lupte pentru putere, concentrându-se asupra figurii lui Clisson, conetabilul. Ca principal susţinător al partidului ministerial, el era obiectul duşmăniei politice a unchilor, precum şi a urii neîmpăcate a ducelui de Bretania. Deoarece, atât timp cât menţinea funcţia militară de control, profitând de imensele ei avantaje financiare şi rămânea în asociaţie cu Marmoset şi fratele regelui, unchii se vedeau îndepărtaţi de la putere. Ducelui de Bretania îi era frică de el ca rival în afacerile bretone şi îl ura cu atât mai aprig deoarece nu reuşise să-l omoare când avusese ocazia. În dorinţa lor comună de a-l distruge pe Olivier de Clisson, interesele ducelui de Bretania coincideau cu cele ale unchilor regelui, şi ei menţineau o legătură tainică unul cu altul.

Omul de legătură era un protejat al ducelui, înrudit atât cu ducesa de Burgundia cât şi cu ducele de Bretania, acelaşi sinistru Pierre de Craon, care delapidase fondurile ducelui de Anjou în campania din Neapole. De atunci îşi bătuse joc de un ordin al curţii de a o despăgubi pe văduva ducelui de Anjou şi asasinase un cavaler din Laon, folosindu-şi însă influenţa pentru a obţine iertarea. Aceste infracţiuni nu-l împiedicaseră să găsească bunăvoinţa în cercul regal al căutătorilor de plăceri. El avea, evident, farmecul ticăloşilor. Totuşi, îl înfurie pe Ludovic de Orléans, informând-o pe soţia lui – aparent dintr-un irezistibil acces de răutate – despre o pasiune extraconjugală care-i fusese mărturisită de Ludovic. Acesta chiar îl luase pe Craon să-l însoţească într-o vizită la frumoasa, prea virtuoasa doamnă, care refuză o ofertă de 1.000 de coroane de aur pentru favorurile ei. Descoperind trădarea lui Craon, Ludovic, furios, îi povesti

regelui, care-l exilă pe turbulent. Craon pretinse că fusese înlăturat deoarece încercase să-l facă pe Ludovic să renunțe la practici oculte și la însoţirea cu vrăjitori.

Cuprins de ură, el se refugiase la ducele de Bretania care era vărul lui. Ducele găsi în Craon pe agentul pentru o altă încercare de a-l distruge pe Clisson. Deoarece Clisson era căsătorit cu o nepoată a ducesei de Anjou, automat împărtășea ura de moarte a acestei familii pentru Craon. Pe această bază, Craon bănuia deja, și ducele îl convinse cu ușurință, că în spatele exilării sale se ascundea mâna lui Clisson – ceea ce poate că era adevărat. Clisson descoperise, se spune, corespondenţa secretă între Craon şi duci. În orice caz, Craon „respira acum numai pentru răzbunare”.

În noaptea de 13 iunie 1392, întorcându-se în secret la Paris, Craon aştepta într-o ambuscadă la intersecţia unei străzi, pe unde trecea Clisson în drumul lui spre hôtel-ul său. Craon era însoţit de un grup de 40 de adepţi în armuri, destui pentru a-și copleși adversarul. Când un nobil avea într-adevăr intenţia să omoare un alt nobil, codul cavaleresc în mod surprinzător nu-l inhiba.

Decât să-și provoace dușmanul la luptă deschisă, Craon preferă să lovească în întuneric. Judecind după isprăvile sale era un om fără simţ moral, dar nu era singurul. Și Jean de Montfort violase onoarea, loialitatea şi orice alt principiu al cavalerismului când îl răpise pe Clisson. Nici Clisson nu era Roland. În timpul vieţii acestor oameni, sub efectul nefast al ciumei, brigandajului şi schismei, codurile normale de conduită se dezintegrară.

Însoţit de opt servitori cu făclii dar neînarmaţi pentru luptă, Olivier de Clisson se întorcea călare de la o petrecere dată de rege la St. Pol. Discuta cu scutierii lui despre o masă pe care voia s-o dea în zilele următoare pentru Coucy, Orléans şi Vienne când, deodată, lumina făcliilor căzu pe un grup compact de oameni călare și pe licărirea slabă a coifurilor și platoşelor. Atacatorii şarjară, stingând torţele lui Clisson şi strigind „*A mort! A mort!*” Oamenii lui Craon nu știau pe cine atacă deoarece se ţinuse secret identitatea victimei. Fură îngroziţi când îl auziră pe şeful lor strigând în entuziasmul lui, în timp ce cu spada scoasă, îi îndemna să înainteze: „Clisson, trebuie să mori!”

Clisson strigă spre atacatorul său necunoscut „Cine eşti?”

„Sunt Pierre de Craon, duşmanul tău” răspunse sincer Craon deoarece vedea deja în faţa ochilor un cadavru şi răsturnarea guvernului. Oamenii lui, uluiţi să descopere că erau angajaţi în asasinarea conetabilului Franţei, ezitară să mai atace „deoarece trădarea nu-i niciodată curajoasă”. Înarmat numai cu un pumnal, Clisson se apără cu disperare până ce, atins de mai multe lovituri, a fost dat jos de pe cal. Căzu pe pragul uşii unui brutar, deschizând uşa în cădere prin greutatea corpului, tocmai când brutarul, auzind larma, apăru la timp ca să-l tragă în casă. Crezând că l-au omorât, Craon şi grupul lui se grăbiră să plece. Supravieţuitorii dintre scutierii lui Clisson îl găsiră în prăvălie, crestat de tăieturi de spadă, scăldat în sânge şi aparent fără viaţă. Când regele, sculat din somn şi anunţat despre îngrozitoarea veste ajunse la brutărie, Clisson îşi recăpătase cunoştinţa.

„Cum îţi merge conetabile?” întrebă Carol, uluit la vederea lui.

„Slab, sire”.

„Cine ţi-a făcut asta?” Când Clisson numi asasinul, Carol jură că „nicio faptă nu va fi vreodată mai ispăşită ca aceasta, nici mai aspru pedepsită”. Chemă chirurgi, care, examinând trupul puternic al conetabilului, supravieţuitor în atâtea lupte, promiseră că-l vor vindeca. Dus la reşedinţa lui, Clisson fu „foarte înviorat” de vizita lui Coucy care, în calitate de frate de arme fusese primul anunţat, după rege.

Poruncile pentru capturarea lui Craon nu au putut fi îndeplinite deoarece porţile Parisului, neavând zăvoare de la răscoală, nu puteau fi închise. Aflând că, în mod surprinzător, Olivier de Clisson trăia, Craon fugi din oraş, galopă până la Chartres şi de acolo în Bretania. „Este diabolic” îi spuse ducelui când îi explică eşecul. „Cred că toţi diavolii din iad, în slujba cărora e conetabilul, l-au păzit şi l-au scos din mâinile mele deoarece avea mai mult de 60 de lovituri de spadă şi pumnal şi, sincer, am crezut că este mort”.

Regele Carol, simţindu-se el însuşi atacat în persoana celui mai important apărător al statului, urmări pe asasin cu mânie nestăpânită. Doi dintre scutierii lui Craon şi un paj au fost decapitaţi când au fost prinşi, precum şi administratorul reşedinţei sale pe motivul că nu a anunţat reîntoarcerea sa la Paris. Unui canonic din Chartres care-i dăduse adăpost i

se luară veniturile şi a fost condamnat la închisoare numai cu pâine şi apă. Proprietăţile şi veniturile lui Craon fură confiscate în avantajul vistieriei regale; se porunci ca reşedinţele şi castelele sale să fie distruse. Starea de spirit aţâţată a regelui se transmise locţiitorilor lui, ca orice mânie regească. Se spune că amiralul de Vienne, însărcinat cu inventarierea averii lui Craon, le-a aruncat pe drumuri pe soţia şi fiica lui, fără bunuri sau bani, numai cu ce aveau pe ele – după ce a violat-o pe fiică potrivit unui raport – şi se înfruptă din bogatul mobilier şi lucruri de valoare din reşedinţa lor. Probabil că trădarea lui Craon justifica această indecenţă, deşi purtarea lui a fost aspru condamnată de nobili. Urmară ciudate excese după tentativa de asasinare a conetabilului, ca şi cum fapta lui Craon ar fi dat drumul la o contagiune a răului.

Se trecu de la asasinat la război când ducele de Bretania, poruncindu-i-se să predea acuzatul, negă că ştie ceva de el şi refuză să se intereseze în vreun fel. Sfidat astfel, regele ceru război împotriva ducelui. De-abia înzdrăvenit după boala de la Amiens, Carol apărea deseori distrat şi incoerent în vorbire. Doctorii îl sfătuiră să nu ia parte la o campanie însă încurajat de fratele lui, el insistă. Ducii de Burgundia şi de Berry, care depindeau de ducele de Bretania ca aliat al lor în lupta politică, făcură toate încercările să împiedice ostilităţile. Ardoarea spiritului de partizanat din familie se adăuga conflictului din cauza ducesei de Burgundia, care era nepoata lui Montfort şi de aceea îşi alese tabăra, urându-l pe Clisson cu toată intensitatea. Desigur că în spatele azilului dat lui Craon se găsea influenţa burgundă. Se spune că ducele de Berry, pe de altă parte, ştia dinainte despre atacul lui Craon.

Când s-a aflat că testamentul lui Clisson, dictat după atac, lăsa o avere de 1700.000 de franci, nemai socotind pământurile, furia geloasă a unchilor când se văzură depăşiţi în recompensele avariţiei nu cunoscu margini. O astfel de avere – mai mare decât cea a regelui, spuneau ei – nu putea proveni din surse cinstite. Publicul era gata s-o creadă deoarece şi Riviere şi Mercier strânseseră averi din servicii guvernamentale şi erau antipatizaţi în general fiind aroganţi şi venali. Toate aceste certuri şi ranchiune clocoteau în spatele nestatornicului rege când acesta ceru război.

Consiliul aprobă campania; unchii, neconsultaţi în legătură cu

hotărârea, însă ştiuţi că vor merge cu regele, îi urâră şi mai mult pe miniştri...Ei nu visau la nimic altceva decât cum să-i distrugă”. Regele, însoţit de ducele de Bourbon şi baronul de Coucy, părăsi Parisul pe 1 iulie, mergând spre vest în etape lente întrucât cavalerii şi suitele lor trebuiau să li se alăture. Sănătatea şubredă a lui Carol necesita opriri prelungite, şi se mai întârzie şi din cauză că erau aşteptaţi unchii. Sperând să înlăture războiul, ei îşi iroseau timpul şi tărăgănau, făcându-l pe Carol să-şi piardă răbdarea. Abia mâncând sau bând, el ţinea consiliu în fiecare zi, insistând asupra insultei care i se adusese prin conetabil, enervat la fiecare contrazicere, refuzând absolut să fie abătut de la dorinţa lui de a-l pedepsi pe ducele de Bretania. Neînţelegerile, sosind odată cu ducii de Burgundia şi de Berry, se răspândiră printre cavaleri care se certau dacă era drept sau nu să întreprindă această acţiune. Ca răspuns la o altă cerere de predare a lui Craon, ducele de Montfort răspunse din nou că

nu ştie nimic de el. Carol, deşi fusese găsit de către medicii lui „cu febră şi într-o stare care nu-i permitea să călătorească”, numai voi să aştepte.

În căldura de la mijlocul lui august începu marşul de la Le Mans, la frontiera cu Bretania. Pe un drum nisipos sub un soare arzător, regele, îmbrăcat într-o jachetă de catifea neagră şi o pălărie de catifea roşie ornamentată cu perle, călărea separat de ceilalţi pentru a evita praful. Doi paji călăreau în spatele lui, unul ducându-i coiful, altul lancea. În faţă călăreau cei doi unchi într-un grup şi Ludovic de Orléans cu baronul de Coucy şi ducele de Bourbon în altul. În timp ce armata trecu prin pădurea de la Mans, de după un copac apăru un bărbat desculţ şi în zdrenţe care apucă frâul regelui, strigând cu o voce prevestitoare de osândă „Nu călări mai departe, nobile rege! Întoarce-te! Eşti trădat!” Carol se sperie. Garda luă mâna omului de pe frâu, însa deoarece nu părea decât un biet nebun nu fu arestat, nici chiar după ce el urmă grupul timp de jumătate de oră strigând că regele este trădat.

Ieşind din pădure, călăreţii ajunseră la prânz într-un câmp deschis. Oamenii şi caii sufereau sub razele soarelui. Unul din paji, dormitând în şa, scăpă lancea regelui, care lovi coiful de oţel purtat de camaradul lui cu un zgomot puternic. Regele se cutremură, apoi, deodată, scoţând spada, dădu

pinteni calului şi şarjă strigând „înainte împotriva trădătorilor! Ei vor să mă predea duşmanului!” Rotindu-şi spada şi şarjând el lovi pe toţi care erau în jurul lui.

„Dumnezeule, strigă ducele de Burgundia, regele şi-a ieşit din minţi! Să-l ţină cineva! Niciunul nu îndrăzni s-o facă. Parând loviturile, dar incapabili să-l lovească pe rege, ei se învârtiră îngroziţi în timp ce Carol se năpusti ba la unul, ba la altul până ce rămase sleit de puteri, gâfâind şi scăldat în sudori. Atunci şambelanul lui, Guillaume de Martel, pe care-l iubea, îl cuprinse pe la spate în timp ce ceilalţi îi luară spada şi, ridicându-l de pe cal, îl aşezară încet pe pământ. Rămase nemişcat şi mut, uitându-se ţintă cu ochii deschişi şi nerecunoscând pe nimeni. Unul sau mai mulţi cavaleri (numărul diferă în diversele versiuni) pe care-i omorâse în nebunia lui zăceau lângă el în praf.

Curajos ca totdeauna, Filip de Burgundia luă conducerea.

„Trebuie să ne întoarcem la Mans”, hotărî el. Cu aceasta se sfârşeşte marşul împotriva ducelui de Bretania. Culcat într-un car cu boi care tocmai trecea, regele Franţei a fost dus înapoi în timp ce grupul înspăimântat, unii chiar gândindu-se cu furie la viitor, călărea alături. Aproape nedând niciun semn de viaţă, doar inima îi mai bătea, Carol rămase în comă timp de patru zile. Se credea că este pe patul de moarte. Doctorii săi nu dădeau nicio speranţă şi ceilalţi doctori care au fost chemaţi – ai ducelui de Burgundia, de Orléans, de Bourbon –, s-au declarat de acord după consult că ştiinţa lor era neputincioasă.

„După ce s-a răspândit vestea despre nebunia regelui pe buzele tuturor erau zvonuri despre vrăjitorie şi otrăvire, şi emoţia poporului era atât de mare încât camera bolnavului trebui să fie deschisă pentru public. Camera se umplu cu lacrimile şi vaietele oamenilor care luau parte la moartea regelui şi „toţi bunii francezi plânseră ca pentru singurul lor fecior, deoarece sănătatea Franţei era legată de cea a regelui”. Preoţi suspinând spuneau rugăciuni, episcopii conduceau procesiuni în picioarele goale cărând figuri de ceară ale regelui în mărime naturală la biserici, poporul aducea în dar relicve care erau cunoscute pentru efectele lor tămăduitoare şi se prosternau în faţa lui Hristos şi a sfinţilor pentru a cere vindecarea.

Puţini credeau că boala avea cauze naturale. Unii o vedeau ca mânie

divină pentru că regele nu ridicase armele să sfârşească schisma; alţii, ca o avertizare a lui Dumnezeu împotriva acestei intenţii; alţii, în fine, ca pedeapsă divină pentru birurile grele. Majoritatea credeau că era vorba de vrăjitorie, cu atât mai mult cu cât marea secetă din acea vară secase iazurile şi râurile astfel că vitele muriră de sete, transportul pe apă încetă şi negustorii spuneau că avuseseră cele mai mari pierderi din ultimii 20 de ani.

Într-un moment morbid se ridica la suprafaţă credinţa în conspiraţie. Circulau zvonuri împotriva ducilor. De ce nu a fost arestată şi interogată „fantoma din pădure?” Fusese pusă acolo de ducele de Bretania sau de unchi pentru a-l determina pe rege să se întoarcă? Excesul de mânie al regelui din cauza întârzierii ducilor i-a adus nebunia? Pentru a linişti bănuielile publice, ducele de Burgundia făcu o anchetă oficială la care doctorii regelui depuseră mărturie asupra bolii anterioare a lui Carol.

Seniorul de Coucy îşi chemă şi el doctorul personal, cel mai venerat şi mai învăţat din Franţa. Acesta era Guillaumme de Harsigny, născut în Laon, în vârstă de 92 de ani, aceeaşi vârstă ca şi secolul. După ce-şi luă titlul la Universitatea din Paris, el călătorise mult pentru a-şi lărgi cunoştinţele, studiase cu profesori arabi la Cairo şi italieni la Salerno şi în cele din urmă se întoarse încărcat cu un mare renume în Picardia natală. Nimic din bolile oamenilor nu-i era necunoscut. Sub îngrijirea lui sau printr-un proces natural care a coincis cu aceasta febra regelui scăzu şi începu să îşi recapete raţiunea când şi când, intervale în care bietul tânăr, neavând încă 25 de ani, recunoştea cu groază ce-l lovise. În răstimp de o lună, revenirea fizică a lui Carol progresă destul de mult pentru ca Harsigny să-l ducă la castelui Creil, în susul râului Oise, unde se putea bucura de „cel mai bun aer din regiunea Parisului”. Curtea era foarte bucuroasă şi avu numai cuvinte de laudă pentru cunoştinţele doctorului lui Coucy.

În primele patru zile când se aştepta ca regele să moară, unchii avură şansa să se răzbune pe Marmoseţi. „A venit ceasul” spuse Berry „când le voi plăti cu vârf şi îndesat”. Chiar în ziua declanşării delirului regelui, cineva care pricepu repede întoarcerea roţii norocului îi avertiză pe Marmoseţi să plece. În ziua următoare, în timp ce mai erau la Le Mans,

ducii de Berry şi de Burgundia, luând conducerea în calitate de rudele cele mai în vârstă ale regelui (deşi de fapt Ludovic era mai aproape de coroană), înlăturară tot Consiliul, demobilizară armata şi preluară frâiele guvernării. Întorcându-se la Paris după două săptămâni, ei convocară un consiliu servil care încredinţă în toată regula conducerea lui Filip cel Viteaz pe motivul că Ludovic de Orléans era prea tânăr şi-i înlăturară pe Marmoseţi printr-un proces juridic. Riviere şi Mercier, care nu abandonaseră puterea la timp, au fost arestaţi şi închişi iar pământurile lor, casele, mobilierul şi averea lor confiscate. Un coleg mai prevăzător, Jean de Montagu, despre care se spunea că este fiul natural al lui Carol al V-lea, plecă cu averea sa la Avignon în momentul când auzi de delirul regelui.

Uşurinţa cu care a fost răsturnat guvernul este surprinzătoare. Numai eclipsa regelui şi rănile lui Clisson au făcut-o posibilă. Fără autoritatea regală ca să-i sprijine, Riviere şi Mereier n-aveau o poziţie independentă; nu a fost numit niciun regent pentru Delfinul în vârstă de şase ani; lui Ludovic îi lipsea siguranţa şi hotărârea de a acţiona, deşi el ar fi putut prelua puterea dacă Coucy, Bourbon şi restul consiliului ar fi fost pregătiţi să impună ducilor aceasta. S-a văzut clar că nu erau pregătiţi. Ei nu puteau fi siguri de sprijin militar deoarece nobilii importanţi erau lipsiţi de coeziune. Din cauza incertitudinii asupra stării regelui nimeni nu ştia din ce parte se va ridica puterea. Înainte de toate conetabilul era hors de combat.

Cu un instinct sigur, Coucy pare să-şi fi făcut repede alegerea, deoarece la 25 august el acceptă o misiune împreună cu şambelanul ducelui de Burgundia, Guy de Tremoille, să informeze pe ducele de Bretania că războiul împotriva lui fusese revocat. În soarta lui Riviere şi Mercier, el jucă un rol mai întunecat. Deşi slujise alături de Riviere în multe misiuni comune în ultimii 15 ani, baronul de Coucy făcu parte din grupul trimis să-l prindă pe fostul lui partener în castelul acestuia, unde se ascunsese înaintea ordinului de arestare. Se spune că Riviere a deschis el însuşi uşa. Zece ani mai târziu, după ce soţul ei şi Coucy muriseră, văduva contelui de Rivière pretinse că acel care îi luase lăzi cu vase de argint şi aur şi ţapinarii din castel, fusese Coucy deşi nu i se aduse vreodată o asemenea învinuire în timpul vieţii.

Totuşi, de pe urma lui Mereier, Coucy beneficie în mod deschis. În

scopul coruperii lui, ducii îi dădură principalul castel al lui Mereier de la Nouvions-le-Comte în dioceza Laon, cu toate arendele şi veniturile lui. Înzestrarea de către un conducător a unui nobil cu averea confiscată de la un alt nobil era un mijloc obişnuit de a obţine sprijin. Dacă baronul de Coucy a avut sau nu remuşcări când a acceptat, nu ştim, dar dacă ar fi refuzat ar fi fost considerat un adversar deschis al ducilor.

În închisoare, Riviere şi Mereier aşteptau zilnic tortura şi execuţia, soarta obişnuită a celor care pierdeau puterea. Riviere rămase stoic, însă se spune că Mereier ar fi plâns atât de mult încât aproape că-şi pierdu vederea. În fiecare zi veneau oameni în Place de Grève, aşteptându-se să asiste la executarea prizonierilor. „Prudent, rece şi prevăzător”, ducele de Burgundia nu pronunţă ultima pedeapsă. El preferă să fie circumspect atât timp cât mai ora o şansă ca regele să-şi recapete suveranitatea. Când Carol îşi mai reveni, ceru eliberarea foştilor lui consilieri şi opinia publică, din dragoste şi milă pentru rege, se întoarse în favoarea lor. Acum îşi aduseseră aminte că Riviere a fost totdeauna „blând, curtenitor, cuviincios şi răbdător cu oamenii săraci”. După 18 luni de închisoare ambii au fost în sfârşit eliberaţi şi exilaţi de la curte, deşi averea le-a fost restituită, probabil şi achiziţia temporară a baronului de Coucy.

Înlăturarea lui Olivier de Clisson avea să fie triumful ducelui de Burgundia. Precipitând evenimentul, Clisson veni în calitate de conetabil să întrebe ce măsuri trebuiau luate pentru guvernarea regatului. Filip se uită la el răuvoitor. „Clisson, Clisson” spuse printre dinţi „nu trebuie să te ocupi de asta; regatul va fi guvernat fără oficiile tale”. Apoi, neputând ascunde adevăratul motiv al mâniei sale, el întrebă „de unde dracu’” strânsese Olivier de Clisson o avere atât de mare, mai mare decât a lui şi a ducelui de Berry luate împreună. „Piei din ochii mei” izbucni el „că, de n-ar fi în joc onoarea mea, ţi-aş scoate şi celălalt odhi!” Clisson se duse acasă gânditor. În acea noapte, la adăpostul întunericului, el şi doi servitori părăsi hôtel-ul lui prin poarta din spate şi se duse la castelul lui de la Montehlery, chiar în sudul Parisului, unde se putea apăra.

Furios din cauza acestei fugi, ducele de Burgundia îl alese din nou pe Coucy ca agent împotriva propriului lui frate de arme. Împreună cu Guy de Tremoille, el a fost numit să comande o forţă de 300 lăncieri incluzând

multi foşti camarazi ai conetabilului, cărora li se ordonă să plece pe cinci drumuri separate şi să nu se întoarcă fără Clisson, viu sau mort. Aceasta nu pare să fi fost una din mişcările inteligente ale ducelui de Burgundia. Bineînţeles, Clisson a fost avertizat de către prietenii săi, şi fugi în fortăreaţa lui de la Josselin în Bretania, unde pe terenul lui putea respinge atacul. Dar fuga lui îi dădu posibilitatea ducelui de Burgundia să-l folosească în chip de ţap ispăşitor. El a fost judecat în contumacie, condamnat drept „trădător ipocrit şi ticălos”, înlăturat din funcţia de conetabil, exilat şi amendat cu 100.000 de mărci. Ludovic de Orléans refuză să ratifice procedura, însă în timpul acestei răsturnări de situaţie el nu îndrăzni niciodată să-i provoace deschis pe unchii săi.

Încă o dată i se oferi spada conetabilului lui Coucy, pe care ducele de Burgundia era dornic să-l aibă în tabăra lui. Dacă postul nu-i surâsese în ultimele zile ale lui Carol al V-lea, acum avea şi mai puţină atracţie şi nici nu voia să profite de căderea prietenului său. El „refuză net” să-l accepte, „chiar dacă va fi silit să părăsească Franţa”. Riscul implicat nu se materializă. Văzând că este neînduplecat, unchii dădură postul tânărului conte de Eu, pentru ca să devină destul de bogat, după cum se spunea, ca să se căsătorească cu fiica ducelui de Berry.

Sub îngrijirea doctorului baronului de Coucy, regele părea însănătoşit pe la sfârşitul lui septembrie. Însoţit de Coucy el făcu un pelerinaj de mulţumire la Notre Dame de Liesse, o bisericuţă de lângă Laon, aniversând miracolul celor trei cruciaţi din Picardia care în timp ce erau prizonierii sarazinilor, convertiră pe fiica sultanului la creştinism şi îi dădură o statuie a Fecioarei, după care au fost imediat duşi pe calea aerului, împreună cu prinţesa, în ţara lor de baştină. Carol se întoarse pe la Coucy-le-Château unde, pe 4 octombrie, el cină împreună cu ducele de Burgundia şi, însoţit din nou de Coucy, se rugă la St. Denis în drumul lui spre Paris. Sub noul regim, Coucy rămase un membru de frunte al Consiliului, împărţindu-şi timpul între participarea la şedinţele lui şi funcţiile sale ca Lieutenant-General de Auvergne. Spre mâhnirea curţii, înţeleptul şi bătrânul Harsigny, refuzând toate rugăminţile şi ofertele de bogăţii ca să rămână, insistă să se întoarcă la liniştea căminului lui de la Laon. I se dădură 2000 de coroane de aur şi privilegiul de a folosi patru cai din grajdurile regale, gratuit,

oricând ar fi dorit să viziteze curtea. El n-o făcu niciodată. La câteva luni după aceea muri, lăsând o efigie istorică.

Mormântul lui Harsigny a fost primul de acest fel în cultul morţii, care era o moştenire a secolului al XIV-lea. Imaginea sa de marmură nu-l arată în floarea vârstei, la 33 de ani cum era obiceiul în speranţa reînvierii, când se aştepta ca cei aleşi să se scoale la aceeaşi vârstă ca Iisus Hristos. Mai curând, ca urmare a instrucţiunilor lui, efigia este imaginea vizibilă a cadavrului din sicriu. Corpul culcat este arătat exact cum era la moarte, gol, extrem de slab ca cei foarte bătrâni, cu pielea sbârcită întinsă pe oase, cu mâinile încrucişate pe organele genitale, fără nicio pânză sau alt acoperământ, o mărturisire crudă a nimicniciei vieţii muritoare.

Înainte de a-şi părăsi pacientul regal, Harsigny recomandă ca regele să nu fie împovărat cu răspunderile statului. „Vi-l dau înapoi sănătos” spusese „însă fiţi atenţi să nu-l supăraţi sau să-l iritaţi”. „Mintea lui nu-i încă zdravănă; puţin câte puţin se va reface. Daţi-i cât mai puţin de făcut; plăcerea şi uitarea îi vor face mai bine ca orice altceva”. Acest sfat le convenea de minune ducilor. Suveran numai cu numele, Carol se întoarse la Paris pentru a flirta cu doamnele în grădinile de la Sf. Pol şi a se bucura de distracţiile şi festivităţile organizate în fiecare seară de către soţia şi fratele lui. În urma nebuniei, frivolitatea abundă iar unchii nu interveniră, „deoarece atât timp cât regina şi ducele de Orléans dansau, ei nu erau periculoşi şi nici măcar supărători”.

Furnizorii şi cămătarii curţii prosperară, în fiecare oră se prezentau piese cu mistere şi magicieni; vrăjitorii şi impostorii găsiră credulitate nelimitată, moda ajunse la extrem, mai ales în coafuri. Tinerii îşi făceau cârlionţi şi îşi aranjau barba în două smocuri, în timp ce sofisticatele rotocoale împletite de pe urechile doamnelor deveniră atât de fanteziste şi enorme încât doamnele trebuiau să iasă pe uşă într-o parte. Regina Isabeau şi cumnata ei Valentina se luau la întrecere în ceea ce priveşte noutăţile şi opulenţa; rochiile erau încărcate cu bijuterii, franjuri şi embleme fanteziste. În taverne poporul murmura împotriva extravaganţei şi stricăciunii. Ei îl iubeau pe tânărul încoronat care, pentru afabilitatea, mâna lui spartă şi a conversaţiei libere cu toate rangurile, era numit Charles le bien-aimé (Carol cel iubit), însă deplângeau „străinii” din Bavaria şi Italia şi-i condamnau pe

unchi pentru faptul că permiteau risipa, nepotrivită cu regele Franţei.

Puşi în fruntea curţii, nişte băieţi care încă nu atinseseră anii adolescenţei, Carol şi Ludovic n-aveau niciunul grija tatălui lor pentru demnitatea coroanei; n-avea nici disciplină, nici simţul etichetei. Lipsiţi de responsabilităţi majore, ei le înlocuiau cu joaca, şi joaca adulţilor necesită noi excese pentru a fi amuzantă.

În noaptea când acestea se terminară în groază, Coucy nu era de faţă, fiind în Savoia, unde îşi folosea talentele de negociator pentru a aplana o înspăimântătoare ceartă de familie care despărţise casa conducătoare şi toate familiile nobile înrudite şi crease o criză de ostilitate ce ameninţa să oprească marşul spre Roma. Cearta, implicând familiile ducale, drepturile de moştenire şi bineînţeles averea, decurgea din faptul că Amadeus al VII-lea, Contele Roşu care murise de curând la vârsta de 31 de ani, lăsă tutela fiului mamei lui, o soră a ducelui de Bourbon, în loc s-o lase nevestei lui, fiica ducelui de Berry. Avea să dureze trei luni până când Coucy şi Guy de Tremoille să reuşească să negocieze un tratat care sfârşi scandalul şi lăsă contesele rivale în „armonie paşnică cu supuşii lor”.

În marţea dinaintea zilei de intimpinarea Domnului (28 ianuarie 1939), la patru zile după ce Coucy părăsise Parisul, regina dădu un bal mascat pentru a sărbători căsătoria unei doamne de onoare favorite care, de două ori văduvă, se mărita acum pentru a treia oară. După anumite tradiţii recăsătorirea unei femei era considerată prilej de batjocură şi se sărbătorea deseori printr-un tărăboi în jurul proaspeţilor căsătoriţi, cu tot felul de libertăţi, deghizări, dezordini şi o muzică puternică şi discordantă cu sunet de ţimbale în faţa camerei nupţiale. Deşi aceasta era un obicei „contrar oricărei decenţe”, spune călugărul sever de la St. Denis, regele Carol se lăsă convins de către prieteni desfrânaţi să se alăture unui astfel de tămbălău.

Şase tineri, inclusiv regele şi Yvain, fiul din flori al contelui de Foix, se deghizară ca „sălbaticii din pădure” în bucăţi de pânză cusute pe corpul lor şi unse cu răşină sau smoală pentru a ţine un costum de cânepă ferfeniţit, „astfel că apărură mâţoşi şi păroşi din cap până în călcâie”. Măştile le acopereau complet feţele. Dându-şi seama de riscul de a umbla în sălile pline cu făclii, ei interziseră tuturor celor care purtau făclii să intre

în timpul dansului. În mod limpede a fost implicat şi un element al ruletei ruseşti, tentaţia morţii care a constituit în atâtea rânduri un factor de stârnire a tineretului decadent din familiile mari. Unele comportamente variază puţin de-a lungul secolelor. În mod clar, de asemenea, a existat un element de cruzime în a da unui om aproape nebun un rol de actor.

Autorul afacerii, „cel mai crud şi mai insolent om”, era un anume Huguest de Guisay, favorizat în cercul regelui pentru planurile sale scandaloase. Era un om „cu o viaţă ticăloasă” care „corupea şi însoţea tinerii la desfrâu” şi care-i ura şi dispreţuia pe oamenii de rând. El îi numea clini, şi, cu lovituri de spadă şi bici îi plăcea să-i silească să imite lătratul. Dacă nu-i plăcea un servitor, îl silea să se culce pe pământ şi, stând în spatele lui, îl lovea cu pintenii, strigând „Latră, câine!” ca răspuns la strigătele de durere ale acestuia.

În dansul lor, al sălbaticilor, cei mascaţi făcură tumbe în faţa veselilor comeseni, imitând urletele lupilor şi făcând gesturi obscene în timp ce oaspeţii încercau să descopere identitatea lor. Carol o tachina şi gesticula în faţa ducesei de Berry în vârstă de 15 ani când Ludovic de Orléans şi Filip de Bar, sosind de la alte distracţii, intrară în sală însoţiţi de făclii, în ciuda interdicţiei. Fie că voiau să descopere cine erau dansatorii, sau căutând primejdia dinadins – relatările despre acest episod diferă – Ludovic ridică o făclie peste monştrii care făceau giumbuşlucuri. Căzu o scânteie, o flacără tremură pe un picior, întâi un dansator luă foc, apoi un altul. Regina, singura care ştia că regele Carol era printre ei, ţipă şi leşină. Ducesa de Berry, care-l recunoscuse pe rege, aruncă fusta ei peste el pentru a-l ocroti de scântei, salvându-i astfel viaţa. Camera se umplu de plânsetele şi strigătele de groază şi de ţipetele chinuite ale oamenilor care ardeau. Musafirii care încercară să înăbuşe flăcările şi să rupă costumele de pe victime, suferiră arsuri grave. În afara regelui, numai baronul de Nantouillet care se aruncă într-un recipient pentru răcit vinul, plin cu apă, scăpă. Contele de Joigny a murit ars pe loc, Yvain de Foix şi Aimery Poitiers muriră după două zile în suferinţe mari, Huguet de Guisay mai trăi trei zile în chinuri, blestemând şi insultând pe ceilalţi dansatori, atât pe cei morţi cât şi pe cei vii, până în ultimul său ceas. Când sicriul lui a fost dus pe străzi, oamenii de rând îl întâmpinară cu strigăte de „Latră, câine!”

Această poveste sinistră, venind atât de curând după nebunia regelui, a fost ca un semn de exclamaţie la succesiunea funestă a evenimentelor care au tulburat secolul. Salvarea ca prin urechile acului a lui Carol aruncă Parisul într-o, mare agitaţie” şi cetăţenii au fost cuprinşi de mânie la frivolitatea îngrozitoare care puse viaţa şi onoarea regelui în pericol. Dacă ar fi murit, spuneau ei, poporul ar fi masacrat pe unchi şi toată curtea; „niciunul n-ar fi scăpat de moarte, niciun cavaler nu s-ar mai fi găsit în Paris”. Alarmaţi din cauza acestor sentimente periculoase, care aminteau de rebeliunea maillotinilor cu 10 ani înainte, unchii îl convinseră pe rege să călăuzească o procesiune de penitenţă spre Notre Dame, pentru a linişti poporul. În spatele lui Carol călare, unchii şi fratele său îl urmau desculţi ca penitenţii. Agent involuntar al tragediei, lui Ludovic de Orléans în special i se reproşau obiceiurile desfrânate. Ca ispăşire, el construi o capelă pentru celestini cu minunate vitralii şi cu bogate ornamente pentru altar şi o zestre pentru rugăciuni veşnice. El plăti cu veniturile primite de la rege din averea confiscată a lui Craon, lăsând deschisă întrebarea al cui suflet a fost izbăvit.

Fatalul bal mascat a fost numit *Bal des Ardents* – Balul celor care ard – însă la fel de bine ar fi putut să fie numit *Danse Macabre*, după un nou gen de piesă-procesiune pe tema morţii care devenise modernă în ultima vreme. De origine şi înţeles incerte, cuvântul macabru apăru pentru prima dată în scris într-un poem din 1376 al cancelarului ducelui de Anjou, Jean le Fevre, conţinând rândul „*Je fis de Macabré le danse*” (dansez dansul macabru). Poate că a derivat dintr-un mai vechi Danse Machabreus însemnând „al Maccabeilor”, sau din asemănarea cu un cuvânt ebraic ce-i denumea pe gropari şi a faptului că evreii lucrau ca gropari în Franţa medievală. Dansul însuşi se dezvoltă probabil sub influenţa revenirii ciumei, ca o demonstraţie de stradă pentru a ilustra predicile despre supunerea tuturor în faţa Morţii egalizatoare. În picturi murale ilustrând dansul la Biserica Inocenţilor din Paris, procesiunea este formată din 15 perechi de figuri, clerici şi laici, de la papă şi împărat până la călugăr şi ţăran, sihastru şi copil.

„Înaintaţi, vedeţi-vă în noi, spun ci în versurile însoţitoare, morţi, goi, putrezi şi duhnind. Aşa veţi fi... să trăieşti fără a te gândi la aceasta rişti să

fii damnat... Putere, onoare, bogăţii nu sunt nimic; în ceasul morţii numai faptele bune contează... Fiecare ar trebui să se gândească cel puţin o dată pe zi la sfârşitul lui neplăcut”, ca să-i amintească să facă fapte bune şi să meargă la slujbă dacă vrea să se îndrepte şi să scape de „îngrozitoarea suferinţă a iadului fără de sfârşit despre care nu se poate rosti”.

Fiecare figură spune partea sa: conetabilul ştie că moartea ia pe cei mai curajoşi, chiar pe Charlemagne; cavalerul, o dată iubit de doamne, ştie că nu le va mai face să danseze; burtosul arată că „cei mai graşi putrezesc întâi”; astrologul, că nu-l pot salva cunoştinţele lui; ţăranul, care şi-a trăit toate zilele cu griji şi muncă şi deseori şi-a dorit moartea, acum când i-a sunat ceasul ar dori mai degrabă să sape la vie „chiar şi pe ploaie şi vânt”. Morala este repetată la tot pasul; aici eşti tu, şi tu, şi tu. Figura cadaverică care conduce procesiunea nu este Moartea ci Mortul. „Eşti tu”, spune inscripţia de sub picturile murale ale dansului de la La Chaise-Dieu din Auvergne.

Cultul morţii avea să atingă punctul culminant în secolul al XV-lea, însă sursa lui a fost secolul al XIV-lea. Când era posibil să te întâlneşti cu moartea în fiecare zi la orice colţ, te-ai fi aşteptat să devină banală; în loc de aceasta, ea exercita o fascinaţie vampirică. Se punea accentul pe viermi şi putrezire şi pe detaliile fizice înfiorătoare. Unde înainte ideea dominantă a morţii era călătoria spirituală a sufletului, acum părea mai însemnată putrezirea corpului. Efigiile din primele secole erau senine, cu mâinile alăturate pentru rugăciune şi cu ochii deschişi, anticipând viaţa veşnică. Acum, urmând exemplul lui Harsigny, marii prelaţi porunceau să fie arătaţi ca nişte cadavre, cu detalii realiste. Pentru a îndeplini aceasta, se făceau din ceară măşti mortuare şi mulaje ale părţilor corpului, promovând în mod incidental portretizarea şi noua recunoaştere a trăsăturilor individului. Mesajul efigiilor a fost acela al dansului macabru. Peste cadavrul costeliv, neacoperit al cardinalului Jean de La Grange care avea să moară la Avignon în 1402, incripţia îi întreabă pe cei care privesc „Aşa, mizerabile, ce motiv ai să te mândreşti?”

Cultul lugubrului din deceniile viitoare a făcut ca cimitirul Inocenţilor din Paris, cu *Danse Macabre* pictat pe pereţii lui, să devină locul preferat de înmormântare şi locul de întâlnire cel mai popular din Paris. Cripte

zidite în cele 48 de arcade ale mănăstirii au fost donate de către burghezi bogaţi şi nobili – printre ei Boucicaut şi Berry – pentru rămăşiţele lor pământeşti. Deoarece 20 de parohi aveau dreptul de înmormântare la Inocenţi, morţii mai vechi trebuiră dezgropaţi continuu şi pietrele lor de mormânt vândute pentru a face loc celor noi. Craniile şi oasele îngrămădite sub arcadele mănăstirii erau atracţia curioşilor şi o dovadă sumbră a celei din urmă egalizări. În mănăstire şi în jurul ei îşi găsiră loc tot felul de prăvălli; prostituate îşi căutau clienţii acolo, alchimiştii îşi găsiră o piaţă, persoanele galante îşi dădeau întâlniri, câinii vagabondau. Parizienii veneau să viziteze criptele, să se uite la înmormântări şi dezgropări, să privească la picturile murale şi să citească versurile. Ascultau predici care durau o zi şi se înfiorau când Mortul sunând din corn intra din Rue St. Denis, conducând procesiunea lui de dansatori înfiorători.

Arta se ocupa de cele lugrube. Cununa de spini, rareori pictată mai înainte, deveni un instrument real al durerii care aducea sânge în picturile din a doua jumătate a secolului. Fecioara primise şapte suferinţe, de la fuga în Egipt până la Pietà – trupul neînsufleţit al fiului său stând culcat pe genunchii ei. Slaus Sluter, sculptor al ducelui de Burgundia făcu în 1390 prima Pietà cunoscută în Franţa pentru mănăstirea Champmol la Dijon. În acelaşi timp, triste apar şi feţele zâmbitoare ale aşanumitelor Madone Frumoase, cu veşmintele lor delicate şi cu pruncii fericiţi. Pictura seculară este veselă şi încântătoare; moartea nu tulbură niciodată acele picnicuri lirice sub turnuri fermecate.

Moartea Neagră se întoarse pentru a patra oară în 1388–90. Recidivele anterioare afectaseră mai ales copiii care nu aveau imunitate însă, a patra oară o nouă generaţie de adulţi căzu victimă acestei molipsiri rapide. În acel timp, populaţia Europei scăzuse la 40% şi 50% din cât fusese la începutul secolului şi avea să scadă şi mai mult pe la mijlocul secolului al XV-lea. Oamenii din acea perioadă rareori amintesc de această surprinzătoare diminuare a lumii lor deşi, evident, o observară în comerţul redus, în terenurile cultivate mai restrânse, în abaţii şi biserici abandonatte sau incapabile de a ţine slujbe din lipsă de venituri, în cartiere urbane distruse de război şi lăsate nereparate după 60 de ani.

Pe de altă parte s-ar putea ca fiind mai puţini, mâncau mai bine şi în

mod proporţional circulau şi mai mulţi bani. Apar totdeauna condiţii contradictorii. Există mărturii că afacerile creşteau deşi comerţul scăzu-se. Un negustor italian care muri în 1410 lăsă 100.000 de documente de corespondenţă cu agenţi din Italia, Franţa, Spania, Anglia şi Tunisia. Clasa negustorilor avea mai mulţi bani la îndemână decât înainte şi cheltuiala lor încurajă artele, confortul şi progresul tehnologic. Secolul al XIV-lea n-a fost arid. Atelierele de tapiserii din Arras, Bruxelles şi celebrul Nicolas Bataille din Paris produceau minuni care răpeau vitraliilor primul loc în arta decorativă.

Hărţile marinarilor ajunseră să fie mai eficiente, făcând ca monştri marini să dispară din colţul de jos în favoarea unor linii de coastă exacte şi accesoriilor de navigaţie. Banii burghezilor au pus la dispoziţie scriitorilor şi poeţilor un nou public şi au încurajat literatura prin cumpărarea de cărţi. Mai multe mii de scribi erau angajaţi să copieze pentru a acoperi necesarul celor 25 de librari şi staţionarii din Paris. Stilul flamboyant din arhitectură, cu multitudinea sa de mici turnuleţe, nişe acoperite şi contraforturi dantelate, exprima nu numai o exuberanţă tehnică ci o negare, chiar o sfidare, a declinului. Cum să împaci cu pesimismul catedrala din Milano, acel munte fantastic de filigran în piatră începută în ultimul sfert al secolului?

Efectele psihologice sunt mai limpezi decât cele fizice. Nu s-a scris niciodată atât de mult despre *miseria* vieţii umane, iar, sentimentul cifrelor care scădeau, chiar dacă nu este menţionat, a promovat pesimismul privitor la soarta oamenilor. „Ce va cădea asupra noastră, Dumnezeu ştie”„ scria John Gower în Anglia în 1393.

Pentru oamenii de afaceri, nu mai puţin decât pentru poeţi, nesiguranţa timpului dădea puţină încredere în viitor. Scrisorile lui Francesco Datini, negustor din Prati, îl arată trăind cu spaima zilnică de război, ciumă, foamete şi revolte, necrezând nici în stabilitatea guvernului, nici în cinstea colegilor săi: „Pământul şi marea sunt pline de hoţi” scria el unui partener „şi marea majoritate a oamenilor sunt predispuşi la rău”.

Gerson credea că trăieşte într-o perioadă de senilitate a lumii când societatea, ca şi un bătrân delirant, suferă de fantezii şi iluzii. El, ca şi alţii, simţea că venise timpul pentru venirea Antihristului şi pentru sfâr-şitul

lumii – pentru a fi urmată de una mai bună. În dorinţa populară, Apocalipsul ar aduce din nou un mare împărat – un al doilea Charlemagne, un al treilea Frederick, un Mesia Imperial – care, însoţit de un papă angelic, ar reforma Biserica, ar reînnoi societatea şi ar salva creştinismul. Oameni ai Bisericii şi moralişti aflaţi într-o dispoziţie apocaliptică subliniau mai mult ca oricând vanitatea lucrurilor lumeşti, deşi fără să reducă în mod vizibil dorinţa vreunuia pentru posesiuni şi mândria de a le avea.

Clerul era dator să adopte o concepţie pesimistă despre soarta omului pentru a dovedi nevoia izbăvirii. În niciun caz nu era ceva nou pentru secolul al XIV-lea. Cum cardinalul de Ailly credea că a sosit timpul Antihristului, aşa crezuse şi Toma d'Aquino cu o sută de ani înainte. Dacă erau dezamăgiţi credincioşii din cauza corupţiei Bisericii, aceasta se întâmplase nu mai puţin şi în anul 1040, când un călugăr de la Cluny scria: „Deoarece oricând religia a eşuat printre pontifi... ce putem crede decât că întreaga rasă umană, rădăcină şi ramură, cu bunăştiinţă alunecă din nou în prăpastia haosului primitiv?"

Deşi într-o perioadă de declin, dictonul favorit al lui Mézieres era „Lucrurile acestei lumi trecătoare merg din rău în mai rău"; el este egalat de afirmaţiile lui Roger Bacon din 1271, la apogeul unei perioade de avânt, „Mai multe păcate domnesc în aceste zile decât în orice altă perioadă... dreptatea piere, întreaga pace este sfărâmată".

Sentimentele nu erau noi, însă în secolul al XlV-lea ele erau mai pătrunzătoare şi mai defăimătoare pentru specia umană.

„Timpurile trecute aveau virtute şi dreptate, însă azi domneşte numai viciul" spune lamentaţia lui Deschamps. Cum poţi avea încredere în permisele de liberă trecere? întreabă Christine de Pisan, comentând eşecurile cavalerismului, „văzând puţinul adevăr şi fidelitate care se găseşte în lume în aceste zile". În altă parte, ea scrie: „Toate bunele obiceiuri decad şi virtuţile nu mai sunt preţuite". Jeluirea ei avea o oarecare justificare, deoarece chiar Universitatea se apucase să vândă diplome în teologie candidaţilor care nu vroiau să înceapă studiile ei îndelungate şi dificile sau care se temeau că nu vor reuşi la examen. Alte universităţi primiră autorizaţia să acorde diplome, chiar şi oraşele care nu aveau

universităţi, dând naştere zicalei sarcastice „De ce nu o diplomă de la o cocină de porci?” Condamnarea pentru decadenţă a epocii era la modă, însă decadenţa era considerată reală şi sentimentul unui declin moral faţă de zilele mai bune din trecut era insistent. Poeţii scriau chiar pentru cercurile pe care le condamnau şi ei trebuie să fi atins vreo coardă sensibilă. Deschamps – care niciodată nu se lăsa de critică – a fost numit şambelanul lui Ludovic de Orléans în 1312.

Toate straturile sociale împărtăşeau vina. Cutremurat profund de răscoala ţăranilor, Gower a scris un cântec de jale despre corupţia timpului numit *Vox Clamantis*, în care dezvăluie o „dezgustătoare multitudine de vicii” printre săraci şi bogaţi. Autorul necunoscut al unei alte acuzaţii intitulată „*Viciile diverselor straturi ale societăţii*” le găsi la toţi o vină: Biserica este scufundată în schismă şi simonie, clerul şi călugării sunt în întuneric, regii, nobilii şi cavalerii sunt supuşi corupţiei şi puterii, negustorii, cămătăriei şi fraudei, legea este supusă mituirii, comunele sunt scufundate în ignoranţă şi sunt asuprite de tâlhari şi ucigaşi.

Omenirea era purtată de unul din refluxurile istoriei; la mijlocul secolului, Moartea Neagră ridicase problema ostilităţii lui Dumnezeu faţă de om şi, de atunci, evenimentele aduseră puţină consolare. Contemporanilor, miseria timpului le reflecta păcatul şi, într-adevăr, păcatul sub forma lăcomiei şi a neomeniei era preponderent. Pe pantele coborâtoare ale Evului Mediu, omul pierduse încrederea în capacitatea sa de a clădi o societate sănătoasă.

Dorinţa de pace şi de a pune capăt schismei era proclamată pe scară largă. Un notar din Cahors spuse că în toţi cei 36 de ani ai vieţii nu cunoscuse dioceza lui un an fără război. Observatori atenţi, conştienţi de daunele sociale, cereau pace ca singura speranţă de reformă, de reunificare a Bisericii şi de rezistenţă împotriva turcilor care ajunseseră la Dunăre. În *Visul unui bătrân pelerin*, scris în 1389 pentru a-i convinge pe Carol al VI-lea şi Richard al II-lea să facă pace, Mezieres înfăţişază portretul patetic şi dramatic al unei bătrâne în zdrenţe, cu părul alb, despletit, sprijinindu-se într-un toiag şi ducând o cărticică roasă de şoareci. Ea era numită *Devoţiunea*, însă acum se numeşte *Disperarea* deoarece locuitorii regatului ei sunt sclavi la Mahomed, creştinismul este primejduit, frontierele estice

ale creştinismului ameninţate de duşmanii credinţei.

„*Veniat Pax*!” strigătul din faimoasa predică a lui Gerson cu 15 ani în urmă, răsuna deja în inimile oamenilor. Puţini puteau spune pentru ce se ducea războiul. În Anglia, Gower nu-l mai considera un război drept ci unul prelungit de „lorzii lacomi” pentru câştig. „Să se termine!” – striga el – „pentru ca lumea să trăiască în linişte”. Dacă Deschamps este un bun reporter, ţăranii francezi pot fi auziţi, discutând despre război în timp ce recoltează. „A durat destul” spune Robin, „nu cunosc pe nimeni care să nu se teamă de el. Desigur că întreaga poveste nu valorează doi bani”.

„Totuşi” răspunde Henry Cocoşatul, cu tristă înţelepciune:

„Toţi vor trebui să apuce scutul
Deoarece nu vom avea pace până ce nu ne vor da înapoi Calais”.

Acesta este refrenul fiecărei strofe şi acesta era punctul fierbinte. Oricât ar fi fost de nerăbdători să termine starea de război, conducătorii Franţei nu erau dispuşi să încheie o pace permanentă care să lase poarta deschisă a Calais-ului în mâinile englezilor.

Pentru ducele de Burgundia, pacea era o necesitate presantă pentru a restabili comerţul între Flandra şi Anglia. Numai cu aprobarea lui a fost posibil ca un om sfânt, numit Robert Ermitul, să apară la curte, protejat de şambelanul regelui, Guillaume Martel, pentru a aduce ştirea că cerul poruncea să fie pace. Când se întorcea din Palestina, spuse Ermitul, o voce îi vorbise în mijlocul unei înfiorătoare furtuni pe mare, spunându-i că va supravieţui pericolului, şi că atunci când va atinge uscatul va trebui să meargă la rege să-i spună să facă pace cu Anglia şi să-l avertizeze că toţi cei care vor fi împotrivă, vor plăti scump. Pacea avea atât adversarii cât şi apărătorii ei.

Cel mai important apărător – şi cea mai însemnată schimbare de situaţie – era regele Angliei. Tot atât de autocrat ca şi tatăl lui, fără a fi însă un soldat, Richard al II-lea dorea terminarea războiului pentru a reduce puterea baronilor şi a promova o monarhie absolută. Dorinţa lui coincidea cu cea a ducelui de Lancaster care, instalându-şi fiicele ca regine a Castiliei şi a Portugaliei, dorea pace cu Franţa pentru a le proteja interesele. „Lasă-l pe fratele meu Gloucester să facă război cu Sultanul Baiazid care ameninţă

creştinătatea la frontierele Ungariei” spuse el; aceasta era sfera propice pentru cei nerăbdători să lupte.

Prin eforturile conjugate ale lui Lancaster şi Burgundia, discuţiile au fost reluate în mai 1393 la Leulinghen, un sat distrus de război pe malurile, râului Somme lângă Abbeville. Din lipsă de case, delegaţii – ducii de Burgundia şi Berry pentru Franţa, Lancaster, Gloucester şi arhiepiscopul de York pentru Anglia – şi suitele lor locuiră în corturi, cel al lui Filip de Burgundia fiind fireşte punctul central. Era făcut din pânză pictată, în forma unui castel cu turnuleţe şi ziduri crenelate având un portic la intrare între două turnuri de lemn. Salonul principal despărţea mai multe apartamente între care se aflau mici alei.

Teoretic, regele Carol era cazat la o abaţie benedictină din apropiere, cu o frumoasă grădină îngrădită de ziduri, pe malurile minunatului fluviu. Cu gândul la aventura cruciadei, regele Franţei, ca şi regele Angliei, erau gata să încheie o luptă începută înainte ca unul din ei să se fi născut. Tratativele erau ţinute într-o capelă cu acoperiş de stuf şi cu pereţii acoperiţi de tapiserii care înfăţişau vechi lupte, pentru a ascunde picturile murale distruse din spatele lor. Când ducele de Lancaster spuse că delegaţii nu ar trebui să se uite la scene de război când tratează pacea, tapiseriile au fost repede înlocuite cu scene din ultimele zile ale lui Hristos. Ca unchi mai în vârstă, Berry şi Lancaster stăteau pe scaune înalte, ducii de Burgundia şi de Gloucester lângă ei, iar conţii, prelaţii, cavalerii, avocaţii, învăţaţii şi funcţionarii erau înşiraţi de-a lungul pereţilor. Printre delegaţi umbla un oaspete regesc, Leon al V-lea de Lusignan, numit rege a Armeniei deşi, de fapt tot ceea ce rămăsese din regatul lui era Cipru. Turcii luându-i-l şi pe acesta, el era o voce înflăcărată în favoarea cruciadei, plictisindu-i atât pe ducii francezi cât şi pe cei englezi.

Schisma deveni un subiect de discuţie atunci când Papa Clement trimise pe nobilul cardinal spaniol Pedro de Luna, bine burdușit cu aur și daruri splendide, pentru a-i convinge pe englezi de legitimitatea papalităţii de la Avignon. Supărat, Lancaster îi spuse: „Voi, cardinalii din Avignon, sunteţi cei care i-aţi dat naştere (schismei); voi cei care o susţineţi, care o sporiţi în fiecare zi. Vai vouă!” Ducele de Burgundia nu comentă subiectul. El se oferi să ignore schisma pentru a conduce discuţiile spre un tratat,

lăsând Universităţii sarcina să găsească mijloacele de reunificare a Bisericii.

Când se ajunse la cererea Franţei de a distruge oraşul Calais şi la cererea englezilor de îndeplinire a tuturor condiţiilor tratatului de la Bretigny, părţile erau mai departe una de alta ca niciodată. Calais era „ultimul oraş pe care-l vom ceda vreodată „spuseră englezii în timp ce francezii insistară că teritoriile care refuzaseră în mod hotărât de a acorda jurământul lor Angliei nu puteau fi transferate cu sila. În acest impas, fiecare parte abandonă discret urmărirea cererii ei majore şi se ocupă de subiectele mai mici.

Neînduplecat şi bănuitor, ducele de Gloucester se opuse fiecărei propuneri. El se plânse că francezii foloseau un limbaj ambiguu, plin de „cuvinte subtile cu dublu înţeles” pe care le întorceau şi le suceau în propriul lor avantaj – cuvinte pe care englezii nu le foloseau „deoarece vorbirea şi intenţiile lor sunt clare”. Funcţiona deja stereotipul francezului subtil şi al englezului direct. La insistenţa lui Gloucester, englezii cerură ca toate propunerile să fie trecute în scris pentru ca ei să poată să analizeze atent toate frazele pe care le-ar găsi obscure sau susceptibile de interpretări. Apoi ei vor trimite pe funcţionarii lor să afle cum le-au înţeles francezii şi după aceea să ceară fie amendarea, fie înlăturarea lor, prin aceasta lungind procedura.

Dificultatea de a încheia pacea avea şi o cauză reală. Deşi lorzii englezi vorbeau franceza, limba era învăţată, nu era limba lor maternă, iar ei nu se simţeau siguri pe ea. Un nobil atât de mare cum era primul duce de Lancaster, care scrise *Livre des sainctes medicines*, spunea despre lucrarea sa „Dacă franceza mea nu este corectă, trebuie să fiu scuzat deoarece sunt englez şi nu-s prea versat în franceză”. Ducele de Gloucester invocă problema limbii ca scuză pentru tărăgăneala lui şi întârzierea de a încheia înţelegerile, însă neîncrederea în francezi era reală. De când Carol al V-lea mânuise clauzele tratatului de la Bretigny, englezii au abordat – şi s-au împotrivit – înţelegerilor cu teama de a fi traşi pe sfoară.

Pentru a-l influenţa pe Gloucester prin misiunea sa divină şi prin elocinţă, Robert Ermitul a fost chemat la conferinţă de către ducele de Burgundia. Preacuviosul sihastru îl rugă pe duce în cuvinte pătimaşe: „Din

dragoste pentru Dumnezeu, nu te mai opune păcii”. În timp ce războiul dintre englezi şi francezi îi dezbina pe creştini, Baiazid şi turcii lui avansau. Datoria creştinilor, implora el, era să se unească împotriva păgânilor.

„Ha, Robert” răspunse Gloucester, „nu vreau să împiedic o pace, însă voi francezii folosiţi cuvinte atât de colorate pe care nu le înţelegem încât, când vreţi, le faceţi să însemne război sau pace după placul vostru... totdeauna prefăcându-vă până ce v-aţi atins scopul”. Cu toate acestea, ducele de Gloucester trebui să renunţe la intransigenţa lui din respect pentru dorinţa nepotului său regal, pe care-l dispreţuia. Lipsită de un acord asupra oraşului Calais, pacea permanentă era încă evazivă însă se făcuse oarecare progres prin faptul că era prelungit armistiţiul cu încă 4 ani, în timpul cărora diversele teritorii disputate urmau să revină uneia din părţi, netezind calea pentru o înţelegere finală.

În iunie, în timp ce se discutau ultimele clauze, nebunia îl cuprinse din nou pe regele Franţei. Ca şi boala de la Amiens care a indicat primul atac, al doilea atac coincise cu discuţiile de pace. Poate nerăbdarea faţă de nişte tratative de lungă durată a fost factorul perturbator. De data aceasta nebunia a fost mai gravă decât prima dată şi dură o perioadă mai îndelungată, de 8 luni. Pentru restul vieţii lui, care avea să se termine de-abia în 1422, la 30 de ani după primul atac, Carol va fi cuprins de nebunie cu intermitenţe, cu reveniri destul de dese ca să împiedice o guvernare stabilă şi să exacerbeze lupta pentru putere în jurul tronului său pe jumătate vacant. În aceşti 30 de ani, înfruntarea între fracţiunile Orléans şi Burgundia şi dintre urmaşii lor avea să-i aducă înapoi pe englezi iar Franţa să devină la fel de ruinată şi neajutorată ca după lupta de la Poitiers.

În timpul crizei din 1393 mintea regelui „a fost acoperită cu asemenea umbre” încât nu-şi putea aminti cine şi ce era. El nu ştia că este rege, că era căsătorit, că avea copii sau că numele lui era Carol. El manifesta două aversiuni: faţă de crinul înlănţuit cu numele lui sau cu iniţialele din însemnele lui heraldice, pe care încerca să le şteargă cu furie ori de câte ori le vedea, şi faţă de soţia lui de care fugea cu groază. Dacă se apropia de el, obişnuia să strige „Cine este femeia asta a cărei vedere mă tulbură? Aflaţi ce vrea şi scăpaţi-mă de dorinţele ei ca să nu mă mai urmărească”. Când

văzu blazonul Bavariei, dansă în faţa lui, făcând gesturi grosolane. Nu-şi recunoaştea copiii deşi îl recunoştea pe fratele lui, unchii, sfetnicii şi servitorii lui şi-şi amintea de numele celor morţi de mult. Numai soţia neglijată a fratelui său, trista Valentina, de care întreba mereu numind-o „iubita lui soră”, reuşea să-l liniştească. Această preferinţă dădu fireşte naştere la zvonuri, răspândite de fracţiunea burgundă, cum că Valentina îl vrăjise cu o otravă deosebită. Mizând pe crimele lui Visconti şi reputaţia italienilor pentru otrăviri, intriganţii o învinuiră pe Valentina că ţintea un loc mai înalt, tatăl ei spunându-i să devină regina Franţei.

Nebunia era obişnuită în Evul Mediu în toate variantele ei. William de Hainault-Bavaria, un nepot al reginei Filipa a Angliei, „înalt, tânăr, puternic, brunet şi vioi”, fusese un maniac furios trebuind să fie închis într-un castel de-a lungul a 30 de ani, majoritatea timpului cu ambele picioare şi mâini legate. Cei care sufereau de boli mai uşoare nu erau închişi ci umblau printre vecinii lor precum cei sluţi, cei cu spasme şi alte infirmităţi şi se alăturau pelerinajelor la Rocamadour în căutarea vindecării.

Nebunia era considerată deoseori vindecabilă şi înţeleasă ca un fenomen firesc, provocat de un stress mental sau emoţional. Se prescria odihnă şi somn, precum şi sângerări, băi, unsori, loţiuni făcute din metal, voie bună. Mai era văzută şi ca o boală dată de Dumnezeu sau de Diavol, care trebuia tratată prin exorcism sau prin raderea părului de pe capul victimei în formă de cruce, sau prin legarea acesteia de catapeteasmă în biserică pentru ca starea ei să se îmbunătăţească prin ascultarea slujbei.

Niciun doctor sau tratament nu-i ajută lui Carol al VI-lea în timpul ultimelor sale crize. I se permise unui şarlatan şleampăt cu ochi răi şi pseudomistic, numit Arnaut Guilhem, să-l trateze pe Carol, căci acesta pretinse că posedă o carte dată de Dumnezeu lui Adam cu ajutorul căreia omul putea învinge toate bolile care erau rezultatul păcatului originar. Un prototip de Rasputin, care câştigase încrederea reginei şi curtenilor, el insistă că boala regelui era provocată de vrăjitorie însă, nereuşind să cheme forţe superioare, a fost în cele din urmă dat afară. Au fost încercaţi alţi vraci şi remedii, de tot felul, dar fără rezultat. Chiar doctori de la Universitate se prezentară, pentru a descoperi şi pedepsi „vrăjitorii”. Odată, doi călugări augustini, după ce nu obţinuseră niciun rezultat de la

incantaţiile magice şi de la un lichid făcut din perle pisate propuseră să facă nişte incizii în capul regelui. Când acest lucru n-a fost permis, călugării acuzară de vrăjitorie pe bărbierul regelui şi pe portarul ducelui d'Orieans şi, când aceştia au fost achitaţi, îl acuzară imediat pe Orléans însuşi. În consecinţă călugării, aduşi în faţa judecăţii şi torturaţi, mărturisiră că erau nişte mincinoşi, vrăjitori şi idolatrii în slujba Diavolului şi, luându-li-se statutul clerical, au fost predaţi oficialităţilor seculare şi executaţi.

Obsesia vrăjitoriei în cazul lui Carol reflecta o sporire a credinţei în cele oculte şi demonice. Vremurile tulburi alimentează credinţa în conspiraţia răului care, în secolul al XIV-lea, era considerată ca lucrătura persoanelor sau grupurilor care aveau acces la ajutorul diavolesc. De aici şi spectrul tot mai frecvent al vrăjitorului. Prin anii 1390 vrăjitoria fusese recunoscută oficial de Inchiziţie ca echivalent al ereziei.

Biserica se afla în defensivă, sfâşiată de schismă, lovită în autoritate şi doctrină de mişcări agresive de disidenţă, asaltată de cereri de reformă. Ca şi omul obişnuit, ea se simţea înconjurată de forţe răuvoitoare, dintre care vracii şi vrăjitoarele erau consideraţi ca agenţi purtători ai voinţei diavoleşti. În acest timp, în 1398, teologii de la Universitatea din Paris ţinură conclavul solemn care a declarat că magia neagră infectează societatea cu o vigoare reînnoită.

Bietul rege nebun a fost o victimă a acestor credinţe, „în numele lui Iisus Hristos" striga el, plângând din cauza suferinţei lui, „dacă este vreunul din voi complice cu acest rău de care sufăr, îl rog să nu mă mai chinuie ci să mă lase să mor!" După această izbucnire jalnică, guvernul, în speranţa că va potoli mânia cerului, votă o ordonanţă care prevedea pedepse severe pentru blasfematori şi care permitea confesorilor să aibă grijă de prizonierii condamnaţi la moarte. În plus, Porte de l'Enfer (Poarta Iadului) a fost rebotezată Porte St. Michel.

În ultimii ani crizele regelui se declanşau şi treceau în mod neprevăzut. Într-un an, 1399, el suferi 6 atacuri, unul mai grav decât altul, până ce se ghemui într-un colţ crezând că este făcut din sticlă sau fugi pe coridoare urlând ca un lup. În intervalele sale de sănătate, Carol dorea să-şi reia funcţia de rege, deşi aceasta trebuia să se reducă mai ales la aspectele ceremoniale. Se spune că în acele vremuri reluase legăturile sale conjugale

cu Isabeau care dădu naştere la încă patru copii între 1395 şi 1401 – fără ca aceştia să fie o dovadă a paternităţii lui.

Frivolă şi senzuală, încă o străină cu un pronunţat accent german, umilită de aversiunea nebună a soţului ei, Isabeau îl abandonă pe Carol valeţilor lui şi unei fete pe care o aduse ea însăşi ca să-i ţină locul, o fiică a unui geambaş, numită Odette de Champdivers, care-i semăna şi era poreclită de public „mica regină”. Regina se lăsa pradă plăcerilor frenetice şi adulterului combinat cu intriga politică şi cu pasiunea nestăvilită pentru bani. Nesigură în Franţa, ea se dedică strângerii unei averi personale şi îmbogăţirii familiei sale bavareze. Ea obţinu de la Carol, lucid sau nu, pe numele ei sau al copiilor ei, cesiuni de terenuri, venituri, reşedinţe şi conturi separate. Strânse cufere cu bani şi bijuterii pe care le ascunse în diverse pivniţe. Domnia ei la curte deveni tot mai extravangantă şi agitată, rochiile doamnelor mai decoltate, amorurile mai scandaloase, festivităţile mai excesive. Regina înfiinţă o Curte a Dragostei la care ambele sexe jucau rolul apărătorilor şi judecătorilor discutând, după cum spunea un contemporan dispreţuitor, „în acest tribunal ridicol, cele mai ridicole probleme”.

Viaţa la curte poate genera plictiseală şi dezgust chiar unei regine. Cu nostalgia bucolicului, cu 400 de ani înainte de Maria Antoaneta, Isabeau clădi un *Hotel des Bergères* (Casa păstorilor) pe proprietatea ei de la St. Ouen, cu grădini şi câmpii, şură, grajd, stână de oi şi hulubărie, unde se juca de-a ţăranca şi îngrijea găinile şi vitele. Se spunea că regele, odată cu trecerea timpului, era neglijat cu desăvârşire, trăind murdar şi chiar flămând în apartamente unde geamurile de hârtie erau rupte şi porumbeii intrau şi-şi lăsau găinaţul. În timpul unei perioade de luciditate, el îl arestă pe şambelanul şi amantul reginei, porunci să fie pus în lanţuri, interogat sub tortură şi după aceea înecat în Sena, în secret.

În lupta politică, Isabeau se alătură acelora care aveau puterea. Când Ludovic de Orléans a fost numit regent, ea se alie cu el împotriva ducelui de Burgundia şi se presupunea că devenise amanta lui. Când a fost asasinat de fiul şi urmaşul ducelui de Burgundia, Ioan Temerarul, ea trecu în tabăra şi patul ucigaşului lui Ludovic. În vidul creat de un rege viu dar neajutorat, Franţa se poticni şi regina, lipsindu-i orice capacitate de a face faţă

situaţiei, deveni unealta forţelor neîndurătoare – Burgundia şi Anglia – care umplură vidul. Suferind presiuni la Paris, separată geografic şi politic de Delfin, incapabilă de a-şi câştiga sprijin în favoarea ei, ea a fost de acord în cele din urmă cu tratatul infam care-l numea pe regele Angliei moştenitorul tronului Franţei în locul propriului ei fiu. La sfârşit, obeză şi depravată, ea îi supravieţui 15 ani soţului ei şi, în cele din urmă, avea să găsească un biograf prea plin de imaginaţie în marchizul de Sade.

Uitându-se înapoi din perspectiva celor 200 de ani trecuţi, ducele de Sully, ministrul cel mai important al lui Henric al IV-lea, caracterizează domnia lui Carol al VI-lea ca „bogată în evenimente sinistre... mormântul legilor bune şi bunelor moravuri din Franţa”...

Capitolul 25

Ocazia pierdută

În timp ce discuţiile pentru pace se ţineau la Leulinghen în mai-iunie 1393, baronul de Coucy discuta cu Papa Clement la Avignon, unde se dusese după ce aplanase disputa savoiardă. Misiunea lui marca începutul unei încercări majore care urma să determine în următorii doi ani instalarea lui Clement la Roma şi a francezilor în Statele Papale, transformate într-un regat al Adriei. Ambele eforturi necesitară sprijinul lui Gian Galeazzo Visconti, a cărui grijă în această încercare nu era atât de mult soarta papalităţii cât, mai curând, expansiunea Milanului. Deşi evlavios din fire, el nu pare să fi avut sentimente puternice pentru vreunul din papi, nici pentru schismă cu excepţia folosirii ei în propriul său interes. Obiectivul lui era să frângă puterea Florenţei şi Bolognei, atrăgând Franţa în Italia într-o alianţă cu Milano.

Introvertit, inteligent, bogat şi melancolic, Gian Galeazzo era maestrul aşa-zisei realpolitick în Italia. Se extinsese până în nord, absorbind Verona, Padua, Mantua şi Ferrara şi intenţiona să se extindă în sud în Toscana şi Statele Papale. Poate ţintea să facă un regat al Lombardiei, poate chiar o Italie unită sau poate juca acest joc de dragul puterii. În politica schismei el urma o cale întortocheată, între supuşii milanezi care erau loiali papei de la Roma, dar şi ca partener al Franţei, ceea ce însemna opţiunea pentru

Clement. Cum intenţiona să navigheze prin aceste strâmtori nu era clar. Totuşi, el a fost acela care reînviase ideea că Franţa trebuie să urmărească din nou cucerirea regatului Adriei, beneficiar fiind ginerele său, Ludovic de Orléans. Acest plan – care era acum obiectul misiunii lui Enguerrand de Coucy – fusese discutat cu înflăcărare şi delicateţe de către ambasadorul la Paris al lui Visconti, Niccolò Spinelli, unul din cei mai capabili diplomaţi din vremea aceea, în vârstă de 70 de ani. Statele Papale, spunea Spinelli, nu câştigaseră altceva decât ură pentru Sfântul Scaun. În cei 1.000 de ani de când fuseseră date papalităţii, în numele lor fuseseră duse cele mai violente războaie şi „totuşi preoţii nici nu le stăpânesc în pace, nici nu le vor putea stăpâni vreodată”. Ar fi mai bine ca ei să renunţe complet la stăpânirea seculară, „ca o povară nu numai pentru ei ci pentru toţi creştinii, în special pentru italieni”.

Francezii n-aveau nevoie să fie convinşi pentru a-şi asuma sarcina, însă ei doreau ca regatul să fie dat oficial lui Ludovic ca feud papal înainte ca ei să încerce o cucerire fizică. Totuşi, papa voia să aibă Statele Papale în mâna lui înainte de a le ceda. Enguerrand de Coucy, în calitate de suprem avocat şi francezul care cunoştea cel mai bine labirintul politicii italiene, a fost însărcinat să-l convingă pe Clement să facă cedarea înainte de cucerire. În misiune el era însoţit de episcopul de Noyon, un membru al Consiliului regal, cunoscut pentru talentele sale oratorice, şi de secretarul regelui, Jean de Sains, care avea sarcina să noteze ce se discuta. În „discursuri elocvente”, Coucy şi episcopul spuseră papei că, lipsindu-le o minune, numai intervenţia Franţei putea să pună capăt schismei; Clement singur nu putea face nimic. Dându-i lui Ludovic regatul Adriei, papa va recâştiga un venit anual continuu din patrimonii care nu fuseseră niciodată sub controlul papal de la plecarea la Avignon. Solii spuseră că regele Franţei recomanda pe fratele lui ca persoana cea mai potrivită ca să întreprindă cucerirea, deoarece „el este tânăr şi poate munci din greu” şi va avea ajutorul de la ducele de Milano.

Clement se opuse, pe motiv că el nu dorea să fie cunoscut ca „lichidator al moştenirii papale”. Aceasta nu-l deranjase cu 10 ani înainte când dăduse bula de înfeudare ducelui de Anjou, însă acum nu mai era atât de sigur de posibilităţile francezilor. Au fost chemaţi trei cardinali pentru

sfat, inclusiv Jean de la Grange, cardinal de Amiens, cel care-l înfricoşase o dată pe Carol al VI-lea cu presupusele relaţii intime cu un demon. Clement voia nişte răspunsuri dificile: câţi bani, câţi oameni vor da francezii pentru campanie şi cât timp vor sta ei în Italia. Dorea să i se făgăduiască 2000 de soldaţi conduşi de căpitani şi de nobili vestiţi şi 600.000 de franci pe an timp de trei ani pentru întreţinerea lor. Solii, încurcaţi, nu puteau da un răspuns; instrucţiunile lor, cuprinzând nu mai puţin de 17 „puncte”, nu conţineau nimic despre chestiunile militare. Cardinalul de la Grange sugeră discret că ducele de Orléans şi-ar putea începe campania, acordându-i-se feudele pe care le va cuceri în înaintarea lui. Deşi au stat şase săptămâni, Enguerrand de Coucy şi episcopul nu reuşiră să obţină mai mult decât promisiunea lui Clement să-şi trimită solii la Paris pentru continuarea discuţiilor.

În Franţa, faptul că nu se încheiase pace şi că regele înnebunise din nou – intensificând lupta între ducele de Burgundia şi Orléans – slăbi dorinţa pentru Calea Forţei. Francezii nu erau pregătiţi să plece în Italia până ce nu se înţelegeau cu Anglia.

Într-adevăr, când englezii aflară de planurile franceze ei trimiseră un avertisment că vor încălca armistiţiul dacă Franţa va ridica armele împotriva papei de la Roma. Neavând încredere în grupul războinic al lui Gloucester, francezii trimiseră crainici prin regat pentru a porunci întărirea apărării şi repararea zidurilor stricate. Ca urmare a unei noi încercări de a-i antrena pe arcaşi, a fost emisă o ordonanţă care interzicea jocurile.

Tenisul, adoptat de oamenii de rând care-i imitau pe nobili, şi soûles, o formă de hochei de câmp practicat de burghezi şi rareori jucat fără oase rupte, precum şi zarurile şi jocul de cărţi au fost interzise în speranţa că se va încuraja tragerea cu arcul şi cu arbaleta. Era acelaşi efort făcut de Carol al V-lea în 1368 şi el arată că guvernanţii erau conştienţi de slăbirea pregătirii de luptă a arcaşilor francezi.

Nu le lipsea măiestria; necazul era că tactica franceză nu permitea arcaşilor să ocupe un loc esenţial. Nu se adopta o acţiune combinată a arcaşilor şi cavalerilor; erau închiriate companii de arbaletieri şi de-abia erau folosite. Motivul era un amestec de dispreţ pentru omul de rând şi teama că în luptă cavaleria şi-ar pierde locul predominant. Prin 1393,

teama de revolte făcu ca noua ordonanţă să aibă o viaţă scurtă. După o perioadă în care devenise foarte populară practicarea tragerii cu arcul şi arbaleta, nobilii insistară ca interzicerea jocurilor să fie ridicată, temându-se ca nu cumva poporul de rând să obţină o armă prea eficientă împotriva nobilimii. Ei au fost prinşi în acea ironie obişnuită a oamenilor, când un interes îl anulează pe celălalt. Se făceau presiuni contrarii asupra lui Voie de Fait. Florentinii trimiseră o misiune impunătoare de 16 soli la Paris pentru a pleda împotriva alianţei franceze cu Gian Galeazzo. Ei găsiră un aliat în ducele de Burgundia, care, din cauza supuşilor săi flamanzi, nu fusese niciodată un partizan prea înfocat al lui Clement şi, desigur, nu era dispus să-l ajute să ajungă la Roma, dacă aceasta însemna ca Ludovic să fie rege al Adriei precum şi regent. La rândul lui ducele găsi o aliată – deşi o dispreţuia – în regina Isabeau, care ar fi luat masa şi cu Diavolul numai să-i facă rău lui Gian Galeazzo.

Public, cea mai puternică influenţă împotriva acestei Voie de Fait era cea a Universităţii, punctul de sprijin al instituţiei clerului intelectual. Clericii de la Universitate nu se împăcaseră niciodată cu Babilonul de la Avignon. Consecinţele sale – simonie, corupţie şi materialism sporit, pierderea prestigiului, sporirea protestelor şi mişcărilor de nemulţumire printre lollarzi şi mistici, naţionalismul stimulat de încercarea franceză de a domina papalitatea şi exacerbat de statele rivale care luaseră partea unui sau altui papă – aduseră Biserica în situaţia de a nu mai fi stimată. Din punct de vedere istoric, ruperea vechii unităţi a credinţei şi creşterea naţionalismului, au fost favorizate, dar nu provocate de schismă. În cursul istoriei caracterul universal nu este lesne perceput, oamenii văd ceea ce le este imediat la îndemână, şi ceea ce văzură la sfârşitul secolului al XlV-lea au fost daunele aduse societăţii de schismă şi necesitatea disperată de a reunifica Biserica.

Facultatea de teologie apăra acum deschis calea încetării schismei, în ciuda edictului ce interzicea discuţiile despre acest subiect. Gerson, în susţinerea orală a tezei sale „*Jurisdicţia spirituală*” pentru a obţine titlul de doctor în teologie.în 1392, furniză baza doctrinală pentru abdicarea ambilor papi. „Dacă nu-i avantajos pentru binele comun să fie menţinută autoritatea, ar trebui să se renunţe la ea” susţinea el şi afirma cu

îndrăzneală că a menţine autoritatea într-un astfel de caz era păcat de moarte. Apoi, oricine care nu ajuta în mod activ la a se pune capăt schismei era vinovat din punct de vedere moral că o prelungea. Aceasta se referea evident la clericii care erau dispuşi să trăiască cu doi papi din cauza numărului sporit de venituri pe care le obţineau de pe urma acestei situaţii. Afirmaţia publică a lui Gerson făcută la Paris era un semnal al presiunii tot mai sporite, accentuată de prezenţa cancelarului de Ailly la preşedinţie. Mai dovedea şi ocrotirea ducelui de Burgundia fără care Gerson n-ar fi izbutit niciodată să îndrăznească să se exprime atât de direct.

Contrar acestora, dorinţa de a merge în Italia a fost brusc aţâţată de o nouă ofertă făcută lui Ludovic de Orléans. El a fost rugat să accepte suveranitatea Genovei, unde treburile interne atinseseră acel punct dureros când străinii sunt chemaţi în ţară. Dacă planul a fost inspirat de Gian Galeazzo care dorea ca Genova să fie port pentru statul Milano nu se ştie, însă el l-a favorizat net crezând că, sub suveranitatea ginereului său, Genova va fi la dispoziţia lui. Pentru Ludovic era un noroc extraordinar, un punct de sprijin mai uşor de atins sub soare decât pretenţia faţă de Neapole a vărului său Anjou, pretenţie încă nerealizată, şi un pas important în drumul spre Adria.

Primul său pas a fost să-l trimită din nou pe baronul de Coucy la Avignon împreună cu reprezentantul lui personal, Jean de Trie, cei doi însoţindu-i pe episcopul de Noyon şi pe secretarul regelui care fuseseră şi înainte. Ei urmau să ceară din nou înfeudarea Adriei, amânând cucerirea ei şi marşul spre Roma cu încă trei sau patru ani. Întârzierea avea ca scop să-i dea timp lui Ludovic să reuşească în Genova. Din nou cardinalii se tocmiră strâns – pentru bani, trupe, pentru angajamente semnate de Carol şi de fratele lui şi alte condiţii care închideau virtual Calea Forţei. Poate că, în cele din urmă, Clement a recunoscut că el făcea imposibil numai ceea ce nu fusese niciodată fezabil. După multe amânări şi scuze care-l ţinură pe Coucy şi pe colegii lui la Avignon timp de trei luni, ei reuşiră să obţină ca documentul de înfeudare a Adriei să fie confirmat ca bulă numai după ce regele Franţei şi fratele său aveau să aprobe condiţiile. Solii părăsiră Avignonul la 3 septembrie 1394. Două săptămâni mai târziu efortul lor se dovedi zadarnic când auziră vestea uluitoare că murise Clement.

Schisma care-l ridicase pe Clement la rangul de papă a fost călăul lui, prin mâna Universităţii din Paris. Din ianuarie, când regele îşi recăpătase raţiunea, Universitatea insistase să i se acorde o audienţă pentru a prezenta părerile ei. Până atunci, ducele de Berry, partizanul cel mai înfocat al lui Clement, oprise o astfel de întrevedere, răspunzând la apelurile Universităţii cu reproşuri violente şi ameninţări de a „condamna la moarte şi a-i arunca în fluviu” pe principalii promotori ai acestei afaceri. Aceste sentimente puternice erau inspirate de „daruri bogate” primite de la Clement care, aflând despre intenţiile Universităţii, îl trimise pe cardinalul de Luna la Paris pentru a încerca o persuasiune financiară, pe care Berry o înţelegea cel mai bine.

Ducele de Burgundia trebuie să-i fi dat fratelui său la un moment dat un argument convingător pentru a dovedi contrariul deoarece, printr-o răsturnare surprinzătoare a situaţiei, Berry răspunse deodată petiţionarilor: „Dacă găsiţi un remediu care să fie acceptabil pentru Consiliu, îl vom accepta imediat”.

Încetarea schismei, enunţată de Gerson, era deja soluţia Universităţii. Ca s-o facă cât mai public, facultatea organiză un referendum popular cu o urnă plasată în mănăstirea St. Mathurin, în care oamenii urmau să-şi depună voturile pentru o soluţie. Din 10.000 de voturi numărate de 54 de profesori ai diverselor facultăţi rezultară trei soluţii, neincluzând Calea Forţei. De obicei, referendumurile nu confirmă un rezultat nedorit. Cele trei căi propuse acum erau în primul rând abdicarea reciprocă, în al doilea rând, dacă ambii papi continuau să rămână neînduplecaţi, un grup ales să arbitreze; în al treilea rând, un Conciliu general al Bisericii. Cea din urmă propunere era considerată cea mai puţin dezirabilă deoarece se credea că un Conciliu general se va împărţi în mod sigur între fracţiunile existente din care schisma va ieşi mai vie ca niciodată.

Destinat să domine deceniile de le începutul secolului următor, recurgerea la un Conciliu era deja o umbră veche. Fireşte că ambii papi îl detestau, deoarece le lua din autoritate. Teoria supremaţiei sinodale spunea că autoritatea supremă în sânul Bisericii consta în Conciliul general, din care papa îşi lua puterea. „Nişte perverşi”, tuna şi fulgera rivalul lui Clement, Bonifaciu al IX-lea, „având credinţă în arma cărnii împotriva lui

Dumnezeu, cer un conciliu. O impietate blestemată!”

Cu toate acestea, odată cu pierderea speranţei în abdicare, teologii de ambele părţi discutau din ce în ce mai mult despre un conciliujşi dezbăteau problemele lui. Cine-l va convoca? Care-i era legitimitatea dacă era convocat de conducători laici? Avea autoritate asupra persoanei papei? Dacă ar fi convocat de un pontif în prezentul impas, ar fi acceptate deciziile lui de celălalt? Cum ar putea fi convinşi vreodată ambii papi şi ambele ierarhii să acţioneze concertat? La 30 iunie 1394, în timpul unei audienţe la regele Franţei subiectul interzis a fost expus fără milă.

Pregătită de Filip de Burgundia ca să prezinte constatările Universităţii din referendum, audienţa a fost ţinută într-o atmosferă de mare solemnitate. Regele era pe tron, cu ducii regali şi principalii prelaţi şi miniştri de faţă. Argumentul pentru încetarea schismei, sub forma unei scrisori de 23 de pagini către rege, a fost citit de rectorul Universităţii, Nicolas de Clamanges, un prieten al lui Gerson şi D’Ailly, Unul din umaniştii Universităţii, el era considerat cel mai bun stilist în latină din Franţa şi un orator fără pereche cu „elocvenţa sa ciceroniană”.

Polemica clericală în Evul Mediu nu era rece. Într-o tiradă de invective adresate ambilor papi, Clamanges descrise cu patimă şi hiperbole suferinţa Bisericii şi nevoia urgentă şi imediată de vindecare. El afirmă că oricare din papii care refuza să accepte una din cele trei căi ar trebui tratat ca un schismatic înveterat şi, în consecinţă, un eretic; un jefuitor iar nu un păstor al turmei sale, „un lup devorator”, iar nu un cioban, care ar trebui alungat din sânul creştinătăţii. Dacă din cauza încrederii prea mari în ei, papii vor amâna din nou remediul propus, „se vor căi prea târziu că au neglijat reforma... răul va fi incurabil... Lumea, atât de mult timp nefericită, este acum pe o pantă periculoasă ce duce spre Rău”.

„Credeţi”, strigă el cu vocea eternă a protestului, „că poporul va suporta veşnic proasta voastră guvernare? Cine credeţi că poate suporta, printre atâtea alte abuzuri, numirile voastre mercenare, vânzarea multiplă a prebendelor ridicarea oamenilor necinstiţi sau fără virtute în cele mai înalte poziţii?” în fiecare zi sunt numiţi prelaţi ce „nu ştiu nimic de sfinţenie, nimic de cinste”. Expusă extorcărilor lor, „calitatea de preot a devenit o mizerie care profanează adevărata chemare... prin vânzarea de relicve şi

cruci şi potire şi punând la mezat riturile mistice ale împărtăşaniei”. Unele biserici nu mai ţin slujbe deloc.

Dacă părinţii timpurii ai Bisericii s-ar întoarce pe pământ „n-ar găsi urmă a pietăţii lor, nicio rămăşiţă a credinţei lor, nicio umbră a Bisericii pe care o cunoscuseră”. Vorbi despre creştinism ca obiect de batjocură printre păgâni, care speră că „Biserica noastră, atât de învrăjbită se va distruge cu propriile ei mâini”. El arătă numărul crescut al ereticilor, a căror otravă „progresează ca o cangrenă în fiecare zi”. El prezise că vor veni timpuri şi mai rele deoarece certurile interne din cadrul credinţei catolice aduceau disensiuni şi lipsă de respect. Expuse toate argumentele împotriva unui Conciliu general şi le respinse pe fiecare în parte, citind din Vechiul Testament, psalmi, profeţi şi Cartea lui Iov – „A fost vreodată”, tună el, „va fi vreodată o mai urgentă nevoie de un Conciliu decât în acest moment, când întreaga Biserică este zguduită în disciplina, în morala, legile şi instituţiile ei, în tradiţiile şi practicile ei cele mai vechi, atât spirituale cât şi lumeşti, în acest moment când este ameninţată de o ruină îngrozitoare şi ireparabilă?” Întorcându-se spre rege, el nu ezită să se refere la tragedia personală a lui Carol, spunând că, dacă Dumnezeu ar răspunde la rugăciuni pentru a-l însănătoşi pe rege, el ar trebui să se trezească în interesul poporului lui şi al Sfintei Biserici, pentru a eradica „această oribilă schismă” şi miseria pe care o aduce cu sine. În numele Universităţii, el îl imploră pe Carol să ia conducerea imediat pentru a găsi un remediu dacă nu dorea să-şi piardă titlul de Cel Mai Creştin Rege.

Necunoscând latina, limba cuvântării, Carol asculta politicos fără să înţeleagă un cuvânt. După aceea se porunci să se facă o traducere pentru Consiliul regal, ai cărui membri laici nu cunoşteau nici ei latina. Cererea pătimaşă a lui Clamanges a fost ignorată. Guvernelor nu le place să se confrunte cu remedii radicale; este mai uşor să laşi să predomine politica, şi politica în care era implicată curtea în acel moment era dată de încercarea, făcută de Ludovic şi respinsă de ducele de Burgundia, de a-l întrona pe Ludovic în Italia. Regele porunci Universităţii – sau i se porunci în numele lui – să se abţină de la alte agitaţii. Drept răspuns au fost suspendate cursurile, ceva care semăna cu o grevă a facultăţii, o metodă folosită cu succes împotriva unei impuneri de taxe din 1392, deşi cu preţul

plecării mai multor studenţi străini din Paris.

Universitatea mai făcu să circule scrisoarea lui Clamanges în toată Europa, până şi la Sfântul Scaun din Avignon unde a fost prezentată papei în plină adunare cu cardinalii. După ce citi câteva rânduri, ochii lui Clement se umplură de mânie şi exclamă: „Această scrisoare defăimează Sfântul Scaun. Este ticăloasă, veninoasă”. Denunţând-o ca o calomnie care „nu merită să fie citită în public sau în particular”, el părăsi camera furios şi nu vru să vorbească sau să asculte pe nimeni. Cardinalii citiră scrisoarea şi, după ce se sfătuiră între ei, ajunseră la concluzia că amânarea era într-adevăr periculoasă şi că papa ar fi trebuit să accepte propunerea Universităţii. Chemaţi de Clement, când acesta auzi despre consfătuirea lor, ei îl sfătuiră că, dacă voia binele Bisericii, el trebuie să aleagă una din cele trei căi. Indignarea lui a fost atât de mare auzind această „laşitate trădătoare” încât după trei zile, pe 16 septembrie, muri de un atac de cord sau de o congestie cerebrală sau, conform contemporanilor săi, „de profundă amărăciune”. Astfel sfârşi Robert de Geneva, consemnat în cele din urmă în istoria Bisericii ca antipapă.

Ştirea morţii sale ajunse la Paris după şase zile, la 22 septembrie. Iată în sfârşit momentul de a reunifica Biserica fără eforturi, fără folosirea forţei sau a unui Conciliu General – dacă se putea împiedica alegerea unui urmaş a lui Clement. „Nu va mai fi niciodată o asemenea ocazie” scrise Universitatea cardinalilor; „este ca şi cum Duhul Sfânt ar fi stat la uşă şi ar fi bătut”. Consiliul regal trimise imediat un mesaj în numele regelui cardinalilor de la Avignon, îndemnându-i „în interesul întregii creştinătăţi” să-şi amâne conclavul până ce vor primi o scrisoare „specială şi solemnă” de la regele Franţei, scrisoare care trebuia să sosească.

Conduşi de mareşalul Boucicaut, solii regelui galopează spre Avignon, parcurgând cei 620 de km într-un timp record de patru zile. Când sosiră, conclavul era deja în şedinţă. Cardinalii doreau unificarea, dar nu în detrimentul lor. Ei fuseseră convinşi de afabilul spaniol, cardinalul de Luna, un fost profesor de drept canonic, că poziţia lor depindea de dreptul lor de alegere care nu trebuie îngrădit. Ghicind conţinutul scrisorii regelui, ei hotărâră să nu o deschidă până la alegere. Dar decât să fie învinuiţi ca au menţinut schisma, au hotărât mai bine să cadă de acord şi să semneze un

jurământ scris prin care se angajau ca oricare va fi ales dintre ei să-şi dea demisia dacă majoritatea cardinalilor i-o cereau. Jurământul îi lega să acţioneze activ pentru unificarea Bisericii „fără vreo fraudă, înşelăciune sau maşinaţie” şi să analizeze cu sinceritate, fără scuze sau întârziere, orice posibil mijloc către acest ţel, „chiar până acolo încât să renunţe la papalitate, dacă-i necesar”. Optsprezece din 21 de cardinali semnară, printre care şi cel mai înflăcărat exponent al unificării, cardinalul Pedro de Luna din Aragón.

În timpul conclavului, când a fost propus numele unui cardinal pentru alegere, acesta mărturisi cu o sinceritate dezarmantă „Sunt slab și poate nu voi abdica. Nu mă expuneţi la tentaţie”.

„Eu, pe de altă parte”, spuse cardinalul de Luna, „voi abdica tot atât de uşor cum îmi scot pălăria”. Toţi ochii se întoarseră spre colegul lor, atunci în vârstă de vreo 60 de ani, care era cardinal încă de pe vremea alegerii furtunoase de la Roma care precipitase schisma. Un bărbat învăţat şi inteligent, de origine nobilă, diplomat subtil, auster în viața particulară, un om abil, el era un adversar rigid al Conciliului deşi un apărător înfocat al unificării. A fost ales succesorul lui Clement la 29 septembrie, luând numele de Benedict al XIII-lea.

A doua misiune franceză auzi vestea în drumul ei spre Avignon. La sosirea lor, noul papă îi asigură de intenţia lui de a folosi orice mijloc pentru a pune capăt schismei şi repetă afirmaţia că va abdica dacă va fi sfătuit s-o facă tot atât de uşor ca şi cum şi-ar scoate pălăria, pe care o ridică de pe cap în semn de exemplu elocvent. Asigurările lui, ca răspuns dat regelui, se ridicară ca o scară în ceruri. El acceptase alegerea numai ca să sfârşească „blestemata schismă”; mai curând şi-ar petrece restul vieţii în „deşert sau sihăstrie” decât s-o prelungească; dacă regele va trimite persoane bine informate cu propuneri precise, le va accepta fără ezitare şi „le va executa fără întârziere”; el era „dispus, hotărât şi decis” să acţioneze pentru unificare şi va accepta sfatul regelui şi cel al unchilor lui „pentru ca ei mai curând decât alt prinţ să aibă veşnica glorie care va fi recompensa unui efort atât de meritoriu”.

Poate că de Luna fusese sincer însă, odată ce s-a văzut pe tronul papal, datoria de a abdica a fost repede înlocuită de sentimentul drepturilor pe

care funcţiile atât de înalte le aduc cu sine. Schisma, ca şi războiul, era o capcană din care nu se ieşea uşor.

În tot acest timp, Enguerrand de Coucy fusese în nordul Italiei, conducând în numele lui Ludovic de Orléans o campanie financiară, politică şi militară pentru suveranitatea Genovei. Ocazia se ivise din anarhia cronică a oraşului; Grimaldi, Doria, Spinola şi alte familii nobile, fiind exilate şi lipsindu-le coeziunea, doreau un suveran care să le repună în drepturi şi să scape oraşul de conducerea burgheză. Puterea trecea de la un grup burghez la altul, fiecare din ele instalând câte un doge până ce acesta era dat jos şi exilat de adversari. Nu mai puţin de cinci dogi deţinură funcţia în 1393, netezind calea întoarcerii lui Adorno în 1394, dogele campaniei din Tunisia. Dogii, partidele şi nobilii exilaţi exercitau diversele lor influenţe în echilibrul fluctuant al puterii dintre Florenţa şi Milano.

Ca locotenent şi procuror general „în părţile transalpine” pentru ducele de Orléans, Enguerrand de Coucy se stabili la Asti, care aparţinea lui Ludovic ca parte din zestrea Valentinei. El comanda cam 400 de lăncieri şi 230 de arcaşi recrutaţi dintre cei mai buni din Franţa şi angajă un număr aproape egal de mercenari gasconi şi italieni. Însă fără o armată superioară ca număr nu se putea aştepta să supună teritoriile genoveze numai prin cucerire militară, în cazul în care conducătorii locali erau dispuşi să le apere. Ca în Normandia cu mulţi ani în urmă, strategia lui a fost de a lua castele şi oraşe prin negociere, sprijinit de demonstraţii de forţă şi atacuri numai când era necesar.

Nobilii, care făcuseră propunerea iniţială, veniră să-i ofere castelele lor însă, fiind „prudent şi subtil” şi având experienţă cu lombarzii şi genovezii, Enguerrand nu se încrezu prea mult în promisiunile lor şi avu grijă să nu se lase pe mâna lor, mergând până acolo încât ţinu conferinţe în câmp deschis mai curând decât în interiorul castelelor. Colaborarea cu genovezii în Tunisia trebuie să-i fi lăsat o impresie neplăcută.

Călăuzit de Gian Galeazzo care aranjă contacte şi împrumută bani şi soldaţi, baronul de Coucy îşi făcu drum prin labirintul italian, recrutând şi plătind companii mercenare, negociind condiţiile şi preţul pentru predarea castelelor şi teritoriilor „tratând cu Pisa şi Lucea pentru ca acestea să nu intervină, trimiţând soli în alte părţi ale Italiei ca să adune adeziuni pentru

viitorul regat al Adriei. Munca cu hârtiile a fost substanţială şi prin supravieţuirea acestora în arhive se poate vedea cum funcţiona o campanie politico-militară în secolul al XlV-lea. Recrutarea se făcea încetul cu încetul: Guedon de Foissac vine cu 2 cavaleri, 19 scutieri şi 10 arcaşi, Aime de Miribel cu 26 de soldaţi, Hennequin Wautre cu 16 arcaşi. Şase companii italiene cuprind de la 10 până la 350 de „cavaleri „. Bonnerel de Grimaut (probabil Grimaldi) primeşte 100 de florini de aur pentru „a arăta căile şi mijloacele” prin care se poate aduce la îndeplinire acţiunea din Savoia. Jerome de Balart, doctor în drept, şi Luquin Mourre, scutier, primesc câte 100 de florini de aur pentru sfaturi în acelaşi proiect.

Teritoriul Savonei care se revoltase împotriva dogelui este partea dificilă a înaintării, necesitând negocieri delicate. Când mercenari gasconi sunt pe punctul de a supune unul din oraşele sale vasale „focului şi sângelui”, ca răzbunare că li s-au omorât trei cai, ei trebuie să fie despăgubiţi rapid cu 96 de scuzi, un preţ nu prea mare pentru a evita ostilităţile, care ar face şi mai scump preţul cuceririi. Apropierea de Savona se face prin negocieri cu seniorii din împrejurimi, pentru a se obţine permisiunea de a trece prin văile pe care ei le stăpânesc. În sfârşit, Savona, ca şi oraşele şi castelele sale oferă liberă trecere prin „tratate secrete” şi plata a 6990 de florini de aur.

Fiecare castel a cărui loialitate trebuie obţinută urmează să arboreze steagul lui Orléans şi fiecare senior primeşte o rambursare în rate lunare din suma stabilită „până când ducele de Orléans va fi stăpânul Genovei”. Patruzeci de membri din familia Spinola primesc în comun 1400 de florini pe lună pentru loialitate, şi pentru acordul de a încartirui forţele lui Coucy în oraşele şi fortăreţele lor. Înregistrarea fiecărei tranzacţii printr-o caligrafie precisă şi arhitecturală a timpului arată limpede că, atunci când era în floare cavalerismul, unul din interesele sale de căpătâi erau banii.

Notarii care întocmiră aceste acorduri şi ambasadorii care le-au confirmat au trebuit să fie plătiţi, precum şi curierii spre, şi de la Paris. Erau înregistrate şi soldele şi sumele plătite în avans soldaţilor, căpitanilor companiilor, ca şi cei 20 de florini pentru Antonio de Cove, tunar, pentru că a adus o grosse bombarde de la un oarecare senior pentru asediul unui castel; 18 florini pentru un sol trimis de Enguerrand de Coucy la Pavia

pentru a împrumuta 400 de florini de la Gian Galeazzo; un pocal şi un vas de argint pentru secretarul lui Galeazzo.

Nu în mod surprinzător, Enguerrand rămânea permanent fără bani lichizi, însă reţeaua de bănci şi credite a timpului îl creditau. Împrumută 12.000 de florini de la un anume Boroumeus de Boroumeis, negustor din Milano, pentru a fi daţi înapoi de Orléans fraţilor Jacques şi Franchequin Jouen, băcani din Paris. Altă dată baronul de Coucy amanetă bijuterii şi argintărie pentru a-şi plăti soldaţii până când au fost aduse 40.000 de livre de către şambelanul lui Orléans, de la Paris. În noiembrie, după primirea puterilor plenipotenţiare de la regele Franţei şi de la ducele de Orléans, baronul de Coucy încheie un tratat cu Savona continând o mulţime de drepturi, garanţii şi obligaţii aproape tot atât de complexe ca Tratatul de la Brétigny. Cu tratatul asupra lui, se mută la Pavia pentru a aranja condiţiile definitive ale participării lui Gian Galeazzo în prezenta acţiune şi în viitoarea Voie de Fait.

Trecuseră 21 ani de când Enguerrand şi Gian Galeazzo luptaseră în tabere opuse în bătălia de la Montichiari. S-au gândit la vechile timpuri şi şi-au amintit unul altuia cum de-abia scăpaseră cu viaţa? Sau erau relaţiile lor pur formale? Au comparat ei însemnările despre respectivele lor ctitorii monastice, cele ale lui Coucy pentru Celestini la Soissons, cele ale lui Gian Galeazzo pentru Carthusieni la Pavia, şi a spus oare prinţul italian, cum mai spusese în alte dăţi, că intenţiona să construiască una „care să nu aibă seamăn în lume”? El nu trăi să-şi vadă trufia satisfăcută în faimoasa Certosa din Pavia.

Fără îndoială că i-a arătat lui Coucy arhiva cu documente de stat şi bineînţeles biblioteca, a cărei colecţie fusese începută pentru tatăl lui de către Petrarca. Ea conţinea exemplarul poetului a operei lui Virgiliu precum şi operele lui şi ale lui Boccaccio şi *Commedia* lui Dante. Extinsă continuu de achiziţiile lui Gian Galeazzo ce numărau mai mult de 900 de volume, ea rivaliza cu biblioteca lui Carol al V-lea de la Luvru şi era deschisă bibliofililor şi învăţaţilor pe care seniorul din Pavia îi plăcea să-i atragă la curtea sa. Gloria ei erau manuscrisele anluminate pe care le comandase. Indiferent de text, fie că aparţinea lui Pliniu sau Horaţiu, ele ilustrau lumea contemporană; plante şi animale, procedee medicale, alaiuri

nupţiale, vase, castele, bătălii, banchete şi, nu în cele din urmă, *Orele* lui Visconti, şi trei portrete ale lui Gian Galeazzo. Artistul, Giovanni dei Grassi, înconjurat de oalele lui cu vopsea şi foiţe de aur, lucra la Ore în anul vizitei lui Coucy.

Fără îndoială, Enguerrand de Coucy a văzut catedrala din Milano aflată în construcţie, ale cărei fundaţii le pusese gazda lui în 1386 ca pioasă recunoştinţă pentru înlăturarea nelegiuitului Bernabò. Deşi Gian Galeazzo dădea subsidii lunare de 500 de florini, construirea ei era rezultatul voinţei poporului, fiind realizată cu un impuls atâţ de viguros încât coloanele navei erau deja terminată.

Forţa de muncă şi fondurile proveneau de la toate clasele. Breasla armurierilor veni în grup să care molozul în coşuri. Ca să nu fie mai prejos, urmară postăvarii, apoi colegiul notarilor, funcţionarii guvernamentali şi alţii, într-un flux continuu de muncă voluntară. Cartierele oraşului se luau la întrecere în a oferi contribuţii. Când Porta Orientale dădu un măgar în valoare de 50 de lire şi o zi de muncă la excavaţie, Porta Vercellina dădu un viţel în valoare de 150 de lire. În registrele donaţiilor apare întreaga societate: sunt consemnate trei lire, patru soldi de la „Raffalda, prostituata” şi 160 de lire de la secretarul Valentinei dei Visconti, ducesa de Orléans.

Baronul de Coucy încheie două tratate cu ducele de Milano, unul prevăzând o forţă unită pentru a cuceri Genova, celălalt făcând referire la Voie de Fait, în al doilea tratat Visconti se angajă să furnizeze un anumit număr de lăncieri dacă regele Franţei venea personal în Italia, şi un număr mai limitat dacă Orléans ar fi fost conducătorul sau, ceea ce era puţin probabil, ducele de Burgundia. Motivul pentru care a fost menţionat ducele de Burgundia rămâne ascuns în enigmatica diplomaţie a lui Gian Galeazzo. El era un conducător care totdeauna juca pe două fronturi când era vorba de atingerea scopului lui şi era gata să abandoneze pe unul pentru celălalt dacă găsea că este necesar. În nevoia lui de a găsi un aliat împotriva Florenţei şi Bolognei, el vedea că Franţa, cu un rege nesigur şi cu lupta dintre unchi şi nepot pentru stăpânirea arenei politice, reprezenta o propunere schimbătoare iar Voie de Fait, de la moartea lui Clement, o perspectivă slabă. În timp ce negocia cu Coucy, el îşi îmbunătăţea deja relaţiile cu stăpânul lui formal, împăratul Venceslav care, ca şi el, avea

nevoie de sprijin împotriva duşmanilor interni. Pentru a confirma titlul lui imperial, Venceslav ar fi trebuit să-şi asume acel risc al împăraţilor, călătoria la Roma pentru încoronarea sa oficială de către papă. Bogăţia lui Visconti ar fi avut cum să o facă posibilă. În schimbul a 100.000 de florini, în 1395 Venceslav vându lui Gian Galeazzo titlul de duce ereditar de Milano cu drept de suveranitate peste 25 de oraşe. Ca primul titlu de acest fel din Italia, el marcă trecerea de la epoca statelor-oraşe la cea a despoţilor. Aceasta nu l-a ajutat pe Venceslav care a fost învinuit de adversarii lui de înstrăinarea ilegală a unei părţi din teritoriul imperial şi, în cele din urmă, a fost detronat înainte de a-şi consolida poziţia pentru a întreprinde călătoria în Italia.

În timp ce Coucy continua campania împotriva Genevei, o altă înţelegere a fost făcută în spatele lui. O coaliţie dintre Florenţa, Burgundia şi regina Isabeau îl obligă pe dogele Adorno, ca mijloc de a fi ţinut în funcţie, să ofere suveranitatea Genovei lui Carol al VI-lea, înlăturându-i efectiv pe Orléans şi Visconti. Pe punctul de a fi cuprins din nou de nebunie în 1395, Carol putea fi manipulat. În „martie cel plin de suferinţă” al acelui an, fiind informat că regele a cumpărat interesele lui Ludovic în Genova cu 300.000 de franci, Coucy se văzu acţionând pentru un alt stăpân. Conform instrucţiunilor coroanei, el negocia acum un armistiţiu cu dogele Adorno care-l încălcă imediat organizând asediul Savonei pentru a o recâştiga. În cursul apărării, Coucy a fost imobilizat timp de patru zile în iulie de un „picior rănit”, care putea să fie o rană proaspătă sau efectul rănii mai vechi căpătate cu 10 ani în urmă. El poate fi găsit numai din când în când în documente, ca o pată de cer printre norii călători.

Asediul Savonei a fost ridicat prin august, suveranitatea Genovei confirmată pentru regele Franţei iar campania lui Coucy luă sfârşit. Mai este menţionat ultima dată cu o suită de 120 de călăreţi, părăsind Asti la 13 octombrie şi ajungând la Torino în aceeaşi seară în drumul lui spre o nouă traversare a Alpilor. La întoarcerea sa în Franţa, Ludovic îl întâmpină cu un dar – sau o plată – de 10.000 de franci „pentru a-l ajuta să treacă peste tot ceea ce suferise în Italia”. De fapt, Enguerrand de Coucy câştigase, pentru coroana Franţei, dacă nu pentru Ludovic de Orléans, mult jinduitul cap de pod din Italia. Stăpânirea franceză în Genova a fost instituită oficial

în anul următor. Răsturnată de o răscoală populară în 1409, ea rămase o revendicare pe care urmaşii lui Carol şi ai lui Ludovic, Carol al VIII-lea, Ludovic al XII-lea şi Francisc I o mai făceau încă în secolul al XVI-lea.

În timp ce Coucy era angajat împotriva Genovei, curtea şi Universitatea se uniră într-un efort comun pentru a-l răsturna pe Benedict al XIII-lea. Deşi îl cunoşteau bine, francezii erau jigniţi că fusese ales un spaniol şi el, deşi de origine nobilă, nu era înrudit cu Valois, Bourbonii şi conţii de Savoia, lucru care-l făcuse pe Clement, din punctul de vedere al francezilor, „unul de al nostru”. Terminarea schismei deveni cu atât mai imperativă cu cât se auzea mai tare chemarea pentru cruciadă. În drum spre Franţa erau ambasadorii unguri; patriarhii din Ierusalim şi Alexandria sosiseră deja cu ştiri de groază.

Aşa cum umilul arhiepiscop de Bari se transformă peste noapte în violentul Urban al VI-lea, tot astfel se transformă şi vicleanul şi diplomatul Pedro de Luna într-un Benedict al XIII-lea cinstit şi inflexibil. O cerere din adâncul inimii adresată de Universitate de a nu amâna „cu o zi, cu o oră, cu o secundă” intenţia sa de a abdica îl lăsă pe Benedict impasibil deşi retorica, al cărei autor era din nou Clamanges, ar fi străpuns şi o conştiinţă de granit. Universitatea scria că, retrăgându-se, ar obţine „cinste veşnică, renume nepieritor, laudă universală şi glorie nemuritoare”. Dacă amână cu o zi, va urma a doua, apoi a treia. Spiritul lui va slăbi, vor veni linguşitori şi căutători de posturi cu vorbe dulci şi daruri; sub marca prieteniei „ei vă vor otrăvi mintea cu teama de consecinţe rele şi vă vor răci zelul pentru această nobilă şi dificilă acţiune”. Dulceaţa onorurilor şi puterii îl va cuprinde „Dacă sunteţi gata azi, de ce să aşteptaţi până mâine? Dacă nu sunteţi gata azi, veţi fi şi mai puţin mâine”. Pacea şi sănătatea Bisericii sunt în mâinile lui. Dacă rivalul său ar fi refuzat să abdice când ar fi abdicat Benedict, el ar fi fost condamnat drept „cel mai pervers schismatic” şi ar fi dovedit tuturor catolicilor necesitatea înlăturării lui.

Abdicarea unilaterală nu-i surâdea lui Benedict, nici nu era convins că efectul ei moral l-ar putea înlătura şi pe rivalul său. Când cancelarul d’Ailly şi înflăcăratul lui coleg Gilles Deschamps veniră la Avignon ca ambasadori ai regelui pentru a-l îndemna din nou, ei constatară că uşuratica promisiune a fostului de Luna de a scoate pălăria fusese înlocuită cu o

încăpăţânare spaniolă, cultivată „în ţara catârilor”.

La Paris sporiră presiunile. În februarie 1395 se convocă în numele regelui o conferinţă cu 109 prelaţi şi clerici învăţaţi pentru a hotărî cum să se pună capăt schismei. După o deliberare de două săptămâni, la care participară arhiepiscopi, episcopi, abaţi şi doctori în teologie, se votă cu 87 la 22 pentru Calea Cedării şi renunţarea la Calea Forţei. Nu în întregime o chestiune de convingere, votul reflecta ascensiunea ducelui de Burgundia. Prelaţii şi teologii, ale căror posturi depindeau de protecţia unuia sau altuia dintre duci, urmăreau cu atentie cursul evenimentelor. În consecinţă, odată cu venirea la putere a ducelui de Burgundia sau a celui de Orléans – de obicei, Burgundia când regele era nebun şi Orléans când era sănătos – atitudinile lor oscilau, împiedicând o politică coerentă.

Majoritatea participanţilor la conferinţă renunţară acum la Voie de Fait, fiind declarată „prea periculoasă”, implicându-l pe regele Franţei în războaie împotriva tuturor acelor care ascultau de „Intrusul” de la Roma. Chiar dacă Bonifaciu ar fi înfrânt, spuseră prelaţâi, naţiunile Angliei, Italiei, Germaniei şi Ungariei tot nu l-ar accepta pe Benedict al XIII-lea şi „schisma ar fi mai puternică decât este acum”. Singura speranţă ar fi ca Benedict să pună abdicarea lui; în mâinile regelui Franţei, care ar solicita atunci suveranilor din cealaltă tabără să obţină abdicarea lui Bonifaciu. În ciuda lipsurilor evidente ale acestei proceduri, era limpede că regele dorea o decizie pentru sfârşirea schismei. Fără un papă francez ca beneficiar al ei, Calea Forţei îşi pierduse atracţia.

Adria şi cucerirea Statelor Papale dispărură odată cu Voie de Fait, şi cu ea şi orice perspectivă pentru Benedict de a-l înlătura pe rivalul său cu forţa armelor franceze. Pentru a-l convinge de aceasta, coroana trimise cea mai impunătoare misiune diplomatică trimisă vreodată la Avignon, constând din toţi cei trei duci – de Burgundia, Berry şi Orléans – sprijiniţi de 10 delegaţi ai Universităţii. Deşi îndulcit de daruri splendide, constând din vinuri de Burgundia şi tapiserii flamande, mesajul constituia o revendicare conştientă a voinţei regelui faţă de Biserică. Această voinţă dădu peste un adversar neîntrecut în artificiile evaziunii.

Subiectul a fost dezbătut prin discursuri elegante într-o serie de audienţe, fiecare deschizându-se cu un text corespunzător, cu obişnuitele

„înflorituri retorice” şi multe citate canonice şi istorice de ambele părţi. Ca fost profesor la Montpellier, Benedict nu putea fi umilit de figurile academice din Paris. Deşi continua să dea asigurări că are toată bunăvoinţa să lupte până la moarte pentru unificare, el refuză să fie constrâns să abdice fără o garanţie bilaterală. Aici era slăbiciunea izbitoare a cererii franceze, şi poate că el a bănuit că francezii doreau să-l înlăture mai ales pentru că doreau să instaleze în locul lui un papă francez – şi poate că avea drentate. Se suci şi dejucă planurile vânătorilor lui. Când cerură să vadă textul jurământului semnat de cardinali în conclav, el refuză mai întâi, apoi se oferi să le spună despre ce era vorba în secret, apoi, când a fost presat în continuare se oferi, să-l citească cu voce tare fără să-l înmâneze. Când şi acest lucru a fost respins, el pretinse un fel de privilegiu executiv pe motivul că hotărârile conclavului nu puteau fi comunicate oricui.

Silit să se supună, el propune o întâlnire a ambilor papi şi a ambelor serii de cardinali. Oaspeţii spun că aceasta este imposibil din cauza încăpăţânării „Intrusului” şi că ei vor ca Benedict să abdice în mod voluntar. El cere propunerea în scris. Gilles Deschamps răspunde că nu este necesar deoarece ea constă numai dintr-un singur cuvânt cu patru silabe „abdicare”. Papa cere timp de gândire. În timpul pauzei ducele de Burgundia îi invită pe cardinali să-şi spună părerea „cu mâna pe inimă, ca persoane particulare şi nu ca membri ai colegiului sfânt”. Toţi cei 19 cardinali sunt de acord cu abdicarea, singurul care se opune fiind cardinalul Pampeluna, tot un spaniol.

Când cardinalii îşi spun părerea în scris, Benedict le interzice să semneze documentul. La o audienţă din care îi exclude pe delegaţii Universităţii, el îi informează pe duci că dacă îl vor sprijini, el le va lăsa lor cucerirea şi stăpânirea Statelor Papale. Aceştia rămân muţi la această propunere.

Discuţiile durau deja de două luni, oaspeţii venind în fiecare zi de dincolo de râu, de la Villeneuve, unde sunt cazaţi. Ei descoperă într-o dimineaţă că în timpul nopţii cineva a ars faimosul pod dând foc la bărcile legate de pari. Temându-se imediat de „trădare” şi atac, pun mâna pe arme dar, gândindu-se încă o dată, îl suspectează pe papă. Dacă spaniolul râde cumva pe celălalt mal, el o face în secret. Jurând că n-are nimic de a face

cu focul, trimite lucrători să repare podul şi să facă un ponton provizoriu din bărci legate una de alta, puţin potrivit pentru trufaşii duci ca să călărească peste el. Singura alternativă este să se traverseze cu barca, care este înceată şi nesigură pe apele tumultuoase. După ce se sfătuiesc cu cardinalii, oaspeţii, dezgustaţi, hotărăsc să facă un ultim apel pe care Benedict, afirmând încă o dată devotamentul lui pentru unificare, îl respinge. Învinşi, francezii pleacă după trei luni de încercări zadarnice. Schisma rămâne nerezolvată.

Fără nicio asigurare că abdicarea lui va pune capăt schismei, Benedict nu poate să poarte toată vina. În mod surprinzător el câştigă un apărător în persoana lui Nicolas de Clamanges, care prezisese atât de furios urgia dacă papii amână măcar cu o zi abdicarea. Într-o hotărâre care provoacă o furtună la Universitate, el acceptă acum funcţia de secretar al lui Benedict şi avea să scrie mai târziu despre el că, „deşi i se aduseră grave acuzaţii, el a fost mai mare şi demn de laudă decât oricare altul”. A acţionat Nicolas din convingere sau fusese cumpărat? Deoarece nu cunoaştem motivele lui, să le considerăm sincere.

Înfuriată de rezultatul eforturilor ei, cu atât mai mult cu cât cuvintele iniţiale ale lui Benedict hrăniseră mari speranţe, Universitatea propuse două măsuri radicale: ea îl sfătui pe rege să reţină beneficiile ecleziastice care-i reveneau lui Benedict din Franţa, măsură însemnând practic ruperea de Avignon; şi îi mai sfătui pe cardinali că, dacă Benedict continuă să refuze să abdice, să fie înlăturat de un Conciliu general. Coroana nu era încă pregătită să refuze supunerea, deşi avea să ajungă la acest stadiu trei ani mai târziu. Aveau să treacă 14 ani înainte ca Europa să atingă acea unitate vremelnică necesară unui conciliu general, care n-a reuşit însă nici atunci.

Universitatea îşi continua campania. Trimitea scrisori guvernanţilor şi altor universităţi, îndemându-i să insiste asupra abdicării ambilor papi. Doctorii în teologie călătoreau în oraşe şi provincii ca să predice împotriva relelor schismei. În timp ce denunţau corupţia Bisericii, ei răspândeau – cu rezultate la care nu se aşteptau – cererea pentru reformă. Coroana franceză trimise soli regelui Angliei şi prinţilor germani cerând calea abdicării reciproce, şi primi de la toţi asentimentul lor serios însă cu puţine rezultate

practice. Benedict al XIII-lea se opunea la toate presiunile. Timp de aproape 30 de ani, în ciuda retragerii Franţei de sub tutela sa, asediului Avignonului, a faptului că l-au părăsit cardinalii, iar două concilii i-au cerut abdicarea precum şi rivalităţilor a încă trei papi, el nu voi să abdice. Retrăgându-se într-o fortăreaţă spaniolă, muri în 1422 la vârsta de 94 de ani, menţinându-şi încă pretenţia.

Pe neaşteptate, războiul, dacă nu schisma, dădea speranţe că în sfârşit se va termnia. În martie 1395, Richard al II-lea propuse o căsătorie între el şi Isabelle, fiica regelui Franţei. El avea 29 de ani, ea şase. Ca mijloc de a ocoli controverse fără ieşire pentru a obţine pacea pe alte căi, aceasta a fost o încercare îndrăzneaţă, chiar dacă mobilul ei nu era numai pacea.

Richard al II-lea n-avea niciun folos din ceea ce numea el acest „război de neîndurat”, nici nu împărtăşea animozitatea pentru Franţa care sălăşluia în orice englez. Dimpotrivă el admira Franţa, dorea să-i cunoască regele şi dorea pacea pentru a se întări împotriva adversarilor săi interni. El domnise pe baze constituţionale timp de şapte ani, de când fusese tratat atât de brutal de lorzii apelanţi, însă firea sa autocrată, stârnită de acea umilire, dorea monarhia absolută şi subjugarea inamicilor săi.

Regalitatea, care poate sau corupe sau îmbunătăţi lucrurile, pare să fi avut un efect în general unilateral în secolul al XIV-lea: numai Carol al V-lea câştigase înţelepciune din răspunderile puterii. Richard era cu toane, nelegiuit, tiranic, emotiv şi agresiv. Când în 1394 muri soţia lui Ana de Boemia, sora lui Venceslav, el îşi manifestă durerea poruncind ca reşedinţa sa de la Shen să fie distrusă, deoarece ea murise acolo. La înmormântarea ei, crezând că a fost insultat prin comportarea contelui de Arundel, unul din lorzii apelanţi, regele luă o bâtă şi-l lovi.

Ana fusese o femeie de vârsta lui cu o fire blândă care inspira, nu ca nefericitul ei frate, cele mai bune comentarii în cronici. Moartea ei poate să fi slăbit nişte influenţe care-l mai ţineau pe Richard în frâu, în afară de faptul că l-a lăsat fără un moştenitor direct. Pentru a-şi asigura moştenirea era recomandabil să se recăsătorească, însă alegerea unei fetiţe de 6 ani care era în mod legal cruţată de consumarea căsătoriei până la vârsta de 12 ani, sugerează că nu moştenitorul era obiectivul numărul unu al lui Richard. El voia împăcarea cu Franţa pentru a struni „mistreţii” Angliei şi,

cât se poate de concret, ca să obţină sprijinul Franţei, dacă va fi cazul, împotriva lor. Solii lui au fost instruiţi să obţină asigurări de la regele francez şi de la unchii şi fratele lui „că-l vor ajuta şi sprijini pe Richard cu toată puterea lor împotriva oricăruia din supuşii lui”.

Aceasta nu prea era o rugăminte obişnuită adresaţă de un rege altui rege, îndeosebi când cei doi fuseseră nu de mult, sau erau încă, duşmani. Pe Richard îl despărţeau numai doi ani de instituirea monarhiei absolute, asasinarea lui Gloucester, executarea lui Arundel, mazilirea lui Norfolk şi Henry Lancaster, şi de seria de provocări care, după încă doi ani, aveau să-l coste pierderea coroanei, şi la sfârşit şi a vieţii. Istoricii moderni au sugerat că fusese cuprins de o boală mentală în ultimii lui ani, însă aceasta este o concepţie modernă asupra defectelor comune guvernanţilor din secolul al XIV-lea: incapacitatea de a-şi stăpâni impulsurile.

Richard a fost rege într-o perioadă de sporire a tensiunii, înăbuşită dar nu uşurată de la răscoala ţăranilor încoace. Bande nelegiuite de cavaleri şi arcaşi încă răspândeau dezordine, birurile grele constituiau o permanentă nemulţumire, mişcarea lollardă, în ciuda eforturilor de a o anihila, apărea peste tot. Ameninţarea sa socială, şi nu mai puţin religioasă, unise coroana şi Biserica împotriva ei; trecuseră zilele alianţei lui John de Gaunt cu Wyclif, deşi apăruseră lollarzi în poziţii înalte. În timpul Parlamentului din 1394–95, mişcarea ieşi brusc la suprafaţă cu o afirmaţie publică incendiară, conţinând 12 „*concluzii şi adevăruri pentru reformarea sfintei Biserici în Anglia*”.

Sprijinită de mai mulţi membri ai Camerei Comunelor, inclusiv de veşnic turbulentul Sir Richard Stury şi un alt cavaler, care erau amândoi membri ai Consiliului Privat, a fost prezentată parlamentului o cerere de legiferare a 12 reforme, scrisă în engleză. A fost afişată în acelaşi timp pe uşile Abaţiei St. Paul şi Westminster. Cele 12 concluzii erau o oglindă a fostei Biserici medievale văzută de cei nemulţumiţi, de cei care voiau să creadă şi aveau credinţă, dar se simţeau împiedicaţi de rugina materialismului şi idolatriei. Erau concluziile la care ajunsese, pe rând, Wyclif, începând cu două din cele mai ameninţătoare pentru Biserică şi preoţime: secularizarea averilor şi negarea „presupusului miracol” al Transsubstanţierii. Alte ritualuri denunţate erau legămintele de castitate

care la preoţi încurajau viciul, iar la femei, care „prin firea lor erau slabe şi imperfecte”, duceau la multe păcate oribile: sfinţirea sau exorcismul obiectelor fizice, care nu era altceva decât „înşelăciune”, înrudită cu necromania; pelerinajul la icoane surde de lemn sau piatră, care erau o formă de idolatrie. Concluzia a zecea era nouă – o negare virtuală a dreptului de a ucide. Ea afirma că uciderea în luptă sau în urma judecăţii pentru orice cauză lumească era contrară în mod flagrant Noului Testament.

Episcopii au fost atât de alarmaţi de cele 12 concluzii încât îl chemară pe Richard din Irlanda, unde se afla atunci, pentru a decreta noi măsuri de suprimare a mişcării lollarde. Regele, şi el furios din cauza acestei erezii, ameninţă să-l ucidă pe Sir Richard Stury „prin moartea cea mai crâncenă” dacă îşi va încălca vreodată jurământul de a se lepăda de ce-i fusese impus. Cu toate acestea, cele 10 concluzii erau dincolo de puterea suveranului de a ucide. Mişcarea lollardă găsise deja ecou în suita boemiană a reginei Anne şi, prin ea, stabili o legătură cu ideile lui Wyclif şi Jan Hus.

Propunerea de căsătorie a lui Richard, prezentată înainte ca ducii francezi să plece la Avignon, nu a fost întâmpinată cu bunăvoinţă de toată lumea. Filip de Mezieres era sprijinitorul ei înflăcărat în interesul cruciadei, după cum era şi ducele de Burgundia, în interesul comerţului. Însă ostilitatea unei jumătăţi de veac nu era uşor de înlăturat. Ducii de Berry şi Orléans se opuneau şi, când propunerea a fost dezbătută în Consiliul francez, mai mulţi membri au obiectat pe motiv că o căsătorie fără pace nu era normală. Enguerrand de Coucy, dacă n-ar fi fost în Italia, ar fi avut poate aceeaşi atitudine. Un incident din acelaşi an îl arată bătând în retragere – probabil din cauza relaţiilor sale speciale – pentru a menţine legăturile formale între duşmani, chiar în timpul armistiţiului. Rugat de Froissart, care se pregătea să viziteze Anglia, să-i dea nişte scrisori de recomandare pentru Richard şi unchii lui, Coucy refuză „deoarece era francez” să-i scrie regelui, deşi îi dădu lui Froissart o scrisoare către fiica sa, Filipa. Dacă o scrisoare către regele Angliei nu era potrivită din punct de vedere politic, căsătoria cu regele Angliei trebuie să fi apărut într-adevăr radicală.

În consiliu, Amaud de Corbie, cancelarul, recomandă să fie acceptată

pe motivul că legătura matrimonială l-ar întări pe regele englez împotriva grupării războinice din ţara sa. Interesele păcii predominau. În iulie, 1200 de gentilomi francezi escortară o misiune diplomatică engleză, condusă de ducele-mareşal Nottingham, până la masa consiliului din Paris. Se ajunsese la un acord pentru zestrea Isabellei de 800.000 de franci, însă fără pământuri, şi la un armistiţiu pe 28 de ani. Pentru prima oară, un armistiţiu era destul de lung pentru a reprezenta o autentică renegare a voinţei beligerante – cel puţin din partea negociatorilor. Aceasta era dificultatea.

Dacă francezii, pe al căror pământ se ducea războiul, erau sătui, prea mulţi englezi, personificaţi de ducele de Gloucester, nu erau încă. Ei erau înveninaţi de sentimentul de a fi fost frustraţi de câștigurile confirmate de tratatul de la Bretigny. Ardeau de dorinţa de a li se da satisfacţie şi vedeau în căsătorie o amânare pentru totdeauna. Cavaleri şi răzeşi fără căpătâi erau încă atraşi de război ca mijloc de trai şi de pradă. Oamenii de rând, suferind din cauza comerţului scăzut şi a birurilor grele, poate ar fi dorit pace, însă nu le plăcea o căsătorie franceză. Se temeau ca Richard să nu dea prea mult francezilor; existau murmure în legătură cu Calais şi multă dezamăgire, dacă nu chiar bănuieli, din cauza alegerii unei regine–copil şi a nesiguranţei de a avea un moştenitor.

Din cauza influenţei şi popularităţii lui Gloucester printre londonezi, Richard nu îndrăzni să încheie alianţa fără concursul lui şi cel al grupării sale. Trecu mai mult de un an pentru a-l obţine. Francezii îl trimiseră pe Robert Ermitul pentru a adăuga greutatea poruncii cerului de a face pace şi a imprima în mintea englezilor ameninţarea turcilor, pe care Ermitul o cunoştea din călătoriile lui în Siria. Un vizionar, chiar dacă acesta călătorea cu şapte cai pe cheltuiala regelui francez, nu era cea mai bună alegere ca să-l influenţeze pe Gloucester. Când, în culmea peroraţiei sale, Ermitul avertiză: „Cu siguranţă, oricine este sau va fi împotriva păcii va plăti scump pentru aceasta, mort sau viu”, Gloucester îl întrebă scurt „De unde ştii asta?” Robert răspunse „din inspiraţia divină”, ceea ce nu-l impresionă pe duce. El rămase „cu inima de piatră împotriva păcii” şi prin cuvintele lui „îi condamnă şi dispreţui profund pe francezi”.

Îngrijorat, Richard îi spuse contelui Waleran de St. Pol, care-l însoţise pe Ermit, că Gloucester încearcă să influenţeze poporul împotriva păcii,

probabil chiar să „ridice poporul împotriva mea, ceea ce este un mare pericol”. St. Pol, încăpăţânatul frate al cucernicului Pierre de Luxemburg, îl sfătui pe rege să-l câştige pe unchi cu vorbe frumoase şi daruri bogate până ce se va încheia căsătoria şi pacea. Apoi ar putea „urma alte sfaturi”, deoarece atunci va fi destul de puternic pentru „a suprima pe toţi rebelii, deoarece regele francez, dacă va fi nevoie, vă va ajuta; de asta să fiţi sigur”. Lubrifiantul politicii era atunci acelaşi ca mai înainte şi acelaşi va fi şi după aceea. Richard îi promise lui Gloucester 100.000 de lire şi un ducat pentru fiul lui cu un venit de 2000 de lire pe an (pe care mai târziu nu reuşi să-l păstreze) şi, folosindu-l pe ducele de Lancaster, prin diverse persuasiuni şi presiuni, îşi asigură o încuviinţare rezervată.

În martie 1396 a fost sărbătorită la Paris căsătoria prin procură şi ratificarea armistiţiului cu Nottingham ca reprezentant al regelui. Nottingham avu acum ocazia să întâlnească persoana pe care o stima forte mult în timpul distracţiilor şi nu în luptă, deoarece baronul de Coucy a fost unul din cei care-i găzdui pe ambasadorii englezi în timpul şederii lor de trei săptămâni în capitală. După încheierea contractului de căsătorie de către baronii Angliei, Richard însuşi se duse la Calais în august, unde în timpul unor conferinţe cu ducele de Burgundia se arătă prietenul Franţei. El a fost de acord să sprijine Calea Abdicării şi să-l convingă pe papa de la Roma să abdice şi, mai realist, era de acord să cedeze punctele de sprijin engleze din Bretania. Se întoarse acasă să facă cunoscute concetăţenilor lui articolele tratatului de pace, deoarece spuse el „nu poate încheia o pace fermă fără consimţământul general al poporului Angliei”.

Se întoarse în octombrie pentru întâlnirea cu regele Franţei, ţinută, cu toată splendoarea de rigoare, într-un câmp de pavilioane strălucitoare la frontiera Calaisului. Între două şiruri de 400 de cavaleri francezi şi 400 de cavaleri englezi, cu săbiile în mână, cei doi regi se îndreptară unul spre altul, fiecare însoţit de unchii celuilalt. Când s-au întâlnit şi s-au îmbrăţişat, toţi cei 800 de cavaleri îngenuncheară, mulţi plângând de emoţie. Urmară întâlniri, banchete şi veselie. Mireasa de şapte ani, scăldată în catifea purpurie şi smaralde, îi fu dată lui Richard şi căsătorită oficial cu el la Calais în noiembrie de către arhiepiscopul de Canterbury. Enguerrand de Coucy nu luă parte la ceremonie, nici n-o întâlni pe fiica lui Filipa, care era

în grupul englez, deoarece plecase deja cu cei mai importanţi cavaleri şi nobili din regat în ultima cruciadă din Evul Mediu, care nu avu niciun rezultat.

Regii făcuseră pace, însă toate subiectele de discuţie – frontierele şi teritoriile disputate, omagiile şi revendicările, Guienne şi Calais – rămaseră nerezolvate, iar ranchiuna lui Gloucester neclintită. Francezii constatară că toate onorurile, distracţiile şi darurile în aur şi argint cu care-l copleşiseră pentru a-i înmuia împotrivirea au fost zadarnice. El luă darurile şi rămase rece, ferm şi ascuns în răspunsuri. „Ne pierdem vremea cu acest Gloucester”, spuse ducele de Burgundia consiliului său, „deoarece atâta timp cât trăieşte nu va fi pace între Franţa şi Anglia. Va găsi totdeauna noi invenţii şi ocazii pentru a stârni ura şi cearta între regate”.

Gloucester, care muri după un an, nu mai apucă să le găsească. Ducele de Burgundia însuşi, prin cearta fratricidă cu ducele de Orléans dusă de fiul lui, a fost tot atât de răspunzător ca oricare altul. Iar războiul fără sfârşit săpase o prăpastie prea adâncă ca să fie uşor trecută. În Anglia, Richard şi Lancaster erau singurii sprijinitori autentici ai unei politici pro-franceze, şi amândoi muriră la trei ani după căsătoria franceză. Animozitatea faţă de Franţa dăinui. La nici 20 de ani după împăcare, Henric al V-lea avea să strige adepţilor lui „încă o dată a apărut ruptura!”

Capitolul 26

Nicopole

Timp de 50 de ani europenii ascultaseră, cu mai multă sau mai puţină atenţie, zarva îndepărtată a pătrunderii turcilor în Răsărit şi strigătele de suferinţă marcând înaintarea lor neînduplecată. Turcii otomani fură ultimii, şi aveau să fie valul cel mai durabil de nomazi războinici care, în timpul secolelor al VI-lea şi al XIII-lea, au părăsit stepele asiatice pentru a năvăli în Asia Mică, cum năvăliseră goţii şi hunii asupra Romei. Iniţial, otomanii se stabiliseră pe malurile Mării Negre în Anatolia, ca vasali ai turcilor selgiucizi şi păzitori ai frontierei selgiucidă. Când Imperiul selgiucid a fost cotropit de invaziile mongole ale lui Ginghis Han şi urmaşilor lui, bandele războinice bine instruite ale şefului frontierei, Osman (de unde şi numele

de otoman) au declarat în 1300 independenţa faţă de conducerea selgiucidă şi s-au ridicat pe ruinele predecesorilor lor. În 25 de ani, cu toată energia brutală a unui popor aflat în drumul lui spre ascensiune, ei cuceriră cetăţi–cheie şi mari porţiuni din Anatolia şi puseră stăpânire pe malurile îngustelor strâmtori care separă Europa de Asia.

Dincolo de strâmtori, pe partea europeană, era Constantinopolul, capitala a ceea ce mai rămăsese din Imperiul Bizantin. Această relicvă răsăriteană a vechiului Imperiu Roman se dezintegra acum complet, la 800 de ani după ce Roma căzuse pradă barbarilor. Împinsă înapoi înspre Europa, ea era o rămăşiţă a fostei măreţii, supremaţia sa navală şi comercială fiind pierdută în favoarea genovezilor şi veneţisnilor, iar structura sa slăbită de aceleaşi procese ca în Apus – prestările feudale necorespunzătoare înlocuite de o economie monetară, Moartea Neagră, lacunele economice, disensiunile religioase, revoltele lucrătorilor, popoarele care se războiau. Sârbii şi bulgarii, care îşi întemeiară propriile lor regate, atacară Imperiul la apus şi diversele puteri mici îl hărţuiau în Marea Egee. Provinciile sale erau dezorganizate, forţa militară depindea de mercenari, suveranitatea lui era sfâşiată de duşmănii feroce în jurul tronului. Aceste duşmănii deschiseră breşa pe unde intrară în Europa turcii otomani.

Duşmăniile începură cu pretenţiile lui Ioan Cantacuzino, care în calitate de prim-ministru avea titlul de „Mare Domestic” şi slujea ca regent pentru Ioan al V-lea Paleologul, moştenitorul-copil al tronului. În 1341 Cantacuzino se declară împărat asociat – în realitate rival – sub numele de Ioan al VI-lea. Prin ani întregi de război civil, el îşi menţinu puterea, cumpărând serviciile forţelor otomane viteze şi disciplinate. Când, la invitaţia lui Cantacuzino, sultanul Orhan trecu Helespontul în 1345, aceasta a fost, după presimţirea rea a lui Gibbon, „ultima şi fatala lovitură” primită de vechiul Imperiu Roman în prelungita sa decădere.

Murad I, succesorul lui Orhan, obţinu un cap de pod în partea europeană prin capturarea în 1353 a oraşului Gallipoli, cheia Helespontului. Exact după 100 de ani, turcii aveau să cucerească Constantinopolul, însă Cantacuzino, ca şi alţi mari actori ai istoriei, nu avea o viziune asupra consecinţelor inerente ale actelor sale. Mai degrabă,

pentru a cimenta colaborarea cu noii aliaţi, îşi dădu fiica în căsătorie lui Orhan, în cadrul unei ceremonii musulmane, trecând peste abisul dintre creştini şi păgâni fără scrupule – şi fără să-i fie afectată credinţa lui. La câţiva ani după aceea, când a fost silit să abdice, fostul „Mare Domestic” deveni călugăr şi se retrase să scrie în tihna sa de sihastru o istorie a timpurilor pe care atât de mult le-a încurcat.

Discordia incurabilă de la Constantinopol furniză turcilor mijloacele de a exploata poarta de la Gallipoli. La abdicarea lui Cantacuzino, fostul pupil, Ioan Paleologul, recâştigă tronul (ceea ce explică de ce Ioan al VI-lea a fost urmat de Ioan al V-lea) şi se aruncă într-o nesănătoasă luptă de familie în care fii şi nepoţi, unchi şi nepot au fost timp de 35 de ani detronaţi, închişi, torturaţi şi inlocuiţi unul cu altul din diverse combinaţii, cu implicarea lui Murad I.

În timp ce îi sprijineau pe Paleologi spre propria lor distrugere, turcii, ca o mână care se deschide de la încheietură la Gallipoli, se extinseră peste stăpânirile bizantină şi bulgară. În 1365 Murad îşi mută capitala la Adrianopole 195 km în interiorul Europei. În 1371 el înfrânse o ligă a sârbilor şi bulgarilor pe fluviul Mariţa în Bulgaria. De atunci Ioan al V-lea stăpânea o parte a imperiului său iar boierii bulgari teritoriile lor ca vasali ai sultanului. În 1389 o nouă ligă formată din sârbi, munteni şi vecinii lor din nord, moldovenii, încercară să-i oprească pe turci, dar au fost învinşi de Murad în bătălia decisivă de la Cossovo sau Câmpia Mierlei, mormântul independenţei sârbilor. Ţarul sârb şi elita nobilimii lui au fost omorâţi iar fiul său silit să accepte supunere faţă de sultan. Murad a fost şi el omorât după bătălie de un sârb muribund, care, prefăcându-se că are să-i spună sultanului un secret, îi împlântă un pumnal în burtă când Murad se aplecă să-l asculte. Totuşi, Murad îşi lăsă moştenitorul, Baiazid, cu cea mai mare putere din zonă. În cei 35 de ani de când trecuseră Bosforul, turcii cuceriseră Balcanii de răsărit până la Dunăre şi erau acum la frontierele Ungariei.

Lipsa de unitate a duşmanilor lor a fost factorul major care a favorizat înaintarea turcilor. O moştenire de amarnică neîncredere a separat Constantinopolul de Apus de când cruciaţii latini pătrunseseră în teritoriile din Răsărit. Vechea schismă a creştinismului, între romano-catolici şi

greco-ortodocşi, lăsă o dispută implacabilă asupra chestiunilor minore de ritual – cu cât erau mai puţin importante, cu atât era mai mare ranchiuna – şi făcu din popoarele balcanice nişte adversari. Bulgaria, Ţara Românească şi majoritatea sârbilor aparţineau bisericii ortodoxe, spre deosebire de Ungaria care aparţinea celei romano-catolice şi i se reproşau eforturile de a impune clerul catolic şi de a obţine dominaţia politică asupra vecinilor ei. Mircea, voievodul Ţării Româneşti, a luptat împotriva turcilor la Cossovo, însă, din cauza vechilor animozităţi, nu era prea nerăbdător să facă o cauză comună cu Ungaria împotriva duşmanului comun. Acelaşi lucru era valabil şi pentru sârbi, care, în orice caz erau împiedicaţi s-o facă odată ce acceptaseră pe sultan ca stăpânul lor.

Aceasta fusese politica lui Murad: să neutralizeze conducătorii din Balcani, lăsându-i la putere cu obligaţia de a le fi turcilor vasali. Deoarece regatelor lor le lipsea unitatea, fiind nu mai mult decât nişte federaţii de conducători semiautonomi, fiecare putea fi cucerit individual. Unul câte unul, conducătorii bulgari, bosnieni, sârbi şi munteni au început să plătească tribut pentru a evita năvălirile continue ale turcilor. În regiunile cucerite, Murad împărţi teritoriul adepţilor lui sub formă de feude, înrădăcinându-i în Europa. Jumătate din armata turcă de la Cossovo deţinea deja pământul de pe partea cealaltă a Bosforului.

Baiazid nu pierdu deloc din elanul strămoşilor lui. Ales sultan pe câmpul de luptă de la Cossovo, începu prin strangularea fratelui său cu o coardă de arc, o precauţie obişnuită a turcilor, şi se ocupă imediat de problema slăbirii tronului bizantin ajutându-l pe Ioan al VII-lea să-l răstoarne pe bunicul său. Când Ioan a fost la rândul lui răsturnat de unchiul său, Manuel al II-lea, Baiazid asedie şi institui blocada Constantinopolului timp de 7 ani. Între timp, el îşi extinse stăpânirea în Bulgaria, invadă Macedonia şi Attica şi pustii Bosnia şi Croaţia – luând mai mulţi prizonieri, se spune, decât numărul locuitorilor care rămăseseră. Era îndrăzneţ, întreprinzător, totdeauna călare, „tot atât de avid de sângele duşmanilor ca de cel al soldaţilor lui”. Avangarda sa de *ghazi*, uneltele lui Allah, lupta cu şi mai mult zel fiind vorba de un război sfânt împotriva necredincioşilor creştini.

Potrivit definiţiei turceşti, un ghazi era „sabia lui Dumnezeu care

purifică pământul de murdăria politeismului”, prin care înţelegeau Sfânta Treime creştină.

În 1393, după ocuparea oraşului Tîrnovo, capitala regatului bulgar de răsărit, Baiazid captură Nicopole, cea mai puternică fortăreaţă bulgară pe Dunăre. Situată pe o înălţime deasupra oraşului, fortăreaţa Nicopole, pe malul fluviului, domina ceea ce era pe atunci un vad al Dunării, protejat de o fortăreaţă valahă pe malul celălalt. Doi afluenţi ai Dunării se vărsau în fluviu la baza castelului, care domina astfel comunicaţiile Dunării. În acest loc strategic avea să aibă loc lupta între europeni şi otomani.

Când ţarul bulgar, Ioan Sişman, deşi era vasal, refuză să-i mai sprijine pe turci cu trupe şi provizii, Baiazid îl închise la Nicopole. Devenind nerăbdător din cauza sistemului de vasalitate, sultanul porunci ca prizonierul să fie strangulat, făcu din regatul lui un sangeac turcesc sau provincie şi se îndreptă spre Vidin, capitala regatului bulgar de apus. Când Sigismund, regele Ungariei, trimise soli să întrebe cu ce drept abrogase sultanul suveranitatea bulgară, Baiazid îi răspunse fără să scoată un cuvânt, arătând pur şi simplu spre arme şi spre trofeele de război atârnate pe pereţi. În spatele lui construi un turn imens pentru a întări Gallipoli şi un port permanent pentru galerele sale. Ridică moschei impunătoare la Adrianopole şi construi caravanseraiuri de-a lungul drumului pe care înainta. În timp ce oamenii lui înarmaţi înaintau în Europa, el îşi continuă campania şi continuă să-şi extindă stăpânirea în Anatolia. Pentru „energia înflăcărată a sufletului lui” şi pentru viteza marşurilor sale a fost supranumit Ilderim, însemnând Fulgerul.

După capturarea fortăreţei Nicopole, se înmulţiră apelurile regelui Sigismund pentru ajutor adresate Apusului. Ţara lui rezista turcilor şi el îşi mai amintea de teroarea ravagiilor făcute de mongoli, care în secolul trecut măturaseră câmpia Dunării. Deşi Ungaria era „regină peste ţările vecine”, rezistenţa pe care o putea opune noilor invadatori era slăbită de necontenitele certuri cu Polonia şi Lituania la nord, de ostilitatea vecinilor ei de la sud şi sciziunile din cadrul clasei conducătoare şi printre oamenii de rând. Ţara era o amestecătură formată dintr-un suveran străin, nobili unguri, ţărani băştinaşi care trăiau de pe urma unei agriculturi neinfluenţate de Apus, şi o clasă a negustorilor formată din imigranţi germani care

dezvoltaseră oraşele şi rămaseră străini în obiceiuri, cum rămaseră cei din Boemia şi Polonia.

În timpul unui secol de conducere a dinastiei angevine, coroana ungară era strâns legată de curtea franceză şi a continuat să fie şi sub dinastia Luxemburg care începuse cu Sigismund. El deveni rege în 1387 prin căsătoria cu fiica ultimului rege angevin, Ludovic cel Mare, care murise fără să lase un moştenitor masculin. Fiul defunctului împărat Carol al IV-lea şi frate vitreg mai mic al lui Venceslav, Sigismund era un om de stat mai puţin serios ca tatăl lui, dar mai capabil şi mai inteligent decât Venceslav. Ca şi Venceslav, era bine educat şi vorbea curent patru limbi. Înalt, puternic şi neobişnuit de frumos, cu păr şaten deschis purtat lung şi cârlionţat, era inteligent şi animat de intenţii bune în calitatea lui de conducător dar iubitor de plăceri, cheltuitor şi imoral, având un palmares de aventuri amoroase scandaloase. Istoria îl cunoaşte mai mult la bătrâneţe, ca împărat, însă în acea vreme avea numai 28 de ani şi de-abia îşi menţinea echilibrul în împrejurări precare.

Urmând în mod neaşteptat la coroana ungară la vârsta de 19 ani, el trebui să îndure comparaţia cu un predecesor dinamic şi puternic, duşmănia nobililor rebeli, o soacră dominatoare şi un rival la tron în persoana acelui moştenitor angevin, lacom după tron, Carol de Durazzo. În timpul anilor de intrigi şi asasinate, Carol de Durazzo şi regina-mamă, Elisabeta a Ungariei, reuşiră să se distrugă unul pe altul, iar nobilii rebeli erau mai mult sau mai puţin ţinuţi în frâu, în ciuda unor sentimente deosebit de intense, care l-au făcut pe unul din ei să-i strige lui Sigismund „Nu mă voi pleca ţie niciodată, porc boemian!” Preocupat de aceste provocări din primii opt ani ai domniei, Sigismund nu avu posibilitatea de a mobiliza o rezistenţă eficientă împotriva turcilor, care profitară de situaţie pentru a-i pustii frontierele.

Curajos, deşi fără tact, impulsiv şi crud când era furios, Sigismund supravieţuise. Ca toţi cei din familia Luxemburg el avea caracteristici distincte. Arătându-i-se o relicvă despre care se spunea că este un os al Sfintei Elisabeta, el o întoarse, remarcând, că ar putea tot atât de bine să fie osul unui cârpaci mort. Participând la şedinţele parlamentului din Paris pentru a vedea cum funcţionează tribunalele, el auzi verdictul dat împotriva

unui pârât plebeu, un anume Seignet, pe motiv că nu era cavaler ca reclamantul. Spre surprinderea suitei sale şi a avocaţilor, judecătorilor şi publicului prezent, Sigismund se ridică, anunţă cu voce tare dreptul său de a face cavaleri, îl chemă pe Seignet la el, îi spune să îngenuncheze şi-l făcu cavaler pe loc. Scoţându-şi unul din pintenii de aur şi cingătoarea de care atârna un pumnal în loc de spadă, îi porunci unuia din oamenii lui să pună aceste însemne pe noul cavaler mut de uimire, şi „astfel regele susţinu cauza numitului Seignet”.

Deşi nu uita de înaintarea turcilor, Apusul, neavând prea mare ataşament faţă de Constantinopol, dăduse putină atenţie pericolului până ce acesta nu ajunse în Ungaria. Este adevărat că în ultimii 40 de ani fiecare papă ceruse organizarea unei cruciade împotriva păgânilor care se apropiau, unii cu fervoare adevărată, însă fervoarea era mai mult pentru înviorarea credinţei decât dintr-o apreciere realistă a pericolului. Acele acţiuni întreprinse împotriva turcilor au fost de mică anvergură şi erau motivate de interese deosebite. Interesul papilor era de a reintegra Biserica răsăriteană în cea latină; interesele veneţienilor şi ale genovezilor erau să-şi păstreze centrele comerciale din Marea Neagră şi din estul Mării Mediterane; interesul familiei Lusignan din Cipru era să-şi protejeze regatul împotriva năvălirii turceşti. Gestul cel mai apropiat de ideea unui efort comun a fost Liga latină organizată de Papa Clement al VI-lea în 1344, chiar înainte ca turcii să intre în Europa. Cu forţele combinate ale papalităţii, Veneţiei, Ciprului, şi Ospitalierilor din Rhodos, Clement sperase, printr-un succes iniţial împotriva turcilor, să convingă Constantinopolul să intre în alianţă cu Liga latină şi să se unească cu Biserica romană. Victorioasă la început, flota latină cuceri Smirna şi distruse 100 de vase turceşti, însă forţele terestre ale cruciadei, paralizate de boală, disensiuni şi o conducere nehotărâtă, nu înaintară deloc şi campania se sfârşi în condiţii negociate.

Se mai făcu o încercare prin anii 1360 la îndemnul lui Pierre de Lusignan din Cipru, al cărui interes era imediat. După ce făcu ocolul curţilor din Europa timp de trei ani încercând să ridice forţele pentru o cruciadă, el a fost în stare să întreprindă o expediţie, pornind din Cipru în 1365, expediţie care cuceri cu mare triumf oraşul Alexandria din Egipt ca

prim pas în drumul spre Ierusalim. Dorind să pună la adăpost imensa lor pradă, adepţii lui insistară să plece cu ea, lăsându-l pe Lusignan fără suficiente forţe pentru a profita de victorie, sau măcar pentru a putea s-o menţină. Alexandria trebui cedată.

În acelaşi timp, Amédée de Savoia a cărui mătuşă, Ana de Savoia, era împărăteasa-mamă la Constantinopol, conduse o campanie remarcabilă care avea intenţia să se alăture lui Lusignan. El reuşi să cucerească Gallipoli însă şi aceasta era o cucerire trecătoare. Companiile libere conduse de Du Guesclin, care trebuiau să vină în acelaşi timp pe uscat dinspre vest, împotriva turcilor, nu sosiră niciodată. Lui Amédée, ca şi lui Lusignan, îi lipseau forţele să meargă mai departe şi, în câteva luni, Murad recuceri Gallipoli.

În 1369 chiar Constantinopolul ceru ajutor. Într-un efort disperat de a obţine ajutorul Apusului, împăratul Ioan al V-lea plecă la Roma să abjure schisma dintre bisericile greacă şi latină şi să se ofere primul ca să fie convertit. Singurul lucru pe care l-a reuşit însă a fost să stârnească furia clerului şi a laicilor săi, care i-a respins aranjamentele. Europa apuseană, preocupată de reînceperea războiului anglo-francez, nu era interesată de soarta Europei răsăritene.

Singura persoană despre care se spune că a încercat mereu să iniţieze o reacţie proporţională cu ameninţarea era Philippe de Mezieres, deşi, şi în cazul lui, duşmanul nu conta: marele său obiectiv era cruciada de dragul cruciadei. Pentru el era un imperativ moral, piatra filosofală care ar vindeca suferinţele societăţii şi ar transforma relele ei în aur: certurile şi ostilităţile vor înceta, tiranii vor cădea sau se vor pocăi, creştinismul îi va converti pe turci, tătari, evrei şi sarazini şi va aduce pacea şi unitatea lumii. Deşi era un *exalte*, Mézieres cunoştea Levantul şi pe turci în mod direct; înţelegând gravitatea problemei, el o luă în serios.

Când era un tânăr cleric, atras de ardoarea pentru Ţara Sfântă, el plecase cu cruciada Ligii latine la Smirna; mai târziu, în calitate de cancelar al lui Lusignan în Cipru, trăi mulţi ani în preajma problemelor turceşti şi, când se întoarse la curtea Franţei după moartea lui Lusignan, îşi făcuse un scop al vieţii din a recâştiga Răsăritul pentru creştinism. El recunoştea că aceasta nu însemna aventură necugetată ci un război serios

pentru a înfrunta un duşman organizat şi disciplinat, pe care-l cunoştea de la Smirna ca fiind bine instruit, curajos şi neîndurător.

El concepea forţa necesară ca o armată naţională care să cuprindă burghezi şi oameni de rând, slujind ca soldaţi, şi cavaleri care să-i conducă, toţi animaţi de zel, nu de lăcomie. Ca Templierii şi Ospitalierii de demult, ei vor trebui să se dedice ascultării ordinelor dreptăţii şi disciplinei militare şi, în cursul măreţei lor întreprinderi, vor reînvia adevăratele idealuri ale cavalerismului. În acest scop el întemeie un Ordin al Pasiunii pentru Iisus Hristos. După cum se vede după nume, interesul lui era moral nu militar.

Propaganda insistentă a lui Mezieres – care a inclus minunatul spectacol teatral al primei cruciade prezentat în timpul vizitei împăratului la Paris – avusese fără îndoială efectul său asupra lui Carol al VI-lea, şi probabil că şi asupra altora. În 1389 Boucicaut a făcut un raport asupra turcilor la întoarcerea lui din Ţara Sfântă unde se dusese să-l răscumpere pe Contele de Eu în călătoria care a dat naştere la *Cent Ballades*. Relatările sale despre tot ce văzuse în Orient, despre vizita lui la Sigismund în Ungaria şi primirea lui la Gallipoli de către sultanul Murad, care-l tratase cu nobleţe dându-i daruri magnifice şi un permis de liberă trecere, au întărit dorinţa tânărului rege pentru „o aventură glorioasă”. În anii 1390, veştile din Orient deveniră mai urgente. Când discuţiile din 1393 nu duseră la încheierea unui tratat de pace cu Anglia, Carol îl îndemnă totuşi pe Lancaster să se gândească la o expediţie comună împotriva turcilor, pentru „a apăra credinţa şi a veni în ajutorul Ungariei şi a împăratului de la Constantinopol”. Însă atâta timp cât pacea cu Anglia era incertă, nimic nu se putea face şi nu se întâmplă nimic până ce nu ar fi avut un interes ducele de Burgundia.

Ducele de Burgundia era încă principalul factor al evenimentelor. Înainte de a deţine puterea datorită nebuniei regelui, el căutase o cruciadă, cu opţiuni împărţite între Prusia – care n-ar fi servit la nimic decât să le dea o ocupaţie războinicilor – şi Ungaria. În 1391 îl trimise pe Guy de Tremoille la Veneţia şi în Ungaria pentru a cerceta situaţia şi, convins de suficienta măreţie a cauzei, plănui o cruciadă, condusă iniţial de el, Ludovic de Orléans şi ducele de Lancaster. Până la urmă niciunul din cei trei nu participară. Dacă apărarea împotriva turcilor era considerată ca un

interes vital pentru Europa este îndoielnic. Interesul personal al ducelui de Burgundia de a patrona cruciada era să-i aducă mai multă măreţie lui şi casei lui şi, întrucât era prinţul autoproslăvirii, rezultatul a fost că tema dominantă deveni etalarea opulenţei; pe locul doi urmau planurile, logistica, informaţiile despre duşman.

Ca totdeauna, prima problemă erau finanţele. În 1394 ducele ceru un ajutor de 200.000 de livre de la Flandra, deşi ţara era sărăcită din cauza anilor de război civil. Printr-o tocmeală energică, flamanzii reduseră suma la 130.000, destul pentru a începe pregătirile mai ales în veşminte luxoase şi apoi în arme. În ianuarie 1395 ducele trimise un al doilea frate de Tremoille, Guillaume, pentru a-l informa pe Sigismund că o cerere oficială de ajutor către regele Franţei ar fi primită favorabil.

Patru impunători cavaleri unguri şi un episcop sosiră la Paris în august. Ei spuseră curţii că sultanul Baiazid strângea o armată de 40.000 de oameni pentru a supune Ungaria aceleiaşi soarte ca Bulgaria, Ţara Românească şi Serbia şi că, dacă Franţa nu trimitea ajutor, regele Ungariei va ajunge în curând la dezastrul final. Ei povestiră cum îi ţineau turcii pe creştini în temniţe, le duceau copiii pentru a fi convertiţi la religia musulmană, violau fete, nu cruţau pe nimeni şi nimic de la profanare. Regele lor purtase mai multe lupte, cu rezultat nefericit, cu acest duşman înfricoşător şi puternic. Oricât de dureroasă ar fi această recunoaştere, „soarta creştinilor ne obligă să o spunem”. Regele Sigismund imploră ajutor „în numele rudeniei şi a dragostei pentru Dumnezeu”.

Căsătoria engleză fiind aranjată, regele Carol putea răspunde că, „în calitate de şef al regilor creştini”, lui îi revenea misiunea să împiedice să fie călcat creştinismul în picioare de sultan şi să pedepsească neruşinarea acestuia. Entuziasmul a fost general. Contele de Eu, acum conetabil al Franţei şi Boucicaut, acum mareşal, proclamară că datoria tuturor bărbaţilor de curaj este să înceapă bătălia împotriva „necredincio-şilor”, un cuvânt în general folosit pentru musulmani, ca şi pentru ţărani şi lucrători cu ziua, arătând dispreţul. Încărcaţi cu daruri şi asigurări de ajutor, trimişii unguri se întoarseră răspândind zvonul cruciadei franceze în drumul lor prin Germania şi Austria şi aranjând provizii pentru trecerea ei.

La întoarcerea sa din Italia, la două luni după vizita ungurilor,

Enguerrand de Coucy găsi curtea în mare fierbere din cauza cruciadei şi nu pierdu nicio clipă ca să i se alăture. După obiceiul celor de felul său, el nu stătea niciodată acasă dacă i se oferea o ocazie. Ducii de Burgundia, Orléans şi Lancaster renunţaseră toţi la această acţiune datorită negocierilor cu Anglia care necesitau prezenţa lor – sau pentru că ezitau să se îndepărteze de tron. Însă casa de Burgundia rămase prezentă prin persoana fiului celui mai mare al ducelui, Jean de Nevers, de 24 de ani care nu era încă cavaler şi pe care tatăl lui l-a propus să ia comanda. Predestinatul Cain (după cum îl numeşte Michelet) pentru vărul său Ludovic d'Orléans, Abel, contele de Nevers dădea încă puţine semne ale caracterului hotărât care avea să apară după moartea tatălui său. Ca duce, el avea să fie cunoscut sub numele de Jean Sans Peur (Ioan fără de Frică) însemnând, pare-se, că nu se temea să facă rău. Căsătorit la 14 ani în timpul faimoasei duble căsătorii, el era deja tatăl a 2 copii. Mic de statură, cu un cap mare, trăsături dure, stângaci în maniere şi îmbrăcat fără eleganţă, el era în totul, în afara ambiţiei, opusul impozantului şi fermecătorului său văr, Ludovic. „Natura" scria Michelet, „părea să-l fi croit special pentru a-l urî pe ducele de Orléans".

Deşi sângele regesc şi poziţia lui Nevers dădeau éclat cauzei, tatăl lui recunoştea nevoia unei conduceri mai responsabile, pe care desigur că nu o aştepta nici de la conetabilul de Eu, nici de la mareşalul Boucicaut care, ambii, aveau sub 35 de ani. El se adresă baronului de Coucy ca om de stat mai în vârstă şi cel mai experimentat războinic – de la căderea în dizgraţie a lui Clisson – din regat.

De când plecase pentru prima dată împotriva englezilor când avea 15 ani, şi înăbuşise Jacqueria la 18 ani, gama experienţei lui Coucy s-a îmbogăţit extraordinar: lupte, diplomaţie, guvernare, relaţii sociale şi politice. Ca ginere al lui Eduard al III-lea, prestând jurământ dublu faţă de doi regi care erau pe picior de război, poziţia sa fusese unică. El fusese în război în calitate de căpitan sau ca unul din înalţii comandanţi în 11 campanii – în Piemont, Lombardia, Elveţia, Normandia, Languedoc, Toscana, nordul Franţei, Flandra, Guelders, Tunisia, Genova; el comandase mercenari şi luptase ca aliat sau adversar al contelui de Savoia, Grigore al VI-lea, Hawkwood, Visconti, al Hapsburgilor, elveţienilor,

navarezilor, gasconilor, englezilor, berberilor, republicii Florenţa şi nobililor din Genova. Ca diplomat, negociase cu Papa Clement al VII-lea, ducele de Bretania, contele de Flandra, regina Aragónului, cu englezii la tratativele de pace şi cu rebelii din Paris. Avusese o soţie cheltuitoare şi cu temperament, cu 8 ani mai în vârstă decât el şi o a doua cu vreo 30 de ani mai tânără. Slujise ca sfetnic şi reprezentant a doi duci regali, Anjou şi Orléans, ca locotenent-general al Picardiei şi mai târziu al Guiennei, ca membru al Consiliului regal, ca Grand Bouteiller al Franţei şi fusese de două ori preferat pentru funcţia de conetabil. Cunoscuse şi tratase cu orice fel de caracter, de la ultraticălosul Carol de Navarra până la ultraevlaviosul Pierre de Luxemburg.

Nu în mod surprinzător, ducele şi ducesa de Burgundia trimiseră după el şi îi spuseră: „Domnule, ştim bine că dintre toţi ceilalţi cavaleri ai Franţei, sunteţi cel mai priceput în toate lucrurile, de aceea vă rugăm fierbinte să fiţi însoţitorul fiului nostru în această expediţie şi sfetnicul său priceput”.

„Domnule şi dumneavoastră doamnă”, răspunde Coucy, „vreau să merg mai întâi din devoţiune pentru a apăra credinţa lui Iisus Hristos; în al doilea rând pentru că-mi faceţi marea onoare de a-mi da în grijă pe Monseigneur Jean, fiul vostru. Mă voi achita de această însărcinare din toate puterile mele sub toate aspectele”, însă, adăugă el, ar prefera să fie scutit de această însărcinare şi să fie dată mai curând contelui de Eu sau contelui Jacques de la Marche, amândoi rude de sânge cu Nevers (ca un d’Artois, contele de Eu, avea sânge de Valois, acesta fiind principalul motiv că era conetabil în timp ce Jacques de la Marche, cel mai tânăr dintre cruciaţi „fără barbă şi mustaţă”, era un Bourbon).

„Baron de Coucy” răspunse ducele, „voi aţi văzut mult mai mult decât aceştia doi şi ştiţi mai bine cum se comandă o armată în ţări străine decât vărul nostru contele de Eu sau decât Jacques de la Marche; din această cauză vă însărcinăm pe voi şi vă rugăm să îndepliniţi dorinţa noastră”. Coucy se înclină, spunând „Dorinţa voastră este poruncă pentru mine”, declarându-se de acord să accepte dacă va avea sprijinul lui Guy şi Guillaume de Tremoille şi cel al amiralului de Vienne. Se vede bine că nici el n-avea prea mare încredere în cei mai tineri.

Deoarece problema comandei urma să fie crucială pentru rezultatul cruciadei, efortul ducelui de Burgundia de a numi un „sfetnic principal” este semnificativ chiar dacă relatarea lui Froissart asupra întrevederii este adevărată sau nu. A scrie istoria în termenii vorbirii directe era o licenţă pe care şi-o îngăduiau cronicarii. Astfel făcuse şi Tucidide. Dacă acceptăm discursul lui Pericle către atenieni, nu trebuie să-l respingem pe cel al ducelui de Burgundia către Coucy. A fos pus la îndoială pe motivul că numele lui Coucy nu apare ca „sfetnic principal” – sau deloc – pe lista finală a celor mai importanţi sfetnici ai lui Nevers, care consta din cei doi Tremoille şi Oddard de Chasseron, toţi de la curtea ducelui de Burgundia, împreună cu Philippe de Bar şi amiralul de Vienne.

Coucy, contele de Eu, Boucicaut, De la Marche şi Henri de Bar erau pe altă listă, pe care Nevers o putea consulta „când găsea el de cuviinţă”. Ca aranjament pentru cârmuirea unei companii militare, aceasta avea lipsuri. Ar putea reflecta o oarecare neînţelegere între Nevers şi tatăl lui; ea reflectă, în primul rând, lipsa unui concept de comandă unică.

Nemaiavând de lucru din cauza păcii cu Anglia cavalerii îmbrăţişară ideea cu promptitudine „pentru a scăpa de lâncezeală şi a fi folosiţi la cavalerie”. Se spune că aproximativ 2000 de cavaleri şi scutieri s-au alăturat, sprijiniţi de 6.000 de arcaşi şi pedestraşi aleşi dintre cei mai buni voluntari şi din companiile mercenare. După cum bătuse recordul de opulenţă la dubla nuntă, ducele de Burgundia hotărî ca acum echipamentul pentru debutul fiului său în război trebuia să fie cât se poate de strălucitor. Compania personală a lui Nevers de 200 de oameni primi uniforme noi de culoare „verde viu”, cu 24 de căruţe cu corturi şi pavilioane verzi de satin, cu patru imense steaguri pictate cu emblema cruciadei – figura Fecioarei înconjurată de crinii Franţei şi însemnele heraldice ale ducelui de Burgundia şi contelui de Nevers. Flamurile pentru lăncii şi corturi, tunicile pentru trompeţi, păturile de catifea pentru şei şi costumele heraldice pentru 12 trompetişti erau toate brodate cu aceleaşi embleme din aur şi argint, multe încrustate cu pietre scumpe şi fildeş. Ustensilele de bucătărie au fost confecţionate special pentru campanie precum şi vasele de cositor formate din 40 de duzini de boluri şi 30 duzini de farfurii. Înainte de plecare trebui plătită leafa pe patru luni înainte. Costul tuturor acestora depăşi mult suma

luată din Flandra. Se puseră noi biruri pe toate domeniile ducelui de Burgundia, incluzând ajutorul tradiţional pentru ridicarea la rangul de cavaler a celui mai mare fiu şi pentru călătorii peste mări. Plata, în locul participării la cruciadă era cerută chiar de la oameni bătrâni, femei şi copii. Pentru celelalte nevoi pentru drum, ducele negocie împrumuturi de la municipalităţi, fermieri, lombarzi şi alţi bancheri.

O splendoare competitivă domina pregătirile. Cheltuielile baronului de Coucy fură acoperite în parte de Ludovic de Orléans, care îi plăti restul de 6.000 de livre datorate pentru campania din Genova ca sumă globală, plus 2000 ginerelui lui, Henri de Bar şi cheltuielile pentru 17 cavaleri şi scutieri din casa lui Ludovic care trebuiau să urmeze steagul lui Coucy.

Primii dintre aliaţi erau cavalerii Ospitalieri din Rhodos, care, de la decăderea Constantinopolului şi Ciprului, deţineau poziţia creştină dominantă în Levant; în al doilea rând, veneţienii, care furnizau o flotă; şi pe uscat, prinţi germani din Renania, Bavaria, Saxonia şi alte părţi din imperiu, care fuseseră recrutaţi de unguri şi se alăturară corpurilor franceze în timpul drumului. Aventurieri din Navarra şi Spania, Boemia şi Polonia, unde crainicii francezi proclamaseră cruciada, veniră şi ei în mod individual. Statele italiene erau prea angajate în obişnuitele ostilităţi interne pentru a trimite contingente iar presupusa prezenţă engleză de care se făcuse atâta caz este pur imaginară. Nu există nicio dovadă despre finanţele necesare pentru a trimite o forţă engleză în străinătate, nici despre permisiunea regelui necesară acestor forţe pentru părăsirea ţării. Nici Henry de Bolingbroke, nici alt „fiu al ducelui de Lancaster” n-ar fi putut conduce un contingent englez, deoarece ei şi majoritatea marilor nobili englezi erau prezenţi la căsătoria lui Richard, la cinci luni după plecarea cruciadei. Sporadicele menţiuni despre participanţii englezi pot fi explicate prin prezenţa Ospitalierilor de „limbă” engleză care se alăturară fraţilor lor din Rhodos. Întrebarea care rămâne nu este dacă englezii erau prezenţi, ci, de ce lipseau? Poate se datora faptului că vrajba dintre regele Richard şi ducele de Gloucester deveni mai vehementă, fiecare dorind să-şi aibă partizanii la îndemână; sau poate că animozitatea lăsată de îndelungatul război lăsase urme adânci în vechea frăţie a cavalerismului, iar englezii nu mai aveau niciun chef de cruciadă sub conducere franceză.

Entuziasmul nu a fost universal. Socrul lui Nevers, Albert, duce de Bavaria şi conte de Hainault, nu a fost impresionat de necesitatea de a alunga turcii sau de a apăra credinţa. Când fiul lui, William de Ostrevant, cu o suită de mulţi tineri cavaleri şi scutieri, îşi exprimă dorinţa puternică de a merge, ducele Albert îi spuse scurt că scopul lui era „vanitatea” şi întrebă motivul pe care-l avea „de a ridica armele împotriva unui popor şi a unei ţări care niciodată nu ne-a făcut niciun rău”. El spuse că William va fi mai de folos dacă şi-ar utiliza forţele pentru recuperarea proprietăţii familiei ţinută ilegal de seniorul vecin din Frisia. Dându-i-se o ocupaţie războinică, William a fost fericit să-i dea ascultare. Frontiera răsăriteană a Europei era departe şi, din cauza proastelor comunicaţii ale timpului, turcii nu erau pentru majoritatea europenilor decât un nume.

Schisma papală nu a incomodat cruciada. Bonifaciu, Papa de la Roma, de care ascultau Ungaria, Veneţia şi germanii, susţinuse cu sârguinţă cruciada încă din 1394. El dorea prestigiul după cum fostul lui rival, Clement, dorise prestigiul patronării unui sfânt. Papa Benedict din Avignon îi patrona pe francezi. La rugămintea ducelui de Burgundia, el dădu iertarea obişnuită tuturor cruciaţilor şi le dădu permisiunea specială de a se adăposti la „schismatici” (creştini greci) şi necredincioşi.

Plecarea din Dijon pe 30 aprilie 1396 a fost un spectacol superb care nu se putea să nu umple de mândrie inimile privitorilor. La îndeplinirea visului său, Mezieres totuşi nu se bucura. Umilinţa pelerinilor, scria el, nu se potrivea procesiunii. „Ei merg ca nişte regi, precedaţi de menestreli şi crainici în purpură şi veşminte bogate, făcând mari ospeţe cu mâncăruri extravagante”, cheltuind într-o lună mai mult decât ar trebui pentru trei luni. Se va întâmpla ca şi în alte expediţii, mânate din cauza cheltuielilor şi indisciplinei, motivate de dragostea cavalerilor „pentru una din marile doamne ale lumii – Vanitatea”.

Cruciaţii trecură prin Strasbourg spre Bavaria până la Dunărea superioară şi de acolo, folosind fluviul ca să-i transporte, trebuiau să se întâlnească cu regele Ungariei la Buda (Budapesta). Armatele unite urmau să pornească de acolo împotriva turcilor. Obiectivele, deşi vagi, nu erau modeste. După alungarea turcilor din Balcani, cruciaţii plănuiau să vină în ajutorul Constantinopolului, să treacă Hellespontul, să mărşăluiască prin

Turcia şi Siria pentru a elibera Palestina şi Sfântul Mormânt şi după aceea să se întoarcă triumfători pe mare. Se făcuseră aranjamente pentru ca flota veneţiană şi galerele împăratului Manuel să blocheze turcii din Marea Marmara iar veneţienii să meargă din Marea Neagră în sus pe Dunăre pentru a-i întâlni pe cruciaţi în iulie, în Ţara Românească. La fel de grandios ca proiectata invazie a Angliei şi marşul asupra Romei, programul n-a fost afectat de eşecurile din trecut. Nici asediul Mahdiei, implicând mulţi din aceiaşi conducători, n-a schimbat dispreţul lor pentru păgâni, duşmanii lor.

Cavalerii mai credeau că nimic nu putea rezista curajului lor.

La 28 martie au fost decretate nişte reguli de disciplină de către un consiliu de război; un nobil care ar fi provocat tulburări urma să-şi piardă calul şi harnaşamentul; unui paj care scotea cuţitul într-o ceartă i se tăia mâna; oricine făcea jafuri i se tăia o ureche. Chestiunea mai importantă de supunere faţă de ordine – care se încercase a fi rezolvată prin ordonanţe militare încă de pe vremea lui Ioan al III-lea şi eşuase – a fost lăsată neatinsă. Consiliul din 18 martie adăugă o prevedere finală care avea să fie hotărâtoare la Nicopole: „(în luptă) contele şi compania sa pretind *avant garde*”. Conştiinţa de sine a cavalerismului cerea ca vitejia să fie dovedită în prima linie. Victoria avea nevoie de mai mult.

Coucy nu călători cu corpul principal deoarece era detaşat într-o misiune la ducele de Milano. Supărat de ieşirea Genovei de sub influenţa sa, Gian Galeazzo făcea manevre pentru a împiedica transferul de suveranitate regelui Franţei. Enguerrand de Coucy a fost trimis să-l avertizeze că intervenţia lui ar fi privită ca un act ostil. În spatele certei era mai mult decât Genova. Gian Galeazzo se întorsese împotriva Franţei, cu amărăciune dacă nu făţiş, deoarece iubita lui fiică, Valentina, era subiectul unei cumpănii calomnioase fiind învinuită de a-l fi vrăjit sau otrăvit pe rege. Zvonurile rele erau opera reginei Isabeau, care voia s-o înlăture pe Valentina, probabil din gelozie faţă de influenţa ei asupra regelui, sau pentru a-şi uşura aventura ei cu Orléans, sau ca parte a maşinaţiilor sale permanente cu Florenţa împotriva Milanului, sau câte ceva din toate. Şoptite în taverne şi pieţe, în rândul unui public gata să creadă lucruri rele despre străina italiancă, zvonurile devenira atât de violente încât se

strânseră mulţimi în faţa reşedinţei Valentinei strigând ameninţări. Ludovic de Orléans nu făcu niciun efort să-şi apere soţia, ci mai curând se alătură obiectivului lui Isabeau de a o îndepărta pe Valentina din Paris, pe motivul că ar fi astfel în siguranţă. De atunci ea a fost lăsată să trăiască în exil la reşedinţa ei de la ţară de la Asnieres, pe Sena, unde muri după 12 ani.

Îndepărtarea Valentinei avu loc în aprilie, luna când începu cruciada, şi nu a fost primită uşor de tatăl ei care o adora. El ameninţă că va trimite cavaleri pentru a apăra onoarea fiicei lui, însă contemporanii lui au crezut că a făcut mai mult de atât. Pentru a se răzbuna pe Franţa, se spune că l-a anunţat pe Baiazid despre planul campaniei cruciaţilor şi că-l ţinu la curent cu înaintarea ei. Învinuirea adusă lui Gian Galeazzo a fost probabil produsul animozităţii franceze şi a căutării unei persoane pe care să se dea vina după îngrozitorul deznodământ, însă s-ar putea foarte bine să fi fost adevărat. Un Visconti nu se dădea înapoi de la răzbunare cu atât mai mult omul care l-a trimis cu sânge rece pe unchiul său la închisoare şi la moarte.

Nu-i imposibil ca, din neatenţie, Coucy să fi relatat despre planul campaniei gazdei lui din Pavia. Gian Galeazzo era un prinţ ciudat, taciturn, secretos care-şi ascundea sentimentele paterne. Totuşi, în ceea ce priveşte Genova, intervenţia lui Coucy avu succes; suveranitatea a fost transferată la timp regelui Franţei în noiembrie anul viitor. Coucy, însoţit de Henri de Bar şi de suita lor, părăsi Milano în mai plecând spre Veneţia, unde pe 17 mai rechiziţionară un vas de la Senatul Veneţian pentru a traversa Adriatica. El se îmbarcă la 30 mai pentru Senj (Segna), un mic port de pe coasta croată. Nu mai există dovezi despre drumul lui mai departe, însă alegerea portului Senj ar arăta că el şi grupul lui călătoriră spre Buda pe drumul cel mai drept, o călătorie de cca 480 km printr-un ţinut pustiu, cu drumuri accidentate şi periculoase.

El ajunse la punctul de întâlnire înainte de Nevers, care nu se grăbea. Oprindu-se de-a lungul Dunării superioare pentru recepţiile şi festivităţile oferite de prinţii germani, Nevers şi însoţitorii lui strălucitori, înveşmântaţi în haine verzi cu fir de aur, nu ajunseră nici măcar la Viena până pe 24 iunie, cu o lună după avangarda condusă de Eu şi Boucicaut. O flotă de 70 vase cu încărcătură de vin, făină, fân şi alte provizii a fost trimisă de la Viena în josul Dunării în timp ce Nevers se bucura în continuare de

festivităţile oferite de Leopold al IV-lea, ducele de Austria, soţul surorii sale. După ce împrumută de la cumnatul lui o sumă imensă de 100.000 de ducaţi, împrumut care luă timp până ce a fost aranjat, Nevers sosi în sfârşit la Buda prin iulie.

Sigismund îi întâmpină pe aliaţii lui cu o bucurie amestecată cu neîncredere. Deşi nobilii unguri îmbrăţişară cauza crucii cu entuziasm, loialitatea lor faţă de Sigismund nu era deplină iar el prevedea greutăţi în problema unui marş combinat şi a unei strategii coordonate cu aliaţii lui. Francezii nu erau dispuşi să primească sfaturi, iar obiceiurile de jaf şi brigandaj, devenite o rutină în ultimii 50 de ani de război, apărură deja în drumul lor prin Germania.

Strategia trebuia coordonată şi cu înflăcăratul cruciat Philibert de Naillac, Mare Maestru al Ospitalierilor, şi cu reprezentanţii flotei veneţiene. Cele 44 de corăbii din Veneţia, purtându-i pe Ospitalierii din Rhodos, veniră prin Marea Egee în Marea Marmara şi unii din ei trecură mai departe în Marea Neagră şi în sus pe Dunăre fără a întâmpina vreo acţiune ostilă. Inferiori pe mare, turcii nu-i provocară, şi nici ei nu-i blocară pe turci în Asia, ceea ce sugerează că Baiazid şi o mare parte a armatei sale erau deja pe partea europeană.

Imediat apărură conflicte în Consiliul de război la Buda. Sigismund recomandă să se aştepte ca turcii să preia ofensiva şi apoi să se dea bătălia când ar fi ajuns la frontierele sale, unde el exercita control, ocolindu-se astfel dificultăţile unui marş lung şi nesiguranţa de pe teritoriul schismaticilor. Un contingent maghiar participase la o campanie împotriva turcilor în Ţara Românească cu un an înainte, iar ca rezultat Baiazid trimisese crainici să-i declare război şi să anunţe intenţia lui de a fi în Ungaria înainte de sfârşitul lui mai. Sultanul se lăudase că după ce-l va alunga pe Sigismund din Ungaria, el va înainta spre Italia unde-şi va împlânta steagurile pe colinele Romei şi-şi va hrăni calul cu ovăz în altarul catedralei Sf. Petru.

Acum, la sfârşitul lui iulie, Baiazid încă nu apăruse.

Grupe de recunoaştere trimise de Sigismund până la Hellespont nu dădeau de urma „Marelui turc”, făcându-i pe francezi să declare că-i un laş şi nu îndrăzneşte să-i înfrunte. Sigismund îi asigură că Sultanul va veni şi

ar fi mai bine să-l lase pe el să întreprindă un marş lung decât să-l întreprindă ei. Însă cu reputaţia lui îndoielnică, Sigismund nu avea nici autoritatea, nici forţa de caracter şi nici prestigiul de a-şi impune recomandarea. Francezii au insistat că-i vor alunga pe turci din Europa, de ori unde îi vor găsi, şi se lăudară că „dacă cerul ar cădea, ei l-ar sprijini pe vârfurile lănciilor lor”.

Ales ca purtător de cuvânt pentru aliaţi (tinzând să confirme poziţia sa de „sfetnic principal”) baronul de Coucy respinse o strategie defensivă. „Chiar dacă lăudăroşeniile sultanului ar fi minciuni, spuse el, aceasta nu trebuie să ne reţină de la a face fapte de arme şi a-i urmări pe duşmani, deoarece acesta este scopul pentru care am venit”. El spuse că cruciaţii sunt hotărâţi să-i pună pe fugă pe duşmani. Vorbele lui au fost susţinute de toţi francezii şi aliaţii prezenţi la consiliu, deşi ele stârniră o gelozie fatală din partea contelui de Eu, care credea că, în calitate de conetabil, el ar fi trebuit să fie purtătorul de cuvânt.

Sigismund a fost silit să se supună; el nu mai putea da înapoi în acest punct. Marşul continuă în josul malului stâng al Dunării. O parte din armata ungară o luă spre nord pentru a se alătura forţelor Ţării Româneşti şi Transilvaniei. Corpul principal al aliaţilor urmă fluviul lat, lin şi mohorât, unde singurele semne de viaţă erau oferite de fâlfâirea păsărilor de apă şi, din când în când, câte o barcă de pescari, ieşind din maluri-le pline de stufăriş. Restul ungurilor sub conducerea lui Sigismund constituia ariergarda. Se spune că indisciplina şi desfrânarea francezilor crescu tot mai mult cu cât merseră mai departe. La cină se serveau cele mai fine vinuri şi cele mai bogate mâncăruri transportate în bărci. Cavalerii şi scutierii îşi făcuseră de lucru cu prostituatele pe care le aduseseră cu ei şi exemplul lor îi încurajă pe ceilalţi să asalteze femeile din ţinuturile pe unde treceau. Aroganţa şi frivolitatea francezilor iritară pe aliaţii lor, provocând permanente conflicte. Jaful şi maltratarea locuitorilor deveniră de nestăpânit odată cu intrarea lor în ţările schismatice, îndepărtând şi mai mult popoarele deja ostile ungurilor. Îngroziţi de această comportare, clericii însoţitori se rugau în zadar să se păstreze disciplina şi ameninţau cu mânia lui Dumnezeu. „Ar fi putut tot atât de bine să vorbească unui măgar surd”, scria călugărul de la St. Denis.

Povestea „relelor, jafurilor, desfrâului şi lucrurilor necinstite” făcute de francezi, relatată din zvonuri, este lungă şi amănunţită şi s-a amplificat de-a lungul secolelor. Călugărul de la St. Denis, bazându-şi relatarea despre cruciadă pe ce-i spusese un supravieţuitor, este plin de dezaprobare la adresa francezilor. El îi tratează pe cruciaţii francezi cu dispreţ şi reproş total, denunţându-i pentru imoralitate şi blasfemie, pentru jocul cu zaruri „părintele înşelăciunii şi minciunilor”, avertizând în repetate rânduri că rezultatul va fi crunt pentru a le pedepsi ticăloşia. Preluând de la el povestea, istoricii de mai târziu vorbesc despre o bacanală continuă, despre cavaleri care-şi petreceau zile întregi cu femei desfrânate, despre soldaţi înecaţi în vin. Este greu pentru noi să cunoaştem adevărul, deoarece trebuie amintit că şi relatările contemporanilor erau scrise *ex post facto*, când reacţia firească era să se pună tragedia cruciadei pe seama imoralităţii cruciaţilor. Dacă ar fi fost victorioşi, ar fi fost ei oare învinuiţi de tot atâtea ticăloşii?

La Orşova, unde Dunărea se îngustează printr-un defileu numit Porţile de Fier, expediţia traversă pe malul drept. Traversarea pe pontoane şi în bărci dură opt zile, nu pentru că armata ar fi numărat 100.000 de oameni cum s-a sugerat câteodată. Pentru un astfel de număr ar fi fost necesară o lună ca să traverseze.

Cronicarii măreau de obicei cifrele cu cât evenimentul se termina mai groaznic. Ca şi Moartea Neagră, bătălia de la Nicopole avea să arunce o umbră atât de întunecată încât unele relatări menţionează că numărul combatanţilor s-a ridicat până la 400.000, fiecare cronicar spunând că numărul duşmanilor era de două ori cât cel al soldaţilor din tabăra lui. Numărul cel mai apropiat de realitate este dat de germanul Schiltberger, un participant, nu un cronicar. Servitorul – sau „alergătorul”, cum se autonumeşte – unui nobil bavarez, el avea 16 ani când a fost capturat de turci la Nicopole şi scrise, sau, mai probabil, dictă din memorie povestea lui când ajunse în sfârşit acasă după 30 de ani de sclavie la turci. El relatează că întreaga armată a creştinilor era compusă din 16.000 de oameni. Istoricii germani din secolul al XIX-lea ajunseră prin diverse procese sofisticate la cifra de cca 7500–9.000 de creştini, şi cam la 12000–20.000 de turci. Ei observă în treacăt imposibilitatea de a hrăni oamenii şi

caii cu sutele, darmite cu miile. După cum arată cineva care a studiat recent problema, după 500 de ani, pe acelaşi câmp de bătălie, în războiul ruso-turc din 1877 forţele inamice erau de 8.000 de turci împotriva a cca 10.000 de ruşi.

Vidin, capitala Bulgariei de vest ţinută sub suzeranitatea turcă, a fost prima cucerire a cruciaţilor. Prinţul local, neavând prea multe motive să lupte pentru un cuceritor străin împotriva unei forţe invadatoare copleşitoare, se predă imediat, privându-i pe francezi de o bătălie. Deşi singura vărsare de sânge a fost măcelărirea ofiţerilor turci din garnizoană, câmpul de la Vidin îi sluji totuşi lui Nevers să investească 300 de însoţitori cu rangul de cavaler, încrederea lor creştea cu cât înaintau; garnizoanele turceşti erau suficiente ca să-i ţină pe bulgari subjugaţi, însă nu erau suficiente să pună la încercare marea armată creştină.

Următorul obiectiv, 12 km mai încolo, era Rahova, o fortăreaţă puternică, ocrotită de un şanţ cu apă şi un dublu inel de ziduri. Hotărâţi să înfăptuiască fapte de arme, francezii se grăbiră, printr-un marş în timpul nopţii, să ajungă acolo înaintea aliaţilor lor şi sosiră în zori, tocmai când apărătorii turci ieşiră să distrugă podul de peste şanţ. Într-o luptă violentă 500 de combatanţi, inclusiv Coucy, Eu, Boucicaut, De la Marche şi Philippe de Bar cuceriră podul, însă din cauza unei rezistenţe puternice nu au reuşit să înainteze până ce Sigismund nu trimise întăriri. Decât să lase altora cinstea de a lupta, Boucicaut ar fi respins ajutorul, însă indiferent de părerea lui, armatele se uniră şi ajunseră la ziduri la căderea nopţii. În dimineaţa următoare, înainte ca lupta să poată reîncepe, locuitorii bulgari tratară cu Sigismund predarea oraşului, cu condiţia ca vieţile şi bunurile lor să fie cruţate. Violând acest acord, francezii supuseră oraşul la jaf şi masacru, pretinzând mai târziu că fortăreaţa fusese luată cu asalt deoarece soldaţii lor se urcaseră deja pe ziduri. Au fost luaţi 1.000 de prizonieri pentru răscumpărare, atât turci cât şi bulgari, şi oraşul incendiat.

Ungurii considerară această acţiune ca o insultă adusă regelui lor; francezii îi învinuiră pe unguri că au încercat să le fure gloria; presimţirile lui Sigismund se confirmau.

Lăsând o garnizoană să păzească Rahova, armata împărţită se îndreptă spre Nicapole, atacând şi cucerind unul sau două forturi şi aşezări în

drumul ei, însă trecând pe lângă o catedrală, de unde scăpară emisari care duseră sultanului veşti despre armata creştină.

Unde era Baiazid? Chestiunea a fost dezbătută interminabil. Era încă în Asia sau se găsea deja în marş? El avea să ajungă la Nicopole cu o forţă masivă după trei săptămâni de la luarea Rahovei, un timp prea scurt, chiar pentru viteza lui recunoscută, ca să fi strâns şi trecut o armată peste strâmtoare. Flota aliată, care ar fi avut posibilitatea de a împiedica trecerea lui, nu se angajă în nicio acţiune navală. S-ar putea ca Baiazid să fi fost deja pe malul european la asediul Constantinopolului, unde află de planul de campanie al cruciaţilor – dacă nu fusese deja informat de Gian Galeazzo, interceptând corespondenţa dintre Sigismund şi împăratul Manuel. Întrerupând asediul, el merse cu armata pe care o avea, strângând şi garnizoanele în drumul lui.

Ca punct cheie de pe Dunărea inferioară şi de comunicaţii cu interiorul, Nicopole era esenţial pentru cruciaţi, care îşi făcuseră din el obiectivul lor strategic. Ei ajunseră în apropierea fortăreţei, aflată pe stânca de calcar, la 12 septembrie. Un drum ducea de-a lungul spaţiului îngust între malul fluviului şi baza stâncii. În interior stânca era împărţită în două înălţimi care dominau oraşul şi coborau abrupt până în câmpie. Ca şi castelul Coucy, era un loc creat de natură pentru dominare. Numita fortăreaţă era de fapt formată din două îngrădiri sau oraşe înconjurate de ziduri şi fortificaţii, cel mai mare pe vârf şi cel mai mic, dedesubt, fiecare având clădiri civile, militare şi religioase, cel mai mare având şi un bazar sau o stradă cu prăvălii. Francezii recunoscură uşor un obiectiv tot atât de formidabil ca şi Mahdia, chiar fără să ştie că era bine dotat cu arme şi provizii şi comandat de un guvernator hotărât, Dogan bei. Convins că sultanul trebuie să vină în apărarea unei baze militare atât de importante, guvernatorul era pregătit să lupte pentru a câştiga timp şi, dacă era necesar, să reziste până la sfârşit.

Francezii n-aduseseră catapulte sau alte arme de asediu, cum nu luaseră nici împotriva berberilor. Fondurile fuseseră investite în mătase şi catifea şi în broderii cu aur, spaţiul de transport fusese ocupat cu vinuri şi provizii pentru festine. De ce să care o maşinărie grea 1600 km de-a curmezişul Europei pentru a o folosi împotriva unui duşman demn de

dispreţ? O ciudată mentalitate, determinată de cultura epocii, dictă această alegere.

Boucicaut relevă lipsa armelor de asediu. N-are a face, scările se confecţionau uşor şi, când erau folosite de oameni de curaj, aveau mai multă valoare decât orice catapultă. Adept fanatic al cavalerismului, la vârsta de 12 ani Boucicaut fusese pajul ducelui de Bourbon în campania din Normandia, la 16 ani fusese făcut cavaler la Roosebeke, la 24, a fost cap de afiş timp de 30 de zile la Ingelbert, isprava cea mai admirată a generaţiei sale. Doi ani mai târziu, în 1391, a fost făcut mareşal. Incapabil de a-şi găsi astâmpăr, merse de două ori să lupte cu cavalerii teutoni în Prusia şi, după aceea, în Orient pentru a-l răscumpăra pe contele de Eu la Cairo şi să viziteze Ierusalimul. În onoarea unui episod din Tunisia, când se presupunea că sarazinii au fost opriţi să atace de pogorârea din cer a două femei frumoase înveşmântate în alb, purtând un steag cu o cruce roşie, el întemeie un Ordin al Doamnei Albe cu scopul de a-l pune la dispoziţia sexului slab oricând era nevoie. El era un simbol, nu un etalon, al cavalerismului, şi ar fi putut foarte bine să exprime (deşi cuvintele sunt cele ale lui Jean de Beuil, un cavaler din secolul următor), ceea ce i-a inspirat pe cei de felul lui într-o epocă de lupte personale.

„Ce atrăgător este războiul! Când ştii că dreptatea este de partea ta şi sângele ţi-e gata pentru luptă, îţi dau lacrimile în ochi. Inima simte un dulce devotament şi milă când îţi vezi prietenul expunându-şi trupul pentru a îndeplini porunca Creatorului. Lângă el, te pregăteşti să trăieşti sau să mori. Din asta se naşte un sentiment minunat pe care niciunul care nu l-a simţit nu va şti vreodată să-l explice. Crezi că un bărbat care a simţit aceasta se teme de moarte? Niciodată, deoarece este atât de liniştit, atât de încântat încât nu se teme de nimic”.

Nici asaltul impetuos, nici gropile destul de adânei ca să intre trei oameni în picioare unul peste altul nu au putut forţa intrarea în Nicopole. Lipsa maşinilor de asediu şi pantele abrupte au făcut imposibilă luarea locului cu asalt, necesitând un asediu prin blocadă. Cruciaţii înconjurară Nicopole din toate părţile, păziră strict toate ieşirile şi, împreună cu blocada aliaţilor pe fluviu, ridicară tabără ca să lase garnizoana şi locuitorii să moară de Ioame. Trecură două săptămâni de disciplină slăbită, cu mese,

jocuri, desfrâu şi strigăte de dispreţ la adresa duşmanului care nu se arăta. Aliaţii erau invitaţi la mese splendide în corturile ornamentate cu picturi; nobilii făceau schimb de vizite, apărând în fiecare zi în alte haine cu mâneci lungi şi inevitabilii pantofi ascuţiţi. În ciuda ospitalităţii, sarcasmul şi glumele despre curajul aliaţilor lor adânci animozitatea în cadrul armatei. Din cauza beţiilor şi neglijenţei, nu se puseră străji. Băştinaşii din regiune, învrăjbiţi din cauza prădăciunilor, nu furnizau nicio veste. Totuşi, cercetaşii care în fiecare zi ajungeau mai departe, aduseră zvonuri despre apropierea turcilor.

Într-adevăr, sultanul cu cavaleria şi infanteria trecuseră deja prin Adrianopol şi înainta în marş forţat peste trecătoarea Shipka spre Tîrnovo. Un grup de recunoaştere format din 500 de călăreţi unguri trimis de Sigismund pătrunse până în apropiere de Tîrnovo, la 110 km spre sud, şi aduse veşti că „Marele Turc” venea într-adevăr. Aceeaşi veste ajungând şi la locuitorii asediaţi şi disperaţi din Nicopole scoase strigăte de bucurie şi zgomot de trompete şi tobe, pe care Boucicaut le califică drept un vicleşug. Convins că turcii nu vor îndrăzni să atace, el ameninţă că va tăia urechile tuturor celor care ar împrăştia zvonul sosirii lor, pe motiv că demoralizează tabăra.

Coucy era mai puţin dispus să aştepte în necunoaştere de dragul mândriei, şi simţi nevoia de acţiune pentru a stimula tabăra...Să vedem ce fel de oameni sunt duşmanii noştri” spuse el. Conform unei relatări a unui veteran făcute cronicarului Jehan de Wavrin, 50 de ani mai târziu, Coucy a fost tot timpul amabil cu aliaţii locali şi „el îi ţinea pe lângă el pe bunii săi tovarăşi din Ţara Românească care cunoşteau bine obiceiurile şi stratagemele turceşti”. Totdeauna un războinic practic, el era unul din puţinii care se interesa de firea şi locul unde se afla duşmanul. Cu Renaud de Roye şi Jean de Saimpy, şambelanul ducelui de Burgundia, şi o companie de 500 de lăncieri şi 500 de arcaşi călare, el plecă spre sud. Aflând că printr-o trecătoare se apropia un mare corp de armată turcesc, el trimise un grup de 200 de călăreţi ca să-i dea de lucru duşmanului şi, printr-o retragere simulată, să-l atragă în urmărire, pentru a da posibilitate restului trupei, ascunsă în ambuscadă, să-i surprindă pe la spate. Aceasta era o metodă tactică obişnuită când terenul o favoriza şi de această dată

funcţionă cu deplin succes. Când turcii trecură în grabă, cruciaţii ieşiră din ascunzătoarea dintre copaci, strigând „Fecioara Maria să fie cu baronul de Coucy!” şi se aruncară asupra lor din spate în timp ce avangarda franceză, întorcându-se din fuga lor simulată, atacă din faţă. Buimăciţi, turcii nu izbutiră să se ralieze şi a fost un mare măcel. Nedându-le niciun răgaz, trupa lui Coucy omorî cât putu de mulţi apoi cruciaţii părăsiră câmpul de bătălie, „fericiţi că au scăpat de acolo şi că s-au întors cum au venit”.

Victoria lui Coucy trezi tabăra din ocupaţiile ei frivole, însă cu două rezultate nefericite: spori încrederea de sine a francezilor şi agravă invidia conetabilului, care văzu cum baronul de Coucy câştigă admiraţia întregii companii şi chiar a străinilor. Căutând discordie, el îl acuză că a periclitat armata din bravadă şi că l-a lipsit pe Nevers de conducere şi glorie. Sigismund convocă un consiliu de război. El propuse ca pedestra-şii români să fie trimişi înainte pentru a întâlni avangarda inamică, care de obicei era o gloată de recruţi grosolani pe care turcii îi trimiteau înaintea armatei lor principale pentru jaf. În bătălie erau trimişi în mijlocul atacului inamic pentru a obosi adversarul.

Sigismund spuse că ei nu meritau să se lupte cu cavalerii. După ce şocul luptei va fi amortizat de soldaţii obişnuiţi, cavaleria franceză, care forma linia frontului cruciaţilor, va putea intra în luptă cu forţe proaspete. Vor urma ungurii şi aliaţii pentru a sprijini atacul şi pentru a-i împiedica pe spahii, cavalerii turci, să se năpustească pe flancurile lor. Se presupune că Sigismund trase concluzia că onoarea şi gloria luptei nu se arătau în primele lovituri ci în ultimele – în acele lovituri care puneau capăt luptei şi decideau victoria.

De Eu obiectă furios. Cavalerii francezi nu veniseră de atât de departe pentru a fi precedaţi în luptă de o miliţie de ţărani amărâţi, obişnuiţi mai mult cu plugul decât cu spada. Obiceiul cavalerilor nu era să meargă în urmă, ci să conducă şi să-i încurajeze pe ceilalţi prin exemplul lor. „Ca să mergem în spate înseamnă să fim dezonoraţi şi să fim de dispreţului tuturor”. Mai mult însă, în calitate de conetabil, el pretinse locul din frunte; oricine ar fi fost înaintea lui l-ar fi insultat de moarte – o aluzie evidentă la Enguerrand de Coucy. Boucicaut îl sprijini cu căldură; Nevers, crezând că săbiile şi iataganele turceşti nu puteau rezista lăncilor şi spadelor franceze,

a fost lesne convins împreună cu ceilalţi tineri cu capete înfierbântate din suita lui. Sigismund plecă să-şi facă propriul său plan de luptă.

Aparent în câteva ore – relatările sunt confuze – el trimise un mesaj anunţând că Baiazid era la o depărtare de 6 ore de marş de Nicolope. Cruciaţii, despre care se spune că tocmai erau la masă şi ameţiţi de vin, se ridicară în dezordine, unii bătându-şi joc de ştire, alţii în panică; unii înarmându-se în grabă. Toate lipsurile şi disensiunile campaniei ajunseră la un punct culminant printr-o acţiune atroce. Probabil din lipsă de străjeri, toţi prizonierii din Rahova au fost masacraţi, poate cu mai puţină remuşcare deoarece erau schismatici şi necredincioşi. Niciun cronicar nu menţionează cine a dat ordinul, deşi călugărul de la St. Denis şi alţii au recunoscut că a fost un act de „barbarie”.

La ivirea zorilor, odată cu formarea rândurilor sub steagurile conducătorilor, Sigismund, într-un ultim efort, trimise pe marele său mareşal să raporteze că a fost văzută numai avangarda turcească şi să roage să nu se întreprindă o ofensivă grabnică fără a se şti cât de mare şi cât de aproape era forţa principală a sultanului. Fuseseră trimişi cercetaşi care urmau să se întoarcă în două ore cu informaţiile necesare pentru un plan de bătălie. Cruciaţii pot rămâne liniştiţi, spune mareşalul, deoarece dacă aşteptau nu era niciun pericol de a fi înconjuraţi.

„Domnilor, faceţi cum spun eu, deoarece acesta este ordinul regelui Ungariei şi al consiliului lui”.

Contele de Nevers, convocând în grabă consiliul lui, ceru părerea lui Coucy şi a lui Vienne, care recomandară să se asculte de dorinţa regelui Ungariei care li se părea înţeleaptă.

„El are dreptul să ne spună ce vrea de la noi” spuse Coucy. De Eu izbucni: „Da, da, regele Ungariei doreşte să aibă crema şi onoarea bătăliei”. Acesta este motivul lui şi nu altul. „Noi suntem avangarda. Ne-a acordat-o nouă şi acum vrea să ne-o retragă. Cei care vor, n-au decât să-l creadă. Eu nu vreau”. Apucându-şi steagul, strigă „înainte, în numele lui Dumnezeu şi al Sfântului Gheorghe, veţi vedea azi ce viteaz cavaler sunt eu!”

Această cuvântare a necugetatului conetabil, a treia opţiune pentru acea funcţie, fu considerată de Coucy drept o „îngâmfare”. El ceru părerea

lui Vienne care, în calitate de cavalerul cel mai în vârstă, purta steagul suveran al cruciadei.

„Când nu se poate auzi adevărul şi raţiunea” răspunse amiralul „atunci îngâmfarea trebuie să domine”. Dacă dorea conetabilul să lupte, spuse el, armata trebuie să-l urmeze, însă ar fi mai puternică dacă ar înainta unită cu forţele ungare şi cu cele aliate. Încăpăţânat, De Eu refuză să aştepte. Cearta se intensifică, tinerii cu capetele înfierbântate îi învinuiră pe cei mai în vârstă că refuzau să lupte, nu atât din prudenţă, cât din frică. Se luară în bătaie de joc unul pe altul pentru lipsa curajului lor. Dacă Vienne şi Coucy se supuseră, a fost din cauză că prudenţa nu poate opune o rezistenţă puternică misticii curajului.

De Eu dădu semnalul de înaintare, el fiind la comanda avangardei. Nevers şi Coucy comandau corpul principal. Cu spatele la fortăreaţă şi la oraş, cavalerii francezi pe caii lor de luptă, cu armuri atât de strălucitoare „încât fiecare bărbat părea un rege”, înaintară împreună cu arcaşii călare spre inamicul care cobora de pe dealurile din faţă. Era data de 25 septembrie. Ospitalierii, germanii şi ceilalţi aliaţi rămaseră cu regele Ungariei, care nu mai era stăpân pe situaţie.

Atacul francez doborî cu uşurinţă pe recruţii neexperimentaţi din prima linie turcească. Cu gustul fierbinte al succesului, chiar împotriva unor adversari atât de inegali, cavalerii se năpustiră împotriva rândurilor infanteriei instruite. Ei căzură sub o ploaie de săgeţi ucigătoare şi în faţa unor rânduri de suliţi ascuţite pe care turcii le plantaseră cu vârfurile la înălţimea unei burţi de cal. Cum trecură francezii printre acestea nu se ştie.

Din învălmăşeala diverselor versiuni nu se poate avea o relatare coerentă a mişcărilor şi evenimentelor de pe câmpul de luptă; există doar un caleidoscop risipit. Există relatări despre cai străpunşi, călăreţi doborâţi, pari smulşi, probabil de trupele auxiliare franceze. Cavalerii continuară lupta cu spada şi securea şi, prin ardoarea lor şi greutatea cailor şi armelor, par să fi înfrânt infanteria turcă, care se întoarse să caute adăpost în spatele cavaleriei. Coucy şi Vienne recomandară o pauză pentru a restabili ordinea în rânduri şi a le da ungurilor timp să-i ajungă din urmă, însă cei mai tineri, „arzând de dorinţa de a lupta” şi crezând că întrezăriră deja victoria, insistară să lupte mai departe. Neavând nicio idee despre puterea numerică

a duşmanului, crezură că ceea ce înfruntaseră până atunci era întreaga lui armată.

Se povesteşte despre o încăierare pe deal, despre spahii de pe flancuri coborând pentru învăluire, despre ungurii şi contingentele străine prinse într-o luptă încurcată în câmpie, despre fuga cailor rămaşi fără călăreţi – datorită şirului de suliţe, în timpul măcelului, pajii nu mai reuşiră să ţină caii în frâu. La vederea galopului bezmetic al cailor, muntenii şi transilvănenii traseră imediat concluzia că ziua era pierdută şi se retraseră. Sigismund şi Marele Maestru din Rhodos, împreună cu germanii îşi raliară forţele împotriva învăluirii turceşti. Lupta se desfăşura cu un „masacru nespus”, când o forţă de 1500 de călăreţi sârbi veni în ajutorul turcilor. Ca vasal al sultanului, despotul sârb Stefan Lazarevici ar fi avut posibilitatea să aleagă o neutralitate pasivă ca şi bulgarii pe al căror pământ se ducea lupta, însă el îi ura pe unguri mai mult decât pe turci şi a ales fidelitatea activă faţă de stăpânul lui musulman. Intervenţia lui a fost hotărâtoare. Forţele lui Sigismund erau copleşite. Scoşi de pe câmpul de luptă de prietenii lor, regele şi Marele Maestru scăpară cu o barcă de pescari pe Dunăre şi, sub ploaia de săgeţi a urmăritorilor reuşiră să urce la bordul unui vas din flota aliată.

Cruciaţii francezi, din care mai mult de jumătate rămaseră fără cai, se luptau din greu în armurile lor grele să ajungă la platou, unde se aşteptau să găsească rămăşiţele armatei turceşti. În loc de aceasta, ei se găsiră în faţa unui corp proaspăt de spahii, ţinut în rezervă de sultan. „Leul din ei se transformă într-un iepure fricos” scrie călugărul de la St. Denis fără compasiune.

În sunete de trompete şi timpane, cu strigătul de luptă „Allah e mare!”, turcii se năpustiră asupra lor. Francezii recunoscură că acesta era sfârşitul. Unii coborâră panta; restul luptă cu energia disperării; „niciun mistreţ furios sau un lup turbat n-ar fi luptat mai fioros”. Spada contelui de Eu lovea în dreapta şi în stânga tot atât de curajos cum, se lăudase că va face. Boucicaut, plin de mândria războinicului combinată cu ruşinea pentru greşelile care îi aduseseră pe tovarăşii lui în această situaţie fatală, luptă cu o îndrăzneală fără margini, lăsând în jurul lui o movilă de morţi. Philippe de Bar şi Odard de Chasseron au fost ucişi. Flamura cu Notre Dame ţinută

de mâinile amiralului de Vienne flutură şi căzu. Sângerând din cauza multor răni, el o ridică din nou însă, în timp ce încerca să-i împiedice pe cei mai slabi de înger să fugă, cu flamura într-o mână şi spada în alta, a fost doborât şi omorât. Figura destinsă a baronului de Coucy a fost văzută rămânând „neclintită sub loviturile buzduganelor sarazinilor” şi a armelor ce loveau în armura lui. Căci el era „înalt şi masiv şi avea o mare forţă, şi dădea asemenea lovituri încât îi făcea bucăţele”.

Turcii îl înconjurară pe contele de Nevers. Garda lui, prosternându-se într-o atitudine de supunere, ceru fără cuvinte să i se cruţe viaţa. Război sfânt sau nu, păgânii erau la fel de interesaţi în răscumpărări bogate ca oricare alţii, şi-l cruţară pe conte. După ce s-a predat, ceilalţi francezi depuseră şi ei armele. Bătălia de la Nicopole era pierdută, prăpădul deplin. Au fost luaţi mii de prizonieri, tot echipamentul, proviziile, flamurile şi veşmintele aurite căzură în mâinile învingătorilor. „De la bătălia la Roncesvalles când toţi cei 12 pairi ai Franţei au fost omorâţi, creştinătatea nu primise o lovitură atât de mare”.

Deşi Froissart nu avea de unde să ştie, epitaful lui pus cruciadei era corect din punct de vedere istoric. Vitejia francezilor fusese extraordinară şi daunele pe care le-au adus duşmanului suficiente pentru a arăta că, dacă ar fi luptat uniţi cu aliaţii lor, rezultatul şi istoria Europei ar fi fost altele. Aşa cum a fost, victoria turcilor, respingând provocarea apusului şi menţinând Nicopole, îi plasă ferm în Europa, asigură căderea Constantinopolului şi astfel păstră Bulgaria sub dominaţia lor timp de 500 ani. „Am pierdut bătălia din cauza trufiei şi vanităţii acestor francezi”, spuse Sigismund Marelui Maestru, „dacă mi-ar fi urmat sfatul, aveam destui oameni ca să învingem duşmanul”.

Înfrângerea a avut urmări îngrozitoare. În timp ce Baiazid făcea înconjurul câmpului de luptă în speranţa de a găsi trupul regelui Ungariei – şi găsind pe cel al lui Vienne, ţinând încă steagul în mână – a fost „cuprins de durere” la vederea pierderilor lui, care le depăşeau pe cele ale creştinilor. El jură că nu va lăsa nerăzbunat sângele lor, şi descoperirea masacrului prizonierilor din Rahova îi spori furia. Porunci ca toţi prizonierii să-i fie aduşi în dimineaţa următoare. Jacques de Helly, un cavaler francez care fusese în serviciul lui Murad I, a fost recunoscut de

conducătorii turci şi pus să-i numească pe marii nobili pentru răscumpărare. Coucy, Bar, De Eu, Guy de Tremoille, Jacques de la Marche şi încă alţii în afară de contele de Nevers au fost astfel cruţaţi; cei sub 20 de ani au fost luaţi pentru muncă silnică la turci.

Restul, o cifră nesigură de mai multe mii, au fost puşi să umble goi în faţa sultanului, legaţi unul de altul în grupuri de trei sau patru, cu mâinile legate şi cu frânghii în jurul gâtului. Baiazid se uită la ei scurtă vreme şi apoi făcu semn călăilor să înceapă treaba. Decapitară pe captivi, grup după grup, în unele cazuri le tăiară beregata sau le tăiară membrele până ce ucigaşii şi cadavrele fură scăldaţi în sânge. Contele de Nevers, baronul de Coucy şi ceilalţi au fost siliţi să stea lângă sultan şi să asiste cum capetele camarazilor lor căzură sub iatagane şi cum sângele izbucnea din trupurile lor fără cap. Boucicaut, ameţit şi rănit, a fost recunoscut în grup. Nevers căzu în genunchi în faţa sultanului şi, printr-o pantomimă cu mâinile îşi încolăci degetele unul cu altul arătând că se aveau ca fraţii, putând să ia şi de la Boucicaut aceeaşi răscumpărare: reuşi să-l determine pe sultan să-l cruţe pe Boucicaut. Masacrul continuă din zori până târziu după masă, până ce Baiazid, sătul şi el de această privelişte sau, după cum spun unii, convins de miniştrii săi că se va ridica prea multă furie împoriva lui din partea creştinătăţii, opri execuţia. Numărul celor ucişi – în afară de cifrele mai exagerate – este cuprins între 300 şi 3.000.

Morţii de pe câmpul de luptă au fost mult mai mulţi, şi nici cei care fugiră nu reuşiră cu toţii să scape. Unii scăpară de turci însă se înecară în Dunăre, când corăbiile pe care se urcară în hoarde nestăpânite se umplură prea mult şi se scufundară. Apoi, cei care erau la bord îi dădeau jos pe cei care încercau să se urce. Un cavaler polonez traversă înot fluviul, însă majoritatea celor care încercară acest lucru se înecară. Temându-se de trădare[33] pe malul românesc, Sigismund navigă spre Marea Neagră şi Constantinopol, şi în cele din urmă se îndreptă spre casă pe mare. Acei dintre aliaţii săi care reuşiră să treacă Dunărea şi încercară să se întoarcă pe

---

[33] „Trădarea” şi atacurile împotriva cruciaţilor salvaţi din dezastrul de la Nicopole erau săvârşite de forţele lui Vlad Uzurpatorul instalat de turci ca domn al Ţării Româneşti (Nota trad.).

uscat găsiră ţinutul pustiit de valahi. Ajunşi în mizerie, pribegiră prin păduri, doar în zdrenţe, acoperindu-şi corpul cu fân şi paie. Jefuiţi, zdrenţăroşi şi înfometaţi, mulţi pieriră pe drum; câţiva ajunseră acasă, printre care şi contele Rupert de Bavaria în haine de cerşetor, care muri la câteva zile după aceea i din cauza suferinţelor îndurate pe drum.

Luxul şi imoralitatea, trufia şi disensiunile, instruirea, disciplina şi tactica superioare ale turcilor toate au contribuit la acest rezultat fatal. Totuşi, ce-i înfrânse pe cruciaţi în primul rând a fost accentul pus de cavaleri pe actele individuale de curaj. Se pune astfel întrebarea: de ce luptă oamenii? Se pot duce războaie pentru glorificarea sentimentelor omului despre sine sau pentru un obiectiv concret de cucerire a puterii, teritoriului, echilibrului politic. Războiul medieval nu era totdeauna nepractic. „Carol al V-lea nu dădea doi bani pe glorie, numai să fi putut să-i scoată pe englezi din Franţa. În campaniile din Normandia, Arezzo şi Genova, Coucy folosi mai întâi orice alt mijloc – bani, diplomaţie şi negocieri politice – şi numai în ultimul rând, armele, pentru a-şi atinge obiectivul concret. Cu tot renumele cavaleresc care-i atrase provocarea lui Nottingham, el aparţinea mai degrabă şcolii lui Carol al V-lea decât celei a lui Boucicaut, deşi părea să aibă câte ceva din ambele.

La câţiva ani după moartea lui Carol al V-lea şi al lui Du Guesclin în 1380, pragmatismul lor nu fusese încă învăţat. Avusese succes dar fusese aberant. Concepţia cavalerească îşi făcu din nou loc şi determină hotărârile luate în timpul campaniei de la Nicopole. De ce, într-o societate dominată de cultul războinicului, manifestările extravagante erau mai importante decât victoria? De ce nu se învăţase nimic din experienţa de la Mahdia? Toate proiectele grandioase ale ultimului deceniu – invazia Angliei, Guelders, Tunisia, Voie de Fait – erau fie castele în vânt, fie exerciţii de inutilitate. De ce, după cei 50 de ani, nu atât de glorioşi care trecuseră de la Crécy, atitudinea cruciaţilor francezi era atât de cufundată în aroganţă şi supraestimarea forţelor proprii? De ce nu izbuteau să-şi dea seama că adversarii lor nu luptau pentru aceleaşi valori şi se conduceau după alte reguli? Se poate răspunde doar că o idee dominantă este greu de schimbat şi că, în ciuda a orice, francezii încă se credeau de neînvins în război.

Cruciaţii din 1396 porniră cu obiectivul strategic de a-i alunga pe turci

din Europa, însă gândurile lor erau la altceva. Tinerii din generaţia lui Boucicaut, născuţi după Moartea Neagră şi Poitiers şi după momentul de glorie al destinului francez, se întoarseră pentru a căuta acele ciudate miraje: onoarea şi gloria. Ei voiau să fie numai în avangardă, excluzând acţiunile de recunoaştere, planul tactic şi bunul simţ, şi de aceea capetele lor aveau să se rostogolească în nisipul scăldat în sânge de la picioarele sultanului.

Capitolul 27

Cernit să fie cerul!

Moartă, părăsită sau aflată în captivitate, marea armată creştină nu mai exista. Drumul spre Ungaria era deschis, însă turcii avuseseră prea mari pierderi pentru a merge mai departe.

Un atac de gută al lui Baiazid, care se presupune că l-a împiedicat să înainteze, îl făcu pe Gibbon să afirme: „O dispoziţie proastă care cuprinde o singură fibră a unui om poate împiedica sau opri mizeria naţiunilor”. În realitate, nu guta ci limitele capacităţii militare au fost factorul determinant. Sultanul se întoarse în Asia, după ce, sub jurământ că se va întoarce, îl trimise mai întâi pe Jacques de Helly să ducă vestea victoriei turcilor şi să ceară răscumpărările de la regele Franţei şi de la ducele de Burgundia.

Calvarul prizonierilor, mulţi din ei răniţi, în drumul lor de 560 de km până la Gallipoli a fost cumplit. Fără haine, numai în cămăşi, în majoritatea cazurilor desculţi, cu mâinile legate, bătuţi şi brutalizaţi de escorta lor, ei îi urmează pe jos pe cei care i-au capturat peste munţi şi apoi, până în câmpie. Pentru nobilii care se pomeniseră călare aproape de la naştere, ruşinea acestei călătorii era la fel de mare ca o suferinţă fizică. La Adrianopol, Sultanul se opri pentru două săptămâni. Următoarea etapă a însemnat parcurgerea marii câmpii, întinzându-se nesfârşită la orizont, spre Hellespont, Nu se vedea nicio tufă, niciun adăpost sau om. Soarele ardea în timpul zilei, iar când apunea, vânturile erau tăioase şi nopţile de octombrie reci. În mâini străine, fără îngrijire şi prost hrăniţi, copleşiţi de înfrângere şi temându-se de intenţiile sultanului, prizonierii se aflau în condiţiile cele

mai cumplite pe care le cunoscuseră vreodată.

Enguerrand de Coucy, cel mai în vârstă dintre captivi, niciodată până atunci prizonier sau învins – ceea ce era aproape unic pentru timpul său – supravieţui numai printr-un miracol, nu un miracol metaforic, ci unul de credinţă. Îmbrăcat numai cu o „mică jiletcă”, cu picioarele goale şi cu ruşinea de a avea capul descoperit, el era pe punctul de a cădea din cauza frigului şi a epuizării; crezând că este în pragul morţii, el ceru ajutorul de la Sfânta Fecioară din Chartres. Deşi catedrala nu era din provincia lui, Fecioara din Chartres era renumită pentru că fusese văzută în carne şi oase şi se ştia că făcuse minuni.

„Deodată, când nu se vedea nimeni pe drumul care se întindea departe în acel ţinut de câmpie, apăru un bulgar care nu făcea parte dintr-un popor care ne iubea”. Misteriosul străin purta o mantie, o pălărie şi o pelerină groasă pe care le dădu baronului de Coucy, care se îmbrăcă cu ele şi îşi reveni sufleteşte atât de mult datorită acestui semn al graţiei divine încât găsi forţe noi pentru a continua marşul.

Drept mulţumire, Coucy avea să lase 600 de florini de aur în ultimul său testament catedralei Chartres, bani care au fost plătiţi în toată regula după moartea lui de către Geoffrey Maupoivre, un doctor care însoţise cruciada, împărtăşi captivitatea, şi a fost martor al miracolului slujind ca executor testamentar al lui Coucy. El notă împrejurările în care s-a petrecut minunea pentru adunarea canonicilor catedralei Chartres, pentru ca ei să cunoască originea acestui dar neaşteptat.

La Gallipoli, nobilii captivi erau ţinuţi în camerele de sus ale turnului iar ceilalţi 300 de prizonieri – băiatul Schiltberger printre ei –, care formau partea sultanului din pradă, erau ţinuţi jos. Cel mai rău lucru era lipsa vinului, băutura zilnică a europeanului. Când vasul care-l ducea pe Sigismund de la Constantinopol trecu prin Hellespont la mai puţin de 1 km de ţărm, turcii, incapabili de a-l ataca pe mare, îi rânduiră pe prizonieri pe marginea apei şi strigară în batjocură către rege să părăsească vasul şi să-i elibereze pe camarazii săi. De la Constantinopol Sigismund făcuse într-adevăr încercări să-şi răscumpere aliaţii, deşi ei îl făcuseră să piardă războiul, însă mijloacele sale erau epuizate şi sultanul ştia că se puteau obţine mai mulţi bani din Franţa.

Din marginea cea mai îndepărtată a Europei, prizonieri au văzut malurile fatale ale Troiei de cealaltă parte a strâmtorii, unde se dăduse cel mai faimos, cel mai prostesc, cel mai trist război al mitologiei sau al istoriei, arhetipul dorinţei de război a oamenilor. Nimic josnic sau măreţ, întristător, eroic sau absurd nu a lipsit din cei 10 ani de nenorociri. Agamemnon îşi sacrificase o fiică ca vântul să-i umfle pânzele, Casandra avertizase oraşul şi nu a fost crezută. Elena regretă amarnic fuga ei fatală; Ahile, spre a-şi astâmpăra furia pentru moartea prietenului său îl târî prin ţărână, în urma carului său pe Hector, pe care-l ucisese. Când combatanţii se oferiră să facă pace, zeii şoptiră minciuni şi făcură fel de fel de maşinaţiuni până când certurile şi luptele au izbucnit din nou. Troia căzu şi flăcările o mistuiră şi, plecând din oraşul pustiit, Agamemnon se duce acasă pentru a fi trădat şi omorât. De atunci, de vreo 2500 ani, câte se schimbaseră? Romanţul Troiei era favoritul Evului Mediu; Hector era una din cele nouă celebrităţi sculptate în pereţii castelului lui Coucy. S-a gândit moare acest Odiseu al noului război, la acel asediu antic şi la triumful van în timp ce se uita peste strâmtoare?

După două luni, la Gallipoli, prizonierii au fost transferaţi la Brusa, capitala otomană din Asia. La 65 km în interior şi înconjurată de o creastă de munţi, Brusa înlătura orice idee de eliberare şi îi îndepărtă şi mai mult de casă. Totul depindea de răscumpărare. Aşteptarea, până ce solii puteau ajunge în Franţa şi apoi să se întoarcă din nou, a fost lungă şi dispoziţia sultanului schimbătoare în acel răstimp. Prizonierii se temeau că el poate porunci să fie omorâţi în orice moment, la fel de uşor cum îi omorâseră ei pe prizonierii din Rahova.

În prima săptămână a lui decembrie în Paris se răspândiră încetul cu încetul nişte zvonuri de necrezut. Că păgânii ar fi distrus elita Franţei şi a Burgundiei părea de neimaginat; totuşi îngrijorarea crescu. În lipsa unor ştiri oficiale, colportorii au fost închişi în Chatelet şi, dacă se făceau vinovaţi de minciună, erau condamnaţi la moarte prin înecare. Regele, ducele de Burgundia, Ludovic de Orléans şi ducele de Bar trimiseră fiecare soli rapizi spre Veneţia şi Ungaria pentru a afla veşti despre cruciaţi, să-i găsească, să le dea scrisori şi să aducă răspunsuri Pe 16 decembrie, vase comerciale aduseră la Veneţia ştirea despre dezastrul de la Nicopole şi

despre fuga lui Sigismund, însă până la Crăciun, Parisul nu a avut încă veşti oficiale.

În ziua de Crăciun, Jacques de Helly, „încălţat cu cizme cu pinteni”, sosi în palatul St. Pol unde era adunată curtea pentru ritualul solemn al zilei şi, îngenunchind în faţa regelui, confirmă îngrozitorul adevăr despre înfrângere. El povesti despre campanie, despre lupta culminantă, despre „morţile glorioase” şi răzbunarea hidoasă a lui Baiazid. Curtea asculta consternată. Regele şi ducii îl întrebară pe Helly cu insistenţă. Scrisorile pe care le adusese de la Nevers şi de la ceilalţi seniori erau primele ştiri despre cine era în viaţă şi, prin omisiune, cine lipsea sau era mort. Rudele îngrozite se îmbulziră în jur pentru a afla soarta unui fiu, unui soţ sau prieten. Helly asigură asistenţa că sultanul o să accepte răscumpărările, deoarece „iubea aurul şi bogăţiile”. Dacă poate fi crezut Froissart (ceea ce nu trebuie totdeauna), seniorii prezenţi se declarară „norocoşi să trăiască într-o lume unde a avut loc o asemenea luptă şi să afle despre un rege păgân atât de puternic cât Amurath-Bequin” (una din versiunile numelui acestui îndepărtat potentat) care cu tot neamul lui „va câştiga onoare din această mare aventură”. Ceea ce este semnificativ nu constituie faptul că au fost sau nu într-adevăr exprimate asemenea sentimente, doar că ele erau considerate de Froissart sentimentele potrivite pentru această ocazie. La sfârşitul audienţei colportorii din Châtelet au fost eliberaţi Nobilimea „era disperată” conform spuselor călugării lui de la St. Denis şi „mâhnirea cotropise toate inimile”. Apărură veşminte negre în tot locul şi Deschamps scrisese despre „funeralii de dimineaţa până seara”. Bisericile erau pline de lacrimi şi rugăciuni, de mâhnire cu atât mai mau cu cât morţii nu fuseseră înmormântaţi creştineşte şi exista teama pentru vieţile supraviețuitorilor. Doliul şi bocetul se răspândiră în toată Burgundia, unde atâtea familii suferiseră pierderi. Pe 9 ianuarie, o zi de slujbe solemne pentru morţi în capitală şi în provincii, „era sfâșietor să auzi bătaia clopotelor în toate bisericile din Paris”. De-abia fusese celebrată căsătoria engleză şi fusese îndepărtată în sfârşit povara vechiului război ca bucuria fu întreruptă, şi cum Dumnezeu n-ar fi permis omenirii să aibă un prilej de bucurie.

Doamnele Franţei plângeau cu tristeţe după soţii şi iubiţii lor, îndeosebi – spune Froissart, totdeauna preocupat de ocrotitoarea lui – „la

dame de Coucy”, care plânse amarnic zi şi noapte şi nu putea fi consolată.

Poate la sugestia fraţilor ei, ducele de Lorena şi Ferry de Lorena care veniră s-o consoleze şi s-o sfătuiască, ea scrise la 31 decembrie dogelui Veneţiei, rugându-l să o ajute la aranjarea răscumpărării soţului ei. Doi soli – Robert d’Esne, un cavaler din Cambrésis cu cinci servitori şi Jacques de Willay, castelan la St. Gobin, una din proprietăţile lui Coucy – au fost trimişi separat, în mod expres pentru a aranja eliberarea baronului de Coucy şi a lui Henri de Bar. Trimişii şi cheltuielile lor erau suportate de Ludovic de Orléans mai curând decât de către Doamna de Coucy. Cum comunicaţiile depindeau de viteza cu care se călătorea, nu puteau să se aştepte la un răspuns timp de mai multe luni.

Problema aranjării răscumpărării era privită cu îngrijorare, deoarece nu erau obişnuiţi să negocieze cu un suverani din afara creştinătăţii de la care te aşteptai numai la ce-i mai rău. La sfatul lui Jacques de Helly, care povesti despre extraordinara pasiune a sultanului pentru articole de vânătoare, se strânse un convoi cu daruri magnifice, special alese pentru a-i fi pe plac, pentru a-i însoţi pe ambasadorii ducelui.

Doispreceze şoimi irlandezi dintr-o specie rară şi scumpă, din care se spunea că Gian Galeazzo îi trimitea sultanului în fiecare an, i-au fost oferiţi, fiecare şoim fiind însoţit de şoimarul lui a cărui mănuşi erau brodate cu perle şi pietre scumpe. Zece câini de vânătoare, zece cai frumoşi, purtând harnaşamentele cu blazonul casei de Burgundia şi, conduşi de rândaşi îmbrăcaţi în costumul alb-cu-roşu al ducelui, aveau să fie trimişi în Turcia, împreună cu şei cu o lucrătură bogată, având înscrise „litere sarazine şi flori de peste mări”, învelitori de şa cu catarame în formă de trandafiri aurii, postav fin purpuriu de Reims despre care se credea că era necunoscut în Orient şi, ca un compliment subtil pentru Baiazid, tapiserii de Arras, înfăţişând istoria lui Alexandru cel Mare din care el pretindea că se trage în linie directă. Toate acestea au fost trimise cu şambelanul regelui, un diplomat experimentat şi trei nobili ambasadori, funcţionari ai ducelui de Burgundia, care plecară pe 20 ianuarie 1397 pentru a negocia răscumpărarea. În graba de a se ţine de jurământul făcut sultanului, Jacques de Helly plecase deja înainte cu scrisori pentru prizonieri.

Deveni deodată importantă împăcarea cu Gian Galeazzo, din cauza influenţei sale la curtea otomană. Ambasadorii au fost instruiţi să călătorească prin Milano şi să-i trans mită lui Gian Galeazzo, a cărui primă soţie fusese o prinţesă a Franţei, acordarea de către rege a dreptului de a adăuga crini la blazonul Visconti şi să facă toate încercările pentru a obţine ajutorul lui. Între timp, primul grup de soli trimişi la începutul lui decembrie ajunsese la Veneţia, unde aflară despre înfrângere şi încercau să-şi facă drum până la prizonieri. Veneţia, al cărui interes de a-şi menţine comerţul în Levant făcea legătura cu lumea musulmană – şi un combatant ceva mai puţin inimos în cruciadă – slujea ca centru pentru ştiri, aranjamente de călătorie, bani peşini şi credite.

În Burgundia şi în Flandra mişunau din nou perceptorii ducelui. De-abia revenindu-şi după finanţarea cruciadei, supuşii lui au fost din nou solicitaţi să salveze supravieţuitorii. Ajutorul tradiţional pentru răscumpărarea seniorului a fost cerut de la fiecare oraş şi comitat, plus o contribuţie de la cler. Ducele întâmpinat cu tocmeli şi refuzuri trebuie să accepte mai puţin decât ceruse. Sumele nu erau în bani peşin ci în plăţi, provenind din venituri pe mai multe luni de zile şi ani. Unele se mai disputau încă după trei ani. Strigătul de „Bani! Bani!”, scria Deschamps răsună tot timpul vieţii sale. Din când în când spune el, ţăranii, aduşi la disperare, se revoltă şi-i omorâră pe perceptori, apoi, miraţi de succesul lor, îşi pierd curajul pentru a fi din nou hăituiţi de nobili cu spade şi de avocaţi cu documente, strigând cu voci ameninţătoare „*Sà, de l’argent! Sà, de l’argent*!”

La Brusa, Coucy nu o duse bine. Unele relatări spun că era foarte mâhnit şi melancolic şi nimic nu-l putea înveseli, că spunea mereu că nu va mai vedea niciodată Franţa, că, după atâtea aventuri, aceasta urma să fie ultima. Aprecierea lui era destul de realistă, bazată mai curând pe starea fizică datorată rănilor sau bolii în condiţii grele decât pe faptul că „deplângea victoria Antihristului asupra creştinilor”. La vârsta de 56 ani nu era bătrân, deşi în general se consideră că în Evul Mediu se îmbătrânea mai devreme. De fapt, deşi o mare parte a populaţiei murea de tânără, cei care depăşeau 50 sau 60 de ani nu erau bătrâni la trup sau minte, nici nu erau consideraţi astfel. Diagramele cu speranţa de viaţă pot reflecta statistici,

dar nu felul cum se vedeau oamenii pe ei înşişi. Conform unui poem anonim de la mijlocul secolului al XIV-lea, limita de vârstă era 72 ani, constând din 12 vârste corespunzătoare lunilor anului. La 18, tânărul începe să tremure ca martie la apropierea primăverii; la 24, el se îndrăgosteşte ca înfloritul april şi în sufletul lui cântă, odată cu dragostea, nobleţea şi virtutea; la 36, el este la solstiţiul de vară, sângele lui fiind tot atât de fierbinte ca soarele de iunie, la 42 a căpătat experienţă; la 48 trebuie să se gândească să-şi culeagă roadele; la 54, el este în septembrie al vieţii, când trebuie puse la păstrare bunurile; vârsta de 60 – octombrie a vieţii sale, este începutul vârstei înaintate; 66 este întunecat ca noiembrie, când tot ce se vede se ofileşte şi moare şi omul ar trebui să se gândească la moarte, deoarece moştenitorii lui îl aşteaptă să plece, dacă este sărac, şi aşteaptă cu mai multă nerăbdare dacă este bogat; 72 este decembrie, când viaţa este tot atât de mohorâtă ca iarna şi nu-ţi mai rămâne nimic de făcut decât nă mori.

Baronul de Coucy a dus o viaţă extraordinar de activă, niciodată în tihnă, niciodată odihnindu-se după o misiune înainte de a întreprinde alta. El nu arătă niciun semn de îmbătrânire sau de slăbire a puterilor când se angajă în cruciadă şi nici când conduse atacul strălucitor împotriva turcilor cu o zi înaintea bătăliei – singura acţiune reuşită a francezilor din timpul campaniei. Apoi veni dezastrul într-o bătălie începută împotriva sfatului lui, înfrângerea într-o acţiune în care i se dăduse conducerea, spectacolul îngrozitor al măcelăririi camarazilor şi servitorilor lui în faţa ochilor săi, ruşinea şi greutăţile unei captivităţi nedemne, depărtarea de casă, incertitudinea salvării şi frica de un om care luase prizonieri fără a se conduce după reguli. Ca unul a cărui viaţă, fără a fi blândă, fusese deosebit de norocoasă, baronul de Coucy nu era obişnuit cu atâta nenorocire. Probabil că recunoştea în bătălia de la Nicopole un eşec profund al cavalerismului şi simţea din rezultatul ei că va muri.

Pe 16 februarie 1397, pregătindu-se de moarte, el întocmi la Brusa ultimul său testament, sau mai precis un lung codicil la un testament anterior. În acel timp probabil fusese deja scos din închisoare şi pus în nişte condiţii mai bune, sub libertate provizorie, garantată de nobilul şi bogatul Francesco Gattilusio, seniorul genovez al insulei Mitylene (Lesbos) –

„ruda” lui Coucy, după Froissart. Unul din seniorii independenţi ai insulelor din Marea Egee care formau aşa numitul Arhipelag Gattilussio era un om cu influenţă la curtea otomană care, chiar fără o legătură de rudenie, ar fi putut să garanteze pentru un baron francez binecunoscut la Genova. În umbra turcilor care înaintau, puterile creştine ale Arhipelagului erau afectate profund de înfrângerea de la Nicopole. Lovitura dată prestigiului, pe lângă cea dată forţelor militare ale creştinismului, subminase poziţia lor şi spectacolul celor mai mari nobili creştini închişi şi poate pe moarte în mâinile necredincioşilor era tulburător pentru ei. Era şi în interesul lor să încerce o eliberare şi relatările despre mizeria prizonierilor le spori mila. Un negustor din Arhipelag, Nicholas din Aenos, trimise în dar peşte, pâine, zahăr şi pânzeturi de la soţia lui, în afară de un împrumut în bani. Se putea spera că prin bunăvoinţa lui Gattilussio, Coucy nu a fost adăpostit pe pietre goale în ultimele sale zile.

„Sănătos la minte însă bolnav la trup şi considerând că nimic nu este mai sigur decât moartea şi nimic mai nesigur decât ceasul când ea vine”, Coucy îşi întocmi lungul codicil în latină, probabil cu mâna lui Geoffrey Maupoivre care era licenţiat în litere ca şi în medicină. În grija, precizia şi natura acestor instrucţiuni, exprimând ceea ce era în mintea unui om care se afla în ultimul lui ceas, nu există o oglindă mai fidelă a Evului Mediu. „La început şi mai presus de orice” el dă instrucţiuni să fie înmormântat în Franţa în condiţiile testamentului lui anterior (care specificase înmormântarea corpului lui la Nogent şi a inimii la fundaţia sa St. Trinité din Soissons). Chiar la sfârşitul codicilului, ca şi cum i s-ar fi amintit de dificultăţile de îmbălsămare şi de transport ale corpului său în Franţa, el însărcinează pe executorii lui testamentari să-i ducă neapărat în Franţa oasele şi inima. Într-o perioadă când credinţa oficială era că trupul este un leş şi că tot ce conta era viaţa de apoi a sufletului, grija extremă arătată pentru toate detaliile privind rămăşiţele lui pământeşti este remarcabilă.

A doua ca importanţă a fost St. Trinité, investiţia lui cea mai mare pentru izbăvire. El comandă pentru mănăstire „o cruce de argint cântărind 40 mărci pariziene (cca 0, 5 kg), o cădeliniţă de argint, două sticluţe pentru apă şi vin care urmau să fie folosite în serviciul divin, un pocal de argint pentru preot să-şi spele mâinile, un frumos policandru de argint aurit cu o

greutate şi lucrătură potrivită pentru o astfel de mănăstire, patru perechi de veşminte pentru preot, diacon şi paracliser, din care trei să fie pentru folosinţa obişnuită şi a patra pentru solemnităţile zilelor importante de sărbătoare.

Tot spre izbăvirea sufletului lui urmează danii făcute la nu mai puţin de 21 de biserici şi capele, inclusiv Notre Dame de Chartres, „care, după cum crede cu tărie, a făcut pentru noi o mare minune”. Celelalte danii variază de la 100 de florini pentru capela lui Pierre de Luxemburg la Avignon, până la 1.000 de florini pentru Notre Dame de Liesse unde îl însoţise baronul de Coucy pe Carol al VI-lea după prima lui criză de nebunie, plus câte 100 de florini pentru cinci capele din Soissons care să înalţe rugăciuni pentru sufletul lui, şi 6.000 executorilor lui testamentari pentru alte rugăciuni. Suma de 1.000 de florini era împărţită săracilor din Paris; aceeaşi sumă săracilor de pe domeniul lui şi 800 daţi pentru Hotel Dieu din Paris.

Contrar multor altor nobili care s-au îngrijit de restituiri pe patul de moarte, Coucy nu avea pe conştiinţă niciunul căruia să-i fi făcut vreun rău ci numai nişte datorii de împlinit. Singurele bunuri pe care le poseda atunci – o mantie şi o tapiserie – urmau să fie vândute pentru a plăti pe servitori şi pe Abraham, „farmacist şi negustor din Brusa” pentru medicamente.

Datoriile care se vor face cu călătoria vor fi acoperite cu ajutorul bijuteriilor pe care le depozitase la Veneţia. Regele Franţei este rugat să păstreze pământurile lui din Franţa, pentru ca veniturile să fie strânse şi folosite pentru toate moştenirile pe care le-a indicat. Geoffrey Maupoivre şi Jacques d’Amance, mareşalul de Lorena (ducatul familiei soţiei sale) sunt numiţi executori testamentari, ajutaţi şi sfătuiţi de Contele de Eu, Boucicaut şi Guy de Tremoille. Aceştia trei împreună cu Guillaume de Tremoille, Jacques de la Marche şi şase alţi cavaleri francezi au fost martori şi semnară documentul.

După două zile, pe 18 februarie 1397, Enguerrand al VII-lea, baron de Coucy şi conte de Soissons, muri la Brusa.

Un om dintr-o bucată într-o vreme frământată, el a fost, dintre semenii săi, cel mai puţin compromis de brutalitate, venalitate şi nepăsare. Camarazii lui au fost bine descrişi de biograful lui Clisson drept „rafinaţi şi

barbari, generoşi şi sângeroşi, escroci şi galanţi, deasupra nivelului omenirii obişnuite în ceea ce priveşte curajul şi dragostea de glorie, sub nivelul ei în ceea ce priveşte ura, furia nebună, duplicitatea şi cruzimea lor sălbatică”. Baronul era altfel în comparaţie cu majoritatea, aparent fiind imun faţă de aceste nebunii furioase. El îşi văzu de rolul său cu statornicie, acceptă orice responsabilitate în afară de funcţia de conetabil; rămase ager în judecată, rece şi capabil de îndeplinirea lor. În această statornicie, agerime şi competenţă, şi asigurându-şi respectul şi încrederea tuturor asociaţilor, el avu multe din calităţile lui George Washington, în afară de ştiinţa conducerii, care necesită o cauză pentru a o pune în mişcare. Dacă au existat Miltoni tăcuţi şi fără glorie în sate, probabil că au existat şi Washingtoni nerealizaţi care s-au născut la timpul nepotrivit. Secolul al XlV-lea a produs conducători burghezi ca cei doi Van Arteveldes, Etienne Marcel, Cola di Rienzi, însă puţini din clasa nobililor, în parte pentru că se presupunea că frânele conducerii se aflau în mâna regelui care, până în vremea lui Carol al V-lea, îi conducea personal pe nobili în luptă. Când Ioan al II-lea era în captivitate, nobilii din Franţa de nord îl rugară pe Carol de Navarra, pentru că era rege, să-i conducă împotriva Jacqueriei. Nobilimea acţiona coerent numai când era ameninţată ca o clasă. Altfel interesele lor baroniale erau prea sectare şi obişnuinţa de a fi independenţi prea puternică pentru a îngădui un conducător, chiar atunci când războiul împotriva englezilor a constituit treptat o cauză.

Căsătoria lui Coucy cu o englezoaică îl scoase de pe arenă timp de 12 ani. După ce repudie Anglia, ca urmare a morţi socrului său, el începu să se întruchipeze ca o figură conducătoare în campania din Normandia şi ar fi avut posibilitatea să-i urmeze lui Du Guesclin în calitate de conetabil dacă ar fi vrut, însă de acest post nu era legată nicio concepţie de conducere naţională; nimeni nu cerea să fie condus. Momentul lui „ce ar fi putut să fie” a trecut odată cu moartea lui Carol al V-lea şi, sub conducerea unchilor, scopul naţional a fost risipit. Enguerrand nu a fost un inovator şi nici nu se ridică deasupra timpului său; el merse cu timpul, îl sluji mai bine decât majoritatea şi muri din cauza valorilor lui. Epoca pierdu prin dispariţia sa. „Acest Enguerrand al VII-lea, scria biograful lui Boucicaut, a fost stimat ca seniorul cu cele mai mari merite ale timpului său”.

Moartea lui Enguerrand de Coucy nu a fost cunoscută la Paris decât după două luni. Robert d'Esne şi, după el, Jacques de Willay aflară de ea la Veneţia în drumul lor spre est. Neştiind încă nimic, pe 31 martie, Ludovic de Orléans, cu mare solicitudine, trimise pe un funcţionar de pe moşia lui Coucy în Turcia cu haine, aflând de condiţiile sărăcăcioase ale prizonierilor. În aprilie, Willay aduse înapoi inima îmbălsămată şi corpul (sau oasele; a fost o controversă referitoare la problema dacă într-adevăr trupul lui a fost înmormântat în Franţa). Numai atunci doamna de Coucy anunţă că soţul ei este mort. Conform biografului lui Boucicaut, care fireşte tinde să rapsodieze, ea plânse atât de mult această pierdere „încât se credea că inima şi viaţa o vor părăsi şi niciodată n-a mai dorit să se căsătorească, nici doliul să se despartă de inima ei". O înmormântare de o grandoare impresionantă a fost oficiată de episcopii de Noyon şi Laon, trupul (sau alte rămăşiţe) fiind înmormântat într-un mormânt impunător la Nogent iar inima la St. Trinité, marcat de o placă reprezentând o inimă gravată peste blazonul lui Coucy. Deschamps scrise un cântec funebru ca pentru un eveniment naţional, deplângând „sfârşitul şi moartea lui Enguerrand baronul... plâns de toate inimile nobile":

O St. Lambert, Coucy, La Fève,
Marle, Oisy şi St. Gobain,
Plângeţi pentru stapânul vostru, bunul senior
Care l-a slujit atât de bine pe suveranul lui
Cu îndrăzneală mare în multe ţări...
Care muri în Turcia pentru credinţă.
Să rugăm pe Dumnezeu să-l ierte,
Era strălucitor şi frumos când era în viaţă,
Înţelept, puternic şi generos,
Un adevărat cavaler care muncea din greu
Şi se odihnea puţin; în casa lui
El a primit mulţi cavaleri de dimineaţa până seara,
Care au venit să-i ţină companie.
Preux şi îndrăzneţ a fost el în Lombardia,
Cuceri Arezzo, cetate de renume,
Făcu Pavia şi Milano să tremure.
Să ne rugăm ca Dumnezeu să-l ierte.
Multe inimi sunt triste pentru el
Că nimeni n-a rămas să-i poarte însemnele..."

Strofele continuă însă din cauza unui metru dezordonat combinat cu o înlănţuire rigidă de numai trei rime strecurate prin 55 rânduri, farmecul acestei poezii franceze, ca şi a celorlalte din secolul al XIV-lea, este limitat.

În iunie 1397 se stabili în sfârşit răscumpărarea pentru ceilalţi prizonieri, după negocieri prelungite duse de ambasadorii ducelui la curtea sultanului. Suma a fost fixată la 20.000 de ducaţi sau florini de aur, aproximativ valoarea egală în franci francezi. Darurile bogate ale ducelui de Burgundia avură un efect contrar se spune, convingându-l pe Baiazid că prinţii care-şi puteau permite astfel de lucruri rare şi preţioase pot plăti
Într-adevăr mult. Au fost mobilizate toate sursele reţelelor bancare, în special sub direcţia principalului furnizor şi bancher al ducelui de Burgundia, Dino Rapondi, născut în Toscana şi cu cartierul general la Paris şi Bruges. Afacerile lui erau atât de răspândite încât se spunea că numele lui este cunoscut oriunde se aflau negustori. Prin el, regele şi unchii lui achiziţionau cărţi preţioase, mătăsuri, blănuri, tapiserii, cămăşi şi batiste din pânză fină, chihlimbar, corn de inorog şi alte curiozităţi. Rapondi recomandă să se ia banii pentru răscumpărare de la negustorii din Arhipelag, cărora să li se scrie amabil şi să li se promită un profit pe împrumuturi şi pe creditul pe care l-ar putea obţine. Între timp, Boucicaut şi Guy de Tremoille, lăsaţi în libertate provizorie pentru a căuta fonduri în Levant, ajunseseră la Rhodos unde Tremoille, fiind slăbit, se îmbolnăvi şi muri în timpul Paştilor. Cavalerii din Rhodos, îngrijoraţi ca şi negustorii de prestigiul creştinilor, amanetară argintăria ordinului lor pentru suma de 30.000 de ducaţi, ca un avans la răscumpărare. Rege-le Ciprului adăugă 15.000 şi diverşi, negustori şi cetăţeni bogaţi ai Arhipelagului, împrumutară sume de până la 30.000. Sigismund se oferise să plătească jumătate din răscumpărare însă, fiind mereu în lipsă de bani, cel mai bun lucru pe care-l făcu a fost să aloce 7.000 de ducaţi din veniturile datorate lui de către Veneţia. Mai mult de jumălate din întreaga sumă a fost subscrisă în numele ducelui de Burgundia de Gattilusio, seniorul Mitylenei.

La plata sumei de 75.000 de ducaţi prizonierii au fost eliberaţi la 24

iunie cu promisiunea de a rămâne la Veneţia până ce se va plăti întreaga sumă. Încă unul din grup nu-şi recăpătă libertatea. Printr-o soartă crudă, contele de Eu muri la 15 iunie, cu 9 zile înainte de eliberare. Cuvintele de rămas bun adresate de Baiazid celorlalţi n-au fost curtenitoare. Adresându-se lui Jean de Nevers, el îi spuse că nu vrea să-i ceară să se jure că nu va ridica armele împotriva lui în viitor. „Mă vei găsi totdeauna gata să te primesc pe tine şi pe ai tăi pe câmpul de luptă... deoarece sunt gata să fac fapte de arme şi sunt totdeauna gata să cuceresc tot mai mult din teritoriul creştinătăţii”. Sultanul ceru apoi cruciaţilor care plecau să asiste la spectacolul vânătorii lui organizate cu 7.000 de şoimari şi 6.000 de vânători cu ogari cu îmbrăcăminţi de satin şi leoparzi cu zgărzi cu diamante.

Slăbiţi fiziceşte şi fără resurse, cruciaţii nu se grăbiră să se întoarcă în Franţa sau chiar la Veneţia. Să călătorească în sărăcie era de neconceput pentru un prinţ de Burgundia. El şi însoţitorii lui se opriră la Mitylene, Rhodos şi alte insule pentru a se odihni şi a-şi reveni şi a împrumuta bani de unde se putea. Doamna din Mitylene le dădu tuturor cămăşi noi, mantii şi veşminte din damasc fin, „fiecărui bărbat în conformitate cu rangul său”. Cavalerii din Rhodos îi întreţinură timp de o lună. La Veneţia, unde nu ajunseră decât în octombrie, tranzacţiile financiare care implicau toate părţile legate de cruciadă erau încâlcite. Prin împrumuturi şi garanţii se obţinu destul pentru a acoperi răscumpărarea, însă nu destul pentru a merge acasă în stil mare.

Plata datoriilor, care se ridicau la 100.000 de ducaţi, pe care le făcură pentru cheltuieli de călătorie de la eliberarea lor, pentru acoperirea costului călătoriei până în Franţa cu pompa adecvată, necesita aproape tot atâţia bani cât pentru răscumpărare. Ducele şi ducesa de Burgundia nu doreau ca fiul lor să facă călătoria prin Europa şi să apară în Franţa ca un fugar. Ducele folosi orice resursă, până la reducerea plăţilor şi pensiilor funcţionarilor pentru a-i oferi fiului său o suită magnifică şi a face rost de daruri pentru toţi. Dino Rapondi veni la Veneţia cu un ordin de plată din vistieria ducelui de 15.000 de franci şi petrecu iarna aranjând transferul de fonduri, din care plata datoriilor către negustorii din Arhipelag era pe ultimul loc. După trei ani încă i se datora seniorului din Mitylene întreaga

sumă pe care o împrumutase, iar o tranzacţie tripartită între Burgundia, Sigismund şi Republica Veneţia nu a fost lichidată timp de 27 de ani. Aceste dificultăţi nu inhibară stilul de viaţă al ducelui. În 1399 el cumpără de la Dino Rapondi două cărţi anluminate pentru suma de 6500 de franci şi, în anul următor, încă două pentru 9.000 şi respectiv 7500 de franci bucata.

O izbucnire a ciumei la Veneţia îi făcu pe cruciaţi să se mute la Treviso pe uscat, însă luă totuşi viaţa încă unuia dintre ei – Henri de Bar. Dacă epidemia a fost Moartea Neagră, ea a încheiat cercul în familia lui Coucy, luând-o întâi pe mama şi acum pe ginerele lui. A fost o moarte tristă, atât de aproape de casă, lăsând-o pe Marie, care era moştenitoare principală, atât fără tată cât şi văduvă, ceea ce avea să aibă un efect trist asupra domeniului lui Coucy, râvnit de atâta vreme de către casa regală.

Cruciaţii, din care numai contele de Nevers, Boucicaut, Guillaume de Tremoville şi Jacques de la Marche mai rămăseră dintre conducători, împreună cu vreo şapte sau opt dintre seniori şi cavaleri, intrară în Franţa în februarie 1398. Ei au fost întâmpinaţi la porţile Dijonului cu aclamaţii şi l-i se dădu argintărie în dar, înmânată de municipalitate. În amintirea captivităţii sale, Nevers eliberă „cu mâna lui” din închisoare pe toţi cei pe care-i găsi acolo. Dijon ţinu slujbe solemne pentru cruciaţii morţi, însă imediat după aceea urmară numai serbări şi bucurie.

La Paris, regele îi dădu vărului său un dar bine gândit de 20.000 de livre. Oraşele din Burgundia şi Flandra se luau la întrecere pentru onoarea de a-i întâmpina. La porunca tatălui lui, el făcu un marş triumfal pentru a se arăta poporului, cu ale cărui biruri reuşise să se răscumpere reîntoarcerea. Menestrelii mergeau înaintea lui când intra pe porţi, serbări şi parade îl salutau, iarăşi i se dădeau argintărie vin şi peşte în dar. Gândindu-ne la toate familiile văduvite din Burgundia ai căror fii nu se întoarseră primirile reprezentară probabil nu atât entuziasmul poporului cât bucuria organizată în care secolul al XIV-lea excela. Sărbătorirea era necesară pentru prestigiul ducelui şi al moştenitorului lui şi oraşele erau destul de bucuroase să colaboreze în aşteptarea favorurilor care însoţeau în general asemenea ocazii fericite. Magistraţii din Tournai aşteptau intrarea ceremonioasă a lui Nevers pentru a fi graţiaţi toţi delincvenţii printr-o

iertare generală, însă aşteptările le-au fost infirmate.

Cu pompă şi menestreli a fost aşadar înmormântat cel mai mare fiasco al cavalerilor. După Nicopole, nimic nu mai merse cum trebuie în Franţa pentru mulţi ani. Valorile dominante ale cavalerismului nu se schimbară, însă sistemul era în declin. Froissart constată aceasta şi în Anisia, unde un prieten din alte vremuri îi spuse „Unde sunt marile acţiuni şi oamenii viteji, glorioasele lupte şi cuceririle? Unde sunt cavalerii din Anglia care ar fi capabili de a face acum astfel de fapte?... Timpurile s-au înrăutăţit... Acum numai ura şi crima se cultivă aici”.

Sărbătorirea lui Nevers nu reuşi să ascundă înfrângerea şi moraliştii găsiră în ea alte motive de pesimism. Mézières compuse imediat un „*Epistre lamentable et consolatoire*”, Deschamps o baladă „pentru căderea francezilor la Nicopole”, Bonet o satiră alegorică în forma unei „Apariţii a Maestrului Jean de Meung”, care apărea într-un vis pentru a-i reproşa autorului că nu a protestat împotriva distrugerii Franţei şi creştinătăţii. Deschamps afirmă deschis că Nicopole a fost pierdut „din mândrie şi prostie”, deşi dă vina şi pe unguri „care au fugit”. Mezieres are de asemenea cuvinte aspre pentru „schismatici” care „din marea ură pentru latini”, au preferat să fie supuşii sultanului mai curând decât regelui Ungariei. Însă el vede înfrângerea în primul rând ca o consecinţă a celor patru virtuţi morale care le lipseau cruciaţilor şi care sunt necesare unei armate: ordinea, disciplina, supunerea la ordine şi dreptatea. În absenţa lor, Dumnezeu nu mai ocrotește o armată care, atunci, se dezorientează uşor şi aceasta poate explica toate tulburările de la Crécy şi Poitiers încoace. Chemarea lui Mezieres pentru o nouă cruciadă nu avu niciun ecou. *Epistre Lamentable* a fost ultima lui operă. Opt ani mai târziu criticile şi mânia i-au fost în sfârşit liniştite de moartea sa. Ca orice Isaia, el deveni plictisitor, însă năzuinţa lui spre bunătate în societate vorbi în numele tuturor oamenilor tăcuţi care năzuită la ea, însă nu lăsară nimic scris.

Bonet, introducând obişnuita lui critică la adresa cavalerilor pentru viaţa lor uşoară şi dragostea de claponi şi raţe, cămăşi albe şi vinuri fine, ajunge la ceva mai semnificativ. Cavalerii îi lasă pe ţărani la urmă pentru că îl consideră că „nu valorează nimic” scrie el, deşi săracii pot suporta privaţiunile şi hrana proastă şi, dacă sunt înarmaţi, ar lupta bine ca ţăranii

portughezi care au luptat vitejeşte şi au omorât pe mulţi cavaleri la Aljubarrota. (Se referă la o bătălie din 1385, în acelaşi an şi cu acelaşi rezultat ca bătălia de la Sempach). În timp ce Bonet şi alţii condamnaseră deseori în trecut pe războinic pentru jefuirea şi cruzimea faţă de ţărani, ei erau pregătiţi acum să condamne concepţia fundamentală a cavalerismului că numai cavalerul pe cal are capacităţi militare. Cronicarul celor „*Quatre Valois*”, care scria cam în acelaşi timp, arată că soldatul obişnuit fusese hotărâtor în anumite lupte „şi, de aceea, nu ar trebui desconsideraţi săracii”. El cită o bătălie a regelui Ciprului împotriva sarazinilor din 1367, care a fost câştigată prin acţiunea marinarilor care rămăseră să păzească vasele şi, aceasta a fost voinţa lui Hristos care nu a vrut să piară cavalerii creştini de mâna păgânilor şi, mai mult încă, „a vrut să dea un exemplu nobililor... deoarece Domnul nostru Iisus Hristos nu doreşte grandilocvenţă sau vanitate. El doreşte ca victoria să fie câştigată de oamenii de rând pentru ca cei mari să nu se înfumureze”.

Totuşi, vanitatea, indiferent de cât de mult o considerau creştinii din Evul Mediu un păcat, este forţa motrice a omenirii, nu mai uşor de eradicat decât instinctele sexuale. Atât timp cât lupta era dorită ca izvor de onoare şi glorie, cavalerul nu dorea s-o împartă cu omul de rând nici chiar de dragul victoriei.

Victoria turcilor nu a avut efecte imediate în Europa, deoarece Baiazid a trebuit să se îndrepte spre răsărit împotriva ridicării unui duşman fioros în Asia. Cuceririle rapide ale lui Tamerlan în fruntea unei hoarde mongol–turce se comparau, conform cuvintelor pompoase ale lui Gibbon „cu convulsiile primitive ale naturii care agitau şi schimbau suprafaţa globului”. Trecând prin Anatolia, lăsând în urmă oraşe ruinate şi piramide de capete, Tamerlan se întâlni şi învinse armata otomană la Angora (Ankara) în 1402 şi-l captură pe sultan viu. Ţinut într-o cuşcă cu bare de fier, Baiazid a fost târât de-a lungul drumului cuceririlor mongole până ce muri de mizerie şi ruine – ca şi cum istoria aranjase în mod deliberat o pedeapsă asemănătoare.

Absorbită de propriile ei lupte intestine şi schisme, Europa pierdu ocazia de a îndepărta jugul otoman din Balcani. În afară de o expediţie curajoasă dar minoră condusă de Boucicaut – ultima zvâcnire a cruciadelor

– Constantinopolul nu mai putea obţine alt ajutor din partea Apusului; Franţa şi Anglia erau sfâşiate de conflictele lor interne. Fiul lui Baiazid îi ţinu piept lui Tamerlan, erupţia mongolă se potoli, nepotul lui Baiazid înaintă din nou în Europa şi, în 1453, strănepotul lui, Moharned al II-lea cuceri Constantinopolul.

La Coucy, ambiţiile rivale se învârteau în jurul marii baronii cu grandioasele ei castele, cele 150 de oraşe şi sate, cu faimoasele păduri, „multele şi frumoasele iazuri, mulţi vasali buni... o mare nobilime şi venituri inestimabile”. Marie de Bar, fiica mai mare a lui Enguerrand de Coucy şi Dame de Coucy, văduva lui, intrară într-un conflict prelungit asupra moştenirii, Marie cerând totul iar Dame de Coucy cerând jumătate. Necedând niciuna ele trăiră în duşmănie, fiecare în alt castel al domeniului, înconjurate de căpitanii şi anturajul lor de rude, fiecare deschizând procese. În acelaşi timp celestinii de la St. Trinité deschiseră un proces împotriva văduvei pretinzând că nu le-a dat ce lăsase Coucy prin testament mănăstirii lor între timp, regina Isabeau, interesată în primul rând de familia ei din partea tatălui, încerca să înlesnească căsătoria tatălui ei, Stefan de Bavaria, atunci la Paris ca ambasador al Imperiului, cu Dame de Coucy. Aceasta dădea perspectiva ca domeniul strategic să treacă în mâini străine, deoarece existau temeri că Marie ar putea fi constrânsă să permită casei de Bavaria să cumpere proprietatea sau să o ia pe alte căi. Pentru a împiedica acest plan, Ludovic de Orléans o convinse pe Marie („cu ameninţări” conform unei surse) să-i vândă lui baronia, neţinând cont de pretenţiile văduvei cum că baronia este indivizibilă. Dacă mobilul lui era, în primul rând, interesele Franţei sau înălţarea lui faţă de ducele de Burgundia, rămâne o chestiune deschisă. În orice caz el achiziţionă una din cele mai mari proprietăţi din nordul Franţei, care-i dădu posibilitatea să se introducă între teritoriile celor doi unchi ai săi din Burgundia şi Flandra. Pentru a confirma mobilul patriotic, Marie a fost convinsă să afirme în timpul vânzării, încheiată la 15 noiembrie 1400, că ea „nu poate pune sau transfera (proprietatea) mai sigur pentru binele regatului Franţei decât în persoana monseniorului duce de Orléans”.

Preţul de vânzare a fost de 400.000 de livre, din care Ludovic plăti peşin numai 60.000. Marie reţinu uzufructul domeniului şi folosirea

castelelor La Fere şi Du Châtelet ca reşedinţe ale ei, însă disputele juridice continuară după vânzare. Printr-un mijloc sau altul, ea fu nevoită să-l ierte pe Ludovic de 200.000 de livre, sau jumătate din preţ, în timp ce restul de 140.000 rămase neplătit. Nu mai puţin de 11 procese fură deschise de Marie împotriva lui Orléans în încercarea de a recupera suma, înainte de a muri subit după o nuntă, în 1405, existând „bănuiala unei otrăviri”. Fiul ei, Robert de Bar, continuă litigiul atât ca reclamant împotriva lui Orléans cât şi ca pârât al doamnei de Coucy, care până la urmă nu se căsători cu Stefan de Bavaria şi-şi menţinea încă drepturile ei de moştenire prin tribunale. În 1468, după moartea lui Ludovic de Orléans, Parlamentul acceptă pretenţia văduvei, însă aceasta a fost anulată câţiva ani mai târziu când fiica ei, Isabel, care se căsătorise cu fratele lui Jean de Nevers, muri fără moştenitori. Între timp Carol de Orléans, fiul lui Ludovic, rămase în posesiunea domeniul şi, când fiul lui Carol deveni rege sub numele de Ludovic al XII-lea, baronia de Coucy trecu în proprietatea coroanei unde era de mult râvnită.

Urgisitul secol se apropie de un sfârşit potrivit caracterului lui. În martie 1398 împăratul Venceslav şi regele Franţei se întâlniră la Reims într-o nouă încercare de a pune capăt schismei, ei fiind reprezentanţii celor două părţi adverse. Carol al VI-lea fusese convins că nu-şi va reveni din boală până ce nu se va reuni Biserica. Pentru a-l răsturna pe Benedict, Universitatea din Paris propuse ca Franţa să se retragă din sfera lui, însă înainte de a adopta această măsură radicală trebuia să se mai facă încă o încercare de a obţine abdicarea reciprocă a ambilor papi. Se ceru consimţământul împăratului pentru a se exercita presiuni asupra lui Bonifaciu şi acesta era scopul întâlnirii de la Reims. Din cauza neputinţei celor doi suverani majori, unul handicapat de alcool şi celălalt din cauza nebuniei, rezultatul n-a fost cel aşteptat. O nouă criză începuse deja să întunece mintea lui Carol şi, în scurtele intervale când el era lucid, Venceslav era beat. Împăratul veni la negocieri într-o stare de mahmureală pe care o menţinu printr-un consum continuu în timp ce era vag de acord cu tot ce se propunea. Când Carol îşi pierdu complet raţiunea, adunarea se dispersă.

Ambii papi au fost supuşi persuasiunilor şi ameninţărilor cu forţa, însă

fără rezultat. Franţa recurse la retragerea de sub jurisdicţie şi chiar la un asediu al palatului papal, Papa Benedict fiind înăuntru, însă niciuna din aceste măsuri nu reuşi să-l răstoarne iar prima aduse atâtea necazuri încât trebuiră să renunţe. Richard al II-lea, atent la prietenia cu Franţa, a fost de acord să ceară abdicarea lui Bonifaciu, ceea ce reuşi numai să-i atragă duşmănia violentă a englezilor, care deja erau nemulţumiţi de proasta guvernare a regelui. Cetăţenii Londrei, partizanii lui Gloucester, nu-l mai numeau pe rege decât Richard de Bordeaux (locul naşterii sale) şi erau foarte porniţi împotriva lui, spunând „Inima lui este atât de franceză încât nu o poate ascunde, dar va veni o zi când va plăti pentru toate”. Apoi se întâmplară în Anglia acele „mari şi oribile” evenimente care, după cum spunea Froissart, nu se mai văzuseră în toată istoria pe care o consemnase Convins că existau comploturi împotriva lui, Richard îl duse ne Gloucester la Calais unde a fost strangulat cu un prosop, îl execută pe Arundel, îl exilă pe Warwick şi pe cei doi Percy şi aţâţă atât de mult teama şi ura supuşilor lui că, în 1399, vărul lui, Henry de Bolingbroke, reuşi să-l detroneze fără ca o spadă să se ridice în apărarea regelui de drept. Silit în mod public să renunţe la coroană, Richard a fost transferat din Turn într-o închisoare mai izolată, unde după un an muri, fiind neglijat cu premeditare sau chiar mai rău. Pilonul relaţiilor paşnice cu Franţa a fost îndepărtat. Bolingbroke (acum Henric al IV-lea) vorbea cu îndrăzneală despre abrogarea armistiţiului, însă uzurparea generează rebeliuni şi el era prea preocupat să-şi menţină tronul pentru a căuta gâlceavă peste hotare.

În urma acestor evenimente, Froissart îşi pierdu cumpătul. Dacă vânzarea proprietăţii lui Guy de Blois îi spulberase idealurile, detronarea regelui Angliei îl şocă profund, nu din dragoste pentru Richard al II-lea ci din cauză că actul submina întreaga ordine care susţinea lumea lui. Cei 60 şi ceva de ani ai vieţii lui – şi ai lui Coucy –, care-i păruseră un spectacol plin de un interes şi o emoţie fără de sfârşit, se apropiau de sfârşit.

El întrezărea deşertăciunea şi nu mai putea continua; istoria lui se întrerupe odată cu sfârşitul secolului.

Dacă cei 60 de ani părură plini de strălucire şi aventură pentru câţiva din straturile înalte ale societăţii, pentru majoritatea ei au fost o înşiruire de

pericole capricioase; o înşiruire a celor trei rele galopante: jaful, crima şi birurile; a conflictelor crude şi tragice, destine ciudate, bani nestatornici, vrăjitorie, trădări, revolte, asasinate, nebunie şi decăderea prinţilor; a dispariţiei forţei de muncă de pe câmpuri, a terenurilor cultivate transformate în pârloage; şi mereu reîntoarcerea umbrei negre a ciumei, ducându-şi mesajul ei de vină şi păcat şi ostilitatea lui Dumnezeu.

Omenirea nu deveni mai bună în urma mesajului. Cunoaşterea ticăloşiei făcea comportarea mai rea. Violenţa nu mai cunoscu limite. A fost un timp al greşelii, regulile pieriră, instituţiile eşuară în funcţiile lor. Cavalerismul nu te ocrotea; Biserica, mai mult laică decât spirituală, nu te îndrepta spre Dumnezeu; oraşele, odinioară reprezentantele progresului şi binelui public, erau absorbite de duşmănii reciproce şi despărţite de lupta de clasă; populaţia, istovită de Moartea Neagră, nu-şi mai reveni.

Războiul dintre Franţa şi Anglia şi brigandajul pe care-l produsese au scos la iveală deşertăciunea pretenţiilor militare ale cavalerismului, falsitatea pretenţiilor sale morale. Schisma zgudui temeliile instituţiei centrale răspândind o nelinişte profundă şi persistentă. Oamenii simţeau că erau supuşi unor evenimente pe care nu le puteau stăpâni, duşi încolo şi încoace precum nişte epave pe mare, într-un univers fără raţiune şi lipsit de scop. Trăiau într-o epocă care suferea şi lupta fără să progreseze vizibil. Ei duceau dorul unui remediu, al unei renaşteri a credinţei, stabilităţii şi ordinii care nu veneau niciodată.

Timpul nu stătea în loc. Pierderea încrederii în cei care garantau ordinea deschise drumul cererilor de schimbare şi miseria dădu forţă progresului. Cei asupriţi nu mai suportară şi se revoltară deşi, ca şi burghezia care încercă să impună reforma, au fost necorespunzători, nepregătiţi şi neechipaţi pentru această sarcină. Marcel nu izbuti să impună o guvernare bună şi nici Bunul Parlament nu a fost în stare să facă acest lucru. Jacqueria nu a putut să-i răstoarne pe nobili, popolo minuto din Florenţa nu-şi depăşiră condiţia, ţăranii englezi au fost trădaţi de regele lor; toate revoltele clasei muncitoare au fost înăbuşite.

Totuşi, ca întotdeauna, aveau loc schimbări. Wyclif şi mişcarea protestantă au fost urmările firesti ale erorilor Bisericii. Monarhia, guvernarea centralizată, statul național câştigară forţă, fie în bine, fie în

rău. Călătoriile pe mare, eliberate de apariţia busolei, se apropiau de descoperirile care aveau să rupă hotarele Europei şi să descopere Lumea Nouă. Literatura, de la Dante la Chaucer, se exprima în limba naţională, gata pentru marele pas spre litera tipărită. În anul când muri Enguerrand de Coucy se năştea Johan Gutenberg, deşi aceasta nu marca nicio schimbare a situaţiei.

Relele şi dezordinile secolului al XIV-lea nu putea rămâne fără urmări. Timpurile aveau să se înrăutăţească în următorii 50 de ani şi mai bine până ce, într-un moment imperceptibil, printr-o chimie misterioasă, energiile se împrospătară, ideile revărsară din vechea matcă a Evului Mediu udând noi tărâmuri şi omenirea se regăsi pe alt drum.

Epilog

În următorii 50 de ani, forţele puse în mişcare în secolul al XlV-lea se epuizară de la sine, unele într-o formă exagerată, ca eşecurile umane la bătrâneţe. După o revenire puternică în ultimul an al secolului anterior, Moartea Neagră dispăru, însă apărură din nou războiul şi brigandajul, cultul pentru moarte spori, lupta pentru a pune capăt schismei şi pentru reformarea abuzurilor Bisericii deveni şi mai disperată. Populaţia ajunse la minimum într-o societate deja slăbită atât fizic cât şi moral.

În Franţa, Jean de Nevers, care în 1404 îi urmase tatălui său ca duce de Burgundia, deveni asasin, precipitând o serie de rele. În 1407 el angajă o bandă de huligani pentru a-l asasina pe rivalul său, Ludovic de Orleans, pe străzile Parisului. Pe când Ludovic se întorcea la reşedinţa sa după căderea întunericului, a fost oprit de ucigaşi care-i tăiară mâna stângă ce ţinea frâul, îl traseră jos de pe catâr, îl loviră cu spadele, topoarele şi cu ciomege de lemn până îl omorâră şi îi lăsară trupul în rigolă în timp ce garda lui călare, care niciodată nu pare să-i fi fost de vreun ajutor, o luă la fugă.

Ferit de pedeapsă prin puterea sa ducală, Ioan-fără-frică îşi susţinu în mod public fapta printr-un purtător de cuvânt, spunând că a fost justificată uciderea tiranului, învinuindu-l pe Ludovic de viciu, corupţie, vrăjitorie şi de o lungă listă de ticăloşii publice şi particulare, deoarece Ludovic era asociat în ochii opiniei publice cu extravaganţa şi desfrâul curţii şi cu nesfârşitele ei cereri de bani, Ioan de Burgundia izbuti să apară ca apărătorul poporului declarându-se împotriva ultimului bir pus du guvern. Locul lăsat vacant de un rege nebun, ducele îl umplu cu dorinţa poporului de a avea un prieten şi un ocrotitor regal.

În următorii 30 de ani, Franţa a fost sfâşiată de ura de moarte şi de conflicte implacabile între partizanii Burgunzilor şi cei ai familiei Orléans. În jurul adversarilor se formară grupuri politice şi regionale, apărură din nou companii de briganzi plătite de ambele părţi, lăsând urma lor fumegândă de jafuri şi masacre. Fiecare grup ridică Oriflamme împotriva celuilalt, câştigă şi pierdu controlul regelui neajutorat şi al capitalei, spori

birurile. Structura administrativă se dezorganiză, se făceau abuzuri în finanţe şi justiţie, se cumpărau şi se vindeau funcţii, Parlamentul deveni o piaţă a corupţiei. Regatul, după cum declara un manifest orleanist, era cufundat în crimă şi păcat iar Dumnezeu hulit peste tot, „chiar şi de oamenii Bisericii şi de copii”.

Clasa de mijloc se ridică în aceeaşi încercare de a înlătura funcţionarii corupţi şi de a stabili măsuri de bunii guvernare, ca cele ale lui Etienne Marcel cu 50 de am mai înainte – însă fără mai mult succes. Nerăbdători să obţină rezultate imediate, o adunătură turbulentă de măcelari, cojocari şi tăbăcari din Paris, numiţi Cabochiens după conducătorul lor Caboche, se revoltară cu furie reeditând revolta maillotinilor cu o brutalitate sporită. Inevitabil, burghezii au reacţionat împotriva lor şi deschiseră porţile grupului orleanist care înăbuşi răscoala, reinstală funcţionarii venali, anulară reformele şi-i persecutară pe reformatori. Ioan de Burgundia, care, precaut, stătuse la o parte în timpul violenţei, fu declarat rebel şi, urmând modelul lui Carol de Navarra, intră în alianţă cu englezii.

Henric al IV-lea din Anglia, după o continuă luptă împotriva revoltei galeze, adversarilor baroniali şi împotriva unui fiu nerăbdător să ia coroana, muri în 1413, urmat fiind de susnumitul fiu care la 25 de ani era pregăti cu toată energia făţarnică a unui desfrânat reformat, să înceapă o domnie de virtuţi severe şi cu cuceriri eroice. Bazându-se pe anarhia din Franţa şi pe aranjamenrele sale cu ducele de Burgundia şi, sperând ca prin succese militare, să-i unească pe englezi sub conducerea casei de Lancaster, Henric al V-lea reluă războiul şi învechita pretenţie la coroana Franţei, care nu câştigase nicidecum în validitate trecând la el printr-un uzurpator. Sub pretextul diverselor perfidii franceze, el invadă Franţa în 1415, m (îngust, luna favorită a zeului Marte, anunţând că a venit, în propria lui ţară şi în propriul lui regat”. După asedierea şi cucerirea oraşului Harfleur din Normandia el se îndreptă spre nord, spre Calais, pentru a se întoarce acasă pentru iarnă. La aproape 48 km de ţinta lui, nu departe de câmpul de luptă de la Crécy, se întâlni cu armata franceză la Agincourt.

Bătălia de la Agincourt a inspirat cărţi, studii şi admiratori, însă ea nu a fost decisivă în sensul celei de la Crécy care, ducând la cucerirea Calais-

ului, transformă aventura semiserioasă a lui Eduard al III-lea într-un război de 100 de ani, nici în sensul celei de la Poitiers, care determină pierderea încrederii în nobil, în calitate de cavaler. Agincourt nu făcu decât să confirme aceste două rezultate, al doilea îndeosebi, deoarece nici măcar Nicopole nu fusese o demonstraţie atât de dureroasă că vitejia în luptă nu este egală cu competenţa în război. Bătalia a fost pierdută din cauza incompetenţei cavaleriei franceze şi câştigată mai mult datorită acţiunii soldaţilor de rând englezi decât a cavalerilor.

Deşi ducele de Burgundia şi vasalii lui s-au ţinut deoparte, armata franceză care se strânsese să-i înfrunte pe invadatori îi întrecea în număr, cu trei sau patru la unu, şi era la fel de încrezătoare ca totdeauna. Conetabilul, Charles d'Albert, refuză o ofertă de 6.000 de arbaletieri din miliţia Parisului. Nu se introdusese nicio modificare în tactică şi singura inovaţie tehnologică (cu excepţia tunului care nu juca niciun rol în luptă) era o platoşă mai grea. Menită să asigure o protecţie mai bună împotriva săgeţilor, ea a sporit oboseala şi a redus mobilitatea şi libertatea braţului care mânuia spada. Teribilul vierme din gogoaşa de fier era mai puţin teribil decât înainte iar gogoaşa însăşi era mortală câteodată; uneori, cavalerii mureau de un atac de inimă înăuntrul ei. Pajii trebuiau să-i sprijine pe stăpânii lor în timpul bătăliei, altfel, dacă ar fi căzut, nu se mai puteau scula.

Armatele se întâlniră într-un spaţiu închis între două crânguri. Plouase toată noaptea în timp ce aşteptau să înceapă lupta şi în timp ce pajii şi rândaşii francezi, plimbând caii încoace şi încolo, transformau pământul într-un noroi numai bun ca să-i facă pe cavalerii îmbrăcaţi în oţel, să alunece şi să se împiedice. Francezii nu încercaseră să găsească un loc de luptă unde trupele lor superioare numericeşte ar fi avut cum să se desfăşoare eficient. În consecinţă au fost aliniaţi pentru luptă pe trei rânduri, unul în spatele altuia, cu puţin loc de acţiune pe flancuri şi siliţi să se înşiruie unul după altul în valea plină de noroi. Fără un comandant capabil de a le impune un plan tactic, nobilii se luau la întrecere pentru gloria unui loc în linia întâi, până când aceasta a fost tot atât de îndesată ca linia flamandă de la Roosebeke. Arcaşii şi arbaletierii erau puşi în spate unde proiectilele nu puteau dilua gloria luptei şi unde erau de fapt inutili.

Englezii, deşi obosiţi, flămânzi şi descurajaţi de inferioritatea lor numerică, avură două avantaje: un rege în persoană la comandă şi o disproporţie de cca 1.000 de cavaleri şi scutieri la 6.000 de arcaşi şi câteva mii de pedestraşi. Arcaşii lor au fost plasaţi în rânduri strânse între pedestraşi şi în grupuri pe aripi. Fără armură ei erau perfect mobili şi, în afară de arcuri, mai aveau şi diverşi securi, baltage, ciocane şi, în unele cazuri, spade mari, atârnând de cingătoare.

În aceste condiţii, rezultatul a fost mai evident ca niciodată de la începutul războiului. Fiind supraaglomeraţi, cavalerii descălecaţi din linia frontului francez de-abia îşi puteau mişca armele grele şi, fiind stânjeniţi de noroi, intrară într-o dezordine fără speranţă care atunci când se mai amestecă şi cu rândul al doilea ce înainta şi care era zăpăcit de cei care fugeau şi de caii fără călăreţi, deveni haos. Profitând de situaţie, arcaşii englezi îşi aruncară arcurile şi se năpustiră cu topoarele şi alte arme, măcelărind în toate părţile. Mulţi francezi, împovăraţi de armurile lor grele, nu au avut cum să se apere, ceea ce explică miile de oameni ucişi şi luaţi prizonieri faţă de pierderea totală a englezilor de 500, incluzând cel puţin unul, mort de un atac de cord. Acesta a fost Eduard, duce de York, unul din nepoţii lui Eduard al III-lea care era gras şi în vârstă de 45 de ani; a fost găsit mort pe câmpul de luptă fără nicio rană. Din partea francezilor au fost ucişi trei duci, cinci conţi, 90 de baroni şi mulţi alţii, printre care doi din familia Coucy – nepotul său, Robert de Bar şi cel de-al treilea ginere al său, Philip, conte de Nevers, care lupta neţinând cont de fratele lui mai mare, ducele de Burgundia. Lista prizonierilor începea cu Carol de Orléans, noul stăpân de la Coucy, care avea să rămână prizonier timp de 25 de ani. Eroul cavalerismului, mareşalul Boucicaut, a fost de asemenea prins. Agincourt a fost ultima lui lupta; el muri 6 ani mai târziu în Anglia.

După o pauză de doi ani, Henric al V-lea se întoarse pentru cucerirea sistematică a teritoriului. Tehnica îmbunătăţită prin folosirea prafului de puşcă şi a artileriei îşi dovedi eficienţa – zidurile oraşelor nu mai aveau imunitate. Deoarece era spadei se apropia de sfârşit, cea a armelor de foc începu la timp pentru a nu lăsa niciun gol în capacitatea de luptă a omului. În trei ani, 1417–1419, Henric puse stăpânire pe toată Normandia, în timp ce francezii erau ocupaţi cu duşmăniile lor interne. Doi Delfini muriră la

interval de un an unul după altul, lăsându-l pe Carol, un nefericit băiat de 14 ani despre care mama lui spunea că este nelegitim, moştenitor al tronului. Cabochienii se revoltară din nou, într-un iureş de sălbăticie şi asasinate. Ioan-fără-frică institui control asupra regelui şi a capitalei, în timp ce Delfinul scăpă în josul Loarei. Henric al V-lea înaintă din nou într-o Franţă împărţită. În cursul asediului Rouen-ului, apărătorii, pentru a economisi hrană, expulzară 12.000 de cetăţeni pe care englezii refuzară să-i lase să treacă prin liniile lor, astfel că aceştia rămaseră între cele două tabere, iarna, mâncând iarbă şi rădăcini sau murind de frig şi de foame. Când, după căderea Rouenului, a fost ameninţat Parisul, fracţiunile franceze se speriară şi încercară să strângă rândurile împotriva duşmanului.

În 1419, după multe amânări cerute de către ducele de Burgundia, a fost aranjată o întâlnire între el şi Delfin, care urma să aibă loc pe podul de la Montereau la cca 55 km la sud de Paris. Părţile înaintară una spre alta cu suspiciune, se aruncară vorbe grele ca şi cum zeii Troiei ar fi şoptit din nou lucruri rele, mâinile apucară spadele şi, în timp ce Delfinul se retrase din scenă, adepţii lui se năpustiră asupra ducelui, îi înfipseră armele în corp şi „îl aruncară mort la pământ”. Ludovic de Orléans era răzbunat, dar cu un preţ amarnic.

Împăcarea nu mai avu loc. Jurând răzbunare la rândul lui, Philip de Burgundia, noul duce intră în alianţă deplină cu Henric al V-lea, recunoscându-i chiar pretenţia la coroana propriilor lui strămoşi. Ei încheiară Taratatul de la Troyes între regele Angliei şi fantoma încă vie a regelui Franţei. Prin condiţiile tratatului care a fost semnat în 1420, regele neghiob şi regina lui străină, care nu se simţise niciodată franţuzoaică, îl dezmoşteniră pe „aşa-zisul Delfin” şi îl acceptară pe Henric al V-lea ca succesor al tronului Franţei şi soţ al fiicei lor, Catherine. În timpul Vieţii lui Carol al VI-lea, Henric avu confirmarea posesiunii Normandiei şi a celorlalte cuceriri şi avea să împartă guvernarea Franţei cu ducele de Burgundia.

Integritatea Franţei ajunsese la limita ei inferioară, Dacă la Poitiers fusese capturat un rege, la Troyes însăşi regalitatea era predată. Suprema Franţă devenise un condominium anglo-burgund. Nu numai campania rapidă de cinci ani a lui Henric al V-lea contribuise la aceasta; a fost opera

celor o sută de ani de acţiuni dezintegratoare combinată cu ascensiunea statului burgund şi a nebuniei îndelungate a regelui. Însă în acest stadiu de dezvoltare a naţionalismului nu era o cucerire care să dăinuie, indiferent de cât de bune erau metodele lui Henric al V-lea. Dacă sentimentul de a fi francez era deja prea puternic ca să se accepte transferul suveranităţii în 1360, el era cu atât mai puternic două generaţii mai târziu, după cum ştiau foarte bine părţile Tratatului de la Troyes. Ei incluseră o clauză care interzicea tuturor de a-şi manifesta dezaprobarea faţă de tratat, făcând din această dezaprobare un act de trădare.

Totuşi, exista o Franţă neocupată şi o Franţă liberă în josul Loarei. Bietul Delfin, cu vigoarea care încă o mai avea, refuză să accepte tratatul şi se retrase cu consiliul lui la Bourges, în Berry, unde întreţinu slaba bătaie a inimii coroanei. După ce îşi făcu o intrare regească în Paris, Henric al V-lea se întoarse acasă lăsându-şi fratele, pe ducele de Bedford, ca regent al său în Franţa. Istoriei, sau oricărui *deus ex machina* care aranjează destinele omului, îi place câteodată gustul ironiei. La mai puţin de doi ani după aceea, Carol al VI-lea şi Henric al V-lea muriră la o lună unul după altul, ginerele înainte, aşa că nu purtă niciodată coroana Franţei. Pretenţia trecu fiului său în vârstă de 9 luni şi odată cu ea, prin Ecaterina de Franţa, blestemul familiei Valois. Henric al VI-lea avea să înnebunească la maturitate; Delfinul, ulterior Carol al VII-lea, fiind nelegitim, avea să scape.

Se spuse din nou „Pădurile au venit înapoi odată cu englezii”, deoarece războiul şi ciuma au golit pământurile. În Picardia, trecătoarea permanentă a invadatorilor, satele au fost lăsate în ruină, câmpurile necultivate, drumurile neumblate dispărură în buruieni, pământurile nepopulate rămaseră pustii, nu se mai auzea niciun cântat de cocoş. La marginile lui Abbeville a fost găsită o ţărancă muritoare de foame, care sărase trupurile celor doi copii ai ei pe care-i omorâse. Distrugerea se răspândi odată cu eforturile englezilor de a se asigura de cucerirea Franţei. Numai alianţa cu Burgundia şi epuizarea unei ţări prădate şi călcate în picioare le dădu posibilitatea să o ia în stăpânire. Nicio forţă armată, scria secretarul lui Carol de Orléans, n-a reuşit să cucerească castelul Coucy în timpul războaielor, însă prin „trădare internă” el a fost predat duşmanului

pentru un timp şi minunatele ferestre ale capelei „au fost în mare parte scoase de mâini profane”.

Ţăranii fugeau de la ţară pentru a se ascunde în oraşe, unde sperau să găsească siguranţa şi unde îşi închipuiau că oamenii o duc mai bine. Pe uliţele şi în cocioabele oraşelor ei găsiră clasa muncitorilor necalificaţi care n-o duceau mai bine ca ei. Epidemiile făceau mai multe victime în rândul populaţiei supraaglomerate şi subnutrite care, slăbită, deveni mai vulnerabilă la tifos şi lepră, precum şi la ciumă. Comerţul şi manufacturile aflate în declin aduseră şomajul şi ostilitatea faţă de refugiaţi. Unii se întoarseră la ţară pentru a încerca să-şi reconstruiască satele şi să-şi recultive câmpurile, unii pentru a trăi în păduri din vânat şi pescuit.

Se înmulţiră în biserici statuile Sfântului Roch şi ale altor sfinţi invocaţi împotriva ciumei; se răspândi moda efigiilor goale, scheletice. Acum, în secolul al XV-lea, cultul morţilor înflori în modul cel mai morbid. Artiştii reprezentau putrezirea fizică în cel mai macabru detaliu: viermii mişunau în orice cadavru, şopârle stăteau pe ochii celor morţi. O moarte batjocoritoare, făcând semne vesele, conducea parada Dansului Macabru în jurul nenumăraţilor pereţi cu fresce. O literatură a morţii era exprimată în tratate populare despre *Ars Moriendi*, Arta de a muri, cu scene înfăţişând paturi de moarte, doctori şi notari, familii aşteptând, giulgiuri şi sicrie, gropari ale căror hârjeţe scot oasele celor morţi mai de mult, în sfârşit cadavrul gol aşteptând judecata lui Dumnezeu în timp ce îngerii şi diavolii negri haini se luptă pentru sufletul lui. Punerea în scenă a pieselor şi a misterelor ajunse în extremele oribilului, ca şi cum oamenii aveau nevoie de mai multe excese pentru a simţi un fior de dezgust. Siluirea fecioarelor era jucată cu surprinzător realism; trupul lui Hristos era tăiat şi tocat de soldaţi, sau un copil era prăjit şi mâncat de mama lui. Într-o versiune din secolul al XV-lea a scenei favorite Nero–Agrippina, mama imploră milă însă împăratul, în timp ce porunceşte ca burta să-i fie tăiată, cere să vadă „locul unde femeile primesc sămânţa din care zămislesc copiii”.

Asociat cultului morţii era şi aşteptatul sfârşit al lumii. Pesimismul din secolul al XIV-lea se transformă în secolul al XV-lea în credinţa că omul devine mai rău, semn al apropierii sfârşitului. După cum se arată într-un

tratat francez, semn al acestui declin era dispariţia milei din inimile oamenilor, arătând că sufletul omului îmbătrânea şi că flacăra iubirii care obişnuia să încălzească omenirea scădea şi va dispare în curând. Ciuma, violenţa şi catastrofele naturale erau alte semne.

Cu englezii în capitală, curajul scăzuse. Nu lipseau francezii care erau gata să accepte unirea sub o singura coroană, ca singura soluţie pentru acest război continuu şi pentru ruina economică. Totuşi, în cazul majorităţii, rezistenţa faţă de tiranii englezi, sau „blestemaţii” cum erau numiţi, era axiomatică însă necoordonată şi fără conducător. Delfinul era slab şi fără voinţă, prizonierul unor miniştri fără scrupule sau pasivi. Neanunţat, curajul veni dintr-o sursă foarte puţin probabilă a societăţii – o femeie din clasa de jos.

Fenomenul Ioanei d’Arc – vocile din partea lui Dumnezeu care-i spuseră că trebuie să-i alunge pe englezi şi să-l încoroneze pe Delfin ca rege, calitatea care i-a dominat pe cei care altminteri ar fi dispreţuit-o, forţa care a ridicat asediul Orléans-ului şi l-a dus pe Delfin la Reims – nu aparţine nici unei categorii. Poate că nu se explică decât ca răspuns cerut de o necesitate istorică imperioasă. Momentul o cerea şi ea a apărut. Puterea ei proveni din faptul că în ea se amestecau pentru prima dată vechea credinţă religioasă şi noua forţă a patriotismului. Dumnezeu i-a vorbit prin vocile Sf. Ecaterina, Sf. Mihai şi Sf. Margareta, însă ce i s-a poruncit nu a fost castitate sau umilinţă şi nici viaţa spiritului ci acţiune politică pentru a salva ţara de tiranii străini.

Zborul meteorului ei dură numai trei ani. Ea apăru în 1428, i-a determinat pe Dunois, fiul nelegitim al lui Ludovic de Orléans şi pe alţii din cercul Delfinului să atace Orléans, eliberă oraşul în 1429 şi, pe valul acestei victorii, îl conduse pe Carol la ceremonia sacră a încoronării de la Reims, după două luni. Prinsă de partizanii burgunzilor la Compiègne în mai 1430, a fost vândută englezilor, judecată ca eretică de către Biserica în slujba englezilor şi arsă pe rug la Rouen în mai 1431. Condamnarea ei era esenţială pentru englezi deoarece ea pretindea că fusese împinsă de Dumnezeu şi, dacă pretenţia ei nu ar fi fost respinsă, ar fi însemnat că Dumnezeu, judecătorul faptelor omeneşti, şi-a întors faţa împotriva stăpânirii engleze a Franţei. Toată intensitatea şi implacabilitatea

inchizitorilor au fost îndreptate împotriva ei pentru a dovedi nevaliditatea vocilor auzite de ea. Înainte de proces, nici Carol al VII-lea, care-i datora coroana, nici vreun alt francez n-a încercat s-o răscumpere sau s-o salveze, poate şi din cauză că nobilii erau stânjeniţi că fuseseră conduşi spre victorie de o fată de la ţară.

Viaţa şi moartea Ioanei d'Arc nu au dat naştere imediat unei rezistenţe naţionale; totuşi, după aceea englezii au luptat pentru o cauză pierdută, chiar dacă au fost sau nu conştienţi de aceasta. Burgunzii o ştiau. Instalarea lui Carol ca rege uns al Franţei, cu o armată reînsufleţită a schimbat situaţia, cu atât mai mult cu cât englezii erau preocupaţi de sporirea fricţiunilor sub un rege copil. Recunoscând implicaţiile, ducele de Burgundia se alătură treptat francezilor, ajunse la o înţelegere cu Carol al VII-lea şi pecetlui o alianţă prin pacea de la Arras din 1435. Într-un an, prin acţiunea unui nou conetabil energic, Parisul a fost recucerit pentru rege, un semnal dat regatului spre reunificare.

Nimeni n-ar fi spus că scânteia aprinsă de Fecioara din Orléans a ajuns o flacără deoarece importanţa ei este mai bine cunoscută de istorie decât de contemporani, însă în aer plutea o speranţă şi o vigoare reînnoite. Războiul nu se sfârşi, de fapt deveni şi mai brutal când englezii, din încăpăţânarea care-i cuprinde pe cuceritori când cei cuceriţi refuză să cadă, au perseverat într-o încercare care devenise fără speranţă după părăsirea cauzei lor de către burgunzi.

În tot acest timp, efortul intelectual dominant al Europei a fost angajat într-o activitate continuă şi intensă pentru a pune capăt schismei papale şi a înfăptui reforma în cadrul Bisericii. Ambele scopuri depindeau de stabilirea supremaţiei unui Conciliu peste papalitate. Atât timp cât ambii papi refuzau să abdice, era imposibil să se termine schisma de comun acord, singura alternativă fiind Conciliul. De asemenea era evident că niciun papă şi colegiu de cardinali nu va nesocoti interesele legitime pentru a iniţia reforma dinlăuntrul Bisericii; de aceea numai prin stabilirea autorităţii unui Conciliu se putea obţine un instrument al reformei. Teologii serioşi se luptau cu aceste probleme, într-un efort autentic de a face o schimbare şi a găsi o cale de limitare şi constituţionalizare a puterii papale. Subiectul a iscat cele mai puternice controverse filosofice şi religioase,

nemaivorbind şi de cele materiale, care au fost dezbătute într-o succesiune de concilii pe o perioadă de 40 de ani. Convocate nu din centrul Bisericii ci de la margini, de către Universităţi, suverani şi state, Conciliile se întâlniră la Pisa, Constanţa şi Basle.

La Pisa în 1409 subiectul reformei, susţinut în mod elocvent de d'Ailly şi Gerson, a fost abandonat în timp ce toate energiile erau angajate la înlăturarea papilor de la Avignon şi Roma şi alegerea unui singur succesor. Acest ins muri imediat şi a fost înlocuit de un italian războinic, Baldassare Cossa, mai mult *condottiere* decât cardinal, care luă numele de Ioan al XXIII-lea. Deoarece ambii lui predecesori rivali încă se ţineau de scaunele lor, schisma era acum triplă. Datorită dificultăţilor Franţei, iniţiativa trecu împăratului Sigismund care convocă memorabilul Conciliu ce se ţinu la Constanţa pe teritoriul imperial din 1414 până în 1418.

Cu urmări istorice pentru Biserică, la Constanţa se discută un al treilea subiect, suprimarea ereziei, înţelegând toate tendinţele disidente care apăruseră ca urmare a stării proaste din secolul trecut. Vitalitatea religiei fusese preluată de disidenţi, mistici şi reformatori şi, într-un sens negativ, de practici de magie şi vrăjitorie, deşi accentul pus pe vrăjitorie reflecta acuzaţiile aduse de autorităţi mai mult decât practicarea ei în realitate. Fiind ameninţată, Biserica reacţiona prin persecuţii violente. Denunţurile, procesele şi arderile pe rug se înmulţiră şi, în ceea ce priveşte torturile celor bănuiţi de erezie, Inchiziţia era la fel de sălbatică şi ingenioasă ca orice necredincios turc sau chinez. Vânătoarea de vrăjitoare avea să atingă proporţii epidemice în a doua jumătate a secolului, marcate de faimosul tratat *Malleus Maleficarum* din 1487, o enciclopedie pentru depistarea demonologiei şi a adepţilor ei.

Conciliul de la Constanţa dezbătu erezia mai profundă a lui Jan Hus, urmaşul ideologic al lui Wyclif. Chemat să explice şi să-şi apere doctrina la Constanţa, el a fost condamnat şi ars pe rug în 1415. Ar fi putut foarte bine să susţină, anticipându-l pe episcopul Latimer, că flăcările în care a murit au aprins torţa care nu se va stinge niciodată.

După o serie de lupte dramatice cu Ioan al XXIII-lea, Conciliul reuşi să-l înlăture pe papa sub învinuirea de piraterie, asasinat, viol, sodomie şi incest (din care, după cum remarcă Gibbon, „cele mai scandaloase”

învinuiri au fost trecute sub tăcere) şi să-l aleagă pe cardinalul Colonna din Roma sub numele de Martin al V-lea. Fostul papă de la Roma fiind constrâns să abdice şi încăpăţânatul Benedict din Avignon fiind efectiv izolat, schisma a fost declarată încheiată, deşi avea să reînvie pentru scurt timp când a fost vorba de reformă. Lupta mai mare pentru supremaţie între Conciliu şi papalitate continuă. Sub Martin al V-lea au fost recuperate Statele Papale şi veniturile lor, şi câştigul material, dacă nu cel spiritual, îi dădu posibilitatea papalităţii succesorul lui Martin, Eugenius al IV-lea, să reînnoiască disputa sinodală la Conciliul de la Basle. Ca o luptă între uriaşi, Conciliul dură 18 ani.

Controversele doctrinale făceau ravagii, se formau grupuri, se convocau concilii anexe, a fost ales un papă rival – nu mai prejos decât suveranul – conte de Savoia care-şi cumpără propriul tron – sub numele de Felix al V-lea. Reforme şi restricţii asupra papalităţii au fost votate de către o parte şi respinse de cealaltă în timp ce statele şi suveranii au fost din nou despărţiţi de politica puterii. Până la sfârşit, reformatorii au fost învinşi, Felix al V-lea abdică şi Conciliul de la Basle dizolvat în 1449. Papalitatea, din nou ferm italiană, recunoscu pe hârtie supremaţia sinodului însă, în fapt, îşi recâştigă întâietatea. Triumful papalităţii, sărbătorit la jubileul din 1450, se dovedi o fantomă. Ea nu mai avea să fie niciodată ce a fost înainte de schismă şi de Concilii; îşi pierduse prestigiul în primele crize ale ei iar în cea de-a doua criză pierdu atât influenţa cât şi controlul asupra Bisericilor naţionale. Ca o expresie a „Libertăţilor galeze”, un sinod francez din 1438 adoptă reforma în mod independent şi restrânse dările papale impuse clerului francez. Mişcările şi ideile generate de lupta sinodală au dus inevitabil la secesiunea protestantă.

Se înregistrară schimbări în altă sferă prin războaiele husite, o mişcare iniţiată de naţionalismul ceh şi de zelul religios pentru a răzbuna moartea lui Hus. Membrii ei erau în majoritate burghezi şi ţărani (cu un oarecare sprijin din partea nobilimii cehe) şi în lupta lor împotriva clasei războinicilor, burghezia şi nu adversarii ei a fost cea care a găsit o nouă tactică militară. Ei adoptară dispozitivul unui „fort mobil”, constând dintr-un careu sau cerc de căruţe legate cu lanţuri pentru apărarea împotriva şarjelor cavaleriei. Golurile dintre căruţe erau apărate de escadroane

înarmate cu suliţi, puşti şi îmblăcie şi, întrucât succesul în apărare a dus la ofensivă, escadroanele şarjau prin aceste goluri împotriva duşmanului. În 1420 ei înfrânseră forţele conduse de Sigismund într-o „cruciadă” pentru a restabili ortodoxia şi, câştigând încredere, din cauza fricii pe care o inspirau, întreprinseră raiduri în Ungaria, Bavaria şi Prusia până la Marea Baltică, reliefându-se perspectiva dominaţiei ereziei. Trăgeau cu tunul din careul de căruţe şi au fost prima armată care folosi armele de foc de mână. După aproape un deceniu o treime din forţele husite aveau aceste arme.

Fiind totuşi oameni, ei aveau conflicte ideologice între moderaţi şi radicali, care în cele din urmă le destrămară mişcarea din interior. Totuşi, la Conciliul din Basle, fură destul de puternici pentru a sili pentru prima oară Biserica să încheie un tratat de pace cu ereticii. Ca şi elveţienii, tot o armată formată în majoritate din clasa nenobiliară, ei învăţaseră să lupte efectiv deoarece nu ţinteau la glorie şi nici nu erau legaţi de cal.

Prin anii, 1420–1430, Henric Navigatorul, prinţ al Portugaliei şi nepot al lui John de Gaunt, iniţie călătorii anuale în Atlantic, explorând şi reclamând dreptul asupra Azorelor, Madeira şi Canare, şi aventurându-se în josul coastei de vest a Africii până ce, în 1433, a fost înconjurată marea protuberanţă vestică şi au fost atinse coastele de aur şi fildeş, deschizându-se astfel porţile pentru noul comerţ. Chiar dacă mobilul iniţial al prinţului Henric a fost mărirea gloriei Ordinului lui Hristos, al cărui general era, opera şi avântul ei au fost moderne. El îşi ocupă locul pe puntea dintre medieval şi modern, unde se înghesuiau umaniştii şi savanţii.

Schimbările s-au produs neuniform şi dezordonat. Populaţia Europei scăzuse la nivelul ei minim prin 1440 şi nu avea să crească încă vreo 30 de ani. Rouen, care avea o populaţie de 15.000 de suflete înainte de Moartea Neagră, număra numai 6.000 pe la mijlocul secolului al XV-lea. Catedrala din Schleswig, care făcu o comparaţie a veniturilor ei în 1457 cu cele din 1352, constată că arendele şi măsurile de orz, secară şi grâu erau mai puţine cu o treime decât înainte. În multe locuri, şcolile elementare dispăruseră pentru ca să apară din nou de-abia în timpurile moderne. În 1439 burghezii din Paris, care ţineau un jurnal în acei ani, relatau că iarba crescuse pe străzile capitalei şi că lupii atacau pe oameni în suburbiile subpopulate. În acelaşi an arhiepiscopul de Bordeaux se plângea că, din

cauza *ecorcheur*-ilor, studenţii nu mai puteau căuta perla cunoaşterii la Universităţi deoarece „mulţi erau atacaţi pe drum, erau închişi, li se luau cărţile şi bunurile şi, vai! câteodată erau omorâţi”. Preţul a 100 de ani de război, de ajutoare şi subsidii, biruri pe cap de locuitor şi biruri indirecte, precum şi devalorizarea banilor a fost incalculabil. Totuşi, convocarea forţată a atâtor stări şi parlamente pentru acordarea de fonduri s-ar putea să fi întărit funcţionarea organelor reprezentative, chiar dacă povara financiară aducea mizerie şi duşmănie de clasă.

Puţini în timpul primului deceniu al domniei lui Carol al VII-lea vedeau semne de progres. Din cauza războiului continuu civil şi străin, scria Thomas Basin, un cronicar normand al domniei, „neglijenţei şi delăsării” funcţionarilor regelui, „lăcomiei şi trândăviei” soldaţilor şi lipsei disciplinei militare, domnea paragina între Rouen şi Paris, de la Loara la Sena, peste câmpurile din Brie şi Champagne şi de la Sena până în Laon, Amiens şi Abbeville. „Şi exista teama că semnele acestei paragini vor dura multă vreme şi vor rămâne vizibile dacă Providenţa nu va veghea mai bine lucrurile acestei lumi”.

Încet, improbabil, sarcinile guvernării făcură un rege din Carol al VII-lea, averea sporită aducând oameni mai buni în slujba lui. Marele financiar burghez, Jacques Coeur, stabiliza banii şi creditele iar artileria de asediu, îmbunătăţită de tunari calificaţi din afara rândurilor cavalerilor, cu o eficacitate necunoscută în secolul al XIV-lea, smulse castelele şi oraşele de sub stăpânirea englezilor. Oraş după oraş îşi deschise porţile armatei regelui, cu atât mai binevoitoare cu cât Carol al VII-lea făcu în sfârşit reforma militară fundamentală care-l înfrânse pe bunicul său Carol al V-lea. În 1444–45 el reuşi să constituie o armată permanentă, încorporând şi în acelaşi timp eliminând companiile ilegale, cea mai mare pacoste a vremii. Conform noii legi, au fost constituite 20 *compagnies d’ordonance* a câte 100 de lăncieri fiecare, cu doi arcaşi, un scutier, un paj şi un *valet de guerre* pentru fiecare lăncier, în total 600 de oameni într-o companie. Conduse de cei mai de nădejde căpitani mercenari care-şi recrutau propriii oameni, noile companii erau plătite şi aprovizionate de coroană cu ajutorul unei dări anuale regulate şi erau încartiruite în puncte strategice pe tot teritoriul Franţei. Prin eforturi neobosite, rămăşiţele ecorcheur-ilor au fost

lichidate. Printre semnele de schimbare de la mijlocul secolului, niciunul n-a fost mai important ca această inovaţie a armatei permanente. Ea era principiul ordinii acolo unde toate în trecut – ciumă, război şi schismă – fuseseră agenţi ai dezordinii.

Însănătoşirea Franţei a fost ajutată de slăbirea dorinţei de cucerire a Angliei. Henric al VI-lea, ca adult, dorea pace. Un rege slab, nesigur, el a fost pionul intrigilor între baroni şi prelaţi. Iscusitul său unchi, ducele de Bedford, murise fără să lase pe cineva cu o poziţie proeminentă să conducă sau să sfârşească războiul. Prin 1450 francezii recuceriseră toată Normandia; oraşele se predau imediat ce apărea artileria. Chiar şi Aquitania engleză se micşorase, până la ceva mai mult decât împrejurimile Bordeaux-ului.

În 1453 la Castillon, singura bază engleză dincolo de Bordeaux, se dădu ultima bătălie. Rolurile tradiţionale au fost inversate, cu vitejie nebunească de partea engleză şi cu competenţă burgheză de partea franceză. După ce Castillon se predă francezilor, lordul John Talbot, conte de Shrewsbury, porni din Bordeaux ca să-l recucerească. Conform lui Basin, de obicei el „se avânta mai curând din cutezanţă decât urmând o schemă de atac deliberat” şi insistă, în ciuda unui sfat dat de un locotenent cu experienţă, să atace frontal în fruntea soldaţilor lui.

Francezii, sub comanda „unui oarecare Jean Bureau, cetăţean al Parisului, un om mic de statură dar îndrăzneţ şi ştiind ce vrea, deosebit de îndemânatic şi experimentat în folosirea artileriei”, a apărat tabăra lor cu un tranşeu, un val de pământ întărit cu trunchiuri de copaci şi cu „maşini de război” – tunuri mici, serpentine, arbalete şi diverse lansatoare de proiectile. Talbot şi cavalerii lui se năpustiră asupra acestor dispozitive de apărare şi au fost respinşi cu pietre, plumb şi proiectile de diverse forme. Talbot a fost omorât iar armata lui pusă pe fugă. Bordeaux căzu şi el curând după aceea. Din imperiul englez de pe continent nu mai rămăsese decât Calais şi pretenţia vană la coroana Franţei.

Cel mai lung război se terminase, deşi puţini încă îşi dădeau seama. După atâtea armistiţii şi reînnoiri, cine putea realiza că venise sfârşitul? Fără ceremonie sau acord de încetare a ostilităţilor, tratat sau înţelegere, aventura şi suferinţa a cinci generaţii dispărură. După trecerea războiului se

formară identităţi naţionale. Războiul de 100 de ani, ca şi crizele Bisericii din aceeaşi perioadă au rupt unitatea medievală. Frăţia cavalerilor se dezbină exact cum internaţionalismul universităţilor, sub influenţa războiului şi schismei, nu putu supravieţui. Între Anglia şi Franţa războiul lăsă moştenirea unei duşmănii reciproce, care avea să dureze până ce necesitatea dictă o alianţă în preajma lui 1914.

În acelaşi an cu luarea Castillonului, Henric al IV-lea avu o criză de nebunie, precipitând aceeaşi dispută pentru coroana Angliei care a adus atâtea prejudicii Franţei. Soldaţii şi arcaşii fără slujbă care se întorceau în Anglia se puseră în slujba fracţiunilor baroniale, adăugind violenţa şi armele lor la războaiele civile ale celor două roze care luară acum locul războiului cu Franţa. În acelaşi an nefast, 1453, căzu Constantinopolul în faţa armelor de asediere ale lui Mahomed al II-lea. Turcii aduseseră cu ei 70 de piese de artilerie, în frunte cu o superbombardă prinsă în cercuri de oţel, trasă de 60 de boi şi capabilă de a lansa ghiulele grele de 800 de livre. Căderea Bizanţului a furnizat o dată convenţională pentru încheierea Evului Mediu, însă un eveniment mai plin de schimbări a avut loc în acelaşi timp.

În 1453–54 a fost prezentat de către Gutenberg la Mainz primul document tipărit cu litere mobile, urmat în 1456 de prima carte tipărită, *Biblia* tradusă în latină (Vulgata). „Soarele gotic”, cum avea să spună Victor Hugo cu adecvată grandilocvenţă, „apuse în spatele uriaşei tiparniţe din Mainz”. Noul mijloc de răspândire a cunoştinţelor şi a schimbului de idei se răspândi cu rapiditate nemedievală. În următorul deceniu apărură tiparniţe la Roma, Milano, Florenţa şi Neapole şi la Paris, Lyon, Bruges şi Valencia prin anii 1470. Prima partitură muzicală a fost tipărită în 1473. William Caxton îşi instală tiparniţa la Westminster în 1476 şi publică acea încă neîntrecută operă a prozei engleze, *Morte d’Arthur de Malory*, în 1484.

Cu Tudorii pe tronul Angliei, se încheie în cele din urmă o înţelegere oficială între Anglia şi Franţa prin Tratatul de la Etaples din 1492, un an mai semnificativ din alte motive. Energiile Europei, care cândva îşi găsiseră refularea în cruciade, aveau să şi-o găsească acum în călătorii, descoperiri şi aşezări în Lumea Nouă.

Descendenţa lui Coucy, după moartea lui Enguerrand al VII-lea, atârna de un singur fir, fiul lui Marie, Robert de Bar. Filipa muri fără să lase urmaşi. Isabel, copilul din a doua căsătorie a lui Coucy, muri în 1411, urmată la şase luni de singurul ei copil, o fetiţă. Perceval, fiul nelegitim al lui Coucy, lăsă un testament în 1437 lăsând senioria sa soţului fiicei lui Robert de Bar, din care se poate presupune că singurul fiu al lui Enguerrand al VII-lea a murit fără urmaşi. Totuşi acest singur fir avea să ducă la un rege. Fiica lui Robert de Bar, Jeanne, se căsători cu Louis de Luxemburg, conetabil al Franţei şi la rândul ei născu o fiică; aceasta se căsători cu un Bourbon din ramura descendentă din Ludovic cel Sfânt. Nepotul din această căsătorie, Antoine de Bourbon, se căsători cu Jeanne d'Albert, regina Navarrei, şi fiul lor, cu panaşul lui alb de Navarra şi cu faimoasa lui concesie – „Parisul merită o slujbă" – ajunse pe tron ca Henric al IV-lea. Curajos, isteţ, afemeiat, rezonabil, el a fost cel mai popular rege al Franţei şi probabil datorită câtorva gene de la Enguerrand al VII-lea – un om raţional.

Marea baronie din Coucy, după ce a fost unită cu domeniul regal sub Ludovic al XII-lea, fiul lui Carol de Orléans, rămase proprietatea ramurii Orléans a casei regale, în timpul minoratului lui Ludovic al XIV-lea – al cărui frate Philippe de Orléans purta titlul de baron de Coucy – formidabilul castel, construit iniţial ca să-i uimească pe regi, deveni un focar al Frondei, liga nobililor care se opuneau cardinalului Mazarin, regentul. Pentru a distruge o bază a duşmanilor lui, în 1652 Mazarin aruncă în aer unele părţi ale castelului, făcându-l nelocuibil, deşi mijloacele sale nu-i ajunseră ca să dărâme donjonul titanic. Un cutremur din 1692 zgudui întreg castelul şi lăsă o crăpătură de sus până jos în donjon, însă el rămase totuşi în picioare, păzitor al sălilor goale de dedesubt. O sută de ani mai târziu ultimul senior al baroniei a fost ducele de Orléans, supranumit Philippe Egalite, care, în calitate de membru al Convenţiei Naţionale, votă pentru moartea lui Ludovic al XVI-lea şi a fost el însuşi victima ghilotinei un an mai târziu. Proprietatea sa, inclusiv Coucy, trecu la stat.

Între timp, mănăstirea celestină a lui Enguerrand la Villeneuve de Soissons fusese prădată de hughenoţi, restaurată şi distrusă din nou în bătăliile Frondei, şi vândută ca château particular când ordinul celestin a

fost suprimat în 1781. Jefuită în timpul revoluţiei, ea trecu prin mai multe mâini până ce a fost cumpărată de contele Olivier de la Rochefoucauld în 1861. Aspiraţia lui Coucy pentru permanenţă n-a avut mai mult succes decât de obicei.

Sub Napoleon al III-lea, comisia pentru monumente istorice recomandă restaurarea castelului Coucy şi, aceasta nefiind posibil, lucrări urgente pentru prevenirea deteriorării donjonului. Opţiunea pentru restaurare oscila între Coucy şi Pierrefonds, un castel mai recent şi mai luxos construit pe la sfârşitul secolului al XlV-lea de Ludovic de Orléans. Deoarece Coucy ar fi costat de trei ori pe atâta iar Pierrefonds era preferat de împărăteasa Eugenia, ca fiind mai aproape de Paris, a fost restaurat acesta din urmă. Cu regret, arhitectul Violiet-le-Duc, restauratorul construcţiilor medievale, se îndepărtă de cea mai impunătoare structură militară a Evului Mediu. „Pe lângă acest gigant, cele mai mari turnuri cunoscute sunt numai nişte fusuri” scria el. Tot ce izbuti să facă a fost să încercuiască gigantul cu două cercuri de fier, să repare acoperişul şi să astupe crăpăturile mai mari, punând un paznic care să împiedice furturile de pietre căzute din castel.

Tăcut, pustiu, bântuit de bufniţe, marele reper încă inspira veneraţie. Veneau turişti să se uite, arheologi să studieze structura lui, artişti să-i deseneze planurile şi monumentele. Viaţa continuă în satul de la poalele lui şi de-a lungul drumului care şerpuieşte în jos pe colină şi prin valea spre Soissons. Donjonul a rămas neclintit în faţa timpului, dezordinilor aduse de om sau natură, dar nu în faţa celor aduse de secolul al XX-lea.

În 1917 Picardia, invadată încă o dată, a fost ocupată de armata germană timp de 3 ani. Prinţul Rupprecht de Bavaria, comandantul celei de a şasea armate, îl îndemnă pe generalul Ludendorff, şeful statului major, să facă în aşa fel încât castelul Coucy să fie cruţat, ca singura comoară arhitecturală fără valoare militară curentă. El arătă că. nicio parte nu încercase să-l folosească în scopuri militare iar distrugerea lui „ar însemna numai o lovitură complet inutilă dată propriului nostru prestigiu”. Lui Ludendorff nu-i plăceau apelurile la cultură.

Atrăgându-i-se atenţia în mod nesăbuit asupra castelului Coucy, el hotărî să-l facă un exemplu al valorilor superioare. Încărcat la ordinul lui

cu 28 de tone de exploziv colosul ridicat de Enguerrand al III-lea în epoca celor mai mari constructori de la greci şi romani încoace, a fost distrus până la sol.

Pereţii exteriori, fundaţiile, camerele şi tunelurile subterane, porţiuni din pereţii interiori şi tocuri de uşi mai supravieţuiesc peste suprafeţe întregi acoperite de pietre. Deasupra unui prag de sus crăpat, cavalerul fără armură încă se angajează într-o luptă cu leul. Timp de 700 de ani, castelul a fost martorul ciclurilor de încercări şi eşecuri umane, ordine şi dezordine, măreţie şi declin. Ruinele lui rămân pe vârful co1 inei din Picardia, observatoare tăcute ale întoarcerii roţii istoriei.

Dedic această traducere soţiei mele Tinuţa Vianu

Postfaţă

Barbara W. Tuchman este o personalitate binecunoscută cititorilor din ţara noastră prin cele două lucrări de istorie universală modernă „Tunurile din august” (1976) şi „Trufaşa citadelă” (1977) (amândouă publicate de Editura Politică) care i-au câştigat o notorietate internaţională. După publicarea lor, autoarea a dobândit din nou premiul Pulitzer cu volumul Stilwell şi experienţa americană în China.

Lucrarea de faţă, O oglindă îndepărtată. Urgisitul secol XIV (prima ediţie apărută în SUA în 1978) este consacrată societăţii medievale din Europa occidentală în secolul al XIV-lea, secol considerat de istorici drept „o epocă rea pentru umanitate”.

Perioada de care se ocupă Barbara Tuchman a fost bântuită de tot felul de „urgii”, războiul de o sută de ani, marea epidemie de ciumă, puternice frământări sociale (Jacqueria în Franţa, Ciompii în Italia, răscoala lui Wat Tyler în Anglia) etc. care îşi lasă amprenta asupra societăţii vest-europene aflate în plină criză.

Nobilii duceau între ei interminabile războaie şi principala lor victimă erau ţăranii. Campaniile militare, cruciadele, turnirele necesitau sume imense obţinute printr-o fiscalitate excesivă. În faţa realităţii, mitul cu privire la rolul de ocrotitori ai cavalerilor s-a volatilizat. Războiul de o sută de ani dintre Anglia şi Franţa sau campaniile din Italia se întreţineau singure prin jaf. Principalele acţiuni ale nobilimii, războiul dintre Anglia şi Franţa, campaniile din Italia, cruciadele din Tunisia şi Imperiul Otoman, toate soldate cu eşecuri, dovedeau că nobilimea nu ţinea seama de posibilităţi, iar conducătorii ei supraestimau capacitatea lor de a controla evenimentele, ignorau realitatea.

În economia preindustrială a secolului al XIV-lea ceea ce apare proeminent este coexistenţa rigidităţilor, inerţiilor şi a mişcărilor limitate dar puternice ale unei dezvoltări moderne. De o parte, ţăranii care duceau o

viaţă autarhică, de cealaltă parte, o economie de piaţă cu manufacturi şi mari ateliere.

Deşi interesul autoarei se îndreaptă cu precădere spre evenimentele politice şi militare, cum ar fi bătălia de la Poitiers sau vizita împăratului Carol al IV-lea la Paris, nu sunt ignorate nici frământările sociale, ciompii, mişcarea lui Filip van Artevelde, răscoala maillotinilor care sunt prezentate sub sugestivul titlu „Viermii pământului împotriva leilor”.

În opinia Barbarei Tuchman conflictul central al Evului Mediu este acumularea bunurilor pământeşti de către Biserică şi pretenţia acesteia de conducere spirituală, de atingere a Divinităţii. Prăpastia devenea mai vizibilă, mai tulburătoare când oamenii îşi dădeau seama de discrepanţa între ceea ce propovăduia Biserica şi practicile ei: vânzarea slujbelor bisericeşti, a indulgenţelor de iertare a păcatelor, luxul şi imoralitatea clerului. Din cauza acestui dezacord între teorie şi practică apăreau mereu noi secte ce militau pentru revenirea la o viaţă simplă, a întemeietorului creştinismului şi a apostolilor lui. În Olanda şi în regiunile învecinate, sub influenţa lui Groote Gerard luase fiinţă o asociaţie „Frăţia vieţii comune”, ai cărei membri se străduiau să ducă o viaţă simplă în conformitate cu Vechiul Testament, iar în Anglia John Wyclif respingea autoritatea papală.

Sub influenţa ideilor lui John Wyclif, Konrad Waldhausen, Jan Milic şi Matei din Janov, Jan Hus a făcut o critică aprofundată Bisericii catolice. Citat în faţa Conciliului bisericesc de la Constanţa (Elveţia), a fost judecat, condamnat ca „eretic” şi ars pe rug în 1415. Structurile vechi şi pline de faimă se năruie din interior în timp ce faţada mai dăinuie uneori timp de secole. Alianţa Bisericii cu cei mai bogaţi, puternici, a fost făţişă în decursul veacului şi autoarea aduce numeroase exemple grăitoare.

Marea epidemie de ciumă ocupă un loc deosebit în economia cărţii. „Moartea neagră” a lovit îndeosebi, după cum subliniază Barbara Tuchman, pe oamenii nevoiaşi, adâncind antagonismul dintre bogaţi şi săraci. Virulenţa deosebită a bolii, necunoaşterea agenţilor ei transmiţători (şobolani şi purici) a exacerbat sentimentul de frică în masă, de insecuritate. Când a apărut ciuma, evreii au fost învinuiţi că ar otrăvi fântânile şi ar răspândi boala. Antagonismul mulţimii avea rădăcini adânci. Refuzul evreului de a recunoaşte în Hristos pe Mântuitor constituia o

insultă permanentă faţă de Biserica nou întemeiată.

Inocenţiu al IV-lea a anunţat în 1205 că evreii, ca ucigaşi ai lui Hristos, sunt condamnaţi la sclavie perpetuă. Excluşi din bresle, de la arte şi meserii, ei au fost împinşi spre comerţul mărunt şi spre cămătrie. Deoarece creştinii îşi impuseseră singuri interdicţia de a face bani din bani, deşi teoretic ei erau opriţi să aibă legături cu evreii, teoria s-a supus avantajului material şi atât nobilii, prelaţii cât şi populaţia le dădeau acestora bani să-i împrumute cu o dobândă de 20% din care, evident, trezoreria regală lua ceea ce considera că i se cuvine. Jean Delumeau citind pe H. Ch. La, care scrie „Nu este exagerat a afirma că Biserica a fost principalul dacă nu singura responsabilă a actelor de violenţă împotriva evreilor în cursul Evului Mediu”, precizează „dar voi adăuga un corectiv esenţial: situaţia s-a agravat şi mai mult în timpul Renaşterii” (Jean Delumeau *Frica în Occident în secolele XIV-XVII, O cetate asediată*, Bucureşti, 1986, vol. II, p. 137).

Perfect informată asupra acestui secol, cercetând şi verificând numeroase izvoare, Barbara Tuchman a reuşit, cu marele ei talent literar, să redea o imagine vie a unei societăţi care se zbătea într-un lanţ complicat de crize şi conflicte. Mai mult, cultivând amănuntul semnificativ sau de culoare, trecând în permanenţă de la general la detaliu, de la detaliu la ansamblu, autoarea ne oferă posibilitatea să cunoaştem un Ev Mediu profund cu obiceiurile lui zilnice, credinţele, comportamentele şi mentalităţile lui.

Ar fi fost de dorit ca aspectele pozitive ale epocii, realizările tehnice şi culturale să ocupe o pondere mai mare în structura cărţii. De asemenea i se poate reproşa autoarei o anumită viziune „occidentalocentristă”, istoricul fiind înclinat să caute în acest secol semnele unei unităţi sau comunităţi occidentale. Termeni ca „lumea occidentală”, „omul occidental” sunt mărturiile acestei viziuni care păgubeşte cartea de mai bine de jumătate a continentului.

Cu toate acestea Barbara Tuchman evocă şi anumite episoade şi personalităţi din Europa de est şi de sud-est, inclusiv spaţiul românesc. Dacă pentru Europa occidentală secolul al XIV-lea a fost un secol sumbru (epidemii, răscoale, războaie), pentru istoria poporului român acest secol a

fost marcat de constituirea statelor feudale Țara Românească şi Moldova, care şi-au câştigat neatârnarea în luptă cu regalitatea ungară, şi de consolidarea acestor state prin opera politică a celor dintâi Basarabi şi Muşatini, şi de începutul luptei pentru apărarea independenţei, ameninţată de expansiunea otomană, luptă în cursul căreia domnul Țării Româneşti, Mircea cel Mare s-a dovedit un remarcabil comandant militar, unind sub steagul neatârnării pe toţi românii – munteni, moldoveni, transilvăneni şi dobrogeni.

Suntem convinşi că această carte va provoca interesul şi emoţia cititorilor.

Barbara Tuchman consideră că noi, cei care trăim în secolul al XX-lea, martori ai celor două războaie mondiale, avem o înţelegere mai adâncă pentru predecesorii noştri din secolul al XlV-lea confruntaţi cu războaie, epidemii etc. Pe bună dreptate, cititorul îşi va pune întrebarea pe care ne-am pus-o şi noi: „Ce s-a schimbat în aceşti 600 de ani?” A devenit omenirea mai înţeleaptă, a tras învăţăminte din cele ce s-au depănat în decursul veacurilor?

Omul a păşit pe lună, dar omul torturează, omul ucide şi reprimă pe semenul său.

În zilele noastre încordarea în relaţiile internaţionale, confuzia şi nesiguranţa zilei de mâine în numeroase ţări sunt dominante. Au fost multiplicate şi continuă multiplicarea capacităţii de a ucide şi distruge. Apariţia bombardierelor, a rachetelor teleghidate, a armelor chimice sunt orori şi mai groaznice decât ciuma. Costul pregătirilor militare constituie „ciuma” vremurilor noastre. Vremurile s-au schimbat, dar uneori, în unele părţi ale globului omenirea comite greşeli şi mai grave decât cele din veacul al XIV-lea.

Procesul istoric contemporan impune făurirea unei lumi mai drepte, mai bune, fără arme nucleare, chimice sau în cosmos. Lupta pentru pace este, pe drept cuvânt, cerinţa vitală a zilei de astăzi, cerinţă în spiritul căreia militează constant România socialistă alături de toate forţele progresiste şi democratice, de mişcarea mondială pentru pace.

AL. VIANU